Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYOIRATA

Buck-Block
JAN-JUNE
1965
HX
9
T3
v.20

1

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

XX. ÉVFOLYAM 1965 JANUÁR

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

BÁLINT JÓZSEF: Gazdasági fejlődésünkről és feladatainkról — — 1

Dr. CSIKÓS NAGY BÉLA: A népgazdaság árrendszerének átalakítása a termelési ár típusára — — — — — — — — — — 18

LUKÁCS JÓZSEF: A marxista valláskritika mai problémái — — 26

HÚSZ ÉVVEL EZELŐTT TÖRTÉNT — — — — — 44

DOKUMENTUMOK ÉS VISSZAEMLÉKEZÉSEK AZ ÚJ MAGYARORSZÁG MEGSZÜLETÉSÉRŐL (Az illegális Magyar Kommunista Párt tatabányai bányászbizottsága röplapja. A MOKAN Komité röplapja. Részletek a Debrecen felszabadításáért harcoló Szovjet Hadsereg első gépesített-lovas csoportjának hadműveleti naplójából. Az Ózdi Vasmű mb. igazgatójának feljegyzése a vasmű felszabadulásáról. Gyárfás Kálmán: Csepel ellenáll)

NEMZETKÖZI SZEMLE

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének VIII. kongresszusa (MÁRKUS GYULA) — — — — — — — — — — — — 56

TAJÉKOZÓDÁS

Pedagógiai folyóiratainkról (FALUS RÓBERT) — — — — — 63

ESZMECSERE

A társadalmi törvények marxista felfogásáról (GEDŐ ANDRÁS) — 71

MEGJEGYZÉSEK

A józan ész védelmében (—n—) — — — — — — — — — 85

Távol a valóságtól (—k—) — — — — — — — — — — 86

Adalék három portréhoz (K. Gy.) — — — — — — — — — 87

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A magyar nacionalizmus kialakulása és története (KEMÉNY G. GÁBOR) — — — — — — — — — — — — 89

Komját Irén: Az idők sodrában (NÓGRÁDI SÁNDOR) — — — 94

Fontos könyv a belterjességről (Dr. V. NAGY LUKÁCS) — — — 96

A nyárspolgáriság gyűlölője (B. MÉSZÁROS VILMA) — — — — 99

Özönvíz után (ILLÉS LÁSZLÓ) — — — — — — — — — 101

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF. 1. SZ. BUDAPEST 1965. JANUÁR

Gazdasági fejlődésünkről és feladatainkról

Írta BÁLINT JÓZSEF

Pártunk Központi Bizottsága a múlt év decemberi ülésén megtárgyalta gazdasági fejlődésünk időszerű kérdéseit, kijelölte a soronlevő gazdasági tennivalókat. Tekintsük át ennek alapján gazdasági eredményeink, az előrehaladás közben mutatkozó fogyatékosságok és a tennivalók néhány fontos kérdését.

Jelenlegi fejlődésünk egyik rendkívül fontos meghatározója az, hogy építőmunkánk a mezőgazdaság sikeres szocialista átszervezését, a szocializmus alapjainak lerakását közvetlenül követő időszakra esik. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének — nem mindenben előre felmérhető — hatása társadalmunk szerkezetének változásában és a gazdasági folyamatokban is megmutatkozott. A kedvezőtlen időjárási viszonyok ellenére a mezőgazdasági termelés összességében emelkedett. Az össztermelésnél gyorsabban nőtt a mezőgazdaság árutermelése. Kiszélesedtek a tervszerűbb gazdálkodás lehetőségei. Lényegesen megnőtt a pénz szerepe, részaránya a paraszti jövedelemben, ugyanakkor csökkent a saját termésből származó fogyasztás. Mindez magával vonta a falusi kereskedelmi forgalom emelkedését, az ezzel kapcsolatos kereskedelmi tevékenységnek és szolgáltatásnak a tervezettnél gyorsabb fejlesztését, például tüzelőből, kenyérből stb. A falu szociális és kulturális ellátásában is nagyszabású változás ment végbe. Megvalósult a falusi milliók vágya, a szociális biztonság. Mindez előmozdította a paraszti életforma szocialista átalakítását.

A népgazdaság néhány fontos területén kisebb-nagyobb pótlólagos feladatok merültek fel. A mezőgazdaságban a szocialista nagyüzemek anyagi és műszaki alapjainak kiépítését kellett meg-

Digitized by Google

gyorsítani. Nem bizonyultak elegendőnek a közlekedés fejlesztésére tervezett eszközök. Számos területen bizonyos kiadásokkal jártak az oktatási reform végrehajtására tett intézkedések. Megnőttek a tudomány fejlesztésére fordított eszközök. Jelentős eszközöket igényelt a honvédelem korszerűsítése is.

Jelenleg megváltozóban van a népgazdaság munkaerőhelyzete, lényegesen szűkültek a foglalkoztatottak számának növelési lehetőségei. A változások főbb mozzanatai közé tartozik az, hogy a munkaképes korú fiataloknak egyre nagyobb hányada tanul tovább (a közép- és főiskolások részaránya nálunk magasabb, mint számos iparilag fejlettebb tőkés országban; az egyetemi és főiskolai hallgatók száma négy év alatt megkétszereződött), s hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma — főleg az idős termelőszövetkezeti tagok nyugellátása révén — csökkent, az elvándorlás lassult. A munkaerő-helyzet ilyen alakulása még sürgetőbbé teszi a szakképzettség fokozását, a termelékenység emelését, mint a termelés bővítésének fő forrását.

Az első ötéves terv időszakában a nemzeti jövedelem növekedésének 27 százaléka származott az anyagi termelés szférájában foglalkoztatottak számának gyarapodásából. A második ötéves terv éveiben nem az összfoglalkoztatottak számának növelése, hanem a munkaerőnek a kevésbé termelékeny mezőgazdaságból a lényegesen termelékenyebb iparba való átáramlása és az egyes ágazatokban elért termelékenység-javulás voltak a nemzeti jövedelem emelkedésének tényezői.

Fejlődésünk erősödő vonása a nemzetközi munkamegosztás kiszélesedése. Külkereskedelmi forgalmunk 70 százalékát szocialista országokkal, döntően a KGST-tagországokkal bonyolítjuk le. Szocialista, főként szovjet piacon szerezzük be nyersanyagszükségletünk nagy hányadát. A realizálást illetően azzal kell számolnunk, hogy a szocialista piacon is jelentősen megnőttek a követelmények az exporttermékek műszaki színvonala és minősége iránt. Jelentősebb lett a műszaki színvonal és termelésszakosítás is, de ezt a folyamatot még gyorsítani kell.

Bővültek kapcsolataink a kapitalista országokkal is. A Magyar Népköztársaság nemzetközi tekintélye megnőtt, egyes országok kénytelenek voltak visszalépni korábbi diszkriminációs álláspontjukról. Az adás-vételi ügyleteken túl a hitelben történő vásárlás keretei is tágultak számunkra, s mi élünk is ezzel. Ugyanakkor a Közös Piac rendszabályai és az egyes országokban még érvényes adminisztratív és vámjellegű diszkriminációs kötöttségek további nehézségeket támasztanak a kölcsönös előnyök kiaknázása elé. Emellett a kapitalista piacnak sajátossága, hogy bizonyos fajtájú termékekben — még a diszkrimináció kikapcsolása esetén

Digitized by Google

is — éles konkurrencia van; termékeink értékesítése tehát megfelelő minőség esetén sem megy szívós kereskedelmi munka, jó cégér és bizonyos kockázat nélkül. Nemzetközi gazdasági kapcsolatainkban jelentős helyet foglalnak el a fejlődő országok, amelyek elsősorban gépi felszereléseket és műszaki segítséget várnak tőlünk. Itt új területeken és újszerűen vetődik fel piaci kapcsolatunk kiépítése, illetve továbbfejlesztése.

Ötéves tervünk utolsó évébe léptünk. Ennek az éves tervnek a célkitűzéseit az előző időszak eredményeire és fogyatékosságainak elemzésére építettük. A népgazdaság lehetőségeinek jobb kihasználása, a fejlődésben mutatkozó fogyatékosságok fokozatos kiküszöbölése erőteljesen megmutatkozik 1965. évi tervünkben és a Központi Bizottság decemberi ülésén megjelölt tennivalókban. Éves tervünk fő előirányzatai reális mennyiségi növekedés mellett erőteljes követelményt támasztanak a belső tartalékok mozgósítására, a gazdasági tevékenység hatékonyságának fokozására, az elosztás szférájában pedig lényegében a kialakult színvonal stabilizálását jelölik meg feladatul. Az 1965. évi terv fő céljai a következők:

— *Javítsuk a gazdálkodás hatásfokát minden területen.*

— *1965-ben szilárdítsuk meg a dolgozók összességének elért életszínvonalát, és gazdaságilag jobban alapozzuk meg a következő időszak életszínvonal-emelését.*

— *Fokozzuk az egész népgazdaság külkereskedelmi teljesítményét, emeljük az exportot, mérsékeljük az importfelhasználást.*

A nemzeti jövedelem termeléséről és elosztásáról

A nemzeti jövedelem 1965. évi emelését a termelés növelésének reális lehetőségei határozzák meg. Ezt jelzi a nemzeti jövedelemnek az előző évekénél alacsonyabb, mintegy 3 százalékos növelési előirányzata.

A nemzeti jövedelem alapvetően az ipari és a mezőgazdasági termelésből származik. Hogyan alakul az ipar termelési terve 1965-re?

Az ipari termelés *átlagos növekedése 1964-hez képest 4,5 százalék, exportfeladatai 9,5 százalékkal nőnek. Ebből*

a könnyűipar termelése 3,4 százalékkal emelkedik,

exportja 7,7 százalékkal nő

Digitized by Google

a vegyipar termelése 10,7 százalékkal emelkedik,
exportja 6,3 százalékkal nő
a gépipar termelése 4,1 százalékkal emelkedik,
exportja 8 százalékkal nő
a kohászat termelése 1,7 százalékkal emelkedik,
exportja 4,4 százalékkal nő

Az ipari termelés fejlesztését két dolog jellemzi: egyrészt mérséklődik a termelés emelkedésének üteme, másrészt az iparon belül differenciálódik az emelkedés. Az ipari termelés emelkedési ütemének mérséklése önmagában nem célunk, hanem néhány gazdasági összefüggés következménye. Hosszabb távlatban a fejlődési ütem gyorsítását kívánjuk, mert ez a fejlettebb országok megközelítésének és utolérésének eszköze. Milyen körülmények lassítják a mennyiségi növekedést?

— Az ipar nyersanyagellátását korlátozza az, hogy mezőgazdasági s ipari kivitelünk — az ipar jelenlegi termelési szerkezete mellett — nem elegendő a gyorsabb ütemű termeléshez szükséges anyag- és félkésztermékek behozatalának ellensúlyozására.

— Nagyobb figyelemmel kell lennünk a termékek realizálási lehetőségére, a piaci kilátásokra. A nehezen és gazdaságtalanul értékesíthető termékek előállítását vissza kell szorítanunk, és elő kell készítenünk újabb termékek gyártását. Ezzel is segítjük a gazdálkodás hatásfokának javítását.

— Mindezzel összefüggésben figyelembe kell venni, hogy 1965-ben a fogyasztásnak csak kismértékű emelkedése, a felhalmozásnak pedig bizonyos csökkentése szükséges. Ez kihat a termelésre.

A termelés növekedésének lehetőségei más-más ágazatokban különbözők:

A könnyűiparban a termelés gyorsabb emelkedését elsősorban az korlátozza, hogy a kapacitások már jelenleg is teljesen igénybe vannak véve.

A vegyiparon belül a szénfeldolgozó vegyipar, lakk- és festékipar termelése a szűkös anyagellátás miatt nem emelkedik. A szerves és szervetlen vegyipari vállalatok termelése (ide tartoznak a savüzemek és a műtrágyagyárak is) 13,7 százalékkal, a gyógyszergyártás 9,8 százalékkal növekszik. Nem teljes a növényvédőszerek gyártási kapacitásának leterhelése.

A gépipar területén a legkülönbözőbb okok bonyolult egy-

Digitized by Google

másra hatása érvényesül. A termelés egészének növekedése mellett egyes gyártási ágak termelése kis mértékben csökken, pl. a mezőgazdasági gépgyártásé, a vasúti járműgyártásé. Ugyanakkor más területeken (autóipar, hajtómű-, felvonó-, kábelgyártás stb.) 8—11 százalékos az emelkedés. A kiemelt iparágak emelkedése némileg meghaladja az átlagot, pl. a szerszámgépgyártás 5,3, a híradástechnika 6,2, a műszeripar 4,4 százalékkal nő. A gépipar belső szerkezetének változásában erőteljesen kifejezésre jut az export emelése és a belföldi felhasználású beruházási javak termelésének mérséklése.

A kohászat termelését elsősorban a berendezések teljesítőképessége korlátozza. A tervezett termelés sikeres megvalósítása nagymértékben az üzembe helyezett új egységek zavartalan működésétől függ, így pl. a diósgyőri új blokksor üzemelésétől.

Feszesek a bányászat, a kőolajipar, a földgázipar feladatai. A széntermelési terv 31,7 millió tonna szénnel számol, ami a múlt évi 31,5 millió tonnával szemben látszólag nem sok, de a bázisszám is nagy erőfeszítések és részben vasárnapi műszakok eredménye, a tervfeladat sem könnyű tehát. A kőolajtermelés fokozása a hazai ellátás és a kivitel szempontjából egyaránt fontos, de a termelés mértékének megállapításánál tekintettel kell lenni a geológiai adottságokra. A földgáztermelés egyre jelentősebb energiaforrásunkká válik. A terv a földgáz-felhasználás 15 százalékos emelkedésével számol.

A mezőgazdaság termelési előirányzatát is a realitás, az anyagi és műszaki feltételek számbavétele jellemzi. A terv a termelés 1,5—2 százalékos emelését irányozza elő (1963-hoz képest ez kb. 4,2 százalékos növelés). A felvásárlás emelkedése 5—6 százalék. A mezőgazdasági termelés terjedelmét a növénytermesztés és az állattenyésztés alakulása határozza meg. Az előbbi a mezőgazdaság bruttó termelési értékének 55,3, az utóbbi 39,2 százalékát adja.

A növénytermesztés 3—4 százalékkal emelkedik. Változatlanul kiemelt jelentőségű feladat a hazai kenyérgabona megtermelése, a takarmánytermelés fokozása és az ipari növények termelésének emelése. A vetésszerkezet 1965-ben nem változik számottevően. Az elmúlt év őszén 2 375 000 kat. holdon vetettek kenyérgabonát (az előző évben 2 390 800 kat. holdon). Az átlagtermésre vonatkozó előirányzatok olyanok, hogy ezeknek színvonalát már az ötéves terv időszakában, vagy korábban is elérte vagy megközelítette a mezőgazdaság (ez jóval kisebb az ötéves tervben 1965-re előírt színvonalnál). Az átlagtermés összehasonlító adatai a következők (mázsában, holdanként):

Digitized by Google

1951—1960	1961 és 1964 között elért legmagasabb színvonal		átlag	1965-ös terv
Búza	8,5	(1961)	11,0	10,3	10,8
Őszi árpa	11,1	(1961)	12,5	11,5	10,8
Kukorica	12,4	(1963)	15,9	14,2	15,0
Cukorrépa	114,2	(1963)	167,2	136,4	150,0
Burgonya	55,4	(1962)	51,9	46,6	50,0
Szőlő	15,4	(1964)	22,7	19,7	20,0

Ezeknek az adatoknak az összehasonlításából látható, hogy a legtöbb termékben az elmúlt évtized átlagánál jelentősen nagyobb átlagtermést kell elérni.

Az pedig ne tévesszen meg senkit, hogy az elmúlt évek egyikében-másikában volt már ilyen, vagy még magasabb átlagtermés is, hisz a kiugró szint más-más évben jelentkezett az egyes növényeknél. Azt már tapasztalatból tudjuk, hogy a növénytermelésnek olyan terve, amely minden termékben a legkedvezőbb kilátásra épül, nem reális. Ez az óvatosabb előirányzat is nagy munkát követel. A feladat végrehajtásához az ország teljes szántóterületét meg kell művelni, a vetést, a növényápolást, a betakarítást és az értékesítést (az élelmiszeripari feldolgozást) idejében és szervezetten kell elvégezni.

Az állattenyésztés termelése döntően az állatállomány nagyságától, a rendelkezésünkre álló takarmányalaptól és az állati termékhozamtól függ. Két fontos mutató: az állati hozamok és a tenyészanyag létszámának alakulása terén kedvezőre fordult a helyzet. A korábbi évek folyamatos csökkenésével szemben 1964-ben az állatállomány növekedésnek indult. Ezt a következő adatok szemléltetik:

A SZARVASMARHA- ÉS A SERTÉSÁLLOMÁNY ALAKULÁSA 1961 ÉS 1964 KÖZÖTT

(ezer darabban)

Számlálás ideje	Szarvasmarha-állomány	Tehén-állomány	Sertés-állomány	Koca-állomány
1961. szept. 30.	2021	849	8423	618
1962. szept. 30.	2003	806	7772	495
1963. szept. 30.	1908	773	7041	550
1964. szept. 30.	1974	791	8469	619

A növekvő állatállomány és a hazai takarmánybázis között azonban nincs összhang. Az állatállomány fenntartásához évek

Digitized by Google

óta takarmánygabonát importálunk. Az 1964/1965 gazdasági évre kb. 500 ezer tonna abraktakarmány behozatalát terveztük. Az optimális takarmányozáshoz szükséges adagokat azonban így sem tudjuk biztosítani. Felvetődhet az a kérdés: ha a kenyérgabona hazai megtermelése biztosítható, mi az oka annak, hogy a takarmánygabona (árpa, zab, kukorica) nem elég? Ennek magyarázatára nem érdektelenek a következő adatok: Az 1934—1938. évek átlagában a hústermelés 757 700 tonna volt. 1964-ben 1 144 170 tonna húst termeltünk. 1931—1940-ben a takarmánygabona-termelés 3,1 millió tonna volt —, most 4,1 millió tonna. Abból kiindulva, hogy egy tonna hús előállítására 5—6 tonna abraktakarmány szükséges, kiszámítható, hogy a takarmányhiány nem növénytermesztésünknek a háború előttinél kisebb teljesítőképességét mutatja, hanem a lényegesen megnövekedett hústermelés következménye. Emellett az állatállomány összetétele is úgy változott, hogy nőtt az abrakigényes állatok részaránya. Döntően a szűkös takarmányhelyzet magyarázza meg azt, hogy az állattenyésztés termelési értéke 1965-ben kb. a múlt évi szinten vehető számításba. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kivitelét közel 20 százalékkal kívánjuk növelni.

Látható, hogy a külkereskedelmi feladatok az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt nagyok. Nem volna azonban helyes csak mennyiségi ügynek tekinteni a külkereskedelmi teljesítmény fokozását, bár a mennyiségi feladatok is tekintélyesek. A külkereskedelmi és termelőszervek jobb együttműködésével javíthatjuk az import- és exportárakat, előmozdíthatjuk a nem feltétlenül szükséges behozatal csökkentését vagy megszüntetését, hogy helyette elsőrendűen fontos termékeket vásárolhassunk.

A népgazdaság további kiegyensúlyozott fejlesztésének feltétele, hogy megfelelő tartalékokat képezzünk. Ennek figyelembevételével történt az 1965. évi tervben *a nemzeti jövedelem elosztási arányainak* megállapítása.

Mit jelent ez életszínvonal-politikánk szempontjából?

Azt, hogy 1965-re csak *az elért színvonal megszilárdítása,* illetve kismértékű emelése tűzhető ki. A nemzeti jövedelem fogyasztásra és felhalmozásra való felosztásában nem lesz jelentős változás.

A lakosság fogyasztási alapja mintegy 2 százalékkal emelkedik. A lakosság jövedelmének növekedése döntően a gazdasági folyamatosság megkövetelte automatikus jövedelemnövelésből származik. Ilyen automatikus tényezők: a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatottak létszámának növekedése, az átlagbér emelkedése, a nyugdíjak, ösztöndíjak stb. emelkedése.

A mezőgazdaságon kívül foglalkoztatottak számának a korábbi években szokásos 80—120 ezer fős növekedése helyett csak

Digitized by Google

45—50 ezer fő többlettel számolhatunk, s ez feszesebbé teszi a termelékenységi követelményt.

Az átlagbérek kb. 1 százalékkal fognak emelkedni. Az átlagbér-javítást döntően a teljesítmények fokozására kell fordítani, más kategóriákban csak a legindokoltabb esetben adható béremelés.

A költségvetésből fenntartott intézmények kiadásai 3—4 százalékkal emelkednek. Ezen belül társadalombiztosításra és egészségügyi szolgáltatásokra 4,4, kulturális és oktatási célokra 3,6, igazgatási kiadásokra 1,6 százalékkal fordítunk többet.

A költségvetési és a vállalati gazdálkodásban következetesebben érvényt kell szerezni a takarékosság követelményének. Elengedhetetlen néhány, a konkrét felhasználást csökkentő olyan rendszabály, amely kiterjed pl. a következőkre: az állományon kívüli bérkiadások, a külföldi és belföldi kiküldetési költségek, a közületek fogyasztási árubeszerzése, a reprezentációs kiadások, az államigazgatási apparátus létszáma stb.

A *felhalmozás,* a nemzeti jövedelem felhasználásának másik nagy területe, 1965-ben kis mértékben csökken. A beruházások mérséklését — a nemzeti jövedelem egyensúlyi követelményén kívül — az is indokolja, hogy az építőipar teljesítőképessége elmaradt a növekvő szükségletektől és a mennyiségi növekedés valamelyes mérséklése elősegíti a szervezettség fokozását.

Az 1965. évi népgazdasági terv a beruházások színvonalát — a pénzügyi és az anyagi-műszaki lehetőségek ismeretében — az 1964. évi tervnél valamivel alacsonyabb szinten, mintegy 45,5 milliárd forintban irányozza elő. Az 1964-ben beruházásokra fordított összeg kb. 47 milliárd forint, ami a gépbeszerzési terv túlteljesítésével 1 milliárd forinttal több az éves terv előirányzatánál.

Az eddigi tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az éves tervek és az időközben hozott határozatok által növelt beruházási tevékenység anyagilag nem volt kellően megalapozva; ez a megvalósításban nehézségekre, késedelmekre vezetett; az utóbbi körülmény pedig akadályozta fontos, megtervezett termékek előállítását, káros külkereskedelmi hatásokkal járt, illetve tervszerűtlen kiadásokat vont maga után. A túlteljesítésben legnagyobb súllyal szereplő import gépek értékének deviza-megtérülése nem megfelelően alakul. A lakásépítési programban is lemaradás van.

Az 1965. évi beruházási terv által az építésre előirányzott 20 milliárd forintból, a befejeződő és tovább épülő beruházások nagy száma miatt — a koncentrálásra törekedve — az iparban csak kevés új beruházást kezdünk el. 1965-ben összesen 369 értékhatár feletti ipari, mezőgazdasági, illetve kommunális beruházás befeje-

Digitized by Google

zése esedékes és 121 értékhatár feletti beruházás kezdhető meg. Ebből 50 ipari, 20 mezőgazdasági, 45 kommunális beruházás.

A beruházások befejezésének az éves tervben előirányzott nagy száma következtében 1965 végére 1964-hez viszonyítva mintegy 30 százalékkal csökken a befejezetlen értékhatár feletti beruházások száma. Ez lehetővé teszi az új beruházások gyorsabb megvalósítását. A második ötéves tervet, az üzembe helyezendő beruházások nagy száma révén a termelőapparátus és a nemzeti vagyon jelentős bővítésével zárjuk. Így például 1965-ben a terv előirányzatai szerint befejezzük az Almásfüzitői Timföldgyár építését, felépül a Szegedi Gumigyár, a Magyar Viscosagyár új danulon selyem üzemegysége, az Orosházi Üveggyár, a Budapesti Házépítő kombinát, a Békéscsabai Konzervgyár stb.

Az építőipar 1965. évi termelési terve csak némileg haladja meg az előző évi szintet. Ez lehetőséget nyújt az építőipar szervezési fogyatékosságainak megszüntetésére.

1964-ben a belföldi termelésből beszerzett gépek értéke 12,3 milliárd forint, ezzel szemben az 1965. évi előirányzat mintegy 10 milliárd forint. A beruházásokhoz szükséges belföldi gépszállítások csökkenése nem érinti a központilag tervezett beruházásokat. A csökkenést nagyobbrészt az egyedi gépbeszerzések mérséklése útján célszerű végrehajtani. Az importgépek behozatalában a komplett technológiai berendezéseké az elsőbbség. Fokozott jelentőséget kell tulajdonítani annak, hogy ezeknek értéke devizában megtérüljön. Ez a követelmény természetesen a hitelben vásárolt berendezésekre is vonatkozik.

A nem termelő ágazatok fejlesztését szolgáló beruházások előirányzata az 1964. évi tervhez viszonyítva, szintén csökkenni fog. Ez nagyobbrészt a tanácsi beruházásokat és a központi lakásépítést érinti. A lakosság magánlakásépítését az állam évi 1,2—1,4 milliárd forint hosszúlejáratú hitel nyújtásával támogatja.

Fokozzuk a gazdasági tevékenység hatékonyságát

A VIII. kongresszus igen magasra emelte a párt gazdaságpolitikájában a gazdaságosság követelményét, amikor kimondta: „Gazdasági tevékenységünk vezérlő elve: a gazdaságosság fokozása, a termelékenység emelése, az önköltség csökkentése".

A gazdaságosság fogalmának az a lényege, hogy a legkisebb ráfordítással a legnagyobb gazdasági eredményt érjük el. Ma már az elmélet és a gyakorlat egyaránt kutatja a népgazdasági szintű gazdaságosságot. A gazdaságosság mérésének legrégebbi eszköze: a termelékenység, az önköltség és a jövedelmezőség mutatója, ezért érthető, hogy ma is ezeket alkalmazzák legátfogóbban. A terv is ezekben jelöli meg a számszerű előírásokat s a vállalatok

Digitized by Google

összefüggőbb rendszerben ezekről adnak számot. De a gazdaságosság számításának módszerei, a gazdaságosság számszerű meghatározásai a gazdasági tevékenység más területeire is kifejlődnek. Új számítási módszereket alkalmaznak a beruházások gazdaságosságának elbírálására, az exportcikkek gazdaságosságának mérésére, az egy devizaegység eléréséhez szükséges hazai forintráfordítás és a nettó devizahozam megállapítására. Az utóbbi időben nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a termelés és az állóeszközök, valamint forgóeszközök viszonyának, amely szintén egyik aspektusa a gazdaságosságnak. A gazdaságosságot tehát többféle mutatószámmal kívánjuk számszerűen megközelíteni.

A *munka termelékenységének* alakulása az utóbbi három évben elmaradt a követelmények mögött. Az ipari termelés növekedésének az ötéves tervtörvényben megjelölt 70 százaléka helyett az eltelt négy évben csak kb. 55—60 százaléka származott az egy foglalkoztatottra jutó termelés emelkedéséből. A termelékenység ilyen alakulását több szempontból is elemezni és bírálni kell. A kép teljessége kedvéért azonban tegyünk egy visszapillantást. Az 1950—1954. években a termelékenység emelkedése csak a termelés emelkedésének 16,5 százalékát fedezte. 1958—1960-ban még érzékenyen hatott ugyan az ipari fejlődésre a korábbi évek beruházási és műszaki fejlesztési politikája, mégis sokat javult a helyzet; ez az arányszám 54,6 százalékra emelkedett. Mindezt figyelembe véve megállapítható, hogy a második ötéves tervben van bizonyos előrelépés, de ez nem kielégítő. Nem történtek megfelelő műszaki és szervezési intézkedések, helyenként elfogadhatatlanul alacsony a munka intenzitása, és az is zavarta a termelékenység gyorsabb emelkedését, hogy a termelésszervezés (munkaszervezés) népgazdasági feltételei sem fejlődtek megfelelően (rendelésállomány hiánya, anyag- és alkatrész-ellátási zökkenők). Mindezek következtében a munkanormák is fellazultak. 1965-ben az ipari termelés növekedésének mintegy 70 százalékát kell az egy foglalkoztatottra jutó termelés emelésével fedezni.

A tennivalók egyike: a munkanormák helyzetének megvizsgálása és az indokolt kiigazítások elvégzése az év első felében. A normák sürgős megvizsgálása nem homályosíthatja azonban el a gazdasági vezetés előtt azt az ugyancsak sokszor elmondott igazságot, hogy a munkatermelékenység emelésének fő útja: a műszaki fejlesztés, a tökéletesebb termelésszervezés. Ebben is vannak eredmények: a munka technikai felszereltsége fokozódott, és ebben az évben is javul a sok milliárd forintot kitevő beruházás és műszaki fejlesztés útján. Az ötéves terv eltelt négy évében az iparban 17,8 százalék volt az állóeszközök egy foglalkoztatottra jutó értékének emelkedése, a mezőgazdaságban — a szocialista nagyüzemek gépesítésére és kiépítésére fordított jelentős befek-

Digitized by Google

tetések eredményeként — 37,9, az építőiparban 33,3 százalék. A jövőben különös figyelmet érdemel a nehéz testi munka, a rakodás, az anyagmozgatás, a földmunka komplex és így hatékony gépesítésének fokozása.

A termelékenység fokozásának nagy tartaléka a vállalatok kiszolgáló üzemeinek (karbantartás, nagyjavítás, szállítás, szerszámkészítés stb.) korszerű iparági és vállalati szervezése.

A termelékenység egyik nagy előrelendítője a vállalatok összevonása által a termelés szakosítására és koncentrálására teremtett feltételek kihasználása.

A termelékenység, a munkafegyelem, a racionális munkaerőgazdálkodás követelményei néhány munkajogi változtatást is időszerűvé tettek. Jogszabályaink nem adtak megfelelő segítséget az indokolatlan vándorlás visszaszorításához. Egy részről nem adtak elég ösztönzést a helybenmaradásra és nem voltak eléggé hátrányosak a munkahelyüket önkényesen elhagyók számára. Más részről viszont a szabályok merevsége olyankor is nehezíti a munkaerő mozgását, amikor a népgazdaság érdekében szükséges ez; vállalatainknál gyakran nagy nehézségekbe ütközik az, hogy elbocsássák a felesleges, vagy a nem megfelelő munkát végző dolgozót.

Üzemeinkben nem kielégítő a fegyelem. A Munka Törvénykönyvében megszabott fegyelmezési eszközök nem voltak eléggé hatásosak, nem biztosították a fegyelmezési eszközök megfelelően széles skáláját, pl. a tartósan alacsonyabb munkakörbe helyezést és a fizetéscsökkentést. A vállalatok vezetői gyakran hivatkoztak arra, hogy azért nem fegyelmeznek, mert döntéseiket az egyeztető bizottságok és bíróságok indokolatlanul megváltoztatják. Igaz, hogy nem egy esetben, jogtalan, önkényeskedő intézkedésekkel szemben szükség van az egyeztető bizottságok fellépésére. Mégis meg kell állapítanunk azt, hogy jogszabályainkban e téren sok volt a túlbiztosítás, és a viták hosszadalmassága, az eljárások bürokratikus jellege sokszor indokolatlanul akadályozta a felelősségrevonást.

Időszerű volt ezért a Munka Törvénykönyvének olyan kiegészítése, amely segítséget ad a munkaerővándorlás csökkentéséhez, s biztosítja annak a lehetőségét, hogy a vállalatok megszabadulhassanak a felesleges emberektől vagy a nem megfelelően dolgozóktól.

Az (1,2 százalékos) *önköltségcsökkentési feladat* 1964-ben nem teljesült. Ez a jelenség azért is különös figyelmet érdemel, mert az előző években is volt elmaradás, s ez egyben azt is jelenti, hogy az ipar hozzájárulása a társadalmi tiszta jövedelemhez nem érte el a tervezettet. A minisztériumi iparban a termelési költségszint csökkentésének mértéke 1961-ben 1,6, 1962-ben 1,8 százalék volt,

Digitized by Google

1963-ban a költségszint 0,1 százalékkal emelkedett, 1964-ben a csökkenés 0,6 százalék.

Az elmaradás az anyagköltségek csökkentésében a legjelentősebb. A termelés menyiségi emelkedésének mérséklődése miatt az ún. állandó költségekben automatikusan adódó költségcsökkenés mértéke kisebb volt, mint a korábbi években. Nem sikerült az 1963. évi tél kapcsán felmerült rendkívüli, egyszeri költségeket más megtakarításokkal ellensúlyozni. Egyes területeken a termelési kapacitások és állóeszközök rossz kihasználása miatt, az amortizáció is növelte az önköltséget. Változott továbbá a termelés összetétele az igények változásával kapcsolatban, néhány területen pedig erőteljesen növelni kellett az exportot, s ez ugyancsak bizonyos többletkiadással járt stb. Ugyanakkor az irányító szervek sem helyeztek kellő súlyt az önköltségcsökkentés tervezésére és a szükséges intézkedések számonkérésére.

Az elmaradás okai egyben a tennivalók irányát is megmutatják. A fő kérdés: idejében elkészített műszaki szervezési intézkedéseket tenni a gyártási eljárások javítására, az anyagköltségek csökkentésére és a termelékenységi előirányzatok megtartására. A gyártási eljárások kisebb-nagyobb tökéletesítése általában nagyobb figyelmet érdemel. A gépipar műszaki fejlesztési alapjából pl. alig 20 százalékot fordítottak a gyártástechnológia fejlesztésére. A népgazdaság műszaki fejlesztési alapja meghaladja a 3 milliárd forintot, s ebből többet tehetnénk ezen a téren.

Az 1965-re előírt 0,6 százalékos önköltségcsökkentési feladat igen feszes. Hiszen a termelés emelkedésének lassulása miatt csökken az állandó költségekben jelentkező automatikus megtakarítási lehetőség, sőt a számítások azt mutatják, hogy nem volt reális az ipar egészében megtervezni az amortizáció fajlagos csökkentését, mert az állóalapok értéke gyorsabban nő, mint a termelés. Ezenkívül most már az eszközhasználati díj — mint ugyancsak fix költség — szintén érezteti hatását a költségalakulásban. Mindezeket figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a konkrét tennivalók szempontjából tulajdonképpen 1 százalékos önköltségcsökkentési feladat áll előttünk. A fajlagos anyagköltségekben a számítások népgazdasági szinten 1 százalékos, fajlagos bérköltségekben 2,5 százalékos csökkentést tételeznek fel.

Mindehhez még azt is hozzá kell venni, hogy az ipari vállalatok összevonásával előtérbe került a társadalmi munkamegosztás fokozása, a specializáció, a termelés koncentrálása, amely egész üzemek átalakítását igényli, és esetenként átmeneti áldozatot igényel. Vannak tehát az önköltség csökkentése ellen ható átmeneti objektív körülmények is. Ebből az következik, hogy a mai bonyolultabb helyzetben nagyobb szabású műszaki és szervezési, sőt részben beruházási intézkedésekkel is meg kell alapoznunk az ön-

Digitized by Google

költség csökkentését. Ehhez a vállalati kollektívák és az irányító szervek együttes erőfeszítése szükséges.

A termelés és a készletek alakulása

A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlesztésének egyik lényeges feltétele a folyamatosság, vagyis az, hogy a termelés és a fogyasztás szférájában a kellő időben legyenek meg a szükséges javak és termékek, s ehhez megfelelő készletekre van szükség. A tartalékok és készletek képzése ugyanakkor népgazdasági áldozatot és költséget is jelenti: lemondunk arról, hogy a javak egy részét elfogyasszuk, hogy a termelési kapacitásokat már a tervezés szakaszában teljes mértékben igénybe vegyük. A népgazdaság fejlődésével együtt folyamatosan lekötött készletek nagysága fontos mutatója a gazdálkodás hatékonyságának. A népgazdaságban lekötött forgóeszközök nagysága 1964. január 1-én 186,3 milliárd forintot ért el, s ez több, mint az ország egy évi nemzeti jövedelme. Érthető ezért annak a gazdaságpolitikai elvnek az előtérbe állítása, hogy lassúbb ütemű készletnövekedéssel gazdálkodjunk. Bizonyos eredménynek tekinthetjük, hogy az utóbbi években mérséklődött a forgóeszközök állománynövekedésének üteme. 1960-ban 6,3, 1961-ben 7,7, 1962-ben 6,6, 1963-ban 5,4 százalék volt. Ez a készletnövekedés azonban tovább növelte a korábbi években kialakult magas készletszintet. Ma — a készletek teljes mennyiségét figyelembe véve — a termelési szükségletnél magasabb a készletszintünk. Ugyanakkor a termelést gyakran zavarja egyes anyagok késedelmes szállítása, és a kereskedelem áruellátása sem kifogástalan.

A népgazdaságban lekötött forgóeszközök nagyságának általános bírálata nem elegendő. A forgóeszközök különféle gazdasági folyamatokat szolgáló készlettípusokból tevődnek össze. Ilyenek: a termelés folyamatában technológiai szükségességből lekötött eszközök, a mezőgazdasági készletek, a szállítás és az elosztás idejére lekötött termékkészletek, a kiskereskedelmi készletek, a biztonsági készletek (tartalékok).

Az ipari termelés folyamatában lényegében technológiai és termelés-szervezési okokból szükséges készleteknek a nagysága általában nem kifogásolható. Ezek állománya 1961—1963-ban az évi termelési értéknek 5 százaléka körül mozgott. Összetétele azonban nem a legjobb. Az ipari befejezetlen termelés állományának növekedése lassúbb volt, mint a termelésé. A készleteknek ebben a kategóriájában az a probléma, hogy az állomány év közben nem természetes módon ingadozik, ami a termelés ütemességének hiányából fakad. Az építőipar befejezetlen termelése viszont meghaladja az optimumot, s ez a beruházások magas befejezetlen

Digitized by Google

állományában tükröződik. Az ipari eredetű termékkészletek (anyag, félkész és késztermék) alakulása kifogásolható: növekedési ütemük gyors, a termelésből az optimálisnál nagyobb hányad marad meg készletként. Ezek a készletek 1960 és 1964 között 48 százalékkal emelkedtek.

Milyen erőfeszítések folynak a negatív tendenciák kiküszöbölésére?

— Erőteljes törekvésünk, hogy szakítsunk a terv törvény-jellegének azzal a mechanikus értelmezésével, hogy amit a terv előírt, azt le kell gyártani, s a vevő vállalatot szállítási szerződés kötésére lehet kötelezni. A tervezést áthatja az a törekvés, hogy jobban vegye figyelembe a szükségleteket, s a terv nem minden szükségletet konkretizál, hanem a rendelők és a szállítók egyeznek meg az előállítandó termékek milyenségében. S ha mégis előfordul az, hogy nincs szükséglet a termelési tervben előírt volumenre, vagy annak egyes tételeire, akkor azokat nem szabad gyártani, illetve a fogyasztó nem kötelezhető szállítási szerződés megkötésére.

— A pénzügyi rendszer úgy próbálja előmozdítani a szükségletre való termelést és egyben korlátozni a felesleges készletek felhalmozódását, hogy csak rendeléssel megalapozott termelési tevékenységet finanszíroz. A norma feletti készletekre lekötött eszközökért magasabb kamatot, a felesleges készletekért magas (18 százalékig terjedő) kamatot számít fel.

Mindez azonban nem elegendő. A késztermék-készleteknek a kívánatosnál gyorsabb növekedésében kétségtelenül nagy szerepe van annak, hogy a gazdasági mechanizmus egyes elemei nem tökéletesek, illetve nem tökéletesen funkcionálnak. Hiba volna a vállalatok valamiféle rosszhiszeműségének számlájára írni a problémát, bár vállalati gondatlanság is megesik, rendelő és szállító részéről egyaránt. Nem fordul-e elő az, hogy a termelés egyoldalú mennyiségi hajszolása vezet a szükségletnek nem, vagy nem kellően megfelelő termelésre? Ilyen esetben semmilyen címen nem adhatunk felmentést a társadalommal szemben való felelősség alól. Ezek a kérdések nem egyszerűsíthetők le prémiumkérdéssé, ahogyan ezt néha teszik, még tervezési kérdéssé sem, bár a folyamatos tervezés alkalmazása kétségtelenül hatásos módszernek ígérkezik. Ezeken kívül azonban számos más összetevőt: a szállítási szerződések rendszerét és szerepét, a szállítási szerződések és a tervezés kapcsolatát, a termelés és az anyaggazdálkodási rendszer kapcsolatát és még sok más kérdést is komplexen, tudományosan meg kell vizsgálni és megfelelően összehangolni.

Digitized by Google

Az anyagkészletek jórészének alakulására nagyjából ugyanazok a kritikai észrevételek érvényesek, mint a késztermékekére. Az anyagkészletek színvonala és a termelés szervezettségi foka között szoros összefüggés van. Azokon a területeken, amelyeken a termelés technológiája folyamatos rendszerű (pl. a timföldgyártásban, az olajfeldolgozásban) és viszonylag egysíkú, ott fejlettebb a termelés szervezése, kisebb és általában kiegyensúlyozottabb az anyagkészlet. Ahol a termelés bonyolultabb (a feldolgozóipar igen nagy részében), ott magasabb az anyagkészlet, és mégis gyakoribbak az anyagellátási zavarok. 1962-ben a kőolajkészlet 5 napi, a timföldkészlet 9 napi, a pamutfonal 18 napi felhasználásra, az előregyártott vasbeton-födémgerenda 148 napi, a durvalemez ötvözött készlet 271 napi felhasználásra volt elegendő. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a tervezés és az anyaggazdálkodás tökéletesítése mellett a termelés szervezésének javítása ebben az összefüggésben is nagy lehetőségeket rejt magában.

A készletképződés tekintetében 1965-ben a következő általános tendenciákat kell figyelembe venni:

Az exportfeladat feszes. De nemcsak az a cél, hogy a külkereskedelmi vállalatok átvegyék az árut, hanem az, hogy devizáért értékesítsék. Ez pedig a minőségi követelmények és a vevők által kívánt szállítási határidők teljesítését igényli. A jelentős exportfeladatok mellett a lakosság áruellátása végett is növelni kell a szállításokat. A mennyiség egyoldalú hajszolása itt sem engedhető meg. S ha valahol nem megfelelő árut szállítanak, akkor a kereskedelem erélyes fellépése szükséges. A harmadik felhasználási területen, a beruházási javaknál, fegyelmezett összehangolás szükséges a beruházási terv és a gépipari, valamint építőipari termelés között.

A gazdasági irányítómunka néhány kérdése

Az irányítómunka tökéletesítésére a VIII. kongresszus határozata alapján többirányú munka folyt és folyik. Az elmúlt években az ipari irányítás központi kérdése a vállalatok összevonása volt. Az iparirányítás szervezetének átalakítása lényegében befejeződött, az új szervezeti egységek lényegében kialakultak. A kitűzött feladatokat nem tekinthetjük azonban végrehajtottnak, s a kezdeti tapasztalatok alapján bizonyos korrigálásra is szükség lehet a szervezetben.

Vállalati példákat, kezdeményezéseket gyakran láthatunk az összevonás előnyeinek kihasználására. Az eltelt idő azonban kevés ahhoz, hogy az ipar gazdálkodását jelző főbb mutatókban is érezhetően megmutatkozzon az átszervezés gazdasági eredménye. Az átfogó mutatók egyikében éppen negatív hatást látunk: az ad-

Digitized by Google

minisztratív kategóriákba tartozók létszáma a munkásokénál gyorsabban nőtt.

Most már a szervezeti kérdések rendezésével szemben a termelés szervezését illeti meg a fő figyelem. Sürgető a termelőerők állapotának alapos kiértékelése és a munkamegosztás fejlesztését (profilváltoztatást), a különféle szolgáltatások (szállítások, TMK) gazdaságosabb megszervezését elősegítő intézkedések előkészítése, bevezetése. Reálisan számot kell vetni azzal, hogy egyes területeken a jövőben a felhasználási igény, a gazdaságosság követeli majd meg a profil megváltoztatását. Ezt következetesen, de gondos előkészítéssel kell végezni.

A vállalatok összevonásával korántsem merítettük ki a gazdasági vezetés továbbfejlesztésével kapcsolatos tennivalókat. Sőt, az átszervezés végrehajtása és az ehhez szükséges részintézkedések kidolgozása sok energiát kötött le, és bizonyos fokig háttérbe szorította, késleltette a gazdasági mechanizmus átfogó, kritikai felülvizsgálatát. Néhány intézkedés persze ebben a vonatkozásban is történt. Így például bevezettük az eszközlekötési járulékot, az eredményszabályozó árkiegészítés rendszerét, a profilgazdarendszert stb.

A tervezés, az anyagi ösztönzés, a termelői árrendszer, a vállalati önállóság, a műszaki fejlesztés hatékonyabb érvényesítése, a gazdaságosság fokozottabb érvényesítése kérdéseiben azonban hosszabb lélegzetű tennivalóink vannak; gazdasági irányításunk ezen elemeinek tökéletesítése napirenden van. Ezt a feladatot pártunk VIII. kongresszusa tűzte ki abból a célból, hogy gazdasági mechanizmusunk továbbfejlesztése révén elérjük a népgazdaság össztermelőerőinek az eddiginél hatékonyabb felhasználását, a vállalati önállóság és felelősség növelését, a gazdasági irányítás bürokratikus elemeinek visszaszorítását. A gazdasági irányítás színvonalának ily módon való emelése eltökélt szándékunk, s ezt minden eddiginél alaposabban és céltudatosabban kívánjuk előkészíteni és megvalósítani.

Az elmondottakban összefoglalt és vázolt gazdasági feladataink és problémáink azt mutatják, hogy a gazdasági munkában emelkednek a követelmények. A vezetés módszerei, formái is sok vonatkozásban tökéletesítésre szorulnak. Jóllehet most a gazdasági mechanizmus átfogó kritikai felülvizsgálata van napirenden, világos, hogy a gazdasági fejlődés előrehaladásával a mindenkori helyzetnek megfelelően újra meg újra finomítani, csiszolni kell a vezetés eszközeit. A gazdálkodás bonyolult szövevényében mindig akadhatnak nem optimálisan szabályozott részek. A kommunisták, a gazdasági vezetők feladata, hogy minden helyzetben kutassák és válasszák ki a népgazdaság számára legelőnyösebb megoldást. Nem adható tehát a lokális érdeket védő vezetőnek fel-

Digitized by Google

mentés azon a címen, hogy a gazdasági mechanizmusban hibák vannak. Amíg a mechanizmust nem tökéletesítjük ott, ahol túlhaladta azt a fejlődés, addig is kötelességünk, hogy az egész társadalom érdekeit szolgáljuk, és ha kell, a helyi érdeket ennek alárendeljük. A rendelkezésünkre álló gazdasági eszközök — viszonylagos szűkösségük ellenére — jelentősek. Számos gazdasági vezető energiájának nagy részét köti le az eszközök (anyag, beruházás, létszám stb.) további növeléséért folytatott harc. Ez nem követendő. Azt kell elérni, hogy a tervben biztosított gazdasági eszközöket ésszerűen, hatékonyan használjuk fel. Ezt a követelményt támasztjuk a gazdasági vezetők iránt, ennek a feladatnak kell határozottan érvényt szereznünk. Időszerű az egyszemélyi felelős vezetés elvének következetesebb érvényesítése is. Ez semmiesetre sem jelenti és nem is jelentheti a szocialista demokratizmus, a vállalati demokratizmus bárminemű szűkítését. Sőt, hangsúlyozandó, hogy az egyszemélyi vezetés elvének következetesebb érvényesítése gazdaságilag akkor lesz eredményesebb, ha az állami gazdasági felelős vezető rendszeresen és érdemben tanácskozik a vezetői kollektívával és a dolgozókkal, a dolgozók képviseleti szerveivel.

A gazdasági feladatok megoldásában, a szerteágazó bonyolult gazdasági folyamatok helyes összehangolásában növekvő szerepe van a tudatos szervező erőnek, a pártnak és az államnak. Ezt fejezi ki az is, hogy a párt és az állam tevékenységében központi helyet foglal el a gazdasági szervezőmunka. Az állami irányítómunka hatékonyabbá tételének erősítendő eszközei: a gazdasági döntések alaposabb előkészítése, a határozatok végrehajtásának jobb megszervezése, az hogy a vezetőknek adott bizalom párosuljon az alaposabb ellenőrzéssel. A pártszervezetek gazdasági tevékenységének két irányban kell erősödnie: behatóbban kell ellenőrizniük és segíteniük a felelős gazdasági vezetők munkáját, s fokozniuk kell a nevelő és szervező munkát a dolgozók körében. A pártszervezetek az előttünk álló gazdasági feladatok megoldásában fontos szerepet játszanak. Gazdaságszervező tevékenységüket — a Központi Bizottság 1964. évi decemberi határozata szellemében — úgy kell folytatniok, hogy a dolgozók széles tömegei, mindenekelőtt a kommunisták megismerjék népgazdaságunk reális helyzetét és az 1965-ben megoldandó feladatokat, a vállalati kollektívák érdemben megtanácskozzák a vállalat 1964. évi tevékenységének mérlegét és az 1965. évi terv feladatait. Ez a dolgozók kezdeményezőkészsége kibontakoztatásának, a fegyelmezettebb munkának, a feladatok sikeres végrehajtásának is nélkülözhetetlen feltétele.

Digitized by Google

A népgazdaság árrendszerének átalakítása a termelési ár típusára

Írta DR. CSIKÓS-NAGY BÉLA

A szocialista országok napirenden tartják a gazdasági mechanizmus tökéletesítését. A gazdasági mechanizmust olyan irányban kívánjuk változtatni, hogy *az állami tervezésben és a népgazdasági terven alapuló gazdaságszervező munkában az eddiginél következetesebben vegyük figyelembe az árutermelésből folyó követelményeket.* Ez az áru- és pénzviszonyok teljesebb kihasználását, az anyagi érdekeltség helyesebb megalapozását és fokozottabb érvényesítését, a nagyobb vállalati önállóságot jelenti. A gazdasági mechanizmus ilyen irányú átalakításának szervezeti feltételeit az iparban a vállalati összevonásokkal megteremtettük. E szervezeti integráció eredményeképpen egy-egy iparágat ma már egyetlen vagy néhány nagyvállalat fog össze, s így a vállalatok vezetői népgazdasági áttekintésben gondolkozhatnak.

A szocialista gazdasági mechanizmusnak az áru- és pénzviszonyok teljesebb kihasználásán alapuló átalakítása azzal jár együtt, hogy megnő az árucsere-kategóriák, így az ár szerepe a gazdasági folyamatok terven alapuló szabályozásában.

A szocialista árvita mintegy tíz évvel ezelőtt annak a szocialista gazdasági modellnek a bírálatával indult meg, amely *az állami gazdaságszabályozás utasításos módszerét nem párosította megfelelően a gazdasági ösztönzés különféle módszereivel.* Ebben a gazdasági modellben az állami tulajdon körén belül forgó termékeknél az ár az elszámolások és az értékbeli tervmutatók kifejezésének technikai eszközéül szolgált. E gazdasági mechanizmusban a mennyiségi szemlélet uralkodott; gazdaságossági meggondolások alig játszottak szerepet benne. Az árpolitikának úgyszólván egyetlen, azóta sokoldalúan bírált koncepciója az iparosításnak a termelőeszközök alacsony (deficites) árán alapuló ösztönzése volt.

Az állami tulajdon körén kívül forgó termékeknél nem lehetett eltekinteni a valóságos áru- és pénzviszonyok létezésétől. Ezért a fogyasztási termékeknél *a kereslet és kínálat egyensúlya volt az árképzés fő kritériuma.* De ezt az egyensúlyt szinte egyoldalúan a *megtervezett kínálat* szempontjai determinálták. Ezzel

Digitized by Google

összefüggően — különösen néhány termékcsoportban — a fogyasztói árat számottevően el kellett téríteni az értékviszonyoktól, hogy a fogyasztási javak piacán fenn lehessen tartani az egyensúlyt.

A mezőgazdaság területén 1957 előtt a kötött gazdálkodás többféle módszere, s különösen a kötelező terménybeadás szorította szűk keretek közé az áru- és pénzviszonyokat. A mezőgazdasági ár az idő tájt *csak néhány kivételezett területen* (például a szerződéses növényeknél) vette figyelembe a termelői érdekeket.

Amikor ilyen meggondolások uralkodnak az árképzésben, akkor ennek természetes következménye az, hogy megszakad a nemzeti árrendszer kapcsolata *a külkereskedelmi árakkal.* Ennek ellensúlyozására hozták létre a külkereskedelmi árkiegyenlítés mechanizmusát.

1957 után *jelentősen megváltozott* országunk gazdasági mechanizmusa. A változtatások a vállalatok nagyobb önállóságát (az áru és pénzviszonyok jobb kihasználását), s a tervszerű kapcsolatok fejlesztésében az anyagi érdekeltség (nyereség-elv) fokozottabb érvényesítését szolgálták. A gazdasági mechanizmus ilyen átalakítása — a dolog természeténél fogva — az árrendszerre is kihatott.

Jelentős volt a gazdasági mechanizmus átalakítása *a mezőgazdaságban.* Itt 1957-ben az állami szabadfelvásárlási rendszer váltotta fel a terménybeadási kötelezettséget. A mezőgazdasági árrendszert ezzel összhangban álló módon helyeztük új alapokra. Biztosítani akartuk, hogy a parasztság a korábbinál nagyobb mértékben legyen anyagilag érdekelve az árutermelésben, ezért felemeltük a mezőgazdasági termékek árszínvonalát. Különösen annak volt nagy jelentősége, hogy felemeltük a kenyérgabona és a szarvasmarha addig deficites árát. A felvásárlási árakat — különösen a kisebb-nagyobb mennyiségben külföldi piacokon értékesülő termékekét — közelebb vittük a külföldön elérhető árakhoz (árarányokhoz). Olyan árpolitikát kezdtünk alkalmazni, amely az eddiginél jobban segíti a gazdaságos termelésszerkezet kialakítását. Megszüntettük az állami gazdaságok külön árrendszerét, javítottuk az érdekeltséget az egyöntetű és jó minőségű áruk termelésében stb.

Az *iparban* fontos intézkedés volt az 1959. évi általános árrendezés. Ekkor szüntettük meg az alapvető kitermelő iparágak (szénbányászat, építőanyagipar, vaskohászat stb.) állami szubvencionálását. Érvényesíteni kezdtük azt az elvet, hogy a termelés különböző szakaszaiban az előző szakaszokban előállított termelőeszközökért azt az árat fizessék, amelybe azok kerülnek. Megszüntettük a külföldről importált termelőeszközök kétfajta, s attól függő értékelését, hogy a nehézipar, vagy a könnyűipar céljait

Digitized by Google

szolgálják-e. A gazdasági kalkulációban is előrehaladást jelentett az 1959. évi árrendezés. Ekkor vezettük be a termelő vállalatoknál a műszaki fejlesztési alapot, a kereskedelmi vállalatoknál pedig az értékcsökkenési leírást.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az áru- és pénzkapcsolatok fokozott felhasználása nem gátolja, hanem elősegíti a népgazdaságnak az állami tervezés rendszerében megvalósuló hatékonyabb fejlesztését. Szocialista gazdaságunkat az árutermelés viszonyai között szervezzük. Ezért a gazdaságszabályozásban *csak az értéktörvényre támaszkodva érvényesíthetjük az összerűség követelményeit.* Minél általánosabbá vált ez a felismerés, annál élesebb lett árrendszerünk fogyatékosságainak bírálata. Árrendszerünk ugyanis az említett javítások, tökéletesítések ellenére, lényeges fogyatékosságokban szenved. Árrendszerünk fő hibái nagyjából a következők, s ezek egyúttal megjavításának fő irányát is megszabják:

A fogyasztói ár túl széles körben és jelentősen tér el az értéktől. Márpedig amikor az áraknak az értéktől való eltérítésével hozzák a megtervezett árukínálatot összhangba a lakosság árukeresletével, akkor az így kialakított fogyasztási szerkezet nem mindig van gazdaságilag megalapozva. A mezőgazdasági árszint alacsonyabb az iparinál; a népgazdaságnak nincs egységes árrendszere. Az ilyen árrendszerben lezajló gazdasági folyamatok nem adnak megbízható alapokat az állami tervezésnek az arányossági követelmények érvényesítéséhez. A jelenlegi árak nem tükrözik kellőképpen a társadalmilag szükséges munkaráfordítást, és túl sok esetben történik áreltérítés. Ezért az árak nem biztosítják a gazdasági tisztánlátást. Árrendszerünk merev. Az árképzés nem veszi eléggé figyelembe a műszaki fejlődés követelményeit. A belföldi ár túlságosan el van szakítva a külkereskedelmi ártól. Ezért az árrendszerből nem ítélhetők meg a termelési szerkezet alakításánál a nemzetközi munkamegosztás révén kínálkozó előnyök.

Az árvita természetesen még nincs lezárva. A közgazdaságtudománynak ezen a területen is sok kérdést kell még marxista módon tisztáznia. Már érlelődnek azonban az árrendszer tökéletesítésére irányuló koncepciók. Az egyik terjedőben levő koncepció az, hogy *a népgazdaság árrendszerét a termelési ár típusára alakítsuk át.* Ezt az álláspontot vallja e dolgozat szerzője is.

A párt Központi Bizottsága mellett működő Közgazdasági Elméleti Munkaközösség a közelmúltban vitatta meg e cikk szerzőjének „Az árképzés közgazdasági alapjai a szocialista építés jelenlegi szakaszában" című dolgozatát. A következőkben a szerző az Elméleti Munkaközösség álláspontjának irányát követve — saját okfejtését ismerteti.

Digitized by Google

Az értéktörvény követelményei csak az árak útján érvényesülhetnek. Az ár centrumában az értéknek kell állnia, az értéket kell a szocialista árképzés objektív alapjának tekinteni. A feladat az, hogy kidolgozzuk azt az ár-elvet, amelynek alkalmazásával ezt a legjobban közelíthetjük meg.

Az érték pénzbeni kifejezésére az árkategóriának két klasszikus formája áll rendelkezésünkre: az egyik az *értékár*, a másik a *termelési ár* típusa. Az értékár-típus a termelésre folyamatosan ráfordított munka számbavételén alapszik. A termelési ár-típusban a folyamatos munkaráfordításokból csak a közvetlen költségeket veszik számba, egyébként pedig az egyszeri munkaráfordítás (a termelésben lekötött eszközök) figyelembevételével alakítják ki az árat. Más szavakkal: értékárak kialakításakor a bérköltségek arányában, termelési árak kialakításakor pedig a lekötött eszközök arányában pótlékolják társadalmi tiszta jövedelemmel az önköltségeket.

Évek óta folyik a vita arról, hogy melyik ártípus a legalkalmasabb az érték pénzbeli kifejezésére, a szocialista társadalom érdekeinek legmegfelelőbb képviselésére. Az 1959. évi árrendezésnek az a hipotézis volt az alapja, hogy elegendő, ha az ár a termelés szférájában fedezi az önköltséget és némi nyereséget tartalmaz. Ma már tudjuk, hogy az így felépülő árrendszernek sok hibája van. Az ekörül folyó viták alapján meglehetősen elterjedt az a nézet, hogy *fejlett ipari országban csak a termelésben lekötött eszközök figyelembevételével lehet kielégítően megoldani az árképzést*. A termelésben lekötött eszközök figyelembevétele céljából vezettük be 1964-ben az ún. eszközlekötési járulékot. Eszerint a vállalatok kötelesek arra, hogy évenként befizessék az államnak álló- és forgóeszközeik értékének 5 százalékát. Ez a költség az ár egyik tényezője lett. Jogosnak látszik az a feltételezés, hogy a termelésben lekötött eszközöknek az árképzésben való figyelembevétele olyan árrendszert hoz létre, amely jobban orientál a meglevő élő- és holt munkával való takarékosabb gazdálkodásra.

Talán elég, ha ennek kapcsán a termelésben érvényesülő széles körű anyaghelyettesítésre utalunk. Nyilvánvaló, hogy önköltségi árrendszerben annak a terméknek az ára alacsonyabb, amelynek kisebb az önköltsége; úgy látszik tehát, hogy ennek a fejlesztése érdeke a népgazdaságnak, felhasználása pedig a vállalatnak. Kiderülhet azonban, hogy e termék termelésének a kibővítése akkora eszközlekötést kíván meg, amely többszöröse a helyettesítésére alkalmas termékének, s ez a hátrány lényegesen nagyobb lehet, mint amekkora az az előny, amelyet az alacsonyabb önköltség nyújt. Ezért kell az érték pénzbeli kifejezésének olyan formuláját alkalmazni, amely közös nevezőre hozza e két

Digitized by Google

szempontot, és így helyes tájékoztatást ad az ésszerű gazdasági döntésekhez.

Az Országos Árhivatalban végzett számítások szerint nálunk az árakban foglalt társadalmi tiszta jövedelem hozzávetőleg a bérköltség 75 százalékát, illetőleg az eszközérték 15 százalékát teszi ki. Eszerint értékárat a bérköltség 75 százalékos pótlékolásával, termelési árat pedig az eszközérték 15 százalékos pótlékolásával kapunk.

A termelési ár irányába — mint említettük — 1964. elején tettük meg az első lépést, amikor bevezettük az 5 százalékos eszközlekötési járulékot. Ennek az intézkedésnek a hatásaként — számításaink szerint — a társadalmi tiszta jövedelemnek mintegy $^1/_3$-a igazodik az eszközértékhez. Számításaink szerint helyesebb volna, ha a társadalmi tiszta jövedelemnek nagyobb részét, mintegy $^2/_3$-át, vagyis az eszközértéknek 10 százalékát osztanánk fel az eszközérték arányában a termékek között. Lényegében azelőtt a feladat előtt állunk, hogy a nyereségszabályozást új alapokra fektessük és összhangba hozzuk egy olyan árrendszer követelményeivel, amelyben a tiszta jövedelemnek mintegy $^2/_3$-a az eszközértékhez, $^1/_3$-a pedig a bérköltséghez igazodik.

Minél fejlettebbek a termelőerők, annál inkább differenciálódik a termékek fajtáinak eszközigényessége. Minél fejlettebb tehát az ország gazdasága, annál több kárt okoz az, ha nem vesszük figyelembe a termelés eszközigényességét.

A termelőerők fejlettsége szempontjából jelentős eltérések lehetnek a különböző termelési ágak között. Ezért lehetséges, hogy egy szocialista ország népgazdaságának olyan árrendszere legyen, amelyben értékár és termelési ár egymás mellett létezik. Nem kell tehát szorgalmaznunk azt, hogy egyszerre terjedjen ki az egész népgazdaságra a termelési árra való áttérés. Az iparban *megértek ennek a feltételei, és így itt a közeli években megvalósítható a termelési ár típusára való áttérés.* Hangsúlyoznunk kell még azt is, hogy az ipari árrendszer átalakítása az iparcikkek fogyasztói árának és az iparban dolgozók bérének, fizetésének megváltoztatása nélkül is megvalósítható. Más azonban a helyzet a *mezőgazdaságban.* Itt a szövetkezeti tulajdonviszonyok uralkodnak, és ezért szorosabb a kapcsolat az állami felvásárlási ár és a fogyasztói ár, valamint a szövetkezeti parasztság személyi jövedelmi viszonyai között. Ebben a termelési ágban az árrendszer átalakítását olyan folyamatnak tekinthetjük, amely a termelési feltételek javulásával és a mezőgazdasági önfinanszírozásnak ezen alapuló erősödésével, lassúbb fokozatokban valósul meg. Lényegében ez a helyzet a *fogyasztói árak* területén is. A fogyasztói áraknak a termelési árviszonyok szerinti alakítása igen lényeges árarányváltoztatásokat követelne. Célszerű, ha az ilyen intéz-

Digitized by Google

kedések fokozatosan, az életszínvonal emelésével összekapcsolva valósulnak meg.

Az ár típusa csak fő tendenciájában határozhatja meg az árviszonyokat. A konkrét árakat szükség esetén el kell téríteni a centrumtól, amelyet az árképzés fő alapelvei határoznak meg. Egymást egyértelműen helyettesítő (rokon) termékek esetében indokolttá tehet ilyen áreltérítéseket az, ha számottevő az eltérés ezeknek ráfordítási és használhatósági aránya között. Indokolt az áreltérítés akkor is, amikor csak ezzel tartható egyensúlyban a kereslet és a kínálat. Figyelembe kell venni persze, hogy az árrendszer átalakításának kérdése olyan körülmények között merül fel, amikor a népgazdaság távlati tervének elkészítésében is kötelező normaként kívánjuk alkalmazni az értékviszonyokon alapuló egyensúlyra való törekvést.

Meg kell fontolni azt is, hogy árrendszerünknek a termelési ár típusára való átalakítását miként lehet *a belföldi árrendszernek a külkereskedelmi árakhoz való közelítésével szoros kapcsolatban végrehajtanunk.* A belföldi és a külkereskedelmi árrendszer megfelelő kapcsolata különösen az olyan ország számára fontos, amely szélesen kapcsolódik be a nemzetközi munkamegosztásba, amely nagyrészt külföldi munkatermékekre építi belföldi továbbfeldolgozó tevékenységét, s nagyrészt az így nyert készárukkal finanszírozza anyagimportját.

A szocialista világgazdasági rendszerben a nemzetközi munkamegosztás előmozdítása végett folyik a saját árbázisra való áttérés előkészítő munkája. Mind erősebb az a törekvés, hogy *a nemzeti termelői árakat tegyék a szocialista világpiacon alkalmassá a külkereskedelmi árak képzésére.* Ennek első lépéseként az várható, hogy a szocialista országok közelíteni fogják egymáshoz kalkulációs rendszereiket, különösen az importanyagok (importtermékek) egységes elven alapuló belföldi értékelését. Feltételezhető, hogy szélesebben elterjed a nemzeti áraknak a termelési árak irányába történő átalakítása.

A belföldi árrendszernek a külkereskedelmi árakhoz való közelítését helyesen kell értelmeznünk. Ez *nem azt jelenti, hogy a nemzeti árrendszer feloldódik majd a világpiaci árrendszerben.*

A nemzeti árrendszer meghatározott módon áll kapcsolatban a termelés nemzeti feltételeivel, azokkal a körülményekkel és feladatokkal, amelyek közepette az adott ország társadalma él és fejlődik.

A belföldi árrendszernek a külkereskedelmi árakhoz való közelítéséből következik, hogy szélesíteni kell azt a területet, amelyen a forintnak a külföldi valutához való értékviszonya határozza meg a külföldről behozott termékek devizaárából kiinduló

Digitized by Google

belföldi árat. Az exportra gyártott termékeknél pedig célszerű arra törekedni, hogy a termelő, illetőleg exportáló vállalat árbevételét a külföldi átvevő által fizetett devizaár, illetőleg annak forintellenértéke szabályozza. Ez problémákat okozhat, de rugalmas devizális és más pénzügyi mechanizmusokkal sokkal eredményesebben valósíthatjuk meg az exportban való anyagi érdekeltséget, mint hatósági árszabályozással. Hogy ezek a követelmények alkalmazhatók legyenek, ahhoz fel kell adnunk az abszolút értelemben való felfogását és érvényesítését annak az elvnek, hogy minden árukapcsolatban *rögzített hatósági árakat, egységes árakat, illetőleg arányos árakat tartsunk fenn.*

A feladat tehát nemcsak az ár típusának átalakításából áll; emellett a teljesen merev ármechanizmust is fel kell váltani rugalmas ármechanizmussal. Ez a két feladat nem független egymástól. Valójában az ártípus-vita csak akkor megalapozott és a szocialista gazdaság tökéletesítése szempontjából jelentős vita, ha az árak egy olyan ármechanizmus keretei között érvényesülnek, amelyben biztosítható az árviszonyok megfelelő formálása. A népgazdasági árrendszernek a termelési ár típusára való átalakítását úgy kellene tehát megvalósítani, hogy helyesen alapozza meg a gazdasági kalkulációt.

A rugalmas árrendszert a szocialista társadalom érdekeivel összhangban álló módon kell megvalósítani. A szocialista társadalomnak érdeke *az árak stabilitása. A szilárd árak politikáját tehát fenn kell tartani, s a rugalmas ármechanizmus nem jelenthet szabad áralakulást.* Azért kell ezt nyomatékosan hangsúlyozni, mert az árrendszer merevségét csak olyan viszonyok között oldhatjuk fel, amikor a kapacitások optimálisan ki vannak használva, s az életszínvonal és a gazdasági növekedés a körülményekhez képest maximális módon van előirányozva.

Az árrendszer rugalmassá tételével tehát *nem szűnik meg az állami árszabályozás, nem érvényesül korlátlanul a piaci áruautomatizmus, de az állami árszabályozás úgy változik meg, hogy az eddiginél tágabb teret engedjen az automatizmusoknak.*

E dolgozat szerzőjének véleménye szerint az árak állami szabályozásának három fő módszerét lenne célszerű alkalmazni:

— *a rögzített hatósági árat,* amikor az állam központilag határozza meg az eladó termék árát;

— *a maximális és minimális hatósági árat* (az alsó és felső árhatárt), amikor az állam csak azokat a kereteket állapítja meg központilag, amelyeken belül, decentralizált szervezeti formák között, szabadon alakulhatnak az árak;

— *a piaci árat,* amelynek alakulására az állam csak közvetett befolyást gyakorol, egyfelől az adó- vagy nyereség-előírásoknak,

Digitized by Google

másfelől pedig a kereslet és kínálat viszonyának alakítása, befolyásolása útján.

A lényeg: a fix árak racionális összeegyeztetése a korlátozottan mozgó és a szabadon mozgó árakkal. Az iparban úgy lehetne eljárni, hogy rögzített hatósági árakat csak a fontosabb ipari nyersanyagokra, illetőleg alaptermékekre, valamint az élelmiszerekre vonatkozóan tartsunk fenn. Az ipari végtermékek (az ipar körét elhagyó termékek) körében hatósági maximális árak formájában lehetne továbbvinni az állami árszabályozást. Ez tehát azt jelentené, hogy az ipari és a nem ipari szektorok árukapcsolatában az árkialakítás felső limitálása lehetne az egyetlen megkötés, ezen belül az árat megegyezés útján lehetne kialakítani. Az ipari félkésztermékek, kooperációs alkatrészek stb. körében pedig minden állami megkötéstől mentesen lehetne megengedni az árképzést, azzal, hogy itt az árhatóság tevékenysége az árvitákra korlátozódnék, tehát azokra az esetekre, amelyekben az árukapcsolat rendszerében nem sikerült normálisan rendezni az árügyeket.

A nyersanyagok, a félkészáruk és a készáruk árszabályozási formájának ez a megkülönböztetése a következő feltevéseken alapszik. A rögzített nyersanyagárakkal meg lehet alapozni az árszint stabilitását. Az e termékeket előállító kitermelő iparágakban viszonylag lassúbb az értékviszonyok változása. Az ipart elhagyó késztermékek árának maximálása a fogyasztói árstabilitás elvéből folyik, és lényegében segíti a kereskedelemnek az iparral folytatott ártárgyalásait. A félkésztermékek hatósági árképzésének beszüntetése és ennek olyan kalakulációs irányelvekkel való helyettesítése, amelyeket az árviták eldöntésében alapul vesznek, megteremti annak a lehetőségét, hogy az ármerevség ne akadályozza az iparon belüli kooperációt, hogy az új, modern eljárásokhoz való gyors, öntevékeny alkalmazkodás útján alakuljon ki a munkaszervezés minden lehetséges feltétele, hogy kellőképpen és azonnal alkalmazkodni lehessen az értékviszonyokban bekövetkező gyors változásokhoz, végeredményben tehát: hogy a gazdasági kalkuláció mindig megfelelhessen az aktuális körülményeknek.

Népgazdaságunk árrendszerét csak az egész gazdasági mechanizmusra kiterjedő vizsgálattal összefüggésben értékelhetjük. Már csak azért is így kell eljárnunk, mert az árrendszer egy része az általános gazdasági mechanizmusnak, és mint ilyen, szerves összefüggésben van más mechanizmusokkal. Ennek ellenére *bizonyos vonatkozásban és bizonyos elemeiben már el lehet indítani az árrendszer átalakításának, tökéletesítésének folyamatát.* Ezért kívánatos, hogy mihamarabb megkezdődjék az átfogó árreform előkészítése.

Digitized by Google

A marxista valláskritika mai problémái

Írta LUKÁCS JÓZSEF

A marxizmus történetében a vallás kritikája mindenkor lényeges szerepet játszott. Ismeretes, hogy *Marx* bizonyos értelemben minden kritika feltételének nevezte ezt a bírálatot, s hogy *Lenin* fontos feladatként, a marxisták kötelességeként fogta fel a harcos materializmus terjesztését. De ez a kritika soha nem volt öncél számukra. A marxizmus megalapítói — a valláskritika polgári racionalista és vulgáris materialista irányzatával szemben — kimutatták, hogy pusztán az eszmei kritikától, ha ez mégoly színvonalas, mégoly hatékony is, nem várható a vallás elhalása. Kimutatták, hogy ez csakis az osztálynélküli társadalom, a kommunizmus megteremtésének folyamatában mehet végbe, s ebből kiindulva hangsúlyozták: elengedhetetlenül szükséges, hogy *a szocialisták ne elvontan végezzék a vallás kritikáját, hanem szervesen kapcsolják össze a kapitalizmus ellen, a kommunizmusért vívott harc mindenkori konkrét feladataival.*

Ez a követelmény máris nyilvánvalóvá teszi: ha helyesen akarjuk megfogalmazni a materialista-ateista nevelőmunka folytatásának elveit, akkor számot kell vetnünk az adott világhelyzetnek, csakúgy, mint hazai fejlődésünknek a vallásosságra gyakorolt konkrét hatásával.

A vallás válsága és a kiútkeresők

A vallás különböző formáinak korunkban még kiterjedt befolyásuk van, s e befolyás konzerválódását nemcsak az osztálytársadalom objektív szerkezete, vagy ennek maradványai, nemcsak az egyházak aktív hitbuzgalmi tevékenysége, de a hagyomány tehetetlenségi ereje, az érzelemvilág évezredeken át beidegzett és áthagyományozott, a vallással összekapcsolódott reakciói, a valláshoz fűződő társadalmi szokások is előmozdítják. A nyugati világi-polgári és egyházi vallásszociológia képviselői mégis csaknem egybehangzóan a vallási élet szaporodó válságjelenségeiről számolnak be. Az utolsó harminc évben a világ lakossága több mint 700 millióval szaporodott, de a *katolikusok* száma csak mint-

Digitized by Google

egy 100 millióval emelkedett; a *gyakorló* hívők száma pedig, a polgári állam által nyújtott sokoldalú politikai, erkölcsi és anyagi támogatás ellenére, állandóan csökken — főként a városokban — s a legtöbb országban nem haladja meg a megkereszteltek 20—25 százalékát. A *protestáns* statisztikák hasonló tendenciát mutatnak ki: egyes nyugatnémet városokban készített felvételek szerint például az evangélikusoknak mintegy fele csak *névlegesen* tartozik egyházához.

Alig vitatható, hogy az első világháború óta *meggyorsult* a társadalmi tudatnak a kapitalista fejlődés kibontakozásával megkezdődött *elvilágiasodása*, az egész világon *hanyatlott a vallási aktivitás, szűkebb térre szorul a bigott vallásosság, fokozódik a hitélet formalizmusa* és *nő a vallási közömbösség*, ugyanakkor pedig *erősödött a tudatos ateizmus társadalmi bázisa*. Még mindig számottevő, de a tőkés országokban is egyre labilisabb a politikai klerikalizmus hátvédje.

Mindez részben a *kapitalizmusnak* tulajdonítható, amely — a *hagyományos kötelékeket szétrombolva* — előmozdította a vallási viszonyok átértékelését és bomlását, meggyorsította a szokásokra és tradíciókra épült társadalmi tudat alapjainak szétesését. Ezt a tendenciát már a kapitalizmusban is csak részben ellensúlyozzák a tőkés termelési viszonyokból kinövő „modern" mítoszok. Ugyanakkor fel kell ismernünk, hogy napjainkban e folyamat legerősebb motorja a *szocialista* erőknek, elsősorban pedig a szocialista országoknak léte és fejlődése, a tömegek öntudatos társadalmi aktivitásának fejlődése az egész világon, a békéért és a társadalmi haladásért, a kizsákmányolás és osztályelnyomás megszüntetéséért folyó sokoldalú tömegharc, amely egyszerre edzi az egyszerű emberek szívét, önbizalmát, és formálja öntudatukat.

Azoknak az egyházaknak, amelyeknek vezető körei egyezséget kötöttek a szocializmus ellen, a szélsőséges antikommunizmus, az imperialista és fasiszta agresszió erőivel, s ezzel igyekeztek lassítani a vallási krízis mélyülését, mind fájdalmasabban kell érezniük, hogy ez a politikai szövetség többet ártott a tekintélyüknek, mint amennyit használt: saját híveik többségének szemében is *kompromittálta* őket, mint a reakció, a háború, a gyarmatosítás ügyének támogatóit. A nagy keresztény egyházak világszerte a pangás, vagy éppen a defenzíva helyzetébe kerültek.

A válság tünetei nemcsak az adott helyzet számbavételére, de a kiút olykor csaknem lázas keresésére is ösztönzik az egyházakat. A II. vatikáni zsinat vitái csakúgy, mint a protestáns Egyházak Világtanácsa keretében kiütköző ellentmondások arról tanúskodnak, hogy a napjainkban végbemenő hatalmas szociális átalakulás kisugárzása kedvez új álláspontok kialakí-

Digitized by Google

tásának az egyházakban. Tanúskodnak azonban arról is, hogy a vallási *reformizmus és modernizmus* felbátorodott képviselői mindjárt bele is ütköznek a *konzervatív ortodoxia* ellenállásába, amely a vallás alapjainak aláaknázásával vádolja őket.

A nálunk legnagyobb befolyású egyház, a római katolikus egyház *egységéről* például napjainkban csak igen feltételesen lehet beszélni.

Még ma is jelentős befolyása van a XII. Pius hagyatékaként tovább élő élesen reakciós, harcos antikommunizmusnak, amely — főként a szentszéki bíboros kar Ottaviani vezette konzervatív, *integrista* magjának tevékenysége révén — jelentős s olykor egyenesen döntő tényezője az egyházi irányvonal kialakulásának. Ez az ortodox integrizmus, amely félig még ma is az egyház feudális hatalmi igényeitől vezetteti magát, az állami tevékenység *közvetlen* befolyásolását, a kultúra megkeresztelését követeli, és baljós tekintettel méregeti a fejlődést, amelynek során a „bűnbe esett" világ mind messzebb távolodott el az anyaszentegyháztól. Ez a csoport — a haladó világgal szemben az egyháznak a *természetfölöttiben* gyökerező abszolút tekintélyére hivatkozva, a hidegháborús erőkkel közvetlen szövetségben — ma is mérgezett nyilakkal lő mindenre, ami a hagyományos viszonyokat megváltoztatja; főként a szocializmusra, a kommunizmusra, de a polgári demokratikus törekvésekre is. Befolyása lényegesen nagyobb számerejénél,s mint ezt a legújabb fejlemények is bizonyítják, a többség ellenében is többször arra tudta rábírni VI. Pál pápát, hogy a reformok horderejének csökkentése végett avatkozzék be a zsinat menetébe.

Az integrizmus régi fénye mégis megkopott, befolyása csökkenőben van. Már nem volt képes megakadályozni XXIII. János békeenciklikájának kibocsátását, vagy a Vaikán és a Magyar Népköztársaság részleges megegyezésének létrejöttét sem. A jelentősen megváltozott nemzetközi viszonyok közepette *nem lehetséges többé a teljes visszatérés* a piusi időszak ortodox-integrista irányvonalához.

De nem egységesek azok az egyházi erők sem, amelyeknek képviselői már többé-kevésbé megértették, hogy korunkban az ortodox álláspont teljes elszigetelődéssel fenyegeti az egyházat. A reformisták egysége márcsak azért sem jöhet létre, mert az *„aggiornamento"*, a korszerűsítés követelményei igen sokféleképpen értelmezhetők. *VI. Pál* pápa első (és eddig egyetlen) *„Ecclesiam Suam"* kezdetű enciklikájában lényegében a *vallás terjesztési módszereinek korszerűsítésére* korlátozza a korszerűsítést: arra, hogy az evangéliumi alapjaiban megszilárdított egyház azon a nyelven továbbítsa a kinyilatkoztatást a mai embereknek, amelyet azok megértenek. Ez tisztán *formális* felfogása a reform

Digitized by Google

eszméjének: hisszen a pápa ezzel nem az egyházi szervezetet és a doktrínát kívánja módosítani a megváltozott világ követelményeinek megfelelően, hanem pusztán arra keres módszert, hogyan lehetne a változtathatatlannak nyilvánított eszmét elfogadtatni a világgal. Ebből a konzervativizmusból az következik, hogy a pápa — ha nem zárt is még el minden rést egy nyíltabb, rugalmasabb felfogásnak jövőbeli esetleges érvényesülése előtt, s ha az enciklika *hangvétele* viszonylag mérsékelt is — tartalmát tekintve lényegében az *integrizmus* álláspontjához közeledik a harcban az *„ateista kommunizmus" ellen*, amelyet *„korunk legsúlyosabb jelenségének"* deklarál, és amellyel szemben az istenben hívők széles frontjának létrehozását tartaná üdvösnek.

Ez a *halvány reformizmussal ötvözött konzervativizmus* ugyanakkor óvakodik attól is, hogy az egyház *túlságosan* exponálja magát a kapitalizmus *direkt* apológiájában, és általában, hogy őt kompromittáló módon vegyen részt a politikai tevékenységben. Jellemző például, hogy az említett enciklika nemcsak a magántulajdonnal kapcsolatos állásfoglalást kerüli meg (pedig a szerző elődei egyetlen fontos megnyilatkozásukban sem mellőzték ezt), de az állam közvetlen egyházi befolyásolásának igényéről is lemond.

Mindezt nem értelmezhetjük másként, mint úgy, hogy a pápa a világban végbemenő nagy társadalmi átalakulás ellenében kívánja ugyan érvényesíteni az egyház törekvéseit, de ugyanakkor oly módon is, hogy erre a folyamatra nem mindig (és ha ez nehézségekbe ütközik, nem is elsősorban) közvetlenül *politikai és kulturális úton*, hanem inkább *világnézeti és erkölcsi síkon* kíván erőteljes hatást gyakorolni. Ha azonban ezen az alapon az ateizmus elleni küzdelmet állítják az egyházi tevékenység *centrumába* — és ezzel háttérbe szorítva az emberiség valóban súlyos problémáit: a termonukleáris háború fenyegetését, a haladás kerékkötőinek mesterkedéseit, vagy a részben még gyarmati iga alatt nyögő tömegek éhségét és nyomorát —, akkor ez óhatatlanul a tömegek *világnézeti megosztását*, a békéért és haladásért küzdők frontjának megbontását mozdítja elő, és ebben a tekintetben ugyanúgy a reakciós erők kezére játszik, mint az integrizmus.

Természetesen Magyarországon is fennáll annak a lehetősége — még a Vatikán és az állam megegyezése után is, sőt esetleg éppen a megegyezés téves tolmácsolása folytán —, hogy egyes, konzervatív egyházi személyek a harcos világnézeti diszkrimináció útján igyekeznek maguk köré tömöríteni híveiket, ami esetleg nemcsak a marxizmus világnézetével, de ennek társadalmi gyakorlatával, a szocializmussal való szembehelyezkedésre is vezethet. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a politikai klerikaliz-

Digitized by Google

mus legális és illegális eszközökkel újra meg újra tömöríteni próbálhat egyes tájékozatlan hivőket a népi állam ellen. Az ilyen, alkotmányunk és államrendünk ellen irányuló kísérletek természetesen nem maradnak megtorlatlanul. Aki a vallás terjesztésének ürügyén a szocialista rend felforgatására bújtogat, az számoljon vele: nem a vallás ellenes harcban használatos, tisztán eszmei érvekkel, hanem a törvény erejével találja magát szemközt. Előfordulhat az is, hogy reakciós erők befolyást gyakorolnak egyes egyházi vezetőkre annak érdekében, hogy a népköztársaság iránti lojalitástól eltérjenek, egyházi funkciók betöltésénél mellőzzék azokat a papokat, akik szemben állnak a reakciós antikommunista klerikusokkal. Sajnálatos volna, ha e vezetők engednének ennek a nyomásnak, s így rontanák az állam és az egyház között kialakult normális viszonyt, amiért egyedül őket terhelné a felelősség.

A szocialistáknak nem áll érdekükben az állam és az egyházak közti gyakorlati jó viszony fellazulása, de a világnézeti megkülönböztetés éles hangsúlyozása sem. Ellenkezőleg: noha természetes, hogy a marxizmus képviselői — a szocialista építés szükségleteinek megfelelően — nem mondanak le világnézetük aktív terjesztéséről és a vallás kritikájáról, hibának tartanánk, ha a világnézeti harc kiélezésére irányuló törekvésekre a magunk részéről hasonlóval válaszolnánk. Társadalomfelfogásunk *materialista alapjairól* mondanánk le akkor, ha a vallás kritikája közben — a pápához hasonlóan — mi is abból indulnánk ki, amit az emberek önmagukról *gondolnak*, ahelyett, hogy *objektív* társadalmi viszonyaikat, érdekeiket tartanók az emberek megítélését meghatározó legfőbb tényezőknek.

A világnézeti *diszkrimináció* esetleges kísérletére ezért mindenekelőtt azzal kell válaszolnunk, hogy a szocialista demokratizmus és humanizmus szellemében még tudatosabban törekszünk a *nem-hivők és a hivők gyakorlati együttműködésének szilárdítására*, még több bizalommal támaszkodunk — világnézeti különbség nélkül — minden jó szándékú emberre, még többet teszünk azért, hogy ezek a rétegek magukénak érezzék a szocialista Magyarországot, még több lehetőséget adunk eredményes társadalmi tevékenységük kibontakoztatására. Azért is tesszük ezt, hogy a szocialista nemzet egységét szilárdítsuk, de azért is, hogy az emberek világnézeti fejlődéseinek feltételeit javítsuk ezzel.

Ez a törekvés teljesen reális, már csak azért is, mert napjainkban az egyházban többé már nem lehet teljesen kiküszöbölni a *XXIII. János* által képviselt tendenciákat. *Elméletileg* János a kisemberek magántulajdonának védelmére irányuló törekvései mellett sem hagyta el az állammonopolista kapitalizmus talaját: *a termelőeszközök magántulajdonát* isten által parancsolt, természet szabta elvnek tekintette, a közösség javát *az ellentétes érdekű*

Digitized by Google

osztályok harmóniájában, harcuk enyhítésében kereste. Létfontosságúnak tekintette azonban az egyház számára azt, hogy a katolicizmus egész politikai-társadalmi *gyakorlatát* közelebb vigye a modern társadalom viszonyaihoz, s elődjének nyílt, *politikai* antikommunizmusa ugyanolyan távol állt tőle, mint az utódja által kezdeményezett éles *világnézeti* diszkrimináció. Utolsó megnyilatkozásában — a pápaság történetében talán először — nem arra helyezte a hangsúlyt, ami elválasztja az embereket, hanem arra, ami *összekapcsolja* őket: a világnézeti ellentétek fenntartása mellett is elsősorban *közös érdekeikre* appellált, a hívők és nemhívők *közös akcióját* javasolta az emberiség létét fenyegető atomháborúval szemben.

Ha nem is mondhatunk le arról, hogy bíráljuk XXIII. János felfogását — akár a béke és a békés együttélés tartalmára, feltételeire vonatkozólag is —, de az kétségtelen, hogy a világ folyamatait, s benne a szocializmus létét és növekvő erejét realisztikusan értékelő lényeg és ténykedése előmozdította egy, az elvi alapok ellentétességét nem érintő *gyakorlati együttműködés* létrejöttét és megerősödését a vallásos és nem-vallásos emberek között; ezzel pedig kedvezőbb légkört teremtett egy józanabb *világnézeti diszkusszió* számára is. Nemhogy haboznánk elismerni, de egyenesen fontosnak tartjuk hangsúlyozni ezt.

Bár — mint említettük — VI. Pál számos tekintetben meg is torpant, vissza is lépett az elődje által megkezdett úton, a hitélet válsága és a társadalmi átalakulásra törekvő dolgozó tömegek nyomása továbbra is ébren tartja, sőt fejleszti a reformtörekvéseket.

A *perszonalisták* egy része — különösen Franciaországban —, vagy *Teilhard de Chardin*, a jezsuita természettudós-filozófus baloldali követői János pápa álláspontjánál is messzebbre igyekeznek jutni. E filozófiák vallásos alapeszméje természetesen kizárja, hogy képviselőik vállalhassák a szocializmust, mint a kapitalizmus *forradalmi* leküzdését, mint a társadalmi viszonyoknak *pusztán az ember önerejére támaszkodó* átformálását. Egy részük bizonyos értelemben mégis a *kapitalizmus meghaladásának szükségességére* utal, s kiáll a marxistákkal való gyakorlati együttműködés és a velük folytatott párbeszéd elkerülhetetlen volta, vagy éppen a vallás és a szocializmus valamiféle összeegyeztetése mellett

Az előállott krízisre — mint láttuk — az egyházban ideológiai irányzatok szaporodó sokasága próbál felelni. Ma már éppen olyan kevéssé lehetne e sokféle irányzatot közös nevezőre hozni, mint a középkor módszereivel, az index, vagy az inkvizíció segítségével tiltani meg terjedésüket. A pápai szó ereje némileg talán fékezheti, de nem akaszthatja meg a differenciáló-

Digitized by Google

dás további kibontakozását. Az integristák uralmának visszatérése ma, a viharosan változó világban, csak még inkább előmozdítaná az egyház elszigetelődését; de a reformok sem vezetnek ki a zsákutcából: szaporodásuk a vallás relativizálódásának, az „örök igazságok" megingásának érzését erősíti a hivőkben. A kiút keresői is válságba kerültek.

Együttműködés és világnézeti harc

Gyakran kérdezik: milyen hatással van a vallás jövőjére a reformista tendenciák növekedése? Objektíve nem volna-e végeredményben előnyösebb a marxizmus szempontjából a könnyebben leleplezhető integrista álláspont érvényesülése? Helyes választ a kérdésre csak akkor remélhetünk, ha abból indulunk ki, hogy az *„előny"* kritériuma viszonyaink között végeredményben csak *a szocialista építés objektív érdekeivel összhangban* értelmezhető. Az ortodox-integrista irányzat heveny és agresszív antikommunizmusa, türelmetlen, a vitát kizáró szelleme azzal fenyeget, hogy érvényesülése esetén politikailag a hidegháború és az antikommunizmus erői kerülnek előtérbe az egyházban. A „minél rosszabb, annál jobb" teóriája mélységesen felelőtlen és veszélyes elmélet, amely nem vet számot a társadalmi fejlődés valóságos érdekeivel, ignorál minden olyan változást, amely az eszmei ellenfél táborában jelentkezik, mert nem érti meg, hogy korunkban a szocialista viszonyok növekvő befolyást gyakorolhatnak egy nem-szocialista ideológiára vagy politikára is.

Nem kétséges: *a vallás kritikája szempontjából változatlanul a konzervatív, integrista tendenciák leleplezését és elszigetelését kell a legfontosabb feladatnak tekintenünk,* olyan feladatnak, amely szerves része a béke és a szocializmus ellenségei ellen folytatott osztályharcnak. Csak e reakciós befolyás állandó korlátozásával lehetséges a vallásos és nem-vallásos tömegek *aktív gyakorlati együttműködésének kiszélesítése* a szocialista demokratizmus talaján. És — tegyük hozzá — csak ennek az együttműködésnek a folyamatában, saját terveik realizálásának folyamatában érzik meg a nagy tömegek a maguk erejét. Csak ebben a demokratikus folyamatban, amelynek dinamikája egyedül képes arra, hogy megoldja a fejlődés új meg új ellentmondásait, küzdhetők le az elidegenedés még fennálló formái, küszöbölhető ki teljesen *a tehetetlenség és kiszolgáltatottság érzésvilága:* az a táptalaj, amely a cselekvés és gondolkodás vallásos kiegészítésének szükségletét szülte és részben még ma is fenntartja.

E fejlődés vizsgálata közben egyformán lényeges, hogy felismerjük a vallás *hanyatlása* irányába ható erőket; csakúgy, mint

Digitized by Google

azokat is, amelyek ma még *objektíve* a vallás talaját alkotják. Az alapvető uralkodó tendencia a vallás visszaesése. De természetesen maga a hanyatlás sem *egyenesvonalú.*

A hanyatlás persze *nem egyenesvonalú.* A polgári ateizmus sematikus elképzeléseivel ellentétben, nemcsak abban mutatkozik meg a vallás bomlásának folyamata, hogy az emberek „felvilágosult" része megérti az istenhit logikailag abszurd voltát, tarthatatlanságát, és egycsapásra hátat fordít neki. Ez a fejlődés — az élet új tényeinek nyomása alatt — gyakran inkább a vallásos nézetek átértelmezésében, *a természetfölötti elem fokozatos halványulásában, az „evilági" tartalom kidomborodásában, a fokozódó differenciálódásban, a lassan, de ellenállhatatlanul növekvő szkepszisben és agnoszticizmusban* jut kifejezésre, amely végül már csak fügefalevélként őrzi meg a vallásra való hivatkozást.

A vallási ideológia és pszichikum mai formái egy több évezredes fejlődés, az osztálytársadalom szülte elidegenedés tudati következményei, s elhalásuk is csak viszonylag hosszú idő alatt mehet végbe. A kizsákmányolás megszüntetése, a szocialista termelési viszonyok kialakítása döntő lökést ad a vallás mindinkább kibontakozó hanyatlásának. A termelőerők fejlődése, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a társadalmi szükségletek mind szélesebb körű kielégítése, a tudomány fejlődése és eredményeinek tömegméretű megismerése — mindez viszonyaink között a vallás elhalásának irányába ható fontos tényező. Ez a folyamat bázist teremt a vallás elleni eszmei harc egyre átfogóbb folytatása számára és maga is szükségessé, elkerülhetetlenné teszi ezt a harcot. A vallás *teljes* elhalásához azonban már a kapitalizmus világméretű leküzdése, az osztályok megszűnése, az osztálytársadalomra jellemző munkamegosztási formáknak az átalakulása vezet el, az a folyamat, amelyben a szocialista államiságnak kommunista önigazgatássá való teljes átfejlődése is végbemegy. Ezen a társadalmi talajon egyre szélesebben bontakozik ki a szocialista közösségeknek a gondokkal, bajokkal küzdő egyes emberek gyakorlati megsegítésére, elesettségük, magányuk feloldására irányuló tevékenysége is, amely a legfontosabb eszköz a vallás „mikroklímájá"-nak megszüntetésére.

A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában ebből következően szükségszerű és elkerülhetetlen, hogy azok az *emberek, akik különböző okoknál fogva még nem mondtak le teljesen a vallásról, de ugyanakkor* döntő *érdekeiknél fogva érdekelve vannak az új világ felépítésében, együttműködjenek a marxistákkal,* s épp így az is, hogy ezek az együttműködésre irányuló törekvések elméleti kifejezést keressenek maguknak.

Mindebből viszont két dolog következik. Egyfelől az, hogy

Digitized by Google

őszintén vállalnunk kell és elő kell mozdítanunk a „gyakorlati párbeszédet", az együttműködést ezekkel a rétegekkel. Másfelől az, hogy ugyanakkor *nem mondhatunk le az együttműködés közben folytatott beható, konkrét eszmei vitáról* sem. Ebben a vitában — bevalljuk — bennünket nem elsősorban az a szándék vezet, hogy a vallásos filozófiai, teológiai irányzatok képviselőit meggyőzzük (bár ezt sem tekintjük eleve lehetetlennek). Sőt, ez irányzatokat is főként abból a szempontból kell értékelnünk, hogyan, milyen módon befolyásolják a vallásos és nem-vallásos emberek mindennapos, gyakorlati „párbeszédét", eszmeiességét. (Hiszen nyilvánvaló, hogy — ha sajátos módon is — a köznapi vallásos tudatban is jelentkeznek konzervatívabb, vagy a változás szükségességét kifejező tendenciák, s hogy ezért a vallás tudatos képviselői és a hívők körében jelentkező áramlatok szüntelen kölcsönhatásában állnak.)

Ez a dialógus körülményeink közt szükségképpen érinti a vallás és a szocializmus viszonyának problematikáját. Már Lenin felhívta a figyelmet arra, hogy nem szabad sematikusan megítélni a szocializmus és a vallás eszmei összeegyeztetésére irányuló kísérleteket. *„Ez a tétel: »a szocializmus — vallás« egyesek részéről a vallástól a szocializmushoz, mások részéről a szocializmustól a valláshoz vezető átmenet formája"* — írta. Magától értetődik, hogy az előbbi kísérleteket megértően — noha nem egyetértően — kell kezelni, az utóbbiakat viszont határozottan el kell utasítani. Ezért a vallásos tudat különböző áramlataihoz való viszonyt is konkrétan, a helyi körülmények mérlegelésével kell kialakítani, nem pedig elvontan, mindenütt és mindig egyformán.

Igaz: ezek az összeegyeztetési törekvések alkalmilag a szocializmus eltökélt ellenségeinek eszközeiül is szolgálhatnak. Különösen nehézségek közepette, kritikus helyzetekben (amelyeken még ronthat az, ha az ideológiai harcot is elhanyagoljuk, gyengén, vagy rossz irányban folytatjuk) előfordulhat, hogy a látszólagos lojalitás és az összeegyeztetési törekvések kulisszái mögött ellenséges osztályerők építenek ki hadállásokat. *Általában* azonban ez csak *elvont* lehetőség, amelynek realizálódása elsősorban annak a konkrét társadalmi folyamatnak az irányától függ, amelynek talaján ez a törekvés megnyilvánul. Ha az objektív fejlődést a szocializmus erőinek növekedése determinálja, akkor van mód arra, hogy *a hangsúly a vallásról mindinkább a szocializmus igenlésére helyeződjék át.* Túlzás nélkül mondhatjuk: napjaink Magyarországán, ahol már végbement a szocializmus alapjainak lerakása, építhetünk arra, hogy *az általános társadalmi fejlődés feltételeinek további megfelelő biztosítása esetén és az ezt kísérő, megfelelő felvilágosító munka segítségével, a haladni törekvő vallásos emberek* (akik már szakítottak a reakciós irányzatokkal,

Digitized by Google

de átmenetileg még a vallásosság „korszerűbb", a szocializmussal egyeztetett formájánál állapodtak meg), *a továbbiakban növekvő számban mondanak le általában törekvéseik vallásos kiegészítéséről is.* Más szóval: viszonyaink közt a köznapi, „reformista" jellegű vallásosság mögött olyan tendenciák fejlődnek, amelyek — kellő segítséggel — *inkább a vallástól való eltávolodásnak, mint a vallás konzerválásának* irányában hatnak.

A „párbeszéd" problémái

Az alapelvek világosak. A szocializmus objektív fejlődése *önmagában,* tervszerű világnézeti ráhatás nélkül csak rendkívül lassú ütemben volna képes a vallásos hiedelmek kiküszöbölésére. A vallás eszmei kritikája viszont csak a közös tevékenység áramában válhat igazán hatékonnyá: a hivőkkel folytatott *vita* gyakorlati együttműködés nélkül éppúgy csak pusztába kiáltott szó marad, ahogyan a közös tevékenység alapja a szocialista eszmei befolyás erősítésére irányuló vita nélkül maga is törékennyé válik. Az sem szorul bővebb magyarázatra, hogy fontos megkülönböztetnünk egymástól a reakciós *klerikalizmus* leleplezéséért folytatott *harc* hangvételét (hiszen itt aligha lehet dialógusról szó) és a velünk együttműködő, haladni kívánó vallásos emberekkel folyó *párbeszéd* türelmes és megértő tónusát; ez utóbbi során soha nem téveszthetjük szem elől, hogy *eszmékkel* kell vitáznunk, nem pedig *emberek* ellen harcolunk.

A *régi típusú* ateizmussal és antiklerikalizmussal, amely *elvontan,* mintegy a polgári felvilágosodás szellemében, a vallás társadalmi gyökereinek fellazulási folyamatát ignorálva próbált küzdeni a vallás ellen, nem jutunk messzire. Olyan országokban pedig — s ilyenek a kelet-európai országok is —, amelyekben a kapitalista fejlődés elégtelensége miatt a *polgári* demokratikus átalakulás feladatait is a *munkásosztály* vezetésével kell megoldani, különösen nagy a veszélye annak, hogy e polgári vallástkritikára jellemző módszerek rányomják bélyegüket a felvilágosító munkára. (És tudjuk, hogy fejlődésünkben az utóbbi évtizedek során mindkét hibás véglet érezhető volt: a hivők és nem hivők közös társadalmi cselekvésének érdekeit *bagatellizáló,* türelmetlen és vulgáris „aufklärizmus" hatása csakúgy, mint azé az opportunizmusé, amely figyelmen kívül hagyta, hogy az eszmei vita *elhanyagolása* magának a gyakorlati együttműködésnek a perspektíváit is szűkíti.) Ezért talán nem lesz felesleges rámutatni itt néhány, a vita folytatásában érvényesítendő elvre.

Először: A marxistáknak — nézetünk szerint — távol kell állniuk a „mindent vagy semmit" maximalizmusától, és eszükbe sem juthat, hogy ettől a vitától a másik fél *azonnali* fegyverleté-

Digitized by Google

telét, nézeteinek *teljes* feladását várják. Céljuk is más: úgy kívánják folytatni ezt a polémiát, hogy ezzel segítsék elmozdítani az ateisták és a még vallásos emberek gyakorlati együttműködésének útjában álló akadályokat, s e *tevékenység menetében* kívánják elősegíteni az álláspontok fokozatos tisztulását is. Már csak ezért is tartózkodnunk kell vita közben minden türelmetlenségtől, kioktatástól: valóban *vitára*, s az esetek nagy részében *partnereink* nézeteivel folytatott vitára van szükség.

Másodszor: A marxizmus mint ateizmus természetesen kibékíthetetlenül szemben áll a vallással, s a vallás társadalmi funkciója a reformizmus messzemenő érvényesülése esetén sem változhat viszonyaink közt progresszívvá; mégis nagyon jól megértjük azt, hogy a kereszténység egyes *kérdésfeltevéseiben*, a haladni kívánó keresztények *vágyaiban* reális emberi problémák tükröződnek: egy harmonikusabb emberi együttélés óhaja, az emberi személyiség kibontakozásának igénye, egy embertelen világ elleni tiltakozás, az egyenlőség és erkölcsi igazságosság vágya *is* kifejezésre jut bennük. Éppen ezek azok a humánus és demokratikus elemek, amelyek miatt a kereszténység egykor oly széles körben terjedt el. S ha mi a jó szándékú hivőkkel vitázunk, akkor soha nem e törekvések, vágyak és érzések *ellenében* tesszük ezt, hanem — éppen ellenkezőleg — *azért*, hogy ez az ember nyomorúsága, elesettsége, magányossága elleni tiltakozás *ne a természetfölöttibe csapjon át, hanem a földön realizálódjék, ne rekedjen meg a keresztény doktrína síkján, hanem kiteljesedjék és az ember igazi szabadságához vezessen.*

Egyáltalán nem állítjuk azt sem, hogy a vallásos emberek tudatában nincsenek olyan politikai, történelemszemléleti, erkölcsi, esztétikai stb. elemek, amelyeket *pozitívaknak* kell tekinteni. Vitáink során is éppen azokra a problémákra irányítjuk a figyelmet, amelyeket a progresszív szándékú hivők bizonyos vonatkozásban helyesen közelítenek meg: a *béke* megvédésére, az emberi *haladás* feltételeinek tisztázására, a *szabadság*, a történelmi *felelősség* helyes értelmezésére, a *világi értékek* jelentőségének kidomborítására a *személyiség* fejlődésének biztosításában. De ugyanakkor — éppen közös céljaink érdekében — nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy ezek az elemek gyakran maguk is retrográd nézetekkel keverednek, és emellett vallásos keretben, tehát *olyan idealisztikus világnézeti összefüggésben* jelentkeznek, amellyel határozottan *vitáznunk* kell.

Az emberek (igaz: isten előtti, vagy a bűnben való) egyenlőségének keresztény eszméjében, a felebaráti szeretet követelményében pl. pozitív *törekvések* jutnak kifejezésre. E *vágyakra, ambíciókra, kérdésekre* azonban a kereszténység olyan *feleletet* ad, amely már az elnyomáson alapuló renddel kötött kompromisz-

Digitized by Google

szum gyümölcse: az egyenlőség csak Istenben, a túlvilágon valósulhat meg, a bűn természetfölötti eredetű, s ezért csak természetfölötti segítséggel szüntethető meg, a felebaráti szeretet megvalósítására pedig a kereszténység olyan, antagonisztikus osztályellentétek közepette ösztönöz, amelyek eleve kizárják e szép elv valóságos realizálását, s ezzel egyben védi is ezeket a viszonyokat.

Ezekért a válaszokért természetesen mi nem a hivő embert, még csak nem is elsősorban magát a vallást tesszük felelőssé, hanem azokat a *társadalmi viszonyokat,* amelyek a humánum megvalósulását döntő részben az illúziók világába száműzték. Ezért fő figyelmünket olyan körülmények megteremtésére összpontosítjuk, amelyek között az ember személyisége sokoldalúan kibontakozhat, alkotó, társadalmi lényege szabadon érvényesülhet. A vallásos megoldások kritikája azonban már csak azért is elkerülhetetlen, mert ezek elködösítik *a valódi haladás konkrét feltételeit,* a természetfölötti jegyében és többnyire csak *morális* síkon oldják fel a reális ellentmondásokat, s végül: mert — éppen e kompromisszumos megoldások miatt — olyan erkölcsi, világnézeti tartalmakat segítenek konzerválni, amelyek magukon hordják az *osztálytársadalom* bélyegét.

Harmadszor: rendkívül fontos ügyelnünk arra, hogy a marxista vallászkritika minden vonatkozásában a *történelmi materializmus* alapján álljon. Ebből először is az következik, hogy jól meg kell értenünk: a vallásnak csak *formáját* tekintve „természetfölötti" a tárgya, a valóságban *társadalmilag konkrét viszonyokat* fejez ki, konzervál és szentesít az istenhit, e viszonyok keretei között szabályozva a társadalmi magatartást. Éppen ez az oka annak, hogy a vallás elhalását nem várhatjuk néhány találó, csattanós érv tömegméretű kifejtésétől, vagy pusztán az istenhit logikai tarthatatlanságának kimutatásától. Tudjuk, de néha elfelejtjük azt, hogy a vallásban nem elsősorban az *egyéni* tudat logikájának eltorzulása jelentkezik: fennmaradásának oka főként egyfajta *társadalmi* „logika" érvényesülésében, egy bizonyos *társadalmi szükségletben* keresendő, amely tápot adott a megismerés meddő virágainak, még akkor is, amikor a „tiszta ész" már leleplezte, hogy racionális értelemben a vallás tarthatatlan.

Maga a vallási elidegenedés — az, hogy az ember csak képzeletében, a túlvilágon „valósíthatja meg" lényegét — azt jelzi, hogy a vallás olyan viszonyokat fogad el *eleve adottként,* amelyek között ez a lényeg nem valósulhat közvetlenül meg. Nem vitás, hogy az emberi nem eredeti *bűnösségének,* más szóval: reális tevékenysége feloldhatatlan korlátainak gondolata — az osztálytársadalom börtönébe zárt ember reflexe, olyan eszme, amely ugyanakkor az emberi természet *kiküszöbölhetetlen alkotó-*

Digitized by Google

elemeivé teszi az osztálytársadalom viszonyaira jellemző tulajdonságokat: az ember gyengeségét, elesettségét, az egyéni és a közérdek konfliktuózus viszonyát, a cselekvés és a megismerés eleve adott „végső korlátait". Ezért az a szocialista felfogás, amely az *autonóm*, sorsát teljes felelősséggel, a valóság törvényeinek mind mélyebb ismerete alapján és egyre tudatosabban alakító lényt lát az emberben, végső fokon ellentmond a vallás természetének. A különböző vallási irányzatok — szándékaiktól gyakran függetlenül — napjainkban is szükségszerűen csak *az osztálytársadalom* talaján nőtt (manapság legtöbbször *polgári, kispolgári)* nézeteket nyilváníthatnak igaznak, sőt szentnek, vagy éppen a történelem transzcendens „értelmévé" nyilvánítják e nézetek fokozódó megvalósulását.

Az érintkezési pontok és az ezekből fakadó gyakorlati együttműködés ellenére sem reális tehát az az elképzelés, amely kompromisszumra törekszik a vallás, mint *„a visszájára fordított világ... általános elmélete, enciklopedikus összefoglalása, népszerű formába öntött logikája, spiritualista becsületügye, lelkesedése, erkölcsi szentesítése ünnepélyes kiegészítése, általános vigasztaló és igazoló alapja" (Marx)* és a tudományos szocializmus között. A marxizmus *világnézetileg is* szemben áll a vallással, nem pusztán ennek negatív *politikai* funkciója, hanem objektív lényege miatt, vitájuk tehát az egyházak teljes politikai lojalitása esetén sem válik tárgytalanná.

Nem elég azonban általában leszögezni ezt; fontos, hogy e vita során ne tévesszük szem elől azoknak a *konkrét politikai, társadalomelméleti, erkölcsi stb. tartalmaknak az elemzését és kritikáját,* amelyek a vallás burkában *ma és nálunk* gátolják fejlődésünket.

Ez a vallás burkában jelentkező eszmevilág igen sokrétű. Gondoljunk csak arra a káros szerepre, amelyet a vallás és a *nacionalizmus* szövetsége játszott a két háború között (s játszik olykor napjainkban is), vagy azokra a *konzervatív, jórészt kispolgári erkölcsi elvekre,* amelyeket a köz- és a magánélettel kapcsolatban szentesített a vallás, nem is szólva itt a *vallás és a modern polgári filozófiák (egzisztencializmus, neo-liberalizmus stb.)* újsütetű kapcsolatáról.

Az alkotó marxizmus és a vallás kritikája

Már az elmondottakból is következik, hogy a vallás eszmei kritikájának sikerét korántsem lehet *kizárólag* az istenhit *közvetlen* bírálatát célzó előadások, újságcikkek számán lemérni. Hiszen a *vallás kritikája az ember felszabadítására, egész lényének, érzés- és gondolatvilágának, szokásainak átformálására*

Digitized by Google

irányuló sokoldalú társadalmi tevékenységünknek, egész világnézeti nevelőmunkánknak szerves része, egyik fontos oldala. A kérdést ezért lehetőleg igen *sokoldalúan* kell megközelítenünk.

Nálunk olykor még figyelmen kívül hagyják: ezen a téren korántsem csupán az emberek *intellektuális* meggyőzésére, értelmi befolyásolására kell törekedni. A vallást már Engels is az ember fölött uralkodó erőktől való függés *„érzelemszülte"* kifejezésének nevezte, és megszűnését sem a vallási illúzióknak kizárólag az ideológiai kritika hatására bekövetkező tudatos elvetéseként képzelte el. Az ember elsősorban éppen saját sorsa tudatos formálása közben, az osztálynélküli társadalom megteremtésének folyamatában ismeri fel a maga erejét. Csak e gyakorlat során szabadulhat meg végképpen a vallással összefonódott *emocionális* reakcióktól, az önmarcangoló, fatalisztikus alázattól és ellentététől: a „kiválasztottság" tudatából táplálkozó vak vallási fanatizmustól is; csak így válik számára egyként feleslegessé a kínba átcsapó extatikus öröm, és ennek ellenkezője: a szenvedésben való vallásos-aszkétikus gyönyörködés mákonya.

Mindez azt jelenti, hogy az emberi *érzelmek nevelése* nélkül a vallást sem lehet teljesen leküzdeni. Ebben a pedagógiai tevékenységben viszont hatalmas szerepet játszhat a *művészeti-esztétikai nevelés*, amely nemcsak az erkölcsi érzések formálásával, de az ízlés alakításával is előkészíti a talajt egy valóban humánus érzésvilág számára.

A sokoldalúság követelménye a szűkebb értelemben vett *ideológiai* feladatokra nézve fokozottan érvényes. Nincs fejlődésünknek szinte egyetlen olyan problémája sem, amelynek világnézeti elemzése közben ne kellene számot vetnünk a megoldást gátló polgári, kispolgári nézetekkel, s minthogy ezek majd minden esetben vallási keretben *is* jelentkeznek, ne kellene törekednünk a vallásos nézeteknek a különböző rétegek politikai és ideológiai fejlettségével, műveltségével összhangzó bírálatára is. Más szóval: a marxista ateizmus nem maradhat elszigetelt reszort: a materialista világnézeti nevelés feladataival — a problémáknak, a körülményeknek megfelelő módon, a fokozatosság elvének szem előtt tartásával — *pártmunkánk, népművelő tevékenységünk, kulturális forradalmunk* egészének számot kell vetnie.

Mire irányuljon, milyen módszertani elvek alapján folyjon ez a felvilágosító munka? Hazánkban az aktív vallásosság fokozatos, bár nem túlságosan gyors visszaesését tapasztaljuk. Igen kiterjedtek azok a rétegek, amelyeknek már nincsenek egyértelmű, határozott vallási képzeteik (az esetek túlnyomó részében ezek az emberek nem is igen ismerik a vallási ideológiát, mitológiát), amelyeket legfeljebb bizonyos szokásoknak, konvenciónak a vallás által megszentelt formái (keresztelés, esküvő, temetés stb.)

Digitized by Google

kapcsolnak az egyházakhoz. A *rendszeres* hitélet (templomlátogatás, gyónás stb.) csökkenése vagy elmaradása azonban az esetek jelentős részében nem jár még együtt a *marxista világnézet* térhódításával, a dialektikus materialista ateizmus bázisának szélesedésével, hanem gyakran világnézeti közömbösséggel, vagy nem vallásos jellegű polgári eszmék és életérzés (pl. egzisztencializmus) térhódításával párosul. Ilyen rétegek körében természetesen nem csupán és nem is elsősorban vallásos tételek *direkt* kritikája a fő feladat (hiszen e rétegek alig ismerik a vallás tételeit), hanem az, hogy világnézeti érdeklődésüket szocialista irányba tereljük, *az élet fontos problémáira helyes marxista válaszokat adjunk*, s a vallás eszmei kritikáját is erről a pozitív talajról fejlesszük ki.

Ilyen irányú vitát követelnek meg a *mai hitvédelem tendenciái* is. Természetesen nem lehet lemondanunk arról, hogy elemezzük a vallásoknak, az egyházaknak a történelmi múltban, s főként a közelmúltban játszott szerepét, s bemutassuk a vallás és a kapitalizmus közvetlen kapcsolatait. De észre kell vennünk, hogy viszonyaink közt többnyire már a vallás tudatos védelmezői sem ragaszkodhatnak az egyházak minden ténykedésének utólagos igazolásához és a történelmi haladás, a tudományok fejlődése által az anakronizmus határára sodort vallásos tételek *betű szerinti* védelméhez. A szentírás allegorikus értelmezésére, az „örök" és „kinyilatkoztatott" vallásos *világnézet* és a tudományos *világkép* éles megkülönböztetésére tett kísérletek csakúgy ezt a tendenciát fejezik ki, mint az a törekvés, hogy elválasszák egymástól a vallás *„isteni"* magját és az osztálybefolyás „hordalékjától" fertőzött, a feudális vagy a kapitalista rend közvetlen szentesítését kifejező *„emberi"* elemeit, s éppen e „tiszta", történelemfölötti elem felmutatásában, minden társadalmi formáció vallásos integrálásában és egyben képzeletbeli túlhaladásában jelöljék meg a mai teológia feladatát.

Természetesen ez a végső „isteni" tartalom, a vallásnak ez a *minimuma* (az ember istentől való függése, bűnbe esése, a krisztusi megváltás stb.) sem más, mint az osztálytársadalmak legáltalánosabb vonásainak sajátos, vallási tükre. Ezt szükséges, de nem elégséges megállapítani azokkal szemben például, akik elismerik a gazdasági és technikai fejlődés jelentőségét, de az ember eredeti bűnösségéből kiindulva kételkednek abban, hogy a társadalom humánuma, erkölcsisége tökéletesebbé válhat az idők során, nem érvelhetünk pusztán azzal, hogy rámutatunk e szkepszis osztálygyökereire és negatív funkciójára: a valóságban gyökerező, sokoldalú, *pozitív* választ kell adnunk e kételyekre.

A vallási *dogmatizmusra* adott válasz azonban természetesen nem lehet *dogmatikusan korlátozott*. Nem volna helyes, ha — mint ez néha a propagandában előfordul — a túlvilági üdvös-

Digitized by Google

ségbe vetett hittel valamiféle kommunista mennyországot, „földi paradicsomot" állítanánk szembe, ha a „bűnös" és lényegénél fogva örökre korlátozott ember vallásos eszméjével egy sehol és soha nem realizálható emberi *tökéletesség* hitét konfrontálnánk. A történelmi fejlődés, a megismerés dialektikája arra tanít bennünket, hogy a fejlődés mindenkor *ellentmondásos* folyamat, amely csakis az ember végtelen haladásában, minden eddigi határ átlépésében (és egyben új határok jelentkezésében), az adott ellentmondások megoldásában (de megint csak ellentmondásokat tételező túlhaladásában) realizálódik. Nem azt állítjuk, hogy jövőbeli fejlődésünk ellentmondásoktól, problémáktól mentes folyamat lesz, hanem azt, hogy megteremthetők, s részben már létre is jöttek annak a feltételei, hogy a *fejlődés mindenkori ellentmondásai felismerhetők és tudatosan megoldhatók legyenek, még mielőtt kibontakozásuk káros konfliktusokhoz vezetne.* Ennek a folyamatnak a tudatosításához azonban megint csak nem elégséges a társadalmi haladás dialektikájának *elvont* megvilágítása: a fő feladat — a gyakorlatban is, a propagandában is — azoknak a *konkrét* ellentmondásoknak az állandó elemzése és megoldása, amelyekkel *napról napra* dolgunk van. *A szocialista építés sikereiben realizálódó haladás* a leghatározottabb bizonyíték arra, hogy nincsenek áthághatatlan határok az ember előtt, csak *adott és megoldható feladatok,* hogy az emberiség történelmileg sem tűz olyan feladatot maga elé, amelynek megvalósítására világméretekben hiányoznak a feltételek.

Ezen a talajon, e pozitív gyakorlati és világnézeti nevelőmunka talaján válnak aztán végképp tárgytalanná az ember történelmi kiskorúságát tükröző és abszolutizáló vallásos képzetek, s válik teljes mélységében világossá az emberiség igazi történelmének lényege: az, hogy *az ember, és csakis az ember, az emberi társadalom* teremti meg a maga jövőjét, csakis az ember felelős ezért a jövőért, a feltáruló objektív lehetőségek tudatos és tervszerű realizálásáért.

A vallás hatókörének további csökkenéséhez tehát nem csupán a marxista ateizmus propagandájára és nem is csak propagandára van szükség: ez a folyamat *egész társadalmi fejlődésünk* meggyorsulását feltételezi, ez viszont szervesen összefügg ideológiai frontunk egész haladásával.

De a szűkebb értelemben vett világnézeti nevelés feladata sem merülhet ki abban, hogy a materialista világnézet már kiforrott alaptételeit szembeállítjuk a vallás dogmáival. A dialektikus materializmus állandóan fejlődő, új meg új formát öltő világnézet, és azt követeli meg tőlünk, hogy az *élet által feltett mindenkori kérdésekre adandó válaszainkat a valóság állandó tanulmányozása révén gazdagítsuk, ha szükséges, módosítsuk, és*

Digitized by Google

mindenkor konkretizáljuk is. Az eszmei offenzíva csak akkor hatékony, ha a marxizmusnak valóságunk *új* jelenségeire adott válaszait is szembeállítjuk a vallásos tudat *mai* formáival. Az eredményesebb propagandamunkának ezen a téren is elengedhetetlen feltétele a marxista *tudományos kutatás* fejlesztése. Ennek a kutatásnak nyilvánvaló feladata, hogy elemezze a vallások magyarországi történeti fejlődésének sajátosságait, konkrétabban foglalkozzék mai táptalajuk és funkciójuk szociológiai jellegű vizsgálatával s a vallásos ideológia mai sajátosságainak, a mai vallásos filozófiai, teológiai irányzatoknak kritikai elemzésével.

A kutatásnak azonban — a vallás elhalását determináló társadalmi folyamat tudományos megalapozása érdekében — a *kritika* mellett számos *pozitív* megoldást is nyújtania kell. Csak utalhatunk annak szükségességére, hogy a vallásos pesszimizmus vagy illuzórikus optimizmus tendenciáival, a vallásos filantrópia jelentkezésével szemben mélyebben kell megvilágítanunk a *szocialista kollektivizmusnak,* mint magasabb rendű, *szocialista humanizmusnak* a lényegét, hogy a személyiség vallásos misztifikációjával szemben nagy szükség van a *marxista személyiségelmélet* behatóbb kidolgozására, nem utolsósorban pedig az egyes ember elesettségének, magányának „valláserkölcsi" rögzítésével szemben a *kommunista erkölcsi felfogás* alapos és sokoldalú kimunkálására.

Az elmondottakból következik az is, hogy noha e téren egyik napról a másikra bekövetkező átütő sikerekre nem számíthatunk, nem nélkülözhetjük e munka türelmes, de egyben következetes, szívós és állandó fejlesztését, amelynek *ütemét mindenkor az objektív és szubjektív feltételek és követelmények pontos elemzésének kell meghatároznia.* Teljesen nyilvánvaló például, hogy ezt a kritikát ma még nem lehet *egyforma intenzitással* kibontakoztatni a társadalom minden szférájában.

Hogy a dialektikus materialista világszemlélet a jövőben mind szélesebb körben meggyökerezzék, annak kétségtelenül az a legfőbb feltétele, hogy társadalmunk vezető ereje, *pártunk* világnézetileg is mind egységesebbé váljék, hogy a párttagságunk egésze elsajátítsa a dialektikus materializmus világnézetének alapjait s jól értse a vallás kritikájának marxista követelményeit is. A párttagság világnézeti nevelésének javítása már maga is abba az irányba hat, hogy nagyobb számban rendelkezzünk olyan e téren képzett *propagandistákkal,* akik éppúgy ismerik a tudományos kutatás idevágó újabb eredményeit, mint szűkebb környezetük társadalmi és ideológiai viszonyait, akik ismerik és szeretik az embereket és megfelelő hangon tudnak szólni hozzájuk.

•

Digitized by Google

Nem foglalkozhattunk a materialista nevelőmunka módszereinek részletekbe menő elemzésével. A hangsúlyt ebben a pillanatban arra kell helyeznünk, hogy ez a tevékenység általában a pártmunka egészén, és speciálisan az ideológiai tevékenységen belül *a maga helyére* kerüljön, megfelelő *tudományos megalapozást nyerjen* és kellő *konkrétsággal* folyjon tovább. A legfontosabb az, hogy miközben nem tévesztjük szem elől a valláshoz ma is kapcsolódó, reakciós *politikai* tevékenység leküzdésének feladatait, ne mulasszuk el felismerni az *új követelményeket* sem, amelyeket már nem pusztán a nyílt vagy burkolt politikai klerikalizmussal folytatott küzdelem, hanem főként *a még részben vallásos, de már a szocializmus felé orientálódó rétegekkel folytatandó vita*, a „párbeszéd" támaszt velünk szemben.

Ez a párbeszéd soha nem öncélú: a vallás bírálatát *azért* folytatjuk, hogy a szocializmus erősödjék vele, s *úgy* kell folytatnunk, hogy valóban erősödjék is általa. Marx követelése mindmáig érvényes: *„A kritika letépte a láncról a képzelt virágokat, de nem azért, hogy az ember a fantáziátlan, vigasztalan láncot hordja, hanem azért, hogy a láncot eldobja és élő virágot szakítson. A vallás kritikája kiábrándítja az embert, de azért, hogy mint kiábrándult, értelmére tért ember gondolkodjék, cselekedjék, alakítsa valóságát, hogy önmaga körül és így valódi napja körül keringjen."*

Digitized by Google

20 évvel ezelőtt történt

Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről

1944 szeptember végén a Szovjet Hadsereg csapatai elérték az ország délkeleti határait és ezzel megkezdődött hazánk felszabadítása a német fasiszta megszállók és hazai csatlósaik uralma alól. A Szovjet Hadsereg világtörténelmi jelentőségű győzelme a fasizmus felett visszaadta hazánk nemzeti függetlenségét és lehetővé tette, hogy az úri Magyarország romjain új, demokratikus Magyarország szülessen, lehetővé tette a népi erők kibontakozását és fejlődését.

A Szovjet Hadsereg fél évig tartó, súlyos áldozatokat követelő harcokban győzte le az ország egész területén a német és a magyar fasiszta hadsereget. A legheveseb harcok Debrecen, Miskolc, Budapest, Székesfehérvár és a Balaton környékén zajlottak le, ahol minden egyes utcáért, minden egyes házért meg kellett küzdeni.

A hazai ellenállási mozgalom, az ország sajátos politikai és társadalmi viszonyainak, a Horthy-fasizmus 25 évig tartó uralmának, a munkásság és a parasztság teljes kiszolgáltatottságának, politikai elnyomásának következtében csak lassan bontakozott ki. 1944 folyamán azonban már az egész országot átszőtték a háborúellenes, fasisztaellenes akciók. Bár hazánkban az ellenállási mozgalom nem tudta széles körű harc megszervezésével támogatni a Szovjet Hadsereg hadműveleteit, az üzemekben és a falvakban kibontakozó szabotázs-akciók, a hadsereg bomlásának meggyorsulása és elmélyülése, a helyenként kirobbanó partizánharcok, a gyárak leszerelésének és felrobbantásának megakadályozása stb. hatékonyan segítette a fasizmus elleni harcot, jelezte, hogy élnek és öntudatra ébrednek a népi erők.

Az itt közölt dokumentumok némi képet adnak az olvasónak arról, milyen kemény harcot folytatott a nagy Szovjet Hadsereg népünk felszabadulásáért, s hogyan küzdöttek népünk legjobbjai a háború, a fasizmus ellen, az új Magyarország kivívásáért.

*

Tatabánya, 1944. szeptember 15.

Az illegális Magyar Kommunista Párt tatabányai bányászbizottsága röpiratában a bányászokat a letartóztatott vezetőik megmentésére, a bevonulási parancs megtagadására szólítja fel.

TATABÁNYAI BÁNYAMUNKÁSOK!

A német és magyar Gestapo pribékjei garázdálkodnak a bányatelepeken. A bányamunkásság vezetőit kínzókamrákba hurcolják. Ezt azért teszik, hogy a bányamunkásságot megfosszák azoktól a harcosaiktól, akik a bányamunkásság érdekeiért, a békéért és népünk szabadságáért harcolnak a náci bitangok és a németbérenc Horthy—Lakatos banda ellen.

Digitized by Google

Ne nézzétek tétlenül, hogy legjobbjaitokat elhurcolják! Ne tűrjétek, hogy belétek gázoljanak! A meghunyászkodás csak arra vezet, hogy védtelenül kiszolgáltassátok magatokat a náci rablóbanda kényének-kedvének. Rajtatok a sor, hogy cselekedjetek! A ti munkátok nélkül a végsőket rúgó magyar fasizmus nem folytathatja tovább a gyilkos háborút.

Védjétek meg elhurcolt társaitokat! Ők értetek harcoltak! Harcoljatok most ti érettük! Szabotáljatok! Minden eszközzel akadályozzátok a termelést! Hagyjátok abba a munkát!

Vonuljatok a katonai parancsnoksághoz!

Követeljétek társaitok szabadonbocsátását!

Harcra hív a

KOMMUNISTA PÁRT BÁNYÁSZBIZOTTSÁGA

*

Miskolc, 1944 november

A MOKAN Komité röpiratában fegyveres harcba hívja Miskolc város lakosságát a fasiszta hadsereg és nyilas bérencei ellen

KATONÁK, MUNKÁSOK, POLGÁROK!

A német fasiszta gyilkosok elvesztették rablóháborújukat! A nácibérenc nyilas háborús uszítók ugatása nem tudja már letagadni a tényeket, nem tudja többé elnyomni az ágyúdörgést.

Minden becsületes magyar ember tudja már, hogy a német fasiszták és a hazai nácibérencek hajszoltak bele bennünket ebbe a háborúba. Félmillió magyar katona legyilkolása, felégetett, kifosztott, rombadöntött magyar falvak, városok éhezése, nyomorra kárhoztatott népe, az árvák és özvegyek tömege őket vádolja a szörnyű áldozatokért.

A háborús áldozatok nevében hívunk minden jó magyar érzésű katonát, munkást és polgárt! Vegyétek fel a harcot a rabló megszálló csapatokkal!

Katonák, akik kényszerből, vagy megtévesztésből eddig a német fasiszták oldalán harcoltatok és láttátok mit tud a „győztes német hadsereg", álljatok át a felszabadító orosz hadsereg oldalára, hogy a legrövidebb idő alatt kiverhessük a német nácikat.

Munkások, akik eddig a német fasiszták háborújának továbbfolytatásáért dolgoztatok, tagadjátok meg a háborús uszítók és gaz cinkosaik támogatását! Jövőtöket csak a nácizmus kiirtása útján biztosíthatjátok. Ragadjatok fegyvert és harcoljatok könyörtelenül a gyűlölt fasizmus ellen!

Polgárok, akik vagy szellemileg, vagy fizikailag a német fasiszták terrorisztikus nyomása alatt sínylődtetek, zúzzátok szét bilincseiteket és álljatok be az antifasiszták harcos táborába!

Katonák, munkások, polgárok!

Csak a közös összefogással, erőink közös harcbavetésével vehetjük fel a sikeres harcot a nácizmus ellen!

A MOKAN Komité az öntudatos magyar katonák, munkások parasztok és polgárok szabadságharcos szervezete felvette a küzdelmet a gyű-

Egy oldalas sokszorosított röpirat. — PI Arch. Rpgy: III/1/1544/1756.

Digitized by Google

lölt megszállók és a népünket halálba kergető nyilasok, a fasiszta gyilkosok és háborús bűnösök ellen.

Minden becsületes magyar férfi és magyar nő csatlakozzon a MOKAN Komitéhez, hogy szervezetten vehessük fel a harcot a fasiszta gyilkosok és bérenceik, a hazai háborús bűnösök ellen és megakadályozzuk városunk kifosztását.

Nincs idő a tétovázásra, mert minden elvesztegetett perc késleltetí győzelmünket és meghosszabbítja szenvedéseinket.

A harc csak szervezett formában vezethet sikerre. Keressétek az összeköttetést a MOKAN Komitéval, mely minden becsületes magyar harcos szervezete.

Fel a közös harcra a gyűlölt megszállók ellen!
Pusztuljanak a fasiszta gyilkosok!
Halál a háborús bűnösökre!
Éljen a szabad, demokratikus, népi Magyarország!

Harcos felhívással
MOKAN Komité

*

Debrecen, 1944. október 19—21.

Részletek a Debrecen és környéke felszabadításáért harcoló Szovjet Hadsereg első gépesített lovas csoportjának hadműveleti naplójából

... A 6. magyar gyaloghadosztály, a 23. német páncélos hadosztály, egy SS-hadosztály és más egységek, két nehéztüzérezred, 100 harckocsi és rohamlöveg támogatásával megszervezték Debrecen városának alapos védelmét. A védelem megszervezésénél az ellenség kihasználta a környék kedvező feltételeit (a város körül sűrű szőlőskertek helyezkednek el) és a városszéli ipari építményeket, főleg a téglagyárakat, fa- és vasbeton erődítményeket belőlük hozva létre. A védelem első vonala a várostól 1—1,5 km délre és nyugatra, a téglagyárak mentén húzódott, és a fa-, illetve vasbeton-erődítmények rendszerét alkotta, a géppuskák oldalozó és keresztüzével. A téglaépítmények az aknavetők számára nagyon jó tüzelőállásokat nyújtottak. A nehéztüzérséget a város középpontjában helyezték el és a terepre való kilövését előre beállították.

Debrecen az ellenség védelmének hatalmas támaszpontja volt, amely minden utat elzárt északra és északnyugatra, s a Tisza egész keleti partján, és keletebbre Nyíregyháza, Rakamaz, Tiszafüred, Debrecen térségében biz-

Egy oldalas, nyomtatott röpirat — Hadtörténelmi Levéltár M 165.

A MOKAN Komité (Magyar Kommunisták Antinácí Bizottsága) elnevezésű partizáncsoport Tóth Béla kezdeményezésére 1944 októberében alakult meg. A komité szervezésében és vezetésében a miskolci és diósgyőri kommunisták, szervezett munkások vettek részt. A csoporthoz 1944 novemberében szökött katonák, munkaszolgálatosok, illetve átállt nemzetőrök is csatlakoztak. A felszabadulásig több akciót hajtottak végre, többek között a terület felszabadításáért harcoló szovjet csoportoknak hiranyagot szolgáltattak. Miskolc szovjet parancsnoka tevékenységük elismeréséül fegyverüket meghagyta. Miskolcon és Diósgyőrött a MOKAN tagjai fegyveres őrszolgálatot teljesítettek, és helyenként kísérletet tettek a helyi államhatalmi apparátus átvételére is. Diósgyőrött pl. a helyi közigazgatás csak a MOKAN szervezet jóváhagyásával intézkedhetett. 1945 január első felében a sajószentpéteri járás több községében pedig MOKAN szervezeteket hoztak létre. Így pl. Radostyán községben négytagú MOKAN bizottság alakult, amely elmozdította állásából a bírót és átvette a község irányítását. (MÁL MISKOLCI NB 1945—1038)

Digitized by Google

tosította a további harci tevékenységet és manőverezést. Az ellenállásnak olyan hatalmas, erős csomópontjai, mint Derecske, Hajdúbagos, Hosszúpályi, e támpont védelméül szolgáltak a távoli megközelítés útjain. Az ellenség természetesen minden erejével arra törekedett, hogy a kezében tartsa ezt a legfontosabb út-csomópontot és hatalmas védelmi támaszpontot.

Az élőerő kitartó ellenállása mellett az ellenség október 19-ének egész éjszakáján és egész napján gyakran ment át páncélos ellentámadásba támadó egységeink ellen, különösen a 13. gárda-lovashadosztály és a 6. gárda lovashadtest, a 8. lovashadosztály egységei ellen, amelyek északnyugatról támadtak. Elkeseredett harcok bontakoztak ki az ellenség páncélosaival és gyalogságával Debrecen északnyugati részében, a vasútállomás körzetében. Október 19-én 15 órakor az ellenség — arra törekedve, hogy visszatartsa a 8. és a 13. lovashadosztály egységeinek előnyomulását — két zászlóalj gyalogságot és 12—15 harckocsit, 4 páncélozott szállító járművet dobott át. Az ellenség, miután négy kilégett harckocsit és 80 halottat vesztett, kénytelen volt visszavonulni a város középpontjába, de ekkorra a 4. gárda-lovashadtest 30. lovashadosztályának egységei már benyomultak ide, és a minden oldalról szorongatott ellenség felszerelését eldobálva, sietve megkezdte az elvonulást a Debrecen északi részében levő erdőbe.

Hogy Debrecent viszonylag rövid idő alatt elfoglaltuk, az csupán a harctevékenység összhangjának, a lovas gépesített csoport összes egységei és magasabb egységei, a tüzérség és a légierők szoros együttműködésének, a lovas gépesített csoport parancsnoka, a mindig a harcoló egységeknél tartózkodó Plijev gárdaaltábornagy biztos vezetésének és bátor elhatározásainak, a nagy támadó rohamnak, és a támadó egységek harctevékenysége lendületességének köszönhető.

Hogy az ellenség mennyire erősen védte Debrecent és mennyire elkeseredetten ragaszkodott minden utcához, és minden házhoz, az kitűnik egységeink előnyomulásának menetéből a harcok folyamán...

Október 19-én 18 órakor a lovas gépesített csoport egységei szoros együttműködésben és a légierők aktív támogatásával elfoglalták Debrecent. Meg kell jegyezni, hogy légierőnk harctevékenysége, hála a földi csapatok harctevékenységével kialakult szoros együttműködésnek, a Debrecenért folyó harcokban volt a leghatékonyabb és jelentős mértékben hozzájárult a lovas és gépesített egységek sikeres előnyomulásához.

Debrecennek, az ellenség védelme legfontosabb támaszpontjának és a nagysága szerint Budapest után következő második magyarországi városnak az elfoglalása az egyidejű bekerítő hadműveletnek az eredménye: a keletről, délről és nyugatról mért koncentrált csapások sorával mind szűkebbre és szűkebbre szorította a debreceni helyőrség védelmét, amit október 19-én 18 órára ennek szétzúzása tetőzött be. Ez az átkaroló mozdulat és egyidejű csapás egyrészről a támadó egységek, másrészről az őket támogató tüzérség és légierők harci tevékenységének összhangját követelte meg, amelyet ragyogóan valósítottak meg.

A Debrecenből kiűzött ellenség elkeseredett erőfeszítésekkel próbált gyökeret verni a Debrecentől északra fekvő erdőkben. Október 20-a és 21-e folyamán északról többszörös ellentámadással igyekezett visszafoglalni Debrecent, s ezzel biztosítani a délkeleten és Debrecentől keletre tartózkodó csapatok elvonulását. De az ellenség minden olyan kísérlete, amely Debrecen elfoglalását célozta, sikertelen maradt. Az ellentámadásokat sikeresen visszaverték, és az ellenséget igen nagy veszteségek érték. A 6. gárda-lovashadtest egységei szilárdan tartották a védelmi vonalat a Nagyerdő, az Auguszta-szanatórium és Kismajor térségében, sikeresen visszaverve az ellenség ellentámadásait Józsa irányában. Lövészegységeink odaérkezésekor Debrecen északról már erősen védve volt. Az ellenségnek az a kísérlete, hogy Debrecenen keresztül kivonja csapatait, teljes egészében meghiúsult.

Digitized by Google

Október 22-e estéjén az ellenség elvonult, és Újfehértó, Hajdúböszörmény határán állapodott meg. A lovas gépesített csoport csapatai ekkorra már új éket vertek az ellenség védelmébe, miután október 21-én 17 órakor elfoglalták Nyíregyházát.

Grecsanicsenko gárdaőrnagy,
a 2. Ukrán Front lovas gépesített csoport törzse
operatív osztályának parancsnoka

•

Ózd, 1945. február

Részletek az Ózdi Vasmű mb. igazgatójának feljegyzéséből a vezérigazgatósághoz, amelyben beszámol a vasmű felszabadulásának körülményeiről és az első hetek munkájáról.

Ózdot 1944. december 20-án szabadították fel a 2. ukrán hadsereg ott harcoló részlegei. Dec. 15-ig német katonai parancsnok intézkedett a készáruk és értékesebb üzemi anyagok, fémek, motorok, gépszíjak stb. elszállítása iránt, s az üzembénítást szorgalmazta s robbantásokat készített elő. Az üzembénítási parancsot az üzemek vezetősége a munkássággal egyetértve a lehetőségig szabotálta, s így sikerült pl. a Samott üzemben és az üzem légó pincéiben elfalazni az összes tartalék gépalkatrészeket, motorokat, karbantartó anyagokat, fémeket stb. melyek hiánytalanul meg is maradtak, s a felszabadítás után más üzemeket is kisegítettünk azokkal.

A harcok közeledtével, november végén az üzemek leálltak, a hadiüzemi alkalmazottak katonai felmentése megszünt, s a mérnökök, technikusok és szakmunkások nyugatra való telepítési parancsot kaptak. December 15-én hajnalban indult el velük egy különvonat. Én már előre elhatároztam, s üzememben is közöltem, hogy a kiürítési paráncsnak nem teszek eleget és Ózdon maradok, mert nem tartottam becsületes dolognak, hogy 23 évi üzemfőnökség után, most mikor bizonytalan és veszélyes a helyzet, magamat mentsem, és munkatársaimat irányítás nélkül hagyjam.

Dec. 15-én reggel, mikor a kitelepítő különvonat s a katonai parancsnokok elutaztak, bementem a gyárba, s igyekeztem megnyugtatni az ott talált, s a bizonytalanság miatt izgatott munkásokat, s utána az igazgatósági irodába mentem, ott telefonon a bánszállási bányától arról értesültem, hogy ott már egy kozák járőr van, mely nemsoká Center állomáson keresztül Nyugat felé tovább haladt. Ez azt jelentette, hogy az Ózd—Bánrévei vasút és út már a vörös csapatok ellenőrzése alatt áll, s így a németek csak dél és délnyugat felé vonulhatnak vissza. A gyárban ekkor még egy kis német robbantóosztag volt, de hamarosan elmentek ezek is a német csapatok után, melyek egy része Ózdtól délnyugatra megállva, igyekezett ágyútűzzel fedezni a visszavonulást. Kelet felől hamarosan megszólaltak a Vörös Hadsereg ágyúi és aknavetői is, de ez a nagyobbrészt a gyár fölött lezajló párharc nem sok kárt tett az üzemekben, csak néhány akna repeszdarabjai szaggatták szét a világítási és telefonvezetékeket. A munkásság nagy része a környéki falukban levő lakásaikba vonult el, s a koloniaiak a gyári, hegybevájt s igen jól megépített hatalmas óvóhelyekre mentek, melyek a harcokban teljes védelmet nyújtottak.

Derekas munkát végzett a gyári tűzoltóság a rendfenntartás és mentés munkájában a harcok néhány napja alatt, s azután is.

Géppel írt orosz nyelvű tisztázat. — A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Levéltára. F. 125. O. 67238. (Hadtörténeti Múzeum 12385/Fk.)

Digitized by Google

A kiürítési parancsnal kapcsolatban a gyárigazgató teendőivel a vezérigazgatóság a gyári kórház főorvosát bízta meg, mert kora miatt csak ő volt mentes a katonai bevonulástól. Mikor azonban a 2. ukrán hadsereg egy csapattestének parancsnoka, elsőnek jött be a gyárba, s a gyárigazgatót kerestette, s ilyen gyanánt az orvost nem akarta akceptálni, engem szólított fel, mint az Ózdon levő idősebb mérnököt, hogy nyugtassam meg a munkásságot, hogy itt harcok már nem lesznek, s indítsam meg a romok eltakarítását, s igyekezzem mielőbb üzembe helyezni a gyárat és otthagyott egy hadnagyot egy járőrrel, mint gyárőrséget.

Mint közben kiderült, néhány fiatalabb mérnök és technikus sem tett eleget a kiürítési parancsnak, s ők voltak segítségemre a további munkák műszaki irányításában...

Később persze sokan csatlakoztak s visszajöttek, amint híre ment, hogy megvagyunk és dolgozunk, és kiegészítették ezt a munkát...

A romeltakarítás s a vezetékhálózatok helyreállítása után legsürgősebb feladat volt a gyári vasúthálózat és az Ózd—Bánréve közötti vasútvonal és a robbantással megrongált Sajó híd helyreállítása, mert hiszen ha ezek használhatatlanok voltak, úgy hiába helyeztük volna üzembe a gyárat, nyersanyagot nem kaphattunk és készárut nem szállíthattunk volna. Ez a vonal pedig a MÁV kezelésében állott, tehát nem volt jogunk hozzányúlni. A MÁV pedig nem csinálhatott semmit. Ekkor én saját felelősségemre elrendeltem a pálya és a híd használhatóvá tételét, amit a gyári munkásság százai Örkényi Béla iparvasúti mérnök vezetésével több héten át tartó munka árán január hónapban el is végeztek.

Így vált lehetségessé, hogy leapadt kohókoksz készletünk kiegészítésére Diósgyőrtől kokszot kérhessünk, s később a szovjet katonai vasútparancsnokság hozzájárulásával az Alföldre élelmiszerbeszerző vonatot indíthassunk.

A felszabadulás első hete után kiadott felhívásom[1] élénk visszhangot keltett nemcsak Ózdon, hanem híre ment s példát mutatott másfelé is.

dr. Kovách Antal

A dokumentumokat közli: Rácz Béla és Strassenreiter Erzsébet

GYÁRFÁS KÁLMÁN:

CSEPEL ELLENÁLL*

Húsz évvel ezelőtt Budapest a legvéresebb terror heteit élte át. A Szálasi-banda mindent elkövetett, hogy Magyarországot a németek oldalán rákényszerítse az esztelen harc folytatására. A tömeggyilkosságok állandóvá váltak. A fasiszták arra készültek, hogy leszereljék és Nyugatra szállítsák az üzemek berendezéseit.

1943 nyarán növekedtek a szabotázscselekmények Csepelen. Egymás után robbantak fel az elektrokemencék transzformátorai, beszakadtak a martinkemencék tetői, és rejtélyes módon törtek a szerszámgépek.

Két oldalas géppel írt fogalmazvány, saját kezű aláírással, — dr. Kovách Antalné tulajdonában.

[1] A felhívást 1944 december 27-én függesztették ki Ózdon. A felhívás a következőkkel fejeződött be: „arra kérek mindenkit, a legöregebbtől a legfiatalabbig, a legtanultabbtól a legegyszerűbbig, hogy ne csüggedjen el ezekben a nehéz napokban, hanem félretéve egyéni érdekeket, haragot, s mindent ami szétválaszt bennünket, fogjon össze a becsületes munkában".

* Részlet a Párttörténeti Intézetnek a közeljövőben a Kossuth Kiadónál megjelenő „A szabadság hajnalán" c. visszaemlékezésgyűjteményéből.

Digitized by Google

1944 szeptemberében a magnéziumgyár dolgozói egy bombázás alkalmával felgyújtották a gyár magnéziumkészletét.

Hiába tartóztatták le a kommunista és baloldali érzelmű munkások legjobbjait, helyükbe újak léptek. Sztrájkokat és bérkövetelési harcokat szerveztek. A tőkések nem teljesítették ugyan e követeléseket, de ezek erkölcsi és politikai hatása szinte az ország egész területére kiterjedt.

A Horthy-proklamáció után a kommunista párt felhívására megkezdődött a szervezett ellenállás. Naponta jelentek meg a falakon fasisztaellenes jelszavak, a kommunista párt és az ifjúmunkás szövetség röpcédulái. Mi magunk is készítettünk röpcédulákat, amelyekkel elárasztottuk a csepeli gyárakat és környékét.

A felhívások és röpcédulák arra hívták fel a dolgozókat, a lakosságot, hogy tagadják meg a gépek elszállítására vonatkozó parancsot és védjék meg Budapestet.

A párt felhívására a főváros területén ellenálló csoportok alakultak. Csepelen is szervezkedni kezdtek az elvtársak, és október elején kommunisták, szociáldemokraták és baloldaliak ellenállási csoportokat alakítottak. Munkájuk hatékonyságát azonban gyengítette, hogy ezek a csoportok kezdetben egymástól elkülönülve működtek, és csak személyes ismeretség alapján tartottak egymással kapcsolatot. Néhány elvtárs kezdeményezésére ezután egységesen összefogtak, és a Kalamár József lakásán tartott összejövetelen elhatározták, hogy együttesen indítanak harcot a nyilasok és a német fasiszták ellen. A megbeszélés eredménye az lett, hogy a két munkáspárt képviselői október 10-e körül megalakították az úgynevezett 13-as bizottságot. A bizottság feladatául tűzte ki, hogy széles körű fegyveres harcot szervez, megtanulja a rendelkezésre álló fegyverek kezelését, megmenti a gyár berendezését, és a lakosság körében felvilágosító munkát végez. A bizottság tagjainak egy része nem értett egyet a fegyveres ellenállás kiszélesítésével, de a többség álláspontja győzött. Tervbe vették a felszabadulás utáni feladatokat is: a közigazgatás megszervezését, a termelő munka megindítását.

A harchoz szükséges fegyverek gyűjtését még az ősz elején megkezdtük. A Horthy-ligeti repülőgépgyár szőnyegbombázása után az igazgatóság a megmaradt gépparkot a kőbányai sörpincében helyezte el. Itt a légószertár vezetője Süle József volt, aki egyúttal a helyi illegális kommunista csoportot is vezette. Korábbi személyes ismeretség révén felvettük velük a kapcsolatot, és megállapodtunk abban, hogy fegyvereket adnak át nekünk. A légószertárban nagy mennyiségű belga karabély és Vécsei-kézigránát volt felhalmozva. Ez a leltárban nem szerepelt. Kihasználva ezt, meg a zűrzavaros helyzetet, Süle József vezetésével egyik éjjel felnyitottuk a szertárat, és elvittük a fegyverek egy részét. Ezenkívül behatoltunk a gyárvezetőség irodájába, és onnan a fontosabb bélyegzőket magunkhoz vettük. Ezzel igazolványokat tudtunk gyártani, amelyeket illegalitásban levő elvtársaknak és katonaszökevényeknek adtunk. A bélyegzők felhasználásával megoldottuk a fegyverek további elszállítását is.

A Kőbányára költöztetett csepeli repülőgépgyár illegális kommunista csoportja nagymértékben szabotálta a termelést. Amikor októberben a németek és a nyilasok Nyugatra akarták szállítani a gyárat, a csoport megrongálta a darukat, a villanykábeleket sósavval öntötte le, hogy ezzel is akadályozza a kiürítést.

A 13-as bizottság megállapodott abban, hogy a frontkatonák körében propagandát fejt ki a harc megtagadására. Ennek eredménye az lett, hogy a Csepel határában állomásozó magyar katonák közül többen megszöktek; mi adtunk nekik civil ruhát és igazolványokat. Sokan közülük átálltak a Szovjet Hadsereghez, és velük harcoltak tovább a német fasiszták ellen.

Digitized by Google

Különösen nagy számban álltak át a Csepelen állomásozó nyíregyházi huszárezred katonái.

A németek és a nyilasok látva az ellenállás erősödését, tervbe vették egész Csepel kiürítését. Amikor erről a kommunista párt tudomást szerzett, megrázó hangú röpiratban fordult Csepel lakóihoz, harcra buzdítva őket otthonuk és a gyárak megvédésére. Ez a röplap ösztönző hatással volt a 13-as bizottságra is. Megkezdte az ellenállás szervezését a W. M. gyártelepen és a lakótelepen egyaránt, hogy a kiürítést megakadályozza. A munkások legjobbjait százával hurcolták el a fasiszták, de ezzel még inkább fokozták maguk ellen a nép gyűlöletét.

Csepelen december 4-én hétfőn kora reggel ragasztották ki a község kiürítésére vonatkozó hirdetményt. Tudtunkra adták, hogy a község déli részét még aznap teljesen ki kell üríteni. A csepeli gyárakban arra szólította fel a munkásokat a hirdetmény, hogy gyalogosan induljanak el a bécsi országúton Komárom felé. A lakosság a kommunista agitáció hatására óriási felháborodással fogadta a rendeletet. A csepeli munkások nemcsak a kötelező kiürítési parancsot tagadták meg, hanem tettlegesen is szembeszálltak a fasisztákkal. A kiürítésellenes hangulat 6-án tetőfokára hágott. Csepelen ősidőktől fogva szerdán rendszerint piaci vásárt tartottak. Ezen a napon is, bár nem volt mit eladni, és nem volt mit venni, az asszonyok tömegesen a piactérre vonultak, ahol mi kiürítésellenes röplapokat osztogattunk. Ennek hatására több százan egységesen megindultak a községháza felé, németellenes jelszavakat kiabálva. Ezalatt a kertváros felől feltűnt egy bútorral, poggyásszal megrakott lovaskocsi, amelynek gazdája a kiürítési parancsnak akart eleget tenni. De az emberek megrohanták, a kocsit rakományával együtt felborították és a tulajdonost visszafordulásra kényszerítették.

Közben a tömeg az Erzsébet út sarkára érve találkozott egy német motorkerékpáros katonával. Az asszonyok szidalmazták őt, és megdobálták kővel, mire a katona belelőtt a tömegbe. Egy nőt és egy férfit megsebesített.

A környező üzemekben csakhamar elterjedt a híre a tüntetésnek. Ennek hatására a munkások elhagyták munkahelyüket, és a községháza felé vonultak. Számuk meghaladta az ötezret. A községházán tartózkodó német tiszt a tömeg láttán egy rendőrosztagot és magyar katonákat rendelt ki, de a katonák meg a rendőrök a tömeggel érezve bíztatták az embereket: „Ne hagyjátok magatokat! Ne féljetek a nyilas csürhétől!" Míg a tüntetés tartott egy nyilas vezér érkezett oda autón. Az asszonyok őt is megdobálták kővel.

A tüntetés ideje alatt az ifjúmunkások egy csoportjának tudomására jutott, hogy a nyilasok székházukban ismert csepeli elvtársakat tartanak fogva. Elindultak, hogy kiszabadítsák őket. Élükön Kormos László és Klement József haladt. A nyilas székházhoz érve, az épületbe az ablakon át kézigránátokat dobtak, majd fegyveres harc keletkezett. A váratlan támadás következtében 10 nyilas életét vesztette. A bátor kommunistáknak sikerült elmenekülniök. A menekülést Kormos László fedezte, akit társai védelmezése közben a Munkásotthon falánál ért a nyilasok gyilkos golyója. Kormos László emléktáblája ma is hirdeti a csepeli kommunisták hősi áldozatkészségét.

Mialatt a nyilas székház elleni támadás lejátszódott, azalatt a tömeg beverte a községháza ablakait. A megrémült német parancsnok a magyar katonáknak és rendőröknek tüzet parancsolt, de ezek a parancsot megtagadták. Az emberek rázendítettek a Himnuszra, a katonák és a rendőrök velük énekeltek. Így akadályozta meg a lakosság Csepel kiürítését.

Digitized by Google

A csepeli munkásság helytállása és hőslessége ez idő tájban igen nagy fontosságú volt. Az illegális Szabad Nép pedig a csepelieknek a német és nyilas erőszak felett aratott győzelmét történelmi jelentőségűnek ítélte, és olyan példának, amely követésre vár. A csepeliek bebizonyították, hogy „csak a harcoló és egységes nemzet elől hátrál meg a fasiszta erőszak, csak így menthetjük meg otthonunkat, családunkat és ezer sebből vérző hazánkat" — írta a Szabad Nép.

A 13-as bizottság a sikereken felbuzdulva a december 5—6-i ellenállási akcióülés elsőrendű feladatának a fegyveres felkelés eddiginél szélesebb körű megszervezését tekintette. Kimondta, hogy fel kell venni a kapcsolatot a szovjet hadsereg parancsnokságával avégett, hogy a csepeli munkásság a fronton át utat törve, a szovjet hadsereggel egyesülhessen. Ezzel Csepel mielőbbi felszabadításához akar hozzájárulni. A 13-as bizottság jobboldali szociáldemokrata tagjai azonban a fegyveres harccal nem értettek egyet. Azt hangoztatták, hogy kár ilyen áldozatokat hozni, hiszen egy-két héten belül úgy is felszabadulunk. A többség azonban szilárdan és következetesen kitartott amellett az elhatározás mellett, hogy átmegy a szovjet csapatokhoz.

Ezt a tervet Hidasi Ferenc közölte velem, és megbízott, hogy menjek át a fronton, jelentkezzem a szovjet hadsereg parancsnokságán és tájékoztassam a parancsnokságot a 13-as bizottság elhatározásáról. Miután alaposan megbeszéltük a feladatokat, felderítő útra mentem, hogy megtudjam egy-egy frontszakaszon hol tartózkodnak a német és a magyar katonák. Amikor ez megtörtént, ki kellett jelölnöm, hogy melyik, magyar katonák által tartott, szakaszon fogok átmenni. Ennek megfelelően kellett igazolványomat elkészíteni.

A legalkalmasabb helynek a soroksári alsó strand magasságába eső lakóterületet találtam, úgyanis a front már a Szabó-tanya és a Királyerdő közötti szakaszon vonult végig. 1944. december 29-én délután négy óra tájban indultam el ködös, hideg időben. A ruházatom a Kőbányáról hozott légós overall volt. A ruhám bélésébe belevarrtam a csepeli tüzérségi állások térképét, a német és a nyilas parancsnokságok elhelyezésének rajzát. Ha esetleg elfognak és megmotoznak, s megtalálják nálam a térképeket, bizonyára nem úszom meg élve. A vasmű jelenlegi éjjeli szanatóriumát elhagyva és a Ladik utcába érve, egy magyar tiszt vezette különítmény állított meg, és igazolásra szólított fel. Az igazolványon, mivel a két front közé eso területre szólt, meg kellett jelölni azt a házat, amelyikbe be kellett volna mennem. A fellépésem elég határozott volt, így a szöges drótok között utat nyitottak, de a tiszt továbbra is szemmel tartott.

A senki földjén elérve a kijelölt lakóházat, megkerültem, és épülettől épületig futva helyenként kúszva haladtam a Kis-Duna felé. Nekem a Kis-Duna másik oldalára kellett átjutnom. De a királyerdei part mintegy 30 méterre emelkedik a víz fölé, a katonák tehát jól láthatták a terepet. Elértem a Kis-Dunát, és megállapítottam, hogy az aknavetők lövedékei a harcok során helyenként erősen felszaggatták a folyam jegét. Sötétkék overallom még a késő délutáni szürkületben is élesen elütött a fehér terepszíntől. Elkezdtem kúszni a Duna jegén a túlsó part irányába. Amikor már eléggé megközelítettem a bokáig érő vízben, akkor a magyarok oldaláról géppisztolyt sorozatot adtak le rám. A lövedékek mellettem felszántották a jeget, és az arcomba verték a jégszilánkokat.

Elérve a túlsó partot, a fák között egy szovjet katona alakja rajzolódott ki. Végignézte az átkúszásomat. Felállásra szólított fel, rámfogta a géppisztolyt és bekísért a parancsnokságra.

A parancsnok egy Haskó nevű ezredes volt, közvetlen munkatársa Holstenstein kapitány. Egy fekete bajuszos tolmács útján nyomban közöl-

Digitized by Google

tem az ezredessel, hogy én a csepeli munkások küldötte vagyok, mire átvezettek egy másik szobába, ahol egy kályhában tűz égett. A kárpitozott bútorok barátságos képet nyújtottak. Az ezredes rögtön észrevette, hogy a ruhám csupa víz. Le kellett tehát vetnem, Misának, az ezredes legényének ruháját húztam fel addig, míg az enyém megszáradt. Szögletes kenyeret és egy tányéron szalonnát tettek elém. Olyan étvággyal láttam hozzá, hogy a végén még el is restelltem magam, mert alig hagytam belőle. Közben bort is hoztak.

Ezután hosszasan beszélgettünk. Kb. délután hat óra lehetett, amikor az ezredes a tolmács útján elnézést kért tőlem, hogy nem tud velem tovább beszélgetni, mert röpgyűlésre hívták.

A tolmács közölte, hogyha akarok, én is részt vehetek a röpgyűlésen. Az ezredes társaságában elindultam. Eléggé vegyesen voltam felöltözve: civil sapkában, szovjet gimnasztyorkában és nadrágban.

Ezen a röpgyűlésen tudtam meg, hogy december 26-án Malinovszkij marsall, a 2. ukrán front parancsnoka és Tolbuchin, a 3. ukrán front parancsnoka ultimátumot intézett Budapest fasiszta parancsnokához. Az ultimátum úgy fejeződött be, hogy abban az esetben ha visszautasítanák a fegyverletételre vonatkozó ajánlatot, a szovjet hadsereg és a légierők megkezdik a fasiszták csapatait megsemmisítő hadműveleteket. A főváros lakosainak pusztulásáért, a budapesti rombolásokért a felelősség őket fogja terhelni. Az ultimátumot a tolmács ismertette velem, és elmondotta, hogy december 29-én az ellenséghez több órán át intézett felhívás után útnak indult a két parlamenter, hogy átadják az ultimátumot a körülzárt csapatok parancsnokának. Vecsés felől Steinmetz kapitány, Budaőrs felől Osztyapenkó kapitány indult el, fehér zászlóval, hogy teljesítse feladatát. Az elvetemült fasiszták orvul, galád módon meggyilkolták őket.

A parancsnok elmondotta a katonáknak, hogy a parlamenterek személye emberemlékezet óta sérthetetlen. Ezt a jogot a tradíciók szentesítették. A szárazföldi hadviselés törvényeiről és szokásairól hozott 1907. évi hágai egyezmény is kimondja a parlamenterek sérthetetlenségét. A hitleristák ismételten megmutatták az egész világnak, hogy nem ismernek el más törvényeket, csak a sajátjukat.

A parancsnok mindezek után mégis azt mondta a harcosoknak, hogy Budapestet nem elpusztítani kell, hanem felszabadítani.

A röpgyűlés nagy hatással volt rám. A harcosokat az ellenség iránti mély gyűlölet hatotta át, és megígérték, hogy küldetésüknek eleget fognak tenni.

Úgy kilenc óra felé tértünk vissza a parancsnokságra, ahol az ezredes sózott birkahúsból készült étellel kínált meg. Együtt vacsoráztunk.

A vacsora hamar befejeződött. A tolmács útján részletesen tájékoztattam az ezredest a csepeli eseményekről: egy-egy jelentősebb momentumot többször is el kellett ismételnem. Tájékoztattam a 13-as bizottság álláspontjáról, hogy a csepeli munkások fegyveresen akarnak utat törni, a fronton át, és egyesülni akarnak a szovjet hadsereggel, ezen a réven akarnak tevékenyen hozzájárulni Csepel felszabadításához. Az ezredes több kérdést tett fel a munkások életkörülményeivel kapcsolatban. Az üzemi munkások hangulatáról, a már gyártás alatt levő „Szálasi-röppentyűről", a 13-as bizottság összetételéről. Fel kellett sorolnom a rendelkezésünkre álló fegyvereket és a front áttörésében részt vevő erőket. Ami az utóbbit illeti, erre még csak hozzávetőleges választ sem tudtam adni. Átnyújtottam a tűzérségi állások közben megszáradt vázlatát, ezt a magukéval összegyeztették. Részletes csepeli térképet vettek elő, amelyben bejelölték a nyilasok székházát is. Az ezredes megvitatta tisztjeivel a csepeli helyzetet, és úgy döntött, hogy fegy-

Digitized by Google

verzetünket ki kell egészíteni, és a frontot lehetőleg a magyar frontkatonák bevonásával kell áttörni.

Magához rendelt egy erzsébeti származású magyar szakaszvezetőt, aki előző nap átállt tizenhatod magával. Azzal a feladattal bízott meg bennünket, hogy menjünk át a magyar állásokba, és az ott levő magyar katonákat győzzük meg arról, hogy csatlakozniuk kell a 13-as bizottsághoz. Ha ezt nem tennék, akkor adják át fegyvereiket. Kb. 10 óra tájban az ezredes a soroksári alsó strand magaságában bokáig érő vízben két szovjet harcos és egy tolmács kíséretében áthozott a szigetre. Közel voltunk a Szabó-tanyához. Itt meghatározta, hogy hol fekszenek a szovjet állások, hol húzódnak a magyar állások. Felhívta figyelmünket, hogy legyünk óvatosak, mert időközönként az állásokban a magyar katonákat német katonákkal szokták cserélgetni.

Nagyon borús éjszaka volt, itt-ott lehetett csak egy-egy házat látni. A szakaszvezető szerint ez a senki földje erősen alá volt aknázva. Erre az éjszakára úgy emlékszem vissza, hogy büszkeség töltött el azért, mert a szovjet parancsnokságtól ilyen megbízatást kaptam, de mégis szorongó félelemérzés fogott el.

A sziget belseje felé tartva elvesztettük tájékozódásunkat. Egy zörej, egy nesz irányában haladtunk abban a hitben, hogy a magyar állások felé közeledünk.

Közvetlenül előttünk lapos röppályájú kézi fegyverek szólaltak meg, mire mi hasravágódva kiabáltunk, hogy „Testvéreink! Ne lőjetek!" Világító rakétákat lőttek fel; én kiabáltam és a sapkámmal integettem. A legnagyobb meglepetésemre közvetlen közelünkben oroszul kiabáltak vissza. Szovjet katonák kúsztak felénk. A frontvonaluk előtt fogtak el bennünket, és egy bunkerszerű fedezékbe kísértek. Elég sok idő telt el, míg egy ruszin származású magyarul tudó szovjet katona tolmácsolása útján megértették a helyzetet. A kapitány, aki kihallgatott, jelenlétünkben felhívta telefonon Haskó ezredest, és tájékoztatta a történtekről.

Hajnali négy óra felé engedtek el bennünket. Azon az útvonalon, amelyen jöttünk, mentünk vissza Haskó ezredes parancsnokságára. Én végtelenül szégyelltem magam a kudarcunk miatt. Délelőtt 10 óra tájban találkoztam ismét az ezredessel, aki azt tanácsolta, hogy a rendelkezésünkre álló erővel kíséreljük meg a frontáttörést. Az időpontot január harmadikán este nyolc órában állapította meg. A térképünkön megjelölte a frontszakaszt. Az áttörés helyét a jelenlegi Kalamár József út végén levő iskolánál állapította meg. Arra kért bennünket, hogy az iskolába beszállásolt tiszti csoportot, ha lehet, élve fogjuk el, és kísérjük át, de ha nem adják meg magukat, akkor kézigránátokkal semmisítsük meg őket. A csepeli munkások és a szovjet hadsereg találkozóhelyéül a soroksári alsó strand magaságát jelölte meg. Az ezredes azt is közölte, hogy az említett időpontban színlelt támadást fognak végrehajtani, hogy a németek figyelmét elterelјék. Azután egy zsákot adtak a kezembe, lehetett benne úgy kb. tíz kg burgonya, azért, hogy azt a látszatot keltsem a front magyar szakaszán, mintha a senki földjére burgonyáért mentem volna.

Visszatérve Csepelre Hidas Ferenc elvtársnak átadtam az ezredes üdvözletét, és részletesen tájékoztattam beszélgetésünkről.

De a kijelölt időpontban a frontáttörési kísérletből nem lett semmi. Véleményem szerint azért. mert az elhatározásban nem volt egységes a bizottság, és rövid idő állt rendelkezésre ahhoz, hogy egy ilyen akcióra fel lehessen készülni.

1945. január 8-án a késő délutáni órákban a 13-as bizottság újabb megbízása értelmében Fejtő Antal meg én a csepeli strand magasságában a

Digitized by Google

Muskátli csárdánál ismét átmentünk a fronton Haskó ezredeshez, újabb frontáttörési időpont kijelölése végett. Ekkor közölték velünk, hogy Szigetszentmiklósra megyünk. Egy homokfutó kocsit küldtek értünk és egy fő-. hadnagy kíséretében 9-én, úgy 11 óra tájban meg is érkeztünk.

Ott találkoztunk össze a csepeli munkások egy másik küldöttségével, ők is a szovjet hadsereg elé vonultak, lehettek vagy százan-százötvenen. Élükön Kalamár József haladt, mellette Rott csepeli kanonok templomi zászlók kíséretében.

A szovjet hadsereg a Dunaharaszti—Soroksár—Közvágóhíd irányában történő gyors előretörés következtében 1945. január 9-én éjjel egy órakor a sziget elhagyására kényszerítette a fasisztákat.

Az események azt követelték tőlünk, hogy készüljünk fel új feladatokra, a békés építő munkára. A 13-as bizottság még a harcok folyamán különböző reszortokkal bízta meg az elvtársakat. Amire hónapokon át készültünk, az 1945. januárjától reális valóság lett: eltakarítottuk a romokat, kezünkbe vettük a gyár, a termelés irányítását. S húsz év kemény munkája és eredménye bizonyítja: Csepel népe jól dolgozott, és továbbra is helytáll.

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének VIII. kongresszusa

„Dolgozóink előtt mi, kommunisták viseljük az erkölcsi, politikai felelősséget, mi vagyunk a felelősek hazánkban a szocialista társadalmi viszonyok helyes fejlődéséért. Ennek a kongresszusnak tehát világos és határozott állást kell foglalnia minden kérdésben, főképpen a különféle gyengeségekkel, hibákkal és torzulásokkal szemben. Dolgozóink joggal várják, hogy ez a kongresszus fordulópontot jelentsen abban az irányban, hogy a kommunisták határozottabban törekszenek az utóbbi időben társadalmi életünkben tapasztalható káros jelenségek felszámolására." Ebben jelölte meg *Tito* elvtárs főtitkári beszámolója a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége VIII. kongresszusának fő feladatát.

A kongresszus december 7. és 13. között tanácskozott Belgrádban, a párt 1 034 000 tagját képviselő, csaknem másfélezer küldött részvételével. Az élénk nemzetközi érdeklődéssel kísért tanácskozáson hat központi beszámoló hangzott el az ország belés külpolitikájának és a párt életének időszerű problémáiról. A vita a következő kérdéscsoportok köré összpontosult: a gazdasági helyzet és a gazdasági-társadalmi rendszer javítása, a nemzetiségek helyzete, az ifjúság élete, a JKSZ eszmei és szervezési kérdései, a nemzetközi események és Jugoszlávia, a nemzetközi munkásmozgalom kérdései.

A legnagyobb figyelmet a gazdasági élet problémáinak elemzésére, a kézzelfogható eredmények összegezésére, de különösen a hibák, a fogyatékosságok bírálatára fordították. A beszámolók hangoztatták, hogy a VII. kongresszus óta eltelt több mint hat éves időszakban fejlődésének ütemét tekintve, a szocialista Jugoszlávia világviszonylatban is előkelő helyet foglal el, eközben azonban bizonyos gyengeségek és káros jelenségek is mutatkoznak.

Jugoszlávia nemzeti jövedelme 1958 óta, évi átlagban 7,6 százalékkal, ipari termelése évente több mint 12 százalékkal emelkedett. A munka termelékenysége azonban nem növekedett kielégítően, s különböző *szerkezetbeli* és más aránytalanságok is jelentkeztek.

A mezőgazdaság hozama az elmúlt másfél évtizedben évente mintegy négy százalékkal nőtt. A szocialista szektor földállománya a legutóbbi kongresszus óta több mint egymillió hektárra, művelésre alkalmas területe pedig körülbelül 800 000 hektárra gyarapodott, s az 1958. évi 8,5 százalékról az idén 25 százalékra növelte részarányát a mezőgazdasági össztermelésben. E sikerek

Digitized by Google

ellenére a mezőgazdaság még mindig nem tudja fedezni a növekvő fogyasztói és feldolgozóipari szükségleteket, nem szerepel megfelelően a külkereskedelmi kivitelben, s még mindig jelentős eszközöket kell fordítani élelmiszer-cikkek behozatalára. A mezőgazdasági termelés gyorsabb fejlődését a jövőben két úton kívánják előmozdítani: a szocialista szektor továbbfejlesztésével és az egyéni parasztokkal való társastermelés fokozásával.

Jelentős eredményeket értek el az ország elmaradt területeinek fellendítésében. E vidékek lakosonkénti nemzeti jövedelme 1963-ban 10 százalékkal meghaladta az 1956. évi országos szintet, de fejlődésük mégis lassabb volt Jugoszlávia átlagánál.

A személyi fogyasztás a két kongresszus közti időszakban évi átlagban több mint 7 százalékkal növekedett. „Az eredményekkel azonban nem lehetünk megelégedve — mondotta beszámolójában Tito elvtárs —, mert az utóbbi években elért sikerek mellett is egyre sürgetőbb kérdés az életszínvonal emelése."

A szónokok hangoztatták: mindent meg kell tenni azért, hogy a szocializmus sokoldalú haladásának szilárdabb és korszerűbb anyagi bázisát hozzák létre. „Teljesen világos, hogy a társadalmi, gazdasági és demokratikus viszonyok területén való előrehaladásunk elsősorban az anyagi termelésben elért további eredményeinktől függ — mutatott rá *Kardelj* elvtárs —, mert szegénységen és elmaradottságon nem virágozhat a szocializmus és a szabadság. Nálunk pedig még van szegénység és elmaradottság. Lakosságunknak több mint 40 százaléka még mindig viszonylag elmaradott parasztgazdaságokban él, ahol roppant alacsony a munkatermelékenység, illetve a földműves csak félig-meddig van foglalkoztatva. A lakosságnak ez a rétege mind jobban érzi azokat az elviselhetetlen anyagi korlátokat, amelyek közé az elmaradt kistulajdonosi mezőgazdaság szorítja. Az iparban is alacsonyabb a munkatermelékenység, mint a gazdaságilag fejlettebb országokban."

A felszólalók részletesen elemezték a beruházási politika kérdéseit. A legutóbbi 15 év alatt beruházásokra — álló és forgóalapokra — az egész népgazdaság össztermékének 32 százalékát fordították. Jelentős részben ez az oka annak, hogy a személyi fogyasztás — bár 10 év alatt megkétszereződött — mégis elmaradt. Ezért a kongresszus hangoztatta, hogy a nemzeti jövedelem elosztásában a jövőben a személyi fogyasztásnak az eddiginél nagyobb mértékben kell részesednie.

Több hozzászóló utalt arra, hogy a beruházási gyakorlatban nem érvényesül kellőképpen az ésszerűség elve. Ez elsősorban a beruházások külterjességében, a beruházási összegek ésszerűtlen felhasználásában, az építkezések idejének meghosszabbításában és túlméretezett, rossz elhelyezésű vállalatok, drága létesítmények építésében jutott kifejezésre. Ugyanakkor a túlméretezett beruházások kihatottak a piac inflációs irányzatainak szüntelen erősödésére.

A kongresszus a többi között rámutatott a túlméretezett beruházások csökkentésének, a gazdaságilag elmaradott vidékek fo-

Digitized by Google

kozott fejlesztésének, az energiatermelés fokozásának és a mezőgazdasági beruházások növelésének szükségességére, s leszögezte: „Társadalmunk viszonylag elmaradott gazdasági szerkezetének leküzdése továbbra is döntő feladatunk marad".

Az ország nemzetiségi problémáit három referátum és tucatnyi felszólalás érintette, amit nem az elvi kérdések tisztázásának, hanem az utóbbi időben felvetődő helytelen nézetek elleni fokozott harcnak a szükségessége tett indokolttá. Elterjedt például az a felfogás, hogy a jugoszláv fejlődés mai fokán a nemzetiség már túlhaladott dolog, a nemzetiségeknek el kell halniuk. Előfordultak a háború előtti Jugoszláviától „örökölt" soviniszta elemek szórványos kilengései. Sovinizmus nyilvánult meg olykor a gazdasági és kulturális életben, a művészetben, a tudományban, a történetírásban. Egyes köztársaságok és autonóm területek a „saját határok" közé zárkózás irányzatát képviselték, gátolták a nemzetiségek közti integráció folyamatát. S ami a leglényegesebb: az egyes köztársaságok és nemzetiségek gazdasági és kulturális színvonalában még mindig igen nagyok a különbségek.

A kongresszus megállapította, hogy a legfőbb feladat jelenleg a nemzetiségi viszonyok szocialista jellegének további fejlesztése. A nemzetiségek gazdasági együttműködését úgy kell megszervezni, hogy biztosítsák az egész társadalom és minden nemzetiség termelőerőinek, s a szocialista társadalmi és tulajdonviszonyoknak minél sokoldalúbb és gyorsabb fejlesztését. Az egész gazdaság objektív lehetőségeivel összhangban meg kell valósítani a kevésbé fejlett köztársaságok és vidékek gyorsabb fejlesztésének politikáját.

„Ahogy a burzsoá társadalomban a nacionalizmus a burzsoá osztályérdekek egyik megnyilvánulási formája, úgy a mi társadalmunk feltételei között a nacionalizmus elsősorban a bürokratizmus és a különböző egyeduralmi törekvések megnyilvánulása — hangoztatta a kongresszus. — Ezért arra van szükség, hogy a kommunisták idejében meggátolják a nacionalista eltorzulásokat, és szüntelenül leleplezzék a soviniszta jelenségeket, sokoldalúan tanulmányozzák ezek forrását és okát, hogy végleg felszámolhassák őket."

A főtitkári referátum feltette a kérdést: Mi lehet fontosabb számunkra, kommunisták számára, mint az új, szocialista ember kialakítása? Vajon közömbös lehet-e számunkra, ki örökli és ki viszi tovább a szocializmus fejlődésének ügyét legmagasabb fokáig, a kommunizmusig? Ez egyben válasz arra is, hogy a küldöttek miért fordítottak fokozott figyelmet az ifjúság helyzetének elemzésére. Megállapították, hogy az ifjúság jelentős mértékben járul hozzá az országépítés közös munkájához. Számos példa tanúskodik arról, hogy a fiatalok milyen nagy lelkesedéssel építették és építik ma is az országos jelentőségű létesítményeket. Az ifjúság túlnyomó többségétől idegen a partikularizmus, a nacionalizmus és a sovinizmus. Ezek a tények elismerésére késztetnek.

Az ifjúság túlnyomó többségét valóban az új szocialista szellem hatja át, de vannak soraiban káros irányzatok és jelenségek is. Ez

Digitized by Google

nemcsak a fiatalok bűne — mutatott rá a kongresszus —, hanem a kommunisták eddigi gyenge eszmei-politikai tevékenységének is következménye. Ez a tevékenység nem volt eléggé aktív. Felelősség terheli a pedagógusokat is.

Az ifjúság egy részére — főképpen a nagyvárosokban élő részére — nagy hatással vannak a gazdasági-társadalmi élet negatív elemei. Az ifjúságnak ez a része türelmetlen és elégedetlen, mert hajlamos a dolgok eltúlzására, dramatizálására. Előfordulnak a huliganizmus esetei, s akadnak olyan fiatalok, akiktől idegenek a szocialista eszmék. A fiatalok körében egyre gyakoribb és mind nagyobb méretű az értelmiségi és munkásifjúság közti különbség; a fiatalok egy része uraskodni akar, ezért egyre jobban elszakad a munkásifjúságtól. A falusi ifjúságot eddig elhanyagolták, s a falusi fiatalok tömegesen költöznek a városokba.

A kongresszusi határozat összegezi az ifjúság problémáinak megoldásában a pártra váró feladatokat, s különösen kiemeli a fiatalok körében végzett eszmei-politikai nevelőmunka fokozásának jelentőségét.

A JKSZ eszmei és szervezési kérdéseiről szólva a küldöttek elsősorban a párt eszmei-politikai vezető szerepének növelését hangoztatták. Állást foglaltak a demokratikus centralizmus, a párt egysége mellett. Megállapították, hogy a szocialista demokrácia a JKSZ legszélesebb befolyását tételezi fel az élet minden területén. A bonyolultabb társadalmi viszonyok nagyobb feladatokat állítottak a JKSZ elé, mindenekelőtt a káros nézetek és tevékenység hordozóival szemben a fokozott eszmei harc feladatát — hangsúlyozta a kongresszus. Ezt a pártdemokrácia erősítésével, a bírálat szerepének növelésével, az elavult munkastílus leküzdésével, a formális határozatok hozatala, illetve az elfogadott határozatok figyelmen kívül hagyása elleni küzdelemmel lehet biztosítani.

„Eddig elég sok kompromisszum volt, gyakran elnéztük a JKSZ egyes tagjainak hibáit, tevékenységük negatívumait — mondotta Tito elvtárs. — Azt hiszem, hogy az olyan embereknek, akik főképpen a termelőmunkában tudatosan követnek el hibákat — ami elkeseríti dolgozóinkat és nagy kárt okoz a pártnak —, nincs helyük a JKSZ soraiban, mert csorbítják e forradalmi szervezet tekintélyét. A jövőben nem szabad eltűrni az ilyen eseteket, nem szabad megengedni, hogy vezető pozíciókban levő egyes kommunisták ne hajtsák végre a Központi Bizottság határozatait és irányvonalát. Dolgozóink jogosan bírálnak bennünket azért, hogy nem lépünk fel határozottabban a hibák elkövetőivel, a felelős beosztásban önkényeskedőkkel szemben."

A kongresszus leszögezte: a kommunistáknak a jövőben fokozottabban kell küzdeniük a hibák felszámolásáért, a dolgozók életkörülményeinek javulását és a szocialista társadalmi viszonyok gyorsabb fejlődését gátló akadályok eltávolításáért. A tanácskozáson a pártélet módszereit a gazdaságirányítást és a tervezés kérdéseit illetően természetesen elhangzottak a miénktől eltérő nézetek is, amelyek a sajátos jugoszláv körülményeket tükrözik.

Tito elvtárs főtitkári beszámolója foglalkozott a ljubljanai

Digitized by Google

kongresszuson elfogadott pártprogrammal is. A többi között megállapította: „Azok az eredmények, amelyeket hazánkban elértünk, valamint a világban lezajlott események megerősítették programunk lényeges tételeinek helyességét. Természetes, hogy a világban, különösen pedig a nemzetközi munkásmozgalomban lejátszódott legújabb nagy változások már túlhaladottá tették programunk egyes meghatározásait. Ma már azokra az új problémákra kell választ adni, amelyek e változásokból fakadnak. De az, ami ma programunkban már túlhaladott, megfelelt gyakorlatunk és a nemzetközi munkásmozgalomban elfoglalt helyünk meghatározott szakaszának. Ezenkívül sohasem állítottuk, hogy programunk örök érvényű és csalhatatlan igazságok gyűjteménye, nem igényeltük, hogy mintakép legyen más pártok és mozgalmak számára."

A küldöttek számos kérdést ennek szellemében vitattak meg. Veljko *Vlahovics* elvtárs pl. referátumában kiemelte, hogy az állam elhalásáról szóló viták a jövőben reálisabb keretet kapnak, győzött az a felismerés, hogy ez hosszú folyamat. „Az önigazgatás fejlesztésével nem tagadjuk azt a szerepet, amelyet a szocialista államnak az átmeneti időszakban szükségképpen be kell töltenie... Tárgyilagosabban tekintünk a bürokratizmus és a liberalizmus problémáira is."

A kongresszus ismét bebizonyította, hogy a nemzetközi élet legfontosabb kérdéseiben a JKSZ nézetei azonosak az SZKP-nek és a kommunista és munkáspártok túlnyomó többségének nézeteivel, vagy igen közel állnak ezekhez. Megállapította, hogy a JKSZ két kongresszusa közötti időszakban nagy horderejű változások mentek végbe a nemzetközi életben, a forradalmi munkásmozgalomban, a nemzeti felszabadító mozgalomban, s a haladó és demokratikus erők tevékenységében. A szocializmus, mint a világ vezető ereje, rendkívül dinamikus világfolyamattá vált, ráüti bélyegét minden világeseményre és döntő befolyással van az emberiség sorsára. A kapitalista társadalmi rendszer bebizonyította, hogy képtelen megszervezni a gyarmati népek életét, és hogy a profit, mint társadalmi tényező és a társadalmi fejlődés vak ereje, nemcsak azokban az országokban jutott csődbe, amelyekben a szocialista forradalom győzedelmeskedett, hanem Afrika és Ázsia országainak többségében is. A gyarmati rendszer felbomlása új fénybe állította a munkáspártok és mozgalmak együttműködését a népfelszabadító mozgalmakkal, nem a védnökség, a gondnokság és a lecke-feladás, hanem az egyenjogú együttműködés, a tapasztalatcsere, a szolidaritás és a kölcsönös segélynyújtás szellemében.

A kongresszus azt a véleményét juttatta kifejezésre, hogy bár az utóbbi két évben bizonyos mértékben csökkent a világfeszültség, a jövőt illetően még mindig bizonytalanság van. A leszerelés területén a nyugati nagyhatalmak mind ez ideig nem nyilvánítottak elegendő készséget lényegbevágó megegyezésre. Nyugaton még mindig lassan halad és a reakciós erők kemény ellenállásába ütközik a hidegháborús célokról való lemondás folyamata. A külföldi katonai támaszpontok

Digitized by Google

fennállása pedig az egyik legnagyobb akadálya az égető világproblémák építő jellegű megoldásának.

A referátumok és a felszólalások hangoztatták az el nem kötelezettség politikájának kiemelkedő szerepét és a nemzetközi életre gyakorolt pozitív hatását, s állást foglaltak az aktív semlegesség jugoszláv politikájának ismert elvei mellett.

Tág teret szentelt a kongresszus Jugoszlávia és a szocialista országok közötti kapcsolatok értékelésének. Megállapította, hogy az elmúlt években Jugoszlávia kapcsolatai jelentősen fejlődtek minden szocialista országgal — kivéve Kínát, Albániát, a Koreai NDK-t és a Vietnami DK-t —, mégpedig a szocializmus és a világbéke építésének hosszú távlatú, közös érdekei alapján. E tekintetben különösen fontos az SZKP XX. és XXII. kongresszusa által elindított pozitív folyamat. „Az utóbbi egy-két évben a Szovjetunióval és a szocialista országok többségével a gazdasági, politikai és kulturális együttműködés terén jóval túlszárnyaltuk mindazt, amit korábban hosszú időszak alatt értünk el. Kapcsolataink egészséges alapokon, egyenjogúságon, kölcsönös érdekeken és barátságon nyugszanak, ami megfelel népeink törekvéseinek. Meggyőződésünk, hogy közös erőfeszítésekkel a jövőben is ezen az úton kell haladnunk, ingadozás és megtorpanás nélkül, mert az csak megkárosítaná országunk érdekeit és közös törekvéseinket."

A tanácskozás a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elvei alapján állást foglalt a fejlődő országokhoz fűződő kapcsolatok gyors ütemű fejlesztése, valamint a tőkés államokkal való gazdasági, kereskedelmi és kulturális együttműködés fokozása mellett. Hangoztatta, hogy a JKSZ a jövőben is határozottan harcol a béke megszilárdításáért, síkra száll a gyarmati rendszer mielőbbi felszámolásáért, az általános és teljes leszerelésért, az ENSZ szerepének növeléséért.

A kongresszus részvevői megelégedéssel szóltak arról, hogy a szocialista országokkal, különösen pedig a Szovjetunióval való gazdasági, kulturális és más kapcsolatok erősítése és fejlesztése fokozatosan elősegítette a JKSZ és a kommunista pártok viszonyának megjavulását. Nagy lendületet adott ennek az együttműködésnek Tito elvtárs 1962. évi szovjetunióbeli látogatása, valamint a Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, Bulgária és az NDK vezetőivel később lezajlott találkozója.

A kongresszus kifejezte azt a véleményét, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban levő különbségek a szocializmus egyenlőtlen fejlődését tükrözik. Megállapította, hogy a JKSZ határozottan szembehelyezkedik a Kínai KP vezetőségének jelenlegi politikájával, és határozottan elítéli az albán vezetők jugoszlávellenes támadásait. A JKSZ kötelezettségének tartja — szögezte le a kongresszus határozata —, hogy továbbfejlessze az egyenjogú együttműködést a kommunista pártokkal és a legtevékenyebben részt vegyen a nemzetközi munkásmozgalomban fennálló problémák megoldásában. A párt e tekintetben megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít Jugoszlávia

Digitized by Google

és a szocialista országok kapcsolatai minél sokoldalúbb fejlesztésének. A jugoszláv kommunisták a jövőben is határozottan kiállnak a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért harcoló erők együttműködése és szolidaritása mellett.

Kiemelkedő jelentőségű esemény volt a Szovjetunió Kommunista Pártja, a Magyar Szocialista Munkáspárt és a többi európai népi demokratikus ország kommunista pártja, valamint a nyugat-európai kommunista pártok küldöttségeinek részvétele a kongresszuson. A küldöttek lelkesen ünnepelték a testvérpártok képviselőit, akik több mint másfél évtizedes megszakítás után most először voltak jelen a jugoszláv kommunisták vezető testületének tanácskozásán. Pjotr *Gyemicsev* elvtárs, az SZKP küldöttségének vezetője az összes jelenlevő külföldi vendég álláspontját is tolmácsolta, amikor kijelentette: „Népeink közös célja a szocializmus és a kommunizmus felépítése... Örülünk, hogy kapcsolataink sikeresen fejlődnek és erősödnek." Tito főtitkári zárszavában pedig annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy külföldi küldöttségek jelenléte a kongresszuson „nagy hasznára válik majd pártjaink és mozgalmaink további munkájának és együttműködésének".

A kongresszus egyébként elfogadta a párt új szervezeti szabályzatát, majd 155 tagú Központi Bizottságot választott, amelynek tagjai közül mintegy 70-en először kerültek a párt vezető szervébe. A politikai bizottságot öt új taggal bővítették és most 18 tagot számlál. A párt főtitkára ismét Joszip Broz Tito elvtárs lett.

A tanácskozás a küldöttek politikai érettségét bizonyította. A referátumokat, a felszólalásokat az őszinte hangvétel, a hibák éles bírálata, a problémák bátor felvetése jellemezte. A határozatok nagy jelentőségűek a JKSZ továbbfejlődése és munkája, s a szocializmus jugoszláviai építése szempontjából. A felvetett problémákat természetesen nem lehet máról holnapra megoldani. A küldöttek, a jugoszláv kommunisták azonban munkához láttak, hogy a következő években még eredményesebben dolgozzanak országuk építésén.

Márkus Gyula

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

Pedagógiai folyóirataink róla

Gyermekeink, fiataljaink oktatása és nevelése, személyiségük szocialista szellemű s módszerű formálása az egész népünket legszenvedélyesebben érdeklő kérdések közé tartozik. Az iskola és az élet teremtő összhangjának tökéletesítése, a kulturális „fehér foltok" eltüntetése, az iskolán kívüli népművelés szervezeti és tartalmi fejlesztése, a felnőttoktatás megújuló problémáinak eredményes megoldása, a hivatástudat és általános erkölcs egész életünkre kiható nemesítése, a pedagógusok társadalmi helyzete és munkájuk anyagi s erkölcsi megbecsülése — megannyi kölcsönhatású tényezője e rendkívül bonyolult közügynek. Pártunk VIII. kongresszusának és a KISZ közelmúltban tartott VI. kongresszusának referátumai és határozatai méltán szenteltek oly nagy figyelmet az oktatás és nevelés kérdéseinek: az eszmei offenzíva egyik legfontosabb frontszakasza az iskola. A szocialista pedagógia s népművelés sikerei vagy sikertelenségei a szocialista társadalom teljes felépítéséért vívott harcot befolyásolják. Beszédesen tanúsítja a közérdeklődést, hogy a napilapok (főképp a Népszabadság), az irodalmi és társadalomtudományi folyóiratok köznevelési és etikai cikkei, a Rádió és a Televízió pedagógiai és ifjúság-erkölcsi témájú műsorai mind szélesebben gyűrűző hullámokat vernek; hasonló a helyzet a pedagógiai tárgyú tudományos és népszerűsítő könyvek kiadásában és visszhangjában.

Pedagógiai folyóirataink 1964. évi számainak részleges — korántsem a teljesség igényével fellépő — áttekintése előtt[1] hadd utaljunk azokra a szűkebben vett *szakmai indítékokra*, melyek a legutóbbi egy-másfél esztendőben pedagógiai szakirodalmunkat és publicisztikánkat megpezsdítették:

— érvénybe lépett az új, általános iskolai *tanterv* és *nevelési terv*,

— hároméves előkészítés után életbe lépett az alsó- és középfokú iskolák új, egységes *rendtartása*,

— 1964-ben lehetett először gyakorlatilag ellenőrizni az új gimnáziumi érettségi vizsgaszabályzat életrevalóságát,[2]

— most készül (jórészt már elkészült) a *szakközépiskolák új tan-*

[1] Konkrétan csak négy folyóirat cikkeivel foglalkozunk: Magyar Pedagógia (a továbbiakban: MP), Pedagógiai Szemle (PSzle), Köznevelés (Közn.) és Felsőoktatási Szemle (FSzle). Szorosan ide tartoznak még a Magyar Tudomány, a Valóság, a Népművelés, a Család és Iskola, A tanító munkája, az Óvodai nevelés, a Munka és iskola, a Magyar Pszichológiai Szemle, a Filozófiai Szemle, az egyetemi és főiskolai évkönyvek, valamint a KISZ-kiadványok és folyóiratok anyaga. A vidéki pedagógiai—népművelési folyóiratokról l. *Arató Endréné* „Tallózás" c. recenzióját (PSzle, 1964. 983. és köv.), a módszertani lapokról pedig a több szerző kollektív munkájával készült áttekintést (PSzle, 1964. 1064. és köv.). Minthogy csak 1964-ben megjelent cikkekre utalunk, az évszám feltüntetését mellőzzük.

[2] L. *Pekete József* cikkét, Közn. 41. és köv.

Digitized by Google

terve,[3] amely a középiskola két alaptípusának rögzítését segítheti elő,

— már vannak tapasztalataink az *egyetemek* nappali tagozatán megvalósított *reform végrehajtásában;* az esti és a levelező oktatás bonyolult s olykor aggasztó problémái viszont[4] sürgetőleg követelik a további elvi és gyakorlati elemzést; a felsőoktatási didaktikai-metodikai kutatások megindulása számos eddig elhanyagolt kérdést s tennivalót vetett fel,[5]

— a származási kategorizálás megszüntetése és egyáltalán az *új felvételi rendszer* bevezetése új politikai és pedagógiai feladatokat ró az egyetemekre,

— megkezdődött az országos távlati tudományos kutatási terv 67. számú fő feladatának megvalósítása, mely 65 témára felosztva írja elő *„A szocialista neveléstudomány alapkérdései,* az ifjúság szocialista szellemben történő nevelésének fő problémái" tudományos kidolgozását,

— *számos új tankönyv* jelent meg, melyek — valamennyi iskolatípus sajátos igényeinek megfelelően — igyekeznek közvetíteni a tudományok rohamléptű fejlődésének eredményeit.

Bizonyára lehetne még tovább sorolni a serkentő tényezőket. Ezek közé tartoznak azok a gondok is, amelyek a reform végrehajtása során merülnek fel. A megvalósult elméleti-gyakorlati eredmények a Művelődésügyi Minisztériumnak, a Pedagógusok Szakszervezetének, a MTA Pedagógiai Bizottságának, az Országos Pedagógiai Intézetnek, a nemrég megalakult · Felsőoktatási Pedagógiai Kutatócsoportnak s más intézményeknek, de elsősorban maguknak az aktív pedagógusoknak és a munkájukat segítő társadalmi hálózatnak köszönhetők. Teoretikus vonatkozásban kiemelkedően jelentős publikáció volt a MTA Pedagógiai Bizottságának 1963. évi — sorrendben hatodik — kötete, mely tizenhat tanulmányt közölt az etikáról, az esztétikáról, a munkára nevelésről, a pedagógia és lélektan közötti összefüggésről, a nevelésszociológiáról, a felsőoktatásról és a felnőttnevelésről, valamint a gyógypedagógiáról. A tudományos monográfiákon és népszerűsítő könyveken kívül a szakfolyóiratokban közzétett tanulmányok s cikkek nagy többsége tanúsítja, hogy egészségesen fejlődik a szakmai felkészültség, növekszik az alapvető célokat illető egyetértés és hivatástudat. Mindez biztató a jövőre tekintve.

Tanítóink, tanáraink, professzoraink zöme méltán hivatkozhat (s hivatkozik is) arra, hogy Makarenko szellemében igyekszik dolgozni: „Mi valamennyien nagyon jól tudjuk, milyenné kell nevelnünk az embert; ezt minden írástudó öntudatos munkás tudja, s minden párttag még jobban tudja. Következésképpen a nehézség nem abban áll, hogy *mit* kell csinálni, hanem abban, hogy *hogyan* kell megvalósítani. És ez már a pedagógiai technika kérdése." (Makarenko: Pedagógiai hősköltemény.) A Makarenkóval való elvi egyetértés azonban még egyáltalán nem teljes még a „mit" kérdésében sem, — ezzel mint reális ténnyel feltétlenül számolni kell; másoknál a helyeslés nagyonis elvont, túlságosan általános. Ez egyrészt a „pedagógiai technika" formális-mechanikus értelmezésében, másrészt az oktatói-nevelői tevékenység szubjektivista felfogásában s érvényesítésében, a munka rutinos vagy rögtönzés-jellegű végzésében mutatkozik meg.

•

Éppen folyóirataink, munkatársaik minél szélesebb gárdájára há-

[3] Ennek néhány problémájáról l. *Medgyes Béla* tanulmányát, PSzle. 457. és köv.
[4] Más főiskoláink és egyetemeink számára is tanulságos *Lévai Zoltánnak* az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem ilyen jellegű gondjairól szóló cikke, FSzle. 641. és köv.
[5] L. a FSzle cikksorozatát, 4. és köv., 528. és köv., 650. és köv.

Digitized by Google

rul az a feladat, hogy valós képet nyújtsanak a jelenlegi helyzetről, az iskolai reform végrehajtása során felmerülő problémákról. Mert igaz ugyan, hogy a nyilvánosság színe előtt csak elvétve — a szavak és sorok mögött — lehet találkozni olyan állásfoglalással, mely a marxista világszemléletnek vagy az oktatási reform lényegének tagadásából indulna ki, az eleven gyakorlat mégis lépten-nyomon igazolja azt a megállapítást, hogy „nincs egységes pedagógiai *közvéleményünk*".[6] Nevelőink világnézeti megosztottságától kezdve a pedagógusok még mindig sajnálatosan sanyarú anyagi helyzetén s munkakörülményeik mostohaságán át a „tudományos lépéstartás" nehézségeiig, (amibe beletartozik a pedagógiai szakirodalom áttekinthetetlen gazdagsága is) és számos didaktikai-metodikai kérdés kidolgozatlanságáig — objektív és szubjektív tényezők okoznak zavarokat. Az oktató-nevelőmunka nem tűri a lélektelen szabványosítást, de a szemlélet és módszerek alapvető kérdéseiben való egyetértés megszilárdítása állandó, sem közömbösséget, sem ösztönösséget nem tűrő eszmei harcot követel.

Folyóirataink, a korábbi kezdeményezéseket folytatva s az új tapasztalatokat közölve vagy általánosítva, valamint a pedagógiának hazai és nemzetközi eredményeit propagálva, *mind tudatosabban és hatásosabban segítik ezt a harcot.* A közlemények tematikai színessége és nagy részüknek elvi helyessége, a „profil" sajátosságainak megfelelő munkálkodás mindenekelőtt a szerkesztő bizottságok sokrétű munkáját dicséri. Helyeslést érdemel az a szinte mindenhol érvényesülő szerkesztési elv is, hogy teret adnak problematikus vagy akár helytelen koncepciójú írásoknak is, és vitával segítik elő a kibontakozást, az általános és művelődési politikánknak megfelelő állásfoglalást. Hasonlóképpen hasznosnak bizonyult egyes, még megoldásra váró feladatok vagy „kényes kérdések" taglalása. Megkapó az a szenvedélyes tettvágy, ami a cikkekből sugárzik. Az összkép realitásához azonban hozzátartoznék, hogy behatóbban foglalkozzunk a szaksajtóban perifériára szorított gondokkal, s bátrabban nézzünk szembe velük. Példaképpen hadd említsük meg a következőket: alig egy-egy mondatnyi utalást lehet olvasni a pedagógusok egzisztenciális gondjairól vagy gyakran tapasztalható túlterheltségéről;[7] az elemzést olykor statisztikai regisztrálás vagy szervezeti módosítások javasolása helyettesíti; egy-egy öntevékeny, s ezért véletlenszerű felmérés távolról sem elég a főiskolások vallásos vagy ateista meggyőződésének analizálásához[8] stb. Az iskolai pártszervezetek munkásságáról csak nagy ritkán esik szó, a középiskolákban és egyetemeken dolgozó KISZ-szervezetek életéről pedig — ha egyáltalán felmerül a téma, különösen az „Ifjúság a szocializmusért"-mozgalommal kapcsolatban — inkább önmegnyugtató, mint kritikailag elemző és cselekvésre serkentő cikkeket lehet olvasni.[9] Kevés cikk foglalkozik a pedagógusok és az ifjúság ideológiai és erkölcsi-politikai fejlődésével, s még az ilyen tárgyú írásokban is, sok a felszínesség és a szólamszerűség.

Az *oktatási reform* törvénybe iktatása korántsem zárta le a gondokat és tennivalókat, hanem új, ma-

[6] *Kerékgyártó Imre* cikkéből, Közn. 85. és köv.

[7] A napközikkel kapcsolatban — ahol pedig súlyos gondokkal küszködünk — megszépíti a valóságot *Barabás Klára* egyébként lelkes és gondos írása, PSzle, 834. és köv.

[8] L. *Gutter József* cikkét. PSzle, 524. és köv.

[9] Pl. *Király Gyula* beszámolója: „Az Egri Tanárképző Főiskola KISZ-bizottságának közreműködése a felvételi vizsgákon". FSzle, 361. és köv. Konkrét állításainak tárgyi igazságát nem vonjuk kétségbe, csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy főiskoláink s egyetemeink többségében a KISZ-delegátusok közreműködése rengeteg formális, bürokratikus mozzanatot tartalmazott s nem egyszer adminisztratív teendőkre korlátozódott.

Digitized by Google

gasabb színvonalú, változott feladatkörű, tartalmú és módszerű periódus megnyitását vezette be. Egyes oktatási formák szervezeti és tantervi kialakítása ugyanis még megoldásra váró feladat, és a rendeletek, törvények csak az élő gyakorlatban válnak társadalmi hatóerővé. Az élet fejlődése, az új tapasztalatok felgyülemlése nyomán a szervezeti előírások is új meg új finomításokra szorulnak. A helytelennek bizonyuló rendelkezések elmarasztalása, és az elvileg helyes utasítások végrehajtásában tapasztalt torzítások bírálata egész sajtónknak, pedagógiai folyóirataink-nak pedig különösen elsőrendű feladatai közé tartozik. Hasznos pl. a *Felsőoktatási Szemle* azon cikkeit olvasni, melyekben a kollégiumi nevelés elvi kérdéseit analizálják a szerzők, de életszerűbb, konkrét „apróságokban" gazdagabb publikációk is kellenek, mert furcsa munkamegosztás volna, ha ez utóbbiakat az ifjúsági lapoknak engednék át. A *Magyar Pedagógia* vagy a *Pedagógiai Szemle* elméleti tanulmányainak vitathatatlan értéke ellenére, mégis többet várnánk e szerkesztőségek céltudatosságától, hogy a teoretikus munkásság a nevelésügy céljainak s érdekeinek megfelelően[10] szorosabban kapcsolódjék az aktuális feladatokhoz. Más szóval: kívánatos volna, hogy a szerkesztők és szerzők *több figyelemben, sőt tiszteletben részesítsék a való élet tényeit, adottságainkat, lehetőségeinket.* A pedagógiai tudományosság olykor elvont, spekulatív értelmezése[11] helyett a gyakorló pedagógusokat segítő, a mai valósághoz alkalmazkodó, arra építő elméleti munkásságra van elsősorban égetően szükség.

Több szaklapunk külön rovatban foglalkozik a nevelési elmélet és gyakorlat viszonyával, de ezt a szintézist hatékonyabbá és reálisabbá kell tenni. Gyakran tapasztalhatjuk az elmélet olyan „előreszaladását", amely — a mi technikai viszonyaink között — illuzórikusnak hat. A modern technika természetesen nem úgy terjed, hogy előbb az elmaradottabb átfogja az egész területet s azután átadja helyét az újnak; természetes az is, hogy technikai kísérletezések nélkül nincs fejlődés. Mégis rá kell mutatnunk arra az aránytalanságra, hogy szép számban olvashatunk önmagukban véve tartalmas és gondolatébresztő cikkeket, pl. a tanítógépek alkalmazásáról,[12] de alig valamit arról a fájdalmas és köztudomású tényről, hogy iskoláink és egyetemeink technikai ellátottsága milyen egyenetlen, és hogyan lehetne segíteni a szocialista és más országokhoz mérten is sok hiányosságon.

•

Az MTA Pedagógiai Bizottságának és a bizottság folyóiratának, a *Magyar Pedagógiának* 1964. évi munkásságát — az imént említett negatívumok ellenére — a marxista pedagógia tudományos elméletének *komplex módszerű kutatása* tette értékessé. A 2. számnak a középiskola jövőjéről, a személyiségalakításról és a tanárképzési módszertanról szóló tanulmányai (*Jóború Magda, Kárteszi Ferenc, Vág Ottó* és *Katona Katalin* cikkei) eszmei-politikai tudatosságukkal, az aktuális tennivalók mélyreható meg-

[10] L. az Országos Pedagógiai Intézet Pedagógiai Tanszékének „Az oktatási és nevelési követelmények egysége a pedagógiai gyakorlatban" c. téziseit, Közn. 21. szám.

[11] L. *Nagy Sándor*nak a MTA Pedagógiai Bizottságának munkájáról szóló elnöki jelentését (MP, 277. és köv.), amely méltán utasítja vissza az elmélet praktícista lebecsülését. A gyakorlati-társadalmi hasznosság igénylése ugyanakkor nem azonosítható sem az elméleti közömbösséggel, sem a praktícizmussal.

[12] A MP 1964/1. számának nagy része ezzel a kérdéscsoporttal foglalkozik (főképpen *Kiss Árpád* és *Fürjes József* tanulmányai tartalmaznak elvi-elméleti tanulságokat). Vö. **még *Fürjes József* és *Scholz Gyula* közösen írt cikkét. Közn., 463. old. és köv.**

Digitized by Google

alapozásával keltettek érdeklődést. Írásuk elsősorban elemzéseik és kérdésfeltevéseik igényességében rejlik, s ezt már az is igazolja, hogy e témák más szerzők és gyakorló pedagógusok figyelmét is kiérdemelték. A 3—4. szám legjelentősebb publikációi (*Balogh Jenő, Szabolcs Ottó és Kiss József* írásai) egy-egy tárgy módszertanának sajátosságaival foglalkoznak.

Az Országos Pedagógiai Intézet folyóirata, a *Pedagógiai Szemle*, a cikkek tematikai sokrétűségével és a didaktikai közlemények általában igényes fejtegetéseivel s bizonyításaival halad jó úton. Kimagaslóan legértékesebb rovata „A nevelés elmélete és gyakorlata". Sajnos, itt is fel-feltunik a szikkadt spekuláció, a folyóirat hasábjain zajló viták viszont — amelyekben az eleven élet hangja természetesen követelné a maga jogait — csak egy-két kérdést érintenek.

A Művelődésügyi Minisztérium folyóirata, a *Felsőoktatási Szemle* szerkesztését a reform sikeres megvalósításának minél következetesebb segítése, a céltudatos problémaérzékenység, valamint a didaktikai és nevelési feladatok sokoldalú összekapcsolása dicséri. Érdeme a lapnak, hogy — a társfolyóiratok hasonló közleményeinek esetlegességével szemben — folyamatos tájékoztatást nyújt a felsőoktatás külföldi helyzetéről.[13] Általános érdeklődés kíséri a mi felsőoktatásunk módszertanának előkészítéséről szóló tájékoztatókat, bár a kutatások eredményei iránti várakozást jogos türelmetlenség kezdi felváltani. Célszerűnek látszik a marxizmus-oktatás hatékonyságának kutatása is, függetlenül az eddigi közlemények felületességétől, amely a kezdeményezés új voltával magyarázható.

A Művelődésügyi Minisztérium hetilapja, a *Köznevelés*, az általános és középiskolák életéről s az ott folyó oktató-nevelőmunkáról ad képet, más oktatási formákkal csak alkalomszerűen — a pedagógiai érintkezési pontokon — foglalkozik. Kiterjedt szerzőgárdára támaszkodva, a munkás hétköznapok gondjait s örömeit, főként színes élménybeszámolók formájában közli. Az igazgatói magatartásról s módszerekről indított vita nemcsak anyagbőségével s tárgyi érdekességével mutatkozott hasznosnak, hanem tanulságainak metodikai és erkölcsi szépségével is. Helyeselni kell a szerkesztőség pedagógiaelméleti igényességét is, hiszen elvi cikkek nélkül csak amolyan féligirodalmi hetilapként jelenne meg a *Köznevelés*, speciális hivatás és jelleg nélkül.[14] Túlzottan „óvatosnak" tartjuk viszont a szerkesztést a pedagógusok gyakorlati gondjainak megszólaltatásában, s feltűnően gyérek a tankönyv-kritikák, valamint a felnőttoktatással foglalkozó cikkek. Tematikailag természetesen még sok mindent lehet hiányolni, pl. az általános és a középiskola közötti átmenet problémáit, a pedagógiai maradiság gondosabb elemzését és bírálatát, a színvonalas és korszerű pedagógiai módszerek hatékony közvetítését, a világnézeti nevelés — néhány cikkben megpendített — kérdéseinek ugyancsak mélyebb analizálását, és az iskolákban folyó politikai munka problémáit. Egyszóval: az örvendetes színességet megőrizve, helyes volna tovább szélesíteni a lap tematikáját, bátrabban és mélyebbre hatolva foglalkozni a tanári munka elméleti, politikai, metodikai és szociális gondjaival.

Mindegyik pedagógiai folyóiratunknak sajátos feladatköre van.

[13] A FSzle szerkesztőbizottságának sokoldalú és mély önbírálatát lásd a folyóirat 5. számában, 287. és köv.

[14] Csak példaként említjük még *Szendrényi Vilmos* és *Nagy József* közös cikkét (300. és köv.), *Dobos László* (441. és köv.), *Takács Etel* tanulmányát (499. és köv.). A Közn. tematikáját egészíti ki, az általános iskolák alsótagozatával foglalkozó *A Tanító munkája* c. láp.

Digitized by Google

Speciális hivatásuk és jellegük mellett közös problémák megoldására irányul tevékenységük, nemcsak az egyes iskolatípusok és oktatási formák érintkezése miatt, hanem mindenekelőtt iskolarendszerünk és oktatási reformunk szervezeti egysége s a szocialista oktató-nevelőmunka céljainak, elveinek és módszereinek tartalmi egysége következtében. Egyetlen óvónő sem lehet közömbös az iránt, hogy kis növendékei miképpen állják meg helyüket az általános iskolában, s egyetlen professzor sem hunyhatja be a szemét a gimnáziumokban és szakközépiskolákban dolgozó kollégáik gondjai előtt. *A közös célok tudatosodásának és vállalásának egyik jele,* hogy bizonyos elméleti-világnézeti kérdésekről különböző folyóiratokban olvashatunk vitákat (pl. a szociometriáról és a mikroszociológiáról, Moreno elméletéről a *Köznevelés*ben és a *Pedagógiai Szemlé*ben). Az ilyen témájú és típusú viták azonban elgondolkoztatóan ritkák, csekély hatósugarúak, s csak lazán kapcsolódnak a mindennapos munkában összetorlódó gyakorlati gondokhoz. Nem szolgálják eléggé az ellenséges ideológiák és a kispolgári erkölcs számtalan árnyalatban feltűnő jelenségeinek diagnosztizálását s eredményes leküzdését sem. Bármily hasznosak — nélkülözhetetlenül hasznosak! — az oktatás technikájáról folyó megbeszélések vagy írásos polémiák, eszmei offenzívánk továbbfejlesztése elsősorban mégis azt kívánja, hogy a pedagógiaelméleti munkát a gyakorlati tennivalókhoz közelítsük, több figyelmet szenteljünk a diákjainkat és hallgatóinkat foglalkoztató világnézeti kérdéseknek.[15] A pedagógiával foglalkozó tudományos intézetek és tanszékek pedig gondosabban tanulmányozzák a különféle iskolatípusokban és szaktárgyoktatásban gyarapodó tapasztalatokat. Csak a tudósok és gyakorló pedagógusok együttes erőfeszítésével lehet meggyőző módon bizonyítani például azt, hogy a pedagógia nem fölösleges vagy bemagolandó tantárgy az egyetemen, és kimunkálni azt, hogy a pedagógiai formalizmussal és ösztönösséggel milyen módszereket kell szembeállítani.

Az oktatási reform kidolgozását széles körű demokratizmus és gond jellemezte. Ennek köszönhető, hogy megvalósításához a pedagógusok nagy többségének őszinte egyetértésével lehetett hozzáfogni; a még kidolgozási stádiumban álló részfeladatok esetében ugyanezt remélhetjük. (Más kérdés, hogy egyes szervek és oktatók — önkényeskedő túlbuzgóságból, hiúságból vagy maradiságból — eltorzítják a jó rendelet gyakorlati megvalósítását a tananyag összeállításában, vagy az oktatás és a vizsgáztatás módszerében.) Csak helyeselni lehet, hogy folyóirataink olyan cikkeket is közölnek, melyek a jelenlegi helyzet nehézségeire vagy visszásságaira hívják fel a figyelmet.[16] Közéletünk egészséges szellemére jellemző, hogy a reform egyes rész-céljaival továbbra is ellenkező cikk nívós válasz kíséretében kap sajtót.[17]

Viszonylag ritkán fordul elő, hogy az oktatási reform alapelveit s célkitűzéseit vonják kétségbe a cikkírók (ami korántsem jelenti azt, hogy másoknak nincsenek titkolt fenntartásaik), annál gyakoribb vi-

[15] Aligha elégedhetünk meg olyanféle vulgarizálással, amely az egyetemisták körében megélénkült vallásosságot egyszerűen a neotomizmus térhódításaként értékeli; a valóság sokkal bonyolultabb.

[16] Pl. a felnőttoktatás tantervi reformvitájáról szólva *Csikné Várnagy Marianne* cikke. PSzle. 876. és köv. Vö. *Gazsó Ferenc* cikkét, uo. 894. old. és köv. A pedagógusok továbbképzésének anomáliáira hívta fel a figyelmet a Közn. 4 száma, s ez ezzel kapcsolatos minisztériumi válasz a lap 9. számában aligha nyugtatott meg minden érdekeltet. Más hasonló példákat is lehetne még felsorolni.

[17] L. például *Petri Gábor és Kovácsics János* vitáját az orvosképzés reformjáról, PSzle, 382. és köv.

Digitized by Google

szont az, hogy a való élet döccenései aggodalmat vagy méltatlankodást szülnek, mint például a politechnikai oktatás,[18] a második idegen nyelv tanítása[19] vagy a pedagógus-továbbképzés ügyében.[20] Reális helyzetismeret és jó szándékú tettvágy jellemzi a felnőttoktatás gondjairól szóló kevés számú cikket,[21] az egyetemek esti és levelező tagozatának problémáit elemző írásokat[22] stb. Iskolatípusok szerint változnak a gondok és a tennivalók: az általános és középiskolákban — hála teljes szívvel dolgozó tanítóinknak és tanárainknak — egyre inkább egységbe fonódik az oktatás és nevelés munkája,[23] főiskoláinkon s egyetemeinken azonban még bőségesen akad teendő a didaktikai tudatosság megszilárdítása,[24] főképpen pedig a kommunista szakemberképzésből következő nevelői kötelességek megértetése s elfogadtatása érdekében.[25]

Ez utóbbi kérdés megkülönböztetett figyelmet kíván, mert a közelmúltban folytatott tanácskozásokon is kitűnt, hogy főiskolai és egyetemi oktatóink körében — hol nyílt, hol burkolt formában — viszolygás él a nevelői munka gondolatával és vállalásával szemben. A szemléleti konzervativizmuson vagy kényelmességen kívül objektív tényezőkkel is magyarázható — bár nem menthető, nem igazolható — ez a felfogás és gyakorlat. Azzal például, hogy az egyetemi oktatók a tudományos munka lehetőségeit illetően hátrányosabb helyzetben vannak, mint a kutatóintézetek munkatársai (bár köztudomású, hogy a függetlenített kutatók egy részének politikai és ideológiai színvonala s teljesítménye az előbbi kategória színvonala alatt marad). Az akadémiai elfoglaltság és a sokszor elképesztően sok fölösleges adminisztrációs teendő leköti energiáikat, ezért és a hallgatók nagy létszáma miatt igen nehéz megvalósítani a személyiségformálás egyik fő kívánalmát, a tanítványokkal való közvetlen foglalkozást. A folyóiratokban publikált egy-egy tanulmány helyesen mutat rá a tanszékek felelősségére s teendőire.[26] Mindezeknek különös fontosságuk van a jövő pedagógusait oktató-nevelő intézmények munkájában — a tanító- és tanárképzőkben, valamint az egyetemek bölcsészettudományi karain.

E témához kapcsolódik a diákok és hallgatók politikai képzése, a *marxizmus tárgyainak tanítása, a marxista világszemlélet és módszer alkotó alkalmazása is* a szaktárgyak oktatásában és a kutatómunkában, aminek a hatékonysága az alsóbb fokú iskolák munkájában realizáló-

[18] Minden vonatkozásban fontos és hasznos írás — például — *Vendégh Sándor* tanulmánya „A gimnáziumi szakmai előképzés néhány időszerű kérdéséről", PSzle. 447. és köv. Vö. a kérdésről még *Jóboru Magda* „A középiskola jövőjéről" c. cikket, MP. 117. és köv.

[19] L. a többi között *Bán Imre* vitacikkeit, Közn. 9. és köv., 609. és köv. Helyes volt a szerkesztőség részéről a publikálás, a véleményeltérés ellenére is; pozitív és megnyugtató megoldás azonban máig sem született e kérdésben.

[20] Jól ismerteti a problémát *Kozma János* cikke. Közn. 285 és köv

[21] Pl. az előkészítő tanfolyamokról szólva, *Balcza János* cikke, Közn. 371. és köv. — A „váltóműszak" problémáit elemzi *Barta János* írása, uo. 737. és köv.

[22] L. 4. jegyzet.

[23] Szépen dokumentálja ezt, többek között, *Koltay Ferenc* (MP 184. és köv.), *Várhegyi György* (PSzle 365. és köv.) és *Povázsai Sándorné* (uo. 844. és köv.) cikke, valamint a Köznevelés számos élménybeszámolója.

[24] L. újabban *Faludi Szilárd* és *Kóczy László* közös cikkét, FSzle, 650. és köv.

[25] A Fszle erről szóló cikkei közül csak példaként emeljük ki *Garai Károlyné* 682 és köv.) és *Bólya Lajos* (410. és köv., 656. és köv.) tanulmányait.

[26] „A középiskolai tanárképzés módszertani kérdései" c. tanulmányában (MP. 137. és köv.) elvileg helyesen foglalkozik a problémával *Kárteszi Ferenc*; annak a kérdésnek azonban „hogy miért csökken a tanári pálya vonzóereje, reális anyagi vonatkozásai is vannak. Az elhelyezkedés gondjairól l. *Bolló Bertalan* és *Nábrádi István* cikkét (Közn., 21. és köv.), valamint *Ladányi Andor* válaszát (uo., 785. és köv.).

Digitized by Google

dik.[27] Sajnos, még kevés az a cikk, mely e sokoldalú és bonyolult munka kérdéseit a tényleges helyzet ismeretében és további cselekvésre serkentőleg vizsgálná.[28] A marxizmus tárgyainak főiskolai-egyetemi oktatásáról tartott tudományos ülésszak behatóan foglalkozott a legfontosabb kérdésekkel,[29] de az önmegnyugtatás szelleme még ma is fékező erőként kísért becsületes szándékú publikációkban.[30] A kommunista pedagógusok szakmai és erkölcsi példamutatásáról, a marxizmus tárgyait előadó tanárok módszereiről, emberi magatartással, szaktudással és általános műveltséggel megalapozott s megalapozandó tekintélyéről szívesen olvasnánk további és mélyreható cikkeket, nemcsak a pedagógusképző intézményekről, hanem általában az iskolák és egyetemek egész munkásságával összefüggésben.

Befejezésül hadd ismételjük meg, hogy e szemle, amely az oktatás és nevelés elméletének s gyakorlatának hazai helyzetét illetően pedagógiai folyóirataink egy évi termését foglalja össze, csak vázlatos és részleges képet nyújthatott. Annyiban azonban hasznos lehet, hogy ráirányítja a figyelmet bizonyos összefüggésekre, problémákra és tennivalókra, nemcsak a szerkesztőségekben, hanem állami és pártszerveinkben, tudományos intézményeinkben és az iskolákban is.

Falus Róbert

[27] A középiskolában a politikai oktatás legfőbb — bár korántsem egyetlen — fóruma lesz a „Világnézetünk alapjai" c. tárgy. L. erről *Varga Dénesné* helyes irányú és gondos, bár kissé elvont cikkét, PSzle 1006. és köv.

[28] L. *Gimes Tiborné és Szőnyei Tibor* közös cikkét, mely elsősorban kezdeményező jellege miatt érdemel figyelmet, FSzle. 30 és köv.

[29] L. *Révész Ferenc* tájékoztatóját, FSzle, 140. és köv. Vö. *Balogh János* e témához kapcsolódó cikkét, uo. 203. és köv.

[30] Pl. l. *Szilágyi László* cikkét, FSzle, 429. és köv.

Digitized by Google

ESZMECSERE

A TÁRSADALMI TÖRVÉNYEK MARXISTA FELFOGÁSÁRÓL

I

A marxista elméleti gondolkodás már korrigálta Sztálin hosszú ideig kanonizált tételét, amely szerint a munkásmozgalom „két elemből áll: objektív, *azaz ösztönös* elemből és szubjektív, azaz tudatos elemből. Az objektív, ösztönös elem azoknak a folyamatoknak a csoportja, melyek a proletariátus tudatos és szabályozó akaratától függetlenül mennek végbe... A stratégia *semmit sem tehet* ezekkel a folyamatokkal, mert azokat nem tudja sem megszüntetni, sem megváltoztatni, csupán számolhat velük és kiindulhat belőlük". „A mozgalom szubjektív oldala — a mozgalom ösztönös folyamatainak tükröződése a munkások agyában, a proletariátus tudatos és tervszerű mozgalma meghatározott cél irányában. A mozgalomnak ez az oldala... a mozgalom objektív oldalától eltérően, *teljes egészében* a stratégia és taktika irányító hatása alatt áll."[1] Az objektív és az ösztönös téves *azonosítása* összefügg az objektív és a szubjektív mozzanat *dialektikájának* elhanyagolásával. A forradalmi mozgalom — a társadalom objektív szükségszerűségeinek megfelelően — változtatásokat vihet az objektív folyamatokba, átalakíthatja az egész szociális struktúrát, viszont maga a forradalmi mozgalom (mint tudatos és tervszerű társadalmi tevékenység): az objektív és a szubjektív tényező egyesülése, s nem áll teljes egészében a stratégia és a taktika irányító hatása alatt, hanem megvannak a sajátos objektív mozgási törvényei, amelyeket a stratégia és a taktika felismerhet és alkalmazhat. Sztálin okfejtése tehát egyfelől engedményeket tesz az *ösztönösség-elméletnek* — mondván, hogy a munkásmozgalom „szubjektív oldala" „*semmit sem tehet*" az objektív (= ösztönös) folyamatokkal —, másrészt a *politikai szubjektivizmus* felé hajlik, olyan tévhitet táplál, hogy a munkásmozgalom „szubjektív oldala" *teljesen* a stratégiától és a taktikától, tehát az elhatározástól és az akarattól függ.

Ez az egyoldalú gondolatmenet Sztálin tevékenységének *első periódusából* való, amikor gyakorlati és ideológiai munkásságában minden bizonnyal a leninizmusért vívott harc dominált, s amikor helytálló új elméleti felismerésekre is jutott. A *második szakaszban* — különösen a harmincas évek közepétől —, amikor gyakorlati tevékenységében elhatalmasodott az önkény és a szubjektivizmus, gyérülő elméleti munkásságában mind több lett a vulgarizálás és a dogmatizmus, az frásaiban szereplő tézisek sokszor szubjektivizmusban fogantak; a marxista tudományra tett hatása ekkor túlnyomórészt *regresszív* lett: munkáinak kanonizálása és az új tézisek felismerésének és kimondásának monopolizálása feltartotta (de nem tartóztathatta fel) és lassította (de nem állíthatta meg) a marxista gondolat előrehaladását. A kijelentések és a tettek közötti mélyülő szakadék rontotta és rombolta a marxiz-

[1] Sztálin Művei 1. kötet — Szikra; 1951. 128—174. oldal (az én kiemeléseim — G. A.)

Digitized by Google

mus tudományos és morális hitelét: a *pragmatizmus* egyszerre volt durva és leplezett. Ebben az időszakban Sztálin korábbi periódusban írt munkáit is a marxista elmélet legnagyobb vívmányainak nyilvánították, ami e művek tévedéseinek hatásfokát és horderejét meghatványozta, mulasztásait tilalmak gyűjteményévé, korlátait a gondolkodás általános korlátaivá tette.

Minden történelmi idealizmus és voluntarizmus — Lafargue szavával szólva — „spiritualisztikus fatalizmust" hordoz magában; a Sztálin-kultusz szubjektivista eltévelyedése összefonódott a vezéregyéniségbe, mint gondviselésbe vetett hittel. A dogmatikus szemlélet egyik összetevője volt és maradt az a gondolat, hogy a múltbeli helyzetek mechanisztikusan megismétlődnek. A tévedés és eltévelyedés *lényege* a szubjektivizmus volt, amely veszélyeztette a társadalmi törvények marxista felfogását is: a szocializmus törvényeit az akarattól tette függővé, kiiktatta belőlük az objektív szükségszerűség mozzanatát, homállyal fedte a szocialista állam és az objektív gazdasági törvények közti összefüggést, önkényes elbírálásban részesítette az értéktörvényt; a konkrét törvények konkrét kutatását kiszorította a Sztálin-művek és némely intézkedések kommentálása. „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" című írásában — *1952-ben* — Sztálin szót emelt a gazdasági törvények szubjektivista felfogása ellen (amelyet egyébként a Sztálin-kultusz táplált). Joggal írta, hogy „szakítanak a marxizmussal, és a szubjektív idealizmus útjára lépnek" azok, akik szerint „a gazdasági fejlődés törvényeit a szocializmusban a társadalom vezető szervei »teremtik«, »átalakítják«."[2] De ő maga egyfelől megismételte és továbbvitte korábbi tévedését, a társadalmi objektivitás és az emberi cselekvés mechanisztikus elválasztását, az ösztönösség-elméletnek tett engedményt, helyenként önálló, külön életet tulajdonított a törvényeknek, másfelől voluntarisztikus módon járt el mind a modern kapitalizmus, mind a szocializmus törvényeivel. Azt állította, hogy „a termelés növekedése ezekben az országokban (a kapitalista országokban — G. A.) összeszűkült bázison fog végbemenni, mivel a termelés volumene ezekben az országokban csökkenni fog",[3] nem ismerte fel a két *világrendszer* harcának s e harc törvényeinek problémáját; a cél felől közelítette meg a kapitalizmus és a szocializmus objektív gazdasági alaptörvényét, tévesen úgy vélte, hogy *egy* törvény — az alaptörvény — determinálja „a fejlődésnek *valamennyi* fő oldalát és *valamennyi* fő folyamatát", s az így értelmezett alaptörvényekről adott definícióinak tudományos értéke meglehetősen kérdéses; egyoldalúan „határozta meg" az értéktörvény érvényét a szocializmusban; a kommunizmusba vezető átmenet ábrázolásánál pedig eltekintett a *materialista* lényegtől, a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájától, s ezen belül a termelőerők elsődlegességétől, meghatározó szerepéről.

Sztálin gyakorlati torzításainak és elméleti tévedéseinek marxista bírálata felfedi a fatalista jellegű hibákat és illúziókat is, de — a történelmi valóságnak megfelelően — szükségképpen a szubjektivista eltévelyedés korrigálására teszi a hangsúlyt.

II

A Társadalmi Szemlében közölt vitacikk[4] Sztálin utolsó művének ismert tévedéséből az *egyik* (s *alárendelt)* mozzanatot, a fatalista irányú hibát emeli ki, amelyet egyébként a marxista irodalomban már nem egyszer ért bírálat; a valóságos és vélt fatalizmussal és objektivizmussal szembeállítja

[2] Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban — Szikra; 1952. 84. oldal.
[3] Ugyanott: 57. oldal.
[4] Szabó András György: Hogyan torzította el a dogmatizmus a társadalmi törvények marxista felfogását? (Társadalmi Szemle, 1964. 12. szám).

Digitized by Google

saját elgondolását (amely, véleményem szerint, lényeges vonatkozásokban téves), és az övétől eltérő koncepciókat „dogmatikusnak" nyilvánítja. Valamilyen megfontolásból az én 1961-ben megjelent könyvemre[5] esett a választása. A szóban forgó vitacikk szerzőjének álláspontja valóban eltér az általam is helyesnek tartott felfogástól, s ez a különbség normális és korrekt tudományos vita tárgya lehetne. De a vitacikk (illetve szerzőjének könyve) a mai „baloldali"-ultraforradalmi áramlat politikai téziseivel hozza kapcsolatba a vitapartner nézeteit, akinek azt a szándékot tulajdonítja, hogy át akarja menteni a szektás dogmatizmus lényegét, lebecsüli a néptömegeket stb., stb.; elméletileg pedig vétkesnek találja hét fő bűnben: idealizmusban, metafizikában, immanens teleológiában, tautológiában, spekulációban, dualizmusban, fatalizmusban. S mi kell ehhez? A vitapartner felfogásának megfelelő *átalakítása:* összefüggéseikből kiragadott idézetek önkényes értelmezése. A torzítások és félremagyarázások lényege, hogy — először — a vitacikk nem a valóságnak megfelelően ábrázolja azt a *bírálatot,* amelyet a dogmatikus törvény-koncepcióról adtam, másodszor, tévesen értelmezi a *társadalmi törvényekről* kifejtett elgondolásomat. (Elnézést kell kérnem az olvasótól, hogy *az igazság helyreállítása végett* hosszabb idézeteket közlök saját könyvemből; álláspontom eltorzítása és félremagyarázása kényszerít erre. S a jelen esetben talán azért is megengedhető ez az eljárás, mivel a szóban forgó vitacikk jó része a szerző nemrég megjelent könyvéből vett szó szerinti kivonat.)

A vitacikk szerint egyetértek a dogmatikus felfogás lényegével (id. cikk, 99. oldal). *Valójában* az volt (és maradt) a véleményem, hogy „Sztálin közgazdasági művében kifejtett törvény-koncepciója valóban bírálatra szorul, mégpedig két, egymással összefüggő vonatkozásban. Először: Sztálin művében van olyan tendencia, hogy elhomályosítja a társadalmi törvényeknek az emberi cselekvéshez fűződő dialektikus kapcsolatát; Sztálinnál *csak* az a momentum szerepelt, hogy az emberek felismerhetik a törvényeket, meglovagolhatják őket, az a mozzanat pedig, hogy a törvények máshol, mint az emberi cselekvésben nem érvényesülnek, elmosódik. Ezzel függ össze — másodszor —, hogy Sztálinnak »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című munkájában a törvények vizsgálata némileg elválik a konkrét realitás vizsgálatától, és valahogy a konkrét összefüggések teljességén kívül kerül, s hogy ebből az elvont törvénygondolatból próbál levezetni olyan intézkedéseket, mint pl. a közvetlen termékcserére való áttérést."[6]

A vitacikk szerint az én felfogásom úgy bírálja a társadalmi törvények dogmatikus koncepcióját, hogy „közben védelmébe veszi e koncepció *lényegét:* az emberi tevékenység és a gazdasági törvények szembeállítását", s így „többet árt, mint használ" (id. cikk, 99. oldal). *Valójában* azt írtam, hogy „végső soron a dogmatikus is *absztrakt általánosságoknak* tekinti a tudományos törvényeket, elválasztja a társadalmi viszonyok konkrét vizsgálatától, amelyekben az általános törvények érvényesülnek, amelyektől függetlenül és amelyeken kívül nem léteznek. A revizionizmus — az empirista relativizmus álláspontjáról — nem kutatja a tudományos törvényeket, mert hasznavehetetlennek tartja őket; a dogmatizmus sem elemzi a tudományos törvényeket, mert úgy véli: a tudományos törvények közvetlenül és extenzív teljességgel, minden részletre kiterjedően, mindig ugyanúgy határozzák meg a társadalom egészét, s a szocialista fejlődés tudományos törvényei mind ismertek. Ezért — végeredményben — a dogmatizmus

[5] Gedő András: A modern revizionizmus filozófiai bírálatához. Kossuth Könyvkiadó, 1961.
[6] Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 4. szám, 567—568. old.

Digitized by Google

is bizonyos egyedi, különös jelenségeket abszolutizál, és törvénynek nyilvánítja azt is, ami csak meghatározott körülmények között és átmenetileg volt szükségszerű, ami az általános törvényhez csak véletlen és különös mozzanatok közvetítésével kapcsolódik. A törvényeknek ez az abszolutizálása — és különös mozzanatoknak törvényekké emelése — degradálja a törvényeket, esorbítja *konkrét-általános* jellegüket, s hamis gyakorlati következtetésekkel jár: a dogmatikusok konkrét vizsgálódás, tanulmányozás nélkül, az absztrakt törvény-formulából »vezetnek le« gyakorlati rendszabályokat, amelyek természetesen nem elégítik ki a valóságos szükségleteket." (id. könyv 188. oldal.) *Valójában* azt írta, hogy „a szocialista tudatosság a *»fent« és »lent« tudatosságának egysége*. A demokratikus centralizmus a központi irányítás és tervezés egysége a tömegkezdeményezéssel; csak ez az *egység* juttathatja uralomra a tudatosságot az egész társadalmi életben". (id. könyv, 184. oldal.) „Az a »tudatosság«, amely csökkenti a dolgozó tömegek aktivitását, érdekeltségét, szűkíti kezdeményezési készségük mozgásterét, tulajdonképpen a szocialista társadalom tudatossága ellen hat." (id. könyv, 189. oldal.) *Valójában* azt írtam, hogy a szocialista építés folyamatában „a dolgozó tömegek a kommunista párt tudatos vezetésével, az objektív törvények felismerése alapján, e törvényeknek megfelelően alakítják sorsukat, fejlesztik termelőerőiket és termelési viszonyaikat, társadalmi intézményeiket és tudatukat". (id. könyv, 196. oldal.)

Sajátos metamorfózison megy át a szóban forgó vitacikkben a társadalmi törvényekről vallott felfogásom is. A *cikk* megcsonkítva idéz könyvemből egy polemikus fejtegetést, amelyben vitattam azt a felfogást, hogy „az emberek közvetlenül *szubjektíve* motivált cselekedeteiből *erednek* a törvények", s levonja a következtetést: „Ily módon diszkreditálja Gedő András azt a felfogást, mely a társadalmi törvényeket *az emberek tevékenységében keresi*" (id. cikk, 100. oldal). „Gedő András azonban *nem tartja lehetségesnek*, hogy az emberek tevékenységében, mint *anyagi viszonyokban* tárjuk fel a társadalmi törvényeket" (id. cikk, 100. oldal);[7] „...ő is egyetért azzal a Marx által bírált proudhoni felfogással, mely szerint *a gazdasági viszonyok törvényei »megelőzték a tevékeny és cselekvő embereket«*" (id. cikk, 99. oldal — az én kiemeléseim — G. A.).

Valójában azonban azt írtam, hogy „a társadalmi lét és a társadalmi tudat materialista elmélete a történelem dialektikáját (a szubjektivista relativizmus pedig a »circulus vitiosus« jelét) fedezi fel abban, hogy a társadalmi törvények az emberek cselekvésében érvényesülnek, nincsenek az emberek öntevékenységén kívül

[7] Hogyan bizonyítja a vitacikk például ezt a megállapítást? Könyvemben van egy *lábjegyzet*, amely Molnár Erik elvtárs *akkori* (1959—60-ban vallott) törvény-felfogásával polemizált. A *vitacikkben* az idézet így fest: „Ha a törvények a társadalmi-történelmi körülményekből erednek — elsősorban a termelési módból —, akkor *meghatározzák* az adott cselekvés tartalmát, jellegét; viszont ha... a társadalmi-történelmi körülményekből származnak az emberek cselekedetei" stb., stb. (id. cikk 100. oldal). Az *eredetiben* ez áll: „Ha a törvények a társadalmi-történelmi körülményekből erednek — elsősorban a termelési módból —, akkor *meghatározzák* az adott cselekvés tartalmát, jellegét, viszont ha Molnár Erik sémáját úgy értelmezzük, hogy a társadalmi-történeti körülményekből származnak az emberek cselekedetei" stb., stb. (id. könyv 355. oldal). Ez előtt a fejtegetés előtt *idéztem* Molnár Erik elvtárs egyik akkori tézisét, amelyet a fenti mondat *értelmezett*, tehát nyilvánvalóan *nem* az én saját felfogásomat közölte, hanem az általam *vitatott* elgondolás logikai ellentmondásait feszegette, s annak terminológiájával élt. *Molnár Erik* elvtárs írta — s könyvemben *idéztem* véleményét —, hogy „a törvények — bár az emberi cselekedetek közvetítésével — végső fokon a társadalmi-történelmi körülményekből erednek, vagyis a társadalom történeti formájából, az emberi cselekedetek átugrásával is levezethetők." (Magyar Filozófiai Szemle, 1959. 1—2. szám, 27. oldal.) Egyébként az akkori vita jórészt túlhaladottá vált. Molnár Erik elv-

Digitized by Google

és felül, s hogy ezek a törvények *determinálják* az emberek cselekvését. Az az elképzelés, hogy a társadalmi törvények az emberek összetevékenységén kívül vannak, afölött trónolnak, törvényfetisizmus. De a társadalmi törvények objektivitásának, a bennük rejlő szükségszerűségnek az elismerése nem törvényfetisizmus, hanem a történelmi materializmus alapeszméje. Az emberek nem valamilyen történelemefeletti, vak sors tehetetlen, passzív sakkbábúi, hanem — mint Marx mondja — történelmünk szerzői és szereplői egyszemélyben. Az »Emberi színjátékot« maguk az emberek írják és játsszák, de nem önkényük szerint, hanem objektív társadalmi törvényeknek alávetve." (Id. könyv, 353. oldal.) „Csak az objektív társadalmi szükségszerűségekből fejthető meg, hogy a társadalmi cselekvésben miképpen *egyesül* a szubjektív és az objektív mozzanat: a tevékenységet közvetlenül szubjektív szándékok és elhatározások, gondolatok és indulatok vezérlik, de a cselekvés tartalma, mélyebb indítéka és eredménye objektív. A marxizmus azért ismeri fel a cselekvésben ható objektív törvényeket, mert az *egyéni* cselekvéstől továbbmegy a *társadalmi* cselekvéshez, az *adott* társadalmi cselekvéstől a *társadalmi összfolyamathoz*, a *termelési viszonyokhoz* és a termelési viszonyok jellegét meghatározó *termelőerőkhöz*. Az emberek cselekvése nemcsak a termelési viszonyok *keretei között* megy végbe, hanem ezekből, az emberek tudatától és akaratától független, a termelőerők jellege által determinált termelési viszonyokból származnak — végső soron —, a társadalmi cselekvés lényeges irányát meghatározó *törvények*, az emberi cselekvés *fő motívumai* is." (id. könyv, 354—358. oldal.)

A vitacikk *ezt a felfogást támadja, de nem ezt a felfogást teszi elemzés tárgyává*. „Megsemmisít" egy olyan elgondolást, amelyet nagyrészt saját maga konstruált meg, és azt a látszatot akarja kelteni, mintha a vitapartner véleményét semmisítette volna meg, holott valójában érintetlenül hagyta azt.

III

Van-e egyáltalán *érdemi vita, elméleti nézeteltérés* a szóban forgó cikk álláspontja és az általa elmarasztalt felfogás között? Ha elhárítjuk a félreértéseket és belemagyarázásokat, marad-e más, mint szőrszálhasogatás? Úgy tűnik, hogy a félreértések és a belemagyarázások, a szőrszálhasogatás *mögött és mellett van* érdemi vita, elméleti nézeteltérés *is*, bár a vitacikk érvelési módja és kritikájának jellege, valamint logikai ellentmondásai megnehezítik a *valóságos* vitakérdések exponálását. Miben rejlik az érdemi

társ újabb könyvében ugyanis ezt írja: „Az emberek maguk csinálják történetüket, de történeti cselekedeteiket és az ezekből előálló eredményeket *törvényszerűen meghatározzák* a közvetlenül meglevő, adott és örökölt társadalmi körülmények. Ez annyit jelent, hogy a történet *törvényszerű folyamat*, mert a történelmi eredményeket létrehozó emberi cselekedeteket, az emberek akaratát és szándékát törvényszerűen meghatározzák az adott társadalmi viszonyok, végső fokon a gazdasági viszonyok. Ennek megfelelően Marx álláspontja az volt, hogy a társadalom törvényei meghatározzák az emberek akaratát, tudatát és szándékát." S alább: „Ebben az összefüggésben a gazdasági viszonyok töltik be az ok szerepét, mert meghatározzák az emberi cselekedeteket, míg az okozat az emberi cselekedetek történelmi eredménye." (Molnár Erik: Dialektikus materializmus és társadalomtudomány — Kossuth Könyvkiadó 1962. 167. oldal.) Ez a gondolatmenet — bár vitatható mozzanata, hogy mereven elkülöníti s azután lineáris ok-okozati kapcsolatba hozza a társadalmi körülményeket és az emberi cselekvést — mindenképpen azt mondja, hogy az adott társadalmi cselekvést *meghatározzák* a társadalmi összfolyamat törvényei, s ezért a vitacikk álláspontja szerint a dogmatizmus, idealizmus, fatalizmus, objektivizmus stb., stb. rubrikáiba kerül. Valamilyen okból azonban ez az okfejtés elkerülte a szóban forgó vitacikk bírálatát.

Digitized by Google

vita? A szóban forgó cikk „törvényfetisizmust" lát abban a gondolatban, hogy a társadalmi törvények *nem oldódnak fel* az adott társadalmi cselekvésben, hogy az össztársadalmi folyamat törvényei — dialektikus értelemben — meghatározzák az emberi cselekedeteket. Könyvében — amelyből a vitacikk jórészét kivonatolta — a szerző szembeállítja az általa „dogmatikusnak" vélt felfogással azt a koncepciót, amelyet *a marxista megoldásnak* deklarál, s amelynek egyik fő eleme, hogy *„a társadalmi törvények nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától — bár nem is függvényei az emberek akaratának és tudatának..."*[8] A vitacikk szerint „a törvények olyan értelemben határozzák meg a történelem menetét, amennyiben a történelmi folyamatot a benne résztvevők osztályhelyzete determinálja" (id cikk, 101. oldal). Végeredményben *a társadalmi törvények jellegéről* folyik a vita; az a kérdés, hogy a társadalmi törvények marxista felfogása *kimerül-e* abban, hogy „a történelmi folyamatot a benne részt vevők osztályhelyzete determinálja"; ezért a polémiában ott lappang a probléma, hogy milyen szerepet játszanak *a termelőerők és a termelési viszonyok* a társadalom mozgásában; tehát a történelmi materializmus alapkategóriáiról van szó.

A társadalmi folyamat: az emberi tevékenység totalitása. Csak idealisták állíthatják — s Proudhon idealista volt, Marx szerint „képtelen a *gazdasági fejlődés* megértésére" —, hogy a *társadalmi* törvények megelőzték a „tevékeny és cselekvő emberek" létezését; az idealisták ugyanis nem a termelőerők és a termelési viszonyok törvényeiben látják a társadalmi mozgás meghatározó szükségszerűségeit. Marx, amikor *az eszmei „törvények"* proudhoni fetisizálásával vitatkozott, a társadalom *anyagi törvényeinek* gondolatát védelmezte, s *a történelmi folyamat törvényeit* éppúgy nem oldotta fel az *adott, egyedi* cselekvésben, mint ahogy nem helyezte őket a tevékenységek történelmi és társadalmi összefüggése *fölé* vagy azon *kívül*. „Az emberek maguk csinálják történelmüket, de azt, hogy *mi határozza meg az emberek és nevezetesen az emberi tömegek cselekvésének rugóit*, mi idézi elő az ellentmondó eszmék és törekvések összeütközéseit, mit jelentenek az emberi társadalmak egész tömegének mindezek az összeütközései összességükben, *mik az anyagi élet termelésének objektív feltételei, amelyek az emberek egész történelmi cselekvésének bázisát alkotják, milyen törvény határozza meg e feltételek fejlődését* — minderre Marx hívta fel a figyelmet és megmutatta az utat *a történelemnek*, ennek a roppant sokoldalúságában és ellentmondásában is *egységes, törvényszerű folyamatnak*, tudományos tanulmányozásához."[9] Hamis alternatíva, hogy a társadalmi törvények *vagy feloldódnak az adott, egyedi cselekvésben, vagy általában kívül állnak* az emberek társadalmi-történelmi *össztevékenységén*. A társadalmi szerkezet és a történelmi folyamat nyilvánvalóan emberi cselekedetekből áll össze — részét képezi az adott, egyedi, s az összfolyamattól csak viszonylagosan elkülönülő cselekvés is. A „körülmények" és a „cselekvés" mégsem pontok egy bűvös kör kerületén, mivel a marxizmus *meghaladta* a „körülmények" és a „cselekvés" (vagy akár a társadalmi törvények és az emberi tevékenység) viszonyának *elvont* kérdésfeltevését: a *termelőerők* és a *termelési viszonyok*, a *társadalmi-gazdasági formáció* kate-

[8] Szabó András György: A törvény és az ember. Kossuth Könyvkiadó, 1964, 215. oldal (a szerző kiemelése).

[9] Lenin Művei, 21 kötet, Szikra, 1961. 43—44. oldal (az én kiemeléseim — G. A.)

Digitized by Google

góriái révén gondolatilag *konkrét* módon közelíti meg a társadalmi törvények és az emberi cselekvés összefüggéseit.[10]

Fausttal mondhatjuk, hogy kezdetben volt a tett. Ez a tett, amely előbb túlnyomórészt természeti törvényeknek volt alávetve, a társadalmi ember genézisének folyamatában szociális összefüggések és folyamatok mozzanatává lett, anélkül, hogy valamikor is elválhatna teremészeti alapjától és a természeti törvényektől. A marxizmus egyik nagy filozófiai újítása, hogy a társadalmi mozgást *sajátos természettörténeti folyamatnak* fogja fel: elhárítja mind a társadalom *naturalista* koncepcióját, mind a történelem *personifikálását*. Az adott cselekvésnél megrekedő elgondolás pedig nem annyira ellenfele a történelem megszemélyesítésének, mint inkább forrása és megfelelője. Akár az egész történelemnek tulajdonít valaki teleologikus jelleget, akár a cselekvés — valóban meglevő — célkitűző jellegénél áll meg, mindenképpen az objektív társadalmi-történeti dialektika megértésétől zárja el magát. Mert *minden* cselekvésben ott van a közvetlenül szubjektív motívum, a cél, a teleológikus mozzanat, de a társadalom-történeti összfolyamat nem teleológikus jellegű, nincs célja, s nem az egyes cselekvések céljai határozzák meg. Az emberi cselekedetnek a szubjektív és az objektív mozzanatot *egyesítő* szerkezetéből — amely társadalmi és történeti konkrétságában rendkívül bonyolult képlet — az is következik, hogy ha *megállunk* az *adott, egyes* cselekvésnél, akkor nem hatolunk a cél *mögé*. Az adott, egyes cselekvés — *objektív* kötöttségével, tartalmával és irányával — *túlmutat önmagán*, az adott, egyedi tevékenység és a társadalmi-történeti folyamatok összefüggéseihez vezet, s utóbbiak felől lehet megérteni az adott, egyes cselekvés társadalmi jellegét és célját is (bár az adott, egyes cselekvést nem lehet társadalmi összefüggéseire *redukálni*). Az egyedi cselekedetekben is benne rejlik a törvény, de az utóbbi éppen azért *törvény*, mert nemcsak

[10] Ha a valóságos vagy vélt törvényfetisizmus kritikája elméletileg tisztázatlan, akkor rendszerint megmarad a régi hiba és újakkal is tetézodik. Lakos Sándor elvtárs „A szocializmus alapjainak lerakása" című könyvében (Kossuth Könyvkiadó, 1963.) például így konstatálja az általa vélt hibát: „Az elméleti irodalomban néha annyira hangsúlyozzák a törvények *objektív, az emberek tudatától független* jellegét, hogy ez az egyszerű emberekben olyan benyomást kelt, mintha itt őket közvetlenül nem is érdeklő kérdésekről lenne szó." (177. oldal) S hogyan véli kijavítani a hibát, amelyet — véleményem szerint — tévesen állapít meg (már csak azért is, mert a tudományos igazságnak nem lehet a feltételezett közvelekedés az ismérve)? Lakos elvtárs szerint: „Jóllehet a termelési viszony és a törvény lényegében megegyező fogalmak, a való életben a közöttük levő összefüggések mégis önálló formákban jelennek meg." (ugyanott). Bár nem világos, hogy mihez képest önálloak azok a formák, amelyekben ezek az összefüggések megjelennek, az idézett megállapításban rejlő alapgondolat minden bizonnyal téves: ugyanis a termelési viszony és a gazdasági törvény *fogalmai* különböznek egymástól, a „való életben" viszont *nem különülnek el* a termelési viszonyok és törvényeik. Lakos elvtárs „a termelési viszonyok meghatározó szerepéről" beszél „a törvényekkel szemben", ami nyilvánvaló logikai ellentmondásban van a könyvében idézett lenini gondolattal, t. i., hogy „a törvény — a jelenség lényege", szükségszerűsége (176. oldal). Ez esetben ugyanis a termelési viszonyoknak *saját* lényegükkel és szükségszerűségükkel „szemben" volna meghatározó szerepük. De Lakos elvtárs szerint a gazdasági törvény „maga is termelési viszony." (176. oldal) Akkor viszont a termelési viszonyoknak *önmagukkal* „szemben" volna meghatározó szerepük. De ezután a szerző újra kétségbe vonja saját elképzelését — hogy a törvény „maga is termelési viszony" —, mondván: „Tagadhatatlan, hogy a való életben létezik ilyen négyes lépcsőjű tagozódás: termelési viszonyok, törvények, gazdaságpolitika, konkrét formák" (179. oldal) Ami a termelési viszonyok és a törvények ilyen „tagozódását" illeti a „való életben": *ezzel* a felfogással szemben talán nem teljesen jogosulatlan a *szóban forgó vitacikk* megjegyzése. „Mindössze annyit kell megértenünk, hogy az objektív valóságban nincs három különvált láncszem (anyagi viszonyok, tevékenység, törvény), hanem csak *egy folyamat* van." (id. cikk 101. old.)

Digitized by Google

ebben az egyedi cselekvésben van jelen, hanem a cselekedetek *társadalmi feltételeiben és összefüggéseiben, történelmi folytonosságában* is.

Marx már a „Gazdasági-filozófiai kéziratokban" utalt az emberi tevékenység „tárgyi" lényegére és meghatározottságára,[11] „A tőkében" pedig részletes analízist adott a munkafolyamatról, ameleyben egyesül a munka, mint *célszerű tevékenység*, továbbá a munka *tárgya* és a munka *eszköze*. Az utóbbi — mint minden munkatermék — célszerű tevékenység *eredménye, tárgyiasult munka*. Nem az elidegenedés tünete, hanem általános társadalmi szükségszerűség, hogy a *termelőeszközöknek*, amelyek tárgyi mivoltuknál fogva nem „oldódhatnak fel" az egyedi cselekedetekben, primér szerepük van a történelmi folyamatban. „Mihelyt termelési eszközt mondasz, társadalmat is mondasz, éspedig éppen az adott termelési eszközök által *meghatározott* társadalmat. Termelési eszköz *önmagában*, a társadalmon kívül és a reá való befolyás nélkül éppoly kevéssé van, mint tőke *önmagában*."[12] S a termelőerők által *meghatározott termelési viszonyok:* cselekedetek halmazából *eredő*, tevékenységek *relációinak teljessége*. Éppúgy nem vezethetők vissza az egyedi cselekedetek summájára, mint ahogy a társadalom sem emberek összege, hanem az emberek viszonylatainak totalitása; a termelési viszonyok nem azonosak az összeadott egyedi gazdasági cselekedetekkel. Magától értetődő, hogy a termelési viszonyok nincsenek az emberi tevékenység teljességén kívül — a társadalom sincs a benne élő individuumok összességén kívül vagy a fölött —, de a termelési viszonyok nem is azonosak a cselekedetekkel: ezeknek a viszonylag állandó, *anyagi-társadalmi* relációknak nincs akaratuk és céljuk, nem *egyesül* bennük a társadalmi tudat és a társadalmi lét mozzanata. „Én ugyan sohasem beszélek arról, hogy »a történelmet élő egyének csinálják« (mivel úgy vélem, hogy ez üres frázis) — írta Lenin, a narodnyikokkal vitázva —, de amikor a *valóságos* társadalmi viszonyokat és azok *valóságos* fejlődését vizsgálom, éppen az élő egyének tevékenységének eredményét vizsgálom."[13] A társadalom termelési viszonyai az *adott cselekvéshez* képest anyagi feltételek, objektíve szükségszerű összefüggések, amelyek determinálják a tömegek cselekedeteinek mélyebb rugóit és történelmi útirányait; ezért a termelési viszonyok törvényei meghatározzák az adott társadalmi formáció mozgását. A termelőerők és a termelési viszonyok kategóriáinak háttérbe szorítása, mellőzése szükségképpen azzal jár, hogy kisiklik, szubjektivista torzulást szenved a társadalmi törvények koncepciója. „Egyedül a társadalmi viszonyoknak a termelési viszonyokra s ezeknek a termelőerők fejlettségi fokára való visszavezetése teremtette meg a szilárd alapját annak, hogy a társadalmi alakulatok fejlődését olyannak fogjuk fel, mint valami természettörténeti folyamatot — írja Lenin. — Márpedig magától értetődik, hogy az ilyen felfogás nélkül társadalomtudomány sem létezhetik. (A szubjektivisták például elismerték ugyan a történelmi jelenségek törvényszerűségét, mégis képtelenek voltak arra, hogy fejlődésüket olyannak fogják fel, mint valami természettörténeti folyamatot, mégpedig azért, mert megálltak az emberek társadalmi eszméinél s céljainál, s nem tudták visszavezetni ezeket az eszméket és célokat az anyagi-társadalmi viszonyokra.)"[14]

A vitacikk szerint a cselekedetekből *vezetjük le* a törvényt, mert, úgymond, a marxizmus „a tömegek tevékenységében *tárta fel* a társadalmi

[11] Lásd Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Kossuth Könyvkiadó, 1962. 107—108. oldal — Rubinstejn a cselekvés célját és motívumait vizsgáló *pszichológiai* kutatás szemszögéből elemezte ennek a marxi gondolatnak a termékeny voltát. (Sz. L. Rubinstejn: A pszichológia elvei és fejlődési útjai. Moszkva, 1959. 190—191. oldal, oroszul)
[12] Marx—Engels: Válogatott levelek. Szikra, 1950. 466. oldal.
[13] Lenin Művei, 1. kötet. Szikra, 1951. 432. oldal.
[14] ugyanott; 137. oldal.

Digitized by Google

törvényeket", *„anyagi viszonyaik, osztályhelyzetük* által kölcsönösen meg határozott objektív cselekedeteiben". (id. cikk, 100. oldal.) Természetesen a törvényeket nem lehet másutt *feltárni*, mint az emberek tevékenységében s ennek eredményeiben. Ámde a vitacikk, amikor védelmezi azt a tételt, hogy a törvényeket az emberi cselekedetekből kell *levezetni*, maga is azt a „bűnt" követi el, amelyet kiátkoz: a tömegek *„anyagi viszonyai által meghatározott cselekedeteiről"* beszél; s mivel éppen a cselekedetek e meghatározottságában rejlik a *törvény*, elméletileg éppen nem a cselekvésből vezeti le a törvényt, hanem az emberek anyagi viszonyaiból „vezeti le", a törvénnyel határozza meg a cselekvést. De akkor mire való az egész polémia?

A szerző már idézett könyvében és vitacikkében helyes megállapításokat is tesz, de ezeket a polémiában többnyire *visszaveszi*, s amit a *bírálatban saját* álláspontjának tüntet fel, azt később, könyvének más helyén *revideálja*, anélkül, hogy számot vetne ezekkel a logikai ellentmondásokkal. A vitacikk egyetértéssel ismerteti Marx gondolatát: „Azokat az anyagi, társadalmi viszonyokat, melyek meghatározzák tevékenységünket, a megelőző nemzedékektől örököljük, vagyis akaratunktól és tudatunktól függetlenül »beleszületünk« a gazdasági viszonyok adott rendszerébe. Tetteinknek lényegi meghatározottsága ebben az értelemben akaratunktól és tudatunktól függetlenül létező *objektív törvényszerűség.*" (id. cikk, 91. oldal.) De ha az objektív törvényszerűség: „tetteink lényegi meghatározottsága", ami — a többi között — abból ered, hogy „azokat az *anyagi, társadalmi viszonyokat, melyek meghatározzák tevékenységünket*, a megelőző nemzedékektől örököljük" (id. cikk, 91. oldal), akkor a tevékenységünket törvényszerűen meghatározó anyagi-társadalmi viszonyok *részben* a mi egyedi, adott cselekvésünk *előtt* és azon *kívül* is megvannak. A vitacikk szerzője ismételten arról értekezik, hogy „a társadalmi tudatosság tehát feltételezi az *összfolyamat* ismeretét, a tevékenységek ennek megfelelő tervszerű irányítását...",[15] s odáig megy a „törvényfetisizmusban", hogy a kommunizmus törvényei szerinte „mindig *túlmutatnak* az *adott* valóságon" (id. cikk, 97. oldal). De ha így vélekedik, miért lát halálos bűnt abban a gondolatban, hogy a társadalmi törvények nem oldódnak fel az *adott* cselekvésben, hanem determinálják (dialektikus értelemben) a fejlődés egész menetét?

A könyv okfejtésében (s a vita tárgyát képező cikkben) a logikailag ellentmondó tételek közül a *tévesekre* esik a hangsúly, a szerző ezeket veszi alapul a polémiában is. Kiemeli, hogy *„a társadalom törvényei nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától — bár nem is függvényei az emberek akaratának és tudatának..."* S a magyarázat: „Azon, hogy a társadalom törvényei nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától, azt értjük, hogy a törvények az akaratlagos, tudatos, aktív társadalmi tevékenységben léteznek, vagyis mibenlétük nem érthető meg az akaratlagos emberi tevékenységtől függetlenül, attól elszakítva."[16] Közhely, hogy az embereknek tudata és akarata van. De ebből a közhelyből *korántsem következik*, hogy *„a társadalom törvényei nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától"*, hiszen a társadalmi *törvények:* az emberi viszonyok objektív-általános szükségszerűségei, amelyek — nem közvetítések nélkül, nem minden részletében, de a tendenciákat tekintve — *meghatározzák* az emberek *társadalmi tudatát és akaratát.* A társadalmi törvények marxista koncepciójának — meggyőződésem szerint — éppen az a *lényege*, hogy a tudattal és akarattal rendelkező emberek tevékenységének belső szükségszerűségei *függetlenek az emberek társadalmi tudatától és akaratától.* A vita-

[15] Szabó András György: A törvény és az ember — 207. oldal.
[16] Ugyanott; 215. oldal.

Digitized by Google

cikk szerzőjének tévedése: régi hiba feleleventése. Lenin Bogdanovval polemizálva, több mint fél évszázaddal ezelőtt megcáfolta ezt a tévedést: a társadalmi lét változásainak *objektív* logikája „nem abban az értelemben objektív, hogy a tudatos lények, az emberek társadalma a tudatos lények létezésétől *függetlenül* létezhez és fejlődhet (Bogdanov csak ezeket a semmiségeket *hangsúlyozza* »elméletében«), hanem abban az értelemben, hogy a társadalmi lét *független* az emberek *társadalmi tudatától*. Az ember él és gazdálkodik, gyermekeket szül, termékeket termel, s ezeket kicseréli: ebből az események objektív és szükségszerű láncolata alakul ki, az ember *társadalmi* tudatától független fejlődés láncolata, melyet ez a tudat sohasem foghat át teljesen. Az emberiség legfőbb feladata az, hogy a gazdasági fejlődésnek (a társadalmi lét fejlődésének) objektív logikáját általános és fő vonásaiban átfogja, hogy így annál szabatosabban, világosabban, kritikusabban alkalmazhassa *hozzá* társadalmi tudatát és az összes kapitalista országok élenjáró osztályainak tudatát."[17]

A vitacikk azzal az állítással próbálja kikerülni a szubjektivizmust, hogy „a törvények olyan értelemben határozzák meg a történelem menetét, amennyiben a történelmi folyamatot a benne részt vevők osztályhelyzete determinálja" (id. cikk, 101. oldal). Ez a tétel a vitacikk álláspontját *következetlenné* teszi: mert ha a társadalmi törvény feloldódik az adott cselekvésben — ami nyilvánvalóan a vitacikk álláspontja —, akkor mi szükség van az *osztályhelyzet* fogalmának a bevezetésére? Ha azonban mégis bevezetjük, számot kell vetnünk azzal is, hogy *az osztály helyzetéből adódó szükségszerűségek nem teljesen azonosak az osztály pillanatnyi, adott cselekvésével.* A történelem általában, a jelenkoré különösen egyszerű és áttetsző volna, ha a dolgozó tömegek *politikai cselekvése mindig* megfelelne *osztályérdekeiknek.* S mivel nem így van — elég nyilvánvaló tény —, hát elemi politikai szükséglet, nem csupán elméleti felismerés, hogy különbséget tegyünk az osztály objektív helyzete, objektív érdekei és pillanatnyi, adott cselekvése között (s a marxista politika egyik legbonyolultabb feladata éppen az, hogy a munkásosztály, a dolgozó tömegek cselekvését — saját tapasztalataikra appellálva — objektív érdekeiknek megfelelő irányba vezesse).

A vitacikk következetlen, amikor az osztályhelyzet meghatározó szerepére hivatkozik, de a szubjektivizmust mégsem kerüli el. Az osztályhelyzetre hivatkozás ugyanis *elégtelen* arra, hogy a társadalmi törvények *objektivitását* elméletileg megalapozza.[18] Mitől függ az osztályok *érdeke?* Miért *keletkeznek ilyen* osztályok s *nem mások?* Hogyan *változnak és váltakoznak,* miért és hogyan *tűnnek el?* Milyen belső *átrétegeződés* megy végbe a kapitalista országok osztálystruktúrájában és miért? stb. stb. Az osztályok *létrejötte és mozgása, átalakulása és megszűnése* — a vitacikk formulája szerint — vagy „a történelem menetén", vagy a társadalmi törvények hatókörén, vagy mindkettőn kívül reked: „a törvények olyan értelemben határozzák meg a történelem menetét, amennyiben a történelmi folyamatot a benne résztvevők osztályhelyzete determinálja" (id. cikk 101. oldal). — tehát *magának az osztályhelyzetnek a törvényszerű változása, szükségszerű meghatározottsága* olyan kérdés marad, amely fel sem tehető. Az osztályharc marxi—lenini elméletének elengedhetetlen mozzanata, hogy „a társadalom ez egymás ellen harcoló osztályai mindenkor a termelési és érint-

[17] Lenin Művei, 14. kötet. Szikra, 1954. 337—338. oldal.
[18] A vitacikk, bár „pajzzsal és dárdával" száll harcba Sztálin törvénykoncepciója ellen, ugyanazt a *lényegi* hibát ismétli meg: a társadalmi törvények objektivitását nem a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájára alapozza, s általában mellőzi a termelőerők (és a termelési viszonyok) meghatározó szerepét.

Digitized by Google

kezési viszonyoknak, egyszóval koruk *gazdasági* viszonyainak termékei."[19] (Engels.) Az *osztályharc* törvénye elválaszthatatlan a *termelőerők* és a *termelési viszonyok* törvényeitől. Marx a társadalmi jellegű termelőerők és a kapitalista termelési viszonyok antagonizmusából *vezette le* a forradalmi osztályharc, a győzelmes szocialista forradalom *szükségszerűségét.*

Egyébként Marx semmi kétséget sem hagyott az iránt, hogy teóriája szerint az emberek *társadalmi-történeti össztevékenységének törvényei* — elsősorban a termelőerők és a termelési viszonyok szükségszerűségei — *határozzák meg a cselekvés fő indítékait, alapvető irányát és tartalmát.* „A tőke" I. kötetéhez írt utószavában idézi a pétervári Vesztnyik Jevropi recenzióját. „Marx számára csak egy a fontos: hogy megtalálja ama jelenségek törvényét, amelyek vizsgálatával foglalkozik... Marx csak egyen fáradozik: hogy pontos tudományos vizsgálattal kimutassa a társadalmi viszonyok meghatározott rendjeinek szükségszerűségét, és amennyire csak lehet, kifogástalanul megállapítsa a kiinduló és támaszpontjául szolgáló tényeket. Ehhez teljesen elegendő, ha a jelenlegi rend szükségszerűségével egyúttal kimutatja egy másik rend szükségszerűségét, amelybe az elsőnek elkerülhetetlenül át kell mennie, egészen függetlenül attól, hogy hiszik-e ezt az emberek vagy nem hiszik, tudatában vannak-e ennek vagy sem. Marx a társadalmi mozgást természettörténeti folyamatnak tekinti, melyet olyan törvények irányítanak, amelyek függetlenek az emberek tudatától és szándékától, sőt megfordítva, maguk meghatározzák ezek akaratát és szándékát..." És Marx az egész fejtegetéshez hozzáfűzi: „Amikor a szerző úr azt, amit igazi módszeremnek nevez, *ilyen találóan...* írja le, *mi mást ír le, mint a dialektikus módszert?*"[20]

Akinek más a véleménye, ám vitassa a társadalmi törvények marxi—lenini felfogásának ezeket az eszméit. De aki ezekkel a gondolatokkal polemizál, ne tegyen úgy, mintha csupán valakinek a „dogmatikus", „fetisizáló", „immanens teleológiai", „objektivista" felfogását támadná, s mintha Marx és Lenin tanait védelmezné. Lehet, hogy ez a *szándéka,* de sem a szándék, sem a gondolatrendszer összefüggéseiből kiragadott, csonka klaszszikus idézetek nem változtatnak az ilyen értelmezés és eljárás valódi *elméleti tartalmán.*

IV

A kommunista mozgalom szellemi életében meglehetősen tudott dolog, hogy jobb- és „baloldali" felfogások nemcsak politikai, hanem *ismeretelméleti* rokonságot is tartanak; az is sokéves felismerés, hogy a revizionizmus és a dogmatizmus közös ismeretelméleti lényege elsősorban a *szubjektivizmusban* rejlik.[21] Kétségtelen, hogy a mai „ultraforradalmi" elképzelések nem nélkülözik a fatalisztikus elemeket: a jelenlegi körülmények között is elkerülhetetlennek tekintik a világháborút, a fegyveres felkelésben látják a forradalom egyedüli, reálisan lehetséges útját; félreismerik az egyén és a társadalom dialektikáját a szocializmusban, egy militarisztikus életszemlélet jegyében aszkézist és primitív kollektivizmust hirdetnek. Azonban itt is a szubjektivizmus van túlsúlyban. A világháború elkerülhetetlenségét egyfelől a megváltozott nemzetközi osztályviszonyok ignorálása „indokolja", másfelől a nukleáris fegyver és az ember viszonyának téves felfogása; az egyéniség metafizikus „alávetését" propagáló elképzelések mögött ott a voluntarisztikus hit, amely a forradalmat és a szocialista építést elsősorban és főképpen *akarati* aktusnak tekinti.

[19] Marx és Engels Művei, 20. kötet. Kossuth Könyvkiadó; 1963. 27. oldal.
[20] Marx: A tőke, I. kötet, 21—22. oldal (az én kiemeléseim — G. A.)
[21] V. ö. Társadalmi Szemle, 1957., 1. szám, 2. oldal.

Digitized by Google

A nukleáris fegyver és az ember közti kapcsolat idealista jellegű felfogása — amely a nukleáris fegyverek szerepét *elméletileg* negligálja, mondván, hogy „az ember a döntő tényező" — általánosabb tévedésre utal: „Az ember és az anyag viszonyában az ember a döntő tényező, és nem az anyag. Ez a marxizmus—leninizmus alapvető álláspontja."[22] De „az ember" és „az anyag" elválasztása és szembeállítása nem a marxizmus koncepciója, hanem az idealizmusé, amely szerint az anyag legfeljebb *feltételeket és kereteket* ad az emberi tevékenység számára, az utóbbi viszont *kívül van* az anyagi világon és törvényein. „Mao Ce-tung elvtárs minden műve a néptömegek szubjektív tevékenységét megéneklő nagy poéma; az objektív törvények és a tudományosság konzekvens és szilárd követésének ragyogó példája. Mao Ce-tung elvtársnak a szubjektív tevékenységről szóló elmélete megsemmisítő csapást mér a mechanisztikus elméletekre, amelyek elhomályosítják az emberek szubjektív tevékenységét... A mechanisztikus elméletek nem ismerik el, hogy az ember és a dolgok viszonyában az ember a döntő, egyoldalúan arra teszik a hangsúlyt, hogy az objektív törvények holt sémái meghatározzák az ember cselekedeteit, hogy az ember csak passzívan engedelmeskedik a törvényeknek. Ezek mechanisztikus eszmék, amelyekben a dolgok nyomakodnak az előtérbe, az ember pedig az árnyékban marad..."[23] Az emberi tevékenység itt a maga egészében a *szubjektív* pólusra kerül, az *anyagi* oldalt a *„dolgok"* alkotják, amelyekben törvények uralkodnak, s az anyagi „dolgok" *objektív* világán túl s vele szemben van az emberi cselekvés — tehát a társadalmi folyamatok — egészében *szubjektívnek* hitt birodalma.[24] Valójában a marxizmus filozófiai lényegétől elidegeníthetetlen, hogy túllépett az objektív „dolgok" és a szubjektív tevékenység hamis kérdésfeltevésén, amely egyrészt a „dolgokat" (különösen a termelőeszközöket) elkülönítette az emberi tevékenységtől, másrészt nem vett tudomást a társadalmi mozgás, az emberi tevékenység objektív oldaláról és tartalmáról. Az emberek anyagi-társadalmi viszonyai — és törvényei — éppoly objektívek, mint a természet, bár nincsenek bennük „dolgok", nincs bennük természeti anyag. A mechanisztikus felfogás valóban holt sémáknak fogja fel az objektív törvényeket, ember- és társadalomfölötti jelleget tulajdonít nekik. De nem a mechanisztikus felfogás szubjektivista változatát képviseli-e az a koncepció, amely a „törvényszerű anyagi dolgok" — „szubjektív emberi tevékenység" ellentétpárjában gondolkodik?

Miután e felfogás a társadalmi mozgást a szubjektivitás kategóriájához sorolja, a „dolgok" és a szubjektíven felfogott ember viszonyában az utóbbinak juttatja az abszolút elsőbbséget, ezután *a forradalmi cselekvés objektív szükségszerűsége és meghatározottsága* legfeljebb elvont háttér lehet, de nem konkrét kritérium: a forradalmat mindenekelőtt az *elhatározástól*

[22] Peking Review, 1964. N° 39. 16. oldal.
[23] Dialektikus materializmus (fordítás kínaiból). Moszkva, 1963. 176. oldal (oroszul).
[24] A társadalmi folyamat *szubjektivizálása*, az anyagi-társadalmi viszonyok fogalmának kitörlése egyébként a marxizmus idealista revíziójának régi hagyománya. Max Adler szerint a gazdasági viszonyok „lényegében *szellemi* viszonyok, azaz mindig bizonyos *célszerű* emberi tevékenységet tartalmaznak." (Lehrbuch der materialistischen Geschichtsauffassung, 1. Band. Berlin, 1930. 157. oldal) S mivel Max Adler szerint a társadalomban nincs semmi más, mint *célszerű* emberi tevékenység, a társadalmi törvény fogalmából eltávolítja az objektív szükségszerűséget. „Mindaz, aminek társadalmi jelentősége van, emberek egymás közti viszonyain alapul, és ezek a viszonyok emberek cselekedetei révén valósulnak meg, így minden társadalmi történés végeredményben *cselekvési* történés, azaz *akarati* történés. Az akaratban azonban már benne rejlik, hogy az ételés szféráit illetően az ember *akar és nem kényszerül.*" (id. mű, 2. Band, 1. Teil, Berlin, 1932. 185—186. oldal)

Digitized by Google

teszik függővé. A kispolgári forradalmiság gondolatvilágára szembetűnően rátelepszik a moralizálás módszere, mely a társadalom reális ellentéteit a Jó és a Rossz absztrakt-erkölcsi ellentéteinek mintájára fogja fel. A forradalmi cselekvés szükségességének ismérve és mércéje teljesen a szubjektumba, illetve az őt hevítő, elvont Jó fogalmába helyeződik át, s a gondolkodás perifériájára szorul a konkrét törvényszerűségek és lehetőségek vizsgálatának, az objektív és a szubjektív tényezők közti kölcsönhatás elemzésének kötelező kontrollja; ez a Jó, a forradalmi frázis „igazolja" a termonukleáris háborúval járó áldozatok megtérülésének gondolatát is. „A győzelmes nép az imperializmus romjain gyorsan megteremtené a kapitalista rendszernél magasabbrendű civilizációt és valóban szép jövőjét."[25] A forradalom ily módon konkrét társadalmi szükségszerűségből a Jó megtestesülésévé válik, olyan fétissé, amelynek szinte az objektív társadalmi folyamatok összefüggéseitől önállósult léte, saját organizmusa, anyagcseréje és áldozati oltára van. A termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájától, az objektív törvényszerűségektől *elszakítva* minden, „a néptömegek szubjektív tevékenységét megéneklő nagy poéma" fogva marad a szubjektivista felfogásban: tudományos megismerés helyett poézis nélküli költészetnek bizonyul.

▼

A társadalmi törvények marxista koncepciójának fejlődése magában foglalja a valóság és a megismerés új problémáinak elméleti kutatását, az általános teória továbbépítését, az antimarxista irányzatok bírálatát. A társadalmi mozgás nagy novuma, legfontosabb fejleménye korunkban: a szocialista társadalmi gyakorlat. A társadalmi törvények tervszerű-tudatos érvényre juttatása, a tervszerűség dialektikája, a szocialista társadalom valóságának és megismerésének viszonya, a tömegek tudatos tevékenységének szerkezete: mind olyan problémák, amelyekre a társadalmi törvények objektivitásának *általános* gondolata önmagában nem ad megoldást; csak akkor jutunk előbbre, ha továbbvisszük a társadalom (mint sajátos természettörténeti folyamat) objektív törvényeinek, a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájának marxi eszméjét. A néptömegek tudatos, történelemalakító tevékenysége az objektív társadalmi törvények felismerésére épül: a társadalmi törvények objektivitásának gondolata nélkül, vagy annak rovására, a néptömegek szerepét csak fráziskent lehet emlegetni. A kommunista párt és a néptömegek cselekvésének új tartalma és jellege érthetetlen marad, ha átvesszük azt a felfogást, hogy „a törvények olyan értelemben határozzák meg a történelem menetét, amennyiben a történelmi folyamatot a benne részt vevők osztályhelyzete determinálja." (id. cikk, 101. oldal.) A szocializmusba vezető átmenet: az osztályok gyökeres átalakulásának kora. Ezt az átalakulást nem határozzák meg törvényszerűségek? A néptömegek tevékenységének gondolata szegényes és csonka lesz, ha *elválik* a szocialista *gazdaság* törvényeinek tudományos elemzésétől, márpedig nyilvánvaló, hogy a szocialista gazdaság *törvényei* a levegőben lógnának, ha a társadalmi törvények marxista koncepciójának az (és csupán az) volna a lényege, hogy „a történelmi folyamatot a benne részt vevők osztályhelyzete determinálja". A társadalmi törvények objektivitásának *következetes, konkrét* elméleti vállalása és véghezvitele: a szubjektivizmusnak, az ösztönösségideológiának, a vezér-egyéniség kultuszának egyik gondolati ellenszere. A szocialista társadalmi-gazdasági rendszer tervszerűsége, demokratikus centralizmusa nem egyes individuumok ismereteire és utasításaira épül, ha-

[25] Peking Review, 1968. N° 19—21. 27. oldal.

Digitized by Google

nem olyan cselekvésrendszert, olyan gyakorlatot jelent, amelyben a dolgozó tömegek a társadalmi élet alakítói. A szocialista termelési viszonyok és a termelőerők konkrét-objektív törvényeinek megismerése is a társadalom *kollektív értelmének* műve, a gyakorlatból táplálkozó és a gyakorlatot formáló szocialista *társadalmi* tudat terméke, ezért az egyéni tudat és tudás összegezése is.

A társadalmi törvények marxista felfogásának — elméleti értelemben vett — konkretizálásához vezet a kapitalizmus új tendenciáinak (az állammonopolista szabályozásnak és integrációnak, az osztályharc új fejleményeinek) vizsgálata és filozófiai általánosítása. A „harmadik világ" forradalmi folyamatai az objektív és szubjektív társadalmi dialektikájának eddig ismeretlen vonatkozásait és mozzanatait produkálják. A társadalmi megismerés filozófiai vizsgálata a törvény-kategória kutatásra váró problémáival találja szemben magát: nemcsak a törvény „tartományához" közel eső dialektikus-logikai és ismeretelméleti tematikáról van szó (társadalomtudományi tény, modell stb.; a történeti és a logikai differenciálódásának és egységének specifikuma a társadalom megismerésében stb.), hanem a mennyiségi és a minőségi mozzanatok összefüggéséről, a matematika alkalmazásáról, az úgynevezett konkrét szociológiai kutatás és a kibernetika metodológiai problémáiról, az objektív és szubjektív dialektikájának új aspektusairól is. A marxista gondolat e progressziójának szerves része az elméleti harc; a polgári filozófiai és szociológiai elméletek *hamis* megoldásainak, a tudományos megismerés útjába állított tilalomfáinak legáltalánosabb jellemzője, hogy eltérítenek az objektív társadalmi törvények gondolatától.

A vitacikk egyik helyes megállapítása már sokszor hangoztatott igazságot kőzöl: „A közgazdászok, szociológusok, történészek, filozófusok alkotó együttműködésére van szükség, hogy társadalmi fejlődésünk törvényeit a maguk *konkrét, tartalmas* mivoltában tárhassuk fel. Mindez azonban csak tudományos viták tüzében kikovácsolódó marxista koncepció alapján lehetséges" (id. cikk, 101. oldal). De véleményeink nemcsak a társadalmi törvény *elméleti felfogásában* térnek el, hanem a *tudományos vita* értelmezésében is. Úgy is *lehet* vitatkozni, hogy a vitapartner véleményát a cáfolatra alkalmassá preparálják, kiforgatják és félremagyarázzák. Úgy is *lehet* vitatkozni, hogy a „dogmatikusnak" nyilvánított elgondolások bírálata közben a desztillált dogmatizmus módszereivel élnek. De *szükség van-e* minderre? Csak akkor, ha egy *régi tévedést* a marxizmus apodiktikus módon kihirdetett, megfellebbezhetetlen tételévé próbálnak avatni. Köztudott, hogy a tudomány történetében voltak „termékeny tévedések", amelyek hozzásegítettek az objektív összefüggések adekvátabb felismeréséhez, új tudományos törvények és elméletek kidolgozásához. De egy régi tévedés helyreállítása (vagy újrafelfedezése) csak terméketlen lehet; s erre vonatkozóan igaz, amit Goethe mondott: „az igazság előbbre segít bennünket; a tévedés csak összekuszál, de semmi sem fejlik ki belőle." Miért kanyarodjunk *vissza* a marxizmus által már felismert igazságok *mögé*, ahelyett, hogy a felismerések birtokában *előrelépnénk*, a valóság és a megismerés *új* fejleményeinek *marxista* analízise felé?

Gedő András

Digitized by Google

MEGJEGYZÉSEK

A józan ész védelmében

Igaza van az *Élet és irodalom* glosszaírójának, amikor az irodalom trónfosztását olvassa ki Varga Károlynak abból a cikkéből, amelyet a *Kritika* 11. száma közölt. Ennél többre is tesz azonban kísérletet ez a cikk: a józan ész detronizálására (s a mi társadalmunkban már nem egyszerűen a köznapi kispolgári gondolkodás értendő „józan ész"-en, mint valaha).

A cikk szerint a mai „matematizált világ megismerésére és kontrolljára csak matematizált apparátus lehet adekvát". Hasonlattal élve: hogy mikor kell az egyes anyagokat beszerezni, azt a kisüzemben a szemmel is látható raktárkészletek alapján dönti el az anyagbeszerző, a tudományosan szervezett nagyüzemben azonban már mélyreható elemzésekkel készített táblázat szerint határozzák meg. A mai, áttudományosított világban tehát „a »mikor mit kell tennünk?« kérdés ki van emelve az ötletek, a spontán találékonyság, a józan ész, a szubjektív rátermettség és tehetség hatásköréből, sőt a több éves gyakorlat rendszertelenül elsajátított rutinjának hatásköréből is és át van helyezve a tudományosan akkumulált ismeretek területére".

Teljesen egyetértünk a szerzővel abban, hogy az élet minden területén minél több olyan döntésre van szükség, amely nem szubjektív megítélésen alapszik, hanem a reális körülmények sokoldalú, tárgyilagos és a lehetőség szerint számszerű felmérésén, az objektív folyamatok tudományos elemzésén és egybevetésén. Minden tudományágban örvendetesen terjednek is az egzakt módszerek. Lehet, hogy korunk — mint a cikk mondja — valóban a szakemberek kora lesz. De ellentétes-e a szaktudás a józan ésszel, a programozott döntés az ötletességgel? Nem, mert a program jó összeállítása, a döntés helyes felhasználása a szakértelmen kívül nem kis mértékben *tehetség kérdése* is. Különösen a társadalom jelenségeinek megítélésére vonatkozik ez, mert ezek összehasonlíthatatlanul bonyolultabbak, mint akár a leghatalmasabb nagyüzem anyagbeszerzési problémái. Mi ugyanis nem látjuk túlságosan közelinek azt az időt, amikor a társadalmi és kulturális élet összes törvényszerűségeit olyan egzakt módon tudjuk majd megformulázni, hogy ha betápláljuk őket egy elektronikus számítógépbe, percek múlva már jönnek is ki abból a helyes értékelések és döntések.

Azt hiszük tehát, hogy semmiféle területen sem volna szabad a jelenségek megítéléséből és a következtetések levo-

Digitized by Google

násából száműzni az ötleteket, a spontán találékonyságot, a józan észt, a szubjektív rátermettséget és tehetséget, vagy a többéves gyakorlat adta tapasztalatokat. Sőt: azt is ki mernők mondani, hogy *mind többre* van szükség ezekből a (szerintünk) jó tulajdonságokból. Nemcsak ma, hanem akkor is, ha számítógépeink kapacitása a többszöröse lesz a mainak.

(—n)

Távol a valóságtól

Van az igazság megkerülésének egy nagyon kifinomult módszere, s ez a következő: Vegyünk egy konkrét, tartalmas, helyes, pártos megállapítást; gondosan lúgozzunk ki belőle mindent, ami lényeges és jellemző; töltsünk a helyébe híg, általános és lehetőleg többértelmű frázisokat; s végül kerekítsük le az egészet szép simára és laposra. A készítmény — amelyet célszerű egy „újszerű és tárgyilagos szemlélet" eredményeként tálalni (bár ez a módszer épp olyan kevéssé újszerű, mint amennyire nem tárgyilagos) — kiválóan alkalmas arra, hogy a valódi igazságot pótolja a laikus közönség számára.

Ennek a módszernek szép példáját láttuk az Élet és Tudomány december 4-i számának abban a cikkében, amely a II. Internacionálé megalakulásáról szól. Ezt a mondatot olvassuk benne: „A II. Internacionálé csak az I. világháború előestéjén rendült meg, amikor az együttműködés felbomlott, a reformokért vívott harc elhomályosította a távolabbi, forradalmi célkitűzéseket."

A szerző (Jemnitz János) itt a következőképpen jár el: Veszi Leninnek két megállapítását; az egyik szerint „az egész 1889—1914-es időszakot a munkásmozgalom két fő irányzatának, a forradalmi és az opportunista szocializmusnak a harca tölti be"; a másik kimondja, hogy „a II. Internacionálé válsága, helyesebben csődje — az opportunizmus csődje". Először is a pontos korszak-meghatározást teszi elmosódottá („az I. világháború előestéjén"). Azután az „opportunizmus" szót helyettesíti be a „reformokért vívott harc"-cal, a forradalmiságot pedig azonosítja a távolabbi célok figyelembevételével. Mintha az opportunisták valóban a reformok következetes harcosai volnának! Mintha kizárólag előrelátásuk különböztetné meg a forradalmárokat a megalkuvóktól! Mintha az első világháború kitörésekor az „azonnali reformok, vagy távoli forradalom" lett volna az a kérdés, amelyen kettészakadt a nemzetközi munkásmozgalom, nem pedig az imperialista háború támogatása, vagy az ellene való harc! Továbbá: a két irányzat harcát „együttműködés"-sé szelidíti. (Amint a cikkből kitűnik, a szerző a „forradalmi lelkesedés" és a „szervező megfontoltság" képviselőinek együttműködését érti ezen.) Végül: a „válság, helyesebben csőd" kifejezést „megrendülés"-sé finomítja, hogy pedig ezt az opportunizmus okozta, azt kifejti. S íme, az eredmény: egy szépen hangzó mondat, amely mélyen elhall-

Digitized by Google

gatja az igazságot, anélkül, hogy csak egyetlenegy adatszerűen megcáfolható tényt is tartalmazna.

Idézzünk még egy másik mondatot is a cikk befejezéséből: A II. Internacionálé „törekvése, céljai... helyesek voltak, hiszen az emberiség felszabadításának útját keresték." Ehhez — további elemzés nélkül — csak ennyit jegyzünk meg: Aki általában beszél a II. Internacionálé törekvéséről és céljairól, nem téve különbséget a forradalmi balszárny és az opportunista jobbszárny törekvései, céljai között, az voltaképpen megtagadja azt, ami a legértékesebb a II. Internacionálé egész tevékenységében — nagy forradalmi érdemeit.

—k—

ADALÉKOK HÁROM PORTRÉHOZ

A Kortárs 1964 októberi számában három portré látott napvilágot az Egyesült Izzó gyöngyösi félvezető- és gépgyárának finommechanikai műhelyében szociológiai kutatást végző fiatal író tollából. A szerző elégedetten állapítja meg: „Úgy érzem, jól tapintom a nyolcvanhármas létszámú, főleg fiatal szakmunkásokból álló műhely társadalmi viszonyait, közösségi problémáit, belső mozgását, a taszításokat és a vonzásokat." A három portré mást mutat. Az író rosszul tapintotta a valóságot. Nemcsak az a baj, hogy portréi nem jellemzőek a gyári közállapotokra, hanem az, hogy a bennük foglaltak egyszerűen nem felelnek meg a tényeknek. Az író nem tapasztalatait, hanem kétségtelenül izmos írói fantáziáját öltöztette nem lebecsülendő irodalmi köntösbe. S rendben is volna a dolog, ha ennek a ki tudja, hol gyűjtött irodalmi anyagnak a fejlécében nem a gyöngyösi gyárat szerepelteti, mint helyszínt.

Az első portré szereplőjét azóta is idegesen, gyanakodva, sőt felháborodottan keresi a kollektíva. Ilyen hányavetí jassznyelven beszélő vagány, aki henceg azzal, hogy reakciós, és — mellesleg — öntudatosan vallja magát vasasnak, nincsen az egész üzemben. Honnan is volna? A gyár új, tíz esztendeje még erdő sűrűsödött a helyén. Jórészt fiatal munkásait a környező falvakból toborozták romlatlan nyelvű és tiszta érzésű parasztfiúk közül. S a néhány szakmunkás, aki erejét túlfeszítve betanította őket, szintén nem így gondolkozik, mint a portré hőse. De ha a szociológus mégis valóban találkozott volna csak egyetlen ilyen torz figurával is, vajon mondhatott-e róla igazat anélkül, hogy megemlítené a hősies pionírmunkát végző társakat, a köröttük alakuló magas színvonalú technikai kultúrát.

A második portré egy elzüllött fiatal lányt ábrázol, aki az említett gyár munkásszállásán talált otthont. S amit ott művel, az haló poraiban is pirulásra készteti szegény Mesalinát. Eleinte kedvtelésből feküdt le derűre-borúra, munkásokkal, mérnökökkel, vezető emberekkel. Később régebbi és új partnerein tizenegy hónap alatt 12 600 forintot keresett. E kényes kis história miatt elkapkodták Gyöngyösön a Kortárs októberi számát, s azóta is szörnyülködve beszélnek a

Digitized by Google

gyár munkásszállásán uralkodó állapotokról, azok a fiatalok is, akik eddig vágyakozva nézték a gyárat, mert ott szeretnék megtalálni élethivatásukat.

Állítása szerint az író valóban találkozott Gyöngyösön e portré hősével, de a história másutt esett meg. Az író tehát csak keretnek használta a gyárat. Az ilyenfajta szociológiai anyaggyűjtésről megvan a véleményük a gyöngyösieknek, de még a Kortárs eljárásáról is.

A legszembetűnőbb azonban a harmadik portrében foglalt történet. Hőse B. I. fiatal munkás, a finommechanikai műhely KISZ-titkára. Az író szerint valóságos hős, példás ember mind a mozgalom, mind a munka frontján. S ezt a fiatalembert a portré szerint mégis gyűlöli mindenki. A KISZ-titkár — írja a szerző — egy alkalommal így tört ki előtte: „Utálnak engem, feneketlenül utálnak! De miért?"

Az író sem mond többet. Ezzel a felvetett kérdéssel zárul a portré, a joggal várt felelet azonban elmarad. Az izgalmasabb munkát, az okok kikutatását az olvasóra bízza az író. Gondoljon mindenki, amit akar, arról, hogy miért utálják B. I.-t? Egyéni tulajdonságai miatt? Vagy talán társai olyan elmaradott, ostoba emberek, akik nem méltányolják a tisztességet? Vagy egyszerűen azért, mert B. I. KISZ-titkár, és lehozhatja a csillagokat is az égről, mégis utálni kell, hiszen funkcionárius?

A valóságban B. I. nem akkora hős, amekkorának a portré festi, de mindenki szerint szorgalmas, rendes, rokonszenves fiatalember. Hibái is vannak éppúgy mint másoknak, s talán ellensége is akad, de általában szeretik. Igenis szeretik: az „utálat" nyilván az írói fantázia szüleménye. És azt a bizonyos kérdőívet, amely a szerző szerint perdöntően bizonyítja, hogy B. I.-t utálják társai — nem is a műhely fiataljai töltötték ki, hanem maga az író. És B. I. a valóságban nem siránkozott az író előtt, azért, mert őt valamilyen sejtelmes oknál fogva senki sem szívelheti. Ez a jelenet talán csak azért kerülhetett a portréba, mert hatásosabb a „szürke" valóságnál, például annál, hogy B. I.-t százszázalékos bizalommal választották meg újra KISZ-titkárnak.

A háborgó gyöngyösiek most azon töprengenek, miért tette ezt velük a szociológus író, akit ők bizalommal fogadtak. Miért nem a valóságot írta meg? Hiszen az még érdekesebb is mint az efféle kitalált történetek!

K. Gy.

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A MAGYAR NACIONALIZMUS KIALAKULÁSA ÉS TÖRTÉNETE*

Jelentős állomáshoz érkezett a magyar nacionalizmus problémájával foglalkozó marxista történeti szakirodalmunk. Olvasó és érdeklődő, író és kutató első ízben kap kezébe széles körű, igényes felmérést, a kérdés egészét feltárni kívánó elvi törekvéssel, átgondolt, szakmai szándékkal.

A mű — a bevezető tanulmánnyal együtt — tizenhat, önálló kutatáson alapuló tanulmány történeti-műfaji egysége. Mostanában kevés tanulmánykötetben tapasztalhatjuk a szerkezeti egybehangolásnak ennyire következetes megvalósítását. A kötet egyes tanulmányait nemcsak a közös elvi-szemléleti alap, hanem az átgondolt, a fölös ismétléseket és henye kitérőket nem engedő, biztos kezű szerkesztés is összefogja. A szerkesztés az időrend figyelembevételével él a problémaköri sorrendezéssel, ha a tárgy kifejtése a megfelelő időszakban megkívánja ezt. Nem közömbös ugyanis ebben az értelemben például az, hogy Jászit a hazai munkásmozgalom és a nacionalizmus viszonyának 1918-ig terjedő szakasza után tárgyalja, mert csakis így érvényesül kellőképpen a polgári radikálisok nacionalizmusának bírálata. Épp így jó érzékkel teszi a maga helyére a szellemtörténeti nacionalizmus elemzését, tekintet nélkül arra, hogy a magyar szellemtörténeti irányzat szálai a Klebelsberg-féle neonacionalizmusnál jóval előbbre nyúlnak vissza. További szerkesztői erénye a tanulmánykötetnek és olvasmányosságának is egyik biztosítéka, hogy az egyes tanulmányokat, a problémák továbbvitele, folytatólagos elemzése is összekapcsolja. Így jön létre a szerkesztés és tárgyalásmód harmonikus egysége, melyet csak itt-ott szakítanak meg kisebb hiányosságok.

Ezek sorából feltétlenül fel kell hívnunk a figyelmet a mű egy-két fehér foltjára. Az egyik: a magyar nacionalizmus történetének vizsgálati körébe — véleményem szerint — feltétlenül beletartozik ennek szomszédos népi visszhangja is, s az egymás mellett élő nemzetek nacionalizmusának kölcsönhatása. De nézzük ezt a kérdést a pozitív kapcsolatok szemszögéből is. Értesül-e arról a kutató, hogy a magyarországi nemzetiségi kérdés politikai mozgalommá válásától, tehát 1790-től kezdve mennyi összekötő jelenség is tárul a nacionalizmus vizsgálója elé? Gondoljunk csak 1848 és 1919 más népek soraiból származó részvevőire, a népi művelődés, népköltészet, népzene és népművészet szinte kimeríthetetlen motívumkincsére és kölcsönhatására.

Egyébként is szélesebbre kellene tárni a tárgyköri vizsgálat körét. A ma számára sem érdektelen a Kossuth-emigráció és a Tanácsköztársaság emigrációjának az e kérdésben elfoglalt álláspontja, bár a kötetben is olvasunk itt-ott Kossuthról, Telekiről, s kapunk idézeteket a Dolgozók Lapjából, az Új Hangból stb. S még valamit: a Jászi-tanulmány beiktatása bizonyítja, hogy a nacionalizmus elleni harc

* Tanulmánykötet. Budapest, 1964. Kossuth Könyvkiadó, 463 old.

Digitized by Google

tömegbázisa időnként összekapcsolódik történeti—irodalmi stb. szereplők életművével. Ha azonban nacionalizmusa jogcímén külön tanulmány foglalkozik Jászival, nem lehetett volna-e — legalább az egyes tanulmányokon belül — megemlékezni a nacionalizmus elleni harc neves magyar szereplőiről: Mocsáryról, Adyról, Hatvany Lajosról, Bartókról, Móricz Zsigmondról is?

Andics Erzsébet bevezető tanulmányáról elmondhatjuk, hogy jó elvi-történeti összefoglalása a kötetben tárgyalt problémáknak. A szerző nemcsak felveti, hanem végig is kíséri a problémát, jelentkezésétől XX. századbeli formáiig. S ennél többet is tesz: összeköti a magyar nacionalizmus történeti útjának vizsgálatát a nacionalizmusnak mint társadalmi jelenségnek a vizsgálatával, ennek Marx, Engels és Lenin műveiben foglalt elemzésével.

A bevezető tanulmány gondolatmenetéhez kapcsolódik *Simon* Péter: *A marxizmus klasszikusai a nemzetiségi kérdésben* című tanulmányának több megállapítása. A részletes elemzésből kiemeljük a nemzeti kérdés nacionalista felfogásának ismérveiről adott, hat pontba sűrített összefoglalást. A tanulmány befejező része érdekesen fejtegeti a szocializmus építésének „nemzeti mozzanatait." Ennek a résznek a végén szól a magyar nép szocialista nemzetté alakulásának folyamatáról, amelyben egymást erősítve jelentkezik a proletár internacionalizmus és a szocialista hazafiság.

R. Várkonyi Ágnes tanulmányában *(A haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején, 1526—1711)* a Rákóczi-felkelés bukásáig követi nyomon a magyar nacionalizmus korai jelenlétének nyomait. Finom történeti elemzéssel kíséri végig a nemesi nemzeti ideológia tartalmi változásait Mohácstól a XVIII. század elejéig. Hasonló érdeklődésre tarthat számot a „nemesi nemzet" sorába felemelkedni törekvő végvári harcosok, majd a kuruc katonák sorában élő, népi gyökerű nemzettudatról adott fejtegetése, mely utóbbiban már az osztályérdekek jelentkezését érzékeli. A szemléletes társadalmi körkép csupán a korai nemzettudat polgári jelentkezése szakaszán halványul el egy kissé. A szerző nyilván nem tekinthette feladatának a hazai nem-magyar-ajkú korai polgárosodás nacionalista nyomainak megemlítését, bár ez a kérdés összefügg a történeti kiváltságok alapján kialakuló hazai más ajkú nemzetiségek külön-külön nacionalizmusának problémájával.

Arató Endre tanulmánya *(A magyar nacionalizmus kettős arculata a feudalizmustól a kapitalizmusba való átmenet és a polgári forradalom időszakában, 1790—1849)* nehéz feladatot old meg jól áttekinthető és sokoldalúan elemzett formában. A szerző a magyar rendi nacionalizmus bírálatából indul ki, s az államnyelvi küzdelem forrásanyagát a magyar nemzetiségtörténet adalékaival kiegészítve érkezik el az 1848/49. évi ismert fejleményekig. Arató jól látja: a történeti jog előtérbe állítása arról tanúskodik, hogy a magyar polgári állam létrehívásán, előkészítésén igyekvő középnemesség nemzetiségi politikájában mindvégig jelen van a feudális gyökerű „natio hungarica" szemlélete. Hasonlóképpen helyesen látja azt is, hogy a nemzet és az állam fogalmát azonosító magyar liberális középnemességnek az a végzetes feltételezése, hogy a polgári egyenjogúsítás esetén a más nemzetekhez, nemzetiségekhez tartozók önként lemondanak a nemzeti egyenjogúsításért vívott harcukról, az álláspontok teljes szétválására vezetett, éppen a szabadságharc idején, amikor az elnyomott nemzeteknek egyesülniük kellett volna a közös elnyomó ellen.

Szabad György tanulmányának *(A nacionalizmus és patriotizmus konfliktusa az abszolutizmus korában)* sikerül megbirkóznia összetett és kihatásukban szerteágazó kérdések egész sorával. Pontosan látja a központi problémát, azt, hogy egyidőben és feloldhatatlan

Digitized by Google

ellentmondásként jelentkezik egyfelől az egységes nemzeti piac és az egységes államkeret pozitív kívánalma, másrészről a megoldatlan nyelvi és nemzeti egyenjogúsítási probléma és a nemzetiségi törekvéseket elutasító nacionalista álláspont kiéleződése. Érdemes lett volna ugyanakkor arra is rámutatni, hogy az ötvenes-hatvanas évek fordulója milyen bő tárháza volt a magyarországi népek közötti jelentős közeledési kísérleteknek is.

A dualizmus osztrák és magyar uralkodó osztályainak kiegyezése azonban nem a hatvanas évek „megbékélési" akcióból, hanem „a demokratikus és nemzeti mozgalmakkal szembeni összefogásukból született meg" (105. l.) — állapítja meg *Pölöskei* Ferenc *„Nacionalizmus a dualizmus korában"* című tanulmányában. Az osztrák és a magyar uralkodó osztályok kiegyezése következtében lezárult a polgári forradalom korszaka, de megnyílt a kapitalizmus gyorsuló ütemű fejlődésének szakasza. A megoldatlan s a gyakorlatban összefonódó föld- és nemzetiségi kérdés állandóan fokozza a magyar nacionalizmust. A dualizmus-korabeli nacionalizmus vizsgálójának különösen nehéz feladatot kellett vállalnia, ekkor ugyanis nagyobb utat tesz meg a magyar nacionalizmus, mint az előző korszakokban együttvéve. Ilyen körülmények között a szerző csakis a fő erővonalak meghúzására vállalkozhatott, s az egykorú szélesen áradó nemzetiségi viszályt inkább csak érinti. Nyilván terjedelmi okból nem esik szó *Tisza* Kálmán és *Bánffy* Dezső nemzetiségelnyomó politikájáról, és csak mellékesen esik szó *Mocsáry*nak és a hozzá hasonlóknak a nacionalista koráramlattal szembeni erőfeszítéseiről. A századfordulótól a világháború végéig terjedő szakaszban viszont nem egy vonatkozásban kifejezően érzékelteti a szemben álló táborok és az antagonista nacionalizmusok kiegyenlíthetetlen érdekellentétét.

Erényi Tibor *Az 1918 előtti magyarországi munkásmozgalom és a nemzetiségi kérdés* című tanulmányában a kérdésnek kiváló szakértelemről tanúskodó feldolgozását adja. Elöljáróban megállapítja, hogy a korai magyar munkásmozgalom *Frankel* Leó felléptéig „nem dolgozott ki saját célkitűzéseket a nemzetiségi kérdésben". (190. l.) A függetlenségiekkel való együttműködés érdekében pedig a hetvenes évek vége felé, de később is helytelen engedményeket tett. A hazai nemzetiségi kérdések megítélésében a magyarországi szociáldemokrata párt létrejötte után sem történt előrehaladás, bár a nemzeti függetlenségért vívott harcban lényeges előrelépést jelentett az 1897. évi párthatározat. Csak a századforduló éveiben szélesedik ki a szociáldemokrata párt nemzetiségi politikája. A párt szervezeti szabályzata, központi vezetése azonban nem tette lehetővé az autonóm nemzetiségi tagozatok kifejlesztését. A szociáldemokrata vezetők központi elképzelése — állapítja meg a szerző — a monarchia népeinek a meglevő államkeretek között való összefogása volt, és ezért lebecsülték, sőt tagadták a hazai nemzetiségi mozgalmak jelentőségét. Amikor pedig e munkásmozgalom letért a forradalmi útról, akkor ezzel „egyben szükségszerűen alkalmatlanná vált a nemzetiségi kérdés elméleti és gyakorlati megoldására". Tegyük hozzá: az időközben a végsőkig fokozódott nacionalizmus elleni küzdelem irányítására is.

Fukász György igényes írásának *(A polgári radikálisok nacionalizmusa. Jászi Oszkár és a nemzetiségi kérdés)* érezhető hiánya, hogy nem tér ki a függetlenségiek nacionalizmusának bírálatára, hanem leszűkíti a kérdést Jászi nemzetiségi politikájának vizsgálatára. Véleménye szerint Jászi harcolt a hivatalos nacionalizmus, a sovinizmus ellen, de — mint írja — „egy finomabb nacionalizmus alapjáról." Fukász György véleménye szerint — programjában Jászi nem ment túl az 1868. évi nemzetiségi törvény pozitív rendelkezésein, s valójában nem

Digitized by Google

gondolt a nemzetiségek önrendelkezési jogának megadására. Jóllehet — fejti ki a továbbiakban — Jászi nemzetelméletében, a nemzet-keletkezés gazdasági forrásainak vizsgálatában materialista elem, sőt bizonyos mérvű marxista hatás is jelentkezik, egész nemzetiségi politikáját a marxizmussal szemben igyekezett kialakítani. (230. l.) Ennek következtében Jászi és a magyar radikálisok nemzetiségi politikáját már jelentkezésükor túlhaladottnak tekinti. A minden bizonnyal szélesebb vitát felidéző tanulmány bizonyító anyagából úgy érezzük, hiányzik az a polémia, amelyet a radikálisok e kérdésben a függetlenségiekkel és a szabadelvű kormánypárttal folytattak, s a radikális sajtó, így a *Huszadik Század* nemzetiségi kapcsolataira is érdemes lett volna kitérni.

Hajdu Tibor tanulmánya *(A nemzeti kérdés és az 1918—1919-es forradalmak. A dualizmus nemzeti politikájának csődje és a Monarchia felbomlása)* értékes adalékokat közöl a dualizmus nemzetiségi politikájának csődjéről és a Tanácsköztársaság idején a nemzeti kérdésben a proletár internacionalizmus alapján hozott intézkedésekről. Figyelemreméltó, bár kissé szűkszavú mindaz, amit a Nemzeti Tanács pártjainak ez irányú határozatairól mond. A tanulmány érdemi mondanivalója azonban a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikájának jól összegezett értékelésében van. Egyetértünk azzal, hogy „a Tanácsköztársaság nemzeti politikájának alapja a nemzeti függetlenség megvédése, a nemzetek önrendelkezési jogának biztosítása és a dolgozók nemzetközi összefogásának hirdetése volt." Más kérdés, hogy miért nem fejtette ki a szerző a történelmi jelentőségű 1918—1919. időszak nacionalizmus elleni küzdelmének konkrét részeredményeit, s miért csak utalásszerűen szól az 1918. évi X. néptörvényről (a kárpátukránok nemzeti autonómiájáról), az ukrán és német tanácsok szervezetéről, a „magyarországi német nép önrendelkezési jogáról" szóló törvényről, az ún. Ruszkakrajnai autonómiáról, s az általa is méltányolt Szlovák Tanácsköztársaság létrehozásának körülményeiről.

A Horthy-korszak nacionalizmusát tárgyaló hét tanulmánynak közös jellemzője az, hogy párhuzamosan ad magyar és diplomáciatörténetet, bel- és külpolitikát. Még *Szigeti* Józsefnek a szellemtörténeti nacionalizmusról szóló tanulmánya is ezt a szélesebb kitekintést igényli. Egy másik jellemzőjük, hogy mindegyikük taglalja ezt a kérdést: hogyan, miért sodorhatta az uralkodó osztályok nacionalizmusa történeti fejlődésének egyik legnagyobb katasztrófájába az országot. A vizsgálat eredménye mindegyiküknél ugyanaz: az uralkodó osztályok exponensei a felelősek ezért, a finánctőke és a nagybirtok érdekszövetsége, amely a maga önző érdekeiért, azért, hogy országvesztő játékát végigvihesse, alkalmas eszközként a nacionalizmus mételyével oltotta be a közéletet, az irodalmat, a tudományt, a nevelést.

Galántai József *Trianon és a revíziós propaganda* című tanulmánya korhű megvilágításban mutatja be azokat a kormányzati eszközöket, amelyekkel a revíziós propaganda térhódítását előkészítették. Megállapítja: a trianoni szerződés okozta helyzet nagyon kedvezett annak a tendenciának, hogy minél szélesebb körben elterjesszék a soviniszta izgatás mérgét. A tanulmány fontos megállapítása, hogy a Kommunista Internacionálé, kezdettől szembenállott az 1919—20. évi európai imperialista békerendszerrel. Tanulságos lett volna kimutatni azt is, hogy az új burzsoá kormányzatok még a Párizs környéki békeszerződések elemi kisebbségi-jogi rendelkezéseit sem tartották be, s így maguk is hozzájárultak a magyarországi nacionalizmus fokozódásához.

Az előbbihez kapcsolódik Kis Aladárnak *Az ellenforradalmi rendszer revíziós külpolitikájának kialakulása* című tanulmánya. Nagy vonásokban vázolja a revíziós külpoli-

Digitized by Google

tika egyes állomásait a német fasizmus uralomra jutásáig. A szerzőnek sikerült ezen a legújabbkori történeti kutatásunk által igen elhanyagolt területen kitapintania a revíziós külpolitika bel- és külföldi összefüggéseit. Az olvasót azonban kétségkívül érdekelte volna egy-két részletkérdés árnyaltabb, dokumentáltabb bemutatása.

Milyen is volt ez a revíziós propaganda tégelyében izzó új típusú nacionalizmus? Erre a kérdésre kíván válaszolni *Balogh Sándor*nak *A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus* című tanulmánya. A tanulmány „az új helyzethez alkalmazkodó nacionalizmus" ideológusaként mutatja be Klebelsberget, a Bethlen-kormány kultuszminiszterét. Az ő neonacionalizmusa hatja át ezekben az években a tudományos, az irodalmi és művészeti életet, az egész egykorú magyar művelődéspolitikát. Nem lett volna érdektelen ezzel párhuzamosan szólni a Klebelsberg-féle tervezetek alapján indított századeleji „nemzeti akciók"-ról is. A tanulmány több igen fontos és érdekes statisztikai adatot is közöl.

A klebelsbergi új nacionalizmus gondolatköréhez több ponton kapcsolódik s ezt mintegy kiegészíti a húszas években nagyobb erővel feltörő szellemtörténeti irányzat, melyet *Szigeti József* foglalkozik. A szerző a szellemtörténetet, „a történetfelfogás és történetírás különleges idealista irányzatát", antidialektikus jellegében vizsgálja, és megállapítja, hogy ennek egyik jellegzetes motívuma a „Nyugat védőbástyája"-elképzelés, s az ezzel együtt járó Kelet-ellenesség. Érdemes lett volna a magyar szellemtörténeti irányzat előzményeire is visszatekinteni s a történeti vizsgálatot a nem kevésbé hasznos irodalomtörténetivel egyeztetni. Bizonyára érdekelte volna az olvasót az is, hogy milyen szerepe volt ennek az irányzatnak az ez idő tájt már túltengő germán kultúrbefolyás és hatás előidézésében.

Galántai tanulmányához *Ádám* Magda rokon tárgyú *Az ellenforradalmi rendszer revíziós külpolitikájához (1933—1941)* című írása kapcsolódik. A tanulmányból széles körű levéltári és külföldi irattári dokumentációra alapozott fejtegetések tükrében jól rajzolódnak ki a revíziós külpolitika második szakaszának fontosabb állomásai és fordulatai. A szerző jó érzékkel tárgyalja egyes szomszédállamok, kiváltképpen Csehszlovákia gazdasági közeledési terveit. Érdemes lett volna bővebben utalni az időszak csehszlovák—magyar kulturális közeledési akciójára is.

A magyar nacionalizmus végleges elsodródását azonban nem csak a revíziós külpolitika egyes állomásain, hanem az országon belül a kormányzati politika alakulásán is lemérhetjük. *Kónya Sándor A fasiszta külpolitika Gömböstől Telekiig* című tanulmánya nagyszabású történeti tabló keretében ad számot e politika végzetes útjáról. A tanulmány az oknyomozó politikai—gazdasági vizsgálat módszerével mutat rá azokra az okokra, melyek a második világháború előtti magyar kormányok nacionalista sodródását előkészítették, illetve meghatározták, meggyorsították. A Gömbös-kormány nacionalista bel- és gazdaságpolitikájának bírálata mélyreható kutató munka eredménye és első ilyen mélységű feltárása. A tanulmány elolvasása után világosan látjuk, hogy a Gömbös-, Darányi-, Imrédy- és Teleki-kormányok alatt tovább mélyült a fasizmus Magyarországon, és Teleki halála után, immár szorossá vált az ország függése a hitlerista Németországtól. Mindebbe döntően belejátszott a korszak nacionalizmusa.

A magyar nacionalizmus kialakulásáról és történeti útjáról szóló tanulmánykötet *Korom* Mihálynak *A nácibarát és revíziós külpolitika négső következményei: Magyarország részvétele a második világháborúban* című tanulmányával zárul. Politikai-történeti bevezetéséből — a Szovjetunió elleni háborúba lépés eseményeivel kapcsolatban —

Digitized by Google

a háborús felelősség kérdésének sokoldalú és elmélyült elemzését emeljük ki. Arra a kérdésre, hogy menynyiben felelősek ezért a magyar nép tömegei, a szerző így válaszol: „A magyar néptömegek általában passzívan szemlélték a háborúba lépést; nem rokonszenveztek az uralkodó osztályok háborús politikájával és rablóterveivel". A tanulmány egész sor elgondolkoztató adatot közöl ezeknek az éveknek magyarországi nemzetiségi politikájáról, amelyben az irányítást és a hatalmat fokozatosan átvevő nácizmus azt a sajnálatos szerepet szánta a hazai németségnek, hogy országot alkosson az országban, amit az maga sem kívánt. Megrendültséggel értesülünk a szerző fogalmazásában a háborús károk ijesztő számadatairól is: ezek megmutatják azt a döbbenetes pusztulást, melyből a felszabadulás utáni két évtized szocialista építőmunkájával felemelkedtünk.

A magyar nacionalizmus kialakulása és története című tanulmánykötet szerzői a címben foglalt nagyszabású feladatot, fő vonalaiban megvalósították. A részletek további tudományos kimunkálása viszont még sokéves munka, akár a politikai- és gazdaságtörténet, akár a szorosan vett nemzetiségtörténet és a nemzeti kérdés összehasonlító vizsgálata felől tekintjük át a kérdést. Bizonyos, hogy nem egy probléma az eddiginél konkrétabb és teljesebb, részletesebb bemutatásban kerül még majd az olvasó elé. Vitathatatlan azonban, hogy éppen az ilyen jelentős kezdeményezések útján érkezik el ide a kutatás.

Kemény G. Gábor

KOMJÁT IRÉN: AZ IDŐK SODRÁBAN*

Erre a könyvre nem azt kell mondani, hogy hézagot pótol, mert ezzel ebben az esetben semmit sem mondana az ember, hanem azt, hogy a kezdete egy új irodalmi műfajnak, amely az utóbbi évtizedek forradalmi munkásmozgalmának társadalmi rugóit és összefüggéseit hivatott feltárni, aktív részvevőinek személyes élményei alapján.

További hasonló művek szükségesek. Erre könnyen azt mondhatnák: igen ám, de hol vannak, akik megírnák — amire azt válaszoljuk: vannak még, s ami a legfontosabb: kiadói tevékenységünk forduljon külföldi források felé is! A szocialista táradalom fiatal és nem fiatal építői megtanulják az ilyen könyvekből, hogy *a nemzetekre tagolt munkásosztály voltaképpen egy egységes világerő és a legfőbb biztosíték az emberi haladás, a szabadság és a béke számára.* Biztatást és erőt meríthetnek belőle saját történelmi szerepük méltó betöltésére.

Komját Irén, mint a Kommunista Internacionálé Berlinben. Zürichben, Párizsban stb. megjelenő hetj folyóiratának, az Imprekorr-nak (később a Rundschaunak) munkatársa a sűrűjében él a nemzetközi proletariátus forradalmi harcának. Könyve keresztmetszetét nyújtja az európai forradalmi mozgalmak, politikai harcok és válságok legkritikusabb két és fél évtizedének 1920-tól 1945-ig. Stílusa világos és tömör, könnyed és olvasmányos. Élményeit, amelyek a könyv fő elemét alkotják, egykorú dokumentumokkal támasztja alá, mintegy hitelesítéseként benyomásainak és azokkal

* Kossuth Könyvkiadó 1964.

Digitized by Google

kapcsolatos elemzéseinek. A módszer jó, mert így az élmény egyben gyakorlati próbakövévé válik a dokumentumokba sűrített elvi-politikai meghatározásoknak.

Megtudjuk, hogy a szerző 1920-ban, persze, egészen fiatalon, Olaszországban kezdte meg politikai pályafutását. És mégis, milyen világosan lát ez a „kezdő politikus"! Elvezeti olvasóit a sztrájkoló olasz munkások tömegei közé, a sajátosan olasz gyárfoglaló mozgalmakhoz. A munkásosztály alulmarad a harcban, a burzsoázia a fasiszta diktatúra fegyveréhez nyúl, és ez sikerül is neki, mert a munkásoknak vannak ugyan nagyszerű vezéreik: Gramsci, Togliatti, Terracini, de nincs még következetesen forradalmi pártjuk.

Férjével, a kiváló költővel és publicistával, Komját Aladárral együtt átélte a forradalmi német munkásosztály hősies magasbatörését és bukását, a hitleri fasizmus uralomra jutását. Érezni: Komját Irénnek legszemélyesebb szívügye a német munkásosztály tragédiája; vele örült és vele szenvedett, de könyve a tragikus bukás ellenére is optimizmust, a munkásosztály ügyébe vetett megingathatatlan hitet sugároz.

A Szovjetunióban tett riportútja megismertet bennünket az első ötéves terv építőivel és azok hősi lelkületével. Hűen visszaadja azt, ahogy akkor Európában az emberek tudatába vésődtek, az alapvető nehézségekkel és felemelő eredményekkel együtt, a szovjet nép küzdelmei a boldogabb, szocialista jövőért.

A szerző nagy figyelmet fordít a francia és a spanyol népfront létrejöttére, azok történelmi tanulságaira, amelyek ma is értékes elemeit alkotják a kommunisták harcának világszerte. A második világháború éveit Párizsban tölti. Ez talán a könyv legigazalmasabb fejezete. Állandó veszélyek közepette aktívan kiveszi részét az ellenállás megszervezéséből. Az általa szerkesztett kiadványok és röpcédulák hatásos fegyverré válnak a bátor maquis-k kezében a megszálló német fasiszták ellen.

Hányatott élete, a mély illegalitás nem akadályozza meg abban, hogy fiai neveléséről gondoskodjon, akik felnőve, a párizsi megszállás idején bátor segítőtársaivá váltak az illegális munkában. És ott éri a felszabadulás.

Egy meleg asszonyi szív dobbanásain keresztül hullámzik felénk öröm és bánat, győzelem, tragikus bukás és újra felemelő győzelem.

A könyvet olvasva, elvonul a szemeink előtt a kor néhány nagy forradalmára, köztük Georgi Dimitrov, Ernst Thälmann, Marcel Cachin, Paul Vaillant-Couturier, Alpári Gyula és még sokan mások. A szerző meleg szavakkal emlékezik meg Papp Lajos elvtársról, a franciaországi magyarok ellenálló mozgalmának szervezőjéről.

Közelebb került hozzánk ezzel a könyvvel Komját Aladár is, mint ember, újságíró és költő. De nem csodálkozunk, ha a szerző tollát visszafogja a rá jellemző szerénység, amikor férjéről beszél. Én láttam dolgozni Komját Aladárt feszült pillanatokban. Kissé be tudtam tekinteni munkastílusába is. Fáradhatatlan volt és mindig optimista. Komját Aladár azokhoz az értelmiségi forradalmárokhoz tartozott, akik el tudnak égni a munkában és harcban. Amikor halála hírét hallottam, megdöbbentem hisz alig múlt 45

Digitized by Google

éves, s azután azt gondoltam: elégett... De örökségül ránk hagyta, mindazokra, akik ismerték őt, a munka és a harc derűjét és pátoszát; tovább él hát bennünk. Optimista életérzése hatja át prózai és lírai írásait is. Harcos, szenvedélyes költészetének nagy értéke a szocialista céltudatosság, a benne rejlő mozgósító és lelkesítő erő. Mély indulatok és forrongó szenvedélyek a forrásai költészetének, mely ugyanabban a politikai-társadalmi atmoszférában fogant, mint Majakovszkij és József Attila, Paul Éluard és Radnóti Miklós költészete, és ott áll közvetlen mellettük.

Olvasni kell Komját Irén irodalmilag nagy igényű, a maga nemében eddig, úgy hisszük, egyedülálló könyvét, mert krónikája is, hőskölteménye is az említett évtizedek forradalmi mozgalmának Európában.

Nógrádi Sándor

Fontos könyv a belterjességről

A Szovjetunióban, a népi demokratikus országokban, de a tőkés országok nagy részében is fontos probléma a mezőgazdaság belterjes irányú fejlesztése. Pártunk VIII. kongresszusa és a mezőgazdaságra vonatkozó határozatai szintén a belterjes fejlesztést állítják előtérbe. Pártunk politikájának megvalósítását és a problémakör elméleti továbbfejlesztését segíti elő Erdei Ferenc, Csete László és Márton János *A mezőgazdaság belterjessége* című könyve.* Hazánkban most első ízben jelent meg olyan részletes mű, amely azon túl, hogy összefoglalja a témákhoz tartozó hazai és külföldi elméleteket, marxista módon elemzi a mezőgazdaság belterjességének sokoldalú kérdését, és sok új vonását tárja fel ennek.

A könyv első része főleg elméleti kérdéseket tárgyal és szembeszáll a belterjesség fogalmának helytelen értelmezéseivel. Rámutat azoknak a felfogásoknak az egyoldalúságára, amelyek a „belterjesség" vagy „külterjesség" kérdését a területegységre eső ráfordítások nagyságából vezetik le. Helytelennek minősíti azonban a kizárólag területegységre eső hozamnagyság alapján mondott ítéletet is. Mindkét álláspont csupán egy-egy oldalát tárja fel a belterjességnek. Ezekkel szemben rámutat arra, hogy a belterjesség csakis a *ráfordítás*, a *föld* és a *hozam* hármas összefüggésében vizsgálható, s ilyen értelemben a „belterjesség általános objektív jelenség, amely a mezőgazdaság történetileg változó tartalmú tulajdonsága..." (59. old.) Csak akkor mondhatjuk, hogy valamely üzem termelése, vagy valamely ország mezőgazdasága belterjesebb a másikénál, ha itt magasabb a területegységre eső ráfordítás, s ennek alapján a hozam is.

Vitatható azonban a könyvnek az az állásfoglalása, hogy egy-egy növény is minősíthető intenzív, vagy extenzív kultúrának. Tény ugyan, hogy egyes növények sok munka-ráfordítást igényelnek és nagy értékű termést hoznak. Ez kis részben biológiai tulajdonságaikból következik,

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1963.

Digitized by Google

nagy részben pedig az adott időszak technikai, technológiai színvonalától, a felhasználástól, az árpolitikától stb. függ. Minthogy azonban ezek a tényezők változók, így az egyes növényi kultúrák belterjes, vagy külterjes jellegűként való értékelése is változik.

Helyesen mutat rá a könyv arra, hogy a történelmi fejlődés eredményeként a mezőgazdaság bővített újratermelésének fő formája a belterjes irányú fejlődés. Ez a tendencia a szocializmusban is, a kapitalizmusban is érvényesül. Ezért — a szemléleti különbségeken túl — arról is részletesebben kellett volna szólni, hogy milyen lényegbeli hatásuk van a termelési viszonyoknak a belterjesítési folyamatra, főleg akkor, ha ezt a folyamatot nem egy üzemre, hanem egy-egy ország mezőgazdaságára vonatkoztatjuk. A kisüzem belterjesítési problémájára való nagyon rövid utalás mellett az ún. „Kert-Magyarország"-elméletet is tárgyalni kellett volna, mert ez — éppen a belterjesítéssel kapcsolatban — eléggé elterjedt hazánkban.

Elméleti téren a legtöbb újat a könyvnek az a fejezete adja, amely a belterjesítés technikai és ökonómiai problémáiról szól. Az eleven munkának, a földnek és az élő szervezeteknek a mezőgazdasági termelő folyamatra gyakorolt hatása mellett részletesebben foglalkozik a ráfordítások hatékonyságával. Ez az egyik legfontosabb kérdés, mind az elmélet, mind a gyakorlat szempontjából. A mezőgazdaság belterjes fejlesztése feltételezi a területegységre eső ráfordításoknak olyan növelését, amely a hozamok emelkedését eredményezi.

De milyen viszony, milyen törvényszerűség áll fenn e két tényező között? Hogyan változik meg a hozam a ráfordítások változásának hatására? Erre a kérdésre a legkülönbözőbb, egymásnak ellentmondó feleleteket találjuk a közgazdasági irodalomban. A könyv röviden ismerteti ezek közül a fontosabbakat, s részletesen elemzi az ún. „csökkenő földhozadék törvényét". Érdeme a könyvnek, hogy tudományos objektivitással mutatja meg e „törvény" keletkezésének és fejlődésének körülményeit, és óva int a vulgarizálástól. Fogyatékossága viszont az, hogy figyelmen kívül hagyja a kérdés egyik mellékágát: a csökkenő talajtermékenység kérdését. Ez a két probléma gyakran összefonódik egymással. Sok (főleg talajtani) kutató természeti törvényként kezeli a talaj termékenységének csökkenő irányzatát. Kétségtelen, hogy a talaj termékenysége országonként és időszakonként csökkenhet. De szomorú jövő várna az emberiségre, ha ez olyan természeti törvényszerűség volna, amellyel szemben tehetetlen az ember. Egyes országok termőtalajának kisebb-nagyobb mérvű pusztulása elsősorban a termelési viszonyoktól függő gazdálkodás következménye, nem pedig valamilyen vak természeti törvényé. A jövőt is szem előtt tartó belterjes gazdálkodás képessé teszi az embert arra, hogy ne csak fenntartsa, hanem állandóan növelje is a talaj termékenységét.

A ráfordítások és hozamok közötti összefüggések — amint a szerzők ezt helyesen megállapítják — igen sokoldalúak. Ugyanakkor a könyv a gyakorlati szakemberek számára is használható módon ad útmutatást arra,

Digitized by Google

hogyan lehet az egyes üzemekben csoportosítani és elemezni a ráfordítások különböző típusait. E fejtegetés elősegíti azoknak a törvényszerűségeknek a feltárását, amelyek a befektetések és az eredmények között fennállhatnak.

Az elméleti kérdések tárgyalása mellett a könyv első része még a belterjesség mérésével, valamint Magyarország különböző területeinek belterjességi színvonalával is foglalkozik. Nagyon értékesek azok a számítások, amelyek hazánk belterjességi térképeinek elkészítésére vezettek. Ezek az adatok jelentős iránymutatást adnak olyan, ma még kevéssé kidolgozott gazdaságpolitikai feladatok megoldásához, mint a mezőgazdasági termelés területi elhelyezése. A termelési színvonalnak a különbözeti földjáradékkal és az agrárnépsűrűséggel való kapcsolatait bemutató kutatási eredmények sok újszerű összefüggés felfedezését teszik lehetővé, és nagy segítséget adhatnak a területi irányító szerveknek.

A könyv második része konkrét elemzéseket tartalmaz termelőszövetkezeteink belterjességi folyamatáról, illetőleg belterjességi színvonaláról. Ez a fejezet alaposságával, következetességével és részletességével az agrárgazdaságtani kutatómunka számára is példamutató. A termelőszövetkezeteknek belterjességi szintjük alapján való összehasonlítása nagyon hasznos gazdaságpolitikai megállapításokhoz vezet. A gyakorlat számára fontos következtetéseket von le a könyv a belterjességet befolyásoló legfontosabb tényezők vizsgálata alapján. Többek között azt, hogy a jelenlegi technikai színvonalunk mellett a tiszta jövedelem növelése alapozhatja meg leginkább a magasabb jövedelmezőséget és a nagyobb munkatermelékenységet. A belterjesebb gazdaságokban kedvezőbb a munkaerőhelyzet, nagyobb a beruházott vagyon, magasabbak a hozamok, jobbak az árutermelés mutatói is. Meggyőzően bizonytja a nagyobb belterjességű gazdaságok fölényét, s ezzel kétséget kizáróan megmutatja termelőszövetkezeteink továbbfejlesztésének fő irányát. Az üzemi szintű részletes vizsgálatok mellett helyes lett volna azonban, ha a szerzők népgazdasági szinten is indokolják a belterjes fejlesztés szükségességét. Hazánk mezőgazdasági termelésének növelése számára ugyanis az intenzíven megvalósuló bővített újratermelés adja meg a csaknem kizárólagos lehetőséget.

Erdei Ferenc, Csete László és Márton János könyve nagyon fontos gazdagodása közgazdasági irodalmunknak. Elméleti megállapításai közelebb visznek a bonyolult és sokat vitatott probléma megértéséhez és hathatós segítséget adnak a gyakorlati tevékenységnek.

Dr. V. Nagy Lukács

Digitized by Google

A NYÁRSPOLGÁRISÁG GYŰLÖLŐJE

Sajátos műfaj a publicisztika. A „nagy felvilágosítók" kedvelik elsősoroan, akik közvetlenül is bele kívánnak szólni az élet menetébe: *Voltaire, France, Gorkij.* Jogosan kaptak hát két kötetnyi helyet az Európa Könyvkiadó Gorkij-sorozatában a cikkek és tanulmányok is. Akad közöttük már-már novellaszerű portré, irodalmi érdekességű levél, tudományos fejtegetés, irodalomtörténeti esszé egyaránt. Bizonyos értelemben ide tartoznának az előző kötetekben megjelent hasonló írások is, például a Tolsztoj-portrék.

A publicisztika természeténél fogva jobban a pillanathoz kötött, gyorsabban avul a regénynél vagy a noveliánál. Itt is akad elvétve meghaladott érv, igazságtalan kritika. Annál maradandóbbak az alapvető gondolatok.

Közvetlenül politikai kérdésekről ritkán esik szó Gorkijnak ezekben az írásaiban, inkább csak akkor, ha külföldről érkező levelek kényszerítik erre az írót. A válasz ilyenkor éles és kemény: a fiatalabb olvasó, aki nem ismeri sem a kort, sem Gorkij keserves útját, talán indokolatlannak is érzi ezt a keménységet. Ol n kor elevenedik meg e lapokon, amikor a változást kívánó tudatos elmének és a változtatásra képes erőnek két szörnyű hatalommal kellett megküzdenie: a tehetetlenség posványával és az első forradalmi években pusztító anarchista szenvedélyekkel. Gorkij a *Klim Szamginban* is arról ír, hogy a fő feladat a posvány felszámolása, még ott is, ahol egyénileg őszinte illúziók, vagy rossz irányba csúszott nagyerejű kitörési kísérletek jellemzik a legvőzésre szántat.

A posvány igazi táplálója a nyárspolgáriság: Gorkij gyűlölt ellenfele. Hevesen támadja a „normális embereket", a csak biológiai életet élő, minden kezdeményezést csírájában elfojtó kispolgárokat. Nem türelmesebb a második nemzedékkel sem, akik szavakban forradalmárok, de forradalmiságuk abban áll, hogy — amint egyik drámájának hőse mondja — „másképp rendezik át a bútorokat."

A tanulmánykötetbe sorolt irodalmi portrék jelentőségét épp az adja, hogy a kevés igazi kivételt ragadja meg: a mégiscsak kitörni vágyókat, a pusztulásra ítélt lázadókat s a „fehér hollókat", a polgárság őszintén lázadó fiait.

Gorkij humanizmusa erős humanizmus. Gyűlöli a szenvedés apológiáját, amelyet *Dosztojevszkij* nyomán sokai nálunk is annyira „oroszna" éreztek. Még a polgárok közt is vonzzák az erősek, a „vasemberek", akik néha még szakítani is tudnak régi életükkel: szilajon dobva el mindent amiért egykor verekedtek. Egyéniségek, de a vasketrecen belül. Gorkij az etikában három utat lát. A „vasemberek" nietzschei erkölcse irányítja az *egyiket* — habár a Majakinok Nietzschének nevét sem ismerik —, a gorkiji tipizálás mélyíti a burzsoá felsőbbrendűség szimbolumává az önmagukban anekdotikus érdekességű figurákat. A *másik* ennek megfelelője: a rabszolga-erkölcs, azé, aki elfogadja az erőszakot az élet törvényeként, és vagy belenyugszik, vagy pedig hamis illúziókkal vigasztalja magát. Gorkij rokon vonásokat fedez fel a „volt emberek" az *Éjjeli menedékhely* csavargói — és a legvőzött értelmiségiek között. Heves és igaztalan indulattal tagadja meg ifjúkora remekét: a vigasztalást bűnnek érzi már, szemrehányásokat tesz önmagának, amiért az *Éjjeli menedékhely* különös vándorát, Lukát rokonszenvesnek rajzolta.

Gorkij mindkét utat elveti és harmadikként a *lázadás útja* mellett tesz hitet. Mély gyöngédséggel, igaz tisztelettel rajzolja meg az eszerek közt utat tévesztő forradalmár: Ivan Volnov életét is. *Egyedül a lázadás erkölcse méltó az emberhez, tehát*

• Gorkij művei nek XVIII—XIX. kötete. Cikkek, tanulmányok. Európa Könyvkiadó, 1964.

Digitized by Google

együl ez humanista. A puhányság, érzelgősség halálos veszély a forradalomra. Gorkij a diktatúra intézkedésein sopánkodóknak kihívóan vágja oda, hogy *minden* kultúra erőszak: a tudatosság terrorja az ösztönösség ellen.

Az individualizmus problémája is egy életen át foglalkoztatja. Hevesen tiltakozik az egyéniség álarcában rejtőző önzés ellen, a szocializmustól viszont épp a valódi egyéniség kiteljesedését várja, „Nem az *én*, hanem a *mi* az egyén felszabadításának princípiuma" — írja már 1908-ban. Megint csak ősellenségével kerül szembe: a nyárspolgárral. Kíméletlenül leplezi le hangzatos nevű búvóhelyeit: isten, metafizika, cinizmus — ugyanannak a hazug életnek változó jelszavai — a „szabadság" hangoztatása mögött pedig a legrosszabb fajta kispolgárt pillantja meg: a megvadult filisztert, a minden kötöttségtől menekülő „szabadgondolkodó malacot". A filiszteri önzés a tett gyűlöletébe torkol. Az emigránsoknak azt veti szemükre Gorkij, hogy magát Prometheust is elátkozták volna, ha megzavarja teázgatásukat. *Velük szembe épp korunk prometheusi emberét állítja: az idő parancsa szerint élő bolsevikokat, „a történelem törvényes gyermekeit".*

Különösen érdekesek számunkra azok a cikkek, amlyekben az irodalom problémáit boncolgató művész egy-egy pillanatra a maga írói műhelyébe is betekintést enged. Esztétikai nézetei változnak; ami végigkíséri pályáján: az élet és művészet elválaszthatatlanságának — korunkban oly ritka és oly fontos — hirdetése.

A régi orosz irodalom nagy örökségét is ilyen szempontból vizsgálja át. Kitűnő érzéke van mindenfajta művészi és emberi nagyság iránt; elfogulatlanul nézi az emigráns *Bunyin* hatalmas tehetségét, a művel szemben azonban mindig ezt a mércét állítja: mit ad az embernek? Néhol már látszólag igazságtalanságba átcsapó szenvedéllyel tiltakozik minden olyan kísérlet ellen, amely az orosz elmaradottság köré sző költői legendát. *Tyutcsev* verse az idegenek számára érthetetlen Oroszországról felháborítja: a „karamazovizmus" dícséretét látja benne. „Karamazovizmus" és „oblomovizmus" nem irodalmi terminológiák számára, hanem népbetegségek. *Dosztojevszkij* tehetségét Shakespeare-hez is méltónak érzi, az orosz életből azonban könyörtelenül ki szeretné irtani a kettős dosztojevszkiji attitüdöt: a szenvedés gyönyörét és az alázatos türelmet.

Nem mindig időtálló az egyes írókról szóló gorkiji ítélet, a modern dekadencia általános törvényeit azonban rendkívül pontosan ismeri fel. Egy bomló társadalom dalát hallja ki még a századvég francia lírájából is, s az egészség nevében tiltakozik az életízlés eltorzulása ellen. *Puskint* érzi igazán példaképnek, akinek hatalmas tehetségéből egészség és gyógyír árad — ezért nem tud mihez kezdeni a puskini örökséggel a századforduló oroszrajongó nyugati értelmisége.

Az irodalom alapanyagának a valóságot tekinti, de ezt a valóságot nem naturalista módon kezeli. Az életanyag gazdagsága sem a véletlen műve. Andrejev csodálkozott azon, mennyi érdekes emberre bukkant élete során Gorkij. A hányatott élet mellett gorkiji szem is kellett ehhez: eleven érdeklődés az ember iránt. Az emberileg vonzót még az olyan távolállókban is észreveszi, mint a jövőt támogató polgár: Szavva Morozov, Lev Tolsztoj, vagy akár saját mostohaapja, a halálát siránkozás nélkül fogadó deklasszált tiszt.

Gorkij mindig az osztályok képviselőit festi, de sohasem bábokat. Az osztályjelleg nem szemölcs, amit kívülről „ragasztanak" a hősre — figyelmezteti a fiatal írókat; az a folyamat érdekes, ahogy az ifjú belenő osztályába. Elgondolkoztató ellentétre bukkanunk ott, ahol élete végén a tevékeny hős megjelenését sürgető türelmetlenségében a forradalmi romantika jelszavát adja ki, s közben megírja élete legkevésbé ro-

Digitized by Google

mantikus művét: a *Klim Szamgint*. Ugyanilyen látszólagos ellentmondást rejt magában a gorkiji művészet egyetlen találkozása a dekadens irodalommal: a „normális ember" szembeállítása az őrülttel.

Az életet evés-ivás-harácsolás színvonalára süllyesztő „normálissal" azonban nem a torzult lelkeket állítja szembe. Eszelősei nem illúzióba kapaszkodó roncsok, hanem elvetélt — és nem erő és józanság híján való — lázadók, így inkább *Shakespeare* igazságot hirdető őrültjeivel rokonok. „Az őrület máskor is mélyen tanulságos társadalomfilozófiai jelentőségű volt. A gyengeelméjűségnek viszont soha nem volt és nem is lehet ilyen jelentősége" — figyelmezteti az együgyűség kultuszába merülő dekadenseket.

Gorkij irgalmatlanul üldözött minden irracionalista frázist, amelyjel az annyira szükséges ésszerűséget próbálták diffamálni. Mindennél ésszerűtlenebbnek érezte azonban azt a reménytelen kísérletet, hogy a pusztulásra érettet megszilárdítsák. Az irodalom feladatát tömören így határozta meg: „támogasd a lázadókat — minél energikusabban támogatod, annál gyorsabban omlik össze az, akinek el kell esnie."

Az új rendtől az írói alkotás reneszánszának lehetőségét várta Gorkij, a harmonikus, a zoológiai individualizmussal szembenálló egyéniség létrejöttét, amely hite szerint egyedül hozhatja el a művészetben is a kispolgári tragikomédiák után az igazi, mély tragédiák korszakát, az emberi nagyságot hirdető felszabadító katharzisokét.

Egy Giono-novella hősnője életének tragikus összeomlása után hirtelen idegennek érzi a könyvek világát, amelyek közt eddig élt. Csupán néhány könyvet tart meg, amelyek „élni segítenek": északi írók műveit és — Gorkijét. A gorkiji publicisztika eleven hatásának is ennyi a titka. Olyan ember szavai ezek, aki „élni segít" s ez a legtöbb, amit művészről mondhatunk.

B. Mészáros Vilma

Őszönvíz után*

A Gruppe 47 elnevezés, amelyet e kötet címében hordoz, fogalommá vált az elmúlt évek során. Kétségtelen ugyan, hogy a háború utáni korszakban a nyugati világban inkább az amerikai irodalom vette át a vezető szerepet, mégis az oly nagy múltú német irodalom iránti figyelem sem csökkent, sőt a várakozás bizonyos értelemben még megnövekedett. Ez teljesen érthető, hiszen a fasizmus tizenkét éve alatt a legjobb íróknak el kellett hagyniok hazájukat, s az otthonmaradtak figyelemre méltó műveket nem alkottak, nem is alkothattak. A fasizmus a kultúra, a művészet területén is nagy pusztítást végzett, s felmérhetetlen volt a kár, amelyet a náci demagógia a tudatok megmérgezésével okozott.

A fasizmus felett aratott győzelem után szinte a semmiből kellett megteremteni egy új, demokratikus német közgondolkodást. Ebben a helyzetben igen nagy feladat várt az irodalom művelőire. A hazatért emigráns írók művei segítséget jelentettek ebben a küzdelemben, de nem kevesebb felelősség hárult azokra az új generációkra, amelyek éppen ezekben az években igyekeztek megteremteni vagy kiteljesíteni írói munkásságukat. S mindezt igen bonyolulttá tette az a tény, hogy a nyugati megszálló hatalmak olyan helyzetet teremtettek, amelynek során kettészakadt az ország, nyugaton újjászerveződött a burzsoá állam, amelynek közélete erősen átitatódott a radikálisan fel nem számolt nácizmus maradványaival, keleten

* Válogatás a *Gruppe 47* német írócsoport műveiből. Európa Könyvkiadó 1964.

Digitized by Google

pedig létrejött a Német Demokratikus Köztársaság, amely a szocializmus útjára lépett, s amelynek irodalma joggal tartja magát a progresszív német irodalom legjobb hagyományai örökösének.

A nyugatnémet irodalom azonban más körülmények közt fejlődött tovább. A háború után fellépő szépírók, publicisták hamarosan azt tapasztalták, hogy a demokratikus megújhodásról szóló jelszavak hovatovább üresen csengenek, a megerősödő hivatalos hatalom és a megszállók üldözik a társadalom radikális átalakítására törekvő literátorokat. Mindazok, akik komolyan vették a demokratikus eszméket a politikában és az irodalomban, egyre nagyobb eltérést tapasztaltak az élet valósága és saját elképzeléseik között. Érthető tehát, hogy indulásuktól kezdődően irodalmi munkásságuk alapvető jellegzetessége lett a kritikai szellem elevensége, és ezzel különös módon összefonódtak egyúttal a bizonytalanság, a lemondás hangulatai is.

1947-ben tömörültek ezek az írók egy csoportba, innen származik a nevük. Van néhány más országbeli tagja is a csoportosulásnak, lényegében mégis csak a nyugati német állam haladó íróit értjük a *Gruppe 47-en*. De nem szabad azt gondolnunk, mintha itt egy szervezett, határozott programmal rendelkező egyesülésről volna szó. A csoport évenként általában egyszer gyűlik össze két-három napra, hol Németországban, hol külföldön, s ezeken az üléseken kizárólag azzal foglalkoznak a résztvevők, hogy felolvassanak készülő műveikből, mások pedig rögtön kritikát mondanak az elhangzottak felett. E látszólag szakmai tanácskozás és az ezzel jelképezett irodalmi egység mégis igen nagy szellemi energiákat rejt magában, mégpedig azért, mert a *Gruppe 47* tagja csak olyan író lehet, aki komoly művészi képességekkel rendelkezik, aki ezeket a lehetőségeket a későbbiekben valóságra is váltotta, s csak olyan író tartozhat ehhez a „szellemi elithez", aki világnézetében határozottan antifasiszta. Természetesen a *Gruppe 47*-en kívül is van jelentős és progresszív irodalom a nyugati német nyelvterületen. A svájci *Dürrenmatt* és *Frisch* például ma a német nyelvű drámairodalom legkiválóbb képviselői, vagy a nyugatnémet Wolfgang *Koeppen*-t is említhetnénk, aki bár az egyik legkiválóbb prózaírója hazájának, mégsem tartozik a 47-es csoporthoz. Igaz, az ő oda nem tartozása csak formális, hiszen egész művészetének eszmeisége teljesen azonos a szóban forgó csoportosuláséval. Annyi bizonyos, hogy a *Gruppe 47* írói ma a nyugatnémet haladó irodalom törzsét képezik, mellettük még művészi jelentőségben is elhalványodnak a jobboldali világszemléletű írói teljesítmények. Ezért érthető, ha a *Gruppe 47* nem élvezi a bonni hatalom kegyeit, sokan ezen írók közül nem is élnek a Szövetségi Köztársaságban.

Az Európa Könyvkiadó most megjelent antológiája, amelyet Vízkelety András szerkesztett, első ízben vállalkozik nálunk arra, hogy ilyen terjedelemben, ilyen teljességgel összefoglalva mutassa be ezt az érdekes, jelentős írói mozgalmat a magyar olvasónak. Az ismerkedés persze nem új keletű, hiszen a csoport legjobbjainak műveit már évek óta rendszeresen közli a *Nagyvilág*. Mégis az antológiák természetéből folyik, hogy érzékletesebb összbenyomást érhetünk el általuk, segítségükkel világosabb kontúrú képet rajzolhat magának az olvasó.

Az Európa antológiája megfelel a kitűzött célnak. Természetesen igen nehéz volt a mérhetetlenül nagy anyagból kiválasztani olyan szemelvényeket, amelyek nemcsak az egyes írói arcokat jellemzik, hanem együttesen helyesen közvetítenek minden lényeges, általánosan érvényes problémát, arányokat és az egészre jellemző színeket. Lehet például a regényíró Günter *Grass* kevésbé jelentős lírájával reprezentálni? Lehetett volna talán Martin *Walser*től és Siegfried *Lenz*től egy-egy drámarészletet hozni, mégis he-

Digitized by Google

lyesebb volt tőlük is egy-egy jellemző prózai munkát bemutatni. Egyké színtelenebb fordítás kivételével a művek átültetése is kielégítő; néhány szerencsésen kiemelkedő találat, mint pl. Lator László Paul Celan Halálfúga-fordítása komoly nyeresége műfordítás-irodalmunknak. A fordítások művészieségének prizmáján átizzik a csoportból is kiemelkedő igazán jelentős írók, H. M. *Enzensberger*, Heinrich *Böll*, Günter *Eich*, Ingeborg *Bachmann* tehetsége.

Az antológia lírai és prózai írásainak együttesében sokféle írói szándék, indulat munkál. Világosan kiérezhető az a nem szűnő törekvés, hogy leszámoljanak ezek az írók a fasiszta múlt okozta emberi-lelki torzulásokkal, háborús bűnökkel, az embertelen szörnyűségekkel, ennyiben — ezt mondhatnánk — népük lelkiismeretét képviselik. Másrészt kifejezik azt a rossz közérzetet is, amely ma oly általános a „gazdasági csoda" országának intellektüeljeinél. Fojtóan kevésnek érzik a demokrácia levegőjét, amelyet a legkülönbözőbb miazmák fertőznek állandóan; hőseiknek nincsenek olyan eszményeik, amelyek az emberi alkotóerők szabad kibontakozását segítenék, ellenkezőleg, a távlattalanság, a céltalanság ejti rabul őket, s ebből a körből nem látszik számukra menekülés. Feltűnően sok az idegbeteg hős, a lázálmokkal küszködő, vergődő figura. A prózában ez az élményanyag többnyire a laza szerkezetű, pszichológiai síkokon játszó, modernebb változatú epikában valósul meg; a líra modernségében is közvetlenebbül tükrözi a rezignált fájdalmakat, az elveszett eszmények hiánya feletti nyugtalanságot. Az ún. második generáció, tehát a legfiatalabbak műveiben is ott az állandó ellentmondás: éles kritika, határozott jelzések, de ugyanakkor bizonytalanság a jelenségek mélyebb okainak felderítésében. Jellegzetesen polgári demokratikus írói magatartás ez, értékes erényekkel és komoly gyengeségekkel. A *Gruppe 47* írónak helyzete nem könnyű, a jövendő azonban aszerint fogja értékelni őket, miképpen tudtak megfelelni a koruk által felvetett kérdésekre.

Illés László

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME

november

L. Figueres: A NÉP HARCAI ÉS A DEMOKRATÁK EGYSÉGE

H. Delorme: TÁRSADALMI SZÜKSÉGLETEK, AZ 5. TERV ÉS AZ 1965. ÉVI KÖLTSÉGVETÉS (A gaulleista kormány 1966—1970. évi gazdasági terve és a valóságos szükségletek. Milyen megoldás állna a nép érdekében?)

C. Vallin: TÖRVÉNYHATÓSÁGI SZABADSÁGJOGOK ÉS TÁRSADALMI SZÜKSÉGLET (A tavaszszal tartandó törvényhatósági választásokról.)

R. Garaudy: MAURICE THOREZ, AZ ALKOTÓ MARXISTA

G. Cogniot: NEGYVENHÉT DICSŐSÉGES ÉS TERMÉKENY ESZTENDŐ (Az Októberi Forradalom évfordulójára.)

B. Hadzs Ali: MIT JELENT ALGÉRIAI FORRADALMÁRNAK LENNI 1964-BEN?

LONDONI LEVÉL (J. Klugman, az angol parlamenti választásokról.)

Jegyzetek és kommentárok:

J. Flavien: EGY SZTRÁJK TANULSÁGAI (Az október 15-i akció a parasztok harcának támogatására.)

M. Langignon: FONTOS HATÁROZATOK A BÉKE ÉRDEKÉBEN (A „Francia békepolitikáért" elnevezésű országos kongresszus határozatairól.)

G. Mury: EGYHÁZ ÉS TÜRELMESSÉG (A vatikáni zsinatról.)

H. C.: NYUGATI KOMMUNISTA PÁRTOK VÁLASZTÁSI SIKEREI (A finn, a svéd, a luxemburgi, a belga, a görög választások.)

AZ SZKP ÉS A SZOVJET KORMÁNY VEZETÉSÉBEN BEKÖVETKEZETT VÁLTOZÁSOKRÓL (Szerkesztőségi cikk.)

Dokumentumok:

AZ FKP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK OKTÓBER 10-I HATÁROZATA

W. Rochet beszéde: A KÖZÖS GYŐZELEM ZÁLOGA A BÉKÉÉRT, A DEMOKRÁCIÁÉRT, A SZOCIALIZMUSÉRT VÍVOTT HARCBAN

W. Rochet beszéde a Központi Bizottság ülésén: A NEMZETKÖZI HELYZETRŐL ÉS A KOMMUNISTA MOZGALOM EGYSÉGÉRŐL

R. Leroy beszéde a Központi Bizottság ülésén: A KOMMUNISTA ÉS A MUNKÁSPÁRTOK NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJÁNAK SZÜKSÉGESSÉGE

TOGLIATTI ELVTÁRS EMLÉKIRATA (Luigi Longo előszavával.)

EINHEIT

november

A SZOVJETUNIÓ — ÚTTÖRŐ A HOLNAP VILÁGA FELÉ (Az Októberi Forradalom évfordulójára.)

R. Stranzky: KIBERNETIKAI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSA A NÉPGAZDASÁG TERVEZÉSÉ-

Digitized by Google

NEK ÉS IRÁNYÍTÁSÁNAK ÚJ GAZDASÁGOSSÁGI RENDSZERÉBEN

G. Huth: AZ ÚJ GAZDASÁGOSSÁGI RENDSZER A FELNŐTT TOVÁBBKÉPZÉS TUDOMÁNYOS IRÁNYÍTÁSÁT KÖVETELI

M. Kelm: TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI FEJLŐDÉS, MINŐSÉG ÉS FORMAALKOTÁS

R. Holzberger: MUNKASZERVEZÉS, A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETI TAGOK JAVADALMAZÁSA ÉS KÉPZÉSE

W. Eichhorn: TUDOMÁNYOS VEZETÉS, MARXISTA ETIKA ÉS A SZOCIALIZMUS ÁTFOGÓ FELÉPÍTÉSÉNEK ERKÖLCSI HAJTÓERŐI

H. Hiebsch: A MARXISTA SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA FELADATAI AZ NDK-BAN

E. Simons: Az IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS LEGKÖZELEBBI FELADATAI AZ NDK-BAN

A. Lemmnitz: A NYUGATNÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG — A MONOPÓLIUMOK ÁLLAMA (Referátum az NSZEP ideológiai bizottságának kollokviumán.)

O. Lendle: AZ ÁRUCSERE ÉS AZ ÉRTÉKMÉRÉS SZÜKSÉGESSÉGE A SZOCIALIZMUSBAN (Vita — hozzászólás.)

H. Swoboda: A TERV ÉS A GAZDASÁGI EMELŐK ÖSSZHANGJA (Konzultáció.)

G. Liebig: SZÁZÉVES AZ I. INTERNACIONÁLÉ

H. Winter: BEVÁLNAK A TERMELÉSI BIZOTTSÁGOK

december

O. Reinhold: AZ ÚJ GAZDASÁGOSSÁGI RENDSZER — ELLENFELEINK LIDÉRCES ÁLMA

E. Lange: A TECHNIKAI FORRADALOM ÉS A KÜLKERESKEDELEM (A népgazdaság irányítása és tervezése új gazdaságossági rendszerének alkalmazása a külkereskedelemben.)

J. Hemmerling: AZ ÚJÍTÓK ÉS ANYAGI ÉRDEKELTSÉGÜK

W. S. Nyemcsinov: A GAZDASÁGI FOLYAMATOK MODELLJEINEK KIALAKÍTÁSA

H. Mohrmann: A GAZDASÁGI ÉS A POLITIKAI HATALOM KONCENTRÁLÁSÁRÓL NYUGATNÉMETORSZÁGBAN

I. Nörlund: A SKANDINÁV ÁLLAMOK SZEREPE A VILÁGPOLITIKÁBAN

R. Raupach: MILYEN LESZ A NÉPMŰVÉSZET TOVÁBBI ÚTJA?

K. D. Gussek—G. Jannermann: A SZOCIALISTA ÜZEMGAZDÁLKODÁS FELADATAI ÉS PROBLÉMÁI A MEZŐGAZDASÁGBAN A SZOCIALIZMUS ÁTFOGÓ FELÉPÍTÉSE SORÁN (Vita — hozzászólás.)

H. Schwidtmann—W. Sieger: A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI FORRADALOM ÉS A SZOCIALISTA TESTKULTÚRA

W. Berthold—G. Lozek: A REAKCIÓS TÖRTÉNETÍRÁS DILEMMÁJA (A nyugatnémet történészek és történelemtanárok közgyűléséről.)

G. Wintgen: A MATEMATIKA ÉS A KIBERNETIKA A KÖZGAZDASÁGTANBAN

A. Schoen: HARC A NYUGATNÉMET IMPERIALIZMUS URALKODÓ RENDSZERE ELLEN (Az előző számban megjelent Lemmnitz-referátum vitájából.)

KOMMUNYISZT

16. szám (november)

FOKOZZUK A PÁRT VEZETŐ SZEREPÉT ÉS HARCI KÉSZSÉGÉT (Miért kellett ismét egyesíteni a területi és határterületi párt- és szovjet-szerveket.)

A SZOVJETUNIÓ NÉPEINEK EGYSÉGES, TESTVÉRI CSALÁDJA (Az üzbég, a tadzsik és a türkmén szovjetköztársaság megalakulásának 40. évfordulójára.)

G. Szmirnov: AZ ÚJ VILÁG OBJEKTÍV TÖRVÉNYEI ÉS AZ ALKOTÓI TEVÉKENYSÉG (A szo-

Digitized by Google

cializmusban működő objektív törvényszerűségek és a tudatos alkotó tevékenység kölcsönös kapcsolata.)

G. Romanov: A GAZDASÁGI ELEMZÉS LEGYEN A GAZDASÁG IRÁNYÍTÁSÁNAK ALAPJA (A leningrádi területi pártbizottság tapasztalatai az iparvállalatok különböző gazdasági problémáinak megoldása terén.)

A. Sztrujev: KERESKEDELEM ÉS TERMELÉS (Javasolja: a kereskedelem megrendelésein alapuljon a fogyasztási cikkek termelési terve, tudományosan kell tanulmányozni a keresletet, központosítani a nagykereskedelem irányítását.)

A. Kuzin—Sz. Suhargyin: A MODERN TUDOMÁNYOS-MŰSZAKI FORRADALOM (Ennek legkimagaslóbb eredményei és hatásuk a munkagépek feltalálásától napjainkig.)

M. Bobnyeva: A TECHNIKA ÉS AZ EMBER (Hogyan alakul át az ember szerepe a termelésben.)

Sz. Akszjuk: MAGAS KRITÉRIUMOKAT A MŰVÉSZETBEN (A szovjet zeneművészet fejlődése, legkiválóbb alkotásai és további fejlődésének problémái.)

A BÉKEHARC ÉS A FORRADALMI MOZGALOM KAPCSOLATÁRÓL (Konzultáció.)

D. Parcalidisz: A GÖRÖG NÉP HŐSI HARCA (A hitlerista megszállók elleni harcról és az ország jelenlegi belpolitikai problémáiról.)

R. Uljanovszkij: A BURMAI NÉP MEGTALÁLJA A HELYES UTAT (A baloldali haladó erők harca a nem-kapitalista fejlődési útért.)

LUPTA DE CLASA

11. szám

F. Danalache: ÚJ TECHNIKA ÉS TERMELÉKENYSÉG (Hogyan valósítják meg a bukaresti üzemek az RMP-nak a modern technika bevezetésére és a termékek minőségének javítására vonatkozó határozatát.)

R. Manescu: A PÉNZFELHALMOZÁS A BŐVÍTETT ÚJRATERMELÉS FŐ FORRÁSA

Gh. R. Apostol—Al. Valentin: A TANERŐK TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ ÉS IRÁNYÍTÓ SZOLGÁLATÁNAK TAPASZTALATAIBÓL (Az egy évvel ezelőtt megalakított „tudományos-módszertani, irányító és felvilágosító részlegek" tapasztalataiból.)

I. Iordachel—P. Beraru: A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓMUNKA MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

H. Curelaru: A MUNKÁSOSZTÁLY ÖSSZETÉTELE A KAPITALIZMUSBAN ÉS A BURZSOÁ APOLOGETIKA

MARXISM TODAY

11. szám

SZERKESZTŐSÉGI KOMMENTÁROK (Az automatizálásról; Anglia kiárusítása; Az I. Internacionálé tanulmányozása; Nemzetközi értekezlet Berlinben; Potekin professzor halála; Az Unity Theatre műsora.)

E. V. Rowsell: TUDOMÁNY, FORRADALOM ÉS POLITIKA (A tudományos kutatás angliai lehetőségeiről.)

J. Klugmann: AZ ELSŐ INTERNACIONÁLÉ (Az évfordulón tartott emlékbeszédből.)

R. Southall: A BOLDOGSÁG KERESÉSE (Filozófiai vitacikk.)

J. Lindsay: ELIDEGENEDÉS A SZOCIALIZMUSBAN (Munkamegosztás és elidegenedés.)

NOVÁ MYSL

12. szám

A CSKP KÖZPONTI BIZOTTSÁGA PLENÁRIS ÜLÉSÉNEK HATÁROZATA AZ 1965. ÉVI NÉPGAZDASÁGFEJLESZTÉSI TERVBŐL

Digitized by Google

M. Pecho: AKTIVIZÁLJUK A PÁRT ESZMEI-POLITIKAI MUNKÁJÁT

M. Cipro: AZ OKTATÁS DIFFERENCIÁLÁSA A KILENCOSZTÁLYOS ISKOLÁKBAN

Z. Bradác: AZ INTERNACIONALIZMUS ÉS A MAI VILÁG

J. Klofác—V. Tlusty: AZ OSZTÁLYOK MEGSZÜNTETÉSE VAGY ÖRÖK IDŐRE VALÓ FENNTARTÁSA?

K. Svoboda—J. Kunc: MEZŐGAZDASÁGUNK SZAKOSÍTÁSÁNAK FEJLŐDÉSE

J. Toman—J. Goldmann: AZ ÖNÁLLÓ GAZDASÁGI ELSZÁMOLÁS ÉS A TERVSZERŰ IRÁNYÍTÁSI RENDSZER

S. Stuna—J. Dohnal: A NÉPGAZDASÁG IRÁNYÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS JOG

A. Sirácky: FEJLESSZÜK AZ ALKOTÓ GONDOLKODÁST ÉS GYAKORLATOT

P. Machonin—A. Sach: KOMMUNISTA NEVELÉS A FŐISKOLÁKON

K. Rozenbaum: A DAV ÉVFORDULÓJA (Az első köztársaság haladó szlovák értelmiségének kulturális-politikai folyóiratáról.)

K. Ruzicka: NEMCSAK SZAKMAI KONFERENCIA (Az I. Internacionáléról tartott prágai konferenciáról.)

ANKÉT: A CSEHSZLOVÁK KÉPZŐMŰVÉSZETI SZÖVETSÉG KONGRESSZUSA ELŐTT

M. Blahynka: A REALIZMUS IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI

NOVO VREME

november

A LENINI PÁRT ALAPVETŐ IRÁNYVONALA (Az SZKP irányvonalának összefoglalása a XX., XXI. és XXII. kongresszus határozatainak alapján és a BKP ebből leszűrt tanulságai.)

M. Grigorov: A NAGY OKTÓBER ÉS A MI FORRADALMUNK

B. Petkov: A MUNKÁSOSZTÁLY — A TÁRSADALMI HALADÁS HATALMAS MOTORJA (Az I. Internacionálé évfordulójára.)

P. Filipov: AZ I. INTERNACIONÁLÉ ÖRÖKSÉGE ÉS A MI KORUNK

A. N. Kocsergin: ÁLTALÁNOSSÁGOK AZ ELEKTRONIKUS GONDOLKODÓ- ÉS SZÁMOLÓGÉPEK MUNKÁJÁBAN

Cs. Dobrev: HUMANIZMUS ÉS IRODALOM

Sz. Sztoilov: A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS ÖNKÖLTSÉGE (Tíz év tapasztalatainak elemzése.)

A. Ferrari: LEGYŐZI-E AZ ARGENTÍN NÉP A FELFORGATÓKAT? (Az argentin KP Politikai Bizottságának tagja. Argentína jelenlegi helyzetéről és a kommunisták szerepéről.)

K. Bujukliev: A SZOCIALISTA NÉMETORSZÁG FENNÁLLÁSÁNAK DICSŐ 15. ÉVFORDULÓJA

R. Poljakova: A PROLETARIÁTUS ELNYOMORODÁSA MARXISTA—LENINISTA ELMÉLETÉNEK MAI MEGHAMISÍTÓI (Nyugati szerzők műveinek bírálata.)

12. szám

V. Dobrijanov: A SZOCIÁLIS KÍSÉRLETEK LÉNYEGE ÉS JELENTŐSÉGE (A szociális kísérlet fogalma, formái és eredményei.)

V. Vutov: A LAKOSSÁG JÖVEDELME ÉS A FOGYASZTÁSI ALAPOK KÖLCSÖNÖS VISZONYA

J. Sztojanov: A TERMELŐSZÖVETKEZETEKBEN REJLŐ MUNKAERŐTARTALÉKOK ÉS KIHASZNÁLÁSUK

Sz. Vaszilev: A PÁRT VEZETŐ SZEREPE ÉS AZ ALKOTÁSI SZABADSÁG (A művészi szabadság Bulgáriában, a párt vezető szerepe a művészi alkotás irányításában.)

N. Angelov: A TÁRSADALOM SZEREPE AZ ANTISZOCIÁLIS

Digitized by Google

JELENSÉGEK ELLEN FOLYTATOTT HARCBAN. (Társadalomellenes bűncselekmények a kapitalista világban, a társadalomnevelés eredményei Bulgáriában.)

Sz. Szlavkov: A MATEMATIKA ÉS A MAI TUDOMÁNY. (A matematika alkalmazásának lehetőségei más tudományágakban.)

E. Bagramov: A NEMZETI VISZONYOKRA VONATKOZÓ BURZSOÁ KONCEPCIÓK TUDOMÁNYELLENESSÉGE

D. Mitev: A SZAKADATLAN HALADÁS ÉVSZÁZADA. (A „Béke és Szocializmus" szerkesztősége által megrendezett nemzetközi tudományos értekezletről.)

I. Kirilov: MI JELZI, HOGY BULGÁRIÁBAN SZOCIALIZMUS ÉPÜL ÉS FOLYIK AZ ÁTMENET A KOMMUNIZMUSBA? (Konzultáció)

L. Georgiev: A KAPITALIZMUS ÁLTALÁNOS VÁLSÁGA A JELENLEGI SZAKASZBAN. (Konzultáció)

WEG UND ZIEL

december

EGY ÉV A VILÁGPOLITIKÁBAN

F. West: EGY TÉVES ORIENTÁLÓDÁS MÉRLEGE (Az Osztrák Szocialista Párt helyzetének elemzése.)

E. Scharf: HRUSCSOV LEVÁLTÁSA UTÁN (A cikk elsősorban a szocialista demokráciának, valamint a testvérpártok szolidaritásának és autonómiájának kérdését veti fel.)

F. Marek: TALLÓZÁS TOGLIATTI FELJEGYZÉSE UTÁN (A feljegyzés hatásának elemzése.)

O. *Horn:* A SZAKSZERVEZETI EGYSÉG PROBLÉMÁJA (Az SzVSz Főtanácsának ülésén elmondott beszédből.)

H. Bernstein: A KÍNZÁS POLITIKÁJA (A Dél—afrikai Liberális Párt vezetői elleni per alkalmából.)

A DÉL-TIROLI HELYZETRŐL

E SZÁM SZERZŐI

BÁLINT JÓZSEF, az MSZMP KB. államgazdasági osztályának helyettes vezetője; Dr. CSIKÓS NAGY BÉLA, az Országos Árhivatal elnöke; LUKÁCS JÓZSEF, filozófus, a Világosság szerkesztője; MÁRKUS GYULA, újságíró; FALUS RÓBERT, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem docense; GEDŐ ANDRÁS, a filozófiai tudományok kandidátusa; KEMÉNY G. GÁBOR, a történelemtudományok kandidátusa, a Széchenyi Könyvtár hírlaptárának helyettes vezetője; NÓGRÁDI SÁNDOR, az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottságának elnöke; DR. V. NAGY LUKÁCS tanszékvezető egyetemi docens; B. MÉSZÁROS VILMA, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem adjunktusa; ILLÉS LÁSZLÓ irodalomtörténész

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője). FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

ИОЖЕФ БАЛИНТ: О развитии народного хозяйства и о стоящих перед нами задачах — — — — — — — — — — — — — 1

Д-р БЕЛА ЧИКОШ НАДЬ: Преобразование системы оптовых цен народного хозяйства по типу цен производства — — — — — — 18

ИОЖЕФ ЛУКАЧ: Актуальные проблемы марксистской критики религии 26

ДВАДЦАТЬ ЛЕТ ТОМУ НАЗАД

Документы и воспоминания о рождении новой Венгрии — — — — 44

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

VIII съезд Союза Коммунистов Югославии (ДЬЮЛА МАРКУШ) — 56

ИНФОРМАЦИЯ

О педагогических журналах (РОБЕРТ ФАЛУШ) — — — — — 63

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

О марксистском восприятии общественных законов (АНДРАШ ГЕДЕ) 71

КРИТИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ 85

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Возникновение и история венгерского национализма (ГАБОР Г. КЕМЕНЬ) — — — — — — — — — — — — — — 89

Ирен Комьят: В потоке времени (ШАНДОР НОГРАДИ) — — — 94

Важная книга об интенсивной системе сельского хозяйства (Д-р ЛУКАЧ В. НАДЬ) — — — — — — — — — — — — — — 96

О XVIII—XIX томах произведений Горького (Б. ВИЛЬМА МЕСАРОШ) — — — — — — — — — — — — — — 99

После потопа (ЛАСЛО ИЛЛЕШ) — — — — — — — — — 101

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Digitized by Google

INHALT

JÓZSEF BÁLINT: Über Entwicklung und Aufgaben unserer Volkswirtschaft — — — — — — — — — — — — — — — — 1

Dr. BÉLA CSIKÓS NAGY: Umstellung des Preissystems auf den Typ der Produktionspreise in unserer Volkswirtschaft — — — — 18

JÓZSEF LUKÁCS: Heutige Probleme der marxistischen Religionskritik — — — — — — — — — — — — — — — — 26

EREIGNISSE VOR ZWANZIG JAHREN

DOKUMENTE UND ERINNERUNGEN ÜBER DIE GEBURT DES NEUEN UNGARN — — — — — — — — — — — — — 44

INTERNATONALE RUNDSCHAU

Der 8. Kongress der Union Jugoslawischer Kommunisten (GYULA MÁRKUS) — — — — — — — — — — — — — — 56

ORIENTATION

Über unsere pädagogischen Zeitschriften (RÓBERT FALUS) — — 63

GEDANKENAUSTAUSCH

Über die marxistische Auffassung der Gesellschaftsgesetze (ANDRÁS GEDŐ) — — — — — — — — — — — — — — — 71

NOTIZEN — — — — — — — — — — — — — — — — 85

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Entfaltung und Geschichte des ungarischen Nationalismus (GÁBOR G. KEMÉNY) — — — — — — — — — — — — — 89

Irén Komját: Im Strom der Zeiten (SÁNDOR NÓGRÁDI) — — — 94

Ein wichtiges Buch über die Intensivitätsfrage (Dr. LUKÁCS V. NAGY) — — — — — — — — — — — — — — — 96

Der Hasser des Spiessbürgertums (VILMA B. MÉSZÁROS) — — — 99

Nach der Sündflut (LÁSZLÓ ILLÉS) — — — — — — — — — 101

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Digitized by Google

SOMMAIRE

JÓZSEF BÁLINT: A propos de notre développement économique et de nos tâches — — — — — — — — — — — — — 1

Dr. BÉLA CSIKÓS NAGY: Transformation du système des prix de l'économie nationale en catégories des prix de production — — 18

JÓZSEF LUKÁCS: Les problèmes actuels de la critique marxiste des religions — — — — — — — — — — — — — — 26

IL Y A 20 ANS:

DOCUMENTS ET MÉMOIRES SUR LA NAISSANCE DE LA NOUVELLE HONGRIE — — — — — — — — — — 44

REVUE INTERNATIONALE

VIIIe Congrès de l'Association des Communistes Yougoslaves (GYULA MÁRKUS) — — — — — — — — — — — 56

ORIENTATION

A propos de nos revues pédagogiques (RÓBERT FALUS) — — — 63

ÉCHANGES DE VUES

Point de vue marxiste sur les lois sociales (ANDRÁS GEDŐ) — — 71

NOTICES — — — — — — — — — — — — — — — — 85

CRITIQUE ET COMPTES RENDUS

Formation et histoire du nationalisme hongrois (GÁBOR G. KEMÉNY) 89

Irén Komját: Dans le courant du temps (SÁNDOR NÓGRÁDI) — — 94

Un important livre sur la culture interne (Dr. LUKÁCS V. NAGY) 96

Celui qui hait l'esprit bourgeois (VILMA B. MÉSZÁROS) — — — 99

Après le déluge (LÁSZLÓ ILLÉS) — — — — — — — — — 101

DE LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Digitized by Google

CONTENTS

JÓZSEF BÁLINT: About the development and the tasks of our economy — — — — — — — — — — — — — — — — 1

Dr. BÉLA CSIKÓS NAGY: The change-over of the price system to the production price pattern in our national economy — — — 18

JÓZSEF LUKÁCS: Today's problems of Marxist religious criticism 26

EVENTS OF TWENTY YEARS AGO

DOCUMENTS AND RECOLLECTIONS ON THE BIRTH OF NEW HUNGARY — — — — — — — — — — — — — 44

INTERNATIONAL REVIEW

The 8th Congress of the Jugoslav Communists Union (GYULA MÁRKUS) — — — — — — — — — — — — — — 56

ORIENTATION

About Hungarian teachers' magazines (RÓBERT FALUS) — — — 63

EXCHANGE OF IDEAS

On the Marxist view of the social laws (ANDRÁS GEDŐ) — — — 71

NOTES — — — — — — — — — — — — — — — 85

CRITICISM AND BOOK REVIEW

Development and history of Hungarian nationalism (GÁBOR G. KEMÉNY) — — — — — — — — — — — — — — 89

Irén Komját: In the current of times (SÁNDOR NÓGRÁDI) — — 94

An important book on the intensity question (Dr. LUKÁCS V. NAGY) 96

The hater of the petty bourgeois (VILMA B. MÉSZÁROS) — — — 99

After the Deluge (LÁSZLÓ ILLÉS) — — — — — — — — 99

FROM THE PRESS OF THE BROTHER-PARTIES

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalban. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Megjelent: 37 000 példányban
Utolsó kézirat a nyomdába érkezett: 1964. december 23.
Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

64.5274/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Fv.: Bolgár L.

Digitized by Google

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS!

A szocializmus építésének folyamatában népünk erkölcsi arculata is változik. E változás sokoldalú elemzése eddig még nem kapott megfelelő helyet tudományos kutatómunkánkban, ismeretterjesztő irodalmunkban, következésképpen könyvkiadásunkban sem. E tevékenység ösztönzésére a *Kossuth Könyvkiadó és a Művelődésügyi Minisztérium pályázatot hirdet a szocialista erkölcs mai kérdéseivel foglalkozó munkák megírására*

VÁLASZTHATÓ TÉMÁK:

1. A szocialista erkölcs kérdései hazánkban (Az egyéni és társadalmi érdek összhangjának alakulása a szocializmus építése során; a szocialista munkaerkölcs kialakulásának anyagi és erkölcsi ösztönzői; a kistulajdonosi erkölcs leküzdésének útja falun stb.).
2. Fiatalságunk erkölcsi arculata és nevelése.
3. Házasság és család a szocializmusban.

A PÁLYÁZAT FELTÉTELEI:

— A benyújtott munka gyakorlati kutatómunkára épüljön, a tényleges erkölcsi viszonyok elemzéséből induljon ki, s széles olvasóközönség számára szóljon.
— A pályázat jeligés és titkos.
— Már megjelent művel nem lehet pályázni.
— A pályaművek legkisebb terjedelme 5 ív (100 gépelt oldal), legnagyobb terjedelme 15 ív (300 gépelt oldal).
— A kéziratokat négy példányban kell benyújtani, a Kiadói Főigazgatóság által előírt szabvány szerint.
— A pályaművek benyújtásának határideje: 1965. október 31.
— A pályaműveket a Kossuth Könyvkiadóhoz kell benyújtani (Budapest, V., Steindl u. 6.)
— A benyújtott munkákat a kiadó által felkért bírálóbizottság bírálja el, s a pályázat eredményét 1965. december 31-ig hirdeti ki.
— A pályázat egységes, tehát a témától függetlenül egy első, egy második, egy harmadik és egy negyedik díjat adnak ki.

A PÁLYÁZATI DÍJAK

I. díj	10 000 Ft	III. díj	4 000 Ft
II. „	6 000 „	IV. „	3 000 „

Ezen kívül még három pályamű részére adható jutalom, 2000—2000 forint összegben.

— A Kossuth Könyvkiadó jogot kap a pályázatra benyújtott művek kiadására. Amely művek kiadásának jogával élni kíván, azoknak szerzőivel az eredményhirdetést követő 6 hónapon belül szerződést köt. A kiadott műért az esetleg elnyert díjon vagy jutalmon kívül a szerződés szerinti jogdíj is jár a szerzőnek. A pályázati műveket csak akkor lehet más kiadónak átadni, ha ehhez a Kossuth Kiadó igazgatója hozzájárul.

Kossuth Könyvkiadó és
Művelődésügyi Minisztérium

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

OLVASÓINK FIGYELMÉBE!

P. N. Fedoszejev:
KOMMUNIZMUS ÉS FILOZÓFIA
608 old. Ára: 54,— Ft

Jean Kanapa:
AZ EGYHÁZ TÁRSADALMI TANÍTÁSA ÉS A MARXIZMUS
464. old. Ára: 45,— Ft

T. J. Ojzerman:
A MARXISTA FILOZÓFIA KIALAKULÁSA
676 old. Ára: 60,— Ft

★

Karl Marx és Friedrich Engels Művei 9. kötet
636. old. Ára: 32,— Ft

Karl Marx és Friedrich Engels Művei 16. kötet
798 old. Ára: 32,— Ft

V. I. Lenin Összes Művei
3. kötet (2. magyar kiadás)
720 old. Ára: 30,— Ft

V. I. Lenin Összes Művei
4. kötet (2. magyar kiadás)
522 old. Ára: 30,— Ft

V. I. Lenin Művei
39. kötet
396 old. Ára: 26,— Ft

Lenin:
A baloldali elhajlásról
404 old. Ára: 30,— Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
APR 8 1965
UNIVER... ...ELEY ...NI.

2

XX. ÉVFOLYAM 1965 FEBRUÁR

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

HARSÁNYI IVÁN: A marxizmus—leninizmus egyetemessége és a nemzetközi munkásosztály egységes stratégiája — — — — — 1

DR. GÖNCZI IVÁN: Mezőgazdasági nagyüzemeink lehetőségeinek kihasználása — — — — — — — — — — — — — 17

A SZOCIALISTA REALIZMUSRÓL (A Kulturális Elméleti Munkaközösség vitaanyaga) — — — — — — — — — — — — 30

HÚSZ ÉVVEL EZELŐTT TÖRTÉNT

DOKUMENTUMOK ÉS VISSZAEMLÉKEZÉSEK AZ ÚJ MAGYARORSZÁG MEGSZÜLETÉSÉRŐL — — — — — — — — — — 61

ESZMECSERE

A társadalmi tevékenység objektív törvényeiről (DR. BALOGH JÓZSEF) — — — — — — — — — — — — — — 70

A realizmus — még „konkrétebben" (ÚJFALUSSY JÓZSEF) — — 75

MEGJEGYZÉSEK

Fegyelem és demokrácia (K. GY.) — — — — — — — — — 81

Az építőiparról (V. I.) — — — — — — — — — — — — 82

SZEMLE

Újjáválasztás után — új feladatok előtt (VÉRTES IMRE) — — — — 84

NEMZETKÖZI SZEMLE

Az Indiai Kommunista Párt kongresszusa az ország helyzetéről (M. L.) — — — — — — — — — — — — — — — 89

TÁJÉKOZÓDÁS

Népművelők vitája (FÜLEKI JÓZSEF) — — — — — — — — 96

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Nemes Dezső: A Bethlen-kormány külpolitikája 1927—31-ben (BORSÁNYI GYÖRGY) — — — — — — — — — — — — 108

Sik Endre: Fekete-Afrika története I—II. (KALMÁR GYÖRGY) — 112

Értékes marxista mű a mai kapitalizmusról (DR. SZAMUELY LÁSZLÓ) — — — — — — — — — — — — — — — 115

Váczi Mihály: A zsezse-madár (KISPÉTER ANDRÁS) — — — — 118

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF. 2. SZ. BUDAPEST 1965 FEBRUÁR

A marxizmus—leninizmus egyetemessége és a nemzetközi munkásosztály egységes stratégiája

Írta: HARSÁNYI IVÁN

A kapitalizmus mint társadalmi-gazdasági alakulat megjelenése óta két egymásnak ellentmondó és egyben összefonódó tendencia jellemzi az emberi társadalom fejlődését. Az egyik az, hogy *a kapitalizmus révén fokozatosan egységessé vált az egész emberiség társadalmi fejlődésének folyamata.* E tendencia fő meghatározó eleme a gazdasági viszonyok fokozódó nemzetközivé válása. „A termékei számára szükséges egyre kiterjedtebb piac keresése — írja Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban — végigkergeti a burzsoáziát az egész földgolyón. Mindenüvé be kell magát fészkelnie, mindenütt fel kell törnie a talajt, mindenütt kapcsolatokat kell létesítenie. A burzsoázia a világpiac kizsákmányolásával valamennyi ország termelését és fogyasztását nemzetközivé tette."[1] Ez a folyamat már a klasszikus kapitalizmus időszakában is jelentősen előrehaladt. A tőkés fejlődésben élenjáró országok befolyásuk alá vonták a társadalmi fejlődés korábbi fokain álló óriási területeket, kegyetlen és torz formában bekapcsolták őket a világ nagy részére kiterjedő tőkés munkamegosztásba. Ezt többnyire közvetlen politikai uralmukkal is biztosították e területeken.

A másik tendencia abból következik, hogy a tőkés fejlődés *önálló nemzeti államokban, viszonylag különálló és egységes nemzetgazdaságokban megy végbe.* A kapitalizmusnak minden országra egységesen jellemző vonásai e nemzeti államok történelmi útja során változatos formákat öltenek. Más utat járt be a kapitalizmus a XVI. századi polgári forradalom után Hollandiában, mint 1640 után Angliában, 1789 után Franciaországban, 1848—50 után Közép-Európában, 1861 után Oroszországban, a XX. században Kiná-

1 Marx—Engels Válogatott Művek I. köt., Szikra 1949. 40. old.

Digitized by Google

ban, Indiában, Egyiptomban, vagy a második világháború után Szenegálban.

A tőkés fejlődés mindkét említett irányzatának fontos következményei voltak és vannak a munkásosztály harcára nézve. A munkásmozgalom nemzetköziségé éppen a kapitalizmus nemzetköziségéből következik. A „Világ proletárjai, egyesüljetek!" jelszóval, a Kiáltvánnyal és a Kommunisták Szövetségének létrehozásával a munkásmozgalom mintegy *tudomásul vette harcának ezt az objektív körülményét.* A munkásosztály élenjáró erői a tőke ellen vívott küzdelem jóval több mint száz éve alatt mindig törekedtek ennek a felismerésnek gyakorlati érvényesítésére. A munkások nemzeti politikai osztagai létrehozták azokat a formákat, amelyek révén harcukat nemzetközileg összehangolhatták, s amelyek elősegítették az osztályharc során szerzett tapasztalataik kicserélését és általánosítását, közös taktikai alapelvek kialakítását, együttes akciók lebonyolítását. Nemzetközi szerveik felépítése és hatásköre — a fejlődés különböző szakaszainak megfelelően — eltérő volt, de létük és tevékenységük azt fejezte ki, hogy a munkások harca a *nemzetközi* tőke ellen folyik, és menetében nem nélkülözhető *a munkások nemzetközi szervezettsége.*

Másrészt a gazdasági tevékenység és a tőkés politikai hatalom nemzeti keretei miatt először a munkásosztálynak is „önmagát nemzeti osztállyá kell emelnie, önmagát nemzetté szerveznie, ezért maga is nemzeti még, bár semmi esetre sem burzsoá értelemben". Ez fejeződik ki abban, hogy a munkásosztálynak nemzeti politikai pártjai vannak, amelyek egy-egy ország határai között küzdenek az egész világ munkásai történelmi feladatának megoldásáért, állandóan figyelembe véve országuknak a többiekéhez képest sajátos feltételeit.

A tőkés rend huszadik századbeli fejlődése *még erőteljesebbé és sokrétűbbé tette mindkét tendenciát,* a társadalmi viszonyok nemzetközi tőkés integrálódását és nemzeti differenciálódását. Az imperializmus korszakában minden korábbinál erőteljesebben domborodott ki a burzsoá társadalom egyetemessége, amely mindkét tendenciának alapja.

A monopóliumok fejlődése és az imperialista országok egész világra kiterjedő uralma révén a *kapitalizmus egyetemes világrendszerré vált.* Az imperializmus sok ellentmondásával, véget vetett a burzsoá fejlődés 1871 óta tartó viszonylag békés időszakának. Megváltoztak a munkásosztály *nemzetközi* feladatai: az erőgyűjtés évtizedeteit a forradalomra való felkészülés szakasza váltotta fel. Az imperialista uralom világot átfogó rendszere történelmileg a *világ minden tőkés országa számára időszerűvé tette a pro-*

Digitized by Google

letárforradalmat, anélkül, hogy mindenütt egyenlő mértékben *gyakorlatilag* is napirendre tűzte volna.

Az imperializmus kora differenciálta a szélesebb értelemben vett forradalmi világmozgalom osztálybázisát. A közepesen fejlett országok kispolgári, elsősorban paraszti rétegein kívül ebben az időszakban még egy hatalmas, új, nem proletár forradalmi erő jelent meg a nemzetközi osztályharc porondján: *a gyarmati országok nemzeti felszabadító mozgalma*, elsősorban paraszti osztálybázissal, s túlnyomórészt a burzsoázia vezetésével.

A XIX. század végére úgyszólván nem maradt olyan zuga a Földnek, ahová valamilyen formában be ne tette volna lábát a kapitalizmus. Ekkor alakult ki végérvényesen az a helyzet, hogy *a tőkés világ két egymástól gyökeresen különböző „féltekéből" áll:* kizsákmányoló és kizsákmányolt, elnyomó és elnyomott, fejlett és fejletlen, független és függő területekből és országokból.

A kapitalizmus jelenléte természetesen befolyást gyakorolt a leigázott országok társadalmi viszonyaira. A század elejétől, különösen pedig az első világháborútól *sok gyarmati országban meggyorsult a tőkés társadalom elemeinek kialakulása.* Ezek már nem csupán mint „anyaországuk" függvényei tartoztak a tőkés világrendszerhez, hanem önálló kapitalista létük kialakítása felé haladtak. Megszületőben volt a helyi burzsoázia, a proletariátus, az értelmiség. Az osztályharc fellendült; előterében egyelőre a függetlenség kivívása, a gyarmati iga lerázása állt. Ideológiailag e mozgalmakban szinte egyeduralkodó volt a nacionalizmus.

A II. Internacionálé pártjainak és vezetőinek többsége egyszerűen nem tudott mit kezdeni a gyarmati felszabadító harccal. Legjobb esetben igen-igen éretlen polgári nemzeti mozgalomnak tekintették, történelmi helyét teljesen félreértették. Lenin stratégiai zsenije kellett ahhoz, hogy a nemzeti felszabadító mozgalomban megmutassa az *eljövendő proletár világforradalom szerves részét.* „A Kelet... — írta Lenin 1923-ban — végleg belesodródott a világforradalmi mozgalom általános forgatagába."[2] „Inkább kevesebbet, de jobban" című cikkében a *szocialista világforradalom* győzelmének biztosítékaként értékelte a keleti népeknek a forradalmi mozgalomba való bekapcsolódását.

A lenini álláspont egyik nagy erőssége az volt, hogy nem zárkózott el szektás módon a nem proletár forradalmi mozgalmaktól. Saját mivoltukban vette számításba ezeket, igyekezett helyes irányba terelve kihasználni forradalmi energiájukat, ellensúlyozni elkerülhetetlen ingadozásaikat, a proletármozgalomra gyakorolt hatásuk negatív oldalait. Ez óriási előrelépés volt a II. Internacio-

[2] Lenin Művei, 33. köt. Szikra, 1953. 501. old.

Digitized by Google

nálé sok pártjának szemléletéhez képest, amelyben a gyarmati harcok fellángolása alig, vagy csak torz módon tükröződött.

A korszak nagy eseménye az Oroszországban bekövetkezett világtörténelmi fordulat volt. 1917-ben *megjelent az új társadalmi-gazdasági rend, a szocializmus,* egyelőre egy országban, Szovjet-Oroszországban. A forradalmi mozgalomnak most első ízben volt olyan élcsapata, amely nemcsak megszerezte, de meg is tudta tartani a hatalmat, és az összes haladó mozgalmak támaszpontjává vált.

Az oroszországi forradalom nagy hatást gyakorolt a nemzetközi viszonyokra és minden ország marxistáinak fontos tanulságokkal szolgált. „Forradalmunk egyes alapvető vonásainak — írta Lenin 1920-ban —, a szó legszorosabb értelmében, azaz olyan értelemben kell nemzetközi jelentőséget tulajdonítani, hogy nemzetközi érvényűek, vagyis történelmileg elkerülhetetlen, hogy nemzetközi méretekben megismétlődjék az, ami nálunk történt. Persze igen nagy hiba volna, ha túloznánk ezt az igazságot, ha forradalmunk egyes alapvető vonásain túl is kiterjesztenők érvényességét."[3] Lenin az Októberi Forradalom nemzetközi érvényű vonásai közül is kiemelte a munkásosztálynak a *proletariátus diktatúrájában* testet öltő osztályfegyelmét.

Október óta a kapitalizmus többé már nem egyetlen, mindenre kiterjedő világrendszer. Tendenciái még sokáig meghatározták a világpolitika eseményeit, de már nem érvényesültek zavartalanul, s már nem lehet csupán belőlük megmagyarázni a korszak vonásait.

* * *

Ha a nemzetközi kommunista mozgalom, illetve a *forradalmi világmozgalom mai helyzetét* vizsgáljuk, a már említett, a század elején megfigyelhető tendenciák további kibontakozását kell figyelemmel kísérnünk, s fejlődésük új tényezőit is szemügyre kell vennünk.

A történelmi helyzet a második világháború után mindenekelőtt egy egészen új elemmel gazdagodott: a világ területének egynegyedén a Föld lakosságának egyharmada létrehozta *a szocialista országok egész világrendszerét.* A szocializmus, amely az első világháborúig mindenütt ellenzéki mozgalom volt, a két háború között pedig a világpolitika jelentős, de elszigetelt állami tényezője is, fokozatosan a nemzetközi helyzet döntő tényezőjévé vált,

[3] Lenin: „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lenin Művei 31. köt. Szikra, 1951. 5. old.

Digitized by Google

amelynek léte minden más folyamatra rányomja a bélyegét. Ezzel végérvényesen megszűnt a tőkés rendszer területi értelemben vett egyetemessége.

A nemzeti felszabadító mozgalom fejlődésének új szakaszába lépett. A szocializmus előretörésére támaszkodva a gyarmati népek többsége kivívta állami függetlenségét, és harcba indult a gyarmatosítás végleges megszüntetéséért. Ebben az új szakaszban kiéleződik a harc a függetlenségért vívott csatákban közösen fellépő osztályok között is. Élesen vetődik fel a továbbhaladás társadalmi útjának kérdése, olyan történelmi helyzetben, amelyben csak a jelenlegi két alapvető társadalmi rend között lehet választani. A nemzeti felszabadító harc társadalmi felszabadító küzdelembe csap át, mérhetetlen tömegeket mozgat, és mintegy 60 újonnan kialakult önálló állam területén folyik. Mindez növeli a forradalmi harc egyetemességét, de differenciáltságát is, tekintve, hogy az új államok a társadalmi és gazdasági fejlettség, a függetlenség és a politikai haladás igen különböző fokain állnak.

A fejlett tőkés országokban a termelőerők fejlődése annyira kiélezte a kapitalizmus belső ellentéteit, hogy *szükségessé vált a monopolkapitalista állam átfogó gazdasági beavatkozása* a burzsoá rend létének fenntartására, a kizsákmányolás és az újratermelés viszonylag normális menete érdekében. Ez a beavatkozás a lakosság legszélesebb rétegeinek érdekeit sérti, akár úgy, hogy az állam segítséget nyújt a középrétegek monopolista fosztogatásához is, akár a demokratikus jogok ezzel járó korlátozása révén. Ez *igen széles monopóliumellenes egységfront objektív lehetőségét hozza létre.* A monopolista államnak közvetlenül minden eddiginél szűkebb csoportok érdekeit szolgáló manőverei a tömegek számára világosabbá tehetik az állam szerepét az osztályharcban, bár azt a látszatot is kelthetik, hogy *a* tőke szerepe csökken, vagy hogy az állam *nem kapitalista* tényező. Ha azonban sikerül a dolgozókat saját tapasztalataik során meggyőzni a való helyzetről, akkor a kistulajdonosi rétegek antimonopolista, tehát demokratikus harca objektíve a szocialista forradalomért folyó harc részévé válhat, némileg hasonlóan az antifasiszta frontok időszakához.

A második világháború óta kibontakozott helyzetnek fontos eleme a *viharos technikai fejlődés.* Ennek egyik következménye az *új haditechnikai szituáció.* A tömegpusztító fegyverek kialakulása és terjedése ugrásszerűen megnövelte a háború veszélyességét. Ez hatalmas és igen szerteágazó erőket vonultat fel a béke védelmében, a háború osztályharcos ellenségeitől a pacifistákon át egészen egyes anyagi érdekeiket, vagy egyszerűen életüket féltő burzsoá rétegekig. *A békéért folyó küzdelem forradalmi jelentősége* nem abban van, hogy egy adott tőkés országban kérdésessé tenné

Digitized by Google

a burzsoázia uralmát, hanem páratlan mozgósító erejében és abban, hogy a békéért folyó harc objektíve feltétlenül *a háborús veszély valódi forrása, az imperializmus ellen* irányul.

A technika fejlődésének egy másik fontos következménye, hogy sok termelési ágban már csak a nemzetközi piacokat figyelembe véve lehet hatékonyan kihasználni a modern termelőerőket, illetve egyes ágak hatalmas tőkeigényessége a beruházásokban is nemzetközi erőfeszítéseket követel. Ez a két világrendszer harcának fontos alkotóelemévé teszi *termelési erőfeszítéseik nemzetközi összehangolásában* folyó versenyüket. A szocialista országok gazdasági együttműködése fontos új elvi és gyakorlati kérdéseket vet fel, mert a szocialista fejlődés is nemzeti államok és önálló népgazdaságok kereteiben bontakozik ki és folyik. A nemzetközi állammonopolista integráció a fejlett országok munkásait is sok tekintetben új helyzet elé állítja, s még fontosabbá teszi közös cselekvésüket.

Napjainkban tehát a forradalmi mozgalom soha nem látott méreteket öltött, minden eddiginél átfogóbbá vált, viszont a sokféle forradalmi irányzat bekapcsolódása révén tovább fokozódott sorainak szükségszerű és történelmi haladást jelentő heterogenitása is. Ebben az objektív helyzetben óriási lehetőségek rejlenek, s ezeket akkor lehet maradéktalanul kihasználni, *ha sikerül valamennyi forradalmi és haladó áramlatot és energiát egyetlen áradatban összefogni.* Ez nem könnyű feladat, mert az utóbbi években *tapasztalatlan százmilliók kapcsolódtak be a forradalmi harcba,* gyakran olyan országokban, ahol tapasztalataik hiányát nem ellensúlyozza osztállyá szerveződött munkásság, marxista—leninista párt útmutató és szervező tevékenysége. *Illúzió volna azt hinni, hogy politikai aktivitásuk azonnal érett taktikát, adekvát ideológiát termelhet ki.* E tömegek bizonytalansága még ott is jelentős hatást gyakorol, ahol van munkásosztály és kommunista párt, különösen akkor, ha a lakosság nagy többsége nem proletár rétegekhez tartozik.

Kétségtelenül a marxista—leninista pártok feladata az *egész* forradalmi mozgalom összefogása. A legkülönbözőbb társadalmi, politikai és ideológiai alapról induló emberek sokféle közvetlen célért folyó harcának tengelyében korunkban az a küzdelem áll, amelyet a munkásosztály vív történelmi feladatának megoldásáért, az osztálynélküli társadalom kivívásáért. Ennyiben természetes, hogy a kommunista pártok, amelyek a legkövetkezetesebben fejezik ki a munkásosztály érdekeit, vannak hivatva arra, hogy egységes áradatba tereljék a kor összes felszabadító harcait. Ez azonban a gyakorlatban nem valósul meg önmagától. A forradalmi erők közül a kommunistáknak van a legtöbb tapasztalatuk, a szo-

Digitized by Google

cialista világrendszer révén pedig a legnagyobb anyagi erejük is. Vezető szerepük azonban csak olyan mértékben realizálódhat, amilyen mértékben képesek arra, hogy az egész mai történelmi folyamatra *egységesen érvényes elemzést és gyakorlati útmutatást* adjanak. Az egyenlő és önkéntes szövetségesek csak ebben az esetben fogják elismerni ezt a vezetést, akkor sem mindig vita nélkül, s nem feltétlenül szavakban, hanem azzal, hogy magukévá teszik a marxista elmélet és gyakorlat fontos elemeit, nem is elsősorban ideológiai megfontolásból, inkább saját helyzetük parancsoló követelményeként. Ez teszi olyan nagy fontosságúvá *az új világhelyzet megítélésének kérdését,* és ez is magyarázza azt a heves vitát, amely e kérdésben kirobbant, s amely méreteiben a munkásmozgalom eddigi történetének legnagyobb elvi-politikai vitája. Az elfoglalt álláspontok néha közvetlenül megfelelnek a forradalmi mozgalomban részt vevő különböző erők osztályhelyzetének, máskor egymásra gyakorolt befolyásuk mértékét, határait jelzik.

A nemzetközi kommunista mozgalom 1957-es és 1960-as moszkvai értekezletének okmányai, a marxizmus—leninizmus alapján álló pártok különböző tanácskozásai a valósághoz híven tárták fel a helyzet alapvető vonásait. A vitát tehát nem a koncepció *hiánya okozza,* hanem az, hogy *több koncepció van.* Vannak olyanok, akik a moszkvai tanácskozásokon elfogadott platformnak éppen az *alapvonásokról* adott elemzését vetik el, vagy értelmezik egészen másképpen. A vita kimenetele azért óriási jelentőségű, mert a kor helyes vagy helytelen magyarázata, a belőle fakadó teendők jó vagy hibás meghatározása nagy kiterjedésű gyakorlati folyamatokat befolyásolhat ilyen vagy olyan irányban.

* * *

A munkásmozgalomban folyó *elméleti* harc egyik fő kérdése a *marxizmus—leninizmusnak — mint a valóság folyamatait tükröző tudományos elméletnek egységes érvénye és konkrét alkalmazásának sokfélesége.* A marxizmus egysége többféle értelemben is vita tárgya. Előfordul, hogy figyelmen kívül hagyják *alkotórészeinek, elemeinek szerves kapcsolatát,* „szemelgetnek" belőle, tetszés szerint elismerve vagy elvetve egyet-mást, máskor pedig „beleépítenek" valamit. Néha kiragadott, más elemektől elszakított tételeit nyilvánítják „valódi" marxizmusnak. A polgári ideológiának a marxizmussal kapcsolatos új taktikája, amely előtérbe tolta a kevésbé nyíltan antimarxista irányzatokat, különösen időszerűvé teszi ezt a problémát.

Digitized by Google

Minden komolyabb történelmi fordulón újra felvetődik a *marxizmus történeti egységének* kérdése is, vagyis — kissé leegyszerűsítve — az, hogy érvényesek-e a mai folyamatokra a „XIX. századbeli" marxizmus megállapításai. Megkísérlik szembeállítani a fiatal Marxot a Tőke szerzőjével, az utóbbit Engelsszel, Lenint mindkettőjükkel, a mai marxistákat valamennyiükkel. A polgári ideológusoknak kedvenc érvük, hogy a mai marxizmus már egyáltalán nem az, amit Marx kifejtett, hanem egyszerűen a kommunista gyakorlat „szolgálóleánya". Természetesen mi sem volna helytelenebb, mint ha a marxizmus egyetemességét lezártságnak, befejezettségnek fognánk fel. A konkrét helyzetekre vonatkozó marxi—lenini útmutatások — anélkül, hogy érvényüket veszítenék — az újabb körülmények között időszerűtlenné válhatnak. Semmi sem mentené, ha azt állítanánk, hogy a korunk társadalmi jelenségeit illetően már a megismerés elképzelhető teljességének a birtokában vagyunk, vagy hogy mindenféle újonnan felvetődő kérdésre kész megoldások találhatók elméletünkben. Fejlődése során a marxizmus megméri a változó valóság tényeit a korábban kialakult elméleti általánosítások mércéjén, de forradalmi módszerével vizsgálva az újat, gazdagítja is ezeket az általánosításokat, ha pedig ez indokolt, új tételeket állít fel a régiek helyébe. Ez azonban nem érinti a *marxizmus lényegi részeit*, amelyeket cáfolhatatlanul megerősítettek az utolsó száz év történeti változásai.

A legélesebb harcok a *marxizmus nemzetközi egységének* kérdésében folynak. Ezek a viták mai formájukban azt a veszélyt is felidézik, hogy más forradalmi áramlatok szemében *kérdésessé válik a marxizmus—leninizmus és a marxisták által adott útmutatások érvénye*. Egyes irányzatok burkoltan, mások nyíltan is elismerik több, egyenjogú nemzeti, helyi, kontinentális marxizmus létjogosultságát. Ez az álláspontjuk egybeesik a polgári ideológia marxizmus elleni támadásának egyik fő irányával: azzal, hogy kétségbe vonja a marxizmus tudomány-jellegét.

Bizonyos, hogy a marxista társadalmi tanítás, amely éppen a társadalmi fejlődés nemzetközi érvényű törvényeire alapozza vizsgálódását, *nem parcellázható fel földrajzi elv alapján*. Az „ázsiai" marxizmus, vagy a „nemzeti" kommunizmus — képtelenség. Vagy egyetlen tudományos szocializmus van, vagy egy sincs. A marxizmus önjelölt „egyenjogú irányzatai" legfeljebb a marxizmus különböző magyarázatai, amelyek a valóság különböző értelmezésén alapulnak, és a polgári, kispolgári nézeteknek marxista álláspontokkal való, különféle típusú összevegyítése révén keletkeznek.

Az ilyen értelmezéseknek van bizonyos előtörténete. Már az orosz narodnyikok is speciális, nyugat-európai szocializmusnak tartották a marxizmust, maguknak pedig saját „orosz szocializ-

Digitized by Google

must" gyártottak, amely szerint Oroszországot a földközösség maradványai közvetlenül viszik el a szocializmusba. Az Októberi Forradalom után viszont a nyugat-európai reformisták kiáltották ki a leninizmust orosz marxizmusnak. A revizionista Browder a 40-es években érvénytelennek nyilvánította a marxizmust az USA sajátos körülményei között. A kevéssé fejlett országok sok ideológusa szerint a marxista szocializmus jellegzetesen európai találmány, amely nem alkalmazható például a kelet-afrikai viszonyokra.

Magában a kommunista mozgalomban is előfordul egyes országok nemzeti sajátosságainak olyan fajta túlhangsúlyozása, amely kimondatlanul vagy kimondva megengedi az egymástól *lényegüket tekintve is különböző nemzeti utak* elméletét és gyakorlatát. A sajátosságoknak ez a nacionalista elemeket is tartalmazó, káros felfogása gyakran torkollik olyan irányú kísérletekbe, hogy a szocialista átalakulás valamely nemzeti formáját — összes szükségszerű és véletlen elemeivel együtt — a nemzetközi törvényszerűség rangjára emeljék. A marxizmus ilyen értelmezése baloldali-szektás és jobboldali-opportunista tartalmat egyaránt hordozhat és hordoz is.

A marxizmus egyetemességének, nemzetközi érvényének elutasítása vagy hallgatólagos megkerülése a munkásmozgalomban kialakult hamis stratégiai elgondolások elméleti alapja.

* * *

A történelmi materializmus és minden korábbi társadalomelmélet között éppen az a minőségi különbség, hogy a marxizmus a *társadalmi folyamatban* — a természeti folyamatokhoz hasonlóan — megtalálta a valóságos, anyagi *törvényszerűségeket.* A legnagyobb marxi felfedezés e tekintetben a társadalmi-gazdasági alakulat létének tudományos felismerése volt, annak bemutatása; hogyan kapcsolódnak egymáshoz a társadalomnak egy adott, történelmileg kialakult rendjében a különféle társadalmi viszonyok, és melyek közöttük a meghatározó erejűek. A marxizmus alapítói óriási történeti anyagon bizonyították be, hogy az anyagi folyamatok határozzák meg — sok áttétellel — az összes egyéb viszonyokat, s hogy egy adott kor embere (osztályai, pártjai) számára a kor társadalmi viszonyai és a bennük ható törvények az előző nemzedékek tevékenysége eredményeként adottak, mint saját társadalmi aktivitásuk kiindulópontjai, illetve mint ennek lehetséges irányai. Egy-egy társadalmi-gazdasági alakulat legfőbb törvényei nemzetközi érvényűek, és egész útját végigkísérik. Sehol a világon nem

Digitized by Google

képzelhető el kapitalizmus a termelőeszközök tőkés tulajdona, a kizsákmányolás során elsajátított értéktöbblet, a burzsoá rendre jellemző osztályok harca nélkül. A tőkés társadalom a formák legnagyobb változatossága közepette járja be történeti útját, gyakran korábbi társadalmi viszonyok maradványaival összefonódva, de sohasem e belső meghatározottságát jelentő lényegi vonások nélkül.

Bár a szocializmusról, mint társadalmi-gazdasági alakulatról korántsem tudunk még a tőkés rend marxi vizsgálatához hasonló mélységű elemzést adni, annyit már az eddigi történelmi gyakorlat is tisztázott, hogy *a szocializmusnak is vannak általános, nemzetközi érvényű, egymással összefüggő, lényegi vonásai,* amelyeknek komplexuma nélkül mint *jelenség* sem létezhet. A nemzetközi kommunista mozgalom különböző dokumentumai ezek közül legfontosabbaknak találták: a termelőeszközök társadalmi tulajdonát, a munkásosztálynak szövetségeseivel együtt gyakorolt hatalmát, majd — amikor a proletárdiktatúrát az egyetemes népi állam váltja fel — továbbra is fennmaradó vezető szerepét, a marxista—leninista párt vezetését, a gazdaság tervszerű irányítását és fejlesztését, a szocializmus és a haladás nemzetközi erőivel való összefogást. Sőt: abban az értelemben, hogy a szocializmusba való átmenet a világon mindenütt ezeknek a lényegi vonásoknak a megvalósítására irányul, magának a *forradalom közvetlen politikai aktusának is* vannak — jóval tágabb határok között mozgó — általános nemzetközi érvényű vonásai.

Melyek ezek a tágabb határok? Kétségtelen, hogy a szocialista forradalom útjainak sokféle változata alakult ki korunkban. Ennek első magyarázata — egészen leegyszerűsítve — maguknak a forradalmaknak a sokasodása. Az azonos lényegű forradalmak, társadalmi átalakulások a nemzeti feltételek különbözősége miatt sohasem ismétlik meg teljesen egymást. Ebben az értelemben nem új jelenség a szocialista forradalom formáinak sokfélesége. Már 1945 előtt is legalább hat-hétféle formát tarthattunk számon: a Párizsi Kommünt, az Októberi Forradalmat, amely bizonyos értelemben a kor klasszikus formájának tekinthető, de maga is mást jelentett a fejlettebb európai részeken, mint például Törökországban, a nyomában feltörő, de tőle sokban különböző kelet- és közép-európai forradalmakat, a mongol forradalom korai nem kapitalista útját, a Kína területén alakult szovjeteket, valamint a későbbi népi demokratikus forradalmak előképét, a Spanyol Köztársaságot. Tapasztalataik értékét nem csökkenti, hogy ebben az időszakban csak a szovjet és a mongol forradalom aratott végleges győzelmet.

1945 után, az antifasiszta harcok és a Szovjetunió háborús

Digitized by Google

győzelme következtében Európa és Ázsia tizenegy országában a forradalmak új formái keletkeztek, s ezeknek, közös vonásaik mellett, számtalan sajátosságuk is volt. Voltak közöttük a többihez viszonyítva fejlett, közepesen fejlett és elmaradott országok. Egyes helyeken hosszan tartó fegyveres polgárháború és felszabadító harc vezette be a népi demokratikus forradalmat, másutt elsősorban az uralkodó osztályok háborús csődje és veresége nyitotta meg útját. Néhol kezdettől fogva érvényesült a munkásosztály hegemóniája és konkrét vezető szerepe is, és a burzsoázia szóhoz sem jutott az államhatalomban. Máshol a burzsoáziát a forradalom első szakaszában nehéz harcokkal kellett megfosztani jelentős hatalmi pozícióitól, mielőtt termelőeszközeihez hozzá lehetett volna nyúlni. A forradalmak nagy részének volt egy olyan, többé-kevésbé világosan elválasztható szakasza, amelyben elsősorban a polgári demokratikus forradalom még meg nem oldott feladatait intézte el; akadt azonban olyan ország is, amely a szocialista forradalom menetében oldotta meg ezeket a feladatokat.

1959-ben győzött *a kubai nemzeti demokratikus forradalom*, amely két év alatt szocialista forradalomba ment át. A földkérdés megoldásán kívül egészen sajátos vonása az, hogy az eredetileg nem marxista és nem a munkásosztályra támaszkodó forradalmi erők az események menetében a marxizmus—leninizmus álláspontjára helyezkedtek és a kommunista párttal szövetkezve, majd vele egyesülve, a szocializmus útjára vezetik népüket. Ez a forradalom adott először ízelítőt abból, mekkora a szocialista világrendszer kisugárzó ereje. Erre az erőre támaszkodva, alig kilencven kilométerre az USA partjaitól, egy hétmilliós nép fenntarthatja és fejlesztheti hatalmát, teljesítheti forradalmi küldetését.

Szaporodnak azok a tapasztalatok, amelyeket a *nem kapitalista út* első, sokszor még tisztázatlan szakaszában tartó ázsiai és afrikai forradalmak nyújtanak. Az ilyen fejlődés lehetőségére már Lenin rámutatott a Komintern II. kongresszusán. „Az előrehaladott országok proletariátusának segítségével az elmaradott országok áttérhetnek a szovjetrendre és bizonyos fejlődési fokokon keresztül — a kommunizmusra, a tőkés fejlődési szakasz elkerülésével."[4]

Ezeknek a forradalmaknak a sajátosságait nem lehet kizárólag a helyi viszonyok különlegességével magyarázni. A szocialista világrendszer léte és a megváltozott nemzetközi erőviszonyok teszik lehetővé, hogy valamilyen formában a szocializmus útjára lépjenek olyan országok is, amelyekben még nem jöttek létre, vagy kezdetleges állapotban vannak a szocialista forradalom klasszikusan értelmezett anyagi-társadalmi feltételei. Minthogy a nemrég

[4] Lenin Művei, 31. köt. Szikra 1951. 244. old.

Digitized by Google

felszabadult országoknak már vannak bizonyos tapasztalataik arról, hogy a kapitalista fejlődés az ő viszonyaik között lassú és terméketlen, sok ország dolgozói elvetik a fejlődésnek ezt az útját, és forradalmi politikai vezetőik irányításával a szocialista országok példája alapján, de sajátos úton közelednek a szocializmushoz.

A mai nem kapitalista úton fejlődő országokban sok az olyan jelenség, amely a szocializmus megközelítésének összes korábbi formáihoz képest új. A legjelentősebb az, hogy a munkásosztálynak és a szegényparasztságnak a munkásosztály vezette politikai hatalma, vagyis a proletárdiktatúra, amely Oroszországban egy éjszaka alatt, a népi demokratikus országok többségében pedig egy-két év fokozatos fejlődésével jött létre, ezekben az országokban egy egész történelmi korszak folyamán alakul ki. Fekete-Afrika nem kapitalista országaiban (Ghanában, de főleg Guineában és Maliban) megmagyarázhatja ezt — a Mongol Népköztársaság korábbi, 1921-től 1940-ig húzódó hasonló szakaszának analógiájára — az osztályviszonyok kialakulatlansága, az osztállyá szerveződött proletariátus hiánya. Más a helyzet azokban az országokban, amelyekben (mint pl. Algériában, Burmában, vagy az EAK-ban) nem a kapitalizmus teljes megkerülésével, hanem a tőkés fejlődés már felhalmozott, többé-kevésbé jelentős elemeinek félrelökésével alakítják ki a nem kapitalista fejlődés útját. Ezeknek az országoknak hatalmi viszonyait a nemzeti osztályszerkezet mellett erősen befolyásolja a felszabadító mozgalomban részt vett osztályok és pártok közötti korábbi viszony, felszabadulásuk konkrét hazai és külső körülményei.[5] Egyes országok fejlődésének előző időszakaiban meg nem értés, sőt, harc is volt a mai politikai vezető csoportok és a kommunisták között, s néha a kommunisták szövetségi politikájának hibái is hozzájárultak ehhez. Az ilyen történelmi előzmények maradványaitól nem könnyű megszabadulni.

A mai nem kapitalista úton haladó országok forradalmi vezetői nem fogadják el teljes egészében a marxizmus—leninizmust cselekedeteik irányát meghatározó elméletként. Ebben az esetben helyénvaló a kérdés: mi különbözteti meg őket azoktól az európai reformistáktól, akik megőriztek valamit a marxizmusból, vagy az „európai baloldal" politikailag haladó, „marxizáló" képviselőitől? Ideológiailag mindenesetre az, hogy a proletárszocializmusnak nem a periférikus elemeit veszik át, hanem a burzsoázia megdöntésének és kisajátításának, a termelőeszközök társadalmi tulajdonának, az imperializmus elleni következetes harcnak, a nemzetközi forradalmi erőkkel való tevékeny összefogásnak az eszméit.

5 Ne felejtsük el: ugyanilyen vagy hasonló érettségi fokon álló távol-keleti országok a munkásosztály és marxista pártja vezetésével, a proletárdiktatúra néhány év alatt kialakított, viszonylag „hagyományos" keretei között indultak a szocializmus felé, s ezt történelmi előzményeik és forradalmi nemzetközi feltételei magyarázzák.

Digitized by Google

A legfontosabb azonban nem egyszerűen a marxizmus előtti kalapemelés, hanem az, hogy súlyos harcokban *tényleg* megdöntik és kisajátítják a burzsoáziát, vagy meggátolják nagyobb arányú kialakulását, valóban köztulajdonba veszik az alapvető termelőeszközöket (a gazdasági helyzetük meghatározta ütemben), lépéseket tesznek arra, hogy államapparátusukat átalakítsák a nem kapitalista és antikapitalista fejlődés szükségletei szerint. Ezek a vonások különböző módon és mértékben jellemzik a helyzetet a felsorolt államokban, és még néhány, az útválasztást tekintve döntő periodusban levő államban.

E forradalmak jelenléte a szocializmusért folyó mozgalomban csak annyiban jelent differenciálódást, amennyiben a forradalom újabb formáit hozza létre. Egyébként az összes következetes forradalmi erők fokozatos integrálódását jelzi, a proletárszocializmus egyetemességének diadalát a gyakorlatban és — különböző mértékben — az elméletben is.

Már az eddigiekből is kiderül, hogy a szocialista forradalom útjainak és formáinak alakulására a tőkés rend objektív folyamatai mellett, ezekkel szinte egyenlő súllyal nyomja rá bélyegét a szocialista világrendszer léte és forradalmi fellépése. Ez a fellépés leszűkítette az ellenforradalom exportjának lehetőségét. Az imperializmus egyre kevésbé van abban a helyzetben, hogy nagyméretű közvetlen fegyveres intervencióval akadályozza a forradalmak győzelmét, hogy ezzel neki kedvező harcmodort kényszerítsen rá az amúgy is ezer problémával küszködő fiatal forradalmi államokra. Bármekkora is ma még az imperialista nyomás, a forradalom útjára egyre nagyobb befolyást gyakorolnak magának az adott országnak a körülményei, fejlettsége. A viszonyok szükségszerű tarkasága mellett ez is magyarázza az átmenet formáinak fokozódó sokféleségét.

Minél jobban rányomják bélyegüket a helyi viszonyok az átmenet konkrét útjára, annál nagyobb jelentőségű ezeknek a viszonyoknak napról napra történő helyszíni elemzése. Minél sokfélébbek az újonnan kirobbanó forradalmak körülményei, annál nehezebb valamilyen nemzetközi mozgalmi központból részletekbe menő konkrét útmutatást adni arra, hogyan kell egy bizonyos országban megvívni a harcot, felépíteni a szocializmust. Minél több az olyan ország, amely megindul a szocializmusba való átmenet útján, de amelynek viszonyai erősen eltérnek az első egy tucatnyi országétól, annál kevésbé lehet konkrét kérdésekben egyszerűen és áttételek nélkül átvenni ez utóbbiak tapasztalatait.

Eddig egyes gyengén fejlett országok forradalmainak sajátos vonásairól beszéltünk. Várható azonban, hogy a *fejlett és a közepesen fejlett tőkés országokban* is az új, konkrét formák sokaságát

Digitized by Google

fogja kialakítani a forradalom megvívása és a szocializmusba való átmenet. Máris erre mutat az a sok új megoldás, amelyet a helyzet követelményeinek megfelelően Franciaország, Olaszország, Anglia, Finnország, Görögország, Spanyolország, Chile, Argentína kommunista mozgalma alkalmaz a nagy követelésekért vívott harcban, a holnapi forradalmi küzdelmek megközelítéséhez szükséges szövetségek létrehozatalában, a kapitalizmus új jelenségeinek kihasználására vagy ellensúlyozására. Jelentősek a Latin-Amerika egyes országaiban folyó fegyveres és békés harcok során felszínre került formák is, amelyek szintén sok tekintetben eredetiek.

Mindez az egyes kommunista pártoktól jóval nagyobb önállóságot követel meg politikai vonaluk kialakításában, s ennek messzemenő egyéb konzekvenciái vannak. Többek között együttjár ezzel a pártok közti kapcsolatok új formáinak keresése, az általuk alkalmazott megoldásoknak egymástól való eltérése, sőt bizonyos keretek között a nézeteltérések kezelésének az eddigitől eltérő felfogása és gyakorlata is. A munkásmozgalom alapvető politikai és eszmei egységének talaján folyó viták hasznosak, mert a marxizmus alkalmazásának, védelmének és állandó alkotó megújulásának fórumai lehetnek. E vitákban a partnerekkel szembeni türelemnek elvi következetességgel kell párosulnia. A nemzetközi kommunista mozgalom egysége ma csak az önálló pártok önként vállalt fegyelmén és egységén alapulhat, közös platformja pedig csak alkotó eszmecsere eredménye lehet.

Előfordul — és erre korábbi példák is vannak —, hogy a nézeteltérések kérdésessé teszik a gyakorlati politikai akció egységét is. Ez a jelenség káros, de számolni kell vele és keresni az egység fokozatos helyreállításának útját.

A forradalmi utak sokféleségének növekedése (mint objektív folyamat) és a kommunista pártok differenciáltabb tevékenysége (mint e folyamat szubjektív tudomásulvétele) csak az egységes világfejlődés koncepcióján belül nyeri el értelmét. Tarthatatlan az a szemlélet, amely csak a sokféleséget veszi tudomásul. Végül is az egymástól formájukat tekintve különböző utak *egyazon történelmi feladatnak* a körülményekhez mérten különböző megoldásai. Az egész nemzetközi fejlődés bizonyítja azt is, hogy korunkban egyre növekszik a *fő nemzetközi tényezők hatása* a helyi és részfolyamatokra. Úgyszólván egyetlen eseményt sem lehet a két rendszer erőviszonyaitól, harcuk állásától, adott status quójuktól, a kialakult nemzetközi haditechnikai szituációtól függetlenül megmagyarázni.

Nagy szükség van tehát arra, hogy a kommunisták átlépjenek saját nemzeti tapasztalatuk korlátain. Ennek szükségességére Le-

Digitized by Google

nin is számtalanszor mutatott rá: „A proletariátus nemzetközi forradalma a különböző országokban nem fejlődik és nem is fejlődhet egyenletesen és egyformán. Az összes lehetőségek teljes és sokoldalú kihasználása a munka minden területén csupán a különböző országok munkásai osztályharcának eredményeképpen alakul ki.

A kommunista pártok az utóbbi néhány évben is sokat tettek azért, hogy leküzdjék a szűk nemzeti szemléletet. Több száz kétoldalú párttalálkozón vitatták meg politikájuk időszerű kérdéseit és a nemzetközi kommunista mozgalom helyzetét. Számos regionális találkozó is lezajlott. 1964 januárjában tartották meg III. konferenciájukat a közép-amerikai kommunista pártok. Az év végén egymás után több ilyen találkozó is volt. A skandináv pártok közös megbeszélését december 1-én a Közös Piac kommunistáinak tanácskozása követte, majd az év végén az arab, illetve a latin-amerikai országok kommunista pártjainak értekezlete. Már az előző években sor került az összes nyugat-európai kommunista pártok tanácskozására. Rendszeresen összeül a KGST-ben részt vevő országok párt- és állami vezetőinek tanácskozása.

Ezek a találkozók rendkívül fontosak a feladatok tisztázása szempontjából, de nem pótolhatják az összes kommunista pártok időnkénti tanácskozásait. Olyan nemzetközi osztályharcban állunk, amelynek állandóan ható tényezői túlnőnek nemcsak egy-egy ország, de egy-egy viszonylagosan elhatárolható „szektor" — a szocialista világrendszer, a fejlett tőkés országok, a volt gyarmati területek — keretein is. A nemzetközi vita fő kérdései között egy sincsen, amely csupán e területek egyikének vagy másikának problémája volna. Sem a háború és béke, sem a békés egymás mellett élés, sem a szocialista forradalom útjainak kérdése, sem a szocialista világrendszer és más forradalmi erők kapcsolata, sem a kommunista világmozgalom egységét biztosító politikai vonal kialakításának mechanizmusa nem ilyen. Sőt: az egyes szektorok sajátos problémáit sem lehet szektor-perspektívából megoldani, sajátos problémáik is csak az egész világhelyzet és a többi tényező ismeretében és tekintetbevételével oldható meg.

A munkásosztály óriási történelmi eredményeket ért már el. Mégsem mondhatjuk, hogy lemondhat arról az erőről, amelyet *nemzetközi* szervezettsége és közös fő politikai vonala ad neki a *nemzetközi* tőke elleni harcában. Történelmi tény, hogy a munkásosztály marxista pártjainak százéves útjuk során úgyszólván mindig volt nemzetközi politikai koncepciójuk, amely a különböző időszakban különböző mértékben — szankciókkal is alátámasztva vagy anélkül —, de kötelező volt a mozgalom egyes osztagai számára.

Digitized by Google

Az utóbbi évek antiimperialista küzdelmei megmutatták, hogy a nemzeti talajon kibontakozó osztályharc menetét és eredményét közvetlenül befolyásolják a nemzetközi viszonyok. Enélkül nem magyarázható meg sem a szuezi válság, sem a magyarországi ellenforradalom, sem a kubai forradalom vagy a ciprusi válság története. A nem kapitalista út *lehetősége* is csak az egységes világhelyzetből vezethető le (megvalósítása persze elsősorban a szóban forgó országok haladó erőitől és néptömegeitől függ.)

Ha van egységes világhelyzet és vannak ennek lényeges konzekvenciái az egyes országok és világtájak politikai-társadalmi folyamatai számára, akkor a nemzetközi kommunista mozgalom politikai fő irányvonala nem lehet az egyes pártok nemzeti stratégiáinak számtani összege. A világszituáció az egyes országok és földrészek felé — mint a Föld felé a Hold — mindig csak az egyik arcát mutatja. Az egyoldalúság akkor kerülhető el, ha a különböző viszonyok között dolgozó kommunista pártok megismerkednek a többi párt szeompontjaival, saját problémáik szélesebb összefüggéseivel.

Mindez feltétlenül indokolttá és szükségszerűvé teszi az SZKP-nak azt a kezdeményezését — amelyet többek közt a mi pártunk is erősen támogat —, hogy össze kell hívni a kommunista pártok nemzetközi tanácskozását, illetve hozzá kell kezdeni ennek szervezeti előkészítéséhez, amennyire ezt a mai feltételek lehetővé teszik. Ezzel párhuzamosan, s ezen túlmenően is mindent meg kell tennünk és a magunk részéről mindent meg is teszünk azért, hogy a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomnak, a nemzeti felszabadító mozgalmaknak, a békéért és a haladásért küzdő erőknek minden osztaga hangolja össze tevékenységét, s ez a közös fő ellenséget, az imperializmust gyengítse, és korunk fő folyamatának előrehaladását, a szocializmus további térhódítását mozdítsa elő.

Digitized by Google

Mezőgazdasági nagyüzemeink lehetőségeinek kihasználása

Írta DR. GÖNCZI IVÁN

Mezőgazdaságunk nagyüzemi rendszere igen rövid idő alatt tanúságot tett életképességéről: az átszervezés időszaka alatt sem csökkent, sőt növekedett a mezőgazdaság összes termelése, s néhány, az export szempontjából is jelentős ágazatban (pl. a zöldség- és gyümölcstermelésben) nemcsak a termelés volumene nőtt meg, hanem éppen ezekben az években fordulnak termőre azok a telepítések, amelyeknek technikai-technológiai színvonala az országhatáron túl is elismerést kelt (pl. a szabolcsi nagyüzemi almások).

A felszabadulást megelőző és azt követő évekhez képest tehát kedvezően alakult a mezőgazdaság termelése, különösen ha azt is tekintetbe vesszük, hogy az utóbbi három év időjárása szokatlanul rossz volt. Kérdés azonban, hogy milyen eredményre jutunk akkor, ha nem a múlthoz, hanem *a szocialista mezőgazdaságban rejlő lehetőségekhez* viszonyítjuk mezőgazdasági nagyüzemeink termelési-gazdálkodási színvonalát.

Ezt az összehasonlítást ötéves tervünk utolsó évének gazdasági feladatai is indokolják. Az 1965. évi népgazdasági tervnek egyik fő célja a gazdálkodás hatásfokának javítása. Ez a mezőgazdaságban összefügg azzal, hogy nagyüzemeink *megoldják-e feladatukat, kihasználják-e a tervgazdálkodásból és a nagy méretből fakadó előnyöket?*[1]

A mezőgazdasági nagyüzem fölénye és fejlesztési iránya

Csaknem egy évszázadon keresztül folyt nemzetközi síkon is a vita arról, hogy fölényben van-e a mezőgazdaságban a nagyüzem a kisüzem fölött. A marxistáknak mindig az volt az álláspontjuk, hogy *a technika és a gazdálkodás fejlődése egyre jobban növeli a nagyméretű üzemek előnyeit.* Úgy látszik, hogy napjainkban egyértelműen eldőlt ez az évszázados vita, hiszen ma a tőkés országok közgazdászainak többsége is a nagyüzem vitathatatlan fölényét

1 A cikk keretei nem adnak lehetőséget arra, hogy e bonyolult, szerteágazó kérdésnek minden oldalát érintsem; ezért csak az alapgondolatot fejtem ki, és példaként néhány vonatkozását mutatom be, a teljesség igénye nélkül.

Digitized by Google

vallja. A nyugati országok egyes gazdasági szakírói és paraszti érdekképviseletei most azt a csodaszert keresik, amelynek segítségével megőrizhetnék a kisparaszti magántulajdont (s ezzel együtt a burzsoá kormánynak szavazatokat biztosító kistőkés pszichológiát), de ugyanakkor nagyüzemi méretben folytathatnák a gazdálkodást.

Tanúi lehetünk annak a paradox jelenségnek, hogy politikai és ideológiai szempontból velünk szemben álló agrárszakemberek érkeznek hazánkba, hogy szövetkezeti nagyüzemeinket tanulmányozzák. Nyugaton egyre jobban terjed az az álláspont, amelyet jól jellemez a Francia Katholikus Agrárifjúság egyik kiadványa.[2] Ez a tanulmány felvázolja a korszerű mezőgazdasági termelés támasztotta követelményeket, s arra a következtetésre jut, hogy „a családi gazdaság a korszerű technika és az általános gazdasági fejlődás nyomása alatt kevéssé tudja igazolni életképességét... lerogy az egyre súlyosabb és komplexebb terhek alatt". A megoldás útját abban látja, hogy „törekedni kell meglehetősen nagy mezőgazdasági üzemek létrehozására, amelyek képesek racionálisan alkalmazni minden korszerű megoldást. ... amelyben az emberek a hatékony együttműködés érdekében csoportosan dolgoznak..." Látható, hogyan fonódik itt össze a tárgyilagos közgazdasági *elemzés* a politikai utópizmussal. Elismerjük, hogy bizonyos keretek között a szövetkezésnek a tőkés rendszerben is számottevő jelentősége van, de aligha várhatjuk, hogy a földmagántulajdon korlátai között a kollektív gazdálkodás általános és uralkodó formává váljék.

Mi már magunk mögött hagytuk a kisparaszti gazdaság és a korszerű termelés egyre élesedő antagonizmusát, hiszen megteremtettük szövetkezeti nagygazdaságainkat. Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy a nagyüzemi keretek megteremtése spontánul vonja maga után a nagy méretből származó előnyök széles körű érvényesülését. A szocialista nagyüzemi gazdálkodás tényleges előnyei csak akkor bontakoznak ki, ha megteremtjük a külső és belső *mechanizmusok összhangját egymással és a körülményekkel.*

Szocialista mezőgazdasági nagyüzemeink fejlesztését elemezve nem hagyhatjuk figyelmen kívül hazánk konkrét viszonyait. Nem elég tehát az, ha *általában* mutatjuk ki a nagyméretű gazdálkodás előnyeit és tartalékait, hanem különös figyelmet kell fordítanunk országunk gazdasági körülményeire, struktúrájára, s mindig ezen *adottságok* tükrében kell vizsgálnunk a nagyüzemben levő tartalékok kihasználását.

Nem felejtkezhetünk el arról, hogy két évtizeddel ezelőtt félfeudális, anyagi felszereltségét, technikáját, tőkeellátottságát te-

[2] La propriété foncière en agriculture. AGRI-Jeunesse, Numeró Special. 1961. 139—141. old.

Digitized by Google

kintve egyaránt elmaradott országot kaptunk örökbe, amelyet ráadásul még a háború is tönkretett. A felszabadulás után a birtokok elaprózódása, továbbá az 50-es évek merev agrárpolitikája sem teremtett kedvező feltételeket a mezőgazdaság fejlesztésének.

Az elmúlt hat-hét évben egész népgazdaságunk, s benne mezőgazdaságunk is örvendetes módon fejlődött. Anyagi ereje azonban így sem akkora, mint azoké a fejlett tőkés országoké, amelyek évszázados tőkefelhalmozás, gyarmati extraprofit, monopoljáradék, háborús nyereségek stb. révén, más népek és országok kizsákmányolása árán halmoztak fel eszközöket. Fejlődésünk *üteme* lényegesen gyorsabb, mint a tőkés országoké, de ez nem azt jelenti, hogy az anyagi eszközökkel való ellátottság *volumene* tekintetében is elértük a legfejlettebb kapitalista államok gazdálkodását. Ráadásul azt sem szabad elfelejtenünk, hogy — különösen az elmúlt évtizedben — mezőgazdasági beruházásainknak jelentős része nem teremtett új termelőkapacitást, hanem csak a kisüzemi termelőeszközöknek nagyüzemiekkel való felcserélését szolgálta.

A tervgazdálkodás segítségével viszont kiküszöbölhető nálunk a termelés és elosztás anarchiája, s a mezőgazdasági szektor túlnyomórészt nagyüzemekből áll. Ilyen módon ésszerűbben és hatásosabban tudjuk felhasználni a rendelkezésünkre álló eszközöket, s *szerényebb anyagi erővel is* meg tudjuk gyorsítani egész népgazdaságunk fejlődését.

Az elmúlt években sokan az *Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasági üzemeit* kezdték *a korszerű mezőgazdasági nagyüzem modelljeinek* tekinteni, s mezőgazdasági üzemeink fejlesztésének szinte csodaszereként ajánlgatták az amerikai mezőgazdaságban elterjedt technikai-technológiai és szervezési eljárásokat. E nézet egyoldalúságait illetően elég arra utalnunk, hogy a háborút követő évek ámuló csodálatából felocsúdva a nyugat-európai mezőgazdasági szakértők egyre többet hangoztatják, hogy *nem szabad szolgaian másolni* az amerikai módszereket. A sűrűn lakott Nyugat-Európa más üzemi berendezkedést igényel, mint a nagy tartalékterülettel rendelkező USA, ahol hiány van mezőgazdasági munkaerőben, de sok és viszonylag olcsó mezőgazdasági gépet gyártanak. *Georg Blohm*, a legtekintélyesebb nyugatnémet agrárközgazdász így ír erről: „Az amerikaiaknak aligha imponálnának a nyugat-európai országok magas mezőgazdasági terméshozamai, ők inkább arra büszkék, hogy egy mezőgazdasági munkaerő háromszor annyi táplálékot állít elő, mint egy német paraszt vagy mezőgazdasági munkás,"[3] Hazánk mezőgazdasága a nyugat-európaitól is lényegesen különbözik, az eszközellátás lehetőségében, a szocia-

[3] G. Blohm: Angewandte landwirtschaftliche Betriebslehre Ulmer-kiadás, Stuttgart, 1957. 31. old.

Digitized by Google

lista üzemek létében és méreteiben, de egyéb természeti és közgazdasági tényezőkben is.

Hol keressük tehát a forrását nagygazdaságaink eddig ki nem használt tartalékainak? Milyen követelményeket állítsunk fel ebben a tekintetben?

Az elmúlt években több hazai szakíró is felvázolta a mezőgazdaság iparrá válásának, vagy iparszerű fejlesztésének folyamatát. Egyet lehet érteni velük abban, hogy a történelmi fejlődés kikerülhetetlen útja az iparban bevált módszerek értelemszerű átvétele stb. Abban a tekintetben azonban már vitatkoznunk kell velük, hogy az iparszerű termelés gyors és általános kiterjesztésében kell-e keresni nagyüzemeink jelenlegi fejlesztésének döntő láncszemét.

Messze vezetne e bonyolult kérdés sokoldalú vizsgálata, ezért csak egyetlen momentumra szorítkozom. A mezőgazdaság iparszerű fejlesztésének túlzásba vitele — akarva, nem akarva — több gazdaságban azzal a következménnyel járt, hogy lebecsülték *a kötelező takarékosságot*. Olyan nézetek terjedtek el, hogy a korszerű nagyüzem koncepciója egyértelmű a magas színvonalú műszaki megoldásokkal (tekintet nélkül ezeknek költségeire), a legkorszerűbb technológiával (tekintet nélkül anyagellátottságunkra), a legmagasabb fokú eszközellátottsággal (tekintet nélkül arra, hogy ezek az eszközök kihasználhatók-e). E követelmények mércéjén mérve az eszközök jó kihasználására, a melléktermékek és a veszteségidő hasznosítására való törekvés olyan *kicsinyes aggályoskodásnak* látszott, amely nem méltó a korszerű nagyüzemi gazdálkodáshoz.

Annak tisztázására, hogy összeegyeztethető-e a takarékos gazdálkodás a korszerű nagyüzemmel, térjünk még egyszer vissza a kisüzem és a nagyüzem összehasonlításához. A gyengén fejlett tőkés országokban a kisüzemek „stabilitásának" a maximálisra növelt munkaintenzitáson és a minimálisra csökkent önfogyasztáson kívül éppen az volt a titka, hogy *végletekig kihasználták a gazdálkodásnak minden munkaerő-, anyag-, eszköztartalékát*. A tőkés ipari fejlődés következtében — különösen az anyagilag erős és ritkán lakott országokban (pl. az USA, Kanada, Új-Zéland) — a mezőgazdasági üzemben inkább az iparból származó anyagok és eszközök mozgatására használták a csekély számú munkaerőt, *s lemondtak a kisparaszti gazdaság hagyományos tartalékairól*. Ebből azonban semmiképpen sem következik az, hogy a mezőgazdasági nagyüzem ne használja ki maximálisan földterületét, melléktermékeit, éppen úgy, mint az iparból származó anyagokat és eszközöket. Igaz, hogy nagyüzemi méretek között értelemszerűleg elesnek olyan tételek, mint pl. az árokpartok legeltetése; ez azon-

Digitized by Google

ban nem a legszámottevőbb, s a háztáji gazdaság körében továbbra is hasznosítható.

Ha a tartalékokat jobban használjuk fel, akkor megnövelhetjük a mezőgazdaság termelését és jövedelmét, s ezzel elősegíthetjük az olyan felhalmozásokat, amelyekre támaszkodva később meggyorsíthatjuk a mezőgazdaság technikai fejlesztését, helyesen értelmezett „iparrá" válását.

A tervgazdálkodásból származó előnyök kihasználása

A szocialista tervgazdálkodás maga is nagy erőt és fölényt ad üzemeinknek, így a termelőszövetkezeteknek is.[4] Az anyagi termelésre, elosztásra, tárolásra stb. kiterjedő tervszerű gazdálkodás biztosíthatja azt, hogy az élő- és tárgyiasult munka minden egységét ésszerűen használjuk fel, elkerüljük a veszteségeket, erőinket a leggyorsabb fejlődést ígérő területre koncentráljuk. A tervszerű, arányos fejlődés kétféle vonatkozásban is összefügg nagyüzemi lehetőségeinkkel: egyrészt a termelőszövetkezeteinknek a népgazdaságba való harmonikus beilleszkedése, másrészt az üzemen belüli termelési-gazdasági arányok összhangja egyaránt jelentős tartalékot rejt magában.

Elsőként azt a problémát vizsgáljuk meg: hogyan segíti a nagyüzemi adottságok kihasználását a *termelőszövetkezeteknek a népgazdaság egyéb szektoraival való kapcsolata.*

A népgazdaságon belüli tervszerű összhang az egységes beruházási és finanszírozási rendszer igen nagy segítség a termelőszövetkezetek számára. Az állami vállalatok azonban több vonatkozásban *gyengébb partnerként kezelik* a termelőszövetkezeteket, mint sajátos vállalatokat. Ez hátrányosan befolyásolja a nagygazdaságban rejlő lehetőségek kibontakozását. Közismert például az, hogy zavarok vannak az egyes mezőgazdasági termékek (pl. zöldségfélék) értékesítésében. A fogyasztóközönség többnyire a mezőgazdaságot hibáztatja a zöldségellátás kisebb kieséseiért és az eladott zöldség kifogásolható minőségéért. Pedig nyilvánvaló, hogy a termelőszövetkezetek nem fonnyadt, hanem friss zöldséget termelnek: a kereskedelem útvesztője növeli meg a romlandó áru útját és a veszteségeket. Kevesen tudják azonban, hogy a termelőszövetkezetek számára alig van jövedelmezőbb termékcsoport, mint a zöldségfélék, feltéve, hogy megtermelt termékeiket valóban felvásárolják az előírt áron. A tisztántúli, öntözésre berendezett termelőszövetkezetek egyetlen év alatt egyetlen fillér új beruhá-

[4] A továbbiakban nagyüzemi gazdálkodáson elsősorban a tsz-ek gazdálkodását értem, bár az elmondottak egyes vonatkozásai az állami gazdaságokra is érvényesek.

Digitized by Google

zás nélkül, két-háromszorosára tudnák növelni zöldségtermelésüket, ha garantálnák nekik az áru átvételét.

Még több problémát rejt magában *a termelőszövetkezetek és az élelmiszeripar kapcsolata*. Már a hazai nagybirtokok kialakítottak bizonyos munkamegosztást a mezőgazdasági termelésben és feldolgozásban. Például a 170 éves Mezőhegyesi Állami Gazdaságban már évtizedekkel ezelőtt is működött cukorgyár, szeszgyár, kendergyár, tejüzem. A két szektor kapcsolata ugyanis elősegíti a munkaerő nagyobb mérvű kihasználását, minimálisra rövidíti a feldolgozandó mezőgazdasági termék szállításának útját (egyaránt csökkentve ezzel a szállítással járó költséget és veszteséget), s lehetővé teszi, hogy helyben, gazdaságosan takarmányozzák fel a feldolgozásból származó melléktermékeket (répaszeletet, szeszmoslékot, tejsavót stb.)

Az 1950-es években megkezdődött az a folyamat, amelynek során *önálló élelmiszeripar* keretében szervezték meg a feldolgozó üzemeket, s ennek folyamányaképpen területileg erősen koncentrálva, a mezőgazdaságtól távol alakították ki az új ipari üzemeket. Az ipari üzemeknek abban a csoportjában, ahol folyamatos a termelés és nincs a mezőgazdaságban hasznosítható nagy tömegű melléktermék (pl. a gabonaőrlés, a konzervgyártás), nem is kifogásolható ez a koncentrálás. Más élelmiszeripari ágak túlzott koncentrálása azonban (pl. a tejfeldolgozásé) azzal a következménnyel jár, hogy jelentős mennyiségű *takarmányozásra alkalmas melléktermék megy veszendőbe*. Ha ennek egy részét felhasználja is a mezőgazdaság, a nagy tömeg és a tápanyag csekély aránya miatt sokszor többre rúg a szállítási költség, mint amennyit a takarmány megér. A tejfeldolgozás mai szervezete azzal a következménnyel jár, hogy a 90 százaléknál nagyobb víztartalmú tejet hosszú útvonalon és tengelyen szállítják a nagy városokba, s ez nemcsak a költség szempontjából ésszerűtlen, hanem az amúgy is túlterhelt vasúti szállítást is tovább nehezíti.

A nagy városok és üdülővidékek körül minden országban olyan *városellátó üzemek* alakultak ki. amelyek a lakosság friss tejjel, zöldséggel, gyümölccsel való ellátására profilozódtak. A mi viszonyaink között azonban lassítja ezt az ésszerű szakosodást az, hogy a felvásárolt termékért a városkörüli övezetben is ugyanannyit fizet az állami kereskedelem, mint máshol, esetleg több száz kilométerrel messzebb. Ily módon a városok és az üdülővidékek ellátására messzi vidékekről kell friss termékeket szállítani, illetve elsősorban a kiskereskedelmi értékesítésben nem korlátozott háztáji gazdaságok élvezik a városellátásból származó előnyöket.

Az elmondottak alapján önként vetődik fel az a gondolat, hogy a nagyüzem lehetőségeinek ésszerűbb kihasználása céljából

Digitized by Google

tegyük szorosabbá a mezőgazdaságnak az egyéb szektorokkal való kapcsolatát, csökkentsük a szektorális és tárca-elfogultság okozta hátrányokat, rövidítsük le a termékek útját a termelőtől a fogyasztóig, törekedjünk jobban a feldolgozó ipar melléktermékeinek hasznosítására, az ésszerű kapcsolatok kialakítására. A feldolgozó és értékesítő lánc lerövidítése, mozgásának meggyorsítása, a termelésre és forgalomra vonatkozóan egységes ösztönzési rendszer bevezetése nemcsak a mezőgazdaságnak érdeke, hanem egész népgazdaságunknak.

A tervszerű arányos fejlesztés azonban nemcsak a mezőgazdasági üzemek és a népgazdaság egyéb ágai közti kapcsolat megjavítását követeli meg, hanem *a mezőgazdasági üzem helyes belső arányainak* kialakítását is. Minthogy nagyüzemeink jelenleg többirányú gazdálkodásra vannak berendezkedve, *ésszerű arányokat kell teremtenünk az üzem egyes ágai között, illetve a különböző jellegű ráfordítások között.* A népgazdasági és az üzemi tervezés általában lehetővé teszi e követelmény betartását, de ebben a tekintetben is van javítani való.

Számos gazdaságban felrúgják az *üzemágak, illetve a termelési tényezők közti harmonikus összhangot.* Néhány éve a kormány — igen helyesen — azt kezdeményezte, hogy a termelőszövetkezetek indítsák meg a korszerű baromfi-, tojás- és hústermelést. Tekintélyes összegeket áldozott erre, külföldi törzseket hozatott be stb. Egyes termelőszövetkezetek azonban úgy rendezkedtek be a nagyméretű baromfitartásra, hogy eközben nem növelték takarmánytermő területüket, és nem csökkentették egyéb állatállományukat. A baromfinak azonban rendkívül sok takarmányra van szüksége (azonos súlyra háromszor-négyszer akkora takarmánytermő területre, mint a szarvasmarhának), a gazdaság pedig csak saját termésű takarmányára alapozhatott, s ennek jelentős részét elvonta a baromfi-ágazat, ezért eltorzult az ágazatok közti harmonikus összhang, s visszaesett a sertés-, de különösen a szarvasmarhatartás színvonala.

Más típusú, de igen jellegzetes példát találunk az *öntözőtelepek berendezésénél.* Egyes tervezők arra törekszenek, hogy a termelőszövetkezetek — tekintet nélkül a belső üzemi összefüggésekre — területüknek minél nagyobb százalékát öntözzék a kiépített csatornából. Abból indulnak ki, hogy annál gazdaságosabb a beruházás, minél rövidebb a kiépített csatorna és minél nagyobb területet öntöznek belőle. Valójában azonban az öntözővíz csak akkor hasznosul, ha az egyéb termésfokozó tényezőkhöz (szervesanyag, tápanyag, gépek, többlet-munkaerő, szakértelem stb.) kapcsolódik. A túlságosan nagyarányú öntözés — ha egyéb tényezők hiányzanak — csak a költség és az öntözővíz pazarlása; pedig a

Digitized by Google

mi száraz vidékeinken a helyesen felhasznált víz elsőrendű termésfokozó tényező.

Az öntözésben és a nagyüzem minden ágazatában úgy kell méretezni az egyes ráfordításokat, hogy harmonikusan, az egyéb kapcsolódó ráfordításokkal összhangban, a leghatékonyabban szolgálják a hozam növelését, a gazdaságosság fokozását.

Az üzemi aránytalanságoknak egyes esetekben az az okuk, hogy a termelőszövetkezetek vezetőinek hiányos a szaktudásuk, nem képesek áttekinteni a teljes gazdasági folyamatot. E jelenség azonban olyan okra is visszavezethető, hogy szakigazgatási, de különösen szaktanácsadó-rendszerünk olyan, hogy nem az összüzemi, hanem az ágazati szemlélet uralkodik tevékenységében. A cukorgyári felügyelő és az öntözési tanácsadó ugyanúgy kizárólag az üzem egyetlen területére akar hatást gyakorolni, mint a tanács kertészeti, baromfitenyésztési vagy beruházási előadója. Igaz, hogy egyes szervekben tervezési és üzemgazdasági elemzés is folyik, esetenként azonban sem ez, sem az üzemvezetés átfogó szemlélete nem tudja kellőképpen ellensúlyozni az *ágazati egyoldalúság hatását.*

A népgazdaságon és az üzemen belüli aránytalanságok egyaránt akadályozzák a szövetkezeti nagyüzemeinkben rejlő lehetőségek nagyobb mértékű kihasználását; megfelelő intézkedések szükségesek tehát e jelenségek megszüntetésére.

A nagyüzemi méretből fakadó előnyök kihasználása

Az iparban már elterjedt a „vállalat" és „üzem" fogalmának differenciált használata, a mezőgazdaságban azonban még kissé szokatlan. A termelőszövetkezeti gazdaságnak — a szövetkezeti formától függetlenül — egész sor olyan funkciója van, amelyet a népgazdaság más vállalataiban is megtalálhatunk. E funkciók igen szerteágazók. Ide sorolhatjuk a szakigazgatási szervekkel való kapcsolatot, a gazdasági orientációt, a fejlesztési elgondolások és tervek kidolgozását, a személyi kérdéseket és a szakképzést, a beszerzést, az értékesítést, s nem utolsósorban a bonyolult gazdasági-termelési feladatkörök összehangolását és operatív irányítását. E feladatok nem a szövetkezeti nagyüzem *termelő* funkcióiból fakadnak, hiszen nem termelő (pl. kereskedelmi) vállalatokban is megvannak.

A termelőszövetkezetek kialakulása idején először a belépő tagság munkáját kellett elemi formában megszervezni, a közös termelést megindítani, s csak az után került sor egyes vállalati funkciók végzésére. Elvben a nagyméretű vállalat könnyebben és hatékonyabban végezheti ezeket a funkciókat, mint a kisgazdaság,

Digitized by Google

mert e téren is megvan a lehetőség arra, hogy széles körű munkamegosztást alakítson ki, fejlett szervezési eljárásokat vezessen be, s anyagi erejénél fogva specialistákat foglalkoztasson. Jónéhány termelőszövetkezet élt is ezzel a lehetőségével, s nem kis részben éppen ennek köszönheti, hogy anyagi ereje évről-évre fejlődik. De — sajnos — a szövetkezetek többsége még nem tudta teljes mértékben kihasználni a nagyvállalat előnyeit. Ugyanakkor csak úgy zúdultak rájuk a különféle feladatok. Nem elég, hogy megfelelő nagyüzemi termelőeszközök (pl. épületek) és nagyüzemi tapasztalatok híján kellett a gazdálkodást megkezdeniük, de a szakirányítási szervek és különösen a termeltető, értékesítő, ellátó, biztosító stb. vállalatok olyan nagy tömegű *bürokratikus* feladatot róttak a szövetkezetek vezetőségeire — személyi megkeresések, értekezletek és aktatömeg formájában —, hogy megfelelő specialista létszám híján nem is oldhatják meg másképpen ezeket, mint felületesen. Ezért sokszor alulmaradnak a maguk és vállalatuk érdekeit, meg a jogszabályokat kitűnően ismerő, rutinos vállalati partnerekkel szemben. Mégsem bújhatnak ki a vállalati tevékenység alól, e feladatok tehát annyira lekötik őket, hogy egyszerűen nem marad elegendő energiájuk *a termelés operatív feladataival és a tagsággal* való foglalkozásra, s ezt végső fokon a termelés színvonala és a munkafegyelem sínyli meg. Egy homokórával lehetne sematikusan szemléltetni ezt a jelenséget, az óra felső, széles tölcsérén ömlenek be a szövetkezeti gazdaságra háruló igazgatási-vállalati feladatok, az alsó széles részben pedig az üzem gazdasági-termelési teendői vannak. A középső, legszűkebb rész a szövetkezet vezetését jelképezi, de — mint a homokórában — ennek a keresztmetszete szabja meg az áteresztő képességet, jelen esetben a gazdálkodás irányításának hatékonyságát.

Az elmondottakon kívül még sok tényező nehezítheti a vezetés hatékonyságát: a vezetők szakképzettségének, irányítási gyakorlatának, politikai látókörének, emberismeretének hiánya stb. A szocialista tervgazdálkodás rendszere természetesen enyhít ezeken a nehézségeken, azzal, hogy olyan feladatokat is magára vállal, amelyeket voltaképpen a termelőszövetkezeteknek kellene megoldania. Ilyenek az üzemi kísérletek, az épülettervezés, az állategészségügyi és növényvédelmi szolgálat, a gépjavítás, a szakmai tájékoztatás stb. A *vállalati feladatokat* tekintve azonban kevés a haladás, s a központi szervek segítsége esetenként nem jól szolgálja a szövetkezeti gazdaság belső igényeit. Nincs megoldva a szövetkezetek képviselete a piackutatásban, az áruminősítésben, és egyes helyeken a jogi vitákban sem. Pénzügyi irányító szerveink kialakították ugyan a termelőszövetkezetek számvitelének rendjét, ez azonban inkább a finanszírozás és a vagyonkezelés *utólagos* ellen-

Digitized by Google

őrzését szolgálja, s alig ad olyan elemezhető támpontokat, amelyekre pedig az *operatív vezetésnek* feltétlenül szüksége volna.

Eléggé közismert dolog, hogy sokszor még jóképességű vezetők sem tudják következetesen megvalósítani a helyes gazdálkodási és technológiai eljárásokat, mert sok a félreértés a *céltudatos, korszerű vállalatvezetési módot és a szövetkezeti demokrácia helyes alkalmazását illetően.* Úgy gondolom, ez a probléma a szövetkezeti demokráciának nem a lényegéből, hanem jelenlegi értelmezéséből fakad. Sokan nem veszik figyelembe a szövetkezeti gazdálkodásnak azt a sajátosságát, hogy a tagság a tulajdonosa a szövetkezetnek, és ebből eredően a tudta és beleegyezése nélkül a vezetőség a közös gazdálkodás egyetlen fontos kérdésében sem dönthet. Mint *szövetkezeti tagnak* az elnöknek sincs más tagoknál több joga — és szavazata. Másrészt a szövetkezet nagyvállalat, üzem, amelyben termelés folyik, meghatározott munkaszervezetben és technológiával. Mint minden munkaszervezetben, itt is vannak *vezetők* és *beosztottak*, s a termelés technológiai fegyelme nem tűr még lazaságokat, nem ad lehetőséget arra, hogy a brigádtag önkényesen mást tegyen, mint amit a munkaszervezetben a részére osztott munkakör megkövetel, vagy amire őt a vezető beosztja. A szövetkezeti demokrácia nem töltheti be tehát a feladatát akkor, ha a munkafegyelem és a technológiai fegyelem lazítására használják fel kereteit.

Közös tanácskozások, kollektív döntések — demokratizmus a szövetkezeti gazdaság ügyeinek intézésében; egyéni felelősség, következetes számonkérés, utasítás és végrehajtás — szigorú fegyelem a munkaszervezetben, a technológiai folyamatokban. Minden munkamegosztást tartalmazó nagyüzemben növeli a munkával való azonosulás lehetőségét — és ezzel a munka hatásfokát —, ha a dolgozó tudja, hogy rész-munkája hogyan illeszkedik bele az egészbe, mit - miért tesz. A termelőszövetkezetekben ez nemcsak egyik *lehetősége*, hanem a szövetkezeti tulajdonból eredő *követelménye* a hatékony vezetésnek. Tehát a korszerű vállalatvezetés és a szövetkezeti demokrácia nemcsak összeegyeztethető, hanem egymást erősítő tényező.

Az elmondottak nem ölelik fel ugyan a szövetkezeti gazdálkodás *vállalati* funkcióinak összes területeit. de érzékeltetik a problémákat, s utalnak megoldásuk módjaira is.

A vállalatvezetési feladatkör mellett abból is sok előny származik, hogy *a mezőgazdasági termelés nagyüzemek keretei között folyik, a termelést nagy méretben tudjuk megszervezni.* Közismert tény, hogy nagyméretű termeléssel nemcsak az elsődleges termelőeszközöket (földet, gépeket, épületeket) lehet gazdaságosabban kihasználni, hanem a járulékos beruházásokat is (az előkészítő

Digitized by Google

feldolgozó egységeket, villanyt, vizet, úthálózatot). Hogyan használják ki nagyüzemeink ezt a kétségtelenül előnyös helyzetet?

Ma *a szántóföldi növénytermelésben* tűnik ki leginkább a nagyméretű termelés előnye. A termelőszövetkezetekben többnyire kialakultak a nagy táblák és a főbb növények koncentrációja is olyan mértékű, hogy ez megteremti a feltételét a gépek gazdaságos kihasználásának. Még jobban is ki lehetne használni ezt, ha elegendő vonóerőnk volna, s minden munkát idejében és jó minőségben végezhetnénk el. Igaz, hogy ma több a traktorunk, mint ezelőtt bármikor volt, csakhogy a fogatállomány rohamos csökkentését is pótolnunk kellett.

Nem ilyen jó a helyzet az *állattenyésztésben.* Igaz, ha abból ítélnénk, hogy termelőszövetkezeteink többségének százával, egyeseknek pedig ezrével vannak haszonállatai, akkor úgy látszanék, hogy megvan az a szükséges koncentráció, amely a nagyüzemi méret kritériuma, s így joggal várhatnánk, hogy az ebből származó előnyök érvényesülnek is. Valójában azonban nem az mutatja a *koncentráció mértékét,* hogy egy szövetkezetnek (tehát egy *vállalatnak)* mennyi állatja van. hanem az, hogy egy telepen *(tehát egy üzemben)* hány állatot tart, mégpedig külön számítva minden egyes olyan hasznosítási csoportot (tehenet, növendékmarhát, hízót stb.), amely meghatározott technológiát és termelőeszközt igényel. Hazai viszonyaink között legalább 250—300 tehenet (de ideális esetben 4—500 tehenet) kell tartani egy-egy telepen ahhoz, hogy érvényesüljenek a nagy méretből származó előnyök. Az FM. beruházási osztályának országos jellegű elemzése és a Debreceni Agrártudományi Főiskola reprezentatív vizsgálatai[5] azt mutatják, hogy a termelőszövetkezetek jelentős részében egyfelől *nincs meg* egy teleprę és egy állatcsoportra vonatkoztatva a nagyüzeminek nevezhető koncentráció (elsősorban épületek hiányában), másrészt sok telephelyen hiányzik a tárolótér. a villany, a víz, az úthálózat, vagy ezeknek egy része. Ezekben a termelőszövetkezetekben tehát nem folyik korszerű nagyüzemi állattenyésztés. Az állattenyésztéssel kapcsolatos nehézségeinknek is részben ez a magyarázata.

Körülményeink és termelőkapacitásunk kihasználása

Mezőgazdasági nagyüzemeink alapvető és legfontosabb termelőeszköze a *termőföld.* Ennek hasznosításában még igen sok a tartalékunk. Nemcsak a termőföld helyes kezelésével (talajműveléssel, trágyázással) használhatjuk ki ezeket, hanem azzal is, hogy

[5] Dr. Gönczi I.—Varga A.: A tsz-telepek elhelyezése és fejlettsége a püspökladányi járásban. Magyar Mezőgazdaság, 1963. 51. sz.

Digitized by Google

lehetőleg a talajtípusnak legjobban megfelelő növényeket termelünk. Az ipari üzemek és városok terjedésével amúgy is csökken a mezőgazdaságilag művelt terület; ennek ellenére egyes üzemekben megművelési hibák miatt a nagy táblák szélei nem teremnek, s a gazdasági telepek, majorok részére is a szükségesnél nagyobb területeket hasítanak ki, sokszor éppen a jóltermő szántóföldekből. Ezért az utóbbi hibáért nemcsak az illető üzemek vezetői felelősek, hanem egyes hatóságok is (pl. tűzoltóság), amelyek arra kényszerítik a tervezőket, hogy a már elavult, szétszórt elhelyezésben építkezzenek. Ezzel nemcsak pazarolják a termőföldet, de nehezítik is a majoron belüli szállításokat.

Az utóbbi években sokat fejlődött a mezőgazdaság *eszköz* és *anyagellátottsága*. A mezőgazdaság termelőeszközeinek értéke (a földön kívül) 1965 januárjában meghaladta az 50 milliárd forintot. Sok függ tehát ezek minél nagyobb mérvű és minél produktívabb felhasználásától. Az állattenyésztési épületek benépesítése, a gépek jobb kihasználása nemcsak költséget takarít meg, hanem ahhoz is hozzájárul, hogy a befektetések gyorsabban térüljenek meg. A gépkihasználást illetően is vitába kell szállnunk bizonyos nézetekkel. Ismeretes, hogy a nyugat-európai mezőgazdaságban a traktornak évi 7—800 üzemórás kihasználása már jó eredménynek számít, nálunk pedig több mint 2000 üzemóra az átlagos traktorkihasználás. Ezért elterjedt nálunk az a nézet, hogy a gépesítés fokozódásának természetes velejárója a gépkihasználás csökkenése. Csakhogy számunkra nem szolgálhat támpontul a nyugati *kisüzemi* gépesítés. Szocialista nagyüzemi rendszerünk sajátos előnyöket biztosít, s ezeket az üzemeltetés tökéletesítésével, a géppark összetételének megtervezésével következetesebben kell érvényesítenünk.

Szövetkezeteink egyik tartaléka: *a tagság munkaereje*. Egyes termelőszövetkezetekben a növénytermelésbe beosztott tagok önhibájukon kívül nem dolgoznak többet, mint — évi átlagban — 140—160 munkanapot (beleértve ebbe a háztájiban végzett munkát is). Az ágazatoknak az üzemen belüli módosításával is némileg javítható ez, de lényeges változást csak az hoz, ha a téli időben mutatkozó mezőgazdasági munkaerő-fölösleg tervszerű foglalkoztatása céljából szorosabb kooperációra lép egymással az ipar és a mezőgazdaság.

Mezőgazdasági üzemeinknek további tartalékuk a *felhasználható melléktermékek és a hulladékanyagok*. Rendkívül sok, eddig mellőzött lehetőséget nyújt a kukoricaszárnak, a takarmányszalmának és egyéb anyagoknak az állattenyésztésben való hasznosítása. A jelenleg elterjedt cukorrépa-betakarítási technológia miatt igen sok üzem nem használja fel takarmányo-

Digitized by Google

zásra a répa törzséről leszelt répafejet, s ezzel országosan — szerény számítással — 3—4 millió q, takarmányrépával egyenértékű tömeges takarmány megy veszendőbe. Egyes üzemek a kombájnnal aratott szalma bizonyos részét sem használják fel almozásra, mert ez a távoli, célszerűtlen tárolás miatt tönkremegy. Szálastakarmányaink szárításának tökéletesítése is számottevő tartalékot rejt magában; a szakszerűbb szárítás legalább 30—40 százalékkal növelné a tápanyagtartalmat a jelenlegi terméseredményekkel is. Tágabb értelemben azt is veszteségnek tekinthetjük, ha egy üzem takarmányhiánnyal küzd, s így állatainak termelőkapacitását nem tudja kihasználni.

*

Hangsúlyoznom kell, hogy *helytelen volna, ha egyoldalúan, csak a tartalékokra orientálódnánk,* s arra az álláspontra helyezkednénk, hogy a következő időszakban a mezőgazdaságnak nincs is szüksége korszerű eszközökkel és anyagokkal való támogatásra. Ellenkezőleg: *bizonyos elemi szükségletek* (gépek, épületek, műtrágya, utak, villamosítás stb.) *kielégítetlensége határozottan meggátolja a mezőgazdasági nagyüzemeket abban, hogy kihasználják termelőkapacitásaikat.* Egyáltalán nincs igazuk tehát azoknak, akik már ma is túlzottnak tartják a mezőgazdaság korszerűsítésére fordított eszközök volumenét. Ezek figyelmen kívül hagyják azt, hogy *kellő eszközök nélkül nem lehet korszerű mezőgazdaságot teremteni.*

Igen körültekintően vizsgáljuk azonban azt meg, hogy hol, mire és hogyan használjuk fel a mezőgazdaság fejlesztésére szánt eszközöket, és gondoskodjunk arról is, hogy a már meglevő eszközök magas színvonalon, produktív módon legyenek hasznosítva.

A mi viszonyaink között rendkívül fontos, hogy a korszerű eszközöket *ne tartalékaink helyett, hanem ezekkel együtt* használjuk fel.

Digitized by Google

A SZOCIALISTA REALIZMUSRÓL

Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség megvitatta a szocialista realizmus néhány alapvető kérdését, s ezekben állást foglalt. Hosszan tartó belső vitáinak összefoglalója ez a tanulmány, amelyet most az olvasó elé bocsát. Több problémát nyitva hagyott, tekintettel arra, hogy ezeknek a megválaszolása további kutatásokat igényel, s azért is, mert tagjainak véleménye egyes, főként a realizmust illető kérdésekben megoszlik. Ennek ellenére a Munkaközösség úgy gondolja, hogy a tanulmány alkalmas v i t a a l a p a szocialista realizmus legfőbb elméleti kérdéseinek tisztázására. Közlésével nem lezárni, hanem ösztönözni kívánja a korunk legfontosabb esztétikai-művészeti problémáiról folyó vitát.

I.

A „szocialista realizmus" fogalom eredete

1932-ben a *SzK(b)P Központi Bizottságának* határozata feloszlatta a proletár irodalmi és művészeti szervezeteket. Ugyanakkor létrehozták a szovjet írók első országos kongresszusának szervező bizottságát, amely a marxista művészetelmélet addigi eredményeit összegezte. Ekkor született meg a „szocialista realizmus" fogalom, s annak első meghatározása, amely aztán bekerült a *Szovjet Írók Szövetségének* alapszabályába: *„A szocialista realizmus*, mely alapvető módszere a szovjet szépirodalomnak és irodalmi kritikának, a művésztől megköveteli, hogy a valóságot forradalmi fejlődésében, igaz, történelmileg konkrét módon ábrázolja. Emellett a valóság művész ábrázolásának igaz voltát és történeti konkrétságát egybe kell kapcsolni a dolgozók szocialista szellemű eszmei átalakításának és nevelésének feladatával."[1] A szervező bizottságban dolgozó *Fagyejevnek A szocialista realizmusról* szóló cikke (1932) bizvást úgy tekinthető, mint ennek a meghatározásnak részletesebb kifejtése. Ez a tanulmány következetesen alkalmazza a „szocialista realizmus" terminust, s azt mint „az új, forradalmi művészi módszert" értelmezi. Feltételeként a marxista—leninista világnézetet emeli ki, amely azonban csak a tehetség, a tapasztalat, a mesterségbeli tudás révén fejeződhet ki mint művészi igazság. Lényegét

[1] *A párt és a szovjet irodalom.* Budapest, Szikra, 1953. 27—28. lap.

Digitized by Google

így határozza meg: „... az igazi forradalmi módszer a művészetben mindenekelőtt a valóság igaz művészi ábrázolását jelenti a maga fejlődésében, alapvető tendenciáiban, eleven gazdagságában, az új, emberiséget izgató problémák és kérdések sokrétűségében". A *realizmust* a következőképp értelmezi: „*Marx, Engels, Lenin* művészi realizmuson az objektív történelmi igazsághoz való közeledést, a valóság lényeges oldalainak feltárását, az ellentmondások bátor leleplezését... értette... A jelenségek felületén maradó realizmus, amely a dolgoknak és jelenségeknek csak egyes vonatkozásait látja, nem helyezi őket kapcsolatba a történelmi folyamattal, a jövendő fejlődéssel... vulgáris, földhözragadt realizmus". Ennek alapján jelöli ki a szocialista realizmus történeti helyét, amely az így felfogott realizmus legmagasabb fejlődési foka: „A szovjet irodalom uralkodó áramlata a szocialista realizmus. Miért? Azért, mert a marxista—leninista felfogás szerint az igazi művészi realizmus olyan alkotómunka, amely a lehető legközelebb van a történelmi igazsághoz, többé vagy kevésbé meg tudja mutatni a valóság fejlődésének *tendenciáját* abban a harcban, amely a régi erői ellen folyik." Ami a művészi formákat illeti: „a szocialista realizmustól idegen az egyes műfajok, formák, temperamentumok, írói eljárások és modorok kánonná avatása. A szocialista realizmusra a sokféleség jellemző".[2]

Ezek az idézetek azt bizonyítják, hogy a harmincas évek elején a Szovjetunióban az irányadó művészetelméleti álláspont — ha némely vonásaiban magán viselte is a szocialista realizmus egy korábbi fejlődési szakaszának jegyeit — elegendő alapot jelentett a szocialista realista művészet sajátosságainak tudatosítására, a művészet orientálására, s az elmélet termékeny továbbfejlesztésére is.

A dogmatikus és revizionista torzítások

A személyi kultusz idején azonban a művészetpolitika, amellett, hogy segítette a szocialista realista művészetet, eltorzította az elméletet, s méginkább a gyakorlatot. Szubjektív igények számonkérésével, tilalomfák állításával megbontotta a pártosság és az objektivitás, adminisztratív intézkedéseivel a pártosság és az alkotói szabadság egységét; a művészet nevelő szerepét egyoldalúan azonosította a napi politika közvetlen szolgálatával; légkörével akadályozta a szocialista építés tényleges konfliktusainak eleven feltárását; a szocialista realizmus optimista humanizmusát gyakran a konfliktusok illúziós feloldásával azonosította; a távlat ürügyén a valóság tényleges arányainak, a gáncs nélküli pozitív hős igényével pedig az emberi jellem ábrázolásának eltorzítására indított; a totalitás igényét az extenzív totalitás igényére korlátozta; a „tipikus" kategóriáját a kincstári optimizmus elméleti ürügyévé tette, vagy a statisztikai átlag követelményével cserélte fel stb. A szűkebb értelemben vett marxista esztétika nemigen vállalkozott a gyakorlatban érvényesülő torzítások elméletileg érdemleges indoklására. (Ez inkább csak esetleges volt, mint pl. *Zsdanov* egy-két megjegyzésében, aki a valóságnak mint „objektív realitásnak" felfogá-

2 *A proletár irodalom országútján.* Bp., 1962. 80—90. lap.

Digitized by Google

sát kifejezetten is szembehelyezte a valóság „forradalmi fejlődésben"[3] való ábrázolásával.) Ellenkezőleg: sem a szovjet, sem a magyar elméleti irodalomban nemigen akadt olyan munka, amely ne hangsúlyozta volna pl. a pártosság és az objektivitás, a pártosság és a művészi szabadság egységét, amely ne reklamálta volna a „hús-vér" embereket, a konfliktusok bátor, éles feltárását, amely ne különböztette volna meg a tipikust az átlagostól, az extenzív totalitást az intenzívtől stb. Bár az elmélet is torzult, a helytelen gyakorlat elsősorban úgy hatott rá, hogy megállította fejlődését, önismétlővé és dogmatikussá tette.

Ez a torzulás aláásta a szocialista realizmus művészi hitelét, s tápot adott a revizionista támadásoknak. A revizionizmus hivatkozási alapja az elmélet és a gyakorlat közötti szakadás, fő módszere a dogmatikus művészetpolitikai gyakorlat torzításainak és a marxista esztétika alapvető elméleti kritériumainak azonosítása, célja pedig ez utóbbiak hitelének lerontása volt. Ebből az is következett, hogy a revizionista támadások elméleti elhárítása csak ott és annyiban lehetett sikeres, ahol és amennyiben megtörtént a dogmatikus gyakorlat felszámolása. Nálunk ez 1953 után felemásan, nehézkesen ment végbe, az esztétikai revizionizmus — más okokkal egyetemben — ezért is bontakozhatott ki oly jelentős mértékben. A revizionizmus a pártosságot támadta, ezen belül a pártirányítás elvi jogosultságát vonta kétségbe; a művészetnek — elsősorban az irodalomnak — politikai vezető szerepet vindikált; a marxista—leninista világnézet tudatosságával szemben a burzsoá ösztönösséget hangsúlyozta; a tényirodalom, a jelzésirodalom elméletével és gyakorlatával támadta a realizmus totalitás-igényét; általában: kétségbe vonta a hazai és a nemzetközi szocialista művészet eredményeit. Az ilyen természetű közvetlen revizionista támadások azonban — ha máig tartanak is — a kétfrontos harc politikájának eredményeként némileg háttérbe szorultak.

A „nagyrealizmus" elmélete

Nemzetközi méretekben is előtérbe került ugyanakkor a marxista esztétika realizmus-kategóriája. A realizmus tartalmi és formai kérdései most már bonyolultabban vetődnek fel, mint a revizionizmus és dogmatizmus torzító, szűkítő szemléletében. Az eszmecsere ösztönzően hozta felszínre a marxista esztétika stagnálásból eredő fogyatékosságait, megindította az elhanyagolt kérdéskörök termékeny, alkotó vitatását.

Miért került a marxista esztétika realizmus-kategóriája, s ezzel együtt a szocialista realizmus értelmezésének számos vonatkozása ilyen megkülönböztetett módon, ilyen tartósan és jellemzően a vita középpontjába? Azért, mert *Lukács György* „nagyrealizmus" elmélete — annak ellenére, hogy a marxista realizmus-felfogás számos kérdésére helyes választ adott — egyúttal a revizionista torzító, és a dogmatikus szűkítő tendenciáknak is elméleti támaszává vált. Ezzel eltorlaszolta az elmélet egészséges fejlődésének útját, s a dogmatizmus leküzdésével, a revizionizmus háttérbe szorításával mind nyilvánvalóbbá lett, hogy

3 *A művészet és filozófia kérdéseiről.* 1949. 91—92. lap.

Digitized by Google

alkalmatlan a szocialista realizmus fejlődésével járó új kérdések megválaszolására.

Lukács elméletének *magva* a lenini visszatükröződési elmélet alkalmazása a művészet területére, s ebben a tekintetben termékeny és hasznos. A marxista realizmus felfogás lényege, hogy a realista művészet a valóságot híven, a maga összetettségében, teljességében tükrözi; a jelenségvilágon túlhatolva mindig a társadalmi valóság tartós törvényszerűségeit, belső tendenciáit ragadja meg és fejezi ki. Ennek a realizmus-elméletnek egyik legfontosabb kategóriája az ún. *„intenzív-totalitás"*, amely arra utal, hogy a realista művészet a társadalmi jelenségek egy ábrázolt részterületét is a társadalmi valóság összefüggéseinek rendszerébe állítja; a *különös* kategóriája, amely a realizmusban az egyedi és az általános dialektikus, harmonikus egységét, az *emberközpontúság*, amely a realizmus humanizáló természetét tárja fel stb. Ez az elmélet segített abban, hogy felfedjük a realista ábrázolás legáltalánosabb jellemzőit, hogy ítéletet alkothassunk a művészi ábrázolás értékének egyik döntő kritériumáról: valóságtartalmának hűségéről. Lukács György elvileg realizmuson a valóság tendenciáinak összefüggéseikben való tükrözését értette, és számos megállapítása tanúskodik amellett, hogy ezt a realizmus-fogalmat elméletileg nem kötötte össze a XIX. századi realizmus stílus-sajátosságaival. „Az elmúlt korok nagy írói — írta 1934-ben — egy Shakespeare, egy Cervantes, egy Balzac és Tolsztoj művészileg adekvátan, elevenen és teljesen tükröztették korukat... ezt kell megtanulni az elmúlt korok nagy íróitól, nem pedig formai-technikai külsőségeket. Senki nem írhat és ne is írjon ma úgy, ahogy Shakespeare vagy Balzac írtak. A fontos az, hogy alapvető alkotói módszerük titkára rájöjjünk. Ez a titok pedig éppen az objektivitás, a kor mozgó és eleven tükröztetése leglényegesebb vonásainak mozgó összefüggésében, a tartalom és forma egysége, a forma objektivitása, mint az objektív valóság legáltalánosabb összefüggéseinek koncentrált tükröződése."[4]

Másfelől azonban Lukács — a maga elvi álláspontjával is ellentmondásban — sok művében a valóság intenzív, hű ábrázolását szorosan hozzákapcsolta a XIX. századi kritikai realizmus nagy alkotásainak esztétikai építkezéséhez, szerkesztéséhez, lényegében a kritikai realizmus stílusirányzatához. Így valójában olyan elméletet érvényesített, amelyben a realizmus értelmezése a XIX. századi stíluseszményekkel összekapcsolódva, azokkal együtt képezett értékmérő kategóriát. Hangsúlyoznunk kell, hogy még ez az adott formákhoz kötött realizmus-elmélet is sok pozitívumat tartalmazott. Nagyrészt maga Lukács is eredményesen szegezhette szembe ezt a lfefogást a korai proletárirodalom proletkultos hagyományellenességével, de különösen a polgári dekadenciával. A felszabadulás után elmélete még ezzel a tehertétellel együtt is meggyőzően tudta propagálni a marxista művészetelmélet alapigazságait, és sokak számára adott elméleti alapot a realizmus lényegének megértéséhez, az addigi nem realista művészi orientáció megváltoztatásához.

[4] *A realizmus problémája.* Bp., 1948.

Digitized by Google

Lukács György azonban nemcsak a realizmus, a valóság művészi (irodalmi) tükrözésének legáltalánosabb sajátosságait vonta el a korábbi korok, főként a kritikai realizmus nagy alkotásaiból, hanem meg is rekedt ezek egyoldalú eszményítésénél. Ahogyan erre az 1949—50-es, még inkább az 1957—58-as Lukács-vita rámutatott, konzervativizmusa végső soron jobboldali politikai-ideológiai nézeteivel függött össze. Ahogyan 1945—48 között (mind időszerűtlenebbül) hirdetett „igazi", „tiszta" demokrácia felfogása sem csupán a fasizmussal és a formális demokráciával, hanem a dolog lényegét tekintve a proletárdiktatúrával, a szocialista forradalom távlatával került szembe, ugyanúgy a kritikai realizmus példáját sem csupán a polgári dekadenciával állította szembe, hanem hallgatólagosan a szocialista realizmussal is. Számos megfogalmazásban meghatározatlanul hagyta demokrácia felfogásának osztálytartalmát; ennek egyenértékű esztétikumát viszont határozottan az ún. nagyrealizmusban jelölte meg. Ahogyan az alapvető ideológiai kérdések vitatása során a határvonalat a demokrácia és a fasizmus között vonta meg, ugyanúgy az irodalom terén is szinte kizárólag a kritikai realizmus és a polgári dekadencia ellentétében gondolkozott. Így lényegében teljesen adós maradt a kritikai realizmus szocialista szempontú bírálatával. Minthogy ez együttjárt a szocialista realizmus, mindenekelőtt a szovjet irodalom műveinek és elméletének az elhanyagolásával, ebben az időben írt műveinek sugallata a szocialista realizmust a kritikai realizmusnak rendelte alá.

Elméletének egyik jellemzője az volt, hogy a „realizmus diadalát" egyoldalúan hangsúlyozta, a valóság objektív ábrázolását függetlenítette a világnézettől, sőt már-már szembehelyezte vele. Ezzel sokaknak kibúvót adott a szocialista realizmus kibontakozása szempontjából annyira fontos világnézeti átalakulás kötelezettsége alól, és alapot a művészi ösztönösség fenntartására. Felfogásában az irodalom pártosságát lényegileg a lírára korlátozta, másrészt a marxista világnézetnek, mint a pártosság lényegének mellőzése révén elmosta a határokat a polgári plebejus irányzatosság és a pártosság között, adott esetben Petőfi és József Attila között. A művészt a párthoz fűző viszonynak „partizán" megjelölésével pedig olyan terminust teremtett, amely — cikkének összefüggéseitől is támogatva — alapot adott a polgári individualizmus fenntartására, a művészetek pártirányítása lenini elvének visszautasítására.[5] Nem egyszerűen taktikai tévedés volt ez, hiszen Lukács a későbbiek során a revizionista nézetekkel szemben szinte teljesen megkerülte a vitát, sőt a szocialista társadalomban is a kritikai realizmus szükségességét hangsúlyozva, 1956-ban az írói közéletben amúgy is jelentős revizionista tendenciáknak adott tápot.[6] A *Különösség* című esztétikai tanulmányában is változatlanul megkerülte az irányzatosság és a pártosság elemző megkülönböztetését, s 1957 óta írt tanulmányai, amelyek az irodalom számára központi feladatként a személyi kultusz közvetlen művészi bírálatát

5 *Irodalom és demokrácia*, Bp., 1948. (Pártköltészet c. tanulmány)

6 *A haladás és reakció harca a mai kultúrában*, Társadalmi Szemle, 1956. június—július.

Digitized by Google

jelölik meg, arra vallanak, hogy továbbra is fenntartja azt a revizionista álláspontot, amely a kritikai realizmust egyoldalúan állítja példaképnek a szocialista realizmus elé.

Lukácsnak a XIX. századi realizmust eszményítő nézetei azonban más, közvetett úton is gátolták a szocialista realista művészet és művészetelmélet kibontakozását. Minthogy realizmus-értelmezése XIX. századi stíluseszményekkel együtt képezett értékmérő kategóriát, munkásságában nem volt képes reális, differenciált képet alkotni a századvégi és XX. századi polgári irodalomról sem. A nagyrealizmus abszolút normája mellett művében nemcsak a szocialista realizmus szorult háttérbe, de a különböző XX. századi izmusok relatív értékei is megfoghatatlanná váltak. A naturalizmustól az expresszionizmusig lényegében minden ellentmondásos művészi irányzatban csak a kritikai realizmus felbomlását, csak a polgári dekadencia jelét látta. A problémát elsősorban nem is az jelenti, mennyiben korlátozta ez alapjában jogos bírálatának érvényét. Egyoldalúságának sokkal súlyosabb következménye volt, hogy ezzel annak a szocialista realizmusnak a kibontakozását is gátolta, amely már kezdeteitől sem csupán a kritikai realista hagyományhoz, hanem humanista tiltakozást is magukban rejtő, egyes avantgard-törekvésekhez is kapcsolódott. Lukács a harmincas évek elejétől, a tartalmat figyelmen kívül hagyva, pusztán a formabontás alapján polgárinak, kispolgárinak minősítette mindazokat a szocialista törekvéseket is, amelyek a XX. századi izmusok valamely művészi eljárását a szocialista realizmus érdekében igyekeztek felhasználni (a montázs-technika és szimultanizmus egyoldalú kritikája, a német proletárirodalom sommás lekicsinylése, *Brecht* művészetének formai kísérletekké való degradálása stb.).

Lukács György elméletének ezek a korlátai korántsem önmagukban és önmaguktól tettek szert a szocialista realizmust és ennek elméletét befolyásoló jelentőségre. Ha figyelembe vesszük, hogy Lukácsén kívül a marxista elméleten belül egy sor más, az ő nézeteit sokban korrigáló vélemény is jelentkezett (pl. *Brechté, Anna Seghersé* és másoké), akkor nyilvánvaló, hogy Lukács elméletének gyakorlati egyeduralmát bizonyos történeti tényezők tették lehetővé.

Egyrészt nem lehet megfeledkezni arról, hogy a szocialista realizmus a Szovjetunióban bontakozott ki, elmélete ott tudatosodott először, s így szervesen épített az orosz realista regény és a peredvizsnyik-művészet nagy múlt századi hagyományaira. Egybeesett ezzel az, hogy a szovjet kulturális forradalom egyik elsőrendű feladata és eredménye ennek a klasszikus hagyománynak a tömegekkel való megismertetése volt, s ez a tömegek ízlésvilágát egyszersmind olyan irányban befolyásolta, amelybe természetesen illeszkedett pl. *Balzac, Stendhal* művészete is. Ilyen és hasonló okok (s ezek feltárására is a szocialista realizmus történetének megírása lenne hivatott) rávilágíthatnak a szocialista realizmus és a nagyrealizmus elméleti összekapcsolásának történeti okaira, még ha elméleti mentséget nem is nyújtanak. Mindez nemcsak a hagyományok és a XX. századi polgári művészetek szűkkeblű értékelésére vezetett, de az új szocialista kultúra fejlődésére is fékező hatással volt.

Digitized by Google

Másrészt Lukács György nézeteinek egyes következtetéseit a szektás gyakorlat is támogatta. Jellemző, hogy az 1949—50-es Lukács-vita során, amely egyes elemeiben a személyi kultusz ideológiai megalapozását is célozta, a magyar pártvezetés fel tudta ugyan tárni Lukács György nézeteinek számos jobboldali vonatkozását, más helytelen konzekvenciáira azonban, ha hallgatólagosan is, épített. A nagyrealizmus esztétikájának ugyanis megfelelt az a szektás gyakorlat, amely művészetünket és művészetszemléletünket elszigetelte a szocialista realizmusnak *Brecht*, *Aragon* és mások művei által fémjelzett ágától; amely *József Attila* helyett *Petőfiben* jelölte meg a követendő esztétikai ideált, s a politikai bizalmatlanság miatt adminisztratív intézkedésekkel szigetelte el a közönséget a XX. századi polgári irodalomnak nemcsak viszonylagos értékeitől *(Joyce, Proust, Kafka)*, de kritikai realista műveinek nagy részétől is, *(Steinbeck, Martin du Gard, O'Neill, Hemingway*, másrészt *Sartre, Dürrenmatt* egyes művei stb.).

Az elméleti és gyakorlati torzulások mellett sok probléma adódott abból is, hogy megfelelő vitalégkör híján nem tisztázódott néhány alapvető elméleti kérdés a marxista realizmus-felfogással kapcsolatban. Az ismeretelmélet esztétikai alkalmazása nem vette következetesen figyelembe a művészet sajátosságait, nem fordított kellő gondot a tükrözési folyamat átmeneteinek vizsgálatára, az objektív valóság és az alkotói szubjektum dialektikus kapcsolatának elemzésére, a tükrözés aktív oldalának hangsúlyozására stb. Nem volt képes tisztázni viszonyát az egyes stílusirányzatokhoz sem. Történeti alkalmazása nemcsak a realizmus-antirealizmus mereven értelmezett harcának fogta fel a művészetek egész történetét, de olyan terminológiához vezetett (antik realizmus, romantikus realizmus, Shakespeare-i realizmus stb.), amely elfedte az objektíve létezett stílusirányzatok jellemző esztétikai sajátosságait. Ez a felfogás lényegében kiszolgáltatta a történeti stílusirányzatok vizsgálatát a polgári tudománynak, illetve úgy utasította el a hamis polgári stílustörténeti koncepciókat, hogy hallgatólagosan felmentést adott az ezek alapját képező objektív összefüggések marxista elemzése alól. Az elméleti stagnálás miatt kidolgozatlan maradt egyes művészeti ágak (pl. a zene, az építészet), sőt az irodalmon belül is egyes műfajok (a líra) problematikája.

A mai viták

Mindezek miatt mai kérdéseink így hangzanak: mi a művészi ábrázolás tulajdonképpeni tárgya, illetőleg mi a viszony a műalkotás folyamatában és eredményében az alkotó és az objektív valóság közt; mi a realizmus és a művészi ábrázolás egymáshoz való viszonya; melyek a művészet, s ezen belül a realizmus határai; mi a viszony a realizmus és az egyes történeti stílusirányzatok közt; módszer-e a realizmus vagy stílustörténeti kategória? E kérdések előtérbe kerülése a marxista esztétika történetének kétségtelenül egy újabb periódusa. Jellemzője, hogy a közvetlen, revizionista támadások visszaverése után a vita most már elsősorban különböző marxista álláspontok, vagy legalábbis marxista indíttatású, szubjektíve jóhiszemű nézetek mérkőzéséből áll, s benne az alkotó jelleg kerül előtérbe. A publikációs politika és a kritikai-

Digitized by Google

művészettörténeti gyakorlat, de mindenekelőtt a szocialista művészeti folyamat már döntött a leglényegesebb kérdésekben: a nagyrealizmus koncepciójába nem férő szocialista realista alkotások elismerésében, a szocialista realizmus stiláris „függetlenségében", a viszonylagos polgári értékek méltánylásában. Ez még sürgetőbbé teszi a szükséges elméleti következtetések levonását, annál is inkább, mert a realizmus és szocialista realizmus marxizmuson belüli vitája elválaszthatatlan a marxista és a polgári esztétika, a szocialista realista és a polgári művészet harcától, végülis attól az ideológiai harctól, amely a két világrendszer között folyik.

Vessünk ezek után néhány pillantást a realizmust és a szocialista realizmust érintő marxista vagy marxista indíttatású mai nézetekre.

A „pártatlan" realizmus Az egyik ilyen áramlatot *Roger Garaudy* és *Ernst Fischer* képviselik. Törekvésük elsősorban a realizmus és az érték fogalmának merev azonosítása ellen irányul. Állásfoglalásuk azonban annyira kitágítja a realizmus fogalmát, hogy ez egyrészt e kategória esztétikai értelmének elvesztéséhez vezet, másrészt elvileg lehetetlenné teszi a polgári dekadencia elleni harcot.

Garaudy tanulmányának[7] egyik fő vonása az, hogy a visszatükrözési elmélet vulgarizált változatával szemben megkülönböztetett nyomatékkal hangsúlyozza az alkotó szubjektív jelenlétének fontosságát, az alkotói folyamat aktív, teremtő jellegét. Ha csupán a művészi visszatükrözés passzív értelmezésének korrekciójáig menne, egyet is lehetne érteni vele. Ezen a határon azonban túlmegy, amikor a művészetet, a műalkotást nem egyszerűen a művész szubjektív aktivitása és az objektív valóság dialektikus kapcsolataként értelmezi, amelyben végül is ez az utóbbi a döntő, hanem felborítja ezt a dialektikus kapcsolatot, mégpedig az alkotói szubjektum javára. A művész formáló erejét, teremtő aktivitását oly mértékben hangsúlyozza, hogy ezzel szemben szinte teljesen másodlagossá válik az, ami a művészi ábrázolásnak mégiscsak végső tárgya: a tudattól független, objektív valóság. Számára a művészet elsősorban mint átalakítás, teremtő átformálás jelenik meg; jórészt figyelmen kívül hagyja, hogy az objektív valóság ilyen művészi „újrateremtése" egyaránt magában foglalhatja a valóság meghamisítását és a valóság mélyebb feltárását; figyelmen kívül hagyja, hogy a művészi alkotás végső soron mégis csak az objektív valóság ellenőrzésére, az azzal való szembesítésre szorul. Egyik legutóbbi cikke is[8] szinte teljesen háttérbe szorítja a művészet megismerő szerepét. A műalkotást olyan modellként értelmezi, amely „összekapcsolja az embert a világgal". Fejtegetései során azonban mindvégig homályban marad ennek a kapcsolatnak a természete, főként az, hogy mi a modell hitelességének, realitásának mércéje. Azt írja, hogy „a gyakorlat elsőbbsége különbözteti meg a dialektikus materializmust minden premarxista megnyilvánulástól". A gyakorlaton azonban sohasem ennek ismeretelméleti

[7] *D'un réalisme sans rivage*, Paris, 1963. Magyarul: *A Parttalan realizmus?* c. kötetben jelent meg, Bp. 1965.

[8] *Ernst Fischer és a marxista esztétikai vita. Lettres Françaises*, 1964. július 29.

Digitized by Google

ellenőrző funkcióját érti, hanem egyoldalúan az alakítást, a formálást, „a teremtő kezdeményezést". Garaudy elméletében végül is a művész alakító, formáló aktivitása a tulajdonképpeni valóság. Ezen az elvi alapon igazolja a kubizmust, pontosabban a kubisták „realizmusát", s teremt általában elméleti alapot minden, a valósággal képi-funkcionális kapcsolatot nem tartó művészi absztrakció igazolásához. (L. különösen a „Marxista gondolat hetén" 1964-ben elhangzott felszólalását.) Azzal az állításával pedig, hogy „nincs olyan művészet, mely ne volna realista, vagyis amely ne külső és tőle független valóságra vonatkozna" —, közös nevezőre jut az általa vitatott dogmatikus álláspontal, hiszen a realizmus fogalma nála is azonosul a művészetével. A dogmatikus realizmus-felfogás egy sor művészi értékkel bíró alkotást kirekesztett a realizmus, sőt a művészet köréből. Garaudy elmélete alapján viszont minden alkotás realista, és szükségképpen a művészet körén belül marad. Garaudy kérdésfeltevése így hangzott: „Stendhalból és Balzacból, Courbetből és Rjepinből, Tolsztojból és Martin du Gard-ból, Gorkijból és Majakovszkijból kielemezhetjük egy nagy-realizmus ismertető jegyeit. És mit csinálunk, ha Kafka, Saint-John Perse vagy Picasso művei nem felelnek meg ezeknek az ismérveknek? Ki kell-e zárnunk őket a realizmusból, vagyis a művészetből? Vagy ellenkezőleg, a realizmus meghatározását kell kinyitni és kiterjeszteni, s ezeknek a századunkra jellemző műveknek a fényénél a realizmus újabb dimenzióit kell felfedezni, melyek lehetővé teszik, hogy ezeket az új hozományokat hozzákapcsoljuk a múlt örökségéhez?" Ha nyilvánvaló is a helyes szándék, amely az értékek kirekesztése, ellentmondásos művek teljes megtagadása ellen irányul, a kérdésfeltevés, paradox módon a dogmatizmus rejtett továbbéléséről, nevezetesen az érték és a realizmus merev azonosításáról tanúskodik. A kérdést ő is a dogmatizmus hatása alatt tette fel, mert feltételezte, hogy valamely érték viszonylagos elismerése nem képzelhető el másként, mint a realizmus „menlevelével". A realizmus ilyen jellegű kitágítása, lényegében megsemmisítése, azonban nem éri meg a nyereséget, sőt, ez a nyereség meg sem kívánja ezt az elvi áldozatot.

Ernst Fischer állásfoglalásai[9] sokban hasonlóak Garaudyéihoz, s elvileg ugyanarra az eredményre jutnak. A Kafka-kérdéssel kapcsolatban mutatkozott meg legvilágosabban az, hogy a realizmus feloldása egyben — akarva-akaratlan — a dekadencia létének elvi kétségbevonásához vezet. Érdekes módon, ebben a vonatkozásban különbséget kell tennünk Garaudy-nak, Ernst Fischernek (valamint a Kafka-vita számos részvevőjének) Kafka-elemzése és levont elméleti konzekvenciái közt. Mind Garaudy, mind Fischer ugyanis jelzi *Kafka* korlátait. Így Garaudynál végigvonul az a gondolat, hogy Kafka „az elidegenedést az elidegenedésen belül" ábrázolta. Fischer is így ír: „A szatirikus Kafka sem emelkedik fölébe a nyomasztóan ránehezedő világnak" (ami egyébként önellentmondás, mert a szatíra már eleve az ábrázolt tárgy fölé kerekedést tételezi fel). Mégis mindketten a realizmus hatá-

[9] *Hozzászólás a libicei Kafka-konferencián*, 1963. május. A. Kurellának adott válasza: *A tavasz, a fecskék és Franz Kafka*, *Tagebuch*, 1963. 11. sz.

Digitized by Google

rán belülre kívánják vonni Kafka művét. Fischer azon az alapon, hogy Kafka ugyanúgy nem mutat kiutat, mint a XIX. század egyes nagy kritikai realistái, ezért ő is a maga korának kritikai realistája lehet. Ahogyan erre számos tanulmány rámutatott,[10] Kafka abszolutizálta az elidegenedést, metafizikus jelleggel ruházta fel, s a valóság egy oldalát az emberi lét egészére vetítette ki. Kétségtelen, hogy műve nem az imperializmus, az elidegenedés apológiája, de az is bizonyos, hogy tiltakozásának egyedüli tartalma a félelem, a tragikum nélküli pesszimizmus, ezek pedig a dekadenciának a vonásai. Kafka műve esztétikailag az intenzív totalitás alapján, világnézetileg az imperialista atmoszférának való maradéktalan alárendeltsége miatt határolható és határolandó el a realizmustól, amely épp az összefüggések éreztetése révén — s mindegy, hogy milyen eszközökkel: mítosszal-e, vagy szimbólumokkal —, de a jelenségek motiválására, birtokbavételére, nem pedig misztifikálására törekszik. Ettől teljesen független annak az elismerése, hogy bizonyos tudatállapotot Kafka nagy művészi intenzitással fejezett ki, s hogy ilyen értelemben értéket is képvisel.

Melyek ennek a Garaudy- és Fischer-féle megközelítésnek az eredményei, a negatívumai és a tanulságai? Felhívta a figyelmet arra, hogy a realizmus és az érték merev azonosítása nem helyes, hogy e tévedés korrigálása számos elhanyagolt művészeti jelenség marxista „birtokbavételét" követeli meg; az elemzések kitűnően ragadnak meg egyes konkrét értékeket, amelyeknek figyelembevételéről valóban nem mondhatunk le; figyelmeztettek az alkotói egyéniségnek, az alkotás aktív jellegének fontosságára, gondosabb elméleti kimunkálásának szükségességére; egyes kérdésfeltevésekkel, észrevételekkel hozzá is járultak ehhez. A „parttalan realizmus" elmélete sem alkalmas azonban a dogmatikus torzítások megszüntetésére, mert maga is rokon velük, és a polgári művészet kritikájához sem szolgáltat alapot; ellenkezőleg, e tekintetben egyenesen leszerelő jellegű.

A realizmus mint módszer

A hallatlanul gazdag realizmus-vita felettébb összetett anyagából kiszűrhető másik jellemző álláspont az, amely Lukács György nagyrealizmus-elméletének nyomában jár, azzal a lényeges különbséggel, hogy igyekszik következetesen elhatárolni magát mindazoktól az elméleti torzításoktól, amelyek Lukácsnak a XIX. század irodalomra korlátozott szemléletéből fakadtak. E szerint a felfogás szerint a realizmus alkotó módszer, esztétikailag pedig értékmérő kategória, s nagyjából az értendő rajta, amiről fentebb mint Lukács nagyrealizmus-elméletének helyes magváról szóltunk (a valóság belső összefüggéseinek, tartós törvényszerűségeinek feltárása, az intenzív totalitás, a különösség, az emberközpontúság stb.) Különös nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a realizmus tartalma és struktúrái a történelem folyamán változtak, illetőleg különböző feltételek között egyidejűleg is sajátos minőségeket kaptak (pl. a korábbi nézeteit módo-

[10] *J. Knyipovics: Franz Kafka: Inosztrannaja Lityeratura*, 1961. 1. sz., *Erwin Pracht: Präzisierung oder Preisgabe des Realismus Begriffs. Sonntag* 1964. 10—11. sz., L. erre vonatkozóan a Parttalan realizmus? c. kötetet, Bp. 1965.

Digitized by Google

sító *Nyadosivin).*[11] Sőt ezen a koncepción belül — éppen a realizmus történelmi konkrétsága tekintetében — további lényeges nézetkülönbségek is vannak: többen egy csupán a polgársággal együtt fellepő realista módszer történelmileg konkrét megnyilatkozásairól beszélnek.

E koncepció szerint tehát a szocialista realizmus egy mindig is létezett (vagy a polgári társadalommal együtt keletkezett) realizmus fejlődésének a legmagasabb, a marxista—leninista világnézeten alapuló módszere, amely — ha nem is közvetlen és nem is formai, de mindenesetre módszerbeli analógiái révén — közelebb áll a XIX. század és általában a művészettörténet realista hagyományaihoz, mint az általa egyes elemeiben asszimilált nem realista (főként XX. századi) avantgard-irányztokhoz. Ez az álláspont ugyanis — s ez a nagyrealizmustól való további elhatárolódást jelent — nem köti a maga realizmusfogalmát a XIX. századi stílushoz. „A realizmus nem diktál semmiféle kötelező ábrázolási módszert, stílust, formát, lehetővé teszi a valóság igen sokféle ábrázolását. de az a lényeg, hogy igaz képet adjon az életről, az emberek gondolkodásáról és érzelmeiről."[12] Ez az álláspont, ha egyes képviselői fenntartják is a realizmus-antirealizmus harcának elméletét, az eddigieknél sokkal differenciáltabban törekszik azt értelmezni. Ez terminológiailag is kifejezésre jut abban, hogy „antirealizmus" helyett inkább a *„nem-realizmus"* kifejezést használja, de főként abban, hogy a művészet történetét a realista és a nem-realista tendenciák kölcsönhatásának rendszereként fogja fel. Feladja tehát a realizmus és az érték merev azonosításának elvét, elismeri, hogy a nem-realista alkotásoknak és tendenciáknak a fejlődésben szerepet játszó viszonylagos értékük van, s hogy ezeket az értékeket a realizmus magába ötvözheti. Elismeri így azt is, hogy a szocialista realizmus az egyes nem realista vagy avantgardista irányzatok elemeit átalakítva felhasználhatja. Ezek alapján egyúttal kellően differenciált álláspontot tud elfoglalni a mai polgári művészettel szemben, amennyiben határozottan elkülöníti ennek kritikai realista tendenciáit, de nem-realista irányzatainak értékeit sem zárja ki a művészet köréből. Ugyanakkor ennek az álláspontnak az alapján — s ebben rejlik legfőbb jelentősége, egyben részleges igazolása — igen következetesen lehetett és lehet fellépni a polgári dekadencia művészete és művészetelmélete ellen.

De ez a realizmus-koncepció sem dolgozta ki kellő elmélyültséggel éppen azt a problémát, amelyet Garaudyék helyesen vetettek fel, de felemás módon oldottak meg: az objektív valóság és az alkotói szubjektum dialektikus kapcsolatát, főként a tükrözés aktív oldalának. kifejező és esztétikai élményt keltő szerepének vonatkozásában. Elsősorban ezzel függ össze, hogy a nem-realizmus viszonylagos értékeit, fejlődésben betöltött szerepét inkább csak elvileg, deklaratíve ismeri el. Így az elmélet túlságosan általános marad, s művészettörténeti alkalmazása sem ösztönöz a tartalom és forma kapcsolatának vizsgálatára, még kevésbé az ilyen elemzésekből összegezhető stílustenden-

11 *Voproszi Lityeraturi*, 1957. 3. sz.

12 V. Scserbina: *A szocialista realizmusról*, *Voproszi Lityeraturi*, 1957. 4. szám. Magyarul: *Realizmus és modernizmus* c. kötet, Bp. 1959.

Digitized by Google

ciák feltárására. Kétségtelen, hogy ezért ennek az elméletnek szembe kell néznie azzal a problémával, amelyet *Tyimofejev* így jellemez: „Ilyenkormán konkretizálva a realizmus fogalmát, lényegében kénytelenek vagyunk e fogalom szükségszerű differenciálásának útjára lépni, amely elvezet bennünket a minden egyes nagy művész művében jelentkező egyéni realizmusig. Ha pedig e fogalom integrációjának útján haladunk, és megpróbáljuk meghatározni leginkább közös, leginkább állandóan előforduló sajátosságait, akkor olyan elvont meghatározásaihoz jutunk el, amelyeket legegyszerűbb megjelenési formájukban végeredményben a kezdetleges művészet alkotásaiban is felfedezhetünk."[13]

E koncepció álláspontja abban a kérdésben is problematikus, hogy milyen módon ítéli meg a szocialista realizmusnak a hagyományokhoz való viszonyát. Az elmélet összefüggésében ugyanis következetlenség nélkül nem állítható az, hogy a szocialista realizmus teljesen „nyílt", „elfogulatlan" a hagyományokkal szemben, mert ha nem is stiláris, de módszerbeli analógiák jobban összekapcsolják a korábbi realista tendenciákkal, mint az asszimilált nem-realista irányzatokkal. A szocialista realizmus áthasonító, stílusszintetizáló erejének passzív elismerése teszi az elmélet alkalmazását, kritikai gyakorlatát — különösen a polgári művészet formai megoldásaira is építő szocialista realista alkotások fel- és elismerésében — bátortalanná.

Nyilvánvaló, hogy ennek az elméletnek mindenekelőtt arra van szüksége, hogy művészettörténeti alkalmazása során ellenőrizzék igazságait és gazdagítsák ezeknek körét. Csak ilyen úton munkálható ki igazán ennek a teóriának egyik igen fontos terminusa, nevezetesen az, hogy mit ért a realizmuson mint módszeren. Az erre vonatkozó elméleti fejtegetések[14] meglehetősen homályosak és túl általánosak. Ezek a megoldatlan problémák nemcsak ennek az elméletnek a történelmi alkalmazhatóságával szemben támasztanak fenntartásokat, hanem közvetlenül a szocialista realizmus eszmei-művészi orientálásának kérdéseit is érintik.

A stílus-realizmus elmélete

Egy másik, a realizmus-vitában kikristályosodott felfogás a művészetek fejlődését a történelmileg konkrét stílusirányzatok folyamatának, kölcsönhatásának fogja fel; arra törekszik, hogy az egyes korstílusok, stílusirányzatok, stílusváltozatok jellemzőit leírja, marxista módon (főleg gazdaságilag, társadalom-történetileg) értelmezze, rendszerezze stb. Ez a megközelítés erősen leíró (elemző) és történeti szempontú. Felfogásában *a realizmus* nem módszer és nem esztétikai kategória, hanem történelmileg kialakult (elvileg mindegy, hogy mikortól meddig számított) *stílusirányzat.* E felfogás egyelőre azt hangsúlyozza, hogy a szocialista realizmusnak nincs megkülönböztetett kapcsolata a korábbi polgári realizmussal mint stílusirányzattal, elvileg kötetlen a hagyományokkal szemben, egyenrangúan használ és felhasznál mindent, általában a hagyományokhoz való viszonyát aktív szintetizáló ereje jellemzi. E felfogás szerint (illetve egyes képviselőinek álláspontja szerint) a korstílusok,

[13] *Az irodalomelmélet alapjai,* Moszkva, 1963. 87. l.
[14] *J. Borjev: A művészeti módszer természetéről., Voproszi Lityeraturi,* 1957. 3. sz.

Digitized by Google

stílusirányzatok csak kezdeti szakaszaikban kötődnek szorosan egy-egy osztály ideológiájához, bírnak meghatározott ideológiai tartalommal; a további fejlődés során azonban (a nyelvhez hasonlóan) elvesztik osztályjellegüket, és különböző, akár egymással ellentétes eszmei tartalmak hordozására is alkalmassá válnak. Ezerint a szocialista realizmusnak is van egy „realista" és egy „nem realista" formanyelvű ága, s ugyanígy a mai polgári irodalomban is megtalálható mind a két tendencia. A világnézeti harc tehát az egyes stílusirányzatokon belül folyik vagy folyhat. Ezért a szocialista realizmus nem ilyen vagy olyan stílusirányzattal áll harcban, hanem az ezek egyike vagy másika révén jelentkező nem-szocialista vagy ellenséges ideológiákkal, s ezektől határolódik el. Ennek a megközelítésnek következetes keresztülvitele esetén a „szocialista realizmus" kifejezésen belül a „realizmus" terminusa elveszti értelmét.

Ez az álláspont eredményesen vitatkozott azzal a dogmatikus elmélettel és gyakorlattal, amely egy adott stílusirányzatot esztétikai normává emelt, illetőleg az esztétikai norma elengedhetetlen részévé tett. Nemegyszer figyelmen kívül hagyta azonban azt a veszélyt, hogy az eltorzított realizmus-elmélet ellen küzdve, nemcsak a szükséges helyesbítést végzi el, hanem a realizmust pusztán stílustörténeti kategóriaként fogva fel, le is mond a marxista esztétikának egy értékelő, a valósággal szembesítő alapelvéről. Ez a koncepció ugyanis — számos eredménye mellett — egyelőre bizonytalanságot mutat az értékkritériumokat illetően. Helyesen hadakozik a stílusigényű esztétikai normák ellen, de rendszerint megkerüli az objektív esztétikai norma pozitív kifejtését, vagy csak deklaratív módon utal a valósággal való szembesítés szükségességére; a művészi sajátosságok érzékenyebb figyelembevételével hozzájárul a marxista esztétika filozófiai — ismeretelméleti egyoldalúságának meghaladásához, de nem ösztönöz az esztétikai kritériumok, értékmérők további kimunkálására. A stílusirányzatok gazdasági-társadalmi magyarázatát olykor létezésük igazolásává egyszerűsíti; ezzel elmossa az egyidejű jelenségek értékkülönbségét, viszonylagossá teszi a fejlődés fogalmát stb. A szocialista realizmus szempontjából ez az álláspont hajlamos arra, hogy a szocialista realista művészetet (s ezen belül a pártosságot) azonosítsa a marxista világnézettel. Ez termékeny korrekciója lehet a realizmust módszerként felfogó álláspont előbb ismertetett egyoldalúságának, lemond azonban a valóság optimális tükrözését jellemző törvényszerűségek vizsgálatáról, s ezzel vértezetlenné válik az esztétikai relativizmussal szemben.

* * *

E felfogások és nézetek vitatása megmozgatta a marxista esztétika hosszú ideig stagnáló elméletét, és világossá tette, hogy ennek továbbfejlesztéséhez nélkülözhetetlen a szocialista realista művészet történetének és elmélete történetének a feldolgozása. A viták ráirányították a figyelmet a marxista esztétika eddig kellőképpen ki nem munkált területeire — nevezetesen az alkotó egyéniségnek, a világnézetnek az alkotási folyamatban betöltött szerepére, a realizmusnak

Digitized by Google

mint módszernek a stílusirányzatokhoz való viszonyára stb. —, és konkrét eredményeket értek el több elméletileg helytelen nézet kritikájában. Mindezzel segítik a szocialista realizmus elméletének további kibontakoztatását, s ezzel együtt az alkotó és a kulturális szervezőmunkát is.

A vita lezáratlansága, sőt továbbra is kívánatos volta korántsem jelenti azt, hogy a szocialista realista művészet folyamatából — a marxista esztétika legjavának felhasználása révén — ne vonhatnánk el a szocialista realizmusnak olyan esztétikai alapelveit, amelyek a művészetet, valamint a kritikát és a közönséget helyesen orientálhatják. Ezt annál is inkább szükséges hangsúlyozni, mert a viták sokakban a marxista esztétika bizonytalanságának vagy éppen „válságának" téves hiedelmét keltették.

II.

A szocialista realizmus korszerűsége

A munkásmozgalom kibontakozása, a szocialista társadalmi rend megszületése új fejezete az emberi történelemnek. A szocializmus igen fiatal, még az osztálytársadalmak legutolsó formációjához, a több százados polgári társadalomhoz képest is. Annál kézzelfoghatóbb történelmi dinamizmusa, térhódításának egy emberöltőn belül is tapasztalható gyorsasága, társadalmi, gazdasági, politikai és ideológiai sikereinek átütő ereje.

Az ugyancsak fiatal, alig hat évtizedes múltra visszatekintő szocialista realizmus ennek az új társadalmi történelmi tartalomnak művészi megjelenése, a munkásmozgalomnak, a szocializmus építésének gyakorlatán és a marxizmus—leninizmus forradalmi elméletén alapuló művészet, a proletárforradalmak és a szocialista világrendszer kialakulása korának művészete.

A szocialista realizmus korhoz kötöttségét, jelentkezésének történelmi összefüggéseit azért kell szem előtt tartanunk, mert enélkül nem érthetők meg leglényegesebb sajátosságai.

A szocialista realista irodalom és művészet az első a történelem folyamán, amely a társadalmi mozgás alapvető törvényszerűségeit felismerő *tudományos világnézeten,* a marxizmus—leninizmuson alapszik. Olyan kor művészete, amelyben a marxizmus—leninizmus, a párt vezette munkásosztály felléptével tudatossá vált a társadalmi lét formálása. A proletárforradalmak, mindenekelőtt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a világtörténelem első tudományosan megalapozott, előkészített és vezetett forradalmai voltak; a szocializmus a világtörténelem első olyan társadalma, amelynek legdöntőbb kritériumai tudományos szinten még létrejötte előtt megfogalmazhatókká váltak. A mi korunknak történelmi lényege ez a tudatos társadalomformálás, a szocialista realizmus *tudatossága* pedig ennek a társadalomban végbement minőségi változásnak, ennek a történelmileg lényegesen újnak a tükröződése a művészetek történetében.

A művészi *pártosság* sem létezhetett a munkásosztály történelmi fellépte előtt. Létrejötte elválaszthatatlan attól a történelmileg újsze-

Digitized by Google

rűtől, amit a munkásmozgalom az osztályharcok történetében jelentett. A munkásság küzdelme ugyanis a világtörténelem legszervezettebb és legtudatosabb osztályharca, s a történelmi fejlődésnek olyan fokán ment és megy végbe, hogy szükségképpen világméreteket ölt. Szervezettsége és tudatossága a mozgalmat vezető pártban összpontosul. A pártosság ebben az összefüggésben nem egyéb, mint az osztályharc új sajátosságainak következménye és tükröződése a munkásmozgalommal azonosuló, azt támogató művészetben. A pártosságban az az igazság fejeződik ki, hogy a marxista—leninista világnézetű művészet nem csupán egy osztály elméletén, de egy osztály mozgalmán, a történelem legszervezettebb és legöntudatosabb mozgalmán is alapszik.

A marxizmus—leninizmus világnézetének közvetítésével, a történelmi korszak sajátosságából adódik a szocialista realista művészet *humanizmusának újszerűsége* is. Csak a munkásmozgalom talaján jöhetett létre olyan világnézet, amely nemcsak tudományosan magyarázza, hanem meg is változtatja a világot. Hogy a marxizmus—leninizmus értelmesnek tudja az emberi létet, az elválaszthatatlan a munkásmozgalom társadalmi gyakorlatától, attól a felismeréstől, hogy az ember harmonikus kibontakozása, teljes szabadsága csak az élet anyagi alapjainak, a társadalmi rend gyökeres megváltoztatásának, a szocializmus felépítésének révén lehetséges. Ebből következik a szocialista humanizmusnak az emberi érdekek minden eddigi képviseleténél nagyobb fokú realitása, cselekvő és közösségi jellege, a társadalmi valóság megismerhetőségének és megváltoztathatóságának alapján a fejlődő, haladó, értelmes emberi lét igenlése. A humanizmusnak ez a társadalmilag-történelmileg új tartalma hatja át a szocialista realizmust, s ennek magasrendű művészi kifejezésében rejlik történelmi hivatása.

Mindebből szervesen következik a szocialista realizmus társadalmi szerepének az eddiginél nagyobb fokú intenzitása: a *legszélesebb tömegek* törekvéseit fejezi ki és a legszélesebb tömegekre kíván hatni. A szocialista realizmus formája ezért demokratikus, közérthető. Stílus tekintetében egyik ága a XIX. századi kritikai realizmus hagyományához kapcsolódott (az irodalomban pl. *Gorkij, A. Tolsztoj, Solohov* és mások), más törekvései viszont azt bizonyítják, hogy a polgári társadalommal szemben humanista tiltakozást is kifejező egyes izmusok művészi tanulságait és eredményeit is képes átalakítva felhasználni. (*Aragon, Brecht, Éluard, József Attila* és mások művészete.) A szocialista realizmus tehát feltételezi a stílusok gazdagságát, sokféleségét, s az egyes régi és újabb stílusirányzatok elemeit, eszközeit, eredményeit alkotó módon szintetizálja.

Tudományos világnézet és pártosság

A művészet teljes, életszerű és közvetlen összetettségében ragadja meg a valóságot, eltérően a tudományoktól, amelyek speciális vagy részvonatkozásban tárják fel. Képszerű megközelítésének lényege is abban áll, hogy az élet számtalanul sok vonatkozását egyidejűleg és a maguk eleven mozgalmasságában, a lényeg és a jelenség egységében tárja fel, hogy érdeklődése az *élet komplex teljességére* irányul. A művészet nemcsak az emberi lét összetettségét fogja egybe, hanem termé-

Digitized by Google

szeténél fogva a teljes emberre hat, az egyes embert sokoldalúan (világnézetileg, filozófiailag, pszichológiailag, érzelmileg, indulatilag) mozgatja meg, neveli, s részesíti esztétikai élményben. A művészi adottság is olyan készségekben rejlik (érzékenység, beleélő képesség, egy-egy művészeti ág formanyelve iránti érzék stb.), amelyek révén hatványozott mértékben képes az ember lét összetettségét felfogni és kifejezni.

A világnézet a világra mint egészre (és az embernek e világban elfoglalt helyére) vonatkozó nézetek összessége, a filozófiai, tudományos, politikai, etikai és esztétikai nézetek egész rendszere és módszere. Kialakultsága attól függ, hogy az összes vonatkozásokban milyen mértékig képes egységes választ adni az ember és a valóság viszonyára.

A művészet és a világnézet kapcsolata ezért mindig mélyebb és állandóbb, mint a művészeteknek egyes tudományokkal való kapcsolata. Következik ez a világnézetnek a művészetekéhez hasonló összetettségéből, abból az összegező, integráló tulajdonságból, amely — anélkül, hogy sajátosságaikat érintené —, mindkettőjüket jellemzi. Főként ezzel függ össze az, hogy a világnézet befolyásolja az alkotási folyamat egész menetét, a jelenségek kiválasztását, értékelését, értelmi és érzelmi elrendezését, a tárgyat és a feldolgozás módját, továbbá, hogy a világnézet mindig a műalkotás egészében és sohasem annak valamely kiragadott részében nyilvánul meg, s válik — a mű esztétikumának rangja és iránya szerint — társadalmi hatóerővé.

A világnézetnek a művészetben betöltött szerepe *osztálymeghatározottsága* révén kap konkrét tartalmat. Azaz a művészet, a benne szükségképpen megnyilatkozó világnézet révén, tényleges állásfoglalássá lesz az osztályharcban, a társadalmi haladás mellett vagy ellen; amin sem a művész ellenkező hiedelme, sem az állásfoglalás közvetettsége nem módosít. A világnézet vagy segítsége, vagy gátja a valóság művészi megragadásának, attól függően, hogy az általa képviselt osztály vagy réteg milyen (haladó vagy reakciós, ellentmondásos) szerepet tölt be az adott társadalmi-történelmi viszonyok között, s milyen mértékben van érdekelve az objektív társadalmi valóság lényeges összefüggéseinek, tendenciáinak feltárásában, illetve leplezésében. Ugyanakkor a művészetben sohasem elvont, tudományos értelemben vett osztály- (réteg-) szemléletként érvényesül a világnézet, hanem szükségképpen magában foglalja a művész életének, személyes tapasztalatainak, motívumainak egész rendszerét is. A világnézet meggyökerezettségének ereje, szubjektív elsajátítottságának mértéke szerint, elsőrendű forrása a művészi meggyőzés személyes mozzanatokat is feltételező hitelének, a sajátosan esztétikai hatás szuggesztivitásának is.

A szocialista realizmus a munkásosztály világnézetén, a marxizmus—leninizmuson alapszik. A társadalom alapvető mozgástörvényeinek ismerete megkönnyíti az irodalom és a művészetek számára a jelenségek felismerését és értelmezését, a valóságban való tájékozódást, kedvező lehetőségeket nyit a társadalmi élet törvényszerűségeinek művészi megragadására.

A marxista—leninista világnézet aktív, cselekvő jellege nyilatkozik meg a szocialista realista művészetek *pártosságában.* Ez — ahogyan Lenin emlékezetes 1905-ös cikke máig ható érvénnyel jellemezte — a

Digitized by Google

művészetnek a társadalmi valósággal való újszerű kapcsolatát jelenti. A pártosság a művészet általános osztályállásfoglalásának tudatos, közvetlen és nyílt vállalása, konkrétan a munkásosztály által a szocializmus győzelméért folytatott harc támogatása és kifejezése a művészet eszközeivel. Ez különbözteti meg a szocialista realizmust nemcsak a művészetek általános irányzatosságától, de a mai haladó humanista elkötelezettség ars poeticájától is, s ez állítja kibékíthetetlenül szembe a művészetek pártatlanságát, osztályfelettiségét, elkötelezetlenségét hirdető polgári művészettel és művészetelmélettel. Az osztályfölöttiség, az általános humanizmus hangoztatása csak formája a polgári művészetek objektív függésének és korlátozottságának; ezzel szemben a szocialista realizmus pártosságának tartalma a szabadság és az egyetemes emberi érdekek képviselete, amelynek történelmileg egyetlen lehetséges formája a munkásosztály harcához való szoros kötöttség. A polgárság a maga osztályérdekeit csalárd módon ma is az emberiség általános érdekeiként tünteti fel; a munkásosztály viszont azért hangsúlyozhatja minden területen, a művészet területén is a maga törekvéseinek kifejezett osztályjellegét, mert az ő érdeke — a szocialista társadalom megvalósítása — valóban minden dolgozó osztálynak, az egész emberiségnek az érdekét magában foglalja.

A pártosság a marxista—leninista világnézettől áthatott művészet realizmusának is kulcsa. Pártosság és realizmus kapcsolatának az az elvi alapja, hogy a munkásosztály létérdeke a valóság feltárása, birtokbavétele és szüntelen meghaladása; a mozgalmával való azonosulás — mértéke szerint — feltétele, ösztönzője és iránytűje a művészetnek, amely sajátos eszközeivel ugyancsak a társadalmi mozgás lényeges, törvényszerű összefüggéseit, irányát, konfliktusainak természetét tárja fel. A pártosság és az objektivitás egybeesik. Dogmatikus szembehelyezésük a művészet esztétikai érvényét korlátozó irányzatossághoz, mechanikus azonosításuk pedig a realizmus és szocialista realizmus közti különbségek revizionista elmosásához, a pártosság objektivista feloldásához vezet.

A pártosság viszonylag közvetlen kapcsolatot teremt nemcsak a társadalmi valósággal általában, hanem a munkásmozgalommal, a politikával, a párt politikájával különösen is. Ez a viszony történelmileg új, s ezért még meg kell birkóznia a kialakulás nehézségeivel.

A művészetnek és a politikának a pártosságban megtestesülő kapcsolata politikai feltételektől is függ, s ezek a személyi kultusz idején részben hiányoztak. Ekkor ugyanis megbomlott a párt és a tömegek közötti kapcsolat, s ennek arányában felvetődhetett az a kérdés, hogy a néppel vagy a párttal tartson-e a művész. A személyi kultusz idején megtört az eszközök és célok, a taktika és stratégia egysége, s ennek arányában felvetődhetett a kérdés, hogy a művész a nemegyszer céllá emelt eszközöket, vagy a tulajdonképpeni célokat szolgálja-e. A művészet részéről a pártosság érvényesülésének feltétele: a munkásosztály harcával, céljaival való érzelmi-akarati azonosulás, az, hogy a művész a marxista—leninista világnézetet ne pusztán megértse, hanem olyan meggyőződéssé érlelje, amely teljesen áthatja alkotói egyéniségét. Ezt

Digitized by Google

éppen a művészetnek az a sajátossága követeli meg, hogy a művekben mindig jelen van a szerzői egyéniség. Az alkotói meggyőződés fogyatékossága, hiánya volt az egyik oka annak, hogy a művészet és a pártpolitika kapcsolata 1956-ban a művészet (főként az irodalom) és a politika ellentétévé torzult. A politikát és a művészetet végül is a munkásmozgalom valósága, világnézete, a feladatok és célok azonossága kapcsolja össze. Ebben a kapcsolatban — minthogy a szocialista forradalom és építés vezető ereje a munkásosztály pártja — a munkásosztály céljaival azonosuló művészet nem nélkülözheti az elsősorban eszmei útmutatáson alapuló pártirányítást. A párt sem nélkülözheti a szocializmusért folyó harcban a valóságfeltárásnak, a tudatformálásnak és ízlésnevelésnek olyan hatékony eszközét, mint a művészet.

Az irodalom és művészetek *pártirányítását* már a burzsoázia megdöntéséért folyó harc is szükségessé tette. Még inkább érthető és szükséges ez a szocializmus építésének viszonyai közt, amikor a párt irányító tevékenysége szélesebb, sokoldalúbb, a gazdasági, társadalmi, ideológiai élet minden lényeges területére kiterjed, amikor elméleti tevékenysége és gyakorlata a társadalom egészét koordinálja, mégpedig nemcsak nemzeti, de nemzetközi összefüggésekben is.

A művészetek pártirányítása elsősorban eszmei irányítás. A párt a legszélesebb körű tudományos információk, a munkásmozgalom, a szocializmus építésének hazai és nemzetközi tapasztalatai alapján szüntelenül és alkotó módon fejleszti a marxizmus—leninizmust, alkalmazásával pedig meghatározza az alapvető cél eléréséhez szükséges legfontosabb távlati feladatokat és módszereket. Nyilvánvaló, hogy a szocialista realista művészet — amely a marxista—leninista világnézet alapján áll, s amely a maga eszközeivel ugyancsak általánosító összegezésekre, a törvényszerűségek, a valóság megismerésére és megváltoztatására törekszik — semmiképpen sem nélkülözheti a párt általános elemzéseit. Szűkebb értelemben pedig a párt eszmei irányítása nem egyéb, mint a nép, a társadalom, a szocialista építés művészi szükségleteinek megfogalmazása, közvetlen kifejezésre juttatása, valamint az eszmei-ideológiai bírálat kötelezettségének teljesítése. A pártirányításnak szerves része továbbá mindazoknak a világnézeti, kulturális, ízlésbeli akadályoknak az elhárítása is, amelyek a művészet és a tömegek közt fennállnak. A párt az oktatás és a népművelés segítségével mind kedvezőbb feltételeket teremt a művészetek befogadása számára; a legjobb művészeti alkotásokat a legszélesebb tömegekhez juttatja el, s a szocialista művészeti közvélemény kialakításával segíti az irodalom és művészetek beilleszkedését a dolgozó nép életének egészébe. A pártirányítás végső soron a szocializmus tudatos, tervszerű társadalomformálásának szerves következménye, amely magasabb történelmi szintre emeli, korszerűvé teszi a társadalmi törekvések és a művészetek mindig is fennállott kapcsolatát.

Politika és művészet

A pártirányítás szempontjából fontos *a politika és a művészetek sajátosságainak* figyelembevétele. Az irodalomnak és a művészetnek a maga eszközeivel

Digitized by Google

kell szolgálnia a párt céljait, különben nemcsak önmagának, de a politikának is ártalmára van.

A művészetnek az a sajátossága, hogy sokoldalúan, egyidejűleg és a teljes emberre hat, minősíti társadalmi szerepét, s így felelősségének természetét is. A szocialista realizmus társadalmi tudatosságából következik, hogy az irodalomnak és a művészetnek bizonyos — ágazatonként és műfajonként különböző mértékű —, szakmai-tudományos ismerettel kell rendelkeznie az általa ábrázolt életterületről. Mind nagyobb szerepet betöltő feltétele ez az esztétikum hitelének, különösen olyan műfajokban, amelyeknek viszonylag közvetlen a valósághoz való viszonya (pl. szociográfia, riport). A „szakszerűség" azonban csak a műalkotás egészével és összhatásával kapcsolatban döntő kritérium. Alkalmi szakszerűtlenség miatt — amely pedig a gazdaságpolitikában, a politikában esetleg súlyos következményekkel jár — még jó lehet valamely regény, s fordítva: gazdaságpolitikailag, tudományosan helytálló észrevételekben gazdag regény esztétikailag sikertelen is lehet.

Ebből következik többek közt annak a nézetnek a tarthatatlansága is, amely pl. az irodalmat a társadalomszervezés és irányítás tudományos elmélete és gyakorlata fölé helyezi, amely a művészeteknek — főként az irodalomnak — társadalmi vezetőszerepet vindikál.

A politika a gazdasági-társadalmi élet mozgását a tudomány eszközeivel és módszereivel általánosítja, s cselekvése is tudományosan megalapozott. Bármilyen sok, az irodalom és a művészetek rendelkezésére állót meghaladó információ áll is a rendelkezésére, alá van vetve annak, hogy az élet minden területének komplex tudományos birtokbavétele gyakorlatilag korlátozott. Nemcsak a teljesség értelmében — ez a tudomány és művészetek számára egyaránt a megismerési folyamat végtelenségét tételezi fel —, hanem abban az értelemben is, hogy a politika számára a szaktudományok eredményeinek összefüggő általánosítása csak a tudományos világnézet szintjén lehetséges. Ezért a politika az ember végtelenül sokoldalú létét csak a természeti és társadalmi mozgásformák legalapvetőbb törvényszerűségeinek erejéig képes összefüggően felfogni. A művészet és irodalom viszont — sajátosságai révén — képes arra, hogy konkrétan, részletezően és személyes jelleggel, egyidejűen, egységben ragadjon meg igen sok vonatkozást, s így a tudomány és a politika számára az adott pillanatban nehezen megközelíthető, de valós összefüggéseket tárjon fel és a marxizmus—leninizmus világnézete alapján értelmezzen.

A művészet és a politika viszonyában gondosan különbséget kell tenni a világnézet és a politika kapcsolatát illetően is. A szovjet elmélet irodalom, a világnézet jelentőségét hangsúlyozva, meggyőzően mutatott rá arra, hogy *Engels*nek *Balzac*ra vonatkozó megjegyzése csupán az író politikai nézeteinek (előítéleteinek) és realizmusának különválására utalt, nem pedig világnézetének és realizmusának különválására. Nem arról van tehát szó, hogy *Balzac* vagy *Tolsztoj* műve világnézetük ellenére, vagy ettől függetlenül jött létre, hanem éppen ellenkezőleg: arról, hogy bizonyos (politikai, filozófiai, etikai stb.) vonatkozásban ellentmondásos világnézetük erejéig alkottak jelentőset. Ez a megkülönböztetés érteti meg azt a napjainkban is előforduló — bár

Digitized by Google

kivételes — jelenséget, hogy egyes, a politikai kérdésekben más nézetet valló alkotók is hoznak létre szocialista realista műveket, illetve a párt politikájával egyetértők nem szocialista realista művet. Általában a világnézet és a politikai nézetek felcserélhetetlensége az alapja annak a művészetpolitikai álláspontnak, hogy a politikai lojalitás korántsem jelent ideológiai-világnézeti egyetértést is.

A politika a leggyakorlatibb tudomány, s mint ilyen azonnal és a legközvetlenebbül reagál az osztályharc gazdasági, politikai, ideológiai mozgására. A publicisztika, természeténél fogva képes arra, hogy a politikának ezt a mozgékonyságát kövesse, a művészet azonban csak részben, mégpedig kisebb részében: egyes művészeti ágak bizonyos műfajaiban. A pártosság meg is követeli a művészet ilyen természetű lehetőségeinek, az aktuális művészi reagálásnak a kibontakoztatását. De a dogmatikus politikának egyik legnagyobb tévedése volt, hogy a politika napi igényeit mint pártosságot kérte számon a művészettől.

A politika és a művészet közti különbségek felvetése és kívánatos elemzése azonban csak a művészet és a politika szoros kapcsolatának, a pártosságnak a kibontakoztatását szolgálhatja. A revizionizmus legkülönbözőbb válfajainak közös jellemzője, hogy a politika és a művészet különbségeit ezek ellentétévé akarják formálni. A politika és a művészet termékeny kapcsolatára sok példát mutat a művészetek története, s a magyarországié különösen. Ezeket visszamenőlegesen is meghazudtolja az az álláspont, amely a művészetek és a politika általánosító szembehelyezésével a pártos író eszményét ma és nálunk is az ellenzéki író eszményével kívánja felcserélni.

A szocialista realizmus humanizmusa

A polgári társadalom egész szerkezete — a kizsákmányolás, a munkamegosztás, az eldologiasodás, az elidegenedés révén — elválasztotta egymástól a közéletet és a magánéletet, elszigetelte és elszegényítette az egyént. A polgári művészet legnagyobbjainak humanizmusa ezért jellemzően az adott társadalom kritikájaként, a tiltakozás, a leleplezés formáiban, bukások tragikumán, győzelmek csalódásain keresztül jutott érvényre, s leginkább csak idillekben, lírai illúziókban, moralizáló utópiákban kaphatott pozitív kifejezést. Az imperializmus beköszöntével a polgári művészetek méginkább alárendelődtek a kapitalizmus embertelen világának. A tiltakozás mindinkább az elszigetelt „én" szubjektív szabadságának önvédelmévé szűkült, s együttjárt a művészetek nagyfokú privatizálódásával, a közleti kérdésfeltevés háttérbe szorulásával, az átfogó művészi világkép igényének feladásával, a társadalmi valóság művészi birtokbavételéről való lemondással. A polgári művészet szubjektív szándékát tekintve csak kis részben apologetikus, döntően az imperializmus világában élő ember rossz közérzetéről vall. Tiltakozása azonban egyre inkább elveszti kritikai jellegét, vagy ha megtartja is, a beletörődés kivetítése révén olyan történelmi szkepszissel, pesszimizmussal párosul, olyan életérzést áraszt, amely objektíve az adott helyzet fenntartóinak érdekeit szolgálja, s kiindulásának humanisztikus tendenciáit is megsemmisíti. A XX. század még értéket képviselő polgári művészetének korszerű-

Digitized by Google

sége legfeljebb a bomlás új meg új állomásainak jelzésében, annak dokumentálásában áll, hogy a polgárság nem képes megváltoztatni sorsát, még kevésbé az emberiségét. Ezzel függ össze — ahogyan az irodalom példája is mutatja — hogy a XX. században azok a polgári írók voltak képesek a kritikai realizmus örökségét továbbvinni, a polgári társadalom humanisztikus bírálatát megadni, akik a munkásmozgalom, a szocializmus eszméinek irányában keresték a humanizmus útját (*Anatole France, Theodor Dreiser, Romain Rolland*), vagy akik szubjektíve nem osztoztak a kommunistaellenességben, s részben a marxizmus hatása alatt ábrázolták a társadalmi valóságot (*Jack London, H. G. Wells, Bernard Shaw, R. Martin du Gard, Thomas Mann, Hemingway* és sokan mások); a polgári keretek között maradt „harmadik-utas" irodalmat is a marxizmus eszméinek figyelembevétele, részleges alkalmazása tette jelentőssé, s egyes műveit alkalmassá az imperialista társadalom bírálatára (az író *Sartre, Dürrenmatt* és mások).

Mindez annak a szocialista realizmusnak az erejét mutatja, amely az ösztönösséggel szemben a tudatosságot, az elszigetelt emberrel szemben a közösségi embert, az elvont választások dilemmáiban vergődő emberrel szemben az aktív hőst, az egyedi lét kérdései helyett az ezeket megoldó társadalmi élet problémáit, a szubjektív szemmel káosznak és zűrzavarnak látott világ helyébe a tudatos társadalmi cselekvés értelmes világát, a relativizmussal szemben a haladás gondolatát, a kétellyel, a pesszimizmussal szemben a tevékeny humanizmus biztonságérzetét és bizakodását hirdette és hirdeti. *Gorkij, Solohov, Fagyejev, Majakovszkij, H. Barbusse, L. Aragon, P. Eluard, B. Brecht, J. Becher, A. Seghers, N. Hikmet, P. Neruda, N. Guillén, A. Nexő, V. Nezval, József Attila* írói-költői munkássága; *Sztanyiszlavszkij, Mejerhold, Brecht* színházművészete, *Eizenstein, Pudovkin, Dovzsenko, Csuhraj* filmjei, *Muhina, Guttuso, Siqueiros, Rivera, Orozco, Derkovits* képzőművészeti alkotásai, *Sosztakovics, Prokofjev* zenéje, s a szocialista realizmus annyi sok más alkotójának műve a társadalmi-történelmi gyakorlat ellenpéldája alapján állít művészi ellenpéldát a polgári művészet túlnyomóan tragikus emberszemléletével, távlattalanságával, illetve dekadens pesszimizmusával szemben.

Művészet és valóság A művészet a valóság emberi birtokbavételének és megváltoztatásának egyik sajátos formája és eszköze. Különbözik — a tudományos megismeréssel egyetemben — a praktikus érdekű köznapi megismeréstől, mert az objektív valóság mélyebb összefüggéseit, tartós törvényszerűségeit ragadja meg. De számos és lényeges ponton, különbözik a tudományos megismeréstől is. A tudomány dezantropologizál, nagyfokú objektivitásra törekszik, „ellenséges" a szubjektivisztikus mozzanatokkal szemben, igyekszik kiküszöbölni ezeket; a tudós személyisége csak munkája során nyilatkozik meg, de nem vagy csak elhanyagolható mértékben része a tudományos eredménynek. A művészet ezzel szemben mindent, a tárgyi, természeti világot is a társadalmi lét összefüggésében, emberi vonatkozásában ragad meg; a művészetnek maga a művész is tárgya, s az alkotásnak az alkotói egyéniség elidegeníthetetlen, szerves tartozéka.

Digitized by Google

A tudományos eredmény a szubjektumtól elvonatkoztatott társadalmi és természeti valóságnak elvont értelemben vett tükrözését adja; a művészet viszont az alkotó egész személyiségének részvételével hozza létre a műalkotást, újrateremt, művészi értelemben reprodukál.

A művészet e sajátosságaiból következik, hogy funkcióját nem lehet kizárólag társadalmi törvényszerűségeket feltáró szerepre, szoros értelemben vett tükrözésre korlátozni; a műalkotás értéke nem függhet egyedül az általa feltárt valóság merőben tudományos módszerekkel mért objektivitástól. De az is bizonyos, hogy a művészetek egyes szubjektív sajátosságainak egyoldalú hangsúlyozása is tévedéshez, az irodalom és művészetek megismerő, ábrázoló funkciójának tagadásához vezet.

A marxista esztétika álláspontja szerint az irodalmat és művészeteket a *megismerő és kifejező funkció elválaszthatatlan egysége* jellemzi. Elismerve a művészet valóságmegközelítésének komplex voltát, a műalkotás szubjektív és aktív formáltságát, változatlanul hangsúlyozza, hogy a művészet tárgya a társadalmi valóság. Elutasítja azokat a nézeteket, amelyek a művészet szerepét kizárólag meghatározatlan belső víziók kivetítésében látják. Vitázik azokkal, amelyek elismerik, hogy a valóság forrása a művészetnek, de tagadják vagy mellőzik azt, hogy a művészi megismerésnek tárgya is a valóság. Az a felismerés, hogy a művészetnek objektív tárgya van, az esztétika egész történetén végigvonul (ezért hívták a művészetet „utánzásnak" az antikvitásban, s nevezte „tükörnek" Shakespeare stb.), s ezt csak a dekadens áramlatok tették kérdésessé, legfőképpen a polgári dekadencia.

A művészetek ábrázoló és kifejező (újrateremtő) funkciójának egysége nem áll ellentétben a műalkotások objektivitásával, értékük mérhetőségével, végső soron a lenini tükröződési elmélettel.

A művészi érték legáltalánosabb jellemzői: az eredetiség és a maradandóság. Az eredetiséget természetesen nem az mutatja, hogy az alkotó mi újat hozott létre az adott művészeti ág formanyelvének addigi eredményeihez képest. Az eredetiség kritériuma az, hogy képes-e a művész valami lényegesen újat, tartósan törvényszerűt feltárni a valóságból. Másrészt csak azok a művek maradandók — ahogyan ezt Marx a homéroszi eposzokkal kapcsolatban kifejtette — amelyek egy történelmi korszak lényeges belső törvényszerűségeit a legnagyobb gazdagsággal tárják fel, mert épp ezzel képesek kielégíteni az emberiségnek a maga korábbi fejlődése iránt tanúsított érdeklődését. *A művészi érték tehát egyrészt a művészetnek a valósághoz való viszonyától, a valóság lényeges törvényszerűségeinek, összefüggéseinek feltárásától függ.* A társadalmi valóság azonban szükségképpen és kizárólag csak az alkotó művész aktív újrateremtő tevékenysége révén fejeződhet ki a művészi alkotásban. A művészi érték tehát ennek is függvénye. A kifejező esztétikák misztifikálják az alkotó tehetséget, a marxista esztétika viszont az alkotó művészt is a társadalmi feltételek és lehetőségek objektív rendszerében helyezi el, s ezzel racionalissá teszi az alkotói folyamatot és annak termékét. A tehetség

Digitized by Google

számos eleme — érzékenység, fogékonyság, egy-egy művészeti ág formanyelve iránti érzék stb. — valóban a művésszel veleszületett tulajdonság. De, hogy az adottságok alkotásokban érvényesített művészi tehetséggé váljanak, az már társadalmi meghatározottságoknak, többek közt a művész világnézetének kérdése is. A puszta készségek mindig annak arányában juthatnak művészi érvényre, hogy az alkotó világnézete mennyiben gátolja ezen készségek társadalmi lényegre való irányulását, vagy mennyiben kedvez annak. Nagy alkotó az, aki egyéniségének maradéktalan kifejezése révén a valóság lényeges törvényszerűségeit képes ábrázolni, aki szubjektumának teljes műveszi kifejezésre juttatása révén az objektív valóságot képes feltárni. A kifejező és megismerő funkció teljes egységének megvalósulása ebben a vonatkozásban a művészi alkotások sajátja.

A „szocialista realizmus" kifejezés azért találó és valóban esztétikai terminus technicus, mert a művészet specifikumából adódó e két legfontosabb, egymástól elválaszthatatlan mozzanatra, a világnézet és valóságtartalom, közvetve: a kifejező és ábrázoló funkció összefüggésére, egységére utal.

A szocialista realizmus — korunk realizmusa

A szocialista realizmus valóságfeltáró erejének, ábrázoló, megismerő szerepének záloga, hogy világnézete, pártossága révén a valóság megismerésében és aktív megváltoztatásában leginkább érdekelt osztály történelmi mozgalmához kapcsolódik. *Ebből következnek realizmusának legáltalánosabb esztétikai jellemzői is.*

A szocialista realizmus a valóságot *összefüggésében* ábrázolja. Ez azonban korántsem jelenti az extenzív teljesség igényét, azt a követelményt, hogy egy-egy műalkotás ténylegesen is az élet minden (vagy nagyon sok) összefüggését, összes (vagy nagyon sok) vonatkozását ábrázolja. Nem jelent tehát megkötöttséget sem a szűkebb értelemben vett tárgyválasztás, sem a műfajválasztás tekintetében. Jelenti azonban a szocialista realizmus társadalmi tudatosságából következő intenzív teljesség igényét és gyakorlatát. Azt a kötelezettséget, hogy az életnek valamely kiragadott, a művészi ábrázolás közvetlen tárgyát képező részmozzanata a maga beállításában, vonatkozásrendszerében a társadalmi valóság egészéhez kapcsolódjék, hogy a rész valóban az egésztől meghatározott részként jelentkezzék a műalkotásban. A szocialista realizmustól idegen minden olyan alkotás, amely valamely részjelenséget a maga kiszakítottságában emel általános, abszolút érvényre, mert ez mindig metafizikus és misztikus összefüggések „egységét" „totalitását" jelenti.

A szocialista realizmus a valóságot a maga társadalmi-történelmi *konkrétságában* ábrázolja A marxizmus—leninizmus az ember érzés- és gondolatvilágát, az eszméket, erkölcsöket · stb. nem önmagukban nézi, nem önmagukból magyarázza, hanem mint a társadalmi viszonyok, végső soron a termelési mód, a társadalmi lét által meghatározott, ezzel dialektikus kapcsolatban levő, ennek fejlődésével együtt változó tudatformákat. Ebből következik, hogy a művészet tárgya, az emberi valóság csak a társadalmi lét meghatározott körülményeinek vi-

Digitized by Google

szonyában kaphat tényleges tartalmat, konkrét jelentést, esztétikai körvonalakat. A szocialista realizmus ennek tudatos felismerése alapján a társadalmi-történeti tartalom határozott, világos előtérbe állítására törekszik. Realizmusa — főként ennek révén — minden eddiginél teljesebben tárja fel azokat az összefüggéseket, amelyek az emberi tudatformák és az adott társadalmi viszonyok közt fennállnak. A szocialista realizmust legfőképpen társadalmi-történeti konkrétsága állítja szembe a polgári dekadenciára jellemző absztrakciós törekvésekkel, amelyeknek közös tulajdonságuk a művészet tárgyának a társadalmi-történelmi tartalomtól való megfosztása. Ennek enyhébb formája az „örök emberi", az „általános humánum" illúziós elvontsága; a társadalmi vonatkozások szélsőséges kiiktatása pedig a művészet dehumanizációjához, technicizálódásához, művészetellenes absztrakciókhoz vezet. A társadalmi-történeti konkrétság alapján áll szemben a szocialista realizmus mindenfajta akadémizmussal, ál-maisággal és sematizmussal is, mint a rossz absztrakció különböző változataival. A szocialista realizmus nem zárja azonban ki, ellenkezőleg, feltételezi a valóság lényegének jobb megismerését szolgáló, de éppen ezért azzal mindig képi, funkcionális kapcsolatot tartó művészi absztrakciót. A szocialista realizmus számára éppen társadalmi-történelmi konkrétsága teszi lehetővé azt is, hogy hiánytalanul fejezze ki az emberi léttel általában együttjáró, jellemzően humánus alapélmények állandóságának és konkrét megvalósulásának objektív dialektikáját.

A szocialista realizmusnak jellemzője a társadalmi, történelmi *változás, fejlődés* iránti különös érzékenység, a társadalmi mozgás dinamikájának, irányának feltárására való képesség, a társadalmi, történelmi értelemben vett *új megragadásának igénye és gyakorlata.* Olyan új világot ábrázol, amelyben egyszerre zárul le az emberiség előtörténete, s formálódnak igazi történelmének alapjai. A munkásmozgalom, a szocializmus talaján alapvetően újszerű összefüggések, lehetőségek és kezdeményezések rendszere születik. Egyén és közösség, közélet és magánélet, spontaneitás és tudatosság — különösen a polgári társadalomra jellemző — ellentmondásai a munkásmozgalom, a szocializmus talaján ténylegesen feloldhatókká váltak. Az átalakulás természetesen egy-egy emberöltőn belül nem mindig kap felismerhetően forradalmi jelleget. Hosszú történelmi folyamat ez, amelynek voltak és lesznek viszonylag lassan építkező periódusai, amikor az ember és a társadalom egymásra hatása nem a politikai mozgalmasság nyílt színén zajlik, hanem a mindennapi élet látszólag szürke világában érvényesül; voltak és vannak a fejlődésnek kényszerű vargabetűi, amikor a felszín alatt munkál a történelem sodrása. Mindez azonban nem változtat azon, hogy a szocialista realista művész előtt az egyszerre felfedezésre és megteremtésre váró új világ áll, s hogy olyan közönség veszi őt körül, amely újjá formálódó emberségének tudatosítását, társadalomteremtő cselekvésének támogatását, személyesen átélt problémáinak megfogalmazását várja a művészettől.

Az új feltárására való hivatottság nem a szorosan vett téma kérdése. Érvényesülhet a társadalom régebbi korszakainak ábrázolásában

Digitized by Google

is. De mert forrása az a kor, amely sok és lényeges szempontból különbözik az osztálytársadalmak egészétől, a szocialista realizmus elsősorban a *mai ember* felé fordul. A cselekvő, az élet új feltételeit megteremtő, a közösséggel kölcsönhatásban formálódó új, szocialista embertípus érzés- és gondolatvilágának, küzdelmének és körülményeinek kifejezésére vállalkozik, ennek révén a dolgozó nép mai életét, a szocializmusért folytatott harcát, a népi élet középponti, időszerű problémáit ragadja meg, a szocializmus, a kommunizmus építésének világát ábrázolja. Az alkotók számára mindez feltételezi a társadalomban végbemenő folyamatok egyidejű tudomásulvételét, a dolgozó tömegekkel való állandó, termékeny kapcsolattartást, a tudomány, a technika, az ipari és a mezőgazdasági fejlődés elvi problémáiban való tájékozódás közéleti igényét — az élet mély, sokoldalú és a tudományos szocializmus szintjén általánosított ismeretét.

A kritikai realizmus érdeklődése elsősorban arra irányult, hogy a társadalom hogyan torzítja el az embert. Konfliktusai a tiszta, nagy érzések és a társadalmi szerkezet erkölcstelensége, a teljes élet vágya és a korlátozó kényszer, az egyén szabadságigénye és elszigetelődése közt feszültek; hősei feloldhatatlan dilemmák, többszörösen kötött antagonisztikus ellentmondások hálójában vergődtek. A szocialista realizmusban — az új társadalmi feltételek kiküzdésének arányában — elvileg gyökeresen más helyzet áll elő. Sem a szocialista társadalomért folyó harc során, sem annak megteremtésével nem tűnnek ugyan el teljesen az ellentmondások, de a hatalomért küzdő munkásmozgalom, s még inkább a tulajdonviszonyokat alapvetően megváltoztató szocialista társadalom alapján, kialakul cselekvő leküzdésüknek objektív lehetősége, a mindennapi életben — hol jobban, hol kevésbé szembeötlő módon — megindul feloldásuk történelmi folyamata. *A szocialista realizmus ezért különös érzékenységgel reagál az egyén és közösség kölcsönhatásának új oldalaira, a jellem és helyzetek szocializmusra való, fejlődésének irányát éreztető, pozitív mozzanataira.*

A társadalom és jellem új, pozitív, szocialista vonásainak felfedése, kifejezése semmiképpen sem jelentheti a fejlődést korlátozó tényezők, a múltból visszamaradt élet- és tudatformák, a szocializmus építésével együtt új meg új szinten és minőségben jelentkező nehézségek, negatívumok, hibák ábrázolásának megkerülését. A szocialista realizmus megtartja a polgári realizmus kritikai funkcióját, de egyben meg is haladja azt. A munkásmozgalom, a szocializmus talaján minden torz, antihumánus társadalmi vagy individuális jelenség elveszíti szükségszerűségét, végzetszerűségét, mert a társadalmi gyakorlat alapján leküzdhetővé, „nekünk valóvá" válik. A szocialista realizmussal mélyen ellenkezik a „rossz" általános érvényre emelése. Művészi kritikája ezért sohasem illuzionista, utópikus, sohasem közlő, tudomásul vevő, sohasem statikus ítélet, passzív tagadás, még kevésbé alapszik félelmen vagy rettegésen. A szocialista realizmus számára minden negatívum leküzdhető, meghaladható, végső összefüggésben sohasem határt, hanem mindig csak gátat vagy akadályt jelent.

Mindez érvényes a munkásmozgalom, a szocializmus egyik legtöbb kárt okozó jelenségének, a *személyi kultusznak* művészi ábrázolására

Digitized by Google

is. A személyi kultusz polgári keretek közt maradó művészi bírálata az erkölcs és a hatalom általánosító szembehelyezésével történelmi pesszimizmusba fullad, a személyi kultuszt meghaladó szocialista erők mellőzésével a realizmus feladásához vezet. Az az álláspont, amely középponti feladatként jelöli meg a személyi kultusz közvetlen művészi bírálatát, esztétikailag ellenkezik a szocialista realizmussal. A szocialista realizmus — a fejlődő valósággal lépést tartva —, a személyi kultusz közvetlen művészi kritikája helyett mindinkább ennek tényleges, objektív kritikáját: a személyi kultuszt meghaladó, nyügeiből kibontakozó szocialista építés ábrázolását állítja középpontjába. Általában az egykorú valóság művészi ábrázolása eltorzul, s realizmusát éri sérelem akkor, ha a művészeti kritikai irányultsága nem párosul társadalmi fejlődésünk tényleges dinamikájának éreztetésével, ha a nehézségek, hibák bírálata a kritikai realizmus módszerével, nem pedig a szocialista realizmusra jellemzően, az új és a régi intenzív szembesítésével történik.

Felvetődik ezzel kapcsolatban a *konfliktus kérdése*. A szocialista realizmuson belül a konfliktus nem értelmezhető másképp, mint a valóság fejlődésben való ábrázolásával egységben. A szocialista realizmus egyaránt érzékeny a súlyos összeütközések és a ténylegesen meglevő fejlődési tendenciák iránt. E sajátossága egy tőről: a valóság bonyolult ellentmondásokban való fejlődésének felismeréséből fakad. A szocialista realizmus megköveteli a konfliktusoknak, az ellentmondásoknak, a régi és az új harcának feltárását, de ezek ábrázolását — ugyancsak a valóság objektív dialektikájának megfelelően — párosítja annak éreztetésével, hogy az emberiség története fejlődési folyamat. A szocialista realizmusban a fejlődés irányának sugallata nélkül nem lehet konfliktus, és konfliktusok nélkül nem lehet a valóság fejlődését ábrázolni. E kettőnek a szétszakítása ellenkezik a szocialista realizmussal, s vagy a kritikai realizmus távlattalanságához, illetve a dekadencia pesszimizmusához, vagy a polgári apologetikus művészet idillizmusához és happy-end sablonjaihoz vezet. Társadalmilag, emberileg és művészetileg csak a kiküzdött, megszenvedett távlatnak van hitele, és csak a távlat összefüggéseiben válhat a harc, ha mégoly tragikus is, emberileg, művészileg értelmessé.

A konfliktus valóban az új és a régi harca. Olyan helyzet nem lesz a megvalósult szocializmusban sem, és az emberiség történetének távoli jövőjében sem, amelyben a konfliktus megszűnt azzal, hogy az új „győzött". A szocialista társadalomban pl. egy ideig a polgári tudat, erkölcs és az új, szocialista tudat, erkölcs között van konfliktus, a továbbiakban azonban a régi és az új összeütközése lassanként megszűnik polgári és szocialista minőségek konfliktusa lenni; ennek helyébe — már ma is, de a jövőben még inkább — a társadalmi fejlődés tartalmilag megjósolhatatlan, de bizonyosan bekövetkező konfliktusai lépnek. Az adott társadalmi fok elérése mindig magában rejti meghaladásának feltételeit, s a meglevő eszközök célokat és cselekvést szülnek; a kielégített és az új szükségletek, a szándék és a következmény, az ismert és az ismeretlen, az igény és a megvalósíthatóság ellentéte mindig is meg fog telni a történelmileg konkrét új

Digitized by Google

vagy régi tartalmaival. Nem helyes tehát, ha a szocialista realizmust a konfliktusok távlati elhalásának művészeteként fogjuk fel. Annál kevésbé, mert a szocialista realizmust egy adott kor: a proletárforradalmak, a szocializmus felépítése korának művészeteként értelmezzük, és semmiképpen sem vitatható e periódus történelmi érdekű összeütközéseinek sokasága és intenzitása. Más és elemzendő kérdés természetesen az, hogyan és mennyiben módosul a szocializmus történelmi kibontakozásával a konfliktusok jellege és aránya, s ez hogyan hat ki olyan esztétikai kategóriák arányváltozására, mint a tragikum, a komikum, az irónia stb. Sem a társadalmi valóság, sem a szocialista realizmus eddigi alkotásai nem adnak okot annak kétségbevonására, hogy a szocialista társadalom ábrázolásában is helye van a tragikus konfliktusnak vagy a szatirikus bírálatnak. Sőt, a távlat és konfliktus egységének helytelen felfogása miatt, a középfajú konfliktusok egyeduralmával szemben, jelenleg aránytalanul háttérbe szorult a szocialista realista vígjáték, szatíra, illetve tragédia.

Az irodalom, a művészet és a tömegek kapcsolata

A szocialista realizmus egyik újszerűsége, egyszersmind újszerűségének egyik forrása *a művészet és tömegek kapcsolatának* megváltozása. Ami a polgári művészet történetének csak egyes periódusaiban ervényesült, hogy ti. a művész és a tömegek találkoztak valamely szélesebb tömegmozgalom talaján, az a munkásmozgalom sodrában, s méginkább a szocializmus viszonyai közt törvényszerűvé válik. A szocialista realizmusnak a tömegekkel való intenzív kapcsolatát az biztosítja, hogy a munkásosztály harcának elkötelezve, össznépi törekvéseket juttat kifejezésre. Másrészt a szocializmus viszonyai között a kulturális forradalom megteremti a művészetek kibontakozásának, hatásának kedvezőbb feltételeit.

A művészetek a teljes emberre összetetten hatnak, helytelen volna tehát csak világnézeti, csak politikai, s általában: elszigetelt vonatkozásokban mérlegelni nevelő hatásukat. A szocialista realizmus alapvető sajátosságaiból közvetlenül következik, hogy kifejező és ábrázoló funkciója összhangban van az emberi érzés-, gondolat- és ízlésvilág szocialista formálásának, fejlesztésének társadalmi szerepével. A szocialista realizmus nem a művészi sajátosságok rovására, hanem éppen ezek korszerű kibontakoztatásával képes a tömegek társadalmi-történeti helyzetének, feladatainak tudatosítására. Ezért alkalmas arra, hogy egyidejűleg és hatékonyan hozzon összhangba a szocialista társadalom valóságának, lehetőségeinek és feladatainak jegyében olyan, összetettségük miatt a tudomány által nehezen megközelíthető szférákat, mint az erkölcs, az érzelmi élet, az ízlés. A szocialista realizmus nevelő szerepe abban áll, hogy a teljes ember sokoldalú kulturálásával, harmonikus kibontakoztatásával, az esztétikai hatás révén, a személyiség rejtett szféráiba is eljuttatja, és a marxista—leninista világnézet jegyében tudatosítja a társadalmi-történelmi valóságot, és annak meghaladására mozgósít. Társadalmi szerepe, felelőssége végül is abban rejlik, hogy hatékonyan állítja a munkásmozgalom, a szocializmus építése, az egész emberiség szolgálatába a művészetek megkülönböztetett lehetőségeit.

Digitized by Google

A polgári művészet jellemzője, hogy nem képes feloldani a keveseknek szóló művészi arisztokratizmus és a tömegeknek nyújtott giccses, szentimentális művészeti tömegtermelés ellentmondását. A szocialista realista irodalom és művészet hivatását csak úgy tölthetí be, ha a nép legszélesebb rétegeihez szól. Ezért a szocialista realizmus formája *demokratikus*, a művészileg kulturált közönség számára *közérthető*, és az elmaradott, kispolgári ízlésvilággal éppúgy szembenáll, mint mindenféle arisztokratikus formalizmussal, az embertől idegen absztrakcióval. A közérhetőség nem azonos a köznapi, vagy a tudományos, általában a logikai-intellektuális érthetőséggel. A művészi közérthetőség elválaszthatatlan az adott művészeti ág formanyelvének ismeretétől, ezért szorosan összefügg a közönség általános művészi kulturáltságával. E tekintetben a szocialista realizmus elméletének és a kritikának ugyanazok a feladatai, mint a művészeti oktatásnak és a népművelésnek. A közérthetőség nemcsak a közönség művészetismeretével függ össze, hanem ízlésével is, amely pedig történelmileg változik és egyidejűleg is megoszlik. A közérthetőség kritériumai sem foghatók fel tehát mereven; tartalma a művészetek és a közízlés fejlődésével változik, és ízlésrétegek szerint is differenciálódik.

A szocialista realizmusban a tömegekre ható tudatformálás nem kerülhet szembe a tartalomban, tehát formában is újat teremtő művészet fejlődésével. Az olyan lényeges, történelmi értelemben vett eszmei-tartalmi eredetiség azonban, amely egyenértékűen, joggal teremt új, szokatlan formát, viszonylag ritka jelenség a művészetek történetében. Az ilyen művek, ha átmenetileg nehezen hozzáférhetők is a széles tömegek számára, utat törnek maguknak — a mi körülményeink közt a kultúrforradalom segítségével —, s ahogyan *Ady*, *Bartók*, *József Attila* művének példája mutatja, maguk is a tömegek ízlésnevelésének eszközeivé válnak.

A kivételes esetektől eltekintve, az ízlést illetően a művészi termés is differenciált, széles skálán mozog. Általában lehetőség nyílik tehát arra, hogy a kiadási, publikációs, műsor- és főleg terjesztési politika nevelő, fejlesztő, magasabb fokra átvezető módon alkalmazkodjék az egyes rétegek ízlésszintjéhez.

A művészi alkotások azonban igen gyakran valóban érthetetlenek. A dolog lényegét tekintve, ilyenkor mindig formalizmussal állunk szemben, amely a mindenáron való, s ezért csak a formát érintő újítani akarásból, az epigonizmusból, vagy az izolált művészi „én" belső. tartalmi szegénységének formai ellensúlyozásából, szétesettségének kivetítéséből ered. Minden ilyen esetben végső soron a tartalomnak szól a közönség idegenkedése vagy közönye, még akkor is, ha az érthetetlenség elutasításában jut ez kifejezésre. Ebből a szempontból a közönség is állandó, aktív formálója a közérthetőség kritériumainak.

A közönség igényeinek nagymérvű növekedése, valamint a tömegkommunikációs technika elterjedése révén különösen nagy szerepet töltenek be az ízlésnevelésben az ún. könnyű műfajok. Ezeknek a nevelőértéke elsősorban ízlésalakító. A rangos alkotóknak, mindenfajta arisztokratizmust és elzárkózást feladva, az eddiginél nagyobb mértékben kellene törekedniük korszerű témájú és konfliktusú szórakoz-

Digitized by Google

tató művészet kialakítására, a könnyű műfajokban rejlő ízlésformáló lehetőség érvényesítésére.

III.

A kutatás irányai és feladatai

A Kulturális Elméleti Munkaközösség e vitairata, állást foglalva a lényeges, főleg társadalmi vonatkozású kérdésekben, maga is számos problémát vet fel és hagy nyitva. A szocialista realizmus elméletének vázlatos átgondolása is a feladatok egész sorának megoldására ösztönöz.

A szocialista realizmus állandóan gazdagodik, új meg új területekre hatol be, s híven követve az alapját képező munkásmozgalom fejlődését, új meg új problémaköröket állít érdeklődésének középpontjába. Elméletének hitelessége is attól függ, hogy mennyire veszi figyelembe a történeti fejlődést és annak nemzetközi vonatkozásait. Tekintettel kell lenni arra is, hogy a szocialista realizmus elmélete főként a közvetlenül ábrázoló művészeti ágazatokra (s ezen belül is főleg az irodalomra) vonatkozóan kidolgozott, de az ún. „nem mimetikus" művészeteket (zene, építészet) illetően kevésbé kimunkált. A történeti, nemzeti vagy ágazati részsajátságok abszolutizálása menthetetlenül az elmélet tévedéseihez és még ma is sok fölösleges vitához vezet.

Bár a dogmatizmus vissza is élt a forradalmi romantika jelszavával, kétségtelen például, hogy a harmincas évek elején *Gorkij, Fagyejev* és mások joggal tekinthették a forradalmi romantikát a szocialista realizmus szerves részének. Napjainkban azonban, az osztályharc megváltozott feltételei és formái közt, már nincs olyan közvetlen jelentése a „forradalmi romantika" fogalmának és terminusának, mint volt akkor, a világ egyetlen szocialista országában, az első ötéves tervek hősi erőfeszítéseinek, gyors sikereinek világában, kül- és belpolitikailag kevésbé bonyolult, de sokkal polarizáltabb légkörében. Ebből azonban éppoly helytelen volna azt a következtetést levonni, hogy a szocialista realizmusnak nem volt sajátsága a forradalmi romantika, mint a fogalmat, annak konkrét jelentésével változatlan értelemben fenntartani. A látszólagos ellentmondást a szocialista realista művészet *történeti megközelítése* oldja fel, elméletileg olyan általánosabb kategória kialakítása, amelyben a forradalmi romantika mint a szocialista realizmusra jellemző távlatérzékelés történelmileg (és nemzetileg) konkrét változata jelenhet meg. Konkrét vizsgálatok nyilván hasonló eredményekre vezetnének pl. a pozitív hőst illetően is. A módszer szempontjából e kérdésben is az a lényeg, hogy a cselekvő ember olyan eszményét tartsuk a szocialista realizmus általános sajátságának, amely a pozitív hősök mindenfajta, kor és helyzet szerint reális változatának elméletileg helyet ad. Nem lehet eltekinteni attól sem, hogy a szocialista realizmus *különböző nemzeti társadalmakban* különböző hagyományok hatása alatt indul fejlődésnek. A távolkelet, afrikai, délamerikai, valamint az európai művészetek esztétikai sajátosságai közt pedig különösen nagyok az eltérések. Ezért olyan általánosításokra kell törekedni, amelyek kerülik a nemzeti sajátosságoknak a szo-

Digitized by Google

cialista realizmus általános kritériumaivá emelését, s ugyanakkor magukban foglalják a nemzeti változatok minden vívmányát.

A szocialista realizmus elméletének érvénye messzemenően függ az *egyes művészeti ágak* (sőt ezen belül egyes műfajok) szocialista realista jellemzőinek kidolgozottságától. A szocialista realizmus elmélete általában is irodalomcentrikus, de — hagyományaink sajátosságainak következtében — Magyarországon különösen az. Kimunkáltsága — a részeredmények ellenére — még mindig aránytalanul elmaradott a képzőművészetben, a zenében, az építészetben, valamint azokban a művészeti ágakban, amelyeknek önállósulása a technikai fejlődéssel is összefügg (film, rádió, televízió). A szocialista realizmus jellemzőinek ágazatonkénti kidolgozása igen jelentősen gazdagíthatná általános elméletét, és közvetlenül segítené a tömegek ugyancsak egyoldalúan irodalomcentrikus ízlésvilágának kiszélesítését. Ugyanakkor azzal, hogy megkülönbözteti az egyes művészeti ágak (ezeken belül az egyes műfajok) sajátos társadalmi szerepét, reálisan differenciálja kifejező-tükröző és tudatformáló lehetőségeiket, általában esztétikájukat, az alkotó művészetnek is a legközvetlenebb tanulságokat nyújthatja.

A szocialista realista művészetnek és elméletének *történeti, nemzetközi* távlatú és *ágazatonként* való megközelítésére van tehát szükség. Csakis ilyen összetett szempontú kutatások, illetve a részkutatások ilyen komplex összegezései munkálhatják tovább a szocialista realizmus és a hagyományok viszonyának kérdéskörét, adhatnak az eddiginél differenciáltabb képet a szocialista realizmus legfontosabb eszmeitartalmi sajátosságairól, tárhatják fel hagyomány-szintetizáló erejének törvényszerűségeit és különböző stílusirányzatainak eredetét, fejlődését, s deríthetnek fényt ezek belső formáinak, struktúráinak közös jellemzőire.

A realizmus-vita egyik legáltalánosabb tanulsága, hogy időszerűtlenné vált a szocialista realizmus kérdéseinek a XIX. századi hagyományok oldaláról való egyoldalú megközelítése. Az elméleti vitáknak, illetve a szocialista realizmus elméletének elvontsága nagyrészt annak következménye, hogy nem kapcsolódik elég szorosan a *jelenkori művészeti folyamathoz*, nem általánosítja elég bátran a kritika részeredményeit, s alig-alig bocsátkozik elméleti igényű műelemzésekbe. A kritikának is határozottabban kell törekednie arra, hogy egyes recenziókon túl, az elméleti általánosítás szintjén tárja fel az élő irodalmi művészeti folyamat összefüggő jelenségeit. A konkrét műelemzésekre támaszkodva lehet — az alkotáslélektan módszereit is igénybe vévő — előtérbe állítani azokat az elméleti kérdéseket, amelyek a világnézetnek, a művészi világképnek, az ösztönös és tudatos mozzanatoknak az alkotásban betöltött szerepével kapcsolatosak, és amelyek a művészeti alkotások személyes-kifejező, objektív-ábrázoló és emberformáló-nevelő funkciójának összefüggéseit érintik.

A szocialista realizmus elméletének mai fejlettségi fokán különösen fontos feladattá válik a *tartalom és a forma összefüggéseinek* konkrét történeti vizsgálata. A realizmust módszerként, illetve stílustörténeti kategóriaként értelmező felfogások egyaránt bizonytalanok ebben a tekintetben, vagy legalábbis nem eléggé kezdeményezőek. Hogy

Digitized by Google

a szocialista realizmus a stílusok sokféleségét feltételezi, abból egyáltalán nem következik, hogy az elmélet elhanyagolhatja a tartalom és forma kapcsolatának vizsgálatát, mert ez a tartalom és forma egységének, a forma objektivitásának elvéről való lemondás volna. Az ágazati és történeti kutatások során kaphatunk csak választ arra: hogyan alkalmazta fejlődésének különböző periódusaiban a szocialista realizmus a hagyományok tanulságait, hogyan teremtett vagy asszimilált újabb eszközbeli, nyelvezeti — merőben formai — elemeket, s hogyan váltak ezek a fejlődés során egy sajátosan új módszer és struktúra részeivé; melyek a szocialista realizmus eddigi történetén végigvonuló, egyre erősödő és állandó jellegű strukturális vonások, és melyek az egyes rövidebb történeti szakaszokra érvényes tartalmi-formai meghatározók.

A szocialista realizmus elméletének sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania a *művészet és a közönség* kölcsönhatására. A hatáskutatás terén, felhasználva a művészeti oktatás és a népművelés tapasztalatait, tervszerűbben kell élnie a művészetszociológia eszközeivel, és vizsgálnia kell az esztétikai hatás recepciójának lélektanát. Másrészt, a kulturális forradalom igényeit és távlatait figyelembe véve, fel kell tárnia a közönségnek a művészetek fejlődését befolyásoló szerepét. Jobban előtérbe kell állítani azoknak a művészeti ágaknak a vizsgálatát, amelyeknek legnagyobb a tömeghatásuk, de sajátosságaik elméletileg a legkidolgozatlanabbak (film, rádió, televízió). Szükség van a könnyű műfajok elméletének megteremtésére is.

A szocialista realizmus *elmélettörténetének* kidolgozása is egyre nélkülözhetetlenebbé válik. Szükség volna a jelesebb tanulmányoknak, nyilatkozatoknak, vitáknak, kritikáknak, a terminológia-használatnak nemzetközi és történeti áttekintést adó dokumentálására. Az elmélettörténet tudományos feldolgozása messzemenően segítené az elmélet, a kritika, a művészetpolitikai gyakorlat és a művészeti folyamat bonyolult kölcsönhatásának tisztázását, növelné az elmélet felelősségtudatát, ösztönözné a szocialista realizmus tudatosságának felismerését és vállalását.

* * *

A felsorolt és még tovább sorolható feladatok megoldása az esztéták, a kritikusok, az irodalom- és művészettörténészek, a kulturális és művészetpolitikusok, s nem utolsósorban a művészek együttes munkájától függ. A szocialista realista művészetek kibontakoztatása érdekében kívánatos, hogy a művészeti és a tudományos élet minden illetékes fóruma, műhelye, szövetsége, intézete élő és írott szóban járuljon hozzá e feladatok megoldásához.

Digitized by Google

20 évvel ezelőtt történt

Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről

1945 február—március

A Budai Önkéntes Ezred egyik rajparancsnokának visszaemlékezése egységének harci tevékenységéről[1]

Budán, a Hertelendy és Ugocsa utcán levő sarokházban álltunk át a Szovjet Hadsereg oldalára, hogy resztvehessunk Buda felszabadításában. Kb. hatvanan voltunk katonak a jelzett házban. Tisztjeink február 8-án éjjel a Várba vonultak belekapaszkodni az utolsó szalmaszálba. Kiss Gyula zászlós (Gyöngyös vagy környékén volt tanító) maradt velünk, én karpaszományos őrmester voltam. Volt köztünk egy ruszin fiú, akivel megbeszéltük, hogy menjen át a szovjet katonákkal tárgyalni, hogy mi önként jelentkezünk a Szovjet Hadsereg oldalára harcolni. Szovjet tisztek jöttek át és kísértek bennünket hátra a Budakeszi útra február 9-én, ahol egy rendőrőrszoba padlásán töltöttük az éjszakát. Másnap reggel beosztást kaptunk az önként jelentkező magyar alakulatokba, és a szovjet hadosztályba osztottak be bennünket, amelynek parancsnoka Kondratev alezredes volt. Magyar részről Variházy Oszkár volt az ezredparancsnok, Kiss Gyula zászlós a századparancsnok, szovjet részről egy mongol kinézésű barátságos tiszt volt, akiről megjegyzem, hogy elbeszélése szerint a hadosztályt már háromszor szétverték Sztálingrádtól kezdve. Az ő egyedüli fegyvere egy pisztoly volt és egy sétabot. Kiváló irányító volt, azt tapasztaltuk az utcai harcok alatt. Az én beosztásom: rajparancsnok voltam.

Február 10-én hajnalban indultunk bevetésre Hűvösvölgy felől. A Pálya utcában és a Vérmező felé történt az előnyomulásunk. Egy 45 év körüli szovjet géppuskás mellett voltam, aki nagyon szertartásosan kezelte a géppuskát. Mielőtt hozzáfogott a fasiszták sűrűjébe pásztázni, először háromszor keresztet vetett. Február 12-én éjjel volt a kitörés, mi a vár elfoglalására és átfésülésére kaptuk a parancsot. Sok német foglyot ejtettünk.

Parancsot kaptunk a kitörő németek üldözésére és a környék átfésülésére. Útirányunk Istenhegyi út, Orbánhegy stb. volt, amely utat egé-

1 A Magyarország felszabadításáért harcoló szovjet katonák mellett egyre több át állt magyar katona is harcolt. Az aktív átállás, a harc további vallalása a fasiszták ellen. 1944 őszén, főleg tején egyre gyakrabban előfordult. E folyamat csúcspontját Budán érte el, amikor Váriházy Oszkár parancsnoksága alatt álló IV. hadtesthez tartozó töredék alakulatok 1000—1200 fővel 1945. február 12-én átálltak.

1945. február 12-ig az átállt önkéntes alakulatok századonként harcoltak a szovjet egységek kötelékében.

1945. február 12-től valamennyi önkéntes alakulatot egy ezredbe egyesítettek. Az ezred Budai Önkéntes Ezred nevet vette fel. Az Ezred 5 zászlóaljból állt, személyi állománya kb. 2500 fő lehetett. Hősiesen részt vett Buda felszabadításában.

A Budai Önkéntes Ezred megalakulása és harci tevékenysége a „Magyar antifasiszta ellenállási mozgalom egyik szép fejezete, ezen belül a katonai ellenállás legkiemelkedőbb és legjelentősebb része... A Budai Önkéntes Ezred volt a legnagyobb magyar alakulat, amely hazánk teljes felszabadításának befejezése előtt fegyverrel harcolt a Szovjet Hadsereg oldalán." (Tóth Sándor szds. „A Budai Önkéntes Ezred története." Hadtörténeti Közlemények. 1960. 1. sz. 67—68. old.)

Digitized by Google

szen Tinnyéig csatárláncban tettünk meg a szovjet hadosztállyal karöltve, közben sok német katonát foglyul ejtettünk. Tinnyén a magyar alakulatok parancsot kaptak a Budára való visszamenetelre. A szovjet hadosztályparancsnok lovaskocsikkal vitetett vissza bennünket Budára, ahol Kondratev alezredes elvtárs hadosztályparancsnoki dicséretben részesített bennünket és mindnyájunknak névre szóló 2 darab igazolványt adott. A hadosztályparancsnok Kondratev alezredes elvtárs megvendégelt bennünket, majd a felszabadított Budán és Pesten vörös kokárdával és nótaszóval vonultunk keresztül. Az óvóhelyről sírva tolongott a felszínre a meggyötört fővárosi nép, és örömmámorban ölelgettek bennünket.

A legveszélyesebb helyekre is mindig időben eljuttatták a kosztot, cigarettát és italt. A szovjet katonák, akikkel együtt harcoltam, az utolsó falatjukat is megosztották, barátságosak és bajtársiasak voltak. Én is igyekeztem megbecsülésüket kiérdemelni. Egy alkalommal a Pálya utcában a mongol főhadnagy utasítására két szovjet és két magyar katonának az utca másik oldalára kellett átmenni. Elöl egy szovjet katona ment, aki, ahogy kiugrott a fedezékből tüdőlövést kapott, a szovjet főhadnagy intett, hogy várjak. Megérzés szerint kiugrottam a sebesült szovjet katonához, de akkor már a főhadnagy is ott volt és együtt védett helyre vittük a sebesültet, majd végrehajtottuk az előbbi parancsot, amely egy fasiszta géppuskafészek likvidálása volt az első emeleten, amit sikeresen végrehajtottunk kézigránát összdobással.

Budáról Jászberénybe gyalogoltunk, ahol március 21-én belőlünk megalakult az első magyar demokratikus gyaloghadosztály Variházy Oszkár hadosztályparancsnok vezetése alatt. 1946. február 12-én szereltem le, amikor is a német fasiszták elleni harcokban való részvételemről emlék-igazolást kaptam.

Két oldalas tintával, kézzel írt eredeti tisztázat. — Hadtörténeti Levéltár; Budai Önkéntes Ezred dossziéja. — *Várnagy Antal* visszaemlékezését 1959-ben írta meg a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum Parancsnokságának a felkérésére.

•

Budapest, 1945. február 6.

Az Uhri Testvérek Autókarosszéria- és Gépgyárának[1] üzemi bizottsága felajánlja munkáját a Vörös Hadsereg budapesti parancsnokságának

A Magyar Kommunista Párt felhívására jelentjük, hogy a felszabadulás óta gyárunkban jelentkezett 210 munkás, ebből a mai napon 162 dolgozik. A mai napon gyárunk termelőképessége:

1. Egyszerre 30 darab tehergépkocsin tudunk generális javításokat végezni. Különleges gépi megmunkálásokat egyelőre nem tudunk eszközölni, részben elektromos energia, részben speciális gépek hiánya miatt.

2. Készítünk továbbá lovas- és szállítókocsikat, szekereket, járműveket, amelyekhez anyagunk nagy részben rendelkezésünkre áll. Ebből teljesítőképességünk zavartalan munkalehetőségeket feltételezve napi egy-két darab, amelyet később 8—10 darabra tudunk fokozni.

3. Gyártunk és javítunk építési segédeszközöket, például betonkeverőgépeket, emelőgépeket, talicskákat és kubikuskordékat.

4. Teherautópótkocsit, szállítókocsit, hangszórós, rádiós és telefonos ko-

[1] Ma IKARUSZ Karosszéria- és Járműgyár.

Digitized by Google

csit. Továbbá mentő, betegszállító és tűzoltókocsit, autóbuszok (Beszkárt, Mávaut) készítését és javítását vállaljuk.

5. Pontonokat és hadianyagot készítünk és javítunk.

6. Továbbá készítünk lópatkókat és kerekeket.

A gyárnak a legértékesebb részét, a fémmegmunkáló műhelyeket a németek gyújtották fel s így azok részben megsemmisültek. Ezek pótlása cirka 3 hónapot vesz igénybe. Megmaradt azonban nagy szerelőcsarnokunk, famegmunkáló gépeinkkel és szerszámaink egy részével. Gyárunknak ezt a részét régi és hű munkatársaink részben önmaguktól, részben a Kommunista Párt felszólítására üzembe helyezték, így tehát gyárunk 60—70%-a ma is termelőképes. Anyagunk nagy része is megmaradt, csupán elektromos energia hiányzik, azonban tudomásunk szerint az elektromos művek és vállalatunk között a hálózat nem szenvedhetett komolyabb kárt, így gyárunk elektromos energiával rövid időn belül ellátható lesz.

Szükségletünk egyelőre 50 kilowatt, mely később cirka 150-re fokozandó.

Tisztelettel: Uhri karosszéria gyár üzemi bizottsága, *Farkas István*, *Blum Mihály*.

Egy oldalas, géppel írt, eredeti tisztázat. — PI Arch. 2/16—63. öe. 93.

Budapest, 1945. március.
Részlet a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt[1] igazgatósági jelentéséből:
Ötven munkás fegyveres ellenállása megakadályozta a vállalat magyaróvári üzemének felrobbantását

... *Magyaróvári üzem:* Ezen gyárunk rendesen, zavartalanul dolgozott 1945. március 23-ig. Ezen időpont előtt már hetekkel a gyárba betelepült német kitelepítési különítmény erős nyomást gyakorolt a gyár vezetőségére, a gépek stb.-nek nyugatra való elszállítása érdekében. Az elszállítást sikerült részben megakadályozni azzal, hogy a legértékesebb gépeket, szerszámokat elrejtettük, a felrakott vagonokat újra lerakták, a nappal kitelepítésre ígért és krétával megjelölt gépekről éjjel lemosták a jelzést, így tehát eltekintve egy-két géptől, miden nyugatra való szállítást sikerült megakadályozni. Kivételt képez a személyzet egy része, kiket a DIKO[2] az időközben Székesfehérvárról befutott gépekkel stb.-vel együtt elvitt nyugatra.

Március 26-án a harci események közelsége miatt a munkások már nem tudtak a gyárba bejönni és így az üzemet beszüntették. Március 31-én a gyár területén megjelent egy német robbantóosztag, hogy felrobbantsa a gyárat. Ezen osztag megelőzőleg már több magyaróvári üzemnél súlyos robbantásból eredő rongálást végzett.

A robbantókülönítmény két géppisztolyos (más verzió szerint gépfegyveres) katona fedezete alatt akart robbantani. Az időközben 50 géppisztollyal rendelkező megszervezett munkásságunk a mai gyárvezetőség vezetése alatt fegyveresen ellenállt. Ezen rendkívül erélyes fellépés következtében né-

1 Ma Mosonmagyaróvári Fémfeldolgozó Vállalat.

2 DIKO-Deutsche Industrie-Komission in Ungarn (Magyarországi Német Ipari Bizottság), amely a gépek, kész-félkészáruk, nyersanyagok, és állati termékek elszállítását irányította és hajtotta végre Magyarországon.

Digitized by Google

hány kézigránát eldobása után dolgavégezetlenül a robbantó különítmény üzemünk területét sietve elhagyta. A különítmény által okozott tüzet azonnal elfojtották, úgy, hogy az üzem néhány ablakának kitörésétől eltekintve, tökéletes ép állapotban megmaradt. A gyár alkalmazottaiból felfegyverzett csapat dolgát igen komolyan teljesítette, úgy, hogy a gyárat még akkor is védte, amíg március 31-ről április 1-re virradó éjszaka a hajnali órákban a gyár területén megjelent Kajlin orosz vezérkari őrnagynak a mai gyárvezető és a mai üzemi bizottság elnöke nem jelenthette, hogy a gyár az orosz hadseregnek tökéletes épségben rendelkezésére áll.

Az orosz parancsnokság alkalmazottaink kiváló viselkedése elismeréséül meghagyta fegyverét azzal a paranccsal, hogy amíg őket rendes orosz őrség fel nem váltja, mindenkit (tehát orosz katonákat is) tartson távol az üzemtől. Ez meg is történt, míg április 4-én 400 fővel meg nem kezdte az orosz hadsereg részére a munkát. Ezen munkát június 8-ig folytatta, mely idő alatt autóalkatrészeket gyártottak. A kiváló minőség és mennyiség leszállításáért az üzem a fronton küzdő orosz hadsereg főparancsnokságától külön elismerő iratot kapott.

F. évi július 6-án Makarenko orosz ezredes a végzett munkák elismerése jutalmául magyaróvári üzemünket polgári célokra teljesen szabaddá tette. Ezen időpont óta Makarenko ezredes mint a dunántúli ipar orosz felügyelője a legnagyobb támogatásban és segítségben részesíti az üzemünket a teljesített munkánk elismerésének jutalmazásául...

Három oldalas, géppel írt másolat. — OL Vadásztöltény gyár kisgyűlések jegyzőkönyvei 1945. A jelentést 1945 nyarán készítették.

A fenti dokumentumokat közlik:
Strassenreiter Erzsébet — Rácz Béla

Digitized by Google

*Beszélgetés régi pártmunkásokkal a szabadság első napjairól**

1964 nyarán a Magyar Rádió és a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya megkezdte az 1944—45-ös eseményekben szerepet játszott személyek visszaemlékezéseinek hangszalagon való rögzítését. Ebből a gyűjteményből közlünk itt néhány részletet, főként azoknak a visszaemlékezéseit, akik a felszabadult országrészekben elsőkként vállalták az élet megindítását 1944 őszén, akkor, amikor a harcok még alig távolodtak el községüktől.

Filippini János, régi békéscsabai szervezett munkás 1944. október elején Szobek Andrással együtt megszökött a katonai büntető munkásszázadból. Ő ezt mondotta el:

„Kedden, október 10-én jöttünk haza. Másnap reggel, ahogyan megállapodtunk, találkoztunk a tanácsháza előtt. Nagy tömeg volt ott. Amikor megláttak minket, azt mondták: „Hohó, itt vannak a mi vezetőink! Gyerünk csak mindjárt tanácsülést tartani!" Sok mindenről tárgyaltunk, és végül azt mondták: „Filippini, te eriggy és szervezd meg a népőrséget, mert még káosz van és a legfontosabb teendő most, hogy rendet teremtsünk... Mert sok minden történt itten, üzletek feltörése, áru széthordása stb. Az első dolgom az volt, hogy lementem megnézni azokat, akik már be voltak szervezve. Nem tetszettek nekem, sok olyan ember volt, akire nem lehetett rábízni a rend fenntartását, kocsmárosok, meg ehhez hasonlók. Kiválogattam belőlük néhányat, amennyit elégnek gondoltam, és megkezdtük a rendfenntartást."

Vad Jánost Hódmezővásárhelyen érte a felszabadulás. A fosztogatások megakadályozására, a rendfenntartásra, a kommunista párt megalakítására így emlékezik vissza:

„Sokan éppen egy üzletet fosztogattak a katolikus templommal szemben, amikor feljöttem a pincéből. Bementem az üzletbe és azt mondom a fosztogatóknak: »Emberek, nem így képzeltük el ezt, hogy a felszabadulás első napját rablással kezdjük! A tietek lesz ez, mert kiosztjuk nektek és mindannyiunkké lesz!« Hallgattak rám az emberek és kijöttek a helyiségből. És ahogy tódult a nép, éppen akkor jött arra egy személyautó, négy katonatiszt ült benne. Nem is nagyon vettem figyelembe, mert hátul maradtam, hogy majd lehúzom a rolót. Megáll a kocsi a katonatisztekkel, és kiszáll egy zömök, széles vállú, olyan 60 év körüli férfi és magyarul megkérdezi tőlem (orosz katonai egyenruhában, ezt hozzáteszem), hogy mit csinálnak itt? Hát, mondom, sajnos, a lakosság ki akarta fosztani ezt az üzletet, és én megakadályoztam. Azt mondja: »Azt nagyon okosan teszi. Ki maga?« Mondom neki, hogy én itt élek, Hódmezővásárhelyen, molnársegéd vagyok és 1932 óta kommunista párttag. Úgy gondoltam, hogy helyes, ha rögtön leszögezem ezt. Azt mondja: »Üljön be a kocsiba.« Bejöttünk a városháza elébe, itt is álltak körülbelül 15—20-an és ezek közül három volt, aki tudott oroszul. Ezek elkezdtek mindjárt beszélgetni a tisztekkel. Azok azt kérdezték tőlem, hogy van-e itt a városban még kommunista? Hát mondom, vagyunk körülbelül 28—30-an, akik kommunisták vagyunk. Azt mondja, szedjem ezeket össze és hozzak létre ezekből egy olyan magot, amely alkalmas lesz arra, hogy valamennyire meg tudja őrizni a városnak a rendjét.

* Közli: **dr. Karsai Elek**

Digitized by Google

Október 9-én délelőtt még nem volt itt senki, itt bandáztunk fenn a városháza előtt, lestük, hogy mi lesz, vártuk, hogy valami intézkedés csak történik. Délután 5 óra tájban megérkezett a központ kiküldöttje. Rögtön felmentünk a polgármesteri szobába — ott volt még Takács Ferenc, Borsi János meg még többen, nem emlékszem már személy szerint, hogy kik, és elkezdtünk tárgyalni. Először Borsi János felajánlotta, hogy ő vállalja a polgármesterséget, mert 19-ben ő volt a direktóriumi elnök. Erre a központ kiküldöttje azt mondta: »Elvtárs, nem 19-ben vagyunk, hanem 1944-ben. Most a város érdeke azt kívánja, hogy olyan posszibilis valaki legyen itt a polgármester, akinek a személye megnyugtatja a lakosságot és aki pártonkívüli.« Így esett a választás Kis Pálra. El is küldtünk érte.

Mikor lejöttünk a városháza terméből, a központi küldött megkérdezte, hogy működik-e itt kommunista párt. Mondom, nem működik. Én 32 óta párttag vagyok ugyan, és vannak, akik részt vettek az illegális mozgalomban, van itt egy néhány szimpatizáns is, de a párt hivatalosan még nem működik. Akkor elmentünk a munkásotthonba, ezekkel az emberekkel. Huszonnyolcan voltunk ott és a nagy eperfa alatt hivatalosan megalakult a kommunista pártszervezet."

Lakatos József, aki 1944 előtt a pécsi építőmunkás-szakszervezet elnöke volt, így beszélt a város felszabadulásáról, az első napok eseményeiről:

„1944. november 28-án Pécsett már lehetett hallani az ágyúzást. Ekkor már felkészültünk egy-két elvtárssal arra, hogy a szovjet katonák hamarosan fel fogják szabadítani Pécset. 1944. november 29-én hajnalban értek be Pécsre a szovjet katonák és mi, több régi mozgalmi ember, már szerdán reggel 8 órakor összejöttünk a Zrínyi utca 13. számú házban, amely valamikor a pécsi szakszervezetnek volt a székháza, egy bizottságot szerveztünk és ez rögtön felkereste a városparancsnokot. Mondtuk, hogy közre akarunk működni a város rendjének helyreállításában. Ugyanis az történt, hogy 28-án, amikor már biztos volt, hogy a város hamarosan felszabadul, a nyilasok és más gazemberek elkezdtek fosztogatni. A dohánygyárat kifosztották, egy-két üzletet feltörtek. A városparancsnokságon nagyon örültek, hogy mi azonnal jelentkeztünk. Kaptunk igazolványt és karszalagot."

Kérdés: *Milyen karszalag volt ez?*

„Piros-fehér-zöld karszalagot kaptunk. Ezzel a karszalaggal és az igazoló papírral őröket szerveztünk meg az üzleteknél és a dohánygyárban. Ez volt az első feladatunk. Második feladatunk az volt, hogy a pártszervezetet megalakítsuk."

Kérdés: *Milyen pártot?*

„A kommunista pártot. Én a felszabadulás előtt a szociáldemokrata pártnak voltam a tagja, de a felszabadulás után azonnal résztvettem a kommunista párt megszervezésében. Ha jól emlékszem december 2-án jelent meg nálunk a Központi Vezetőség instruktora, aki aztán hivatalosan megalakította a pártot. Rögtön megválasztottuk a vezetőséget, és elfoglaltuk a Rákóczi úti volt tiszti frontharccs épületet. Ez volt a párt első székhelye. Megindult a pártélet."

Kérdés: *Hányan jelentkeztek akkor itt a kommunista pártba?*

„Napokon belül sok százan jelentkeztek, de már előzőleg is jelentkeztek, mielőtt még a központi instruktor megérkezett Pécsre, ő hivatalosan megadta az irányelveket a párt szervezésére, a toborzásra és a munka menetére vonatkozólag. Abban az időben igen sokan jelentkeztek a pártba, elsősorban fizikai dolgozók, bányászok, építőmunkások, de igen sok értelmiségi dolgozó is."

Győrfi Antal, kaposvári szabómester ezt mondotta a közbiztonság megszervezéséről:

„Amikor bejöttek a szovjet elvtársak, a régi rendőrség már nem volt

Digitized by Google

itt, nem volt közbiztonság, s akkor átmenetileg mi, szervezett munkások és kommunisták vezettük a rendőrséget."

Kérdés: *Kinek az ötlete volt az, hogy a munkások vegyék át a rendőrség szerepét?*

„Nekünk 1919-ből olyan gyakorlatunk volt a közbiztonság fenntartásában, hogy tudtuk, mit kell csinálnunk."

Kérdés: *Ön 19-ben mit csinált?*

„Karhatalmista voltam, a Latinka-század politikai biztosa. Egyébként Oroszországból jöttem haza abban az időben, és járatosak voltunk ebben."

Kérdés: *Tehát átvették itt a közbiztonság irányítását?*

„Igen, és a legjobb szervezett munkásokat kértük meg, hogy átmenetileg teljesítsenek rendőri szolgálatot."

Kiszely András (Békéscsaba) így emlékezett vissza a pártélet megindulására:

„A mostani Csaba-szállónak a cukrászdájában megnyitottuk a pártirodát, és akik párttagnak jelentkeztek, azokat felvettük, utólagos jóváhagyással. Azután átrevideáltuk, hogy illetéktelenek ne kerüljenek be a pártba. És ez így is ment nagyon sokáig. Természetes, hogy mindenki nagyon igyekezett. Volt, aki hozzánk, a kommunista pártba jött és volt, aki a szociáldemokrata pártba. De nekünk fokozottabb mértékben kellett ügyelnünk arra, hogy nem kívánatos elemek be ne furakodjanak a pártba. És ezt mi a követelményeknek megfelelően végre is hajtottuk."

Kovács Pál, aki 1944 őszén Békéscsabán egyike volt a kommunista pártszervezet megalapítóinak, elmondotta, hogyan szereztek helyiséget a pártnak:

„Körülbelül 9-e volt, amikor megalakult a párt. Először a Csaba-szállóban volt a helyisége. Aztán a vezetőség elhatározta, hogy új helyiséget kell szerezni. Akkor vetődött fel a megválasztott vezetőségben az a gondolat, hogy a Szabadság téren a szemben levő Úri Kaszinót foglalja el párthelyiségnek. Fel is mentünk a helyiségbe. Ott üldögélt egy pár dzsentri, és megkérdezték tőlünk, hogy mit akarunk mi itt, ez úri kaszinó. Mi elmondottuk, hogy erre most nincs szükség, sokkal fontosabb célokra kell ez a helyiség, és ezért mi a párt részére lefoglaljuk. Felkértük őket, hogy távozzanak, és mától kezdve tiltva van nekik ide a bemenetel. Mindjárt megbíztuk Zsilák elvtársat, hogy egyelőre ő legyen ennek az épületnek a gondnoka és senki idegent be ne engedjen."

Győrfi Antalt, a Kommunista Párt kaposvári szervezetének 1945. január 2-i megalakulásáról kérdeztük:

Kérdés: *Hol volt az alakuló ülés?*

„A Torma utcában, a *Somogyvármegye* című újság szerkesztőségében."

Kérdés: *Milyen programmal?*

„Mi megkéstünk a megalakítással. Amikor a szovjet elvtársak bejöttek (december 2-án) nálunk csak az úgynevezett fémjelzett kommunisták jöttek össze és vártuk, hogy mikor jön valaki a központtól. Nem igen értettük, amit Pécsről kaptunk: többpárt-rendszer, hazafiasság, piros-fehér-zöld jelzésű brosúrák. Mi, akik részt vettünk a 19-es forradalomban, eleinte úgy gondoltuk, hogy a jogforrás a proletárdiktatúra. Összejöttünk ugyan, működtünk is, de hivatalosan nem alakítottuk meg a pártot, mert senki sem vállalta a felelősséget.

A központ kiküldöttje január 2-án jelent meg, én szemrehányást kaptam tőle, hogy régebben meg kellett volna alakítani a pártot. Közölte, hogy alakítsuk meg a pártot, de még ma. Este összehívtuk a fémjelzett kommunistákat és a szimpatizánsokat, és megalakítottuk a pártot. Azt hiszem, 13-an voltunk együtt."

Digitized by Google

Kérdés: *„Fémjelzett kommunisták" — ez azt jelenti, hogy ezek szerepeltek a hatósági nyilvántartásban a Horthy-rendszer idején?*

„Igen. Én börtönben is voltam, internálótáborban, munkaszolgálatos is voltam, rendőri felügyelet alatt álltam és a többieknek is mindegyiknek volt hasonló »defektjük«."

Nyíregyháza kétszer cserélt gazdát, és súlyos harcok után 1944. október 30-án szabadult fel. A német csapatok kivonulásuk előtt felrobbantották a villanytelepet, felgyújtották a malmot, a terményraktárakat. A város nehéz helyzetben volt. A munkásmozgalom régi vezetői kellő tájékoztatás hiánya miatt nem tudtak rögtön hozzákezdeni a pártkeretek lerakásához.

Murcko Károly a következőket mondotta a kommunista pártszervezet megalakításáról; és az első pártnapokról: „December elején öten bementünk Debrecenbe. Hol szekérrel, hol vonaton utaztunk, a vonat néha szén hiányában megállt. Három napig tartott az út. Megkerestük előbb a Szociáldemokrata Pártot és megkérdeztük az ottani elvtársaktól, hogy mi a helyzet most, mi a tennivaló. Elmentünk a Kommunista Pártba is és ott is érdeklődtünk, tájékozódtunk. Amikor elindultunk haza, az öt ember kétfelé szakadt. Mi ketten, Bernát elvtárssal, a kommunista párt elveit vallottuk, a többiek a szociáldemokrata pártét. Nekik az volt a véleményük, hogy nyugati segítség kell, és a nyugatiak majd meg is segítenek. A Kommunista Párt azt mondta, hogy a magunk erejéből és a Szovjetunió támogatásával kell talpraállnunk. Mi ezt választottuk és úgy jöttünk haza. Így történt, hogy két párttaggal megalakult a Kommunista Párt. A régi 150—200 ember megmaradt a Szociáldemokrata Pártban. Ez a párt egyre jobban fel is duzzadt, kiszélesedett és sokféle ember bekerült oda. Mi is kiszélesítettük a Kommunista Párt szervezeteit, a megye falvaiból jöttek be elvtársak, már kommunista véleményekkel, nézetekkel, s ők aztán a megyében is megalakították a Kommunista Párt szervezeteit.

A helyzet nagyon nehéz és bonyolult volt. Nagyon sokat kellett dolgoznunk azért, hogy megteremtsük a lakosság nyugalmát, elnyerjük megértését, s segítsük a Vörös Hadsereget, amivel lényegében a háború befejezését is segítjük. Sok volt a rémhír — hogy: elviszik a gyerekeket stb., stb. — s ez nagyon megnehezítette a párt munkáját. Szerencse, hogy a munkásmozgalom sok nagyszerű harcosa, különösen az idősebb veteránok bekapcsolódtak a munkába, akiknek sok, gazdag tapasztalatuk volt. És nagyon helyes volt a pártvezetésnek az a kezdeményezése, hogy rendszeressé tette a minden héten csütörtökön tartott nyilvános pártnapokat. Ez a felvilágosító munka terebélyesedett és nagyon egészségesen segítette a konszolidációt és a lakosság megnyugvását is."

Kérdés: *Mikor volt az első pártnap?*

„Még 1944 decemberében. A pártnapokon rendszeresen részt vettek baloldali szociáldemokrata elvtársaink is. Volt olyan időszak, amikor kicsinek bizonyult a terem, ahol megtartottuk, különösen, ha Pintér elvtárs beszélt, az akkori rendőrfőkapitányunk, vagy Pálffi elvtárs, aki később városi titkár lett. Rendszeresen tartottunk tájékoztatót olyan kérdésekről, amelyek a lakosságot közvetlenül érintették és érdekelték: hogy hogyan lesz tovább az iparral, a munkával, a lakosság élelmezésével, az iskolákkal. Ez nagyon komolyan elősegítette a konszolidációt."

Lakatos József (Pécs) a termelés megindításáról a következőket mondotta:

„A párt megszervezésével párhuzamosan a fő feladat az volt, hogy a bányában minél hamarabb induljon meg a munka. Ezért az újhegyi Hőerőműnek meg kellett indulnia, ehhez segítséget adott nekünk a szovjet városparancsnokság is. Felkerestük Nádor Józsefet, István Jánost, Maul

Digitized by Google

Dolfit, régi elvtársakat, hogy biztosítsák az üzem zavartalan működését. Mozgósítottuk a dolgozókat, felkerestük lakásonként a turbinakezelőket, a fűtőket, tehát mindazokat a munkásokat, akiknek okvetlenül ott kellett lenniük az üzemben. Így azután a Hőerőmű biztosította is Pécs városának és környékének az áramot, mert máskülönben a kórházak vízellátása sem lett volna meg."

„Ezzel párhuzamosan szénről is kellett gondoskodni. Amikor a szovjet katonák már közeledtek Pécs felé, a Dunagőzhajózási Társulat urai megszöktek, kifosztották a kasszát. Igen nehéz helyzetben voltunk, hogyan biztosítsuk a bányászok napi megélhetését egy fillér nélkül. Ekkor felkerestük a város parancsnokságát. Ők pénzügyileg nem tudtak azonnal segíteni nekünk, hanem azt javasoltuk, hogy összehívjuk a Pécsen maradt bankosokat és azokat a tőkéseket, akiknek tudomásunk szerint van pénzük; adjanak nekünk kölcsönt, — erőszakkal nem vesszük el tőlük —, hogy a bányászoknak fizetést tudjunk adni és amikor majd a szenet eladjuk, akkor visszatérítjük nékik. Így is történt. Megegyeztünk dr. Boros elvtárssal — aki aktívan részt vett a kommunista párt szervezésében, majd később ő lett az első főispán — és a Kossuth Lajos utcában, a Nemzeti Színházzal szemben levő bankhelyiségbe összehívtuk a baranyai és pécsi bankárokat, nagyobb gyártulajdonosokat. Hosszabb vita után megegyeztünk velük; most már nem emlékszem pontosan, pengőben mennyit kaptunk tőlük kölcsön. A lényeg az volt, hogy lett egy kis pénzünk. Ebből előleget adtunk a bányászoknak, hogy a napi élelmet megvehessék. Azonnal megindítottuk a kereskedelmet is, úgy, hogy munkásokból és tisztviselőkből brigádokat szerveztünk. Ezek élelem beszerzésével foglalkoztak: azonnal kimentek a falvakba és szabályosan megindult a cserekereskedelem, részben pénzzel, részben pedig szénnel. A széntermelés elindítására és fokozására azonnal szénbolettát vezettünk be. Ezzel azt akartuk elérni, hogy amit a bányász termel, annak egy része az övé, ha pl. egy műszak alatt tíz csillét termel, abból egy csille az övé. Ennek a csillének az értékét megkapta szénben vagy pénzben, aszerint, hogy mi volt a kívánsága, s a szenet személyileg is elcserélhette élelemért. Ez nagyon jól bevált, mert így a bányászok gyorsan elfoglalták munkahelyüket és igen komolyan megindult az élet a bányatelepen."

Digitized by Google

ESZMECSERE

A társadalmi tevékenység objektív törvényeiről*

Nem véletlen, hogy a társadalmi tevékenység meghatározottságának problematikája mindinkább a tudományos érdeklődés középpontjába kerül. Hiszen ma, a spontaneitással szembenálló szocialista politika és gazdaságvezetés gyakorlati kérdése ez. Naponta felmerül előttünk a kérdés: milyen feltételek és formák szükségesek ahhoz, hogy a tömegtevékenység szocialista tartalmú és társadalmilag produktív legyen? Milyen legyen a szocialista tevékenység objektív szükségszerűségeit érvényesítő nemzeti modell, politikai és gazdasági értelemben? Milyen ösztönzők szükségesek a társadalmi és egyéni érdekeket összeegyeztető népgazdasági érdek érvényesítésére? A jelenlegi helyzet ellentmondásainak megoldására számos praktikus javaslat van. A szocialista politika tudatosságának, a gazdasági élet tervszerűségének szükségessége azonban az elméleti tisztázottság és a tudományos előrelátás követelményét állítja elénk.

A társadalmi determináltság dogmatikus leegyszerűsítését (az elszigetelt törekvésektől eltekintve) még nem helyesbítette a tudományos közvélemény. Bár elvetették az embertől független társadalmi törvények sztálini gondolatát, de ez a negáció egyrészről formális volt, másrészről nem párosult a kérdésnek pozitív kifejtésével. Bizonyítják ezt a jelenleg használatos filozófiai és politikai gazdaságtani kézikönyvek, amelyek nem beszélnek ugyan az embertől független társadalmi törvényekről — de e tétel konzekvenciáit megőrizték, azaz megmaradtak a sztálini gondolatkörben. Ezek a szerzők a társadalmi törvényt külsődleges meghatározónak tartják, amelyet az ember felhasználhat, alkalmazhat, de nem teremthet és nem szüntethet meg. A társadalmi tevékenységről, amelynek szükségszerű része a társadalmi törvény, nem esik szó, vagy alig esik szó. A társadalmi törvény ilyen (és ilyen szűk) értelmezése a tudományos gyakorlat által felhasználhatatlan általánosságok gyűjteményévé vált, amelynek a politika és tervezés számára nincs jelentősége. Ezért rendkívül jogosnak tartom azt a Szabó András György cikkében kifejeződő törekvést, amely a közgazdászok, filozófusok és szociológusok kollektív tudományos munkáját igényli Sztálin elméleti torzításainak kiküszöbölésére, és egy hatékony, sokoldalú törvényfogalom kidolgozása érdekében.

•

A közgazdászok és filozófusok nagy része ma már felismerte, hogy a hatékony politikai és gazdasági modell kialakításának elméleti feltétele a társadalmi törvény természetének, szükségszerű vonásainak és általános ér-

* Hozzászólás Szabó András Györgynek a Társadalmi Szemle 1964. 12. számában megjelent „Hogyan torzította el a dogmatizmus a társadalmi törvények marxista felfogását?" c. és Gedő Andrásnak a Társadalmi Szemle 1965. 1. számában, „A társadalmi törvények marxista felfogásáról" c. cikkéhez.

Digitized by Google

vényesülési mechanizmusának a feltárása. A gyakorlattól távolálló, dogmatikus formalizmus gyökeres felszámolása nélkül azonban ez nem lehetséges. Gedő András is elismeri a feladat fontosságát, de nem látja be Sztálin elméleti tévedésének mélységét. Ennek következtében a feladat irányát is másban látja. Támadja a dogmatizmust, ezt senki sem tagadja, de csapásai csak a felszínt érintik.[1] Szerinte Sztálinnál csak elhomályosodik, elmosódik a törvény és az ember kapcsolata, sőt azt írja: „Ezzel függ össze — másodszor —, hogy Sztálinnak »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című munkájában a törvények vizsgálata némileg elválik a konkrét realitás vizsgálatától..." De, nehogy preparációval vádoljon, mint Szabó Györgyöt, felhívom a figyelmet egy ennél sokkal világosabb ellentmondásra. Vitatott könyvében, ahol „elismeri", hogy Sztálin több vonatkozásban eltávolodott a dialektikus materializmustól, ezt írja: „Sztálin elméleti munkásságában és gyakorlati tevékenységében viszont a marxizmus—leninizmus védelmezése, alkalmazása és fejlesztése, a kommunizmusért vívott harc dominált."[2] Ez a továbbfejlesztés a klasszikusokhoz képest nagyon is kétségbevonható, különösen a társadalmi determináció elméletére vonatkozóan. Ma már kétségtelen, hogy a sztálini mechanizmus és monopóliuma volt az oka annak, hogy 30 éve ezen a téren nem történt előrelépés. A marxi gondolat, hogy az ember csinálja a történelmet, Sztálinnál szubjektivizmussá, a bensőleg determinált emberi cselekvés pedig a külső tényezők (törvények) reflexiójává vált. És ez nem néhány tétel elhomályosítása, hanem a marxi társadalomfelfogás alaptételeinek tartalmi, objektív elvetését jelenti.

•

A történelem materialista felfogása szerint a társadalmi törvények az emberi tevékenység objektív törvényei. A társadalom viszont az emberi tevékenység totalitása. Nincs tehát társadalom az emberen, az emberi cselekvésen kívül. Mikor emberi együttélésről és formáiról beszélünk, akkor (ha helyesen kívánjuk értelmezni a történelmet) nem az embereket, a jelenségek, a dolgok és a környezet komplexumára gondolunk. A materializmus a történelemben korántsem azt jelenti, hogy a dolgok meghatározzák a tevékenységet.[3] A természeti feltételeken alapuló társadalmi cselekvésnek benső meghatározottsága van, azaz önmozgása és öntörvényei vannak. Miért kell ezt hangsúlyozni? Hiszen a vita minden részvevője elismeri ezt. Gedő András is kiemeli: „Az az elképzelés, hogy a társadalmi törvények az emberek összetevékenységén kívül vannak, a fölött trónolnak, törvényfetisizmus"[4]

Valóban, minden olyan elképzelés, amely az emberi cselekvésen kívül keresi a törvényt, a történelmi valóság irreális képe. De a kérdés az, hogy *magát a törvényt is, vagy csak annak érvényesülését; az általános meghatározót is, vagy csak annak eredményét, hatását keressük-e a társadalmi tevé-*

[1] Sajnos Gedő András nézeteinek bírálatát megnehezíti, hogy egymásnak ellentmondó tételeket állít fel és a tudományos vitában annyira szokatlan személyeskedő, fölényes és nem a tárgyat érintő megjegyzéseiben rejti el mondanivalóját.

[2] Gedő András: A modern revizionizmus filozófiai bírálatához. Kossuth Könyvkiadó, 1961. — 62. old.

[3] Bár a szélsőséges elidegenedés viszonyai között előfordul, hogy a dolog fölébe kerül az embernek. Engels írja Kautskyhoz: „Valamennyi, az ösztönös munkamegosztáson alapuló társadalomban a termék uralkodik a termelőkön, tehát bizonyos fokig — legalább helyenként — a termelési eszköz is." (Marx—Engels Válogatott levelek. Szikra, 1950. 445. old.) *A termék vagy esetleg a munka eszköze*, amelyek nem azonosak egyszerűen a dologgal mert társadalmi tartalmuk van.

[4] Gedő András idézett cikke, Társadalmi Szemle 1965. január. 78. old.

Digitized by Google

kenységben? Bár a fent idézett vitacikk szerzője a törvény és az emberi cselekvés egységét vallja, de rögtön hozzáteszi: a társadalmi cselekvéstől tovább kell menni az összfolyamathoz, a termelési viszonyokhoz és a termelőerőkhöz. Sőt, félreértve kritikusa gondolatát, ezt írja: „s mivel éppen a cselekedetek e meghatározottságában rejlik a törvény, elméletileg éppen nem a cselekvésből vezeti le a törvényt, hanem az emberek anyagi viszonyaiból »vezeti le«, a törvénnyel határozza meg a cselekvést. De akkor mire való az egész polémia?" Ha a fentiekből a vitázók egyetértése nem is, de az feltétlen kiderült, hogy Gedő András felfogásában a törvény és a társadalmi cselekvés szemben áll egymással, mert a törvény ily módon mégis a tevékenység mögött van, mint olyan tényező, amely érvényesül a cselekvésben, de nincsen benne. Így természetes, hogy cikkének minden lényeges pontján kénytelen a tevékenységgel szembeállítani valamit: a 78. oldalon az anyagi életfeltételeket, a 79. oldalon a termelőerőket vagy az anyagi viszonyokat. Ez a hiba annál is feltűnőbb, mert ő maga más helyen, M. Adler nézetét bírálva, elítéli a dolgoknak mint az objektívnak és a tevékenységnek mint a szubjektívnak a szembeállítását, s úgy tünteti fel, mintha Szabó András György véleménye volna[5]

A társadalmi törvényt elemezve helytelen a dolgok vagy a dologi feltételek meghatározó szerepéből kiindulni, és a tevékenységet csak mint meghatározottat, csak mint a véletlenek tömegét felfogni. A társadalmat mint tevékenységet értelmezve, amikor a termelési viszonyok és termelőeszközök meghatározó szerepéről beszélünk, akkor továbbra is megmaradunk a tevékenység körén belül. A társadalomban tevékenység hat a tevékenységre. A gyakorlati tevékenység hat az elméletire, a gazdasági a politikaira, a szociális a művészetire stb. és viszont. Hogy a gazdasági tevékenységet a termelési viszonyok határozzák meg, az nem azt jelenti, hogy a termelési viszonyok az emberi *tevékenységtől* független vagy viszonylag független szférát alkotnak, hanem azt, hogy a termelési viszony *az alapvető* társadalmi tevékenység általános és szükségszerű struktúrája, az anyagi tevékenység objektív tartalma.

Egyes nézetekben azonban nem is annyira a termelési viszony fetisizálódik, mint inkább a termelőeszköz. Ez az, amit rendszeresen szembeállítanak a tevékenységgel. Pedig a munka eszközeinek nincs értelmük[6] társadalmi tevékenység nélkül. Az emberi cselekvés ad értelmet ezen dolgoknak, amelyek nélküle holt természeti tárgyak. De nemcsak egyszerűen kapcsolódnak egymáshoz, mint két rész. A munkaeszköz a tevékenység tárgyi eszköze és *tárgyiasult formája*, amelyben emberi cselekvés szilárdult meg. A termelési eszköz maga nem hat és nem változtat, hanem annak alkalmazása (a felhasználási tevékenység) az, ami döntő és meghatározó. Nem az a *lényeg* az emberi tevékenység meghatározottságában, hogy adott tárgyak és emberek közé születünk, hanem az, hogy (a termékek, a dolgok *közvetítésével*[7]) adott és tárgyiasult tevékenységi szintet és cselekvési képességet öröklünk. Ez az öröklött, és a tanulás, az elsajátítás folyamatában ránk ható tevékenység az, ami meghatározza további tevékenységünket egyrészről. Amikor az emberek újra és újra termelnek, reprodukálják ezt a tevékenységi szintet, az eddigi tevékenységi formát, a kialakult cselekvési képességeket és funkciókat. *Az*

[5] Az igazság kedvéért meg kell említeni, hogy M. Adler felfogásában főleg az a hiba, hogy szerinte az ember csak akar és nem kényszerül.

[6] Ha a termelőeszközöket, mint egyszerű dolgokat vesszük a társadalmi tevékenység nélkül, akkor ennek semmi köze a társadalomhoz — hívja fel Engels Kautsky figyelmét Rodbertus kritikája kapcsán. (Marx—Engels Válogatott levelek. Szikra, 1050. — 447. old.)

[7] Ezzel szemben áll az a nézet, amely az embert, az emberi tevékenységet tartja közvetítőnek.

Digitized by Google

így felfogott tevékenységek tárgyi szükségletei azok, amelyek másrészről meghatározzák cselekvésünk további irányát és formáit.

Egy másik megközelítési pontból elindulva, való igaz, hogy a társadalmi-történeti környezet határozza meg az emberi cselekvést. De alapos vizsgálat után itt sem juthatunk más eredményre, mint arra, hogy a társadalmi környezet marxi értelemben nem más, mint a körülöttünk létező és a reánk ható emberi tevékenység: a termelésben, a politikai szférában, a családban, a kultúrában kifejeződő emberi tevékenység. Kiindulhatunk az eszközből, a környezetből, a viszonyokból, de ha ezeket a társadalmi jelenségeket materialista módon szemléljük, nem találunk mást, mint ilyen vagy olyan formájú emberi tevékenységeket. Itt tehát nem egyszerűen arról van szó, hogy ezek „összenőttek" az emberi cselekvéssel, és elválaszthatatlanok tőle, hanem arról, hogy ezek *maguk a megtestesült emberi tevékenységek.*

Nem abban van a hiba, ha a tevékenységből (alapvetően az emberek anyagi, tárgyi tevékenységéből) vezetjük le a törvényt, hanem abban, ha összetévesztjük a társadalmi tevékenységet az individuális és partikuláris cselekvéssel, vagy az adott szubjektív cselekvéssel. Ez bizonyos aspektusból tekintve ugyanaz a kérdés. Világos, hogy egy adott ember tevékenységéből nem vezethető le a törvény, és hogy az egyes ember személyes, az általános tendenciák szempontjából önkényes, szubjektív cselekedete nem azonos tartalmú és terjedelmű a társadalmi tevékenység objektív tartalmával és terjedelmével. De az egyének szubjektív cselekedeteinek tartalmában van a törvény. Így a társadalmi tevékenység egyszerre szubjektív és objektív folyamat. Szubjektív abban az értelemben, hogy a viszonylagos önállósággal, reális vagy hamis tudattal és akarattal bíró egyének, csoportok, osztályok, népek és nemzetek viszik végbe; objektív abban az értelemben, hogy ennek a tevékenységnek anyagi szükségleteken nyugvó objektív logikája (azaz törvényszerűsége) és ennek következtében szükségszerű tendenciája van. Vagyis az ember nemcsak akar, hanem kényszerül is. „A munkás nem csak abban különbözik a méhtől, hogy megváltoztatja a dolgok természeti formáját, hanem a természeti dologban saját célját is megvalósítja, amelynek tudatában van, amely törvényként meghatározza cselekvésének módját, amelynek alá kell rendelnie akaratát."[8]

Az emberi tevékenység sohasem tekinthető elszigetelt egyéni cselekvésként, a társadalmi ember tevékenysége mindig együttműködés, és ennek következtében viszonyulás a többi egyénhez, a csoportokhoz és a társadalom egészéhez.

Az emberi tevékenységnek ez az összetett és bonyolult természete joggal enged arra következtetni, hogy a társadalmi törvények *objektív jellege* lényeges, eddig kevéssé feltárt és értékelt specifikumokkal bír. Mindenekelőtt le kell számolnunk azzal a hiedelemmel, hogy az „objektív" teljes és abszolút függetlenséget és önállóságot jelent. Most itt nem a Sztálin elleni polémiára akarok visszatérni, hanem arra, hogy a filozófiai és közgazdasági irodalom jelentős része alapján ilyen hiedelem él a közvéleményben, sokszor a szakemberek gondolkodásában is. Bár Lakos Sándor ilyen irányú megjegyzését Gedő András egy odavetett mondattal, kurtán-furcsán elintézte, azt hiszem, nincs igaza. Nem elégséges a társadalmi törvényt a természettörvény analógiájára tárgyalni — bár ez fontos mozzanat, és összefüggésben áll a világ anyagi egységével —, itt megállni féligazság volna. A társadalmi tevékenység minőségi magasabbrendűsége alapján igen döntő különbségekre is rá kell mutatnunk. A társadalmi lét és a társadalmi tudat nem független egymástól, azaz nem csak kauzális, hanem strukturális viszonyban is vannak egymással, köztük a legszervesebb kapcsolatú dialekti-

[8] Marx: A tőke, I. köt. Szikra, 1949. 191—192. old.

Digitized by Google

kus kölcsönhatás van, bár a kölcsönhatás egyenlőtlen, másként szólva az emberi lét-tevékenység a döntő meghatározó. A társadalmi lét abban az értelemben független a társadalmi tudattól, hogy a tudatban helyesen tükröződik-e a lét, vagy hamisan, ilyen, vagy olyan formában, kisebb vagy nagyobb mértékben, ezen módosulásoktól nem függ a lét. Az ember irreális vágyaitól, önkényes elképzeléseitől nem függő logikája van a társadalmi létnek, az emberi gakorlatnak. De az objektív lét vagy gyakorlati tevékenység szükségszerű mozzanata a gondolkodás, a célszerűség, a szubjektív tevékenység. A társadalmi lét nincs tudat nélkül, nincs gondolati motiváció nélkül. Újból hangsúlyozom, nemcsak abban az értelemben, hogy együttjárnak, hogy parallel-folyamatok. Gedő András félreérti Lenin Bogdanov elleni bírálatát. Lenin az ember léttevékenységének objektív logikáját hangsúlyozza a hamis tudattal szemben. Tudatunk — írja — sohasem foghatja át teljesen a létet. Mindegy, hogy az emberek mit gondolnak magukról, a lét-tevékenység tendenciája nem változik. Az emberek azonban, ha tevékenykednek, gondolkodniuk kell, célokat kell felállítaniuk, és tervezniük kell[9] Ez nem semmiség, különösen a *dogmatizmus korszaka* után nem az. Az ember törvényszerű irányulása a mai tudomány legfontosabb kérdése. Az általános törvény és a tudatos ember törvényszerű kapcsolata — ez a kérdés a társadalmi törvény marxista fogalmának szerves része. A dogmatizmus külön beszél főleg az általános törvényről, és kevésbé az emberről, a revizionizmus külön beszél főleg az emberről, és kevésbé az általános törvényről. Valójában a törvény az embertől, az ember a törvénytől függetlenül felfogva holt absztrakció. A reális és lényeges, amit a marxista társadalomtudománynak, véleményem szerint, meg kell ragadnia, a törvény és az ember szükségszerű kapcsolata, avagy másként kifejezve, az emberi tevékenység szükségszerű (lényeges és ismétlődő) tartalma.

Hamis tehát az az alternatíva, amelyet Gedő András állít fel: vagy a tevékenységből indulunk ki, vagy a törvényből. Bármennyire védekezik cikkének 74 .oldalán, Szabó András György kritikája ellen ezt az alternatívát felállítja Molnár Erikkel szemben és kijelenti :akár akarjuk, akár nem, a tevékenységből való kiindulás elkerülhetetlenül szubjektivizmushoz vezet. Valóban így van, ha a tevékenységet csak szubjektívnek fogjuk fel, de az ilyen felfogás az emberi cselekvésnek — amint ezt fent igyekeztem kimutatni —, a társadalomnak nem reális, hanem helytelen, egyoldalú megközelítését jelenti.

Dr. Balogh József

[9] Lenin Művei 14. köt. Szikra 1954. 337—339. old.

Digitized by Google

A realizmus — *még „konkrétabban"*

— Megjegyzések Maróthy János vitaindító cikkéhez —

Úgy látszik, a realizmus esztétikai kategóriájáról régóta folyó és egyre kiterjedtebb, egyben mind mélyebbre ható viták megérik a fáradságot. A sok fölös szó között — ez minden széles körű eszmecsere elkerülhetetlen ballasztja — szaporodnak az elfogulatlan, az igazság teljesebb megismerése érdekében pártos megnyilatkozások. A realizmus vitája *reálisabbá* válik. Feltárja ennek a valóban nagyon gazdag és bonyolult kategóriának a fogalmi körét és tartalmát; elemzésével, meghatározásainak kifejtésével megszünteti „jolly joker"-jellegét.

Maróthy János vitakezdő cikke — mint a címéhez fűzött lábjegyzetből is kitűnik — a szerző egy terjedelmesebb, egyelőre kéziratos munkájának alapgondolatát sűríti. Valóban sűríti, ezt tükrözi a fogalmazás módja is: sokkal inkább vázlat és gazdag példatár, hivatkozások utaló felsorolása, semmint kifejtés. Teljes kéziratát most olvasom. Tisztem és kötelességem lesz róla véleményt mondani, vele vitatkozni. A részletekig menő, aprólékos vita lehetőségét és jogát fenn is tartom a teljes műre vonatkozólag. Most, a megjelent cikkel kapcsolatban, csak egyik, a teljes kézirat szemléletén is uralkodó gondolatával szeretnék vitába szállni, majd, hozzászólásom második részében, inkább más aspektussal egészíteném ki a realizmus tartalmának kifejtését.

1.

Maróthy János írása a realizmus meghatározásának és kifejtésének azzal a módjával száll szembe, amely — véleménye szerint — egyoldalúan a polgári realizmus kritériumait általánosította, duzzasztotta általában a realizmus meghatározóivá. A polgári realizmus korlátozottságának szűkre szabott voltának gyökerét *én*-központúságában keresi.

Következtetésének tartalmát, helyes vagy helytelen voltát az dönti el, hogy ebben az összefüggésben *mi az „én" tartalma, értéke.* Helyes a megállapítás akkor, ha ez az „én" — a Maróthy János által következetesen használt értelemben — a közösségtől elszigetelt, azzal szembefordult „privát" és önző individiuumot jelenti: azt az individuumot, amely a közösségtől való különállására teszi a nyomatékot, tagadja vele való közösségét. Az „én" rendkívül sokrétűen tagolt, pszichológiai, filozófiai, szociológiai és történelmi jelentéstartalmának azonban ez csak az egyik oldala, amely meghatározott társadalmi szituációban, a történelemnek meghatározott szakaszában válik uralkodóvá. Ezt az egy meghatározottságot a konkrétum gazdagságából kiemelni, absztrahálni és az „én" teljes jelentéseként általánosítani, vonatkoztatni a polgári fejlődés és a polgári realizmus egészére — ez olyan logikai hiba, amely helytelen és egyoldalú következtetéshez vezet; végeredményben éppen a cikk címében írt konkrétságot veszélyezteti. Attól félek, hogy Maróthy János ettől az egyoldalúságtól nem egészen óhatta meg gondolatmenetét és következtetéseit.

Digitized by Google

Az „én" jelentésköréhez ugyanis sokkal természetesebben tartozik egy másik jelentése: az, amely az organikus közösség eleven alapsejtjeként, az objektumot elsajátító és ezzel önmagát kifejtő, megvalósító szubjektumként határozza meg. Ez az utóbbi jelentés a polgári fejlődés egészét tekintve éppen olyan történelmi reálitás a maga idejében, mint az előbbi.

A személyiség problémája ez, azé a személyiségé, amely kiválik a személytelen kollektivitásból. Ebben az értelemben kétségtelenül el is határolja magát tőle, de csak azért, hogy önmagát kiteljesítve, egyediségben is a közösség egésze helyett vállaljon erkölcsi felelősséget, a közösség teljes értékű képviselőjének tartsa magát, és magasabb szinten szervezze azt újra. Az is kétségtelen, hogy ez a magatartás, a személyiségnek, az „én"-nek ilyen renaissance-kori kiteljesedése csak az árutermelői magántulajdon alapján jöhetett létre. De mennyivel magasabb tulajdonforma volt a magántulajdonnak ez a formája, mint a hűbéri „köztulajdon" jobbágyi kollektivitása! Valóban, a prespektivikus, a szemlélő tekintetével felmért festői kép, az egy tonális középpontra redukált hangrendszer ennek a társadalmi tudatnak volt a következménye és művészi vetülete. De mennyivel többet ragad meg a valóságból a tonális-funkciós rend intenzív gazdagsága, mint az extenzíve többféle, változatosabb modalitás!

Maróthy János elismeri az intenzív gazdagodást, a kiteljesedő személyiség történelmi jelentőségét. Továbbra is fenntartja azonban az „én"-központúság „egocentrikus" jelentését, illetve az ezt általánosítóan elítélő hangsúlyát, anélkül, hogy különbséget tenne „én" és „én" között. Pedig bírálatának éle a polgári fejlődésnek csak arra a korszakára érvényes — de arra aztán csakugyan —, amelyben ez az „én" már valóban elszigetelődött a közösségtől, beszűkült, elszegényedett; amikor a „citoyen" és a „bourgeois" ellentmondásából mindinkább az utóbbinak a visszataszító vonásai bontakoztak ki.

Ennek megfelelően kell különbséget tennünk polgári realizmus és polgári realizmus között, még ha abba a veszélybe kerülünk is, hogy észre kell vennünk: nem feltétlenül az a polgári realizmus teljesebb értelme, amelyet a „realizmus" szűkebb történelmi kategóriájába sorolunk, hanem esetleg a polgári művészetnek éppen az a korszaka, amelyben még nem kellett emlegetnie, hangsúlyoznia a maga „realizmusát". Hogy miért, arról majd később.

Egyetértek tehát Maróthy Jánossal abban, hogy a szocialista realizmus teljesebb értelme a realizmusnak, mint a polgári realizmus, s abban is, hogy éppen a realizmusnak ez a magasabb foka számít a polgári színvonalnál is gazdagabban kiteljesedett individuumra, személyiségre, az ő terminológiája szerinti „én"-re. Így valójában „megszüntetve őrzi meg" a megvalósult társadalmi személyiség korábbi legjobb vonásait. Ha Maróthy János gondolatmenetének logikája mégsem vezet töretlenül ehhez a végkövetkeztetéshez, akkor ez éppen azért van így, mert kifejtetlenül hagyja az „én" tartalmának ezt a jó értelmét, a szocialista realizmus individuumának teljességéhez vezető történelmi előzményeket.

Digitized by Google

Úgy vélem, az *„én" tartalmának kifejtetlenségéből, egyoldalú értelmezéséből ered a cikk egyik zavaró kétértelműsége. Lukács György*nek *A különösség* című kötetéből idéz a cikk írója; azt a posztulátumot, hogy „ilyen különösség csupán a közvetlen egyediségek kiválasztása, kiválása, általánosítása alapján keletkezhetik", olyan kritériumnak tekinti, amely „mélyen igaz a polgári realizmusra, de nem vonatkoztatható általában a realizmusra, még kevésbé pedig általában a művészetre" (5. sz. jegyzet).

Maróthy János itt nyilvánvalóan nem választja külön az ismeretelméleti „egyes" kategóriáját a szociológiai értelemben vett individuum általa pejoratíve leszűkített jelentőségétől. Az „egyes"-nek és az „általános"-nak azonban itt semmilyen társadalmi-etikai töltése sincsen. Egyszerű logikai kategóriák, amelyeknek a különösben létrejövő dialektikája a művészi tükrözés módszerének alaptörvénye. Néhány sorral alább ő maga teszi hozzá: „Mindez persze nem érinti a művészet és ezen belül a realizmus *érzékletességének* általános követelményét." Ennek az érzékletességnek azonban éppen az a feltétele, hogy az általános, a tipikus öltsön szemlélhető, tárgyi alakot. Ez a művészi megjelenítés, ez a tárgyi alak pedig ismeretelméleti-logikai értelemben menthetetlenül „egyes" lesz — akár a mesebeli királyfit kelti is életre, akinek jellemzése annyira kevéssé „individuális", hogy „egyszer volt, hol nem volt, még az Óperenciás tengeren is túl volt", akár Hans Castorpot, akinek személyét sokkal „körüljárhatóbban", értsd: egyénibben és részletesebben jellemzi *Thomas Mann*. De „egyes" a művészi kép ismeretelméleti értelemben akkor is, ha szám szerint, kvantitatíve nem egy hőse van, hanem a nép, a tömeg jelenik meg rajta.

Más kérdés azután, hogy *„milyen" lesz ez az egyes.* Mert különösségét éppen az teszi, hogy „ilyen" vagy „olyan", hogy az általános az egyes tulajdonságaként, karakterisztikumaként válik rajta érzékelhetővé. Az aztán már valóban társadalmi és történelmi helyzet, művészi szemlélet, alkotói módszer, művészeti ág, műfaj és stílus kérdése, hogy a művész mit és hogyan általánosít, az általánosnak művészi egyesként való érzékeltetésében mennyire egyénít, mennyire részletez és konkretizál. Logikai nyelven szólva: hogy a meghatározásban milyen mértékkel emeli ki a „genus proximum"-ot, illetőleg a „differentia specifica"-t.

A művészi ábrázolás akár a mitizálás, a felnagyítás módszerével is élhet, mint ahogyan *József Attila Mama*-látomása „kékítőt old az ég vizében". Nagyít, mitizál az „acéllendítő John Henry" balladai ábrázolása is. Mégis, mind a kettő csak azért lehet érzékletes, mert elnagyoltságában, számos részlet-vonásának elhanyagoltságában is mindegyikük „egy ez"; saját sorsa van, életre kél, és a maga életét éli, tehát művészi jelenséggé válik. Alakjuk elnagyoltsága egyébként csak látszólagos. Lényegi vonásaik markáns jelzése azért elegendő totalitásuk érzékletes megjelenítéséhez, mert a napi életben, meghatározott társadalmi körben jól ismert individuális sorsok általánosításából fakad, részleteiket a szociális köztudat egészíti ki. A realizmus problémája valójában itt, az általánosítás és a megjelenítés módszerénél kezdődik.

Digitized by Google

Az „egyes" körüli félreértést közvetíti, magyarázza az a körülmény, hogy *a művészi valóságkép emberközpontú.* Minthogy a művészi ábrázolás közvetlen hőse maga az ember, az ismeretelméleti „egyes" ebben a vonatkozásban könnyen veszi fel az „egyes ember" jelentését, s innen már csak egy lépés az „egyes ember" individuális polgári értelméig. Ez a közvetítés azonban ismét az „én" egyik kifejtetlenül maradt értelméről árulkodik: az „én-központúság" a művészetben egyúttal emberközpontúságot is jelent.

2.

Most jutok el hozzászólásomnak ahhoz a szakaszához, ahol már nem vitatkozom Maróthy János cikkével, hanem inkább kiegészíteném, részben alátámasztanám azt, amit írásának *A realizmus tágabb és szűkebb értelme* feliratú szakaszában elmond. Szorosabb kapcsolódás kedvéért idézem egyik bekezdését: „A művészet realista mivolta és realizmusának foka tehát az adott kor, osztály, réteg *társadalmi tudatának a típusától* függ. Minél aktívabban irányul ez a tudat az anyagi valóság objektív megismerésére, annál inkább esik egybe a művészetben is a »termék-jellegű« valóságtükrözés a valóság tényleges képeivel, folyamataival, törvényszerűségeivel, tehát a realista jellegű valóságtükrözéssel."

A kérdés már most az, hogy mit jelent a művészi realizmus vonatkozásában a „társadalmi tudat típusa", hogyan értsük a társadalmi tudatnak „az anyagi valóság objektív megismerésére" vonatkozó aktivitását? A kérdés mélyebb vizsgálata arról győz meg, hogy nem egyszerűen voluntarisztikus szándékról, tudatosan elhatározott aktivitásról van szó, hanem az objektív társadalmi struktúra és a társadalomnak önmagáról alkotott felfogása közötti viszonyról, illetve az objektív valóság reális megismerésének lehetőségeiről és korlátairól, amelyeket ez a viszony határoz meg.

Ne feledjük egy pillanatra sem, hogy a művészi képen sohasem az embertől független valóság jelenik meg, hanem *az ember által elsajátított, birtokba vett valóság.* Ez az „emberiesített" valóság pedig nem egyszerűen az objektív tények puszta halmaza, hanem az elsajátítás társadalmi foka szerint megszerkesztett, összefüggő organizmus, amelynek minden eleme a középpontjában álló emberre vonatkozik. Minthogy pedig a társadalom aszerint is felbecsüli az így kialakult világkép minden mozzanatát, hogy melyikük milyen gyakorlati vagy eszmei haszonnal járulhat hozzá a társadalom egészének vagy egyes tagjainak létéhez, életéhez, azért az emberközpontú eszmei valóságkép *egyúttal értékrend is.* Az értékrend centrumában az embernek önmagáról és saját, világképbe rendezett valóságához való viszonyáról alkotott eszmei felfogása áll (még akkor is, ha ez a felfogás esetleg immanensen negatív és traszcendensen pozitív, mint a középkori vallásos szemléletben).

Eszményi képe ez a valóságnak, amelynek — ismét csak a megismerés társadalmi foka és tartalma szerint — egy adag realisztikus tartalma és egy adag illuzionisztikus kiegészítése is van. Az értékek realitását vagy illuzionisztikus voltát is az szabja meg, hogy a meg-

Digitized by Google

határozott feltételek között valóban értékesek vagy értéktelenek-e a közösségre — annak többségére vagy kisebbségére —, illetve tagjaira az annak tartott tények.

Akár így, akár úgy, a társadalomnak önmagáról és világáról kialakult tudata, az értékrendből leszűrt normák érvényesítése meghatározza az új tények elsajátítását. A valóság és a róla alkotott eszményi kép szüntelen összemérésére kényszerít, és ezzel kettős folyamatot tart fenn: egyrészt azt a törekvést, hogy a valóságot hozzáidomítsuk a normákhoz, másrészt arra kényszerít, hogy — akarva-akaratlan — a tények szerint egészítsük ki és korrigáljuk valóságképünket.

Ennek megfelelően *minden tudatformában, a megismerés minden csatornáján át ez az ellentétes irányú kettős folyamat zajlik,* és végzi a valóság társadalmi asszimilációját, „humanizálását". A művészetben sem pusztán a reális valóság elfogulatlan elsajátítását kell meglátnunk, hanem észre kell vennünk azt a szüntelen törekvést is, hogy az ember a maga eszményi képét lássa viszont benne. Olyan tükör a művészet, amelytől a társadalom napról napra megkérdi, mint a mesében: „Tükröm, tükröm, mondd meg nékem, ki a legszebb a világon?" És ha nem a várt, az óhajtott választ kapja, bizony első haragjában gyakran hibáztatja, esetleg össze is töri a tükröt. A „parttalan realizmus" elve figyelmen kívül hagyja a művészi tükrözésnek ezt a kettősségét és dialektikáját, ezt a partját és medrét, s így elárulja, hogy a realizmusról vallott felfogása valójában egyoldalúan kritikai.

A folyamat zavartalansága, az ellentmondás dialektikus egységének szüntelen megújulása és továbbfejlődése attól függ, hogy mennyiben felel meg a társadalom eszményi világképe a reális életténeyeknek, mennyiben adekvát a valósággal, vagy mennyire tér el tőle. Abszolút egységük természetesen elképzelhetetlen, és az inkongruencia kellő mértéke elengedhetetlen is a folyamat mozgásban tartására. A két mozzanat konfliktusa akkor éleződik ki, amikor a megmerevedett eszmei normák messze elmaradnak az előrelépő realitástól, illuzionisztikus vonásaik elburjánzanak, és elfedik azok eredeti, reális magját. Ilyenkor kerül a művész az anekdotából ismert dilemma elé, és ha az újgazdag polgár csúnya, öreg felesége „szép" arcképet rendel nála, fel kell tennie a kérdést: „Szép legyen-e, vagy hasonlítson?"

A realitás hangsúlyozása, összemérése az etikai-esztétikai normákkal ilyenkor *egyértelműen kritikai magatartás.* A polgári művészet „realizmusának" kora félreérthetetlen kritikai éllel hánytorgatta fel a tartalmát, hitelét vesztő polgári eszmeiségnek, értékrendnek a kijózanító, illúzióinak ellentmondó realitást. Ezért nem adhatok igazat *Lunacsarszkij* érdekes és meghökkentő fejtegetéseinek, amelyeket Maróthy János cikke bevezetésében idéz. Alig tudom elhinni, hogy a polgár hülyének, esendőnek, kisszerűnek akarta volna látni magát művészi képén. Ellenkezőleg: mindig erkölcsi fölénye fényében óhajtott tündökölni. A művész szemléletének realitása mutatta meg a „nagyszerűség" hamis voltát. A művészi látás kritikájában a polgárság egy rétegének tudathasadásos önkritikája jelenik meg.

A kritikai értelmű realizmus — ebben nagyon igazat adok Maróthy Jánosnak —, valóban nem egyértelműen a progresszió jele, sőt, rend-

Digitized by Google

szerint a dekadencia, az értékrend elavulásának kísérője (ő helyesen hivatkozik az antikvitás kései, „realisztikus" korszakára). Figyelmeztetés, hogy a régi helyébe új, a valóság tényeinek megfelelő értékrend, új normák kialakítása volna szükséges. Ha pedig a társadalom késlekedik saját rendjének átalakításával, a valóság átalakulásának tudomásulvételével, akkor ezek a „realisztikus" tendenciák naturalizmusba, majd teljes tagadásba és destrukcióba csapnak át, jelezve az eszmények és a hozzájuk igazított életmód teljes lehetetlenülését. Ilyenkor az új értékrend kialakításának nagyon alacsony fokról kell újra kezdődnie. Esetleg úgy, hogy az eszmei értékek teljesen elpusztulnak, s az érték-kategóriáknak az egyes emberre vonatkoztatott, közvetlen gyakorlati hasznosság szintjéig kell degradálódniuk.

Ez az az időszak, a polgári értékrend szétfoszlásának és a szocialista etikai-esztétikai értékrendszer kialakulásának határmesgyéje és átmenete, amelyben a társadalom normái egyfelől *már nem*, másfelől *még nem* egyeznek meg a reális élettényekkel. A legalapvetőbb társadalmi viszonyok helyes felismeréséből kialakuló új eszmények és normák ekkor kezdik minden részletében áthatni, újjászervezni a társadalmi élet minden vonatkozását, de eközben maguk is szüntelen finomodásra, kiegészülésre szorulnak.

A „szocialista realizmus" követelése és jelszava tehát *helyesen ismeri fel a reális valóság-ábrázolás két meghatározóját:* a reális *élettények* elsajátítását és a társadalmi valóság összefüggéseinek alapjában helyes felismeréséből eredő *normák* rendező szerepét a tények megítélésében, organizálásában. A realisztikus művészi megvalósításnak azonban nélkülözhetetlen feltétele az, hogy a társadalmi valóság mindennapi tényeiben a normák érvényessége megvalósultan és immanensen átélhető legyen. Ha ez a kongruencia a reális élettényekben közvetlenül nem szemlélhető, akkor a művész — a divergencia, a szakadék áthidalásának, az egység valamilyen fokú helyreállításának érdekében — kénytelen arra, hogy nagyítsa, mitizálja, romantikusan túlozza a valóságképet, túlemelje a társadalmi realitás szféráján. Ezzel valóban hangsúlyozhatja a valóság átalakításának szükségességét, a régi értékrend tarthatatlanságát, mozgósíthat a realitás forradalmi átformálására, mint *Venturelli* az ő emberszabású, könnyező hegyeivel. Abrázolásmódja azonban — bár a valóság realisztikus felméréséből és általánosításából ered — mégsem realista.

Bizonyos történelmi korszakokban a megvalósulásra törekvő világkép szent türelmetlenséggel sürget. Részben belülről, részben kívülről arra sarkallja a művészt, hogy a megvalósítandót megvalósultnak mutassa be. Ilyenkor folyamodik a művész olyan történelmi korszakok kész módszeres sémáihoz, amelyekben — alacsonyabb szinten — már megvalósult a művészi kép realisztikus adekvátsága. Így élt az antikvitás nagy példájával a polgári klasszicizmus, így él néha a polgári klasszicizmus és realizmus példáival a születő szocialista realizmus. Ez azonban álmegoldás, nemegyszer torzításokhoz vezet, kétszeresen illuzionisztikus. A realizmusnak ilyen körülmények között is lehet, és szükségszerűen van is nem destruáló, hanem előre ösztönző, szervező kritikai velleitása.

Ujfalussy József

Digitized by Google

MEGJEGYZÉSEK

Fegyelem és demokrácia

A rossz politikát a legjobb szándék, a legteljesebb igyekezet sem mentheti meg — megtanultuk ezt régen, a magunk bőrén. De a jó, a helyes elképzelések is zátonyra futhatnak, visszájukra fordulhatnak, ha betű szerint ugyan megfelelően, értelmükből azonban kiforgatva hajtják őket végre. Ez eddig alig több közhelynél — figyelmeztetéssé a most következő hetekben válik.

Azok a meggondolt intézkedések, amelyeket az idei terv végrehajtására hoztak (s amelyek „feszítették" teszik ezt az évet, annak ellenére, hogy a termelésnek viszonylag mérsékelt emelkedésével számolunk), a helyzet értékelése alapján születtek meg, amely nemcsak a gazdasági mutatókra, a pénzügyi mérlegre és a tervhivatali jelentésekre épül, hanem legalább ennyire azokra a biráló észrevételekre is, amelyeket a lakosság tudatos magja, mindenekelőtt a városi munkásság és az üzemi értelmiség, már jó féléve—éve lépten-nyomon tesz. Ebből következik, hogy ezek a helyes intézkedések egyben népszerű intézkedésekké is *lehetnek*. Az is, hogy az igazgatónak joga lesz elbocsátani a lógósokat, s fellépni olyan ügyekben, amelyekben eddig tehetetlen volt, mert a Munkatörvénykönyv paragrafusai mögé sokféle szándék és érdek bújhatott. Az is, hogy lehetőséget kap a létszám csökkentésére úgy, hogy ugyanazt a munkát kevesebben végezzék el, s az így megtakarított bér egy része a gyárban maradjon. S az is, hogy az idei tervfeladatok módot adnak a rendcsinálásra, az „inkább kevesebbet, de jobban" elvének alkalmazására. Jó lehetőségünk van tehát arra, hogy politikánkat — nemcsak elveit (ezekkel nincs baj), hanem gyakorlatát is — még érthetőbbé és ezzel népszerűbbé tegyük (mert ha a politika jó — s a mienk jó —, akkor ez a kettő együttjár).

De kár volna tagadni, hogy ennek az ellenkezője sincs kizárva. Ha a lógók és munkakerülők ellen irányuló rendszabályokat nem a lógók és munkakerülők, hanem olyan emberek ellen használják fel, akik esetleg nem a vezetők ízlésének megfelelően fésülik a hajukat, vagy nem vágják magukat haptákba úgy, ahogy valaki elvárja tőlük. Ha kemény fegyelmet elváró, nagyobb igényeket támasztó politikánkat kiskirálykodásra, az ellenvélemény elfojtására használják fel. Ha most majd azoknak jön meg a hangjuk, akik „már régen megmondották", hogy „elég ebből a liberális politikából, el kell kapni az embereket".

Nem mintha annak nem lenne meg a veszélye, hogy némelyek egyszerűen nem is veszik tudomásul: most *javított*

Digitized by Google

vezetési módszerekre van szükség (nem a „régi típusúakra", de nem is merőben újakra). A védekezés módja azonban a kétféle veszély ellen — ugyanaz: vissza kell nyúlni ahhoz a forráshoz, amelyből ezek az új intézkedések megszülettek — a dolgozók legjavának akaratához. Tehát: lehetővé tenni, hogy a munkások és értelmiségiek világosan lássák szándékainkat, beleszóljanak az ügyek intézésébe. A Minisztertanácsnak a termelési tanácskozásokról szóló rendelete többek között erre is lehetőséget ad. Az új intézkedések — az egyszemélyi felelős vezetés elvének töretlen érvényesítése mellett — éppen a munkásdemokrácia kiterjesztését, a tömegek ellenőrzésének fokozását — a helyes politika jó végrehajtásának legelső biztosítékát célozzák.

K. Gy.

Az építőiparról

Nem tudták „tiszta lappal" kezdeni az újévet az Építésügyi Minisztérium vállalatai. Adósságlistajukon 630 millió forint maradt a múlt évről, az első háromnegyed év tényszámai és a negyedik negyed tervszámai szerint. A vállalatok 630 millió forinttal kevesebb nyereséget, forgalmi adót stb. fizettek be a népgazdaságnak, mint amennyire az 1964-es terv alapján számítani lehetett. Érzékenyen érinti a népgazdaságot ez a hiány, és ezt nem tudja csökkenteni néhány olyan eredmény sem, amely pedig magában véve jelentős, s az építőipar fejlődését mutatja. Tavaly az állami építőipar 525 lakóházat adott át 61 500 férőhellyel. Így is elmaradt azonban az 1964. évi lakásépítési előirányzattól. Egy-egy lakás alapterülete a tervben előirányzott 48-ról a valóságban 51,1 négyzetméterre növekedett. A lakások felszereltsége is javult: 82 százalékuk beépített konyhával, 60 százalékuk beépített szekrénnyel épült. Ezek a jó eredmények sem feledtetik azonban a súlyos elmaradást, amelyből az építőanyagiparra 130 millió, a magas-, mély-, szak- és szerelőiparra pedig összesen 500 millió forint jut.

Az elmaradásnak az az egyik fő oka, hogy a minisztérium vállalatai nem teljesítették önköltségcsökkentési terveiket. A második ötéves terv 10 százalékos csökkentést írt elő számukra, de az első négy évben az építőipar nem mozdult el az 1960-as költségszintről, és gyakorlatilag még ma is itt tart. A gazdasági és műszaki vezetők ugyanis az utóbbi években is a mennyiségi tervteljesítést tartották a legfontosabbnak, s a mennyiségre való törekvés a megengedettnél több félkész építkezésben is kifejezésre jut. Emellett komoly mulasztásai vannak az építőiparnak a határidők betartása terén, valamint abban a tekintetben is, hogy a határidőket sokszor a munka minőségének a rovására teljesítik. Nem ritka jelenség az sem, hogy menetközben az egyes objektumok ára emelkedik. Az illetékesek nemegyszer felelősségre vonták az igazgatókat, mert vállalatuk túllépte a határidőket, nem teljesítette a forinttervet, de nem eleget törődtek olyan, a népgazdaság szempontjából fontos tényezőkkel, mint a takarékosság, a gazdaságosság.

Digitized by Google

A múlt év végén az építőipar norma feletti készleteinek értéke meghaladta az 520 millió forintot. (Csaknem csupa anyaggazdálkodás alá nem vont cikk!) A készletek nagymértékű felhalmozódásában szerepe van a jelenlegi mechanizmus egyik gyengeségének: annak, hogy a kivitelező vállalatnak hónapokkal előbb meg kell rendelnie a szükséges anyagot. A kivitelezésnél aztán sokszor kiderül, hogy megváltozott a feladat, és a megrendelt anyag, amelyre nincs szükség, a raktárban marad. Mi volna az orvosság ez ellen? Elsősorban a beruházók céltudatosabb, előrelátóbb szervezettebb munkája, a tervezők, a beruházók és a kivitelezők jobb együttműködése.

Elgondolkoztatók a különböző költségek növekedéséről szóló adatok is. A múlt év kilenc hónapjában a vállalati általános költségek 18 százalékkal emelkedtek 1963-hoz képest, pedig a termelés csak 6 százalékkal nőtt. Különféle hibák és mulasztások miatt 18 millió forint büntető kamat terhelte a vállalatokat, kötbérre 12 milliót fizettek ki. A minisztérium utazási és elszámolási költségei 1964-ben 6 millió forinttal emelkedtek az előző évhez képest (ehhez a többletkiadáshoz természetesen más fórumok is hozzájárultak). Nincs kellő előrehaladás a beruházások koncentrálásában. A munkahelyek száma nem csökkent, hanem növekedett. Ezért azonban nemcsak az építőipar, hanem felsőbb fórumok, s a legtöbb esetben a beruházók a felelősek.

Az építőipari vállalatok adósságlistáján néhány vidéki vállalat vezet; köztük a komlói állami építőipari vállalat, amelynek 17, a Veszprém megyei, amelynek 10, és a Heves megyei, amelynek szintén 10 millió forint adóssága gyűlt fel a múlt év kilenc hónapja alatt. A komlói vállalat kötbéreinek, kamatainak és bírságainak összege 6 millióra emelkedett; a vállalat több gépet irányított a munkahelyekre, mint amennyire józan számítás szerint szükség lett volna, gépeit rosszul használta ki, s a szakipari részleg gyenge munkája miatt sokszor kényszerült utólagos javításra, ami pedig költségtöbblettel jár. Sok tehát a javítani való ennél a vállalatnál, de a többinél is.

Az 1965-ös népgazdasági terv szerint az építőipar idei feladata 3—4 százalékkal magasabb lesz a múlt évi ténylegesnél. Ez szerény növekedés, s lehetővé teszi, hogy az építőiparban megszűnjön a munkaerőhiány, javuljon a munkafegyelem, a munka termelékenysége és szervezettsége, csökkenjen a kivitelezési idő és az önköltség. Nem könnyű feladatok ezek, de teljesíthetők s végrehajtásukhoz hatékony segítséget adnak a minisztérium intézkedési tervében foglaltak. A vezetés színvonalának emelése, a jobb szervező munka, a nagyobb felelősségérzet, a beruházókkal való jobb együttműködés, a szervezettebb anyagszállítás, a gondos előrelátás, és sok egyéb feladatnak idejében való elvégzése lehetővé teszi, hogy az építőipar megelőzze a hibákat, és az idén jobb eredményeket érjen el.

1965 — második ötéves tervünk befejező esztendeje. Ennek az évnek a sikeres lezárása egyben a harmadik ötéves terv jó kezdetét készíti elő. Ezen kell munkálkodnia mindenkinek, munkásnak, gazdasági és műszaki vezetőnek egyaránt.

V. I.

Digitized by Google

SZEMLE

Ujjáválasztás után — új feladatok előtt

Az elmúlt év decemberében a Politikai Bizottság határozatának megfelelően befejeződtek pártunk valamennyi alapszervezetében a vezetőségválasztó taggyűlések. Fontos eseménye volt ez pártunk belső életének. Először is: a mintegy 15 000 alapszervezet élére új vezetőségek kerültek, amelyek két évre meghatározó tényezői lehetnek pártszervezeteink tevékenységének. Másodszor: a vezetőségválasztó taggyűlések munkájában — beleszámítva az előkészítést is — aktívan részt vett szinte valamennyi párttag. Végül: a taggyűléseken alaposan megvizsgálták a pártszervezetek eddigi tevékenységét, összegezték a tapasztalataikat, és kijelölték a legfontosabb teendőket a VIII. kongresszuson meghatározott irányvonal szellemében.

Az alapszervezeti vezetőségeket újjáválasztó taggyűlések tovább erősítették a pártéletben a demokratikus centralizmust. A tagság széles körben megtárgyalta a párt politikájának legfontosabb kérdéseit, és konkrét javaslatokkal, határozatokkal, intézkedésekkel segítette elő a felsőbb pártszervezetek határozatainak végrehajtását. Ennek során növekedett a párttagság aktivitása, erősödött a párton belül a kritikai szellem, és a demokratikus többség akarata érvényesült az új vezetőségek megválasztásában.

Talán nincs is pártunkban, szocializmust építő társadalmunkban egyetlen olyan jelentős problémakör, amelyet a vezetőségválasztó taggyűléseken ne tárgyaltak volna meg. Gazdag tapasztalatok kerültek felszínre, és ezek további tanulmányozása egyik legfontosabb feladatuk a különböző szintű pártszerveknek. Vegyünk szemügyre néhányat e tapasztalatok gazdag tárházából, különös tekintettel a pártmunka előtt álló néhány fontosabb feladatra.

A vezetőségválasztó taggyűlések megmutatták, hogy az elmúlt néhány évben a párttagság jelentékenyen fejlődött: szélesedett a politikai látóköre, megnövekedett a szakmai tudása, és nagy gyakorlati tapasztalatra tett szert. Talán azt is lehetne mondani, hogy a párttagság fejlődésében minőségi változás következett be. Bebizonyosodott, hogy ha a pártszervezetek jól ismerik a teendőket, ha konkrét célokat tűznek ki maguk elé, s ha a párttagoknak meghatározott feladatokat adnak, akkor nő az aktivitás, emelkedik a munkára, tettre kész emberek száma. A vezetőségválasztó taggyűléseken országosan részt vett a párttagságnak mintegy 90 százaléka, és nem egy pártszervezetben szinte hiánytalanul megjelent

Digitized by Google

az egész tagság. A párttagság aktivitását bizonyítja a vitában felszólalók nagy száma is. Egy-egy taggyűlésen átlagosan a párttagság 30—35 százaléka nyilvánított véleményt, de sok pártszervezetben a tagság fele vagy többsége felszólalt.

A taggyűlések azt is demonstrálták, hogy a párttagságunk túlnyomó többsége nemcsak helyesli a VIII. kongresszuson elfogadott irányvonalat, hanem nagyobb részt is kér e politika gyakorlati végrehajtásából. Különösen értékes a párt számára az, hogy a pártegységet a tagság is egyre inkább kezdi helyesen, formalizmustól mentesen értelmezni. A pártszervezetek többségében nyíltan, őszintén beszéltek az emberek, nem titkolták el véleményüket a kollektíva előtt. Ez egyik legfőbb biztosítéka annak, hogy a pártegység tovább erősödik, és hogy a menet közben felvetődő helytelen nézeteket, álláspontokat elsősorban a nyílt vita, a meggyőzés útján küzdik le. Figyelemre méltó, hogy a taggyűléseken pártszerű kritikai légkör uralkodott. Konkrétan bírálták a helyi vezetőket, egészséges türelmetlenség nyilvánult meg a meglevő hibákkal szemben. A bírálat nagy többsége mentes volt az intrikától és a személyeskedéstől. Külön érdemes megjegyezni, hogy a felszólalók nem kívülállókként, hanem felelősségteljesen, a dolgok részvevőiként foglaltak állást. A kérdésekhez nagyrészt szakszerűen szóltak hozzá, és nem öncélúan sorolták fel a hibákat, a nehézségeket, hanem konkrét javaslatokat is tettek megszüntetésükre.

Abból a tényből, hogy a párttagság színvonala minden tekintetben lényegesen magasabb mint az előző években volt, bizonyos következtetéseket kell levonnunk. Azt, hogy a pártnak, és mindenekelőtt a helyi szervezetek vezetőségeinek nagyobb mértékben kell támaszkodniuk az alapszervezetek tagságára. A pártvezetés kollektívitása ugyanis nemcsak a választott pártszervek belső munkájára vonatkozik, hanem arra is, hogy e szervek fokozottabban támaszkodjanak a tagság véleményére, és munkájukban jobban tükröződjék a párttagság tapasztalata. Többet tanácskozzanak az alapszervezetekkel, és gyakrabban kérjék ki javaslataikat az egyes határozatok előkészítéséhez. Nem elég általában hangoztatni a párttagság aktivitásának jelentőségét, hanem minél több konkrét, kézzel fogható feladatot kell adni az egyes párttagoknak. A vezetőségválasztás során az alapszervezetekben megnyilvánult politikai aktivitást csak akkor tudjuk fenntartani, sőt tovább növelni, ha pártszervezeteinkben rendszeresen napirenden tartjuk a pártmegbízatások ügyét, ha folyamatosan munkálkodunk azon, hogy lehetőleg minden kommunistának legyen olyan jellegű rendszeres pártmegbízatása, amely megfelel felkészültségének, érdeklődésének, egyéniségének.

Figyelemre méltó tapasztalat az is, hogy a taggyűléseken gyakran szerepelt az a kritikai észrevétel, hogy meg kell javítani a tájékoztatást. A tagság igényli azt, hogy idejében megismerjen minden fontosabb kérdést, amely rá is vonatkozik, s amely munkaterülete és pártszervezete hatáskörébe tartozik, és azokban még a döntés

Digitized by Google

előtt véleményét nyilváníthassa. Érdemes megjegyezni, hogy ezekkel a kérdésekkel Lenin gyakran foglalkozott, és több szempontból is fontosnak tartotta őket. A rendszeres és érdemleges tájékoztatás a párton belül valójában része a pártélet lenini normáinak. Lenin azt tartotta, hogy a tájékoztatás gyengesége a pártszervezetekben bizonyos fokig a szektariánizmus hagyományait tükrözi. A tömegekre támaszkodó pártnak ismernie kell minden problémát, és jobban kell bízni „a pártmunkások egész tömegének véleményében". Csak a fontos kérdések nyilvános ismertetése és megvitatása teszi lehetővé, hogy minden pártszervezetben olyan kollektíva kovácsolódjék ki, amelyet megértenek a munkások, és amely meg tudja értetni a munkásokkal is a párt politikáját. „Győzelmünk oka abban rejlik — mondotta Lenin —, hogy pártunk és a szovjethatalom közvetlenül a dolgozó tömegekhez fordul, rámutatva minden újabb nehézségre és megoldásra váró feladatra; abban rejlik, hogy pártunk meg tudja magyarázni a tömegeknek, miért kell egyik vagy másik pillanatban a szovjet munkának hol egyik, hol másik oldalára összpontosítani minden erőt; abban rejlik, hogy fokozni tudjuk a tömeg energiáját, hősiességét, lelkesedését a legfontosabb soron levő feladatokra összpontosítva forradalmi erőfeszítéseit."[1]

Az alapszervezetek új vezetőségeinek ezeket a lenini elveket jobban szem előtt kell tartaniuk. Ezt az is lehetővé teszi, hogy pártunk jelenlegi politikája olyan, hogy nincs mit eltitkolni sem a párttagság, sem a dolgozó nép előtt.

A vezetőségválasztó taggyűlések sokat foglalkoztak a pártmunkával kapcsolatos különböző kérdésekkel. A leggyakrabban a párt vezető szerepére vonatkozó problémákat vitatták. Még ma is gyakori jelenség, hogy egyes alapszervezetben a párt vezető szerepét azonosítják a különböző vezető állások kizárólag kommunisták által történő betöltésével. Ugyanakkor a vezetőszerepet teljesen elválasztják a tömegkapcsolatoktól és a pártszervezet belső szervezettségétől. Jellemző, hogy egyes alapszervezetek taggyűlése elégedetlen volt a párt vezető szerepének érvényesülésével, de a megjavítás módjaként szó sem esett a pártszervezet, a tagság tömegkapcsolatairól, a tömegszervezetek munkájának megjavításáról stb.

Sok pártszervezet előtt még ma sem világos, hogy a vezető szerep nem általános kívánságok, sőt még csak nem is kizárólag a helyes politikai jelszavak kiadása útján erősödik. A párt vezető szerepének érvényesülését nem szabad csupán felülről várni. A párt irányító tevékenységének nélkülözhetetlen, szerves része a pártszervezet tevékenysége, a párttagok mindennapi közvetlen munkája, magatartása. Minél aktívabbak az egyes kommunisták, annál jobban érvényesül a gyakorlatban a párt vezető szerepe is.

Bár a taggyűléseken és a választást előkészítő időszakban sok szó esett a pártélet úgynevezett belső kérdéseiről, ez mégsem okozott valamiféle befelédfordulást a pártszervezetek tevékenységében.

A vezetőségválasztó taggyűlé-

[1] Lenin Művei 30. köt. Szikra 1953. 125. old.

Digitized by Google

seken abban az értelemben is helyesen érvényesült a párt politikája, hogy figyelmük középpontjában a gazdasági szervezőmunka problémáinak megvitatása, illetve annak segítése állt. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a pártszervezetek ezen a területen is nagyot léptek előre. A taggyülési beszámolók és viták alaposan foglalkoztak a Központi Bizottság 1963. december 5-i határozatának végrehajtásával. (Mint ismeretes, ez a határozat jelölte ki az 1964-es év gazdasági feladatait.) Pártlagságunk konkrétan elemezte a vállalatok, üzemek gazdasági helyzetét, a főbb mutatók teljesítését és a fejlődést akadályozó tényezőket. Határozatokat hoztak, amelyek egyben konkrét intézkedési terveket is tartalmaztak az üzem vagy az adott termelőegység gazdasági tevékenységének megjavítására. Sok helyen előfordult, hogy a taggyűlés elutasította az üres általánosságokat tartalmazó határozati javaslatot, vagy konkrétabbá tette. Sok taggyűlésen felajánlásokat tettek az 1964-es év teljesítésére és az új év tervfeladatainak sikeres végrehajtására. Nem volt ritka az sem, hogy egyes kommunista szakemberek külön pártmegbízatást kaptak egy-egy fontosabb gazdasági, termelési feladat megoldására.

A pártszervezetek növekvő felelősségtudatát a gazdasági építőmunkában az is bizonyítja, hogy az újjáválasztott vezetőségekbe az eddiginél jelentősen több gazdasági szakembert választottak meg. A budapesti alapszervezetek vezetőségeiben például jelentősen növekedett a műszaki értelmiségiek aránya, és az egyetemet vagy főiskolát végzett párttitkárok és vezetőségi tagok száma is. Mindez biztató jel arra is, hogy a következő években előttünk álló, igen jelentős feladatokat — mint a gazdaságosság fokozása, az önköltség csökkentése, a termelékenység emelése, s ezen belül mindenekelőtt a műszaki fejlesztés, a jobb munkaszervezés és a munkafegyelem erősítése — meg fogjuk oldani. A gazdasági feladatok teljesítésében a pártszervezetekre igen nagy szerep és felelősség hárul. A Központi Bizottság 1964 decemberi határozatának szellemében gondoskodniuk kell arról, hogy mindenekelőtt a tagság, de egész népünk is ismerje meg alaposan az 1965. évi tervfeladatokat, és legyen tudatában annak, hogy milyen nagy mértékben függ tőle, fegyelmezett, öntudatos munkájától, kezdeményező készségétől népgazdaságunk egészséges fejlődése. Másrészt pártszervezeteinknek az eddiginél hatékonyabban kell ellenőrizniük, segíteniük — nem utolsósorban a termelést gátló problémák felszínre hozásával, a tömegkezdeményezések, mozgalmak kibontakoztatásával, a jó tapasztalatok általánosításával — a gazdasági vezetők tevékenységét is.

A pártszervezetek gazdasági szervező és ellenőrző munkájában ma még sok probléma van. Sok helyen nem sikerült megoldani azt, hogy a pártszervezetek a pártmunka eszközeivel segítsék a termelést. Gyakori még, hogy a pártszervezetek vezetői átveszik a gazdasági vezetők munkáját, és kifejezett műszaki feladatokat végeznek el. A pártszervezeteknek a fő figyelmet a legfőbb termelőerőre: az emberre kell fordítaniuk. Az embereket meggyőzni a

Digitized by Google

végzendő munka fontosságáról, növelni munkakedvüket, alkotó készségüket, pártszerű, demokratikus légkört, közhangulatot kialakítani, amelyben a becsületesen dolgozókat megbecsülik és a lógost megvetik, ezek azok a területek, amelyeken elsősorban segíthetik a termelést a párt-alapszervezetek.

Hiányosság az is, hogy a gazdasági szervező tevékenységben nincsenek kijelölve és megfelelően kidolgozva a pártcsoportok feladatai. Köztudomású, hogy a gazdasági munka segítése csak akkor eredményes, ha minél konkrétabb. A pártcsoportokban, a párt legkisebb egységeiben lehet a legpontosabban megoldani a feladatokat.

Egyes pártszervezetek a gazdasági munkát a politikai és az ideológiai munka rovására erősítik, és gyakran egymást kizáró ellentétként kezelik e kettőt. Káros tünet ez, mert gyengíti a párt politikai és ideológiai egységét, megkönnyíti különböző kispolgári nézetek beszivárgását a párt, a munkásosztály soraiba, és ezzel, sok egyéb káros hatása mellett, közvetve a gazdasági munkát is gyengíti. A gazdasági és a politikai munka e merev kettéválasztása tükröződik az anyagi és erkölcsi ösztönzők szembeállításában is, holott nyilvánvaló e kettő szerves, dialektikus összefüggése. Az ilyen helytelen jelenségeket a felszólalók a vezetőségválasztó taggyűléseken is joggal kifogásolták. Az új vezetőségeknek többet kell tehát foglalkozniuk a politikai, ideológiai kérdésekkel, anélkül, hogy figyelmük homlokteréből kiszorulnának a gazdasági-szervező feladatok.

Mindent egybevetve: az alapszervezetek vezetőségválasztó taggyűlésein a párttagság jól vizsgázott felelősségből, helyzetismeretből és a további feladatok elemzéséből. A munka neheze, a gyakorlati megvalósítás még hátra van. De minden feltétele megvan annak, hogy párttagságunk eredményesen dolgozzék a VIII. pártkongresszus határozatainak végrehajtásáért.

Vértes Imre

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Az Indiai Kommunista Párt kongresszusa az ország helyzetéről

A múlt év decemberében (13—23-ig) tanácsokozott Bombayban több mint 500 küldött, több száz megfigyelő és a testvérpártok delegációinak a részvételével az Indiai Kommunista Párt VII. kongresszusa. A küldöttek mélyrehatóan elemezték országuk és pártjuk helyzetét, problémáit.

Közismert dolog, hogy Nehru miniszterelnöksége egész korszakot jelentett India történetében. Ezt a korszakot a függetlenné vált ország gazdasági fejlődése fémjelezte. Az ötéves tervek nagy lépésekkel vitték előre az iparosítást, s ez bizonyos egészséges szerkezeti változásokkal, az állami szektor erősödésével is együtt járt. Az agrárviszonyok azonban a meghirdetett földreform ellenére sem változtak lényegbevágóan. A hatvanas évek elején a családok 1 százalékának a birtokában volt az összes földterület 16 százaléka, a családok 5 százalékáé volt a földterület további 40 százaléka, a fennmaradó 44 százalékon pedig a családok 10 százaléka osztozott. A lakosság többi része föld nélküli.

A nemzeti jövedelem 34 százaléka a lakosság 6 százalékát kitevő felső rétegeknek jut, s a lakosság legszegényebb 10 százaléka a nemzeti jövedelemnek mindössze 2,5 százalékát kapja. A lakosság 60 százalékának átlagos havi jövedelme még a 25 rupiát (37 shilling 6 penny) sem éri el, jóllehet az egészség biztosításához és a megfelelő táplálkozáshoz minimálisan 35 rupiára lenne szükség.

India első ötéves terve 1951-ben kezdődött meg. A terv kezdetekor az országnak a többi gyarmati sorból felszabadult országhoz képest számottevő gazdasági potenciálja volt. Indiában már 1947-ben, a felszabadulás évében meglehetősen fejlett volt a nemzeti burzsoázia, s így az addig gyarmati országban, sajátos politikai viszonyok között, támaszkodni lehetett rá a külföldi tőkével szemben. A terv célja az ipari és a mezőgazdasági termelés minél nagyobb méretű emelése volt, s beruházásai mintegy 2,3 milliárd font sterlingre rúgtak.

Az 1956—61. évi második ötéves terv 4,6 milliárd font sterlinget irányzott elő a beruházásokra, és kísérletet tett az állami szektor erősítésére. Ennek végrehajtása során azonban a kormány engedményekre kényszerült: az állami szektor fejlesztése 10 százalékkal elmaradt a tervezettől, a magánszektoré viszont körülbelül 20 százalékkal haladta meg az előirányzatot.

A harmadik ötéves terv (1961—66) beruházási előirányzata 8,7

Digitized by Google

milliárd font sterling, tehát lényegesen több, mint India 1951. évi egész nemzeti jövedelme volt. Ennek 60 százalékát akarják az állami szektor fejlesztésére fordítani. A beruházásra szánt tőke 40 százalékát külföldi kölcsönökből és segélyekből kívánják fedezni. Az első két év tényszámai alapján azonban úgy látszik, hogy a terv előirányzatai nem teljesíthetők hiánytalanul.

India már az első ötéves terv céljainak végrehajtására külföldi kölcsönökhöz folyamodott: 1951 és 1961 között a külföldi bankoktól másfél milliárd font sterling kölcsönt vett fel. De ez sem bizonyult elégnek, s ezért ugyanezen időszak alatt devizatartalékainak 90 százalékát is felhasználta (kereken 900 millió fontot). Miközben az ország eladósodott és devizatartalékai katasztrofálisan csökkentek, a kormány érintetlenül hagyta a nagy monopóliumok profitját. A második ötéves terv idején — a Világbank vezetésével, több tőkés nagyhatalom részvételével — megalakult az „Indiát segélyezők klub"-ja. A „klub" céljairól már akkor is meglehetősen világos képet kapunk, ha megnézzük, kik tartoznak tagjai közé: az Egyesült Államok, Anglia, a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Kanada és Japán. Nyíltan vallott céljuk az, hogy Indiát „megmentsék a kommunizmustól". E cél eléréséért úgy folyósítanak kölcsönöket, hogy elsősorban a magánszektort erősítse.

Más a helyzet a szocialista országok nyújtotta segéllyel. Ezt India minden korlátozó megkötöttség és politikai feltétel néikül kapja. Jellemző, hogy a Bhilaiban létesített szovjet acélmű volt az első reális lépés abban az irányban, hogy India megteremtse nehéziparának alapját. S miközben a Bhilaiban működő üzem az elmúlt években 22 500 font sterling hasznot hajtott Indiának, a brit segítséggel létesített durgapuri üzem 200 000, a rourkelai nyugatnémet üzem pedig 375 000 font sterling veszteséggel működött.

A VII. kongresszus joggal állapította meg, hogy helyesnek bizonyult a párt 1958 áprilisában megtartott amritsari kongresszusának határozata, amely feltárta az ötéves terv súlyos fogyatékosságait, a hazai nagytőkének tett szükségtelen és káros engedményeket, a nyugati tőkére való túlzott támaszkodást, azt a módszert, hogy a szükséges anyagi eszközöket a dolgozó nép terheit növelő súlyos adóztatással és rendkívül deficites pénzgazdálkodással teremtik elő.

Az indiai helyzetet vizsgálva megállapítható, hogy az ország a függetlenné válása óta súlyos élelmiszerhiánnyal küzd. E probléma alapja rendkívül összetett. Figyelembe kell venni a gyarmati múlt örökségét, hiszen India élelmiszertermelése több mint fél évszázadon át azonos szinten maradt, sőt csökkent, miközben a lakosság gyors ütemben szaporodott. A függetlenné válást követő évtizedben a mezőgazdaság termelése 41 százalékkal nőtt, de a lakosság hasonlóan gyors növekedése felemésztette ezt az előrehaladást. A fejlődést a hatalmas árvizek és súlyos aszályok is gyakran visszavetették.

A kedvezőtlen terméseredmények okozta helyzetet azonban a spekulánsok és a gazdaságra telepedő monopóliumok növelték

Digitized by Google

súlyos válsággá. Erről az Indiai Kommunista Párt országos tanácsának tavaly júniusi határozata megállapította, hogy „a spekuláció zavart okoz a nép élelmiszerekkel és közszükségleti cikkekkel való ellátásában. Az árak napról napra emelkednek, különösen a kenyérgabona ára. A korrupció és a monopóliumok megfojtják az ország gazdasági életét, elmélyítik a válságot." A kommunista párt ezért felhívta a kormányt, hogy határozott és gyakorlati intézkedésekkel törje le a spekulánsok és a monopóliumok hatalmát, ellenőrizze a gabonapiacot, államosítsa a bankokat, és szigorúan büntesse meg a népen élősködő kizsákmányolókat.

India gazdasági és társadalmi átalakulását — amelyet a nemzeti burzsoázia irányít — mély ellentmondások jellemzik. Az elmúlt egy-két évtizedben alig történt változás a munkásosztály helyzetében. Tettek ugyan bizonyos haladó intézkedéseket az írástudatlanság felszámolására, a dolgozók szakképzettségének emelésére, az egészségügyi helyzet javítására, a munkaidő csökkentésére, a munkásfelvételek rendezésére stb., a munkásosztály helyzete azonban egészében még mindig nehéz. A munkások reáljövedelme lényegében az 1939. évi szinten mozog. 1961-ben a városokban 1 750 000 munkanélkülit tartottak nyilván, az ország munkaképes lakosságából mintegy 60—70 milliónak nincs állandó munkája.

Az elmúlt években az indiai munkásmozgalom lényegesen aktivizálódott. A proletariátus sztrájkjai és más politikai akciói most már nem korlátozódnak a nagy ipari központokra, hanem az egész országra kiterjednek. A dolgozók érdekeiért folyó harc első soraiban a kalkuttai, a bombayi és a madraszi munkások haladnak. A sztrájkok és a tüntetések legaktívabb részvevői a bányászok, a juta-, textil-, gyapot-feldolgozó és a gépipar dolgozói. 1962 első felében Kalkuttában mintegy 225 000 jutaipari dolgozó sztrájkolt, tiltakozásul az ellen, hogy a munkahetet 46 óráról 42½ órára akarták csökkenteni, s ez jelentős kereset-veszteséggel járt volna. 1963-ban sztrájkba léptek a bombayi „Burma—Shell" angol olajtársaság munkásai, s az ország többi külföldi olajtársaságának dolgozói is szolidaritást vállaltak velük. 1963 augusztusában Bombay egymillió dolgozója sztrájkolt, tiltakozva az áremelkedések és az adók növelése ellen.

Az indiai proletariátus a politikai harc más formáit is alkalmazza, így a tömegtüntetéseket, éhségsztrájkokat, béke-meneteket, tiltakozó gyűléseket stb. Tavaly augusztusban a kommunista párt kezdeményezésére és vezetésével mozgalom indult (több mint egymillió dolgozó vett benne részt!) a politikai foglyok szabadonbocsátásáért. Ezt a tömegmegmozdulást a kormánynak az a döntése váltotta ki, hogy a spekulánsok elleni határozott fellépést, az élelmiszerkereskedelem állami kezelésbe vételét és az agrárkérdés mielőbbi megoldását követelő kommunistákat — szám szerint tizenegyezret — bebörtönözték, holott ők csak Gandhi, Nehru és a Kongresszus Párt klasszikus fegyverét, a polgári engedetlenséget alkalmazták a tétlenkedő kormánnyal szemben.

A VII. kongresszus nagyra értékelte az indiai proletariátusnak ezeket a megmozdulásait, ame-

Digitized by Google

lyek a dolgozók jogainak és a nemzeti céloknak a védelmére irányultak.

A kongresszus jelentőségét növeli, hogy rendkívül bonyolult belső helyzetben végezte munkáját. Nehru halálát ugyanis az indiai reakció arra próbálta felhasználni, hogy eltávolítsa az országot attól az el nem kötelezettségi politikától, amelyet a nagy indiai politikus vezetésével a függetlenség kivívása óta folytatott, belpolitikai tekintetben pedig megkísérelte, hogy — a kínai—indiai határviszály ürügyén — megfossza az indiai népet addig kivívott demokratikus és szabadságjogaitól. Az ország haladó erőinek a Sasztri-kormány megalakulását megelőző vitákban és az ezt követő időszakban sikerült visszaverniük a reakciónak ezeket a támadásait. Néhány héttel a kongresszus előtt, az október 16-án végrehajtott kínai atomrobbantás nyomán azonban ismét felújultak ezek a támadások.

Növelte a párt nehézségeit az, hogy 1964-ben a szakadárok erőteljes támadásba lendültek az Indiai Kommunista Párt egysége ellen. A támadás azzal kezdődött, hogy az év elején egy 1924 évre keltezett, hamisított levél közzétételével kompromittálni próbálták S. A. Dange elvtársat, az IKP nagy nemzetközi megbecsülésnek örvendő elnökét; majd amikor ez a kísérletük meghiúsult, a szakadárok 32 vezető képviselője kilépett a párt országos vezetőségéből. A párt egysége elleni támadás néhány héttel az IKP december 13-ra összehívott VII. kongresszusa előtt érte el csúcspontját. Október 31. és november 7. között ugyanis a szakadárok Kalkuttában ugyancsak kongresszust tartottak, s ezt az IKP VII. kongresszusának nevezték. Erről a kongresszusról kiadott határozatban azt állították, hogy ők képviselik az addig egységes Indiai Kommunista Párt volt tagságának 60 százalékát. Ez az adat azonban nem felel meg a valóságnak. A szakadárok ugyancsak „Indiai Kommunista Párt"-nak nevezett szervezete ugyanis a párt régi tagságának csak alig egyharmadát egyesíti soraiban s voltaképpen nem is tekinthető összindiai pártnak, mert csak három államban sikerült szervezeteket alakítania. Az igazi Indiai KP-nek viszont minden államban vannak szervezetei, még abban a háromban is, amelyben a szakadárok megvetették a lábukat.

Az is tény azonban, hogy a szakadár-szervezetek azokban az államokban alakultak meg (Nyugat-Bengália, Kerala és Andra Pradesh), amelyek az Indiai Kommunista Párt hagyományos fellegvárai voltak. Mindez azzal magyarázható, hogy a politikailag rendkívül vegyes összetételű szakadár-pártban a Központi Bizottság többsége elleni harcban a legkülönfélébb, egymással gyakran ellentétes nézeteket valló irányzatok egyesültek, a trockistáktól kezdve egészen az ultrabaloldaliakig. Csatlakozott hozzájuk az Indiai Kommunista Párt néhány ismert személyisége (mint például Nambudiripad, Kerala állam egykori kommunista főminisztere), akiket voltaképpen nem politikai véleménykülönbség, hanem személyi ellentét és féltékenykedés állít szembe a Dange irányításával működő országos vezetőséggel. Elsősorban ezeknek az embereknek a kommunisták egy része előtti személyes tekintélye, vala-

Digitized by Google

mint a szakadár-párt által hangoztatott álforradalmi frázisok megtévesztő hatása magyarázza azt, hogy a szakadárok időlegesen a párttagságnak majdnem egyharmadát befolyásuk alá tudták vonni.

A szakadár-párt heterogén összetétele mindenesetre megmutatkozott a „kongresszusukon" elfogadott határozatokban is. Ezek a kínai párt dokumentumaiból ismert támadásokat tartalmazták a „revizionizmus" és a kommunista és munkáspártok 1960-as moszkvai értekezletén elfogadott fő irányvonal ellen, de India belső helyzetének értékelésében lényegében nem tudtak közös nevezőre jutni. A „mérsékeltek" csoportjának sikerült megakadályoznia, hogy a jelenlegi indiai kormányt és a Nemzeti Kongresszus Pártot egyoldalúan megbélyegző szövegezés bekerüljön a határozatba, s a Kínai Kommunista Párt álláspontjától eltérően a Nehru-kormány érdemeit is elismerték. Az indiai nép nemrég elhunyt vezetőjét a határozat „kimagasló imperialistaellenes vezérnek", olyan embernek nevezi, aki a függetlenség elnyerése után végbement indiai fejlődést „imperialistaellenes és demokratikus tartalommal töltötte meg".

Az Indiai Kommunista Párt VII. kongresszusa ilyen rendkívül nehéz helyzetben kezdte meg munkáját. A szakadárok a kongresszus idején is folytatták politikai harcukat a párt és annak vezetői ellen, s rágalmazással próbáltak bizalmatlanságot kelteni ellenük. Az indiai munkásosztály valódi és hivatott képviselői nagy politikai érettségről tettek tanúságot, amikor a szakadárok sorozatos provokációi ellenére is úgy foglaltak állást, hogy a szakadár-párt tagjait is be kell vonni a közös akciókba és harcolni kell azért, hogy a becsületes, de megtévesztett elvtársak térjenek vissza a párt soraiba. Nincs helyük azonban a pártban azoknak a vezető funkcionáriusoknak, akik tudatos aknamunkájukkal előidézték az egyik legtekintélyesebb ázsiai kommunista párt kettészakítását; azét a pártét, amely a legutóbbi választásokon több mint tízmillió szavazatot kapott, és a szakadás előtt az ország legerősebb ellenzéki pártja volt.

Ebben a helyzetben a kongresszus határozatai azt a feladatot tűzték az Indiai KP elé, hogy még inkább tömegpárttá váljék. Ennek a törekvésnek a jegyében dolgozták ki a kongresszuson az IKP új programját. Az új program kidolgozására azért volt szükség, mert az 1951-ben elfogadott program az utóbbi évek belső és nemzetközi fejlődésének differenciáltabb elemzése alapján módosításra szorult. A szocialista tábor erejének megnövekedése, az SZKP XX. és XXII. kongresszusának tanulságai, a kommunista- és munkáspártok 1957. és 1960. évi moszkvai értekezletén elfogadott nyilatkozatok legfontosabb tézisei elkerülhetetlenül szükségessé tették, hogy a párt átértékelje politikájának egyes részleteit.

Az indiai osztályviszonyok alaposabb elemzéséből például kiderült, hogy nem helyes az a korábbi célkitűzés, amely Indiában a népi demokratikus forradalom megvalósítását szabta meg közvetlen feladatként. A gyakorlat bebizonyította, hogy ennek a feltételei még nem értek meg. E tak-

Digitized by Google

tika követése túl nagy áldozatokat követelt mind a dolgozó osztályoktól, mind pedig a munkásosztály élcsapatától, s nem hozta meg a kívánt eredményt. Az indiai nemzeti burzsoázia összetételének és vezető pártjának, a Nemzeti Kongresszus Pártnak az elemzéséből az indiai kommunisták arra a következtetésre jutottak, hogy ezek az erők nem egységesek. Az imperialistabarát rétegek mellett jelentősek soraikban azok az erők is, amelyek őszintén kívánják az 1947-ben elnyert függetlenség birtokában megkezdett antiimperialista, antifeudális, demokratikus forradalom befejezését. Ebben a harcban tehát a munkásosztály nem csupán legősibb szövetségeseivel, a parasztsággal működhet együtt, hanem a városi és a falusi középrétegekkel, sőt a nemzeti burzsoáziának az említett hazafias, antiimperialista részével is. Ily módon az indiai kommunisták, a korábbi programmal ellentétben, nem a népi demokratikus, hanem a nemzeti demokratikus forradalom megvalósítását, és ebből a célból széles alapokon nyugvó nemzeti demokratikus front kialakítását tartják közvetlen feladatuknak. Ez a széles, a munkásosztály vezette összefogás alkalmas arra, hogy megvédje az ország függetlenségét, az el nem kötelezettség politikáját, és megvalósítsa a radikális földreformot, felszámolja a feudális maradványokat és a kasztrendszert, az állami tulajdon növelése és a tervgazdálkodás erősítése útján fejlessze a nemzetgazdaságot, kiszélesítse a tömegek demokratikus és szabadságjogait. Indiában még nem alakult ki ez a széles alapokon nyugvó nemzeti demokratikus front, de a kongresszus szerint minden feltétele megvan az ilyen mozgalom létrejöttének.

A kongresszus erőteljesen hangsúlyozta az SZKP XX. és XXII. kongresszusának történelmi jelentőségét a kommunista világmozgalom szempontjából. Elutasított minden olyan nézetet, amely tagadja, hogy a modern társadalom alapvető ellentmondása a kapitalizmus és a szocializmus közötti ellentmondás. A párt elítélte azt az álláspontot, amely szerint a békés egymás mellett élés az osztályharc megtagadását és az imperializmussal való megbékélést jelenti. „Ellenkezőleg, a békés egymás mellett élés kedvező feltételeket teremt a munkásosztály és a nemzeti felszabadulásukért küzdő népek harca számára" — hangoztatja a kongresszus határozata.

A Szovjetunió és az egész szocialista tábor által a fejlődő országoknak nyújtott erkölcsi és anyagi támogatást az indiai kommunisták úgy tekintik, mint az imperializmus és a gyarmati rendszer ellen vívott harc fontos tényezőjét. A kongresszus élesen bírálta a kommunista mozgalom további fejlődését akadályozó dogmatizmust, revizionizmust és baloldali szektásságot. Helyeselte, hogy hívják össze a kommunista és munkáspártok képviselőinek nemzetközi tanácskozását, és kifejezte azt a reményét, hogy az értekezlet előrehaladást jelent majd a nemzetközi kommunista mozgalom egységének a helyreállításában.

A kongresszus politikai határozata elemzi Indiának az előző, VI. kongresszus óta kialakult belpolitikai helyzetét, s megvonja a párt tevékenységének mérlegét.

Digitized by Google

Megállapítja, hogy jelentős sikerek születtek a békéért, a békés egymás mellett élésért, a szocializmusért vívott világméretű harcban, s hangsúlyozza, hogy korunk alapvető ellentmondása, a szocializmus és a kapitalizmus közötti ellentmondás, a szocializmus javára nyer megoldást.

A határozat elemzi és bírálja az indiai kormány gazdaságpolitikáját. Leszögezi, hogy az állami szektor minden eszközzel való erősítése India gazdasági fejlődésének legfőbb biztosítéka. Kiemeli, hogy India gazdasági önállóságának megerősítése szempontjából rendkívül nagy jelentősége van a szocialista országok és különösen a Szovjetunió gazdasági segítségének.

„Az Indiai KP megelégedéssel állapítja meg, hogy a kormány nemzetközi síkon fenntartja az el nem kötelezettség, a békés egymás mellett élés és az antikolonializmus politikáját; a kormány külpolitikájának fontos része a Szovjetunióhoz fűződő barátság" — emelte ki a kongresszus.

A kongresszus nyugtalanságát fejezte ki amiatt, hogy a külföldi tőke behatolása számára teremtett egyre kedvezőbb feltételek erősítik a reakciót, a jobboldalt. A kommunista pártnak az a feladata, hogy „erősítse kapcsolatait a tömegekkel, fejlessze a demokratikus mozgalmat, adjon szervezett jelleget ennek a mozgalomnak, törekedjék az összes demokratikus erők egységének megvalósítására. Ezzel kapcsolatban megkülönböztetett jelentősége van a parasztmozgalom fejlesztésének, amit a párt egyik fő feladatának tekint".

A VII. kongresszus kiemelkedő jelentőségű esemény volt nemcsak az indiai kommunisták, hanem az egész ország dolgozói szempontjából is, mert világosan állást foglalt minden lényeges kül- és belpolitikai kérdésben, s meghatározta a párt soron levő feladatait. Határozottan síkra szállt a párt szilárd eszmei-politikai egységének megteremtéséért, a bal- és jobboldali elhajlókkal szemben. A kongresszus határozatait végrehajtva az Indiai KP tovább növeli tömegbefolyását, s újabb jelentős akciókra mozgósítja a dolgozókat az ország demokratikus fejlődése érdekében.

M. L.

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

NÉPMŰVELŐK VITÁJA

Egyre nagyobb figyelemre és érdeklődésre tarthat számot az a vita, amely hosszú hónapok óta kígyózik a folyóiratok hasábjain. Elsősorban a *Népművelés*re és az *Alföld*re gondolok; bekapcsolódott az eszmecserébe az *Élet és Irodalom*, a *Valóság* és legutóbb az *Új Írás* is. A vitában *közérdekű*, fontos, ideológiai és politikai közéletünk jelentős „szeletét" érintő kérdésekről van szó. Társadalmunkat formáló erőkről és ellentmondásokról folyik az eszmecsere.

Elöljáróban érdemes felidézni az eddigi hozzászólások rövid, s ezért nem teljes és pontos képét. Kimondva vagy kimondatlanul, tulajdonképpen mindenki arra keres választ: *hogyan alakul társadalmi fejlődésünk folyamatában a népművelés helye, funkciója?* Milyen új követelményeket támaszt a népműveléssel szemben a szocializmus teljes felépítése, változó-fejlődő társadalmi, gazdasági és kulturális életünk, és hogyan tud majd a népművelés megfelelni ezeknek, hogyan válik korszerűvé? És ennél a kérdésnél szerteágazik az eszmecsere, a vitatkozók külön-külön körüljárják a bonyolult kérdéseket (többek közt a népművelés és az iskola, a népművelés és a tömegkommunikációs, a művészeti alkotó, és a tudományos intézmények viszonyát is sokan elemzik). Zömmel a mai gondokat, nehézségeket idézik, amelyekből nem könnyű a kilábolás. Sokan keresnek választ arra a kérdésre, hogy mi az oka a hagyományos népművelés — a művelődési otthon- és közművelődési könyvtárhálózat, a tudományos ismeretterjesztés, a műkedvelő művészet stb. — stagnálásának, ismert színvonalának és annak, hogy a szükségesnél kevesebb embert tart vonzáskörében.

Az okok közt emlegetik (most fontossági sorrend nélkül) az *egységes művelődési szemlélet*, azaz: a művelődés egész folyamatát áttekintő, az eszközöket tudatosan összehangoló, és a nevelési célok alá rendelő átfogó szemlélet hiányát; a népművelés *másodlagosságát* (vagyis: az iskolarendszer és más művelődési rendszerek mögé helyezését, azoktól való metafizikus elválasztását stb.), az *anyagi* (pl. építkezés, felszerelés, fenntartási költségek) és *személyi feltételek* (pl. főhivatású és mellékfoglalkozású népművelők kiválasztása, képzése, továbbképzése) mostohaságát. Sokan elavultnak minősítik a népművelés *szervezetét*, kezdetlegesnek *módszereit* (irányítás, tervezés, helyzet- és hatáselemzés, tudományos megalapozottság hiánya stb.) és *formáit* is. Itt is továbbgyűrűzik a „két kultúra" vita, a reál- és a

Digitized by Google

humán műveltség viszonyának, arányának és aránytalanságának ügye, persze sajátosan népművelési szemszögből. Fontosságához méltó hangsúlyt kapott az a felismerés, hogy — ellentétben a polgári művelődési koncepciókkal — ne csak és kizárólag a kulturális értékek *közvetítése* merítse ki a népművelési tevékenységet, hanem ezzel együtt és kölcsönhatásban a *képzési* és *nevelői* teendőket is foglalja magában, alkalmazkodva a felnőtt emberek sajátosságaihoz.

Az előbbiekkel összefüggésben sokan mondtak véleményt a népművelés fogalma körüli vitában és a népművelés elméleti, tudományos munka helyzetéről és problémáiról. Az utóbbiaknak a terjedelmessége egyúttal a *vita egyoldalúságára* is figyelmeztet. Mert több gondot okoz jelenleg és még hosszú ideig *a népművelés eszmei-világnézeti értékeinek és hatásának javítása* (amiről kevesebb szó esett), mint az elvont fogalom-vita és a tudományos munka távlatai (amiről bőségesen szóltak). A szembeállítás persze csak a mai körülmények között jogos, mint sürgősségi szempont, nem pedig végső fokon. Árnyat vet a vitára az is, hogy a hozzászólók gyakran csak a magukét mondják, nincsenek tekintettel az előző véleményekre (nem erősítik, de nem is cáfolják ezeket). Mindez — a napjaink másféle vitáira is jellemzően — egyféle gondolati-logikai fegyelemhiányra mutat.

Az eszmecsere kellős közepén korai volna az összefoglalás igényével fellépni.[1] Ehelyett néhány fontos kérdést szeretnék kiemelni: azokat, amelyek méltatlanul a vita perifériájára szorultak, de foglalkozom azokkal is, amelyek — joggal vagy túlzásból — a vita fősodrába kerültek.

A „GONDOK" ÉS AZ ÖRÖMÖK KÖZÖS FORRÁSA

A vélemények és a javaslatok, az optimista vagy a pesszimista ítéletek többé-kevésbé népművelésünk helyzetében, valóságában gyökereznek. Még akkor is, ha egyes vitázók torz tükröt állítanak elénk. Még akkor is, ha közülük néhányan túl szuverén módon értelmezik a társadalmi jelenségek megismerésének és értékelésének kialakult normáit. Ebben az is közrejátszik, hogy a népművelésben különösen kevés jó vizsgálati eredmény, illetve elemzett adat áll rendelkezésünkre. A felszín, a jelenség-oldal mindenesetre ellentmondásos. Egyfelől tanuló-nép vagyunk: felnőttek százezrei ülnek az iskolapadokban, évről évre többen vesznek és olvasnak könyveket, ugrásszerűen nő a TV-vásárlók és -nézők száma; beszámolók, riportok, szépirodalmi alkotások adnak számot korunk világnézetben, tudásban, ízlésben növekvő, izmosodó embereiről. Másfelől kellemetlen statisztikai adatok árulkodnak a mozik, a színházak, a művelődési intézmények látogatóinak

[1] Az itt szereplő kérdések egy részét a külföld (a szocialista és a nyugati országok) szakirodalmában, nemzetközi konferenciákon és az UNESCO keretében is vitatják.

Digitized by Google

csökkenéséről; jószándékú akciók fulladnak érdektelenségbe, közönybe. Sorolhatjuk tovább az általános iskolai végzettség hiányának aggasztó rétegmutatóit, a vallásos vakságot, a sznobizmust, a huliganizmust, és a világnézeti közöny jelenségeit. Joggal mondhatná bárki, hogy ezek a végletes jelenségek — ilyenformán a pólusokon szemlélve — mindig is megvoltak. Valóban, a választ mélyebbre kell ásnunk, és ott kell keresnünk a lényeges tendenciákat. Ezekkel szembesítve a véleményeket lehet csak helyesen ítéletet alkotni a népművelésről, csakis így lehet arra következtetni, hogy *teljes fordulat*, vagy egy *következő fejlődési szakasz* feltétele érett-e meg? Már a vita eddigi menete is igazolja azonban, hogy alaptalan volt a népművelés válságáról, zsákutcába kerüléséről beszélni.

A vitában rajzolt helyzetképre visszatérve, szemmelláthatóan egy banális tévedés ejti rabul a hozzászólók egy részét. Mégpedig az, hogy a tömegek gondolkodását és ízlését befolyásoló új tényezők — a TV stb. — sikereit a népművelés kudarcaként kezelik. A józanság diadala, hogy végre elcsitult a TV-t ostromló szitok-átok hadjárat. De megmaradt az a szemlélet, hogy a TV „elvon". Mintha az újságolvasás „elvonna" a mozitól, vagy — ad absurdum vive a dolgot — Bartók, Brechttől! Népművelésünk helyzetének megítélésében azokkal lehet egyetérteni, akik elhárítják a válsághangulatot,[2] akik társadalmunk egészének kulturális fejlődését alapvetően egészségesnek ítélik, de a korszerűség jegyében józanul sürgetik az ellentmondások feloldását.

A NÉPMŰVELŐK TÖREKVÉSEI ÉS AZ ESZMEI OFFENZIVA

Kétségtelen, hogy az egész vitában a legtöbb hozzászólás mélyén ott feszült a felelősségtudat a VIII. kongresszuson elfogadott nevelési célokért. Mindaz, amit a személyiség sokoldalú formálásáról, és ennek feltételeiről elmondtak, szorosan összefügg társadalmunk egész életének e fontos szükségletével. Többen közvetlenül is megfogalmazták álláspontjukat:

„Népművelési munkánk szervezeti, tartalmi és pedagógiai szintjének javítása eszköz annak az össztársadalmi célnak a megvalósítására, hogy a *népművelés hatékonyabban vehesse ki részét* a következő időszak fő kultúrpolitikai feladatából: a marxista ideológia általános szellemi offenzívájából. Ez a marxista ideológiai offenzíva nemcsak közvetlen világnézeti harcot jelent. Része ennek a marxista világnézeti alapra épített teljes szakmai és általános műveltségterjesztés, ami a népművelés lényegi feladata."[3] Mégis azt kell mondanunk, hogy a vitában, a *részkérdések* (mint pl. az, hogy önkéntességen alapszik-e a népművelés, rendezvény- vagy in-

[2] Helyesen foglalt állást *Kovács Máté* — tényekkel is bizonyítva (*Népművelés*, 1964. 11. sz.) a most megfigyelhető fejlődés jellegét, minőségét illetően. A népművelés céljainak és tartalmának változását a hazai politikai-társadalmi, gazdasági-technikai és kulturális eredmények szükségszerű következményeként elemzi.

[3] *Durkó Mátyás:* Népművelő gondok. *Alföld*, 1964. 6. sz.

Digitized by Google

tézmény-központú-e?; hogyan függ össze az önművelés és a népművelés?), gyakran a *lényeg* rovására domináltak, és Durkónak az idézett állásfoglalása sem keltett méltó visszhangot, gondolatmenete nem lelt folytatásra. Más oldalról — helyesen — érintette e kérdéseket cikksorozatában[4] *Maróti Andor*, amikor bírálta a mennyiségi szemléletet és a tartalom formális kezelését. Valóban úgy van, hogy sok felelős népművelő, miután a tervben, a programban leírta, megfogalmazta a nevelési célokat, voltaképpen azt sem tudja, hogy *„hol tart az a tudat,* amelynek megváltoztatását elhatározták, s azt sem tudják, *hogyan reagál* mindarra, amit az általuk szervezett előadásokon, s egyéb programokon hall és lát." Sok népművelő megelégszik a nevelési célok ilyenféle formális jelölésével, s a megoldásig már nem jut el. Ennek nagy része van abban, hogy az utóbbi években a népművelésben megtorpanás, egyfajta ideológiai meggyávulás észlelhető, hogy lanyhult a harci kedv, és alacsonyabbra kerültek a mércék; egyszóval: a népművelésben is mutatkoznak azok a jelenségek, amelyeket az ideológiai konferencián bíráltak. Ezért nem lehet egyetérteni *Szabó Ernővel*, aki ugyanabban a folyóiratban hevesen támadta, és régen túlhaladottnak minősítette *Maróti* álláspontját. *Szabó Ernő* konkrét példák sokaságára hivatkozik, ezekkel szeretné bizonyítani azt, hogy a városi, községi, üzemi művelődési programok ma már messzemenően és tudatosan alkalmazkodnak az egyes rétegek helyzetéhez és a helyi körülményekhez, megfelelnek a nevelési céloknak, és így valósulnak is meg. Bizonyító eljárásával szemben fel kell említeni azt, hogy a népművelők gondjai közt nyilvántartott problémák sorában egyetlen olyan sincs, amellyel szembe ne lehetne állítani ellenkező előjelű konkrét példát. (Hiszen nem az egyes példák, hanem a valóság egésze, a gyakorlat jellemző vonásai a döntőek, s kiragadott esetek híven és hamisan is, jellemzően és kivételes módon is tükrözhetik ezt.)

A nevelési célok valóságos szolgálata és ezzel együtt az eszmei offenziva sikeres folytatása azt kívánja, hogy a művelődési anyag közvetítésének mechanizmusában, sőt azon túl a népművelés teljes folyamatában javuljon a *tudatos válogatás*. Nem lehet belenyugodni abba, hogy igen sok népművelő ma még nem tudja megkülönböztetni a „nekünk valót" a „nem nekünk valótól", nem tud úgy eligazodni a szocialista eszméket segítő, vagy a polgári-kispolgári ideológiának ajtót tároló műveltség-anyagban, hogy ki-, illetve leválasztásuk célszerű legyen. A *türelmetlenség* elsősorban e kérdésekben jogosult, a *közöny* itt a legveszélyesebb. Elsősorban erre való tekintettel érdemes és szükséges a hármas megalapozottságú — szociológiai, pszichológiai és pedagógiai — elemzés, tervezés, és hatásvizsgálat igénye, szélesebb körű alkalmazása és tanulságainak hasznosítása.

Meglehetősen szűkre szabott hely jutott a vitában a *gazdaság* és a *népművelés* (a termelés és a népművelés) összefüggései elemzésének is. Minthogy a társadal-

[4] *Népművelés* 1964. 5—6—7. sz.

Digitized by Google

mi kölcsönhatás itt semmivel sem kevésbé bonyolult, mint pl. az iskolarendszer és gazdasági életünk között, kissé egyoldalúnak mondható, ha ezt csupán vagy elsősorban szemléleti kérdésként kezelik. „A népművelés előrehaladásának gyorsasága múlik azon, hogy milyen gyorsan látják be igazgatók, főkönyvelők, főmérnökök, agronómusok ezt az egymásrautaltságot. Ugrásszerűen növekedne ettől az anyagi ellátás és a társadalmi megbecsültség is."[5] A gazdasági vezetők szemlélete, segítőkészsége valóban fontos emelője lehet a népművelésnek. De önmagában a belátásra apellálni és a szükséges változást a népművelés alkalmazkodásától függetlenül remélni — nem több, mint csodavárás. Miről van szó valójában? Arról, hogy a gazdaság, a termelés és a népművelés kölcsönhatásában is számolni kell a lehetséges összefüggések „hierarchiájával". A tényleges kölcsönhatás a főbb összefüggések révén ott rajzolódik ki, ahol a művelődési anyag — többek közt a korunkra jellemző gyors tudományos, műszaki és technikai fejlődés hatásaképpen is — a *természettudományos*, a *műszaki-technikai műveltség* befogadásával gazdagszik. A modern termelés *szükségletei* és a népművelés adottságai, *lehetőségei* kezdenek egymásra találni. Figyelemmel kísérhető e folyamat a módszerek változásában (munkás- és parasztrétegek szakmai műveltségének elemzése, feltárása), új formák és eszközök alkalmazásában (ún. üzemi akadémiák, munkás- és tsz-akadémiai tagozatok, szakmunkásképzés és az általános iskola komplex formái stb.) és a szervezeti kezdeményezésekben (műszaki és közművelődési könyvtárak kezdődő kapcsolatai, üzemi „kihelyezett" technikumi stb. osztályok) is. Emellett más, köztük szubjektív tényezőknek is — például a gazdasági vezetők belátásának — fontos szerepük lehet a kölcsönhatásban. Azonban a „belátáshoz" is elsősorban az előbbiek révén vezethet az út, nem pedig megfordítva! Ez az út egyben a művelődés természetének, lényegének is megfelel és mentes a célját tévesztett — már véglegesen meghaladott — „termelési agitáció és csasztuska"-korszak ismert hibáitól.

Kissé mostohán bántak a vitában szocialista művelődésügyünk centrális kérdésének, a szocialista személyiség formálásának egyik fontos mozzanatával, a *közösségi neveléssel*.[6] Ebben nélkülözhetetlen társadalmi tényezőként esik latba a *munka*. Egyes hozzászólók helyesen terelték a vitában a figyelmet arra, hogy az utóbbi időben, hibás leegyszerűsítéssel, olykor illúziókat táplálunk. Nem vettük ugyanis tekintetbe, hogy a munka *önmagában* nem hozza meg a várt eredményeket. Csakis a céltudatos politikai és társadalmi neveléssel párosuló módszerek hozhatják mozgásba azokat a lehetőségeket, amelyek a termelő munkában szunnyadnak. Éppen ebben vannak nagy adósságaink, s a korszerűség megkívánja, hogy

[5] *Mezei Éva:* A népművelési reform szükségességéről. *Alföld*, 1964. 11. sz.

[6] Bar a vitában és rajta kívül is sokat emlegetett aktív és kollektív jellegű formák, a szakköri-, klub- és műkedvelő foglalkozások, a különböző beszélgetések, vitafórumok, társasjátékok stb. feltétlenül fontos elemei a közösségi nevelésnek is. L. *Garami László* cikkében, *Új Írás*, 1965. 1. sz. 108. l.

Digitized by Google

a népművelés tartalmának kimunkálásában (a hozzá igazodó módszerek alkalmazásával) megtisztelőbb helyet kapjanak a munka és a művelődés korrelációi. Nem elégedhetünk meg azzal, hogy ezek (pl.: a munka és tanulás, munka és technikai műveltség, munka-munkaerkölcs-általános erkölcsi nevelés stb.) szinte kizárólag egy nemes, de mégiscsak kisebbséget jelentő mozgalomnak, a szocialista címért küzdő brigádoknak a művelődési programjában szerepeljenek, ott is nagyrészt *feldolgozatlanul és kielégítetlenül.* A népgazdaság minden ágában, minden munkahelyen, más szóval minden dolgozó ember nevelésében, művelődésében ki kellene aknázni e lehetőségeket. Továbbá a *munka-művelődés* korrelációra való építés teheti lehetővé olyan ma is elevenen ható művelődési ösztönzők „befogását", mint pl. az anyagi érdek, és a társadalmi emelkedésnek, a presztizs növelésének vágya. (Ezeket a tényezőket — mert osztálytársadalmakra jellemzőek — *Hegedűs András* másodlagosaknak minősíti. Helyesen ezek *elé*, első helyre állítja az ismeretek bővítésére késztető társadalmi motívumok közül a valóban szocialista jellegű mozgató rugót: az igazi emberré válás iránti vágyat.[7]) A munkára mint társadalmi tényezőre építő művelődési szemlélet más, további eredményeket is ígér a nevelési célok realizálásában. Hiszen elsősorban az emberek termelő munkájával, munkahelyével összefüggésben, a munkában objektíve meglevő mozzanatokra (pl. az egyén munkájának mint résznek az összeforrottsága a műhely, üzem, iparág, népgazdaság egészével) alapozva alakíthatók ki olyan szocialista tulajdonságok, mint az egyéni (illetve helyi) és az össznépi érdekek azonosságának felismerése, a „gazda gondolkodása", a közéleti érdeklődés, az aktív közösségi élet iránti igény.

Népművelésünk korszerűsítésének a kulcsa: a marxista eszmeiség. Gyermekded elképzelés volna szembeállítani ezt a követelményt más összetevőkkel, pl. a feltételekkel, mert csakis a szükséges — és e cikkben is szóvátett — feltételek meglétével válhat a népművelés marxista eszmeiségűvé. Az sem volna szerencsés módszer, ha azt kutatnánk, hogy a hozzászólók leírták-e az „eszmei offenzíva" szavakat, vagy sem. A vitatkozók többsége éppen a nevelési célok érdekében írt olykor másról. Az előbb szóvátett néhány tartalmi kérdés azonban valóban mostohán szerepelt a vitában, más témák viszont erőteljesebben. Mégsem felesleges a népművelők szemléletében az *eszmeiség primátusát* sürgetni, hangsúlyozni, mert a vitában egyesek a „rendezvény-központúságért" mások az „intézmény-központúságért"[8] marasztalják el a jelenlegi gyakorlatot. Tulajdonképpen az egész gyakorlatra ránehezedő eszköz-központúságról kellene végérvényesen áttérni olyan szemléletre, amelynek homlokterében a hatókörünkbe tartozó, vagy oda

[7] *Hegedűs András:* Szociológia és népművelés, Népművelési Értesítő, 1964. 3. sz.

[8] Rendezvény központúságon a vitatkozók azt értik, hogy a népművelők szemléletében egyoldalúan a kulturális javak extenzív terjesztése, a propaganda, a közönségszervezés, főleg a „közvetítő-rendezvények" dominálnak. Az intézmény-központúságot viszont az épületekhez való (művelődési otthonok stb.) „odaragadásként" értelmezik.

Digitized by Google

bevonható emberek nevelése áll.[9] Az ezerszer kárhoztatott ún. statisztikai, mennyiségi szemléletnél is („ennyi és ennyi hallgatónk volt, ennyi és ennyi rendezvényünkön ennyien jelentek meg" stb.) általánosabb és károsabb ugyanis az, hogy sokan szinte kizárólag eszközökben tudnak gondolkodni (művelődési otthonokban, könyvtárakban, műkedvelő csoportokban, szakkörökben stb.), nem pedig *„világnézeti-művelődési szint—rétegek"* összefüggésében. Pedig a *már* művelődő emberek sem ahhoz igazodnak, hogy milyen művelődési programot szántunk nekik *itt és ekkor*. A *még* nem művelődők pedig (a kritérium itt a rendszeresség) még ennyire sem. Fordítva: nekünk kell eszközeink fejlesztésének programját ahhoz szabnunk, hogy nevelési céljainknak megfelelően *ott és akkor* mire akarunk jutni.

GYAKORLATIASABB ELMÉLETI ÉS TUDOMÁNYOS MUNKÁT

A népművelés-elméleti kutatásokról, illetve e tudományág helyzetét és sorsát illetően is többéves eszmecsere visszhangzik a mostani vitában. A gyakorló népművelők nem lépnek fel irreális követelményekkel, nem türelmetlenek, egyszerűen csak több segítséget várnak az elméleti szakemberektől, gondjaik, módszertani tanácstalanságuk megoldásához. E fiatal tudományág művelői azonban már sokkal türelmetlenebbek. Ennek jellemzésére Durkó Mátyás már említett cikkéből idézek néhány sort: „De az itt körvonalazott magasabb szintű népművelő munka követelő igényt támaszt a *népművelés elméleti tudományos munka* rendkívül sürgős fejlesztésére is. Ez káderképzési és gyakorlati vezetői munkánk továbbfejlődésének nélkülözhetetlen feltétele. ... *évek óta hiába dörömbölünk a népművelés elméleti... kutatások megfelelő feltételeinek a megteremtéséért.*" Az éles hang egyoldalúságot leplez, hiszen a mai feltételek között is ki lehetett volna már elégíteni a népművelők sok jogos igényét. A vitában is szóvá tették, hogy olyan régi és hagyományos népművelői tevékenység, mint az ismeretterjesztés, a szakköri munka stb. alig-alig van tudományosan megalapozott *módszertani* szempontból feldolgozva. Továbbá, ebben a tudományágban még igen kevés az eredmény és a publikáció. (Joggal várhatók e publikációk közt a művelődő közönségnek szóló művek is; a jelentősebbek mégsem a népműveléssel foglalkozóktól származnak. Ilyen pl. Szobotka ismeretes könyve: a Közönség és irodalom.) Leegyszerűsítve: az *eddigi* tudományos *eredmény* még nincs arányban a tudomány *jövőjéről* szóló kijelentésekkel. A tudományok egyébként is — történetük bizonyítja — objektív folyamat eredményeként alakulnak és fejlődnek. Ez esetben pl. józanul számolni kell azzal a kö-

[9] *„Ember-központúságról"* beszél, egyébként helyes összefüggésben, *Marótí Andor* (*Népművelés*, 1964. 6. sz. 16. l.). A terminológiában azonban figyelembe kell vennünk, hogy a mai polgári antropológia egyes képviselői nagy igyekezettel akarják e fogalmat saját céljaikra kisajátítani és ezzel éppen a kultúra, a művelődés társadalmi meghatározottságát, társadalmi lényegét tagadják. (L. pl. Kroeber álláspontját — Bírálja: M. J. Bartninkas, a *Kunst und Literatur* 1963. nov. 11. sz.-ban).

Digitized by Google

rülménnyel is — amelyet egyébként árnyalati eltéréssel egyöntetűen elismernek az elméleti szakemberek —, hogy a népművelés-elméleti munka *más* tudományágak fejlődéséhez és eredményeihez van kötve, ennek mintegy függvénye. Márpedig a szociológiai, társadalomlélektani és „felnőtt-pedagógiai" kutatások is sok tekintetben csak kezdeti fokon állnak. Ezt az összefüggést nemcsak elvileg kell elismerni, hanem a gyakorlati konzekvenciákat is tudományos életünk helyzetéből kellene levonni a sorrendiségre, a tudományos tervek összehangolására, a fejlesztés ütemére és volumenére vonatkozóan is. Nem utolsósorban: a népművelés-elméleti munkában sem kell autarchiára törekednünk, hiszen rendelkezésünkre áll a szovjet (Arnoldov, Baller, Koszodanov, Konsztantyinov és mások munkássága), a cseh, a lengyel, a német stb. népművelési irodalom. Ez az út mindenképpen előbbre vinne, mint a partizánkodás, az elnyomottság és az örökös szorongás érzése. A kategória-viták[10] helyett, amelyek olykor már akadémikussá válnak, célszerű volna a meglevő kevés erőből és szellemi kapacitásból többet koncentrálni a vita során is ajánlott *hatáselemzése, az intenzív módszerek kidolgozására* (általában a metodológiára![11]) és a fokozatosság elvét realizáló formák és módszerek kidolgozására. Hozzátenném, hogy nagy hasznára válna gyakorlatunknak, ha a szociológia funkcióvizsgálataival párhuzamosan (ezekre *is* támaszkodva) elméletileg megalapozott és rendszerezett tanulmányok szolgálnák a *tartalmi orientáció* ügyét. A programozás szubjektív hibáinak leküzdése, a műveltséganyag és a művelődő emberek közötti dialektikus egység folyamatának kialakítása — mert ez mindig változó és mindig „újjáépítendő" mozzanatokból áll össze — valóban igényli az elmélet segítségét.

[10] A *népművelés fogalma* körüli vita nem újkeletű, de a mostani eszmecserében is állásfoglalásra késztette a hozzászólók többségét. A fogalom-feltárás, a tisztázás nélkülözhetetlen mozzanata a gondolkodásnak, az elméleti munkának. Ez esetben azonban a disputa tullépte a szükséges kereteket, elsősorban azzal, hogy a *már* elfogadható, jó megoldásokat minduntalan felbolygatják meghaladott nézetek. A *helytelen álláspontot* vallók e fogalom körébe akarnak vonni minden olyan eszközt és intézményt, amely a felnőttek nevelésével, befolyásolásával, művelődésével foglalkozik. (Szerintük tehát egyaránt a „népművelés" fogalmába kell sorolni a művelődési otthont, a könyvtárat, a TV-t, a rádiót, a múzeumot, a színházat, sőt egyesek szerint még a művészeti alkotás folyamatát is.) Nagyjából-egészéből ide sorolható nézetet vall Maróti Andor (Népművelés, 1964. 5. sz.), Szabó Ernő (Népművelés, 9. sz.), és még sokan mások. Az *elfogadható véleményeket* Fazekas István (Népművelés 9. sz.) és elsősorban *Kovács Máté* (Népművelés 11. sz.) vallja. Kovács Máté megkülönbözteti a szocialista ember személyiségét, tudatát formáló közművelődési rendszereket (irodalmi, művészeti, tudományos alkotó munka, közoktatás, sajtó, könyvkultúra, TV stb.) a nevelési folyamattól, a nevelési funkcióktól. „Az iskolán kívüli és túli művelődésben lényegében a népművelés-tudomány és népművelés gyakorlata ugyanolyan szerepet tölt be, mint a pedagógia és a nevelési gyakorlat az iskolai oktatásban és rendszerében. A pedagógia sem az oktatás-nevelés *anyagát* nyújtja, hanem az oktatás-nevelés *lehetőségeinek, elveinek, céljainak* és *módszereinek* kidolgozását végzi". Ez a magyarázat megfelel annak a folyamatnak, illetve fejlődésnek, amely a különböző intézmény-rendszerek szocialista célú nevelő, művelő munkálában a *közös* funkciókat erősíti; ennyiben és így valóban jogos és új is a „népművelés" fogalom használata. Ez a felfogás szabad utat nyit a módszertani, elméleti munkának, és elháritja a fentebb említett helytelen álláspontot vallók illúzióit, azt, mintha a fogalom kiterjesztése bármit is megoldana a hagyományos népművelés gondjaiból.

[11] Célszerűen hívja fel a figyelmet *Maróti Andor* (Népművelés, 1964. 7. sz.) az érdeklődésre, az előítéletekre, az élettapasztalatokra, az aktualitásra, amelyekkel a népművelés módszertanában számolni kellene.

Digitized by Google

SZERVEZETI GONDOK

A vitában vissza-visszatérő probléma a népművelés jelenlegi szervezete. Az aggodalmakat a szervezeti formák és keretek anakronisztikus, a korszerűség követelményeinek ellentmondó jellegével magyarázzák. Miben foglalhatók össze a „betegség" tünetei? A vitázók által megfogalmazott diagnózis főbb vonásai: *a szervezeti szétforgácsoltság* a népművelésben (ami a szellemi és anyagi erők szétszórtságát is okozza), a főbb embernevelő *intézményrendszerek elszigeteltsége* (pl. TV, rádió, sajtó, népművelés, oktatás), a *vertikális aránytalanságok* (fent több az erő, lent, a végrehajtás színterén, alig valami). Mindezt az *egységes népművelési szemlélet akadályának* tekintik.

A hozzászólók egy részét a *felső irányítás* mulasztásai, elsősorban az országos állami és társadalmi szerveknek az azonos dolgokban eltérő állásfoglalásai foglalkoztatják. Senki sem helyesli azt sem, hogy a Művelődésügyi Minisztérium különböző főosztályai közös ügyekben olykor egymástól függetlenül intézkednek. Ami a felső irányítás összhangját illeti, hasznos változást ígér az Országos Népművelési Tanács[12] most folyamatban levő átalakítása.

Más kérdés azonban — és nem azonos az előbbivel — a *művelődésben részt vevő nagy intézmények*, illetve rendszerek (közoktatás, TV, sajtó stb.) *munkájának összehangolása*, éppen a közös nevelési célok érdekében. Egy hibakiútkeresés bemutatásával szeretném érzékeltetni azt, hogy menynyire összekuszálódnak a szálak a szervezeti javítást sürgető gondolkodásban. *Kertész Ákos* A jövő felé című cikkében (*Alföld*, 10. sz.) egy hipotézist ajánl megoldásul. Javaslatának lényege a következő: az egységes szemlélet, egységes szervezetet kíván, ezért „... az új egységes szervezet feladata a kommunikációs csatornarendszer (az ismeretközlés mechanizmusa — F. J.) szervezése, és a vevő tudat előkészítése az apercipiálásra." Konkrétan pedig: „Ide tartoznak a hagyományos népművelési formákon kívül elsősorban a ... sajtó, a rádió, a TV stb. A könyv útja a kiadótól a könyvterjesztő hálózaton... át az olvasókig, továbbá az összes hivatásos interpretáló intézmény" — és itt szinte mindent felsorol: színházakat, mozikat, múzeumokat, és nyomatékkal a közoktatást is. Az egységbe vonás mintájának az ipari átszervezést tekinti. Az ajánlott utópia és a valóság viszonya kettős: *szó szerinti* végrehajtását a szerző sem tartja még — én később sem! — lehetségesnek. *Lényegét* tekintve viszont már 16 éve megvalósult hazánkban. Népi demokráciánkban ugyanis a pártirányítás léte, a kulturális politika egysége a művelődési szemlélet egységének is objektív alapja. Természetesen ez az egység nem statikus, nem befejezett. A bonyolult mozgásformának megfelelően minduntalan ellentmondások, feszültségek is keletkeznek kulturális politikánkban, főleg a gyakorlati végrehajtás hibái következtében. Ezért az egység folyamat- és

[12] A Művelődésügyi Minisztérium keretében az állami és társadalmi szervezetek képviselőiből alakult tanácskozó, koordináló testület.

Digitized by Google

tendenciaszerű; objektív meglétét azonban nem tehetik kétségessé az egyes intézményekben fellelhető, mégannyira fájó és bosszantó mulasztások sem.

A felsorolt faktoroknak valamilyen nominális egysége — a tényleges egységen túlmenően — mit sem változtatna a *nélkülözhetetlen munkamegosztáson.* (Mert kevés a polihisztor, s ki volna képes arra, hogy egy személyben tanácsi funkcionárius, szerkesztő, operatőr, tanszéki adjunktus, dramaturg stb. is legyen?) E perspektívánál sokkal több eredményt ígérhet a hagyományos népművelés szervezetének erősítése, a benne meglevő, valóban túlhaladott maradványok leküzdése. (Ilyenek például a könyvtári és művelődési otthon-hálózat egységének hiánya, a hatásköri tisztázatlanságok, a területi és munkahelyi népművelés kellő összehangoltságának hiánya stb.)

A szervezeti gondok körüli vita harmadik kérdéscsoportja: *a helyi művelődés, a végrehajtás egységének erősítése.* A városi, a községi, az üzemi népművelőket elsősorban a helyben jelentkező hibák aggasztják. Ebből fakad a szétforgácsoltságra, az elaprózódásra való hivatkozások többsége is. Bár néhány vitatkozó nem ezt tartja,[13] mégis egészségesnek látszik az a tendencia, hogy egy községben, egy városban, sőt egy munkahelyen is *több társadalmi szervezet* ügye legyen a népművelés. A jövőben is ez az összetettség felelhet meg az önigazgatás, a társadalmi öntevékenység, a társadalmi jellog kiteljesedésének, nem pedig valamiféle uniformizált, egyetlen szervezetre épülő alakulat. Hasonló következtetésre serkent közéletünk további demokratizálásának és a népművelés várható fejlődésének összehangolása is. De lehet-e egység a sokféleségben? Mert egy-egy községben, városban igen nagy szükség van rá! A közös népművelési tervek (éves programok) évek óta alkalmazott módszere javított a helyzeten, az egység irányában hatott, s talán már megértek a feltételek a továbbfejlesztésére. A helyi viszonyok meghatározó jellegét alapul véve szélesebb körben kellene alkalmazni azt az elvet, hogy *egy-egy településen* (városban, kerületben, községben stb.) az ott legfejlettebb művelődési bázis (otthon, klub, könyvtár stb.) legyen a gyújtópontja, a valóban domináns tényezője[14] a tervezésnek és a végrehajtásnak is. Szórványosan már eddig is érvényesült ilyenfajta törekvés: pl. a közművelődési könyvtárhálózatban az állami és a szakszervezeti könyvtárak közötti munkamegosztásban. Ehhez alkalmazkodhatna az anyagi eszközök (pénz, felszerelés, felújítási hitelek stb.) elosztása is. Néhány, a művelődési céloknak már nem megfelelő, elavult pénzügyi rendelet revíziója is sokat segíthetne ehhez: nem több állami hozzájárulást, hanem célszerűbb felhasználást eredményezne, s így valóban véget érhetne végre az anyagi eszközök pár-

[13] *Kertész Ákos* például (Alföld, 1964. 10. sz.) „egymástól függetlenül vegetáló törpeszervezetek"-nek nevezi a népművelést folytató társadalmi- és tömegszervezeteket, és (teljesen alaptalanul) ezek meglétét okolja a népműveles szervezetének elavultságáért.

[14] Meggondolandók azok a javaslatok is (pl. *Kiss Jenőé* a Népművelés 1964. 12. sz.-ban), amelyek nagyobb teret szánnak a közművelődési könyvtárhálózatnak a népművelésben. A csak könyvtár-központúság természetesen túlzás.

Digitized by Google

huzamos, céltalanul konkurráló[15] és ezért felesleges felhasználása. Sokéves mulasztást tehetnének jóvá, ha a megfelelő javaslatokból a legjobbat kiválasztva, megteremtenék az illetékesek a népművelés támogatásának a mai helyzethez igazodó rendszerét.

Végül: a szervezeti gondok néha csak látszatra azok. A művelődési intézmény-rendszerek munkájának érdemi összehangolása, azonos hatása egyszerűen a kulturális politika következetes érvényesítésétől függ.

Korunk a gyors fejlődésnek, a tudományok és mindenféle társadalmi tudatforma nagyfokú differenciálódásának a százada. Nem reális semmiféle olyan terv vagy hipotézis, amely azt tételezi fel, hogy egy képzeletbeli kerekasztalt naponta körülülnek a társadalom nevelésével, felvilágosításával, oktatásával és tájékoztatásával foglalkozó illetékesek. Nyílik azonban reális lehetőség a funkciók és a napi feladatok összehangolására és ezen belül a működési területek elhatárolására. A TV illetékesei az utóbbi időben sokat tettek az érdemi, a tartalmi kapcsolat érdekében (iskola-tv, film- és színházi előzetesek, népművelési profilok kialakítása stb.). Most a többi tényezőn, közöttük a népművelésen volna a sor. A népművelésben mindenekelőtt — és ebben szinte teljes az egyetértés a vitatkozók közt — az aktív-társas művelődési formák határozottabb alkalmazása hozhatna fordulatot.

HOGYAN TOVÁBB?

A népművelés további útját nem kell kitalálnunk. Inkább valóban arra van szükség, hogy a népművelők felismerjék a fejlődés tendenciáit és segítsenek abban, hogy munkájuk korszerűbbé váljék, azaz jobban feleljen meg a párt eszmei útmutatásainak, igazodjék a társadalmi fejlődésünk folytán az emberekben beállt változásokhoz, a szocialista neveléshez (a vitában sokak által „tágabban" értelmezett népműveléshez). Ez sem kevés! S bármennyire igaz az, hogy még egy sor *hagyományos* (szinte kulturális fejlődésünk *demokratikus* szakaszához tartozó) tennivalóval is adósak vagyunk (egyes rétegek — bejáró munkások, tanyán lakók stb. — minimális igényeinek feltárása és kielégítése könyvvel, alapismeretekkel, társas élettel stb.), ennek ellenére, vagy talán éppen ezért *is* — a népművelés valóban lényeges változás küszöbére jutott.[16] Az új minőséget sem jellemezheti azonban más, mint az *eszmeiség*, a *hatás* magasabb foka és a *hatókör* szélesebb volta. Új vonásait pedig többek között az elmélyültebb *közösségi* jellegben, a *természettudományos* (és műszaki) megalapozottságú ismeretanyagban, a rugalmasabb, több arcú formák és eszközök rendszerében kell keresnünk.

Sommázva: jogos, indokolt a változás igénye, amely a vitában eddig is megfogalmazódott. Az

[15] Művelődésünkben olykor van egészséges konkurrencia is, amely a színvonal emelésével küzd a közönség megnyeréséért. (TV-színházak, TV-rádió).

[16] A népművelésben mutatkozó minőségi változást mértéktartóan, túlzásoktól mentesen értelmezi *Szekelyhidi Agoston*, az *Alfold*, 1964. 12. sz.-ban.

Digitized by Google

1958-as művelődéspolitikai irányelvek korántsem avultak el (újbóli tanulmányozásuk meggyőzően bizonyítja időszerűségüket), mégis célszerű lenne talán a népművelés távlati fejlesztési tendenciáinak, a korszerű műveltség koncepciójának újabb, okmányszerű megfogalmazása.[17] Hasznos lépés volna, ha a Művelődésügyi Minisztérium feldolgozná a vita tanulságait. Csupán emlékeztetőül idézek fel néhány meggondolandó javaslatot. *Durkó* (idézett cikkében) a művelődés iránt eddig közömbös tömegek bevonását a művelődésre motiváló tényezők kimunkálása útján véli elérhető, fontos feladatnak. *Béres Csaba (Alföld,* 1964. 9. sz.) a népművelés jobb, társadalmi megalapozását sürgeti, hogy olykor ne csupán egy-két lelkes népművelő ügye legyen sok ezer ember művelődése. A társadalmi bizottságok vegetálásának szeretne véget vetni *Tar Károly* (Alföld, 1964. 11. sz.), és hasonlóképpen a társadalmi munka és a hivatás szükségességéről ír *Kulin György* (uo.), *Szabó Ernő* (Népművelés, 1964. 9. sz.) a népművelés rendszeres (nem esetleges) vizsgálatait és ezek eredményeinek publikálását ajánlja módszertani javaslatában. *Mezei Éva* (Alföld, 1964. 9. sz.) egyetemi népművelő-képzésünknek az élethez való közelebbvitelét szorgalmazza.

Többen is szóvá tették és javasolták a népművelés anyagi ellátottságának megjavítását. Sürgetik a bevételi tervnek teendő elvi engedmények megszüntetését, a nélkülözhetetlen eszközök és felszerelések beszerzését, s a kulturális intézmények kulturált külsejének megteremtését. Bármenynyire indokolt igények is ezek, nemzeti jövedelmünk növekedési üteme reális határt szab a kulturális kiadások emelésének, amelyek egyébként sok gazdagabb országgal is kiállják az összehasonlítást. Azt sem tagadhatjuk, hogy a kulturális-népművelési gazdálkodásban ésszerű takarékossággal és célszerűbb koordinálással még sok tartalék tárható fel, hasonlóan gazdasági és társadalmi életünk más területeihez.

A javaslatok mindenképpen azt igénylik, hogy az illetékesek feldolgozzák őket és életrevalóságuknak megfelelően foglalkozzanak megvalósításukkal.

•

Az eszmecsere tovább folyik a népművelésről. A vita megindítása, a célszerű kezdeményezés és az okos lebonyolítás egyaránt dicséri a *Népművelés* és az *Alföld* szerkesztőségét. A vitát végig figyelemmel kísérő olvasók bizonyára szívesen fogadnák, ha nem csak népművelők vennének részt benne. Érdeklődéssel olvasnánk szociológusok, demográfusok, pszichológusok véleményét, nem kellene hallgatniuk a népművelés állami irányítóinak sem, és bizonyára súllyal esne latba néhány művelődő véleménye is. Így tágulhatna szélesebb körre, a hivatásos népművelők vitája, így érlelődhetnének még tartósabb tanulságok.

Fülcki József

[17] Az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának 1964 elején elfogadott állásfoglalása különösen alkalmas arra, hogy egyengesse a népművelés gyorsabb fejlődésének útját. Eligazítást ad szinte a legtöbb probléma megoldására (felnőttoktatás, műszaki propaganda intézményhálózat, káderképzés, koordináció stb.). A végrehajtás viszont vontatott. Jellegénél fogva ez a dokumentum nem tölthető be egy általánosabb és hosszabb időre szóló útmutató szerepét.

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

NEMES DEZSŐ:

A Bethlen-kormány külpolitikája 1927—31-ben (Az „aktív külpolitika" kifejlődése és kudarca)

Történettudományunk fontos feladatai közé tartozik a fasiszta Horthy-rendszer történetének sokoldalú feltárása. Ennek a feladatnak igen lényeges részét oldja meg Nemes Dezső elvtársnak: A Bethlen-kormány külpolitikája 1927—31-ben c. monográfiája. A könyv szerves folytatása azoknak a műveknek, amelyekben a szerző az ellenforradalmi rendszer születését és korábbi éveinek történetét tárja fel.

Nemes Dezső könyve jóval többet ad annál mint amit címe ígér. A Bethlen-kormány külpolitikájának marxista elemzése mellett megtaláljuk benne a korabeli magyar belpolitika fontos kérdéseinek szintézisét is, betekintést nyerünk a magyar trón betöltése körül az uralkodó osztályok berkeiben folyó belső harcokba, s megismerjük a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja állásfoglalását a tárgyalt korszak külpolitikai kérdéseiben. A nemzetközi helyzet alakulásának elmélyült vizsgálata mellett a szerző részletesen elemzi a magyar külpolitika szempontjából legfontosabb országok (Ausztria, Németország, Anglia) belső állapotának alakulását is.

Miért éppen az 1927—31-es évek külpolitikáját vette vizsgálat alá a szerző?

A Horthy-rendszer előző évei a „védekező külpolitika" jegyében folytak le. A fehérterror kínzókamráiban fogant rendszert gazdasági ügyeinek ziláltsága, politikai gyengesége akadályozta abban, hogy nagyobb szabású külpolitikai akciókat hajtson végre. Nemzetközi elszigeteltségét növelte a frankhamisítási botrány. 1927-re azonban megteremtődtek Horthy-Magyarországnak a lehetőségei arra, hogy kikerüljön elszigeteltségéből, s rálépjen az aktív külpolitika útjára. Ezt a lehetőséget mindenekelőtt az imperialista hatalmak tervezett szovjetellenes háborújának előkészületei teremtették meg számára.

Ebben az időben az angol konzervatív Baldwin-kormány vezette reakciós körök európai blokk összekovácsolásán fáradoztak a Szovjetunió ellen. A világ egyetlen munkás-paraszt állama elleni rablóhadjáratra alig találhattak készségesebb partnert az ellenforradalmi Magyarországnál. A szovjetellenes háború előkészületei felverték Horthyék külpolitikai árfolyamát, s hozzájárult ehhez a rendszernek a húszas évek közepén bekövetkezett belső, gazdasági és politikai megszilárdulása is.

A szerző hiteles dokumentumok tucatjával bizonyítja, hogy az „aktív" külpolitika az agressziónak, a szomszéd népek elleni területrabló háborúnak, a fasizmus nemzetközi kiterjesztésének a politikája volt. A magyar uralkodó osztályok revansterveinek megvalósítását legközvetlenebbül a kisantant akadályozta. Ezért „minimális programjuk" ennek fellazítása, majd felbomlasztása volt. Ilyen irányú törekvésük találkozott a fasiszta Olaszországnak Jugoszlávia leigázására irányuló terveivel. Ez az érdekazonosság —

* Kossuth Könyvkiadó, 1964.

Digitized by Google

amelyhez a két fasiszta rendszer eszmei rokonsága párosult —, vezetett oda, hogy a Bethlen-kormány Mussolini védőszárnyai alatt látott hozzá agresszív terveinek megvalósításához.

A szerző részletesen ismerteti az 1927. évi olasz—magyar szerződés létrejöttének körülményeit. „Ez a nemzetközi szerződés — mondja később a parlamentben a szerződés ratifikálásának kormánypárti vezérszónoka — békét és békés fejlődést jelent..." (70. old.) A könyv azonban cáfolhatatlanul bemutatja, hogy a szerződés fő kérdése: Magyarország előkészítése az új háborúra. A szerződés során megállapodás születik a magyar hadsereg olasz segítséggel történő felfegyverzéséről. Mussolini tudomásul veszi, hogy ezek a fegyverek elsősorban a Csehszlovákia elleni támadás céljait fogják szolgálni.

A szállítások meg is indulnak. A számításba azonban hiba csúszik: az osztrák vámőrök a szentgotthárdi határállomáson felfedik az egyik gépfegyver-szállítmányt. Az ügy nemzetközi botránnyá dagad. Csak az angol kormány jóindulatú asszisztálásával sikerül Horthyéknak kimászniuk belőle, nemzetközi presztízsük alapos megtépázása árán. A szentgotthárdi kudarc után Mussolini és Bethlen három közös akcióban állapodik meg: 1. a magyar hadsereg felfegyverzésének folytatása más eszközökkel; 2. a meglevő osztrák kormány megdöntése, fasiszta rendszer létesítése Ausztriában; 3. Románia leválasztása a kisantantról, lengyel közreműködéssel. A továbbiakban a könyv ismerteti ezeknek a terveknek a sorsát.

A katonai segítség nyújtását az olaszok titkos kölcsön adásával ígérik. Ez az ígéret azonban csak ígéret marad. Annál aktívabb azonban a két kormány az osztrák fasizmus hatalomra segítésében.

Ausztriában az akció megindulásakor a keresztényszocialista Seipel-kormány van hatalmon. Fő törekvése: a politikai életben jelentős befolyással bíró szociáldemokrata párt kiszorítása pozícióiból, a meglévő demokratikus jogok szűkítése, a burzsoázia uralmának megszilárdítása. Ezt a törekvését azonban — az osztrák szélső reakciós körök véleménye szerint — nem elég következetesen viszi keresztül. Ezek a körök a húszas évek elején létrehozták a maguk fegyveres szervezeteit, a Heimwehrt és a Frontkämpfer-Vereinigung-ot. Ez a két szervezet — mindenekelőtt a Heimwehr — az a politikai emeltyű, amelynek segítségével Mussolini és Bethlen megpróbálja kibillenteni helyéről az osztrák polgári demokratikus rendszert. Az akció célja: olyan osztrák kormány hatalomra segítése, amely Ausztriát az olasz—magyar blokk harmadik tagjává tenné. Egy ilyen kormány segítségével Magyarország könnyen hozzá is juthatna a neki szánt olasz fegyverekhez.

A könyv részletesen ismerteti Ausztria helyzetét ezekben az években. Képet ad az osztrák munkásság 1927 júliusi hősi megmozdulásáról. Alapos dokumentációval mutatja be a magyar kormány és a Heimwehr kapcsolatát. Ez a kapcsolat: a Heimwehr pénzelése, a Heimwehr által tervezett puccs konkrét előkészítése. Ezzel együtt a magyar vezérkar kidolgozza egy Ausztria elleni fegyveres intervenció tervét is. Bár a tárgyalt időszakban Ausztriában lényeges jobbratolódás következik be, a magyar—olasz együttműködés ezen a téren sem hozza meg gyümölcsét.

Hasonló kudarc éri a Románia ellen tervezett akciót is. A Tanácsköztársaság leveréséhez a magyar uralkodó osztályok szívesen vették igénybe a román burzsoázia katonai segítségét, de Erdélynek, azaz mindenekelőtt a magyar földbirtokosok erdélyi birtokainak elvesztését nem tudták megbocsátani. Az erdélyi dolgozóknak — köztük a magyaroknak — éppen olyan sorsot szántak, mint amilyent a határokon belül élő

Digitized by Google

dolgozóknak nyújtottak. Kifelé azonban az erdélyi magyar kisebbség szószólójaként léptek fel, szították a nacionalista hangulatokat, és erősítették az erdélyi magyar szervezetekben meglevő soviniszta törekvéseket.

A kisebbségi jogok kérdésénél jóval fontosabb volt azonban a magyar uralkodó körök számára Romániában maradt földbirtokaik sorsa. Romániában ugyanis — Csehszlovákiához és Jugoszláviához hasonlóan — a háborút követő forradalmi mozgalmak nyomására földreformot hajtottak végre. Ennek során felosztották — többnyire kártérítés nélkül — azoknak a földbirtokosoknak a birtokait is, akik Magyarországon éltek, vagy magyar állampolgárságot vettek fel. A magyar—román ellentétek tengelyében ez a kérdés, az optáns-birtokosok kártérítési ügye állt. Ez az ügy elsősorban 88 nagybirtokos ügye, akik a kisajátított 618 ezer holdból 562 ezer holddal vannak érdekelve. Közöttük van maga Bethlen István, a miniszterelnök, gr. Károlyi Gyula, Bethlen utódja a miniszterelnöki székben, és a magyar mágnás arisztokrácia egyéb fémjelzett nagyságai. Az ő kárpótlásuk ügye — országos ügy, „külpolitikánk egyik alapvető principiuma". (267. old.) Ki fizesse meg az őket ért veszteséget?

A Bethlen-kormány szerint természetesen a románok. A románok azonban nem hajlandók fizetni. Így kerül az ügy nemzetközi fórum, a Keleti Jóvátételi Bizottság elé. És itt Bethlenék olyasmit tesznek, amin még azonos osztályérdekeket képviselő partnereik is rosszallóan csodálkoznak: az optáns-grófok a maguk kártérítése kedvéért hajlandók belemenni a magyar jóvátétel felemelésébe, és az erdélyi nagybirtokosokat a magyar jóvátétel összegéből kárpótolják! Ez a lépés még a burzsoá politika mércéjével mérve is szokatlanul erkölcstelen. A német földesurak pl., akiknek lengyelországi birtokaival hasonló problémák voltak, nem tudtak ilyen kedvezményt elérni kormányuktól.

A könyvnek ezt a szégyenletes ügyet ismertető fejezete bír talán a legnagyobb agitatív erővel. A szerző idézi Bethlent, aki a tárgyalások idején kijelenti: „Semmi körülmények között sem lehetek hajlandó Magyarországot megterhelni egy olyan összeggel, amelynek egy része az én zsebembe folyna" (251. old.). Néhány hónappal később azonban már hajlandó erre, sőt ennek érdekében fel is emeli a Magyarországot megterhelő összeget.

Bár a magyar kormány „beadta a derekát" az optáns-ügyben, az eredetileg eltervezett román—magyar közeledés ügye kútba esik. A lengyelek nem hajlandók eljátszani azt a szerepet, amelyet Mussolini és Bethlen — a hátuk mögött — kiosztott számukra: azt, hogy a kisantant felbomlasztásához asszisztáljanak. Ezzel egy időre meghiúsulnak a kisantant fellazítására irányuló olasz—magyar kísérletek.

Hozzájárul a kudarchoz az ún. Rothermere-ügy, a magyar külpolitikának ez a groteszk közjátéka is. Lord Rothermere, az angol szélső reakciós körök egyik csoportjának vezetője, fellép a magyar revíziós törekvések támogatójaként. A támogatás persze nem önzetlen: Rothermere a betöltetlen magyar trónra vágyik. A „nagy pártfogó" megjelenése erősíti a revíziós törekvéseket, s olyan követeléseket helyez előtérbe, amelyek az adott pillanatban nem vágnak bele a bethleni koncepcióba. A Rothermere-ügy rontja Magyarország helyzetét az angol kormány előtt is, amely nem áll a nagyravágyó lord mögött. A revíziós kampány növeli a kisantant-államok bizalmatlanságát Magyarország iránt.

A román akció kudarca után a Bethlen-kormány megkísérli eljátszani a másodhegedűs szerepét Mussolini balkáni politikájában. Mussolini szemei előtt egy olasz—török—görög blokk létesítésének terve le-

Digitized by Google

beg. Ennek megvalósulása nagy lépés lenne Jugoszlávia bekerítésének útján. Ez a terv a magyar kormány tetszésével találkozik, hiszen beleváq a kisantant fellazítását célzó törekvésébe. Igyekszik hát segíteni Mussolininek. Egyrészt támogatja a horvát nacionalisták szeparatista törekvéseit, másrészt közeledni igyekszik Törökországhoz. Sikert azonban egyik területen sem ér el. A török—magyar közeledésnek egyik akadálya az, hogy a magyar kormánynak rendezetlen a diplomáciai viszonya a Szovjetunióval. Kemál pasa rendszere ugyanis jó kapcsolatokat tart fenn a Szovjetunióval, és nem akarja kockáztatni ezeket a magyar kormánynak az ő számára értéktelen közeledéséért.

Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság hatása hamarosan Magyarország gazdasági életében is érződött. A válsággal jelentkező gazdasági és pénzügyi bajok a kormány külpolitikájára is rányomták bélyegüket. Pénzt és piacot szerezni — ez a feladat határozta meg az 1930—31-es évek külpolitikai tevékenységét.

Bethlen először a Mac Donald-kormányhoz fordul. Ez udvariasan, de hidegen értésére adja: nem nézi jó szemmel, hogy Magyarországon a szociáldemokraták háttérbe vannak szorítva, nincs demokrácia, nincs általános titkos választójog. Ennek ellenére adnak kölcsönt, de keveset és rövidlejáratút. Ezután Bethlen Berlinnek veszi útját. Itt a fő cél: a Németországba irányuló magyar mezőgazdasági kivitel emelése. Bethlen, persze más, messzebbmenő politikai eredményeket is szeretne elérni. De a német burzsoázia szemében Magyarország ekkor még nem eléggé kívánatos partner — nyerni nem sokat nyer vele, viszont a revansista Magyarország barátsága zavarná saját revansterveinek megvalósítását. A magyar uralkodó körök szeretnék bevonni Németországot az olasz—osztrák—magyar blokkba. Németország azonban olyan blokkra vágyik, amelynek ő a vezetője. Ezen az úton fontos lépés a német—osztrák vámunió, amely előrevetíti az Anschluss árnyékát. Ez zavarja az olasz—magyar diplomáciának Ausztriára vonatkozó terveit. Zavaró momentum a német—magyar viszonyban a magyarországi német lakosság között folyó nagynémet propaganda is. Mindennek következtében a német—magyar közeledés ekkor még nem jut előre. Az út mindössze egy kereskedelmi szerződést hoz Bethlenék konyhájára.

Az igazi, a „nagy" kölcsönt a magyar uralkodó körök csak Franciaországtól remélhetik, amelyet a válság hullámai még nem értek el. Ám a francia vonalra való átállás alapos fordulatot követel Bethlenéktől, hiszen a kisantant-ellenesség együttal franciaellenesség is. A gazdasági válság hatására, tehát átmenetileg — igen rövid időre — elhalasztják revansterveiket, és kinyújtják tenyerüket a francia kapitalisták felé.

Egy rövid ismertetés keretében természetesen nem lehet még vázlatosan sem érinteni mindazokat a kérdéseket, amelyekkel a több mint négyszáz oldalas mű foglalkozik. Még kevésbé lehet érzékeltetni a mű fő érdemét: a kérdések alapos vizsgálatát, az állítások sokoldalú, meggyőző bizonyítását. A szerző a magyar kormány külpolitikáját a belpolitikával, valamint az európai és világpolitikával szerves összefüggésben vizsgálja. Ez a helyes törekvés azonban helyenként az arányok bizonyos eltorzulására vezet. Így pl. a nemzeti felszabadító mozgalmakat — amelyeknek a magyar külpolitikára csak nagyon közvetett hatásuk volt —, elegendő lett volna csupán utalásszerűen tárgyalni. Ugyanakkor az olvasó egyes kérdések részletesebb bemutatását is hiányolhatja. Így pl. feltétlen érdekes lett volna azoknak az osztrák—magyar tárgyalásoknak az ismertetése, amelyek Kun Béla 1928-as bécsi letartóztatása idején folytak. Ismeretes, hogy

Digitized by Google

a magyar kormány ekkor Kun Béla kiadatását kérte; az osztrákok — némi ingadozás után — megtagadták ezt, de átadták a magyar politikai rendőrségnek a letartóztatás során megszerzett dokumentumokat. Aránytalanság mutatkozik egyes, a magyar külpolitika szempontjából fontos országok belső helyzetének bemutatásában is. Ez különösen akkor tűnik szembe, ha összehasonlítjuk az Ausztriával foglalkozó fejezetek részletességét a kisantant-országokkal foglalkozó részek szűkszavúságával.

Nemes Dezső könyve a magyar marxista történettudomány jelentős nyeresége, nagy segítség a történészek és propagandisták munkájához. Tanulmányozása nélkülözhetetlen mindazoknak, akik valamilyen formában a közelmúlt történetével foglalkoznak.

Borsányi György

Sik Endre: Fekete-Afrika története

I—II. KÖTET*

Ha semmi mást nem adott volna közre Sik Endre elvtárs, mint a *Feket-Afrika története* eddig megjelent két kötetének fejezeteihez mellékelt bibliográfiát, akkor is olyan munka volna ez a könyv, amely nélkül tudományos igénnyel alig lehet foglalkozni az afrikai kérdésekkel. Sik Endre elvtárs azonban ennél sokkal többre vállalkozott: marxista igényű történelemkönyv megírására egy olyan kontinensről, amelynek az afrikai népek szempontjából értékelt, átfogó, tudományosan megalapozott történetét eddig még nem írták meg.

A történetírás elsődlegesen írásos emlékekre építi következtetéseit. Fekete-Afrikának, tehát a Szaharától délre eső földrésznek azonban saját írott történeti feljegyzései nincsenek, pontosabban: szinte egyáltalán nincsenek. Irott forrásokra alapozva tulajdonképpen csak az európai vagy az arab történelem „afrikai" fejezeteit lehet megírni, tehát az európai vagy az arab országok afrikai hódításainak történetét. Természetesen a történelemtudománynak segítségére lehet a nyelvtudomány, a régészet, a kultúrtörténet sok ága. Ezek azonban Afrikában sokkal nehezebben találnak következtetésekre alkalmat adó tényeket, mint másutt. Afrikában a nyelvek hihetetlenül sokfélék és elaprózottak. Építkezésre, művészi ábrázoláshoz, vagy vallási szertartásokhoz alig használtak maradandó anyagot; nem bukkanhatnak ősi templomépületekre, nem tárhatnak fel olyan sírokat, amelyekben a kőkoporsókban ruhák, edények, fegyverek maradványai tanúskodnának a múltról. A dzsungel, a fegyverek, az íjak, a lándzsák, a ruhák, a szobrok könnyen romló, porló anyaga nem őriz múlt emlékeket. Ez nem jelenti azt, hogy a nyelvészet vagy a régészet nem segíthet Afrika történetének feltárásában. A gyarmatosító országok számára azonban nem volt fontos, hogy Afrika múltját kutassák. Pusztán tudományos érdeklődésből tették volna? Ez annyi energiát, pénzt, kutatómunkát igényel, amennyit nem áldoztak erre. A feltárandó anyag nem is ígért olyan gazdag eredményeket, mint Ázsiában és a világ már országaiban. S a kutatási feltételek rosszabbak voltak.

Így Afrika történetéből tulajdonképpen csak az európai hatalmak és az arabok afrikai hódításainak története van feltárva. Afrika története egyrészt ismeretlen az európaiak megjelenése *előtti* időkben, másrészt pedig ismeretlen *később* is azokon a területeken, amelyekre

* Akadémiai Kiadó, 1964.

Digitized by Google

nem jutottak el a hódítók, vagy ahogyan egy időben nevezték, a „felfedezők". Ezeknek az ismereteknek a körét csak lépésről lépésre lehet tágítani.

Most, amikor az afrikai népek öntudatra ébrednek, egyik legfontosabb törekvésük a maguk múltjának megismerése. S ez érthető. Afrika az emancipáció lázában ég, és — néha még el is túlozva azt a szerepet, amelyet az emberiség történetében a színesbőrűek játszottak —, lépten-nyomon azt szeretné feltárni, kimutatni, hogy milyen volt valójában az a földrész, amelyet a „legsötétebb"-nek neveztek. Az önálló államiság, a nemzetté válás, az őket megillető hely elfoglalása utáni vágy természetes tünete ez.

Ennek az igénynek a kielégítésére egy új afrikai történész, nyelvész, régész, kultúrhistorikus generáció kell. Ilyen pedig ma még nincs, s egyhamar nem is lesz. A feladatot azonban nem lehet halasztani. Az afrikai iskolás gyerekek kezébe *már ma* olyan tankönyveket kell adni, amelyekben népük múltjáról van szó. Enélkül nem lehet új, nemzeti szellemben felnevelni egy új generációt. A középiskolákban sürgető igény van afrikai történelemoktatásra, afrikai irodalomtanításra. És nincsenek könyvek, nincsen tananyag, nincsen olyan tudományos hitelű történetírás, amelynek az értékét maguk az afrikaiak ne vonnák kétségbe. Ha a szocialista országok és a nyugati kommunista pártok segíteni tudnak abban, hogy a fiatal afrikai államoknak ilyen tankönyvei legyenek, s általában ilyen tudásanyaguk legyen, akkor ezt a segítséget a marxista történetírásnak meg is kell adnia.

De mit tegyen az a marxista történész, akinek tulajdonképpen nem áll a rendelkezésére más feltárt anyag, mint amiből a nyugati polgári történetírás is válogathat? Afrika *nem ismert* történetét feltárni — emberek, tudósok sokaságának bonyolult, hosszadalmas, összehangolást követelő feladata. Ehhez tíz emberélet is kevés. Hiszen bármerre indul is el a kutató, hamar kifut alóla a meglevő ismeretek talaja, s olyan részkutatások válnak szükségessé, amelyeknek mindegyike éveket venne igénybe. Az egyetlen lehetőség az — s elkezdeni mindenesetre *csak ezzel lehet* —, hogy újjáértékelje a meglevő, a *már feltárt* történeti anyagot, figyelembe vegyen sok mindent, amit eddig elhanyagoltak, változtasssa meg a nézőpontot, s ne az európai hódítók, hanem az afrikai meghódítottak szemszögéből ítéljen. Ez sem változtat természetesen azon, hogy az a történelem, amelyet megír, továbbra is elsősorban az európai hódítások története lesz, de a szerepek megcserélődnek: nem nagyszerű, önzetlen felfedezők viszik el a civilizáció és kultúra lángját a sötét őserdőkbe, hanem szabadságukért küzdő népek állanak ellent — jórészt sikertelenül a hódítóknak. Így válik a történelemszemlélet reálissá. És éppen Sík Endre könyvét olvasva döbben rá az ember arra, hogy a meglevő történeti anyagban is mennyi bizonyíték van az afrikai népeknek a hódítók elleni harcáról, olyan bizonyíték, amelyet eddig jobbnak láttak elhallgatni.

Így válik rendkívül fontos munkává Sík Endre könyve — tulajdonképpen nem is elsősorban a magyar olvasóközönség, hanem mindenekelőtt az afrikai számára. Nem véletlen, hogy ez a mű először francia nyelven jelent meg — kár, hogy ezzel egyidőben angolul nem —, mert azokkal a könyvekkel együtt, amelyeket angol és francia marxisták írtak és írnak Afrika történelméről, ez a mű is sürgető igényt elégít ki. Egyrészt mint tankönyv — és sok helyütt máris tankönyvként használják —, másrészt, mint a további kutatómunka alapja. Hiszen, amíg a meglevő történeti anyagot nem értékelik át —, amíg tehát nem tudjuk, hogyan folyt le valójában Afrika meghódítása —,

Digitized by Google

addig nem is tágíthatjuk az ismeretek körét.

És erre nálunk is nagy szükség van. Még jó szándékú iskolai tankönyveink is Afrika „felfedezőit" emlegetik. Sík Endre könyve — különösen akkor, ha hazai történelemkönyveink is átveszik majd részleteit, ha anyagát több más, fiatalabbak számára is forgatható kötetben feldolgozzák —, el tudja a fejekben oszlatni azt a régi, rossz elképzelést, amely szerint Afrika léte és története, azzal kezdődik, hogy az európalak „felfedezték". Sík Endre nem hagy kétséget abban a kérdésben, hogy milyen szerepet játszottak a „felfedezők", bár maga is csak vázlatosan számolhat be az európaiakkal való találkozást megelőző időkről.

„Miért kell Fekete-Afrika történetét külön tanulmányozás tárgyává tenni? — ez a címe a könyv bevezetésének, amely érdekes problémát boncolgat. Azt magyarázza meg (a következő fejezettel együtt), hogy még Európa, az európai tőkefelhalmozás kérdéseit sem lehet teljességükben tanulmányozni akkor, ha nem tudjuk, hogy mi történt azon a kontinensen, amely a tőkefelhalmozás egyik elsőrendű forrása volt. Az európai és amerikai kapitalizmus története elválaszthatatlanul összefonódott Afrika történetével.

Utal arra is, hogy Afrika történelmének tanulmányozása azért is igen hálás téma a marxisták számára, mert ezen a próbán is bebizonyosodik a marxista—leninista történelemszemlélet helyessége. S ez azért lényeges kérdés, mert az ma Afrika legvitatottabb problémája: alkalmas-e a marxizmus—leninizmus Afrika helyzetének megértéséhez. Hiszen Marx az iparosodott Európában élt, s ebben az Európában még a cári Oroszország is az iparosodás sokkal magasabb szintjét érte el, mint a mai Afrika nagy része. Sík Endre könyve tulajdonképpen beleszól az „afrikai szocializmusról" szóló vitába, s bebizonyítja, hogy éppen a marxizmus segítségével lehet valóban megismerni Afrikát, felderíteni történetét, igaz képet festeni meghódításáról és kirablásáról, megérteni helyzetét és problémáit. A szerző ki mert és ki tudott törni a sémákból, a sablonokból, s az afrikai életet a maga bonyolultságában ábrázolja. Mélyre ható elemzés például — hogy csak ezt említsük —, a rabszolgakérdés tárgyalása, amely a probléma minden vonatkozását megmagyarázza. Vagy az, ahogyan egy kisebb kérdést fejteget, a vallási szektákat és problematikájukat.

Ezt a hatalmas történelmi munkát nyilvánvalóan nem lehet néhány oldalon ismertetni. Két vonását azonban különösen ki kell emelni. Az első: a könyv nagyszerű logikája, okfejtése és módszere. Így például az, amikor — a nagyhatalmak berlini marakodását írja le —, úgy állít egymással szembe német, angol francia kijelentéseket, és terveket, hogy ezek önmagukat leplezik le, mindegyik a másikat, s így a szerző az egészet. De a különböző korokból származó források tálalása és a marxista történész néhány megjegyzése másutt is egymaga elég ahhoz, hogy az egészet új megvilágításba helyezze. A másik jellemvonása a műnek: hihetetlenül sok új anyagot, ismeretet ad. Nagyon sokat lehet megtudni belőle. S ahogyan az egyik fejezetben Kongó, a másikban Etiópia, a harmadikban Madagaszkár történetét írja le — izgalmasan és sokoldalúan — ez magával ragadja az embert. Csak tisztelettel gondolhatunk a szerzőre, aki ilyen sokfajta kérdést ilyen nagy igénnyel, ennyi precizitással, és mégis olvasmányos érdekességgel tud tárgyalni.

Az eddig megjelent két kötet kiállítása igen szép. Az Akadémiai Kiadó és a nyomda dicséretre méltó munkát végzett. Kár, hogy nem futotta ebből a kötetek gondosabb korrigálására is; sajnos, túlságosan sok bennük a sajtóhiba.

Kalmár György

Digitized by Google

Értékes marxista mű a mai kapitalizmusról

MOLNÁR FERENC: GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS VÁLSÁGOK AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN*

A marxista közgazdaságtudomány sokáig adós maradt azoknak a változásoknak a felismerésével és magyarázatával, amelyek a második világháború óta a tőkés gazdaság újratermelési ciklusaiban végbementek. Adós maradt azért, mert a sztálini személyi kultusz szellemi béklyóiban vergődött, s a kapitalizmus fejlődésének korábbi szakaszaiból ismert és kielemezett folyamatok változatlan érvényesülését kívánta mindenáron bizonyítani. A XX. kongresszus után a dogmatikus szemlélettel való szakítás e tekintetben is meghozta gyümölcseit.

A magyar marxista közgazdászok nem csekély eredményeket értek már el a mai tőkés gazdaság új jelenségeinek, alapvető és részösszefüggéseinek tisztázásában. Molnár Ferenc, az Egyesült Államok gazdaságának a második világháború utáni fejlődését elemezve, *egységes koncepciót* fejt ki azokról a strukturális, tehát tartósan érvényesülő változásokról, amelyek a mai kapitalizmusban végbemennek és, amelyek a tőkés újratermelés menetét is megváltoztatják. E koncepció főbb mozzanatai a következők:

A két világháború között a ciklus az újratermelés feltételeinek rendkívüli rosszabbodása értelmében módosult. Ez a kapitalizmus történetének legnagyobb válságában és az ezt követő különösen elhúzódó depresszióban nyilvánult meg. A második világháború óta eltelt időszakot azonban az újratermelési feltételeknek — legalábbis a két világháború köztihez képest — kedvezőbbé válása jellemezte. Ez tükröződött abban, hogy ez alatt az idő alatt még nem volt világválság, az Egyesült Államok-beli válságok enyhék voltak, Nyugat-Európában és Japánban egyáltalán nem volt általános periódikus túltermelési válság, s így a tőkés világ termelése és külkereskedelme tőkés viszonyok között gyorsnak számító ütemben növekedett.

Az Egyesült Államok újratermelési ciklusát csak rövid ideig befolyásolták a világháború következményei. A válságok itt sűrűn ismétlődtek ugyan, de viszonylag enyhék és rövidek voltak. A válságok alatt a személyi fogyasztás alig, az állótőke volumene és vele a termelőkapacitás pedig sohasem csökkent. Nem voltak jelentősebb áresések, sem látványos tőzsdekrachok, bankcsődök stb. Molnár Ferenc szerint ezeket az új jelenségeket nem lehet csupán rendellenességeknek tekinteni. Ez már a ciklus formaváltozása, olyan szabályszerűség, amely ma már a tőkés újratermelés *normális formájává* vált.

E formaváltozást szülő egyik ok: a termelési viszonyok módosulása a mai kapitalizmusban, s ennek lényege — a *monopolkapitalizmusnak állami monopolkapitalizmussá való továbbfejlődése.* A szerző számításai meggyőzően mutatják, hogy még az Egyesült Államokban is, a „szabad vállalkozás" paradicsomában, a termelés bővítése, a nettó nemzeti terméknek (amely az amortizáció összegével nagyobb, mint a marxi értelemben vett nemzeti jövedelem) 1947 és 1961 közti növekedése csaknem felerészben, 1955 és 1961 között pedig több mint 60 százalékában közvetlenül (állami vásárlások útján) vagy közvetve (állami eredetű jövedelemből fedezett személyi fogyasztás útján) az állami kereslet növekedésének volt az eredménye. Az állami eredetű kereslet ilyen mérvű megnövekedése már *minőségi* változás, hiszen megváltoztatja — a monopoltőkére előnyös módon — az

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.

Digitized by Google

árutőke jelentős részének realizálási feltételeit. Az állam végtermék-vásárlása ugyanis nem a piaci konjunktúrától, hanem a kormány politikai és gazdaságpolitikai döntéseitől függ.

Azelőtt (de nemritkán ma is, különösen oktatási és propagandajellegű írásokban) úgy ábrázolták a tőkésállam szerepét az újratermelési folyamatban, hogy mivel az állam a monopoltőke érdekeit szolgálja, tevékenységének tehát az a lényege, hogy adók és állami megrendelések útján átszivattyúzza a monopoltőkések páncélszekrényeibe a nemzeti jövedelemnek minél nagyobb részét. E vulgarizáló felfogással szemben a szerző hangsúlyozza: „A valóságban... még a monopoltőkének is le kell mondania az üzemeiben megtermelt értéktöbblet egy nem jelentéktelen részéről, hogy az értéktöbblet legalább egy részének realizálása és a realizált rész bizonyos növelése folyamatosan lehetséges legyen." (220. l.)

A monopoltőkés állam — mint ismeretes — túlnyomórészt improduktív célokra használja fel a birtokába kerülő hatalmas értéktöbblet-mennyiséget. Az értéktöbbletnek tehát mind nagyobb részét vonják el specifikus, a tőke természetéből folyó rendeltetésétől, a felhalmozástól, és fordítják improduktív fogyasztásra, ezen belül is elsősorban hadianyagkészletek felhalmozására, megújítására és a parazita rétegek személyi fogyasztására. Minthogy az állammonopolista piac biztosítja — a továbbgyűrűző hatások figyelembevételével — a végtermék 30—35 százalékának realizálását, ez a legfőbb tényezője az amerikai válságok enyhe lefolyásának. A szerző hangsúlyozza: „Az amerikai gazdaság jelenlegi szerkezete mellett egy, az 1929—1933-ashoz hasonló mérvű válság kibontakozása gyakorlatilag és elméletileg teljesen valószínűtlen. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a jövőbeli válságoknak feltétlenül olyan enyhéknek kell lenniük, mint az eddigi háború utáni válságok voltak." (223. l.)

Az újratermelési ciklus formaváltozását okozták továbbá a *nemzetgazdaság szerkezeti változásai is.* Ezeknek egyike a *szolgáltatások súlyának nagyfokú megnövekedése* a személyi fogyasztásra fordított kiadásokban. Molnár Ferenc kimutatja, hogy a szolgáltatások vásárlása még a válságok alatt is megszakítás nélkül nő. A szolgáltatási szektorban dolgozókat tehát kevésbé sújtja a munkanélküliség, s ezért lassabban válik érezhetővé a termelő szektorban bekövetkezett jövedelemcsökkenés keresletcsökkentő hatása.

Egy másik fontos változás az, hogy a gazdaságban megnövekedett a *tartós fogyasztási cikkek* vásárlásának és a *lakásépítkezésnek* a súlya (a szerző ezeket együttesen *fogyasztói beruházásoknak nevezi).* Ismeretes, hogy a marxi válságelmélet szerint a válságok periodicitásának anyagi alapja az állótőke felújításának ciklikussága. Molnár Ferenc a tartós fogyasztási cikkek (gépkocsik, villamos háztartási készülékek) vásárlásának az összkeresletre gyakorolt nagy hatásából, s elhasználódásuk és pótlásuk kétségtelenül észlelhető ciklikusságából kiindulva, azt az elméleti és gyakorlati szempontból is fontos következtetést vonja le, hogy ezzel „a válságok periodicitásának mintegy második anyagi alapja jött létre." Természetes, hogy hatását tekintve ez a második anyagi alap nem egyenrangú az elsővel, hiszen az állótőkék tömeges felújítása nemcsak új keresletet támaszt a piacon, hanem röviddel ezután a kibővült termelési kapacitások ugrásszerűen megnövelik az árukínálatot is; ezzel szemben a tartós fogyasztási cikkek vásárlásának ciklusai csak keresleti oldalról befolyásolják a piacot.

A második világháború óta eltelt időszakban a fogyasztói beruházások ciklikus csúcs-, illetve mélypontjai körülbelül ötévenként követték egymást, de általában nem estek egybe az állótőkeberuházások hasonló csomópontjaival. A kétféle beruházás egymást részben vagy

Digitized by Google

egészben közömbösítő hatása is lehetővé tette tehát a túltermelési válságok elkerülését vagy enyhítését.

A ciklus formaváltozása szempontjából fontos szerepe van a *hadianyag és fegyverzet termelésének*, amely a „civil" piacon nem növeli a kínálatot, továbbgyűrűző hatása révén azonban bővíti a keresletet, s ezzel enyhítheti a realizálási nehézségeket, a termelés és a fizetőképes kereslet közötti ellentmondást.

Nagy jelentőségűek a *foglalkoztatottság szerkezetében* végbement változások. Korunk tudományos-technikai forradalma kibontakozásának és az automatizálás elterjedésének következményeként egyre csökken az anyagi javakat előállító dolgozók viszonylagos száma. Az Egyesült Államokban 1951 óta a foglalkoztatottak számát tekintve a nem tertermelő szféra került túlsúlyba a produktív ágakkal szemben, 1956 óta pedig a foglalkoztatottság abszolút csökkenése észlelhető a produktív szférában. A szerző fontos következtetést von le ebből: az állami monopolkapitalizmusnak ma olyan funkciója is van, hogy foglalkoztatást, megélhetést kell teremtenie a termelésből kiszoruló embereknek, mert különben veszélybe kerülne a kapitalista rendszer léte.

Molnár Ferenc kutatásának egyik legértékesebb eredménye az, hogy bebizonyítja: a foglalkoztatottság és a bérjövedelmek struktúrájának megváltozása kihatott a válságok kibontakozásának mechanizmusára, mert az improduktív szféra kiterjedésével a termelés csökkenése a jövedelmeknek és a személyi fogyasztásnak sokkal kisebb esését vonja maga után, mint régebben. A szerző szerint 1929—1930-ban, ugyanúgy mint 1957—1958-ban, a válság első 10 hónapjában azonos mértékben (csaknem 15 százalékkal) csökkent az ipari termelés, de az első esetben ez az elkölthető (az adóbefizetések után megmaradó) személyi jövedelemnek mintegy hússzor akkora esésével járt, mint a második esetben!

A könyv fő következtetése: a leírt strukturális változások miatt a kapitalizmusban új formát ölt a termelés és a fogyasztás közti ellentét, a válságok kirobbanásának közvetlen oka. A fogyasztás — az értéktöbbletből fedezett fogyasztás kibővülése miatt — gyorsabban nőhet, mint a produktív munkások bére, s a termelés és fogyasztás ellentéte kevésbé éleződik ki.

De mi az ára ennek a változásnak? A leírt folyamat lényegében *az értéktöbblet elfecsérlésének* folyamata, hiszen az értéktöbbletnek jóval kisebb részét fordítják felhalmozásra, a termelés bővítésére. A szerző az Egyesült Államok gazdaságának fejlődését vizsgálva megállapítja, hogy *„a válságok enyhesége árának mindenekelőtt a gazdasági növekedés lelassulása volt"*. Így 1947 és 1955 között a nettó nemzeti termék évi átlagban 4,3 százalékkal, 1955 és 1961 között viszont csak 1,3 százalékkal nőtt. Márpedig perspektívában nézve a lassú gazdasági növekedés nem kisebb veszéllyel jár a kapitalizmus számára, mint a mély gazdasági válságok: a kapitalizmus vereséget jelenti a két rendszer gazdasági versenyében, s a munkanélküliség nagy társadalmi gyújtóanyagot magában rejtő problémáját szüli újra.

Molnár Ferenc nem deklarálja, nem sulykolja az olvasó fejébe következtetéseit, a statisztikai adatokat nem szemléltető anyagként kezeli. Könyvében *elemez*, s minden következtetését erre az elemzésre építi. Ezért tud bátran újat mondani, elvetni a sztálini korszak sok megkövesedett tévhitét a mély válságok szükségszerű megismétlődéséről, az újratermelési feltételek rosszabbodásáról stb., stb. De a fő erénye, hogy fel is vázolja a tőkés társadalom ellentmondásainak új érvényesülési mechanizmusát, ennek állandóan ható tényezőit. Következtetéseinek igazságán ezért a könyv meg-

Digitized by Google

írása (1962) óta az Egyesült Államokban meglévő jó konjunktúra sem változtat lényegesen.

Természetszerűen felvetődik az a kérdés is, hogy mennyire vonatkoztathatók a könyv megállapításai az egész tőkés világra, s különösen Nyugat-Európára és Japánra. Nyilvánvaló, hogy ezekben az országokban külön vizsgálatot igényel az újratermelés mechanizmusa. De az is igaz, hogy ezek az országok — történelmi körülményeik miatt — a fejlődésnek egy korábbi fázisában vannak még az Egyesült Államokhoz, vagyis a legfejlettebb tőkés országhoz képest. Ezért jogos az a feltételezés, hogy jövőbeli fejlődésük egyre inkább az Egyesült Államok mai fejlődéséhez fog hasonlítani. Erre vall például az, hogy növekedési ütemük már most is bizonyos mértékben lassul.

Dr. Szamuely László

Váci Mihály: A zsezse-madár

Az utóbbi időben divatba jött, hogy vékony kötetre való publikált kritikáikat, cikkeiket, alkalmi hozzászólásaikat és riportjaikat igyekeznek a szerzők könyv-alakban is megjelentetni. Bevallom, mindig kétséggel fogadom az ilyen gyűjteményeket, s kétségeim legtöbb esetben igazolódnak. *Váci Mihály* próza-kötete: *A zsezse-madár* viszont kellemes meglepetés.

A jól ismert költő mint esszéista, prózaíró jelentkezik, és e téren is érdemeset, maradandót alkot. Irásai önelemzések; élményanyagának a valósággal való szembesítései, költői útja sorsfordulóinak tudatos felmérése, útkereséseinek, megrendüléseinek, magáratalálásainak tanulságos boncolgatása. Saját emberi és írói fejlődését felmérve, elemezve — miként ez a népnek elkötelezett művész számára természetes is — jut el közös gondjainkhoz: kulturális fejlődésünk egyenetlenségeihez, az irodalom, a népművelés sokat vitatott, vajudó, megoldásra váró feladataihoz. Költői tudatosodásának rajza így válik egyúttal szocialista kulturánk lényeges, aktuális problémáinak felelősségteljes ábrázolásává is.

A zsezse-madár különböző műfajú irásokat foglal magába: esszék, cikkek, önvallomások, kritikák, riportok sorjáznak benne, de mindegyiket ugyanaz a lirai hevület, szubjektív hangvétel jellemzi. Váci költő tud maradni akkor is, ha prózát ír. Magával ragadó pátosz fűti sorait, anélkül, hogy ez az eszmeiség, a világos, egyértelmű pártos állásfoglalás rovására menne. Váciban nincsenek visszahuzó, múltba kacsintgató nosztalgiák, a dolgok értelmi és érzelmi megközelítése nála egybehangzik; nem kivülről szemléli a bajokat, a hibákat sem: bírálata egyben önbírálat, aggodalom, féltés. „Ha azt próbálom fogalmazni, megénekelni — vallja önmagáról —, hogy könnyebb a lélegzet, akkor ezeknek a rokonaimnak — és távoli valamennyi rokonomnak — a példáján tör föl belőlem a szó. Mindez számomra nemcsak politikai meggyőződés — és sokkal több, mint politikai meggyőződés: — a létező lény érzékeli bőrén és tüdejével a megváltozott közeget, amelybe került; s oly ösztönös sorsélmény ez, mint az életmentő iránti hála, amelyet nem a megfontolás diktál."

Az *Új barázdák* ciklus Váci esszéit, kritikáit fogja egybe: egy-egy alkotóhoz, műalkotáshoz fűződő élményeit, észrevételeit, tapasztalatait és a tanulságokat. A kötetnyitó *„Felelj — innen vagy?* szenvedé-

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.

Digitized by Google

lyes hangú hitvallás, „lírai dokumentáció József Attiláról". Váci vitázik azokkal, akik a nagy proletárköltő szocialista öntudatosodásában a párizsi élményekre helyezik a hangsúlyt, s meggyőzően dokumentálja a hazai proletárélmények, a gyermekkori szenvedések, megaláztatások, a lelenc-sors elsődlegességét. A vita hevében talán túl summásan intézi el a huszas évek avantgardmozgalmát, de József Attiláról tett megállapításainak helyességéből ez nem von le semmit.

A bartóki művészetről valló írása (*„Ki tudja — talán nem is olyan fontos"*) egyben Váci ars poeticája is. Egyes általánosításaival lehet, sőt kell is vitázni. Nem eléggé okadatolt pl. az a megállapítása, hogy a magyar művészet kevésbé népi, mint a nyugatiak. Igaz lehet ez a zenére — a példákat Váci is e területről hozza —, ahol Bartóknak és Kodálynak az ősi népi dallamokhoz kellett visszanyúlniuk, de az irodalomra aligha áll. Sokkal inkább arról van szó, hogy a magyar irodalom általában, más keleteurópai népek irodalmához hasonlóan — a Váci által elemzett okok miatt is — évszázadokkal elmaradt a fejlődés magasabb fokán álló nyugati nemzetek irodalma mögött. A harmincas évek népies-urbánus ellentétének okai is bonyolultabbak, összetettebbek, semhogy egyetlen tényezőre visszavezethetők volnának. Az igény azonban, hogy Váci szocialista kultúránk, irodalmunk, művészetünk nemzeti, népi jellegének erőteljesebb érvényesülését, a bartóki gondolat szocialista értelemben való továbbfogalmazását sürgeti, feltétlenül helyénvaló.

Ráérez Váci művészeti, irodalmi életünk máig is kísértő fájdalmas ellentmondásaira: a polgárosodásunk megkésett, felemás voltából fakadó falu-város vitára. „Társadalmunk egy része — írja — még ma sem hajlandó elfogadni művészinek és a nemzeti kultúra részének, ami népi — másik része viszont emiatt nem hajlandó e kérdésnél tovább lépni..." „Ezekkel az ideológiailag is téves nézetekkel — sürgeti Váci — végre szembe kellene nézni, mert a kínos halogatásból történelmi torzulás növekszik majd. Egész kultúránk alapjainak megszervezésénél nem engedjük előtérbe a népit, attól félve, hogy az nacionalizmushoz vezet. Inkább előtérbe engedjük a kispolgárit, a polgárit, a kozmopolitát, holott ez biztosan és feltétlenül a szocialista tudat elfullasztásához vezet." Váci aggodalma nyilvánvalóan itt sem mentes bizonyos túlzásoktól, főként ami kultúránk polgári, kozmopolita veszélyeit illeti, s fogalmazásából az sem egészen egyértelmű, mit ért ma a népi kultúra felkarolásán — hiszen ez az igény retrográd, visszahúzó elemeket is takarhat. — Mégis, Váci megjegyzései gondos mérlegelésre tarthatnak számot.

A bartóki, sőt nyugodtan hozzátehetjük a József Attila-i gondolat jegyében, igényével születtek meg — bizonyos szubjektív hangsúlyeltolódásuk ellenére is — a kötet írásai. E szellemben vall Váci Illyés Gyuláról, Benjámin László verskötetéről, Galambos Lajos kisregényéről, Solohov *Feltört ugar*járól és a *Ballada a katonáról* című nagyszerű szovjet filmről. Finom érzékkel tapintja ki a művek legfontosabb mondanivalóját; mindig az újat, az előremutatót keresi az alkotásokban: az egyszerű, hétköznapi emberek hősiességét, a művek demokratizmusát, a nyílt, bátor szókimondást. Ezért vonzódik Solohovhoz, akinek „hősei a cselekvés értelmére lelt, az alkotásnak, a tetteknek gyürköző Michel Angelo-i tusakodású alakok". Ahhoz vita fer viszont, hogy az író számára közömbös lehet-e, hogy mi történik „odafenn" az országos politikában, s az sem biztos, hogy Solohov számára valóban közömbösek voltak-e Sztálin tettei, az ideológiai torzulások; és még ha úgy lett volna is, ez-e a helyes írói magatartás? Egyébként saját gyakorlatában Váci sem ezt követi. De amit Solohov népközelségről, a nép-

Digitized by Google

pel eggyéforrottságáról mond, abban igaza van. „Solohov — írja szenvedéllyel — nem *fordul* a nép felé, nem *talál* a népre, nem él *népközelben*, nem tűzi ki célul a nép ábrázolását, *s nem megy ki az életbe (!)*. — Ott él a nép között, ha úgy tetszik: a népben!"

Az *Értelmes éneket* című ciklus önelemző írásaiban költői kibontakozásának rugóit, kétségek és remények között kiküzdött eszmei-erkölcsi magatartásának útját tárja fel Váci. Vall a javakat, a kultúrát, a hatalmat monopolizáló egykori uralkodó osztályok, az „áldást osztó kéz" életmérgező, tehetségtipró, nem egyszer még ma is érezhető hatásáról, akiknek „keresztes lovagjai... rátelepedtek közéletünkre, marokra szorítják hangosbodó szívdobogásunkat, rápirítanak önbizalmunkra, lidércnyomásként lebegnek legszebb álmaink és terveink felett, és szégyenérzést próbálnak elültetni bennünk és fiainkban." Az tudja igazán megérteni, átérezni ezt az indulatot, aki maga is végigélte az arcpirító, magabiztos, cinikus fölény, gúnyos mosoly kegyetlen tördöféseit, mellyel a ma is nemegyszer külön kasztba tömörülő társaság „kinézi" a maga köréből azokat, akikben még őszinte bizalom hite lángol. Mennyi erőfeszítést, energiát pocsékoló küzdelemre van szüksége egy alulról jövő embernek — bár szocialista rendszerünk minden lehetőséget megad neki —, hogy ettől a láthatatlan elnyomástól megszabaduljon!

Különösen a kulturális központoktól távoleső falusi és tanyai világ problémái, kulturális fejlődése foglalkoztatják Vácit, aki maga is egy évtizeden át tanyai tanító volt. *A mohos favödör, Történelmi lecke, A zsezse-madár* című ciklusok riportjaiban, visszaemlékezéseiben szemléltetően ábrázolja és dokumentálja azokat a változásokat, amelyek a felszabadulás óta itt végbementek: Bodnár Bálint, a miskolci állami gazdaság fogatosa már öntudatosan igazítja ki az írót, amikor *fogatos* helyett *kocsist* mond *(A kocsis és a fogatos)*; a gyepen tartott tsz-közgyűlésen az emberek öntudatosan vitatkoznak közös dolgaikról *(Demokrácia a pázsiton)*; Bemutatja Váci azokat a kulturális különbségeket is, amelyek — sajnos — még ma is elég nagyok a tanyavilág és a város között: A kitűnő tanuló hatodik osztályos Halasi Marikának tizennégy kilométert kell még mindig gyalogolnia, hogy a nagykáta-alsóegreskátai iskolába járjon, amellett az otthoni munkából is derekasan kiveszi a részét *(Innen még nem látszik)*. S nem hallgatja el azt sem, hogy az emberek egy részében tovább él, ott kísért a régi világ szelleme, az újtól való félelem és idegenkedés *(Miatyánk — jobbra is, balra is)*.

Váci az életből vett példákon keresztül mutatja meg a kisemberek hősiességét, mindennapi helytállását, a múlttal és a jelen bajaival való vivódásaikat. Irodalmunk legjobb hagyományait folytatja a mai paraszti élet szocialista igényű feltárásával. Nem a parasztság önszemlélete kap hangot műveiben, hanem a szocialista fejlődést féltő, gonddal figyelő „szocialista tanítóé"; tulajdonképpen nem a parasztoknak ír, hanem a parasztság életkörülményeiről, az eredményekről, az orvoslásra váró bajokról, feladatokról a kultúra munkásainak, terjesztőinek. Mégsem száraz szociográfiát ad, hanem emlékeivel, sorsélményeivel telített, lírai hangú dokumentumokat, portrékat, élményrajzokat.

Mai életünk felvetette, jórészt ismert problémákat találunk Váci könyvében, újszerű, szocialista megfogalmazásban, éles, határozott megvilágításban. „Legérdekesebb áramlat... — írja — egyéni életünk sodra, emlékeink, élményeink, társadalmunk hatásainak örökké sodró áramai." Ez a mélyről jövő őszinte, kommunista felelősségtudattal párosuló lírai vallomás teszi prózai kötetét is verseivel egyenlő értékű, maradandó alkotássá.

Kispéter András

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME

1964. december

A CAHIERS DU COMMUNISME 40. ÉVFORDULÓJA (Waldeck Rochet felhívása. Mérleg és távlatok.)

A. Vieuguet: SZOCIALISTÁK ÉS KOMMUNISTÁK (A francia munkásosztály egységének problémáiról.)

L. Mathey: EGY DEMOKRATIKUS PROGRAM NÉHÁNY VONATKOZÁSÁRÓL (Franciaország jövője.)

P. Juquin: A PROLETARIÁTUS DIKTATÚRÁJA ÉS A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA

F. Bonte: MAURICE THOREZ HARCOS IFJÚSÁGA
A NOYELLES—GODAULT-I KOMMUNISTA SZERVEZET JELENTÉSÉBŐL
(Maurice Thorez kiadatlan írása.)

H. Alleg: ALGÍRI LEVÉL (Az algériai helyzetről és feladatokról.)

AZ SZKP KB KÉPVISELŐIVEL VALÓ TALÁLKOZÁS UTÁN (A Francia KP KB határozata és annak kommentálása.)

R. Leclerc: A PÁRTMUNKA ÚJABB FELLENDÜLÉSE FALUN

EINHEIT

1965. január

R. Herber: PÁRTUNK NÖVEKVŐ VEZETŐ SZEREPE (A termelőerők kibontakozása és a tudományos vezetés közötti dialektikus kapcsolat.)

G. Schürer: MÉRCE: A VILÁGSZÍNVONAL (Néhány tapasztalat a távlati terv irányelveinek kidolgozásában.)

H. Kusicka—W. Leupold: AZ IPARI KUTATÁS ÉS FEJLESZTÉS MAGASABB HATÁSFOKÁÉRT

A. Wende—L. Elbert—L. Kannengiesser: BIZTOSÍTANI KELL A TUDOMÁNYOS ELŐREHALADÁST (A tudomány és a termelés együttműködése)

T. Hahn: A MUNKAKEDV (Szociológiai tanulmány.)

I. Lange: A NŐ ÉS A MŰSZAKI FORRADALOM (A nők egyenjogúságának néhány ideológiai problémája.)

M. Lange: AZ ÉRTELMISÉGIEK ÉS A FELELŐSSÉG (Az értelmiségiek helyzete az NSZK-ban.)

G. Neuckranz: ILLÚZIÓ ÉS REALIZMUS A NÉMET KÉRDÉSBEN (Új nyugatnémet írásokról, amelyeknek központi témája az NSZK és az NDK viszonya.)

K. Rülicke—Weiler: NEM NORMATÍV KÖLTÉSZETTAN, HANEM MÓDSZER (Brechtnek a színházról szóló írásairól.)

W. Callenius—G. Liebscher—H. Matwald: HARC AZ ÉHEZÉS ELLEN — HARC AZ IMPERIALIZMUS ELLEN (Az ENSZ táplálkozási és mezőgazdasági szervezetének adatai alapján.)

H. Radandt: DOLGOZÓINK ALKOTÓEREJE ÉS AZ ÜZEM-TÖRTÉNETÍRÁS

H. Hemberger—H. Petrak—O. Reinhold—K. H. Schwank: A MAI IMPERIALIZMUS. AZ ÁLLAM-MONOPOLISTA KAPITALIZMUS NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN (Tézisek.)

G. Hersing—H. Maier: MŰVELŐDÉSÜGY ÉS KÖZGAZDASÁGTAN

Dr. H. Koziolek: A SÚLYPONTOT A GAZDASÁGI KUTATÓMUNKÁRA KELL TENNI (Interjú)

Digitized by Google

KOMMUNYISZT

1964. 17. szám (november)

A TUDOMÁNYOS GAZDASÁGSZEMLÉLET — AZ ÉLET KÖVETELMÉNYE (A gazdasági tervezés és irányítás tudományos alapokra való helyezése, a szakemberek elosztása és képességeik felhasználása, a statisztikai szervek feladatai a helyes adatszolgáltatásban.)

I. Grismanov: A VEGYIPAR EREDMÉNYEI ÉS AZ ÉPÍTŐANYAGGYÁRTÁS

K. Brutyenc: A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM JELENLEGI SZAKASZA. MINDIG ÉS MINDENBEN KÖVESSÜK A LENINI ELVEKET (Részletek az olvasók leveleiből, kommentárokkal. A pártélet leninі normáinak gyakorlati megvalósításáról.)

J. Zavadszkij—V. Komisszarzsevszkij: A SZOVJET SZÍNHÁZ MAGASRENDŰ KÜLDETÉSE (A színház szerepe az új ember nevelésében, a szovjet színművészet hagyományai.)

A SZOCIALISTA ÁLLAMISÁG FEJLŐDÉSE (Konzultációs cikk.)

V. Dmitrijev: A LEGEMBERIBB DEMOKRÁCIA (A szocialista demokrácia fejlődéséről.)

V. Kortunov—V. Kelin: IDEOLÓGIAI HARC ÉS NEMZETKÖZI POLITIKA (Az ideológiai harc éleződésének hatása a nemzetközi életre.)

O. Szaljkovszkij: A PROLETARIÁTUS KIZSÁKMÁNYOLÁSÁNAK FOKOZÓDÁSA A TŐKÉS ORSZÁGOKBAN

V. Matvejev: AZ IMPERIALISTA TÖMBÖK A NÉPEKET FENYEGETIK (Létrehozásuk történetéről, céljaikról és agresszív cselekményeikről)

Sz. Novoszelov: A PÁRTRÓL SZÓLÓ LENINI ESZMÉK INTERNACIONÁLIS JELENSÉGE

1964. 18. szám (december)

A KOMMUNISTA MAGASRENDŰ KÖTELESSÉGE A PÁRT ÉS A NÉP IRÁNT (Az 1965. év legfontosabb feladatai. A kommunistáknak minden erejüket a kommunizmus építésére kell összpontosítaniuk.)

J. Francev: A NÉPTÖMEGEK SZEREPE A TÖRTÉNELMI FOLYAMATBAN

Z. Nurijev: A VÁROSI ÉS FALUSI KOMMUNISTÁK KÖZÖS GONDJAI (Baskiria fejlődésének eredményei.)

V. Zsidkov—J. Kuznyecov—N. Szviridov: A FALUSI PÁRTSZERVEZETEK IDEOLÓGIAI MUNKÁJA

P. Rjumin: A MŰKEDVELŐ KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉGRŐL (A műkedvelő kultúrcsoportok fejlődése és munkánk hiányosságai.)

A PÁRTRÓL SZÓLÓ MARXISTA—LENINISTA TANÍTÁS ALKOTÓ FEJLESZTÉSE AZ SZKP PROGRAMJÁBAN (Konzultációs cikk.)

K. Varlamov—N. Szlamihin: PROLETÁR FORRADALMISÁG ÉS A KISPOLGÁRI „FORRADALMÁRKODÁS" (Lenin harca a baloldali elhajlás, mint a kispolgári szocializmus egy válfaja ellen.)

P. Ivanov: A MUNKAMEGOSZTÁS ÉS A GAZDASÁGI TERVEK ÖSSZEHANGOLÁSA (A KGST működésének eddigi eredményei és fejlődésének perspektivái.)

I. Medvegyev: A TESTVÉRI NÉPEK KULTURÁLIS KAPCSOLATAI (A Szovjetunió és a szocialista országok tudományos és kulturális együttműködésének legfontosabb eredményei.)

N. Oszipov: A MAGYARORSZÁGON FOLYÓ SZOCIALISTA ÉPÍTÉS TAPASZTALATAINAK ÁLTALÁNOSÍTÁSA. (Ismertetés KÁDÁR JÁNOS elvtárs új könyvéről.)

A. Kovaljov: A SZOVJET DIPLOMÁCIA A BÉKE MEGSZILÁRDÍTÁSÁÉRT VIVOTT HARC FEGYVERE

Digitized by Google

K. Kászimenko, M. Szemicsejevszkij, V. Billik, J. Suralov: TÖBB FIGYELMET A HAZAI TÖRTÉNELEM PROBLÉMÁI IRÁNT (A cikk bírálja az Isztorija SZSZSZR folyóiratot, mert ez nem foglalkozik kellőképpen a jelenkor eseményeivel.)

LUPTA DE CLASA

1964. 12. szám

Gh. Rosu: AZ ÁLLAMI TERV FŐBB KÉRDÉSEI A PÁRTTEVÉKENYSÉG KÖZPONTJÁBAN

V. Actarian: A MŰSZAKI HALADÁS ÉS A TERMÉKEK MINŐSÉGE A GÉPIPARBAN (A román gépipar fejlődése.)

S. Pascu: AZ 1784. ÉVI NÉPI FELKELÉS (A parasztfelkelés 180. évfordulójára.)

Gr. Posea—V. Cucu: A FÖLDRAJZ TANÍTÁSA A FELSŐOKTATÁSBAN (Az erről rendezett vita ismertetése.)

Z. Rusulenga: ION CREANGA HALÁLÁNAK 75. ÉVFORDULÓJA.

A. Brumaru: KORUNK NEMZETKÖZI ZENEI ALKOTÁSAINAK ISMERTETÉSE A FOLYÓIRATOKBAN

N. Ivanciu: „AZ EGYSÉGES IPARI TÁRSADALOM" ÉS A VALÓSÁG (Összehasonlítás a kapitalista és a szocialista iparfejlesztés között.)

Gh. Badrus—I. Cirje—C. Florea: A NEMZETI FELSZABADÍTÓ MOZGALOM (A gyarmati népek harcáról.)

NOVÁ MYSL

1965. január

A FELSZABADULÁS ÓTA ELTELT HUSZADIK ESZTENDŐBE LÉPÜNK

A NÉP ÉRDEKÉBEN VÉGZETT EGY ÉVTIZEDES MUNKA (Az A. Novotny: „Beszédek és cikkek" c. kötetről.)

M. Bauer: AZ ESZMÉK HARCA ÉS AZ IMPERIALISTÁK TAKTIKÁJA (Cikk az új rugalmasabb politika célkitűzéseiről, az új koncepciókról, az ideológiai harcról stb.)

F. Dobiás: A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG ATOMPOLITIKÁJA

K. Boda: SZLOVÁKIA MEZŐGAZDASÁGÁNAK BELTERJESÍTÉSE

V. Pletka: A TUDOMÁNYOS INFORMÁCIÓK GÉPI FELDOLGOZÁSA

V. Hromadka: A NÉPI ELLENŐRZÉS TERVEI

J. Havlicek—V. Jenicek—J. Pytel: AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS TOVÁBBFEJLESZTÉSE

Z. Blazej—L. Rusmich: A BERUHÁZÁSI ÉPÍTKEZÉS AZ ÚJ RENDSZERBEN

L. Riha—L. Danek—M. Volf: GAZDASÁGI-MŰSZAKI KONCEPCIÓ (A népgazdaság irányításában alkalmazandó műszaki-gazdasági koncepciókról.)

L. Pacovsky: A NÉZŐ ÉS A FILM

M. Klivar: A KÉPZŐMŰVÉSZETI KULTÚRA AKTIV KONCEPCIÓJA

E. Horáková: SZOCIOLÓGIAI MÓDON A TERMELŐSZÖVETKEZETI SZOCIALISTA MUNKABRIGÁDOKRÓL

V. Dostál: MARXISTA ESZTÉTIKÁNK ÖRÖKSÉGE (Kurt Konrad műveiről.)

J. Janousek: NEMZETKÖZI SZIMPOZIUM A SZOCIÁL-PSZICHOLÓGIÁRÓL

M. Holcák: A MEZŐGAZDASÁG ÉS A SZAKEMBEREK

NOWE DROGI

1964. 12. szám

A LEMP KB II. PLÉNUMÁNAK ANYAGA (E. Gierek beszámolója, W. Gomulka beszéde, a határozat.)

M. Jagielski: MA IS IDŐSZERŰ FELADATOK (A mezőgazdasági termelés fejlesztéséről.)

T. Lychowski: LENGYELORSZÁG A NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁSBAN (A lengyel külkereskedelem struktúrájának alakulása az elmúlt húsz évben.)

Digitized by Google

W. Laskowski: A LENGYEL SZOCIALISTA IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG NÉHÁNY PROBLÉMÁJA A MUNKÁSIFJÚSÁG KÖRÉBEN (Az eredményesebb nevelőmunka módszereiről és feladatairól.)

J. Balcerek—L. Gilejko: NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A MUNKÁSÖNKORMÁNYZATI MECHANIZMUS ELLENŐRZŐ FUNKCIÓJÁRÓL (Kasprzak rádiógyárban gyűjtött konkrét adatok alapján.)

S. Kojlo: A MONGOL MEZŐGAZDASÁG PROBLÉMÁIBÓL (Adatok a mezőgazdasági termelésről és az állattenyésztésről. A Mongol Népi Forradalmi Párt XIV. kongresszusán kitűzött mezőgazdaságfejlesztési feladatok.)

S. Dobosiewicz: AZ ÁLTALÁNOS GIMNÁZIUM REFORMJÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA (Milyen legyen az általános gimnázium profilja és tanterve?)

HOZZÁSZÓLÁSOK A TERVEZÉS ÉS GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS TÖKÉLETESÍTÉSÉNEK IRÁNYAIRÓL SZÓLÓ VITÁHOZ

HOZZÁSZÓLÁSOK AZ EGYETEM KORSZERŰ KONCEPCIÓJÁRÓL SZÓLÓ VITÁKHOZ

J. Ossowski: PÁRTMUNKA AZ IFJÚSÁG KÖRÉBEN A GDANSKI VAJDASÁGBAN

S. Ostrowski: A TURISZTIKA FEJLŐDÉSÉNEK TAPASZTALATAI LENGYELORSZÁGBAN

1965. 1. szám

A LEMP KB II. PLÉNUMÁNAK FŐ IRÁNYELVEI (Vezércikk a plénum határozatáról.)

J. Tejchma: KÖZÖS PROGRAM — KÖZÖS TEVÉKENYSÉG (Az Egyesült Néppárt novemberi IV. kongresszusáról, a Néppárt és a LEMP együttműködéséről.)

B. Malisz: VARSÓ ARCULATA (Varsó további fejlesztésének városépítészeti, közlekedési stb. problémái.)

J. Buzinski: A NÉPI TANÁCSOK SZEREPE A FALU TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI ÉLETÉBEN (A tanácsmunka eredményei az opolei vajdaságban.)

F. Majdanski: AZ ÚJ TECHNOLÓGIA GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI ASPEKTUSAI A MEZŐGAZDASÁGBAN (A wroclawi vajdaság tapasztalatai alapján.)

K. Leibler—L. Sosnowski: AZ 1964. ÉVI NOBEL-DÍJAS SZOVJET FIZIKUSOK

M. Kwiatkowski: A SOKOLDALÚ ATOMERŐ (E koncepció kialakulása és perspektivái.)

S. Widerszpil: A TÁRSADALMI STRUKTÚRA VÁLTOZÁSAINAK ÉRTELMEZÉSE A NÉPI LENGYELORSZÁGBAN (Vitacikk a szociológiai kutatásokról és értelmezésükről.)

M. Misiak: NYÍLT PROBLÉMÁK (Vitacikk a tervezés és gazdaságirányítás javításáról.)

A JUGOSZLÁV KOMMUNISTÁK SZÖVETSÉGÉNEK VIII. KONGRESSZUSA

A BELGA KOMMUNISTA PÁRT XV. KONGRESSZUSA

KULTURÁLIS CSERE A KÜLFÖLDDEL

WEG UND ZIEL

1965. január

A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS PROBLÉMÁI

F. Binder: AZ ALKALMAZOTTAK (Elemzés az alkalmazottak számának növekedéséről 1951 és 1961 között.

E. Ragionieri: TOGLIATTI ÉS A NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM (Togliatti nemzetközi politikai működésének méltatása életének különböző szakaszaiban.)

O. Horn: BÉR- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI KÉRDÉSEK (1964. évi mérleg az ausztriai megélhetési költségek emelkedéséről és a bér- és fizetési politika stagnálásáról.)

J. Fournier: LEVÉL PÁRIZSBÓL (A francia bel- és gazdaságpolitikáról, háttérben az atlanti válsággal.)

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

ИВАН ХАРШАНИ: Единство марксизма—ленинизма и единая стратегия международного рабочего класса — — — — — — — — 1

Др. ИВАН ГЕНЦИ: Использование возможностей крупного сельского хозяйства — — — — — — — — — — — — — — — 17

О СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ РЕАЛИЗМЕ (Материал дискуссии культурно-теоретической коллегии). — — — 30

ДВАДЦАТЬ ЛЕТ НАЗАД

ДОКУМЕНТЫ И ВОСПОМИНАНИЯ О РОЖДЕНИИ НОВОЙ ВЕНГРИИ — — — — — — — — — — — — — — 61

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

Об объективных законах общественной деятельности (Др. ЙОЖЕФ БАЛОГ) — — — — — — — — — — — — — — — 70

Реализм — еще «конкретнее» (ЙОЖЕФ УЙФАЛУШИ) — — — — 75

ПРИМЕЧАНИЯ

Дисциплина и демократия (Д. К.) — — — — — — — — — 81

О строительной промышленности (И. В.) — — — — — — — 82

ОБЗОР

После перевыборов — перед новыми задачами (ИМРЕ ВЕРТЕШ) — 84

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Съезд Индийской Коммунистической партии о положении страны (Л. М.) 89

ИНФОРМАЦИЯ

Дискуссия культработников (ЙОЖЕФ ФЮЛЕКИ) — — — — — 96

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

ДЕЖЕ НЕМЕШ: Внешняя политика 1927—31 гг. правительства Бетлен ДЬЕРДЬ БОРШАНИ) — — — — — — — — — — — 108

ЭНДРЕ ШИК: I. II. История Черной Африки (ДЬЕРДЬ КАЛМАР) 112

Ценное марксистское произведение о современном капитализме (Др. ЛАСЛО САМУЭЛИ) — — — — — — — — — — — 115

Михай Ваци Очерки (АНДРАШ КИШПЕТЕР) — — — — 118

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Digitized by Google

INHALT

IVÁN HARSÁNYI: Die Universalität des Marxismus—Leninismus und die einheitliche Strategie der internationalen Arbeiterklasse 1

DR. IVÁN GÖNCZI: Die Ausnützung der Möglichkeiten unserer landwirtschaftlichen Grossbetriebe — — — — — — — — — 17

ÜBER SOZIALISTISCHEN REALISMUS (Diskussionsbeitrag der kulturtheoretischen Arbeitsgemeinschaft) — — — — — — — 30

GESCHICHTLICHES VOR 20 JAHREN

DOKUMENTE UND MEMOIREN ÜBER DIE GEBURT DES NEUEN UNGARNS — — — — — — — — — — — — — 61

MEINUNGSAUSTAUSCH

Über die objektiven Gesetze der gesellschaftlichen Tätigkeit (DR. JOZSEF BALOGH) — — — — — — — — — — — 70

Der Realismus — in „konkreterem" Sinne (JOZSEF UJFALUSSY) 75

ANMERKUNGEN

Disziplin und Demokratie (GY. K.) — — — — — — — — 81

Über die Bauindustrie (I. V.) — — — — — — — — — 82

RUNDSCHAU

Nach den Neuwahlen — vor neuen Aufgaben (IMRE VÉRTES) — 84

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Der Kongress der Kommunistischen Partei Indiens über die Lage des Landes (L. M.) — — — — — — — — — — — — 89

ZUR ORIENTIERUNG

Diskussion der Volksaufklärer (JOZSEF FÜLEKI) — — — — 96

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Dezső Nemes: Die Aussenpolitik der Bethlen-Regierung von 1927 bis 1931 (GYÖRGY BORSÁNYI) — — — — — — — — — 108

Endre Sik: Die Geschichte Schwarz-Afrikas I—II. (GYÖRGY KÁLMÁR) — — — — — — — — — — — — — — 112

Ein wertvolles marxistisches Werk über den Kapitalismus von heute (DR. LÁSZLO SZAMUELY) — — — — — — — — — 115

Mihály Váczi: Der Goldfink-Vogel (ANDRÁS KISPÉTER) — — — 118

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Digitized by Google

SOMMAIRE

IVÁN HARSÁNYI: L'universalité du marxisme-léninisme et la stratégie unique de la classe ouvrière internationale — — — — — 1

DR. IVÁN GÖNCZI: Exploitation des possibilités de nos grandes entreprises agricoles — — — — — — — — — — — — 17

A PROPOS DU RÉALISME SOCIALISTE (Contribution aux debats du groupe de travail théorétic sur les questions culturelles) — 30

IL Y A VINGT ANS...

DOCUMENTS ET MÉMOIRES SUR LA NAISSANCE DE LA HONGRIE NOUVELLE — — — — — — — — — — — — 61

ÉCHANGE DE VUES

Les lois objectives de l'activité sociale (DR. JÓZSEF BALOGH) — 70
Parlons du réalisme — plus „concrètement" (JÓZSEF UJFALUSSY) 75

REMARQUES

Discipline et démocratie (K. GY.) — — — — — — — — — 81
A propos de l'industrie du bâtiment (V. I.) — — — — — — — 82

REVUE

Après la réélection — devant de nouvelles tâches (IMRE VÉRTES) 84

REVUE INTERNATIONALE

Le Congrès du Parti Communiste de l'Inde sur la situation du pays (M. L.) — — — — — — — — — — — — — — 89

ORIENTATION

Une discussion de propagandistes (JÓZSEF FÜLEKI) — — — — 96

CRITIQUE ET COMPTES RENDUS

Dezsö Nemes: La politique étrangère du Gouvernement Bethlen entre 1927 et 1931 (GYÖRGY BORSÁNYI) — — — — — — — 108
Endre Sik: Histoire de l' Afrique noire I—II. (GYÖRGY KALMÁR) 112
Un précieux ouvrage marxiste sur le capitalisme de nos jours. (DR. LÁSZLÓ SZAMUELY) — — — — — — — — — — — 115
Mihály Váczi: Le chardonneret (ANDRÁS KISPÉTER) — — — — 118

LU DANS LA PRESSE DES PARTIS-FRERES

Digitized by Google

CONTENTS

IVÁN HARSÁNYI: The universality of Marxism—Leninism and the uniform strategy of the international working class — — — 1

DR. IVÁN GÖNCZI: How to make use of the possiblities of our large-scale agricultural plants — — — — — — — — — — 17

ABOUT SOCIALIST REALISM (Contribution to the discussion, by the cultural theoretic work group) — — — — — — — — 30

EVENTS OF TWENTY YEARS AGO

DOCUMENTS AND RECOLLECTIONS ON THE BIRTH OF NEW HUNGARY — — — — — — — — — — — — — — 61

EXCHANGE OF IDEAS

The objective laws of the social activity (DR. JOZSEF BALOGH) — 70
Realism — in a more „concrete" sense (JOZSEF UJFALUSSY) — — 75

NOTES

Disciplin and democracy (GY. K.) — — — — — — — — — 81
About the Building Industry (I. V.) — — — — — — — — 82

REVIEW

After re-election — before new tasks (IMRE VÉRTES) — — — — 84

INTERNATIONAL REVIEW

The Congress of the Communist Party of India on the country's situation (L. M.) — — — — — — — — — — — — 89

ORIENTATION

A discussion of people's propagandists (JOZSEF FÜLEKI) — — — 96

CRITICISM AND BOOK REVIEW

Dezső Nemes: The Bethlen-Government's foreign policies from 1927 to 1931 (GYÖRGY BORSÁNYI) — — — — — — — — — 108
Endre Sik: History of Black-Africa I—II. (GYÖRGY KALMÁR) — 112
A valuable Marxist work on capitalism today (DR. LÁSZLO SZAMUELY) — — — — — — — — — — — — — — 115
Mihály Váczi: The Goldfinch-Bird (ANDRÁS KISPÉTER) — — — 118

FROM BROTHER-PARTIES' PERIODICALS

Digitized by Google

E SZÁM SZERZŐI

HARSÁNYI IVÁN, az MSZMP KB. Agitációs és Propaganda osztályának munkatársa; DR. GÖNCZI IVÁN, kandidátus, a Debreceni Agrártudományi Főiskola tanszékvezető egyetemi tanára; DR. BALOGH JÓZSEF, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelmi materializmus tanszékének adjunktusa; ÚJFALUSSY JÓZSEF, kandidátus, a Zeneművészeti Főiskola tanára; VÉRTES IMRE, újságíró; FÜLEKI JÓZSEF, a Társadalmi Szemle munkatársa; BORSÁNYI GYÖRGY, a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa; KALMÁR GYÖRGY, újságíró; DR. SZAMUELY LÁSZLÓ, aspiráns, a Közgazdasági Szemle munkatársa; KISPÉTER ANDRÁS, az irodalomtudományok kandidátusa

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG
BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660*.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003 a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Megjelent: 37 500 példányban

Utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1965. január 21.

Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.0256/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

Figyelmébe ajánljuk a Kossuth Könyvkiadó újdonságait!

FILOZÓFIAI KISLEXIKON

736 old. Ára: 60,— Ft

Dr. Csikós Nagy Béla

ESZKÖZGAZDÁLKODÁS ÉS ÁRRENDSZER

184. old. Ára: 17,— Ft

Hans Koch

MARXIZMUS ÉS ESZTÉTIKA

692 old. Ára: 60,— Ft

L. L. Tyerehov

MATEMATIKAI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSA A KÖZGAZDASÁGBAN

96 old Ára: 7,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
JUN 5
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

3

XX. ÉVFOLYAM 1965 MÁRCIUS

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

M. SOMLYAI MAGDA: Demokratikus agrárátalakulás — történelmi igazságtétel — — — — — — — — — — — — — — — — 1

DR. ERDEY-GRŰZ TIBOR: A kutatás fejlesztési tendenciáiról — — 12

DR. WILCSEK JENŐ: A nyereség szerepe a vállalatok irányításában 26

DR. SALGÓ LÁSZLÓ: Az amerikai neokolonializmus formaváltozásairól — — — — — — — — — — — — — — — — 39

HÚSZ ÉVVEL EZELŐTT TÖRTÉNT

DOKUMENTUMOK ÉS VISSZAEMLÉKEZÉSEK AZ ÚJ MAGYARORSZÁG MEGSZÜLETÉSÉRŐL — — — — — — — — — 57

ESZMECSERE

Realizmus és absztrakció (KISS LAJOS) — — — — — — — — 71

A gazdasági törvények objektív jellegéről (FÖLDES KÁROLY) — — 74

Törvényfetisizmus és társadalmi gyakorlat (ÁGH ATTILA) — — 81

MEGJEGYZÉSEK

Reálisabban, felelősebben! (B. J.) — — — — — — — — — — 86

SZEMLE

Hasznosítsuk a halmozódott készleteket (FILIPSZKY ZOLTÁN) — 88

NEMZETKÖZI SZEMLE

A csehszlovák gazdaság tervszerű irányításának új rendszere (JAROSLAV HOBZA) — — — — — — — — — — — — — — 94

Az MLF — a sokoldalú atomveszedelem (RÉTI ERVIN) — — — 104

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Realizmus a Nyugat művészetében (POGÁNY Ö. GÁBOR) — — — 113

Szovjet írók új elbeszélései (KÉRI ÁGOTA) — — — — — — 116

Jegyzetek könyvekről — — — — — — — — — — — — — — 119

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI

Megjelent: 37 000 példányban

Utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1965. február 17.

Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.0602/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF. 3. SZ. BUDAPEST 1965 MÁRCIUS

Demokratikus agrárátalakulás — történelmi igazságtétel

Írta M. SOMLYAI MAGDA

Húsz esztendő, történelmi mércével szinte nem is mérhető rövid idő alatt Magyarországon a parasztság életében, a mezőgazdaság szerkezetében két olyan fordulat történt, amelyhez hasonlítható évszázadokra elegendő tennivalót adott volna bármelyik korábbi történelmi korszakban. A két fordulat közül az elsőt, a demokratikusat, száz esztendő alatt sem tudta végrehajtani az úri Magyarország. Nem tudta, mert nem akarta, hogy a földreform maga alá temesse korhadt pilléreken álló uralmi rendszerét, melynek egyik fontos tartóoszlopa éppen a földbirtokrendszer volt. Az uralkodó osztályok elszánt ellenállásából természetesen következett, hogy a mezőgazdaság, a parasztság számára annyira szükséges radikális átalakuláshoz a politikai, társadalmi, az uralmi viszonyok megváltozásán keresztül vezetett az út.

A fasizmus felett aratott győzelemmel, hazánk felszabadításával lehetővé vált, hogy elpusztuljon mindaz, „ami régi, ezeréves holmi." Az 1944-es év végén, mikor az ország nagyobbik felében a háború még rombolt, a felszabadított részeken már megindult a küzdelem a háború nyomainak eltüntetéséért, az új élet formáinak kialakításáért.

Történetírók még vitatkoznak majd azon, hogy mennyire kaptuk *készen* 1944 őszén a lehetőséget, hazánkat a leghaladóbb társadalmi és politikai eszmék szerint építeni tovább, illetve mennyit adott ehhez a *maga erejéből* a magyar nép. Az azonban vitathatatlan tény — s ez erőteljesen megkérdőjelezi azok álláspontját, akik lebecsülik a belső erők szerepét —, hogy nyomban a szovjet hadsereg megjelenése után a népi bizottságok százai keltek életre és vették kezükbe — minden felső instrukció bevárása nélkül — községeink, városaink ügyének demokratikus intézését,

Digitized by Google

A demokratikus agrárátalakulás szükségessége és jellege

Jövendő életünk formálásának egyik legfontosabb feladata az agrárkérdés megoldása volt. Hogy mit kellett megoldani, az már régóta ismeretes volt. Költők és írók, közgazdászok és történészek, szociográfusok és haladó politikusok már régen feltárták, részeire bontották, elemezték elmaradott nemzeti létünk összefüggését a megoldatlan agrárkérdéssel. E múltat idéző művekből álljon itt néhány idézet, inkább emlékeztetőül, mint magyarázatul: „Vörös lobogók alatt rengeteg ezer ember ünnepel ma Magyarországon. Belereszket a gyengeszívű, annyi. Ezek az ezrek soha és sehol olyan gyorsan nem szaporodtak mint Magyarországon, hol a milliók állandó és rettenetes exlexben élnek. Ezeknek a vörös zászlóknak persze, hogy nem fáj a parlamenti exlex. Ezek új világot akarnak, rombolást és építést. És — újra mondjuk — ez a vörös zászlós tábor úgy nő, úgy jő, miként a lavina. Forradalom zúg a világon, nálunk azonban nem vulkánok tüzelnek, hanem lappangó, fojtó házi tűz pusztít. Megfulladunk, megüszkösödünk e tűzben mindannyian, ha a falakat ki nem döntjük, ha levegőt és napsugárt nem kapunk."[1]

„A magyar földkérdés 1848 óta vár megoldásra, de az azóta eltelt idő nem telt el hiába. A kérdés ugyanaz, de mi mások lettünk és más lett a világ. Vissza kell térnünk 1917 elé, vissza kell térnünk a háború előtti időkhöz, Áchim Andráshoz, vissza kell térnünk 1867-hez és 1848-hoz és olyan száz év mulasztását kell helyrehoznunk, melyben volt magyar 48—49, volt magyar 1918—1919 és melynek utolsó 20 esztendejében a Szovjetunió munkásai és parasztjai megépítették a szocializmust."[2]

Hogy mi várt megoldásra, az a társadalom haladását kívánók előtt nem volt kétséges. A megoldás módja viszont már korán sem volt egyértelmű. Erre mutat az is, hogy mire a megoldás ideje elérkezett, már félévszázados vita feszült mögötte.

A vitát felemás gazdasági és társadalmi fejlődésünk provokálta. Magyarországon az 1848-as forradalom és a forradalmi korszakot lezáró 1867. évi kiegyezés nem oldotta meg az agrárkérdést. A porosz típusú agrárfejlődés szűk határú falvakba szorította, és a feudalizmus zselléreinél is bizonytalanabb agrárpoletár-sorba kényszerítette a parasztságot, deformálta polgárosodását. Az 1848-at követő csaknem 100 esztendő alatt is időszerű maradt tehát a parasztkérdés polgári demokratikus megoldása. Ezzel a megoldással szemben ott állott az Engels által megfogal-

1 Ady összes prózai művei IV. kötet. Akadémiai Kiadó. 1964. 82. lap.
2 Révai József: Marxizmus és népiesség. Szikra, 1946. 69. lap.

Digitized by Google

mazott javaslat, amely a mezőgazdaságba is behatoló kapitalizálódással, a parasztság rétegeződésével kialakult helyzetet figyelembe véve keletkezett: „A mezőgazdasági munkásokat is — írja Engels — csak az válthatja meg borzalmas nyomoruktól, ha mindenekelőtt fő munkatárgyukat, magát a földet kivonják a nagyparasztok és még nagyobb feudális urak magántulajdonából, társadalmi tulajdonná változtatják át és a mezőgazdasági munkások szövetkezetei közösen művelik meg azt, közös számlára."[3]

A Magyar Kommunista Pártnak a két világháború között kialakult politikai, társadalmi viszonyok következtében, átmeneti időre, le kellett mondania arról, hogy ezt az elméletileg feltétlenül egyedül érvényes igazságot a gyakorlati életbe átültesse. A magyar parasztság ugyanis — a XIX. század utolsó éveiben fellobbant heves agrárszocialista mozgalom után, amely inkább a parasztság magárautaltságából, kiútkereséséből táplálkozott, mintsem a szocialista célkitűzések világos felismeréséből, megértéséből és elfogadásából — az agrárkérdés polgári demokratikus megoldása mellett kötelezte el magát. (Bár számos hirdetője maradt a „szocialisztikus" eszméknek is.) 1919 jószándékú, de időszerűtlen, elhibázott kollektivizálási kísérlete csak fokozta a parasztságban a földosztás igényét. A fasizmus előretörése is az agrárkérdés polgári demokratikus rendezését írta elő. Hiszen a fasizmus leveréséhez az ország valamennyi demokratikus erejére szükség volt, azokéra is, akik a kollektivizálással ugyan nem értettek volna egyet, de a demokratikus rendezést időszerűnek és szükségesnek tartották. Hogy meghatározott történelmi okok folytán engedni kell a parasztság földbirtoklási igényének, arra Lenin 1917-ben figyelmeztette a bolsevikokat. Ez a figyelmeztetés a mi fasizmussal, háborúval terhelt viszonyaink között még külön nyomatékot is kapott: „A legnagyobb hiba volna azonban ezt a szabályt túlozni vagy sablonosan alkalmazni (ti. azt, hogy az előrehaladottabb kapitalista országokban a mezőgazdasági nagyüzemek túlnyomó részben maradjanak meg szocializált nagyüzemekként. — S. M.), és soha sem engedni meg, hogy a kisajátított kisajátítók földjeinek egy részét ingyenesen átadják a környékbeli kisparasztságnak, de olykor a középparasztságnak is... az a szokásos ellenvetés e rendszabály ellen, amely szerint a mezőgazdasági nagyüzem technikai fölényben van, gyakran nem egyéb, mint egy elvitathatatlan elméleti igazság felcserélése a legveszedelmesebb opportunizmussal és a forradalom elárulásával."[4]

[3] Marx—Engels Válogatott Művek. I. kötet. Kossuth. 1963. 634. lap.
[4] Lenin. Az agrárkérdésről. II. kötet. Szikra, 1950. 597. lap.

Digitized by Google

A Magyar Kommunista Párt a Lenintől, a III. Internacionálétől kapott eszmei támogatás alapján, s figyelembe véve a hazai falukutatók munkásságát is — amely gazdagon árnyalva, a maga nyers valóságában mutatta meg a falu életét —, számolt a reális társadalmi és történeti viszonyokkal, s ezért az agrárkérdés polgári demokratikus rendezését szorgalmazta.

A megoldásnak így is két alapvető formája lehetséges: a *reformista* és a *forradalmi* megoldás. Az agrárkérdés *reformista* megoldása lassú evolúciós folyamat, amelyet felülről irányítanak. A hatalmat a burzsoázia gyakorolja, és a földkérdés megoldásával is a burzsoá érdekeket akarja kielégíteni, megkísérelve, hogy kirekessze ennek hasznából a dolgozó parasztságot. A történelmi tapasztalatok szerint azonban a burzsoázia, bármennyire érdekelt is a belső piac fejlődését gátló feudális maradványok felszámolásában, politikai meggondolásból — a magántulajdon sérthetetlenségének „szent" elve miatt — kompromisszumot köt a feudális erőkkel. Megelégszik olyan intézkedésekkel, amelyek korlátozzák a földbirtokos-osztály politikai kiváltságait, de nem törekszik ennek az osztálynak a felszámolására.

Az agrárkérdés megoldásának *forradalmi* útja a nagybirtokok határozott kisajátítását, a földbirtokos-osztály gazdasági és politikai hatalmának megszüntetését, s ennek az osztálynak a felszámolását jelenti. A földtulajdont a parasztságon belül is egyenlősíti. Mindezt a dolgozó parasztság, s közvetve az összes dolgozó rétegek érdekében teszi. Ez elképzelhetetlen anélkül, hogy a munkásosztály legalábbis részese ne legyen a hatalomnak.

Mindebből természetesen következik, hogy az *agrárprobléma megoldásának jellege* mindenekelőtt a hatalom jellegétől függ. Ez összefüggésben van azzal, hogy milyen típusú forradalom keretében kerül napirendre az agrárkérdés rendezése. E megoldás jellegét tekintve az is meghatározó tényező, hogy mi történik a földbirtokos-osztállyal, hogy kik vesznek részt az agrárátalakulás végrehajtásában, pontosabban: hogy mennyire kapcsolódnak be ebbe a nép tömegei, s végül — az előbbiekkel összefüggésben — hogy milyen méretű és mélységű a földbirtokok kisajátítása.

Magyarországon 1944—45-ben a szovjet hadsereg által felszabadított területeken népi demokratikus fejlődés bontakozott ki. A hatalom döntően a munkásosztály kezébe került; ez az osztály bevonta a hatalom gyakorlásába a parasztságot és — a sajátos történelmi viszonyok folytán — az ipari burzsoázia fasizmusellenes elemeit is. A munkásosztály vezető szerepe a hatalomban s a kedvező nemzetközi és belső fejlődés lehetővé tették, hogy a régóta esedékes polgári demokratikus követelmények megvalósítása igen mélyrehatóan és kiterjedt mértékben menjen

Digitized by Google

végbe; így ez már nem egyszerűen a polgári demokratikus fejlődés teljessé tételét, ennek forradalmi válfaját jelentette, hanem egyben a *szocialista átalakulás kezdeti lépéseit* is.

Ez volt a természetes fejlődési folyamat, ha figyelembe vesszük, hogy az ismeretes történelmi okok következtében nem lehetett ugyan közvetlen taktikai célkitűzés a szocialista forradalom, de az a kor, amelyben a feudális maradványok felszámolása napirendre került, mégsem a polgári forradalmak időszaka volt már. Nyilvánvaló tehát, hogy a feladat sem egyszerűen a polgári forradalmaknak valami második, javított kiadása volt. Ezért amikor pótoltuk a történelem, a polgári demokratikus forradalom mulasztásait, ez alatt az idő alatt nem szüntek meg, hanem tovább éltek és hatottak az új történelmi viszonyoknak, a *szocialista forradalmak korának* törvényszerűségei is. A hatalom, a társadalmi fejlődés ilyen jellegű átalakulásában természetesen igen nagy szerepe volt annak, hogy a Szovjetunió szabadította fel hazánkat, s hogy a szovjet hadsereg egységei — a Szövetséges Ellenőrző Bizottság döntése értelmében — itt maradtak.

Államhatalmunk, amelyben döntő szava a munkásosztálynak volt, a földreform-rendeletet azzal a nem is titkolt céllal hozta meg — s ennek egyes paragrafusai ki is fejezték ezt —, hogy a végrehajtás forradalmi eszközökkel: a népi tömegek aktív részvételével történjék, s a földműves nép földhözjuttatásával egyidejűleg a földbirtokos-osztály szűnjék meg.

Most megpróbáljuk a végrehajtás néhány döntő fázisának felvázolásával érzékeltetni, hogy mennyire meghatározó jelentőségű volt a földreform jellegét illetően az a tény, hogy végrehajtása egy népi demokratikus átalakulás folyamatában, az érdekeltek igen aktív közreműködésével történt.

A demokratikus agrárátalakulás megvalósulása

Mindjárt a rendelet megalkotásával kell kezdenünk. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés pártjai közül csak a Magyar Kommunista Pártnak és a Nemzeti Parasztpártnak volt *határozott és publikált elképzelése* az agrárkérdés megoldásáról. A többi párt hallgatott, illetve hosszadalmas viták erőszakolásával akart időt nyerni. A szegényparasztok azonban *cselekvést vártak, cselekedni akartak.* 1945 január, február havában az azonnali földosztást követelő paraszti küldöttségek mindennapos vendégei voltak az Ideiglenes Kormánynak. Emellett a falvakban is egyre célratörőbben foglalkoztak a szegényparasztok a földreform gondolatával, készültek a megvalósításra. Tömeggyűlések követelték a nagybirtokok felosztásának megkezdését, foglaltak állást a bir-

Digitized by Google

tokmaximum vitájában, földigénylő bizottságokat választottak, megkezdték a helyi előkészítő munkákat, sőt február végén, március elején nem egy helyen az osztáshoz is hozzákezdtek. A szegényparasztságnak ez a cselekvő türelmetlensége nem sok kétséget hagyott sem a végrehajtás radikalizmusát, sem időpontját illetően. Természetes, hogy a *Kommunista Párt a magáévá tette ezt a türelmetlenséget,* s maga is szervezte a parasztság akcióit. Ennek eredményeként március 18-án megjelent a földreform azonnali végrehajtásáról szóló rendelet.

Az ország nyugati felében még dörögtek az ágyúk, még pusztult az ország, de *a felszabadított részeken megtörtént a ítélethirdetés népünk legnagyobb perében,* s a tömegek megkezdték ennek végrehajtását. Nem mindennapi fáradságot, vesződséget, türelmet igényelt ez a szegényparasztoktól. Fennakadás mégis inkább csak a hivatali természetű munkákban fordult elő, a munka tartalmi részében alig. Pedig a földigénylőknek egyszerre kellett megbírkózniuk a kisajátítottak ellenállásával, a paraszti burzsoázia gáncsoskodásával, gyakran a saját soraikban levő hitetlenkedéssel vagy kapzsisággal, valamint a kevés felosztható föld és az igénylők nagy száma közötti ellentmondásból fakadó számtalan problémával. Mindez azonban nem akadályozta meg sem a kiosztást, sem a felparcellázott földek megművelését. Július végére az újgazdák többsége megkapta a telekkönyvi bejegyzést helyettesítő birtoklevelet, s a viszonyokhoz képest nagyobb fennakadás nélkül elvégezték a szükséges mezőgazdasági munkákat is, tanúbizonyságául annak, hogy mekkora teremtő és alkotóereje van a népnek, ha kezébe kapja sorsa intézését.

Az igazi küzdelem azonban csak ezután következett. Ahol kevés volt a felosztható föld és sok az igénylő, ott a szegényparasztok gyakran alkalmazták az elkobzási paragrafust, amelyet a háborús és népellenes bűnösök birtokaira mondott ki a rendelet, s ezen a címen 200 holdnál kisebb kulák- és 100 holdnál kisebb úribirtokokat is részben vagy egészben felosztottak. Ezt a nincstelenek a népi demokrácia védelme alatt, a rendelet forradalmi értelmezésével tehették meg. Akik azonban ennek kárát látták — a kisajátított nagybirtokosok, úribirtokosok, a korábbi gőgjükért, embertelen bánásmódjukért most földjeikkel fizető kulákok —, rövid, döbbent hallgatás után tiltakozásban törtek ki, bizonygatták, hogy nem háborús bűnösök, nem voltak népellenes magatartásúak, s kezdték *visszaperelni* földjeiket.

A földigénylő bizottságok forradalmi lendülettel, igazukba vetett mélységes hittel védelmezték elkobzást kimondó határozataikat. Ezt érzékelteti néhány sor a kabai szegényparasztok egyik beadványából, amelyben tiltakoznak a kiosztott föld visszapere-

Digitized by Google

lése ellen: „Ha nem lehettünk szálfák e földön, leszünk cserjék, tarackok, vagy legalábbis gyomok. Úgy kapaszkodunk mi szeretett földünkbe, mint a tarack, melyet mindig irtani kell. Tesszük ezt azért, mert szeretjük a földet. Nemcsak azért, mert nekünk adta a most fennálló rendelkezés, hanem munkánk után ebből élünk. Mi megértettük a hívó szót: azé a föld, aki megmunkálja!"[5]

Csaknem egy évig hangos volt az ország a szegényparasztok jelszóvá lett tiltakozásától: „Földet vissza nem adunk!" Óriási küzdelem volt ez. Kimenetelétől nemcsak a *földreform sikere* függött, de egész *továbbfejlődésünk.*

Hogyan tovább?

A földreform végrehajtásának első két szakasza — a földreform-rendelet életbelépése és a földek szétosztásának hónapjai — az *általános demokratikus fellendülésnek* és a *reakciós erők dezorganizáltságának* az idejére esett. Ez nemcsak a földosztás zavartalan menetét biztosította, hanem megengedte, hogy a földreform a lehető legkövetkezetesebben, agrárforradalmi módszerekkel menjen végbe. A megvalósulás során, a kedvező politikai viszonyok következtében, tovább erősödtek, a rendeletben amúgy is meglevő forradalmi jegyek. Ez mutatkozott meg a birtokhatárok öntevékeny leszállításában és az elkobzási paragrafus rendkívül radikális alkalmazásában is. Mindez természetesen a demokratikus és a reakciós erők közötti éles harcban realizálódott.

1945 nyarán a népi demokratikus fejlődés és ennek eredményei, ezen belül a földreform jellegében bekövetkezett forradalmi eltolódás, szükségképpen felvetették a kérdést: *merre fog haladni az ország társadalmi fejlődése?* Népi demokratikus fejlődésben erősödnek és szaporodnak-e a szocialista átalakulás jegyei, vagy megáll a fejlődés a demokratikus átalakulásnak már elért fokán, sőt esetleg lassan vissza is csúszik egy teljesen polgári demokratikus szintre?

A két perspektíva nyílt vitatása nemcsak a felszabadulással bekövetkezett forradalmi fejlődés már elért eredményeinek volt a következménye, hanem a nemzetközi és hazai erőviszonyok átrendeződésének is.

A magyar burzsoáziának a német és magyar fasizmussal szembenálló része, amely a felszabadulás után bekerült a Függetlenségi Frontba, s ott a Kisgazdapárt körül csoportosult, 1945 nyarán szembeszegült a továbbhaladás gondolatával. Ennek je-

[5] A. L. Debrecen. Hajdú megyei Földhivatali iratok. Kaba. K. F. B. 1945—46.

Digitized by Google

gyében összefogott a Függetlenségi Fronton kívül levő volt földbirtokos, finánctőkés és egyéb reakciós, burzsoá elemekkel.

A haladás és a reakció tábora közötti küzdelem az őszi választások után teljesen kiéleződött. A Kisgazdapártba befészkelődött reakció ekkor elérkezettnek látta az időt arra, hogy széles fronton támadást indítson a további demokratizálódás megakadályozására. De a már elért sikereket is fel akarta számolni, s ezért megpróbálta kiszorítani a munkásokat és parasztokat a hatalomból. Ebben a támadásban központi helyet foglalt el a földreform elleni harc. Nem véletlenül! A földreform ugyanis egyszerre két irányból is rendkívül erősen hatott demokratikus fejlődésünkre: úgy is, hogy megfosztotta egyik fontos *gazdasági bázisától* a politikai hatalmát vesztett reakciót, s úgy is, hogy *százezrek erejét, támogatását* nyerte meg a demokrácia számára.

A Kommunista Párt — bár nem ellenezte a földosztó szegényparasztok radikalizmusát — a koalíció fenntartása érdekében óvakodott attól, hogy kiélezze a vitát, s ezért gyakran türelemre intette a nincsteleneket. A reakciónak a Kisgazdapárt által támogatott 1945 őszi támadása azonban megmutatta, hogy régi formájában nem tartható fenn tovább az osztályszövetség. A választások után megindított támadással a városi és falusi burzsoázia mondta fel ezt a szövetséget. Ezek után világos volt a tennivaló a demokratikus erők számára: *az elért eredmények megvédésével* biztosítani kellett a szegényparasztsággal való tartós szövetség feltételeit. A legfőbb feltétel pedig a kiosztott föld birtoklási jogának megszilárdítása volt.

A Kommunista Párt, összefogva a Nemzeti Parasztpárttal, amely ebben a kérdésben a legmegbízhatóbb szövetségese volt, a Nemzetgyűlés elé vitte a földreform radikalizmusa körül kiéleződött vitát. A Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt néhány baloldali politikusa is támogatta küzdelmüket. Amíg a Nemzetgyűlésben, tehát a legmagasabb politikai szinten folyt a vita, a szegényparasztok sem ültek tétlenül: vitatkoztak, fellebbeztek, bírósági tárgyalásokra jártak, tanúvallomásokat tettek, ahogyan éppen az ügyek állása megkívánta. 1946 februárjától a Magyar Kommunista Párt irányításával *országos népmozgalom bontakozott ki a reakció általános támadásának visszaszorítására.* Nemcsak a földreform eredményeinek megvédését követelték, hanem a közigazgatás demokratizálását, a malmok községesítését, az élelmiszerkészletek ellenőrzését, a bankok államosítását, az egyház visszavonulását a politikai életből, és más követeléseket is. A tömegmozgalmak hatására a Kisgazdapárt kénytelen volt elfogadni e követeléseket. Megszületett a tövény a földreform védelmére, s ez kimondta, hogy az 1946. január hó 1-e előtt a föld-

Digitized by Google

reform céljára igénybevett és kiosztott ingatlant (néhány kivételtől eltekintve) *nem lehet visszaítélni* volt tulajdonosának.

Az elmondottak után nem igen kell további magyarázatot fűzni ahhoz a megállapításunkhoz, hogy a magyarországi 1945-ös földreform, mint a népi demokratikus átalakulás lényeges alkotóeleme, *agrárforradalom* volt. Felszámolta a földbirtokos osztályt, földhöz juttatta a szegényparasztság százezreit. Minthogy pedig jelentősen érintette a paraszt-burzsoáziát is, és lényegében véve a kártérítés illetve megváltás kifizetése is elmaradt, már a legradikálisabb polgári demokratikus agrárforradalmon is messze túlmutatott. A földreform végrehajtása, eredményeinek megvédése megszilárdította a munkásság és szegényparasztság szövetségét, biztosítva ezzel a *szocialista forradalom végigvitelének döntő feltételét.*

A földosztással azonban, bármilyen radikális volt is, nem oldódhatott meg nálunk *véglegesen* a földkérdés. A kisparaszti parcella nem kiút a paraszt számára, még népi demokratikus politikai viszonyok között sem.

A földreform végrehajtása után szinte nyomban nyíltan vitatott problémává vált az, hogy *nem lett volna-e helyesebb, ha azonnal a nagybirtokok kollektivizálásának útjára lépünk.* Akik ezt tartották volna célravezetőbbnek, azok a termelés érdekével, a nagybirtokok nagyobb termelékenységével érveltek, s azzal hogy a XX. században az agrárfejlődés tendenciája világszerte a koncentráció, a nagyüzemi gazdálkodás felé halad. 1945 politikai, társadalmi és gazdasági viszonyai között azonban egy *átmeneti időre* érvényüket vesztették ezek az elméletileg megcáfolhatatlan érvek. Hiába volt ugyanis tény az, hogy a nagyüzem termelékenyebb, ha a mezőgazdaságot ért háborús károsodás, a parasztság földigénye miatt egyszerűen *nem lehetett* megindítani a nagybirtokon a termelést. A felosztott földeken viszont önként mozgásba jött az addig megmozdíthatatlan munkaerő. Traktorok és igavonó jószág híján tehénnel, vagy egy rossz gebével, embertelenül nehéz munkával, de megművelték a szegényparasztok a kapott földet. 1945-ben tehát, a mezőgazdaságot ért óriási károsodás miatt, a kisparcellákon folytatott egyéni gazdaság volt a mezőgazdasági termelés megindításának egyetlen lehetséges módja, mert a kisgazdaságok termelési feltételeit könnyebb volt megteremteni, mint a nagybirtokokét.

A termelés megindításán kívül azért is szét kellett osztani a földet, mert a szegényparasztokban *megfellebbezhetetlenül élt a föld iránti igény.* Időt kellett kapniuk ahhoz, hogy a maguk gyakorlatából győződjenek meg a földosztás túlhaladott voltá-

Digitized by Google

ról. Enélkül nem érezték volna magukénak a demokráciát, nem tudtak volna felszabadult szívvel melléállni, harcolni érte. Mikor eredményei már zárt keretté váltak, amelyet nem lehetett széttörni, mert védte azt a szegényparasztok szorosra záródott rendje, a fiatal magyar demokrácia ereje, akkor meg lehetett kezdeni az elméleti vitát: mit és mennyit volt képes megoldani a földreform a mezőgazdaság, a parasztság problémáiból. Akkor már nemcsak lehetséges, hanem szükséges is volt ez, mert a földreform korlátai gyorsan érezhetővé váltak. Hamarosan bebizonyult hogy *amennyire 1945 tavaszán nem lehetett más úton elindulni, mint a földreform útján, ugyanúgy nem lehet csak ezen az úton keresni a további fejlődést.*

A földreform legfőbb és nyomban jelentkező korlátja az volt. hogy nem tudott földet adni minden nincstelennek, mindazoknak, akiket a nagybirtokok felosztásáig, ha mostohán is, de a föld tartott el. A földreform után átmenetileg még rosszabbodott a földosztásból kimaradottak helyzete, de még a törpebirtokosoké is. A leromlott ipar nem adott munkaalkalmat, a kulákgazdaságok munkaerő-igénye pedig nem volt nagy. A munkanélküliek nagy tömege természetszerűen igen alacsony szinten tartotta a munkabéreket. Ez az állapot nem maradhatott meg tartósan: nemcsak azért nem, mert családok ezreinek kellett a mindennapi gondokkal megküzdeniük, hanem azért sem, mert politikai okokból sem lehetett megengedni, hogy ilyen viszonyok között éljen a népi demokrácia megbízható tömegbázisának a szegényparasztságnak egy nem lebecsülhető része.

Hogy a földreform nem tudja véglegesen megoldani a paraszti problémákat, azt a kapott földön sokat verejtékező, de ebből kevés hasznot látó újgazdák legokosabbjai, a politikailag messzebbre látók is hamar felismerték. A föld nélkül maradottak, az újgazdák egyéni gondjai párosultak az országos termelési gondokkal. Meg kellett szüntetni *mezőgazdasági termelésünk elmaradottságát,* mert enélkül lehetetlen volt teljesíteni a demokrácia elsőrendű parancsát: a tömegek életszínvonalának emelését.

A földreform után fennmaradó és a frissen jelentkező paraszti gondok megoldásának, a termelési színvonal emelésének módjaként a *nagyüzemi kollektív gazdálkodásra* való áttérés kínálkozott. A Magyar Kommunista Párt 1947 őszén idejét látta annak, hogy ebben egy lépéssel előbbre haladjunk. Elérkezettnek látta azt az időt, amelyet Lenin megjósolt: „A földosztás csak kezdetnek volt jó. Azt kellett megmutatni, hogy a földet elveszik a földbirtokosoktól, hogy a parasztok kapják meg. Ez

Digitized by Google

azonban nem elég. A kivezető út csakis a föld társas megművelése lehet..."[6]

Nem mondhatjuk, hogy a földreform után még mindig nehéz gazdasági körülmények között élő szegényparasztság többsége a szövetkezésben látta volna a jövő egyetlen útját, de az is helytelen, ha nem hangsúlyozzuk, hogy számosan voltak, akik gondoltak rá, akik spontánul már szervezkedni is kezdtek.

A Magyar Kommunista Párt Lenin tanítása és a maga tapasztalata alapján jól tudta — s kezdetben még gondolt rá —, hogy hosszú az út a régiből való kiábrándulás, annak tagadása, és az új elfogadása, gyakorlása között. Ezért az első években vigyázott arra, hogy se a formát, se a tempót ne sürgesse, hanem ez essék egybe a parasztok tudatának érlelődésével. A hiba az 50-es évek elején kezdődött azzal, hogy túl heves lett a „sürgetés", hevesebb, mint amilyen gyorsan érlelődött a szegényparasztok tudatában a változás szükségszerűségének belátása. Gyakran még azok is megriadva álltak szembe az addigi sorsuktól gyökeresen eltérő átalakulással, akik eszükkel már felfogták a változás szükségességét. Még szűk volt a bázis, azoknak a tábora, akik szívükkel és értelmükkel egyszerre és gyorsan fogták fel, hogy új útra kell lépni; túl szűk volt ahhoz, hogy a fejlesztés ütemében képes legyen meggyőzni a félőket, a közömbösöket, sőt az ellenségeseket is az új út helyességéről és elkerülhetetlenségéről. A kisparaszti illúziókkal még le nem számolt szegényparasztoknak a szövetkezéstől való húzódozása és a szövetkezeti mozgalom fejlesztésének hibái azonban szubjektív tényezők voltak; ezek nem másítják meg azt az objektív igazságot, hogy a földreform a maga óriási pozitívumai ellenére sem volt már képes megoldani a parasztság gondjait, s hogy a megoldás útja a szövetkezés volt.

Ma a történelem már igazolta azt, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom — ha az 1950-es években elkövetett súlyos hibák miatt éles vitákra adott is alkalmat — mégis a paraszti jövendő útja.

A Magyar Szocialista Munkáspártnak az ellenforradalom után kialakított és folytatott parasztpolitikája a bizonyíték arra, hogy pártunk megértette a történelem intését, tanítását, s az elérhető legkevesebb megrázkódtatással vezette át a parasztság egészét abba az új történelmi korszakba, a szocializmus korszakába, amely 1945-ben nyílt meg egész népünk számára.

[6] Lenin: A munkásosztály és a parasztság szövetsége. Szikra, 1955. 449. lap.

Digitized by Google

A kutatás fejlesztési tendenciáiról

Írta: Dr. ERDEY-GRÚZ TIBOR

A felszabadulás óta eltelt húsz év minőségileg és mennyiségileg egyaránt gyökeresen átalakította Magyarország tudományos életét. E két évtized világszerte nagymértékben megnövelte a kutatómunka társadalmi jelentőségét és terjedelmét. A fejlett ipari országok évről évre rohamosan növekvő összegeket és munkaerőt szánnak tudományos célokra, s e téren az évi fejlesztés aránya (rátája) lényegesen meghaladja az általános gazdasági és demográfiai fejlődés arányát. Magyarországon azonban e korszakban különösen nagy volt a tudomány társadalmi szerepének *viszonylagos* növekedése. A felszabadulás előtt ugyanis nálunk a tudomány társadalmi jelentősége és megbecsülése sokkal kisebb volt, mint akkor a fejlett országokban, ma pedig a tudomány sok vonatkozásban megközelítőleg — ha még nem is teljesen — olyan helyet foglal el, mint amilyent a Szovjetunióban és a fejlett kapitalista országokban. Hazánkban a viszonylagos mennyiségi elmaradás megszüntetése mellett a tudományos élet minőségi átalakítása is időszerűvé és szükségessé vált. Az elavult idealista világnézet helyett, amely a felszabadulás előtt uralkodó és hivatalos volt, a korszerű, dialektikus materialista világnézetet kellett uralkodóvá tenni a kutatásban is, s ez főleg a társadalomtudományok területén volt nagy feladat.

A két világháború között Magyarországon nagyon keveset áldoztak a tudományra. 1945 előtt mindössze 21 állami kutatóintézet volt, de ezek többsége valójában inkább minőségellenőrzéssel foglalkozott, mintsem szoros értelemben vett tudományos kutatással. Nemzetközi színvonalú ipari kutatórészleg pedig csak egy volt (az Egyesült Izzóé), gyártmányfejlesztéssel is csak néhány gyárban foglalkoztak. A tudományos kutatás túlnyomóan egyetemi tanszékeken folyt, igen szerény keretek között. Volt ugyan 1938-ban összesen 380 egyetemi és főiskolai tanszék (a hittudományiakon kívül) az országban, de ezeken csak mintegy 950 díjazott oktató (professzortól gyakornokig) dolgozott. A legnagyobb tanszékek évi oktatási és kutatási dotációja sem volt több 2400 pengőnél (beleértve a műszerbeszerzésre fordítható összegeket is). E nagyon szegényes kereteket csak egyes (főleg orvosi és természettudományi tanszékeken) bővítették számottevően a díj-

Digitized by Google

talan tanársegédek, adjunktusok és a doktoranduszok, valamint a hallgatók által fizetett laboratóriumi díjak.

Néhány tanszéken nemzetközi tekintélyű tudósok működtek ugyan, és kiemelkedő tudományos eredményeket értek el, a tanszékek zömén azonban az anyagi eszközök hiánya szűkre szabta a kutatás lehetőségeit. Ezért sok kiváló tehetségű magyar kutató vándorolt ki olyan országokba, amelyekben kedvezőbbek voltak a kutatás lehetőségei.

A Magyar Tudományos Akadémiának a felszabadulás előtt semmiféle kutatóintézménye nem volt, s kiadói tevékenysége is igen szűk maradt; 1938-ban pl. 21 tudományos könyvet és 7 folyóiratot adott ki.

A háború a még meglevő igen szerény kutatási bázis nagy részét is elpusztította, illetőleg szétzilálta. A felszabadulás utáni első években (anyagilag és politikailag egyaránt) csupán a helyreállításra, s a marxista szemlélet szélesebb körű behatolásának az előkészítésére tellett. Csak a negyvenes évek végén indult meg a kutatómunka hatékonyabb támogatása, tartalmi és szervezeti vonatkozásban a szocialista társadalmi rendnek megfelelő átalakítása.

Ebben az időszakban a tudomány területén is kezdett érvényesülni annak a hatása, hogy az ország egyrészt megszabadult a korábbi osztrák, majd német uralkodó befolyástól, amely a tudomány legtöbb területére is kiterjedt, másrészt felszabadult a kapitalista termelési viszonyok alól. A szocializmus építésének megindulásával rohamosan megnőtt a tudomány társadalmi megbecsülése is, megerősödött az a felismerés, hogy a kutatómunka nem költséges fényűzés, hanem az ország gazdasági és kulturális felemelkedésének nélkülözhetetlen tényezője.

Nagy jelentőségű volt a Magyar Tudományos Akadémia átszervezése 1949-ben. Ennek eredményeként létrejöttek az első akadémiai kutatóintézetek, majd kiépült a kutatóintézetek széles hálózata, továbbá sok tanszék bekapcsolódott az Akadémia tudományos munkájába. Ugyancsak nagy volt a jelentősége annak, hogy számos ipari kutatóintézet is létesült.

Ha nem is volt töretlen az utóbbi másfél évtizedben a hazai tudományok fejlődése, mégis nagy eredményeket mutat fel. Bár az érdemleges eredmények számszerűen nem fejezhetők ki, némi képet ad a fejlődésről az, hogy 1963-ban 131 kutató- és fejlesztőintézet működött az országban (ezek közül 39 az Akadémia szervezetében), összesen mintegy 5500 kutatóval. Továbbá: csaknem 650 egyetemi tanszéken mintegy 6700 oktató és kutató dolgozik, s ők az egyetemi oktatómunkán kívül, munkaidejük egy részében — az egyetemi törvény előírásának is megfelelően — tudomá-

Digitized by Google

nyos kutatással foglalkoznak. Ezenkívül számos iparvállalatnak van kutatórészlege. A Magyar Tudományos Akadémia 1963-ban 158 tudományos könyvet és 71 folyóiratot adott ki.

Igen nagy mértékben bővültek a kutatás rendelkezésére álló pénzügyi keretek is. Ma számos nagy tanszék közvetlen kutatási és oktatási költségvetése már meghaladja a félmillió forintot (a béreken és általános üzemeltetési költségeken kívül). A Budapesti Műszaki Egyetemen pl. 1963-ban átlag 185 000 forintot kaptak szoros értelemben vett kutatásra azok a tanszékek, amelyeken a Művelődési Minisztérium finanszírozza a tudományos munkát. 1963-ban a nemzeti jövedelemnek mintegy 1,4 százalékát fordítottuk alap-, alkalmazott és fejlesztési kutatásokra (beleértve a beruházásokat is). A műszaki fejlesztésre fordított összegekkel együtt a nemzeti jövedelem mintegy 2,4 százalékát használtuk fel az újra való törekvés finanszírozására. Ezek az arányok már nincsenek nagyon messze a legfejlettebb ipari országokban kutatásra és fejlesztésre fordított összegek arányaitól.

Mindazonáltal kérdéses, hogy az újra való törekvés céljait szolgáló anyagi eszközök felhasználása a legcélszerűbben, a társadalom számára optimális módon történik-e. Egyrészt ugyanis nyomós érvek szólnak amellett, hogy a kutatásra fordított összegekből nem elég hányad jut az alapkutatásokra. Másrészt indokolt az a bírálat, hogy a kutatásra szánt összegeket nem eléggé a legsürgősebb feladatok megoldására koncentráltan használják fel, sőt esetleg egy részüket nem is kutatásra, hanem burkoltan közvetlenül a folyó termelés költségeire fordítják.

A megoldásra váró tudományos problémák száma óriási, és napról napra növekszik. Egy-egy ország erejét — különösen a kicsikét messze túlhaladná. ha valamennyi felmerült probléma megoldására vállalkoznék. Ezért nekünk is nagy körültekintéssel, tervszerűen kell kidolgozni azt, hogy a termelés és a kulturális haladás vonatkozásában melyek jelenleg, a mi viszonyaink között a legfontosabb tudományágak és a legsürgősebben megoldandó tudományos problémák. Ezekre kell a hazai kutatási kapacitás (élő és tárgyiasult munka) nagy részét koncentrálni. Emellett azonban kellő kutatási kapacitást kell szabadon hagyni olyan kutatások, alapkutatások számára is, amelyek a tudomány általános fejlődésének előmozdítását szolgálják, s előre nem látott gyakorlati feladatokat kívánnak megoldani. Az ilyen alapkutatási eredmények ugyanis nélkülözhetetlen tartalékok a jövő gyakorlata számára. A mai gyors fejlődés korszakában e tartalékok „lappangási ideje" többnyire rövid; a legelvontabb tudományos eredmények nagy része is hamar utat talál a gyakorlatba. Nagy rö-

Digitized by Google

vidlátásra vallana tehát, ha az alapkutatások eredményeit improduktív, „elfekvő készletnek" minősítenők.

A kutatási kapacitásnak a népgazdaság és a kulturális forradalom számára legelőnyösebb felhasználását van hivatva elősegíteni az országos távlati tudományos kutatási terv. E terv hozzájárult a kutatómunka tervszerű irányításának megjavításához és az anyagi eszközöknek országos érdekeket szem előtt tartó elosztásához; ma már mégsem lehetünk megelégedve vele. Egyrészt ugyanis előkészítése idején a népgazdaság távlati fejlesztésére vonatkozó olyan feltételezésekre alapult, amelyek azóta — a nemzetközi együttműködés konkrétabb kibontakozása és egyéb okok folytán — lényegesen módosultak, s egységesen kidolgozott távlati népgazdasági terv alakjában még máig sem kristályosodtak ki. Márpedig a reális távlati tudományos tervnek távlati népgazdasági terven kell alapulnia. Másrészt viszont az eddigi tapasztalatok szerint a távlati kutatási terv az adott körben fontos problémák túlságosan széles körét öleli fel, ezért nem ad elég határozott útmutatást az erőknek az országosan, távlatilag lefontosabb problémákra való összpontosítására. Ezt a hiányosságot időközben a Tudományos és Felsőoktatási Tanács igyekezett ugyan csökkenteni azzal, hogy a hazai viszonyok mélyrehatóan elemzése alapján differenciáltan kidolgozta az egyes tudományágak legkedvezőbbnek látszó fejlesztési arányait (ezek a leginkább kiemelt tudományágazatokban mintegy évi 25 százalékig terjednek). A végrehajtást biztosító és kellő hatáskörű tárcaközi szerv hiányában azonban az eszközöknek még a távlati kutatási terv, illetőleg a TFT javaslata szerint lehetséges mértékű koncentrálása is csak részben valósult meg. Ezért a népgazdaság harmadik ötéves tervének jóváhagyása után, a távlati népgazdasági terv kidolgozásával párhuzamosan felül kell vizsgálni és tovább kell fejleszteni — tudományos, tartalmi és operatív szempontból egyaránt — a tudományos kutatás országos távlati tervét is.

*

Nemzeti jövedelmünknek ma már számottevő részét fordítjuk tudományos kutatásra, valamint műszaki fejlesztésre, és e hányad a jövőben minden bizonnyal tovább növekszik. Ezért a távlati és a rövidebb időszakokra szóló tudományos kutatási tervek kidolgozása egyaránt nagy felelősséggel jár. Nagy figyelemmel kell lenni arra, hogy csak akkora összegeket vonjunk el a kutatás számára a népgazdaság egyéb ágaitól, amekkorát a termelés és a kulturális élet előirányzott fejlesztése indokol. Ha ugyanis, a kelleténél többet fordítunk az újra való törekvésre,

Digitized by Google

akkor indokolatlanul korlátozzuk a már meglevő ismeretek jelenlegi kiaknázását az életszínvonal emelésére és a kulturális szükségletek kielégítésére; ha viszont a kelleténél kevesebbet használunk fel e célra, akkor mai, átmeneti előnyök kedvéért a jövő fejlődés ütemét korlátozzuk indokolatlanul, „megesszük a jövőnket".

Biztos módszert, általános érvényű receptet a helyes arányok megállapítására, a sok évre szóló kutatási tervek elkészítésére még nem sikerült kidolgozni, bár nemcsak a szocialista, hanem a tőkés országokban is foglalkoznak ezzel. Hogy megbízhatóbban tervezhessünk, ahhoz sokkal jobban kellene ismernünk a tudományok fejlődési törvényszerűségeit, továbbá azt, hogy a társadalmi gyakorlat különböző ágainak tervezett ütemű fejlesztéséhez az egyes tudományágak milyen ütemű és arányú fejlesztése a legkedvezőbb, vagyis milyen a reális korreláció a társadalmi gyakorlat és a tudomány bizonyos vonatkozásban összetartozó ágainak optimális fejlesztése között. A termelési gyakorlat vonatkozásában a legfontosabbak persze a természettudományok fejlődési törvényei, továbbá ezek fejlesztési ütemének és arányának viszonya a termelés különböző ágainak fejlesztési mértékéhez.

Ha a részletekre vonatkozóan még nagyon hiányosak is az ismereteink, fő vonásaiban már felismerhető a természettudományok fejlődésének néhány fontos törvényszerűsége. Már ezek is némileg hozzájárulhatnak a tudomány jövőbeli társadalmi szerepének megítéléséhez.

A természettudományok gyorsuló fejlődése

A tudományok fejlődési ütemével foglalkozva már *Engels* arra a következtetésre jutott, hogy adott időszakban a tudomány az előző nemzedékek által összegyűjtött tudás volumenével arányosan növekszik. A rendelkezésünkre álló statisztikai adatok szerint az utóbbi időben mintegy 8—10 évenként megkétszereződik a világszerte tudományos kutatásra fordított élő és tárgyiasult munka. Reális becslés alapján azt állíthatjuk, hogy azoknak, akik a Földön valaha is tudománnyal foglalkoztak, 90 százaléka napjainkban él, és a tudomány az utóbbi félévszázadban sokkal többet produkált, mint az összes előző korszakokban.

A fejlődés gyorsulásának egyik oka az, hogy az emberiség történelme folyamán nemzedékről nemzedékre több tudás halmozódik fel. Minden nemzedéknek nagyobb tudásanyag áll a rendelkezésére, mint amennyit az előző nemzedék örökölt. A felhalmozódott tudásanyag növekvő mértékben bővíti ki további jelenségek és kölcsönhatások felfedezésének, mélyebb összefüg-

Digitized by Google

gések feltárásának, átfogóbb elméletek kidolgozásának a lehetőségeit. Elősegíti a haladást az is, hogy minden nemzedék igyekszik korának ismeretanyagát rendezni, lehetőleg egységesen feldolgozni és összefüggéseit feltárni. A következő nemzedék tehát nagyrészt rendezett és feldolgozott formában tanulmányozhatja az elődök által összegyűjtött tényeket, csak ritkán kényszerül visszanyúlni a közvetlen megfigyelések, illetve kísérletek eredeti forrásaihoz. Ez kidomborítja azt, hogy minden tudományos vívmány nemcsak a kortársak közvetlen vagy közvetett közösségi munkája, hanem egyben az elődökkel való kooperáción alapszik. Ezért minden nemzedéknek erkölcsi kötelessége, hogy ne csak új tények felfedezésével vigye előre a tudományt, hanem rendszerezze is, és minél átfogóbb elméletbe foglalja össze elődei és kortársai ismereteit.

Mindazonáltal korunkban a tudományos fejlődés rohamos gyorsulásának legfontosabb oka a termelőerők fejlődésének a meggyorsulása. Az elektromotor és a dinamó felfedezése óta, nem is egy évszázad alatt, a technikai haladás nagyobb utat tett meg, mint az emberré válás óta addig eltelt több mint félmillió év alatt. A termelés számára mind nagyobb mértékben szükséges az objektív világ összefüggéseinek az ismerete, ami hatalmas serkentője a tudományos kutatásnak. Másrészt viszont az ipar rohamosan növekvő mértékben látja el a tudományt, mind tökéletesebb műszerekkel és egyéb eszközökkel, s ez kibővíti az adott korszakban megismerhető dolgok szféráját, lehetővé teszi a természet korábban hozzáférhetetlen jelenségeinek és összefüggéseinek a felfedezését.

A közlekedés, valamint a hírközlés fejlődésének is nagy a hatása a tudomány haladására, mert lényegesen megkönnyíti és meggyorsítja az ismeretek terjedését, a gondolatok cseréjét, továbbá hatékonyabbá teszi az egymástól távol dolgozók erőfeszítéseinek egyesítését nagy problémák megoldására.

A termelőerők gyorsító hatása a tudomány haladására dialektikus jellegű: a gyorsan fejlődő termelés sokféleképpen elősegíti és meg is követeli a tudomány haladását, a rohamosan gyarapodó tudományos megismerések viszont hatalmas hajtóerői a termelésnek, előmozdítják régi társadalmi szükségletek kielégítését, s új társadalmi szükségleteket keltenek és elégítenek ki. E kölcsönhatások révén rohamosan növekszik a tudomány befolyása a társadalom fejlődésére, az emberek életének minden vonatkozására, anyagi és kulturális színvonaluk emelkedésére.

Az utóbbi évtizedekben a tudomány gyorsuló haladásában növekvő jelentőségre tesz szert a kutatómunka tervszerű, szerve-

Digitized by Google

zett fejlesztése. Ez bizonyos mértékig lehetővé teszi azt, hogy az erőfeszítések jelentékeny része a társadalom (vagy annak egy része) számára az adott időszakban legsürgősebb problémák megoldására összpontosuljon. A szocialista országokban a tudományszervezés az egész nép érdekeit szolgálja, s országos viszonylatban is nagy eredményekkel jár. Jelentős része van ennek pl. abban, hogy a Szovjetunió tudománya egyes vonatkozásokban megelőzte a nagy hagyományokkal rendelkező kapitalista államokét. Az utóbbiakban a kutatás szervezése általában egy-egy nagyvállalat keretén belül marad, és főleg a tőkés monopóliumok érdekeit szolgálja; csak legújabban tesznek lépéseket — nagyrészt a szovjet tudomány gyors fejlesztésének hatására és példájára — a tudományos kutatás egyes vonásainak országos szervezésére.

A fejlődés perspektívái

A jövő tekintetében joggal felmerül az a kérdés, hogy korlátlanul folytatódhat-e a jelenlegi ütemű fejlődés, vagy pedig előbb-utóbb meglassul, esetleg megáll.

Könnyen belátható, hogy a tudományos dolgozók száma és a kutatások költsége nem növekedhet hosszú ideig olyan ütemben, mint napjainkban. Ha megmaradna ez a növekedési ráta, akkor néhány emberöltő múlva az egész lakosság tudományos dolgozóvá válnék, s az egész nemzeti jövedelmet a tudomány emésztené fel, ami nyilván lehetetlen. Előbb-utóbb tehát lényegesen csökkeni fog a kutatási ráfordítások növekedési rátája.

Más a helyzet a *tudományos ismeretek mennyiségének* a növekedése tekintetében. Az anyagi világ tárgyainak, jelenségeinek, illetőleg kölcsönhatásainak végtelensége szabad teret ad a tudás korlátlan növekedésének, és erre az emberiség folyvást növekvő anyagi és kulturális igényeinek kielégítése céljából szükség is van. E vonatkozásban azonban nem mindenki ért egyet.

Van olyan nézet, főleg a nyugati tudósok körében (pl. *Auger, Price),* amely szerint a tudás és a tudományos információ növekvő terjedelme előbb-utóbb lelassítja, majd megállítja a haladást; az emberiség belefullad az információk áradatába, s az emberek egész életük alatt sem lesznek képesek elsajátítani a számukra szükséges tudást. E vélemény képviselői szerint a civilizáció belátható időn belül mintegy telítődik tudománnyal. Nézeteik alátámasztására arra is hivatkoznak, hogy a természetben a kezdeti rohamos (exponenciális) növekedés utóbb lelassul, majd megáll, vagyis telítődéshez vezet. A biológiai növekedésben (növények, állatok növekedésében, járványok terjedésében stb.) valóban ez tapasztalható. Nem indokolt azonban az, hogy a bio-

Digitized by Google

lógiai fejlődéstörvényeket változatlanul érvényesnek tartsuk az emberi társadalomnak minőségileg más viszonyaira.

A tudomány fejlődésének ez a „határelmélete" nem fogadható el, mert nemcsak megalapozatlan, hanem a történelmi tapasztalattal is ellentétben áll. Az emberi megismerés mind többet és többet tár fel a természet végtelenül sokféle, szakadatlanul változó tárgyaiból és kölcsönhatásaiból, de sohasem merítheti ki a megismerhetőt. Kétségtelen, hogy a tudományos megismerés továbbhaladása mind nehezebbé válik, mert mindinkább rejtett, érzékeinkkel közvetlenül nem érzékelhető dolgokra, mind bonyolultabb összefüggésekre vonatkozik. De a tudomány — történelmének tanúsága szerint — mindig megtalálja az utat a nehézségek leküzdésére, a továbbhaladás útjának kiépítésére. Gondoljunk csak a modern kísérleti technikával az anyagszerkezet megismerésében elért eredményekre, vagy az automatizálás és távirányítás vívmányaira stb. Az elektronikus számítógépek, amelyek másodpercek alatt a műveletek millióit végzik el, olyan számítási feladatokat oldanak meg gyorsan, amelyekhez azelőtt sok ember egész életének munkája sem lett volna elegendő. E gépek mesterséges „emlékező" részeikben (elektromos vagy mágneses úton) hatalmas mennyiségű információt tárolhatnak, rendezhetnek és használhatnak fel, továbbá bizonyos logikai műveleteket végezhetnek el az ember által megadott („beprogramozott") utasítások szerint.

Az ismeretek elraktározására és felhasználására szolgáló kapacitásnak a kibernetikai gépek által lehetővé vált növekedése ilyen hatalmas méretű, alighanem minőségi változást fog előidézni a hasznosítható ismeretanyag és ennek felhasználási módja tekintetében. A kibernetikai gépek továbbfejlesztése és elterjesztése a tudomány fejlődési lehetőségeinek beláthatatlan perspektíváit nyitja meg.

A kibernetikai gépektől függetlenül sem aknázzuk ki azonban eléggé az ismeretek szerzésére és felhasználására az emberi agy lehetőségeit. A tanulás folyamata évezredek óta lényegében alig változott, s kevéssé termelékeny. Valójában nem tanultunk még meg kellőképpen tanulni. Átlagos munkakörülmények között az emberek egész életükben csak egy kis részét használják fel gondolkodási kapacitásuknak, s ezt is kevéssé racionálisan. Mélyreható és széles körű kutatómunkával tovább kell fejleszteni és a jelenleginél sokkal magasabb szintre kell emelni az ismeretek szerzésének, megőrzésének, felhasználásának a módszereit és eszközeit. Ha hatékonyabban szervezzük meg a tanítási folyamatot, ha racionálisan és gazdaságosan választjuk ki a tananyagot, ha logikusabban fejtjük ki azt, ami a megtanulandó

Digitized by Google

anyagban a legfontosabb, ha széles körben alkalmazzuk a kibernetika korszerű módszereit, akkor elháríthatók azok az akadályok, amelyek az immár korszerűtlenné vált tanulási módszerek álláspontjáról nézve útjában állanak a tudomány szakadatlan fejlődésének.

A tanulás korszerűsítésében igen fontos a tudományos elméletek fejlődése is, amelyek nagy egységbe foglalnak sok részletismeretet, általános törvényekre vezetnek vissza sok speciális törvényt, s ezzel egyszerűsítik az ismeretek rendszerét, s feleslegessé teszik sok részlet elsajátítását.

Mindez azonban még sok kutatómunkát igényel, s erre megfelelő erőket kell előirányozni. Biztosra vehető azonban, hogy e réven kiutat lehet találni a rohamosan növekvő ismeretanyag megőrzéséhez és különféle célokra való gyors felhasználásához. Fontos feladat ezzel kapcsolatban a megbízható információs szolgálat technikai lehetőségeinek megteremtése, és megbízható szolgálat megszervezése.

A jelenlegi fejlődési ütem ugrásszerűsége

Az imént érintett lehetőségek, amelyeket a tudomány fejlődése még nyilván sokoldalúan ki fog bővíteni, kellően alátámasztják azt a meggyőződést, amely szerint a világ megismerésének a folyamata nem fog megállni, a tudomány haladása nem fog megakadni. Vitatható azonban, hogy a fejlődés a jelenlegi ütemben, töretlenül rohamos marad-e, vagy előbb-utóbb meglassul, anélkül, hogy megállana.

Ha visszatekintünk az emberiség több mint félmillió évre becsült múltjára, akkor azt látjuk, hogy kulturális fejlődése az évek százezrei alatt igen lassú volt. Csak 6—8 évezreddel ezelőtt kezdett némileg meggyorsulni, de rohamossá csak mintegy három évszázaddal ezelőtt vált. Mai ismereteinkkel nincs ellentétben az a nézet, hogy az emberi kultúra fejlődésében *minőségi ugrás stádiumában* vagyunk, amelyet az ismeretek lassú mennyiségi felhalmozódása készített elő. Bár e minőségi változás évszázados tartama hosszú az egyes ember élettartamához képest, az emberiség több mint félmillió éves múltjához mérve mégis „pillanatszerű".

Lehet, hogy az emberiség fejlődésében kulturális téren bizonyos értelemben ahhoz hasonló minőségi változásnak vagyunk a részesei, mint amilyen a törzsfejlődés során az állatból emberré válás volt. Sok szól amellett, hogy a tudomány jelenlegi ütemű rohamos fejlődése olyan minőségi ugrás szakasza az emberiség történelmében, amelynek során *a természet vak erőinek uralma*

Digitized by Google

alatt élő, csaknem védtelen ősemberből a természet erőit céltudatosan felhasználni tudó, *a természeten uralkodó* ember alakul ki.

Minden jel arra mutat, hogy a természet kincseinek tudományos felhasználása révén egy évszázadon belül az anyagi javak olyan bősége fog megvalósulni, amely lehetővé teszi minden reális szükséglet kielégítését, és megteremti az anyagi alapját annak, hogy a világ népei egymás után megszüntessék a nélkülözést, a kizsákmányolást, az elnyomást. Ezzel megvalósul a kommunista társadalom, a valóban szabad emberek társadalma.

Lehet, hogy a tudomány fejlődésének üteme ezután lelassul, anélkül, hogy megállana, mert a *szabad* társadalomban élő emberek folyton növekvő anyagi és kulturális igényeinek kielégítésére lassabb fejlődés is elégséges, mint amilyen az emberiségnek a természet uralma alóli *felszabadításához* szükséges.

E nézet összhangban van azzal, hogy az osztálynélküli kommunista társadalom az emberiség tartós, „normális" állapota. Az évszázezredekig tartó őskommunizmusban az ember a vakon ható természeti erők uralma alatt állt. Néhány évezreddel ezelőtt kezdett kibontakozni céltudatos harca a természeti erők ellen, amelyben a tudás, a természet objektív valóságának mind mélyebb megismerése, lényegének feltárása a fő fegyver. Az ugrásszerű változás viszonylag rövid (néhány évezredes) időszakában jöttek létre a társadalmi osztályok, illetőleg az osztálytársadalmak, mint az emberiség egész történelme vonatkozásában átmeneti, nem stabilis állapotok, amelyek eltűnnek, amint megvalósult a természeti erők uralma alóli felszabadulás, és egyben létrejön „az ember által teremtett természet" is. A felszabadult társadalom az emberiség új, stabilis állapota, amelyben beláthatatlanul hosszú ideig marad meg, miközben igényei és az ezek kielégítését lehetővé tevő tudása lassabban növekszenek, mint az ugrás szakaszában.

A tudományok differenciálódása és kölcsönhatásuk

Korunkban az egyik legjelentősebb fejlődési tendencia a tudomány differenciálódása, specializációja. A tudományos kutatásokkal szerzett ismeretek egyrészt sokkal gyorsabban nőnek, mint az egyes szakemberek általi elsajátításuk és továbbfejlesztésük lehetőségei. Másrészt az új ismeretek szerzése mind mélyebb behatolást igényel a természet titkaiba, mind nagyobb szellemi felkészültséget, elmélyültebb gondolati munkát, mind komplexebb módszereket, nagyobb és bonyolultabb műszereket, s egyéb technikai felszerelést tesz szükségessé. A társadalmi gya-

Digitized by Google

korlat folyton növekvő igényeinek a kielégítése is azt kívánja, hogy az objektív valóság egy-egy szűk szektorát mind mélyebben ismerjük meg, egyben mind szélesebb körben tárjuk fel összefüggéseit és kölcsönhatásait, s minél hamarabb aknázzuk ki az ismeretek nyújtotta gyakorlati lehetőségeket.

A tudományos kutatás és a technikai alkalmazás szempontjából tehát az objektív világ tárgyait és jelenségeit — különbségeik és összefüggéseik figyelembevételével — olyan szűk szektorokra kell felosztani, amelyek megfelelnek a kutatók szellemi kapacitásának, valamint együttműködésük szervezeti és gazdasági lehetőségeinek is. Ésszerű munkamegosztásra van tehát szükség a kutatók között. Így jönnek létre differenciálódás révén a speciális tudományágazatok („szaktudományok"), amelyekből ma már több száz van.

A tudományok növekvő differenciálódása nem jelenti azt, hogy a speciális tudományágazatok metafizikusan elszakadnak egymástól. Ellenkezőleg, a differenciáció és a speciális tudományágazatok komplex együttműködése között dialektikus kapcsolat van. A komplex együttműködés teszi lehetővé a további specializációt, a növekvő differenciáció viszont egyre magasabb követelményeket támaszt a komplex együttműködéssel szemben.

Új tudományágazatok keletkezésében is fontos a *tudományágak kölcsönhatása*, amelynek következtében régebbi tudományágak határain új tudományágazatok, „határtudományok" jönnek létre. Ilyen pl. a fizikai kémia, a biokémia, a radioasztronómia, a bionika, a kibernetika. Megtermékenyítő kölcsönhatás nemcsak a természettudományok különböző ágai között alakul ki, hanem a természettudományok és a társadalomtudományok, illetőleg a gondolkodás tudománya között is (pl. az elektronika, a matematika, a logika és a közgazdaságtan kölcsönhatása a számítógépek és logikai gépek tanában, a matematika és a nyelvtudomány, az építészet és az esztétika, a mérnöki tudományok és a pszichológia közötti kölcsönhatások).

A tudományágak kölcsönhatásának sajátos megnyilvánulása és a természettudományok fejlődésének egyik fontos tendenciája a matematika szerepének növekedése, amely egyébként a társadalomtudományok számos ágában is jelentős. Már *Marx* megállapította, hogy egy tudomány olyan mértékben tökéletesedik, amilyen mértékben felhasználja a matematikát összefüggéseinek leírására, illetőleg feltárására. A matematika napjainkban azokba a tudományokba is behatol, amelyekben azelőtt csak kevéssé tudták felhasználni (pl. a kémiába, a biológiába, a közgazdaságtudományba). Ezt egyrészt a megismert tudományos tények nagyarányú szaporodása és az elméleti általánosítások elmélyülése

Digitized by Google

idézi elő, másrészt a matematika fejlődése mellett jelentősen elősegítik az elektronikus számító és logikai gépek. Ezek olyan számításokat is lehetővé tesznek a gyakorlat számára, amelyek azelőtt a szükséges munka óriási volumene miatt reménytelennek látszottak (pl. a népgazdasági terv több változatának a kiszámítását és várható eredményeinek részletes, számszerű feltárását, abból a célból, hogy a legelőnyösebb változat valósuljon meg).

A matematika és a többi tudomány kölcsönhatása is dialektikus jellegű, a matematizáció is kétoldalú folyamat. Egyrészt azon szaktudományok fejlődését mozdítja elő, amelyekbe behatol a matematika, másrészt a szaktudományok által felvetett új problémák a matematika továbbfejlődését is segítik.

A fokozódó matematizáció összefügg azzal, hogy a tudományok mind mélyebben hatolnak be a dolgok lényegébe, mind általánosabb összefüggéseket tárnak fel, s ennek megfelelően mindinkább elvont jellegűek. A fokozódó absztrakció és az összefüggések matematikai kifejezése mind több olyan új fogalom és művelet bevezetését is szükségessé teszi, amely idegen a „józan ész" számára, következésképpen nem is szemléletes.

Szakadatlanul tökéletesített műszerei és mind nagyobb mértékben általánosító elméletei révén a korszerű tudomány olyan jelenségekhez is hozzáfér, amelyekkel a „mindennapi életben" nem találkozunk (legalább is közvetlenül észlelhető módon nem), amelyek tehát a „józan ész" számára nem lehetnek szemléletesek. Mindazonáltal a dolgok mélyenfekvő lényegét megközelítő ezen absztrakciók, elvont fogalmak és a velük való műveletek viszonylag híven tükrözik az igen bonyolult objektív valóságot, hívebben, mintha pusztán az érzékszerveink által közvetlenül észlelhető dolgokon alapuló szemléletes fogalmakkal dolgoznánk. E fogalmak hozzásegítenek a természet teljesebb, mélyebb megértéséhez, és mind hatékonyabb eszközöket adnak kezünkbe a céljainknak megfelelő, jólétünket növelő természetátalakításokhoz.

A tudományok individualizációja

A természettudományok fejlődésének egy további általános tendenciája: fokozódó iparszerűvé válásuk, indusztrializációjuk. Egy fél évszázaddal ezelőtt a fizikai, a kémiai, a biológiai stb. kísérletekhez viszonylag egyszerű, olcsó, a kutató által könnyen kezelhető készülékek is elegendők voltak. A századfordulón a radioaktivitás felfedezői primitív laboratóriumaikban, cukordobozból házilag készített elektroszkópokkal tanulmányozták a nagy

Digitized by Google

horderejű alapjelenségeket. Napjainkban azonban az egyszerű eszközökkel megismerhető dolgok nagyrészt már ismeretesek is. A természet mélyebb, érzékszerveink elől még rejtettebb tényeinek a feltárása rohamosan növekvő mértékben igényel bonyolult, és ennek folytán költséges műszereket, amelyeknek kezelése nagy speciális szakértelmet, jelentős kisegítő szolgáltatásokat, képzett segédszemélyzetet tesz szükségessé. Pl. a korszerű atomfizikai berendezések már ipari üzemhez hasonló méretűek, a bonyolult, nagy készülékek szövevényes láncolatának a használata a kutatás nagyüzemszerű szervezetét követeli meg, s némelyik berendezés energia fogyasztása felér egy egész városéval.

Az a kutató, aki ma egyedül próbálna dolgozni, aligha érhetne el számottevő eredményeket a természettudományokban, meg elméleti téren sem. A korszerű természettudományi kísérletek és elméleti számítások nagy része tekintélyes kollektívát igényel, amelyben szorosan és tervszerűen együttműködnek a tudósok, a tervező és a kivitelező mérnökök, a technikusok, továbbá az üzemeltetésben részt vevő más dolgozók.

A természettudományoknak ezt a bizonyos mértékben ipari jellegűvé válását figyelembe kell venni fejlesztésük megtervezésében, a reálisan kitűzhető céloknak az ország gazdasági erejével való összehangolásában. A szervezésben pedig bizonyos mértékben az ipari módszerekre is támaszkodni kell, a tudományos kutatás jellegének megfelelően átalakítva ezeket.

A természettudományok indusztrializációja révén szorosabbá vált a kölcsönhatás a tudomány és a technika között, s ez mindkettőjük fejlődését meggyorsítja. Elősegíti, hogy maga a technika is tudományos kutatás tárgyává legyen, s ezzel egyebek között új technikai tudományágak is keletkezzenek. Ezek saját belső törvényeik szerint fejlődnek tovább, bizonyos mértékig függetlenül az őket létrehozó tudományágaktól és a termelés pillanatnyi szükségleteitől. A technikai tudományok viszont céljaik megvalósítása közben minduntalan olyan feladatokkal találják magukat szemben, amelyeknek megoldásához az alaptudományoknak a természet újabb, még ismeretlen tárgyait és folyamatait kell feltárni.

•

A tudomány tervszerű fejlesztésének egyik legfontosabb feladata kideríteni, hogy a társadalom fejlődésének adott történelmi szakaszában melyek azok a tudományterületek és kutatási irányok, amelyeknek gyors haladása leginkább segíti a termelés és a társadalom egyéb szükségleteinek az eddiginél jobb kielégítését, leginkább készíti elő és legmegbízhatóbban jelöli ki a to-

Digitized by Google

vábbi gyors haladás útját. E feladatok megoldásában támaszkodni kell a filozófiára is, amely az objektív világ legáltalánosabb törvényeit kutatja, s így eredményesen segítheti a haladás legelőnyösebb útjainak a feltárását is.

A tudományok fejlődését fő vonalaiban és nagyobb időszakokat tekintve, mindig a termelés, valamint a társadalom egyéb szükségletei irányították. Amíg a fejlődés lassú volt és a gyakorlat igényei szerény keretek között maradtak, addig kielégítő volt a társadalmi gyakorlat és a tudományos munka közötti spontán kapcsolat, amely persze csak közvetve, sok áttételen át, sokszor kerülő utakon és csak lassan érvényesült. Országos méretű, tervszerű munka a tudomány területén akkor még nem volt szükséges, de nem is volt lehetséges.

A mai gyors fejlődés korszakában azonban már nem elegendő a társadalmi gyakorlat és a tudományos kutatás közötti spontán kapcsolat. Különösen nem elegendő ez a szocialista társadalomban, amelyben a haladásnak az ember érdekében való meggyorsítása a legfontosabb cél. Céltudatos, reális terv szerint kell kidolgozni a társadalom érdekében azt, hogy mely tudományágaknak, milyen mértékű és milyen módon való fejlesztésétől várható a leggyorsabb haladás, egyaránt figyelembe véve az időszerű konkrét igényeket, az ország gazdasági lehetőségeit és a tudomány fejlődésének belső törvényeit.

Nem arról van szó, hogy korlátozzuk a tervvel a tudósok alkotóerejét, vagy előírjuk, hogy mit és mennyi idő alatt fedezzenek fel, hanem az a célunk, hogy — általában is elősegítve az alkotóerő érvényesülését, előre nem látható új dolgok felfedezésére — a társadalomnak a tudományra fordítható, s a dolog természete szerint korlátozott anyagi eszközeiből a megfelelő részt (de semmi esetre sem az egészet) a társadalmilag legsürgősebb, az adott időszakban legfontosabb tudományos problémákra koncentráljuk. A lehető legnagyobb mértékben biztosítani kell e területeken a sikerrel kecsegtető kutatások tárgyi és személyi feltételeit, vonzóvá téve e szakterületeket a legmagasabb színvonalú alkotó tevékenység számára.

Digitized by Google

A nyereség szerepe a vállalatok irányításában

Írta DR. WILCSEK JENŐ

1.

Népgazdaságunk fejlődésében új szakasz megindulását jelentette az, hogy a korábbi extenzív jellegű iparfejlesztés helyett az intenzív jellegű fejlesztés lépett előtérbe. A szocialista építés kezdeti szakaszaiban a jelentkező szükségletek minél jobb kielégítése céljából szükségszerű volt az ipari termelés volumenének minél gyorsabb ütemű növelése. Különösen az iparilag elmaradott országokban jelentkezett parancsoló módon az a szükségesség, hogy minél több új munkahelyet kell teremteni és jelentősen növelni kell az ipar súlyát a népgazdaságban, a munkásosztály életszínvonalának, fogyasztásának növelése, a munkanélküliség felszámolása érdekében. Az extenzív fejlesztési módszerek annak idején eredményesek is voltak. Gyors ütemben és nagy arányokban növekedett az ipar termelési kapacitása, az ipari munkások létszáma, ezzel együtt a szocialista szektor súlya, a nemzeti jövedelem, a felhalmozás és a fogyasztás.

A gyors, de extenzív jellegű fejlődés viszont hátrányokkal is járt. Nem volt kielégítő a munka termelékenységének növekedése, a műszaki színvonal, a gyártmányok és a technológiák korszerűsége, versenyképességünk a világpiacon. Elérkeztünk ezért a fejlődésnek abba a szakaszába, amelyben a további mennyiségi fejlődésnek is feltétele az intenzív fejlesztés, a termelés minőségi mutatóinak előtérbe helyezése. Hazánkban még fokozza ezeket a követelményeket az, hogy a gyorsan mozgósítható munkaerő-tartalékokat lényegében kimerítettük, a megnövekedett ipari termelésnek egyre több és — az ország természeti adottságai következtében — csak külföldről beszerezhető nyersanyagra van szüksége, ezt pedig csak fokozottabb ütemben növekvő export révén biztosíthatjuk.

Fejlesztési politikánk intenzív jellegét megköveteli a világban végbemenő és egyre gyorsuló ütemű tudományos és technikai forradalom, amelynek egyik következménye a termelési kapacitások viszonylag gyors elavulása, új szükségletek keletkezése, a termékek cserélődésének meggyorsulása. A kapitalizmussal foly-

Digitized by Google

tatott békés verseny megköveteli, hogy állandóan növeljük gyártmányaink korszerűségét és versenyképességét, s egyre csökkentsük ma még kétségkívül meglevő elmaradásunkat az iparilag fejlett szocialista és tőkés országok mögött.

Az extenzív fejlesztés időszakában az ipar központi irányításában túlsúlyuk volt a termelés mennyiségét jelző mutatószámoknak: a kiemelt termékek mennyiségére vonatkozó naturális és a teljes termelésre vonatkozó értékbeli mutatóknak. Ebben az időszakban is előírtak ugyan minőségi mutatókat, de az anyagi érdekeltség rendszere, az erkölcsi ösztönzésnek és a vállalatok egész megítélésének általánossá vált módszerei a viszonylag sok kötelező tervmutatónak olyan rangsorát hozták létre, amelyben kétségtelen volt a mennyiségi mutatók túlsúlya.

Az extenzív fejlesztés a központi irányításban magától értetődőleg együtt járt a mutatók igen széles skálájával, továbbá a gyors ütemű fejlesztés következtében egyik-másik helyen felmerült anyaghiánnyal, kooperációs problémákkal. A hiányok megszüntetése és a termelési feladatok végrehajtása végett a központi irányítás egyre jobban csökkentette a vállalatok döntési lehetőségeit és centralizálta a döntési és gazdálkodási feladatokat. Bár a párt már 1953—1954-ben felfigyelt egy sor káros jelenségre és hozott is határozatokat a helyzet megjavítására, ez — éppen a fejlesztés extenzív jellege következtében — nem járhatott lényeges eredményekkel.

Az intenzív fejlesztési politika a vállalatok központi irányításában nemcsak lehetővé teszi, hanem egyenesen megköveteli a módszerek változtatását, s előtérbe helyezi a minőségi mutatókat.

2.

Az extenzív fejlesztésben lépten-nyomon fellépő feszültségek kiegyenlítése céljából mind több és több volt a központi beavatkozás, és a központi utasítások mellett a központi gazdálkodás is egyre szélesebb körre terjedt ki. A vállalatokat hosszú ideig olyan gazdasági szervezeteknek tekintették, amelyek megkapják a központi utasításokat és, amelyeknek az a fő feladatuk, hogy a rendelkezésükre bocsátott eszközök felhasználásával hajtsák végre ezeket az utasításokat. A vállalatok önálló elszámolás keretében működtek, megvolt az „operatív gazdasági önállóságuk", de gyakorlatilag sokszor a feladat végrehajtásához felhasználandó eszközök tekintetében sem volt rendelkezési, illetve választási lehetőségük, mert ezek az eszközök sem voltak konvertálhatók.

Digitized by Google

Az évek folyamán több kísérlet is történt a gazdaságossági szemlélet erősítésére. Ezek a kísérletek azonban legtöbbször csak szerény és átmeneti eredményeket hoztak, s rövid idő után nagyjából visszaállott az eredeti rend. Csak 1957 után történtek érdemleges változások, de sajnos, ezek sem mondhatók általánosnak, mert nem terjedtek ki az ipar egész területére. Egyes iparágakban gyakorlatilag még jelenleg is indokolatlanul sok a központi utasítás, emellett nem kielégítő a minőségi mutatók alakulása.

Az intenzív fejlesztés együtt jár a központi irányítás erősítésével, de egyben jelentős decentralizálással is. Az intenzív fejlesztés és a gazdaságossági elv valóságos érvényesülése azt követeli meg, hogy a központi irányítás a valóban lényeges és feltétlenül központilag eldöntendő kérdésekre összpontosuljon, elsősorban a kapacitásarányok helyes kialakítására, a műszaki fejlesztés irányának és komplexitásának biztosítására. Az intenzív fejlesztés és a gazdaságossági elv távlati szemléletet követel, s nem elégszik meg pillanatnyi sikerekkel.

A vállalatok gazdasági önállóságát illetően ma már nem lehet megelégedni a vállalat feladatának olyan felfogásával, amely szerint ez az utasítások, a felülről kapott feladatok végrehajtásában merül ki. A vállalati önállóság értelmezése túlmegy azon, hogy a vállalat kevesebb utasítást kapjon, több kérdésben dönthessen: ténylegesen gazdálkodnia kell. Az önállóság a vállalati kezdeményezést, új lehetőségek, új szükségletek kibontakoztatását, kockázatvállalást, a vállalati fejlődés és az elért eredmények közötti kapcsolat létesítését is jelenti.

A gazdaságossági elv valóságos érvényesülése a vállalatoknál azt feltételezi, hogy a gazdaságosság elve az irányító szerepét tölti be a vállalat döntéseiben. Feltételezi, hogy a vállalat részt vesz, sőt elsődlegesen ő a kezdeményező fejlesztési tervének kialakításában. Feltételezi, hogy a vállalat nem pillanatnyi sikerekért, hanem tartós eredményekért dolgozik, és hogy eredményei alapján fejlődik.

A gazdaságossági elv valóságos érvényesülésének van azonban egy természetes és eddig kellően figyelemre nem méltatott feltétele: világosnak kell lennie, hogy a vállalati döntés mikor felel meg a gazdaságossági elvnek. Sajnos, sok esetben ez korántsem egyértelmű. A vállalat számára gazdaságosnak látszó döntésről ma még gyakran kiderül, hogy népgazdasági szinten nem gazdaságos, vagy fordítva. És itt nemcsak a döntési szintek közötti különbözőségből fakadó eltérésről van szó.

A közgazdasági gyakorlat egyes gazdaságossági számítási módszereknél intézményesen bevezette és kötelezően előírta a „válla-

Digitized by Google

lati szintű" és „népgazdasági szintű" számítás elvégzését, egymástól eltérő módszerek szerint, mintha a gazdaságosság a vállalat által hozott döntések alapján elvileg valami más lehetne, mint a központilag hozott döntéseknél. Ez a mesterséges elkülönítés egyenesen táplálta azt a felfogást, hogy elvileg kétféle gazdaságosság van, nyilvánvaló tehát, hogy minden fontosabb döntést központilag kell meghozni, mert a népgazdasági érdekek védelme csak így biztosítható. Élesen kitűnik ez pl. a beruházások gazdaságossági számításaiban, de az ún. exportgazdaságossági számításokban is.

3.

A szocialista országok gyakorlatában az utolsó években egyre nagyobb szerephez jut a vállalatok irányításában, tevékenységük megítélésében és a gazdálkodás egészében a jövedelmezőség, illetve a nyereség. A szocializmus politikai gazdaságtana és gazdasági gyakorlata régebben sem tagadta a jövedelmezőség jelentőségét, hiszen az önálló elszámolás lényegének tekintette, hogy a vállalatok bevételeikből fedezzék kiadásaikat és jövedelemre tegyenek szert. Az extenzív fejlesztés időszakában azonban a jövedelmezőség gyakorlatilag mégis háttérbe szorult, ha a mutatók rangsorában úgy vetődött fel a probléma: mit helyezzenek előtérbe, a mennyiséget, vagy a jövedelmezőséget-e — akkor a döntés általában nem volt kétséges. Ebben számos tényező szerepet játszott.

Elsősorban természetesen a túlzásba vitt ún. mennyiségi szemlélet, amely a terv fetisizálása alapján döntően a termelés mennyiségi mutatóinak alakulását tartotta jelentősnek. De hiba volna, ha a jövedelmezőség jelentőségének elhanyagolását kizárólag a mennyiségi szemléletnek tulajdonítanánk. Az árutermelésről és az értékkategóriákról a szocializmusban kialakult téves nézetek is nagyban hozzájárultak ehhez. A termelőeszközök árujellegének tagadása, az értéktörvény működéséről, illetve korlátozási lehetőségeiről uralkodott felfogás, az állóeszközök erkölcsi kopásának, gazdasági avulásának tagadása és más, hasonló dogmatikus állásfoglalások szinte automatikusan magukkal hozták a jövedelmezőség, a nyereség jelentőségének lebecsülését, s voltaképpen ezek vezettek magának a mennyiségi szemléletnek a kialakulásához is.

Az SZKP XX. kongresszusa óta hatalmas változások következtek be. A termékek árujellege, az értékkategóriák és az értéktörvény működésének új felfogása előtérbe hozták a minőségi problémákat, s lényegesen megváltozott a jövedelmezőség, a nyereség megítélése is. Úgy látszik, hogy a XX. kongresszus után

Digitized by Google

még további kérdések tisztázása is szükségessé, s egyben lehetővé vált.

Sokak számára még ma sem egészen világos a jövedelmezőség, a nyereség jelentősége a szocialista gazdaságban. Többé-kevésbé általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy a nemzeti jövedelem maximalizálása lényegében, nagyvonalú megközelítésként, a szocialista gazdaság fejlesztésének optimumát biztosíthatja. A nemzeti jövedelem azonban egyéni és társadalmi jövedelmek összessége, s a szocialista gazdaság fejlődése szempontjából korántsem közömbös az egyéni és a társadalmi jövedelem közötti megoszlás. A gazdaság fejlesztésének lehetőségei nagymértékben függnek a társadalmi tiszta jövedelem mértékétől és arányától. Hiba volna, ha nem ismernénk fel az egyéni jövedelmek jelentőségét a fejlődés szempontjából. Az egyéni jövedelmek kielégítő növekedése nagy hatással lehet a munkakedvre, a munkafegyelemre, a munkaintenzitásra és a munka termelékenységre. Az egyéni jövedelmek nagysága és fejlődése erősen kihat a belföldi piac szélességére és a szükségletekre, amelyeknek a termelés és ennek fejlesztése szempontjából is alapvető jelentőségük van. Emellett azonban a társadalmi tiszta jövedelem mérete és fejlődése egyrészt jellemzi a termelés hatékonyságát, másrészt meghatározza a növekedés lehetséges ütemét is.

A nemzeti jövedelem alakulása mellett tehát a társadalmi tiszta jövedelem alakulását is nagy súllyal kell figyelembe venni. A társadalmi tiszta jövedelem a vállalatoknál realizálódik. Minél nagyobb ez a jövedelem, annál nagyobb a lehetősége az egészségügyi, oktatási, szociális és kulturális intézmények fenntartásának és fejlesztésének és a termelést bővítő, a munka termelékenységét növelő, s a munkát is megkönnyítő beruházások végrehajtásának. A szocialista társadalomnak tehát feltétlenül szüksége van a társadalmi tiszta jövedelem állandó növelésére, mert ez a szükségletek maximális kielégítésének egyik feltétele.

A tőkés és a szocialista társadalom között gyökeres különbség van abban, hogy a tőkés társadalomban a tőkések kisajátítják a terméktöbbletet és zsebre vágják a profitot, a szocialista társadalomban ezzel szemben a többlettermék, a társadalmi tiszta jövedelem teljes egészében a dolgozók érdekeit szolgálja. De a mi társadalmunkban is különbség van az egyénileg elosztott jövedelem és a társadalmi tiszta jövedelem között. Az utóbbi nem profit, de teljességgel nélkülözhetetlen a szocialista gazdaság fejlődése szempontjából. Mi sem tehetjük meg azt, hogy a nemzeti jövedelem felosztásában az egyéni fogyasztást voluntarista módon növeljük a társadalmi fogyasztás és a termelés bővítését szolgáló,

Digitized by Google

az életszínvonal fokozott növelésének megalapozását perspektivikusan biztosító felhalmozási hányad terhére.

4.

Gyakran olvashattuk azt, hogy a kapitalista rendszerben a profit, a szocialista rendszerben viszont a szükségletek maximális kielégítése a cél. És valóban, ez jól jellemzi a két társadalmi rendszer közötti különbséget. Ez a lényeges, gyökeres különbség azonban nem zárja ki, sőt egyenesen megköveteli azt, hogy a szocialista vállalatok minél nagyobb jövedelmezőségre törekedjenek. A szocialista vállalatok nyeresége ugyanis nem tőkés, hanem társadalmi célokat szolgál, éppen azt a célt, hogy a szükségleteket maximálisan kielégíthessük.

Sajnos, korábban nem tisztáztuk eléggé a nyereség igazi jelentőségét, a nyereség és a társadalmi tiszta jövedelem kapcsolatát. Elterjedt az a felfogás, hogy a nyereség növelése elsősorban vállalati, nem pedig népgazdasági érdek és hogy ha a népgazdaságnak nyereségesebb cikk termelése helyett kevésbé nyereséges, vagy egyenesen veszteséges cikkre van szüksége, akkor a szocialista vállalatnak kötelessége ez utóbbit termelnie. A nyereség növelése persze az anyagi érdekeltségi rendszerben vállalati érdek, de a népgazdaság egészének, a dolgozók összességének legalább annyi érdeke fűződik a nyereség növeléséhez, mint a vállalatnak és a vállalat dolgozóinak. Nem az tehát a hiba, ha a vállalat a nyereségesebb cikkeket előnyben részesíti, hanem az, ha a szükségletek kielégítését kevésbé vagy egyáltalán nem biztosító cikkek termelése nagyobb nyereséget nyújt, mint a szükséges és keresettebb cikkek termelése. Ilyenkor tehát nem a vállalatot kell hibáztatni, amely engedett a központi ösztönzésnek — joggal feltételezve, hogy ez a népgazdasági érdeket közvetíti —, hanem a helytelenül megállapított árat, vagy adót, vagy más intézkedést, amely nem a helyes irányban ösztönzött.

Elterjedt az a felfogás is, hogy nem a jövedelmezőség, hanem a gazdaságosság javítása a feladat, mintegy szembeállították tehát a jövedelmezőséget a gazdaságossággal. Követelménynek tekintették ugyan a vállalatoknak a jövedelmezőség növelésére való ösztönzését, de végső soron mégsem ezt, hanem az ezzel gyakran szembekerülő gazdaságosságot tekintették követelménynek. Kirívó esete ennek az exportstruktúra gazdaságosságát jelző „G-mutató", amely az 1 rubel, illetve az 1 dollár kitermelésére jutó hazai ráfordítást jelzi: ennek javítását fontos célnak tekintették, noha gyakran (a jövedelmezőség mesterséges csökkentésével is)

Digitized by Google

éppen azoknak a cikkeknek a termelésében tették érdektelenné a vállalatokat, amelyeknek G-mutatója kedvező volt.

A gazdaságosságot nem lehet valamiféle a jövedelmezőségtől elszakadó, megfoghatatlan, ködös fogalomként kezelni. Az áru- és pénzviszonyok fennállása idején éppen a jövedelmezőség a gazdaságosság legfontosabb, ha nem is minden tekintetben kielégítő jelzőszáma. A gazdaságosságot természetesen nem lehet azonosítani a jövedelmezőséggel, már csak azért sem, mert a gazdaságosság nemcsak a pillanatnyi, hanem a jövőbeli jövedelmezőséget is magában foglalja. Ha azonban a jövedelmezőség ellentmondásba került a gazdaságossággal, akkor a központi irányítás nem figyelt fel arra, hogy valamilyen változás történt, amely pedig hibákra vezethet. A központi irányítás feladata gondoskodni arról, hogy a vállalatok számára mindig az legyen jövedelmezőbb, ami a népgazdaság egészének gazdaságosabb. Teljesen értelmetlen volna a jövedelmezőségen kívül külön érdekeltséget is fűzni a gazdaságossághoz. Ez ugyanis vagy párhuzamos, vagy ellentétes érdekeltség lenne, márpedig mindkettőt el kell kerülni.

5.

Az utóbbi időben szinte minden szocialista országban egyre erősbödő mértékben használják fel a nyereséget az ipar központi irányításának eszközeként.

A Szovjetunióban — Liebermann professzor kezdeményezése és a Pravda hasábjain lefolyt vita alapján — érdekes kísérleteket folytatnak, amelyek a nyereség fokozott felhasználását célozzák a központi irányításban. De folynak kísérletek a Szovjetunióban (a könnyűiparban) a termelők és a fogyasztók közötti kapcsolat új formáinak kialakítására is, közvetlen megállapodások, az áru- és pénzviszonyok fokozott felhasználása és így a nyereség megnövekedett szerepe alapján. Csehszlovákiában a közeli jövőben — már elfogadott határozat értelmében — növelik a nyereség szerepét, összekapcsolják a vállalatok, valamint a dolgozók érdekeit és a vállalatok eredményeit, jobban felhasználják az áru- és pénzviszonyokat. A Német Demokratikus Köztársaságban 1963-ban hozott a párt határozatot „A népgazdaság tervezésének és vezetésének új gazdasági rendszeré"-ről. Ez és a Lengyel Népköztársaságban évek óta meglevő, a gazdasági irányítás javítását szolgáló törekvések hasonló irányba mutatnak.

A nyereség a legösszetettebb mutató. Éppen ezért alkalmas a vállalat és az irányító szervek tájékoztatására. Bármely részmutató ellenőrzése azt a veszélyt rejti magában, hogy más, gyakran nem kevésbé fontos részmutatók a háttérbe szorulnak, el-

Digitized by Google

hanyagolódnak. A különböző mutatók a vállalatok tevékenységének különböző paramétereiként foghatók fel. Mindegyik paraméter más és más tevékenységre jellemző. Végső soron azonban, a megítélés érdekében, valamilyen elv alapján rendezni, súlyozni kell a sok paraméter értékét, mert különben nem lehet elbírálni, hogy helyes volt-e — mondjuk — tíz paraméter túlteljesítése másik három kedvezőtlen alakulása mellett. A könnyű és egyértelmű tájékozódást és megítélést csak az szolgálja, ha a paraméterek súlyozását nem egyéni és így elkerülhetetlenül szubjektív elbírálásra bízzuk, hanem eleve és intézményesen, egységesen biztosítjuk ezt. A nyereség végső soron a különböző paraméterek eredője.

Ha a nyereséget helyezzük a tájékozódás, a megítélés és az irányítás tengelyébe, ha ez az orientáció alapja, természetesen még nem zárjuk ki azt, hogy szükség szerint ne követeljük meg egyes, más, de igen kis számú és csak feltétlenül indokolt — mutatók teljesítését is. Ez azonban csak kivételes esetben lehet indokolt, különösen a jövő érdekében végzett és a nyereségben még nem jelentkező, vagy ezt éppen hátrányosan befolyásoló feladatok miatt.

Magyarországon a nyereség már 1957 óta előkelő helyet foglal el a mutatószámok rendszerében. Bizonyítja ezt az, hogy a dolgozók érdekeltségét részben a nyereség növekedéséhez kötöttük. Sajnos azonban ez a mutató és ez az érdekeltség mégsem tölti még be teljesen azt a fontos szerepet, hogy valóban helyesen tükrözze a vállalat tevékenységét. Ennek elsősorban az az oka, hogy nem valósultak meg teljesen azok a feltételek, amelyek nélkül a nyereség nem foglalhatja el az őt megillető helyet a mutatószámok rendszerében és a vállalati tevékenység megítélésében.

Utaltunk már arra, hogy nálunk jelenleg a nyereség még gyakran tévesen orientál és ellentmondásba kerül a gazdaságossággal. Minthogy pedig a vállalat számára az a kedvezőbb, ami nyereséges, illetve jövedelmezőbb, a népgazdaság számára viszont az, ami szükséges és gazdaságosabb —, a vállalati érdek gyakran kerül összeütközésbe a társadalmi érdekkel. Ez azonban nem szükségszerű, s nem a nyereség mutatójának a tarthatatlanságát és alkalmazásának helytelenségét tükrözi, hanem a nyereség alakulását befolyásoló tényezők helytelen értékelését, az irányító szervek munkájának egyes fogyatékosságait, és gazdasági mechanizmusunk kijavításra szoruló hibáit, meg közgazdaságtudományunk gyenge pontjait.

A nyereséget befolyásoló tényezők közül elsőnek az árat kell

Digitized by Google

megemlítenünk. Bizonyára sokan kifogásolják, hogy miért nem az önköltséget tartjuk az első helyen megemlítendőnek. Azért, mert jelenleg az önköltség alakulására is az áraknak van döntő befolyásuk. Hogy a nyereség és jövedelmezőség helyesen orientáljon, ahhoz az áraknak kell helyesen tájékoztatniuk. Az árak színvonala és arányai a népgazdaságban természetesen a munka termelékenységével vannak szoros összefüggésben. Egy-egy vállalat azonban a társadalmi munkának csak viszonylag kis részét adja hozzá a termék előállításához. A vállalat önköltségében az eleven munka költségei a termelési költségeknek csupán 10—20 százalékát teszik. A vállalati önköltség alakulása szempontjából tehát az anyagok ára gyakorolja a nagyobb befolyást. Ha az árak helytelenek, a vállalati önköltség torz képet mutat, s megtéveszti a vállalatvezetést is, az önköltség túlnyomó részét kitevő anyagfelhasználás népgazdaságilag legelőnyösebb mértékéről és választékáról.

A felhasznált anyagok és az előállított termékek ára egyaránt befolyásolja a nyereséget. Nagyon gyakran — az ipar végső kibocsátásától eltekintve mindenütt — az egyik vállalat által előállított termék a felhasználó számára anyag, és a termelés közbeeső fázisaiban is forgalomba kerülhet (belföldön, vagy külföldön); ezért helyes tájékozódás csak olyan árrendszerben biztosítható, amely nem tesz elvi különbséget az anyagok és a késztermékek árképzésének módszere között. A nyereség szerepe növelésének egyik feltétele tehát az, hogy letérjünk az ún. önköltségi típusú árrendszerről, s vegyük a gyakorlatban is tudomásul azt a tényt, hogy árutermelő gazdaságunkban az előállított anyagok, félkésztermékek, késztermékek minden fázisban áruformát öltenek. Így akár hatósági ármegállapítás, akár megállapodásos ár az alapja a cserének, az egyenértékűség feltételezéséből kell kiindulnunk.

Az árakkal kapcsolatos másik feltétel az, hogy a merev stabilitás elvét a rugalmasabb árrendszer elvének kell felváltania; ez lehetővé teszi, hogy — legalább nagy vonalakban — kövessük a nemzetközi és a hazai értékváltozásokat és a kereslet-kínálat viszonyának nagyobb jelentőségű változásait. Enélkül ugyanis a legtökéletesebben megalkotott árrendszer is viszonylag rövid idő múltán elavulttá válik, s nem tájékoztat helyesen. Remélhető, hogy az új magyar árrendszer ezeknek a feltételeknek is eleget fog tenni.*

Fontos feltétele a nyereség helyesen orientáló szerepének

* Lásd Dr. Csikós Nagy Béla: „A népgazdaság árrendszerének átalakítása a termelési ár típusára"; Társadalmi Szemle, 1965. évi 1. sz.

Digitized by Google

az önköltség tartalmi és számítási kérdéseinek az eddiginél nagyobb súlyú felvetése. A nyereség ismerete feltételezi az önköltség ismeretét. Sok vállalatunknál azonban jelenleg nincsenek biztosítva az önköltség helyes számításának feltételei, a kalkulációk gyakran nem elég megbízhatóak. Sok szempontból szükséges, hogy a kalkuláció módszereire vonatkozólag szakmailag egységes előírásokat alkalmazzanak. Véleményünk szerint azonban ezeknek az előírásoknak nem szabad akadályozniuk a vállalatokat abban, hogy korszerű, a maguk igényeihez idomított módszereket alakítsanak ki, mert különben a központi előírások fékezhetik az önköltségszámítás fejlődését.

A nyereség szerepe megnövekedésének feltételei között meg kell említeni az adópolitika jelentőségét. Az adópolitika fontos szerepet játszik a nyereség mértékének szabályozásában. Az eszközhasználati díj és az illetményadó feltehetően a társadalmi tiszta jövedelem központosításának fő formáivá válnak. Előreláthatő azonban, hogy még jó ideig megmarad a forgalmi adó jelentős szerepe is. Szocialista termelési viszonyok között a forgalmi adó és az árkiegészítés voltaképpen az árpolitika eszközei. Ennek megfelelően ezekre a pénzügyi rendszerünkben ma még nagyon fontos szerepet játszó intézményekre ugyanazok a szempontok érvényesek, mint az árakra. Mindenképpen el kell kerülni, hogy az árpolitika és a forgalmiadó-politika egymástól eltérő úton járjon.

6.

Tévedés volna azt feltételezni, hogy a jó árak, a helyes önköltségszámítás és a mindezekkel összhangban levő adópolitika már elégséges feltételei annak, hogy a nyereség valóban elsőrendű szerepet vigyen a vállalatok munkájának irányításában, ellenőrzésében és megítélésében. Vannak ennek további, legalább ilyen lényeges feltételei is, s ezeknek megteremtése szemléletbeli változásokat is megkövetel.

Jelenleg az a felfogás érvényesül, hogy a vállalat általában csak azért felelős, ami saját ténykedéseitől függ, de nem tehető felelőssé semmi olyasmiért, ami tőle független tényezők hatása alatt következett be. Ezért a gyakorlatban semmiért nem visel kockázatot, és hogy ténylegesen miért felelős, az legtöbbször szubjektív elhatározásoktól függ. Ez a szemlélet, sajnos, sokszor felelőtlenségre és a felelősség minden áron felfelé való áthárítására vezet.

A nyereség alakulásában kétségtelenül befolyást gyakorolnak a vállalattól függő, de attól független tényezők is. A füg-

Digitized by Google

getlen tényezők kikapcsolása jelenleg intézményesen történik. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy a vállalat igyekszik minden kedvezőtlen eredményt lehetőleg a tőle független tényezők hatására visszavezetni, és ezen a címen eredményeinek korrekciójáért harcol. Például a „rendeléshiányt" sokszor úgy emlegetik, mint amiért a vállalat nem felel, s korrekciót kérnek. Nem ritka azonban az sem, hogy az irányító szervek a kedvező eredmények elérését tulajdonítják a vállalattól független tényezőknek, s ezen a címen ún. „rontó korrekciókat" alkalmaznak.

A jelenlegi módszer azt a gondolatot erősíti, hogy a nyereség a valóságban nem fejez ki semmit; ha tehát egyáltalán valamire is fel akarjuk használni, akkor korrigálni kell. Nos, a nyereség szerepe tényleges megnövelésének az is feltétele, hogy szakítsunk ezzel az egyébként is téves felfogással. A nyereséget éppen azért kívánjuk kiemelni eddigi helyzetéből, mert a központi utasítások csökkentésére törekszünk azzal, hogy az utasítások elsősorban a tervszerű fejlődést biztosítsák.

Ha a vállalatok folyamatos gazdasági cselekvései döntően saját elhatározásuktól függenek — nem értve bele ebbe a nagyobb fejlesztést és beruházást —, és a központi irányítás nem avatkozik bele aprólékosan a mindennapi gazdálkodásba, akkor az ilyen gazdaságban a nyereségnek nemcsak a szerepe, hanem jellege is megváltozik. Itt már nem lehet a vállalattól független tényezők nagy számára és a lépten-nyomon megtörténő központi beavatkozásra hivatkozni; de a gazdálkodásért való felelősséget sem lehet áthárítani azzal, hogy minden fontosabb intézkedést előzetesen jóváhagyatnak.

A nyereség tehát akkor foglalhatja el valóban az elképzelt helyet, ha elvben és eleve elhárítunk minden olyan törekvést, amely a valóságos eredmények bármilyen címen való helyesbítését célozza. Nem a nyereséget kell korrigálni, hanem — ha ez szükségesnek mutatkozik —, a nyereséget befolyásoló tényezőket kell megváltoztatni, módosítani. Ez a módosítás tudatos és tervszerű is lehet — ilyen pl. a központilag jóváhagyott árak megváltoztatása —, de a kereslet befolyása, illetve hatása alatt is történhetik. Korrekciónak ez utóbbi esetben sincs helye. Ha az áru- és pénzviszonyok felhasználása során a központi irányítás célszerűnek tartja, hogy egyes termékeknél a külföldi piac, vagy a belföldi kereslet befolyása érvényesüljön, akkor nem indokolt a vállalatok eredményeinek ezen a címen való korrigálása, annál kevésbé, mert az ilyen korrekció végső soron éppen azt a hatást semlegesítené, amelynek érvényesülését helyesnek tartjuk.

Ebből következik, hogy a nyereség szerepének fokozása és kiemelése abban az értelemben is a vállalatok önállóságának nö-

Digitized by Google

velését feltételezi, hogy a vállalatok között oszlik meg annak a kockázatnak egy része, amelyet eddig a társadalom viselt. Különösen célszerű elkülöníteni és a vállalatokra hárítani a műszaki fejlesztés és a gazdasági avulás kockázatát, az exportban elérhető árak változásának kockázatát, egyes iparágakban, illetve termékcsoportoknál a belföldi árak változásának kockázatát. A kockázatok vállalásával egyidejűleg természetesen arról is gondoskodni kell, hogy ezekre megfelelő fedezetet teremtsünk. Így a kockázatvállalás lényegesen megnöveli a vállalatvezetés felelősségtudatát, s egyben nagyobb nyereség elérésére ad lehetőséget. A vállalat önállóságának növelése nem egyoldalúan csak a jogok kiterjesztésével jár, hanem ezzel párhuzamosan felelősség vállalásával is. Az önálló döntés lehetőségének kiterjesztése és a tényleges felelősségvállalás a nyereség szerepe kiemelésének fontos feltétele.

Továbbá: a nyereség akkor töltheti be valóban a tőle várt szerepet és segítheti a vállalati gazdálkodás megjavítását, ha a vállalat további működése és fejlődése összefüggésbe kerül az általa elért eredményekkel. Ez nem azt jelenti, hogy a vállalat csak saját nyereségéből növelhesse kapacitását, vagy végezhessen rekonstrukciót. A társadalmi tiszta jövedelem központosított része továbbra is fő forrása lenne a beruházásoknak, megmaradna tehát az átcsoportosítás lehetősége. Nagy különbség azonban az, hogy a központi kiutalásból származó eszközöknek teljes, vagy részleges, illetve kiegészítő jelleget adunk-e.

A nyereség és a fejlesztés közötti szoros kapcsolatot úgy kell értelmezni, hogy a vállalat fejlesztésének az a feltétele, hogy ez — legalább részben — a vállalat gazdálkodása által előteremtett eszközökből történjék. Olyan vállalatnak a fejlesztése, amely veszteséges, amely nem volt képes tartalékokat képezni, vagy hozzájárulni a közös terhek viseléséhez —, csak egészen kivételes esetben lehet indokolt. A megítélésnél és a beruházások központi elosztásánál természetesen figyelembe kell venni, hogy a vállalatok különböző címeken befizetéseket teljesítenek az állami költségvetésbe. Központi faninszírozást fognak a jövőben is igényelni az új vállalatok.

7.

A nyereség szerepének jelentős megnövelése feltételezi az anyagi érdekeltségi rendszer megváltoztatását is. A nyereséghez, illetve a rentabilitási ráta, vagy a nyereség tömegének növekedéséhez jelenleg is kapcsolódik anyagi érdekeltség. A dolgozók jövedelmének átlagosan 4—5 százaléka a nyereségrészesedésből

Digitized by Google

származik. Ez a részesedés az összes keresethez viszonyítva az évek során csökkenő tendenciát mutat.

Ha azonban a vállalatok vezető dolgozóinak összes keresetét elemezzük, akkor a nyereségrészesedés jóval szerényebb részt képvisel. A vezetőknél az alapkereset mellett kiemelkedik a prémium jelentősége; ez egyes esetekben az alapkereset 40 százalékát is kiteszi. A prémiumhoz képest a vezető dolgozóknál elenyésző jelentőségű a nyereségrészesedés. Hogy mégis befolyásolja őket, annak az az oka, hogy a vezetők — joggal — felelősnek érzik magukat munkatársaik, beosztottaik jövedelméért is.

Olyan irányítási és ellenőrzési rendszerben, amelyben a nyereség kiemelkedő szerephez jut, nem lenne célszerű megtartani a vezetők keresetében jelenleg meglevő arányokat. Ha a nyereséget tartjuk a teljesítmény jellemzőjének, akkor nem indokolt az, hogy tízszeresen nagyobb érdekeltséget kapcsoljunk más tényezőkhöz, felidézve ezzel a parciális mutatók ösztönzésének minden veszélyét.

A jelenlegi prémiumrendszer a sokmutatós irányításra, a kötelező előírások széles rendszerére, a részfeladatok megvalósításának ösztönzésére épül. Ez ellentmondásban volna a nyereség kiemelésével. A vezetők jövedelmét sokkal inkább a nyereségtől kellene függővé tenni, s vagy teljesen megszüntetni a prémiumot, vagy a kivételes teljesítmények elismerésére szorítani.

A vezetők munkájának megítélése nem lehet független a vállalat munkájának megítélésétől. Ha elismerjük, hogy a vállalat akkor dolgozik jól, ha növeli nyereségét, akkor a vezetői munka elismerésének is ugyanez a feltétele. Másképpen a vezetők érdekeltsége ellentétbe kerülne a vállalat és a dolgozók érdekeltségével, ezt pedig minden körülmények között el kell kerülni.

A fejlődés meggyorsítása érdekében célszerű, sőt szükségszerű a nyereség szerepének lényeges növelése. Ettől azonban csak a feltételek megteremtése esetén várhatunk eredményt. Feltehetően nem volna tehát eredményes az, ha a jelenlegi feltételek között kizárólag a nyereség szerepének kiemelésével kísérleteznénk. Ez csak akkor lehet eredményes, ha a jelenlegivel szemben mind a nyereségre ható tényezők alakulásának és alakításának, mind pedig a nyereség tartalmának a feltételeit módosítjuk. Hasonlóképpen szükségszerű, hogy ezzel párhuzamosan a vállalatok önállósága, kockázatvállalása és a vezetők anyagi érdekeltsége is módosuljon.

Digitized by Google

Az amerikai neokolonializmus formaváltozásairól

Írta Dr. SALGÓ LÁSZLÓ

A neokolonializmus egészében az imperializmus általános stratégiájának 1945 utáni új szakasza; alkalmazkodást jelent ahhoz az időszakhoz, amelyben a gyarmatosító hatalmak már képtelenek fenntartani uralmuk hagyományos formáit. Hiba volna azonban, ha éles, a második világháborúhoz kötött határvonalat húznánk a klasszikus gyarmatosítás és a jelenlegi neokolonializmus közé. A kolonializmus már az imperializmus gyarmati rendszerének kialakulása előtt is számos formaváltozáson ment át, s a neokolonialista törekvések — bár csak csíráiban — általában már a korai kapitalizmus időszakában is jelentkeztek.

Az amerikai imperializmus — az angoltól, a franciától stb. eltérően — olyan időszakban kezdett kibontakozni, amelyben a történelmi helyzet már eleve a gyarmatosítás új formáinak és új módszereinek alkalmazására kényszerítette. A múlt század végén a világ ipari hatalmai között első helyre kerülő Egyesült Államokban, a külföldi piacra, nyersanyagra éhes amerikai monopóliumokban is felébredt az étvágy a tengerentúli, ázsiai, afrikai érdekszférákra. Csakhogy az évtizedes, sőt évszázados előnyben levő klasszikus gyarmatosítók ekkorra már minden talpalatnyi „szabad" területet a birtokukba vettek. A világ vezető ipari hatalmának tehát, amely fejlődésének éppen ebben az időszakában mondhatott le legkevésbé az expanzív külpolitikáról, új módszerekkel kellett hozzálátnia ahhoz, hogy érdekszférákat szerezzen a klasszikus gyarmatbirodalmaktól. Nem új gyarmatosítóként, hanem a régi gyarmatosítók ellen, nem elnyomóként, hanem a szabadság bajnokaként, a „forradalmároknak nyújtott segítség" jelszavával jelent meg Kubában, Puerto Ricón, a Fülöp-szigeteken. Erre azért is szükség volt, mert az amerikai társadalomban még erősen hatottak az angol gyarmatosítók elleni harc, a rabszolgaság eltörléséért folytatott polgárháború tradíciói, a demokratikus hagyományok.

Az 1898. évi spanyol—amerikai háború után az Egyesült Államok kormánya további tengerentúli érdekszférák megszerzésére vágyott, akárcsak annak idején Cecil Rhodes Angliában,

Digitized by Google

vagy Jules Ferry Franciaországban. De az európai partnerek a XIX. század utolsó évtizedeiben elsősorban az erő, az „ágyúnaszád-diplomácia" nyelvén szóltak és a *klasszikus* gyarmatbirodalom uraiként cselekedtek. A washingtoni kormány viszont — számolva a már felosztott világ szűk lehetőségeivel és a századforduló korszerű követelményeivel — *láthatatlan gyarmatbirodalom* megteremtésére törekedett Ezért modern, ha úgy tetszik, *neokolonialista* módszerekre volt szüksége.

Az Egyesült Államok gazdasági fölényéből (és akkori viszonylagos katonai gyengeségéből) következett, hogy a gyarmatszerzés reális objektumaiként olyan „félgyarmatok" jöhettek számításba, amelyek megőrizték ugyan politikai függetlenségüket, de társadalmi és gazdasági elmaradottságuk, pénzügyi-katonai gyengeségük miatt valósággal csábították a külföldi monopóliumokat. Az Egyesült Államok mindenekelőtt *Latin-Amerika* politikailag önálló köztársaságait tekintette ilyen területnek.

Az angol (és részben a német) vetélytárs visszaszorításában Washington a századforduló után előnyös helyzetben volt: az eredetileg antikolonialista Monroe-doktrína (1823) korszerűsített változatát állította szembe a túlságosan kompromittált gyarmati hatalmakkal. Theodore Roosevelt elnök 1903. április 2-i nyilatkozatában megfogalmazta elődje doktrínájának módosított változatát: „Van egy régi mondásunk: »Beszélj csendesen, de legyen nálad egy *furkósbot*, s akkor messzire jutsz.« Ha az Egyesült Államok csendesen beszél, de ugyanakkor kiépíti és a legtökéletesebb kiképzésben részesíti haditengerészetét, akkor a Monroe-elv messzire jut."[1]

A századforduló után néhány évvel az amerikai imperializmus — a roosevelti programnak megfelelően — már rendelkezett azzal, amire latin-amerikai befolyásának biztosításához szüksége volt: a „csendes amerikai üzletemberek" dollármillióival, és a renitenskedő országok megrendszabályozásához szükséges furkósbottal: az amerikai kontinensen már elégséges haditengerészettel. A kubai és más közép-amerikai, lokális jellegű katonai akcióktól eltekintve azonban ebben az időben még az amerikai kontinensen is a *„dollárdiplomácia"* maradt az amerikai gyarmatosítás legfőbb módszere. Ez olyan politika — mondotta W. Taft elnök 1912. december 3-i kongresszusi üzenetében —, amely *a szuronyokat dollárokkal helyettesíti.*[2]

Még nagyobb jelentősége volt a századforduló után a dollárdiplomáciának *Ázsiában*, mindenekelőtt a többi monopolista ha-

[1] Documents of American History. Ed. by. H. S. Commager, II., 209. old.
[2] Uo., 256—257. old.

Digitized by Google

talom által már közös félgyarmattá változtatott Kínában, a világnak ezen a — Lenin szavaival szólva — legnagyobb potenciális piacán. A feltételt itt a sablonos gyarmati módszertől alaposan eltérő Hay-doktrína, (1899 szeptember), a benne megfogalmazott *„nyitott kapu elve"* adta meg. Az Egyesült Államok ágyúk helyett „áruinak potom árával" kezdte szétlőni mind a kínai falat, mind vetélytársai koncessziós területeinek vámsorompóit.

Két világháború és a láthatatlan gyarmatbirodalom

Az első világháború végén, 1918. január 8-án elhangzott amerikai békeprogram, *Wilson 14 pontja*, egyfelől ellensúlyozni akarta a bolsevikoknak az annexió és hadisarc nélküli békére irányuló követelését, s az érdekszférák újrafelosztásáról szóló és nyilvánosságra hozott régebbi titkos szerződések óriási hatását. A benne foglalt antikolonialista követelések másrészt arra szolgáltak, hogy megakadályozzák a zsákmány felosztására készülő Anglia és Franciaország számára a régimódi, annexiós gyarmati hódítást. A szuverenitás elvét és a népek igazságos követeléseinek tiszteletbentartását hangoztató, újszerű wilsoni koncepció tagadhatatlanul visszhangra talált a gyarmati népek körében, s ezt Anglia és Franciaország is kénytelen volt tekintetbe venni, a többi között az annexió rugalmasabb, álcázottabb formáját jelentő mandátumrendszerrel, majd Egyiptom (1922) és Irak (1932) formális függetlenségének elismerésével.

Lenin rámutatott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom reakciójaként jelentkező neokolonialista kísérletekre, s figyelmeztette a gyarmatokon dolgozó, még fiatal kommunista szervezeteket a II. Internacionálé opportunistái és a revizionisták által tömjénezett rendszeresen elkövetett csalásra: arra, hogy politikailag független államok létesítésének leple alatt az imperialisták tőlük gazdasági, pénzügyi és katonai tekintetben függő államokat hoznak létre.[3]

Az Egyesült Államok által a két világháború között folytatott új gyarmatosítás — áttételes és leplezett volta ellenére is — annyira nyilvánvalóvá lett, hogy nemcsak a marxisták, de a gyarmatok kiemelkedő polgári nacionalista vezetői is felfigyeltek rá. Dzsavaharlal Nehru 1933-ban (lányához, Indira Gandhihoz írt levelében) találó szavakkal definiálta az amerikai neokolonializmus lényegét: „Ne gondold — írta —, hogy az Egyesült Államok gyarmatbirodalma csak a Fülöp-szigetekre korlátozódik. Látszó-

[3] Lenin Művei, 31., köt. Szikra 1951. 144. old.

Digitized by Google

lag ez az egyetlen gyarmatuk, de más imperialista hatalmak tapasztalataiból és bajaiból okulva, *megjavították a régi módszereket.* Nem veszik a fáradtságot ahhoz, hogy egy országot bekebelezzenek, mint például Anglia Indiát; egyedül a profit érdekli őket, s ezért olyan intézkedéseket tesznek, amelyek révén egy-egy ország gazdaságát ellenőrizhetik. A gazdaság ellenőrzése igen megkönnyíti a nép, az ország, s valójában az egész állam ellenőrzését. Így minden különösebb baj nélkül, anélkül, hogy összeütközésbe kerülnének az aktív nacionalizmussal, ellenőrzik az országot és részesednek gazdaságában. Ezt az ügyes módszert *gazdasági imperializmusnak* nevezik. A térkép nem tünteti fel. A földrajzkönyvek és a térképek tanúsága alapján az ilyen ország szabadnak és függetlennek látszhat. De ha fellebbentjük a fátyolt, azt látjuk, hogy egy másik ország, jobban mondva annak bankárai és nagytőkései tartják a kezükben. *Ezt a láthatatlan gyarmatbirodalmat tartja birtokában az Amerikai Egyesült Államok."*[4]

A második világháború további, soha nem remélt lehetőségeket kínált az amerikai érdekszféra láthatatlan határainak kitágítására. Az 1941-ben nyilvánosságra hozott *Atlanti Charta* „antikolonializmusa" a többi között az angol és francia gyarmatokra aspiráló amerikai szövetséges neokolonialista behatolását is hivatott volt leplezni és előkészíteni. Ezt bizonyítja Churchillnek és De Gaulle-nak Roosevelttel folytatott szenvedélyes vitája. 1942. november 10-i nyilvános beszédében Churchill félreérthetetlenül Roosevelt és a világ tudtára adta a maga és kormánya véleményét: „Egy dolgot kezdettől világosan látni kell, ha ugyan bárkinek kétségei vannak e tekintetben: meg akarjuk tartani azt, ami a miénk. Nem azért lettem Őfelsége miniszterelnöke, hogy a Brit Birodalom felszámolásánál elnököljek."[5] Churchillhez hasonlóan De Gaulle is szemrehányást tett a francia gyarmatokra vonatkozó amerikai tervek miatt. „Amikor Amerika belépett a háborúba — állapította meg —, Roosevelt elhatározta, hogy *a világ Amerikáé lesz,* mert Amerikának a joga, hogy diktálja a háború utáni világ megszervezésének feltételeit."[6]

Az „egyetlen" amerikai gyarmat dekolonizálása

A háború utáni világ megszervezésének tanulmányozására alakult bizottság,[7] amelyben neves amerikai gyárosok és politi-

[4] Dzsavaharlal Nehru: Glimpses of World History. 478—479. old.
[5] The Eloquence of W. Churchill, A Signet Key Book. Publ. by the New American Library 1957.
[6] Ch. De Gaulle: Mémoires de guerre., II. köt. 95. old.
[7] Comission to Study the Organization of Peace. Third Report on the United Nations and the Organization of Peace. New York, 1943 February.

Digitized by Google

kusok foglaltak helyet, már 1943-ban készült jelentésében hangsúlyozta: az olyan kifejezések, mint „gyarmat", „imperializmus", a háború után nem felelnek meg a kor követelményeinek. A szerzők úgy vélik, hogy végleg el kell vetni a régi, kompromittált gyarmatpolitikát, végre kell hajtani az önkéntes dekolonizálást, azután pedig az „amerikai közösség" keretében megvalósított „partnerség", az „egyenlő lehetőségek" elvei alapján kell együttműködni a volt gyarmatokkal. A háború befejeztével az Egyesült Államokban (majd Angliában és Franciaországban) halottnak nyilvánították a régi kolonializmust, s helyette a dekolonizáció, az „önkéntes gyarmati felszabadítás" új korszakát kezdték ünnepelni.

1946 júliusában Truman kormánya eltüntette a láthatatlan amerikai gyarmatbirodalmat csúfító egyetlen nagyobb szemölcsöt: független köztársaságnak ismerte el a Fülöp-szigeteket. James P. Wartburg „Az Egyesült Államok háború utáni politikája Ázsiában" c. cikkében (a hivatalos álláspontnak megfelelően) azzal kérkedett, hogy *„az Egyesült Államok az az ország, amely önként felszabadította egyetlen ázsiai gyarmatát."*[8]

Ez a lépés azonban éppoly kevéssé volt önkéntes elhatározás hátsó gondolatok nélküli következménye, mint az angolok 1947-es távozása Indiából. Washingtont is mindenekelőtt az az *antiimperialista fegyveres harc* kényszerítette engedményre, a régi gyarmati státusz megváltoztatására, amely a szovjet hadsereg győzelme és Japán veresége után egész Délkelet-Ázsiát magával ragadta. A Fülöp-szigetek formális politikai függetlensége egyáltalán nem érintette a döntő fontosságú amerikai pozíciókat. Az 1947 márciusában kötött szerződés 99 évre 23 katonai támaszpontot, az 1948 márciusi egyezmény teljes tőkebefektetési szabadságot biztosított az USA-nak, nem is beszélve az 1951-es kölcsönös segélynyújtási egyezmény és az 1954-ben Manilában létrehozott délkelet-ázsiai paktum, a SEATO nyújtotta lehetőségekről.

Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a Fülöp-szigetek leplezetlen gyarmati státuszának megszüntetése olyan időpontban *történt*, amikor úgy látszott: Ázsia (és a világ) legnagyobb lélekszámú országának, Kínának neokolonialista módszerekkel történő „teljes gazdasági integrálása" sokszorosan kárpótolja majd a csendes-óceáni szigeteken tett politikai engedményt. A kínai forradalom történelmi jelentőségű győzelme — és ezt a politikusok éppoly kevéssé vitatták, mint a történészek — váratlan kudarc volt az európai partnerek érdekszféráira aspiráló Amerika neokolonialista politikájára számára. O. Lattimore levonja a követ-

[8] The Annals of the American Academy of Political and Social Science 1958. July.

Digitized by Google

keztetést ebből: „Kína példája arra figyelmeztet, hogy annak a hatalomnak, amellyel azelőtt Európa Ázsia felett rendelkezett, csak egy kis része került az Egyesült Államok kezébe."[9]

Nélkülözhető-e a „kapitalizmus faluja"?

Nyilvánvaló volt azonban, hogy a második világháború befejezése és a Föld egyharmadára kiterjedő szocialista világrendszer kialakulása után éppen az Egyesült Államok nélkülözhette a legkevésbé a gyarmati kizsákmányolást. Harry R. Rudin[10], a Yale egyetem történelemprofesszora is azt a következtetést vonja le a háború utáni évtized változásaiból, hogy az imperializmusnak, különösen pedig az amerikainak, sokkal inkább szüksége van — Lenin szavaival — a *„kapitalizmus falujára"*, mint bármikor a múltban.

A Nelson Rockefeller vezetése alatt álló Nemzetközi Fejlesztési Tanácsadó Testület jelentéséből — ha ugyan a kezébe került ez — az átlag-amerikai fogalmat alkothat magának: mit jelentenek országa számára az afrikai és más tengerentúli területek. Az Egyesült Államok, amelyhez a világ lakosságának 6, területének 7 százaléka tartozik, a világ ipari termelésének mintegy *50 százalékát* állítja elő. De annak a 15 alapvető fontosságú ásványnak, amely ehhez a roppant mennyiségű ipari termeléshez szükséges, a 2/3-át a tengerentúlról kell beszereznie![11] Ezért a jelentés feltészi a monopóliumokat és a kormányt egyaránt aggasztó kérdést: „Vajon meddig tudná az Egyesült Államok fenntartani helyét, mint a világ ipari termelése több mint felének előállítója, ha arra kényszerülne, hogy saját nyersanyagforrásaitól függjön?"

Az amerikai monopòltőke képviselői tehát — hogy úgy mondjuk — marxistább módon elemzik az imperializmus és az 1945 utáni gyarmati kérdés legszorosabb összefüggéseit, mint az „antikolonialista csapdájukba" esett reformista ábrándozók. Ma is helytállók Leninnek az első világháború éveiben leírt szavai: *„Lemondani a gyarmatokról, az »érdekszférákról«, a tőkekivitelről? Aki erre gondol, az lesüllyedt annak a papocskának a színvonalára, aki vasárnaponként a kereszténység magasztosságáról prédikál a gazdagoknak és azt tanácsolja nekik, hogy adjanak a szegényeknek... ha nem is néhány milliárdot, hát legalább párszáz rubelt."*[12]

[9] United Nations World. 1950. márc.
[10] Current History, 1956 március
[11] Partners in Progress. Jelentés az Egyesült Államok elnöke számára. Idézi: Staley: The future of underdeveloped countries. New York, 1961.
[12] Lenin Művei, 21. köt. Szikra, 1951. 345. old.

Digitized by Google

Truman és Eisenhower „átfogó politikájának" hiányosságai

H. R. Rudin professzorhoz hasonlóan mind több amerikai történész és politikus kénytelen szembenézni azzal a ténnyel, hogy a második világháború után *„a gyarmati népek előtt Amerika lett az összeomló gyarmati rendszer fő támaszává."*[13] A roosevelti gárda reálisan gondolkodó képviselői felismerték, hogy az amerikai politika elkerülhetetlen következményeképpen a világ s mindenekelőtt Ázsia — a föld lakosságának mintegy a fele — már nem úgy tekint az Egyesült Államokra, mint Jefferson és Lincoln örökösére, hanem mint a reakciós és maradi erők támaszára. Ezért azt hangoztatták, hogy a kudarcot vallott katonai módszerek helyett a *gazdasági megfontolásoké* legyen az elsőbbség az amerikai neokolonialista politikában. A Pentagon szélsőségesen reakciós körei viszont a koreai tanulságok ellenére is — az „ágyúnaszád-diplomácia" folytatását szorgalmazták. A hosszú vita után végül is megszületett afro-ázsiai irányvonal a *John K. Fairbank* professzor által *„átjogó politikának"* nevezett koncepcióhoz állott a legközelebb. Ebben a gazdasági és politikai tevékenység került az első helyre, de mögötte nem kisebb hangsúllyal szerepeltek a katonai és stratégiai elképzelések. Ez a *neokolonialista elemeket klasszikus módszerekkel elegyítő kompromisszumos* politika azonban nem csökkentette, hanem fokozta az amerikai új gyarmatosítás iránti bizalmatlanságot Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában. Miért?

Mindenekelőtt azért, mert Truman és Eisenhower elnöksége alatt kiderült, hogy az új, amerikai módszerek éppoly kevéssé szolgálják a politikailag függetlenné vált országok gazdasági önállóságát, mint a régi kolonializmus. Hosszú éveken át folytak a viták az ENSZ-ben és más nemzetközi fórumokon az önrendelkezési jogról, de ennek során az USA (éppúgy, mint a régi gyarmati hatalmak) nem volt hajlandó elismerni a természeti kincsek és erőforrások feletti szuverén jogot. Ennek következtében — állapítja meg a már idézett H. R. Rudin — „számukra (az ázsiaiak, afrikaiak, latin-amerikaiak számára) ez a politika tulajdonképpen azt mondja, hogy országaik kaphatnak esetleg politikai függetlenséget, de gazdasági önállóságot semmiképpen sem." Ez azt jelenti, hogy a Nyugat 30 legnagyobb ipari és pénzcsoportja között levő 11 amerikai konszern éppoly kevéssé hajlandó lemondani a kapitalista világ felmért természeti kincsének *háromnegyed részéről*, mint 19 angol, francia, belga riválisa.

[13] Current History, id. szám.

Digitized by Google

Másodszor: a volt gyarmati országok sarcolása nemcsak a monopóliumok kezében maradt természeti kincsek, ipari nyersanyagok koncessziós kisajátításával folyik tovább, hanem *mezőgazdasági termékeik árainak kedvezőtlen alakulása* révén is. Az ENSZ Világkereskedelmi és fejlesztési értekezletén 1964 tavaszán elhangzott referátumok, felszólalások adatai világosan mutatják: a koreai háború befejezése óta eltelt időszakban a világpiacon mind rosszabb helyzetbe kerülnek az új, független államok, amelyeknek gazdasága az évszázados klasszikus gyarmati uralom következtében egyelőre továbbra is megtartotta monokulturás agrárjellegét. A gyapottal és gyapjúval konkurráló műszálaknak, a természetes gumit és bőrt háttérbe szorító műguminak az elterjedése, a hagyományos (latin-amerikai) kávétermő országokkal versenyző új területek (Abesszínia stb.) növekvő kínálata következtében a volt gyarmati országok évről évre kevesebbet kapnak fő exportcikkeikért. Ugyanakkor azonban az általuk vásárolt iparcikkekért, gépekért, berendezésekért — a tőkés piacon mutatkozó állandó áremelkedés következtében — egyre többet kénytelenek fizetni. A „gyarmatáruk alkonyának" jellemzésére mondotta Genfben egy kolumbiai küldött: 1954-ben 19 zsák kávé árát kellett fizetniük egy autóért, 1964-ben pedig már csak 32 zsák árából tudják megvásárolni ugyanezt.

Ez a két alapvető körülmény lehetetlenné teszi, hogy a volt gyarmati országok előteremtsék azt a roppant összeget, amelyet az évszázados elmaradottságuk leküzdéséhez, a gazdasági önállóságuk megteremtéséhez szükséges iparosítás igényel.

A Truman-, majd az Eisenhower-adminisztráció sztereotip válasza erre rendszerint az volt, hogy az „antikolonialista" Amerika gazdasági segélyei kölcsönös kárpótlást, gyors fejlődést biztosító, új típusú támogatást nyújtanak az elmaradott, szegény országoknak. A valóság azonban — ezzel éppen ellenkezőleg — azt mutatja, hogy ezek a segélyek olyan dollár-injekciók, amelyek a világ leggazdagabb országának monopóliumait erősítik. Az U. S. News and World Report 1961. márc. 20-i száma felteszi a kérdést: Mi történik az évente kölcsönként és segélyként nyújtott dollármilliókkal? A kiküldött vizsgáló bizottság válasza szerint a „megsegített" országok a folyósított hitel és segély 77 százalékát az Egyesült Államokban költötték el — elsősorban hadianyagra.

A Truman-, Eisenhower-adminisztráció segélypolitikájában nem a szóban forgó országok gazdasági igényei, hanem a monopóliumok érdekei s Washington *stratégiai* és *katonai* céljai határozták meg az arányokat. A segély évről évre csökkent (Truman 1954-ben 7600 millió dollárt, Eisenhower 1956-ban 2700 milliót

Digitized by Google

folyósított), s ebből mind többet kanyarítottak ki a gazdaság tényleges fejlesztése helyett az amerikai agresszív terveknek megfelelően felduzzasztott hadseregek felszerelésére.[14]

Az amerikai stratégiai és katonai érdekekből következett továbbá az, hogy a különben is kétes értékű segély legnagyobb részét azok az ázsiai országok kapták, amelyek Dulles „paktomániájának" megfelelően a bagdadi, illetőleg a manilai szerződés (SEATO) engedelmes végrehajtóivá lettek. (Egyetlen jellemző adat: az 1955 és 1958 közötti négy évben[15] a dél-vietnami bábEnnek alapján a nyers arány 1:1, de 1:40 volna, ha számításba vennénk a lakosság számát is. Minden indiai egy dollárnyi „segélyt" kapott négy év alatt — gabonában. Minden dél-vietnamira 40 dollár jutott — fegyverben.
rendszer 491 millió dollár segélyt kapott, India pedig 419 milliót.)

Milyen eredménnyel járhatott ez a politika? Eisenhower utolsó éveiben Washingtonban sokan kénytelenek voltak szembenézni a következményekkel. J. P. Warburg, a bankár és közíró, kénytelen volt elismerni: Ázsiában az emberek életkora továbbra is körülbelül 30 évre becsülhető. Jelenleg az emberiség 2/3-a rosszul táplált, de a század végére 5/6-a fog éhezni, ha a jelenlegi irányzatok tovább érvényesülnek. Chester Bowles viszont első indiai missziója után visszatérve arról számolt be, hogy egész Ázsiában csodálják azt az erőteljes lendületet, amellyel a Kommunista Kína, Korea és Vietnam hozzálátott a közös ázsiai örökség: a szegénység, az írástudatlanság, az ipari elmaradottság megszüntetéséhez.

Ezek után a megtévesztésnek szánt antikolonialista szóhasználat és a világuralmat szolgáló neokolonialista gyakorlat Eisenhower második elnöksége idején nem hozhatott mást, mint az „átfogó politika" csődjét. Az igazi függetlenséget óhajtó népek és mozgalmak nem respektálták sem a régi, európai, sem az új, amerikai gyarmatosítás örökletesnek vélt hitbizományait. 1956 és 1960 között új magaslatra emelkedett a gyarmati felszabadító mozgalom. A Nyugat a magyar ellenforradalom után a forradalmi mozgalmak megtorpanásában reménykedett, de a valóságban ezeknek viharos fellendülésével kellett szembenéznie. (Az Egyiptom elleni agresszió kudarca 1956-ban, a kommunista párt győzelme India Kerala államának választásain 1957-ben, az algériai népfelszabadító harc erősödése, a gyorsított angol és francia dekolonizáció „Fekete-Afrikában.")

[14] A U. S. News and World Report (1960. nov. 28.) adatai szerint egy amerikai katona felszerelése és eltartása Thaiföldön 3600 dollárba került, egy thaiföldié pedig mindössze 265 dollárba.

[15] Jelenleg kb. egy év alatt áramlik ilyen összeg Dél-Vietnamba.

Digitized by Google

1956. december 2-án — amikor Washington nem is akart tudni a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány létéről — Floridától 90 mérföldre, az amerikai cukor-gyarmaton, a *kubai Sierra Maestra erdeiben* egy kis csapat kibontotta a fegyveres forradalom zászlaját. És 1959. január 1-én megszületett az első szabad ország Amerikában, azon a kontinensen, amelyen sok Sierra Maestra van. A *Közel-Keleten* Eisenhower a maga doktrínájával — a remélt új tagok számára — új emeleteket akart húzatni a Bagdadi Paktum épületére. 1958 júliusában azonban, a kommunisták részvételével Bagdadban kirobbant népfelkelés következtében, összeomlott ez az épület — Eisenhower doktrínája és a 6. amerikai flotta libanoni fenyegetése ellenére. *Kongóban,* az ENSZ leplezte agresszió és Lumumba megöletése után, Eisenhower kormánya kétes értékű „rendet", de *Indokínában* a sokat megért franciák képzeletét is felülmúló zűrzavart és csődtömeget hagyott utódjára, Kennedyre.

Kennedy terve az „új határok" kiépítésére

Már Eisenhower utolsó éveiben megkezdődött, s Kennedy hivatalba lépésével meggyorsult az Egyesült Államok ázsiai, afrikai, latin-amerikai politikájának fájdalmas újraértékelése, s az új neokolonialista vonal ideológiai-taktikai megalapozása. A három kontinensen alkalmazott politika csődjének nyílt beismerésével egyidőben *J. P. Warburg* megfogalmazta a célravezető neokolonialista koncepció alapfeltételét: „Globális probléma az, hogy mondjunk le merev és meddő politikánkról.." A szerző *„A Nyugat válságban"*[16] című könyvében a merevség felszámolásához mindenekelőtt a gyarmati uralom alól felszabadult országok tömbön kívüli politikájának újraértékelését sürgeti. A semlegesség egyértelmű elutasítása, a további negatív magatartás — mondja — végleg a Nyugat ellen fordítja a tömbön kívüli országokat.

A semlegesség újszerű politikai kezelése azonban a gazdaságpolitika módosítását, a „stratégia mindenekelőtt" elvének átmeneti háttérbe szorítását követelte meg. Chester Bowles 1961 márciusában a washingtoni farmerkongresszuson olyan hosszútávú külföldi segélyprogramot követel, amely a „lend and lease" politikához és a Marshall-tervhez hasonlóan válasz lehetne a Szovjetunió és a szocialista tábor gazdasági „kihívására" Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában, s amely alkalmas lenne arra, hogy Dél-Vietnam és India folyószámlájának tételeit a rela-

[16] J. P. Warburg: The West in Crisis. New York, 1959.

Digitized by Google

tív és abszolút összehasonlítás szempontjából is hatásosan korrigálják.

Ebbe a nagy fába — a svájci Weltwoche szavaival — a „Kennedy trónja mögött álló legfontosabb ember", John Kenneth Galbraith, a volt elnök egykori professzora vágta bele fejszéjét. A Harvard egyetem tanára már a választási harcban meghirdette Kennedy gazdasági programját, az *„új határ"* elméletét. Eszerint fel kell rázni önelégültségéből az Egyesült Államokat, hogy az ország, amely elég gazdag ahhoz, hogy több pénzt adjon külföldi segélyre, s így *„új határok irányában törhessen előre"*.

A Galbraith által kidolgozott elmélet hatékonyságát az első esztendő eredményei meggyőzően bebizonyították az amerikai tőkebefektetőknek. A US. News and World Report beszámolt arról, hogy 1961-ben az amerikai vállalatok Nyugat-Európában 1500 millió dollárt, Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában pedig csak 1000 millió dollárt invesztáltak. Az elmaradott országokból mégis 1550 millió dollár, tehát a nyugat-európai eredetű 525 millióval majdnem háromszor nagyobb összegű profit áramlott az Egyesült Államokba.

India kedvező klímája...

Az „új határ"-koncepció hívei Ázsiában a legnagyobb figyelmet *Indiára* fordították. Kennedy intenciója szerint maga a terv szülőatyja, Galbraith ment nagykövetnek Új-Delhibe. Az amerikai tőke — a dullesi merevségtől megszabadulva — aligha számíthatott ideálisabb működési területre, mint abban az országban, amelynek 440 millió lakosa van, majdnem annyi, mint Afrikának és Latin-Amerikának összesen. A fogadtatás több mint barátságos volt. Nehru akkori pénzügyminisztere, Dessai, 1961. október 3-i bostoni beszédében mondotta amerikai üzletemberek előtt: „Az Egyesült Államok tőkebefektetőinek meg fog tetszeni India pénzügyi klímája, mi pedig üdvözölni fogjuk érdeklődésüket és főleg részvételüket *magániparunk fejlesztésében.*" A pénzügyminiszter beszéde — és ez teljesen érthető volt az amerikai hallgatóság számára — nemcsak invitálás, de egyben garancia is volt. Garancia arra, hogy a Nehru-kormánynak, — másfél évtizedes multjához híven, Egyiptommal, Indonéziával, Algériával stb. ellentétben — nincs olyan szándéka, hogy felszámolja, vagy akár csak korlátozza is a volt gyarmati országokhoz képest egyedülállóan erős burzsoázia, az ország gazdasági és politikai életében fontos szerepet játszó indiai *monopóliumok* magántőkéjét. India

[29] U. S. News and World Report, 1961. dec. 25.

Digitized by Google

„vonzó pénzügyi klímája" mást is jelentett az amerikai tőkének: azt, hogy biztosítják hosszútávú működését az államosításokkal szemben, s a világ legalacsonyabb bérű munkásait foglalkoztathatja.

A magántőkét kiegészítő *állami segélyek azután* — sokkal áttételesebb formában, mint Kennedy előtt — olyan területre irányultak, ahol a gazdasági haszon mellett elkerülhetetlenül *politikai* befolyásoló szerep is jutott nekik. Ez elsősorban a régebbi keletű élelmiszer-„segélyre" vonatkozik. Az ún. Public Law—480 élelmiszersegély-törvény, elsősorban India megoldatlan agrárproblémái és más okok miatt, valósággal Damoklesz kardjaként függ annak az országnak a feje felett, amelyben a gyarmati múlt súlyos örökségeként a lakosság 2/3-a krónikusan éhezik, milliókat pedig gyakran a közvetlen éhhalál fenyeget.

Ha azt is figyelembe vesszük, hogy az „új határ"-elmélet szülőatyja, Galbraith, olyan időpontban érkezett Delhibe, *amikor India és Kína gyarmati öröksége, a régi határ problémája, rendezés helyett elmérgesedett,* akkor még érthetőbb az amerikaiaknak dollármilliókban is kifejeződő fokozódó érdeklődése.

Nehru, aki talán a legtalálóbban határozta meg az amerikai neokolonializmust, megérte, hogy az Egyesült Államok pénzemberei és politikusai többek között a független Indiában, a Brit Birodalom egykori féltve őrzött szentélyében látták láthatatlan gyarmatbirodalmuk „új határait".

... és Afrika sokat ígérő, változatos terepe

Washington úgy vélte, hogy India mellett — W. Clifford Shields-nek, a Farrell hajózási vállalat elnökének szavaival — *„Afrika a kereskedelem és a beruházás tekintetében Amerika új határa."*[18]

Kennedy „új határ"-elméletének szószólói úgy látták, hogy az amerikai neokolonialista módszerek azon a kontinensen fogadtathatók el legkönnyebben, amely az Afrikával foglalkozó kilenc új kutatóintézet véleménye szerint bolygónk legnagyobb, még fel nem tárt természeti kincseit rejti magában. Itt ugyanis — Ázsiától és Latin-Amerikától eltérően — az Egyesült Államok valóban nem osztozott a klasszikus gyarmattartók bűneiben; fejlődésének sajátossága következtében nem vett cselekvőleg részt a kontinens felosztásában. A Firestone cég libériai gumiültetvényein kívül 1943-ig Afrikában nem voltak számottevő amerikai érdekeltsé-

[18] Political Affairs, 1961. 2. sz.

Digitized by Google

gek. 1961-ig tehát a mintegy 200 amerikai cég „az antikolonializmus" jegyében 1940-hez képest hatszorosára növelhette a fekete-afrikai országokkal lebonyolított forgalmát, megháromszorozta *közvetlen* tőkebefektetéseit.

Ezt olyan módon igyekeztek végrehajtani, hogy semmi se emlékeztesse az afrikai népeket az angolok, a franciák, sőt az amerikaiak klasszikus módszerekkel végrehajtott gyarmatosítására. Afrikába — végső esetektől eltekintve — amerikai katonák helyett *„béke-hadtestet"* (peace corps) küld Washington, hogy a modern misszionáriusok a „kolonializmus örökségeinek felszámolásához nyújtott segítség" jelszavával vágjanak ösvényt az újonnan felszabadult országok természeti kincseihez, erőforrásaihoz. És hogy az illúzió teljes legyen: a „béke-hadtest" Afrikába küldött specialistái, az amerikai diplomaták és üzletemberek között négerek is vannak, a legmagasabb beosztásokban is.

Az Egyesült Államok kormánya — nehogy gyanússá legyen az álcázott *közvetlen* neokolonialista behatolás — közvetett behatolás céljából felhasználja a nyílt kolonializmussal jelenleg nem vádolható ún. *„relé-államokat."* A relé-művelet koncepciója — amely Adlai Stevensontól származik — abból indul ki, hogy meg kell találni a *Világbank* mellett azokat a további áttételeket, reléállamokat, amelyek felszívják az amerikai segélyt, s technikai és pénzügyi támogatás formájában továbbítják ezt a gazdaságilag fejletlen országokba. Olyan államként, amelynek „antikolonialista" múltja, szoros amerikai kapcsolata, modern technikája van, ma elsősorban Nyugat-Németország és Izrael jön számításba, a szerepek megfelelő megosztásával. A cionizmus és az amerikai imperializmus kapcsolatát jól ismerő, arab lakta, muzulmán országokban inkább az előbbi, Ethiópiában, „Judea oroszlánjá"-nak országában, és Fekete-Afrikában inkább az utóbbi szalonképes.

Az afrikai állapotok is megkönnyítik a közvetett és közvetlen neokolonialista behatolást. Vannak Afrikában olyan országok, amelyekben a politikai függetlenség kivívása után a leghaladóbb erők vették kezükbe a kormányt, s amelyek leginkább igénylik a szocialista országok önzetlen, feltételhez nem kötött segítségét — de a régebbi keletű koncessziók, a nyomasztó tőke- és szakemberhiány stb. következtében hosszú ideig még ezek sem képesek arra — legjobb szándékaik ellenére sem —, hogy gyorsan megszüntessék a régi (angol, francia) és az új (amerikai) tőke káros gazdasági és politikai befolyását.

Az is hozzájárul ehhez, hogy az igazi függetlenség őszinte, tiszta szándékú harcosai mellett majdnem minden fiatal afrikai államban megvan a *„lumpenburzsoázia"* könnyen korrumpálható,

Digitized by Google

megvásárolható rétege is. Számos afrikai országban a gazdasági és társadalmi elmaradottság következtében, a függetlenség kivívása után születtek meg a burzsoá elemek, s ezek alkotják az amerikai neokolonializmus új belső bázisát. A franciák és az angolok sok tekintetben kötve vannak az általuk felhasznált törzsi, feudális vezetőkhöz. Az amerikaiak viszont kötöttség nélkül orientálódnak a fiatal államapparátus hivatalnokaira, akik klasszikus értelemben, az iparban, a termelésben játszott szerepük szerint nem burzsoák, de megvásárolhatóságuk, európai értelemben is magas életszínvonaluk miatt a találó „lumpenburzsoázia" nevet kapták. Az amerikai AFL—CIO (és a nyugatnémet, az izraeli szakszervezetek) tanfolyamai, az amerikai kormány ösztöndíjai, az amerikai cégek ajándék autói és jutalékai stb. stb., átmenetileg feltétlenül kedvező neokolonialista *behatolási lehetőségeket*, „új határt" biztosítanak az Egyesült Államok számára a régi gyarmatosítók afrikai érdekszférájában.

Szövetség haladás nélkül Latin-Amerikában

Latin-Amerikában nem az „új határok" kiépítésének, hanem a régi határok megszilárdításának gondjával kellett szembenéznie a Kennedy-adminisztrációnak.

Paradox helyzet állott elő: Latin-Amerika, amely egy fél évszázaddal ezelőtt az első neokolonialista vállalkozás próbamezeje volt, most az amerikai új gyarmatosító politika utolsó kísérleti terepévé lett. Ez tulajdonképpen abból következett, hogy Washington teljes biztonságérzettel tekintette a Karib-tengert amerikai tónak, a Rio Grande és a Horn fok közti területet a házà mögötti veteményeskertnek. A régi határ itt annyira biztonságosnak látszott, hogy „karbantartására" 1950-ig az Egyesült Államok összes külföldi segélyeinek mindössze két százaléka jutott. (Ennél csak az akkor még úgyszólván teljesen angol, francia stb. érdekszférának számító Afrika kapott kevesebbet.) Később, 1962 nyarára módosult ugyan a helyzet, de a csangkajsekista és a délvietnami rezsim együttvéve még akkor is több amerikai segélyben részesült, mint a 20 latin-amerikai ország összesen.

Az Egyesült Államok *minőségi ugrása*, a helyi (amerikai) imperialista hatalom szerepéből a világimperialista hatalom polcára való emelkedése csökkentette Latin-Amerika fontosságát Washington külföldi beruházási terveiben. Jellemző, hogy a Latin-Amerikába 1929-ben beruházott 4,4 milliárd dollár amerikai *magántőke* az összes külföldön eszközölt amerikai beruházás *felét* tette ki, az 1964-ben beruházott 12,5 milliárd viszont ennek *negyedrészét* sem éri el.

Digitized by Google

Az abszolut számban megháromszorozódott magántőke a legnagyobb profitot biztosító szférának tekinthette Latin-Amerikát. A kontinens haladó közgazdászainak adatai alapján állapítja meg a második Havannai Nyilatkozat: Latin-Amerikából szüntelenül árad a pénz az Egyesült Államokban: percenként 4000, naponta 5 millió, évente 2 milliárd, ötévenként 10 milliárd dollár. Minden tőlünk bezsebelt ezer dollár helyében egy holttest marad ott. Ezer dollár halottanként — ez az ára annak, amit amerikai imperializmusnak neveznek.[19] Más szóval azt jelenti ez, hogy profit formájában 6 év alatt visszaáramlik az USA-ba a 60 év alatt Latin-Amerikába befektetett tőke. Érthető, hogy az amerikai neokolonializmus féktelen garázdálkodása következtében — amely párosult az amerikai zsoldban álló helyi diktátorok kezébe adott „big stick" terrorjával — egyetlen más kontinensen sem csap a jenkiellenesség olyan magasra, mint Latin-Amerikában.

A guatemalai események (1954), Nixon botrányba fulladt körútja (1958) és különösen a kubai forradalom győzelme a neokolonialista politika megreformálását követelte. Ezt szolgálta a Kennedy hivatalba lépése után meghirdetett, *„Szövetség a haladásért"* néven ismert program. A Business Week című hetilap csakúgy, mint a Latin-Amerikában érdekelt legnagyobb monopóliumok által finanszírozott Gazdaságfejlesztési Bizottság (CED) egyetértett Kennedyvel abban, hogy végre kell hajtani a *„megelőző forradalmat."* A CED 1961-ben készített jelentésének „Kubai tanulság" című fejezete az általános latinamerikai veszélyre figyelmeztet: „Kár, hogy e viszonyok jelentőségét nem eléggé mérték fel még a kubai forradalom kitörése előtt. Tragikus volna, ha újabb Kubák figyelmeztetnének bennünket erre."

Kennedy olyan gazdaságfejlesztési programot hirdetett, amely elképzelése szerint — a forradalom megakadályozására alkalmatlan Batista-típusú diktatúrák helyett — a parlamentáris demokrácia megszilárdulását, a társadalmi robbanást elhárító reformok végrehajtását eredményezné. Ez a program kétségkívül változás a latin-amerikai „klasszikus neokolonializmus" sémájához képest. A terv, amely a tízéves program finanszírozására 20 milliárd dollárt irányzott elő, a latin-amerikai országok egy főre eső nemzeti jövedelmének 2,5 százalékos növekedését, sokrétű nemzetgazdaságuk kialakítását, „ésszerű iparosítást", társadalmi, gazdasági, szociális és kulturális reformok (köztük földreform) végrehajtását tűzte ki célul.

Ettől a programtól várták a kubai forradalom továbbterjedé-

[19] Noticias de Hoy, 1962, febr. 6.

Digitized by Google

sének megakadályozását és a Kubai Köztársaság megfojtását, az amerikai monopóliumok helyzetének konoszolidálását ezen a viharos kontinensen. A Kennedy-adminisztráció tehát megfontoltabban, a nemzetközi erőviszonyokat reálisabban értékelve akarta folytatni azt, amit a Truman- és Eisenhower-kormányzat a második világháború után megkezdett: az amerikai imperializmus gyarmati befolyásának kiszélesítését és megszilárdítását, azt, hogy — de Gaulle szavaival — a volt gyarmati világ Amerikáé legyen.

Történelmi múltja és jelenlegi roppant gazdasági ereje kétségtelenül lehetővé teszi az Egyesült Államok számára, hogy a neokolonializmusnak sokkal változatosabb és jobban leplezett módszereit alkalmazza, mint a kolonialista örökség miatt kompromittált és meggyengült régi gyarmatosítók. Ha azonban szükségesnek látja ezt, akkor az Egyesült Államok kormánya — ez az imperializmus változatlan természetéből következik — *éppoly kevéssé restelli igénybe venni a klasszikus módszereket, mint Anglia vagy Franciaország.* Kennedy (és Johnson), akárcsak Truman és Eisenhower, kész arra, hogy a „dollár-diplomáciát" a „furkósbot-politiká"-val cserélje fel akkor, ha a gyarmati uralom felszámolásáért küzdő népek a politikai függetlenség kivívása után az imperialisták döntő fontosságú pozícióihoz nyúlnak, vagy ha a függetlenségi harcnak a nemzeti demokratikus forradalomba való átnövése fenyeget. A Kennedy-terv meghirdetése után szállnak partra az amerikai támogatásban részesülő kubai zsoldosok a Disznó-öbölben 1961-ben és robban ki a Karib-tengeri válság 1962-ben. Éppen az utolsó négy évben, a rugalmasabb „új határ" elmélet indiai és afrikai realizálásával párhuzamosan terebélyesedik Ázsiában hadüzenet nélküli háborúvá a dél-vietnami megszállás, Afrikában pedig kollektív agresszióvá az ENSZ cégére alatt megkezdett leplezett kongói beavatkozás.

Johnson és az örökség

A dallasi gyilkosság után a Johnson-kormány legelőször és legszembetűnőbben éppen az elhúnyt elnök latin-amerikai politikáját változtatta meg, bár szavakban az örökség átvételéről beszélt. A Kennedy-terv egyik legfőbb ellenzőjének, Th. Mann-nak a latin-amerikai ügyek államtitkárává való kinevezését ugyanis egyetlen kommentátor sem értelmezte másképpen. Ő azonnal elismertette a Kennedy-adminisztráció által hónapokon át megtagadott dominikai és hondurasi katonai juntát. 1964 márciusában pedig a Latin-Amerikában működő amerikai diplomaták előtt tartott tájékoztató előadásában kijelentette: „a kormány nem fogja

Digitized by Google

többé gátolni a jobboldali államcsínyeket." E bátorítással felérő instrukció elhangzását követően Brazíliában amerikai segédlettel megdöntötték a mérsékelt reformokra készülő Goulart-kormányt.

Még nagyobb dilemmát okoz az új kormánynak az indokínai örökség: kivonja-e Dél-Vietnamból a 23 000 főnyi amerikai katonaságot, s hozzájáruljon Dél-Vietnam semlegességéhez, vagy pedig merüljön bele még jobban a beláthatatlan komplikációkkal fenyegető hadüzenet nélküli háborúba? A vállalkozás nyilvánvalóan csődbe jutott. De minthogy terheit az amerikai adófizetők és különösen a dél-vietnami tömegek viselik, Johnson 1965. évi kongresszusi üzenete — három elődjének tíz évvel ezelőtti ígéretére hivatkozva — a háború folytatása mellett tesz hitet. Indokként jól ismert szólamokat hangoztat: kommunista agresszióról, Amerika biztonságáról, Délkelet-Ázsia békéjéről és szabadságáról beszél.

A valóság azonban egészen mást mutat. Azt, hogy a tényleges amerikai agresszió nem tíz éve, a franciák veresége után kezdődött meg, hanem jóval az előtt. A francia kolonialistáknak (és még nem Dél-Vietnamnak) nyújtott amerikai segítség valódi céljáról Paul Reynaud, volt miniszterelnök 1951 augusztusában azt mondta: „Önök, amerikaiak, az Önök által felhasznált természetes kaucsuk 89 százalékát és az ón 52 százalékát Indokínából kapják. Mi tehát inkább az Önök érdekeit védelmezzük Indokínában, mintsem a magunkéit." 1952 márciusában mondott kongresszusi beszédében Robert Lovett, az Egyesült Államok hadügyminisztere sem rejtette véka alá az igazi célokat: „Ennek a területnek stratégiai, földrajzi helyzete, valamint életbevágó fontosságú nyersanyagai, az ón és a kaucsuk, fontossá teszik számunkra, hogy továbbra is hathatósan támogassuk a francia kormányt." A Wall Street Journal távol-keleti szakértője 1952 februárjában — számításba véve a franciák várható vereségét — így latolgatta az önálló amerikai beavatkozás kilátásait: „Ez hosszadalmas, nehéz és költséges vállalkozás lesz. De ha beválik, meg fogja érni a költségeket." Érthető, hogy a gyarmati felszabadító mozgalomnak 1945 utáni történetével foglalkozó polgári szerzők — különböző okok miatt szintén kimondják azt, amit Sabattier így fogalmaz meg: „A *célok*at illetően nincs különbség az antikolonialista szerepben tetszelgő Egyesült Államok és a Nyugat kolonializmusa között".

Miben van mégis különbség, a módszerbeli eltéréseken kívül? Abban, hogy az antikolonialista szerepben fellépő Egyesült Államok Anglia helyett magára vállalta a *nemzetközi zsandár főszerepét* abban a drámai küzdelemben, amely Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában játszódik le napjainkban. A kommunista és

Digitized by Google

munkáspártok már 1960-ban világosan és egyértelműen rámutattak erre a veszélyes szerepcserére: *„A jelenkori gyarmatosítás fő támasza az Amerikai Egyesült Államok"* — mondta a moszkvai nyilatkozat. A megállapítás helyességét az élet teljesen igazolta. Azoknak az újabb agressziós cselekedeteknek az alapján, amelyekkel az amerikai uralkodó osztály kiutat keres rendszerének belső ellentmondásaiból és a nyugati szövetség válságából, Palmiro Togliatti ismételten, nyomatékosan hangsúlyozta utolsó írásában: *„A legnagyobb veszély forrása az Amerikai Egyesült Államok."*

Az elmúlt négy év tapasztalatai, a Karib-tenger és a Tonkini öböl között lejátszódó események mind jobban megértetik Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeivel, hogy az amerikai neokolonializmus semmivel sem jelent kisebb veszélyt, mint a pusztulásra ítélt klasszikus gyarmati rendszer. Jellemző, hogy az el nem kötelezett országok kairói csúcsértekezletén a szónokok többsége — a nyíltan Nyugat-barát delegációk tevékenysége ellenére — a régi gyarmatosítók mellé az Egyesült Államokat is a vádlottak padjára ültette. A Guantanamóval, Kongóval, Vietnammal, Laosszal, Kambodzsával, Izraellel, Ciprussal, az Indiai-óceánon létesítendő bázisokkal stb. kapcsolatos elítélő határozatok azt fejezik ki, amit egy indonéz közmondás is mond: „A halnak mindegy, hogy forró vízbe rakják-e, vagy jég közé."

Ázsia, Afrika, Latin-Amerika öntudatra ébredt népei a szocialista országok és a világ forradalmi munkásmozgalmának a hatékony támogatásával nem a gyarmatosítás ilyen vagy olyan formáját, hanem magát a gyarmatosítást akarják végérvényesen megszüntetni.

Digitized by Google

20 évvel ezelőtt történt

Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről

Gyula, 1945. január 19.

A Gyulai Nemzeti Bizottság[1] a Borsod megyei bányászok megsegítésének lebonyolítására Nemzeti Segélybizottságot szervez[2]

...2. Dr. Blanár László elnök ezután ismertette a Borsod megyei bányászoknak a nemet katonasággal szemben tanúsított önfeláldozó magatartását, s az ennek következtében rájuk szakadt nyomort és ínséget, aminek megszüntetése, vagy legalább enyhítése végett a háború által jobban megkímélt, más országrészek lakosságának kötelessége anyagi segítséget nyújtani s minden tőle telhetőt elkövetni, azaz főleg élelmiszereket s ruhaféléket gyűjteni s a nélkülöző bányászoknak sürgősen eljuttatni. — Indítványozta, hogy ezen akció lebonyolítására alakíttassék Nemzeti Segélybizottság itt Gyulán is, melynek feladata elsősorban nagygyűlést rendezni s azon propagálni a dolgot, azután pedig a gyűjtési akciót megszervezni és lebonyolítani, hogy minél eredményesebb legyen s, hogy a segítség az ínségesekhez tényleg eljusson.

Többek hozzászólása után a Nemzeti Bizottság határozatilag kimondotta, hogy: a Borsod megyei bányászok segélyakciójának megszervezése s lebonyolítása végett itt Gyulán is Nemzeti Segélybizottság alakítandó...

Részlet a Nemzeti Bizottság kétoldalas jegyzőkönyvének eredeti tisztázatából, — Gyulai ÁL., Gyulai NB 1945—3.

[1] A nemzeti bizottságok az 1944. december 2-án megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja alapján a koalíciós pártok és a szakszervezetek helyi képviselőinek részvételével jöttek létre. A felszabadulást követő hónapokban a fasiszta rendszert kiszolgáló, széthullott közigazgatási apparátus helyett a demokratikus államhatalom helyi hatalmi szerveinek funkcióit töltötték be. 1945 nyarától amikor a közigazgatási apparátus újjászervezódött, a nemzeti bizottságok, mint politikai tanácsadó testületek, már intézkedési jogkörrel nem rendelkeztek, s így gyakorlatilag elvesztették hatalmukat. Az 1945—1946 fordulóján kibontakozó forradalmi ellentámadás idején ismét feléledtek, és a föld megvédésében és a helyi közigazgatási apparátus reakciósoktól való megtisztításában vezető szerepet játszottak. Később ismét háttérbe szorultak.

[2] Az MKP KV az 1945. január 6-i ülésén hozott határozata alapján az ország felszabadított területeinek lakosságához felhívással fordult: mentsük meg az iparvidékek és Budapest munkásságát és a lakosságot az éhínségtől. Szegeden, Debrecenben és más nagyvárosokban, továbbá a községekben az MKP felhívására sorra alakultak a Nemzeti Segélybizottságok, amelyek rövid időn belül nagy mennyiségű élelmiszert gyűjtöttek össze és juttattak el Miskolcra, Budapestre és a bányavidékekre. Tevékenységük később kiterjedt pl. a gyermeknyaraltatások lebonyolítására, a járványok elterjedésének megakadályozására és egyéb szociális és egészségvédelmi munkák megszervezésére is.

Digitized by Google

Szeged, 1945 február

A Szegedi Kenderfonó Rt. Üzemi Tanácsa[1] a gyár vezetését átadja az igazgatóságnak, azzal a feltétellel, hogy az igazgatóság a termelési, az árueladási, a munkásfelvételi és elbocsátási ügyekben csak az ő beleegyezésével intézkedhet.

...A Szegedi Kenderfonó gyár Rt. munkásai és tisztviselői elhatározták, hogy a Szegedi Kenderfonó Rt. vezetését, tekintettel arra, hogy az nem képez fasiszta vagyont, a részvényesek közgyűlésén megválasztott igazgatóságnak kívánják átadni.

Az üzem vezetésének átadásával egyidejűleg megállapítják az üzem dolgozóinak, ezek képviselőjének, az üzemi tanácsnak jogait és a gyár igazgatóságával szükségesnek látott együttműködés formáit a következőkben:

1. A három tagú igazgatóság tagjait a részvényesek választják.

2. A három tagú felügyelő bizottság két tagját az üzem dolgozói, egy tagját a részvényesek közül választják meg az előírt közgyűlési formák között.

3. A termelés irányítása, megszervezése és vezetése az üzemi tanács joga. Ez határoz a gépek és szerszámok helyes felhasználása, a dolgozók beosztása, a termelési folyamat időbeli meghatározása, a termelés mennyisége és minősége kérdéseiben. A termelés zökkenésmentes irányítása szükségessé teszi,

a) hogy munkást és tisztviselőt az üzem igazgatósága csak az üzemi tanács jóváhagyásával alkalmazhasson, vagy bocsáthasson el.

b) hogy a gyár dolgozóinak béret, fizetését az igazgatóság csak az üzemi tanáccsal egyhangúan határozhassa meg.

4. A termelés folytonosságának és az irányítás biztosítása érdekében a gyár igazgatósága biztosítja az üzemi tanács ellenőrzési jogát a nyersanyag, szerszámok és gépek beszerzésében. Biztosítja továbbá az igazgatóság az üzemi tanács ellenőrzési jogát a készáruk elhelyezése, a piacok beszervezése és a készáruk árainak megállapítása kérdésében is.

5. A gyár pénzügyi irányítása az igazgatóság jogkörébe tartozik.

6. A gyár igazgatósága biztosítja a gyár dolgozói részére felállítandó üzemi szociális intézmények (bölcsőde, fürdő, napozó, sportegyesület, kul-

[1] Az üzemi bizottságok, a munkásellenőrzés és az üzemi demokrácia szervei, különböző elnevezésekkel: üzemi tanács, munkástanács, ötös munkás bizottság, munkás bizottság, termelési bizottság stb. — a front előnyomulása utáni napokban-hetekben a szervezett munkásság kezdeményezésére jöttek létre. Szervezésüket elősegítették a helyi MKP és SZDP szervezetek, a szakszervezetek és sok helyütt a nemzeti bizottságok is. Az üzemi bizottságoknak a saját elképzelésük és programjaik alapján kibontakozó munkáját a kormány az 1945. február 18-án, illetve 1945. június 5-én megjelent rendeletek útján szabályozta és egységesítette. A rendeletek kimondották, hogy az üzemi bizottságok fő feladata: a tőkés termelés és elosztás ellenőrzésének megvalósítása, és a munkásság szociális — és munkaügyi kérdéseinek, érdekeinek képviselete és védelme. Az üzemi bizottságok, mint a munkásosztály helyi hatalmi szervei, igen nagy szerepet játszottak a gyárak helyreállításának, a romok eltakarításának, a termelés megindításának megszervezésében, a munkásság szociális érdekeinek megvédésében, a termelés feltételeinek: a munkafegyelemnek, a nyersanyagnak és az energiának biztosításában, a gyárak demokratikus szellemének kialakításában, és a kommunista párt által vezetett politikai harc sikeres lebonyolításában. Elévülhetetlen érdemeket szereztek az üzemi demokrácia, az új munkaerkölcs alapjainak lerakásában.

Digitized by Google

túrkör stb.) anyagi szükségleteit oly módon, hogy az üzem évi tiszta jövedelmének 20%-át az üzemi tanács kezeihez lefizeti.

7. A gyár igazgatósága oly módon kívánja bizonyítani, hogy nem kíván kizsákmányoló üzempolitikát folytatni, hogy felajánlja az üzem dolgozóinak termelési jutalék címén az évi tiszta jövedelem 30, azaz harminc százalékát.

8. Az üzemi tanács szükségesnek látja a gyár igazgatóságával harmonikusan együttműködni és velük együtt biztosítani az üzem termelékenységét, jövedelmezőségét. Ebből a célból szükségesnek látja, hogy az üzem igazgatóságának és az üzemi tanács tagjaiból közös tanácskozó szerv létesíttessék. Ennek a szervnek feladata az igazgatóság és munkásság együttműködésének biztosítása, a termelési tervek, gazdasági ügyek és a gyár minden ügyének megbeszélése és az igazgatóság és munkásság érdekeinek egybehangolása.

9. A Szegedi Kenderfonó Rt. munkássága kijelenti, hogy jelen határozatával az új magyar élet, a magyar nemzet felemelkedését kívánja szolgálni.

Részlet a három oldalas, géppel írt másolatból. — PI Arch. 2/16 93. öe.

•

Újléta, 1945. február 20.

Újléta Nemzeti Bizottsága a Miniszterelnökhöz küldött beadványában a földreform mihamarabbi megkezdését, a népbíróságok azonnali felállítását és a demokratikus néphadsereg megszervezését követeli

Miniszterelnök Úr!

Újléta Nemzeti Bizottsága Újléta dolgozó népének nevében a következő súlyos kérdések elintézésére kér gyors intézkedéseket.

A közeli tavaszi munkálatokra való tekintettel Újléta dolgozói a legsürgősebben megoldandó feladatnak a földreform mihamarábbi megkezdését és végrehajtását tartja. Azt szeretnénk, ha a legszívesebb buzgalommal a tavaszi munkálatokat már saját földjeinken kezdhetnénk meg.[1]

Követeljük a népbíróságok azonnali felállítását![2]

Addig nem lesz nyugalma a falu népeinek, amíg a múlt rendszer bűnösei el nem nyerik méltó büntetésüket!

A falu népe részét ki kívánja venni a fasiszta Németország elleni háborúból, s éppen ezért követeli a nemzeti, demokratikus néphadsereg azonnali megszervezését.[3] A falu népe úgy látja, hogy a kormány bemutatkozó szózatában megígért azonnali intézkedések— mind a hadsereg, mind a földreform kérdésében — még mindig távol állanak a megoldástól!

[1] A 600/1945. ME. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról 1945. március 18-án jelent meg (Magyar Közlöny, 18. sz.)

[2] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 31/1945. ME. sz. rendelete a népbíráskodásról 1945 február 5-én jelent meg. (Magyar Közlöny, 3. sz.)

[3] Az 1945 január 20-án a Szovjetunió és Magyarország között megkötött fegyverszüneti szerződésben a magyar kormány hadat üzent a fasiszta Németországnak. Egy hadosztályt felállított, amely az ország határán kívül részt vett a fasizmus elleni harcban.

Digitized by Google

Meg vagyunk róla győződve, hogy a jelenlegi kormány, élén miniszterelnök úrral, annyi év szolgasága után az első demokratikus népkormánya Magyarországnak, nemcsak szóval — ebből már elegünk volt! —, hanem tettekkel is be fogja bizonyítani a magyar népnek, hogy méltó a magyar nemzet vezetésére, a szabad, független, demokratikus Magyarországért folytatott küzdelmünkben!

Újléta dolgozó népeinek nevében,
az Újlétai Nemzeti Bizottság képviselői

Egy oldalas, eredeti tisztázat, a Nemzeti Bizottság hat tagjának aláírásával. — Minisztertanács Irattára.

•

Debrecen, 1945. március 22.

A Debreceni Nemzeti Bizottság határozataiban az egyetem antidemokratikus szellemének felszámolását és az 1944 március 19-e utáni fasiszta kormányok rendeleteinek hatályon kívül helyezését követeli

... Az egyetem nem lehet tovább a régi rendszer titkos bagolyvára. A Nemzeti Bizottság követeli, hogy a debreceni egyetemen, de a többiekben is új szellem érvényesüljön és a tanári katedráról új hang csendüljön fel. Ezért felhívja a kormányt, hogy az egyetemi tanári státusz felfrissítése iránt minden tőle telhető intézkedést tegyen meg és e célból szükség esetén rendkívüli jogokat is vegyen igénybe. Új, demokratikus szellemű értelmiség nevelése nélkül az ország építésére irányuló minden törekvés hiábavaló lenne.

Kéri a Debreceni Nemzeti Bizottság a magyar Kultusz Kormányt, hogy a tisztogató munkát a debreceni egyetemen minél előbb elvégezni méltóztassék. Ennek eszközlésére az Egyetem Tanácsait és rektorát már ezúttal felhatalmazza. Miről a magyar Vallás- és Közoktatási miniszter urat és a debreceni egyetem rektorát jegyzőkönyv útján értesíti ...

... Lada Ferenc Nemzeti Bizottsági tag indítványozza, hogy helyezze hatályon kívül a Nemzeti Kormány mindazoknak a magyarországi kormányoknak a rendeleteit, kinevezéseit és egyéb intézkedéseit, amely kormányok 1944. március 19-e után Budapesten, vagy más német-megszállta területen alakultak.

A Debreceni Nemzeti Bizottság a tett indítványt egyhangú helyesléssel magáévá tette és ehhez képest felkéri a magyar kormányt, hogy helyezze hatályon kívül a Nemzeti Kormány mindazoknak a magyarországi kormányoknak rendeleteit, kinevezéseit és egyéb intézkedéseit, amely kormányok 1944. március 19-e után Budapesten, vagy más német-megszállta területen alakultak.[1]

Miről Magyarország miniszterelnökét jegyzőkönyv útján értesíti ...

Részletek a Nemzeti Bizottság nyolcoldalas jegyzőkönyvének géppel írt eredeti tisztázatából. — Debreceni AL. NB jkv-k.

•

[1] A kormány az 1945. május 4-én megjelent 11060/1945. ME. sz. rendeletével a közalkalmazás körében történt egyes kinevezéseket, előléptetéseket, áthelyezéseket hatálytalanította. (Magyar Közlöny 2. sz.). A kormány hatálytalanította még többek között a Tanácsköztársaság leverése után hozott megtorló intézkedéseket és rendeleteket is.

Digitized by Google

Szeged, 1945. április 4.

A Szegedi Nemzeti Bizottság a kormányhoz küldött feliratában követeli az igazolási eljárás kiterjesztését a magánalkalmazottakra is.

A szegedi Nemzeti Bizottság 1945. március 28-i ülésén a következő határozatot hozta:

A szegedi Nemzeti Bizottság még szükségesnek tartja, hogy a közalkalmazottakra érvényben levő igazolási eljárás a magánalkalmazottakra is kiterjesztessék. A bizottság ugyanis úgy találja, hogy nem közömbös a most épülő új magyar demokrácia szempontjából, hogy milyen felfogású tisztviselők működnek a bankok, biztosító társaságok és nagy vállalatok irodáiban. Kívánatosnak tartja továbbá a Nemzeti Bizottság, ha az igazolási eljárás általában mindazokra, akik akármilyen kereskedelmi, vagy iparűzési jogosítvány birtokában vannak, kiterjeszthető volna.

Mindezek alapján a szegedi Nemzeti Bizottság kéri az Ideiglenes Nemzeti Kormányt, hogy az igazolási eljárás fent felsorolt rétegekre való kiterjesztése tekintetében intézkedni szíveskedjék.

Szeged, 1945. április hónap 4-én.

Hazafias üdvözlettel

elnök titkár

Egy oldalas géppel írt másolat. — PI Arch. 39 v 5.

A dokumentumokat közli: Rácz Béla és Strassenreiter Erzsébet

*KORBACSICS PÁL:**

FELSZABADULT A IX. KERÜLET!

A kerület Budapest egyik nagyüzemi központja volt már a háború előtt is, így többször érték angolszász szőnyegbombázások. A Soroksári út végig, az Üllői út jó része romokban hevert, villamosvezetékek az úttesten is, oszlopok a földön. A kerület felszabadulásakor még alig lehetett haladni a kő- és téglatörmelékektől.

Az első feladat volt megfelelő helyiséget keresni, ahol a kommunista pártszervezetet meg lehet alakítani, és ahol legalább 200 ember elfér. Ez nem ment könnyen, mert a IX. kerületben ilyen célra alkalmas helyiségek nem akadtak. Végül az Üllői út 115. szám alatt az úgynevezett Kmetty-házban levő tánciskolát, amelynek termei eléggé épségben maradtak, választottuk ki. Itt alakult meg a pártszervezet. Az elvtársak úgy döntöttek, hogy röplapokat adnak ki, s ezeken tudatják a párt megalakulásának helyét

* PI ARCH.

Digitized by Google

és idejét. De ezen az elhatározáson kívül papír, nyomda és nyomdász is kellett. Mindezeket a kérdéseket főleg az utcán vitattuk meg — ahol a tanácskozókhoz csatlakoztak mások is, és felajánlották segítségüket. Végül hosszas keresés után az Üllői út 95. sz. alatt találtunk egy nyomdát, eléggé használható állapotban. Valaki megszerezte a szükséges papírt, egy másik előkerített egy nyomdászt is, aki vállalkozott a röpcédulák elkészítésére. Tehát társadalmi összefogással ebben a nyomdában kézi gépen nyomtuk ki a röpcédulákat, amelyben bejelentettük, hogy a IX. kerületi pártszervezet január 20-án, délelőtt 10 órakor az Üllői út 115. sz. alatt megalakul.

Ahogy elkezdtünk dolgozni az új helyiségben és a nyomdában, egyre több ember jött elő. Szétosztottuk közöttük a már kész röpcédulákat, és kértük, adják tovább őket.

Január 20-án zsúfolásig megtelt a helyiség. Az előadó méltatta a nap jelentőségét. Elmondta: azért jöttünk össze, hogy megalakítsuk a kommunista párt IX. kerületi pártszervezetét és hozzálássunk a közvetlen feladatok megoldásához. Elsősorban a gyermekek és a betegek ellátását kell biztosítani, ki kell hívni az embereket a pincékből, meg kell indítani a munkát, a közigazgatást, megszervezni a rendőrséget. Ezek a feladatok akkor, amikor a félelem és a nélkülözés, a háború borzalmai valósággal megbénították az embereket, szinte megoldhatatlanoknak látszottak. Sokan kételkedtek abban, hogy itt akár évek múlva is normális életet lehet teremteni. A nyomorúságos helyzet ellenére az alakuló gyűlés hangulata igen lelkes és bizakodó volt. A gyűlés után összeírtuk a pártba belépni akarókat. Számoltunk azzal, hogy helyezkedő, karrierista vagy nem tiszta multú egyének is igyekezni fognak a pártba bejutni. Ezért úgy gondoltuk, hogy a tagfelvételnél már bizonyos ellenőrzést alkalmazunk. A teremben négy asztalt állítottunk fel. Az ott levőket felszólítottuk, hogy az első asztalnál jelentkezzenek azok, akik az illegális mozgalomban vettek részt, a másodiknál a volt szociáldemokraták, a harmadiknál a volt büntetőszolgálatosok és munkaszolgálatosok, a negyediknél, akik nem IX. kerületiek, vagy nem tartoznak a három csoport egyikébe sem. Minden asztalnál általunk ismert elvtársak írták össze a jelölteket. Majd összehívtuk a kommunistákat, akik egymást igazolták, kartotékot állítottunk fel a párttagokról és ideiglenes vezetőséget alakítottunk azzal, hogy később megtörténik a demokratikus választás. Az üzemekben dolgozó elvtársaknak elsősorban azt a feladatot adtuk, hogy menjenek saját munkahelyükre, és tegyenek meg mindent a termelés megindításáért. Megállapodtunk abban is, hogy felvesszük a kapcsolatot a kerületben megalakult demokratikus pártokkal és hogy létrehozzuk a közigazgatási szerveket.

A párt megalakulásának híre gyorsan elterjedt a kerületben. A jelentkezőknek olyan áradata indult el, amelyre nem voltunk felkészülve. De tömegesen rohanták meg a kerület lakói a pártszervezetet a legkülönbözőbb kérésekkel is. Jöttek a kórházakból, hogy segítsünk, mert nincs szén, nincs gyógyszer, nincs élelem. A szovjet elvtársak is felkerestek bennünket azért, hogy segítséget nyújtsanak a közbiztonság megszervezéséhez. Anyák tejet és élelmiszert kértek gyermekeik részére. Segítséget kértek a kerület legkülönbözőbb intézményei, még a papok is eljöttek hozzánk, és megkérdezték, hogy szabad-e az új helyzetben a szentségeket kiszolgáltatni. Megnyugtattuk őket, hogy igen

Néhány nappal a pártszervezet megalakulása után létrejött a nőszövetség is. Gyors létrejöttét nemcsak néhány kitűnő elvtársnő jó munkája tette lehetővé: a nők akartak a leggyorsabban választ kapni a legégetőbb mindennapi kérdésekre, a gyermekekkel, a családdal és az élettel kapcsolatos problémákra. Az alakuló ülésen a terem megtelt nőkkel, öregekkel és fia-

Digitized by Google

talokkal. Az előadó megnyitójában méltatta az új szervezet jelentőségét és a nők helyzetének megváltozásáról beszélt, de kitűnt, hogy a részvevőket most nem az elmélet, hanem a közvetlen bajok orvoslása érdekli. Amikor a gyűlés ilyen irányba terelődött, egyszerre megindult a kérdések áradata az előadó felé: mi legyen a gyermekekkel? Hol lehet élelmiszert kapni? Lesz-e munka a nők számára? Már ez az alakuló gyűlés is megmutatta, milyen irányban kell a nőszövetség munkájának haladnia. Persze a mindennapi feladatok mellett a szervezéssel megbízott elvtársnők nem feledkeztek el a nők politikai felvilágosításáról sem. De akkor, az első napokban, legelőször is választ kellett adni a legégetőbb problémákra és segíteni, ahol csak lehetett. Elvtársnőink még a mostoha viszonyok között is megtalálták a közvetlen és gyors segítség módját. Röpcédulát adtak ki, hogy jelentkezzenek azok az asszonyok, akik nem tudják gyermekeiket ellátni. Ezeket a gyermekeket átmenetileg vidéken helyezték el. Természetesen már itt a munka kezdetén ellenállással kellett megküzdeni, mégis több száz olyan gyermeket sikerült elküldeni vidékre, akiknek a szülei az ostrom alatt elpusztultak, vagy betegek voltak, vagy élelmiszer- és lakáshiány miatt nem tudtak gyermekeikről gondoskodni.

Már 1945 februárjában megnyílt egy napközi otthon — az első a fővárosban. Ez nagy vívmány volt abban az időben. Az asszonyok meggyőződtek róla, hogy gyermekeiket jól ellátják. Nemsokára oly sokan jelentkeztek, hogy a már közben létesített többi óvoda sem tudta mindnyájukat befogadni.

Az elvtársnők munkáját naponta megbeszéltük a pártszervezetben. Munkájukat nehezítette az, hogy sokan közülük sem értették meg a mozgalmi munka új formáját. A szociáldemokrata párt nem engedte, hogy nőtagjai belépjenek a nőszövetségbe. Pedig meg kellett nyitni az iskolákat, a tantermeket ki kellett takarítani, tüzelőről kellett gondoskodni, biztosítanunk kellett az első tanulócsoportok élelmezését. Ehhez sok tevékeny emberre volt szükség.

A kerületi nőszövetség rövidesen erős, nagy szervezetté nőtt. A pártszervezet fő támaszává vált a mindennapi feladatok elvégzésében, a nevelő és felvilágosító munkában.

Meg kellett alakítani a kerületben az ifjúsági szervezetet is, mert a fiatalok is részt kértek a munkából. Valamelyikük egy elhagyott lovasszekeret talált, ezt a közösség számára mindjárt igénybe vettük, ezen szállítottuk az élelmet és egyéb anyagokat a gyermekotthonok, kórházak és iskolák részére.

Rövidesen megalakult a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség. Az első időben ők is a napi feladatok elvégzésében segédkeztek. A MADISZ tagjait is bevontuk a területi és a közigazgatási apparátus kiépítésébe.

Az ifjúsági mozgalom szervezett megindítása nagy és nehéz munkát kívánt. Amikor a fiatalokat számba vettük, kiderült, hogy a régi ifik tömegesen estek áldozatul a fasizmusnak, a háborúnak. Sokan a legjobbak közül eltűntek. Ugyanakkor a pártépítésbe bevont fiatalok már nemigen akartak az ifjúsági szervezetben dolgozni.

Nehezítette az egységes ifjúsági mozgalom kialakítását, hogy a többi pártok, így a szociáldemokrata párt is, külön ifjúsági szervezetet hoztak létre.

A rendőrség megalakítása sem várathatott soká magára. Híreket kaptunk arról, hogy kalandor elemek feltörik a raktárakat, elhordják az élelmet és más értékeket. Meg kellett tehát szervezni a kerület közbiztonságát, összeszedni a megbújó fasisztákat, biztosítani a megmaradt értékek védelmét. A pártszervezet segítségével megalakult a demokratikus rendőrség is.

Digitized by Google

Felhívást bocsátottunk ki, hogy jelentkezzenek mindazok, akik részt akarnak venni a demokratikus rendőrség munkájában. Mintegy 40 ember jött össze az Üllői út 115. számú házban. Itt felsorakoztak és bevonultak a rendőrkapitányságra. Az épületben egy lélek sem tartózkodott, üres, romos helyiségek várták őket. Miután megalakult a rendőrség, vezetője a szovjet parancsnoksághoz fordult, tőlük kaptak fegyvert is. A raktárakhoz őrségeket állítottak. Őrjáratokat indítottak a kerületben a közrend biztosítására. Bejelentések érkeztek a rendőrséghez bujkáló nyilasokról, tartózkodási helyükről, és elkövetett bűncselekményeikről. A bejelentéseket az újdonsült rendőrök ellenőrizték, a tetteseket felkutatták, és ideiglenes letartóztatásba helyezték őket.

Az első időben oda nem való elemek is bekerültek a rendőrségre, de hamarosan eltávolították őket. A kezdeti nehézségek ellenére a kerületi rendőrség igen gyorsan konszolidálódott, és biztosította a kerület rendjét és a közbiztonságot.

Már az indulásnál világosan kitűnt, hogy meg kell a közigazgatást is szervezni, hiszen a rendőrség és a pártszervezet nem végezhet közigazgatási feladatokat. Hosszas keresés után egy pincében megtaláltuk a kerület régi elöljáróját. Közöltük vele, hogy mi a kommunista párt küldöttei vagyunk, s mivel ő az elöljáró, felszólítjuk, menjen be munkahelyére, mutasson jó példát, kezdjen el dolgozni. Nagy vonakodás után bújt csak elő a pincéből, és csak rendőrségi védelemmel mert bemenni az elöljáróságra. Fél év múlva azonban már ő indított eljárást egyes elvtársaink ellen, akiket a párt a közigazgatás megszervezésére odaküldött, mert ezek kezdetben szerinte bizonyos esetekben nem a fennálló közigazgatási rendeleteknek megfelelően intézkedtek. A közigazgatás megindulásával nagyot léptünk előre a rend helyreállítását illetően. A pártszervezet a szovjet parancsnoksággal egyetértésben szabad mozgást biztosító igazolványokat adott ki elsősorban azok részére, akik munkára jelentkeztek. A pártvezetőség egy tagja az elöljáróságon tartózkodott, ellenőrizte az igazolványok kiadását.

A feladatok sokasága és a párt azon törekvése, hogy az életet és a munkát a nép széles rétegeinek és a különböző demokratikus erőknek a bevonásával kell megindítani, szükségessé tette a kerületi nemzeti bizottság megalakítását. Az Üllői út 119. szám alatt megfelelő helyiségekre bukkantunk, berendeztük, majd meghívtuk a kerület legszámottevőbb személyiségeit. Megjelent az elöljáró, a katolikus plébános, a református pap, eljöttek a pártok képviselői, orvosok és még sokan mások.

Az alakuló ülésen kifejtettük, hogy melyek a nemzeti bizottság célkitűzései. Ilyen alapon létrejött az együttműködés. A nemzeti bizottság valóban olyan szervvé vált, amelyben a kerület minden problémáját meg tudtuk vitatni, és egyes kérdésekben segítséget tudtunk adni. A nemzeti bizottság útján ösztönöztük a többi demokratikus pártokat és szerveket, hogy lássanak munkához ők is.

Nem kis része volt a kommunista pártszervezeteknek a kerületi szociáldemokrata párt szervezetének létrehozásában. Kezdettől fogva szoros személyi kapcsolat állt fenn a két párt vezetősége között. De sokat vitatkoztunk a demokratikus tömegszervezetek kialakításakor. A két pártszervezet közös aktíváléseket hívott össze, részt vettünk egymást pártgyűlésein, közösen vitattuk meg a tennivalókat. Bevezettük az üzemekben a közös párt- és szakszervezeti gyűléseket.

Nagyobb nehézségekbe ütközött a kisgazdapárt megindítása. Segíteni kellett, hogy összeszedjék a régi kisgazdapárti tagokat, hogy megindítsák pártjukat és bekapcsolódjanak a kerület politikai életébe. Részt vettünk a rendezvényeiken, rendszeresen felszólaltunk összejöveteleiken, gyűlésein.

Digitized by Google

Ezek az összejövetelek és gyűlések korántsem voltak oly gyakoriak és népesek, mint a mieink. A kisgazdapárt kerületi szervezete csak formálisan kapcsolódott bele a közügyek intézésébe, inkább csak a nemzeti bizottságokban foglaltak állást a felmerült problémákban. Inkább kritizálták az akkori állapotokat a polgári és indifferens lakosság körében és igyekeztek úgy feltüntetni, mintha a bajokért a kommunisták lennének a felelősek.

A kerület újjáépítésében a legnagyobb, legizgalmasabb és legszebb munkát a termelés megindítása jelentette. A felszabadulást az üzemek romokban érték meg, néptelenek, tetszhalottak voltak. Eleinte úgy tűnt, hogy sohasem lehet életre kelteni őket.

Amikor az üzemek dolgozói értesültek, hogy megalakult a kommunista párt IX. kerületi szervezete, sorba jelentkeztek, hogy felvegyék a kapcsolatot velünk, tanácsot kérjenek arra vonatkozólag, mit és hogyan csináljanak.

Az elsők között jöttek a Fésűsfonóból, a Fegyvergyárból, a Kénsavgyárból, a vágóhidakról, a Konzervgyárból, a malmokból, a szivattyútelepről és utánuk a többi üzemek. Mi felkértük őket, hogy hívják be munkahelyükre az elérhető dolgozókat egy gyűlésre, ezen megbeszéljük a feladatokat, és politikai tájékoztatást is adunk. Ezt a módszert követtük üzemről üzemre. Ezek a gyűlések a nehéz helyzet ellenére igen lelkesek voltak, rengeteg ötlet, javaslat hangzott el, hogyan lehet a munkát megindítani, az üzemeket helyreállítani. Szinte minden külső segítség nélkül, önerőből, a saját munkájukra és anyagi erejükre támaszkodva hihetetlenül rövid idő alatt hozták termelőképes állapotba az üzemeket.

Az üzemekből megjelent elvtársakat bíztuk meg a párt üzemi szervezeteinek a megszervezésével. Az ideiglenes titkárok is így kaptak megbízatást, majd később a taggyűlésen választást tartottunk.

Ebben az időben az üzemi pártszervezetek minden erejüket a termelés megindításáért, az akadályok elhárításáért vetették latba. Eközben jöttek létre a párt szilárd alapjai az üzemekben, itt kovácsolódott ki a proletárdiktatúra bázisa, amely a döntő fordulatot később lehetővé tette.

A kerületi pártvezetőség az erőt az üzemekkel kapcsolatos munkára összpontosította. A legjobb aktivistákból, az üzemek legjobb titkáraiból és propagandistáiból létrehoztunk egy üzemszervező csoportot, amelynek munkájáért a pártvezetőség egy tagja tartozott felelősséggel.

Ezek az elvtársak állandóan látogatták az üzemeket. Az üzemeket csoportokra osztottuk, majd ezeket a csoportokat propagandista brigádok patronálására bíztuk.

Az új helyzet megkövetelte a pártvezetőség és a tagság kellő politikai tájékozottságát. Az ideiglenes vezetőség szinte a megalakulástól kezdve tartott szemináriumokat és politikai tájékoztatókat, kezdetben saját erejéből, majd központi előadóval. Ezt rövidesen kiszélesítette a szervezőkre és propagandistákra. Bevezettük a rendszeres pártoktatást is. Minden üzemben és a körzetekben is szemináriumok indultak. A vezetőség tagjai rendszerint a reggeli munkaidő előtt vezettek szemináriumot az üzemekben. Ezek a szemináriumok szoros kapcsolatban álltak a helyi problémákkal, sok gyakorlati tennivalóra is választ adtak.

A vasút helyreállítása volt az első idők legfontosabb feladata. A IX. kerület vasúti terület is. A Ferencvárosi pályaudvar, a fűtőház, a Dunaparti teherpályaudvar mind fontos szerepet játszottak.

A vasutas elvtársaknak arra is maradt idejük, hogy tanuljanak. Az ottani szemináriumot abban az időben én vezettem. Reggel már 6 órakor találkoztunk. Sokszor gyalog kellett megtenni az utat oda-vissza, de az senkit sem akadályozott a termelésben.

Digitized by Google

A pártvezetőség tagjai és az aktívák ezekben a hónapokban nem sokat aludtak. Nappal a szervezés, reggel és este az oktatás, az agitáció, pártnapok, taggyűlések, üzemi gyűlések töltötték ki idejüket. A munka igen sokrétű volt, de a pártszervezet nagyon rövid idő alatt maga köré csoportosította a legtapasztaltabb elvtársakat és elvtársnőket, a munka széles mederben folyt.

A párt munkája egyre inkább terebélyesedett a körzetekben is. Itt a legnagyobb munkát az elvtársnők végezték, hiszen a legtöbb családi és szociális probléma itt jelentkezett. Különösen erősek voltak a körzetek a munkáslakta vidékeken, a Mária Valéria-telepen és környékén, a Ferencváros belterületén. Mindig emlékezetemben maradnak a Mária Valéria-telepi pártnapok, ahol a telep lakói szinte teljes számban megjelentek. Azt is ott találták ki, hogy ki kell dobolni a pártnapok vagy lakógyűlések időpontját, mert így az egész lakosság tudomást szerez róla.

Lázas, szenvedélyes munka folyt, amelyet a felszabadulás adta erő és lelkesedés, a jövőbe vetett biztos hit fűtött. Csak így lehetett néhány hónap alatt évek munkáját elvégezni.

•

*Beszélgetés régi pártmunkásokkal a szabadság első napjairól**

Lakatos József a pécsi szakszervezeti mozgalom felélesztésére így emlékezett vissza:

„A pártszervezet megalakulása után azonnal megkezdtük az üzemekben is a pártszervezetek megalakítását. Én a pártbizottságtól olyan feladatot kaptam, hogy szervezzem meg a szabad szakszervezetet. A szabad szakszervezet hivatalosan megtartotta az alakuló közgyűlését, itt engem biztak meg megyei titkárnak és ebben az időben a pártszervezetnél és a szakszervezetnél is dolgoztam. A szakszervezetben a fő feladatom az volt, hogy a megye összes dolgozóit szervezzük be a szakszervezetbe. Megalakítottuk a szakszervezeti bizottságokat — ekkor még a szakszervezeti központtal nem volt élő kapcsolatunk —, az úgynevezett bizalmi testületeket. Ezeknek a bizalmi testületeknek az élén volt egy főbizalmi, és ezek talán olyan szerepet töltöttek be, mint ma az üzemi tanácsok."

Kérdés: Mikor alakultak itt ilyen üzemi testületek?

„Már 1945 januárjában azonnal megalakítottuk, de pl. a bányában már 1944 decemberben megalakult. (Mi 1944. november 28-án szabadultunk fel.) Tehát, amikor kimentünk egy üzembe, azonnal megalakítottuk a bizalmi testületeket is."

B. Nagy Gusztáv a pécsi szakszervezeti élet megindulásáról, az ún. bizalmi jogszabályról így beszélt:

„A felszabadulás Pécsett ért, én már előzőleg itt dolgoztam, részt vettem a szakszervezeti ellenzékben. Úgy, hogy a felszabadulás után a szak-

* Közli: **dr. Karsai Elek.**

Digitized by Google

szervezeti ellenzék révén a szervezeteink, ha igen kis létszámmal is, de megvoltak, és a felszabadulás után ezzel a kis létszámmal az üzemekben azonnal be tudtuk indítani az új, a szakszervezeti mozgalmat kifejlesztő szervező munkát.

A szakszervezet szervezése úgy történt, hogy az üzemekben legelőször megválasztottuk a bizalmiakat, a bizalmiak pedig a főbizalmiakat. Összehívtuk a közgyüléseket, új vezetőségeket választottak. A vezetőségek küldötteket delegáltak a szakmaközi bizottságba és a szaktanácsba, ugyanis pécsi vonatkozásban szakmaközi bizottság működött, ez a felsőbb szerv, megyei vonatkozásban pedig mint szaktanács. Pécsen működtem, és ekkor nem volt még egy olyan szabályzatunk, amelyet az új szakszervezeti bizalmiak kezébe tudtunk volna adni. Ugyanis nagyon sok olyan szervezetet hoztunk létre, amelyek azelőtt nem voltak Pécsen, pl. a gépkocsivezetőkét, a textilesekét stb. Azonkívül nagyon sok új szervezet is alakult, olyan dolgozóké, akik azelőtt mint állami alkalmazottak nem lehettek tagjai a szakszervezetnek, pl. a dohánygyáriak, vagy pl. az orvosok, az ügyvédek, a fogászok, a fodrászok stb. Ezeket természetesen össze kellett fogni és én akkor, amikor ezt a függetlenített állást elfoglaltam, nem tudtam volna dolgozni egy percig sem, ha nem dolgoztam volna ki a bizalmi szabályzatot, amelyet úgy neveztünk, hogy bizalmi jogszabály."

Kérdés: Mi volt ebben a jogszabályban?

„Ebben a jogszabályban össze voltak foglalva a bizalmiaknak a kötelességei, hogy hogyan és miként működjenek, azonkívül pedig az is, hogy mik a jogaik és bizonyos esetekben hogyan, mint kell nekik eljárni. A felszabadulás után itt nagy jogaik voltak, mert hiszen a fő súlyt arra helyeztem, hogy a bizalmi jogkör kidomborítsa a munkásosztály erejét. Mert a bizalminak az üzemben, az üzem tulajdonosával, a tőkéssel együtt meg kellett mindig beszélnie úgy a bérkérdéseket, mint az anyagbeszerzési kérdéseket, — tehát az üzem folyamatos működésének lehetőségeit. És ezért kellett a bizalmiaknak nagyobb jogkört biztosítani, hogy ilyen formában el tudjanak járni."

Kérdés: A tőkések is elfogadták ezt a jogszabályt?

„El kellett nekik fogadni, mert az összes pártok, és a nemzeti bizottság is jóváhagyta. Tehát szinte törvényerejű jogszabály volt. Ez érvényben volt addig, ameddig a magyar kormány első üzemi bizottsági rendelete meg nem jelent, tehát addig, amíg Budapest is felszabadult és Budapesttel a kapcsolatokat felvettük."

Dankó András a Magyar Kommunista Párt nyíregyházi szervezete 1945 elején nehéz posztra delegálta: a város közellátásának vezetését kellett átvennie. Akkori munkájára így emlékezett vissza:

„A feladatunk az volt, hogy a közellátást biztosítsuk városunk számára, de főként Budapestet kellett támogatni, hogy ott az ipar beinduljon, hogy a város lélegzethez tudjon jutni. Ezt a pártok is intézték, azok segítségével történt; felhívással fordultak a nyíregyházi tirpák gazdákhoz, a falvak parasztságához. Igen lelkesen fogadták a felszólítást. Özönlött be szekér, talyiga, nem győztük az élelmet átvenni és raktározni, tárolni, olyan nagy lelkesedéssel indult meg Budapest felé az élelmiszerszállítás. Amikor Budapest felszabadult, minket is nagy öröm töltött el, mert együttéreztünk a szenvedő néppel, a munkásokkal, akik az ostrom alatt ott szenvedtek a pincékben ..."

Digitized by Google

Kérdés: És mit fizettek az élelmiszerért, amit behoztak?

„Hát az élelmiszerért közvetlenül akkor még nem fizettünk. Ez akciószerű volt..."

Kérdés: Tehát önkéntes?

„Önkéntes formában ment ez eleinte, mert pénzzel még nem is rendelkeztünk... Ajándékba adták. Felajánlott a parasztság a maga részéről, ki gabonát, ki tengerit, ki burgonyát, babot, szóval, ami csak az élelemhez tartozik. Mindenki felajánlott valamennyit és azt hozták be a városunkba. Mi meg tovább szállítottuk."

Kérdés: Körülbelül hány vagon élelmet szállítottak innen a megyéből?

„Hát azt így pontosan nem tudnám megmondani — több száz vagon ment el, rengeteg vagontétel ment ki Budapestre."

Kérdés: Emlékszik-e még az első élelmiszerküldemény útnak indítására?

„Az első tíz vagon fel volt díszítve zászlóval, és még ha jól emlékszem, virágok is csüngtek a vagonok oldalán, és az a felirat volt rajtuk, hogy ezt a szabolcsi nép küldi a budapesti munkásság éhező népének."

Kérdés: Hallhatnánk valamit a szakszervezeti szervezkedésről?

„Eleinte a szakszervezettel nem nagyon törődtek, úgyhogy mi aztán elhatároztuk Jeles barátommal, elvtársammal, hogy otthagyjuk a városi funkciókat és átmegyünk a szakszervezeti vonalra. Úgyhogy ketten elindultunk és létrehoztuk az össz-szakszervezetet. Megalapítottuk a városi és megyei szervezeteket. Majd Egri elvtársam is átkerült később, úgyhogy kezdetleges módon a falvakat jártuk, — még akkor vonatok nem is közlekedtek. Mikor Budapest felszabadult, mi már körülbelül húsz szervezetet hoztunk itt létre, közte a parasztság szervezetét is, a földmunkások szervezetét. Én felutaztam Budapestre. Nehéz körülmények között, mert élelmem nem volt, hát vagy két deci olajat és egy kis kenyeret vettem magamhoz. Budapestre érve húsz szakszervezettel vettem fel a kapcsolatot. Ott aztán a további intézkedésre vonatkozólag megkaptam a feladatot, hazajöttem és annak alapján tovább vittük itt a szakszervezeti mozgalmat"

Balogh István gépkocsivezető, régi miskolci szervezett munkás, a Szociáldemokrata Párt egyik helyi vezetője a felszabadulás után először a Szovjet Hadsereg gépjavító műhelyében dolgozott. Amikor a front eltávolodott, új feladatot kapott: megindítani a szakszervezeti életet a 42. borsodi bányában.

Az első hetek szervező munkájáról a következőket mondotta:

„A bányamunkásokat kellett először is megszervezni. Őket kellett rábírni arra, hogy térjenek vissza a bányába. Ez volt az első és legfontosabb feladatunk."

Kérdés: Milyen nehézségekkel találkoztak a szervezési területen?

„Természetesen először is közlekedési nehézségek voltak."

Digitized by Google

Kérdés: És a bányászok hogyan fogadták magukat?

„A bányászok, kérem szépen, nem mindig fogadtak nagyon barátságosan, különösen akkor nem, amikor a vasárnapi munkáról volt szó. Hogy a múltban is nekik kellett dolgozni vasárnap, most is nekik kell dolgozni vasárnap. Hát aztán fel kellett világosítani őket, hogy nem egészen mindegy, mert most magunknak dolgozunk. És volt egy nagyon érdekes jelenetünk Alberttelepen. Kértük a bányászokat, hogy dolgozzanak vasárnap. De ők nem akartak. Ketten mentünk ki Kopácsi József elvtárssal, aki a kommunista párt megbízottja volt. Előbb ő beszélt. A bányászok zúgolódtak. Majd azt mondtam én: nézzék elvtársak, Kopácsi elvtárs itt marad, maguk meg válasszanak ki egy embert, vagy hármat, bemegyünk Miskolcra, a menhelyre, ahol az elhagyott, árva gyerekek vannak. Meg fogják látni, hogy a gyerekek mezítláb járnak, hideg szobában alszanak és ha ezek után sem fognak az elvtársak vasárnap dolgozni, akkor meg kell állapítani, hogy maguk nem jó hazafiak. Akkor felállt az egyik bányász és megkérdezte, hogy becsületszavamra mondom én, hogy ez így van? Mondom, becsületszavamra elvtársak, bárki jöjjön velem, én bemegyek. Hát kérem szépen, egy vagon szenet kitermeltek vasárnap, teljesen díjmentesen a menhely részére, átadtak egy egész vagon szenet, attól függetlenül a vasárnapi műszakot aztán megcsinálták.

Persze voltak nehézségek. Járművünk nem volt, vonat sem mindig, aztán a kosztról nem is beszélek, hogy az egyáltalán nem volt. Egy darab kenyeret vittünk magunkkal, meg egy darab kolbászt és azon rágódtunk egész nap. Nekik sem volt. Kérem szépen, Máriatáróról — az mennyi lehet ide: úgy 15—20 kilométer — gyalog jöttünk haza. Korán reggel tartottunk ott gyülést, délelőtt 11 órakor meg Sajószentpéteren egy másik gyülést. Sajószentpéterről gyalog jöttünk haza Miskolcra. Ez 16 kilométer volt, amaz nyolc, hát kérem szépen az huszonnégy kilométer. Elég volt, mire hazaértünk és nem olyan ritkaság ez. Sólyombányába ki kellett menni, vagy akármelyik bányába, Kazincbarcikához meg közel volt a vonat, de nem volt közlekedési lehetőség. Putnokon például egy olyan hideg szobában aludtunk és közönséges parasztpokróccal takaroztunk, reggelre majd megfagytunk mind a ketten. Aztan később már jobban alakult a helyzet, akkor már a vonatközlekedés is jobb volt, bár elég sokat utaztunk nyitott kocsiban vonaton, teherkocsiban..."

Kérdés: Hogy indult meg itt, Miskolcon az élet?

„A munkának a megindítása bent a városban, az elég hamar ment itt. Anélkül, hogy az embereket kellett volna unszolni, például a Borsodvidéki Gépgyár emberei bementek. — szét volt robbantva a gyár, mindjárt hozzáfogtak dolgozni, azt se tudták, fogja-e valaki fizetni őket, vagy ki fogja? Tetszik érteni? Hozzáfogtak egyszerűen dolgozni, majd csak lesz valahogy. A Magyar Államvasutaknak a mostani Járműjavító Műhelyében — azt is lebombázták, felgyújtották — a munkások hozzáfogtak dolgozni. Miután én valamikor a vasúton dolgoztam, csak a kommünből, 19-ből kifolyólag rúgtak ki onnan, — azt akarták, hogy menjek vissza oda. Hát nem mentem vissza, mert más feladatot kaptam. És ők sem tudták, hogy hogy lesz, *mint* lesz. De azt viszont minden egyes dolgozó belátta, hogy így nem állhatunk. élni kell, az üzemet meg kell indítani. Az ipari munkásokkal nem volt baj, sőt a parasztokkal, a kisparasztokkal sem. Azok, akiknek volt egy kis földje, hozzáfogtak rögtön a munkához, mihelyt lehetett, mert tudták, hogy ők abból fognak élni.

Digitized by Google

Szabó Piroska, a Magyar Kommunista Párt újpesti szervezetének egyik vezetője az első gyermekotthon létrehozásáról és a kórház megindításáról így beszélt:

„A felszabadulás után egy-két nappal elkezdtük szervezni a nőszövetséget. Akkor még nem volt kapcsolatunk a pesti pártszervezettel. Úgy önmagunktól kezdtük el és megkerestük a római katolikus és a református nőegyletet és velük együtt elkezdtük a gyermekvédelmi munkát. Emlékszem rá hogy az újpesti református papnak a felesége kiment szánkóval az Újpest környéki falvakba és összegyüjtöttünk mindenfélét, amiért cserélni lehetett élelmet — karikagyűrűket, láncokat — és a pap felesége hurcolta be a holmikat szánkón. Igénybe vettünk egy elhagyott házat és már januárban egy gyerekotthont rendeztünk ott be. Közösen a különféle vallású és világnézetű asszonyokkal együtt gondoskodtunk azokról a gyerekekről, akikről — nem azt mondom, hogy akikről kellett, mert annyiról nem tudtunk gondoskodni —, hanem amennyire a lehetőségünk engedte."

Kérdés: Hány gyerek volt ott körülbelül?

„Harminc-harmincöt. Öreg munkásasszonyok vállalták az ellátásukat, gondozásukat. Nagyon fontos feladatnak tekintettük ezekkel az asszonyokkal a tisztaságmozgalmat. Fontos volt megakadályozni, hogy fertőzések, ragályos betegségek lépjenek fel. Ma bizony nagyon furcsán hangzik, hogy ilyen nagyon fontos teendő volt a tetvetlenítés. Szappant is tudtunk szerezni — nem raboltak ki mindent a háború alatt —, voltak még raktárak. Sokat dolgozott ott ebben az időben Pesta elvtárs. Ő volt az újpesti tisztiorvos. Az első pillanattól kezdve jól együtt tudtunk vele dolgozni. Volt ott egy másik orvos is, Selmeczi doktor, a szülőotthon főorvosa. Közösen megindítottuk az ő kórházának is a működését. Például ilyen nehézségeink voltak: nem volt fűtés, a központi fűtés tönkrement. Ekkor a munkások leszerelték a lefolyócsöveket a csatornáról és azokból csináltak kályhacsövet és így fűtötték a kórtermeket. És végül Selmeczi doktor vezetésével megindult a kórház."

Digitized by Google

ESZMECSERE

Realizmus és absztrakció

Nagyon hasznosnak tartom, hogy a Társadalmi Szemle is bekapcsolódott a realizmus-vitába. Evvel elmélyíti és tovább élénkíti az eszmecserét. Ébren tartja azt a polemikus szellemet, amely a marxizmus hagyományos eleme. Egyesek szerint ez a szellem nem fér össze az ideológia mai alkotó jellegével. Ha ez így volna, a szocialista alkotást ellentmondástól mentesnek kellene tekintenünk. De mivel ellentmondás ma is létezik, a gyakorlatban és a gondolkodásban egyaránt, fel kell tételeznünk, hogy a polémikus marxizmus elleni tiltakozás: védekezés. A renyhe és akadémikus elmék védekezése a zavarba ejtő érvekkel szemben.

A folyóirat decemberi száma közli *Maróthy János: A realizmus általában és konkréten* c. tanulmányát. Fojtott indulatossága, gazdagon burjánzó ötletei és invenciózus félreértései — igazi vitainspirálók. Érvei nem spekulatívak, fantázia és szellemi izgalom alkotta őket. Ezért igen sok értékes elemet hordoznak. A hozzászóló azonban problémákat is talál, s ezeket elemezni mégis csak értékesebb dolog, mint udvariasan felsorolni mindazt, amiben egyetértünk.

Megjegyzéseim csak részben kapcsolódnak Maróthy János tanulmányához. Álláspontjai elvezetnek mások elméletéhez is, tehát rokon gondolatokhoz. És ez természetes. Maróthy az esztétikának arra az újonnan vágott csapására lépett, amelyet előtte már megtörtek és mellette már kiszélesítettek: úttörő kortársaival tehát osztoznia kell, nemcsak a dicsőségben, hanem az érdekben is. Meggyőződésem, hogy az elmúlt évtized az esztétikai kutatást és gondolkodást is sok új eredményhez és felismeréshez vezette. De úgy vélem, hogy ezek az eredmények még forrásban vannak, ezért „kezelésre" szorulnak.

Maróthy János felülvizsgálja az engelsi megfogalmazásból kiinduló „hagyományos" realizmus-értelmezést. Azzal az igénnyel természetesen, hogy feltárja a realizmus korszerű ismérvelt. Úgy véli, „hogy az egyedin túlnövő általánosítás legalább annyira, vagy még sokkal mélyebben is lehet realista, mint az, amelyben az általánosítás felé csak az egyénítés nyit utat, de állít egyben korlátot is". Vajon milyen korlát az egyénítés? Erre is kapunk feleletet. „A polgári realizmus nagyságát és korlátját így az a művészi módszer képviseli, amely ténylegesen létező mivoltukban mintegy »körüljárja« az embereket, csak addig engedve meg az általánosítást, amíg ez az *egyedin belül elvégezhető*..." (K. L. kiemelése.) Tehát az *egyediesítés* a művészet *polgári korlátja*. Ez a felismerés, mindenesetre meglepő. Azt hiszem, Maróthy félreérti az egyéni és az általános filozófiai-esztétikai természetét és funkcióját. Ez abból is kiderül, hogy úgy véli: a hagyományos realizmus számára „az általánosítás felé csak az egyénítés nyit utat". Ez nem így van. A művészet útja az általánoshoz nem az egyénítésen keresztül vezet.

Az *egyedi*: a *konkrétba* visszatért általánosnak az esztétikai formája.

Digitized by Google

A művész éppúgy a tapasztalatból, tehát az érzéki-konkrétból indul ki, mint a tudós. Ha realista, nem elégszik meg az *érzéki tapasztalattal.* Értelmi tapasztalattá változtatja. Ami azt jelenti, hogy gondolatilag túlmegy a közvetlenségen, azaz: *általánosít.* Ebben a műveletben az alkotót sem a *jelenség* közvetlensége érdekli csupán, hanem, ami mögötte és benne van: *a jelenség törvénye.* (Mert a „törvény a jelenségek törvénye" — mondja Lenin.) S mivel a törvény, a lényeg nem esik egybe (Marx) a megmutatkozó jelenséggel: *gondolatilag utána kell menni,* a tudománynak és a művészetnek egyaránt. A történelmi, az emberi általános csak absztrakció útján ragadható meg. Ehhez azonban nem „az egyénítés nyit utat". S ez a polgári és a szocialista realizmusra egyaránt érvényes. Az egyediesítés, a gondolatilag megragadott és tisztázott *általános* művészi konkretizálása. Nem a korlátozott és visszafogott absztrakció ismérve. Nem a művészi gondolathoz tapadó érzéki elem csupán. Ha paradoxnak tűnik is, azt kell mondanunk, hogy a művészi *egyediesítés* csak végső fokon tapasztalati, valójában az *absztrakció eredménye.* A realizmus *érzéki konkrétsága,* nem a tapasztalati *jelenség* konkrétsága. Gondolatilag újjáteremtett, vagy ha úgy tetszik: *absztrakt-konkrétság.* A művészet általánosa nem akkor egyediesül, ha az absztrakciónak korlátai vannak: nem negatív okokból. A konkrétság, az elevenség, az egyénítés a valóság realista tükrözésének szükségszerű következménye. A művésznek megvan az a lehetősége, hogy az általánost „megszabadítsa" a konkréttól, hogy absztrakt módon alkosson. De téved, ha azt hiszi, hogy így egyfajta igazabb, tisztább „lényeg" megragadására lesz képes.

A naturalizmus és a szélsőséges avantgarde gyakorlata azt bizonyítja, hogy a konkrét és az általános szétválasztása és abszolutizálása, elsősorban nem „esztétikai" kérdés, hanem *filozófiai.* Nyilván a Garaudy-féle absztrakt realizmus és a rá nagyon hasonlító Maróthy-féle „egyedin túlnövő" általános esetében is az. Úgy tapasztalom, hogy e két elméletnek köze van egymáshoz. Mindketten realizmust mondanak, és *absztraktról beszélnek.* Ami a valóság lényegi vonatkozása, az természetesen csak absztrakcióval ragadható meg. De a valóság objektív struktúrája, ami nemcsak *a* lényeg, hanem a lényeg és jelenség eleven dialektikája: művészileg, *csak a konkrét-általánosban tárható fel.* „A természet egyaránt *konkrét* és *absztrakt, jelenség és lényeg*" (K. L. kiemelése) — mondja *Lenin.*

A művészet, ha csak a jelenségre épít: a társadalmi, emberi lényeget tagadja; ha csak az általánosra: a lényeg társadalmi, emberi formáját, egyben természetesen művészi formáját is. *Marx Lassalle* Sickingenjéről írt bírálatában két fogalmat említ: a shakespeareizálást és a schillerizálást. „... Inkább shakespeareizálni kényszerültél volna, míg a schillerizálást, az egyénnek a puszta szócsövévé való alakítását legjelentősebb hibádként rovom föl." Mi ez a felrótt hiba? (Ne haragudjék Maróthy János, hogy saját szavaival válaszolok.) „Az egyedin túlnövő általánosítás." Marx nyilván nem polgári korlátoltságból ajánlja Lassalle-nek a *shakespeare-izálást,* az általános egyénítését. Nem korlátnak, hanem az emberi lényeget kibontó elevenségnek tekinti ezt. *Engels* a realizmust így határozza meg: „Nézetem szerint realizmuson *a részletek igazsága* (K. L. kiemelése) mellett tipikus jellemek, tipikus környezetben való hű visszaadását értjük." Nem hiszem, hogy ez a meghatározás csupán a polgári realizmusból vezethető le. Fő jellemzője: *általános* és *filozófiai igényű.* A részletek igazsága és a tipikus elsősorban azt az objektív dialektikát tükrözi, amelyről Lenin is beszél. A társadalmak struktúrája és törvényei

Digitized by Google

változnak. S ez a változás az esztétika kategóriáiban is tükröződik. A konkrét és általános dialektikája mint törvényszerűség, nincs alávetve a történelmi változásnak. Társadalmi tartalma azonban igen. A szocializmus lényegében különbözik a polgári társadalomtól. De nem hiszem, hogy az egyénítő realizmus számára „magánvaló", s mintegy csak *absztrakt módon* ragadható meg a törvényszerűségek és a tartalom teljességében. Ha ez így volna, a szocializmus valóságát „absztrakt valóság"-nak kellene tekintenünk, végül is olyan új képződménynek, amelyből hiányzik a konkrét, tehát az emberi elem is, s amely az *általános, a törvényszerűségek elvont kiteljesedése.*

Van ehhez hasonló értelmezés, de úgy vélem, hogy itt az emberi viszonylatok és a gondolkodás elidegenedéséről van szó. Hozzáértők megállapították, hogy jóllehet a kapitalizmus kiteljesíti az elidegenedést, de ez magával a kapitalizmussal nem szűnik meg, hanem tovább hat a szocializmusban is. A technikai civilizáció, a nagyvárosok növekvő eltömegesedése nemcsak egyszerűen a kapitalizmus velejárója, hanem *korjelenség.* Az elidegenedés tehát a *kor negatív tünete.* Ez nem azt jelenti, hogy pl. a technika „szocialista funkciója" nem az elidegenedés csökkentésének irányába hat. De ugyanakkor a szocializmusban is létrejöhetnek az elidegenedést átmenetileg fokozó tényezők. Nem kétséges, hogy a szocialista demokrácia fogyatékosságai, az ebből következő önkényesség „fenntartó oknak", „fokozó tényező"-nek tekinthető. Az önkényesség — legyen az „akár a pénz, akár a kiskirályok" önkényessége — nem tiszteli a személyiséget. Átlagosít és tömegesít. A társadalmi tevékenység egyéni motívumai elvesztik jelentőségüket. Sőt, az emberi viszonylatok igazi értelme is elhomályosul. Olybá tűnhet, hogy a szocializmus *általános törvényszerűségek* és tendenciák konglomerátuma. S hogy a fejlődés annál tökéletesebb, minél inkább alárendelődik az „emberi egyedi" a „történelmi általános"-nak. Csakhogy ez a nézet — még nálunk is — a valóságosan érvényesülő elidegenedés gondolati vetülete. S ez az *átlagosat általánosként, a szimptómát törvényként* tükrözi.

A szocializmus az eddigi gyakorlat legmagasabb foka, következésképpen a valóság gondolati, filozófiai megértésének is a legmagasabb foka. A szocialista módon való művészi gondolkodás, az absztrahálás fokozódását és elmélyülését is jelenti. De nem azért, mert csak így tárható fel az „új valóság" rejtett és mélyen fekvő „magánvalója": *a társadalmi általánosság, vagy az immár általánossá vált társadalmiság.* Nem. A művészi absztrakció csak addig „elmélyülő", amíg a lényeg és jelenség valóságos dialektikáját követi. Ha ellenben önállósítja az általánost: *eltorzítja annak történelmi, emberi értelmét, s ez különösen érvényes a művészetre vonatkoztatva.*

A tipikus, a tipizálás tulajdonképpen az az esztétikai kategória, amelyben az egyéninek és az általánosnak valóságos, bár nem pregnáns és szembetűnő dialektikája kifejezésre jut. A tipikus éppúgy „konstrukció", mint a művészi absztrakt. Csakhogy ez az utóbbi az általánost elvont módon ragadja meg, a tipizálás pedig a valóságban elmosódó — de facto azért létező — érzéki-általános egységét sűrítve állítja elénk. Ez a sűrítés is *konstrukció.* De nem hamisító, hanem *lényeget kiemelő és nyomatékot adó.* Maróthy ezt írja: „... a polgári irodalom legnagyobb hős alakjai végül is nem »egy ez«-ek (»mint az öreg Hegel mondja«). Az igazság az, hogy ezt nemcsak az „öreg Hegel" mondja, hanem az „öreg Engels" is. Ezt az „egységet" nem vélte ő sem „talpraállítandónak", így küszöbölvén ki be-

Digitized by Google

lőle az „idealista egyéni" elemet. Sőt. Itt a *hegeli dialektika győzelméről van szó.* „Mindenki típus, de ugyanakkor meghatározott egyén is, egy, »ez«, mint az öreg Hegel mondja. Ennek így is kell lenni." (Engels). Maróthy szerint a „szimbolikusan fölnagyított Don Quijote-k, Faustok, Don Juan-ok nem a hegeli, engelsi „egy ez"-ek, tehát nem típusok. Épp e „fölnagyítás" teszi őket igazán azzá. „Isten éppen úgy keletkezett, mint az irodalmi »típusok«, az absztrakció és a konkretizáció törvényei szerint" — mondja *Gorkij.* Tehát az isten: *típus.* Csodálatos és igaz! Pedig benne igazán az általános teng túl. Az ember „ezt az általánost" akkor formálta típussá, amikor az istent haragvó és szerető atyának kezdte tekinteni, amikor trónra ültette és szakállasan idézte meg, antropomorfizálta, — egyszóval: *humanizálta.* Az *általános* művészi humanizálásának eleme az: *egyénítés.*

A *Kritika* múlt évi novemberi számában *Dlószegi András* a munka művészi ábrázolásával kapcsolatban ezt írja: „... míg a munka hagyományos ábrázolása elsősorban képi úton, tehát a művészet primér eszközeivel oldható meg, addig ez utóbbi feladat megoldására elégtelen a puszta képi úton történő megközelítés. *Az elidegenedés és a vele kapcsolatos társadalmi folyamatok ugyanis nem érzéki principiumok, lényegük bonyolult absztrakciós tevékenység, gondolkodás útján tárható fel, s ezt az utat a művészet és irodalom sem iktathatja ki."* (K. L. kiemelése). Nem akarok visszatérni az előző gondolatmenethez. Dlószegi kérdésfeltevésére is ott a felelet. Van azonban itt két külön probléma is. A *képi úton* történő ábrázolást *hagyományosnak* nevezi, amely már nem alkalmas az úgynevezett „nem érzéki principiumok" megragadására. Mik ezek? „Az elidegenedés és a vele kapcsolatos társadalmi folyamatok". Ilyen „nem érzéki principiumok" mindig is voltak. Én ott találom *Shakespeare* Hamletjében, *Vörösmarty* Vén cigányában, *Gorkij* Éjjeli menedékhelyében, *Ady* Harc a Nagyúrral című versében és *József Attila* A város peremén című költeményében. „Nem érzéki principiumok" érzékiesüléséről van itt szó. Az a *képiség,* melyből hiányzik a „nem érzéki principiumok" iránti „felfogóképesség", nem tekinthető a *művészet* „primér eszközének", *csak a naturalizmus közvetlen fényképszerű képiségének.* Az igazi naturalizmusnak valóban nem sok érzéke volt a közvetlenségen túlfekvő folyamatok iránt. Ezért nem a tipizálás törvénye szerint „képezte le" a valóságot, hanem a fényképezés törvényei szerint. Ez is kép. De képtelenség a művészet hagyományos képiségével azonosítani. Az elidegenedés valóban a társadalmi általános egy vonatkozása. Hogy azonban pl. *Franz Kafka* és *Camus* művészetében *nem egyeliesül,* vagy csak *fogyatékosan egyeliesül,* annak az oka nem általános „nem érzéki principium"-jellegében van, hanem abban, hogy az elidegenedés valóságos társadalmi dialektikájának megragadását nem igénylik és nem is képesek erre.

Az absztrakció egy ponton túl már nem a társadalmi általánost fokozza, hanem annak valamely *elemét* misztifikálja. Az elidegenedés egyszerű művészi jellemzése így „bonyolultabb feladattá válik", mint valóságos társadalmi dialektikájának ábrázolása. A művészet számára is azért lesz „érzékileg nem érinthető tabu", mert a gondolkodás is elidegenedik attól az „érzéki valóságtól", melynek az elidegenedés csak egy tendenciája. Az érzéki konkrétumot tagadó *művészi absztrakció* nem más, mint az elidegenülést *elidegenülten* értelmező absztrakció. Természetesen a szocialista művészet a gondolati absztrakció fokozása is. De ennek semmiképpen sem szükségszerű követelménye az absztrakt „megjelenítés". *A művészi képszerűség* nem múzeumi csalląng és az *általános* s az absztrakt nem

Digitized by Google

a modernség, nem a művészi mélység kizárólagos új formája. Hegel azt vallotta, hogy az általános a „maga általánosságában nem művészi", csak ha „érzékileg egyediesült". Nos, ennek az „érzéki egyediesülésnek" a foka megváltozhat, *erősítve az egyedit vagy az általánost.* Ezt látjuk bizonyos mértékben az erősen érzéki-konkrét *Gorkij* és az „absztraktabb" igényű *Brecht* esetében is. De a fent jellemzett *egységet* egyikük művészete nem tagadja. A gorkiji „általános" nem fogyatékos, a brechti „általános" pedig nem művészietlen.

Kiss Lajos

A gazdasági törvények objektív jellegéről

A társadalom gazdasági folyamataiban lényeges és felszíni, szükségszerű és véletlen mozzanatok fonódnak össze. A közgazdasági elmélet feladata, hogy a sokféle, egymást keresztező tendencia közül kiválassza az uralkodó lényegi tendenciákat, amelyek szükségszerű, tartós összefüggéseket testesítenek meg. Ezek a gazdasági fejlődés törvényei. Az objektív valóságban érvényesülő gazdasági törvényektől meg kell különböztetni a tudomány törvényeit, amelyek az előbbieket tükrözik. A tudományos gondolkodás szellemileg reprodukálja a tőle függetlenül létező valóság lényeges vonásait. De ez a fogalmi visszatükröződés nem cserélendő össze a visszatükrözött objektív összefüggésekkel.

Elhomályosította ezt a különbséget és ma is félreértéseket okoz a tudományos törvények sztálini jellemzése, amely szerint az emberek felfedezhetik és megismerhetik ugyan a tudomány törvényeit, de teremteni, megváltoztatni, vagy hatályon kívül helyezni őket nem képesek. A tudomány törvényei azonban maguk is az említett objektív folyamatok megismerésének eredményeként jönnek létre. A természeti és gazdasági folyamatok kutatása során nem a tudomány törvényeit kell megismerni, hanem a valóság törvényeit, amelyeknek dialektikus visszatükrözései a tudomány törvényei.

Az a tétel, hogy a tudomány törvényeit meg kell ismerni és fel kell fedezni, oda vezetett, hogy egyesek az elméleti törvényformulák „következtetményeinek" megismerését tekintették a közgazdasági kutatás fő feladatának, mások viszont tagadták, hogy a gazdasági törvények felhasználhatók a népgazdasági tervezésben, mert kizárólag a törvények „rövid meghatározásait" tartották szem előtt.

A tudomány törvényeiről szólva nem lehet azt állítani, hogy az emberek képtelenek teremteni, megváltoztatni, vagy hatályon kívül helyezni őket. Vajon ki teremti meg az új tudományos törvényeket, ha nem az alkotó, gondolkodó, a megismerés törvényszerű útján mind magasabb csúcsok felé törő ember?

A törvények jogi törvényekre és a tudomány törvényeire való sztálini felosztásból kimaradtak azok a törvények, amelyek nemcsak mindenféle jogtól, de mindenféle tudománytól is függetlenül, az objektív valóságban léteznek. A tudomány feladata az, hogy az empirikusan érzékelhető jelenségből kihámozza az elméletileg megismerhető lényeget. De éppen azért hámozhatja ki elméletileg, mert az benne van a valóságban. A tudomány az absztrakció segítségével a valóság törvényszerűségeit reprodukálja.

Digitized by Google

A természeti és a társadalmi folyamatok az emberek tudatától, akaratától független, vagyis objektív törvények szerint mennek végbe. Ez közös vonásuk a gazdasági törvényeknek és a természeti törvényeknek. A gazdasági törvényeknek azonban vannak olyan jellegzetességeik is, amelyek a társadalmi mozgásforma sajátosságaiból adódnak; közülük az egyik legfontosabb az, hogy az emberek társadalmi tevékenységének belső, lényeges összefüggései. Az egész történelem egyének cselekedeteiből tevődik össze, a tömegek gyakorlati tevékenysége és a törvények érvényesülése egységes történelmi folyamat, de ez az egység lényegesen különböző mozzanatokat tartalmaz.[1] A törvény és a cselekvés valóságos viszonyát csak az emberi cselekvés objektív és szubjektív mozzanatai közötti különbség és kölcsönhatás konkrét elemzésével tárhatjuk fel. A gazdasági törvények oldaláról a következőkben közelíthetjük meg a probléma ismeretelméleti, történeti és ökonómiai vonatkozásait.

Az emberi cselekvésben sokféle, egymással összefüggő mozgatóerő érvényesül: gazdasági, politikai, jogi, etikai stb. természetű serkentő és fékező hatások. A cselekvés okaiban, folyamatában, eredményeiben összefonódnak a társadalmi lét és a társadalmi tudat jelenségei. A gazdasági törvények az emberek tudatától független termelési viszonyok összefüggései, nem azonosak tehát a társadalmi tudattal, s nem is vezethetők le belőle. Ellenkezőleg; a társadalmi lét egészéhez hasonlóan, függetlenek a társadalmi tudattól, és meghatározzák ennek fejlődését. Az emberi cselekvés differenciálatlan felfogása logikusan kapcsolódik ahhoz a szemlélethez, amely szerint a társadalom törvényei nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától, bár nem is függvényei az emberek akaratának és tudatának.[2] A gazdasági törvényekre és a tudatra vonatkoztatva ez a fogalmazás egyenlő erők kölcsönhatását tételezi fel. A marxista társadalmi determinizmus szerint viszont e kölcsönhatáson belül a gazdaság a fő meghatározó tényező.

A gazdasági törvények objektív jellege, az emberek akaratától és tudatától való függetlensége szorosan összefügg a társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonyával. Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. művének előszavában az emberi akarattól független termelési viszonyokról írt, s helyeslőleg idézte az emberek akaratától, tudatától független törvényekről szóló Tőke-kommentárt. Lenin a „Kik azok a népbarátok..."-ban az emberek akaratán és tudatán kívüli társadalmi, anyagi jelenségekről beszélt, a „Materializmus és empiriokriticizmus"-ban pedig — a társadalmi létet és a társadalmi tudatot azonosító idealista nézetekkel szemben — kiemelte, hogy a társadalmi lét független a társadalmi tudattól. Ugyanitt rámutatott arra, hogy az események objektív és szükségszerű folyamatának láncolata, a társadalmi lét objektív logikája független az ember társadalmi tudatától. A gazdasági fejlődés objektív logikáját, a gazdasági törvényeket csak akkor lehet helyesen megismerni, ha a tudattól független létezésükből indulunk ki. Ennek a függetlenségnek azonban sajátos vonásai is vannak.

1 Ezt tévesztette szem elől Szabó András György, „Hogyan torzította el a dogmatizmus a társadalmi törvények marxista felfogását" című, és Balogh József, „A társadalmi tevékenység objektív törvényeiről" című cikkében (Társadalmi Szemle, 1964. 12. ill. 1965. 2. sz.) Sztalin egyes megállapításai viszont azt sugalmazták, hogy a törvény az emberi cselekvésen kívül áll. E két véglet képviselőinek helyes megállapításai is olyan koncepcióra ágyazódnak, amelyekre az jellemző, hogy a törvényprobléma vizsgálata során többé vagy kevésbé elhanyagolták a termelési viszonyok elemzését.

2 Ilyen megállapítás található Szabó András György könyvében („A törvény és az ember" Kossuth, 1964., 215. l.)

Digitized by Google

Általában véve anyagi lét ott is van, ahol nincs tudat. Társadalmi lét viszont nincs társadalmi tudat nélkül. A tudati szférát is magában foglaló társadalmi mozgás nélkül nem léteznek gazdasági viszonyok és törvények. Marxisták sohasem állították, hogy a társadalmi lét a tudatos lényektől vagy a társadalmi tudat létezésétől független. Hát akkor mitől független? Magától a konkrét tudattartalomtól, attól, hogy mi van a tudatban, hogy mit gondolnak, akarnak, éreznek az emberek egyénileg és összességükben; független ettől annak ellenére, hogy a tudat visszahat a gazdasági viszonyokra.

A gazdasági törvények kettős értelemben függetlenek az emberek akaratától és tudatától. Egyrészt úgy, mint minden társadalmi törvény. Ezeknek létezése független attól, hogy az emberek felismerik-e őket, vagy sem, s ez a nem gazdasági törvényekre is érvényes. Például a társadalmi tudatformáknak is vannak az emberek konkrét tudatától és akaratától függetlenül létező belső törvényeik. Másrészt viszont a gazdasági törvény úgy is független az eszmei tényezőktől, mint ahogyan a lét független a tudattól, mint ahogyan a társadalmi fejlődés objektív meghatározója független a reá ható, de általa végső soron meghatározott felépítménytől.

Balogh József azt írja vitacikkében, hogy a társadalmi lét és a társadalmi tudat nem függetlenek egymástól, bár hozzáteszi, hogy amit ő léttevékenységnek nevez, az a döntő meghatározó. De ha a társadalmi lét nem volna független a társadalmi tudattól, akkor egyforma súllyal hatnának egymásra, és a lét nem határozná meg a tudatot. Ez — egyebek között — ellentétben van a termelés elsődlegességével.[3]

A szerző a társadalmi létnek csak az „irreális vágyaktól", „önkényes elképzelésektől" való függetlenségét ismeri el. Eszerint, a társadalmi lét csak a róla tudomást nem vevő, vagy azt torz módon tükröző nézetektől független, nem pedig az objektív realitást helyesen tükröző tudattól. De honnan lehet tudni azt, hogy mi tükrözi helyesen a társadalmi létet, ha egyszer ez az utóbbi nem független a társadalmi tudattól? Ezt sehonnan sem lehet tudni. Ebben az esetben csak feltételezni lehet, hogy bizonyos ismeretek igazak, más ismeretek pedig hamisak. Csak feltételezés alapján sorolhatnánk korunk tudományos társadalomelméletét az első kategóriába, az idealista történelemszemléletet a másodikba. De ha elfogadnánk a szerző gondolatmenetét, akkor még így is ahhoz a meghökkentően furcsa állításhoz jutnánk, hogy pl. a tőkés termelési viszonyok létezése független a vallástól, de nem független a marxizmus—leninizmustól.

A továbbiakban Balogh hibáztatja azokat, akik a törvény elemzése során a cselekvéstől „továbbmennek" a termelőerőkig és a termelési viszonyokig, és így — úgymond — a törvényt a cselekvésen kívül helyezik. A termelés azonban maga is tevékenység, s ezért a termelési mód sem dolog, hanem a legfontosabb emberi tevékenység módja. Aki tehát a gazdasági törvényeket a termelési módban, a termelési viszonyokban keresi, az nem iktatja őket a tevékenységen kívülre. Végül a szerző maga is azt írja, hogy a termelőerő és a termelési viszony nem dolog, hanem tevékenység. Ezzel mindenesetre megcáfolja azt az állítást, hogy aki a gazdasági törvényeket ezekben keresi, az a cselekvésen kívül keresi. A gazda-

[3] A termelés primátusával ellentétes nézet a közgazdasági irodalomban is felbukkant. Csernok Attila vitacikke a Közgazdasági Szemle 1965. 2. számában (A nemzeti jövedelem értelmezésének néhány elméleti és gyakorlati kérdése) a nemzeti jövedelem-termelés vonatkozásában az anyagi termelést lényegében egyenrangúnak tekinti más tevékenységekkel.

Digitized by Google

ságí törvények azonban nem egyszerűen a cselekvésben, hanem ennek mélyebb anyagi mozzanataiban rejlenek.

Nem elegendő a gazdasági törvények és a cselekvés általános viszonyát vizsgálni, hanem az egy meghatározott időszakban létező törvények és végbemenő cselekvések kölcsönhatását is tanulmányozni kell. A probléma ismeretelméleti elemzésének történelmi elemzéssel kell párosulnia. Szemügyre kell tehát venni a meghatározott társadalmi formában tevékenykedő emberek cselekvései és a gazdasági törvények közötti viszonyt. Egy történelmi szakasz tömegcselekvései és az uralkodó termelési viszonyok törvényei között bonyolult kölcsönhatás áll fenn. A gazdasági törvény és valamely történelmi időszak társadalmi gyakorlata között többféle összefüggés van.

Egyfelől alapvető tudományos igazság, hogy minden nemzedék beleszületik bizonyos objektív körülményekbe. Az örökölt termelőerők és termelési viszonyok a megelőző cselekvések végtelen láncolatának materializálódott eredményei. De jellegük, állapotuk, színvonaluk, lényeges belső összefüggéseik az adott cselekvésektől függetlenül léteznek és végső soron, az ismert közvetítésekkel, meghatározzák ezeknek jellegét, irányát.

E kölcsönhatás másik oldala az, hogy valamely időszak tömegcselekvése visszahat azokra az objektív körülményekre, amelyek meghatározzák: alakítja és megváltoztatja ezeket. Így lesz az ember saját termelőerőinek és termelési viszonyainak alkotója. De nem tetszése szerint változtathatja meg a gazdasági feltételeket, hanem csak azoknak a törvényeknek és egyéb objektív összefüggéseknek megfelelően, amelyek a létező társadalmi valóságban rejlenek. Amilyen hiba általában elválasztani a gazdasági cselekvést és a törvényt, ugyanolyan hiba azonosítani őket, vagy tagadni a törvény meghatározó szerepét a történetileg adott cselekvésekkel szemben.

Általában a társadalmi lét objektív törvényei „benne vannak" az emberek cselekedeteiben. De ha a konkrét emberi cselekvések teljesen egybeesnének a törvénnyel, akkor kevés értelme volna e cselekvések tudatos irányításának és befolyásolásának, hiszen ezekkel amúgy is megvalósul az, ami törvényszerű. Az a felfogás, amely így akarná kiemelni a tudatos emberi tevékenység jelentőségét, végül is közelkerülne a fatalizmushoz.

A tömegek alkotó tevékenységének objektív meghatározottsága saját termelőerőik és termelési viszonyaik lényegi összefüggéseiben rejlik. A szubjektíve motivált cselekvésből nem vezethetők le a törvények. Az a kérdés viszont, hogy mi az elsődleges — a törvény, vagy az objektíve meghatározott cselekvés, már eleve tautológiát rejt magában, mert éppen az egyes termelési módok törvényei a cselekvés fő objektív meghatározói. Az emberek társadalmi-gazdasági cselekvésének objektív eredőjét mindig történelmileg adott termelési viszonyok határozzák meg, s ezek maguk is a termelőerők fejlődésétől függnek.

A törvény érvényesülésének nem általános feltétele az, hogy az emberek azt akarják, ami termelési viszonyaikból objektíve következik. A tömegcselekvés iránya sokféle ellentétes irányú egyéni cselekvés eredője, amely objektív kapcsolatban áll a történelmileg fennálló társadalmi viszonyok lényegével. Az egyéni tettek végtelen sokasága a törvényszerű fejlődési iránnyal ellentétes cselekedeteket is magában foglal. De ezek is az adott társadalmi alakulat fejlődő és viszonylag mégis azonos minőségű gazdasági szerkezete által vannak meghatározva. Az egyének gazdasági magatartásának lényeges vonásait osztályhelyzetük határozza meg, az osztályok viszont maguk is csak valamely gazdasági szerkezet elemeiként

Digitized by Google

azok, amik. Az egyéni cselekvésekben a determináltság foka és kényszerítő ereje sokkal kisebb, s a véletlen, az egyéni választás, a pszichológiai tényezők szerepe sokkal nagyobb, mint az össztörténésekben. A gazdasági szerkezet törvényei tehát meghatározzák az osztályok, valamint (ettől különböző módon és fokon) az egyének cselekvését, s ennek nem mond ellent az, hogy maga ez a gazdasági szerkezet is a társadalmi tömegcselekvés során alakul. Aki az osztályérdekből vezeti le a törvényeket, az sohasem tudhat választ adni arra, hogy ellentétes érdekű osztályok léte esetén miért éppen egyfajta, nem pedig más törvények hatnak. Az osztályok, mint Engels mondja, maguk is gazdasági viszonyok termékei, a történelmi-gazdasági folyamat következményei.

Szabó András György szerint a törvények (a kommunizmus felső fokán is) azért objektívek, mert az emberek tevékenységéből kialakuló valóság törvényszerűen jön létre a tevékenységek objektív meghatározottságaiból. A tevékenységek determináltsága azonban elszakíthatatlan az objektív társadalmi realitás megelőző fejlődési szakaszától. A mai valóság törvényszerűen jön létre a megelőzően létezett valóságból, és ebben rejlik a történelmi fejlődés anyagi folytonossága.

A szerző szerint a termelési mód két oldalának „összhang-törvénye" mindenkelőtt az elnyomott tömegek forradalmi harcának törvényszerűségét jelenti. De ez a kérdésfeltevés megkerüli azt a problémát, hogy a társadalom anyagi létfeltételeiben rejlik-e ez az összefüggés, vagy valahol másutt, hogy a tömegek forradalmi harca saját termelőerőik és termelési viszonyaik által végső soron törvényszerűen determinált küzdelem-e, vagy pedig a tömegek olyan forradalmi célokért is sikerrel harcolhatnak, amelyek megvalósításának reális lehetőségét anyagi létfeltételeik még nem tartalmazzák. A világhelyzet és az egyes szocialista országok belső helyzetének valósághű megítélése szempontjából pedig éppen ez a kérdésfeltevés a lényeges.

Nemcsak az követ el szubjektivista hibát, aki a „nagy emberek" tevékenységét túlbecsüli és a tömegekét lebecsüli, hanem az is, aki homályban hagyja, hogy a tömegek sem cselekedhetnek kényük-kedvük szerint. A tömegek tevékenységének sikere is attól függ, hogy mennyire felel meg objektív létfeltételeik belső szükségszerűségeinek. A szerzőnek a könyvében elfoglalt álláspontjából vagy az következik, hogy a tömegek ösztönös harca idején nincs meg a kapitalizmus pusztulásának objektív szükségessége, vagy az, hogy ez az ösztönös küzdelem is a kapitalizmus megszüntetésére irányul. A kapitalizmus történelmi túlhaladásának szükségessége azonban nem a tömegek harcában, hanem gazdasági létfeltételeikben rejlik: abban, hogy a termelési folyamat társadalmi jellege összeütközésbe került a tőkés elsajátítással. Ezt a tényt nem lehet azonosítani a tömegek harcával, még forradalmi harcukkal sem. Amikor például a proletariátus küzdelmét főleg az ösztönösség jellemzi — abban az értelemben, hogy mindennapos gazdasági követelésekért harcol —, akkor nem a kapitalista rendszer megsemmisítéséért küzd, cselekvése tehát nem irányul a szóbanforgó törvény megvalósítására. A tőkés rendszer pusztulásának szükségszerűsége a proletariátus lététől nem független, de független attól, hogy mire irányul ennek az osztálynak a küzdelme valamely időszakban. A szóbanforgó törvény felismerése és tudatos felhasználása, nem pedig a létezése függ a munkásmozgalom tudatos cselekvésétől.

A szocializmusban is objektív kapcsolat van a tömegek társadalmi cselekvésének iránya és saját termelési viszonyaik között, de ennek a kapcsolatnak vannak bizonyos sajátosságai. A szocializmus specifikuma nem

Digitized by Google

az, hogy megszünteti a lényeges gazdasági folyamatok objektív társadalmi meghatározottságát, hanem az, hogy ez az utóbbi is csak társadalmi szintű tudatosság, az állam és a párt szervező és irányító munkája, a dolgozó tömegek tudatos tevékenysége, önálló kezdeményezése, a társadalomirányításban való aktív részvételük révén juthat érvényre. A társadalom antagonisztikus és atomisztikus struktúráitól eltérően, a szocializmus körülményei között az objektíve szükségszerű nem érvényesülhet anélkül, hogy társadalmilag fel ne ismerjék, s tudatosan és szervezetten ne törekednének megvalósítására.

Gazdaságpolitikánk és gazdasági gyakorlatunk a termelőerők tudományos megszervezése során nem úgy számol a gazdasági törvényekkel, mint olyan elméleti szempontok és tételek halmazával, amelyeket a konkrét feladatok mellett kell figyelembe venni. Ellenkezőleg: minél gazdaságosabb a termelés, minél jobban tükrözi a tervezés hazánk adottságait, a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeit és követelményeit, minél optimálisabban társítja a felhalmozást és a fogyasztást, annál jobban megfelel a szocializmus gazdasági törvényeinek.

Az egyes cselekvéseket és a társadalmi összcselekvést befolyásoló gazdaságirányítási rendszer a szocialista viszonyok között is objektív gazdasági törvényeket érvényesít. Általában szólva, a szocialista viszonyok lényegével összhangban álló gazdaságirányítási mechanizmusnak több válfaja lehetséges; közülük valamely időpontban azt kell optimálisnak tekinteni, amely a legjobban felel meg az ország helyzetének és a helyes gazdaságpolitika követelményeinek. Az irányítási módszerek természetesen ugyanabban az időpontban sem lehetnek azonosak az eltérő közgazdasági feltételek között fejlődő ágazatokban. A gazdaságpolitika nemcsak a termelőerőket öleli fel, hanem a termelési viszonyok és gazdaságirányítási mechanizmus fejlesztéséről szóló elgondolásokat is. Ebből azonban nem következik a gazdaságpolitika és a mechanizmus azonossága.

Sztálin a szocializmus gazdasági törvényeiről szólva főleg objektív jellegüket és „felhasználhatóságukat" emelte ki, vagyis olyan vonásaikat, amelyek minden gazdasági törvényre, sőt a természeti törvényekre is jellemzőek. Lényegében figyelmen kívül hagyta a gazdasági törvényeknek, s ezek között is a szocializmus gazdasági törvényeinek specifikus vonásait. Ez a mechanisztikus jellegű felfogás a gazdasági törvények és az emberi tevékenység, a szocializmus gazdasági törvényei és a szocialista állam gazdaságpolitikája közötti merev elhatároláshoz vezetett.

A szocializmusban lehetséges és szükséges az, hogy a gazdasági szabályozás minden eszköze mint egységes, az újratermelés színvonalának és feltételeinek leginkább megfelelő vezérlő rendszer szolgálja a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődését, a lekötött termelőeszközök, a folyamatos holt- és élőmunka-ráfordítások leghatékonyabb felhasználását. Ez a lehetőség és szükségszerűség azonban nem automatikusan realizálódik. A szocialista gazdaságirányítás — történelmi előnyei mellett —, nem kisebb, hanem nagyobb, bonyolultabb feladatokat ró a társadalom központi szerveire, mint a magánkapitalista, vagy akár az állammonopolista gazdaság. Ez a szocializmus gazdasági törvényei érvényesülésének egyik legfőbb és legtanulságosabb sajátossága.

Földes Károly

Digitized by Google

Törvényfetisizmus és társadalmi gyakorlat

A társadalmi törvény értelmezésének kérdése lényegi kérdése a szocialista társadalom, a tervgazdálkodás gyakorlatának. Ezért érdemel különös figyelmet a Társadalmi Szemle hasábjain folyó vita. Manapság már közismert, hogy a dogmatikus felfogás eltorzította a törvény marxista értelmezését. A torzítás módjáról, felszámolása mértékéről, s valódi marxista értelmezéséről — amint a vita is mutatja — a vélemények igen eltérők.

Nézzük röviden magát a sztálini felfogást. Gedő András ezt úgy mutatja be, mint két szélsőséges véglet, két „tévedés" váltakozását és egymásmellettiségét: egyfelől mint *szubjektivizmust* és voluntarizmust, másfelől mint *törvényfetisizmust* és fatalizmust, s a hangsúlyt az előbbi mozzanatra helyezi (72. o.), holott Sztálin felfogásában és a dogmatizmus egész rendszerében ezek a végletek egymást feltételező, kiegészítő ellentétek. Sztálin a termelőerők és termelési viszonyok marxi elméletét fejtegetve A dialektikus és történelmi materializmusról c. munkájában a termelőerők egyoldalú, merev, *mechanisztikus* determinációjáig jut el, s a termelési viszonyokat lényegében *passzivitásra*, az előbbiek követésére kárhoztatja. A konkrét elemzés során kiderül továbbá az is, hogy termelőerőkön — definíciójával ellentétben — csak termelési eszközöket ért, azokat is az emberi tevékenységtől elválasztott, az emberen kívül és vele szemben álló formájukban. Az anyagi feltételek és körülmények marxi determinációjának elmélete — hasonlóan a múlt század vulgármarxistáihoz — Sztálinnál is úgy jelentkezik, mint az embertől független tárgyak összességének meghatározó szerepe. Ezek a tárgyak az emberrel szemben összefüggő világot alkotnak, melyek meghatározzák tevékenységét. Így alakult ki a sztálini törvényfetisizmus, amely szükségszerűen feltételezi a fatalizmus bizonyos formáit.

Ez azonban Sztálin felfogásának csak egyik oldala. Az egyoldalú külső determináció, a törvényfetisizmus szükségszerűen a törvények absztrakt, sematikus kezelését tételezi fel, nem véletlen, hogy Sztálin még azt a néhány törvényszerűséget is sokallta, melyet maga vezetett le, s az egész társadalmi mozgást egyetlen „alaptörvényre" igyekezett visszavezetni. Ezek az absztrakt törvényszerűségek azonban szerinte megismerhetők, s ennyiben felhasználhatók is, bár inkább ők használják fel az embert. Nyilvánvaló ez a szocialista forradalomról adott elemzésében, ahol a törvény már eleve *létezik*, de csak akkor *valósul meg* — vagyis csak akkor történik meg a forradalom —, ha talál olyan társadalmi erőt, mely realizálja. Vagyis a törvény nem a kapitalizmus belső mozgásából, az osztályharc formáiból, magának a proletariátusnak a helyzetéből és tevékenységéből fakad, hanem attól függetlenül létezik, és az emberi tevékenységet csak eszköznek tekinti a megvalósuláshoz.

Sztálin tehát a törvényt elszakítja a konkrét társadalmi tevékenységtől, annak egészétől, s szembeállítja vele, mint elvont általánost, mint valami *önálló létezőt*. Ettől már csak egy lépés az, hogy a vezető, aki „felismeri" a törvényt, „a" törvényt, mint olyat állítja szembe saját tevékenységében a tömegekkel. A törvényfetisizmusból tehát szükségszerűen következik egyfelől a tömegek tevékenységének fatalista felfogása, másfelől a vezető szubjektivizmusa és voluntarizmusa, mely az adott személy, illetve személyek kultusza formájában is jelentkezik.

Így Sztálin munkásságában, elméleti és gyakorlati tevékenységében

Digitized by Google

a szubjektivizmus és törvényfetisizmus nem egymást kizáró végletek, hanem, mint mondottuk, egymást feltételező oldalak, melyek közül egy adott vonatkozásban egyik vagy másik kerül előtérbe, a törvényfelfogást egészében mégis a kettő együtt jellemzi. Ezen belül azonban a mechanisztikus determinizmus dominál, ezen alapul a törvényfetisizmus, ami egyben feltételezi a szubjektivista túlzásokat is. Ahhoz tehát, hogy a szubjektivizmust a társadalom irányításában felszámoljuk, mindenekelőtt a törvényfetisizmust kell megszüntetnünk. Ehhez azonban meg kell találnunk az emberi tevékenység determinációjának, törvényszerű meghatározottságának valóságos formáit.

Szabó András a vitában kifejtette azt a felfogását, mely szerint a társadalmi törvények azt jelentik, hogy az „adott társadalmi mozgásokból kialakuló történelmi eredmény *elkerülhetetlenül következett a folyamatokban részt vevők anyagi létéből*", — amelyet adott történelmi fokon az osztályhelyzet fogalmával próbál konkretizálni — „amennyiben — az ezekben kifejeződő érdekeket adottnak véve — a folyamat alapiránya csak így és nem másként jöhetett létre". Vagyis a társadalmi törvényt *„magában az anyagi tevékenységekben"* kell feltárni (92. o.). A sztálini állásponttal szemben Szabó András tehát a törvények immanens, az emberek tevékenységében benne rejlő és belülről meghatározó felfogását képviseli, s szerintünk lényegében helyesen. Gedő András viszont — bár formálisan elismeri a törvények belső meghatározó jellegét — végső soron az emberi cselekvéssel, a társadalmi tevékenységgel mindig valami külsőt, valami „anyagit" akar szembeállítani. Ez kitűnik abból, ahogy könyvéből idéz (75. o.), illetve ahogy magát az emberi cselekvést elszigetelt, egyszeri, egyedi emberi cselekvésnek tekinti, s ezért azt keresi, ami ezen „túlmutat" (76—78. o.). Amihez „tovább" akar menni — az a termelőerők és termelési viszonyok dialektikája. De vajon értelmezhető-e a fenti tényezők mozgása a társadalmi tevékenységen kívül, „túl", s egyáltalán menynyiben egyedi az emberi cselekvés?

A természeti tárgyak determinációja, kölcsönös összefüggése azzal a tanulsággal szolgál, hogy a külső meghatározottság csak az adott tárgyak belső természetén keresztül érvényesül. Az emberi-társadalmi tevékenységben azonban ez a „külső" determináció még viszonylagosabb, még sajátosabb formában jut érvényre. Az ember ugyanis nem külső természeti tárgyakkal van körülvéve, amelyek megszabják tevékenységét, s melyek „túl" vannak az emberi tevékenységen. Az anyagi-termelő tevékenység — mely az ember lényegi meghatározottsága — fokozatosan átalakítja az ember természeti környezetét, az ember munkája során tárgyi formában valósítja meg magát. Így természeti környezete átalakul társadalmi környezetté, *emberi* tárgyak világává, hiszen azzal, hogy emberi használatra alkalmas tárgyakat termel, „elemberiesíti", humanizálja azokat. A természet már csak néhány helyen létezik „eredeti" formájában, mindenütt magán viseli az ember keze nyomát, humanizált természet lett. Az ember anyagi környezetét tehát — melyben megvalósítja anyagi tevékenységét — humanizált tárgyak alkotják, melyek az emberi tevékenységeket, képességeket testesítik meg tárgyi formában. A humanizált tárgyak közül a legfontosabbak a termelési eszközök, melyek segítségével az ember ezt a humanizációs folyamatot fenntartja és elmélyíti, vagyis termel, azaz újabb emberi tartalmat nyert tárgyakat hoz létre.

Az emberi tevékenységek és képességek „eltárgyiasulása" a termelőeszközökben jelenik meg legszemléletesebben. Egy adott munkaeszköz — a kalapácstól az automata gépsorig — meghatározott tevékenységmódo-

Digitized by Google

kat tételez fel, melyek mintegy lecsapódtak, tárgyi formában rögződtek benne. Így a kalapáccsal — ha eszköz voltának megfelelően használják fel — meghatározott mozdulatok járnak együtt, mégpedig a tárgyak ütéssel való külső formálásának sokféleségéből következően a kalapácsok különböző fajtái alakultak ki, melyek egy-egy tevékenységtípust rögzítenek. A munkaeszközök mozgásba hozása éppen ennek a tárgyiasult képességnek és tevékenységnek szubjektív meglétét követeli meg. De közvetlen környezetünk minden egyes tárgya éppúgy emberi tevékenységet jelenít meg, tartalmaz tárgyi formában, a játékoktól a mindennapi használati eszközökig (evő-, takarító stb. eszközök). Kiterjeszthető ez az értelmezés a tágabb értelemben vett környezetre is, amely szintén egyre inkább az ember keze nyomát viseli magán és meghatározott emberi funkciókat tölt be. Az emberi munka következtében a növény- és állatvilág komoly átalakuláson ment át, hasonlóképpen az egész földrajzi környezet — adott formájában — az ember tevékenységének történelmi eredménye.

Az ember anyagi környezete tehát — mivel maga is emberi világ, mely adott formájában csak az emberi tevékenységben és az emberi tevékenység által létezik — sajátos formában közvetíti az emberi tevékenység külső meghatározottságát. Ha ezt a körülményt nem vesszük figyelembe, az emberi tevékenységnek külső, mechanisztikus determinációjáig jutunk el, melyből szükségszerűen következik a tevékenység tárgyainak a tevékenységgel való szembeállítása.

Nézzük azonban az anyagi tevékenység másik oldalát. Az emberek nem elszigetelten termelnek, hanem minden történeti fokon sajátosan szervezett közösségben. A termelési eszközök önmagukban is feltételezik a társadalmi termelőtevékenységet, s nem az egyes ember elszigetelt tevékenységének eredményei. Nem egyedi emberi képességek és tevékenységek tárgyiasulnak bennük, hanem társadalmiak, s mozgatásukra is csak a társadalmi ember, a társadalmi termelőközösség képes. Ezen a közösségen belül a termelés folyamatában kialakuló viszonyokat tekinti a marxizmus termelési viszonyoknak.

Ebből azonban adódik, hogy a termelési viszonyok nem valahol az emberi anyagi tevékenységen „túl" léteznek, hanem magában az emberi tevékenységben, abban alakulnak ki, s az tartja fenn őket. A termelési viszonyok rendszere ugyanakkor objektív rendszer, anyagi viszonyok összessége, mely magának az anyagi tevékenységnek módját, formáját megszabja. Ez a determináció azonban magában a tevékenység folyamatában megy végbe, azonosul magával a folyamattal, s mint determináló tényező, maga is újjá születik abban.

Összefoglalva tehát: *a társadalmi törvény, a társadalmi meghatározottság, magában a cselekvés folyamatában hat, az anyagi tevékenységet a termelőerők és termelési viszonyok kölcsönviszonya határozza meg, de ez a viszony maga is csak az emberek anyagi tevékenységében létezik, talál mozgásformát.* Vagyis a termelőerők és termelési viszonyok dialektikája nem valami külső, nincs „túl" az emberi tevékenységen, nem állítható szembe azzal, mint valami önálló.

Hogyan keletkezik mégis önállóságának, külső voltának látszata? Minden nemzedék számára készen adottak az anyagi termelőerők és az ezekre épülő termelési viszonyok rendszere. Ezek között a készen talált anyagi feltételek között kezdi meg tevékenységét, s így ezek a tőle „függetlenül" létrejött tényezők határozzák meg azt. Ez kölcsönözheti azt a látszatot, hogy a determináló anyagi feltételek valami külsők, eleve adottak.

Még jobban felerősíti ezt az egyéni tapasztalat, hiszen az egyén bár-

Digitized by Google

mennyire is része a társadalmi összefüggéseknek, kialakult viszonyokba születik be, s a társadalmi fejlődés adott formájában — az ősközösség felbomlása óta — ezek a viszonyok tőle idegen, vele szemben ellenséges viszonyok. Ugyanakkor a humanizált tárgyak világa, az anyagi termelőerők is idegen, „hatalmas" tárgyakként kerülnek szembe vele, mivel leszűkült anyagi tevékenysége folytán nem tudja elsajátítani a bennük eltárgyiasult képességeket. Tevékenységének tárgyai tehát nem saját tárgyai, nem emberi tárgyak számára, viszonyai nem saját viszonyai, hanem tőle idegen, ellenséges viszonyok. Ezt az állapotot tekinti a marxizmus az elidegenedés állapotának. Ez az állapot azonban nemcsak az egyén szintjén jelentkezik, és elsősorban nem ott jelentkezik. A társadalom egészével szemben is függetlenülnek az anyagi termelőerők, mozgásukon nem tud úrrá lenni az ember, ami kiélezetten a kapitalizmusban a válságokban mutatkozik meg. De elválnak az emberek összességétől saját viszonyaik is, s mint velük szemben ellenségesek jelennek meg: a társadalmi berendezkedés — az intézmények — alkotóik ellen fordulnak.

A társadalmi elidegenedés állapotában tehát a termelőerők és a termelési viszonyok mint az emberek összességétől és az egyes embertől egyaránt független, önálló és külső tényezők, idegen hatalmak jelentkeznek. Az emberi tevékenység determináló tényezőinek ezt a fonák tükröződését rögzíti a törvényfetisizmus.

Ebben a felfogásban eltűnik az ember aktív, körülményeket formáló szerepe, s vele az a sajátos mód, ahogy a társadalmi determináció érvényesül. A tevékenységtől elválasztják a tevékenység tárgyait és a viszonyok összességét, és mint valami külsőt, szembeállítják vele, az ember ezeknek az ember-„feletti" hatalmaknak, önálló „létezőknek" *eszközévé* degradálódik.

Holott a történelmi determináció marxi elmélete, melyre fentebb röviden utaltunk, kiemeli az ember aktív szerepét, s egységbe fogja determináltságát és alkotó szerepét. A készen talált anyagi feltételek között tevékenykedő ember — miközben az anyagi termelőerők és termelési viszonyok tevékenységén keresztül hatnak — újjátermeli ezeket a tényezőket, *saját tevékenységével teremti meg determinációjának anyagi feltételeit.* Azonban ez az újratermelés nem változatlan formában történik, az ember adott feltételek között, tevékenysége során fejleszti tovább termelőerőit, alkotja termelési viszonyait. Ennek a folyamatnak a folytonossága maga a történelem. S amint ez közismert, Marx többször kifejtette, hogy az emberek szerzői is, szereplői is történelmüknek. Ez azonban egyoldalú, mechanisztikus determinációvá torzul, s elvész a történelmi determináció marxi elméletének egész dialektikája, ha a termelőerőket és a termelési viszonyokat az emberi tevékenységen *túlinak*, azzal szemben valami *külsőnek* tüntetjük fel.

Az eddigi fejtegetésekből az is nyilvánvaló, hogy az emberi tevékenységen itt csak a társadalmi gyakorlatot, a termelés egészét érthetjük, s nem elszigetelt, esetleges egyéni cselekedetet. Az anyagi termelőerőkhöz az egyén már eleve mint társadalmiasított önmagához viszonyul, s a termelési viszonyok rendszere, melynek tagja, s melyet tevékenységével ő is fenntart, tevékenységét az össztársadalmi tevékenységgel hozza közvetlen összefüggésbe.

A társadalmi determinációnak, a törvényszerű meghatározottságnak immanens, az emberi tevékenységen belül történő módja persze feltételezi, hogy az emberi-társadalmi tevékenység különböző szférái meghatározott összefüggésben állnak egymással, az anyagi termelő tevékenység szférája

Digitized by Google

elsődleges a többivel szemben, s a termelési viszonyok meghatározzák más tevékenységek során létrejövő viszonyokat. Ez azonban már a társadalmi determináció szerkezetét, a társadalmi törvények összefüggését, rendszerét illeti, s ezért túlmegy az általunk tárgyalt problémán.

Gedő András tehát — bár szavakban elismeri a törvényeknek az emberi tevékenységen belüli determináló jellegét — ténylegesen mégis mint „külső" tényezőre hivatkozik a termelőerők és termelési viszonyok dialektikájára. Ezzel óhatatlanul is a sztálini koncepciót idézi fel, bármennyire ellentétben állhat is ez szándékával. A sztálini törvénykoncepció burkolt jelentkezése, tompított formái újra meg újra felvetik annak szükségességét, hogy elvileg végigvigyük Sztálin filozófiai nézeteinek következetes kritikáját, melyhez cikkével Szabó András is hozzá kívánt járulni. Ezért nem érthetünk egyet Gedő András optimista bevezető megállapításával: „A marxista elméleti gondolkodás már korrigálta Sztálin hosszú ideig kanonizált tételét"... (71. o.) Hiszen Magyarországon még nem folyt vita a törvényfetisizmus kérdéséről, s éppen a most folyó vita funkciója ennek a „korrekciónak" a végrehajtása.

Bármily röviden is, de érintenünk kell még azt a kérdést, hogy a probléma elvi eldöntésének, a különböző álláspontoknak milyen gyakorlati következménye, vetülete van. Erre a körülményre az egyik állásponttal kapcsolatban, Sztálin nézeteinek ismertetésénél már utaltunk. Ramutattunk arra, hogy szoros összefüggésben van egymással a törvényfetisizmus és a társadalom irányításának, a népgazdaság tervezésének szubjektivista, voluntarista gyakorlata. Tehát a tervgazdálkodás elméleti kérdéseinek megoldása is fordulatot követel a társadalmi törvények felfogásában. *Lényeges mozzanata azonban a törvényfetisizmus és a vele összekapcsolódó szubjektivizmus gyakorlatának, hogy a tömegeket kizárja az alkotó tevékenységből, passzív elemnek fogja fel, mely csupán eszköze a rajta kívül létező és a vezető által felismert törvény megvalósulásának.* Ebben a felfogásban tehát tartalmatlanná válik, kiiktatódik a néptömegek történelemformáló szerepének marxi tétele, s számos akadály állítódik az alulról jövő kezdeményezés útjába politikai és gazdasági szinten egyaránt.

Napjainkban tehát, amikor a szocialista demokrácia kiszélesítése egyike legaktuálisabb feladatainknak, a marxista filozófusok vitája a társadalmi törvény jellegéről jóval túlnő a „szakmai", elvi kérdéseken, és egész társadalmunk gyakorlatát érintő kérdéssé szélesedik. A legszélesebb néptömegek bevonása gazdasági-politikai életünkbe csak a hibás elmélet és a vele kapcsolatos gyakorlat leküzdésével lehetséges. Ez adja meg a vita különös jelentőségét.

Ágh Attila

Digitized by Google

MEGJEGYZÉSEK

Reálisabban, felelősebben!

Érdeklődéssel olvastam a *Magyarország* idei első számában Gellért Gábor tudósítását Nyíregyházáról. Ez az írás sok adatszerű ismeretet nyújt és sok valós problémát feszeget. Ellenérzést keltett azonban bennem egyes fontos közügyek felületes tárgyalása. Hogyan közelíti meg a ma problémáit a szerző?

Előbb a „bokrok" (szétszórt települések) lakóiról. Megtudjuk azt a lesújtó tényt, hogy a gyermekeket kiskoruktól kezdve munkára fogják a lelketlen szülők: háztáji tehenet legeltetnek velük, a fiúk lovat itatnak, a lányok baromfit etetnek. Nem tudom, mire gondolt a szerző e „szörnyűségek" ecsetelésekor. Igen, van más ideálunk a gyermekek számára! Bizonyára kellemesebben töltik majd el szabad idejüket egy higiénikusan berendezett úttörőpalota, vagy akár egy szerényebb iskola szakköreiben, vagy a szervezett mezőgazdasági politechnikai oktatásban, s egyre többen töltik így. De jelenleg, amikor a jószág jelentős része még a háztájiban van, ki viselje ezeknek gondját, ha nem a család, a szülők és a gyermekek, közös erőfeszítéssel, bizonyos munkamegosztással? Keseregjünk ezen? Vagy indítsunk agitációt a háztáji ellen, annak ellenére, hogy a gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában objektíve szükség van rá? S ha gazdaságilag szükséges, akkor miért az elmarasztalás?

Aztán megtudjuk a cikkből, hogy az évek, évtizedek nem változtatták meg ezeket az embereket — még az utóbbi két évtized sem! — kultúránk nem jut el hozzájuk, a 20 és 40 év közöttiek nem igen olvasnak (a 40 év fölöttiek — úgy látszik — igen). S mekkora az elmaradottság! „Szórakozni, utazni: ezért kocsiba alig-alig ülnek". S mindezt tetézi az, hogy a moziba meg a bálba szegény fiataloknak gyalog kell menniük, ha nincs jármű. (Ehhez nem fűzök kommentárt.)

De itt vannak Nyíregyháza kommunális problémái. Itt szerzőnk azután csakugyan eltalálta szarva közt a tőgyét. Leleplezi a rövidlátást: az új gyárak vízellátását előbb oldották meg, mint a városét. Megkérdezi: „Mit gondol vajon magában az a konzervgyári munkásnő, aki az üzemben naponta kétszer köteles megfürdeni, de otthon egyszer sem tudja megfürdetni a gyereket?" Én azt hiszem: nem kérdezi ezt, hanem örül, hogy higiénikus munkahelyre került. De ha valóban kérdezné is ezt — miért közvetíti az újságíró kritikátlanul, egyetértőleg a kérdést? Legyen szabad megkérdeznem a szerzőtől: úgy gondolja-e, hogy a vízellátást

Digitized by Google

egycsapásra meg lehet oldani? Köztudomású ötéves tervünknek az az erőteljes törekvése, hogy az ország egyes területein új munkahelyek létesítésével bővítsük a foglalkoztatási lehetőségeket. Győzzük-e azt, hogy ezzel együtt a városias feltételeket is mindenütt megteremtsük? 1963-ban hazánk településeinek 24 százaléka volt ellátva vízművel. Bizony, sokat kell még építenünk, és sok év kell még a kulturált vízellátás megteremtéséhez is. Ami eddig történt, az nem elég, bár nem kevés. 1952-ben a házi vízbekötések száma 114 255 volt, 1963-ban 258 478. Félreértés ne essék: nem Nyíregyháza vízellátásának megoldása ellen szólok. Erre feltétlenül szükség van, s ez folyamatban is van. De szabad-e az új üzem vízellátását szembeállítani a lakosságéval? Nem világos-e, hogy a lakosság kommunális ellátásának javítását azok az anyagi eszközök fedezik majd, amelyeket — egyebek között — ezeknek a gyáraknak a termelése és tiszta jövedelme nyújt, nem pedig a filantrópok és követelődzők óhajára az égből lehulló manna?

Az újságíró azt is kigondolta, hogyan lehetne megvalósítani a gázszolgáltatást Nyíregyházán: „A román gáz a városközponttól 3 kilométerre szalad el és Nyíregyházának nincs gázszolgáltatása. Most, amikor amúgy is túrják a földet, mert folyik a közművesítés, most kellene bevezetni." A román földgázt technológiai célokra vásároltuk, üzemek kapják meg. Elég ok-e az igény bejelentésére az, hogy a vezeték közel van a városhoz? Hiszen ilyen alapon rengeteg más, a vezetékhez szintén közel fekvő település is bejelenthetné igényét, s ha mindezt kielégítenék, akkor a földgáz sohasem jutna el a tiszapalkonyai és a miskolci üzemekbe.

A tudósításból egyébként kimaradt az, hogy az illetékes szervek már gyakorlati előkészületeket is tettek arra hogy Nyíregyháza gázellátását megoldják. A miskolci gázszükséglet kielégítésébe ugyanis bekapcsolják a hajdúszoboszlói gázt, és ily módon a román földgáz egy része felszabadítható Nyíregyháza részére. A nyíregyházi földgázellátáshoz a gázvezeték közelsége ellenére még 40 millió forint beruházás szükséges. A tudósítás azonban nagyon leegyszerűsítette ezt a dolgot. Ezért is tartottam időszerűnek szóvá tenni — nem egyedül Gellért Gábor írása miatt —, hogy írjunk felelősebben, reálisabban.

B. J.

Digitized by Google

SZEMLE

Hasznosítsuk a felhalmozódott készleteket

Az ötéves terv végrehajtása során az elmúlt négy esztendőben elért eredményekről számos közismert tény tanúskodik, s ezek az eredmények jogos büszkeséggel tölthetnek el bennünket. Emellett vannak megoldásra váró problémáink. Ezek nem utolsó sorban abból származnak, hogy a termelés — összetételét, minőségét, választékát és a szállítási időpontokat tekintve — sokhelyütt nem eléggé rugalmasan alkalmazkodik a reális szükségletekhez. Erre mutat egyebek között a készletek alakulása is. Vessünk egy pillantást az alábbi, a Magyar Nemzeti Bank összefoglaló kimutatásaira támaszkodó adatokra, amelyek 1960-hoz képest jelzik egyrészt az 1964. évi várható teljes termelésnek (teljesítménynek), illetve az áruforgalomnak, másrészt az ugyanezen év végére becsült zárókészlet-állománynak adott év folyó árain számított értékét:

Népgazdasági ág	Teljes termelés, illetve áruforgalom	Zárókészlet
	Index: 1960 = 100	
Állami ipar	135,5	143,1
Állami építőipar	134,0	148,0
Készletező vállalatok	154,0	160,0
Közlekedés	133,0	119,0
Belkereskedelem	134,0	119,0

Az adatok jól érzékeltetik azt a kedvezőtlen tendenciát, hogy a készletek felhalmozódásának folyamata gyorsabb volt, mint a termelés növekedésének üteme. Ez azt is jelenti, hogy több anyagot, befejezetlen és félkésztermékeket kötünk le, mint amennyi a termelés színvonalának megfelel. Számításba kell vennünk azt is, hogy miközben népgazdaságunk számos területén a termeléshez szükséges anyagok egész sora hiányzik, ugyanakkor másutt a készletek jelentős része olyan anyagokban és félkésztermékekben halmozódott fel, amelyek azokon a helyeken a termeléshez időlegesen, vagy véglegesen nem szükségesek. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor világossá válik a termelés és a forgalom szférájában lekötött készletek csökkentésében rejlő lehetőségek jobb kihasználásának szükségessége és népgazdasági jelentősége.

Digitized by Google

Kivált a termelés és a forgalom adott területein nem szükséges, megrekedt, elfekvő, s így ott felesleges készletek hasznosítása igényel nagy figyelmet.[1]

A készletek alakulásának itt közölt adataiból korántsem lehet közvetlen következtetést levonni a feleslegesnek tekinthető készletekre vonatkozóan. Ezért, valamint azért, mert a jelenlegi nyilvántartási rendszer nem teszi egykönnyen lehetővé a felesleges készletek számszerű megállapítását, jelentős eltérések vannak a felesleges készletek összegszerű megítélésében, abban azonban megegyeznek a vélemények, hogy ezeknek nagyságrendje milliárdos.

A készlet-felhalmozódás okaira részint helyszűke miatt nem térhetünk itt ki módszeresen, részint pedig azért, mert az okozati összefüggések kibogozása cikkünk témájától túl messzire vezetne. Azt azonban megállapíthatjuk: az elfekvő, a felesleges készletek keletkezésének *fő oka* az, hogy a termelés nem mindig és nem elég rugalmasan követi a társadalom igen sokrétű, gyakorta változó valóságos szükségleteit és igényeit, s hogy a kereslet nem képes optimális hatékonysággal befolyásolni a termelés összetételét, minőségét, a szállítások ütemességét. A készlet-felhalmozódás iránya és mértéke elválaszthatatlan azoktól a tényezőktől és körülményektől, amelyek a népgazdaság adott fejlődési szakaszában érvényre jutnak. A készlet-képződésre, főképpen a termelésben lekötött készletekre olyan tényezőknek is hatásuk van, amelyek gazdasági előrehaladásunk objektív követelményei: a műszaki fejlődésnek, a népgazdaság szerkezeti átalakulásainak stb. A felesleges készletek felgyülemlésében különös szerepet játszik azonban a vállalatok és általában a gazdálkodó szervek nem eléggé körültekintő, a szükséges gondosságot jórészt nélkülöző anyagbeszerzése, fogyatékos, nem kellően szervezett anyaggazdálkodása.

A felesleges készletek indokolatlanul kötik le a népgazdaság erőforrásainak számottevő részét, terhelik az amúgy is szűk raktárkapacitást, improduktív ráfordításokra vezetnek, károsan befolyásolják gazdaságunk arányos fejlődését, akadályozzák az életszínvonal növelését. Ezért kellett központi intézkedéseket foganatosítani a felesleges készletek hasznosítása végett. Az intézkedések kiadása a népgazdasági terv jóváhagyása után, ezzel összhangban történt meg, mert az 1965. évi terv jellegzetes vonása éppen abban van, hogy előtérbe állítja a termelés társadalmi hasznosságának növekedését, a gazdaságosság javulását, s általában a takarékossági rendszer érvényesítését. Gyors és határozott intézkedéseket kell tenni a már felgyülemlett felesleges készletek mobilizálására, a szükségletnek meg nem felelő áruk, anyagok, termékek további felhalmozódásának megakadályozására. (Ezzel összefüggésben meg kell akadályozni a készletek egészségtelen mértékű növekedését, új elfekvő készletek keletkezését.)

[1] A következőkben elsősorban ilyen értelmezésben használjuk a „felesleges készlet" fogalmat.

Digitized by Google

Mi a céljuk ezeknek az intézkedéseknek?

1. A raktárakban elfekvő készletek értékesítése, részben a belkereskedelem áruforgalmi szükségletének kielégítésére, részben a külkereskedelmi árualap növelésére.

2. Az egyes vállalatoknál elfekvő anyagkészletek eljuttatása oda, ahol ezek célszerűen felhasználhatók. Ezzel esetleg importanyag-megtakarítás is elérhető, illetve hasonló termékek gyártása elkerülhető.

A kiadott rendelkezés az anyaggazdálkodásra és a termékforgalomra vonatkozó jelenlegi megkötöttségek enyhítésével kívánja az áruk szabad forgalmazását, az anyagok és termékek vállalatok közötti szabadabb értékesítését elősegíteni.

Az intézkedések következetes gyakorlati végrehajtása minden bizonnyal elősegíti a meglevő készletek csökkentését, növeli a lakosság árualapját, javítja az export és import helyzetét.

Bár a kiadott rendelkezések csak 1965-re érvényesek, vannak olyan vonásaik, amelyek gazdaságpolitikánk jövőbeli fejlődési vonalát is érzékeltetik, ti. azt, hogy gazdaságirányítási rendszerünk következetesebben veszi számba az áru- és értékviszonyok követelményeit. Ennek megfelelően egyértelműen vállalati feladattá válik a felesleges készletek feltárása, s hasznosításukat nem adminisztratív utasításokkal, hanem az anyagi érdekeltség érvényesítésével, kereskedelmi módszerek alkalmazásával biztosítják.

A termelő vállalatok — az állami ipari, építőipari, szolgáltató, közlekedési és mezőgazdasági vállalatok — kötelesek a vezetőjük által megállapítandó legalkalmasabb módon feltárni, feleslegesnek minősíteni és lehetőleg értékesíteni mindazokat a készleteiket, amelyeket nem használnak fel 1965 évi tervük, illetve már meglevő, vagy 1965-ben beérkező rendeléseik teljesítéséhez. Hasonlóképpen a belkereskedelmi vállalatok az immobil árukészleteken kívül azokat a készleteiket minősíthetik feleslegesnek, amelyek az ez évre előirányzott áruforgalom lebonyolításához és az 1966. évi felkészüléshez nem szükségesek; a külkereskedelemben feleslegesnek kell minősíteni a több mint két éve tárolt készleteket, valamint azokat a készleteket, amelyeket a vállalat az egyébként szokásos idő alatt még árengedménnyel sem tud értékesíteni. A készletező vállalatok azokat a készleteket tekinthetik feleslegesnek, amelyeket *csak leértékeléssel* tudnak eladni a felhasználó vállalatoknak, vagy a lakosságnak.

A felesleges készlet megállapításánál kerülni kell minden bürokratikus megoldást, ezért központilag sem a leltározásra, sem az egységes számbavételre intézkedés nem történt, ezt mindenütt a helyi sajátosságok szerint lehet megszervezni. A feltárt felesleges készletekről általában nem kell bejelentést tenni a központi szervekhez, s ott valami nyilvántartást készíteni. Azt sem mondották ki, hogy a vállalatok kötelesek intézkedési tervet készíteni a felesleges készletek hasznosítására, mert általában mellőzhetik a hasznosítási eljárás kötelező lefolytatására kiadott korábbi előírásokat, amelyek meglehetősen bürokratikus és körülményes el-

Digitized by Google

járást jelentettek. Nem szükséges tehát a korábban megállapított sorrend szerint felajánlani, illetve bejelenteni különböző szerveknek a felesleges készleteket stb. Nincsenek olyan adminisztratív jellegű akadályok, amelyek korábban mind a központi gazdálkodás alá vont, mind a gazdálkodás alá nem vont feleslegesnek minősített készletek szabad értékesítésének útját eltorlaszolnák, vagyis megszűnik az a probléma, hogy az eladó és vevő vállalatot igazgatási — adminisztratív apparátus választja el egymástól.

A kiadott rendelkezések a felesleges készletek hasznosítása céljából lehetővé teszik, hogy az e készletek értékesítése során egymással gazdasági kapcsolatba kerülő vállalatok szabadon egyezzenek meg az eladási (átvételi) árban. A készletet megvásárló és azt hasznosító (feldolgozó, értékesítő) vállalat nincs kötelezve arra, hogy árkiegyenlítési forgalmi adó címén a költségvetésbe befizesse a készlet realizálása vagy feldolgozása révén elért nyereséget, hanem ez olyan eredménynek számít, amely a vállalati érdekeltség alapjául is szolgál. Az eladó érdekeltsége abban áll, hogy ha túlad felesleges készletén, megszabadul a 6 százalékos vagy magasabb kamattehertől, valamint az eszközlekötési járulék fizetésétől. Az elfekvő készletek értékesítése kapcsán nyújtott árengedményeket az állami költségvetés terhére megtérítik az eladó vállalatoknak. Ilyen térítés azonban csak akkor adható, ha a felesleges készlet az eladó vállalat 1965. január 1. előtti termeléséből, illetve beszerzéséből származik, a vevő pedig írásban nyilatkozik arról, hogy a vásárolt készletet az itt ismertetett módon használja fel és hasznosítja.

Felmerülhet az a kérdés, hogy nem vállal-e ezzel túl nagy kockázatot magára az állam, nem fordulhatnak-e elő visszaélések? A probléma valós. Ezt a veszélyt korlátozza az az intézkedés, amely szerint azokkal szemben, akik a rendelkezéseket kijátsszák, a társadalmi érdek védelméről szóló jogszabályokat kell alkalmazni, továbbá biztosítani kell a minisztériumok, valamint a Magyar Nemzeti Bank szigorú ellenőrzését mind a munka menetében, mind pedig a ténylegesen elért eredmények felmérésében.

További felesleges készletek felhalmozódásának megakadályozása céljából a vállalatok 1965. március 31-ig kötbérmentesen felbonthatják az 1964. december 31-ig kötött szerződéseiket, ha a megrendelt termék számukra szükségtelenné vált. A szállító vállalat köteles elfogadni az ilyen szerződés felbontására tett ajánlatot, feltéve, hogy a termelés még nem kezdődött meg, ez utóbbi esetben a döntőbizottság határoz. A döntőbizottsági eljárás kezdeményezése ilyenkor a szállító (termelő) vállalat feladata. Ennek a rendelkezésnek az a célja, hogy népgazdaságilag a lehető legszűkebb keretek közé szorítsa az újólag keletkező felesleges készletekkel járó kockázatot. Könnyű belátni, hogy ezt akkor lehet a legeredményesebben elérni, ha a szükségtelenné vált termelés további folytatásának anyagi terhét a szállítóra hárítjuk, hiszen ő az, aki késedelem nélkül, gyorsan cselekedhet.

Amint az elmondottakból ki-

Digitized by Google

tűnik, a felesleges készletek feltárásával és hasznosításával kapcsolatos munka megszervezése és lebonyolítása a vállalatok, a gazdálkodó szervek feladata. Ezt a feladatot csak az adott körülmények, a helyi sajátosságok szerint, differenciált módon lehet eredményesen megoldani. Magától értetődik pl., hogy másként kell eljárniuk a készletező, a külkereskedelmi, vagy a belkereskedelmi vállalatoknak, mint a termelő vállalatoknak. A belkereskedelem raktáraiban felgyülemlett és feleslegesnek tekinthető árukészletek mobilizálása céljából nyilván tekintetbe kell venni azt, hogy miképpen értékesíthetők ezek az áruk a külkereskedelem útján, esetleg közvetlen export, vagy választékcsere formájában, szükség esetén jelentős árengedménnyel is. Ugyanakkor azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy célszerű még szélesebb körben és esetleg gyakrabban alkalmazni az időszaki kiárusítások jól bevált módszereit. Másrészt arra is gondot kell fordítaniuk a belkereskedelmi szerveknek, hogy módszeresen és lehetőleg haladék nélkül vegyék át a termelő, készletező és külkereskedelmi vállalatoknál feleslegesnek ítélt, de a lakosság részére értékesíthető készleteket, és adják el a lakosságnak, indokolt esetben jelentős árengedménnyel is. Nehogy a nagy értékű, elfekvőnek minősített fogyasztási javak eladási árai az ország egyes területein nagyon eltérjenek egymástól, célszerűnek látszik ezekről központi irányelveket kiadni, s ezeket a belkereskedelmi szerveknek be kell tartaniuk.

A módszerek megválasztása általában a vállalatok hatáskörébe tartozik. Célszerű e tevékenység fontosabb mozzanatainak átgondolt megszervezése, hogy folyamatosan áttekinthetők legyenek a végrehajtásban elért eredmények és a felbukkanó hiányosságok, s így lehetőség legyen a munka során támadt nehézségek elhárítására.

Az akció csak akkor vezethet sikerre, ha a vállalati dolgozók széleskörűen részt vesznek a feleslegesnek készletek feltárásában, a hasznosítási lehetőségek felkutatásában. Nem kell különösebben bizonyítani, hogy milyen nagyok ennek a lehetőségei. Gyakran csak azon múlik a dolog, hogy a szó szoros értelmében észrevesszik-e ezeket a készleteket. A segéd- és szakmunkások, a művezetők, a mérnökök, az áruforgalmi és a számviteli dolgozók, a belső ellenőrök mindannyian tevékeny részvevői lehetnek e feladat sikeres megoldásának.

Fontos dolog a vásárlás iránti érdeklődés felkeltése is. Célszerű, ha a vállalatok gondoskodnak arról, hogy értékesítésre szánt készleteiket megtekinthessék az ezeket megvenni szándékozó vállalatok, s szükség esetén mintát vehessenek belőle. Minden bizonnyal helyes lenne valamilyen formában börzét is létrehozni, ahol ezeknek a készleteknek a megvásárlására rendszeresen találkoznának az eladók és a vevők. Lehetőséget kellene találni arra is, hogy az eladó vállalatok valamelyik gazdasági szaklapban (talán a „Figyelő"-ben) rendszeresen hirdessék értékesítésre szánt felesleges készleteiket.

A felesleges készleteket a népgazdasági érdekeket figyelembe

Digitized by Google

véve kell hasznosítani. Helyes, ha az értékesítés kölcsönösen előnyös az ügyletben részt vevő vállalatoknak, de az árengedménynél figyelemmel kell lenni arra, hogy az ár a népgazdaság szempontjából is a lehető legkedvezőbb legyen.

A feladat megoldásának eredményessége céljából a vállalatok vezetőinek ellenőrizni kell a felesleges készletek feltárását és hasznosítását. Az akció sikeres végrehajtásához a pártszervezetek és szakszervezetek segítő és ellenőrző tevékenységére is szükség van. Meg kell értetniük a dolgozókkal, hogy a kiadott rendelkezések jó végrehajtásával visszajuttathatják a gazdasági élet vérkeringésébe a náluk nélkülözhető, nem feltétlenül szükséges termékeket. Ezzel mind a népgazdaságnak, mind a vállalatnak hasznára vannak, s ez a dolgozók anyagi érdekeltségére is kihat. Világossá kell tenni a dolgozók előtt, hogy ezek a rendelkezések csak 1965-re vonatkoznak; a jövőben tehát anyagi terhet fog jelenteni a vállalatnak az, ha nem él megfelelően ezekkel a lehetőségekkel. 1966 január 1. után ugyanis az idén fel nem tárt és nem értékesített készletekre nyújtott hitelért felszámított, 9 százaléknál magasabb kamatterhet csökkentőleg kell figyelembe venni a prémium címén kifizethető összeg, illetve az anyagi érdekeltség egyéb tényezőinek kiszámításánál.

A felesleges készletek hasznosítása nem nélkülözheti a gazdasági irányító szervek, a minisztériumok segítő és ellenőrző tevékenységét. Az ő sokrétű tapasztalataik, szélesebb körű információjuk elősegíti ennek az akciónak az eredményes megoldását. Sokat tehetnek az akció sikeres végrehajtásáért a bankok dolgozói is. Hitel- és pénzforgalmi tevékenységük során szorgalmazniuk kell az elfekvő készletek feltárását és hasznosítását azoknál a vállalatoknál, amelyek az elmúlt években indokolatlanul nagy tömegű készletet halmoztak fel, és nem tanúsítanak kellő öntevékenységet és aktivitást a feladat megoldásában. Az egyes fiókok közötti kooperáció helyes megszervezésével a bank értesüléseket szerezhet a készletek hasznosításában elért eredményekről, és ezek — esetleg tapasztalatcsere révén — más vállalatoknál is hasznosíthatók. A bankok dolgozói a hozzájuk beérkező okmányokból (fizetési megbízás, az árengedmény mértékét külön is feltüntető számlák, a vevők nyilatkozata stb.) és egyéb tapasztalataikból általában megállapíthatják, hogy hol nem tartják be, vagy játsszák ki tudatosan a rendelkezéseket. E helyeken gyorsan lefolytatandó célvizsgálatokat lehet szervezni a tények pontos megállapítása és a szükséges intézkedések megtétele végett.

Filipszky Zoltán

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

A csehszlovák gazdaság tervszerű irányításának új rendszere

A csehszlovák gazdaság háború utáni húszéves fejlődését a nemzeti jövedelem gyors ütemű növekedése, az ipar fellendülése és az életszínvonal emelkedése jellemzi. 1963-ban a nemzeti jövedelem 1937-hez viszonyítva 260, az ipari termelés 467 százalékkal emelkedett, az egy alkalmazottra eső reálbér a háború előtti színvonalhoz képest mintegy 60, az egy munkásra eső reálbér pedig 122 százalékkal lett magasabb.

A szocialista rendszer húszéves fennállása alatt Csehszlovákiában a termelőerők új, minőségileg magasabb színvonalra emelkedtek. Az utóbbi időkig érvényben levő népgazdasági irányítási rendszer azonban nem felelt meg az új feltételeknek: mesterséges ellentmondásokat idézett elő, anyagpazarlásra vezetett, nem ösztönözte kellőképpen a vállalatokat az új tudományos és technikai eredmények alkalmazására, új és tökéletesebb gyártmányok előállítására, lehetővé tette szükségtelen termékek gyártását stb.

Ez az irányítási rendszer az ötvenes évek kezdetén keletkezett, abban az időben, amikor a népgazdaság extenziv módon fejlődött. Mi a teendő akkor, amikor az extenziv fejlesztés forrásai kimerültek? Ekkor a lehető leggyorsabban át kell térnünk a népgazdaság intenziv fejlesztésére, a meglevő források hatékonyabb kihasználására. Ez pedig feltételezi a tervszerű irányítási rendszer tökéletesítését.

A csehszlovák gazdasági irányítás tökéletesítésére vonatkozó javaslatok előkészítéséhez fontos segítséget nyújtottak az NDK gazdaságirányítási rendszerében 1963-ban végrehajtott változtatások gyakorlati tapasztalatai, a Magyar Népköztársaság népgazdaságirányítási rendszerének 1956 után bevezetett progresszív elemei, s a szocialista Jugoszlávia pozitív és kritikai tapasztalatai, valamint néhány szovjet, lengyel és magyar közgazdász tanulmányai.

Az eddigi, erősen centralizált irányítási rendszer, az adminisztratív irányelvek és a közvetlen tervmutatók nagy száma megkötötte a vállalatok kezét, csökkentette kezdeményező készségüket. A központi irányítás tervszerűségét és hatékonyságát gyengítette az, hogy gazdaságunkat gyakorlatilag túlnyomórészt éves tervekkel irányították. Erős volt az az irányzat, amely a központi szervekre akarta átruházni a folyó kérdések eldöntését. Ez pedig az irányítás minden fokán csökkenti a felelősséget, s elvonja a központi szervek figyelmét a termelésfejlesztés irányításának fő, elsősorban távlati kérdéseitől. A ter-

Digitized by Google

melést és a forgalmat túlnyomórészt mennyiségi mutatók segítségével irányították, ezek azonban nem mindig fejezték ki helyesen a tervszerű fejlesztés követelményeit. A közvetlen előírások nagy száma csökkentette a termelésnek azt a képességét, hogy rugalmasan alkalmazkodjék az újonnan keletkezett szükségletekhez. Sőt differenciálódásuk gyakorlatilag objektivizálta a termelővállalatok elmaradottságát, s ily módon hátrányos helyzetbe hozta a progreszszív vállalatokat. Az eddigi rendszer nem ösztönözte eléggé a munkatermelékenység növekedésének meggyorsítását. Az élenjáró technika realizálását célzó törekvés nem a vállalatoktól indult ki. A vállalatok számára nem érvényesült az a vaslogika, hogy a termelés műszaki és szervezési színvonalának elhanyagolása szükségszerűen meg kell, hogy mutatkozzék a vállalat eredményeiben, és a vállalati dolgozók keresetének alakulásában.

A külkereskedelmi monopólium eddigi értelmezésének és szervezésének következtében a termelés el volt szigetelve a hatékonyság objektív kritériumától, nem állt a világpiac nyomása alatt, s ezért nem érezte azt sem, ha versenyképességét elveszítette. Ennek az lett a következménye, hogy egész sor gyártmány elmaradt a világszínvonaltól.

Az eddigi irányítási eszközök nem gyakoroltak gazdasági nyomást a fő alapok célszerű kihasználása irányában, nem gazdálkodtak elég hatékonyan a beruházásokkal.

A vállalatok anyagi érdekeltségében előforduló hiányosságokkal együtt az egyén anyagi érdekeltségének rendszere sem tükrözte helyesen az elérendő népgazdasági célokat, nem hatott kellőképpen az egy gyártmányra eső nyersanyag-, anyag- és energiafogyasztás csökkentésére, a gyártmányok minőségének javítására, a szükségleteknek a kívánt struktúrában történő kielégítésére. A dolgozók kollektívái nem voltak eléggé érdekelve a munka eredményeiben. Az anyagi érdekeltség a termelés direktiv módon megállapított mutatóinak a teljesítésétől függött.

Ennek az irányítási rendszernek a hiányosságai nem a termelőeszközök társadalmi tulajdonán és a központi irányításon és tervezésen alapuló szocialista gazdálkodási rendszer lényegéből fakadtak, hanem azt tükrözték, hogy eddig nem ismertük fel és nem alkalmaztuk kellőképpen a szocialista rendszer objektív előnyeit.

A népgazdasági terv új értelmezése

Az új irányítási rendszer abból indul ki, hogy optimális kapcsolatot kell teremteni a népgazdasági tervek központilag megállapított arányai és a szocialista gazdaság érték- és piaci viszonyainak szerepe között, továbbá abból, hogy a központi és alacsonyabb irányítási fokok jogköre és felelőssége célszerűen legyen megosztva. Ezeket a gazdasági fejlődés elért szintjétől és az egész népgazdaság helyzetétől függően állapítják meg. A cél: *a rendszer belső egyensúlyának és a különböző irányítási eszközök egységes hatásának biztosítása.* Ezt nem lehet félmegoldásokkal, egyes esz-

Digitized by Google

közök és mutatók tökéletesítésével elérni. Ezt bizonyítják az 1958/59. évi ún. új tervezési módszerrel kapcsolatos tapasztalataink.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a tökéletesített rendszer nem ad általános receptet gazdasági nehézségeink megszüntetésére, de eszközöket ad a nehézségek felszámolásához és a tényleges gazdasági ellentmondások hatásosabb megoldásához. Általános bevezetésük előtt egyes vállalatoknál kipróbálták az új eszközök hatékonyságát, s ez segítséget nyújtott ahhoz, hogy véglegesen kidolgozzák az egész rendszert, amelyet korántsem tekintünk egyszer s mindenkorra érvényesnek, megváltoztathatatlannak. A rendszert az objektív tényezők, a technika, a technológia, a termelésszervezés fejlődése alapján állandóan módosítani kell, az objektív tényezők színvonalára kell emelni. Ez is az 1958/59-es évekből származó tapasztalatunk.

A rendszer tökéletesítésének fő gondolata elsősorban a *távlati terv új értelmezése és kapcsolata az értéktörvény következetes felhasználásával, s bizonyos keretek között a piaci viszonyok kihasználásával is.* Ettől azt reméljük, hogy a gazdasági gyakorlatban létrejönnek a feltételek a vállalati érdekeknek a társadalmi érdekekkel való összekapcsolásához.

A tökéletesített tervszerű irányítási rendszer fő elvei

Az áru- és pénzviszonyok fokozottabb kihasználása a tervgazdálkodásban előreláthatóan elősegíti a vállalatok és az egyének kezdeményezésének kibontakozását és a gazdasági fejlesztés forrásainak aktivizálását. A gazdasági fejlesztés intenzív forrásainak kihasználása mind a központban, mind a vállalatokban sok döntést követel.

A központi szervek feladata, hogy a gazdaságpolitikai irányt megjelöljék a népgazdasági tervek, az áru- és pénzviszonyok irányának meghatározása, kötelező gazdasági eszközök és szabályok megállapítása segítségével. Biztosítani kell a vállalatok döntési jogát azokban a kérdésekben, amelyek a népgazdasági feladatok végrehajtására irányulnak.

A vállalatok a központilag meghatározott és tevékenységük számára objektív kritériumként ható feltételek között keresni fogják az optimális kapcsolatokat a népgazdasággal. Így egyben az is elérhető, hogy a vállalatok tevékenységét a népgazdaság igényeinek kielégítéséhez való tényleges hozzájárulásuk alapján értékeljék. Ily módon a gazdasági irányításban nagyobb teret adnak a gazdasági kategóriáknak (ár, bér, az állami költségvetésbe való átutalások, hitel, kamat stb.).

A gazdaságfejlesztés irányításának fő eszköze a *távlati terv.* A központi szerv ennek segítségével biztosítja a fő strukturális változtatásokat. A terv megállapítja a fő beruházásokat és a beruházási építkezéseket általában, az ország egyes területei fejlesztésének fő arányait, a nemzetközi munkamegosztás feladatait, a fontos gyártmányok fejlesztését, a szakkáderek nevelésének biztosítását stb. Biztosítania kell továbbá a

Digitized by Google

szükséges egyensúlyt a döntő fontosságú népgazdasági arányok között (a lakosság vásárlóereje és az árualapok között, az energiaforrások és a fogyasztás között stb.). Ez az egyensúly a népgazdaság zavartalan fejlődésének a feltétele. A központi szervek az egyensúlyt a gazdasági befolyás eszközeinek megfelelő felhasználásával fogják elérni.

Az új rendszer lényegesen csökkenti a közvetlen tervmutatók számát. Ugyanakkor olyan feltételeket teremt (pl. bizonyos társadalmi kedvezményekkel), hogy a vállalatok számára előnyös legyen a tervmutatók teljesítése. A tervnek szerves részét alkotják majd az ún. orientációs mutatók. Ezek nem lesznek kötelezők a vállalatok számára, de a gazdasági eszközökkel és előírásokkal együtt a vállalati tervek összeállításának alapját képezik majd. E mutatók tulajdonképpen a kölcsönös tájékoztatás formájává válnak, mert képet adnak egyfelől a központban feltételezett gazdasági fejlődésről, másfelől a tényleges vállalati fejlődésről.

Fontos az a változás, hogy a tervmutatók teljesítésének foka a jövőben nem lesz kritériuma a vállalatok munkája értékelésének. Ez elősegíti az alulról jövő kezdeményezés növekedését, a vállalattól érkező pontosabb tájékoztatást, s megkönnyíti a *vállalatok helyzetét a tervezésben.* A központ által kidolgozott és a vállalatoknak adott első tervjavaslat a gazdaságfejlesztés tudományos távlata lesz, s — a régebbi gyakorlattal ellentétben — nem kötelező jellegű irányelv. A központi szerv a feltételezett célokra vonatkozó tájékoztatókkal együtt megállapítja a kötelező hosszúlejáratú előírásokat, amelyek nagy vonalakban megszabják a vállalatok érdekeit a társadalmi szempontból hasznos feladatok teljesítésében. Vonatkozik ez pl. az állami költségvetésbe történő bizonyos átutalásokra, a beruházási hitelek feltételeire stb.

A vállalatok a termelési tényezők különböző változatainak, kombinációinak elemzése alapján kidolgozzák a gyártásfejlesztés megoldására vonatkozó leghatékonyabb javaslataikat, ezeket több változatban benyújtják iparági szervükhöz. A népgazdasági terv tehát a népgazdaság-fejlesztés leghatékonyabb változatainak megválasztása révén jön létre.

A gazdasági folyamat folytonosságát a tervezési folyamat folytonossága biztosítja. A népgazdaságfejlesztési távlati terveket 10—15 éves időszakra fogják kidolgozni. A távlati terv a gazdaság helyzetének és fejlesztése irányának elemzéséből, a tudományos műszaki fejlesztés lehetőségének értékeléséből és a világgazdaságban elfoglalt helyünk felméréséből indul ki.

Az egyes fontos problémákról, például vízgazdálkodási és közlekedési problémákról, a tüzelőanyag- és energetikai alap fejlesztéséről szóló hosszúlejáratú tanulmányokat 10—15 évnél hosszabb időszakra fogják kidolgozni. Ezzel párhuzamosan összeállítják a népgazdaságfejlesztés hosszú távlatra szóló tudományos prognózisát (például 30 évre), hogy megvilágítsák a világgazdaság és a műszaki folyamatok változásának hosszúlejáratú tendenciáit és a gazdaság fejlődésére gyakorolt befolyásukat.

Digitized by Google

Az ötéves terv a hosszúlejáratú tervet konkretizálja, a népgazdaság konkrét irányításának minden fokon fő támaszává válik, s irányelvet ad az éves tervek összeállításához. Az ötéves tervek kidolgozása folyamatos munka lesz. A tényleges fejlődéstől való nagyobb eltérések esetében az egész tervet úgy fogják átdolgozni, hogy a gazdaságot mindig megfelelő távlattal irányítsák.

Az éves tervek feladata az ötéves tervek realizálása lesz. Kidolgozásukért elsősorban a vállalatok felelnek. A vállalatoknak kell biztosítaniuk minden műszaki-gazdasági, mindenekelőtt pedig vásárlói és szállítási feltételt.

Az aktív pénzügyi politika alapját az állami költségvetés és a vele kapcsolatos hitelterv képezi majd. Az átutalások, költségvetési dotációk, hitelek és kamatok rendszere támogatni fogja a termelés hatékonyságát és a szocialista vállalkozást.

A termelő vállalatok is hosszú távlattal fognak dolgozni, szükségletük és kezdeményezésük alapján. Elemzések és összehasonlítások útján tisztázzák a gyártmányok minősége javításának és a termelés hatékonysága növelésének lehetőségeit és módszereit, s a világszínvonal elérésének lehetőségeit.

Az intenzív fejlődés irányába teendő fordulatot a *tervkialakítás módszerei* is biztosítani fogják. A feladatoknak az állami tervben való rögzítésénél a maximális hatékonyság lesz a fő szempont. E tekintetben kiépül a műszaki-gazdasági tanulmányok rendszere és a gazdasági komplexumok elemzése. A hatékonyság elemzése a tervezési folyamat szerves részévé válik.

Ezzel párhuzamosan — az optimális fejlesztés megtalálása és az ágazatok közötti bonyolult kapcsolatok biztosítása céljából — a tervezési gyakorlatban fokozatosan meghonosodik az optimalizálási számítások és a strukturális mérlegelések (az ágazatok közötti viszonyok mérlegei) módszere, amely lehetővé teszi, hogy a különféle hatékonyságú megoldási változatok közül a legelőnyösebbet válasszák ki, s a forrásokat különböző szempontokból (munkaigényesség, beruházási és anyagigényesség, devizabevétel stb.) optimálisan használják ki.

A gazdasági döntések helyességét a tervek kialakításában, a társadalmi ráfordítások hatékonyságát az áru- pénzviszonyok teljesebb felhasználásával érjük el.

A központi irányításnak és a gazdasági eszközök kihasználásának szerves összekapcsolását a *tudományos vívmányok maximális alkalmazásának irányításában is fel fogják használni.* Ez mindenekelőtt a kutatási és fejlesztési eszközöknek a legfejlődőképesebb ágazatokban való összpontosítására vonatkozik. A kutatási és fejlesztési munkahelyek többségét beépítik az önálló gazdasági elszámolás szférájába, s fejlesztésüket összekapcsolják a vállalatok gazdasági érdekeivel. Teljes mértékben érvényesül bennük a kutatás és fejlesztés eredményeivel, a tudományos és műszaki találmányok realizálásával kapcsolatos anyagi érdekeltség rendszere. E téren érvényre juttatják a műszaki fejlesztésre befektetett eszközök megtérítésének elvét. A fő feladatokat — állami feladatként —

Digitized by Google

a központi szervek fogják megállapítani, s az állami költségvetésből finanszírozzák.

A gazdaságban eszközölt fő strukturális változtatások realizálását és a beruházások maximális hatékonyságát *a beruházási politika központi irányítása* biztosítja. Ennek során maximálisan kihasználják a vállalati és ágazati kezdeményezést, mégpedig a beruházások hatékonyságával és jövedelmezőségével arányos anyagi érdekeltség megteremtése révén. Ez a vállalat nyers bevételének növekedésében fejeződik ki komplex módon. Ez a növekedés a leírásokkal együtt a beruházási hitelek törlesztésének forrásává válik.

A beruházási építkezések irányításában és finanszírozásában a következő *fő kategóriák* szerint csoportosítják a beruházásokat:

1. Fejlesztési beruházások, amelyeket az állami költségvetésből finanszíroznak.

2. A gyártás bővítésére, új, korszerű gyártmányok bevezetésére, a fő alapok újjáépítésére és modernizálására irányuló ágazati beruházások, amelyeket a vállalatok elsősorban a bankoktól igényelt hitelekből, továbbá saját eszközeikből finanszíroznak.

3. Kisebb ésszerűsítési beruházások, amelyeket a vállalatok saját eszközeikből és hitelekből fedeznek.

A gazdasági irányítás új rendszere céljául tűzi ki *a munkaerők mozgásának felszabadítását*. Arra számítunk, hogy a vállalatok csupán az elengedhetetlenül szükséges létszámú dolgozót foglalkoztatják.

A vállalatok központi irányításának fő módszerévé és anyagi érdekeltségük alapjává *a gazdasági eszközök és előírások* válnak, mint pl. a vállalatok jövedelméből az állami költségvetésbe történő átutalások időtartamának megállapítása, a hitelnyújtási, az árpolitikai, a bérpolitikai előírások. Ezek objektív, hosszúlejáratú, állandó feltételekként hatnak a vállalatokra. Úgy lesznek ezek megállapítva, hogy elősegítsék a hosszúlejáratú célok és tervarányok megvalósítását.

Számos eszközt — mint az árakat, a hitelfeltételeket, a kamatdíjszabásokat, a törlesztési határidőket stb. — operatívan, a konkrét helyzetre való tekintettel alkalmaznak.

A vállalatokra ható gazdasági eszközök és előírások helyes működése során nincs szükség túlságosan sok közvetlen tervmutatóra. A vállalatok eddig gyakran eltitkolták tartalékaikat, pontatlan tájékoztatást adtak a központnak. Vonakodtak a tartalékok feltárásától, mert ez rontotta az előírt mutatók gyorsabb teljesítésének feltételeit.

Mindenekelőtt azért lehet hatásosan kihasználni a vállalatoknál az áru- pénzviszonyokat, mert a *realizált termelésből származó bevétel és a tárgyiasult munka költségeinek összege közvetlen összefüggésbe kerül azoknak a jövedelmeknek az összegével, amelyeket a vállalatok a dolgozók jutalmazására és saját fejlesztésükre fordíthatnak.*

Az anyagi érdekeltség abból az elvből fog kiindulni, hogy a vállalatok az elért bevételekből fedezik a felhasznált holtmunkaköltségeket, vagyis az anyagköltségeket és a főalapok leírásait. A fennmaradó rész a vállalat nyers

Digitized by Google

bevételét alkotja. Az így létrehozott nyersbevételből elsődlegesen az állami költségvetés iránti kötelezettségeket teljesítik (kötelező befizetések a nyersbevételből), s a fennmaradó részt saját szükségletük fedezésére használják fel. Következetesen érvényesítik azt az elvet, hogy a vállalatnak meg kell keresnie a dolgozók jutalmazásának eszközeit. Ezzel kapcsolatban megszűnik a termelés, béralap, munkatermelékenység, a termelési költségek csökkentése stb. terjedelme direktiv meghatározásának szükségessége.

A megoldás alapja az anyagi érdekeltség olyan rendszere, amely a következőket biztosítja:

a) A vállalatok érdekelve vannak a minőség, a műszaki színvonal, a választék tökéletesítésében.

b) Érdekeltek abban, hogy a termelés rugalmasan alkalmazkodjék a változó szükségletekhez.

c) Érdekeltek a felhasznált munka hatékonyságának növelésében.

A vállalatoknak nagyobb jogkörük lesz arra, hogy szocialista módon vállalkozzanak. A vállalatok nagyobb jogkörével és felelősségével párosuló anyagi érdekeltség elősegíti differenciált fejlődésüket. A jól dolgozó vállalatok előnyösebb, a rosszul dolgozók hátrányosabb helyzetbe kerülnek.

Az anyagi érdekeltség következetes érvényesítésének feltétele: *az árreform végrehajtása.* Ez biztosítja a rentabilitást a vállalatok számára. Az árreformot azonban legjobb esetben is csak három-négy év alatt lehet végrehajtani. Addig, az ún. átmeneti időszakban, a nagykereskedelmi árak részleges módosításával stb. megteremtik a feltételeit annak, hogy az anyagi érdekeltségben eszközlendő változtatások fokozatosan megvalósuljanak.

A dolgozók bérezése

A dolgozók bérezése (bértarifa, a bérelőírások szerinti szilárd járulékok, a normatúlteljesítésekért és a megtakarításokért járó prémiumok) az egyéni munkaeredményeket figyelembe véve, a vállalat, üzemrészleg, műhely gazdálkodási eredményeitől függ. Az előbbi a bérnek mintegy 90 százalékát teszi ki, és ezt az állam szavatolja, az utóbbi a kollektív munka eredményétől függ.

Ha a vállalat nem keresi meg a bérre és fizetésre szükséges eszközöket, akkor a bértérítési célokra szolgáló tartalékalapot veszi igénybe.

Az anyagi felelősséggel tartozó vállalatok dolgozói számára egyéni számlákat létesítenek.

Ahol megsértik a bérdifferenciálódást, vagy nehézségek mutatkoznak a munkaerő-elosztásban, ott a központi szerv érvényesíteni fogja a jogtalanul kifizetett bérek levonására vonatkozó előírásokat.

A dolgozók bérezési alapja a következő részekre tagolódik:

a) idő- és teljesítménybérek és fizetések, az egyéni érdemekért járó prémiumokat és jutalmakat is beleszámítva,

b) részesedések az elért gazdasági eredményekből (a vállalatok, üzemek, műhelyek eredményeiből),

Digitized by Google

c) juttatások a tartalékalapba.

Azon ágazatokban (ágakban), melyekben nem lesz célszerű és lehetséges nyersbevételt alkalmazni (mint például a természeti feltételektől függő ágazatokban, vagy ott, ahol a termelést nagyobb terjedelemben direktiv úton, központilag kell irányítani), ott az anyagi érdekeltség a nyereségre fog támaszkodni. A prémiumot és a beruházási építkezések eszközeit a nyereségből való részesedés formájában fogják megállapítani.

Az új irányítási rendszer felújítja az árnak a termelést s a szükségletek terjedelmét és struktúráját szabályozó funkcióját. Ezért az eddigi hosszúlejáratú, változatlan árak helyébe rugalmas, tervszerűen irányított ármozgás lép. Az árkialakítás során előnyben részesülnek az új, minőségileg jobb, a divat követelményeinek megfelelő, a jobb mutatókkal rendelkező stb. gyártmányok.

A *szilárd árakat* központi szerv állapítja meg; ezeket nem szabad elszakítani a gazdasági feltételek megváltozásától.

Limit-árakat bizonyos olyan szabvány-gyártmányokra állapítanak meg, amelyekből más árakat leszármaztatnak. Megállapításuk — ugyanúgy, mint a szilárd áraké — központilag történik.

A *szabad árakat* a szállító és a vásárló közötti megegyezés alapján állapítják meg.

Az általános ármódosítás végrehajtásának szükségességét a javasolt gazdaságirányítási rendszer hatékonyságához szükséges terület létrehozása idézte elő. A cél: az árakban növelni a tiszta jövedelem arányát oly módon, hogy az árrendszer összhangban álljon a nyersbevételből származó egységes befizetések elvével, a bővített újratermelés finanszírozásával és a rendszer további gazdasági feltételeivel. Az ármódosításokkal ugyanis fokozni akarjuk a vállalati rentabilitást, amely viszont lehetővé teszi a mérlegelt gazdasági eszközök alkalmazását.

A tökéletesített irányítási rendszer bevezetésével összefüggő változtatások komplex volta megköveteli, hogy minden területen a gazdaság intenzifikálásának, hatékonyabb továbbfejlesztésének értelmében hajtsuk végre a kívánt módosításokat és intézkedéseket.

Változtatások lesznek a *termelési műszaki alap* szervezeti elrendezésében is. E változtatások célja az, hogy meglegyen a megfelelő kerete és területe az elvek érvényesítésének és az optimális feltételek megteremtésének, annak, hogy a munkamegosztás magasabb formáit alkalmazzuk: a koncentrációt, a specializálást, a kooperálást.

A vállalatok nagyobb termelési gazdasági egységekbe tömörülnek; ezek azután egy vagy több termelési ágazatot alkotnak. Ez gyakorlatilag az 1958-ban megkezdett folyamat befejezése.

Az új termelési-gazdasági egységek, amelyeknek száma a jelenleginek mintegy kétötöde lesz, komplex termelő és értékesítő szervek lesznek. Jogkörük lényegesen bővül, de fokozódik felelősségük is a reájuk bízott ágazatok fejlesztéséért és a gazdaság szükségleteinek kielégítéséért. A termelési-gazdasági egységek élén — az önálló gazdasági elszámolás szféráján belüli komplex irányí-

Digitized by Google

tási lépcsőként — az ágazati igazgatóságok állnak.

Egyszerűbbé válik a termelési gazdasági egységek szervezeti elrendezése is. A termelési alap csoportosulása szerint két fő szervezeti formájuk lesz. Horizontális csoportosulás esetén néhány műszaki, technológiai, értékesítési vagy más szempontból hasonló, önálló vállalat trösztöt alkot. Vertikális koncentráció esetén, nagy, jól szervezett, s rendszerint ágazati és területi szempontból zárt vállalatok jönnek létre. A hatékonyság érdekében, a horizontális vagy vertikális koncentráció elvének megfelelően, kombinátok létesülnek.

Az irányítás megváltoztatásának szerves része *a vállalaton belüli irányítás tökéletesítése.* Ennek feladatai a következők: Biztosítania kell a vállalaton belüli irányítás rendszerének összhangját a népgazdasági irányítási rendszerrel. Biztosítania kell a vállalaton belül a maximális hatékonyságot a termelés minőségi oldalának következetes érvényrejuttatásával (műszaki színvonal, a gyártmányok minősége, az alapok kihasználása, élőmunka-felhasználás stb.). Fejlesztenie kell a dolgozók kezdeményezését és fokozni a munkafegyelmet; fejlesztenie kell a szocialista vállalkozást, főként a tudományos- műszaki eredményeknek a termelésben való gyors bevezetésével, a termelésnek a vásárlók megrendelései szerinti rugalmas irányításával. Fokozottan kell alkalmaznia a tudományos irányítás korszerű módszereit, kihasználni mindenekelőtt a matematikát, a szociológiát, a pszichológiát, az információk gépi feldolgozását stb.

A korábban központilag hozott operatív döntések átruházása az új termelési gazdasági egységekre mind *a központi irányító szervek struktúrájában,* mind pedig *a jogkör elosztásában* változtatásokat igényel. A központi szerveket nagyobb egységekbe összpontosítják, s ezek főként a koncepciós, elemző munkára térnek át. Vonatkozik ez a káder-továbbképzésnek, a nemzetközi munkamegosztásnak, a tudomány és technika fejlesztésének az irányítására stb.

Az új rendszer megköveteli *az ellenőrzés hatékonyságának a növelését is.* Az ellenőrzés minden irányító szerv és minden vezető napi irányító munkájának szerves részévé kell, hogy legyen, lehetővé kell tennie a fejlődési tendenciák idejében való felismerését és általánosítását, a pozitív tapasztalatok elterjesztését, a hibák és hiányosságok megelőzését, illetve gyors és állandó megszüntetését.

Az új irányítási rendszer hatékonyságának feltételei

Gazdasági problémáink megoldásának sürgőssége megköveteli, hogy a rendszer egyes elemei gyorsan, már a legközelebbi időszakban megvalósuljanak, s legalább részben befolyásolják az 1966—1970-es ötéves terv kidolgozását. Kizárt dolognak látszik azonban az, hogy a mostani feltételek között ez a rendszer már a közeljövőben teljes egészében működésbe lépjen. A gazdaság ellentmondásos fejlődése és jelenlegi helyzete elsősorban az érték-

Digitized by Google

kategóriák fokozottabb alkalmazását nagymértékben megnehezíti. A feladat tehát most az, hogy fokozatosan megoldjuk az irányítási kérdéseket, folyamatosan hozzuk rendbe az egyik területet a másik után, részletenként realizáljuk a feladatokat, az egyes ágazatok és szervek felkészültségének megfelelően.

1965 első felében megvalósul az ipar termelési-műszaki alapjának átépítése. Ugyanakkor tevékenységek, ágazatok, irányítási fokok szerint kidolgozzák a jóváhagyott elveket. 1965 második felében a párt Központi Bizottságának rendszeres felügyelete alatt kísérletileg kipróbálják az egyes elemeket, s 1966-tól kezdve fokozatosan bevezetik a javasolt gazdasági irányítási rendszert.

Az első kísérletek előzetes tapasztalatai nagyon jók. Ilyen például az új, minőség szerinti prémizálási formák és az egységes béralap alkalmazása az új kuncicei Klement Gottwald kohóban. Ennek eredményeként javult az acél minősége, lényegesen növekedett a munkatermelékenység, megszilárdult a munkafegyelem, emelkedett a dolgozók keresete. Jó tapasztalatokat szereztek a helyiipari és szolgáltató vállalatok és a kisipari termelőszövetkezetek is. E kísérletekben a vállalati és egyéni érdekeltség növelése révén a dolgozók jobban teljesítették feladataikat, emelkedett a munkatermelékenység. Helytelen volna azonban, ha idő előtt és indokolatlanul optimista hangulatot keltenénk.

Egyik legfelelősebb és legbonyolultabb feladatunk: *a káderképzés.* A csehszlovák népgazdaságban csaknem 200 ezer gazdasági funkcionárius dolgozik, s ma nekik új módon kell dolgozniuk. Az új irányítási rendszer az irányító káderekkel szemben olyan követelményeket támaszt, amelyek — ezt nyíltan megmondhatjuk — egyelőre meghaladják mind felkészültségüket, mind pedig képességeiket. Hiszen valósággal tömeges méretben kellene megváltoztatniuk irányító munkájuk stílusát és módszerét, megszabadulniuk a kényelmes és egyhelyben topogó gondolkodástól.

Nehéz feladat a szocialista vállalkozás is, vagyis az, hogy inkább kereskedők, mint termelésszervezők legyenek, ne féljenek a kockázattól, változatos módszerekkel dolgozzanak, új módon vezessék és neveljék az embereket, a lehető legrövidebb idő alatt sajátítsák el az irányító munka szocialista stílusát és módszereit. Biztató azonban az a tény, hogy nagy az érdeklődés a változások, és az új munkastílus elsajátítása iránt.

Jaroslav Hobza

Digitized by Google

Az MLF — a sokoldalú atomveszedelem

Az elmúlt esztendő július tizenötödike óta van úton a *Claude V. Ricketts* admirális nevét viselő amerikai irányított lövedékes romboló, a multilaterális (sokoldalú) atomflotta próbahajója. Legénységét hét NATO-tagállam tengerészeiből állították össze, s egyébként is azzal a céllal bocsátották vízre, hogy úszó laboratóriuma legyen az MLF-nek. Szűken vett technikai értelemben nincs is különösebb baj a kísérlettel. Az előzőleg angol nyelvtanfolyamokat járt katonák megértik a közös vezényszavakat, megszokták a változatos étrendet, s a Ricketts, miután eleinte az amerikai partoknál cirkált, átúszott a karibi vizekre, sőt európai kirándulást is tervez: több NATO-állam, így az NSZK, Anglia, Törökország, Görögország, Hollandia kikötőit keresné fel.

A kísérlet politikai oldalával annál több a fennakadás. Szinte a világ minden sarkában heves tiltakozás fogadta az atomflotta létrehozásának gondolatát, de az atlanti kereteken belül is szenvedélyes viták dúlnak. S nemhogy újabb jelentkezők akadnának (a tizenöt atlanti tagállamból csupán heten kezdték!), inkább a résztvevők is fogyatkoznak: Törökország elhagyta az MLF fedélzetét.

Hogyan született meg az atomflotta terve?

Az atomfegyverek „atlantizálása" korántsem újkeletű terv. Az 1950-es évek második feléig a NATO-ban olyan szilárd volt az amerikai vezetés, hogy senki nem vonta kétségbe. Ennek hadászati alapja az USA kezdeti *atommonopóliuma*, majd később *a nyugati táborban kivívott atomelsősége* volt. A biztos második szerep Nagy-Britanniának jutott. A Közös Piac megalakulása, az algériai háború vége, a szaharai atomkísérletek után Franciaország — szövetségben Nyugat-Németországgal — nemcsak az atomklub kapuján kopogtatott, de az atlanti szervezetben is újfajta szerepkörre kezdett törekedni. A NATO-n belül megkezdődött *az ellentétek kiéleződése*, leglátványosabban *az atompolitika területén.*

Bármennyire paradoxonnak hangzik is, de éppen az erőviszonyok átalakulása, a szocialista tábor erejének megnövedése és a békés egymás mellett élés gyakorlati kialakulása segítette elő ezt. A hidegháború legfeszültebb éveiben is, amikor létrejött és virágkorát élte a NATO, mindig voltak ellentétes érdekek és vonalak a nyugati hatalmak között, a „keleti veszély" felkorbácsolt hisztériája azonban módot nyújtott arra, hogy háttérbe szorítsák ezeket. Az atlanti szervezetet ekkor olyan hordóhoz hasonlították, amelynek dongáit a hidegháború vasabroncsa fogja össze. A világhelyzet megváltozásával viszont a legtöbb nyugati vezető is kénytelen volt, legalább önmaga előtt elismerni, hogy nem fenyegeti katonai támadás veszélye Kelet felől. De egy másik igazságot is tudomásul kellett vennie; ha

Digitized by Google

atlanti oldalról kirobbantanának egy nukleáris világégést, ez felidézné csaknem az egész civilizáció pusztulását.

Ilyen körülmények között a NATO-ban nyíltan felszínre kerültek az addig is meghúzódó érdekellentétek. A francia önálló nemzeti atomütőerő, az ún. Force de Frappe — ha minden menetrend szerint történik — 1970-re a jelenlegi amerikai atomkapacitásnak hozzávetőleg *két százalékát érheti el.* Ha tehát Párizsban komolyan tartanának egy Franciaország ellen irányuló keleti fenyegetéstől, akkor nem engednék meg maguknak azt a fényűzést, hogy 8 milliárd dollár kiadással a kelet-nyugati katonai erőviszonyokat lényegében nem befolyásoló atomerőt hozzanak létre. Nemhiába nevezték azonban el a Force de Frappe-ot *„politikai atom-ütőerőnek":* láthatóan arra irányul, hogy a NATO-ban erősítse meg a franciák hatalmi helyzetét.

A Washingtonnak szóló első francia „atom-sakk" 1959 végén hangzott el. Párizs ebben az időben arra törekedett, hogy mint a Közös Piac hat országának egyetlen atomfegyverrel rendelkező *tagja,* a többieknek is valósággal szószólójuk legyen. Követelései főként arra irányultak, hogy a NATO élére olyan háromtagú direktórium kerüljön, amelyben az Egyesült Államok és Anglia mellett Franciaország is részt vesz. Washington meglehetősen nehéz helyzetben volt: az Eisenhower-kormányt súlyos külpolitikai kudarcok érték más területeken. Dilemmája így hangzott: ***segítse-e Franciaországot a gyorsabb atomfegyverkezésben, vagy sem;*** nyissa-e meg az atomraktárakat szövetségesei előtt, vagy sem.

Az amerikai diplomácia először kivárást, időhúzást javasolt, de ezzel átengedték volna a porondot Franciaországnak. Így született meg a *Norstad-terv,* amelyet a NATO akkori amerikai főparancsnoka terjesztett elő, s amelynek a lényege az volt, hogy tegyék a NATO-t *negyedik atomhatalommá.* Ennek értelmében különböző támaszpontok közepes hatósugarú rakétáiból, öt atom-tengeralattjáróból, s az angol Vulcan-típusú repülőgépekből kialakították volna azt az ütőerőt, amely a NATO-nak egyenlő szavazati jog alapján felhasználható, közös tulajdona lett volna. A napi szóhasználatba ez a javaslat úgy vonult be, mint a *„tizenöt ujj a ravaszon"* terve (vagyis tizenöt tagállam az atomfegyverek körül).

A szövetségesek hamar felismerték azonban, hogy a Norstad-terv, amely pedig kétségtelenül az atomhatalom birtoklásának illúzióját nyújtotta volna nekik, nem éppen előnyös számukra. A hadászati légierő és az interkontinentális rakéták ugyanis kizárólag amerikai rendelkezés alatt maradtak volna, a közepes hatósugarú fegyverekért pedig drága árat kellett volna fizetniük: az atomfegyverkezés kiadásának tetemes része áthárult volna a NATO tagállamokra. A *rendelkezési jog* kérdését különben a Norstad-terv sem tisztázta; nem mondta ki világosan, melyik ujj, illetve hány ujj húzhatja meg a ravaszt. Franciaország ezért az első pillanattól kezdve élesen ellenezte a tervet. Nyugat-Németország — személy szerint mindenekelőtt *Adenauer*

Digitized by Google

és *Strauss*, az akkori hadügyminiszter — örömmel üdvözölte, de nem annyira magát a tervet, mint inkább azt, hogy megindul *az atomfegyverekhez való közeledés* folyamata.

A Norstad-terv megbukott, s a közben hatalomra került Kennedy-adminisztráció hivatalosan is félretette. Közben felülvizsgálták az amerikai stratégia elveit, s ez jelentős módosításokkal járt. A hidegháború feszült évei alatt az a nézet uralkodott a Pentagonban, hogy „mindent, vagy semmit." A ranglista élére visszahelyezett *Taylor* tábornok (a jelenlegi dél-vietnami nagykövet) viszont kidolgozta a *„rugalmas válasz"* doktrináját: azt, hogy az Egyesült Államok a totális atomháború, vagy visszavonulás alternatívája helyett kapjon lehetőséget hagyományos fegyverekkel vívandó helyi háborúkra. (Dél-Vietnam és Kongó megmutatta, mire gondolt az amerikai hadvezetés, amikor a beavatkozás módját illetően „szabad kezet" kért.)

Bizonyos amerikai stratégiai elvek átértékelése azonban nyugtalanságot keltett bonni körökben. Olyan érzéseket sugallt ugyanis, hogy adott esetben Nyugat-Németország Washington részéről nem számíthat bizonyosan a nukleáris fegyverek teljes bevetésére. A nyugatnémet politika *szorosabbra fűzte a katonai szövetség szálait Franciaországgal* (Párizs—Bonn tengely!), hogy *atomfegyverekért zsarolja* az Egyesült Államokat, illetve, hogy biztosítsa részét legalább a kisebb francia „atomfalatból". Így az Egyesült Államok kénytelen volt újra napirendre tűzni az atomfegyverek atlantizálását. 1962 decemberében *Rusk* külügyminiszter bejelentette, hogy az USA hozzájárul egy NATO-atomflotta létrehozásához. Ekkor még úgy szólt a javaslat, hogy *atom-tengeralattjárók* alkotnák e hajóhad gerincét.

1963 elején *Robert R. Bowie*, a Harvard Egyetem professzora, az amerikai kormány egyik katonai tanácsadója, *felszíni flottát* indítványozott, rakétákkal ellátott felszíni hajókat, javarészt tehergőzösöket. Ez az elgondolás látszólag nem volt életképes, hiszen a felszíni flotta kevésbé mozgékony, sebezhetőbb, s hadászatilag kisebb jelentőségű, mint az atom-tengeralattjárók. Az amerikai politika mégis feldicsérte a tehergőzösöket. (Az időközben elhunyt Ricketts tengernagy, akit Kennedy éppen rábeszélő körútra küldött az atlanti fővárosokba, így nyilatkozott: *„Nyugat-Európa atomjövője nem a víz alatt, hanem a víz felett van!"*) Az amerikai elképzelésnek az volt a célja, hogy „oltást" adjanak szövetségeseiknek a francia úthoz hasonló atomönállóság ellen, anélkül, hogy igazán korszerű rakétahordozókhoz juttatnák őket.

Megkezdődött az *MLF-terv* gyakorlati kidolgozása. Az elképzelések szerint 25 teherhajót — átlag 12 ezer tonna űrtartalmú és óránként 21 csomó sebességű gőzösöket — egyenként nyolc-nyolc Polaris A—3 típusú rakétával szerelnének fel. A hajóhad legénysége 5500 tisztből és tengerészből állna, s minden gőzösön vegyes nemzetiségű személyzet teljesítene szolgálatot. A 25 hajó összesített atomereje *140 megatonna* volna (ami 140 millió tonna hagyományos robbanóanyag hatásával

Digitized by Google

egyenlő). Gondoskodnának kellő számú „csalétek"-hajóról is: az MLF-gőzösökhöz hasonló hajók cirkálnának a világtengereken, hogy nehezítsék a helyzetmegállapítást. Az első gőzös elkészültét 1968-ra, a teljes flotta létrehozását 1971-re tervezik. A befizetendő alaptőke valószínűleg 5 milliárd dollár lesz az első tíz esztendőre (bár ekörül egyelőre viták vannak). Ebből az Egyesült Államok 35, Nyugat-Németország 32, Nagy-Britannia 10 százalékot fizetne, a maradék 23 százalékot felosztanák a részvevő kisebb atlanti tagállamok között. A tervezett MLF-alapokmány szerint bármilyen támadási parancs kiadásához kétharmados többség kellene, s minden ország annyi rész-szavazattal rendelkezne, ahány százalékkal hozzájárul a kiadásokhoz. Az amerikaiak tehát a maguk 35 százalékával mindig megakadályozhatnák, hogy kétharmados többség alakuljon ki, a nyugatnémetekkel együtt viszont mindig meglenne ez a többségük.

A vegyes nemzetiségű multilaterális atomflotta azonban egyáltalán nem talált egységes és lelkes fogadtatásra az atlanti szövetségben. Franciaország ismét visszautasította a részvételt, sőt még az előzetes, tapogatózó tanácskozásokra sem küldte el képviselőit. Az indok csaknem ugyanaz, mint ami a Norstad-tervvel szemben volt. Párizs nemcsak hatalmi törekvéseit félti, de attól is tart, hogy az MLF *Nyugat-Németországnak az eddiginél jobb atomlehetőségeket nyújt, s ezzel a Bonn—Washington szövetség szorosabbra válik.* Hat másik atlanti ország *(Kanada, Portugália, Luxemburg, Izland, Norvégia és Dánia)* szintén nem tekinti tárgyalási alapnak az MLF-et, természetesen más-más okból. Izland és Luxemburg elsősorban azért maradt távol, mert azt tartja, hogy egy atomflotta nem áll arányban szerény lehetőségeivel. Norvégia és Dánia elvileg külön utakat jár a NATO atompolitikájában, s már azzal is szembeszállt, hogy területén külföldi rakéta-támaszpontok legyenek. Portugáliát túlságosan leköti a három afrikai fronton viselt gyarmati háborúja, Kanadát pedig kielégíti az Egyesült Államokkal való közvetlen, kétoldalú atomegyüttműködés.

Belgium és Hollandia sokáig ingadozott, s noha a két ország külpolitikailag hagyományosan hasonló álláspontra szokott helyezkedni, ez esetben útjaik kettéváltak: *Hollandia* elküldte megbízottait az előkészítő megbeszélésekre, *Belgium* távolmaradt ezekről, *Nagy-Britanniában* ekkor még konzervatív kormány volt hatalmon, de az MLF kérdésében ez is megoszlott. *Douglas-Home*, az akkori miniszterelnök, a brit bekapcsolódás mellett csatázott, mert ebben látta az „atlanti második hely" megtartásának lehetőségét. *Thorneycroft* hadügyminiszter és a vezérkari főnökök ellene voltak a tervnek, mert hadászatilag képtelennek és értéktelennek tartották. De az igazi gondot az okozta Londonban, hogy rohamosan közeledtek a választások, és a Munkáspárt elvetette a multilaterális elképzeléseket. *Wilson* ünnepélyesen kötelezettséget vállalt, hogy soha, semmiféle körülmények között nem járul hozzá a németek atomfelfegyverzéséhez. Igaz, a hagyományokhoz híven a munkáspárti politika ezúttal is *felemás*

Digitized by Google

volt. Nyitva hagyta a kiskaput, mert Wilson kijelentette, hogy csak akkor lenne hajlandó elfogadni az MLF-et, ha meggyőződne: ez az egyetlen módja az önálló nyugatnémet atomfelszerelés megakadályozásának.

A *hollandokon* és az *angolokon* kívül a ciprusi válság miatt egymás iránt bizalmatlan *törökök* és *görögök*, a krónikus belső válságban szenvedő *olaszok*, valamint az *amerikaiak* és a *nyugatnémetek* vettek végül részt a sorozatos előkészítő tárgyalásokon. Az atomflotta élharcosaivá a nyugatnémetek váltak. A Bundeswehr bizalmas vezérkari értekezletén *Trettner* tábornok, a nyugatnémet főparancsnok, kijelentette: *„Az MLF nem végállomás. Ha megfelelő erővel részt veszünk benne, szövetségeseinknek később nehéz lesz fenntartásokat hangoztatniuk haderőnk atomfelfegyverzése ellen."*

A „hetek" megbeszélései vontatottan haladtak. A vártnál is hevesebbnek mutatkozott az ellenkezés a nyugatnémet atomfelfegyverzéssel szemben, és sem Washington, sem Bonn nem kívánja kenyértörésre vinni a dolgot. Ezért, noha hadászatilag és anyagilag nem volna akadálya egy nyílt atomketttős létrehozásának, a nyugatnémetek is, az amerikaiak is jobb átmeneti megoldásnak tartják azt, hogy a „sokoldalúság" ködfüggönyével álcázzák valódi céljaikat. Elhangzott tehát az a javaslat, hogy *bocsássanak útra próbahajót*, s ez bizonyítja majd be az MLF „életképességét és hasznosságát". Így futott ki a Ricketts: 326 főnyi legénységéből 220-an amerikaiak, 45-en nyugatnémetek, 26-an angolok, s van köztük még néhány olasz, török, görög és holland tengerész is.

Mi az MLF igazi veszélye?

Mi az oka annak hogy a multilaterális atomflottát ennyire kedvezőtlenül fogadta jó néhány NATO-tagállam? Hiszen az Atlanti Szövetség tagjainak — ha vannak is közöttük árnyalati különbségek, sőt néha ennél egy kicsivel több is — alapállása mégiscsak a szerződéshez való tartozás. A NATO-tagság pedig maga is azt jelenti, hogy az illető ország olyan katonai szövetségnek a tagja, amely *az enyhülés ellen* dolgozik.

A kellő magyarázatért idézzük fel ismét azt az adatot, amelyet az MLF tervezett atomerejével kapcsolatban már megemlítettünk. A 140 megatonnás robbanóerő nem lebecsülendő. De a *Spiegel* című, rendszerint jól értesült nyugatnémet hetilap szerint az Egyesült Államok atompotenciálja *60 ezer* megatonna körül mozog. Ha tehát kiépül az atomhajóhad, ereje akkor is csak a jelenleg feltételezett amerikai atomerő 0,25 százalékát, vagy a francia Force de Frappe 12,5 százalékát éri el. Természetes, hogy a nyugati atomkapacitásnak ez a nem is egészen egy 400-ad résszel való növekedése *a kelet—nyugati katonai erőviszonyoknak semmifajta eltolódását nem idézheti elő*. A NATO tagjai maguk is tisztában lehetnek ezzel. A nyugatnémet revansistáknak és háborús bűnösöknek az atomraktárak és atomrakéták

Digitized by Google

közelébe bocsátása viszont *hallatlan veszélyeket* rejt magában.

Először is: a nyugatnémetek semmiképpen sem elégednének meg az MLF jelenlegi kereteivel. A nyugatnémet tábornoki kar első követelései például a következők: *1.* A 25 MLF-hajó közül legalább négyen-ötön Bundeswehr-tiszt legyen a parancsnok. Ez egyúttal a Polaris-rakéták feletti közvetlen rendelkezés jogát jelenti. *2.* A közös haderő külön nemzetközi jogalany legyen, hajói a szervezet lobogói alatt hajózzanak, s önállóan köthessenek szerződéseket, például kikötők használatáról. Ezzel az MLF kikerülne minden NATO-kontroll alól. *3.* Ne az Egyesült Államok döntsön a flotta bevetéséről, vétójoga se legyen, hanem a rendelkezés joga a párizsi NATO-főparancsnokság kezében legyen. Jelenleg amerikai (Lemnitzer tábornok) a főparancsnok (s előtte is amerikaiak voltak: Norstad, Gruenther, Eisenhower), de elvben el lehet képzelni, hogy más nemzetiségű tiszt tölti be ezt a fontos posztot. Az elv gyakorlattá válása esetén pedig elsősorban *nyugatnémet tábornok* jönne számításba, hiszen maholnap Bonn adja a legnagyobb nyugat-európai kötelékeket a NATO-nak.

Tegyük fel azonban, hogy egyelőre még nem valósulnak meg a további bonni követelések. Ebben az esetben is mérhetetlen veszély fenyegeti Európa és az egész világ népeit. A bonni revansista erők kalandorkedvét mértéktelenül felfokozná az atomfegyverek közelségének érzése. Márpedig ha kitrobbantanának egy provokációt, akkor a szövetségi kötelékek bonyolult láncolatával, hamar *maguk után rántanák az Egyesült Államokat is.* A nyugati sajtóban elterjedt egy új kifejezés, amely a „kis atom" veszélyéről szól. Ha tehát a Bonn kezében levő fegyverek ahhoz nem is elegendőek, hogy a nemzetközi atomerő-egyensúly serpenyőjét lebillentsék, de ahhoz elegendők, hogy a nyugatnémet hadsereg *atom-faltörőkosként, atom-páncélökölként, atom-kommandóként, atom-rohamcsapatként* támadjon. (Ezt a sokféle kifejezést a világsajtóból idéztük, amely megpróbálja érzékeltetni a veszélyt.)

A katonai veszélyeken kívül a *politikai fenyegetések* előtt sem szabad szemet hunynunk. A moszkvai egyezmény, a részleges atomcsend-szerződés aláírása hosszú idő után az első, viszonylag jelentős lépés volt az enyhülés irányában. Imperialista körök igyekeztek ellengőzt adni, hogy ezzel fékezzék és nehezítsék a továbblépést. Pedig nemcsak az *irány* van megadva, hanem azok az *újabb konkrét feladatok* is, amelyekben megértek a megállapodás lehetőségei: elsősorban — a teljes atomcsend, tehát a föld alatti kísérletek eltiltása mellett — *az atomfegyverek továbbterjedésének megakadályozása, és az atommentes övezetek létesítése.* A multilaterális atomflotta eleve megtorpedózná mindkét egyezmény-tervezetet. Kiterjesztené az atomhatalmak körét, s ahelyett, hogy a Föld nagy részét atommentes övezetté alakítaná át, nukleáris felszerelésű hajókkal szórná tele a kikötőket és a világtengereket. A részmegegyezések meghiúsulásán túl pedig — minél kiterjedtebb az atomhatalmak köre, annál nehezebb és bonyolultabb

Digitized by Google

feladat az atomleszerelés megvalósítása.

Az elmondottakat sűríti a szovjet kormány állásfoglalása, amelyet a TASZSZ nyilatkozata így összegezett: *„A többoldalú NATO nukleáris flotta megteremtése nem változtathatja meg a jelenlegi nemzetközi erőviszonyokat, s ha Nyugat-Németország bármi másra számít, homokra építi terveit. A terv ugyanakkor annyiban fenyegeti a világbékét, hogy nukleáris fegyverekhez juttatná a nyugatnémet revansvágyó militarista köröket, amelyek a második világháború eredményeit óhajtják e fegyverek segítségével revízió alá venni. Nem változnának az erőviszonyok, de éleződnék a nemzetközi feszültség és a provokációk lehetősége, s ez a lényeg."*

Mit jelentene az ANF?

A nemzetközi erőviszonyok és az atlanti belharcok következtében a multilaterális atomflottát a zátonyrafutás veszélye fenyegeti. A legharciasabb atlanti körök azonban mégis keresztül akarják hajszolni az MLF megvalósítását. Illetve nem is annyira ez a forma a lényeges számukra, mint inkább *Nyugat-Németország atomfegyverkezése.*

Washington tulajdonképpen a további huzavona mellett áll. Nem sietteti az atomhajóhad létrejöttét, de nem is veti el teljesen. *Johnson* igyekezett kitérően válaszolni azokra a nyugatnémet sürgetésekre, amelyek a múlt év végéig szerették volna elfogadtatni az MLF alapokmányát. A nyugatnémet katonai és politikai vezetők azonban fel-felújítják követelésüket, s igyekeznek kihasználni erre az amerikai—francia ellentétet. Strauss, volt hadügyminiszter, *„európai atomerőt"* hirdet, tehát francia—nyugatnémet együttműködésen alapuló nukleáris hadsereget. (Ez az elképzelés nem is ellenszenves Párizs számára. A nemzetközi viták rendezését illetően Franciaország nem egy területen ésszerű elveket vall ugyan, de a nyugatnémet atomfelfegyverzést korántsem elvi alapon ellenzi. Inkább csak azt óhajtja, hogy az amerikai irányítással történjék.

A nyugatnémet agresszivitás késztette az Angol Munkáspártot is arra, hogy — a „kisebbik rossz" politikáját folytatva — új koncepciót hozzon nyilvánosságra: az ún. *ANF* (Atlanti Nukleáris Erők) tervét. Ennek az a lényege, hogy az MLF helyett *ennél sokkal szélesebb nukleáris társulást* létesítsenek. Az ANF-hez tartoznának *1.* az angol hadászati atombombázók, *2.* az épülő brit Polaris tengeralatttjárók és ezzel azonos számú amerikai tengeralattjáró, *3.* a csökkentett MLF (huszonöt hajó helyett tíz), *4.* a francia Force de Frappe, feltéve, hogy Párizs meggondolja magát és mégis csatlakozik. A brit elgondolás szerint az ANF a multilaterális flottának olyan mértékű *„felhígítása"* volna, amelyben viszonylag kicsiny a nyugatnémet részvétel, s az Egyesült Államok mellett újra Anglia foglalná el a második hegedűs szerepét. Franciaország természetesen az ANF-ben való részvételt is elutasította, Bonn azonban lényegében magáévá tette az angol tervet, azzal a módosítással, hogy

Digitized by Google

az MLF csökkentése ne történjék meg. Ily módon a tervezett „hígítás" tulajdonképpen „sűrítés" lenne, hiszen a rakétás felszíni hajókon kívül az atom-tengeralattjárókon és stratégiai bombázókon is helyet biztosítana Bonn-nak. A kisebbik rossz így válik egycsapásra *nagyobbik rosszá*, s London megtanulhatja, hogy a nyugatnémeteknek csak egy dolog a lényeges: a maguk atomfelfegyverzése.

Hogy mennyire így van ez, arra a legújabb adalék a *Trettner-terv* előterjesztése a NATO decemberi párizsi tanácsülésén. Heinz Trettner, a Bundeswehr háborús bűnös főparancsnoka, 1000 kilométer hosszú és 20—30 kilométer széles atom-aknazárat javasolt a Német Szövetségi Köztársaság keleti határain. Igaz, egy-egy atomaknának viszonylag kicsiny a robbanóereje: nem tesz ki megatonnákat, „csak" kb. 200 kilogramm hagyományos robbanóanyagéval egyenlő. De amit a „kis atom" veszélyeiről mondottunk, az az Európa szívében tervezett elaknásított övezetre is vonatkozik. Ez konkrét veszéllyé teszi azt, hogy az NDK, vagy Csehszlovákia határain kirobbantott valamely provokáció atomaknák robbanásával jár együtt, s így kiszámíthatatlan láncreakciót idéz elő. A nyugatnémet revansisták az atomaknazárat taktikai fogásnak szánják, hogy nukleáris eszközöket szerezzenek maguknak; a forma tehát más, mint az MLF-é, de a lényeg nagyon hasonló. Bizonyára nem véletlen, hogy a nyugati sajtó is mint *„párhuzamos MLF"*-ről írt az atomaknazóna elképzeléseiről.

Nyugat-Németország nyílt és nyers atomfelfegyverzése azonban nem olyan zászló, amelyet bárki szívesen emel a magasba. Ez az oka annak, hogy az Atlanti Szövetség számos tagja sem kíván részt venni benne. A kezdeti „hetek" máris megfogytak a törökök távozásával. A görögök részvétele is több mint bizonytalan, bár amikor Athén anyagi problémákat vetett fel, a nyugatnémetek felajánlották a görög kormánynak, hogy fedezik az ország teljes MLF-költségeit. Az angol, sőt az olasz és a holland csatlakozás sem befejezett tény. A NATO-országoknak egy tekintélyes része is felismerte tehát, milyen veszélyekkel, mennyi kockázattal jár Bonn atomfegyverekhez juttatása.

A varsói válasz

Ebben a bonyolult és szövevényes helyzetben, amikor a nyugatnémet atomfegyverkezés problémája a nemzetközi érdeklődés gyújtópontjába került, a lengyel fővárosban összeült a *Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete*. Már az értekezlet helye maga is jelkép lehetett: Varsó éppen azokban a napokban ünnepelte huszadik évfordulóját annak, hogy felszabadult a hitlerista zsarnokság, a várost a térképről letörölni akaró német militarizmus igája alól.

A szerződés tagállamai a legmagasabb színvonalon küldték el delegációikat. A központi bizottsági első titkárok, miniszterelnökök, honvédelmi és külügyminiszterek jelenléte mélyreható és felelősségteljes eszmecserét tett lehetővé. A vita során *teljes egyetértés* alakult ki, s a záróközle-

Digitized by Google

mény *minden tagállam egységes álláspontját* tükrözi. Világszerte fokozta a szocialista országok politikája iránti bizalmat az a mód, ahogyan a varsói értekezlet megtárgyalta ezt a nyugtalanító kérdést, s határozott véleményét nyilvánította.

A leglényegesebb megállapítása a varsói közleménynek az, hogy az MLF létrejöttével *új helyzet* alakul ki. Az elmondottak alapján világos ennek a megállapításnak az értelme. A helyzet nem azért új, mintha megváltoznának az erőviszonyok, hanem azért, mert *megnő az a provokációs veszély, amelyet kalandor, revansvágyó elemeknek nukleáris eszközökkel való ellátása idézhet elő.* Ezért helyezte kilátásba a varsói megbeszélés szükség esetén megfelelő *ellenintézkedések* foganatosítását. Felelőtlen kalandorokat csak az riaszthat vissza, ha tudják, hogy eleve kudarcra vannak ítélve.

Varsó azonban nemcsak a dolgok negatív oldalára, az MLF veszélyeire fordította figyelmét. *Pozitív programot* is terjesztett a világ elé, megismételve mindazokat a kezdeményezéseket, amelyeket a szocialista országok az elmúlt időszakban tettek. A békés egymás mellett élés szellemében ezek ismét hitet tesznek az általános és teljes leszerelés szükségessége, az európai biztonság mellett, s különösen nagy nyomatékkal sorolják fel az atomleszerelés néhány jelentős részfeladatát. Így többek között az atommentes övezetek létesítését, az atomfegyverek „befagyasztását" (a jelenlegi színvonalon tartását) Közép-Európában, a két német államnak az atomfegyverkezéstől való tartózkodását, az atomfegyverek továbbterjedésének megakadályozását. Mindezek a javaslatok már elhangzottak; együttesen, szinte csokorba kötve azonban *ismételt hangsúlyt kaptak.* A szocialista országok a koegzisztencia felé vezető utak sokaságát kínálják, s ha nyugati részről mutatkozik hajlandóság komoly tárgyalásokra, részegyezmények megkötésére, akkor ezeknek megvan a lehetőségük. A varsói közlemény tehát olyan szellemet sugároz, amely maga is *gátolja, nehezebbé teszi a nyugatnémet atomfelfegyverzést.*

A világközvéleményről szólva még egy befejező megjegyzést kell tennünk. Alig egy hónap választotta el egymástól a NATO tanácsülését és a varsói eszmecserét. Elég egymás mellé tennünk a két záróközleményt, hogy érzékeljük: *milyen alapvető különbség van a két katonai szövetség között.* A Varsói Szerződés tagállamai — köztük a Magyar Népköztársaság — gyakorlati állásfoglalásukkal újra bebizonyították, hogy a béke és az európai biztonság megingathatatlan alapját alkotják.

Réti Ervin

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Realizmus a Nyugat művészetében •

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Művészettörténeti Intézete négy évvel ezelőtt cikkgyűjteményt adott ki „A kapitalista tábor mai képzőművészete" címen. E kötetből tíz tanulmány most magyar nyelven is megjelent.

Azok, akik mind teljesebb, mind hitelesebb áttekintést akarnak kapni századunk képzőművészetéről, igencsak haszonnal forgathatják e könyv lapjait. Megtudják belőle, hogy az elmúlt évtizedekben milyen nagyszabású művészeti mozgalommá terebélyesedett világszerte a realizmus, s hogy a valósághíven megnyilatkozó, progresszív eszmei tartalommal telített művészetnek kiváló képességű mesterei élnek és dolgoznak a szélrózsa minden irányában. Azért is jó e felől a realista világmozgalom felől tájékozódni, mert így helytállóbb összképet kap a műbarát korunk művészeti törekvéseiről, meggyőződhet arról, hogy a burzsoá dekadencia különböző megnyilvánulásaival szemben milyen számottevő jelentőségűek a haladó szellemű áramlatok. Nem árt hangsúlyozni ezt manapság, amikor a monopolista műkereskedelem reklámhadjáratai nyomán sokan azt hiszik, hogy a világszínvonal a képzőművészetben azonos az absztrakcióval, a művészeti tevékenységnek aligha nevezhető értelmetlen rögtönzések készítményeivel, a szabad asszociációk ellenőrizhetetlen szerkesztményeivel.

A külföldi művészetre vonatkozó ismereteket eléggé egyenetlenül szerezték meg hazánk szakmai körei a felszabadulás után. A koalíciós időkben az informálódás lehetősége még rendkívül korlátozott volt. Az ötvenes évek elején a dogmatikus óvatoskodás meg akarta védeni közvéleményünket a nyugati formalizmus fertőzésétől, s ezért csak a szűkösen értelmezett közérthető realizmus külföldi példáit engedte a nyilvánosság elé. A visszahatás az ellenkező végletbe vitte az érdeklődést; az elmúlt öt esztendőben mintha csak a formabontás, a stiláris öncélúság esetei foglalkoztatták volna a határokon túlra tekintőket. Különös egyoldalúság érvényesült a külországok művészeti életének a tanulmányozásában. Még azok is, akik kritikával vizsgálták a polgári műtárgy-gyártás anarchikus jelenségeit, úgy vélték, hogy a képzőművészet végnapjainak lettek a tanúi, a kulturális tájékozódás fórumait annyira lefoglalta a „tárgynélküliek", „alaktalanok", „elvontak" érdekében folyó hírverés.

Holott — mint a most megjelent szovjet dolgozatok is tanusítják — a XX. századi realizmusnak figyelemreméltó sikerei, nagy mesterei vannak. Nem kell különösebben áthatható tekintet annak meglátásához, hogy a legújabbkori művészetek története tele van korszakalkotó kezdeményezésekkel, ami a képek és szobrok eszmei kiállását, forradalmi szellemiségét illeti. Még egy ilyen nem nagy terjedelmű tanulmánygyűjtemény is fel tudja vázolni azokat a messzevezető szociális, történelmi összefüggéseket, melyek az igazi művésztehetségek alkotómunkáját

• Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1964.

Digitized by Google

motiválják mostanában; főként azért, mert a jó mű kiemeli, tömöríti, kiélezi azokat az emberi, világnézeti, politikai konfliktusokat, melyek egyeseket, osztályokat, nemzeteket állítottak a közelmúltban választút elé. A közügyekben a festőnek, grafikusnak, szobrásznak is állást kell foglalnia. S habár régebben azt fejtegették az esztitikusok, hogy a képzőművész csak áttételesebben, kötöttebb feltételek mellett tud reagálni az élet lényeges változásaira, korunk legjobbjainak életműve azt bizonyítja, hogy a társadalmi lelkiismeret, a közösségi erkölcs fametszetekben, érmekben, de még falképekben is hallathatja szavát, sőt mi több: szinte közvetlenül is részt vehet a perdöntő ideológiai küzdelmekben, a tömegek felvilágosításában és mozgósításában.

A grafika forradalmasító, tudatformáló szerepéről *A. M. Kantor* sok érvet sorakoztat fel, amikor *Frans Masereel*-ről értekezik. A belga születésű mester több mint félévszázados pályaképe óhatatlanul is a kor történelmének eseményei nyomán alakult ki: két világháború, fasizmus, harc a békéért tölti meg tartalommal, problémákkal, nyomasztó gonddal, humanista elszántsággal ezt az életutat. S mert Masereel munkásságának jó részét éppen a sokszorosítható fametszetek megalkotása tölti ki, a képzőművészet könnyű fegyverzetének csatasorba állítására rengeteg megoldást találhatunk századunk e nagy grafikusának anyagában. Több ezer lap került ki Masereel kezei közül, összefogva a két világháború idején élt nemzedékek megpróbáltatásait és reményeit jeleníti meg valahány. Ezeknek a metszeteknek a tömeghatása igen számottevő volt már az első világháború éveitől kezdve. A művész háborúellenes ábráit sokan ismerték meg az elmúlt évtizedek folyamán. Nálunk, Magyarországon is számon tartották nevét a politikailag öntudatos művészek körében, a forradalmi munkásmozgalom sejtjeiben. Annak idején *Käthe Kollwitz* mellett Masereel formálta legészrevehetőbben a haladó gondolkodású művészek szemléletét, a pártos művészet igényét.

A fametszet lassanként már félévezrede a képzőművészet iránt felmerült és különböző jellegű demokratikus követelmények kielégítője. A XX. századi forradalmi mozgalmak megnövelték a sokszorosítható grafika technikai eljárásainak becsületét. A kizsákmányolás elleni harc témái, az osztályharc időszerű tennivalói gyakran kőrajzok, metszetek formájában kerültek a tömegek közé. A századfordulón a mexikói népforradalom legendás előkészítői között fontos szerepet vívott ki magának *José Guadalup Posada*, a latin-amerikai kombattáns grafika megteremtője. Napjaink egyik legszenvedélyesebb fametszője, *Leopoldo Mendez*, az ő nyomdokain indult el a második világháború fasiszta fenyegetettségének az árnyékából; ma ő a békéért, a gyarmatosítás, a nyomor ellen fellépő művészek egyik legnevesebbje az amerikai földrészen.

A szovjet műtörténészek közül *J. Sz. Levityin* írt tanulságos ismertetést *Mendezről*, akinek a művészete jelképes érvényű, s így magatartása, igazságérzete, áldozatvállalása egy sor más, Közép-Amerikában és Dél-Amerikában működő művészt is jellemez. S bár műveinek szuggesztivitása megkülönböztetett rangot biztosít számára korunk grafikusai között, honfitársai mellett a kubaiak, brazílok, argentínok és más latin-amerikaiak közül is sokan méltók arra, hogy Mendez egyenértékű harcostársainak minősítsük őket, világnézeti progresszivitásukat tekintve épp annyira, mint művészi képességeiket illetően. Törhetetlen energiával dolgoznak mindahányan az Egyesült Államoktól való függés ellen, megbélyegzik a külföldi tőke kiszolgálóit, ellenállásra szervezik a tömegeket a dolláron kitartott katonai diktatúrákkal szemben, gyülöletessé teszik az extraprofit szolgálatába szegődő hajcsárokat. Mendez művészetének tár-

Digitized by Google

gya, kibontakozása, társadalmi közege és átható visszhangja hatékony politikai tényező ma az amerikai világban, olyan példamutató jelenség, mely egyre több analógiára talál a kettős kizsákmányolás érdekszféráinak területein.

A latin-amerikai rokontörekvések felidézése mellett Mendez művei még egy további általánosításra is módot adnak, s ez a képi kifejezés monumentalitása, néhány tenyérnyi lapjainak lendületes belső feszültsége. Ezek az osztályharcos kérlelhetetlenséget sugárzó képek is kétségtelenné teszik, hogy a művészeti alkotás nem pusztán a méretekkel nő hatalmassá, hanem mindenekelőtt a benne megjelenített eszmék igazságérvénye által.

A szovjet művészettörténeti tanulmányok kötetének legmeggyőzőbb része *J. N. Golomstok* és *J. A. Karetnyikova* munkája, „A mai Mexikó monumentális festészete". Az úgynevezett „mexikói reneszánsz" három nagy mesterének, *Clemente Orozco*nak, *Diego Rivera*-nak és *Alfaro Siqueiros*-nak művészi portréját idézik fel a szerzők, azokat a festőket, akik századunk realizmusának valóban a legnagyobbjai közé tartoznak. Nagyszabású művészetüket, dikciós zengésű piktúrájukat még *Villa* és *Zapata* népi forradalmának tüze heviti, s ha hazájukban nem is lehetett a győzelemig vinni a földtelen parasztok, a gyengén szervezett proletárok felkelését, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi sikere, a szocialista tábor megnövekedése újabb és újabb fejezetet nyitott fejlődésük menetében, életművük kiteljesedésében. Négyzetméterekben kiszámítva is imponáló az, amit e „három nagy", a modern falképfestészet úttörő triásza megalkotott. Ám különösen becsesek a műveik a mexikói nemzeti történelem haladó hagyományainak felelevenítése és egyes kompozició-ciklusaik pártos tendenciája szempontjából. Mindez még azért is figyelemreméltó, mert a szóban forgó freskók ugyanakkor szervesen illeszkednek építészeti környezetükbe, jól képviselik a különböző művészeti ágak együttes megjelenésének, indokolt összehangolásának lehetséges eseteit.

A kapitalista országokban dolgozó képzőművészek közül még a svájci *Hans Erni*-ről és a japán *Maruki* házaspárról közöl tanulmányt a cikkgyűjtemény. *Ernit is, Marukiékat is* megismerhették a magyar tárlatlátogatók, kiállításaikkal Budapesten is bemutatkoztak már. Erni klasszikus vonalkultúrája, képeinek áttekinthető szerkesztése általános tetszést aratott nálunk. *Iri* és *Tosziko Maruki*-t Magyarországon is a Hirosima-sorozat tette hiressé, ez a kétszáz négyzetméternél is terjedelemesebb pannó, pontosabban tekercskép, mely két méter magas és igen hosszú friz alakjában számol be az első emberi célpontra ledobott atombomba pusztításairól — zömében drámaian előadott hekatombák összessége, haldokló, roncsolt, égési sebekkel borított testek kavargó sokasága.

A felsorolt művészek pályáját és műveit a szovjet szerzők monografikusan írják le, tiszteletreméltó erkölcsi, ideológiai erényeik mellett sem hallgatják el, ha művészi vagy eszmei fogyatékosságok lelhetők korunk e hithű realistáinak képeiben. Mint minden egyéb tanulmánykötetben, ebben sem érvényesül mindenütt egységes felfogás, hiányzik a könyvön végighúzódó módszertani és szemléleti következetesség. Hét művészettörténész, ha egyetért is az alapvető esztétikai kérdésekben és megállapodik is az anyag feldolgozásának módjában, a konkrét részletekre vonatkozóan gyakran másként és másként fejti ki véleményét. Ezen igyekezett segíteni a Bevezetés, s talán az utolsó tanulmánynak is ez lett volna a hivatása. Ez a befejező írás *V. N. Prokofjev* nagy felkészültséggel, filológiai alapossággal megírt munkája, „Az absztrakt művészet ‚elméleti' alapjainak bírálata". A sok okosan csoportosított idézettel érvelő értekezés kimutatja a non-figuratív,

Digitized by Google

informel irányzat, az úgynevezett absztrakció teoretikusainak agnosztikus voltát, a valóság művészi megismerését tagadó és a követhetetlen misztifikációt igazoló tételeik tarthatatlanságát, a realizmus ügyében viszont csupán az ellenvéleményt cáfolja. Az egész kötet esztétikai egyeztetését a bevezetésnek kellett volna elvégeznie, a felmerülő problémák, a szerteágazó gondolatok közös nevezőre hozása azonban elmaradt.

A különböző földrészek sokféle nemzetéhez tartozó művészek alkotó tevékenységének progresszív vonásait a realizmus helyes értelmezése mellett lehetne összemérni. Ehhez az értelmezéshez valahogyan kevés az, ami a cikkgyűjteményben itt-ott mint általános elv olvasható. A bevezetés a kapitalista országokban működő békeharcos, osztályharcos művészek termését neorealizmusnak nevezi, ha nem is hangsúlyozottan, de megkülönbözteti ezt a szocialista realizmustól. A kettő között mintha az országhatárok vonnák meg a határvonalat, s úgy tetszik — bár kategórikusan ez sehol sincs lerögzítve — hogy a szerzők szerint csak a szocialista táboron belül lehetséges szocialista realizmus. Könnyű bebizonyítani, hogy a kapitalista világban is készül szocialista realista műalkotás, s hogy szocialista országokban is vannak művelői a polgári irányzatoknak. Amiként kiderült már az, hogy nem tartható fenn a „parttalan realizmus" fogalma, ugyanúgy el kell vetni azt a szűkkeblűséget is, mely az imperializmus földrajzi és gazdasági hatókörén belül alkotó forradalmár művészeknek legfeljebb a neorealisták rangját szavazza meg. A XX. század realizmusa végső soron már szerte a világon a szocialista realizmus történetébe foglalható.

Pogány Ö. Gábor

Szovjet írók új elbeszélései *

Könyvkiadásunk a felszabadulás óta szép eredményeket ért el a Szovjetunió irodalmának magyarországi megismertetésében. Az elbeszélő művészetet öt-hat nagy terjedelmű válogatás mutatta be húsz év alatt olvasóközönségünknek. Az első kötetek célja a szovjet elbeszélő művészet fejlődési vonalának, korszakainak elemzése volt. A legutóbb megjelentekben mindinkább megfigyelhetjük azt a helyes törekvést, hogy nyomon kövessék új írók, új vonások születését a szovjet kisprózában. Ilyen sikeres, reprezentatív kötet volt a *„Kilátó"*, amelyet kritikánk is elismeréssel fogadott.

A kisebb elbeszélések gyűjteményeinek sorában az Európa Könyvkiadó nemrég adta ki *„A talizmánt"*, amely hat új elbeszélést ad olvasóink kezébe. Az olvasó az ilyen jellegű kötetektől frissességet, időszerűséget vár, azt, hogy néhány elbeszélésből is tájékozódhasson a rohamléptekkel fejlődő szovjet valóságról és tükörképéről, a szovjet irodalomról. „A talizmán" érdeme, hogy e várakozásunknak nagyrészt megfelel.

Az elbeszélések változatos témaköre azt a sokszínűséget tükrözi, amely a legújabb szovjet prózát jellemzi. Még lényegesebb azonban a könyvnek az az érdeme, hogy e végeredményben külsődleges, de korántsem elhanyagolható vonás mellett a szovjet írók mai problémafelvetésének tendenciáját is érzékelteti, mégpedig azt, hogy az erkölcs, az emberi magatartás normái középponti kérdéssé váltak. A kötet kiemelkedő írásainak, *Grosszman*, *Makszimov* és *Szolzsenyicin* elbeszéléseinek mondanivalója egyaránt e kérdések mélyére igyekszik hatolni. *Grosszman*,

* A talizmán, Európa Könyvkiadó, 1965.

Digitized by Google

az idősebb nemzedékhez tartozó, nemrég elhunyt író, két testvér életútjának vázolásán keresztül szembeállítja a harmincas évek egyes felsőbb vezetőinek kispolgári erkölcsét a szocialista erkölccsel, amelyet az elbeszélésben a munkásokkal együtt küzdő mérnök képvisel. *Makszimov* a szocialista társadalom pozitív erőinek és a személyi kultusz torzításainak harcát és hatását mutatja meg a személyiség alakulásában. *Szolzsenyicin* érzelmileg telített írása a személyi kultusz vezetési módszereinek erkölcstelensége ellen emeli fel hangját.

Ilyenfajta sommázás azonban mégis hiányos maradna, s egyoldalú képet festene a mai szovjet elbeszélőkről. A talizmán és más mai szovjet művek sem szoríthatók az erkölcsiség szűk keretébe. Ha csak ennyi volna a mondanivalójuk, méltán beszélhetnénk arról, hogy a régi sematizmus elleni harcban egy új sematizmus veszélye van születőfélben. A régi sematizmus elsősorban szubjektív tételek illusztrálását tartotta a művészi ábrázolás feladatának és szem elől tévesztette azt a valóságos követelményt, hogy az írónak a társadalomhoz a legszorosabb kötelékkel fűződő embert kell a középpontba állítania. Igaz, az utóbbi években gyenge írások is napvilágot láttak, olyanok, amelyek a régi, elavult normákkal hadakozva az „általános", az „örök" emberit ábrázolták, de megfeledkeztek az ember társadalmi kötelékeiről; ilyen módon e művek a régi sematizmussal rokon tételesség kétes dicsőségében osztozhatnak.

„A talizmán" legjobb darabjai azt bizonyítják, hogy íróinak a formálódó kommunista erkölcs iránti érdeklődése konkrét társadalmi indítékokból fakad. Többségük az erkölcs társadalmi meghatározottságát hangsúlyozza. Az írásaikból kicsendülő közéleti pátosz az orosz és szovjet irodalom egyik legjellemzőbb és értékes haladó hagyományának folytatása. Leginkább *Szolzsenyicin* „*Az ügy érdekében*" című elbeszélését jellemzi ez a szenvedélyes állásfoglalás. Nem tekinthető véletlennek tehát, hogy ennek az írásnak a megjelenése is jelentős irodalmi eseménnyé vált. Az író munkássága körül talán azért sem csillapodnak a viták, mert olyan társadalmi igazság győzelméért harcol, amelyet a jövő fejlődése teljes győzelemre fog ugyan vinni, jelenleg azonban vereséget is szenvedhet.

Sajnos, az értékes elbeszélések mellett felszíneseket is találunk a kötetben. Ezek közé tartozik *Asztafjev* „*A fenyőgally*" című írása és bizonyos fokig *Szemjonov* „*A hattyú*" című elbeszélése is. Az egyébként tehetséges Szemjonov olykor üresjáratba téved párbeszédeiben; *Asztafjev* természetleírásai hatástalanok maradnak, líraisága szentimentalizmusba csúszik át. Joggal állíthatjuk velük szembe *Grosszman* elbeszélését, amely szinte példája az orosz klasszikusok nyomdokain járó egyszerűségnek, atmoszférateremtő erőnek, az emberi lélek érzelmi hullámzásai mesterien tükröző ábrázolásnak. *Makszimov* más írói eszközökkel él, talán kiforratlanabbul is bánik velük, de szintén jó hagyományt követ.

Külön kell szólnunk a címadó elbeszélésről. *Jevtusenko* az egyetlen lirikus a kötet szerzői között. Ezúttal prózaíróként mutatkozik be, és ez különös érdeklődésre tarthat számot. Tehetsége azonban nem tud átváltani az objektív műfajra, lírájának egyik sajátos hangja uralkodik itt is. Szép és szomorú hangulat emlékét hagyja az olvasóban, sem többet, sem kevesebbet.

Minden bizonnyal ez az elbeszéléskötet is hozzájárul ahhoz, hogy olvasóink fokozódó érdeklődéssel forduljanak a mai szovjet irodalom felé. A színvonalas fordítások is ennek a szolgálatában állanak.

Kéri Ágota

Digitized by Google

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

(Irodalom — művészet — esztétika)

Simon István: A VIRÁGFA ÁRNYÉKÁBAN*

* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

Emberi, írói magatartás, egy költői világkép bontakozik ki *Simon István* gyűjteményes kötetéből. Tíz esztendő írásait ismerjük meg: tanulmányokat, cikkeket és kritikákat, melyek elsősorban nem elemző és polemizáló bírálatok, — „csupán" egy költő lejegyzett érzései, gondolatai művekről, írói-költői pályákról. Simon István maga is művész, az alkotói folyamat benső törvényeinek ismerője, nem véletlen tehát, hogy írásai olyan értelemre, érzelemre hatóak, s hogy biztonsággal tárja fel bonyolult költői életművek immanens logikáját. Elsősorban irodalmi élményeiről ír szívesen, de a még tisztázatlan irodalomelméleti kérdésekkel kapcsolatos észrevételeit is lejegyzi. A *„Hagyomány és magatartás"* című gondolatébresztő, vitaindítónak szánt írásában a „mindenáron való modernség", a póz és az igazi költői magatartás viszonyát, mibenlétét elemzi.

Simon István minden tanulmánya személyes hitvallás. Lebilincselő közvetlenséggel, kicsit magának is fogalmazva keresi és találja meg elsősorban az írói alkatához közelálló, a törekvéseivel rokon elődök és kortársak költői hatásának okát. Legszebb írásai *József Attila, Illyés Gyula, Kis Ferenc, Vas István, Takács Gyula, Benjámin László* költői arcképét rajzolják meg. Megragadja az olvasót az az érzelmi telítettség, mellyel az irodalmi köztudatból hiányzó *Bakó József* emberi és művészi alakjáról ír. A könyv az író személyes vallomásain túl a jó értelemben vett népszerűsítés feladatát is teljesíti: bevallott szándéka, hogy részt vegyen „abban a küzdelemben, amely sokak figyelmét fordítja a teljesebb élet lehetőségeit felmutató irodalom felé". Úgy érezzük, sikerült.

Sebő Ildikó

Hevesi Sándor: AMIT SHAKESPEARE ÁLMODOTT...*

* Magvető Könyvkiadó, 1964.

A nagyközönségnek és a szakembereknek egyaránt szóló igényes, irodalmi és színházi esszéket, Hevesi Sándor írásait gyűjtötte össze, és jelentette meg e címmel a Magvető Könyvkiadó. Kétszáz oldalon 18 tanulmány (Hevesi 2000 cikkéből válogatva), 1911 és 1937 között keltezve.

Valamennyi tanulmány a Shakespeare-kutatások egy-egy sarkpontját veszi gondos filológiai vizsgálat alá. Hamlet monológjának és a LXVI. szonettnek azonosságai, Kleopátra és Jago elemzések, a Szentiványéji álom új értelmezése (ez a kötet címadó tanulmánya). Az Ireland-féle 1796-os hamisítások, a Shakespeare-fordítás és -játék — megannyi érdekfeszítő kérdés.

Egy válogatás mindig vitatható, ha nem egységes szempont szerint végezték. A kötet összeállítását (Hevesi egyéb cikkeinek tervezett, vagy már megjelent kiadásai miatt) hézagosnak és esetlegesnek érezhetjük. Az „Othello", a „Szfinx titka" rendkívül magas színvonala mellett más tanulmányok (Shakespeare házassága, Egy finomlelkű kézirathamisító stb.) szenzációkeltő jellegük miatt jóval értéktelenebbnek látszanak.

Shakespeare születésének 400. évfordulóján szép ajándéka volt a kiadónak, hogy a magyar Shakespeare-előadásokat európai rangra emelő kiváló színházi szakember, Hevesi Sándor írásait ízléses, tetszetős kiállításban jelentette meg.

Szijártó István

Digitized by Google

Cseres Tibor:
BÚCSÚ NÉLKÜL

• Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

Ízléses kötésben jelent meg *Cseres Tibor* új műve, a Búcsú nélkül. Verseskötetek, kis- és nagynovellák, regények jelzik Cseres írói útját. A Búcsú nélkül egy regényt és majdnem 20 novellát tartalmaz. A címadó regény cselekménye, — hasonlóan a nemrég megjelent Hideg napokéhoz, — a háborúban játszódik. A Hideg napokban a szereplő katonák beszámolója tömör, szinte hűvös és egykedvű, az olvasó mégis érzi az iszonyatot a borzalmas történet írói megelevenítése nyomán. Ez a tárgyilagos, rövid mondatokban fogalmazott, tömör előadási forma jellemzi Búcsú nélkül c. regényét is. A második világháború utolsó napjait eleveníti meg. A regény középpontjában egy tizedes áll. A háború kimenetele előtte már nem kétséges. Horthy Magyarországa azonban a végsőkig kitart a németek mellett. A tizedes előtt egy cél lebeg: ép bőrrel megmenekülni a kilátástalan háborúból. Egy szigetre menekül Laviniával, a zárdából kiszakadt leánnyal. A háború azonban nem ismer szigetet, elbújni nem lehet előle, csak szembeszállni vele.

A kötetben megjelent novellák válogatása kissé egyenetlen. Egészen kiváló, magas művészi színvonalat megütők mellett gyengébbeket, értelenebbeket is találunk benne. Ilyen kevésbé sikerült pl. a *Samu és a szerelem.* Hősnője, Bóbita, vagy ennek szerelme, Floki, nem eléggé élő alakok, elnagyoltságuk az írói élményt hiányolja. Bóbita minden kedvessége ellenére csak butácska papírosfigura marad, olyan, aki egy ártatlan élcelődésre is „ijedten néz, és nem tudja megfogalmazni mire gondolt". A kötetnek talán a legszebb novellája a *Tőre Annuska*, akit „rimának nyilvánított a választmány". Az író biztos kézzel rajzolja meg a szerencsétlen leányanya sorsát, .vergődését a falu rágalmainak tüzében. A régi falu máig élő íratlan törvényei a halálba üldözik Tőre Annuskát, de leánya sorsában az író már felvillantja azt a reményt, hogy neki nem kell anyja sorsára jutnia.

Cseres hősei nem különleges figurák; az élet hétköznapjaiból emeli ki őket az írói képzelet, s az olvasó őszinte örömmel gyönyörködik jellemük gazdagságában, tisztaságában, tűnődik esendő voltukon.

Nagy Magdolna

Urbán Ernő:
SZÍNE ÉS VISSZÁJA, AVAGY A LEVÁGOTT UJJAK ESETE

• Magvető Könyvkiadó, 1964.

Urbán Ernő sokoldalú munkásságát az élettel való szoros kapcsolat jellemzi. Műveiben a falu szocialista átalakulása foglalja el a fő helyet. Írásaiban az emberközelség, a falu és a nép szeretete szembetűnő. Most kiadott kisregényében is azt példázza, hogy a parasztság problémáit nem lehet íróasztal mellől, vagy kávéházi vitákban megérteni. Ítéletet mond azokról a fővárosi művészkörökről, amelyek egy falusi Don Juan, egy „mucsai vagány" póruljárását a parasztság tragédiájának szimbólumává nagyítják, mert ahogy — Mikszáthot idézve — megállapítja a regény: „A magyar ember szereti keresni az igazságot. De nem szereti megtalálni. És ha mégis megtalálta, mindjárt beleun." De az író nemcsak keresni, hanem megtalálni is akarja az igazságot. Leutazik M. faluba, a könyv eseményeinek színhelyére. Ez az útja adja a regény tengelyét, ennek során kapunk pontos képet többek között a falu jelenlegi helyzetéről és a vidéki értelmiség problémáiról. Kár, hogy a regény megmarad a riport színvonalán, s nem tud kiteljesedni a mélyebb művészi általánosításig. Ennek oka talán elsősorban a regény figuráinak egyoldalú ábrázolásában rejlik. Az alakok túl-

Digitized by Google

zott egyesítése viszont azzal a következménnyel jár, hogy különcöknek tűnnek, mint pl. Narday (a falu orvosa) s így nem tudják meggyőzően képviselni társadalmi rétegük problémáit.

Sebők Magda

Nazim Hikmet:
ROMANTIKA*

* Európa Könyvkiadó, 1965.

Az életére visszatekintő író ifjúkorára emlékezik, a Szovjetunióban töltött diákévekre, szerelmére, Annuskára, a törökországi kommunista pártmunkára, az illegalitás nehézségeire, társaira. Boldogság, szenvedés, életöröm, a fiatalság forradalmi romantikája — ezt idézi *Nazim Hikmet* szabálytalan lírai memoárja. A török kommunista költő versei, harca eddig sem volt ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt, de fiatalkoráról, hazájáról keveset tudtunk, s ez talán egy kicsit idegenné is tette számunkra. A Romantika hősei, az 1920-as évek fiatal kommunistái közel kerülnek hozzánk. „Vendégeim vannak — írja Hikmet — Annuska, Ismail, Ahmet, Neriman, Maruszja, Ziya, Szi Ja U. Nem öregedtek meg vendégeim. Ugyanolyan korúak, mint amikor legutóbb láttam őket. Szi Ja U most is szerelmes Annuskába. Ahmet most is ugyanolyan féltékeny rá." Egyéni életük mögött a kor történelme áll — a *Kemál* pasa vezette török forradalom, a fiatal Szovjetunió —, ez határozza meg sorsukat, de az író közvetlenül nem ad korrajzot. Emlékei mintegy húsz évet ölelnek fel, hol harmadik személyű elbeszélés, hol személyes vallomás formájában. Szép, melegh angú írás Nazim Hikmet könyve, értékes olvasmány.

Benda Gyula

Földeák János:
FELELNED KELL!*

* Magvető Könyvkiadó, 1964.

Földeáknak ez a kötete harminc év termésének válogatását, legjavát adja. Az 1930—1962 között eltelt időszak bővelkedett társadalmi változásokban. A kötet versei ezeket a változásokat tükrözik; egységbe fűzi őket a költő világszemlélete, szocialista eszmeisége.

Az 1930—1944 között írt versek egy része (*Vasárnap, Lázadó ember, Munkanélküliek*) erőteljes munkásköltő kibontakozását sejtetik. „Eszközzé válok: élő szerszámmá, egy óriás kéz dolgoztat velem, és nem számít, hogy mikor születtem, hogy mit szeretek és mi a nevem?" — írja a *Tárgyilagos napló* c. versében. Földeák költészetének alaptónusa ebben az időszakban a lázadás. Lázadás azoknak a nevében, akiket egy másik osztály kényelme a teljes elnyomorodásba taszít.

Az 1945 és 1955, valamint az 1956 és 1962 között írt versek elsősorban az új társadalmat, a szocialista építést tükrözik. Az 1956 utáni időszakban külön színfoltot jelentenek a Szovjetunióban tett látogatása alkalmából írott versei. Egész költészetének fő jellemzője az erős közéleti ihletettség, a politikusság. Alapvetően aktív, haladó világnézetű költő kötete áll előttünk, de mégsem tudunk lírájával mindenben azonosulni. Ezt elsősorban azzal lehet magyarázni, hogy kommunista világnézetét nem tudja végig szuggesztíven kifejezni, nem tudja elég meggyőzővé tenni. Ennek következtében az őszinte pátosz — amely egész költészetét áthatja — olykor megtörik. (Így a *Vidám vásár a XX. kerületben, Egy szolnoki espressóban, Töredékek egy válasznak szánt versből* c. költeményeiben.)

Digitized by Google

E válogatott kötet számadás a költő eddigi munkájáról, írói útjáról, de több is annál: új feladatok és lehetőségek ígéretét foglalja magába.

Biró Gyula

Ho Si Minh:
BÖRTÖNNAPLÓ*

* Európa Könyvkiadó, 1965.

A kiadó a verskedvelőknek ajánlja a neves közéleti személyiség kötetét, ám aki keleti kuriózumot keres benne, azt csalódás éri. A mindenétől megfosztott rab lírája eszköztelen: négy fal közé szorított négysorosok. Tartalmuk nem elvont, száraz, provinciális bölcselkedés, s a költő magatartása nem fanyar aszketikus türés. A csont és bőr rab: hús-vér ember, s verssorai a rácson kívüli világgal rímelnek. Személyiségének hatása alól nem tudjuk kivonni magunkat, s nem is a közéleti nagyság hat ránk, hanem az ember, akinél ez a szubjektív napló-műfaj szinte közösséglvé válik. Elfér itt a kisbetűs világ, apró dolgaival, s ezeket enyhe iróniája megmenti a túlértékeléstől. Az emberekről ezt vallja: „Alva mind emberséges. Ébren: jó és gonosz van, kit milyenre neveltek. Egy sem született rossznak." Így tesz hitet a humanizmusról. Ez a nem összebékítő, hanem a mandarinokat és a többi „rosszakat" elítélő humanizmusa tanúsítja a kommunista *Ho Si Minh* minden versében jelenlevő, de ki nem mondott világnézetét; közvetlenül pedig csak egy sor: „Ötágú csillag álom láthatáron". Az irodalmár számára izgalmas kérdés lehet egy államférfi költészetének esztétikai problémája s irodalomtörténeti értékelése, de nyugodtan ajánlhatja a kiadó által megjelöltnél szélesebb olvasóközönségnek: mindenkinek.

Kamarás István

Lyka Károly:
KIS KÖNYV
A MŰVÉSZETRŐL*

* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1964.

„Ha birtokában vagyunk a legszükségesebb két eszköznek: a jó szemnek és jó szívnek, nyomról-nyomra meghódíthatjuk a művészet összes tartományait". Segítség ehhez Lyka hatvanéves, immár ötödször megjelenő kis könyve, melyben a kilencvenöt éves művészeti írónk az igazi nagyságból fakadó egyszerűséggel és közvetlenséggel vezet még ma is a művészetek megismerése és megértése felé. Ahogy a kritikusok annyiszor leírták, de ő maga is: igazi cicerone-ként. Könyve nem tudományos igényű elméleti munka, nem is művészettörténet, hanem érzékletes módon ismertet meg a művészi kifejezésmódok alapvető elemeivel, az ábrázolás anyagával, tárgyával és mikéntjével. Megtanít a műben rejlő művészi felismerésére és meglátni a képben az alkotó arcvonásait is. Néhány biztos vonással felrajzolt művészportrében emberközelbe hozza az alkotó művészeket. Közben irányítást ad a tárlatnézéshez, fejleszti lakáskultúránkat, formálja ízlésünket, ismerteti a századfordulón jelentkező festészeti törekvéseket — ma is találó, eleven gondolatokkal. A rövid fejezetek címeiből érdemes néhányat ízelítőül felsorolni: Hogyan kell tárlatot nézni, Hogyan születik a kép, A szobrász művészete, Elmélkedés a bútorról, Kubista álmok, Az aktról, A közönség arcképe.

Lyka könyvéből árad a szépség, az alkotás, az ember — a művész és a közönség iránti szeretet. A kiadó érdeme, hogy ezt a hasznos és értékes könyvecskét szép kiállításban és — most első ízben — illusztrálva nyújtja át az olvasónak. Csak egy megjegyzés: jó lett volna a színről szóló fejezet összes illusztrációját — de legalább egy *Segantini*-képet és *Ferenczy* Cigányok-ját — színes nyomásban mutatni be

Erdős Erzsébet

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME

1965. 1. sz.

R. Piquet: TÁVLATOK 1965-RE (Belpolitikai vezércikk).

L. Figueres: NÉHÁNY AKTUÁLIS VITATOTT KÉRDÉSRŐL (A nemzetközi kommunista mozgalom elvi kérdései).

P. Villon: A GAULLEISTA KÜLPOLITIKA ELLENTMONDÁSAI

G. Belloin: A FRANCIA REAKCIÓ TÖBB ARCA (A reakciós csoportosulások és pártok szerepe, az UNR és a régi reakciós pártok egymáshoz való viszonya.)

F. Billoux: GONDOLATOK A FRANCIA KOMMUNISTA PÁRT TÖRTÉNETÉRŐL

Y. *Péron:* A PÁRT ERŐSÖDÉSE VIDÉKEN: A DORDOGNE-I TAPASZTALATOK.

P. Fuchsmann: PAUL LANGEVIN GONDOLATAI ÉS TEVÉKENYSÉGE.

F. Seclet-Riou: MAKARENKO, AZ EMBER ÉS A NEVELŐ.

CRITICA MARXISTA

1964. 6. szám

EGY OSZTÁLYTÁMADÁS (A novemberi községtanácsi választásokon kivívott kommunista sikerről és az így kialakult politikai helyzetről).

Tagliszucchi: AZ AMERIKAI VÁLSÁGRÓL (A tanulmány Kennedy meggyilkolásából indul ki és az amerikai társadalom válságáról szól, visszatekintve az amerikai kapitalizmus kialakulásáig).

Bolchini: A PIRELLI-CSOPORT GAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYI FEJLŐDÉSE (1953—1963.)

Tabet: MÉGEGYSZER A CSALÁDI MEZŐGAZDASÁGI EGYSÉGEKRŐL (Tanulmány az olasz kisbirtokról).

Pintor: A KERESZTÉNYDEMOKRATA PÁRT A NÁPOLYI KONGRESSZUSTÓL A ROMAI KONGRESSZUSIG (A középbal politika elhalványulásának és a Kereszténydemokrata Párt újabb belső válságának elemzése).

Fernex: ÜZEMI BIZOTTSÁGI VÁLASZTÁSOK A FIAT-NÁL (Miért csökkentek a torinói FIAT-művek üzemi bizottsági választásán a CGIL szavazatai).

EINHEIT

1965. február

H. Teubner: FELADATAINK FORRADALMI HARCOSOKAT KIVÁNNAK.

G. Schulz: GONDOLATOK A TAGGYŰLÉSEK SZEREPÉRŐL.

K. Tessmann: A TECHNIKAI FORRADALOM ÉS A SZOCIALIZMUS (I. rész.)

F. Klix—J. Neumann—A. Seeber: AZ EMBER ÉS A TECHNIKA (A mérnökök hozzáállása és viszonya a kibernetikai gépek alkalmazásához.)

H. Roos: A TERMELÉSI ÉS TERÜLETI ELV EGY EGYSÉG (Egy-egy terület gazdasági forrásainak maximális kihasználása az új gazdaságossági rendszerben.)

E. Rohde: KÖLTSÉGVETÉSÜNK ÉS A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA FEJLŐDÉSE. (A szükségessé vált

Digitized by Google

költségvetési reform elmélyíti a demokráciát.)

G. Schmidt: AZ AGRÁRÁRAK ÉS AZ ÖNKÖLTSÉGEK A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEKBEN.

D. Heinze—N. Mader: HOGYAN TERVEZHETŐ A KULTÚRA?

H. Schnitter: A BONNI ULTRÁK ÉS A NATO ATOMHADEREJE.

P. Friedländer—H. Schilling: A GYARMATI IGA ALÓL FELSZABADÍTOTT ÁLLAMOK NEM KAPITALISTA FEJLŐDÉSI ÚTJÁNAK PROBLÉMÁI.

G. Friedrich: A TUDOMÁNYOS VEZETŐI TEVÉKENYSÉG VILÁGOS CÉLKITŰZÉST KÖVETEL. (Vitacikk.)

G. Klaus—G. Schnauss: A KIBERNETIKA ÉS A SZOCIALISTA VEZETÉS. (Vitacikk.)

KOMMUNYISZT

1965. 1. sz.

VILÁGOS IRÁNYVONAL, HELYES ÚT. (Az új év fő feladatairól.)

F. Konsztantyinov—V. Kelle: A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS — A MARXISTA SZOCIOLÓGIA. (A marxista szociológia és a tudományos kommunizmus elmélete közötti szerves összefüggés, a konkrét szociológiai vizsgálatok tárgya és módszere, a marxista szociológia fejlesztésének szükségessége.)

V. Csikvadze: A JOGTUDOMÁNY ÉS A TÁRSADALMI GYAKORLAT. (Milyen feladatokat állít a tudomány elé az össznépi állam kialakulása, a kommunizmus építése.)

I. Pomjelov: A PÁRT KAPCSOLATAINAK MEGSZILÁRDÍTÁSA A TÖMEGEKKEL.

P. Abroszkin: A MŰSZAKI HALADÁS ALAPJA: A TÖKÉLETES GÉPEK (A gépgyártás halaszthatatlan feladatai, a minőség javításának fontossága, a kísérleti munkák jelentősége.)

A SZOVJET GYÁRTMÁNY LEGYEN KIVÁLÓ MINŐSÉGŰ (Az olvasóknak a minőségjavításról szóló levelei alapján.)

V. Cseprakov: IDEOLÓGIAI SPEKULÁCIÓK ÉS A KIJÓZANÍTÓ VALÓSÁG. (A polgári ideológusok legelterjedtebb elméletei, ideológiai provokációk, s lelepleződésük a valóság tükrében.)

A. Bovin: SZOCIALISTA ESZMÉNY ÉS TÖRTÉNELMI PERSPEKTIVA. (Bírálat azokról a reformista koncepciókról, amelyek elszakítják a szocialista eszményt a társadalmi valóságtól, s helytelenül értelmezik a szabadság és a szükségszerűség fogalmát.)

N. Poljanov: EGY MEGTORLÓ KARRIERJE. (Taylor tábornok, az Egyesült Államok dél-vietnami nagykövetének pályafutása.)

VITA AZ OLASZ KOMMUNISTA PÁRTBAN A MUNKÁSOSZTÁLY EGYSÉGES PÁRTJÁNAK LÉTREHOZÁSÁRÓL. (G. Amendolának a Rinascitában megjelent „Hipotézis az egyesülésről" c. cikkéről.)

K. Ota: A JAPÁN MUNKÁSOSZTÁLY JOGAIÉRT HARCOL. (A japán munkásosztály harcának ez évi legfőbb céljai.)

LUPTA DE CLASA

1965. 1. sz.

MINDEN ERŐT AZ 1965. ÉVI TERVFELADATOK TELJESÍTÉSÉRE. (A termékek minőségének javítása, az új kapacitások határidőre való átadása és az exporttervek pontos teljesítése.)

G. Stoica: A NÉPTANÁCSOK ÉS A TÖMEGEK BEVONÁSA A KÖZÜGYEK VEZETÉSÉBE. (A közelgő választások alkalmából.)

I. Beu: A PÁRTSZERVEZETEK AZ ISKOLÁK ÉLETÉBEN. (A Kolozsvár tartományi iskolák és egyetem pártszervezeteiről.)

A. Otetea: MARXIZMUS ÉS TÖRTÉNELMI KUTATÁS. (A XVI.

Digitized by Google

századtól kezdődő felkelések és mozgalmak marxista értékelése.)

D. Hurezeanu—A. Deac: RAICU IONESCU-RION A NAGYSZERŰ HARCOS ÉS KIVÁLÓ MARXISTA PROPAGANDISTA. (Halálának 70. évfordulójáról.)

D. Voinea—N. Belli: A KGST-TAGÁLLAMOK GAZDASÁGI SZÍNVONALÁNAK KIEGYENLÍTŐDÉSÉRŐL (J. Novozámsky, csehszlovák közgazdász könyvének bírálata.)

MARXISM TODAY

1965. január

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK. Alcímek: Beruházási trösztök; A külső világ; A bankügyletekkel kapcsolatos tények; Igazgatók zűrzavarban; Jövedelempolitika; A rés bezárása; Dél-afrikai parasztforradalom; Magyarország első marxista történelme; Abe Y Moffat emlékiratai.)

W. Wainwright: MERRE HALADJON A MUNKÁSPÁRT? (A munkáspárti kormány eddigi politikájának értékelése és a haladó erők összefogásának jelentősége.)

J. Williamson: AZ AMERIKAI VÁLASZTÁSOK ÉS A JÖVŐ FELADATAI. (A választási hadjárat jellege, az erők felsorakozása, a baloldali politikája. Egy új monopolistaellenes politikai tömegpárt kialakításának szükségessége.)

M. Milligan: MARXIZMUS ÉS ERKÖLCS (A marxista erkölcs polgári bírálatának elemzése)

F. McKenna: A MUNKAFOLYAMATOK TANULMÁNYOZÁSA ÉS AZ AUTOMATIZÁLÁS. (Az automatizálás hatása és káros kihatásainak kiküszöbölése.)

D. Morgan: A TERVEZÉS — EGY FOGYASZTÓ VÉLEMÉNYE. (Vitacikk.)

NOVÁ MYSL

1965. február

K. Ružička: FEBRUÁR — AZ ALKOTÓ LENINIZMUS BIZONYITÉKA. (Az 1948. februári események évfordulójára.)

L. Hrzal: TÁRSADALMUNK SZOCIALISTA HUMANIZMUSA.

Z. Urbánek—A. Vohanková: AZ EMBERRŐL VALÓ GONDOSKODÁS — A PÁRTPOLITIKA ÉRTELME.

M. Sokol: A TERV HELYZETE AZ ÚJ RENDSZERBEN.

M. Zich: Az ÁLLAMI GAZDASÁGOK HELYE ÉS HIVATÁSA.

J. Kucera: GAZDASÁGI PSZICHOLÓGIA.

K. Pichlert A DOLGOZÓK TANULÁSA A SZAKISKOLÁKON.

V. Knapp: HOGYAN TOVÁBB A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN?

A. Svarovská: A KÁDERMUNKA MAI HELYZETE.

Megjegyzések:

V. Dostál: SZOVJET ESZTÉTIKAI VITÁKRÓL.

M. Kaláb: DETERMINIZMUS ÉS HALADÁS.

NOWE DROGI

1965. 2. sz.

S. Jedrychowski: KÉT ÖTÉVES IDŐSZAK FORDULÓJÁN (A lengyel népgazdaság 1965. évi fő feladatai.)

M. Marzec: A BESZÁMOLÓ ÉS VEZETŐSÉGVÁLASZTÓ PÁRTKONFERENCIÁK UTÁN.

H. Kitlinska—M. Kargol: FALUSI PROBLÉMÁK A BESZÁMOLÓ ÉS VEZETŐSÉGVÁLASZTÓ PÁRTKONFERENCIÁKON.

S. Zawadzki: MILYEN LEGYEN A TANÁCSTAG? (A közeledő szejm- és tanácsválasztások alkalmából.)

O. Lange, K. Porwit és H. Grenieski vitacikkei az optimális tervezés és optimális döntések matematikai módszereiről.

W. Billig: „A TÉNYEK LÁZADÁSA" (Pálóczi-Horváth György könyvének bírálata.)

Digitized by Google

J. Lider: A POLITIKAI—KATONAI ELMÉLET FEJLŐDÉSE AZ NSZK-BAN. (Az NSZK hadseregfejlesztése és katonai politikája a második világháború óta.)

T. Hunek: A MEZŐGAZDASÁGI KÖRÖK HELYE A MEZŐGAZDASÁGI SZERVEZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK RENDSZERÉBEN.

M. Doroszewicz: NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL ÉS KÖVETKEZTETÉS (Hozzászólás a gazdaságtervezés és gazdaságirányítás tökéletesítéséről szóló vitához.)

J. Grochulski: A VÍZGAZDÁLKODÁS HELYZETE ÉS FELADATAI.

NOVO VREME

1965. január

N. Iribadzsakov: ALKOTÓ VITA — A SZOCIALISTA TÁRSADALOM OBJEKTÍV SZÜKSÉGSZERŰSÉGE.

K. Bajcsinszki: PÁRTDEMOKRÁCIA ÉS PÁRTFEGYELEM. (A demokratizmus és a centralizmus, összefüggései.)

L. Vaszilev: A TÖRVÉNYHOZÁS TÖKÉLETESÍTÉSE ÉS HATÉKONYSÁGÁNAK NÖVELÉSE A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSÉBEN.

A. Milosevszki: A SZOCIALISTA ÁLLAM GAZDASÁGI SZEREPÉNEK TÖKÉLETESÍTÉSÉRŐL.

C. Petkov: AZ ANYAGI ÉRDEKELTSÉG ELVE A TERMELŐSZÖVETKEZETBEN.

I. Vandov: A POZITÍV HŐS KÉRDÉSE A MAI SZOCIALISTA—REALISTA IRODALOMBAN.

T. Trendafilov: „MEGÚJHÓDÁS" A BURZSOÁZIA GAZDASÁGI ELMÉLETÉBEN ÉS POLITIKÁJÁBAN.

B. Petkov—P. Karadelkov—P. Kozsuharov: TERMÉKENY ESZTENDŐ. (Összefoglaló elemzés az 1964. év külpolitikai eseményeiről.)

Kirill Ivanov: A PÁRTÉLET LENINI NORMÁI ÉS A PÁRTVEZETÉS ELVEI. (Konzultáció.)

V. Mihailova: BURZSOÁ CSÖKEVÉNYEK A SZOCIALIZMUSBAN ÉS LEKÜZDÉSÜKÉRT FOLYTATOTT HARC. (Konzultáció.)

H. Speter: AZ EURÓPAI SZOCIALISTA ORSZÁGOKNAK A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS KÉRDÉSEIVEL FOGLALKOZÓ NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA. (1964. végén, Plovdivban tartott regionális tudományos konferencia az európai szocialista országok gazdasági fejlődéséről.

WEG UND ZIEL

1965: február

PROGRAM — MIÉRT? (Az Osztrák Szocialista Párt új programjáról, amelyet húsvétkor vitatnak meg kongresszusukon.)

E. Fridrich: KÖZÖS FELLÉPÉS A DRÁGULÁS ELLEN. (Az árak alakulása Ausztriában és a közös fellépés szükségessége.)

W. Fischer: A MEZŐGAZDASÁG OSZTÁLYSTRUKTÚRÁJÁRÓL. (A földbirtokviszonyoknak, a mezőgazdasági lakosság számának és munkatermelékenységének elemzése.)

F. Fürnberg: A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSE JUGOSZLÁVIÁBAN. (A munkás önkormányzat, a JKSZ szerepe, Jugoszlávia külpolitikája.)

E. Kodicek: A BELGA KOMMUNISTÁK. (A BKP XV. kongresszusáról.)

P. Aschner: ÚJ GAZDASÁGI RENDSZER A CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN.

E. Fischer: BERTOLT BRECHT ÉS HANS EISLER.

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

МАГДА М. ШОМЯЙ: Демократическое аграрное преобразование — историческое правосудие — — — — — — — — — — — — 1
Д-Р ТИБОР ЭРДЕЙ ГРУЗ: О тенденциях развития научных исследований — — — — — — — — — — — — — — — — — 12
Д-Р ЭНЕ ВИЛЬЧЕК: Роль прибыли в управлении предприятиями — 26
Д-Р ЛАСЛО ШАЛГО: Изменение форм американского неоколониализма — — — — — — — — — — — — — — — — — 39

ДВАДЦАТЬ ЛЕТ НАЗАД

ДОКУМЕНТЫ И ВОСПОМИНАНИЯ О РОЖДЕНИИ НОВОЙ ВЕНГРИИ — — — — — — — — — — — — — — — — 57

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

Реализм и абстракция (ЛАЙОШ КИШ) — — — — — — — — 71
Об объективном характере экономических законов (КАРОЙ ФЕЛЬДЕШ) — — — — — — — — — — — — — — — — 74
Фетишизация законов и общественная практика (АТТИЛА АГ) — — 81

ПРИМЕЧАНИЯ

Реально и ответственно! (Й. Б.) — — — — — — — — — — — 86

ОБЗОР

Лучше использовать накопленные запасы (ЗОЛТАН ФИЛИПСКИ) — 88

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Новая система хозяйственного руководства в Чехословакии (ЯРОСЛАВ ХОБЗА) — — — — — — — — — — — — — — — — 94
МЛФ — Многосторонняя атомная опасность (ЭРВИН РЕТИ) — — 104

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Реализм в искусстве «Запада» (ГАБОР Э. ПОГАНЬ) — — — — 113
Новые рассказы советских писателей (АГОТА КЕРИ) — — — — 116
Заметки о книгах — — — — — — — — — — — — — — — — 119

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

•

E SZÁM SZERZŐI

M. SOMLYAI MAGDA, kandidátus, az MTA Történelemtudományi Intézetének tudományos munkatársa; DR. ERDEY-GRÚZ TIBOR, akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára; DR. WILCSEK JENŐ, tanszékvezető egyetemi tanár; DR. SALGÓ LÁSZLÓ, újságíró; FILIPSZKY ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója; JAROSLAV HOBZA, csehszlovák közgazdász, docens; RÉTI ERVIN, újságíró; KISS LAJOS, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem adjunktusa; FÖLDES KÁROLY, az MSZMP K. B. Agit. Prop. osztályának munkatársa; ÁGH ATTILA, az MTA Filozófiai Intézetének tudományos gyakornoka; POGÁNY Ö. GÁBOR, kandidátus, a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója; KÉRI ÁGOTA, aspiráns, a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója

Digitized by Google

INHALT

MAGDA M. SOMLYAI: Demokratische Umgestaltung der Landwirtschaft geschichtliche Gerechtigkeit — — — — — — 1

DR. TIBOR ERDEY-GRUZ: Entwicklungstendenzen in der Forschung 12

DR. JENŐ WILCSEK: Die Rolle des Gewinns bei der Verwaltung von Unternehmen — — — — — — — — — — — — 26

DR. LÁSZLÓ SALGÓ: Änderungen der Formen des amerikanischen Neokolonialismus — — — — — — — — — — — — 39

VOR ZWANZIG JAHREN

DOKUMENTE UND ERINNERUNGEN VON DER GEBURT DES NEUEN UNGARN — — — — — — — — — — — — 57

MEINUNGSAUSTAUSCH

Realismus und Abstraktion (LAJOS KISS) — — — — — — 71

Vom objektiven Charakter der ökonomischen Gesetze (KÁROLY FÖLDES) — — — — — — — — — — — — — 74

Gesetzfetischismus und gesellschaftliche Praxis (ATTILA ÁGH) — — 81

BEMERKUNGEN

Mehr Realismus, mehr Verantwortlichkeit (J. B.) — — — — — 86

RUNDSCHAU

Für Nutzbarmachung der angehäuften Vorräte (ZOLTÁN FILIPSZKY) 88

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Das neue System der planmässigen Leitung in der tschechoslowakischen Wirtschaft (JAROSLAV HOBZA) — — — — — — 94

MLF — die vielseitige Atomgefahr (ERVIN RÉTI) — — — — — 104

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Realismus in der Kunst des Westens (GÁBOR Ö. POGÁNY) — — 113

Neue Erzählungen sowjetischer Schriftsteller (ÁGOTA KÉRI) — — 116

Notizen über Bücher — — — — — — — — — — — — 119

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

•

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

SOMMAIRE

M. MAGDA SOMLAY: *Transformation agraire démocratique; justice de l'histoire* — — — — — — — — — — — — — 1
DR. TIBOR ERDEY-GRÚZ: *Tendances des progrès de recherches* — 12
DR. JENŐ WILCSEK: *Le rôle du bénéfice dans la direction des entreprises* — — — — — — — — — — — — — — 26
DR. LÁSZLÓ SALGÓ: *Changements des formes du néo-colonialisme américain* — — — — — — — — — — — — — — 39

IL Y A 20 ANS...

DOCUMENTS ET SOUVENIRS CONCERNANTS LA NAISSANCE DE LA HONGRIE NOUVELLE — — — — — — — — — 57

ÉCHANGE DE VUES

Réalisme et abstraction (LAJOS KISS) — — — — — — — 71
Du caractère objectif des lois économiques (KÁROLY FÖLDES) — 74
Lois-fétiches et pratique sociale (ATTILA ÁGH) — — — — — 81

REMARQUES

Plus de réalisme, plus de responsabilité! (J. B.) — — — — — — 86

REVUE

Mettons à profit les stocks accumulés! (ZOLTÁN FILIPSZKY) — — 88

REVUE INTERNATIONALE

Le nouveau système de direction planifiée de l'économie tchécoslovaque (JAROSLAV HOBZA) — — — — — — — — — 94
La M. L. F. — danger nucléaire multilatéral (ERVIN RÉTI) — — 104

CRITIQUE ET COMPTES RENDUS

Réalisme dans l'art de l'Occident (GÁBOR Ö. POGÁNY) — — — 113
Nouvelle prose d'écrivains soviétiques (ÁGOTA KÉRI) — — — — 116
Livres — — — — — — — — — — — — — — — — 119

LU DANS LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Digitized by Google

CONTENTS

MAGDA M. SOMLYAI: Democratic agrarian transformation — a historic justice — — — — — — — — — — — — — — — — 1
DR. TIBOR ERDEY-GRUZ: Trends of development in research — — 12
DR. JENŐ WILCSEK: The role of profit in the management of enterprises — — — — — — — — — — — — — — — — 26
DR. LÁSZLÓ SALGÓ: Changes in the form of American neocolonialism — — — — — — — — — — — — — — — — 39

EVENTS OF TWENTY YEARS AGO

DOCUMENTS AND RECOLLECTIONS ABOUT THE BIRTH OF HUNGARY — — — — — — — — — — — — — — 57

EXCHANGE OF IDEAS

Realism and abstraction (LAJOS KISS) — — — — — — — — 71
On the objective character of economic laws (KÁROLY FÖLDES) — 74
Law fetishism and social practice (ATTILA ÁGH) — — — — 81

REMARKS

More realism, more responsibility! (J. B). — — — — — — — — 86

SURVEY

For utilisation of accumulated reserves (ZOLTÁN FILIPSZKY) — 88

INTERNATIONAL REVIEW

The new system of planned guidance in Czechoslovakia's economy (JAROSLAV HOBZA) — — — — — — — — — — — — 94
MLF — multilateral atom danger (ERVIN RÉTI) — — — — — 104

CRITICISM AND BOOK REVIEW

Realism in Western art (GÁBOR Ö. POGÁNY) — — — — — — 113
New short stories by Soviet authors (ÁGOTA KÉRI) — — — — 116
Notes on books — — — — — — — — — — — — — — — — 119

FROM BROTHER PARTIES PERIODICALS

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660*.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003 a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16.— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPART
ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

20 ÉV

2014

LIBRARY

XX. ÉVFOLYAM · 1965 ÁPRILIS

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT NÉHÁNY IDŐSZERŰ IDEOLÓGIAI FELADATA (A Központi Bizottság irányelvei) — *1*

SZIRMAI ISTVÁN ELVTÁRS ELŐADÓI BESZÉDE a Központi Bizottság március 11-i ülésén AZ MSZMP NÉHÁNY IDŐSZERŰ IDEOLÓGIAI FELADATÁRÓL — — — — — — — — — *45*

•

GARAI GÁBOR: Hittel és haraggal — — — — — — — — — *64*

MŰMELLÉKLETEN

FERENCZY BÉNI, FELEDY GYULA, KERÉNYI JENŐ, SZENTIVÁNYI LAJOS, MEDGYESSY FERENC, DOMANOVSZKY ENDRE, SZŐNYI ISTVÁN, SZURCSIK JÁNOS, R. KISS LENKE, RASZLER KÁROLY alkotásai

•

KOMÓCSIN ZOLTÁN: A tömegek — két évtized főszereplői — — *65*
DOBI ISTVÁN: A magyar parasztság a szocializmus útján — — *78*
PÁRDI IMRE: A termelőerők fejlődésének két évtizede — — — *93*
DR. SZALAI BÉLA: A magyar—szovjet gazdasági kapcsolatokról — *113*

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ — — — — — — — — — *123*

HÚSZ ÉVVEL EZELŐTT TÖRTÉNT

DOKUMENTUMOK ÉS VISSZAEMLÉKEZÉSEK AZ ÚJ MAGYARORSZÁG MEGSZÜLETÉSÉRŐL — — — — — — — — — *124*

SZEMLE

Adalékok a társadalmunkban végbement átrétegződéshez (DR. SZABADY EGON) — — — — — — — — — — — — — *134*

ESZMECSERE

A realizmus és az élő irodalmi folyamat (ILLÉS LÁSZLÓ) — — — *145*

•

A mindennapos hősiesség mozgalma (F. J.) — — — — — — — *150*

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.*
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalban. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF. 4. SZ. BUDAPEST 1965. ÁPRILIS

A Magyar Szocialista Munkáspárt néhány időszerű ideológiai feladata

A KÖZPONTI BIZOTTSÁG IRÁNYELVEI

I.

AZ IDEOLÓGIAI MUNKA FELTÉTELEIRŐL

A szocializmus teljes felépítésének szerves része a társadalmi tudat szocialista átalakítása, a marxista eszmék elterjesztése a tudomány, a kultúra különböző területein, meghonosítása a tömegek gondolkodásában. A szocialista fejlődés megköveteli, hogy tovább javítsuk a párt ideológiai munkáját és megvizsgáljuk: milyen feltételek között folyik az eszmei harc, milyen tényezők segítik vagy gátolják.

A Központi Bizottság most elsősorban néhány olyan ideológiai kérdésre, az ideológiai munkának olyan feladataira hívja fel a figyelmet, amelyek közvetlenül összekapcsolódnak a szocialista építés időszerű feladataival, széles tömegek érdeklődését vonták magukra, politikai jelentőségük nyilvánvaló.

Az elméleti-ideológiai munka nem öncélú tevékenység, csak a társadalmi gyakorlattal szoros összefüggésben fejlődhet. Az elméleti munka a gyakorlatból táplálkozik, annak tapasztalatait általánosítja és maga is a gyakorlat céljait szolgálja. Az eredményes gyakorlati tevékenység viszont megköveteli a napirendre került kérdésekkel való elmélyült foglalkozást. Olyan alapvető jelentőségű problémáknak további elemzésére van szükség, mint a békés egymás mellett élés, a két világrendszer gazdasági versenye, összefüggése a nemzetközi forradalmi folyamattal, a szocialista világrendszer fejlődése, a szocialista gazdasági építés és

Digitized by Google

irányítási rendszer fejlesztése, a munkásosztály és a párt vezető szerepének érvényesítése a változó viszonyok között, a nemzetközi kommunista mozgalom kérdései.

A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSE ÉS AZ IDEOLÓGIAI MUNKA EREDMÉNYEI

A Magyar Szocialista Munkáspárt a munkásosztály forradalmi pártja, egész tevékenységét az alkotó marxizmus—leninizmus eszméire építi. Nagy segítséget adott ehhez a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, amely alkotóan tovább fejlesztette a marxista elméletet.

Az ideológiai munka mai feltételeit az a harc teremtette meg, amelyet az ellenforradalom, a dogmatizmus és a revizionizmus ellen, a konszolidációért és a szocialista alapok lerakásáért folytattunk. Ebben a harcban kovácsolódott ki pártunk cselekvési egysége, alakult ki az a politika, az a vezetési módszer és stílus, amely rövid idő alatt elnyerte a munkásosztály, a dolgozó tömegek bizalmát és cselekvő támogatását.

Ideológiai erőfeszítéseink elsősorban azért bizonyultak hatékonynak, mert a munkásosztály forradalmi céljaiért vívott eszmei küzdelmet a dolgozó tömegek gyakorlati tapasztalatai támasztották alá. Pártunk nem élt feleslegesen hatalmi eszközökkel és elvetette azokat az elgondolásokat, amelyek nem számoltak az adott társadalmi, gazdasági és ideológiai feltételekkel.

A szocialista építésben szerzett tapasztalatok és a szocialista demokratizmus fejlesztése segítette a társadalmi felelősségtudat kibontakozását, a szocialista humanizmus érvényesítése növelte az új társadalom eszmei és érzelmi vonzóerejét. A marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazása fokozta a tudományos szocializmus eszméinek meggyőző erejét, eredményesebbé tette a harcot a burzsoá világnézet befolyása, a kispolgári gondolkodás maradványai ellen.

Az elmúlt években növekedett a dolgozó tömegek szocialista tudatossága: erősödött egyetértésük a szocialista építőmunka alapvető céljaival, tevékenyen támogatják a párt fő politikai vonalát. A dolgozók akkor is áldozatkészséget tanúsítottak, amikor a párt és a kormány rendkívüli feladatok megvalósítására szólította fel őket. Jelentős társadalmi mozgalommá vált a szocialista brigádmozgalom. A szocialista brigádok több százezer résztvevője a termelésben vállalt feladatok teljesítése mellett magáévá tette a VIII. kongresszus jelszavát: szocialista módon élni, dolgozni és

Digitized by Google

gondolkozni. A szocialista munkaverseny a mezőgazdaságban is terjed.

A fokozott felelősségtudat kifejeződik abban is, hogy a dolgozók egyre élénkebb érdeklődést tanúsítanak a közügyek iránt, egészséges kritikával fordulnak szembe a hibákkal és a fogyatékosságokkal. A párt eszmei hatókörének tágulását mutatja, hogy növekedett a lapok példányszáma és olvasottsága, a rádió népszerűsége mellett gyorsan emelkedett a televízió társadalmi érdeklődésre számot tartó műsorainak népszerűsége is. Az agitáció és a propaganda más formáinak kiterjedtsége is az eszmei-politikai látókör szélesedését tanúsítja. A pártoktatásban, amelyben ma a szocialista építőmunka aktuális kérdései állnak az előtérben, hétszázezren tanulnak, az állami oktatási rendszerben és más tanfolyamokon tanulókat is számba véve a marxizmussal rendszeresen ismerkedők számát 1 200 000-re tehetjük. A tömeges érdeklődésre való tekintettel nagymértékben ki kellett szélesíteni az ideológiai felvilágosításban is jelentős szerepet játszó iskolán kívüli népművelés tevékenységét.

Szellemi életünkre is jelentős hatást gyakoroltak a Magyar Szocialista Munkáspárt VII. és VIII. kongresszusának dokumentumai, a pártnak a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről, a gazdaságpolitikai kérdésekről, az oktatásügy reformjáról és egyéb kiemelkedő fontosságú társadalmi-politikai problémákról hozott határozatai. Az ideológiai élet fejlődését elősegítették a párt álláspontját kifejtő dokumentumok: a Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei, az Elméleti Munkaközösségek tanulmányai a „népi" írókról, a felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről, a burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról, a filozófia lenini pártosságáról, irodalomkritikánk néhány fogyatékosságáról, a szocialista realizmusról és más kérdésekről.

A szellemi és kulturális élet fejlődését jelzik a tudományos és művészeti munka újabb eredményei, általában az alkotó tevékenység sokrétűsége és élénksége. Növekvő számban jelennek meg eredeti és érdekes művek, új kérdéseket felvető alkotások. Nyilvános viták folynak igen lényeges társadalmi problémákról, régebben nem tárgyalt kérdésekről, jelentősen nagyobb lett a kísérletező és a kritikai kedv.

A kétségtelen eredmények ellenére az ideológiai munka, a szocialista tudat és erkölcs fejlődése elmarad a szocialista építés egyre növekvő követelményeitől; tapasztalhatók az ideológiai életben negatív, nem kívánatos jelenségek is, ezek egyes területeken egészségtelen tendenciákká állnak össze.

Digitized by Google

AZ IDEOLÓGIAI MUNKA POLITIKAI FELTÉTELEI

Az ideológiai munkát meghatározó fő tényező, hogy leraktuk a szocializmus alapjait, a népgazdaság minden ágában egészségesen fejlődnek a szocialista termelési viszonyok. Társadalmi, politikai és ideológiai életünkben azonban még jelentékeny nem szocialista elemek is vannak. Az anyagi viszonyok szocialista fejlődése sem szül automatikusan szocialista tudatot.

Elszigetelten bár, de még léteznek és tevékenykednek nálunk ellenséges erők, amelyek főként a gazdasági és ideológiai területre összpontosítják tevékenységüket. Hatnak még a polgári ideológia és nevelés maradványai, amelyeket az aktivizálódott nyugati, burzsoá propaganda céltudatosan erősít és „korszerűsített" ideológiai koncepciókkal táplál. A kizsákmányoló osztályokat és a kizsákmányolásból fakadó ellentmondásokat felszámoltuk, de még jelentős különbségek és ellentétek vannak a társadalom különféle rétegei, azok közvetlen érdekei, hagyományai, gondolkodásmódja és erkölcsi felfogása között.

A személyi kultusz bűnei, a revizionista árulás, az utóbbi években a munkásmozgalomban kirobbant nemzetközi viták és más megrázkódtatások, érezhető nyomokat hagynak a társadalom ideológiai arculatán is.

Az eszmei harcot bonyolultabbá teszi az is, hogy a különféle hazai antimarxista szellemi áramlatok sem mindig hagyományos formájukban jelentkeznek, hanem módosulnak, bonyolultabb alakot öltenek, hozzáidomulnak az új feltételekhez, leplezettebb módszerekkel élnek.

Társadalmunk ideológiai fejlődése szempontjából a legfontosabb tényező a párt helyes politikája és aktív ideológiai munkája. A párt a valóságos helyzet reális értékelésére alapozza politikáját és ezzel összhangban jelöli meg az ideológiai feladatokat is. A párt nem állítja szembe egymással a politikai szövetséget és az ideológiai vitát, arra törekszik, hogy az eszmei harcokban is tovább erősítse azt a politikai egyetértést, amely a szocializmus alapvető kérdéseiben létrejött. Tekintetbe veszi társadalmunk átmeneti állapotát, a különféle társadalmi osztályok és rétegek között fennálló gondolkodásbeli és világnézeti különbségeket, ellentéteket, amelyeket nem lehet egyik napról a másikra felszámolni, mert leküzdésükhöz hosszú ideig tartó és szívós ideológiai harc szükséges. Ezt a felfogást áthatja a marxizmus—leninizmus erejébe vetett mélységes bizalom, az a meggyőződés, hogy az antimarxista ideológiákat nyílt eszmei harcban le lehet győzni.

A párt ennek megfelelően elveti az eszmei harcnak türel-

Digitized by Google

metlen adminisztrálgatással való helyettesítését, megnyilatkozást enged olyan irányzatoknak is, amelyek politikailag nem állnak szemben a szocialista rendszerrel, de világnézetileg idegenek tőle. A személyi kultusz hibás gyakorlata korábban csupán elhallgattatta, de eszmeileg nem küzdötte le ezeket az irányzatokat. Amikor ismét nyilvánosságot kaptak, éppen ezért felfokozott erővel jelentkeztek. A pártnak az a véleménye, hogy nyílt elvi vitára van szükség ahhoz, hogy kritikailag elemezzük és valóban leküzdjük ezeket az irányzatokat, megcáfoljuk a hamis nézeteket, meggyőzzük híveiket a marxista—leninista álláspont igazáról.

A Magyar Szocialista Munkáspárt politikáját és ideológiai álláspontját kétfrontos harcban alakította ki, ugyanígy érvényesíti és fejleszti tovább. A dogmatizmus és a revizionizmus hatását még nem küzdöttük le teljesen.

A dogmatizmus több formában is jelentkezik, mindegyik ellen harcolnunk kell. Először: polemizálunk azzal a felfogással, amely a szocializmus teljes felépítésének politikai problémáit az állandóan és szükségképpen éleződő politikai osztályharc, vagy az osztályok történetietlen felfogása szemszögéből ítéli meg, amely nem érti, hogy a jelenlegi szakaszban az osztályharc fő területe a gazdasági építőmunka és az ideológiai harc; fő módszerei: a vezetés, szervezés és a nevelés. Másodszor: szembeszállunk azokkal a koncepciókkal, amelyek revizionizmust látnak a két rendszer békés versenyében. Harmadszor: vitázunk a dogmatikus gondolkodásmóddal akkor is, ha az nem politikai oppozíció, nem kidolgozott téves koncepció formájában jelentkezik, hanem mint az élettől, a gyakorlattól való elszakadás, gondolati bátortalanság, elméleti tunyaság, az új problémák iránti érzéketlenség, konzervativizmus és primitív látásmód.

A revizionizmus megnyilvánulási formái, érvei, taktikai eszközei módosultak, de lényege nem változott; ma a revizionisták nem bírálják nyíltan, inkább meghamisítják, átértelmezik a Magyar Szocialista Munkáspárt politikáját, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán kidolgozott irányelveket. Tagadják, hogy a kor fő ellentmondása a kapitalizmus és a szocializmus ellentmondása; kapituláns értelmezést adnak a békés egymás mellett élésnek. Az elméletben a revizionizmus a marxizmus alapvető igazságait, tartalmát kezdi ki: annak ürügyén, hogy a körülmények változnak, elmossa a marxizmus és a polgári ideológia ellentétét, létjogosultságot követel többféle marxizmusnak. Opportunista módon eltorzítja a párt szövetségi politikájának elveit, el akarja tüntetni a munkásosztály és a párt vezető szerepét. A szocialista demokráciának liberális értelmezést ad. a

Digitized by Google

szocializmust a polgári, kispolgári demokráciával próbálja egyesíteni.

A dogmatikus és vulgarizáló tendenciákkal ellentétben, amelyek elhanyagolják az új problémák tanulmányozását, a revizionisták az új kérdésekre adott új válaszok ürügyén elvetik a marxizmus—leninizmus kipróbált elméletét és módszerét, s helyette a polgári ideológia tételeit propagálják.

A kétfrontos harc elvét differenciáltan, az ideológiai front egyes területeinek eltérő helyzetével számot vetve kell érvényesítenünk. Az utóbbi időben az ideológiai-kulturális életben a jobboldali, revizionista jellegű polgári, kispolgári irányzatok felélénkülését tapasztaljuk.

Az ideológiai területre nemcsak a belső, hanem a nemzetközi osztályharc alakulása is új, az eddiginél bonyolultabb feladatokat ró. Az imperializmus, amelynek egyre inkább a békés egymás mellett élés viszonyaival kell számolnia, nagy szerepet szán új taktikájában az ideológiai harcnak. Célja nem változott; ma is, holnap is a kapitalizmus visszaállítására, a szocializmus megdöntésére törekszik. Az imperialisták nem mondtak le a szocialista országok „felszabadításáról", a nyílt katonai agresszióról sem, de ma az európai szocialista országokban elsősorban a „fellazítással", főképpen ideológiai-politikai behatolással akarják elérni céljukat. A világ más térségeiben, pl. Délkelet-Ázsiában nyílt agressziós cselekedeteket követnek el. Az imperialisták elgondolásaiban és tevékenységében — országonként és irányzatonként változó arányban — keverednek a békés egymás mellett élés elfogadásának, a hidegháború fenntartásának és a melegháborús előkészületeknek az elemei.

A „fellazítási" taktika a vezető imperialista hatalmak hivatalos külpolitikájának lényeges részévé vált. A „fellazítási" taktika arra irányul, hogy a szocialista országokat elválassza egymástól és a szocialista közösségtől, mindenekelőtt a szocialista világrendszer első államától, a Szovjetuniótól; a szocialista demokrácia fejlődését pedig „liberalizálássá" változtassa, megvalósítsa a rendszer „békés átalakulását", a tőke restaurálását.

Az imperialisták messzemenően igyekeznek kiaknázni a kommunista mozgalom belső vitáit, a szocializmus világrendszerében és az egyes szocialista országokban fellelhető nehézségeket. Építenek a kispolgári, polgári nézetek, mindenekelőtt a nacionalizmus maradványaira és nem utolsósorban a revizionista nézetek feléledésére. Céljaik eléréséért minden eszközt igyekeznek felhasználni: a rádiót, a sajtót, a bővülő kulturális és gazdasági kapcsolatokat, a diplomáciai munka lehetőségeit, a turisztikát.

Digitized by Google

A nyugati propaganda az ideológiai befolyásolás új eszközeit és módszereit vetette harcba, hogy hitetlenséget keltsen a szocializmus eszméi iránt, elterjessze a pesszimizmus szellemét a szocializmust építő népekben és a modern kapitalizmusról megtévesztő képet rajzoljon. Úgy állítja be az egyes fejlett kapitalista országokban időszakonként tapasztalható gazdasági konjunktúrát és azokat a reformokat és engedményeket, amelyeket a munkásosztály, a dolgozók harca, valamint a szocializmus és a haladás erőinek világméretű növekedése kikényszerített, mintha a modern kapitalista társadalom jellegében megváltozott volna. A tőkekoncentráció fokozódása, az állammonopolista kapitalizmus kifejlődése, a nemzetközi tőkés integráció erősödő folyamata nem változtatta és nem változtathatja meg a kapitalizmus kizsákmányoló, népellenes jellegét, nem helyezte hatályon kívül alapvető törvényszerűségeit. A burzsoá propaganda feledtetni akarja az imperializmus rabló szándékait, a népek elnyomására és kizsákmányolására irányuló változatlan törekvését és az abból fakadó, ma is fennálló háborús veszélyt. Az ellenséges mesterkedésekkel szemben ébereknek kell lennünk.

A nemzetközi kommunista mozgalomban kialakult vita is új feladatokat állít politikai-ideológiai munkánk elé. Ma már három kontinens 14 országában győzött a szocializmus. A szocialista építés különféle, egymástól lényegesen eltérő feltételek között folyik. A nemzetközi munkásmozgalom osztagai eltérő társadalmi feltételek mellett, más-más világrészeken a közös, általános célokért küzdve, különböző közvetlen célok eléréséért harcolnak. Természetszerűen nagyok a különbségek köztük mind a történelmi múlt, a társadalom fejlettségi foka és a nemzeti sajátosságok, mind az adott gazdaság jellege, a forradalmi tradíciók és tapasztalatok tekintetében. Ilyen körülmények között az alapvető érdekek, célok és az ideológia közössége mellett is elkerülhetetlenek bizonyos eltérések az egyes konkrét kérdések megítélésében. Ezért a tapasztalat- és véleménycsere szükséges és hasznos.

Ami a nemzetközi munkásmozgalom alapvető céljait és alapvető elveit érintő vitát illeti, pártunk szilárdan a marxizmus—leninizmus talaján áll, s a XX. kongresszuson kezdeményezett és az 1957-es és 1960-as moszkvai nyilatkozatokban elfogadott irányvonalat követi. A problémák megoldását szolgáló, elvtársias, építő vitákra szükség van, de káros az olyan vita, amely a közös marxista—leninista álláspont kialakítását nehezíti, megbontja a kommunista pártok egységét s a testvérpártokat sértő hangnemben folyik.

Az 1960 óta eltelt években változások történtek a szocialista

Digitized by Google

világban és korunk viszonyaiban, szükség van a változások elemzésére, s velük kapcsolatban közös álláspont kialakítására. A párt — történelmi tapasztalataival és népünk érdekeivel összhangban — mindent megtesz, hogy hozzájáruljon az egység helyreállításához, a nemzetközi munkásmozgalomban, és támogat minden olyan törekvést, amely a vita normalizálására irányul. Keresi annak módját, hogy a szocializmust építő országok, a nemzetközi kommunista mozgalom pártjai között helyreálljon az egység, mindenekelőtt a legalapvetőbb célok megvalósításában: a világbéke megőrzésében, a szocialista tábor védelmében, a szocialista építés előmozdításában, a forradalmi és felszabadító mozgalmak támogatásában, általában a szocializmus győzelme és az imperializmus elleni harc ügyében.

AZ IDEOLÓGIAI MUNKA MEGJAVÍTÁSÁÉRT

Ilyen viszonyok között a párt előtt álló sokrétű ideológiai feladatok megoldása az ideológiai front nagyfokú aktivitását, konkrét elméleti munkát, a marxista—leninista eszmék pártos képviseletét és védelmét, állandó és szívós eszmei harcot igényel. Ezektől az igényektől az ideológiai munka elmarad.

Az ideológiai front vezetői, munkásai és intézményei nem voltak kellőképpen felkészülve a megnövekedett feladatokra. Az elméleti munkában, a propaganda és agitációs tevékenységben nem eléggé fejlődött ki az a harcos szellem, amely kellő eréllyel szembeszállhatott volna a káros tendenciákkal és visszaszoríthatta volna őket. A marxista kritika nem tárta fel idejében és kellő mélységgel a téves nézetek lényegét és gyökereit, nem adta azok átfogó és hatásos cáfolatát. A tudományos elméleti tevékenység jórészt adós maradt az ehhez szükséges alkotó válaszok kidolgozásával. Nem volt elég céltudatos és következetes az erőfeszítés, hogy az erre alkalmas, jól felkészült káderekre összefogjuk és szervezett munkába állítsuk.

Ideológiai munkánk nem elég bátor és nem elég gyors az élet, a fejlődés által felvetett új kérdések elemzésében és megoldásában, s az ideológiai munka vezetésében nincs meg a kellő lendület és kezdeményezés. Az ideológiai felvilágosító munkában és propagandában sok helyütt még érződik a régi beidegződés, annak a szemléletnek a maradványa, amely — elszakítva az elméletet a gyakorlattól —, a konkrét viszonyok és feladatok beható elemzése nélkül, az ismert tételek puszta ismételgetésével operál.

A marxizmus nem egyszer és mindenkorra lezárt tanítás, hanem élő és állandóan fejlődő tudomány, képviselete és védelme

Digitized by Google

feltételezi az új kérdések alkotó megválaszolását. Olyan korszakban élünk, amelyben gyors a fejlődés iránya és mélyrehatóak a változások; ma új módon vetődik fel sok olyan kérdés is, amelyekre egy előző korszakban a marxizmus—leninizmus már megadta a választ.

Nagy változások mennek végbe a nemzetközi helyzetben, elsősorban a szocializmus erőinek növekedése, a hagyományos gyarmati rendszer széthullása és a kapitalizmus válságának mélyülése következtében. Új tapasztalatok és az építés változatos formái jellemzik a szocializmus világát. És nemcsak az objektív folyamatok változnak, de változnak az ideológiák is. Módosulnak a burzsoá ideológia érvei és formái is. Az ellenük és a kispolgári morállal, életfelfogással folytatott harcban csak úgy lehet tartós eredményeket elérni, ha kritikánk számba veszi a megváltozott formákat, ha a marxista—leninista tanításokat a mai helyzet sajátosságaira alkalmazzuk. Ebből következik az a feladat, hogy adjunk meggyőző és megalapozott magyarázatot a magyar társadalmi fejlődés új jelenségeire, tárjuk fel jobban törvényszerűségeit, belső összefüggéseit, ellentmondásait és azok leküzdésének módját, hogy az elméleti és eszmei alkotó munka jobban segítse a szocializmus teljes felépítését.

A magyar társadalom jelenlegi helyzetének elemzése, a szocialista építés soron levő feladatai és harcunk nemzetközi feltételei egybehangzóan azt követelik, hogy meg kell javítani ideológiai munkánkat. Ez mindenekelőtt a pártszervezetek, a kommunisták feladata. Ezért nem szabad megtűrni sorainkban az ideológiai közömbösséget, lagymatagságot, passzivitást. Arra van szükség, hogy az ideológiai munka a szocialista építés gyakorlatához kapcsolódjon, segítse az előttünk álló legfontosabb hazai és nemzetközi feladatok megoldását.

II.

TÁRSADALMI FEJLŐDÉSÜNK NÉHÁNY IDŐSZERŰ KÉRDÉSE

A GAZDASÁG ÉS AZ IDEOLÓGIA

A szocializmus alapjainak lerakása, a szocializmus felépítésének feladatai, valamint a két rendszer békés versenye a gazdasági építést állította munkánk középpontjába. Ezáltal különösen előtérbe kerültek a gazdaság és az ideológia közötti összefüggések, kölcsönhatások.

Gyorsabb előrehaladásunk megköveteli mind a gazdasági,

Digitized by Google

mind az ideológiai munka javítását. Népgazdaságunk ma sok megoldatlan probléma és új feladat előtt áll: szükségessé vált a gazdasági mechanizmus megjavítása, az ár- és ösztönzési rendszer, a tervezési és vezetési módszerek tökéletesítése. Mindehhez a gyakorlati tapasztalatok gondos tanulmányozása, kutatómunka, s általában elmélyült elméleti elemzés szükséges. A szocialista gondolkodás nem erősíthető kellőképpen, s az alapvető gazdaságpolitikai problémák sem oldhatók meg a mindennapi gazdasági munka megjavítása nélkül. A jobb munkára serkentés hitelét leróntja a szervezetlenség; a gazdasági vezetés hibái, az anyagi ösztönzés gyengéi fékezik a szocialista tudat fejlődését. Ezért is nagy fontosságú feladat a népgazdaság irányítási rendszerének, a gazdasági mechanizmusnak megjavítása. Ez azonban nagy körültekintést, alapos előkészítést igényel és csak fokozatosan oldható meg. A gazdasági mechanizmus megjavítása sem csodaszer, s nem teszi halaszthatóvá az irányítás jelenlegi rendszerében a munka megjavítását, a meglevő nagy belső tartalékok kiaknázását.

Társadalmi fejlődésünknek, népünk anyagi és kulturális felemelkedésének kulcskérdése a termelés. Ezért figyelmünk középpontjában a munka termelékenységének növelése áll: be kell vésnünk az emberek tudatába, hogy csakis ezáltal teremtődnek meg a jobb élet feltételei. A jobb gazdasági körülmények szélesebb lehetőséget teremtenek a tudomány fejlődéséhez, elősegítik a kulturális színvonal emelését: az oktatási hálózat kiszélesítését, a rádió, televízió terjedését, tájékozódási, utazási lehetőségeket. Mindez elősegíti a tudat fejlődését.

Az életkörülmények javulása pozitívan hat az emberek gondolkodására. A tömegek nem kismértékben ezen keresztül értik meg eszméink igazát. Pártunk elítéli azokat az aszkétikus, álforradalmi nézeteket, amelyek szerint a szocialista országokban teremtődő jólét kapitalista kinövés, „elkispolgáriasodást" eredményez, erkölcsileg torzít. E vélemények elfogadása értelmetlenné tenné a szocializmusért vívott harcot, melynek célja gazdagabb élet biztosítása minden ember számára.

A párt elítéli azt a néhol felbukkanó, ellenkező előjelű tévhitet is, mely szerint a javuló életkörülmények automatikusan erősítik a szocialista tudatot. Ez nem felel meg a valóságnak. A tapasztalatok megmutatják, hogy a rendszeresen javuló jólét esetenként elítélendő jellemvonásokat: harácsolást, kapzsiságot, önzést is erősíthet. Az ideológiai munka fontos feladata annak megértetése, hogy helytelen és káros az a mentalitás, amely az élet értelmét főleg a szerzésben látja.

Digitized by Google

A munka szerinti elosztás elvének tényleges megvalósulása, az anyagi ösztönzés helyes érvényesülése a gondolkodást átformáló nagy nevelőerő. A jó munkával érvényesített egyéni érdektől senkit sem kell óvni, de őrködnünk kell azon, hogy csakis az elvégzett munka arányában lehessen szert tenni javakra és jogokra. Nem a javak mennyiségének növekedésében rejlik nálunk a veszély, hanem abban, hogy azok nem mindig a végzett munka szerint kerülnek elosztásra.

Az anyagi ösztönzés hibái helyenként káros gondolkodásmódot szülnek. Ha némelyek a társadalmi érdekkel ellentétes módon meg nem érdemelt keresethez jutnak, ha klikkérdek, elfogult, szubjektív megítélés és nem a végzett munka a mérvadó, feltétlenül erősödik a kispolgári gondolkodás. E nem kívánatos jelenségek hatásos leküzdésének feltétele a tényleges munka nagyobb becsületének elismertetése.

Az anyagi érdek érvényesülése egymaga nem teszi szocialistává a tudatot. A jól dolgozókat emellett széles körű társadalmi elismerésnek kell illetnie. Az erkölcsi, eszmei ösztönzőkkel, melyek a jó munka megbecsülését fejezik ki, a lelkesedésre, a tudatra apellálunk, s egyben harcot is folytatunk az anyagiasság ellen. A társadalmi funkciók, kitüntetések, a kiválók népszerűsítése mellett nagy szerephez jut itt a szocialista munka helyes értelmezése: a munka jó megszervezése, átgondolt rendje, a beleszólási jog biztosítása; annak elérése, hogy a dolgozó ne csupán az utasítások végrehajtójának érezze magát a munkahelyén. Mindez a becsületes dolgozókban jó érzést kelt, ösztönző erő és a gondolkodás átformálódásának is pozitív tényezője.

A dolgozók nagy többsége, átérezve a társadalmunkban végbement nagy horderejű változások jelentőségét, új módon dolgozik, becsülettel teljesíti feladatát. A lelkiismeretes, odaadó munka sorából kiemelkedik a szocialista brigádok példája. Ezek az eszmeileg legfejlettebb, legöntudatosabb dolgozókat tömörítik, akik szervezettebben dolgoznak, s világosabban látják munkájuk célját és értelmét. Ma már egyre többen nem csupán a pénzért, az élethez szükséges javak megszerzéséért dolgoznak, hanem a szocialista öntudat parancsát követve, a népet gyarapító munka szeretetétől hajtva tesznek a kötelezőnél jóval többet a köz javára.

A jól dolgozókat megillető elismerés azonban nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a munkafegyelem nálunk még sok helyen nem kielégítő, elmarad a tőkés rendszerben kialakult színvonaltól is. Még nem tűnt el az a nézet, mely az egyéni érdeket a közösség érdekei fölé helyezi, viszont szinte teljesen eltűntek bizonyos fegyelmező tényezők, amelyekkel korábban a tőkés érvényesítette akaratát. Nálunk eltűnt az éhség korbácsa, eltűnt

Digitized by Google

a létbizonytalanság. Nem sikerült viszont még biztosítanunk a szocialista munkafegyelem kellő hatékonyságát, s ez a hiány kétségkívül gátolja a megőrzött individualista hajlamok leküzdését. Olyan ellentmondásos helyzet alakul ki, melyben a dolgozó számára kedvezőbb szocialista társadalom körülményei közepette egyesek fegyelmezetlensége néha jobban érvényesülhet, mint korábban a kapitalizmusban.

A fegyelmezetlenség, a hanyagság megtűrése nemcsak anyagi, hanem eszmei kárt is okoz: megingatja a rendesen dolgozók hitét, bizalmát. Már Lenin is rámutatott arra, hogy a szocializmus nem vissza-, hanem előrelépés a fegyelemben és szervezettségben, mivel a munkásosztály „vasfegyelme" általánossá válik. A szocializmus eszméivel ellentétes az a helyzet, melyben a hanyag, felelőtlen dolgozó is nyugalmat és anyagi biztonságot érezhet. Ez szemben áll a javaknak a munka szerint való elosztásának elvével, szemben áll legfontosabb alapelveinkkel.

Ez jelenlegi helyzetünk egyik legnagyobb problémája. A tőkés rendszerben — még az életszínvonalnak viszonylag magasabb fokán álló országokban is — kíméletlen hajtóerő a létbizonytalanság. A dolgozók érzik kiszolgáltatottságukat és függőségüket. Elsősorban ez készteti őket arra, hogy fegyelmezetten és a mienknél jóval nagyobb intenzitással is dolgozzanak.

A szocialista társadalomban alapvetően megváltozott a dolgozók helyzete: ők lettek a termelőeszközök tulajdonosai, a termelés az ő szükségleteik jobb kielégítését szolgálja. Ez a forrása a szocialista munka és fegyelem kialakulásának. A megváltozott helyzet azonban nem alakítja ki automatikusan a munkához való szocialista viszonyt, nem biztosítja a szocialista munkafegyelmet. Ezért a szocialista öntudat, az erkölcsi ösztönzés erejét párosítani kell az anyagi érdekeltséggel, az anyagi ösztönzéssel és a lelkiismeretes munka lehetőségének biztosítására szolgáló törvényes rendszabályok felhasználásával. Szem előtt kell tartani, hogy nem lehet fegyelmezett, lelkiismeretes munkát követelni, ha gondos munkaszervezéssel nem teremtjük meg az ehhez szükséges feltételeket.

Pártunk elvi álláspontja tántorithatatlan, nem tesz elvi engedményt sem szektás baloldali, sem liberális, jobboldali nézeteknek. Az előbbiek a kérlelhetetlen szigort, a „kemény kéz" politikáját tekintik az egyetlen csodatevő szernek, s megkísérlik ezt a pártra ráerőszakolni. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a megfélemlítés eszközei, az erőszakos módszerek nem hoznak jó eredményt a termelésben. Fellépünk — minden szinten és a korábbinál jóval határozottabban — a meglevő lazaságok ellen, de

Digitized by Google

nem változtatjuk meg munkánk eddigi stílusát. Mások, jobbról, arra hivatkozva, hogy a tömegek tudata nem képes követni a fejlődés ütemét, lassítani akarják az előrehaladást. Ez is helytelen felfogás. Nem az építés ütemének lassítása, hanem a szocialista tudat kialakításának gyorsítása a feladat.

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIÁRÓL

Pártunk az ellenforradalom leverése után egyik fő feladatának tartotta a szocialista demokrácia kibontakoztatását és fokozott érvényesítését. Megszüntette a törvénysértéseket, a visszaéléseket, biztosította a demokratikus szabadságjogok tényleges gyakorlását. Államunk teret ad valamennyi, rendszerünket támogató ember tevékenységének, társadalmi aktivitásának, alkotó erői kifejlesztésének. Az elmúlt években elért eredmények ellenére még nem érvényesül kielégítően a szocialista demokrácia.

A demokrácia az állami berendezkedés politikai formája. A szocialista demokrácia — proletárdiktatúra, a nép állama, mely a dolgozókat képviseli a csökkenő számban még meglevő ellenséges elemekkel és egyéb kártevőkkel szemben. A szocialista demokrácia arra van hivatva, hogy az ország lakosságának nagy többségét alkotó becsületes dolgozók igényeit fejezze ki, a liberalizmus viszont éppen a törpe kisebbségnek tesz engedményt. A liberalizmus nem túlhajtása a demokráciának, hanem ellentéte. A szocialista demokrácia kibontakoztatása egyszersmind harc a liberalizmus ellen. Határozottan fellépünk az olyan gyakorlat ellen, amely elvi engedményekhez vezet, megtűri a lazaságokat, szemet huny a hibák felett, vagy a szocialista humanizmusra és a demokráciára hivatkozva elnéző magatartást tanúsít azokkal szemben, akik kárt okoznak társadalmunknak.

A teljesebb demokrácia igényét csakis a nagyobb, szigorúbb szervezettség, a hatékonyabb centralizmus igényével párosítva tekintjük jogosnak.

A szocializmus alapjainak lerakásával kialakult új helyzetben nincs meg az összhang a demokrácia megvalósuló gyakorlata és követelménye között. Ezért különösen időszerű annak elemzése: mi gátolja, illetve mi segítheti elő a szocialista demokrácia hatékonyabb kibontakozását. Három nagy kérdéscsoport vetődik itt fel: a) a demokratikus jogokat megvalósító intézmények munkája; b) a különböző érdekeknek a szocializmus elvei szerint való egyeztetése; c) a tömegek közvetlen és hatékonyabb részvételének biztosítása a hatalom gyakorlásában. E tényezők természetesen egymástól is elválaszthatatlanok, egységet alkotnak.

Digitized by Google

a) A jelenlegi helyzetben az egyes intézmények: parlament, tanácsok, sok szempontból korszerűsítésre szorulnak. Az egyik legfontosabb tennivaló: az intézmények, szervek helyének, szerepének és hatáskörének pontosabb meghatározása, az ehhez kapcsolódó alapelvek kidolgozása, mert csak ez teszi lehetővé bizonyos tartalmi fejlődést szolgáló feladatok napirendre tűzését. Ugyancsak tanulmányozást érdemel az a kérdés is: hogyan tökéletesíthető választási rendszerünk, mert annak módja, körülményei fontos elemei a demokrácia szélesítésének, a tömegek aktivitása növelésének. A társadalomtudományok művelőitől azt várja a párt, hogy alkotóan dolgozzák ki a továbbfejlődés útját, szem előtt tartva, hogy a szocialista állami és társadalmi fejlődés elmélete nincs befejezve, nincs lezárva.

Ez természetesen hosszú időszakra szóló feladat, és nem terelheti el a figyelmet arról, hogy a meglevő keretekben is sok a kihasználatlan lehetőség. Nem volna helyes fetisizálni az intézményeket. A szervezeti változások eredményes előkészítése feltételezi a meglevő formák jobb kihasználását. A demokratizmus fejlesztésének lényege a tömegek aktivitásában, annak intenzitásában, hatékonyságában van.

b) A szocializmusban a dolgozók alapvető érdekei azonosak, közösek. A demokratikus centralizmus elve biztosítja, hogy az alapvető közös érdekek elsőbbségének érvényesítésével hangolják össze az általános és a helyi érdekeket, az egyes dolgozó osztályok és rétegek külön érdekeit is. A szocialista demokrácia csak az érdekek ilyen összehangolásával fejlődhet. A szocializmusban csak központosítást látó, régebbi hibás szemlélet maradványai ma elsősorban a helyi szempontok elhanyagolásában jelentkeznek. Az ilyen szemléleti móddal és gyakorlattal szemben növelnünk kell a helyi önállóságot, hangsúlyozva és megértetve, hogy nem létezhet szocialista demokrácia helyi sajátos érdekek és az ezeket érvényesítő — tehát a hatásköröket és jogokat törvényileg is pontosan rögzítő — önállóság nélkül.

Az ellenkező oldalú hibás felfogás a központosítás lebecsülése, a helyi érdekeknek az általános érdekek rovására való érvényesítése. Amikor bővítjük a helyi szervek hatáskörét, gyakran megesik, hogy a szűkebb vállalati, területi érdeket a társadalmi érdek fölé helyezik. Szerepet játszanak ebben a helytelen irányba ható ösztönzők is, általában gazdasági mechanizmusunk fonákjai, de ok az is, hogy a dolgozók és vezetők egy része nem érzi hibának, ha a saját vagy a vállalat érdekét az általános érdekkel szemben is érvényesíti.

Ezek a jelenségek a szocializmus egyik legnagyobb előnyétől

Digitized by Google

fosztanak meg bennünket. Egy-egy üzemen belül a kapitalizmusban is elérhető a szervezettség, a munka magas fokú hatékonysága. De ugyanez társadalmi méretekben ott nem valósítható meg, mert az egymástól elszigetelt termelő egységek érdekei szükségképpen keresztezik egymást. A szocializmusban ez lehetővé válik. Semmiképpen sem mondhatunk le erről az előnyről.

A helyi és a társadalmi érdek nem mindig és nem magától esik egybe. A különböző törekvések és érdekek összeegyeztetésében csakis az össztársadalmi érdekből indulhatunk ki. Az össztársadalmi érdek képviselője a párt és a munkáshatalom, a dolgozó nép állama. A párt vezető szerepe azt is jelenti, hogy megvalósulnak a nép igazi érdekei, ami a szocialista demokrácia legfőbb követelménye.

c) A demokrácia szélesítésének legfontosabb oldala: a tömegek fokozottabb bevonása a közügyek intézésébe.

A kapitalisták távol tartották a tömegeket ettől, az új társadalom felépítése viszont a tömegek dolgává válik. Itt — mint Lenin mondotta — az a kívánatos és feltétlenül szükséges, hogy mindenki értse az állam egészének ügyeit és részt vegyen azok intézésében. A dolgozók ezen keresztül értik meg gyorsabban és mélyebben pártunk politikáját, ez irányú tapasztalataik formálják leghatékonyabban tudatukat.

A dolgozók aktivitását igényelni, ösztönözni kell. Elősegítheti ezt a választott vezetők hatékonyabb ellenőrzése, beszámoltatása, a tömegek megfelelő tájékoztatása szóban, valamint a sajtó és a rádió útján. Az emberek csak akkor tudnak érdemben hozzászólni az egyes kérdések megoldásához, ha részletes, pontos ismereteik vannak. A megfelelő tájékoztatás arra ösztönzi a dolgozókat, az alsóbb szerveket, hogy javaslataikkal, gondolataikkal segítsék a vezetés munkáját. Nem indokolt a helyenként érvényesülő idegenkedés a részletes tájékoztatástól.

A mi körülményeink között a demokrácia nem korlátozódik a politikai intézményekre; szerepe egyre növekszik a gazdasági életben, az üzemekben, termelőszövetkezetekben stb. is. A szocialista demokrácia kiteljesedésének ez az egyik legszélesebb, legjelentősebb területe, mivel az emberek itt töltik idejük nagy részét, itt dolgoznak. A demokrácia érvényesülésének fő biztosítéka itt az, hogy a párt és az állam a tömegek érdekeinek megfelelően határozza meg a célokat. Ebben rendszerünk demokratizmusa fejeződik ki. A párt ugyanakkor nagy gondot fordít arra, hogy a dolgozók ellenőrizhessék a célok megvalósítását. A meglevő demokratikus szervezeti formák — üzemi értekezlet, termelési tanácskozás, termelőszövetkezeti közgyűlések, társadalmi és

Digitized by Google

pártszervezetek taggyűlései — nagy lehetőséget nyújtanak az emberek cselekvő részvételére a közügyek intézésében. E testületek munkájában azonban még sok a formális elem. Sokan — különösen a politikailag kevésbé iskolázottak — nem tudnak kellően élni a törvény adta lehetőségekkel.

Ennek egyik oka: a funkcionáriusok egy részében meglevő hibás szemléletmód. Az ügyünkön segíteni akaró becsületes dolgozók javaslatait, észrevételeit nem mindig hasznosítják. Az emberek sokszor azért nem bírálnak, mert személyes következményektől félnek; mert korábbi javaslataiknak nem volt foganatjuk; mert láthatatlan eszközökkel megkeserítik a kezdeményezők életét. Az ilyen magatartás mögött a tömegek lebecsülése, önteltség húzódik meg, s van benne bizonyos félelem is a demokratikus módszerek tényleges alkalmazásától. Mindebben az tükröződik, hogy sok vezető nem veszi komolyan, „szükséges rossznak" tartja a demokratikus eszközöket. E jelenség másik oka az, hogy a rendelkezésükre álló lehetőségek gyakran korlátozottak, a termelő munkásoknak nincs elegendő lehetőségük beleszólásra a tervezésbe és a termelés ellenőrzésébe. Az üzemi demokrácia kibontakoztatása a helyi hatáskörök ésszerű bővítését követeli meg. Ideológiai munkánk is járuljon hozzá ahhoz, hogy erősödjék, növekedjék rendszerünk demokratizmusa.

A MUNKÁSOSZTÁLY VEZETŐ SZEREPÉRŐL

a) A szocializmus teljes felépítésének fő társadalmi ereje a munkásosztály. Vezető szerepének erőteljes érvényesítése elengedhetetlen az építés minden területén. A marxista tanításoknak ezt az alapvető tételét a kommunista pártok évtizedes tapasztalata is alátámasztja. A munkásosztály vezető szerepe szocializmust építő társadalmunkban egyre erőteljesebben érvényesül. Ennek fő feltétele a párt vezetése, helyes politikája, és a munkáshatalom, a munkásosztály, a dolgozó tömegek érdekeit védelmező és érvényesítő szocialista állam. A munkásosztály vezető szerepe érvényesülésének biztosítéka társadalmunkban az is, hogy a vezető posztokon nagy számban dolgoznak a munkásosztály soraiból kikerült emberek, a munkásosztály fiai, és az, hogy a munkástömegek mind nagyobb mértékben vesznek részt társadalmunkban a szocialista építés fontos kérdéseinek megvitatásában, eldöntésében, az államügyek ellenőrzésében.

A milliókat átfogó tömegszervezetek és mozgalmak a párt vezetését, a munkásosztály alapvető érdekeit és céljait kifejező politika megvalósítására mozgósítanak, élesztik és szervezik a

Digitized by Google

termelési, közéleti, politikai aktivitást. A munkásosztály vezető szerepének értelmezése körül az utóbbi évek során sok vita volt. Ma is találkozunk e szerepet tagadó felfogással, azonban korszerűsített változatban, a régitől eltérő érveléssel.

Akad olyan szemlélet, amely a tudományos, technikai forradalomra, a vezető munka bonyolultságára hivatkozva „objektív", „szakszerűségi" okokból vonja kétségbe a munkásosztály társadalmi, politikai és ideológiai vezető szerepét. S vannak olyanok, akik e szerep érvényesülését a vezető posztokat betöltő munkáskáderek számarányával mérik. Végül találkozunk olyan nézettel is, amely a nemzeti egység erősödéséből, a dolgozó osztályok egymáshoz való közeledéséből jut arra a következtetésre, hogy idejétmúlt, nem érvényes már ez az elv. Szövetségi politikánk szektás magyarázói szerint „a párt feladta a munkásosztály vezető szerepét".

Erősödött-e, vagy gyengült a múlttal összevetve a munkásosztály vezető szerepe? E kérdést eldöntő legfontosabb ismérv: jobban vagy rosszabbul jut-e érvényre a munkásosztály politikája; eredményesebben, vagy hiányosabban valósul-e meg. Ha ebből a nézőpontból vizsgáljuk a dolgot, csak így válaszolhatunk: a társadalom vezetésében egészében véve félreérthetetlenül erősödött, megszilárdult a munkásosztály szerepe, akár a húsz évvel ezelőtti, akár az ellenforradalom körüli időt vesszük is összehasonlítási alapnak. Szembetűnően megnőtt a munkásosztály vezető szerepe a személyi kultusz időszakához viszonyítva, amikor az elkövetett hibák miatt meglazult a munkás-paraszt szövetség és gyengült a munkásosztály vezető szerepe is.

A munkásosztály ideológiája, a marxizmus—leninizmus a proletárdiktatúra első percétől kezdve a társadalom vezető ideológiája volt. A szocializmus alapjainak lerakása arról tanúskodik, hogy a nép egésze elfogadja, helyesli a szocialista építés fő céljait. Ez egyben a párt vezető szerepének erősödését is mutatja.

A munkásosztály vezető szerepe a kommunizmus építésének idején is nélkülözhetetlen feltétele eszméink győzelmének. S bár lényege azonos, megnyilvánulási formája és tartalma a történelmi helyzettől, a társadalmi körülményektől, az osztályok erőviszonyaitól függően változik.

b) A munkásosztály vezető szerepét főleg három feltétel befolyásolja: 1. milyen a munkásosztály ereje, összetétele, eszmei-politikai érettsége, 2. milyenek a többi osztályok, amelyeket a munkásosztály vezetni hivatott, 3. milyenek a történelmi, gazdasági, nemzetközi feltételek, s melyek a változás irányai. A korábbinál nagyobb figyelmet érdemelnek azok a sokrétű és

Digitized by Google

bonyolult folyamatok, melyek minden osztályban, de különösen a munkásosztályban az elmúlt húsz év alatt lejátszódtak, és kétségkívül kihatottak vezető szerepére is.

A legszembetűnőbb változás a munkásosztály nagyarányú megerősödése. A munkásosztály létszáma a háború előttinek mintegy kétszeresére nőtt, képzettsége és öntudata emelkedett, a szocializmus építésében sokoldalú tapasztalatot szerzett, ami nyilvánvalóan erősítette a társadalomban elfoglalt helyét és szerepét. A szakszerűség, a képzettség, a hozzáértés követelményei fokozódtak. S ezeknek a követelményeknek a munkásosztály tagjai és a munkásosztályból jött vezetők mindinkább megfelelnek. Áldozatos munkával, hősies erőfeszítésekkel sajátították el, tanulják meg a vezetés művészetét. A szakszerűség követelménye összefügg a szocializmus iránti hűség igényével. A régi és az új értelmiség képviselői a munkásosztályból jött vezetőkkel vállvetve dolgoznak a szocializmus építésén. Ez az összefogás a szocializmus, a munkásosztály nagy erejének bizonyítéka. A korábbi időszakokban a munkásosztály a maga oldalára vonta a polgári értelmiség legjobbjait. Ma már saját soraiból is egyre nagyobb számban neveli a szocializmus értelmiségét.

A felszabadulást követő években a munkásosztály tekintélyes része — a régi, tizenöt, húsz évvel ezelőtti munkások nagy része — fontos állami, társadalmi pozíciókba került, vagy saját üzemén belül változtatott helyet. Soraiból kerültek ki a párt- és tömegszervezetek vezetői, funkcionáriusai. Nem lehet ezt figyelmen kívül hagyva olyan álláspontra helyezkedni, mintha a munkásosztály vezető szerepéről szólva csakis a gép mellett dolgozó fizikai munkás jöhetne számításba, vagy azt gondolni, hogy ugyanaz a munkás, ha miniszteri vagy más vezető tisztségbe kerül, kevesebbet tesz a munkásosztály ügyéért. A munkásosztály soraiból kikerült vezetők nagyobb lehetőségekkel rendelkeznek ahhoz, hogy megvalósítsák a munkásosztály célját, tevékenységük nem gyengíti, hanem erősíti annak vezető szerepét. Ha ez nem így lenne, értelmetlenné válna egész fejlődésünk, hiszen a párt továbbra is — és mindig is — arra fog törekedni, hogy a munkások legjobbjait fontos helyekre állítsa.

Hibás és félrevezető nézet a munkásosztály vezető szerepének érvényesülését mechanikusan azzal mérni, hogy az irányító posztokon dolgozók hány százaléka volt korábban munkás vagy munkásszülőknek a gyermeke. Elmondhatjuk: mindenki a munkásosztály vezető szerepének érvényesítését segíti, aki a munkásosztály marxista—leninista pártjának politikáját elfogadja és megvalósításáért küzd, függetlenül attól, hogy milyen származású,

Digitized by Google

mely dolgozó osztály, vagy réteg tagja. Azt is szem előtt kell tartani, hogy a munkásosztály soraiból kikerült vezetők sincsenek eleve bebiztosítva az ellen, hogy elszakadjanak osztályuktól, kárt okozzanak a munkásosztály, a párt, a szocializmus ügyének.

c) Az elmúlt húsz év alatt megváltozott az ország arculata, leraktuk a szocializmus alapjait. Gyökeresen megváltozott a társadalom többi osztálya és rétege is; a tőkésosztály eltűnt, a parasztság a szocialista útra tért, az értelmiség átformálódott, s zömében a munkás- és a parasztosztályból regrutálódik.

A munkásosztály szövetségeseinek s az egész társadalomnak az arculatát a sajátjához hasonlóvá teszi. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a mezőgazdasági termelés gépesítésével, nagyüzemi jellegének kialakításával magasabb fokra emelkedett a munkás-paraszt szövetség. Az új termelőszövetkezeti parasztság összehasonlíthatatlanul „fejlettebb" szövetséges, mint volt kisárutermelő korában. A kialakuló szocialista parasztosztály a termelésben elfoglalt helyzetét, gondolkodását és főleg a szocializmus elfogadását tekintve, jelentősen közeledett a munkásosztályhoz. Hasonló a helyzet a társadalom többi rétegével.

A munkásosztálynak mint uralkodó osztálynak figyelembe kell vennie e nagy horderejű változásokat. Más eszközöket kell alkalmaznia szövetségi politikájának kialakításakor annak a munkásosztálynak, mely az alapvető célok elfogadásáért küzd, mint annak, mely megszilárdította hatalmát és ideológiájának lényeges pontjait elfogadta az egész nép. Ma nincsen szükség rohamra, ma nincsenek előtérben a proletárdiktatúra elnyomó funkciói. A szocialista forradalom küzdőtere ma a politika következetesebb, jobb megvalósítására, azaz az elmélyültebb, színvonalasabb, alaposabb, gondosabb, ésszerűbb munkára helyeződik át. Ma az ilyen hétköznapi tettek viszik előre a forradalom ügyét.

Küzdenünk kell az olyan nézetek ellen, amelyek elfeledkeznek arról, hogy társadalmunk még átmeneti állapotban van, s nem fejeződött be a szocializmus építése. A munkásosztály, a parasztság és a kispolgárság alapvető érdekei megegyeznek, de ugyanakkor sok mindenben még szükségszerűen eltérnek egymástól. A munkásosztálynak a szövetségeseivel kialakított politikájában is érvényesítenie kell érdekeit, éppen, mert azok alapvetően egybeesnek a nép többségének érdekeivel. A szövetségi politika ezért szövetség is, harc is, osztályharc is.

Az osztályharc sajátos formája az, amikor a munkásosztály — főleg gazdasági és ideológiai területen —, célkitűzéseiért küzdve fellép a szövetségeseinek sorában megmutatkozó és érdekeivel ellentétes törekvésekkel szemben.

Digitized by Google

Abból, hogy a nép többsége elfogadja ma a szocializmust, még távolról sem következik, hogy az ország minden egyes lakosa meggyőződéses marxista. Jelentős rétegek vallanak még nem marxista nézeteket, hat még a vallás, a nacionalizmus, az individualizmus. Nem gyengíti, hanem erősíti a politikai kérdésekben meglevő szövetséget az, hogy a munkásosztály következetesen küzd saját ideológiájának terjesztéséért, az érdekeivel nem egyező nézetek visszaszorításáért. Társadalmunkban ma is a munkásosztály a legkövetkezetesebb szocialista erő. A munkásosztály járt élen a hatalom kivívásáért és védelméért folytatott harcban. A munkásosztály szerezte a forradalmi küzdelmekben a legtöbb harci tapasztalatot, szocialista öntudata és szervezettsége a legmagasabb fokú a társadalom osztályai és rétegei között. A munkásosztályt egyértelműen a kommunizmus élharcosává teszik tapasztalatai, múltjának tanulságai és a társadalmi-gazdasági fejlődés törvényei által meghatározott jövője. Ezért a társadalom vezető osztálya marad a szocializmus teljes felépülése után az egyetemes népi államban is mindaddig, amíg a kommunizmus fel nem épül, az osztályok közötti határok el nem tűnnek.

A munkásosztály vezető szerepe csak akkor növekedhet megfelelően, ha ideológiai téren is érvényesíteni tudja azt. Fejlődésünk egész menetét befolyásolja: milyen gyorsan és mennyire eredményesen tudja a munkásosztály világnézetét a részleteiben is elfogadtatni a széles tömegekkel. Az egyetlen járható út: politikánk megértése és megértetése, az előttünk álló feladatok korszerű és alkotó megoldása, a velünk egyet nem értők türelmes meggyőzése ügyünk igazáról. Csak ez visz előre az ideológiai munkában és csakis ez növelheti a kívánt mértékben a munkásosztály vezető szerepét is.

III.

HARCUNK A KAPITALIZMUS KÁROS ESZMEI ÖRÖKSÉGE ELLEN

A kapitalizmus eszmei öröksége mai viszonyaink között főként a kispolgári ideológia mélyen gyökerező és széles körben fertőző hatásában él tovább.

A kispolgári ideológia sajátossága ma is, hogy látszólag közömbös a társadalmi fejlődés nagy kérdései iránt. A végbement változásokat társadalmunk új gazdasági és politikai rendjét elfogadja, illetve passzívan tudomásul veszi, ugyanakkor továbbra is megőrzi fenntartásait a forradalmi folyamat szükségszerű elemei-

Digitized by Google

vel: a proletárdiktatúrával, a munkásosztály és pártja vezető szerepével, a mezőgazdaság kollektivizálásával szemben. Ennél fontosabb, hogy kispolgári módon értelmezi társadalmunk mai valóságát, a kispolgári életformát és felfogást át akarja menteni a szocializmusba, és ennek érdekében a gazdasági és társadalmi rendszer liberalizálását szorgalmazza.

Minden olyan nézet, amely alkalmas a kispolgári individualizmus konzerválására, amely a társadalom és az egyén régi viszonyát fejezi ki, és figyelmen kívül hagyja a fejlődő szocialista közösség szükségleteit és lehetőségeit, kárt okoz a társadalomnak és az egyén életében is fájdalmas konfliktushoz vezet.

A kispolgári szemlélet egyik megnyilvánulása az apolitikusság és a közügyek iránti közömbösség. Még ma sem tűnt el teljesen az a régi gondolkodás és magatartásmód, amely bizalmatlanul és hitetlenül tekint a közélet új lehetőségeire, igyekszik távol maradni mindentől, ami szerinte túlmegy a szűken vett egyéni érdekeken, a magánéletet körülbástyázva, a közügyektől elzárva keresi az egyén érvényesülését és boldogságát. Az ilyen magatartás hívei rendszerint a politika viharaira és a közélet buktatóira hivatkoznak és arra, hogy ezzel szemben meg akarják őrizni „morális tisztaságukat".

Töredékeiben, maradványaiban még léteznek a kispolgárság gazdasági létfeltételei, bár lényegében megszüntettük a termelési eszközök magántulajdonát, államunk törvényekkel védelmezi a társadalom javait a harácsolókkal és az élősködőkkel szemben. Az individualizmus és élősködés azonban nem tűnik el önmagától, belekapaszkodik társadalmunk jelenlegi ellentmondásaiba. A kispolgáriság elleni eredményes harc alapja a szocialista viszonyok tökéletesítése, de az eszmei harcot is vállalnunk kell a kispolgári magatartás ellen. Ezt a feladatot nem lehet egyszerűen a törvénybe ütköző cselekedetek és egyes kirívó esetek leleplezésére korlátozni. Fontos, hogy a közvélemény szigorúan ítélje el az ilyen cselekedeteket, de ne tűrje meg az individualizmust és a közösség érdekeit sértő önzést akkor sem, amikor az nem ütközik törvényekbe.

A mai szocialista dolgozó osztályok és rétegek tagjainak többsége tegnap még a kispolgári rétegekhez tartozott, és a kispolgári gondolkodás a múltban még ennél nagyobb dolgozó tömegekre is hatott. A nyugati polgári-kispolgári életforma, szemlélet és divatok is hatnak, ébren tartják és táplálják a kispolgáriságot. Sajnos, ezt a nyugati hatást nemegyszer közvetítik a színházak és a mozik, a rádió és a televízió is. Ezek a nézők és hallgatók előtt az irodalomban és a zenében, vagy a filozófiai eszmékben

Digitized by Google

és a mindennapi életben gyakran a nyugaton éppen felkapott sekélyes divatokat tüntetik fel modernnek.

Magunkat csapnánk be, ha lebecsülnénk a hosszú időn keresztül meggyökeresedett kispolgári szemlélet és szokások szívósságát. Csak bonyolítja a helyzetet és nehezíti a munkát, hogy közvetve vagy közvetlenül a kispolgáriságot erősítették az ötvenes évek fejlődésének a cikcakkjai is: a „bal"- és jobboldali elhajlások, az ellenforradalom által keltett revizionista és nacionalista hullám. Pártunk politikája reálisan számol azzal, hogy széles társadalmi rétegek hosszú és bonyolult utat tesznek meg a kispolgári ideáloktól a szocializmus tudatos vállalásáig. Türelemmel és tapintattal vagyunk mindenki iránt, aki erre az útra lépett. De sohasem alkudhatunk meg azzal a kispolgári szemlélettel, amelyet útipoggyászként magukkal hoztak.

Az utóbbi időben azt tapasztaljuk, hogy sok helyen nem látják világosan tudományos világnézetünk terjesztésének feladatait, helyes módszereit akkor, amikor hazánkban az állam és az egyházak viszonyának további normalizálására került sor.

Hazánkban az állam kész továbbra is együttműködni az egyházakkal a társadalmi élet számos területén. A szocialista nemzeti összefogás keretében a kommunisták és a pártonkívüli materialisták együtt dolgoznak a hivőkkel. Állami és társadalmi szerveinkben és intézményeinkben együttműködünk egyházi személyekkel is. Továbbra is bíráljuk azonban az egyház képviselőinek politikai állásfoglalásait és tevékenységét, amikor az egész nép érdekeit kifejező politikánkkal ellentétes törekvéseket tükröznek. Fontos, hogy a kommunisták képesek legyenek a politikai együttműködést összeegyeztetni a tudományos világnézet következetes képviseletével és terjesztésével. Annál inkább, mert az egyházak is a politikai együttműködés mellett természetszerűleg a saját világnézetüket terjesztik.

A tudományos világnézet terjesztése csak akkor lehet eredményes, ha a vallás mai érveit cáfolja meg és ezekre marxista választ ad. Figyelembe kell venni, hogy a teológia, a hitvédelem komoly erőfeszítéseket tesz a modern tudomány és a vallás kiáltó ellentétének áthidalására, a vallás „korszerűsítésére", a tudományos materialista világnézet elleni harcra. Alkalmaznunk kell a felvilágosítás legváltozatosabb módszereit: a természet- és társadalomtudományi felvilágosítást, a valláskritikát, az előadásos propagandát, a marxista világnézet és az általános műveltség terjesztésének minden formáját.

A technikai és tudományos haladás szembetűnő eredményei,

Digitized by Google

összekapcsolódva a forradalmi mozgalmak kibontakozásával, a szocialista világrendszer létrejöttével, mind szembetűnőbben bizonyítják, hogy az ember képes birtokba venni, megismerni és a maga szolgálatába állítani a természet és a társadalom korábban vakon ható, „titokzatos" erőit, törvényszerűségeit. A vallástól való elfordulás önmagában még nem jelenti a marxizmus, a szocializmus felé való fordulást, nem eredményez tudományos materialista meggyőződést és aktív, társadalmi felelősségtudattól áthatott magatartást. Szocializmust építő társadalmunkban kedvezőek a körülmények ahhoz, hogy a vallástól való eltávolodás ne rekedjen meg a világnézeti közömbösségnél, hogy a korábbi hívő, aki tekintetét a „túlvilágra" vetette, saját társadalmi létének tudatos alakítójává váljon. Mégpedig közösségi emberré, aki bekapcsolódik a szocializmus építésének tervszerű folyamatába, tudatosan alakítja valóságát. Ezért is fontos a szocialista humanizmusnak, a szocializmus új erkölcsének terjesztése, felfogásának korszerű szembeállítása a vallásos felfogással és erkölcsiséggel.

A vallásosságot évezredeken keresztül táplálta, életben tartotta a kizsákmányolás kíméletlen társadalmi rendszere, a dolgozó ember kiszolgáltatottsága a rajta uralkodó és számára kiismerhetetlen társadalmi és természeti erőknek. Ezért a vallásosság társadalmi gyökereinek kiirtásában a legfontosabb a kizsákmányolás megszüntetése. Ez önmagában még kevés azonban ahhoz, hogy az emberek teljesen megszabaduljanak a titokzatosnak vélt erőknek való kiszolgáltatottság érzésétől.

A vallásosság csak az ember társadalmi és egyéni életéről való sokoldalú gondoskodással, a társadalom részéről megnyilvánuló segítőkészséggel, az embernek a szocialista kollektívába, a szocializmus építésébe, a közéleti tevékenységbe való bevonásával küzdhető le. Hiszen a hívő emberek többsége nem valamiféle elméleti megfontolásból vallásos, hanem azért, mert egyéni életkörülményei, családi neveltetése, a gond, a testi vagy lelki szenvedés, a tudatlanság, a régi szokások hatása alól nem tudja kivonni magát, mert lelki vigaszt fél felfedezni a vallásos hitben. Csak a széles körű társadalmi tevékenységnek a konkrét tudományos felvilágosítással való összekapcsolása révén érthetjük el, hogy a vallásos ideológia elleni harcunk ne rekedjen meg a vallástól már amúgy is eltávolodott emberek körénél, hanem megtalálja az utat, a felvilágosítás meggyőző érveit és eszközeit a hívőkhöz is. Ezért kell szembeszállnunk a vallás elleni harc kapcsán tapasztalható szektás türelmetlenséggel és elvtelen opportunizmussal is.

Digitized by Google

ERŐSÍTSÜK A SZOCIALISTA HAZAFISÁGOT ÉS NEMZETKÖZISÉGET!

A második világháborút követő időszakban a nemzeti mozgalmak és a nacionalista ideológia problémái bonyolultabban és több vonatkozásban új módon jelentek meg a társadalmi, a politikai és az ideológiai küzdelmekben.

A szocializmus világrendszerré vált, és ezzel — a történelemben először — gyakorlati feladat lett az önálló szocialista országok új típusú kapcsolatainak, internacionalista együttműködésének kiépítése és fejlesztése. A nemzeti felszabadító, antiimperialista küzdelembe százmilliók kapcsolódtak be, ez a küzdelem átfogja Ázsia, Afrika és Latin-Amerika térségeit. Az imperialista gyarmatbirodalmak helyét önálló államok sora foglalja el, és ezek rendületlenül harcolnak függetlenségükért és fölemelkedésükért. Az imperializmus egyfelől szembeszegül a volt gyarmati és függő országok antiimperialista nacionalizmusával, másfelől — a szocialista országoknak, a szocialista világközösségnek a fellazítására törekedve — éppen a nacionalizmusra épít.

A nacionalista mozgalmak és a nacionalista ideológia tehát bonyolult jelenségek: szerepük és jelentőségük a történelmi harcoknak, a változó társadalmi és osztályviszonyoknak, a politikai helyzetnek, a nemzetközi helyzetnek a függvénye. Megítélésükben az a szerep a fő mércénk, amelyet a társadalmi haladásért vívott harcokban, az osztályküzdelmekben töltenek be. Ez határozza meg a marxizmusnak, a kommunista pártoknak velük kapcsolatos álláspontját is. A nemzetközi kommunista mozgalom, a marxizmus—leninizmus állandóan fejlődő elmélete és gyakorlata megvilágítja a nemzeti demokratikus, az antiimperialista és a szocialista küzdelmek dialektikáját, egymáshoz való viszonyát a világforradalmi folyamatban.

A hazánkban végbement szocialista átalakulás lényegében megszüntette a nacionalizmus társadalmi alapját. A burzsoáziát felszámoltuk, a kispolgárság zöme a szocialista útra lépett. De ezzel még korántsem szűnt meg a nacionalista ideológia hatása: időnként föl-fölélénkül, változó formákban újra meg újra jelentkezik.

A szocialista hazafiság mindenekelőtt népünk szocialista vívmányainak, forradalmi alkotótetteinek, ezek nemzeti és nemzetközi jelentőségének a tudatából táplálkozik. Arra irányul, hogy munkánk — a politikai, gazdasági és kulturális eredmények révén — a magyar dolgozókat a kommunizmus magaslataihoz közelítse, a szocializmus, a béke és a haladás nemzetközi erőit gyarapítsa. Ez a hazafiság eggyéforrt az internacionalizmussal, azzal a

Digitized by Google

meggyőződéssel, hogy a nemzetközi munkásosztály minden sikere a mi erőinket is gyarapítja, hogy a szocializmus jövője hazánkban elválaszthatatlan a szocialista országok, a nemzetközi szocialista és demokratikus küzdelmek fejlődésétől.

A nemzetközi proletariátus, a világ dolgozói ma már a szocialista világrendszerben megvalósulni látják forradalmi céljaikat. Ezért óvják és erősítik a szocialista világrendszer egységét. Ma már az egész szocialista világrendszerhez való viszony a proletár internacionalizmus mércéje. A Szovjetunióhoz való viszony ilyen körülmények között is alapkérdés maradt. Hazánkban, amely 1919-ben elsőként követte a szocialista forradalom példáját, mély gyökerei vannak a Szovjetunió iránti baráti érzelmeknek. A haladás és a szovjetellenesség nem egyeztethető össze, mert a Szovjetunió a kommunizmust építő nagyhatalom, a haladás úttörője, a béke fő védelmezője. Aki a Szovjetunió ellen fordul, az egész emberiség érdekeivel szegül szembe.

A szocialista hazafiság kialakításában bátran támaszkodhatunk a néptömegek mélyen gyökerező nemzeti érzésére, a szülőföld iránti szeretetére, hiszen ez a nép történelmi harcainak és kultúrájának demokratikus forradalmi hagyományaiból táplálkozik. Persze, ezeket a hagyományokat meg kell tisztítanunk a hozzájuk tapadó reakciós vonásoktól. A kommunistáktól, a marxizmus—leninizmustól idegen a nemzeti nihilizmus. A kommunisták hazafiak, szeretik hazájukat, hűek népükhöz, élharcosai voltak és maradtak a nemzeti függetlenségnek. Elevenen él bennük a jogos nemzeti büszkeség, de a hazafiságot mindig élesen megkülönböztetik a nacionalizmustól.

Téves az a felfogás, amely a szocialista hazafiságban a szocialista tudatnak csupán visszafelé néző, a történelmi múltba forduló oldalát látja; a nacionalizmus elleni harc sikerének egyik föltétele éppen az, hogy a kommunisták a néptömegek nemzeti érzéseit, a demokratikus jellegű hazafiságot szocialista hazafiságggá fejlesszék, sokoldalúan mutassák meg, hogy ma az egyetlen igazán nemzeti politika: a szocializmus építése.

A szocialista országok népei szuverén államok keretében járják a kommunizmus felé vezető közös utat: a szocialista világrendszer önálló, egyenjogú szocialista államok közössége. Ezeknek az államoknak a történelmi útja, társadalmi, gazdasági és kulturális fejlettsége és forradalmi tapasztalatai eltérőek, ez pedig — természetesen — bizonyos ellentmondásoknak is forrása. A szocialista államok új típusú kapcsolatainak kialakítása, fejlesztése tehát nem megy nehézségek, problémák nélkül. Ha azonban a marxizmus—leninizmus közös, nemzetközi érvényű eszméi vezetnek ben-

Digitized by Google

nünket, az alapvetően közös érdekek és azonos célok alapján sikerrel leküzdhetők az átmeneti nehézségek és részleges ellentmondások.

Az imperializmussal szemben közösen kivívott és védelmezett nemzeti függetlenség teremtette meg az alapot ahhoz, hogy kialakuljon a szocialista országok magasabb rendű, internacionalista szellemű együttműködése. A szocialista államok szuverenitásának is ezeknek az országoknak az összefogása és egysége a legfőbb biztosítéka. A szocialista országok önállósága, szuverenitása és egymásrautaltsága, internacionalista egysége és együttműködése egymástól elválaszthatatlan. Nemzeti függetlenségünk, szuverenitásunk biztosítéka éppen az, hogy nem vagyunk semlegesek a két világrendszer küzdelmében, a haladás és a reakció harcában, hogy a Varsói Szerződés és a KGST tagállamai közé, a szocialista népek családjába tartozunk.

A szocialista országok fejlődésének és egységének fontos tényezője a szocialista gazdasági világrendszer építése és erősítése. Parancsolóan előírja ezt a termelőerők fejlődése: csak nemzetközileg összehangoltan hasznosíthatjuk hatékonyan népgazdasági erőforrásainkat, csak így fokozhatjuk gyors ütemben a munka termelékenységét és emelhetjük a dolgozók életszínvonalát, csak így nyerhetünk tért a kapitalizmussal folyó gazdasági versenyben. A nemzetközi gazdasági együttműködés fejlesztése közben sokféle ellentmondást és nehézséget kell leküzdenünk. A szocialista országok a gazdasági fejlettségnek más-más szintjén vannak, nyersanyagbázisuk és történelmileg kialakult termelési struktúrájuk nem egyforma, és sokban magán viseli a múlt negatív örökségét. A magyar népgazdaság nyersanyag- és energiabázisa szűkös, ezért széles körű külkereskedelem, nemzetközi munkamegosztás és együttműködés nélkül nem fejlődhetünk. Saját erőforrásainkat is csak a nemzetközi szocialista gazdasági együttműködés keretei között, tervszerűen ahhoz igazodva aknázhatjuk ki eredményesen. Persze a szocialista országok gazdasági együttműködésében természetszerűleg adódnak részleges és átmeneti érdekellentétek, nehézségek is, hiszen járatlan úton haladva alakítjuk ki az együttműködés legkedvezőbb formáit és módszereit. Az alapvető közös érdekekre támaszkodva azonban meg lehet találni a kölcsönösen kedvező megoldásokat.

A kapitalizmustól a szocialista országok terhes eszmei örökséget is kaptak: a más nemzetek iránti bizalmatlanságot, a nemzeti előítéleteket. A nacionalizmus a szocialista országokban a csakugyan előforduló ellentmondásokba és az évszázadok óta meglevő — gyakran tudatosan terjesztett — téveszmékbe és mélyre ivó-

Digitized by Google

dott érzelmekbe kapaszkodik. A szocialista országok dolgozó népei megszabadultak a kizsákmányolástól, megszüntették a kapitalista és a nagybirtokos osztályokat, amelyek — önző osztályérdekeik védelmében — a dolgozók osztálytudatának elhomályosítása és nemzetközi összefogásuk megakadályozása végett buzgón élesztgették a nacionalizmus, a sovinizmus, a faji gyűlölködés lángját. A szocialista országok népei és vezetőik, a kommunista pártok gyakorlati tevékenységükkel és a nacionalizmus ellen vívott eszmei harcukkal a szocialista nemzetek közeledését szolgálják, e közeledés történelmileg szükségszerű folyamatának szereznek érvényt. A Szovjetunió adta az első nagyszerű történelmi példát arra, hogy miként valósítható meg a szocializmust építő népek önkéntes egyesülése az önrendelkezési jog, a nemzeti formájú szocialista művelődés szabad kifejlesztése, a kölcsönös segítség és tisztelet alapján. Pártunk azt tartja, hogy a múltból örökölt nemzeti önzést és előítéleteket csak akkor küzdhetjük le, ha — Lenin útmutatását követve — minden ország elsősorban a saját nacionalizmusával birkózik meg. A szocialista országok politikai és eszmei egysége, gazdasági együttműködése, kulturális kapcsolatai és állampolgáraik kölcsönös, tömeges látogatásainak kiterjesztése a proletár internacionalizmust erősíti, segíti.

A nacionalizmus hazánkban a legtömegesebben ható, a szocializmus fejlődését veszélyeztető ideológia. Ez az ideológia egyik fő eleme és kötőanyaga a kispolgári és polgári antimarxista áramlatoknak. Az imperialisták is főként a nacionalizmushoz fűzik azt a reményüket, hogy sikerül megbontani a nemzetközi kommunista mozgalom egységét és fellazítani a szocialista országok közösségét. A nacionalista ideológia pedig alkalmazkodik a helyi adottságokhoz, és különféle formákban újra meg újra felbukkan.

A nacionalizmussal gyakran együtt járnak a „harmadikutasság" különféle változatai. Ezeket az jellemzi, hogy elutasítják az osztályharcot, semlegességet követelnek a két világrendszer — a szocializmus és a kapitalizmus — küzdelmében, e kettőt megpróbálják valamiféle kispolgári demokráciában összevegyíteni, és a békés egymás mellett élés elvét kiterjesztik az ideológiák területére. Nemegyszer szembetaláljuk magunkat a harmadikutasság „népies" és egyéb — például a kozmopolitizmusból táplálkozó „urbánus" — változataival is. Ezek az ideológiák azonban elvesztették társadalmi alapjukat, a kistulajdonos parasztságot, és foszladozóban van a városi kispolgárság rétege is. Egyébként sem békülhetünk meg velük, mert a nemzetközi és a hazai osztályharcban a szemben álló erők összebékítésének kísérlete vagy a semlegesség, a középen állás — visszafelé, a kapitalizmushoz ve-

Digitized by Google

zet, és mert ezek az ideológiák a szocialista építésnek minden országban közös legfőbb tartalma ellen irányulnak, az ellen, amit a marxizmus tudományosan feltár és népünk a gyakorlatban is valóra vált.

A tapasztalat és az elméleti megfontolás egyaránt azt bizonyítja, hogy a nacionalizmus Magyarországon a szocializmus ellen, a szocialista országok összefogása ellen irányul, tehát egyértelműen reakciós, ellenséges ideológia. Mit sem változtat ezen az, hogy a szocializmus őszinte hívei, a párt alapvető céljait elfogadó és értük önzetlenül dolgozó emberek körében szintén találkozunk olyan nacionalista nézetekkel, előítéletekkel, hangulatokkal, amelyek ellentétesek saját felfogásuk és törekvéseik lényegével. A nacionalizmus a vélt vagy valóságos nemzeti érdekeket szembeállítja a társadalmi haladás nemzetközi érdekeivel, elveti a szocialista építés törvényszerűségeit, és nemzeti fölemelkedésünk alapvető feltétele, a szocialista országok internacionalista egysége ellen irányul.

A magyar nép, amely sorsának tudatos alakítója lett, kizsákmányolás nélküli társadalmat teremt és felvirágoztatja hazáját, mindinkább meggyőződve arról, hogy csak a társadalmi haladásért és a békéért küzdő erőkkel együtt, velük egységben küzdhet sikerrel a nemzetközi imperializmus ellen és saját jövőjéért. Erősödik benne a szocializmust építő népek érdekközösségének, egymásrautaltságának tudata, s fokozódik szocialista hazafisága és internacionalizmusa, a szocialista építésnek ez a nagy erőforrása.

IV.

A TUDOMÁNY, A KULTÚRA ÉS AZ OKTATÁS NÉHÁNY IDEOLÓGIAI KÉRDÉSÉRŐL

A szocializmus teljes fölépítése olyan szellemi fejlődést jelent, amelyben a marxizmus—leninizmus legyőzi a polgári és a kispolgári ideológiát, a párt befolyása mindinkább áthatja az egész tudományos és kulturális életet, s amelynek elevenségét és sokszínűségét nem a különféle ideológiai áramlatok teremtik meg, hanem a marxizmus világnézete alapján alkotó tudósok szerteágazó kutatásai, a szocialista realizmust vállaló művészek sokféle ábrázolási módja, tematikája és stílusa, a szocializmus ügyéért dolgozó nép művelődésének sokrétűsége és változatossága.

Digitized by Google

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK MŰVELÉSE ÉS AZ IDEOLÓGIAI HARC

A VIII. pártkongresszus arra hívta fel a társadalomtudományok művelőit, hogy segítsék a szocialista építés tapasztalatainak elméleti általánosítását, a fejlődés távlatainak tudományos megvilágítását, az antimarxista ideológia elleni harcot, a pártosság lenini eszméinek védelmét és érvényesítését.

A társadalomtudományokban azóta is sikeres harc folyik a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásáért, a dogmatikus és a revizionista nézetek ellen. Örvendetes jelenség, hogy az elmúlt években a magyar történet- és irodalomtörténet-írás művelői nagy összefoglaló munkák írására vállalkoztak. A közgazdaságtudományi kutatások segítettek feltárni a népgazdaság tervezési és irányítási rendszerének, továbbá a szocialista mezőgazdaságnak számos fontos problémáját. Olyan tudományágakban is, amelyekben még nem születtek nagy, összefoglaló munkák — mint például a filozófiában —, megnövekedett a publikációk száma, és jelenleg is sokirányú kutatómunka folyik. Ha egyelőre szerény keretek között is, de megindultak a szociológiai kutatások a mai társadalmi valóság mélyebb megismerésére. A társadalomtudományok munkásai körében fokozódott az érdeklődés a közelmúlt és a jelen problémáink feldolgozása, a szocialista valóság kutatása iránt. Ez tükröződik a közzétett tanulmányokban és monográfiákban. Ezek az eredmények az ideológiai harc kibontakoztatásához is kedvezőbb föltételeket teremtettek, és segítették a népművelést.

A társadalomtudományok művelői továbbra is adósak a munkásosztály élcsapata, az MSZMP harci tapasztalatainak átfogó elemzésével, általánosításával. Elméleti és történeti vizsgálódásra várnak olyan tapasztalataink, mint a marxizmusnak a mindennapi munkánkban való alkalmazása, az elmélet és a gyakorlat összekapcsolása, a kétfrontos harc, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a demokratikus centralizmus érvényre juttatása. A marxista közgazdaságtanban különösen sürgős feladat a szocializmus politikai gazdaságtanának fejlesztése, ezen belül is elsősorban a népgazdaság tervszerű irányításával összefüggő problémáknak a kidolgozása. A filozófia területén kivált a szocialista társadalmi átalakulás és a tudományok legújabb fejlődése vár filozófiai általánosításra, de ugyancsak fontos teendő a szocialista művészet esztétikai törvényszerűségeinek vizsgálata és a szocialista erkölcs problémáinak feldolgozása.

Digitized by Google

A társadalomtudományok egészséges fejlődését még mindig gátolják a dogmatikus szemlélet maradványai, az élettől elszakadt sematizmus, sőt kísérletek történtek a párttól jogosan bírált revizionista társadalmi és politikai nézeteknek az igazolására és terjesztésére is.

A revizionista nézetek bírálatáról akkor sem mondhatunk le, ha azok egyébként a maguk területén jelentős tudósok műveiben bukkannak is fel. A párt 1956 után ismételten — dokumentumaiban is — kezdeményezte a tudományokban, a filozófia és az esztétika területén jelentkező revizionista nézeteknek a kritikáját, és határozottan szembeszállt ezekkel a nézetekkel. Kritikai álláspontja ma is jogos. A párt helyteleníti azt a téves elgondolást, hogy a személyi kultusz deformálta a szocializmus egész rendszerét, és hogy a marxista elmélet évtizedeken át nem fejlődött. Szembefordul azzal a hamis felfogással, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomnak és a marxista elméletnek ma is a személyi kultusz elleni harc a fő feladata.

A XX. kongresszus után a kommunista pártok nagy többsége elutasította a személyi kultuszt, lényegében megtörtént a marxista elmélet helyzetének kritikai elemzése és megszüntették azokat a lényeges gyakorlati és elméleti torzításokat, amelyek a személyi kultuszból és a dogmatizmusból eredtek. Nem tudunk azonban előrehaladni, ha nem folytatjuk tovább ezt a harcot, és ha utat engedünk azoknak a törekvéseknek, amelyek a dogmatizmus kritikája címén elvetik a marxista elmélet valóságos eredményeit. A marxista elmélet az elmúlt negyven évben, ha ellentmondásosan is, de fejlődött, és különösen a személyi kultusz bírálata után jelentős eredményekkel gazdagodott.

Az új kérdések hosszú sora vár feldolgozásra. A marxizmus elméleti alapot és módszert ad e problémák kutatásához és megoldásához, mert nem a kérdőjelek halmaza, nem hipotézisek gyűjteménye, hanem tudományos törvényeknek a rendszere, a gyakorlatban ellenőrzött és a gyakorlatból táplálkozó elmélet.

Kevés a társadalmi, a politikai és az ideológiai folyamatok időszerű problémáit elemző könyv és tanulmány. A történettudományban, a közgazdaságtudományban, a filozófiában és az esztétikában fontos viták folynak. Ezekben a tudomány fejlődését előmozdító vitákban azonban téves felfogások is teret kaptak, olyanok, amelyek a marxizmus révén már korábban megoldott kérdésekben újítanak fel régi hibákat, polgári nézeteket. A munkásmozgalom történetében meg kellett szüntetni a szociáldemokrácia történeti megítélésében elkövetett szektás, dogmatikus hibákat, az azonban megengedhetetlen, hogy némelyek fölelevenítsék a szo-

Digitized by Google

ciáldemokrata történelemfelfogást, megszépítsék és így meghamisítsák a jobboldali szociáldemokrácia történelmi szerepét.

Örvendetes, hogy hazánkban is megindultak a szociológiai kutatások. A szociológiai témájú írásokban azonban sok az elvont okoskodás, és ez gyakran a polgári szociológia kétes értékű vívmányainak kritikátlan átvételével és népszerűsítésével párosul. Előfordul az is, hogy bonyolult társadalmi jelenségek felületes és egyoldalú ábrázolását akarják „szociológiaként" elfogadtatni és hitelesíteni. Egyik-másik folyóiratunk szociográfiai jellegű riportjai, kisebb-nagyobb — publicisztikai hangvételű — írások gyakran az élet torz jelenségeit olvasztják össze távlattalan, elriasztó képpé. Az ilyen művek görbe tükrében nem a társadalmi valóság, hanem a szerző felelőtlensége és zavaros pesszimizmusa jelenik meg előttünk.

A szocializmus előrehaladása, a marxista eszmék hódítása arra kényszeríti a kapitalizmust védelmező polgári ideológusokat, hogy a változó helyzethez igazodó formákat és érveket keressenek maguknak. Az elmélet területén akkor sem békülhetünk meg a polgári eszmeáramlatokkal, ha hiveik vagy megalkotóik a tőkés országokban antiimperialista követelések mellett szállnak síkra, ha személyes szándékaikban vonzódnak is a szocializmushoz, és ha kísérletet tesznek is arra, hogy a polgári ideológia egyik-másik változatát „egyesítsék" a marxizmussal.

Azok, akik azt hiszik, hogy a marxizmus érvénye vitássá vált, a polgári ideológia „modern" termékeihez menekülnek, és divatot teremtenek belőlük. A szocialista építés előrehaladott szakaszában elsősorban azok a polgári eszmeáramlatok hatnak Magyarországon, amelyeknek a kapitalizmust védő tartalma nem szembeszökő, antimarxizmusa nem közvetlen és nyílt.

A természettudományok rohamos fejlődése sok új filozófiai problémát vet föl, ugyanakkor ezekben a kérdésekben nemzetközi ideológiai harc is folyik. Éppen ezért fejlesztjük a marxista filozófiatudománynak és a természettudományoknak a szövetségét. A természettudományok filozófiai problémáinak megoldása körül zajló vitákban általános elv, hogy a marxisták különbséget tesznek az idealista filozófiai elgondolások és a természettudományos elméletek objektív tartalma között.

Régebben a dogmatizmus hatására a marxisták többnyire elmulasztották a polgári közgazdászok, filozófusok, szociológusok és történészek műveinek kritikai tanulmányozását, a bennük összegyűjtött tényeknek egyrészt megrostálását, másrészt megismerését és felhasználását. A marxista tudományt most már nem húzza le

Digitized by Google

a személyi kultusz nehezéke. A polgári irányzatok kritikája a bírált felfogások ismeretén, tüzetes tanulmányozásán alapuljon, a polgári áramlatokkal állítsuk szembe a mi tudományos elméletünket, a munkásosztály világnézetét.

Az alkotómunkától ezen a területen sem választható el a népművelés feladata: a tudomány új eredményeinek terjesztése olyan munka, amely nagymértékben hozzájárul a közműveltség színvonalának emeléséhez, a tudományos világnézet terjedéséhez, és ezért méltán megérdemli a társadalom megbecsülését.

AZ IFJÚSÁG SZOCIALISTA NEVELÉSÉRŐL

Ifjúságunk szemléletét és magatartását már főleg a szocializmus élménye alakítja. A fiatalok többségükben tevékenyen és tudatosan munkálkodnak a szocializmus építésén. A szocialista brigádok mozgalmában nagy számban vesznek részt ifjúsági brigádok és általában fiatalok. A szocialista nagyüzemi mezőgazdaságban is fontos szerepük van a fiataloknak. Az egyetemeken és a főiskolákon új értelmiségi nemzedék nevelkedik, amely már a mi társadalmunk értelmisége. De az ifjúság gondolkodására még a polgári ideológia is hat.

A megfelelő élettapasztalatok és ideológiai tudatosság híján a fiatal nemzedék sokszor vértezetlen a tetszetős formákban jelentkező, magukat modernnek álcázó, valójában azonban a kispolgári életformát és szemléletet tükröző eszmékkel és divatokkal szemben. Ezek részben hazai forrásokból táplálkoznak, részben a kapitalista világból szüremkednek át. A fiatal nemzedéket jobban föl kell készíteni azokra az ellentmondásokra és nehézségekre, amelyek reá az életben várnak. Ehhez az iskolák világnézeti nevelését is meg kell javítani.

Ideológiai munkánknak egyik fontos feladata az ifjúság szocialista szellemű nevelése. A szocializmus győzelme a legnemesebb és a legfölemelőbb cél, amelyet az emberiség — történelme során — valaha is maga elé tűzött. Eszményeinkkel arra neveljük a fiatalokat, hogy minden erejüket latba vetve dolgozzanak az új társadalom győzelméért. A szocialista eszme hirdetése nem annyit jelent, hogy szépítve tüntetjük föl társadalmunk jelenlegi helyzetét és egyszerűsítve mutatjuk be a szocializmus győzelméhez vezető utat. Az ilyen egyszerűsítés csak kárt okozna. A valóságnak és az illúzióknak, ábrándoknak az összeütközése hitetlenséget kelt, táplálja a cinizmust, és segíti a polgári nézetek terjedését. Arról azonban semmiképp sem mondhatunk le, hogy bátran

Digitized by Google

hirdessük szocialista eszményeinket és leleplezzük a tőkés országok társadalmi rendjének fekélyeit.

Az ifjúságnak nincsenek személyes élményeik a kapitalista Magyarországról, és sokszor idealizált kép él bennük a mai kapitalizmusról is. Éppen ezért az ifjúság nevelésében nagyon is fontos az, hogy fiataljainkat a valóságnak megfelelően ismertessük meg azokkal a változásokkal, amelyek népünk életében az elmúlt húsz év alatt végbementek. Mert akár a régi Magyarországéval, akár a mai tőkés világéval hasonlítjuk össze társadalmi rendünket, van mire büszkének lennünk!

Felsőoktatási intézményeinkben másfél évtizede folyik a marxizmus—leninizmus oktatása. Fiatal szakembereink ideológiai felkészültsége azt mutatja, hogy sok helyütt jó eredménnyel oldják meg ezt a feladatot. Mégis jórészt az egyetemi és főiskolai nevelőmunka gyengeségeiben kell keresnünk annak okát, hogy ifjúságunk egy része közömbös a világnézeti kérdések iránt, és polgári hatások alá kerül. Az ifjúság szívesen vitatkozik társadalmi, ideológiai és erkölcsi kérdésekről. „Kényes" problémákat nem ismer, gondolatait, kételyeit bátran elmondja. Kérdéseire azonban éppen a világnézeti nevelőmunka hiányosságai miatt sem mindig kap meggyőző választ. Az egyetemi marxista—leninista oktatás ugyancsak nem kapcsolódik kellőképpen a ma kérdéseihez.

Az elmúlt évek tapasztalatai alapján marxista oktatásunkban a gazdasági és társadalmi életünk, fejlődésünk fölvetette kérdéseknek elvi alapon való megvitatását és megmagyarázását erősítenünk kell, fokozottabban figyelembe kell vennünk a felsőoktatási intézmények helyi, sajátos jellegét és a szakmák világnézeti problémáit.

AZ IRODALOM ÉS A MŰVÉSZETEK IDEOLÓGIAI PROBLÉMÁI

A szocialista társadalomban megnövekedett az irodalomnak és a művészeteknek tudatformáló szerepe. A művelődési forradalom eredményeképpen széles körű művelt közönség alakult ki, amely érdeklődéssel fogadja az új alkotásokat. Ez a nagyarányú kulturális átalakulás maga után vonta az irodalom és a művészetek társadalmi felelősségének megnövekedését is. Íróink és művészeink közül sokan megértették ezt a változást, és műveik már a szocialista irodalom és művészet gyarapodásáról tanúskodnak.

Számos írónk szocialista módon közelíti meg életünk bonyolult kérdéseit és művészi hitelességgel eleveníti meg őket. Az idősebb

Digitized by Google

— haladó szellemű és kommunista — alkotók mellett fiatal prózaírók és költők tüntek föl, akik szenvedélyesen keresik az egyén és a társadalom közti szocialista viszony ábrázolásának útjait. A szocialista valóság azokra az írókra is hatott, akik ugyan nem marxisták, de érdeklődéssel és felelősségtudattal fordulnak a mai társadalmi valóság felé.

Az eredmények nemcsak az irodalomban mutatkoznak. Az utóbbi években néhány kiemelkedő filmalkotás született az elmúlt húsz év történelméről. Képzőművészetünkben fejlődést tapasztalunk a szobrászatban s főleg a grafikában és az iparművészetben. Zenekultúránk tovább gyarapodott, és különösen figyelemre méltó a magyar opera fejlődése.

A sikeres alkotások azt bizonyítják, hogy az irodalom és a művészet ma sokkal szorosabban hozzákapcsolódik a társadalom életéhez, mint bármikor a felszabadulás óta, és olyan értékeket hoz létre, amelyek nagymértékben gazdagítják népünk műveltségét, s hozzájárulnak a szocialista ember sokoldalú neveléséhez. Helytelen lenne, ha erről az egészséges fejlődésről a gyenge, eszmeileg hibás munkák elterelnék a figyelmünket.

Egyik-másik írónk és művészünk — jóhiszeműen keresve az újat — olyan műveket alkot, amelyek eltávolodnak a szocializmus eszméitől. Akadnak olyanok is, akik nem ismerik fel a társadalom valóságos mozgását s ebben a művészi alkotás szerepét, könnyen kétségbe esnek életünk hibáinak és fonákságainak láttán, polgári és kispolgári nézetek hatása alá kerülnek. Végül némelyek saját régi polgári vagy kispolgári nézeteiket elevenítik föl. Ez az egyik oka annak, hogy a szocializmustól távol álló jelenségek is fölerősödnek irodalmunkban és művészetünkben. Sajnos, kiadóink, színházaink, filmstúdióink és más kulturális intézményeink, a sajtó, a rádió és a televízió sokszor tűrhetetlen engedékenységet tanúsítanak irántuk.

A való élet témái ugyan tért hódítanak az irodalomban és más művészeti ágakban, de ez gyakran a valóság leszűkített felfogásával párosul. Az ábrázolt konfliktusok színterét és jellegét nagymértékben az értelmiségi életforma és problémavilág határozza meg. Ez a beszűkülés és a társadalmi valóságnak hiányos vagy felszínes ismerete magyarázza, hogy az írók és a művészek csak ritkán ábrázolják azt a küzdelmet, amelyet a dolgozó tömegek, munkások és parasztok vívnak társadalmi és egyéni problémáikkal. Ezzel a szűk szemlélettel függ össze az is, hogy: sok műben a valóság sötéten és torzan fest.

Digitized by Google

Gyakori jelenség az is, hogy mai téma ürügyén életünknek csak negatív vagy perifériku̇s vonásait, torz és káros tüneteit ábrázolják. Több folyóiratunk hasábjain — például a Kortársban és az Új Írásban — elszaporodtak a tört gerincű, csalódott „hősök", és ezeknek ábrázolásában általános kiábrándultság és pesszimizmus jut érvényre. Ez a pesszimizmus gyakran nemcsak a mi társadalmunk előrehaladását vonja kétségbe, hanem az emberiség fejlődésének általánosabb lehetőségét is vitatja. Az eszménytelenség terjesztői mellett megtaláljuk az álforradalmi türelmetlenség képviselőit is. Ők a kispolgári jelenségeket általánosítják, és ezen az alapon vonják kétségbe fejlődésünk szocialista jellegét. Mindkét „kritikai" irányzatot felületesnek és éppen ezért helytelennek tartjuk. Ellenben bátorítjuk és támogatjuk azt a bírálatot, amely a szocializmus eszményei alapján fedi föl és segít leküzdeni életünk visszásságait s a régi világ maradványait. A szocialista irodalom és művészet a maga társadalomkritikájában azzal hoz újat, hogy tudatosan keresi a jelenségek okait és összefüggéseit, az egyén és a társadalom haladásának lehetőségeit, és szocialista meggyőződést sugall.

Ma egyes irodalmi és művészeti körökben észlelhető a politikai és világnézeti közömbösség, valamint az a hiedelem is, hogy a művészet öntörvényűen, a társadalomtól függetlenül fejlődik. Mások viszont az irodalom ellenzéki funkcióját hangsúlyozzák. Helytelenül értelmezett hagyományokból kiindulva arról beszélnek, hogy az irodalom mindig szemben állt az államhatalommal, és így képviselte a nép érdekeit. Ezt a feladatot némelyek szerint az irodalomnak — a megváltozott társadalmi helyzet ellenére — ma is be kell töltenie. Olyanok is akadnak, akik — ugyancsak ellenzéki éllel — azt állítják, hogy az irodalom központi kérdése és szinte kizárólagos tárgya csakis a személyi kultusz kritikája lehet.

E torz nézetek nemcsak a vitákban, hanem az alkotásokban is megnyilatkoznak. Az utóbbi időkben megszaporodtak az olyan művek, amelyek szembeállítják egymással a hatalmat és az erkölcsöt, az egyént és a társadalmat, az irodalmat és a politikát. Regények, drámák, esszék bizonygatják, hogy a hatalom egyenlő a terrorral, és akinek köze van hozzá az nem maradhat erkölcsileg tiszta. A hatalomnak és az erkölcsnek ez az elvont szembeállítása elfogadhatatlan. Az a hatalom, amely az emberiség haladását, a nép fölemelkedését és az egyén sokoldalú fejlődését biztosítja, jellegénél fogva erkölcsös hatalom. Ilyen hatalomnak tartjuk a proletárdiktatúrát. A személyi kultuszt azért vetettük el és ítéltük el, mert szemlélete és módszerei idegenek a szocializmus-

Digitized by Google

tól, és aláásták a munkásosztály hatalmát. Aki mai viszonyaink között állítja szembe egymással a hatalmat és az erkölcsöt, az a szocializmussal és általában az emberi haladással áll szemben.

Él még főleg az irodalomban, de más művészeti ágakban is az 1953 utáni válság és a kiábrándultság hangulata. Ennek gyakori megnyilvánulása a régi szocialista meggyőződéssel való szembefordulás, a szinte már modorossá váló vivódás, a múltba vagy az utópiába való menekülés.

Korunkban az irodalom és a művészetek társadalmi hivatásának betöltése tudatosan és következetesen a szocialista realizmus alapján lehetséges. A szocialista realizmus a munkásmozgalom és az épülő szocialista társadalom művészete, amely a társadalommal együtt változik és fejlődik. Tartalmi és formai jegyeiről vita folyik a marxisták között is. A Kulturális Elméleti Munkaközösség e polémiák lényegét kritikusan ismerteti a szocialista realizmusról szóló tanulmányában és további vitára serkent. Anélkül, hogy e vitát lezárnánk, néhány alapkérdésre érdemes felhívni a figyelmet már most. A szocialista realizmus dogmatikus értelmezését elvetettük, mert akadályozta a társadalmi fejlődésnek megfelelő új irodalom és művészet kibontakozását és visszautasítottuk a revizionizmus nihilista álláspontját is, amely teret adott a polgári ideológiai hatásoknak. Nem érthetünk egyet azzal az elmélettel, amely el akarja mosni a különbséget a valóságot sokoldalúan, lényeges folyamataiban és típusaiban ábrázoló alkotások és a társadalomtól elszigetelt egyént bemutató, a kapitalista társadalom válságát sokszor végletes szubjektivitással idéző, nem érdektelen, de mégis torz művek között.

A szocialista irodalom és művészet jellemzője, hogy a valóságot a maga lényeges tendenciáiban ragadja meg és tükrözi vissza. A társadalmi embert mutatja meg s tényleges összefüggéseket és konfliktusokat tár fel. A szocialista társadalom azt igényli az íróktól és művészektől, hogy alkotásaikban pártosan foglaljanak állást az alapvető társadalmi kérdésekben: a szocializmus és a kapitalizmus harcában a szocializmus mellett, a felszabadulásukért harcoló népek és a gyarmati rendszer küzdelmeiben a felszabadulásukért harcoló népek mellett, a béke és a háború erőinek világméretű viaskodásában a béke erői mellett. Ez a pártosság elemi követelménye. A társadalmi összefüggések mélyebb megértésének és ábrázolásának nélkülözhetetlen eszköze a világnézeti tudatosság, a mi korunkban a forradalmi munkásmozgalom ideológiájának, a marxizmus—leninizmusnak az elsajátítása.

Művek hosszú sora bizonyítja, hogy a szocialista realizmuson

Digitized by Google

belül sokfajta stílusáramlat lehetséges az alkotó egyéniségétől, kultúrájának forrásaitól és hagyományaitól függően.

Az igazi, a kor követelményeit megértő, a haladást előmozdítani akaró írók és művészek minden korban hatni akartak a közönségre és ezért közérthetőségre törekedtek. A mi körülményeink között a szocialista íróval és művésszel szemben még fokozottabb erővel jelentkezik ez az igény. A közérthetőség történelmi kategória, tehát változik az idők folyamán a közönség műveltségének gyarapodásától és ízlésének fejlődésétől függően is. Emellett differenciáltan kell felfogni, tekintetbe véve a közönség rétegződését. Az irodalom és a művészetek új alkotásai is formálják a közönség ízlését, tehát ebben az értelemben is nevelőhatást tudnak gyakorolni.

A szocialista realista irodalom és művészet társadalmunk humanizmusának kifejezője, s a maga nagyon változatos művészi eszközeivel támogatja a szocialista közösség és ember formálását s mindenekelőtt a szocialista magatartás kialakítását.

A párt, amely egész társadalmunknak ideológiai és politikai vezető ereje, az irodalomban és a művészetben sem mondhat le az eszmei irányításról. A párt állásfoglalásai társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális kérdésekben irányt mutatnak az íróknak és a művészeknek is. A párt azzal is segíti a szocialista irodalom és művészet fejlődését, hogy rendszeresen tájékoztatja az alkotókat, és tanácskozik velük a népünk előtt álló feladatokról, igényli részvételüket a szocializmus építésében. A párt továbbra sem avatkozik bele az írói és a művészi alkotómunka műhelykérdéseibe: biztosította és a jövőben is biztosítani fogja a kísérletezés szabadságát.

A szocialista államnak elsőrendű feladata, hogy eszmei, szervezeti és anyagi eszközökkel segítse a művészetek és az irodalom fejlődését, egyszersmind adminisztratív intézkedésekkel is föllépjen a politikailag ellenséges vagy a közízlést sértő jelenségek ellen.

A dolgozók nagy tömegeihez jutottak el az elmúlt húsz esztendőben az irodalom és a művészetek kiemelkedő alkotásai, klasszikus művek éppúgy, mint az új, szocialista értékek. Vannak azonban még a művelődésben elmaradt rétegek, amelyeket most hódítunk meg a kultúra számára. A televízió és általában az új technikai eszközök elterjedése újabb lehetőséget teremt a kulturális forradalom számára, de ezeket a kereteket megfelelő tartalommal kell megtölteni, amiben nagy segítséget nyújthatnak az írók, művészek és a kultúra más munkásai.

Digitized by Google

A közönség egy része a sznobizmus hatása alá került, amely sokszor a nyugati polgári művek kritikátlan fogadtatásában és a hazai irodalom és művészetek lebecsülésében nyilvánul meg. Másrészt különösen a szórakoztató műfajok terén széles körökben terjednek a kispolgári giccs és a nyugati komersz műfajok termékei. Ilyen módon nemcsak művészileg értéktelen, hanem gyakran a kispolgári életfelfogást, politikai közömbösséget, vagy az ízléstelen erotikát árasztó termékek hatnak a színházakban, rádióban és televízióban rendezett kabarékon, esztrádműsorokon és más rendezvényeken keresztül széles rétegekre. Ennek nem elsősorban a közönség igénytelenségében és rossz ízlésében kell keresni az okát, hanem abban, hogy ezekben a műfajokban kevés új érték jött létre, s hogy kulturális intézményeink nem támogatják megfelelően a jó kezdeményezéseket és nem lépnek fel határozottabban az ízléstelenség ellen. Íróinkat, művészeinket, kritikusainkat, népművelőinket egyaránt hívjuk, vegyenek részt a közönség igényeinek helyes kielégítésében és nevelésében.

Irodalmunk és művészetünk fő kérdései ma elsősorban ideológiai jellegűek. A polgári nézetekkel folytatott vita és a szocialista realizmus alapelveinek tisztázása azt a célt szolgálja, hogy elhárítsuk az eszmei akadályokat az új irodalom és művészet kibontakozásának széles útjáról. Társadalmunk és pártunk minden alkotó erőre számít s minden írót és művészt támogat, aki megérti, hogy részvétele az emberek gondolkodásának, érzelmi világának és ízlésének formálásában nemes és emberséges, igazi művészhez méltó feladat, amelyet korszerűen csak a szocializmus eszméi alapján lehet teljesíteni.

V.

AZ IDEOLÓGIAI MUNKA ERŐSÍTÉSE SZOCIALISTA ÉPÍTŐMUNKÁNK KÖVETELMÉNYE

A párt az ideológiai munka kollektív irányítója. Kötelessége, hogy eszmeileg, politikailag ellenőrizze, meghatározóan befolyásolja az ideológiai munkát, az elméleti, kulturális, propaganda- és agitációs tevékenységet.

Az ideológiai harc lankadatlan erőfeszítéseket követel a szocialista építés feladatainak tudományos kidolgozásáért, a párt politikájában testet öltő marxizmus—leninizmus megértetéséért, vállalásáért és valóra váltásáért, a polgári-kispolgári ideológia, szemlélet, erkölcs és szokások legyőzéséért, népünk szocialista tudatának erősítéséért.

Digitized by Google

Az ideológiai munka csak a társadalmi gyakorlattal, a tömegek tapasztalatával összhangban vezethet sikerre. Nagy felelősség hárul a közoktatásra, a tudomány, a művészet, a népművelés munkásaira, de területei a gyárak és a termelőszövetkezetek, a vállalatok és intézmények, a társadalmi-politikai szervezetek is, amelyek nemcsak a termelőmunka és az alkotó közéleti tevékenység területei, hanem a szocialista embernevelés műhelyei is. Az ideológiai nevelőmunka a munkások, parasztok és értelmiségiek millióinak, az egész nép eszének és szívének meghódításáért folyik. Át kell fognia tehát társadalmunk minden rétegét. Ezért ez az egész pártnak, minden pártszervezetnek, minden kommunistának feladata.

Az ideológiai munka elhanyagolása károsan hat a párt általános politikájára, egész fejlődésünkre. Az eszmei munkában ezért ugyanolyan erőfeszítésekre, egyértelműségre és felelősségre van szükség, mint az osztályharc más frontszakaszain, mint korábban a hatalom megszerzésének és megerősítésének munkájában vagy a mezőgazdaság szocialista átszervezésében. Az ideológiai munkában minden pártszervezet és párttag aktív, kezdeményező részvételére van szükség.

Az ideológiai helyzet elemzéséből és a szocialista építés szükségleteiből egyaránt következik, hogy a párt ideológiai munkáját, az ideológiai munka pártvezetését és minden pártszervezet ideológiai tevékenységét meg kell javítani.

1. Erősíteni kell a párt kezdeményező, irányító és szervező tevékenységét a szocialista építőmunka és az ideológiai harc által támasztott problémák elméleti, marxista kidolgozásában. Fokozottan érvényesíteni kell az elmélet és gyakorlat egységét: az elméleti munkát a szocialista építés napirenden levő feladatainak tudományos elemzésére és megválaszolására kell koncentrálni. Az eszmei munkában előtérbe kell állítani a szocialista gazdasági építés, a gazdaság és tudat kölcsönhatásának problémáit, a szocialista demokrácia fejlesztésével, a munkásosztály vezető szerepével és szövetségi politikánkkal kapcsolatos kérdéseket. Elméleti munkánk járuljon hozzá a szocialista erkölcs problémáinak kidolgozásához. Pártszervezeteink eszmei harcának erősítésére van szükség a tömegekre legnagyobb hatást gyakorló ideológiák: a kispolgáriság, a nacionalizmus, a vallásos világnézet ellen.

Az ideológiai munka pártvezetésének megjavítása végett felül kell vizsgálni az ideológiai munkával foglalkozó pártszervek, bizottságok és intézmények rendszerét, feladatkörét, hogy következetesebben érvényesüljenek a párt elvi állásfoglalásai, időben megtörténjen a szocializmus hazai és nemzetközi gyakorlata által

Digitized by Google

felvetett problémák kidolgozása, megvalósuljon a kellő gyorsaság és hatékonyság a tudományos, ideológiai, propaganda- és agitációs tevékenység irányításában. Elsősorban a Központi Bizottság osztályainak és a területi pártbizottságoknak a kötelessége, hogy kezdeményezzék és szervezzék a marxizta erők hatásos részvételét a tudományos munkában és az ideológiai harcban, aktivizálják a pártos ideológiai munkásokat, jobban gondoskodjanak a tervszerű káderutánpótlásról.

Fokozottabban aktivizálni kell az elméleti munkára a párt intézményeiben, a különböző társadalomtudományi intézetekben, az egyetemek és főiskolák marxizmus tanszékein és másutt hivatásszerűen a marxizmus művelésével foglalkozó elvtársakat. Ésszerű munkamegosztás, tervszerű összehangolás alapján megfelelő feladatokkal kell ellátni őket és ellenőrizni tevékenységüket.

Az ideológiai munka, a tudományos, kulturális és propagandisztikus, népnevelő tevékenység párt- és állami irányításának fokozottabb egységére van szükség. A párt politikájának megvalósításában, az ideológiai munka megjavításában nagy felelősség hárul a Művelődésügyi Minisztériumra, a Magyar Tudományos Akadémiára, a tudományos, oktatási és kulturális intézmények, a szövetségek és szervezetek vezetőire. A párt továbbra is elkerüli a kicsinyes gyámkodást, és azt várja, hogy az ideológiai élet irányító posztjain levő felelős vezetők megnövekedett jogkörükkel élve határozottan szerezzenek érvényt a párt politikájának és ideológiai álláspontjának.

A Központi Bizottság elméleti munkaközösségeinek, a Pártfőiskolának, a Párttörténeti Intézetnek, a Társadalmi Szemlének és a Népszabadságnak sokkal aktívabban, kezdeményezőbben és határozottabban kell részt vennie szellemi életünk ideológiai vitáiban, bátrabban és hatékonyabban kell képviselni a marxista álláspontot, elöl kell járniuk pártunk tapasztalatainak általános igényű feldolgozásában.

2. A marxizmus—leninizmus terjesztésének, a párt politikája megértetésének, a dolgozók nevelésének és mozgósításának fontos eszköze a propagandamunka, amely sokrétűen, a párt iskoláin, tanfolyamain, az esti egyetemeken és az állami egyetemek marxista tanszékein, írásban és szóban folyik. A párt VIII. kongresszusa jelentős ösztönzést adott a pártpropaganda fejlődésére. A marxizmus oktatása, a dolgozók világnézeti nevelése sokat fejlődött. Azonban gondosabban számot kell vetni a marxizmus oktatásában azzal, hogy társadalmunk a kapitalizmusból a szocializmushoz való átmenet időszakában van, ellentmondásokkal terhes, és nehézségekkel küzd. A marxizmus hatását csökkenti, ha a fel-

Digitized by Google

épült szocializmus általános törvényszerűségeit elvontan ismertetjük, s nem mutatjuk meg, hogyan érvényesülnek alakuló szocialista társadalmunk valóságos viszonyai között. Az alapos marxista képzés szükségessé teszi a tudományos szocializmus klaszszikus műveinek, Marx, Engel, Lenin írásainak elmélyült tanulmányozását.

Ahhoz, hogy a marxizmus propagandája hatékonyabb legyen, színvonalas, tartalmas tananyagra van szükség, amely szorosan kötődik a gyakorlati építőmunkához és az ideológiai harchoz. Meg kell gyorsítani az elméleti kézikönyvek, a marxista politikai gazdaságtan, filozófia, esztétika és etika egyetemi tankönyveinek és a magyar párttörténet készítésének munkálatait. Nagy jelentősége van a propagandisták új elméleti, politikai, gazdasági kérdésekkel való rendszeres megismertetésének, valamint politikai tájékoztatásának, mert csak így lehet leküzdeni a megcsontosodást, a sematizmust, az élettől való elszakadást és biztosítani a harcos polémiát. A szaktanszékek tanárainak is feladatuk, hogy oktatómunkájuk a marxista világnézettel összhangban folyjon, helyes világnézeti következtetésekre vezessen.

A párt politikáját, eszméinket harcosan képviselő, a szocialista építés gyakorlatához szorosan kapcsolódó agitációs munkára van szükség. Legyen harcias, bátran szálljon szembe a téves nézetekkel, a demagógiával és a demoralizáló nézetekkel! Tegyük rendszeresebbé a párttagság politikai tájékoztatását, ez feltétele a pártélet demokratizmusának is! Fejlesszük tovább az agitáció bevált formáit: a pártnapokat, az eszmecseréket és bátran alkalmazzuk azokat a formákat, amelyek lehetővé teszik a párttagság és a vezetők rendszeres véleménycseréjét! Fokozottan ki kell használni a politikai-eszmei nevelés céljaira a tömegszervezetek adta lehetőségeket, továbbá a termelési értekezleteket, brigádértekezleteket, a termelőszövetkezetek közgyűléseit.

Az agitációs és propagandamunka leghatalmasabb közvéleményformáló, felvilágosító, mozgósító és szervező eszközei a sajtó, a rádió és a televízió. Arra van szükség, hogy ezek mindig időben, kellő politikai határozottsággal és következetesen marxista szellemben tájékoztassanak, segítsenek eligazodni a nemzetközi és hazai eseményekben, magyarázzák pártunk politikáját, mozgósítsanak napirenden levő feladataink elvégzésére. A hírközlés frissessége, az események hiteles magyarázása alapos ismereteket, gyorsaságot és felelősségtudatot követel a sajtó, a rádió és televízió munkásaitól. A gazdasági kérdéseket úgy kell tárgyalniuk, hogy az emberek tömegesen és élményszerűen ismerjék fel a munkájuk és életük alakulása közötti közvetlen összefüggéseket. Ugyanak-

Digitized by Google

kor a párt igényli a sajtó kritikai tevékenységét. Tárja fel a szocializmus érdekeit sértő jelenségeket! Bátran írjanak eredményeinkről, támogassák a jó kezdeményezéseket és a szocialista munka sokasodó példáit! A sajtó, a rádió és a televízió dolgozói legyenek biztosak abban, hogy ha a hibákat feltáró, visszaéléseket vagy mulasztásokat leleplező cikkei egyes személyek, vagy akár az érintett szervek részéről visszautasítással vagy megtorló szándékkal találkoznának, akkor a párt fellép a jogos kritika elnyomásának minden kísérletével szemben.

A televízió nem tudja még elég gazdagon, ötletesen kihasználni a vizuális élmény adta lehetőségeket. A televízió műsorszerkesztőinek abból kell kiindulni, hogy nem beavatottaknak, hanem milliós nézőseregnek dolgoznak. Különösen a kulturális, szórakoztató műsorok szerkesztésében van szükség nagyobb eszmei igényességre, fokozottabb politikai éberségre. Számoljanak az adások tömeghatásával!

Örvendetesen nőtt tudományos és kulturális folyóirataink száma és olvasótábora. Hasábjaikon társadalmi életünk különböző kérdéseit érintő viták folynak, és ez szellemi életünk élénkségét jelzi. Olyan rövid múltra visszatekintő folyóirataink, mint a Világosság és a Kritika, vagy a Magyarország című hetilap ideológiai életünkben több hiányt szüntetett meg. Jelentős és alapjában véve pozitív tevékenységükkel gazdagítják szellemi életünket.

A folyóiratok jó része azonban még nem tesz eleget feladatának. Gyakran válogatás és eszmei céltudatosság nélkül közölnek cikkeket. Az utóbbi időben fokozódó jobboldali nyomás és aktivitás tapasztalható, ami a megjelent cikkek és tanulmányok egy részében is kifejeződik. A vitacikkekben megírt és gyakran meg nem cáfolt téves nézetek az olvasók előtt a helyes felfogással egyenlő rangra emelkednek és bizonytalanságot szülnek. Mindez arra utal, hogy sokszor nem megfelelő folyóirataink szerkesztőségeiben az eszmei-politikai éberség, hiányzik az átgondolt, tudományos, marxista—leninista szerkesztési koncepció.

Különösen irodalmi folyóirataink, továbbá a Valóságban, a TIT folyóiratában gyakoriak a hibás szemléletet, téves, általában polgári, ellenzéki felfogást és dekadens életérzést tükröző írások. Ezért folyóirataink esetenként a marxista világnézet terjesztése és művelése helyett az eszmei bizonytalanság forrásává, a polgári nézetek szócsövévé válnak. Folyóirataink nem elégedhetnek meg azzal, hogy helyet adnak a vitáknak. Foglaljanak állást a vitákban, legyenek a marxista gondolatnak, a párt politikájának aktív harcosai és terjesztői a közvéleményt foglalkoztató

Digitized by Google

kérdésekben, képviseljék és bátran védelmezzék a marxizmust, bírálják az antimarxista nézeteket!

A kulturális sajtó kapcsolódjék szorosabban a társadalom mai problémáihoz, legyen közéletibb jellegű, szűnjön meg szűk szakmai elszigetelődése.

A sajtó vezető munkatársai, szerkesztők, a propaganda és az agitáció munkásai fokozott politikai felelősségtudattal végezzék munkájukat, egyesítsék magukban az eszmei politikai szilárdságot és a szakmai tudást az új problémák iránti fogékonysággal, állandóan képezzék magukat, és legyenek fáradhatatlanok igaz eszméink terjesztésében.

3. A társadalomtudományi munka fejlesztése végett arra van szükség, hogy művelői összpontosítsák erőiket azoknak a kérdéseknek a megoldására, amelyek a szocialista építés és az ideológiai harc jelenlegi szükségleteiből fakadnak. A tudományos munka hatékonyságának növelése végett meg kell oldanunk az országban folyó tudományos tevékenység átfogó irányítását, tervezését és szervezését, meg kell teremtenünk ehhez a szükséges feltételeket.

A párt bátorítja a tudomány és kultúra munkásait az új problémák marxista megoldására, nagy figyelemmel kíséri a tudományos gondolat és az irodalmi, művészeti alkotás eredményeit. A párt szervei és szervezetei, a tudományos irányító szervek és intézmények ösztönözzenek alkotó marxista gondolkodásra, pártos szellemre, önálló kutatómunkára. Serkentsék a tudományos vitákat, mert nélkülük nem lehetséges az előrehaladás. A marxizmus csak vitákban fejlődhet és találhatja meg az új problémákra a helyes megoldásokat. Tévedések, és a tévedések leküzdése nélkül nem fejlődhet a tudomány.

Sokan a dogmatizmus vádjától félve akkor sem lépnek fel az antimarxista törekvések ellen, amikor felismerik őket. Az ilyen megalkúvás összeférhetetlen a marxizmus harcos természetével, azokkal a követelményekkel, amelyeket a párt a kommunistákkal szemben támaszt.

A kulturális életben, az irodalomban és a művészetben a fő feladat a szocialista realizmus alapján álló alkotómunka támogatása. Ezzel párhuzamosan folytatni kell a vitát a szocialista realizmus elvi kérdéseiről, s ugyanakkor az eddiginél határozottabban kell harcolni a polgári, kispolgári eszmeáramlatok ellen. A marxista teoretikusok és kritikusok foglalkozzanak alaposabban a szocialista alkotások elemzésével és ebből vonják le elméleti következtetéseiket.

A művészeti szövetségek legyenek az elvi és kritikai viták

Digitized by Google

fórumai, ápolják az alkotók és a közönség közötti kapcsolatokat, járuljanak hozzá kulturális kapcsolataink szélesítéséhez. Mint tanácsadó szervek, támogassák munkájukban az állami szerveket.

Az állami kulturális apparátust olyan módon kell átalakítani, hogy jobban segítse elő az értékes művek kiválasztását és elterjesztését, a szocialista törekvések erősítését. Az apparátust csökkenteni kell, s olyan szerződtetési és más megbízatási rendszert kell bevezetni, amely lehetővé teszi a művészek megfelelő foglalkoztatását és ugyanakkor a színvonal emelését. Nagyobb hatáskört és önállóságot kell biztosítani az alkotóműhelyeknek, amelyek viszont támaszkodjanak a különböző tanácsok, a szakemberek és a közönség széles körének véleményére.

A népművelléssel foglalkozó szervezetek és intézmények munkáját össze kell hangolni az Országos Népművelési Tanács segítségével. Ezzel kapcsolatban nagy gondot kell fordítani az elvek közös tisztázására, a módszerek korszerűsítésére és az anyagi eszközök jobb koncentrálására.

•

Az ideológiai munka azért folyik, hogy az egész nép elfogadja a marxista világnézetet, meghonosítsa és érvényre juttassa a szocialista erkölcs követelményeit, megtanítsa az embereket szocialista módon élni, dolgozni és gondolkodni. A szocialista meggyőződés, a szocialista ember az építőmunka, a politikai és ideológiai küzdelem gyakorlatában formálódik. A VIII. kongresszus társadalmunk helyzetének átfogó elemzéséből vonta le azt a következtetést, hogy eszmei harcunk erősítése szocialista építőmunkánk követelménye. Ezért szükséges kritikusan és önkritikusan megvizsgálni társadalmunk ideológiai állapotát és ideológiai munkánk helyzetét, megjavítani tevékenységünket az ideológia és a kultúra területén. Annak tudatában kell cselekednünk, hogy az ideológiai munka szocialista előrehaladásunk feltétele a gazdaságban és a politikában is.

Digitized by Google

Szirmai István elvtárs előadói beszéde a Központi Bizottság március 11-i ülésén *az MSZMP néhány időszerű ideológiai feladatáról*

Tisztelt Központi Bizottság!

A múlt év őszén és az idén január végén két széles körű értekezletet tartottunk. Ezeken az értekezleteken a Központi Bizottság számára készített ideológiai anyagot vitattuk. Részt vettek a vitában pártmunkások, megyei, kerületi titkárok, az ideológiai terület különböző vezetői, párttagok és pártonkívüliek. A megbeszéléseken sok helyes észrevétel hangzott el, jó tanácsokat kaptunk, ezeket a most szétküldött anyag szerkesztésénél figyelembe vettük.

Néhány szót az anyag jellegéről.

Pártunk VIII. kongresszusának határozataiból indultunk ki; azzal kell számot vetnünk, mit hajtottunk végre a szocialista tudatformálás, az ideológia, a tudomány és a kultúra területein a kongresszusi határozatokból. Új határozatokra nincs szükség.

Eredetileg arra gondoltunk, hogy határozat-tervezetet nyújtunk be vitára. Az előkészítés során ez az elképzelés megváltozott, és most határozat helyett irányelveket javasolunk. Nem szükséges ugyanis minden vitatott eszmei kérdést központi bizottsági határozattal lezárni. Az irányelvekben kifejtett kérdések sem mind lezártak, inkább további tanulmányozásra ösztönöznek, és lehetővé teszik a vitát.

A munka során arra a meggyőződésre jutottunk, hogy nem helyes teljességre törekednünk. Azt tűztük ki célul, hogy a dokumentum azokra a politikai kérdésként jelentkező ideológiai problémákra adjon választ, amelyek a legidőszerűbbek, a párttagság legnagyobb részét és különösen a pártmunkásokat foglalkoztatják. Az irányelvekben elsősorban a munkával, a közösségi életben való részvétellel, a társadalom fejlődéséért folyó további harccal foglalkozunk, mert ezeknek van döntő részük a tudatformálásban is.

Ideológiai kérdéseket nem lehet a valóságtól, az építőmunka gyakorlatától elszakítva vizsgálni. A tömegeket érdeklő ideológiai problémákra összpontosítottuk figyelmünket, kerültük az elvont, csak kisebb szakmai csoportokat érdeklő, a nagyobb társadalmi rétegekre csak áttételesen ható problémákat.

Digitized by Google

Le kellett szűkítenünk a témaköröket az ésszerű terjedelem miatt, de azért is, hogy a legfontosabb kérdéseket megpróbáljuk mélyebben, részletesebben kifejteni.

Nem tartjuk időszerűnek például, hogy az előterjesztés foglalkozzon a természettudományok filozófiai kérdéseiről folyó vitával, az elidegenedés és más, elsősorban szűk értelmiségi köröket érdeklő kérdésekkel.

A politikai összeütközések ma elsősorban gazdasági és társadalmi területen jelentkeznek, és csak másod- vagy harmadsorban esztétikai-művészeti területen. Ezért próbáltuk megvilágítani a gazdasági és társadalmi kérdések ideológiai oldalát, és ezért nem foglalkozunk részletesen az irodalmi, művészeti alkotások különböző stílusirányzataival, esztétikai problémákkal.

Az anyagban sok átfogó jelentőségű politikai kérdést csak érintünk. Például a békés egymás mellett élés problematikáját, a béke védelmének kérdését, a koegzisztenciára törekvés politikai, gazdasági és kulturális kihatásait, a szocialista nemzetközi gazdasági együttműködést és más kérdéseket. Ezek ideológiai, politikai életünknek meghatározó tényezői, és nem is képzelhető el eszmei harc sem az imperialisták ellenséges nézeteivel, sem a dogmatikusok, sem a revizionisták nézeteivel anélkül, hogy ne foglalnánk állást ezekben a kérdésekben. De már több alkalommal állást foglaltunk; tudott dolog, hogy a békés egymás mellett élés, a béke, a leszerelés, minden nép szabadsága hívei vagyunk, és nem vagyunk hívei az ideológiák koegzisztenciájának. Ezért ezeket a kérdéseket most nem fejtjük ki.

A szocialista erkölccsel sem általában, hanem csak egyik, de véleményünk szerint a legfontosabb és legidőszerűbb oldalával, a munkaerkölccsel foglalkozunk. Ez nem azt jelenti, hogy nem tulajdonítunk nagy fontosságot a szocialista erkölcs minden vonatkozásának, az emberek és különösen a kommunisták emberi, közösségi magatartásának. Kiemelkedő fontossága van és nagyon időszerű, hogy komolyan foglalkozzunk közéletünk tisztaságával.

Az irányelvek nem bocsátkoznak a tudományos élet területén folyó viták, további kutatásokat igénylő problémák részletes taglalásába. Nem volna helyes elébe vágni a megoldásra váró kérdések tudományos kutatásainak. Viszont már itt, a bevezetőben elmondanám, hogy a pártnak kezdeményezőbbnek kell lennie a tudományos kutatások fő feladatainak, a kutatási céloknak gondos kijelölésében, a kutatómunka szervezésében.

Ennyit az anyag jellegéről.

Digitized by Google

Kedves Elvtársak!

Elsősorban olyan kérdésekről szólnék, amelyek nem szerepelnek a dokumentumban, de ideológiai életünknek részeit képezik.

Az irányelvek kidolgozása és előzetes vitái során felmerültek erősen vitatható nézetek is. Ezek közül néhány fontosabbról beszámolok.

1. Volt olyan nézet, hogy a párt szerepét az ideológiai munka irányításában a kérdések felvetésére, a megoldásokra irányuló vita kezdeményezésére kell korlátozni. Szerintük: ha a párt akár csak irányelvszerűen is állást foglal ideológiai kérdésekben, azzal „a gondolkodást pártfegyelmező eszközökkel leszűkíti és megköti".

Vannak, akik a kultúra autonómiáját, teljes szabadságát hirdetik és követelik. A párt szerepét arra korlátozzák, hogy társadalmi-politikai tevékenységével olyan politikai és morális atmoszférát teremtsen, amely kedvező irányba befolyásolja a kultúra, a tudomány fejlődését. Ez a szemlélet a párt vezető szerepét próbálja csorbítani, és tagadja a pártirányítás jogát a kulturális és tudományos életben.

Szellemi életünkben különböző osztályjellegű ideológiai áramlatok, nézetek, felfogások küzdenek egymással. A párt ebben a küzdelemben — a mi véleményünk szerint — nem lehet közömbös. Társadalmunk szellemi életének, a tömegek gondolkodásának fejlődése elválaszthatatlan a szocialista építés egész folyamatától, segítheti vagy akadályozhatja azt. Ezért az irányelvekben leszögezzük, hogy pártunk a marxizmus—leninizmus képviselője, és a szocialista építést vezető kommunista pártnak meghatározó szerepe van az ideológiai élet irányításában, kötelessége vezetni az ideológiai, tudományos, kulturális tömegnevelő tevékenységet is.

2. Az ellenség fújja a régi nótát, mely szerint a személyi kultusz a szocialista rendszer törvényszerű terméke. Ez a gondolat sok jóhiszemű emberben is kételyeket ébresztett. Az egyik értekezleten megkérdezték, milyen garanciái vannak annak, hogy nem tér vissza a személyi kultusz, az önkény világa? Ezeket a kételyeket felerősítette Hruscsov elvtárs felmentésének ismert módja.

Megnyugtató garanciát kell hogy nyújtson mindenki számára maga az a tény is, hogy a személyi kultuszt, annak káros gyakorlati és elméleti következményeit a kommunisták leplezték le, mint a szocializmustól idegen, a szocializmust kompromitáló gyakorlatot. Garancia a visszatérés a lenini politikához, a kollektív vezetés, a néppel való állandó tanácskozás és egyetértés, a szélesedő demokratizmus és a folyamatos kétfrontos harc. Következetesen védjük a szocialista törvényességet, de mindezeken túl garanciája a szocialista demokrácia stabilitásának mindaz, amit a nép a

Digitized by Google

Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével az elmúlt nyolc év alatt megvalósított. Garancia — nem utolsósorban — a politikailag felnőtt, érett magyar nép ébersége.

Hruscsov elvtárs felmentése azért okozhatott átmeneileg bizonyos társadalmi kategóriákban idegességet, mert a kispolgári, értelmiségi, de ennél még jóval szélesebb rétegek, politikával rendszeresen nem foglalkozó emberek sem ismerik pontosan a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Szovjetunió Kommunista Pártja, valamint a többi testvérpárt egymás közötti viszonyát. Nem eléggé ismert még, hogy a kommunista és munkáspártok egyenlőek és szuverének, politikájukat maguk alakítják. Nem tudják az emberek, hogy elsősorban maga a Szovjetunió Kommunista Pártja utasítja el hosszú évek óta azt a gondolatot, hogy ő határozza meg más pártok politikáját, és gyakorlati programját. Ezért hat az ellenséges propaganda, amely azt hirdeti, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja diktál. Hruscsov elvtárs felmentését egyetlen testvérpártban sem követte politikai, vagy személyi változás. Sokéves gyakorlat, a nemzetközi kommunista és munkáspártokban folyó viták, a marxista—leninista pártok különböző állásfoglalásai mind azt bizonyítják, hogy ez a Moszkva-centrizmus régen nem létezik. A kommunista pártok, köztük a Magyar Szocialista Munkáspárt, maga kell hogy vállalja a felelősséget politikai programjáért és a gyakorlatban alkalmazott vezetésért.

Ezer és ezer szál, politikai, gazdasági, kulturális kapcsolatok kötnek bennünket össze a Szovjetunióval és más szocialista országokkal. Összeköt bennünket a Szovjetunióval elsősorban a teljes politikai és nézetazonosság, a marxizmus—leninizmushoz való hűség, a Varsói Szerződésben vállalt kötelezettség, az őszinte, testvéri barátság. Ugyanakkor egyre több kereskedelmi és kulturális, sőt politikai kapcsolat fűz bennünket volt gyarmati és fejlett kapitalista országokhoz. E kapcsolatok egyike sem érinti hazánk függetlenségét, nemzeti szuverenitását. Jó volna, ha mindenki értené, hogy a Szovjetunióhoz és más szocialista országokhoz fűződő baráti, az egyenlőségre, a belügyekbe való be nem avatkozásra, a kölcsönös segélynyújtásra épülő kapcsolataink nem csorbítják hazánk függetlenségét, ellenkezőleg, biztosítják azt.

3. Sok vita folyik a nacionalizmus kérdésében. Ezzel a kérdéssel az irányelvekben is foglalkozunk. Felmerült például a következő gondolat: vajon igaz-e, hogy a nacionalizmus kifejezetten polgári szemlélet? Vannak szocialista országok, ahol annak ellenére, hogy ott szocializmus épül, a politikai vezetés nacionalista eszméket érvényesít, nemzeti elzárkózásra törekszik. Ez tagadha-

Digitized by Google

tatlanul így van. Ezért is van vita a nemzetközi munkásmozgalom pártjai között.

A nacionalizmus mégis kifejezetten polgári szemlélet. Akkor is az, ha nem a burzsoá osztály képviseli és ha szocialista országokban is érvényesül kisebb vagy nagyobb mértékben. Nálunk, Magyarországon is van nacionalizmus. Nem a politikai vezetésben, de az emberek gondolkodásában. Ez a múlt maradványa, a nemzeti önzés kifejezése, ami ellen harcolunk. A nacionalizmus a múlt századokban a nemzeti államok kialakulásának, a burzsoázia diktatúrája megteremtésének egyik vezető eszmei áramlata, a nemzeti burzsoázia szemlélete volt. Mégsem reakciós minden körülmények között. Most is van haladó szerepe olyan mozgalmakban, amelyek segítik az általános emberi haladást, például a gyarmati népek felszabadulásáért, nemzeti önállóságáért, függetlenségéért folyó harcokban.

Az élet nem igazolta általános érvénnyel Sztálinnak az SZKP XIX. kongresszusán kifejtett gondolatát, mely szerint a burzsoázia „eldobta a nemzeti függetlenség és nemzeti szuverenitás zászlaját". Éles cáfolata ennek az afrikai, egyes ázsiai országok felszabadulásának és fejlődésének története.

Most, a XX. század második felében, az emberi haladás legfőbb feltétele a szocialista világ léte, egységének erősítése, erejének növelése. A nacionalizmus — amely alatt nem hazafiságot, hanem nemzeti gőgöt, más népek lebecsülését, más szabad nemzeteknek kárt okozó önzést, a szocialista nemzetközi erők összefogásával szemben álló eszmei áramlatot értünk — szocialista viszonyok között a szocializmus erőinek egységével ellenkező irányba hat, ezért ellenséges szemlélet — a polgári, a tőkés világ eszmei fegyvere. Nem véletlen, hogy az imperialisták ún. fellazítási taktikájának politikai fegyvere.

A nemzeti elzárkózásra, a nemzeti türelmetlenségre, önzésre épített politika nem lehet tartós szocialista országokban. A szocialista társadalom törvényszerű fejlődése, a történelem kikerülhetetlen tendenciái egyszerűen lehetetlenné teszik, hogy ilyen politikát hosszú távon szocialista országok saját népüknek okozott károk és szocialista rendjük fellazítása nélkül folytathassanak.

4. Az imperialisták fellazítási taktikáját komolyan kell vennünk. Ezt a tőkés világ nagy apparátussal, nagy erők bedobásával csinálja. Főbb eszmei fegyvereik a nacionalizmus, a „liberalizmus", a pesszimizmus.

Johnson nyíltan beszél arról, hogy a szocialista országokban fel kell szítani a nacionalizmus tüzét. A nyugatnémet sajtóban nap-

Digitized by Google

világot látnak tanulmányok, amelyek a fellazítás elméletével foglalkoznak. Propagandánknak — írják — széleskörűen, a legfinomabb lélektani eszközökkel ki kell használnia a nemzeti ellentéteket, a vallási hagyományokat, a kíváncsiságot, a női hiúságot, a nyugati autók vonzóerejét a szocialista társadalom egységének lazítására.

Ezért a nyugati életforma majmolása, az ízléstelenség, a rossz, dekadens nyugati zene, a behozott kispolgári giccs, az importált kulturális selejt terjesztése — a tőkés világ eszmei, politikai behatolása. Ennek megfelelően kell kezelnünk és fellépnünk ellene.

Az első vitánkon elhangzott az a javaslat is, hogy ne csak védekezzünk a fellazítással szemben, mi is bátrabban terjesszük eszméinket, népszerűsítsük eredményeinket. A fellazítás végül is a kapitalista világban is úgy kezdődött, hogy megalakultak a munkásosztály forradalmi pártjai, majd 14 ország leszakadt az egységes tőkés világból. Hódít ebben az idegen világban a szocializmus gondolata. Ehhez többet kell segítenünk. Igaza van a javaslattevőnek, a szocializmus eszmei offenzívája ki kell hogy terjedjen az egész kapitalista világra.

Robert Kennedy egy külföldre utazó diáktársaságnak tartott előadásában azt mondta: „aki nem tudja népszerűsíteni az amerikai életformát, az maradjon itthon". Érdemes tanulni ebből.

Kedves Elvtársak!

A beterjesztett irányelvek alapvető mondanivalója, hogy a lét nem határozza meg automatikusan a tudatot. A szocialista tudat kialakítását ezek szerint nem bízhatjuk egyszerűen az anyagi javak növekedésére — van sok tennivalónk a gazdasági építőmunkán kívül is. Ezekre akarunk mozgósítani. A szocialista tudat kialakulásában természetesen döntő befolyása van a létnek, a gazdasági fejlődésnek. Ez a tényező egyedül — amint az életben igazolódik — nem mindig a kívánt irányba hat. Erről az irányelvekben részletesebben írtunk. A szocialista tudat kialakításához, ahhoz, hogy a marxista világnézet nagy tömegek uralkodó szemléletévé váljék, eszmei, erkölcsi, lélektani ráhatásokra, türelmes, szívós, tanító, nevelő munkára és sok közös és egyéni tapasztalatra van szükség. A tudatformálás folyamatában is lehet ösztönző erő a jogos türelmetlenség, de ennél nem több. A tudatformálásban a türelmetlenségnek kevés szerepe van.

Hol tartunk a szocialista tudat fejlődésében? Erre a kérdésre nehéz felelni. A tudat foka nem mérhető, nincs megfelelő mérőműszerünk. Nem igazolható semmiféle olyan állítás, mely szerint a magyar dolgozó tömegek kulturális, politikai fejlettsége, társadalomszemlélete, politikai tudata általában elmaradott. Ennek el-

Digitized by Google

lentmond az elmúlt húsz év minden eredménye, a politikai vezetés tapasztalata. Igaz, a felszabadulás első éveiben a tömegeket a forradalmi lendület, a forradalom ígéretei gyors megvalósulásának vágya hajtotta. De a forradalmi tettvágy is tudatformáló erő. Azóta a dolgozó tömegeknek is van már húszéves harci tapasztalatuk — ha nem számítjuk a múlt keserveit — már az új társadalmi rend építésében. A szocialista tudatosság fejlődésében igen nagy szerepe van a politikai tudat növekedésének. Különösen az ellenforradalom leverését követő konszolidáció, a párt politikájának következetes marxista—leninista alapokra helyezése, a szektás dogmatizmus és a revizionizmus elleni kétfrontos harc teremtett talajt ahhoz a széles tömegeket átfogó politikai egyetértéshez, ami az elmúlt időszakra jellemző. Az elmúlt nyolc év a szocializmus tudatos építésében telt el. 1956 után az alapvető tömegeknek a szocializmus melletti kiállása tudatos volt. Hány olyan példa van, amelyek azt bizonyítják, hogy a munkásosztály, a parasztság, meg más társadalmi kategóriák is felismerik érdekeiket, áldozatokat vállalnak, erőfeszítéseket tesznek a máért és ma a holnapért.

A fejlődés mégis nagyon ellentmondásos. A laza munkafegyelem, az alacsony munkaintenzitás az iparban és a mezőgazdaságban a tudat elmaradására mutat. De ugyanezek a kategóriák, a munkások, a parasztok, az értelmiségiek nagy tömegei, akiknek munkaintenzitásáról szó van, türelmetlenek, kritikusak és erélyes intézkedéseket követelnek. Ez a kritikai álláspont már szocialista magatartásra, magas fokú öntudatra mutat. Miért kérik a rendet javító, fegyelmező intézkedéseket, vagy legalábbis miért fogadják helyesléssel?

Valami mégis mérhető és megközelítően számokkal is kifejezhető — ez a tömegek kulturális, politikai, közéleti érdeklődése.

Napilapjaink közel 2 millió példányban fogynak. A sajtó a szocializmus gondolatát képviseli és a szocializmus építését segíti.

Hetilapjaink több mint 2 millió példányban jelennek meg, és nincs remittendájuk.

Gazdagodott folyóirat-kiadásunk, tudományos, szakmai lapjaink, folyóirataink tucatjait keresik és igénylik az olvasók. A televíziónak már több mint 600 ezer az előfizetője, a rádióelőfizetők száma 2 millió 300 ezer körül mozog.

Nincs szükség arra, hogy itt ismételjem, mennyi a felnőtt tanulók száma, hány szaktanfolyamot kellett szerveznünk. De talán érdekes, hogy az elmúlt húsz év alatt 2838 kultúrházat építettek vagy újraépítettek falvainkban és városainkban lényegében saját erőből, 20—25 százalékos állami támogatással.

Digitized by Google

A könyvkiadásról egyetlen számadat: 1960 óta, tehát négy év alatt, 201 millió forinttal emelkedett a könyvvásárlásra szánt összeg és 10 millióval az eladott kötetek száma.

Nem elhanyagolható tényező a tudat fokának elemzésében a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Más ember az olyan földművelő, aki nincstelen, kiszolgáltatott, primitív ekével szánt, kaszával arat másnak, és más ember az, aki már nem nincstelen, maga is tulajdonos, szocialista közösségben dolgozik, földjét gép szántja, gabonatermésének 85 százalékát gép aratja, műtrágyát szór, és olyan kérdésekkel barátkozik vagy küszködik, mint a szocialista nagyüzemek vezetése, a gazdaságos termelés, öntözés vagy kemizálás.

Ezek a számok és példák a tömegek politikai tudatának, kulturális fejlődésének gyors növekedését igazolják. S ha mindezekhez hozzávesszük, hogy van egyre szélesedő szocialista brigádmozgalom is, akkor, véleményem szerint, megállapítható, hogy a magyar nép politikai, általános és szakmai műveltsége, társadalomszemlélete, tehát tudata az elmúlt években komoly mértékben emelkedett, és egyre szélesebb a dolgozóknak az az élenjáró, a gondokat vállaló, kezdeményező, tanuló rétege, amelynek tudata magas fokú és már szocialista.

Mégis, végső soron azt helyes megállapítanunk, hogy a tudatformálásában még nagyon sok a tennivaló, a tömegek tudata, a gazdasági eredményekhez, a társadalom forradalmi átalakulásához és különösen az előttünk álló minőségi feladatokhoz mérve, viszonylagosan elmaradt. Ezt igazolja, hogy sok területen elmaradtunk — az ideológiai fronton is — a követelményektől, és ezt bizonyítja a közéletünkben még jelentős szerepet játszó individualizmus, annak sokféle, a burzsoá szemlélet és magatartás felé húzó változata.

Mindezeknek a különböző polgári, kispolgári, torz, antimarxista szemléleteknek, gondolkodási módnak, magatartásnak visszatérő és legfontosabb oka, hogy ennek követői egyéni érdekeiket szembeállítják a társadalom érdekeivel, a maguk egyéni jövőjét függetlenítik a szocialista társadalom perspektívájától. Ilyen ember, ha egyre kevesebb is, de még sok van nálunk.

Az a feladatunk, hogy ezeket az embereket az ösztönzők, a tapasztalatok és tudományunk eszközeivel tegyük érdekeltté a közösség fejlődésében, és ezen belül mutassuk meg egyéni jövőjüket.

Kedves Elvtársak!

A marxizmus—leninizmus pontos választ adott a kapitalizmus viszonyai között minden kérdésre, pontosan eligazított a hatalomért folyó harcban, de nem adott, és Marx, Engels, Lenin és

Digitized by Google

nagy kortársaik nem is adhattak kielégítő választ a szocializmus építésének a XX. század második felében felmerülő minden új problémájára.

Nagy klasszikusaink tanításai a jelenkor törvényei is. Marx, Engels, Lenin ma is érvényes tanításai nélkülözhetetlenek a mai világban való eligazodáshoz is. De ők tanították, hogy a marxizmus csak történelmileg konkrét viszonyokra alkalmazható. A mai konkrét történelmi viszonyok természetesen mások, mint klasszikusaink idejében voltak. Nem lehet nem tudomásul venni, hogy fejlődött, bonyolultabb lett a világ, új tényezők jelentkeztek a világpolitika porondján, új problémákat vet fel a szocialista társadalom építése. Új és forradalmi változást jelentő tényező a világban maga a szocialista világ léte és növekvő ereje, a felszabadult Afrika és Ázsia. Új a világban, hogy 14 országban a szocializmus már nem csak elmélet, hanem alkalmazott gyakorlat. A sok új problémára már a jelenkor alkotói kell hogy választ adjanak.

Ezek ellenére sem igaz az a „divatos" szemlélet, mely szerint „eszmei vákuumban" vagyunk, a párt politikája eszmeileg megalapozatlan, és hogy a marxizmus még egyáltalán nem adott választ, megoldást a jelen sorskérdéseire.

A Magyar Szocialista Munkáspárt politikája elméletileg megalapozott. A jelen alapvető sorskérdéseire igenis választ adott a marxizmus—leninizmus. Vannak természetesen jelentős kérdések a vezetés, az építés, a kultúra, az ideológia problémái között, amelyekre magunknak és most kell, erre a marxista alapra építve, keresnünk választ. Vajon azok a dokumentumok, amelyeket a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1956 után kidolgozott — mint például az 1956-os ellenforradalom értékelése, vagy a mezőgazdaság szocialista átszervezését megalapozó határozatok és más, ilyen fontos dokumentumok — a marxizmus—leninizmus általános törvényszerűségeivel és a kommunista és munkáspártok 1957, 1960-ban kollektíven kidolgozott dokumentumaival együtt, nem nyújtanak-e megfelelő elméleti alapot pártunk mai politikájához?

A mi közéletünket eleven szellemi élet és széles alkotói munka jellemzik. Az elmúlt években sorozatos tudományos viták zajlottak. Nincs idő arra, hogy ezek témáját felsoroljam. Minden egyes téma a ma problémájával foglalkozik. Néhány példa a közgazdasági tudományok teréről: a szocialista árutermelés, értéktörvény a szocialista gazdaságban, szocialista árrendszer, a nemzeti jövedelem számítása, jövedelemelosztás, munkadíjazás a termelőszövetkezetekben stb.

Digitized by Google

A filozófia területéről: marxista etika és kommunista erkölcs, a relativitáselmélet filozófiai kérdései, a szociológia tárgya. Számos vita folyt és folyik az esztétikai, a történelemtudományi és más tudományos ágazatokban. Talán meggyőzően hatnak a társadalomtudományokkal foglalkozó könyvkiadások számadatai.

Az elmúlt évben több mint 500 magyar, 116 külföldi politikai, közgazdaságtannal, történelemmel, filozófiával foglalkozó könyv és brosúra jelent meg, több mint 6 és fél millió példányban. Sokatmondó tény, hogy ez a könyvkiadás nem ráfizetéses.

Nem igaz tehát, hogy a marxizmus elmélete megmerevedett. Ez az állítás az SZKP XX. kongresszusának és az azóta végzett munkának elméleti jelentőségét vonja kétségbe.

A szocializmus és a marxista gondolat fejlődése a 20—30—40-es években sem állt meg, és az SZKP XX. kongresszusa után, amikor eldobtuk a személyi kultusz súlyos nehezékét, a szocialista társadalom és a marxista gondolat fejlődése új lendületet vett.

Nincsenek kiugró, korszakos nagy marxista alkotásaink, nincs még új Leninünk, de káros dolog volna lebecsülni a sok gondolkodó ember képességeit, alkotó munkáját. Nincs ma élő Leninünk, de van egy épülő szocialista világ, amelyben már nem illegális körök, hanem tudományos intézetek százai és gondolkodó emberek százezrei ápolják, fejlesztik a marxizmus tudományát, a szocialista gondolatot.

Mégis többet kell foglalkoznunk a tapasztalatok elméleti általánosításával, a társadalom és a gazdaság tudományos vizsgálatával. Az elméleti munka elmaradása sokszor gátja az elérhető gyorsabb fejlődésnek. Azért kapott az irányelvekben hangsúlyt az a gondolat, hogy a marxizmus—leninizmus nem lezárt tudomány, hogy ösztönözzünk elméleti munkára.

Kell még beszélnünk a vitákról. A felsorolt vitákat nagyrészt mi kezdeményeztük. Ezek hasznosak. Vannak azonban viták, amelyeket az ideológiailag velünk szemben állók kezdeményeznek. Ilyen esetekben akarva, akaratlanul — legalább átmenetileg — defenzívába kerülünk. El kell ismernünk, hogy az ellenség — sokszor jóhiszemű embereken keresztül — ránk tudja erőszakolni témáit. Ezek sem haszontalanok, ha végül is felülkerekedünk.

A vitáknak egy másik negatív vonása, hogy gyakoriak az érdektelen, perifériikus témák. Ezek gondolkodó elméket kötnek le feleslegesen, és talán az is céljuk, hogy elterelјék a figyelmet és az alkotó energiákat a fő kérdésekről.

Vitákra szükség van. Viták nélkül nem fejlődhet sem a tudomány, sem a művészet. Tisztelettel fogadjuk az új, konstruktív gondolatokat, és bátorítunk mindenkit: vállalják az újért, a jóért

Digitized by Google

a harcot. Amióta világ a világ, az új a régivel szembeni harcban született. Nem helyeseljük a vitákban néhol megnyilvánuló türelmetlenséget, a kifejtett álláspontok indokolatlan minősítését.

A vitákban azonban aktívabbak kell hogy legyenek a kommunisták. Sohasem mondhatunk le a marxista álláspont harcos képviseletéről. Sajnos, vannak olyan tapasztalataink, hogy a vitákon passzívak a marxisták, és több vitatott kérdésben nem hallatják hangjukat. Arra kell törekednünk, hogy minden vitában meggyőzőbb legyen a marxisták érvelése, és szorítsunk vissza minden antimarxista nézetet.

Kell beszélnünk arról az elméletről is, mely szerint több marxizmus van. Mi azt mondjuk, hogy a mi politikánk marxista—leninista. A kínai testvérpárt vezetői és mások viszont politikánkat revizionistának minősítik, és azt állítják, hogy az igazi marxizmust csak ők képviselik. Az egyszerű emberek tömegeit, és nem is csak azokat, ez a helyzet zavarba hozza. A nemzetközi kommunista mozgalomban folyó viták végeredményben a marxizmus megerősödését és győzelmét kell hogy eredményezzék. A marxizmusét, amely egy és oszthatatlan, nem bomlik földrészek és nemzetek, irányzatok és generációk szerint. Nem marxizmus van többféle: többféle a marxizmus magyarázata, alkalmazása. Magunk idehaza is tapasztaltuk a marxizmus szélsőséges eltorzítását, mindkét irányban. A feladat: őrizni a marxista gondolat tisztaságát, és harcolni annak alapvetően egységes értelmezéséért.

Tisztelt Központi Bizottság! Kedves Elvtársak!

Szeretnék még foglalkozni néhány, az anyagban nem szereplő, de általános érdekű eszmei kérdéssel. Az első ilyen kérdés a marxizmus oktatásával és ifjúságunk nevelésével kapcsolatos.

A marxizmus alkotórészei — a politikai gazdaságtan, a filozófia és a tudományos szocializmus — egyetemeinken és főiskoláinkon általánosan tanított tárgyak. A marxizmus oktatása ma nélkülözhetetlen eleme a korszerű szakemberképzésnek. De számunkra, kommunisták számára, ennél is több: fontos ideológiai és politikai kérdés, amelyik összefügg az ifjúság szocialista nevelésével. Ezért kötelességünk, hogy megkülönböztetett figyelemmel foglalkozzunk ezzel a problémával. Annál is inkább, mivel hosszú időn keresztül ezen a téren komoly nehézségeink voltak és ma is vannak. Amikor az egyetemi marxista oktatást bevezették, még nem voltak megfelelő számban felkészült és tapasztalt oktatók. Az ötvenes évek elején a dogmatizmus és a túlzott leegyszerűsítés nagymértékben rontotta a marxista oktatás hitelét. Az 56-os események idején a marxista oktatás is egyik célpontja volt az ellenforradalmi és revizionista támadásoknak.

Digitized by Google

Az ellenforradalom után nagy erőfeszítéseket tettünk a marxista oktatás újjászervezésére. Ennek eredménye, hogy ma a korábbinál sokkal szélesebben és magasabb színvonalon folyik minden egyetemen és főiskolán a marxista oktatás. De sokat kell még tenni azért, hogy a marxista oktatás megszabaduljon mindenféle vulgarizálástól, közelebb kerüljön az élethez, még meggyőzőbb formában ismertesse meg a marxista eszméket az ifjúsággal. Javítani kell a tankönyveket, jegyzeteket, tökéletesíteni kell az oktatás módszereit.

Módszereinkre ma még gyakran jellemző, hogy a marxizmust elvontan tanítjuk. Az anyag tanítása és a valóság között van ellentmondás. Túlságosan sima, egyenes utat mutatunk az ifjúságnak, nem készítjük fel a nehézségekre, nem mutatjuk meg az életben jelentkező nehézségek forrásait. Nem értik, hogy a tankönyvekben mindenre van recept, az életben jelentkező bajokat pedig nehéz orvosolni. Ez is oka annak, hogy ifjúságunk mást lát a valóságban, mint ami a könyveiben van. Tudomásul kell vennünk, hogy ifjúságunk kritikusan figyeli a jelent, és ez erénye. A mai környezetében felvetődő problémákra vár választ, és ha nem azt kapja a marxizmus oktatása címén, könnyen arra a meggyőződésre jut, hogy a marxizmus, aminek tanulására kötelezzük, már történelem.

Pedagógiai módszereink sem jók. Nem vesszük figyelembe, hogy ifjúságunk nem ismeri közvetlenül a kapitalizmust, nem ismeri közvetlenül az osztályellenséget. A mai fiatal nem találta szembe magát a kapitalizmus elviselhetetlen igazságtalanságaival. Ezért nem is ismeri az osztálygyűlöletet. Szenvedélyesebben, érzelmekre hatva kell éppen ezért beszélnünk, írnunk, az eddiginél sokkal többet a kapitalizmusról. Ez is propagandamunkánk feladata.

Az ifjúságban van tettvágy, sok a feszítő energiája. Nem találják meg ezek kiélési lehetőségeit. Apáinknak könnyű volt — mondják —: ők forradalmat csinálhattak, felépíthették a házat, de nekünk mi maradt? — legfeljebb a ház bebútorozása. Ez persze nem a teljes igazság. De rajtunk áll, hogy megértessük az ifjúsággal: még nincs készen a ház. Sok tettre, harcra, küzdelemre van még szükség addig, amíg a szocializmus gondolata teljes egészében beteljesül. És ehhez kell az újabb és újabb generációk eszmei és fizikai hozzájárulása. Az ő új gondolataik és forradalmi energiáik nélkül a szocializmus meg sem valósul.

A marxizmus oktatásának gyengéit természetesen mi azért bíráljuk, hogy megjavítsuk, hatásosabbá tegyük, és nem azért, hogy

Digitized by Google

lemondjunk róla, és valami mással helyettesítsük, mint ahogy azt egyesek jobboldalról követelik.

A jövőben nagyobb gondot kell fordítanunk ifjúságunk nevelésére. Az ifjúság helyzetének, problémáinak, magatartásának komoly tanulmányozására van szükség, és ezt a pártnak kell kezdeményeznie.

Közéletünkben jelentkezik két, de egymáshoz nagyon közelálló, a világszemléletünkből és világnézetünkből fakadó optimizmusunkkal ellentétes életérzés: a kiábrándultság (dezilluzionizmus) és a pesszimizmus.

A kiábrándultak illúzióikat veszítették el, ábrándjaikban csalódtak, és részben elvesztették hitüket is a szocializmusban, a forradalomban. A pesszimizmus a kiábrándult, a megrettent, bizonytalanságban és kilátástalanságban vergődő, tehetetlen ember életérzése! Okait a kizsákmányoló társadalmakban viszonylag könnyen magyarázhatjuk. Végső soron a magántulajdonosi viszonyok izoláló, az embereket egymástól elválasztó, az egyedüllét érzését tápláló hatásában találjuk meg. A tőkés társadalomban a létbizonytalanság, mint alapvető társadalmi jelenség, szinte minden osztályt fogékonnyá tesz a pesszimizmus iránt. Egyetlen osztály van, amelyik ezen a pesszimista életszemléleten képes magát túltenni és az egész emberiség számára kiutat mutatni: a proletariátus.

A pesszimizmus a társadalom számára egyáltalán nem közömbös magatartás. Gátolja az emberi alkotó tevékenység kibontakoztatását, végső soron a szocializmus építését. Ez az életszemlélet lényegében támogatója az ellenséges politikai, ideológiai áramlatoknak, és a mi viszonyaink között — ha nem egyedi esetekről van szó — kifejezetten politikai töltésű. Nem véletlen, hogy az imperialista fellazítási taktika is nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a pesszimista hangulatokat minden lehetséges eszközzel terjesszék a szocialista országokban.

Az utóbbi években nálunk is fokozódtak a pesszimista, dezilluzionista tendenciák, olyan rétegekben is, amelyeknek a szocializmus felemelkedést, előrehaladást hozott. Ilyenek elsősorban az ifjúság bizonyos tanulócsoportjai és az értelmiség egy hányada. Ezeknek befolyása nagyobb, mint számuk. Mindez azt követeli tőlünk, hogy feltárjuk e pesszimista tendenciák társadalmi okait, hogy küzdeni tudjunk ellene. A teljesség igénye nélkül néhány ilyen pesszimizmust okozó tényezőre szeretnék rámutatni.

A háború réme nemcsak a kapitalista országokban élő tömegekre hat, hanem a szocialista országok bizonyos rétegeire is. Ez mindig megmutatkozik, valahányszor a világ valamelyik pont-

Digitized by Google

ján feszültté válik a helyzet (mint például napjainkban Vietnamban).

Ezekre a rétegekre erős hatással vannak a nemzetközi munkásmozgalomban folyó viták. Belső okok is felsorolhatók — történelmi utunk nagy megrázkódtatásai: a személyi kultusz, az 1956-os ellenforradalom.

Korábban nehézségekről, hibákról kevesebb szót ejtett a párt. Most őszintén feltártuk a gondjainkat. Az emberek egy része a mai reális politikát nem képes követni, megérteni, és így egyesekben az a hangulat kerekedett felül — az ellenség ezt tudatosan szítja —, hogy a szocializmus építése megtorpant. Ezt alaposan megcáfolta az országgyűlés költségvetési vitája.

Talaját képezik a pesszimizmusnak a valóban meglevő hibák a gazdasági élet és az ideológia terén. Hozzájárulnak természetesen az egyéni életsorsokban tapasztalható problémák is. Ezek közül kiemelkedő a lakáskérdés. De az alapvető oka ezeknek az életérzéseknek az eszmei megalapozottságnak, szilárdságnak a hiánya. Bizonytalanok, nem kommunisták, még akkor sem, ha ezek a kiábrándultak valamikor a párt tagjai voltak, talán még ma is azok.

Végül oka mindennek — és én most erre teszem a hangsúlyt —, hogy propagandánkban nemcsak az ifjúságnak, hanem az egész népnek a valóságnál könnyebb, egyenesebb utat, gyorsabb megvalósulást ígértünk.

Propagandánknak a jövőben sem szabad nélkülöznie a kommunisták forradalmi optimizmusát, de többet kell beszélnünk arról, hogy a szocializmus felépítése nem könnyű és nem gyorsan megvalósítható feladat. Végül is az az igazság, hogy alig tizenöt éves a magyar proletárdiktatúra. Nincs elég tapasztalatunk. Régebbi tapasztalatokat csak a Szovjetuniótól kaphattunk, ezek nem mind alkalmazhatók nálunk. Az úttörők között vagyunk, sok újonnan jelentkező problémát kell megoldanunk. A szocializmus, majd a kommunizmus felépítéséhez nincs szükségünk évszázadokra, de évtizedekre igen!

Nagy dologhoz, nehéz feladathoz láttunk hozzá — egy teljesen új társadalmi, gazdasági rend felépítéséhez; így nézzük, és így is álljunk hozzá. A feladat nagysága és nehézsége csak a kishitűeket ijeszti el, ábrándítja ki, a forradalmárokat tettekre ösztönzi.

Az ideológiai vitákban az utóbbi időben gyakran szerepelnek a szociológia kérdései. Beszélni kell ennek a „divatnak" a jó és a rossz oldalairól is.

Jó dolognak kell tekinteni a konkrét szociológiai kutatások megindulását. Hosszú időn keresztül a marxista társadalomtudományi munka egyik súlyos fogyatékossága volt, hogy elhanyagolta

Digitized by Google

a konkrét társadalmi vizsgálatokat. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az elméletben és a gyakorlatban felülkerekedett a szubjektivizmus, vagy maga a szubjektivizmus tiltotta a társadalom konkrét vizsgálatát. Ezt a hibát ki kellett javítani. Ebben a kérdésben is a párt volt a kezdeményező. A filozófiai munkaközösség tézisei már 1959-ben hangsúlyozták a konkrét szociológiai kutatások szükségességét. A párt kezdeményezésére a közelmúltban értékes szociológiai tanulmánykötet született a falu társadalmi viszonyairól a mezőgazdaság szocialista átszervezése után. Ezek azonban csupán kezdeti lépések. További konkrét vizsgálatok jelenleg is folynak, de ezeknek az eredményei még nem ismeretesek. Türelemmel és érdeklődéssel várjuk a konkrét kutatások eredményét, mert ezt tartjuk a legfontosabbnak.

A konkrét kutatások szerény volta ellenére elég nagy a közelmúltban publikált szociológiai témájú és igényű irodalom. Ebben az irodalomban azonban vannak rossz jelenségek, sőt veszélyes tendenciák is. Az irodalom egy része elvont, spekulatív jellegű, nem hasznos. S ezekben az elvont, spekulatív fejtegetésekben gyakran a polgári szociológia szemlélete, módszere kísért. Átveszik a polgári szociológiának azt a módszerét, amely a társadalmi rétegképződés bonyolultságára hivatkozva az osztálytagozódás szerepét csökkenti. Nem vitatjuk, a társadalom szerkezete bonyolultabb lett. A marxisták számára azonban a társadalom vizsgálatánál mindig az osztályszerkezet az alapvető. Az osztályszerkezet nem egy tényező a sok közül, hanem az az alapvető tényező, amely minden mással szemben elsődleges, amely módszertanilag kulcsot ad a legbonyolultabb társadalmi jelenségek vizsgálatához is.

A mai szociológiai irodalom egy másik típusa az, amely a mai valóság célzatosan kiválasztott, sokszor perifériku jelentőségű részleteinek leírását adja. Főleg írók, újságírók szociológiai igényű írásaira gondolok. Ezek az írások a legtöbb esetben nem módszeres szociológiai kutatások eredményei, hanem a szerzők sokszor véletlen jellegű, esetleges tapasztalatait tükrözik, de mégis azzal az igénnyel lépnek fel, hogy a valóság teljes szociográfiai ábrázolásának fogjuk fel őket. Az ilyen jellegű írásokban aztán igen gyakori a valóság felületes, egyoldalú, indokolatlanul sötét ábrázolása, amelynek politikai mondanivalója torzít, pesszimizmust kelt, cinizmust szít, és tudatosan azt sugallja: lám, a szocializmus sem tudja megoldani a problémákat.

A szocialista realizmussal egyesek szembeállítják a „teljes realizmus" elméletét. Ennek az a lényege: akár a múltat, akár a jelent nézzük, nem a történelem tendenciái, a nép sorsát felemelő

Digitized by Google

forradalmi sorsfordulók a fontosak, hanem a sáros, sokszor kegyetlen, az egészből kiragadott részletek, egyéni tragédiák, az extrém esetek, amelyek alkalmasak a hit rombolására.

Az Írószövetségben legutóbb lezajlott vitánk után néhányan azt próbálták bizonyítani, hogy csak az az irodalom, amely revelál, felfed, leleplez, a negatívumok megmutatásával segít. Ilyen antimarxista elméleti alapot próbálnak adni az egyoldalú, hamis valóság írói bemutatásának.

Senkitől sem várjuk a valóság lakkozását. Ellenkezőleg, tiltakoznánk ellene. Nyíltan beszélünk a nehézségekről, gondokról, saját hibáinkról. A rosszat felfedő írások is hasznosak, ha konstruktív célokat szolgálnak. A konkrét szociológiai kutatásoktól is azt várjuk, hogy a maga ellentmondásosságában tárják fel a valóságot. Nem engedhetjük, hogy egyoldalúan mutassák be nehézségeinket, mert ez hamis képet fest a valóságról. akkor is, ha a példákat az életből merítették. Érdemes ezzel kapcsolatban emlékeztetni Leninre: „A társadalmi jelenségek terén — írja Lenin — nincs elterjedtebb és tarthatatlanabb eljárás, mint az, hogy kiragadnak *egyes* tényecskéket, és példákkal játszadoznak. Példákat általánosságban felhozni semmi fáradságba sem kerül, de ennek nincs is semmi jelentősége, vagy tisztán negatív jelentősége van, mert minden az egyes esetek történelmi, konkrét körülményein fordul meg. A tények, ha *egészükben, összefüggésükben* nézzük azokat, nemcsak »makacs«, de kétségtelenül bizonyító erejű dolgok is. A tények, ha kiragadjuk őket az egészből, összefüggésükből, ha töredékesek és önkényesek, nem tekinthetők többnek, mint puszta játéknak, vagy még annál is rosszabbnak." Ez a leninI gondolat legyen állandó alapelv a szociológusok, írók, újságírók számára akkor, amikor társadalmi valóságunk egy-egy részének hiteles ábrázolására törekednek.

Mindezek ellenére nem szabad figyelmen kívül hagynunk a szociográfiai felmérések, írások által bemutatott negatívumokat. Ezekkel nagyon komolyan kell foglalkoznunk, mert ezek az életben jelentkező negatívumok nem nyújtják ugyan a teljes valóságot, de fontos részigazságokat mutatnak.

Igenis, vannak a mi közéletünkben hibák. Vannak olyan emberek, sajnos, pozícióban, akiket megszédített a hatalom, és visszaélnek azzal. Vannak olyan pozíciókban levő emberek, akik nem is kispolgári, hanem nagypolgári pózokat öltenek. Vannak úrhatnámok, akik elszakadtak a néptől, és nem emelik pártunk, rendünk becsületét.

Van — ne tagadjuk — protekcionizmus, sógor-komaság, ami elidegenít. Vannak pozícióban emberek, akik nem megszabott

Digitized by Google

munkájukat végzik, hanem spekulálnak, vannak még dörgölődzők, karrieristák, és van korrupció is. Nem ezek jellemzik társadalmunkat, de vannak!

A történelem tanúsága szerint a forradalmak, az átalakuló társadalmak korában a közéletnek ez a szennyese általában növekszik. De a mi társadalmunk túl van a nagy megrázkódtatásokon, és egyre jellemzőbb a stabilitása. Éppen ezért időszerű feladata a pártnak, hogy szembenézve ezekkel a negativumokkal, komoly nevelő munkával, eszmei ráhatásokkal, példát mutató szerénységgel, de ezeknél keményebb eszközökkel is fellépjen, és óvja a pártélet és az egész közélet tisztaságát.

Kedves Elvtársak!

Kommunista írók legutóbb azt kérték tőlem, teremtsünk az irodalom köré megnyugtató konstruktív atmoszférát. Ezt a konstruktív atmoszférát biztosítja a politika egyenes, következetes vonala, a társadalom, népgazdaság fejlődése, a tömegek nyugodt munkája és a messzemenő alkotói szabadság, amelynek egyetlen korlátja, hogy nem lehet szocializmusellenes. A kérésre mégis érdemes figyelni. Igazuk van ugyanis abban, hogy a magyar irodalom és művészet utolsó nyolc éve nem két-három rossz, ízléstelen versből és néhány rossz hangulatú novellából áll. Ezek a rossz részletek nem szabad hogy elfedjék a Központi Bizottság tagjai elől, hogy van fejlődő, új irodalom, amely segít a szocialista tudat formálásában, lelkesít a szocializmus építésében, ízlést nemesít — egyszóval, van már szocialista magyar irodalom és művészet.

A politikailag rossz írásokat a közvélemény érzékenyen, idegesen fogadja. Ebben van jó, és van túlzás is. A túlzott érzékenység oka a visszanézés 1956-ra, és a nem mindig indokolt eszmetársítás az írók ellenforradalmi szerepével. Egy-egy negatív írás hatása a mai politikai-társadalmi viszonyok között egészen más, mint akkor volt, és ezt figyelembe kell vennünk.

Gyakran kapunk olyan észrevételeket, hogy a kulturális irányítás nem elég keménykezű, a kulturális életben sok a liberális vonás, és nem alkalmazunk adminisztratív módszereket akkor sem, ha ennek szüksége mutatkozik. Van olyan kritikai észrevétel is, amely szerint kulturális életünk állami vezetésében sok a bürokratikus vonás. Ezekben a kritikai észrevételekben van jogos is A teljes kép azonban a következőket mutatja: az ifjúsági és gyermekirodalmat nem számítva, évente 200 mai magyar szépirodalmi mű jelenik meg, a beérkező kéziratok száma viszont átlagosan 1200. Ezer kézirat tehát nem került nyomdába. Egy másik adat: a

Digitized by Google

filmstúdiók 1963—64-ben 240 film-forgatókönyvre kötöttek szerződést. Ebből 1963-ban 12-őt, 1964-ben 18-at fogadtak el, 210-ből nem lett film. A színházak ösztönöznek új drámai alkotásokra, évente átlagosan 25 magyar szerzővel kötnek szerződést, küszködnek, de jó évnek számít, ha 5—6 magyar dráma bemutatásra kerül. Van tehát ellenőrzés, ha ez politikailag nem is mindig kielégítően éber.

Tudomásul kell vennünk, hogy nemzeti drámák, nagy regények, nagy művészeti alkotások ritkán születnek, egy évszázadban két kezünkön megszámolhatók. Ösztönöznünk, segítenünk kell minden módon a kulturális alkotómunkát, ez a mi feladatunk marad. Közelebb kell hoznunk alkotóművészeinket a közélethez, hogy lássák ők is, vannak hőseink. Ezek nem lakkozott huszárok, hanem olyan dolgozó emberek az élet sűrűjéből, akik ellentmondásosan, sok bonyolult probléma nehéz megoldásán, törésekkel, elcsúszással, egyéni csőddel, de végül is tesznek valamit a közösségért, a magyar nép, az emberiség haladásáért. Segítenünk, ösztönöznünk, kritizálnunk kell, irányt is kell adnunk, de az igazi tett az irodalom és művészetek terén is a mű maga.

Befejezésül szeretnék emlékezteti Kádár elvtársnak a parlamentben elhangzott, a kulturális élet és a sajtó irányítását érintő elvtársi kritikájára. A kritikával egyetértek. Azóta sor került néhány konkrét intézkedésre. Egyetértésre jutottunk a napilapok, hetilapok, irodalmi folyóiratok szerkesztőivel, a rádió és televízió vezetőivel néhány teendőben.

A sajtó növelni fogja a párt politikáját félreértő, vagy félremagyarázó nézetek bírálatát. Riportsorozat készül a kommunisták példamutatásáról, az elvtelenség elleni harcról, a hétköznapok forradalmiságáról. Többet foglalkoznak majd lapjaink a szocialista típusú ember bemutatásával, az ifjúság hivatásával, a szocialista hazafiság kérdéseivel, a szocialista brigádmozgalommal. Talán ez már észre is vehető.

Arra törekszünk, hogy propagandánkban a gazdasági kérdéseket a politikával, a munkafegyelem és a szocialista öntudat fejlesztésével, az agitációs munka feladataival összefüggésben tárgyaljuk.

A rádió és televízió nagyobb hangsúlyt kell hogy adjon a munka, a munkafegyelem, a munkaerkölcs és a felelősségtudat problémáinak. A pozitív példák nagyobb számban történő publikálásával fel kell hogy vegye a harcot a nihilizmus, a negativizmus, a pesszimizmus ellen. Lapjaink, rádiónk, televíziónk vezetőinek teljes egyetértésével találkozik az a törekvésünk, hogy a

Digitized by Google

könnyebb, csak szórakoztató célú anyagok egészségtelen arányait csökkentsék.

Átszerveztük a Kortárs és az Új Írás szerkesztőségét, és e két lapnak megváltoztattuk jellegét is. A tisztán irodalmi jelleg elviszi ezeket a folyóiratokat az élet más területeiről. Megegyeztünk, hogy a jövőben ezek a folyóiratok foglalkozni fognak más művészeti ágak, a társadalom- és természettudományok időszerű kérdéseivel is. Egy jó fél évvel ezelőtt ennek megfelelően alakítottuk át a négy vidéki irodalmi folyóiratunkat is, és úgy látszik, eredménnyel.

Kedves Elvtársak!

Azt szeretnénk, ha az anyagban kifejtettek gondolkodásra késztetnének. Emellett úgy gondoljuk, hogy a dokumentummal adunk eligazítást is a párttagságnak. A Központi Bizottság vitája bizonyosan komoly ösztönzést ad a pártszervezetek ideológiai tevékenységéhez, az elméleti munkához, mozgósít az offenzívabb fellépésre, harcos kiállásra minden idegen szemlélet, rossz befolyás ellen, a marxista gondolat győzelmére.

Digitized by Google

GARAI GÁBOR:

HITTEL ÉS HARAGGAL

Hitted volna húsz éve, hogy e nép,
mit úgy megtört egy évezred kudarca,
hogy inkább elviselte szégyenét
s halálra készült — csüggedt volt a harcra;
hitted volna, hogy négy-öt nemzedék
dolgát teszi majd, s nemcsak megtapasztja
rom-házait, de új kéményt s falat
emel égbe-nyúlt álmai alatt?!

Hitted? Hittél tán többet is: csodát!
De csoda nem lett, — betelt a valóság,
Képmutatáson s áruláson át
vitte küszködve s kétkedõn a sorsát
az ember, nemcsak házat, zárt szobát,
de tán otthont álmodott itt egy ország,
hol nyugszik, alkot s híre messze szárnyal,
s elvegyülhet a testvéri világgal.

Hittel mondod: csaknem beteljesült;
már-már közösséggé szépült a nemzet.
Haraggal mondod: búzába vegyült
gyomok csírái roncsolják a rendet;
a hízlaló esõben félredült
kalászok közt vad bogáncsok teremnek,
s bár tűzre hordja tövük is a holnap,
ma szégyenünk bíborában ragyognak...

Hittel s haraggal éled örömét
a naponkénti újjászületésnek;
és minden kinját — mert minden a tét —
fölizzó fájdalommal újra-éled;
s ha rádcsukódik este a sötét,
hányszor a közöny rémei kísértnek, —
de minden reggel frissen-vértezetten
fölkelsz a kétség köd-hadai ellen.

Mert szárnyára emelt két évtized.
Szállsz az időben és évszázadokra
készítesz számba vett erõidet;
s földereng megváltó ünnepi csokra
ama végső tűzharcnak, s régiek
jönnek eléd: múltad száz hõs halottja,
hogy a jövõt itt az életnek add át,
s szövetségben nőjön meg a szabadság.

Digitized by Google

FERENCZY BÉNI: LENIN

FELEDY GYULA: 1945

Digitized by Google

KERÉNYI JENŐ:
A SÁTORALJAÚJHELYI
PARTIZÁNEMLÉKMŰ

Digitized by Google

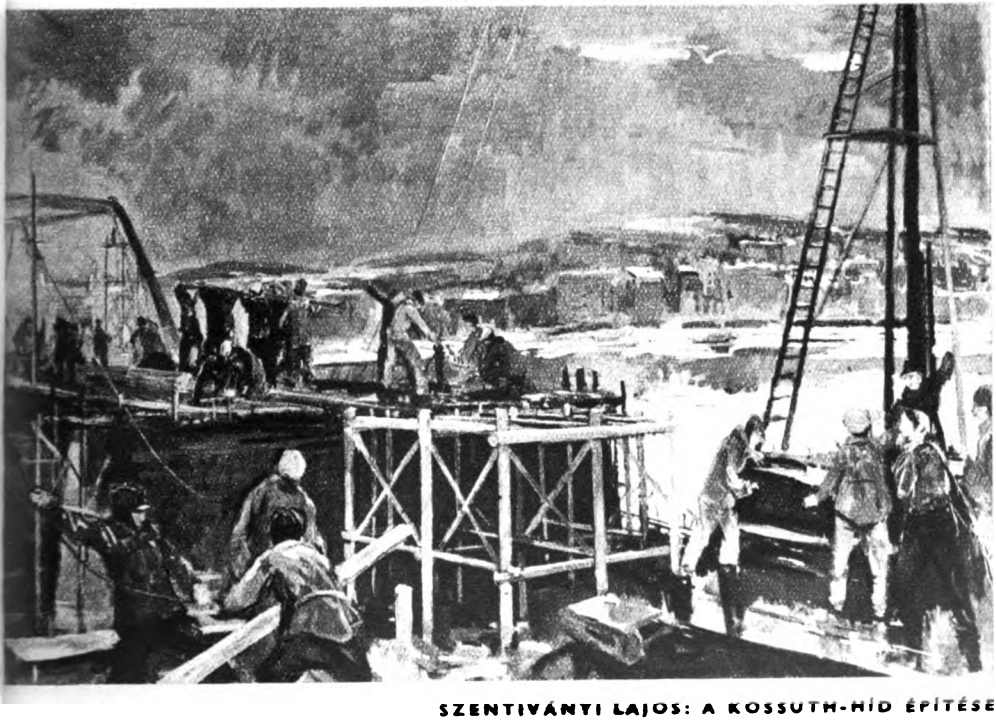

SZENTIVÁNYI LAJOS: A KOSSUTH-HÍD ÉPÍTÉSE

Digitized by Google

DOMANOVSZKY ENDRE: FÖLDOSZTÁS

Digitized by Google

SZŐNYI ISTVÁN: ALAKUL A SZÖVETKEZET

Digitized by Google

MEDGYESSY FERENC:
ÉPITŐK

Digitized by Google

SZURCSIK J.: AZ ÚJ HÍD

Digitized by Google

R. KISS LENKE:
OLVASÓ LÁNYOK

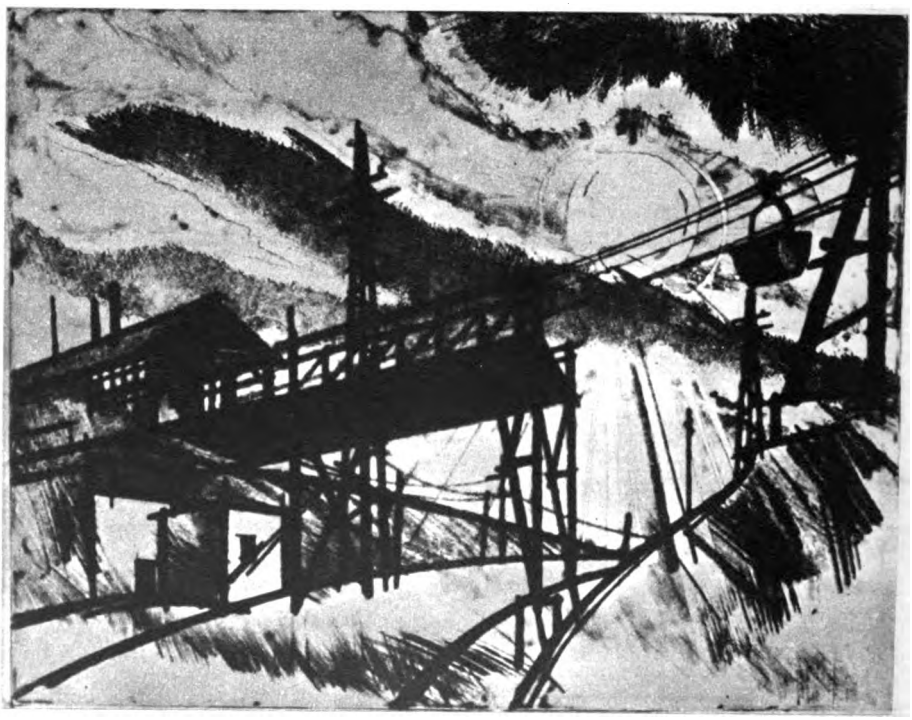

RASZLER KÁROLY: KÖTÉLPÁLYA

Digitized by Google

A tömegek — két évtized főszereplői

Írta KOMÓCSIN ZOLTÁN

Az emberiség fejlődésének üteme sohasem egyenletes. Néha évszázadok során alig történik egy-két évtizednyi esemény, máskor évtizedek alatt több évszázadnyit halad előre a történelem. A társadalmi fejlődés gyorsasága, vagy lassúsága sok tényezőtől, s különösen a tömegek aktivitásától függ. Meggyőzően bizonyítja ezt a felszabadulás óta eltelt húsz esztendő. E két évtized kiemelkedő eredményeinek megvalósítói, létrehozói — a dolgozó tömegek voltak, amelyeknek erejét meghatványozta a kommunista párt eszmei-politikai irányítása, szervező tevékenysége, forradalmi elszántsága. A dolgozó nép a történelem igazi alkotója. A nép nagy, de szervezetlen erő; ez jelentősen megkönnyítette egy törpe kisebbségnek a nagy tömegek elnyomását, kizsákmányolását. Akkor ébred a nép erejének tudatára, s képes élni is azzal, amikor van irányítója, szervezője. Ilyen erő korunkban a munkásosztály forradalmi pártja, a kommunista párt.

A párt elsősorban a munkásosztály pártja: mindenekelőtt annak érdekeit fejezi ki, az ő világnézetét hirdeti, politikáját valósítja meg. Ugyanakkor a dolgozó tömegek pártja is, mert a munkásosztály és a nép érdekei alapvetően azonosak; mert a munkásosztály céljainak megvalósítása érdekében szövetségre lép a társadalom összes dolgozó osztályaival, rétegeivel. A párt nemcsak vezeti és tanítja a tömegeket, hanem tanul is tőlük. Világnézete — a marxizmus—leninizmus — a dolgozók harci tapasztalatainak összesítése útján fejlődik, gazdagodik.

A magyar munkásosztály és pártja már a felszabadulás előtt gazdag harci tapasztalatra tett szert. Mögötte volt az 1919-es győztes proletárforradalom, a 133 dicsőséges nap után levert Tanácsköztársaság. Az ellenforradalom győzelme ellentmondásosan hatott a tömegekre; egyes rétegekben, különösen falun, az értelmiségiek körében megingott a bizalom a munkásosztály erejében. A Magyar Tanácsköztársaság emléke ugyanakkor mély, kitörölhetetlen nyomokat is hagyott, elsősorban a proletariátus öntudatosabb részében — fontos forrásává vált a párt és a forradalmi munkásmozgalom erejének. A Horthy-fasiszta diktatúra az egész magyar dolgozó népet elnyomta, de elsősorban a munkásosztály és a kommunista párt ellen irányult. A néhány ezer tagot szám-

Digitized by Google

láló párt állandóan élethalálharcot vívott puszta létéért. A véres terror ugyan korlátok közé szorította, de a párt jelen volt a munkásság, a szegényparasztság minden jelentős megmozdulásában, ösztönözte, szervezte, vezette azt.

E körülmények jórészt megszabták a tömegek aktivitásának, cselekvőképességének fokát. A nép legjobbjai küzdöttek a fasiszta rendszer ellen, s küzdelmük (különösen, ha az találkozott a párt akcióival) imponáló méreteket öltött, fontos gazdasági és politikai eredményeket hozott. Az 1930. szeptember 1-i tüntetés; az 1935-ös év nagy építőipari és egyéb sztrájkjai; a háborús évek fasisztaellenes és háborúellenes megmozdulásai és más akciók jelzik a legöntudatosabb dolgozók meg-megújuló harcát. De ezeket az éveket mégsem csupán ezek a kiugró megmozdulások jellemzik, hanem az, hogy a nép nagyobbik része nem vett részt azokban, fenntartásait és ellenkezéseit a fennálló rendszerrel szemben többé-kevésbé magába zárva, passzívan szemlélte az eseményeket. Bár a párt vezette harcnak igen nagy politikai és erkölcsi jelentősége volt, — a demokratikus erők gyengesége következtében hazánkban nem jött létre széles népi, antifasiszta ellenállási mozgalom, tömegméretű harc a felszabadulásért, általános népfelkelés a fasizmus ellen. A magyar népben erős nyomokat hagyott az ellenforradalmi ideológia, és a negyedszázados szüntelen uszítás, rágalmazás hatására torz kép élt benne a kommunisták pártjáról. A pártnak tehát a forradalmi tradíciók mellett számolnia kellett a burzsoá reakció erőteljes befolyásával, sőt átmenetileg — a maga bizonyos fokú elszigeteltségével is.

Amikor a szovjet hadsereg szétzúzta a horthysta államgépezet erőszakszerveit és megtisztította hazánkat a német fasiszta megszállóktól, a kommunisták világos, érthető programmal álltak a nép elé. Helyes politikája és gyakorlati tevékenysége révén a párt tömegkapcsolata hihetetlen gyorsasággal erősödött. A felszabadult országrészeken — beleértve a legkisebb helységeket is — rendkívül gyorsan alakultak meg a kommunista pártszervezetek és a párt, tömegbefolyását tekintve is, szinte egyik napról a másikra jelentős politikai tényezővé vált.

A párt volt az éltetője a meginduló munkának. A munkások és parasztok azonnal megkezdték a háborús romok eltakarítását, általuk ébredt új életre az ország. A kommunista pártszervezetek kiépítésével egyidejűleg, azok kezdeményezésére — a társadalom minden dolgozó rétegét képviselő — népi szervek, nemzeti

Digitized by Google

bizottságok, üzemi bizottságok, földigénylő bizottságok jöttek létre: demokratikus tömegszervezetek alakultak. Ebben az időben a párt eredményes munkát végzett a tömegek körében, lépésről lépésre növelte politikai befolyását.

A felszabadulást követő első évek feladatai — történelmi jelentőségük mellett — a legszélesebb tömegek számára is viszonylag könnyen érthetők voltak. A felszabadulás a Horthy-fasizmus elnyomása alól, a háborús szenvedésektől, hatalmas energiákat szabadított fel, lelkesedést ébresztett, s ez forradalmi tettekben fejeződött ki. A párt ereje ebben az időben mindenekelőtt abban volt, hogy mindig olyan harci feladatokat jelölt meg, amelyek helyesen fejezték ki a nép érdekeit és ezért lehetővé tették a tömegek mozgósítását. A munkások és parasztok közvetlenül részt vettek az új demokratikus közigazgatás megszervezésében, s hatalmas eredményeket értek el az újjáépítésben. Százezrek részvételével valósult meg a földreform, sikerrel küzdöttük le történelmünk legnagyobb méretű inflációját, államosítottuk a nagyipart, határidő előtt megvalósítottuk az első hároméves népgazdasági tervet.

Ezekben a harcokban megerősödött a két munkáspárt együttműködése és a munkás-paraszt szövetség. A munkásegység gondolata mind szélesebben tért hódított, 1948-ban egyesült a két munkáspárt. A kommunista párt helyes politikája, a tömegekért és a tömegekkel együtt folytatott harca során a demokratikus forradalom átnőtt szocialista forradalomba, megvalósult a proletárdiktatúra.

A népi demokrácia első időszakában a tömegek történelemalkotó tevékenységét sajátos vonások jellemezték. A harc viszonylag békés körülmények között folyt, az osztályösszeütközések nem vezettek fegyveres összecsapásra. A felszabadító szovjet hadsereg egységeinek jelenléte megóvta az országot az imperialista beavatkozástól. Ez, valamint a Szovjetunió sokoldalú segítsége egymagában nem döntötte ugyan el, de kétségkívül megkönnyítette az olykor éles osztályharc vitelét. A viszonylag kedvező belső és nemzetközi körülmények hatásaként rendkívül meggyorsult a fejlődés. A nép akart és tudott élni a kedvező lehetőségekkel, és az elért eredmények fő alkotója volt.

A párt ebben az időszakban magabiztosan hirdette politikáját, minden fontos kérdésben a tömegekhez fordult, bízott a néppen. Az úri Magyarország kizárta a népet a politikából, a politika „az urak dolga" volt. A koalíciós kormányban részt vevő polgári politikusok a felszabadulás után is szerették volna a politikának ezt az „úri módszerét" meghonosítani. A kommunista párt a *tit-*

Digitized by Google

kos politizálással szemben a *nyílt*, a tömegekre építő politikát alkalmazta.

A nyílt politizálás alapján a kommunisták mindig tudták, mi a feladat, mit kell tenniök. Ez a nyílt politizálás erősen hatott a többi párt tagjaira is, elősegítette a nép többségének megnyerését a népi demokratikus rendszer számára. Sajátos vonása volt e korszak tömegpolitikájának az alulról folytatott tömegharc összekapcsolása a hatalmi pozíciók kihasználásával. A munkástömegek az üzemekben, a paraszttömegek a falvakban *közvetlenül* harcoltak a tőkések és a földesurak népellenes kísérleteivel szemben. Népítélettel távolították el posztjukról a régi népnyúzó tisztviselőket, tömegnyomással kényszerítették a bíróságokat arra, hogy szigorú ítéleteket hozzanak a népellenes háborús bűnösök ellen. A kommunista pártnak és a koalíció népi balszárnyának a kormányban, a parlamentben folytatott harcát tömegtüntetések, forradalmi népi nyomás támasztotta alá és vitte győzelemre.

A tömegek aktivitását ösztönözte a pártmunka közvetlen stílusa, az állandó, szoros kapcsolat a párt és a nép között. A tömeggyűlések, a pártnapok, a falujárás, az egyéni és csoportos agitáció, a párt vezetőinek közvetlen, személyes kapcsolata a pártsággal, a dolgozókkal, lehetővé tette állásfoglalásainak, eszméinek rendszeres eljuttatását a széles néptömegekhez. Az egyes dolgozó osztályok, rétegek gondjairól elsőnek a kommunisták szereztek tudomást, ők karolták fel követeléseiket és harcoltak teljesítésükért.

Ekkor fejlődött ki az úgynevezett „aprómunka". A kommunisták törődtek dolgozó társaik legapróbb, sokszor egészen személyes jellegű gondjaival, és ahol csak lehetett, segítettek. Ez bizonyította be az egyszerű emberek számára a legkézzelfoghatóbban a kommunista emberség lényegét. A Horthy-rendszerben százezreket sújtott társadalmi igazságtalanság, amelyet tetéztek a háborús évek szenvedései. A felhalmozódott keserűség sok emberben reménytvesztettséget, pesszimizmust szült, amelynek feloldásához kommunista emberség kellett. Elősegítette ezt, s egyben számottevően gyorsította is a tömegek megnyerését — a kommunista párt bizalma a nép iránt. A párt és a tömegek között létrejött kölcsönös bizalom a legfontosabb politikai tényezők egyikévé, a fejlődés egyik legerősebb motorjává vált.

A felszabadulástól a negyvenes évek végéig terjedő időszak mérlege rendkívül pozitív. A kommunista párt néhány év alatt a munkásosztály, a nép többségének elismert, nagy tekintélynek örvendő vezetőjévé vált. A munkásosztály vezető szerepe erősödött, súlya a hatalomban egyre nőtt, a kizsákmányolás mind szű-

Digitized by Google

kebb térre korlátozódott. A párt vezetésével a nép történelmileg rövid idő alatt, nemzetközileg is méltányolt sikereket ért el.

A pártvezetésen belül azonban már ezekben az években is mutatkoztak bizonyos helytelen tendenciák. Ilyen volt például a kommunista és a munkásmozgalom felszabadulás előtti harcainak lebecsülése; az indokolatlan bizalmatlanság a munkásosztály politikai szövetségeseivel, a demokratikus pártok egyes vezetőivel szemben, ami azután a jobboldaluktól megtisztított pártoknak az elsorvasztásához vezetett, a tömegszervezetek nem mindig megfelelő értékelése és támogatása. Ám a szaporodó sikerek mind a párt tagjai, mind a pártonkívüli tömegek előtt ebben az időben elhomályosították a negatív jelenségeket. Az ötvenes évek első felében jelentkező súlyos álbaloldali torzítások olyan győzelmi sorozat után következtek, amikor az egyik legnagyobb eredmény az volt, hogy a párt és a nép között a bizalom szilárd kapcsolatot teremtett.

II.

Az ötvenes évek első felétől az ellenforradalomig terjedő időszakban az ország helyzetét bizonyos kettősség jellemezte. A párt politikájának fő irányvonala — az államhatalom további erősítése, a szocialista iparosítás — a nehézipar elsődleges fejlesztésének koncepciója alapján —, a mezőgazdaság szocialista átalakításának megkezdése, a kulturális forradalom kibontakoztatása helyes volt, a szocialista forradalom továbbvitelére irányult.

A magyar nép, mindenekelőtt a munkásosztály — amelyet magával ragadott a szocialista építés pátosza — hatalmas erőfeszítéssel dolgozott és nagy áldozatokat vállalt a párt politikájának megvalósításáért. A párt és az állami vezetésben kialakult mind súlyosabb szektás, dogmatikus torzulás, a személyi kultusz elhatalmasodása, majd ennek velejárójaként a szocialista törvényesség megsértése azonban megtorpanáshoz vezetett.

A szektás dogmatizmus, a személyi kultusz súlyos hibákhoz vezetett az összpolitikában, s így a gazdaságpolitikában is: a gazdasági autarchiára való törekvés, az erőnket, lehetőségeinket meghaladó termelési célok hajszolása maga után vonta a néptömegek életszínvonalának stagnálását, sőt visszaesését. Mindez a tömegekben elégedetlenséget keltett.

Olyan torzkép alakult ki a szocializmusról, mintha az nem a tömegek műve, hanem egyes emberek különleges képességeinek, emberfeletti tulajdonságainak az eredménye lenne. A személyi

Digitized by Google

kultusszal járó önteltség, tömjénezés, kritikátlanság hatására a párt vezetői egyre kevesebbet törődtek a tömegek meggyőzésével; a Rákosi-klikk úgyszólván minden eredményt egyes személyeknek tulajdonított. Az osztályharc állandó éleződésének elmélete fokozta a bizalmatlanságot. A párt tehetséges, tekintélynek örvendő, forradalmár vezetőivel, a munkásmozgalmi emberekkel szemben törvénytelen, önkényes eszközöket alkalmaztak. A bizalmatlanság nyomasztó légkörének eluralkodásával háttérbe szorult a kommunista emberség, a szocialista humanizmus. A személyi kultusz — a párton belüli demokrácia, a kollektív vezetés háttérbe szorulásához vezetett és a kommunisták körében egyre mélyülő lelkiismereti válságot okozott. Megbomlott a párt és a tömegek közötti összhang. Bizonytalanság lett úrrá a tömegeken, kompromittálódott a szocializmus eszméje, a megvalósítása közben elkövetett politikai és gyakorlati hibák miatt. *A szektás dogmatikus torzulás legsúlyosabb következménye a tömegek forradalmi lendületének megtorpanása, a növekvő politikai és társadalmi passzivitás volt.* Ezért vált a szektás-dogmatizmus az 1956 őszén kirobbant ellenforradalmi felkelés egyik okozójává.

A személyi kultusz következményei, a szektás-dogmatikus hibák súlyos károkat okoztak. De nem változtathatták meg a magyar társadalom objektív fejlődésének szocialista jellegét, irányát; a nép, s mindenekelőtt a munkásosztály többségét nem tántorították el a szocializmustól. A magyar nép történelmet formáló szerepét az ál-baloldali torzítások *ellenére* is becsülettel teljesítette. Az ipari termelésnek olyan fejlődési *ütemét* biztosította, amely kiállja az összehasonlítást a legfejlettebb kapitalista országokkal is. Magyarország ezekben az években vált agráripari országból ipari agrár országgá, ezzel is bizonyítva a szocialista, gazdasági-társadalmi rendszernek — az elkövetett hibák ellenére is — vitathatatlan magasabbrendűségét. Az ötvenes években csatlakozik népünk a világméretű békeharchoz. A magyar munkások, parasztok, értelmiségiek gondolkodásában először ezekben az években forrt eggyé a békeharc tudatos vállalása a mindennapi termelő munkával.

A szocialista építés során elkövetett hibák nagy kárt okoztak, amelyet még tetézett az a körülmény, hogy kijavításuk rendkívül elhúzódott. A hibák kijavításának elhúzódása tápot adott a revizionista erők felélénkülésének. Az ellenforradalmat megelőző néhány évben a szektás és revizionista klikkek elvtelen alkudozásai kiábrándították a tömegeket. A revizionista árulók szívesen hivatkoztak a párttagságra, a tömegekre. Olcsó népszerűséget hajhászva, tetszetős jelszavakkal, demagóg követelésekkel léptek fel,

Digitized by Google

A valóságban mégis ugyanakkora szakadék választotta el a párttagoktól és a széles néptömegektől, mint a szektás vezetést. Az áruló Nagy Imre csoportja főként karrierista értelmiségiekből és kispolgárokból álló tipikusan összeesküvő jellegű klikk volt, amely mélységesen lebecsülte a tömegeket, vonzódásukat a szocializmus iránt, és az elmaradott, konzervatív elemek megnyerésére törekedett. A revizionisták megbontották a párt egységét, s a polgári, kispolgári nézeteknek tett elvtelen engedményekkel, nacionalista demagógiával, majd később nyílt árulással segítséget nyújtottak a belső reakciós, és a külső imperialista erőknek az együttes ellenforradalmi támadás kibontakoztatásához.

III.

Hol voltak a szocializmus hívei, a nép nagy tömegei, az 1956-os ellenforradalom napjaiban — tesszük fel magunknak újra és újra a kérdést és halljuk ugyanezt külföldi barátainktól is. A munkásosztály, a dolgozó parasztság, az értelmiség — és külön is hangsúlyozzuk — a magyar ifjúság döntő többsége az ellenforradalom napjaiban is a szocializmus mellett állt. Azonban a párt felső vezetésében bekövetkezett bomlás miatt a forradalmi erők átmenetileg vezető nélkül maradtak. Amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt megkezdte tevékenységét, a forradalmi munkás-paraszt kormánnyal együtt ellentámadásra szólított fel, s megszervezte a szocializmus erőit, napok alatt helyreállt a proletárdiktatúra forradalmi rendje, a nép többsége a szocialista vívmányok védelmére kelt. Történelmi tény, hogy az ellenforradalmi támadást a Szovjetunió, a testvéri szocialista országok, a nemzetközi munkásmozgalom internacionalista segítségével vertük vissza. Ám hasonlóan ahhoz, ahogyan 1945-ben a szovjet hadsereg felszabadító tette nyomán a magyar népnek kellett megteremtenie a szabad, független, népi demokratikus Magyarországot, úgy 1956-ban is a nélkülözhetetlen internacionalista segítség előnyeivel élve népünknek kellett a proletárdiktatúra vívmányait megvédenie, megszilárdítania és továbbfejlesztenie. Az ellenforradalom okozta károk helyrehozása, a gyors konszolidáció a dolgozó népet, a szocializmushoz való hűségét igazolta. Az ipar fejlődése, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a szocializmus alapjainak lerakása, a Magyar Népköztársaság nemzetközi sikerei, önmagukért beszélnek. Meggyőző választ adnak arra, hogy a front melyik oldalán állt a magyar nép 1956-ban és hol áll azóta is. A szocializmus teljes felépítésén munkálkodva, népünk tettekben adja tudtára az egész világnak, hogy a szocialista forradalom oldalán áll.

Digitized by Google

A Magyar Szocialista Munkáspárt visszatérve a lenini elvekhez és módszerekhez, mind nagyobb szerepet szán a tömegeknek. A helyes, lenini politika megtisztította a szocializmus eszméjét a tömegek előtt mindattól, amivel az álbaloldali és a revizionista irányzatok besározták A párt politikája egybeesik a tömegek érdekeivel, létrejött az összhang szavak és tettek között. A pártirányítás ma sokkal inkább, mint bármikor, mindenekelőtt eszmei-politikai befolyásolást, vezetést jelent. A szocialista törvényesség helyreállításával és a demokrácia erősítésével, a pártdemokrácia, a kollektív vezetés visszaállításával, a szocialista humanizmus érvényesítésével a legszélesebb dolgozó tömegek előtt újra egyértelműen vonzóvá vált a szocialista jövő és az érte való munka.

Az ellenforradalmat követő évek alatt nemcsak erősödött a tömegek cselekvőképessége, hanem a korábbi évekkel szemben új vonásokkal is gazdagodott. A párt nemcsak felújította a tömegek vezetésének — különösen szabad fejlődésünk első időszakában — jól bevált módszereit, hanem tovább is fejlesztette azokat.

A pártmunkában ismét elfoglalta méltó helyét az az elv, hogy a tömegek vezetésének fő módszere a meggyőzés. Az ellenforradalommal szembeni harcban a párt és a kormány bebizonyította, hogy nem habozik, szigorú, adminisztratív rendszabályokat is alkalmazni azokkal szemben, akik szocialista rendszerünket támadják. Erre el van szánva ma is és a jövőben is. De a rendszerünk mellett álló, egyik-másik kérdésben helytelen nézetet valló emberek megváltoztatásának fő eszköze: az eszmei-politikai vita, a meggyőzés. Újra meghonosodott az az elv — és gyakorlat —, hogy az ország ügyeit bátran a nép elé kell vinni, a tömegekkel megtárgyalni. Már az ellenforradalom leverése során — sokhelyütt izzásig hevült, feszült légkörben is a közvetlen kapcsolatok megteremtésére törekedett a párt: vezetői gyűléseken, megbeszéléseken fáradhatatlanul magyarázták igazunkat, hirdették elveinket. E módszer azóta még nagyobb jelentőséget nyert: a párt vezetői rendszeresen megtanácskozzák a tennivalókat az egész néppel. Ez nagy segítség a feladatok helyes kitűzéséhez, de egyben központi helyre állítja a tömegeket is.

Figyelembe véve a felszabadulás óta megtett utat, a párt tovább is ment: olyan megoldásokat keresett, amelyek még szélesebbre tárják a kaput minden becsületes dolgozó segítőkészsége előtt, amelyek erősítik a párt és pártonkívüli tömegek közötti megértést. Ebben a szellemben juttatja érvényre a párt azt az elvet és gyakorlatot, hogy pártfunkció kivételével bármely funkciót az arra politikailag alkalmas és szakmailag megfelelő pártonkívüliek is betölthetnek. A társadalmi fejlődés során az is lehe-

Digitized by Google

tővé vált, hogy a főiskolai és egyetemi felvételeknél a fiatalokat ne származásuk, hanem mindenekelőtt képességük és erkölcsi-politikai magatartásuk szerint bírálják el. Messzemenően érvényesítette tömegpolitikáját a párt a mezőgazdaság szocialista átszervezésénél. E munkában fő helyre került a tömegek meggyőzése; a párt elvetette az erőszakos módszereket, s a tömegek egyetértésével határozta el a soron következő lépéseket. A párt helyes politikájának bizonyítéka volt az is, *ahogyan* megoldódott a termelőszövetkezeti átszervezés idején a kulák-kérdés.

E helyes lépések következtében ismét szorossá vált a párt és a tömegek viszonya, a korábbinál is jobban kifejezésre jutott a tömegek, a történelem menetét alapvetően és meghatározóan befolyásoló szerepe.

IV.

A szocializmus alapjainak lerakásával jelentős mérföldkövet hagytunk magunk mögött. Fejlődésünk *új* szakasza új feladatokat állított előtérbe és sok szempontból kedvezőbb körülményeket is teremtett elvégzésükhöz. Az alapok lerakása új helyzetet teremtett a termelőerők növelésében, a gazdasági építésben, és a társadalmi, politikai viszonyok fejlesztésében. E változások visszatükröződnek a tömegek tevékenységében, annak formáiban is.

Népünk alkotóerejének további kibontakoztatásában a szocializmus teljes felépítésének követelményeiből kell kiindulnunk. Szem előtt kell tartani, hogy az osztályharc ma elsősorban a gazdasági-termelési és az ideológiai fronton folyik, s e feladatok egységet képeznek, szoros kölcsönhatásban vannak egymással. A gazdasági célok megvalósítása nagyobb politikai öntudatot, a marxizmus—leninizmus világnézetének szélesebb elterjedését és alaposabb szakismereteket követel. A gazdasági-termelési feladatok megoldása ugyanakkor visszahat az emberek gondolkodására, világnézetére, erkölcsére. Mai és még inkább holnapi tennivalóink bonyolultabbak, nagyobb felkészültséget igényelnek, mint a húsz, vagy akár csak öt-tíz évvel ezelőtti feladatok. Viszont a mai emberek sem azonosak a húsz évvel ezelőttikkel. Ugyanaz a munkás, paraszt, értelmiségi személy szerint is nagyot nőtt öntudatban; fejlődött kulturálisan és világnézetileg; a szakmájához korszerűbben, alaposabban értő ember.

A tömegek alkotó képességeinek növelésénél is figyelembe kell vennünk a munka minőségi oldalának előtérbe kerülését. A tömegmunkában — (a továbbra is megmaradó, de korábban előtérben álló politikai tömegharc formái mellett) — a gazdasági

Digitized by Google

szervező és ideológiai nevelőmunka feladatai és ezeknek is elsősorban minőségi követelményei állnak figyelmünk középpontjában. A munka termelékenységének növelése, az önköltség csökkentése, a minőség javítása ma már nemcsak gazdasági vezetők, közgazdászok feladata —, hanem *valamennyi dolgozó napi feladatává válik.* Jóleső érzéssel emlékezünk vissza a nyílt politikai harcok, osztályösszecsapások idejére, a felszabadulást követő évek nagy rohammunkáira, termelési csatáira. De látnunk kell, hogy mai és holnapi feladataink sok tekintetben összehasonlíthatatlanul bonyolultabbak azoknál. Ma a tömegeket nem viszonylag gyorsan, egy-egy nagy nekifutással elérhető célokra kell mozgósítani, hanem talán kevésbé látványos, látszatra kevésbé harcos feladatokra: fegyelmezettebb, állhatatosabb, szervezettebb munkára, a technológiai utasítások betartására, a szaktudás növelésére. Ma már nem elegendő a negyvenes és ötvenes évek rohammunka-módszere, jó agitátori és szervezőkészséggel rendelkező kommunisták magával ragadó fellépése, a párt fő politikai jelszavainak népszerűsítése. Ma a napi termelési feladatok is nagyobb felkészültséget, szakmai hozzáértést, ideológiai képzettséget követelnek, közvetlen, mindennapos küzdelmet a felületesség, a fegyelmezetlenség, a maradiság, a tudatlanság ellen: harcot azért, hogy az emberek egyre igényesebbek legyenek önmagukkal szemben, egyre nagyobb teljesítményekre váljanak alkalmassá.

Látszólag azok a feladatok nehezebbek, amelyek nyílt politikai összeütközésekben csúcsosodnak ki. De a valóságban, mint Lenin mondotta, a mindennapi szívós és aprólékos építőmunka „százszor nehezebb feladat". S nem könnyebb ma a tömegek részvételének nagyobb mérvű biztosítása sem, egyrészt, mert maguk a dolgozók általában könnyebben megértik a nyílt harc szükségét, mint a gondos munka jelentőségét, másrészt, mert jóval bonyolultabb is ez utóbbi szervezeti feltételeinek biztosítása. Ez egyebek között a demokrácia újabb formáinak, módozatainak kimunkálását is feltételezi.

A szocializmus alapjainak lerakása után a magyar társadalom fejlődésének arra a fokára érkezett el, amikor egyetlen osztály, egyetlen számottevő réteg érdekei sem ellentétesek a szocializmussal, amikor egy jelentéktelen kisebbségtől eltekintve, lényegében a nép egésze egyetért a szocializmusért és békéért folytatott harccal. Társadalmunk politikai egysége azonban nem vonja automatikusan maga után az emberek világnézetében meglevő különbségek eltűnését. Legfőbb ideológiai feladatunk ezért az ebből fakadó ellentmondások feloldása, a marxista—leninista ta-

Digitized by Google

nítások alapján. Minőségileg magasabbak a követelmények az ideológiai munkával szemben is. Ma már nem elégedhetünk meg a párt politikai céljainak és jelszavainak elfogadtatásával, hanem az a feladat áll előttünk, hogy a forradalmi marxizmussal ellentétes ideológiai nézeteket leküzdjük, a szocializmus és a béke céljaiban velünk egyetértő tömegeket a marxista—leninista világnézetnek is megnyerjük.

Ez a munka újra meg újra azzal kezdődik, hogy a párt minden a népet érintő alapvető bel- és külpolitikai, gazdasági és társadalmi kérdésben rendszeresen tanácskozik a tömegekkel, tájékoztatja őket. A mai helyzetben még fontosabbá teszi a tömegek tájékoztatását a demokratizmus továbbfejlesztésének igénye és feladata. Már feladataink bonyolultsága, a megnövekedett követelmények, az emberek hatalmas fejlődése (műveltségben, kulturális ismeretekben, öntudatban, felelősségtudatban) is napirendre tűzi ezt. Ma már jórészt túl vagyunk a felszabadulás utáni évek „gyűlésező" demokratizmusán, bár ez a maga idején a fejlődésnek rendkívül fontos szakaszát jelentette. Ma már a legkisebb termelési és társadalmi közösségekben is követelmény a szakismeret, a teendők konkrét meghatározása. A párt és a kormány kívánja, a széles néptömegek igénylik, hogy véleményt mondhassanak a helyi és az országos problémákról. A tömegek ma már nemcsak bátran mondanak véleményt, hanem elvárják, hogy azt figyelembe is vegyék. Az emberek ilyen irányú igényeit még nem tudjuk minden esetben kielégíteni. Enélkül viszont nem várhatjuk a tömegaktivitás növekedését, a közösségekben való részvételnek olyan fokát, amelyet a mai helyzet szükségessé tesz.

A demokratizmus továbbfejlesztésében fontos feladatunk, hogy küzdjünk a fegyelmezetlenség, lazaság, és felelőtlenség ellen. A demokrácia nem jelenthet menlevelet a felelőtlenség és a fegyelmezetlenség palástolására, ellenkezőleg. Mennél kevésbé van lehetőség egyes emberek társadalomellenes cselekményeinek elkövetésére, a naplopásra, a társadalmi javak elherdálására, annál teljesebben érvényesülhet a nép túlnyomó többségének érdeke és akarata, a demokrácia. A nyílt, elvtársias, demokratikus légkör fokmérője az is, hogy mennyire kaphat szabad teret a pártszerű bírálat és önbírálat, mennyire uralja a közhangulatot a munkában példamutató emberek hangja.

Mivel a gazdasági és ideológai feladatok a középpontba kerültek — a tömegek aktivizálásának is ezek a legfontosabb területei. Elsősorban ehelyütt kell a dolgozók bevonásának újabb és fejlettebb formáit alkalmaznunk. Egész előrehaladásunk üteme függ attól, mennyire sikerül ezeken a frontszakaszokon növelnünk az emberek aktivitását.

Digitized by Google

Küzdenünk kell a bürokrácia minden megnyilvánulása ellen. Javítanunk kell a gazdaság és ideológia állami irányításán, hatékonyabbá, eredményesebbé téve azt. E lépéseink azonban csak akkor lehetnek sikeresek, ha a kommunisták, a dolgozók mindenhol fellépnek a kispolgári törekvésekkel szemben, az ellen, hogy egyesek munka nélkül, meg nem engedett eszközökkel akarnak anyagi előnyökre szert tenni. A kommunistáknak vitatkozniok kell akár egy-egy eszmeileg elfogadhatatlan irodalmi vagy művészeti alkotásról, akár nacionalista uszításról, vagy a hibákat pesszimista, destruktív módon általánosító törekvésekről legyen is szó. És akkor is, ha erkölcstelenséggel, korrupcióval, nemtörődömséggel, sógor-komasággal találkoznak.

Új és új formákat kell keresnünk, amelyek elősegítik a dolgozóknak a termelési feladatok megoldásába való bekapcsolódását. A termelés ellenőrzésének, a kezdeményezések megvalósításának, az üzemi demokrácia kibontakozásának hatékonyabb feltételeit kell biztosítanunk. Az a szemlélet, amely nem számol e hatalmas erővel, lebecsüli azt, az egyik legfőbb oka a bürokrácia meglétének, helyenkénti erősödésének. A pártszervezetek egyik legfontosabb feladata az alulról jövő kezdeményezések felkarolása, támogatása, mert ez a leghatásosabb ellenszere a bürokráciának és biztosítja a tömegek erőfeszítéseinek a fő célokra történő céltudatos irányítását.

A tömegek fejlődéséhez, a párt és a tömegek kapcsolatának erősítéséhez, a nemzetközi viszonyok alapjában kedvezőek. Olyan korban élünk, amikor lehetségessé válik a világháborúk kiiktatása az emberiség életéből, amikor erősödik a szocialista világrendszer, amikor a szocializmus rányomja bélyegét minden jelenségre. De a tömegek mozgósítását, a marxista—leninista ideológia terjedését bonyolultabbá is teszi a két világrendszer közötti harc, továbbá az a körülmény, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban fontos elvi kérdésekben ellentétek és viták vannak. Ez azt a követelményt állítja elénk, hogy a maga bonyolultságában mutassuk meg a tömegek előtt különösen az imperialista vezető hatalmak között meglevő ellentmondásokat, ingadozásokat, a számunkra kedvező tendenciákat és a kedvezőtlen jelenségeket egyaránt. Elemeznünk és magyaráznunk kell az egyes testvérpártok helyzetét, állásfoglalásaik indító okait is. Csak így érhetjük el, hogy elsősorban a kommunisták, de a pártonkívüli dolgozók is szilárdan tömörüljenek a párt köré, eligazodjanak a bonyolult helyzetekben, ne lépjen fel soraikban átmenetileg sem ingadozás. Amikor tehát ma és a jövőben a tömegek aktivitásának fokozására, a párt és tömegek közötti kapcsolatok fejlesztésére törekszünk, a

Digitized by Google

tömegek közötti munka minőségileg magasabb színvonalú feladatait kell előtérbe helyezni.

•

Ha szigorú kommunista tárgyilagossággal, a tényekhez ragaszkodva megvonjuk két évtized mérlegét, az összesítés önmagáért beszél. A magyar nép történelmi jelentőségű vívmányokat hozott létre, erejének, tudásának, tehetségének kibontakoztatásával forradalmi fejlődésen ment keresztül. Húsz év alatt több történt hazánkban, mint az előző száz esztendőben. Megteremtve a szocializmus alapjait, maga a történelemformáló nép is átalakult, mind nagyobb tömegeiben és mind következetesebben szocialistává válik, társadalmi magatartását, cselekedeteit, és világnézetét tekintve. Az elmúlt két évtizedben megszűnt a létbizonytalanság; gyökeresen megváltozott az egész nép szociális és anyagi helyzete; soha nem látott lehetőségek nyíltak meg a művelődéshez, kulturálódáshoz. A Magyar Népköztársaság a világ népeinek szemében a szocialista világközösség elismert, megbecsült tagja A következő két évtizedben az alapok lerakása után teljesen felépítjük a szocializmust, az anyagi javak termelésében bőséget hozunk létre, megközelítjük forradalmár elődeink legmerészebb álmát: a kommunista Magyarországot. Ahogyan a szocializmus alapjainak lerakása, úgy a kommunista Magyarország megteremtése is a párt vezette magyar nép történelmi jelentőségű műve lesz.

Digitized by Google

A magyar parasztság a szocializmus útján

Írta **DOBI ISTVÁN**

Négy kitűnő szövetkezeti vezetővel ültünk egy asztal körül, egyéni sorsuk alakulásáról beszélgettünk a felszabadulás óta elmúlt húsz esztendő alatt; velük együtt azokról a közösségekről is, amelyekben éltek és élnek, majd végül a termelőszövetkezetekről, a mozgalomról. Arról volt szó, hogy külön-külön mit gondolunk az elmúlt dolgokról, s ki nem mondottan arról is: egyetértésre tudunk-e jutni a parasztság és a szocializmus mostani viszonyának megítélésében. Nagyjában egyetértésre jutottunk.

A PARASZTOK A POLITIKÁBAN ÉS A GAZDASÁGBAN

A parasztságot általában konzervatív gondolkozásúnak, hagyománytisztelőnek mondják, amiben van igazság, de ez nem teljes igazság. Nem ismertem parasztembert, aki birtokának holdszámától függetlenül ne lett volna szerelmese a földjének, a szép lovának, a jól tejelő teheneinek, a házatájának. Azonban ez a ragaszkodás sokuknál szerencsésen párosult *a haladás iránt érzett rendkívüli érzékkel.* Sokan régen is látták, hogy a parcellagazdálkodás zsákutcába jutott, törték a fejüket, mi lenne a kivezető út.

A földosztás után az újbirtokosok egy része bátran megvetette a két lábát a földjén, tudta, mihez kezdjen, s ha segítségre volt szüksége, honnan és kitől kérje. Már az első percben, amikor a mezsgyekarókat leverték, volt elképzelése, hogyan építse fel kis gazdaságát minél rövidebb idő alatt, mire számíthat a gazdálkodás első, második, harmadik esztendejében. Az ilyen újgazdák néhánya később keményebben ellenállt a szövetkezésnek, mint akárhány régi, törzsökös paraszt.

Az újgazdák zöme se bátor, se gyámoltalan nem volt. A munkát családjuk erejének teljes kihasználásával, olykor még a gyerekek kizsarolásával is, elfogadható minőségben elvégezték, ami segítség kínálkozott, *elfogadták.* Ami termett, *elfogyasztották.* Ha az ember beszélgetett velük, tapasztalta, hogy *a szegényparasztok, a törpebirtokosok hagyományos életére rendezkednek be,* s mert ez az élet több, jobb a régi agrárproletár-sorsnál, *alapjában véve elégedettek.* Igyekeztek beilleszkedni abba a falusi paraszt-életbe, ami körülöttük már régebben is megvolt, rendszerint el-

Digitized by Google

lenkezés nélkül tudomásul vették, ki az első gazda, kik a jó gazdák, *kikre kell figyelni,* kiknek a példájára érdemes odafigyelni. A szövetkezetbe is akkor mentek, amikor példaképeik, a régi jó gazdák már aláírtak — olyan törvény volt ez, ami alól ritka kivétel akadt.

Néhol közvetlen a földosztás után szövetkezetek alakultak, közös gazdaságok, leginkább azokból az újgazdákból, akik a kezdeti lépéseknél *teljes önállótlanságot, bizonytalanságot mutattak* az egyéni gazdálkodásban. Igényelték, s természetesen megkapták az állam segítségét, hogy összefogva, valamilyen szakember irányításával dolgozzanak, termeljenek, boldoguljanak. Vállalkozásaikat csak politikai oldalról próbálták értékelni, s ez bizony hiba volt. Majdnem akkora hiba, mint a szövetkezeti mozgalom *következő lépése,* amikor a társulásokat, amelyeknél elsősorban a vezetés és tagság feltételezett politikai értékeire támaszkodtak a mozgalom irányítói, *mintaszövetkezeteknek,* majd *élenjáró szövetkezeteknek* próbálták beállítani az ország, a közvélemény, a parasztság előtt, nem gondolva arra, hogy ha e szövetkezetek egyikemásika rosszul gazdálkodik, azt a parasztok észre fogják venni, s a propaganda hiába állítja az ellenkezőjét, hiába mondja jónak azt, ami rossz — azt fogja mondani a mi parasztunk: *ha az ilyen szövetkezet jó, akkor neki egyáltalán nem kell szövetkezet.*

Még az volt a szerencsénk, hogy közben azért az ország különböző pontjain nem kiválasztás, hanem *munka, okos szervezkedés, kemény erőfeszítés eredményeképpen* mégiscsak kifejlődtek olyan szövetkezetek, amelyeknek eredményei bizonyították az odafigyelő parasztok előtt *a szocialista mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodás nagyszerű lehetőségeit.* Minden megyében, sőt járásban is kialakult, megszerveződött néhány olyan szövetkezet, amire már érdemes volt odafigyelni.

Abból a történelmi körülményből, adottságból, hogy hazánkat a Szovjetunió hadserege szabadította fel 1945-ben, s a kialakult európai helyzetből, *következtetni lehetett a fejlődés irányára.* Erről akkor városban és falun, munkások, parasztok és értelmiségiek körében, kisebb-nagyobb eltérésekkel — ami leginkább az időre vonatkozott, hogy hány év, vagy hány hónap alatt történik meg ez az átalakulás — az volt a vélemény, hogy *szocialista útra térünk.* Egyik ember remélte, másik félte az ilyen átalakulást — itt már sokat számított a politikai előítélet és az osztályhelyzet —, *azonban falun is legtöbb ember arra számított, hogy szocializmus következik, de inkább kommunizmust mondtak az emberek és 1919-re gondoltak.*

Az 1945-ös őszi választás után a többség már azt gondolta,

Digitized by Google

más fog történni. De még a legmódosabb parasztok között is ritkán hallott az ember olyan véleményt, hogy az egész esztelen nagy háborúnak, a Horthy-rendszer teljes összeomlásának ne volna több, más következménye, mint hogy egyik kormány helyébe a másik, egyik miniszterelnök helyére a másik lép. Az 1945-ös választáson többségre jutott Független Kisgazdapárt néhány vezetője ezt gondolta, remélte. *Nem vették észre, hogy itt nagyobb, szélesebb körű, alaposabb igazságtételnek kell következnie a szegények, elnyomottak, kisemmizettek javára.* Szembefordultak azzal a gazdasági és társadalmi átalakulással, amelynek a vesztett háború után be kellett következnie. Ha most visszagondolunk akkori törekvéseikre, mosolyogni kell azon a rövidlátáson, amivel még a régi rend kisebb intézményeit is mentegetni próbálták.

A parasztok — tömegeikben — tisztábban láttak. *Balratolódásra számítottak, és a kisebb közületekben megértést kerestek és találtak a kommunistákkal.* Ami a mezőgazdasági politikát illeti, abban az értelemben, hogy a parcellagazdálkodást hosszabb ideig fenntartani lehetetlen, hogy a nagyüzemesítés valamilyen formáját keressük és meg kell találnunk, a haladóbb gondolkozású parasztokkal is szót lehetett érteni. Egy nagykőrösi parasztember így fogalmazta meg a parasztság egy részének gondolkodását: „Tanuljuk mi az új világot, csak legyenek türelmesek iránttunk kommunista barátaink — *elballagunk mi a szocializmusig is.*"

1948-ban a Független Kisgazdapártban politizáló birtokos parasztok vezetőivel nemcsak a szövetkezetet lehetett elvben elfogadtatni, hanem azt a számukra valóban forradalmi gondolatot is, hogy *ha szövetkezeteket csinálunk, az ott végzett munkát magasabban kell értékelni, mint a földtulajdont.* Ez a határozat Balatonkenesén erőszakoskodás nélkül született, oly módon, hogy mindenki szabadon elmondta, mit gondol a parasztság és a mezőgazdaság jövőjéről, s végül barátságosan egyetértésre jutottunk. A Szabad Nép akkor rövid közleményt adott erről, de nagy elismeréssel írt arról, ami történt. Ám Rákosi Mátyás egy nappal utóbb komoly szemrehányásokat tett nekem a vitáért és határozathozatalért, mondván: „Nem a te és nem a ti feladatotok a probléma megoldása." Értettem őt, de ki kellett fejeznem a parasztok *részvételének* fontosságát, ahogyan én láttam. A *belesegítés* kifejezést használtam, amire igent nem mondott, csak barátságosan mosolygott.

A gyakorlatban azonban hamar kiütköztek a bajok és nehézségek. Az erőszakos szövetkezetesítés, az akkori falusi politika sokféle hibája és túlzása, a nagyüzem iránt jó szándékú módon érdeklődő falusiak körében is zavarokat okozott. Kezdődtek a ma-

Digitized by Google

kacs, nehezen megfogható burkolt ellenkezések s a nyílt szembefordulások, másrészt pedig *a rablógazdálkodás különböző fogásainak alkalmazása,* a föld termőerejének és az állattenyésztés színvonalának elhanyagolása, aminek következményeit még ma is érezzük. Akinek érzéke volt a falusi élet iránt, hamar fel kellett ismernie, milyen romboló hatása volt a „tartalékföldek" rendszerének — éveken át egymillió hold szántó „tartalékunk" volt! — s az elvakult és meggondolatlan üldözéseknek. *Az igazságtalanul üldözöttek iránt részvét támadt, a százezer holdakra menő parlagföldek látása pedig felháborította a parasztembereket.* Azzal szólították a szövetkezetbe a dolgozó parasztokat, hogy az országnak több búzára, húsra, tejre van szüksége, *többtermelésre* törekszünk — ez volt a falusi politika hirdetett programja —, *a valóság pedig a tömérdek műveletlen, vetetlen föld és a hebehurgyán összehozott sok gyenge szövetkezet, s ezek is részben elhanyagolt állami tartalékföldeken, részben tagosítatlan, szétszórt parcellákon voltak kénytelenek gazdálkodni.* Bizony néha nehéz lett volna eldönteni, *melyik okozta a nagyobb gondot, keserűséget.*

Egyik mai beszélgető társunk több évtizedes földalatti kommunista munka után érte meg a felszabadulást, dolgozott a mezőgazdaságban és az iparban is, amint arra lehetőség kínálkozott. Az élet tanította rá, hogy kemény legyen a harcban és megértő olyan emberi gyengeségek iránt, amelyek magyarázhatók, menthetők. Most egy olyan szövetkezetben vezető, amelyik megszenvedte a mozgalom mindenféle válságát, és most abban a furcsa helyzetben van, hogy a járásban, a megyében, a termelési versenyekben az élen jár, és ennek megfelelő a tagság részesedése a jövedelemből, *viszont a tagságban már alig van olyan ember, akit a régi értelemben parasztnak lehetne mondani.* Gép még nincs annyi, hogy ettől iparszerűnek kellene mondani a közös gazdaságnak akár növénytermelési, akár állattenyésztési részét, ugyanakkor a tagságnak csak egész csekély töredékénél lehet még megtalálni a földszeretetnek, a földért való rajongásnak azt a formáját, amit régen jellegzetes paraszti tulajdonságnak mondtunk.

Az emberek rendesen elvégzik a dolgukat, mondja az én egykori agrárproletár barátom, a szakvezetés rendben van, kétségtelenül az anyagi érdekeltség mozgatja a szövetkezeti tagságot, hiszen ezeknél a mezőgazdasági termelés szenvedélyéről igazán nem lehet szó. Súlyos hiba volt, hogy a mozgalom úgynevezett harci éveiben külső beavatkozások hatása alatt *kulákság és megbízhatatlanság* címén a jó parasztok egész sorát kizárták, olyan embereket, akiket ő a saját — mondhatom, nagyon szigorú — mértéke szerint se kuláknak, se megbízhatatlannak nem lát most,

Digitized by Google

nem látott akkor sem, de — széttárta a karjait — „mit lehetett volna csinálni"?

A kizárt emberek nagy része elvándorolt, az iparba ment, rendesen boldogul, *ott már akkor sem mondták őket megbízhatatlanoknak.* Többen meghaltak azóta — öregek voltak —, de néhányuk most a szövetkezetben dolgozik. *Érdekes módon ezek számíthatók a munkahadsereg és a vezetés legjobb parasztjainak.*

Miközben beszél, a vele szemben ülő ember arcáról leolvashatom a teljes egyetértést. Ő most brigádvezető a szövetkezetben, amelyről szó van, a Hazafias Népfront elnöke a faluban, jól képzett mezőgazda. Otthonról hozta a képzettsége javát, másrészt iskolákból, szaktanfolyamokról. Az apja a falu egyik jómódú gazdája volt, a saját föld, a családi birtok átvételére készítette elő, nevelte a fiát. Az öreg most is él, nyolcvanvalahány éves, otthon üldögél, iszogat, sunnyog, néha, bibliai pátriarka módján, most is a család nyakába csördít — „én hoztam a földet, amíg élek, én parancsolok!" —, ezt a fiú tisztességtudó módon hallgatja, azután megyen a saját feje után. Kitűnő szövetkezeti brigádvezető, a fél falu határának ügyes gazdája, tisztelet, becsülés veszi körül.

Ez a szövetkezet pontosan követte a mozgalom minden hullámzását, s ha valaki egyszer megírná a történetét, válságait, nyavalyáit, amelyek egy része máig is gyötri, azt mondhatnánk a leírásról, hogy ez a mozgalomnak is meglehetősen hűséges keresztmetszete.

A SZÖVETKEZETI MOZGALOM HULLÁMZÁSA

1949-ben 1367 szövetkezetünk volt, 316 000 hold földdel, 36 405 taggal, ezeknek a *harmada* törpebirtokokkal került a közösségbe, a *hatoda* föld nélkül.

Azután az akkoriban szokásos módon szervezni kezdték a nagyobbacska földdel rendelkező parasztokat is, és 1953 június 30-án 5224 szövetkezetünk volt, 2 960 000 hold szántóval — ez a fejlesztés egyik csúcsa —, 376 000 taggal, 293 550 szövetkezeti családdal. A tagságból 45 791 föld nélkül, 139 494 a 0—7 holdas birtokkategóriából került a szövetkezetbe. Majdnem kereken százezer ember lépett be 7—25 hold földterülettel.

1954 december végére 4381-re csökkent a szövetkezetek száma, már csak 1 879 000 hold a szövetkezeti föld, s a 305 ezer tagból 59 ezernek volt 7 hold felett a bevitt földterülete. Az 1953-as belpolitikai események elsősorban az úgynevezett középparaszt kategóriát buzdították a magángazdálkodáshoz való visszatérésre.

1956. június 30-án 4683 szövetkezetnek 2 479 000 hold földje,

Digitized by Google

343 397 tagja volt, fél évvel később — az ellenforradalmi események hatása alatt — *2089 szövetkezetben már csak 1 038 000 hold föld volt a közösben, a taglétszám 119 315.*

A Magyar Szocialista Munkáspárt azután új alapokra helyezte a mezőgazdasági politikát, s lassan megindult a szövetkezetek újjáépülése, majd egy politikailag, világpolitikailag alkalmas időpontban kedvező gazdasági és társadalmi helyzetben, okosan megválasztott módszerekkel, elkezdődött a parasztság tömeges beszervezése a termelőszövetkezetekbe. A mezőgazdaság sok gépet, technikai felszerelést kapott, megváltozott az éveken át joggal bírált gépállomási ellátás. Ahol szüksége mutatkozott, alkalmas szakemberek mentek a szövetkezetekbe, de inkább az volt a törekvés, hogy a parasztok széles körben éljenek a szövetkezeti demokratizmussal, *maguk válasszák ki, s lehetőleg saját körükből, az elnököt, a vezetőket.* Az állam nem kiválogatás, hanem a végzett munka, *a termelési teljesítmények* alapján adott anyagi támogatást, az országos tervek határain belül a szövetkezetek nagyobb gazdálkodási szabadságot kaptak. *Megtörténtek az első lépések, hogy a munkából kiöregedett és a későbbi években koruk miatt munkaképtelenné vált öregek, bár még alacsony, de mégis rendszeres nyugdíjban, járadékban részesüljenek.* Mindezek a tényezők együtt létrehozták a szövetkezeti mozgalom gyors ütemű fellendülését, és 1964 június végén — miután összevonások, egyesítések is történtek — 3671 termelőszövetkezetben már 8 497 000 hold földön 6 156 000 hold szántó birtokában, 1 136 945 tag, 1 027 171 parasztcsalád végzett közös gazdálkodást. Ezzel a szövetkezeti mozgalom különböző, mindannyiunk által jól ismert okok miatt végbement hullámzásainak körülbelül a végére értünk, és *előtérbe került a termelőszövetkezeteknek s a szocialista mezőgazdálkodásnak a teljes, végleges megszilárdítása.* Nem érzem magam hivatottnak, hogy e munka technikai, gazdasági feladataiba belemélyedjek — ez a szakemberek dolga. Közben azonban komoly feladat mindannyiunk számára, hogy a fejlődésből, a mostani állapotból következő *emberi problémákkal* is lelkiismeretesen foglalkozzunk.

AZ ESZMEI ÉS ANYAGI ÉRDEKELTSÉG

A mozgalom kezdeti éveiben elég sűrűn lehetett találkozni olyanféle okoskodással, hogy a parasztság ilyen és amolyan rétegének több, vagy kevesebb vonzódása, hivatottsága van a szocialista szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodásra, s az okoskodásokban volt is igazság, nem is. Gondoljuk csak el, mekkorát tévedtünk az *újgazdák* szocialista vonzalmában; hiszen mikor a szövet-

Digitized by Google

kezetek szervezésének utolsó nagy munkaszakaszába belefogtunk, kiderült: az *1945-ben földhöz juttatottaknak még csak 9 százaléka volt szövetkezetben.* Mi volt ennek a tévedésnek az oka? Azt gondolom, az agitációban kevés figyelem fordult arra, hogy ez az egykori agrárproletár nép már nem nincstelenek sokasága, hanem *földtulajdonos,* ennek az állapotnak minden jellemző sajátosságával.

Egyik legsűrűbben emlegetett, ugyanakkor élesen vitatott elmélet úgy hangzott, hogy szegényeket szegényekkel, középparasztokat a hozzájuk hasonlókkal kell szövetkeztetni, s egy időben Rákosinak olyan elképzelése is volt, hogy csináljunk kulák-szövetkezeteket. Az idő eltemette ezeket az elméleteket, s ma már nincs vita arról, hogy *célunk az egységes szövetkezeti parasztság, mint az osztály nélküli társadalom felé haladó fejlődés egyik állomása.*

Sokat foglalkoztatta az embereket az a kérdés, hogy *mekkora területi egység* felel meg legjobban a szövetkezeti gazdálkodásnak. Az erről szóló elméleti vitatkozások is elcsendesültek. Ha mostanában ilyesmiről még szó esik, leginkább gyakorlati okai vannak, *egy-egy adott esetről kell határozni,* helyben felmerült nehézségeket megoldani osztással vagy egyesítéssel. Vannak kiválóan gazdálkodó nagy területű szövetkezeteink, de kitűnő szövetkezeteink vannak ezer holdon alul is. Még arra se lehet mindenhová érvényes törvényt hozni, hogy egy falu határa egy szövetkezet legyen-e vagy kettő. Ahol két szövetkezetre való alkalmas vezetőket lehet találni — *példa erre Földes* —, a kettő versenye állandó és mindig jó értelemben hatásos fejlesztő erő. A tapasztalatok, a gépek kihasználhatósága, az agrotechnika és a nagyüzemi gazdálkodás sok új körülménye alakította ki — összterületben számítva — a mostani 2400 holdas területi átlagot.

Általános tapasztalat, hogy a szövetkezetbe került és ott valóban dolgozó egykori nagyobb gazdák ritkán hivatkoznak korábbi vagyoni állapotukra, hogy ezzel másokat, egykori szegényebbeket hátrábbállásra próbáljanak kényszeríteni. Ha mégis megtörténik ilyesmi, valami kevés ital gőze szükséges hozzá, esetleg frissen született harag, ellenséges érzés. A nagyobb mezőgazdasági tapasztalatra való hivatkozással sűrűbben lehet találkozni, de sértő, bántó módon nagyon ritkán. Általában azt mondhatjuk, hogy a régi nagygazdák törekedtek beilleszkedni a közösségekbe, s ha még munkaképesek, dolgoznak. Lehet, hogy közben morognak, de a jó termés, a magas munkaegység-részesedés az ő munkakedvüket is hajtja. A képzelőerejüket is, hogy még jobb és még jobb eredményeket lehetne elérni, s ha ez a képzelőerő a szövetkezeti demokrácián keresztül jut hangos kifejezésre, annak hasznát látja mindenki.

Digitized by Google

Az úgynevezett nagy felfejlesztés, a szövetkezeti mozgalom negyedik és döntő hulláma, az egész birtokos parasztságot és a régi agrárproletár-rétegből a föld mellett megmaradt dolgozó tömeget bevitte a közös gazdálkodásba. Bevitt olyanokat is, akiknek se teste, se lelke nem kívánta a közöst, mégis mentek. Ezekből az egyik most itt ült az én asztalomnál, *rendkívül tehetséges, értékes, okos, lelkiismeretes szövetkezeti elnök.* Egy paraszti kollektíva legmesszebb látó vezetője, de *még az ő szíve is visszasóvárogja néha azt az időt, amikor csak a 18 hold jól gondozott földjének öröme-bánata volt a vállain.* Hogy neki akkor mennyi ideje volt *gondolkozásra,* szántás idején vagy behordáskor, amikor a megrakott szekér hegyibe ült, és a lovak már maguk ismerték hazafelé a járást! Ezt sűrűn felemlegeti. Más idő volt az számára, mondja, *nem volt a nyakában ennek az egész istenáldotta, istenverte nagy határnak minden felelőssége!* Ezt itt azért mondtam el, mert ez az eset is felelet arra a kérdésre: hol tartanak a parasztok a szocialista fejlődés útján. *Még akik nagyon elöl járnak, azok is visszavisszatekingetnek, s ezt mindenki vegye csak tudomásul, akinek parasztokkal dolga van.* Vegye tudomásul megértéssel és a segítés szándékával.

A negyedik hullámmal bementek a parasztok a szövetkezetekbe, mert helyes, becsületes, emberséges volt a politika, amivel az ellenforradalomtól és a külföldi izgatástól felbolygatott hazában a Magyar Szocialista Munkáspárt az egész dolgozó néphez, külön a parasztsághoz, az ország és a nép jövője iránt érzékeny milliók lelkiismeretéhez szólt. A parasztok — akik közül nem is kevesek, hanem százezrek és százezrek ellenségesen fogadták az ellenforradalmároknak a régi idők visszaállítására irányuló törekvéseit, azokkal sok esetben fegyverrel, vasvillával is szembeszegültek —, gyorsan megértették és értékelni tudják a párt szándékait, a vezetés természetében végbement nagy változást. *Látták és értékelték a belső elrendeződés, szerveződés, építkezés eredményeit, az emberséges vonásokat a sok régi, ostoba és gonosz erőszak, parancsolgatás helyett.* A törekvést, hogy ami az államvezetésben és az országban történik, az ne legyen valami rettenetes nagy titok, amiről csak akkor szerez hírt az ember, amikor már valami bajba keveredett; *legyen vita, tanácskozás, demokratizmus, törvényesség.*

A negyedik és döntő csatlakozási hullám a tömegek akaratából ment végbe, mert természetesen volt párt, állami, tanácsi kezdeményezés, de a lebonyolítást végző szerveket lepte meg legjobban a parasztok gyors és kedvező válasza a hívásra, a *tömeges önkéntes csatlakozás.* Ebben, a parasztság döntően kedvező állásfoglalásában, a belső rend megszilárdulása, a belső helyzettel való

Digitized by Google

egyetértés mellett, nagy része volt a világpolitikának is. Hogy hogyan látja a világ — a nyugati és a keleti — az ellenforradalom után talpraállt Magyarországot, *a rendszer szilárdságát,* megbízhatóságát a jövő szempontjából, az nagymértékben érdekelte a parasztokat. *De az is, hogy miképpen látja a nyugati világ a keletit!* A parasztok is észrevették, hogy a közelmúlt évtized mennyire fontos szakasza volt a kapitalista és a szocialista világ versenyének, s hogy a bekövetkezett változásokban *benne van a Szovjetunió erejének, hatalmának elismerése, s benne az a felismerés, hogy akár tetszik a nyugatiaknak, akár nem, a világ népeinek egyharmada már rajta van a szocialista úton, azon rajta is marad, s hogy a szocializmus már megdönthetetlen világáramlat.* A békés egymás mellett élés jelszavának térhódítása a nemzetközi politikában — józan tudomásulvétele annak, hogy az atombombák korszakában őrizkedni kell a világháborútól, mert annak az egész emberiség pusztulása lehetne a vége.

A párt és az állam vezetői tisztán látták saját felelősségüket, hogy annak a milliós tömegnek, amely a szocialista mezőgazdálkodás útjára lépett, mielőbb és minél teljesebb mértékben biztosítani kell a nagyüzemi termeléshez szükséges eszközöket, gépeket, technikát, a modern mezőgazdálkodástól már elválaszthatatlan különböző vegyi segédanyagokat, gyorsítani és segíteni az építkezéseket, gondoskodni a szakemberek alkalmas felhasználásáról, szélesebb alapokra kell helyezni a fiatalok mezőgazdasági nevelését, a szakemberképzést különböző iskolai, oktatási fokon, arra ösztönözni a szövetkezeti embereket, hogy saját fiataljaikat szakoktatásba, egyetemre küldjék. Ma már ezrével találunk a közös gazdaságokban faluról a szövetkezetbe került szakmunkásokat, magasabb és egyetemi képzettségű szakembereket. *Ezek legtöbbje már nemcsak a több és jobb termésért, hanem a szocializmusért is dolgozik, és nem sikertelenül.*

Jól beváltak a 3004-es rendeletek: a teljesítményt, az eredményeket jutalmazták, és bizonyos irányítást is adtak; a szövetkezeti termelésnek a népgazdasági terveknek megfelelően adtak ösztönzést, de oly módon, hogy a parasztok mind jobban érdekeltek lettek anyagilag a tervek teljesítésének sikerében és a túlteljesítésben. Mindenütt külön-külön helyileg meg kellett teremteni az alapjait a parasztok, a mezőgazdasággal foglalkozó, abból élni, és természetesen a mai igényeknek megfelelő módon, szépen élni akaró falusi népesség anyagi biztonságának és jólétének. *Az egész gépezetet körültekintően, meggondoltan kellett irányítani felülről, segítséget és tanácsot adni oly módon, hogy a parasztoknak meglegyen a kezdeményező szabadsága, lássák ötleteik beteljesedését,*

Digitized by Google

ökoskodásaik és erőfeszítéseik értelmét, sikerét. Közben őrködni kellett az országos érdekek sérthetetlenségén. Ezt a bonyolult feladatot egyre nagyobb és szembeötlőbb sikerrel teljesítjük.

A parasztok anyagilag érdekeltek a szövetkezeti termelésben. Hogy az érdekeltség minél hatékonyabban működjék a különböző termelési, gazdálkodási ágakban, s ami ebből származik; hogy ne csak a parasztoknak, hanem a szövetkezet egészének, azon túl pedig az országnak, a népgazdaságnak is jó, hasznos legyen — annak érdekében az évek folyamán felülről és lentről sokféle kezdeményezés, *kísérlet* történt. Még ma is előfordul, hogy ennek vagy a másiknak a hasznosabb, előnyösebb voltát magyarázzuk, aztán keserűnk, hogy néhol ránk se hederítenek a parasztok. Ez a keserűség érthető. De ha jól belegondol az ember a szövetkezetek húszesztendős belső tapasztalataiba, kísérletek jó- és balsorsába, külső beavatkozások szerencséjébe és szerencsétlenségeibe, *a parasztokat is meg tudja érteni.* Annál inkább érti, mert meg kell látnunk, hogy *ők is törik ám a fejüket, és nem akarnak homokot önteni a fogaskerekek közé.* Értik, hogy saját boldogulásukon, gyerekeik biztonságos jövőjén fáradoznak, amikor keresik a legjobb megoldásokat a termelésben.

Olyan parasztot még látunk, aki ilyen vagy amolyan módon kivonja magát a munkából, a szövetkezeti életből is, spekulál, kupeckedik, ideig-óráig még így is boldogul. *De olyan paraszttal, aki részt vesz a szövetkezeti életben, annak nemcsak munkájában, hanem szervezeti részében, demokratizmusában is, közben pedig kártékony szándékai volnának, olyannal ma már nemigen lehet találkozni, talán nincs is ilyen.*

Ahány szövetkezet, szinte annyiféle különlegesség földben, természeti adottságokban, az emberekben, a felszerelések, munkaeszközök állapotában, a vezetés színvonalában, a helyi hagyományokban és az új munkaerkölcsökben, a szorgalomban. Ezért nem lehet rossz néven venni, hogy sok helyen az anyagi érdekeltség módszereit különleges utakon keresik. Én azt mondanám, *csak valami rendkívüli bolondság esetében szóljunk bele kívülről,* mert ha az idén botladoznak, *jövőre talán országra szóló eredményeket érhetnek el.* A fejlődés szempontjából döntően fontos, hogy a szövetkezetekben ma már mindenütt érvényesül és a parasztok teljesítményeinek alkalmas motorja *az anyagi érdekeltség elve.* Az állami támogatás ma már csak eredmények, teljesítmények alapján, azok jutalmazása — elismerésképpen érkezik a szövetkezetekbe, s éppen ilyen lényeges, hogy *a parasztok anyagi érdekeltsége se legyen soha független a valóságos termelési és gazdálkodási eredményektől, az egyes emberek és csoportok ténylegesen*

Digitized by Google

elvégzett munkájától. Ha így van és így lesz, akkor végeredményben sehol sem lesz baj, bárminők a részletek, amelyek szabályozzák az érdekeltség szocialista szellemű érvényesülését.

És minél jobban boldogulnak a parasztok a szövetkezetekben, annál nagyobb mértékben lép előtérbe a követelmény — s ez nem a vezetőkre, hanem a tagság széles rétegére is vonatkozik —, *hogy megértsék az emberek nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az egész országban végbement húszesztendős átalakulás jelentőségét, a fejlődés szocialista tartalmát, megtalálják eszmei érdekeltségüket is abban, hogy az elkezdett úton menjünk tovább, mert ez nemzetnek és egyénnek egyformán jó.* A felszabadulás huszadik évfordulója alkalmas arra, hogy ennek érdekében minden szövetkezetben végezzenek el egyet-mást a politikai nevelésben. Nem a szó iskolás módján, hanem egyszerű, őszinte, minden kérdésre választ adó, a tévedéseket és a nehézségeket sem takargató beszélgetések útján.

A MÁSODIK NEMZEDÉK SZEREPE

A szövetkezetek életében egyre jobban előtérbe kerül a második nemzedék szerepe, akár úgy, hogy nincs jelen, akár oly módon, hogy ott van, és kezdi átvenni az öregek helyét.

A bevezetőben említett beszélgetésünk negyedik részvevője ilyen második nemzedékbeli ember, s azért érdemel nagy figyelmet, mert egy földművesszövetkezeti kocsmából, úgy lehet mondani, népakarattal vitték el őt szövetkezeti elnöknek, s már most méltónak, ha ugyan nem többnek látszik, mint a mozgalom kezdeti szakaszának azok a hősei, akikből lassan már mindegyikből legenda lesz.

Mikor ez a fiatalember szóhoz jutott, éppen *az öregekről és az öregedésről volt szó.* Alig van szövetkezeti gazdaság, ahol ne panaszkodnának az átlagos életkor nem is viszonylagosnak mondható magasságáról. Amikor azt hallom itt és amott, hogy a tagság átlaga 60 körül van, sőt annál feljebb, nyugtalankodnom kell, s ezzel mindenki így van, akinek dolga, felelőssége van a mezőgazdaság körül. *Ez a helyzet egyfelől arra kötelez bennünket, hogy komoly tanulmányckat végeztessünk a munkaerő-helyzetről a mezőgazdaságban és külön az egyes szövetkezetekben, s ahol szükséges, idejében tegyük meg a kellő intézkedéseket. Másfelől állandóan gondolnunk kell a munkából kiöregedő parasztok szociális helyzetére.*

Az állam megtette az anyagi eszközeinek lehetőségéhez mért első lépéseket az öreg parasztok biztosítása érdekében. Senki se

Digitized by Google

kételkedjék benne, mert rossz úton jár, ha úgy képzelné, hogy a továbbfejlesztés, a szociális juttatások és a nyugdíjösszeg növelése ne volna sűrű megbeszélések, állandó gondolkodás tárgya azoknak a körében, akiknek ezekről a dolgokról dönteniük kell. De a népgazdasági lehetőségek határain belül kell maradniuk. (Annak érdekében, hogy a határok szélesebbek, a népgazdaság állapota jobb és még jobb legyen, a lehetőségeket jó értelemben minden termelési ágban kihasználjuk, *a mezőgazdaságnak, a szövetkezeti parasztságnak is megvan a feladata, s azt be is kell töltenie.)*

A szociális és öregségi biztosítás fejlesztése állandó gond, és mind a pártban, mind a kormányban olyan emberek kezében van, akik értik annak nemcsak szociális, hanem *mezőgazdasági termelésre várható kedvező hatását is.* Amíg az állam nem tud többet tenni, mint amennyit tesz, addig *a szövetkezetek* fordítsanak nagyobb figyelmet az öregjeik sorsára. Erre szép példa Nagyléta, ahol azt mondják: *mindenki saját édesapjára, édesanyjára gondoljon, mikor az öregek támogatásáról határoz.*

Az öregekkel összefüggő munkaerő-problémákkal kapcsolatban elég gyakran hallani a kérdést: számíthatunk-e arra, hogy a munkából kilépő öreg embereket helyettesíteni tudja a gép? Bár sokat bízhatunk a gépre, s ha több a gép, annak a nyergébe szívesen ülnek be, vissza is térnek a szövetkezetbe az ipari munka után vágyakozó fiatalok — mégse jó az ilyenféle számítás, mert hiszen pl. az állattenyésztés gépesítése egészen alacsony fokon áll a szövetkezetekben, *oda sok ember kell, s még jövőre, azutánra is sokra lesz szükség.* És bár bizonyos növénytermelési munkák magas fokon gépesítettek, ezzel szemben más munkafolyamatoknál mégis *csak emberi munkával* lehet és kell számolni, mert ott az ember látásának, megfigyeléseinek, jószándékának, az egyéni megoldásoknak még beláthatatlan időkig szerepe lesz, ezt gépekre bízni nem lehet. Tehát a fiataloknak a mezőgazdaságban való megtartása, vagy oda visszahódítása az ország szövetkezeteinek többségében probléma, amivel törődni kell. Az elöregedéssel és más dolgok miatt jelentkező munkaerőkiesést fiatalok bekapcsolásával vagy visszakapcsolásával kell biztosítani. Van-e erre lehetőség? Hogy igen, erre érdekes példát mutat a mi kocsmából elnökségbe szólított barátunk esete saját falujával és a mezőgazdasággal.

A község, amelyről szó van, nincs messze se várostól, se iparteleptől. *Onnan is el lehet vándorolni,* különösen akkor, ha gyenge a szövetkezet, s még az öregeknek is csak sovány megélhetést biztosít. A mi emberünk édesapja idegenből nősült erre a tájra, feleségével talán 10—12 hold földet kapott hozományba.

Digitized by Google

A fiú felnőtt és bár korábban parasztnak készült — képzett mezőgazdának lehet mondani, jó feje van, elvégzett iskolákat, tanfolyamokat — mégis elhatározta, hogy hátat fordít a földnek: az a szövetkezet, amelynek édesapja is tagja, az ő számára semmit sem ígér. Elvándorolt volna, ha nem keresnek éppen megbízható embert a helyi földművesszövetkezeti kocsmába. Odament, jelentkezett, felvették, és mérte az italt, elszámolt, mikor elszámolni kellett, beszélgetett az emberekkel, nem volt ellene semmi kifogás. Az a lényeg, hogy *beszélgetett az emberekkel*, fiatalokkal és öregekkel, ahogyan jöttek a kocsmába. A szövetkezet akkori gyenge állapotáról, annak okairól, az elnök, a vezetőség családi összefonódásairól, és ennek hátrányairól is sűrűn esett szó. Mikor azután már minden kötél elszakadt a szövetkezetben, egy csomó ember — megintcsak öreg és fiatal vegyesen — rámént erre a kocsmárosságra fanyalodott mezőgazdára: *jöjjön elnöknek, hiszen érti a szakmát.* Komoly érvnek mondták azt is, hogy a faluban nincs számottevő rokonsága, hiszen, mint említettem, apja idegenből jött oda. De amint én most már az ottani állapotot látom, inkább azt remélték, lesz egy olyan képzett, jószándékú, meggondolt elnökük, aki nemcsak értelménél, hanem egyéb emberi tulajdonságainál fogva is képes lesz *mindenkit jóakarata, munkája szerint értékelni, becsülni,* akinek — szándékuk és munkájuk szerint — akár az egész falu „rokonsága", barátja lehet, a szavak jó értelmében. Amint hallom, elég komoly volt az „alulról jövő erőszak" — *barátunkat megválasztották.*

Ő beszélgetett a fiatalokkal, s ez a második nemzedékes társaság arra a meggyőződésre jutott: *ostobaság volna nekik otthagyni, vagy akár elhanyagolni ezeket a drága, értékes, valóban jó minőségű apai termőföldeket.* No jó, de maradni csak akkor érdemes, *ha van miért.* Mire a feladatok elosztására sor került, együtt volt a falu legjava fiatalja, a fiatal elnök körül valóban úgy formálódott a szövetkezeti közösség, mint egy szép, nagy család: zokszó, ellentmondás, hát mögötti vádaskodás nélkül elfogadták a döntéseit. Mindenki elfoglalta a testére, képességeire szabott legalkalmasabb feladatot, munkahelyet. Az öregebbek is ott voltak, de azért inkább azt kell mondani, hogy *ez már a fiatalok,* a mezőgazdaságban jártas, erős, tettre kész, 30—40 éves fiatalok *hatalomátvétele volt.* S miután egy esztendő alatt megcsinálták *az ország egyik legjobb termelőszövetkezetét* — ahol rend van. szervezettség, minden poszton a legalkalmasabb ember, egyre több gép, mert van jövedelem és állandó pénzfelhalmozás beruházásokra, s megvan a parasztok élet- és jövedelembiztonsága — *miért morognának az öregek, akiknek esetleg kevesebb szerep jut a ve-*

Digitized by Google

zetésben? Nem morognak, mert *az ő gyerekeiket* látják a kormánykeréknél vagy annak környékén, az ő tehetséges, szorgalmas és a földhöz más módon, mint ötven-húsz évvel ezelőtt, de mégis hűséges fiaikat, *amellett pedig oly módon boldogulnak, ahogyan a múltban soha.* S mert az elnök akkurátos, számokkal pontosan dolgozó ember, az idén már elkészített és készíttetett egy pontos adatfelvételt, amelyből kiderült, hogy *a szövetkezet mostani fejlettségi fokán már az egész tagság elérte az egykori 14 holdas birtokos parasztok jómódját, tiszta jövedelmi színvonalát,* anélkül, hogy viselnie kellene azokat a kockázatokat, a jövedelemkiesések, természeti csapások gondját, azokat a különféle külső terheket, zaklatásokat, amelyek az egyéni parasztgazdálkodással együttjártak.

Hogy a szövetkezet valóban szövetkezet legyen, a szó igazi értelmében, ahhoz *sok közösségi érzés* kell az emberekben, *a többiekkel, a gazdasággal, a faluval, az egésszel való törődés.* Ez az egységes szövetkezeti parasztosztály formálódásának egyik jelentékeny tényezője.

A HELYZET ÉS A JÖVŐ

Azt szoktuk mondani, hogy bonyolult folyamat a mezőgazdaság szocialista átalakulása és kanyargós a parasztok útja a szocializmusba. *Ez igaz; de nemcsak a parasztok és a mezőgazdaság útja bonyolult.* S mégis, ha szétnézünk az országban, elégedettek vagyunk a húsz év alatt megtett út eredményeivel. *Ezt a mezőgazdaságról is elmondhatjuk.* A forradalmak az emberi haladásért vannak, az emberek javára, de olykor csak hosszú évek múltán mutatkoznak meg az ígért és remélt eredmények. A mezőgazdaságban is ezt látjuk. *Az eredmények egy nagy része már megvan.*

A terméseredmények egy darabig hullámoztak, végül azonban jó irányban fejlődtek, és már kezdenek felfelé kapaszkodni a világ ranglétráján. *Mind több faluban mondják, hogy már többet hoz a határ, mint az egyéni gazdálkodás éveiben.* Egykori híres nagygazdák is beismerik ezt, akik már elszakadtak a földtől, félreálltak a munkából, s a mesgyéről nézegetik, mire mennek „ezek a szocialisták, kommunisták" a mezőgazdasággal. (Közben esetleg a gyerekeik is „szocialisták, kommunisták".)

Amint én látom, *mind jobb az összhang* a parasztok és a párt, a kormány, a tanácsok, a hatóságok emberei között, *s ha mindkét oldalról megvan a jóakarat, miért maradna el a siker?* Egy-egy problémával sokat nyüglődünk, még bántogatjuk is egymást a vitákban, de végeredményben rendszerint jó végre érünk, akár a szö-

Digitized by Google

vetkezeti demokratizmusról, akár a háztáji és a közös egészséges viszonyáról, akár építkezésekről, akár egyebekről legyen szó. *Ha húsz esztendő és annyi gond, zavar, hiba, nekirugaszkodás, siker, hanyatlás, újabb nekirugaszkodások után ennyire jutottunk a termelés dolgában, azt gondolom, minden okunk megvan a bizakodásra.*

Említettem egy nagykőrösi politikus parasztembert, aki fogadkozott, hogy a mi parasztságunk „elballag a szocializmusig", csak legyenek türelemmel iránta. *Türelemre még most is szükség van, noha a ballagás tempója meggyorsult és már nem is látszik nagyon távolinak a cél.* Nagy hajtóerő a belső rend, törvényes biztonság, a nyugodt, meglepetésektől mentes élet, amit a párt politikája itt megteremtett. Hajtóerő az ország nemzetközi tekintélyéről, jóhíréről a parasztságban is kialakult tudat és az a felismerés, hogy a szocializmust már nyugaton is megdönthetetlen világrendszernek tekintik. *De talán mindennél jobban gyorsítja a falu életében végbement átalakulás látása. Ennek hatása alól senki sem vonhatja ki magát.*

Húsz év, de leginkább az utóbbi hat-nyolc év alatt a falvak majdnem felerészt újjáépültek, néhol még nagyobb részükben. Egész új utcasorokat látunk. A régi családi otthonokat rendbehozták, megszépítették. A házakba modern bútorok, gépek kerültek, rádió, televízió, mosógép, a szinben motor, esetleg autó áll, ahol húsz évvel ezelőtt talán egy olcsó bicikli szerénykedett. A nép ízlésesen, jól öltözik. Van kultúrház, könyvtár, az új iskola különb, mint az ottfelejtett régi uraságí kastély. Ahová régen talán tíz évben egyszer is csak egy kardnyelő artista, bűvész vagy szakállas nő jutott el, most Hamlet dán királyfi történetét játsszák neves országjáró színészek, és előadásaikon annyi a nép, hogy egy gombostűt sem lehet leejteni. *A parasztok értik és tudják, hogy ezt a nagy átalakulást a szocializmus hozta.* Egyik részük még morogva ismeri be ezt az igazságot, másik — s már ez a többség — örömmel beszél róla, mert *nemcsak élvezője, hanem öntudatos munkása, cselekvő részese ennek a nagy átalakulásnak.*

A szövetkezeti gazdaságok megszilárdulása, állandó gyarapodása, a parasztok többségének elégedettsége, szorgalmas részvétele a munkában, a hasznosabb, sikeresebb módszerek tudatos keresése a szövetkezetekben, a szocializmus iránt falun állandóan növekedő érdeklődés: *együttesen jelzik a fejlődést és az eredményeket a szocializmus falusi építkezésében, s azt, hogy a parasztok milliói milyen mértékben előrehaladtak a szocializmus megértésében, befogadásában.*

Digitized by Google

A termelőerők fejlődésének két évtizede Magyarországon

Írta **PÁRDI IMRE**

Az elmúlt húsz év a magyar nép számára a történelmi újjászületés két évtizede volt. A Horthy-fasizmus, negyedszázados uralmának betetőzéseként, imperialista háborúba vitte az országot. Az ország gazdaságát, százezrek életét népünktől idegen érdekekért áldozta fel. A szovjet hadseregnek a hitleri fasizmus felett aratott történelmi jelentőségű győzelme véget vetett hazánkban az idegen megszállásnak, szétzúzta a népellenes államgépezetet, és megadta a lehetőséget a nép javát szolgáló szocialista társadalom felépítéséhez.

Népünk felszabadult a fasiszta iga alól, de az anyagi javakban, az emberek életében bekövetkezett szörnyű veszteségek szinte teljesen megbénították az ország vérkeringését. Mintegy 400 000-en vesztették életüket. Az anyagi károk értéke kb. 22 milliárd pengő volt, ami a háború előtti évek átlagos nemzeti jövedelmének mintegy 4—5-szöröse. Az ipari üzemek kapacitása kb. a felére csökkent. A fasiszták elhurcoltak vagy elpusztítottak 1,3 millió szarvasmarhát, 2,2 millió sertést. A vasút, a gépkocsik és autóbuszok állománya mintegy 10 százalékra csökkent. A budapesti lakóépületek több mint egynegyede elpusztult vagy lakhatatlanná vált. A közművi berendezések nagy része használhatatlanná lett.

A termelőerők ilyen nagyfokú pusztulása következtében a legfőbb feladat az újjáépítés volt. A Magyar Kommunista Párt 1945. május 20-i országos pártértekezlete kitűzte az újjáépítés fő céljait. A meglevő gazdasági erőket a legfontosabb feladatokra összpontosították.

A magyar munkásosztály a kommunista párt vezetésével történelmi érdemeket szerzett a gazdasági építésben. A magyar gazdaság fejlődése 1948 nyarán fontos fordulóponthoz ért. Az ország újjáépítése befejezéséhez közeledett. Az ipari termelés, a közlekedés, a lakosság reáljövedelme lényegében már elérte a háború előtti színvonalat. Ez az időszak azonban nemcsak a gazdasági újjáépítés szakasza volt a magyar nép számára, hanem a nagy társadalmi változásoké is. 1948 tavaszán államosítottuk a 100, majd decemberben a 10 munkásnál többet foglalkoztató üzeme-

Digitized by Google

ket. Állami tulajdonba kerültek a nagybankok. A hatalomért folyó harc történelmi jelentőségű állomása volt a két munkáspárt egyesülése. Magyarországon lezárult a népi demokratikus forradalom első szakasza, győzelmet aratott a proletárdiktatúra. Ezzel megteremtődtek a szocialista gazdaságfejlesztésnek, a szocialista termelési viszonyok teljes kiépítésének, a termelőerők gyors fejlesztésének a feltételei.

AZ IPAR FEJLŐDÉSE

Az ipar fejlődésének első szakasza a hároméves terv sikeres végrehajtásával, a háború előtti termelési színvonal elérésével zárult. Az ipar továbbfejlesztésének irányvonalát a párt a szocialista iparosításban jelölte meg.

A szocialista iparosítás programja, amelyet az első ötéves terv szabott meg, helyes célkitűzés volt. Helyes volt a nehézipar elsődleges fejlesztése is. Az iparosítás koncepciójára azonban rányomta a bélyegét az akkori pártvezetés dogmatikus és szubjektív politikai szemlélete, és ez a gazdaságpolitikai célok kitűzésében is tükröződött. Az iparfejlesztés nem vette kellőképpen számításba a szocialista tábor létéből, a szocialista nemzetközi munkamegosztásból adódó lehetőségeket, és ezért autarchikus vonásokat viselt magán. Ugyanakkor nem számolt reálisan a hazai természeti és gazdasági adottságokkal sem. A nehézipar elsődleges fejlesztésének helyes elvét eltorzította a fejlesztés módjának és arányainak helytelen gyakorlata, és végül: az iparfejlesztés előirányzott mértéke meghaladta a realitást. Túlzottan, a többi ágazat és a fogyasztás rovására vette igénybe az ország teherbíró képességét. A mennyiségi eredmények egyoldalú erőltetése háttérbe szorította a gazdaságosság követelményeit.

1953-ban, a júniusi határozattal, helyes változtatásokat határozott el a párt a gazdaságpolitikában és ezen belül az iparosítási koncepcióban, de a revizionista és szektás torzítások következtében nem történhetett meg a hibák következetes kijavítása. Ezt a feladatot az ellenforradalom leverését követő években a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának országos értekezlete és kongresszusai végezték el.

Iparunk húszéves fejlődésére hatásuk volt a politikai torzításoknak, a fejlesztési koncepció hibáinak. De az elkövetett hibák ellenére is jogosan állapíthatjuk meg, hogy az elmúlt húsz évben — a felszabadulást követő első évtizedben is — történelmünkben páratlan mértékű volt a fejlődés. Bebizonyosodott a szocialista tervgazdálkodás fölénye a kapitalista gazdálkodással szemben, ha-

Digitized by Google

zánk rövid idő alatt iparilag gyengén fejlett, túlnyomóan agrár országból ipari országgá vált. 1938-ban az ipar és az építőipar a nemzeti jövedelemnek 39 százalékát adta, 1964-ben pedig már 74 százalékát. 1964-ben az ipari termelés négy és félszerese volt az 1949. évinek.

A termelés gyors emelkedésében nagy szerepet játszott a gyáriparba bevont új munkások hatalmas tömege. 1964-ben az egész iparban foglalkoztatottak száma 1,5 millió volt, kétszer annyi, mint 1938-ban. A felszabadulást követő másfél évtizedben az ipari termelés emelkedése nagyobbrészt a foglalkoztatottak számának emelkedéséből származott. Az első ötéves terv időszakában a termelés emelkedésének 83,5 százaléka a létszám emelkedéséből származott. Így volt ez az első ötéves tervet követő években is. Az iparfejlődés előrehaladásával azonban egyre nagyobb jelentőségűvé válik a gazdaságosság fokozása, a munkatermelékenység emelkedése. Ezt az is megköveteli, hogy szűkülnek a munkaerő-tartalékok. A második ötéves terv (1961—1965) előirányzata szerint a termelés emelkedésének már jóval nagyobb hányadát — 70 százalékát — a termelékenység emelkedéséből kell fedezni. 1961-ben sikerült megközelítenünk ezt a célt, az ezt követő években azonban ismét elmaradtunk mögötte. Ismeretes, hogy az 1965. évi népgazdasági terv már ismét a 70 százalékos hányad elérésével számol.

Az állami gyáriparban a munka termelékenysége 1964-ben kétszer akkora volt, mint 1938-ban, de a foglalkoztatottak száma több mint háromszorosára emelkedett. A termelékenység emelkedésében jelentős szerepet játszott az, hogy javult a munka technikai felszereltsége és emelkedett a szakképzettség. Az egy munkásra jutó állóeszközök értéke 1955 és 1963 között 38,6 százalékkal, az egy munkásra jutó energetikai berendezés teljesítőképessége 2,83 kW-ról 3,95 kW-ra emelkedett. Jóllehet a beruházások igen jelentékeny része új munkahelyek létrehozását szolgálta, a termelőapparátus korszerűsítése is előrehaladt.

Bár az elmúlt két évtizedben jelentős eredményeket értünk el a munka termelékenységének emelésében, az elért színvonallal nem elégedhetünk meg, mert e tekintetben számottevően el vagyunk még maradva a fejlett tőkés országok és a fejlettebb szocialista országok mögött.

Az elmúlt két évtizedben a népgazdasági beruházások jelentős hányada az ipar állóeszközeinek fejlesztését szolgálta. Ez a hányad 1947 és 1949 között 32,7, 1950 és 1954 között 44,4, 1955—1957-ben 45, 1958—1963-ban pedig 42,3 százalék volt. Az állami ipar állóeszközeinek értéke 1955 és 1963 között 86 százalékkal

Digitized by Google

emelkedett. Az 1949-től 1964-ig terjedő időszakban több mint 150 új ipari objektumot helyeztünk üzembe.

Az ipari állóeszközök értékének 80 százalékát 1950 és 1963 között hoztuk létre. A „megfiatalítás" sorrendje: kohászat 90, gépipar 78, nehézipar összesen 72, könnyű- és élelmiszeripar 47,6 százalék. A beruházások erősen megnövelték az ipar termelési kapacitását. A névleges kapacitásnál is gyorsabban nőtt az ipar tényleges teljesítőképessége, mert az elmúlt két évtizedben — a műszaki haladás és a tervgazdálkodás eredményeként — jelentősen javult a kapacitások kihasználási foka, vagyis a termelés gyorsabban nőtt, mint a kapacitások. A kohók összes térfogata pl. 2,4-szeresére, termelésük pedig 4,1-szeresére emelkedett; a villamos-erőművek kapacitása 4,4-szeresére, a villamosenergia-termelés pedig mintegy 7-szeresére nőtt. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a termelési kapacitások, az állóeszközök kihasználási fokának javítása napjainkban is nagy tartalékot rejt még magában.

A termelékenység emelésében nagy szerepet játszott a társadalmi munkamegosztás továbbfejlődése, amely — egyebek között — a termelés koncentrációjában is kifejezésre jutott. Ez a koncentráció kétféle úton fokozódott: egyrészt a műszaki fejlesztés eredményeként megnőtt az egyes üzemek fő berendezéseinek teljesítőképessége és a sorozatnagyság, másrészt megnőtt az üzemek nagysága. Egy nagykohó átlagos nagysága például 1938-ban 300 m^3 volt, 1963-ban 530 m^3. Az erőművekbe beépített legnagyobb turbina teljesítőképessége 1938-ban 27 MW volt, 1964-ben 50 MW. (Az idén pedig már szerelik a hazai gyártású bánhidai 100 MW-os és a szovjet gyártású százhalombattai 150 MW-os gépegységeket.) A legnagyobb klinkerégető-, forgó- és aknakemence teljesítőképessége 1938-ban 12,4 t/ó volt, 1964-ben (a Dunai Cement- és Mészműben) 35,4 tonna. 1938-ban a legnagyobb erőmű 108 MW-os volt, a tiszapalkonyai azonban már 200 MW-os. A háború alatt épült legnagyobb timföldgyár kapacitása 15 000 t volt, a maié 135 000 t, a háború előtti legnagyobb cementgyáré 300 000 t, a mai 1 062 000 t. A 100-nál kevesebb munkást foglalkoztató ipartelepeken dolgozók aránya 1938-ban 27 százalék volt, 1963-ban 9 százalék. 1938-ban az ipari munkások 44 százaléka dolgozott 500 főnél többet foglalkoztató üzemekben, 1963-ban csaknem 70 százalékuk.

A termelőerők jobb kihasználása megköveteli, hogy további előrehaladást érjünk el a termelés ésszerű koncentrálásában. Fontos állomása volt ennek az ipari vállalatok 1963-ban végrehajtott összevonása.

A műszaki és technikai fejlődést az anyagi javak termelé-

Digitized by Google

sének, a termékek műszaki színvonalának emelkedésével mérhetjük legjobban. E tekintetben egyes területeken kiemelkedők az eredmények, másutt elmaradást látunk. Gyógyszeriparunk például a világ első tíz országa közé került, számos vegyipari termékünknek kiemelkedő a színvonala, több könnyűipari cikk termelésében is lépést tartunk a fejlődéssel. A gépiparban azonban — bár itt is vannak kiemelkedő eredmények — sok területen elmaradás mutatkozik. Gondoljunk csak arra, hogy a villamos mozdony, néhány más villamosgép, vagy a vasúti Dieseljárművek korszerű kialakításában és minőségében hazánk valamikor az elsők közé tartozott a világon, ma pedig ebben sok pótolnivalónk van. Számos műszeripari termékünket — geodéziai, optikai, geofizikai, ultracentrifuga —, néhány híradástechnikai termékünket, a világhírű Tungsram-cikkeket viszont manapság általánosan elismerik a tőkés és baráti országok szakkörei.

Egészében véve a műszaki fejlődésben elért eredményeink nem lebecsülendők, de az is igaz, hogy a technikai fejlődés soha nem látott méretei és egyre gyorsuló üteme miatt igen nagyok a követelmények. Nemcsak a legfejlettebb színvonal elérése igényel nagy erőfeszítést, hanem a már elért színvonal megtartása is; annál is inkább, minthogy társadalmunk — ipari háttér hiányában — sok területen nem örökölt szervezett, tapasztalatokban gazdag, magasan képzett, széles körű fejlesztő szakembergárdát. A műszaki és technikai fejlődésnek hazánkban néhány ismert nagy gyár, mintegy 20—25 kutatóintézet és a szegényes feltételek között működő egyetemek voltak a bázisai. Emellett nyilvánvaló, hogy a gazdaságpolitikában elkövetett hibák is hozzájárultak ahhoz, hogy a műszaki fejlesztés nem részesült a kellő figyelemben.

E tekintetben 1953 után érdemleges intézkedések történtek ugyan, de az ismert politikai hibák következtében ezek nem hozták meg a kívánt eredményeket. Az ellenforradalom is visszavetette a technikai haladás ügyét. Gyakorlati intézkedéseink valójában csak az ellenforradalmat követő időszakban hoztak számottevő eredményeket. 1964-ben már 131 kutató- és fejlesztő intézetben, 650 egyetemi tanszéken, több mint 120 üzemi laboratóriumban, csaknem 40 ezer szakember részvételével folyt kutató fejlesztési munka. A műszaki fejlesztés hatékonyságának emelésére 1959-ben bevezettük annak külön anyagi fedezetét, a „műszaki fejlesztési alapot". 1963-ban már mintegy 2,5 milliárd forintot fordítottunk tudományos kutatásra.

Számos korszerű termék gyártását vezettük be, ilyenek pl. a tv-vevőkészülékek, a magnetofon, a centrifugák, a hűtőszekré-

Digitized by Google

nyek, a szintetikus szálak, a mosószerek, a vitaminok, az antibiotikumok, növényvédőszerek. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy egyes termékek több száz alkatrészből állnak, s ezeknek a gyártása maga is olyan terjedelmű, mint egy-egy kisebb iparág, némely vegyi folyamathoz, gyógyszergyártáshoz pedig több tudományágban kellett újonnan kiképezni tudósokat, szakmunkásokat. A vasúti vontatásban megkezdtük villamosítási és dieselesítési programunk végrehajtását. 1963-ban már 20 százalék volt a két korszerű vontatás részaránya. A bányászatban, az építőiparban bár lassan, de mégis jelentős előrehaladást értünk el a legnehezebb munkafolyamatok gépesítésében. Beruházási tevékenységünkben nagy figyelmet szenteltünk a korszerűségnek. Új nagy létesítményeink többsége már korszerű, elsősorban a vegyipar, a kohászat, a textilipar, az élelmiszeripar egyes rekonstruált, vagy újonnan létesített egységei. A beruházások hatékonyságának növelése, kivitelezésük tervszerűségének fokozása, gazdasági építőmunkánknak jelenleg is egyik legfontosabb feladata. Hiszen a beruházások nemcsak a népgazdaság állóalapját növelik, de befolyást gyakorolnak az egész népgazdaság ágazati szerkezetére, hosszú évekre meghatározzák az egyes ágazatok termelésének volumenét, gazdaságosságát, technikai, technológiai színvonalát és végső fokon a lakosság életszínvonalát is.

Az ipar fejlődésében lényegében új szakasznak nevezhető az 1957-es évet követő időszak. Gazdaságpolitikánk az iparfejlesztésnek fő követelményévé azt teszi, hogy figyelembe kell venni az ország természeti és gazdasági adottságait, s gazdaságunknak hatékonyabban kell bekapcsolódnia a nemzetközi munkamegosztásba. Az 1958—1960. évi hároméves terv, majd az 1961—1965-ös második ötéves terv iparfejlesztési előirányzatai ezeknek az irányelveknek szem előtt tartásával kerültek kidolgozásra. A párt VII. és VIII. kongresszusa konkrétan meghatározta iparfejlesztési feladatainkat. Az ipar szerkezeti átalakítását olyan minőségi jellegű belső változtatásokkal is összekötöttük, amelyek — a belső technikai arányok biztosításán kívül — lehetőséget nyújtanak arra, hogy növekedjék a bonyolult és nagy értékű munkát tartalmazó, kiváló minőségű, keresett termékek gyártása.

Közismert tény az, hogy hazánk nem bővelkedik energiahordozókban és természeti nyersanyagokban. Az energiahordozók (szén, olaj) termelése 1960-tól 1964-ig 66 százalékkal nőtt, a szükségletek pedig 120 százalékkal. Ezt a növekvő szükségletet növekvő importból fedezzük. Erőteljes lépéseket teszünk energiamérlegünk szerkezetének korszerűsítésére. Ezt mutatja az, hogy 1950-ben a szén aránya 88, az olajé 6,8, az egyéb energiahordo-

Digitized by Google

zóké 5,2 százalék volt; 1964-ben pedig a széné 73,1 százalékra csökkent, az olajé 19,2 és az egyéb energiahordozóké 7,7 százalékra emelkedett. Különösen fontos nálunk az olaj és a gáz részarányának növelése, mert geológiai viszonyaink és szeneink gyenge minősége miatt azonos szénkalória kitermelésére nekünk kétszer-háromszor annyi munkaidőt és beruházást kell fordítanunk, mint a jobb helyzetben levő országoknak. Arra törekszünk tehát, hogy az újabb energiaigényeknek mind nagyobb részét „nemesebb" energiahordozókkal elégítsük ki. Bármekkora erőfeszítéseket teszünk is azonban az energiastruktúra átalakítására, előre látható, hogy a hazai bázis fejlesztésében nem tudunk olyan arányokat elérni, mint azok az országok, amelyeknek jobbak a geológiai feltételeik. Az energiahordozók szerkezetének átalakításában és energiaigényünk fedezésében jelenleg is nagy szerepük van a baráti országok, mindenekelőtt a Szovjetunió szállításainak, s ez a jövőben még növekszik.

Természeti kincseink közül kiemelkedik bauxit-vagyonunk, amely európai viszonylatban is számottevő: nálunk található az ismert — a Szovjetunió nélküli — európai készlet 17 százaléka. Ennek bázisán lényegében a felszabadulás után építettük ki korszerű alumíniumiparunkat; ennek további nagyszabású fejlesztését biztosítja az 1962-ben megkötött szovjet—magyar bauxit—alumínium-egyezmény.

Figyelembe véve azt, hogy nyers- és alapanyagok szempontjából feldolgozó iparunk helyzete kedvezőtlen, nagy jelentősége van annak, hogy a feldolgozó ipar szerkezeti arányait helyesen alakítsuk ki. Az ipari szerkezet alakításánál arra törekszünk, hogy az ipart azokon a területeken fejlesszük gyorsabban, ahol a hazai szükségletek és az export-lehetőségek együttesen olyan mennyiségű termelést tesznek lehetővé, amely a mai technikai színvonalon a leggazdaságosabb.

A Központi Bizottságnak a vegyiparról szóló 1960. évi és a gépipar fejlesztéséről szóló 1962. évi határozata a természeti tényezők jobb kihasználására és a munkaigényesség fokozására irányuló iparpolitikai elgondolások konkrét alkalmazása volt. Az előbbi a vegyiparban előállítható alapanyagok termelésének fejlesztését és a mezőgazdaság kemizálásának útját jelölte meg, az utóbbi pedig a bonyolult munkát igénylő feldolgozó ágazat gyors fejlesztésének módozatait írta elő. Feladatainkat e határozatok, valamint a második ötéves terv konkrét célkitűzései vázolják.

Ezek szerint hosszabb távon továbbra is a gépipar, illetve a vegyipar lesz a legdinamikusabban fejlődő ágazat. A vegyipar átlagos fejlődési üteme öt év alatt kb. 14 százalék, a gépiparé kb.

Digitized by Google

10,7 százalék, a könnyűiparé kb. 7,0 százalék. Különösen nagy figyelmet érdemel a mezőgazdasághoz igen szorosan kapcsolódó élelmiszeripar.

A könnyűiparnak hagyományos és jelentős ága a textil- és bőripar. Ide tartozik más olyan fogyasztási jellegű cikkeknek a gyártása is, amelyeknek szintén rendkívül fontos ipari szerepük van, pl. a fa- és papíripar. Ezeknek az ágazatoknak a fejlesztése azért is fontos, mert ez széles lehetőséget ad a nők foglalkoztatására, de azért is, mert ezen ágazatok erősen bekapcsolódtak a nemzetközi munkamegosztásba.

A mezőgazdaságban természeti adottságaink kedvezőek. Ez alapot ad arra, hogy viszonylag széles áruválasztékkal, igen magas technikai szintre fejlesszük élelmiszeriparunkat. Mióta a mezőgazdaságban is csaknem kizárólagos a szocialista tulajdonforma, s kialakultak a nagyüzemi termelés feltételei, azóta létrejött a gyors feldolgozóipari fejlesztés szilárd társadalmi-gazdasági bázisa is.

A MEZŐGAZDASÁG FEJLŐDÉSE

A felszabadulás előtti Magyarország mezőgazdaságának fejlettségi színvonala az elmaradottak között volt Európában. A mezőgazdaság termelési viszonyaiban, termelőerőinek összetételében és színvonalában még a feudális jellegű vonások is szembetűnőek voltak. A nagybirtokok üzemnagysága igazán nem gátolhatta a gépek alkalmazását, mégis az egész mezőgazdaságban alig 7000 traktort alkalmaztak akkor, ezek jó részét is állómunkára, cséplésre. A mezőgazdasági termelés az olcsó emberi munkaerő alkalmazására épült. A parasztgazdaságokban is hasonló volt a helyzet. Az 1935. évi általános mezőgazdasági összeírás szerint 100 parasztgazdaság közül mindössze 43-ban volt eke és csupán 7-ben vetőgép. Az elaprózott birtokszerkezet, az általános tőkeszegénység lehetetlenné tett minden korszerűsítést. A műtrágya és más vegyianyagok használata csaknem ismeretlen volt. Az akkori mezőgazdaságilag fejlett országok (Dánia, Belgium) harmincszorötvenszer annyi műtrágyát használtak fel egy kataszteri hold mezőgazdasági területre, mint Magyarország. A talajjavítás, az öntözés kiterjedése jelentéktelen volt az ország mezőgazdaságához képest. A falvaknak alig több mint egyharmadában volt bevezetve a villany, s így a villamosenergiát alig használták fel a mezőgazdasági termelésben.

Ennek az egészében elmaradott kézi- és fogaterőre alapozott mezőgazdaságnak — a termőföldön kívül — a legfontosabb vagyona az állatállomány volt: ennek nagy része azonban a háborús

Digitized by Google

események áldozata lett. A mezőgazdaságot ért háborús károknak kereken 60 százalékát tette ki az állatállományban bekövetkezett veszteség.

A helyzetképhez tartozik — a termelőerők elemeként — a dolgozók szakképzettségének és termelési tapasztalatainak állapota is. 1929-ben a kisparasztok szakmai ismereteinek bővítésére megszervezték az ezüstkalászos gazdatanfolyamokat. Tizenöt év alatt 1371 tanfolyamot tartottak, 54 734 részvevővel, ez idő alatt tehát minden 336 kisüzem számára kiképeztek egy-egy tanfolyamot végzett gazdát. Ilyen ütemben 128 évre lett volna szükség ahhoz, hogy minden parasztember elsajátítsa az alapvető mezőgazdasági ismereteket.

Az ipari anyagok és eszközök használatának kis szerepük volt a mezőgazdasági termelésben, 1938-ban a mezőgazdaság együttes tárgyi eredetű munkaköltségeinek még a 20 százalékát sem érte el az ipari eredetű munkaköltség, és ezen belül az állattenyésztés holtmunka-ráfordításainak több mint 90 százaléka a mezőgazdaságból származott.

A mezőgazdasági termelés áruhányada alacsony volt, alig haladta meg termelési értékének 30 százalékát. A volumenében is alacsony árumennyiségnek csaknem a felét ipari feldolgozás nélkül értékesítették. Az élelmiszeripari üzemek és telepek száma egyharmada sem volt a mainak, villanymotorjaik és gőzkazánjaik száma és teljesítőképessége (kW-ban) 15—30 százaléka volt a jelenleginek. Nyilvánvaló, hogy ennek az alacsony színvonalú élelmiszeriparnak csak igen kevés hatása lehetett a mezőgazdasági termelésre, a piaci igények közvetítésére. Mezőgazdasági „örökségünk" tehát szemmel láthatóan szegényes volt; a kedvező termelési adottságokon kívül jóformán csak a dolgozó parasztság szorgalma, és a hazai mezőgazdasági tudomány néhány korábbi eredménye volt értékes benne.

A felszabadulást követően alapvető változás ment végbe a mezőgazdasági tulajdonviszonyokban. A földosztás során 5,6 millió kataszrális holdat vettek igénybe és 642 ezer igényjogosultat juttattak földhöz. A volt nagybirtokosok állóeszközeinek nagyobb részét is szétosztották, vagy átalakították. Más lényeges változás azonban nem történt a mezőgazdaság termelőerőinek összetételében; a termelőeszköz-ellátottság színvonala még a korábbi éveknél is alacsonyabb volt. Így azután 1949-ben — az 1930. évi 2 millió 30 ezerrel szemben — kereken 2 millió 200 ezer keresőt foglalkoztatott a mezőgazdaság. Ez azt jelentette, hogy (férfi munkaerőre számítva az idős és női munkaerőt is) a korábbi 12,8 redukált munkaerővel szemben 1949-ben 13,9 mezőgazdasági munkaerő jutott 100 kat. h. mezőgazdasági területre.

Digitized by Google

A fordulat évét követően a mezőgazdasági termelőerők alakulásában is új szakasz kezdődött. Ennek során nagy jelentőségű volt az állami mezőgazdasági gépállomás-hálózat kiépítésének megkezdése. 1949-ben már több mint száz gépállomás működött az országban, a traktorok száma pedig csaknem kétszerese volt a felszabadulás előttinek. A cséplőgépek száma sem akkor, sem később nem érte el a korábbit, de 1949-ben hét arató-cséplőgép kezdte meg a munkát, s másfél évtized múlva már ezerszer annyi dolgozott mezőgazdaságunkban. 1949 végén 20 ezer család élt mezőgazdasági szövetkezetben, közös földterületük kereken 300 ezer kat. h. volt.

Ebben az időben tehát lezárult a földosztást követő első szakasz, amely tulajdonképpen a mezőgazdaság helyreállításának szakasza volt és megkezdődött egy viszonylag hosszú, az agrárpolitikában elkövetett jobb- és baloldali hibák következtében nagy átmeneti visszaesésekkel tarkított időszak. Ezek a hibák erősen fékezték a mezőgazdaság előrehaladását. Az ellenforradalom leverését követően, pártunk hozzáfogott a hibák kijavításához. A Központi Bizottság 1957 júliusában „Az MSZMP Agrárpolitikájának Tézisei"-ben hangsúlyozta: „... az MSZMP a marxizmus—leninizmus tanításai alapján olyan agrárpolitikát kíván kialakítani, amely figyelembe veszi az elmúlt évek tapasztalatait, jelenlegi helyzetünket és erősíti a munkás-paraszt szövetséget, fejleszti a mezőgazdasági termelést, a mezőgazdasági munkásokra, félproletárokra és szövetkezeti parasztságra támaszkodva közelebb jut a parasztság fő termelő rétegeihez, a kis- és középparasztokhoz és sikeresen oldja meg a mezőgazdaság szocialista átépítésének nagy feladatát". A marxista—leninista elveken nyugvó és következetesen alkalmazott agrárpolitika meghozta gyümölcseit. 1959—1961 között a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, leraktuk a szocializmus alapjait hazánkban. Ezt követi mezőgazdaságunk felszabadulás utáni fejlődésének harmadik szakasza, amely jelenleg is tart. Ezeket az időszakokat világosan megkülönböztetik egymástól a termelőerők színvonalát tükröző számadatok, a mezőgazdasági termelés és árutermelés mutatói és más összefüggések jelzőszámai. A továbbiakban mégis eltekintünk a szakaszok szerinti elhatárolástól, s csupán főbb jellemzőit tekintve vizsgáljuk a termelőerők fejlődésének húsz évét és következményeit a mezőgazdaságban.

A mezőgazdasági dolgozóknak, valamint a mezőgazdaság legfontosabb, alapvető termelőeszközének, a termőföldnek a különböző szektorok közötti megoszlása 1963-ban a következő volt:

Digitized by Google

	Mezőgazdasági keresők		A szántóterület	
	ezer fő	%	ezer kh	%
Állami szektor (erdőgazdasággal együtt)	313	20,1	1257	14,2
Szövetkezeti szektor	1191	77,0	7085	79,8
Kisegítő gazdaságok	20	1,3	238	2,7
Egyéni gazdaságok	25	1,6	292	3,3
Összesen:	1549	100	8872	100

A szocialista termelési viszonyok úgy váltak uralkodóvá, hogy közben — ha mérsékelten is — emelkedett a mezőgazdaság összes termelése. A mezőgazdaság teljes termelése 1964-ben 10%-kal volt magasabb, mint 1960-ban. Jelentős az előrehaladás, ha a mezőgazdaság fejlődését a felszabadulás óta eltelt két évtizedben vizsgáljuk. A termelés növekedése 1938-hoz képest — amely viszonylag kedvező év volt — mintegy 25%. (1949-hez viszonyítva a termelés növekedése 45%.) A termelés ütemét jóval meghaladó mértékben nőtt az áruhányad. 1963-ban a mezőgazdaság árutermelési volumene kereken 50 százalékkal volt nagyobb, mint 1938-ban. A művelési ágak aránya — amely a termőföld hasznosítási állapotát tükrözi — a belterjesség irányába tolódott el.

Az ország területének százalékos megoszlása művelési ágak szerint

	1935	1955	1963
szántó	60,3	58,1	54,9
kert és gyümölcsös	1,2	1,8	3,1
szőlő	2,2	2,2	2,5
rét	7,1	6,0	4,7
legelő	10,6	9,8	9,9
erdő	11,8	13,5	14,9
nádas	0,3	0,3	0,3
művelésben nem levő terület	6,5	8,3	9,7

Az állatállomány összetétele olyan irányban változott meg, hogy a lovak és igázott tehenek nagyobb részének helyét produktív, állati terméket előállító állomány foglalta el, az állattartás szerkezete megváltozott.

A szocialista termelési viszonyok kialakulását követően majdnem 30 százalékkal csökkent a mezőgazdaságban felhasznált élőmunka mennyisége. Ennek nem kis szerepe van abban, hogy a

Digitized by Google

növényfermelésben és az állattenyésztésben termelt nemzeti jövedelemből az 1938. évi 17 ezer forint helyett 1960-ban 19 ezer forint, majd 1963-ban kereken 24 ezer forint jutott a mezőgazdaságban foglalkoztatott minden egyes redukált munkaerőre.[1]

Ha áttekintjük a mezőgazdaság anyagi-műszaki bázisának, mint a termelőerők anyagi elemei összességének legfontosabb változási tendenciáit, az első és az alapvető, ami szemünkbe tűnik: mezőgazdaságunk energiabázisának átalakulása és jelentős bővülése. Ez a változás nemcsak a munkák gépesítésén, a belsőégésű motorok széles körű elterjedésén mérhető le, hanem a kézi munka helyettesítésén és az igaerő csökkentésén túlmenően, az új technikai-technológiai eljárások bevezetésén is.

Ebből a szempontból mezőgazdaságunk mai fejlettségi fokán a gépi munka, a traktor térhódítása a döntő. 1950 és 1963 között 64 680 új traktort állítottak munkába, s több mint 22 000 erőgépet selejteztek ki. 1963 végén 71 848 volt a magyar mezőgazdaság traktorállománya (15 LE-s egységben számolva), az utóbbi évek nagyobb arányú beszerzését figyelembe véve, ez azt jelenti, hogy a traktorállomány átlagos életkora 4,5 év. A múlt évben az összes mezőgazdasági vonóerő-kapacitásból a gépi vonóerő aránya már meghaladta a 60 százalékot, és az összes mezőgazdasági vonóerő nagyobb volt, mint bármikor a magyar mezőgazdaságban.

A gépesítésnek a talajmunkában és a szállításokban volt a legnagyobb szerepe; a növénytermesztés munkafolyamataiban és az állattartással kapcsolatos munkákban még egyenlőtlen és hiányos mezőgazdaságunk gépesítettsége. 1963-ban a gabonaaratás 85 százaléka, a cukorrépaszedés 44 százaléka, a burgonyaszedés 17 százaléka géppel történt.

A gépesítés jó eredményei — más tényezők hatásával együtt — mezőgazdaságunk sok területén lemérhetők. Jól jellemzi ezt az, hogy legnagyobb arányban termelt, a talajmunkák minőségére, az agrotechnikára érzékenyen reagáló növényünknek, a kukoricának az átlagtermése 1964-ben az 1931—1940-es évekhez képest több mint másfélszeresére emelkedett. A villamosenergiának egy kat. h. mezőgazdasági területre jutó felhasználása az 1951. évi 0,8 kWó-ról 1963-ban 15,1 kWó-ra növekedett.

Mezőgazdaságunk mind nagyobb mennyiségű és többféle vegyianyagot használ fel a termelési folyamatokhoz. A talaj termőképességének növelésére ma az állam támogatásával egy év alatt

[1] 1959. évi változatlan áron számolva.

Digitized by Google

több talajjavítást végeznek a mezőgazdasági üzemek, mint a két világháború között összesen. Az egy hold szántóra jutó műtrágya az 1938. évi 7,5 kg-ról 162 kg-ra, hatóanyagban pedig 1,3 kg-ról mintegy 35 kg-ra emelkedett. A vegyszeres gyomirtás általánosan elterjedt.

A tudományok fejlődésének eredményeként mezőgazdaságunk új, nagyobb termékenységű növény- és állatfajtákat vezetett be. A több hasznos anyagot tartalmazó növények (napraforgó, cukorrépa) nagyobb mennyiségű élelmiszer termelését teszik lehetővé akkor is, ha termésmennyiségük azonos a korábbival. Jelentősen nőttek a termésátlagok, az állatok fajlagos hozamai. 1963-ban a mezőgazdaság holtmunka-ráfordításának már több mint 40 százaléka, némely ágazatban pedig (pl. a gabonatermelésben) több mint a fele ipari eredetű volt. Az öntözés, a mezőgazdasági termelés növelésének ez a fontos technikai és agronómiai módszere, az 1938. évi 24 000 kat. h-dal szemben mintegy félmillió kat. h-on, a szántóterületnek kb. 5 százalékán folyik.

Az első hároméves terv időszakában a mezőgazdasági beruházások összege 17 milliárd forint volt, az akkori népgazdasági beruházás 17 százaléka. 1950 és 1964 között összesen 64 milliárd forintot ruháztunk be a mezőgazdaságba, ezen időszak összes népgazdasági beruházásainak 15,8 százalékát. Az utóbbi hat évben állóalapok létesítésére mintegy 40 milliárdnyi beruházást (az összes beruházások 17,2 százalékát) használtuk fel.

A termelőerők fejlődésével a mezőgazdaságban is létrejöttek a munkatermelékenység emelésének főbb feltételei. E változások hatása azonban messze túlmutat a mezőgazdaság keretein. A mezőgazdasági lakosság is mindinkább részese a növekvő társadalmi munkamegosztásnak, s olyan termékeknek is vásárlójává válik, amelyeket régebben maga állított elő. Szemünk láttára megy végbe az a folyamat, hogy „minél jobban bekapcsolódik a mezőgazdaság az áruforgalomba, annál gyorsabban nő a falusi lakosság körében a kereslet a feldolgozó ipar ama termékei iránt, amelyek az egyéni fogyasztást szolgálják."[2]

A mezőgazdaság termelőerőinek fejlődése még elmarad sok mezőgazdaságilag fejlett szocialista és tőkés ország mögött. 1962-ben például Csehszlovákiában és az NDK-ban — az igásállat-állománynak csaknem azonos sűrűsége mellett — kétszer annyi traktorerő jutott az egységnyi mezőgazdasági területre, mint Magyarországon. Az átlagtermések, a fajlagos állati termékek ter-

[2] Lenin Művei 3. köt. Szikra 1956. 316. old.

Digitized by Google

melésének fontosabb számai is a termékek nagy részében alacsonyabbak nálunk, mint ezekben az országokban, az egységnyi termékre felhasznált ráfordítások pedig nagyobbak. A háború előtti évek átlagaihoz képest ebben a vonatkozásban is számottevő a fejlődés (pl. az 1958—1962. években búzatermésátlagunk nagyjából ugyanolyan mennyiséggel volt magasabb a háború előtti színvonalnál, mint Olaszországé), de lehetőségeink mögött még messzire elmaradtunk. Gyorsabb fejlődésünknek az az alapvető feltétele, hogy a mezőgazdaság termelőerőinek továbbfejlesztése mellett az eddiginél jobban használjuk ki a meglevő termelési eszközeink, termelőerőink egészét.

A SZAKOKTATÁS JELENTŐSÉGE

Az a hatalmas fejlődés, amely hazánkban az elmúlt húsz esztendőben társadalmi, politikai és gazdasági téren végbement, elválaszthatatlanul egybefonódik a kulturális forradalommal. Hogy az ember, mint a legfőbb termelőerő, mind hatékonyabban vegyen részt a szocialista társadalom felépítésében, ahhoz általános és szakmai műveltségének, tudásának állandóan gyarapodnia kell. A munkatermelékenység növekedése szempontjából elsőrendű jelentősége van ugyan a munka technikai ellátottságának és a technika korszerűségének, de a korszerű gépek és berendezések csak a lehetőségét teremtik meg a termelékenyebb munkának. Képzett dolgozók nélkül a legkorszerűbb technika is holt dolog. „Az egész emberiség első termelőereje a munkás, a dolgozó."[3] A „Népesség ügyességi foka az össztermelés mindenkori előfeltétele, tehát a gazdaság fő felhalmozása"[4] — írták a klasszikusok. A dolgozók általános és szakmai műveltsége, képzettsége közvetlenül hat a társadalmi munka termelékenységére. A dolgozók általános műveltségi, iskolázottsági színvonala és szakképzettsége az elmúlt húsz esztendőben alapvetően megváltozott.

Az 1960-as népszámlálás adatai szerint az aktív keresők iskolai végzettsége a következőképpen alakult:

	1930	1949	1960
	százalék		
Legalább az általános iskola 8 osztályát végezte	11,6	21,2	36,6
Legalább érettségizett	5,0	6,1	10,3
Egyetemi oklevelet szerzett	1,9	1,8	3,1

[3] Lenin Művei, 29. köt. Szikra, 1953. 369. old.
[4] Marx: Értéktöbblet-elméletek, III. rész. Bp. 1963. 266. old.

Digitized by Google

Igen jelentős lépés volt a nyolcosztályos általános iskola bevezetése. A nyolcosztályos általános iskolát elvégzők száma ma háromszor, a pedagógusok száma pedig kétszer annyi, mint a felszabadulás előtt volt. 1938-ban az ún. népiskola négy osztályát elvégzetteknek alig 10 százaléka, ma pedig az általános iskolát elvégzetteknek 75 százaléka továbbtanul valamilyen intézményben (középiskolában, szakmunkásképzőkben). 1938-ban csak 285 középiskolánk volt, az 1964/65-ös tanévben pedig 593. Ma minden városban és csaknem minden járási székhelyen van már középiskola. A középiskolák további fejlesztését a jövőben elsősorban a munkaerő-utánpótlás igénye szabja meg. Eszerint kell kialakítani a főbb középiskola-típusokat is.

A felszabadulás után az egyetemi, a főiskolai képzésben is fordulat állt be. A hallgatók létszáma az 1938. évinek négyszeresére növekedett. Új egyetemeket és főiskolákat hoztunk létre (a miskolci és a veszprémi műszaki egyetemet, pedagógiai főiskolákat stb.) a meglévőket pedig új karokkal és tanszékekkel bővítettük. 1953-ig felfelé ívelt a fejlődés, ezt követően azonban, a gazdaságpolitikai hibák következményeképpen átmenetileg lecsökkent az egyetemi és főiskolai képzés. A fejlődést a következő számok mutatják:

Év	10 000 lakosra jutó egyetemi és főiskolai hallgató	Nappali hallgató (1000 fő)
1938	13	11,7
1950	35	32,5
1953	55	53,3
1955	44	43,7
1958	31	31,2
1963	40	40,6
1964/65	48	48,8

Ha a nappali hallgatókhoz az esti és levelező hallgatókat is hozzászámítjuk, a kép még kedvezőbb. Az 1964/65-ös tanévben pl. az összes egyetemi és főiskolai hallgatók száma eléri a 91 925 főt.

Különösen a mérnökképzésben fejlődött sokat hazánk felsőfokú szakemberképzése. A 10 000 munkásra jutó mérnökök száma 1949-ben 111 volt, ma eléri a 117-et. A mezőgazdaság is mind több magas képzettségű szakembert kíván, ma azonban még nem kap elegendő gyakorlott vezető szakembert. Ezért itt még hosszabb ideig lehet szükség — a képzés fokozásán kívül — a meglevő szakemberek bizonyos átcsoportosítására is. A pedagógusképzés is so-

Digitized by Google

kat fejlődött. Ennek ellenére ma még pedagógushiány van, elsősorban vidéken. Orvosok és gyógyszerészek tekintetében kielégítő az ellátottságunk; itt elsősorban a területi elosztásban és az összetételben van probléma: több szakorvosra és több vidéken letelepülő orvosra volna szükség. Az egyéb egyetemi és főiskolai szakemberek képzése nagyjából megfelel a szükségleteknek; a fejlesztés feladatai elsősorban minőségi jellegűek.

Eredményessége ellenére sem problémamentes azonban szakemberellátásunk és képzésünk. Oktatásunk egyes területeken a szükségesnél kevesebb, másutt indokolatlanul nagy ismeretanyag elsajátítását írja elő. Szakoktatási rendszerünk ma még nem igazodik eléggé a munkamegosztásban mutatkozó színvonalbeli differenciáltsághoz; merev sémák indokolatlanul megkötik a szakmai képzés rendszerét. Ismeretes például, hogy a szakmunkásképzés — kevés kivétellel— hároméves időtartamú, holott a szakmák egy részében a két év is elegendő volna. Hosszú ideig hiányzott a szakemberképzésben a középiskolai és az egyetemi szakképzés közé eső fokozat.

A hiányosságok ellenére elvitathatatlan a fejlődés. Mindenekelőtt szembetűnő a szakképzettség nélküli munkások számarányának tartós és gyors csökkenése. 1939-ben a magyar gyáriparban kb. 32 százalék volt a segédmunkások aránya, 1961-ben az állami iparban ez 22 százalékra csökkent.

Az általános fejlődés ellenére a mezőgazdaságban és a közlekedésben még nagy az elmaradás. Az agrármérnökök számának viszonylag gyors növekedése ellenére a legtöbb helyen még tapasztalati alapon folyik a mezőgazdasági termelés. A parasztság az egyéni gazdálkodás keretei között szerezte meg termelési tapasztalatait, ezt pedig a nagyüzemi termelés viszonyai között csak igen korlátozott mértékben lehet hasznosítani. Ezt felismerve, államunk már eddig is és a következő években is különös gondot kíván fordítani a mezőgazdasági szakemberképzés meggyorsítására.

A dolgozók összes létszámán belül megnövekedett az alkalmazottak aránya. Közöttük is elsősorban a műszaki és a természettudományi képzettségűek aránya nőtt gyorsan. Az állami iparban 1943-tól 1961-ig 2.2-ről 6.4 százalékra emelkedett a mérnököknek és a technikusoknak az összes foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya; az alkalmazottak összesített létszámának emelkedése mintegy kétharmad részben a műszaki szakemberállomány növekedéséből adódott. Azokban az iparágakban volt a leggyorsabb a növekedés, amelyek ez alatt az idő alatt az átlagosnál gyorsabban fejlődtek. Így pl. 1960-ban Magyarországon az állami iparban 474

Digitized by Google

mérnök és technikus jutott 10 000 munkásra, de ezen belül a gépiparban 630, a könnyűiparban 203.

A nem termelő ágazatokban foglalkoztatottak arányáról nincsenek a felszabadulást megelőző évekre vonatkozó adataink, de az is képet ad a változás méreteiről, ha az 1949. évi helyzethez hasonlítjuk a jelenlegit. Ezekben az években a nem termelő ágazatokban gyorsabban növekedett a foglalkoztatottak száma, mint a termelő ágazatokban. 1949-től 1964-ig a termelő ágazatokban 20 százalékkal, a nem termelő ágakban pedig majdnem másfélszeresére emelkedett a foglalkoztatottak száma.

Ezzel egyidejűleg — a társadalmi munkamegosztás fejlődése következtében — az összes foglalkoztatottak között csökkent a fizikai dolgozók aránya és növekedett a szellemi dolgozóké. A szellemi és a fizikai dolgozók arányának ez a megváltozása végső soron a termelőerők fejlődésének objektív folyamatát tükrözi. De a fizikai munka jellege is megváltozott; nemcsak azért, mert emelkedett az átlagmunka színvonala, hanem azért is, mert csökkent a fizikai és a szellemi munka között meglevő, régebben rendkívül nagy különbség, s egyes esetekben a szellemi és a fizikai munka közelebb kerül egymáshoz. Gondoljunk csak néhány magasan kvalifikált „fizikai munka"-ként nyilvántartott szakmára, pl. az elektroműszerész, rádió- és televíziószerelő szakmára. Az elektroműszerészek 29 százalékának, a rádió- és televíziószerelők 13,4 százalékának legalább érettségi bizonyítványa van, s jellegét tekintve munkájuk már közelebb áll a szellemi munkához, mint a fizikaihoz. Az elmúlt két évtized fejlődésének, s különösen az ellenforradalmat követően kialakult gazdaságpolitikának az eredményeként, s az oktatás területén ennek megfelelően végrehajtott reformintézkedések következtében egyre erősebbé válnak azok a tendenciák, amelyek olyan irányban hatnak, hogy végül megszűnjenek a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek.

A SZOCIALISTA NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁS JELENTŐSÉGE A TERMELŐERŐK FEJLŐDÉSÉBEN

A termelőerők fejlesztése és a már meglevő termelőerők hatékonyabb felhasználása a történelem során mindig a munkamegosztás szélesítését követelte meg. A kapitalista termelési mód kialakulásával, a gyáripar kifejlődésével meggyorsult a munkafolyamatok szétválása, az egyes embercsoportok tevékenységének specializálódása. A kapitalizmus fejlettebb szakaszában a termékeknek már akkora tömegét állítják elő, hogy a termelésben a

Digitized by Google

munkatevékenységek igen nagyarányú elkülönülése alakul ki, ennek során meggyorsul a gépesítés, soha nem látott színvonalra emelkedik a munka termelékenysége. A munkamegosztás tehát történelmileg a termelőerők növekedését, új termelőerők létrehozását segítette.

A nemzetközi munkamegosztás nem egyéb, mint a társadalmon belüli munkamegosztás kiterjesztése az ország határain túlra. Jellege és tartalma, az országok egymás közötti kapcsolata mindig attól függ, milyenek a benne részvevő országokban az osztályviszonyok. A nemzetközi munkamegosztásban a kapitalista társadalom legfőbb ellentmondása, a munka és a tőke közötti ellentmondás átlépi az országhatárokat, s az erősebb és gyengébb országok egyenlőtlen kapcsolatává alakul át. Ennek következtében a kapitalista világrendszer néhány tőkés országában hallatlan mértékben megnövekednek a termelőerők, a tőkés országok többségében azonban évszázadokon keresztül igen lassú ütemben fejlődnek.

Hazánk gazdasági fejlődését is ez jellemezte. Az első világháború után Magyarországon még mindig a mezőgazdaság volt túlsúlyban, a tőkés fejlődés kezdeti szakaszán vesztegeltünk. A két világháború között nem sokban változott a helyzet. Az 1920 és 1930 közötti 10 év átlagában Magyarország exportjának 71,8 százaléka mezőgazdasági és ipari nyersanyag volt. A kivitelnek alig 15—20 százaléka volt ipari késztermék. Ez nem is lehetett másképpen, hiszen 1938-ban hazánk ipari termelése mindössze 20 százalékkal volt több, mint 1913-ban. A harmincas évek második felében a magyar uralkodó osztály a hitleri Németországhoz kapcsolta Magyarország gazdaságát. A Németországba irányuló kivitelben 80, sőt később 90 százalékkal részesedett a mezőgazdaság, főleg nyersanyagokkal.

A felszabadulás után, a Horthy-rendszerrel ellentétben, hazánk jószomszédi viszonyra törekedett a szomszédos szocialista országokkal. Ezzel egyidejűleg a nyugati országokkal is olyan kapcsolatot kívánt teremteni, amelyek a szabad, demokratikus fejlődésnek, az ország függetlenségének és önállóságának megfeleltek.

Gazdasági kapcsolataink elsősorban a szocialista országokkal fejlődtek gyorsan. Magyarországnak már 1946 végén 13 állammal volt kereskedelmi megállapodása. Az új alapokra helyezett nemzetközi munkamegosztás segítségével gyorsan megváltozott nemzetközi gazdasági kapcsolataink iránya, és már nem sokkal a felszabadulás után kivitelünk áruösszetétele is.

A szocialista országok egyre növekvő gazdasági együttműködése révén egyre nagyobb arányokat öltött Magyarországnak

Digitized by Google

a nemzetközi munkamegosztásban való részvétele. 1963-ban nemzeti jövedelmünk az 1950. évinek 2,2-szeresére nőtt, külkereskedelmi áruforgalmunk a 3,9-szeresére, s ezen belül a szocialista országokkal folytatott külkereskedelmi forgalmunk a 4,4-szeresére. Hazánk külkereskedelmi forgalmában a szocialista országok részaránya ekkor már meghaladta a 70 százalékot. Ebben a nagymértékű növekedésben jelentős szerepet játszott az 1949 januárjában megalakult Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. A nemzetközi munkamegosztás során importból származó nyersanyagellátásunkat állandóan növekvő mértékben a KGST-országokból fedeztük. Teljes anyagbehozatalunk az 1950. évi 207 millió rubelről 1963-ban 623 millió rubelre növekedett, ennek 1950-ben még csak 59,9, 1963-ban pedig már 64 százaléka származott a KGST-országokból. Különösen fontos volt az energiahordozók és a fémkohászati alapanyagok behozatalának növekedése, 1950-ben e termékek behozatalának 70, 1963-ban pedig már 83 százalékát a KGST-országok szállították.

Magyarország a KGST-országokba túlnyomórészt ipari készterméket visz ki, elsősorban a Szovjetunió vásárol tőlünk késztermékeket. 1963-ban a teljes gép- és finommechanikai kivitelünk 88 százalékát, ipari közszükségleti cikk-exportunknak pedig 67 százalékát a KGST-országokkal bonyolítottuk le; egyes ágazatokban a felszabadulás utáni fejlesztést tehát elsősorban az tette lehetővé, hogy a szocialista országokba szállítottuk termelésünk nagy részét. A szocialista országokkal kialakult nemzetközi gazdasági együttműködésünk során lehetővé vált a tudományos műszaki együttműködés is; ennek keretében dokumentációkat bocsátottunk egymás rendelkezésére, tapasztalatokat cseréltünk és kölcsönösen részt veszünk a szakemberképzésben. Ennek az előnyét alig lehet számszerűen felmérni, de jelentőségére következtethetünk abból, hogy az 1962, 1963 és 1964 években több mint 4,5 ezer megállapodást kötöttünk, ennek keretében mintegy 750 műszaki dokumentációt adtunk át és jóval több mint ezer műszaki leírást kaptunk. A műszakilag fejlettebb szocialista országoktól, elsősorban a Szovjetuniótól, természetesen sokkal több fejlesztésünket elősegítő tapasztalatot, gyártási eljárást kaptunk, mint amennyit adhattunk, a nálunknál kevésbé fejlett szocialista országoknak pedig mi nyújtottunk több segítséget.

A termelőerők fejlődésének előrevivő mozgatója a nagyüzemi termelés, a koncentráltság. A szocialista országok nemzetközi gazdasági együttműködésében alapvetően a KGST segítségével vált lehetővé az országok közötti szakosítás, kooperáció. Bár ezen a területen az eredmények még nem merítik ki a lehető-

Digitized by Google

ségeket, itt is előbbre jutottunk, és más szocialista országokhoz hasonlóan, olyan termelési ágakat honosítottunk meg, amelyek ma már szerves részei ipari termelésünknek. Ilyen a műszeripar, a híradástechnika, a szerszámgépek, a vasúti és közúti járművek, egyes mezőgazdasági gépek, élelmiszeripari berendezések, vegyipari eszközök, vagy a golyóscsapágyak gyártása.

Elmondhatjuk, hogy Magyarország ma már a gazdaságilag fejlettebb országokra jellemző árucsereforgalmi struktúrával vesz részt a nemzetközi munkamegosztásban. A feladatunk az, hogy a továbbiakban, az együttműködés formáinak és módszereinek fejlesztése útján haladva növeljük a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk hatékonyságát, elsősorban a szocialista országokkal, ugyanakkor a kölcsönös előnyök alapján a kapcsolatok szélesítésére törekszünk a tőkés és a gyarmati sorból nemrég felszabadult országokkal is.

*

A felszabadulást követő két évtized alatt a termelőerők bekövetkezett fejlődésének csak néhány fő jellemzőjét ismertettük. Nem léptünk fel a teljesség és az összefüggések mélyebb elemzésének igényével, hiszen egy cikk keretei ennek határt szabnak. Úgy véljük azonban, a leírtak meggyőzően mutatják, hogy felszabadult népünk az elmúlt két évtized alatt, amikor saját sorsának irányítójává válhatott, hatalmas lépésekkel haladt előre a felemelkedés, a szocializmus építésének útján. Leraktuk a szocializmus alapjait, s most a szocializmus teljes felépítésén dolgozunk. Nem kétséges, hogy pártunk gazdaságpolitikájának következetes végrehajtásával ezt a nagy történelmi feladatot is sikeresen megoldjuk.

Digitized by Google

A magyar-szovjet gazdasági kapcsolatokról

Írta Dr. SZALAI BÉLA

Az 1941. évi Budapesti Nemzetközi Vásárnak volt egy nagy meglepetése: a szovjet pavilon. Ebben a pavilonban megláthatta a rengeteg érdeklődő, hogy a magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok fejlesztésének már akkor kedvezőek voltak a gazdasági feltételei. De hiányoztak a politikai feltételek. Az úri Magyarország kormánykörei féltek a Szovjetunióval való mindennemű kapcsolattól. Attól tartottak, hogy a gazdasági kapcsolatok bővülése is erősítheti a hazai forradalmi mozgalmat. Mindenekelőtt ez az oka annak, hogy a felszabadulás előtti években rendkívül csekély volt a magyar—szovjet árucsereforgalom: 1938-ban exportunkban 0,09, importunkban 0,11 százalék volt a Szovjetunió részesedése.

A felszabadulás után a magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok fejlesztését követelő gazdasági és politikai meggondolások egy irányban hatottak és erősítették egymást. Ha hazánk felszabadulásának évfordulóján visszatekintünk a Szovjetunióhoz fűződő gazdasági kapcsolataink két évtizedes történetére, azonos célokért küzdő népek jóbaráti, testvéri kapcsolatai tárulnak elénk, olyan kapcsolatok, amelyektől idegen az alá- és fölérendeltség, s amelyeket az egyenjogúság, az egymás iránti szolidaritás és a kölcsönös segítség jellemez. Az elmúlt húsz évben a Szovjetunió mindig mellettünk állt és segített nekünk gazdasági kérdéseink megoldásában, kezdve 1945-től, az új életnek, az ország gazdasági vérkeringésének megindításától, napjainkig, a Tiszavidéki Vegyikombinát felépítéséig és a korszerű magyar vegyipar kifejlesztéséig.

Hazánk egyik legfőbb gazdasági problémája az ipari és mezőgazdasági termeléshez szükséges nyersanyagok és energiahordozók hiánya, a természeti kincsekben való szegénység. A legfontosabb 12 nyersanyag és energiahordozó közül csupán egy van olyan (a bauxit), amely teljes mértékben fedezi a hazai termelés igényeit és az ország belső szükségleteit. Ezért külső gazdasági kapcsolataink alakításának egyik fő követelménye az, hogy külföldről szerezzük be az itthon hiányzó, vagy elegendő mennyiségben nem termelhető nyersanyagokat és energiahordozókat.

Digitized by Google

A szocialista iparosítás kezdetétől a Szovjetunió volt fő nyersanyagszállítónk. A magyar kohászat nagy részben Fekete-tenger melléki (krivojrogi) vasérccel dolgozik, a kőolajiparunk által feldolgozott nyersolajnak több mint 50 százaléka az Ural vidékéről, a *Barátság* kőolajvezetéken érkezik hazánkba. Fenyőfűrészáru- és bányafaimportunk 80—90 százalékát az Északi-Jeges-tenger melléki erdők adják. A legfontosabb textilipari nyersanyagból, a pamutszövetgyártáshoz szükséges gyapotból ipari szükségletünknek több mint 60 százalékát az Üzbég Szovjet Szocialista Köztársaság szállítja. A felsorolást tovább is folytathatnánk, mert hazánk teljes nyersanyagimportjának csaknem 50 százaléka származik a Szovjetunióból. A Szovjetunió természeti kincsekben igen gazdag ország. Számos nyers- és fűtőanyagból neki vannak a legnagyobb készletei a világ összes országai közül. Ezért képes arra, hogy hatalmas és részben lassan megtérülő beruházásokat is magára vállalva, saját, gyorsan növekvő belső szükségleteinek kielégítése mellett, jelentős részben járuljon hozzá az európai népi demokratikus országok, köztük hazánk népgazdaságának nyers- és tüzelőanyaggal való ellátásához. A Szovjetunió nagyarányú nyersanyagszállításait a népi demokratikus országok úgy értékelik, mint gazdasági fejlődésükhez nyújtott nagy segítséget.

A szovjet—magyar gazdasági kapcsolatoknak egy másik jellemző vonásuk, hogy a nyersanyagokért hazánk nagyrészt feldolgozóiparának késztermékeivel fizet. 1963-ban a Szovjetunió által Magyarországnak szállított áruk súlya 14,6-szerese volt a magyar szállításokénak. Ez pedig kedvező számunkra, s megfelel hazánk sajátos természeti adottságainak és gazdasági érdekeinek. Meg kell jegyeznünk, hogy a nyugat-európai tőkés országoknak cserébe az ott vásárolt árukért, jóval kevesebb késztermékeket tudunk eladni, részben a beviteli korlátozások és a magas vámok következtében. A Szovjetunió a legfontosabb átvevője számos exportra gyártott gépünknek, műszerünknek és egyéb ipari termékünknek. Nemcsak egyes gyárak, de több hazai iparág fejlesztésében és termelésének növelésében is nagy szerepet játszottak és játszanak a szovjet megrendelések. Az elmúlt két-három évben műszer- és híradástechnikai exportunknak több mint 50 százaléka irányult a Szovjetunióba, gyógyszer- és konfekcióiparunk teljes termelésének mintegy 50 százaléka, ezen iparágak exportjának 70—80 százaléka a Szovjetunió rendelésein alapul. Néhány magyar ruhagyár főleg a Szovjetunió részére dolgozik. Ipari üzemeink általában örömmel fogadják a szovjet rendeléseket, egyebek mellett azért is, mert ezek lehetővé teszik, hogy egyes gyártmányokat nagy szériában termeljenek, a sorozat növelése pedig köztudo-

Digitized by Google

másúan elősegíti a termelési költségek csökkentését és a gazdaságosság növelését.

Szállításainkkal szovjet barátaink nagyrészt elégedettek. Számos árucikkünket határozottan keresik, bár gépiparunk egyes gyártmányainak minőségével szemben időnként kifogásaik is vannak. A szovjet szakemberek nagyra értékelik híradástechnikai iparunk termékeit. Jó hírük van a magyar hajóknak és daruknak is. A szovjet vásárlóközönség megszerette könnyűiparunk több termékét, jól ismert és kedvelt Moszkvában pl. a magyar cipő és kötöttáru.

A Szovjetunió is szállít nekünk gépeket és berendezéseket, főleg olyanokat, amelyeket mi magunk nem gyártunk, és amelyeknek gyártásában a szovjet iparnak nagy tapasztalata van, így a Dunai Vasmű berendezéseit, a székesfehérvári Alumínium Présmű és Öntöde gépeit, a százhalombattai Dunai Erőmű és a Tiszavidéki Vegyikombinát berendezéseit, olajbányászati gépeket, traktorokat, kombájnokat, növényvédőszer-gyártó berendezéseket stb.

A Szovjetunió igen kedvező feltételekkel — általában 2 százalékos kamatra — nagy összegű hiteleket nyújt a szocialista országoknak, köztük hazánknak, az ipar fejlesztéséhez szükséges nagyberendezések szállításához. Meg kell emlékeznünk az 1956-os ellenforradalom után nyújtott, rendkívül nagy jelentőségű, önzetlen gazdasági segítségről is.

A Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolataink szilárd szocialista alapokon nyugszanak és egészségesen fejlődnek. Csupán az utóbbi öt évben mintegy 70 százalékkal növekedett az árucsereforgalom, s jelenleg kb. $^1/_3$-át teszi ki országunk teljes külkereskedelmi forgalmának.

A kereskedelmi kapcsolatok értékelésében mindenkor nagy szerepet játszanak az árak. Egyes kiragadott cikkek árai azonban önmagukban keveset mondanak az egy országgal folytatott kereskedelem megítélése tekintetében; itt — s különösen a szocialista külkereskedelemben — az árszint és a cserearányok a mértékadók. A Szovjetunióval folytatott kereskedelmünkben érvényes árak és cserearányok előnyösek számunkra. A szocialista országok között kialakult árak nincsenek kitéve a tőkés spekuláció és konjunktúra hatásának, sem a kapitalista országok diszkriminatív intézkedéseiből fakadó, számunkra hátrányos következményeknek. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy leginkább a népgazdaságunk számára fontos nyersanyagokban és félkészárukban van nagyarányú spekuláció, időnként e cikkek nagy részében (ilyen volt pl. a koreai háború és a szuezi válság idején) vagy

Digitized by Google

egyes cikkekben (a réz ára pl. az elmúlt két évben, nagy ingadozásokkal, mintegy a kétszeresére emelkedett). A spekuláció kihatásaitól mentesít és megrázkódtatásokat elkerülhetővé tesz a szocialista országokkal folytatott kereskedelem, amelyben érvényesül az árak stabilitása. Ezért érthető külkereskedelmi vállalatainknak az a törekvése, hogy bizonyos áruk exportját és importját tőkés relációból szocialista, mindenekelőtt szovjet relációba „csoportosítsák át". Hogy Magyarország számára előnyösebb a Szovjetunióval és általában a szocialista országokkal, mint a tőkésekkel folytatott kereskedelem, azt még a többé-kevésbé objektív polgári közgazdászok is elismerik.

Az elmúlt 20 évben nagyon gyümölcsöző volt a Szovjetunióval való műszaki-tudományos együttműködésünk. Sok ezerre tehető azoknak a szakembereknek a száma, akik tanulmányúton voltak és látogatást tettek szovjet üzemekben és intézményekben. Csupán 1964-ben több mint ezren voltak tanulmányúton a Szovjetunióban. E látogatások általában hasznosnak bizonyultak, kiküldötteink nagy része ismeretekben és tapasztalatokban gazdagodva tért haza. Nem kisebb a műszaki dokumentációcserék jelentősége sem. Ezek keretében az illetékes szovjet szervek rendelkezésünkre bocsátották számos nagy gyár üzemépítési terveit, tervdokumentációit, gépek, berendezések műszaki rajzait és gyártási eljárások leírását. 1964-ben 169 műszaki dokumentációt vettünk át a Szovjetuniótól és 93-at adtunk át neki. A dokumentációk átadása teljesen ingyenes, csak a másolási költségeket kell megfizetnünk. Magyarország és a Szovjetunió egyes hasonló profilú tudományos kutatóintézetei és műszaki tervezőirodái között is szorosabb együttműködés van kialakulóban.

•

A KGST 1962. évi XV. ülésszaka óta a tagországok közötti gazdasági együttműködésben előtérbe került a népgazdasági tervek egyeztetése és összehangolása. A tervek egyeztetése a szocialista rendszer politikai és gazdasági előnyeinek maximális kihasználására irányul. Különösen nagy figyelmet fordítanak a termelés szakosítására, a szocialista országok nyersanyagbázisának minél nagyobb arányú fejlesztésére, az alapvető beruházások összehangolására és a tudományos kutatások területén való szorosabb együttműködésre. A tervek összehangolása részben a KGST szerveiben folyik, részben pedig a tervhivatalok között, kétoldalú alapon. 1963-ban megalakult a Magyar—Szovjet Gazdasági és

Digitized by Google

Műszaki-Tudományos Együttműködési Kormánybizottság, a két ország közötti gazdasági együttműködés továbbfejlesztése céljából. Jelenleg ez a bizottság is a tervek összehangolására fordítja a fő figyelmet.

Magyarország és a Szovjetunió hosszúlejáratú terveinek egyeztetése során a két ország közötti termelési kooperáció és specializáció jelentős elmélyítése és továbbfejlesztése a cél, ennek megvalósítása lehetővé teszi mindkét ország erőforrásainak hatékonyabb felhasználását. A Szovjetunió a következő években növekvő mennyiségű nyers- és tüzelőanyagot szállít Magyarországnak, a népgazdaság szükségleteinek kielégítésére. E szállítások volumene 1970-ben — előzetes számítások szerint — mintegy kétszerese lesz az ideinek. Különösen nagy jelentőségűek a növekvő nyersolajszállítások, amelyek egyrészt gyorsan fejlődő vegyiparunknak szolgáltatnak nyersanyagot, másrészt enyhítik tüzelőanyag-gondjainkat és elősegítik népgazdaságunk korszerűbb energiabázisának kialakítását. 1970-ben a Szovjetunió nem kevesebb, mint 4 millió t nyersolajat szállít Magyarországnak; ennek a kalóriaértéke kb. annyi, mint 12 millió t hazai szénnek, vagyis jelenlegi széntermelésünk mintegy 40 százalékának.

A következő években nagymértékben megnövekszenek a Szovjetunió villamosenergia-szállításai, és 1970-ben elérik a 3 milliárd kilowattórát. Országunk kedvezőtlen feltételekkel termeli az áramot, mert kevés a vízienergiánk és magas nálunk a szén termelési költsége. Ezért nálunk az áram önköltsége is jóval nagyobb, mint a Szovjetunióban és más iparilag fejlett országokban. Az áramtermelés növelése igen nagy beruházásokat igényel. 3 milliárd kilowattóra áram termeléséhez itthon 3—4 millió t szénre volna szükség és három 200 MW nagyságú erőművet kellene építenünk. A Szovjetunió nagyarányú villamosenergia-szállításait az energetikai rendszerek egyesítése, a villamoshálózatok összekapcsolása teszi lehetővé.

Magyarország és a Szovjetunió között nagy jelentőségű timföld- és alumíniumkooperáció van megvalósulóban. E megállapodás alapján 1970-ben 120 000 t timföldet szállítunk a Szovjetunióba, onnan pedig teljes egészében visszakapjuk az ebből gyártott 60 000 t alumíniumot. 1980-ra a kölcsönös szállítások volumene 330 000, illetve 165 000 t-ra emelkedik. A feldolgozás költségeit hagyományos exporttermékeinkkel egyenlítjük ki. A kooperáció azon alapul, hogy a timföldnek alumíniummá való feldolgozása nagyon energiaigényes folyamat, s a Szovjetunió olcsó vízienergia felhasználásával tudja elvégezni ezt. Ez a kooperáció meg-

Digitized by Google

felel a KGST által a munkamegosztásra vonatkozóan elfogadott azon elvnek, amely szerint az energiaigényes iparágakat elsősorban az olcsó energiaforrások közelében kell fejleszteni, hogy ezzel csökkenjenek a villamosenergia-veszteségek és a távvezetékek építésében megtakarításokat lehessen elérni.

Előre látható, hogy a következő öt évben jelentősen előrehalad magyar—szovjet viszonylatban a gépipari munkamegosztás. Legnagyobb szabású az autóiparon belüli specializációra és kooperációra vonatkozó elgondolás. Eszerint Magyarország gyártja a Szovjetunió és több más szocialista ország városi közlekedésének céljaira a nagyméretű (100 és 180 személyes) csuklós autóbuszokat, a dömpereket és a speciális teherautókat, a Szovjetunió pedig hazánkba személyautókat és 5 t-s teherautókat szállít. A kész járműveken kívül alkatrészgyártásra is kiterjed a szakosítás. A Szovjetunió gyártja pl. a magyar autóbuszokhoz a mellső tengelyeket, a magyar ipar viszont a saját szükségletét meghaladó mennyiségben termel hátsó hidakat a szovjet autóipar szükségleteinek kielégítésére. Ha ez a szakosítás megvalósul, 1970-re az idei 2800 db-ról mintegy 8000 db-ra növekszik autóbusztermelésünk. Ennek várható gazdasági hatásait még nem lehet pontosan leméri, de előzetes számítások szerint több mint 30 százalékkal csökkenthető az egy autóbusz előállításához szükséges munkaórák száma és számottevően csökken az autóbuszok önköltsége. Az autóbuszgyártásban való szakosítás jó feltételeket teremt a termelés koncentrálásához, a korszerű technika és technológia alkalmazásához, az automatizáláshoz, a termelés jobb megszervezéséhez, a szabványosításhoz és a tipizáláshoz. A Magyarország és a Szovjetunió közötti termelési kooperáció, amely összhangban van a KGST döntéseivel, figyelembe veszi és elősegíti a többi szocialista országgal való együttműködésünket. Sőt a szakosítás alapján kifejlesztett korszerű és versenyképes termékek a tőkés piacokon való értékesítés lehetőségeit is megnövelik. Ez a szakosítás nem korlátozza tehát gazdasági kapcsolatainkat, hanem éppen előmozdítja a nemzetközi munkamegosztásban való szélesebb beilleszkedésünket.

A múlt év májusában a Budapesti Nemzetközi Vásáron aláírták az 1966—70. évi hajószállításokra vonatkozó magyar—szovjet megállapodást. Eszerint Magyarország öt év alatt 246 hajót és úszódarut szállít a Szovjetuniónak. Ilyen megrendelést a tőkés országok bármelyik hajógyára szívesen venne. A magyar hajóipar a Szovjetunió rendelései alapján fejlődött fel. Jelenleg hajóipari termelésünknek több mint 80 százalékát exportáljuk. A Szovjetunió nagy volumenű rendelései lehetővé teszik a kapacitások megfelelő kihasználását, a gyártott típusok számának növelését és a

Digitized by Google

folyamatos korszerűsítést. Egyes hajóelemek (pl. távvezérlő berendezések, kormányszerkezetek) tekintetében a Szovjetunióval való műszaki kapcsolatunk is előmozdította a hazai fejlődést. A magyar—szovjet kapcsolatok segítettek olyan hajótípusok kialakításában, amelyek iránt már más piacokon is nagy az érdeklődés. Ez idő szerint üzletkötéseink vannak — többek között — norvég cégekkel és az EAK-kal is.

Hazánk természeti viszonyai között gazdaságosan fejleszthető a nagyüzemi zöldség- és gyümölcstermesztés, s bővíthető a konzervipar. Ugyanakkor a Szovjetunió északi területei nem tudják ellátni magukat elegendő zöldséggel és gyümölccsel. Ebből indul ki az a nemzetközi szakosítás, amelynek alapján Magyarország a következő években nagy mennyiségű zöldséget és gyümölcsöt szállít a Szovjetuniónak, részben friss, részben konzervált állapotban. Hogy az erre való felkészülés időben megtörténhessen, már a múlt évben aláírták a megfelelő megállapodást, eszerint 1970-ben 155 000 t friss gyümölcsöt, 165 000 t főzelék- és gyümölcskonzervet szállítunk a Szovjetunióba. Ezzel a mennyiséggel az észt és a litván szovjetköztársaság lakosságának teljes zöldség- és gyümölcsszükségletét ki lehetne elégíteni. A tervegyeztetés szerint 1970-ben a zöldség- és gyümölcskivitel teszi ki a Szovjetunióba irányuló mezőgazdasági exportunknak több mint $^3/_4$ részét, egyéb mezőgazdasági terményeket és termékeket aránylag jóval kisebb mennyiségben szállítunk a Szovjetunióba.

A Magyarország és a Szovjetunió közötti termelési szakosítás és kooperáció mindkét ország számára előnyös. Természetesen nagyobb a jelentősége a szakosításnak a kisebb országok számára, amelyeknek viszonylag szűk a belső piacuk, s ezért csak a nemzetközi munkamegosztás biztosítja számukra a gazdaságos termelés feltételeit. A szakosítás és kooperáció kiszélesítése elősegíti a társadalmi munka termelékenységének gyorsütemű növelését, ami fő kritériuma a nemzetközi munkamegosztás hatékonyságának. A gépiparban a szakosítás lehetővé teszi a túl széles gyártmánystruktúra leszűkítését, a berendezések gazdaságosabb kihasználását, a műszaki erők koncentrálását, a műszaki fejlesztés meggyorsítását. A szocialista világrendszerben a kis országok számára a szakosítás elengedhetetlen feltétele annak, hogy le ne maradjanak a tőkés országokkal folyó békés versenyben. A specializáció egyben nagy felelősséggel is jár. A szállító ország köteles korszerű, kiváló minőségű termékeket előállítani és a szükségletnek megfelelő időben szállítani. A munkamegosztásból eredő kölcsönös kapcsolatoknak tartósaknak és szilárdaknak kell lenniük. E kap-

Digitized by Google

csolatok megsértése, akár csak egy országban is, elkerülhetetlenül arra vezet, hogy más országokban megbomlik a gazdasági ritmus, zavarok lépnek fel.

A nemzetközi munkamegosztás objektív követelménye a műszaki és gazdasági fejlődésnek. A szocialista országok tapasztalatai azt mutatják, hogy szocialista viszonyok között teljesebben lehet kihasználni a gazdasági együttműködés lehetőségeit. A szocialista országok e területen is történelmi feladatot valósítanak meg. E bonyolult kérdések megoldásához azonban idő kell, néha több is, mint szeretnénk. Az objektív folyamatok gondos elemzésére van szükség, a sikerek és sikertelenségek elfogulatlan vizsgálatára, nagy szívósságra, de nagy türelemre is. Szükséges az együttműködés módszereinek és formáinak továbbfejlesztése, tökéletesítése.

•

A szocialista országok gazdasági együttműködésében növekvő szerepe van a külkereskedelemnek. A külkereskedelmi szerveknek fontos feladatuk, hogy az árucsereforgalomban valóra váltsák a szocialista országok közötti munkamegosztás kiszélesítésére, a további specializációra és kooperációra vonatkozó megállapodásokat. Minthogy az 1966—70-re szóló magyar—szovjet tervegyeztetések befejezésükhöz közelednek, már meg is kezdtük a következő öt évre szóló hosszúlejáratú kereskedelmi megállapodás megkötésének előkészítését. Elemzések készülnek az előző megállapodás végrehajtásáról, az elmúlt évek munkájáról, hogy a szerzett tapasztalatokat felhasználhassuk.

A hosszúlejáratú külkereskedelmi megállapodások általában az árucikkek szélesebb körére terjednek ki, mint a tervegyeztetés, s kormányközi egyezmény erejével bírnak. Ezért a bennük vállalt kötelezettségek teljesítését sokoldalú intézkedésekkel kell alátámasztani. A hosszúlejáratú külkereskedelmi megállapodások megteremtik a feltételeit annak, hogy a külkereskedelemnek meglegyenek a biztos forrásai az importszükségletek fedezésére, s hogy ugyanakkor saját termékeinket is jó előre elhelyezzük, megkapjuk a zavarmentes termeléshez szükséges korai rendeléseket, elérjük a magas kötésállományt. Az ipari üzemekben nagymértékben segíti a tervezés és a gyártás megfelelő előkészítését az, ha a termeléshez szükséges anyagok megrendelésekor már pontosan tudják, mit kell gyártaniuk. Hogy ezt lehetővé tegyük, a Szovjetunióval való kereskedelmünkben az ötéves hosszúlejáratú megállapodások alapján nem egy-, hanem kétéves államközi egyezményeket kívánunk kötni. Ehhez azonban hazai népgazdasági ter-

Digitized by Google

vezésünkben is meg kell teremteni a belső feltételeket. Célunk ennek alapján a hosszú gyártási átfutású gépek időben való megrendelésének biztosítása.

Általános jelenség, hogy a szocialista országokban megnőttek a követelmények egymás szállításaival és a külkereskedelmi munkával szemben. A baráti szocialista országok, köztük a Szovjetunió is, évről évre igényesebbé válnak a vásárolt áruk műszaki színvonalát és minőségét illetően, mind nagyobb követelményeket támasztanak, ragaszkodnak a vállalt szállítási határidők pontos betartásához, a kulturált kiszolgáláshoz, s jó vevőszolgálatra tartanak igényt. Mi ugyanezt tesszük importunkban, ilyen vonatkozásban is megvan tehát a kölcsönösség. Külkereskedelmi szerveinknek — számolva ezekkel a körülményekkel — nagy gonddal kell tanulmányozniuk a vevők, a piac igényeit és kívánságait. Ma már semmiképpen sem engedhető meg, hogy a szocialista országok viszonylatában a lebonyolító szerepre korlátozódjék a külkereskedelmi vállalati munka. Jobban meg kell ismernünk az egyes országok jelenlegi szükségleteit, a szükségletek jövőbeli várható alakulását, az ezek fedezésére vonatkozó elképzeléseket, s a baráti országok szállítási lehetőségeit. Nagyobb gondot kell fordítanunk arra, hogy a Szovjetunióban és általában a szocialista országokban megismertessük áruinkat.

Egyes külkereskedelmi vállalatainkban még vannak olyan vélemények, amelyek szerint a szocialista országokban alig van jelentősége az árupropagandának. Ezzel nem lehet egyetérteni. Nem reális az a feltételezés, hogy az országos tervhivatalok és a külkereskedelmi minisztériumok részletekbe menően át tudják tekinteni a gyártmányok tízezreire kiterjedő kölcsönös szükségleteket és szállításokat. A vállalatok önállóságának növelésével a felhasználóknak nálunk is és a Szovjetunióban is mind nagyobb szerepük lesz a szükségleteknek megfelelő importtermékek kiválasztásában. Ezekből a meggondolásokból kiindulva arra törekszünk, hogy kiépítsük az eladó és a vevő közötti közvetlen kapcsolatokat. Erősíteni akarjuk a Szovjetunióban árupropagandánkat, növelni akarjuk a kiállítások és árubemutatók számát Moszkvában és a köztársasági székhelyeken. Vállalatainknak igyekezniük kell azon, hogy áruik megismertetésére jobban igénybe vegyék a szovjet sajtót, mindenekelőtt a szaksajtót. Jobban el kell látnunk az új cikkekre vonatkozó orosz nyelvű prospektusokkal és katalógusokkal a Szovjetunió külkereskedelmi vállalatait és a felhasználókat. E téren vannak is jó tapasztalataink. Dicséretes munkát végez a Szovjetunióban pl. a Medimpex Külkereskedelmi Vállalat

Digitized by Google

a magyar gyógyszerek megismertetésében: negyedévenként 15 000 példányban orosz nyelvű szaklapot ad ki, és megszervezi a gyógyszeripari és külkereskedelmi szakemberek rendszeres látogatásait a szovjet egészségügyi tudományos intézetekben és kórházakban. Ez a jó munka is hozzájárul ahhoz, hogy a Szovjetunióba irányuló gyógyszerexportunk az elmúlt tíz évben megnyolcszorozódott, s devizabevételéből ma már fedezni lehetne pl. a magyar vaskohászat teljes vasércellátását.

Az egész külkereskedelmi munkában mindinkább előtérbe kerül a vevőszolgálat: az a törekvés, hogy az eladó minél nagyobb mértékben kielégítse a vevőknek az áruszállításra vonatkozó kívánságait. A külkereskedelem egymagában azonban nem képes erre; a kívánságok tekintélyes részét az iparhoz, általában a termelő üzemekhez kell továbbítania. Ma gyakran még nagyon nehéz kielégíteni a vevők speciális igényeit. Ezeknek jobb kielégítése fontos követelménye tervezési és gazdálkodási rendszerünk további fejlesztésének. Aki a szocialista országok egymás közötti kereskedelmében jobb vevőszolgálatot nyújt, az — a kölcsönösség elve alapján — maga is jobbra tarthat igényt. Szovjet relációban is a magánjogi szerződésekben vállalt kötelezettségek pontos teljesítése a legjobb vevőszolgálat. Ez alapvető feladatuk és kötelességük külkereskedelmi és iparvállalatainknak. A gépszállításokban mind nagyobb a jelentősége a megfelelő szerviz-hálózatnak és szolgálatnak, valamint az alkatrészellátásnak, amely jelenleg igen komoly gond. A jó vevőszolgálathoz tartozik az is, hogy a gépekhez és műszerekhez mellékeljünk orosz nyelvű leírást és kezelési utasítást, mert enélkül a kiszállított termékek esetleg hónapokig használhatatlanul állnak. Nagy figyelmet kell fordítanunk a Szovjetunióba exportált áruink csomagolására. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a szállítások gyakran igen nagy távolságra történnek, többszöri átrakással, s ezért bizonyos esetekben gyengének bizonyul a magyar szabványokban előírt csomagolás.

•

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok nagy jelentőségűek hazánk egész gazdasági fejlődése szempontjából. Az a munkamegosztás, amely az elmúlt húsz évben a két ország között kialakult, minden kétséget kizáróan nagyon előnyös Magyarország számára. Ha a felszabadulás huszadik évfordulóján a jövőbeli tennivalókra gondolunk, mindenképpen a fő feladatok közé kell sorolnunk a magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok ápolását és fejlesztését.

Digitized by Google

Georghe Georghiu-Dej

Mélyen megrendülve fogadtuk a váratlan, tragikus hírt: meghalt Gheorge Gheorghiu-Dej elvtárs, a testvéri román nép, a munkásosztály nagy fia, kipróbált vezetője, a nemzetközi kommunista mozgalom kimagasló egyénisége.

Gheorghiu-Dej elvtárs a nép szabadságáért és boldogságáért vívott harcnak, a szocialista építés és a béke ügyének szentelte egész életét. Sorsa kezdettől fogva összeforrt a román munkásosztályával. A kommunista forradalmár nehéz, de nagyszerű útját járta végig; egyszerű munkásból emelkedett fel az új Románia legmagasabb párt- és állami tisztségére.

1930-ban lépett be az akkor mély illegalitásba kényszerített kommunista pártba, s csakhamar a román kommunista és munkásmozgalom ismert személyisége lett. Forradalmi tevékenységéért a burzsoá osztálybíróság 1933-ban 12 évi börtönbüntetésre ítélte. 1944 augusztusában elvtársainak segítségével sikerült megszöknie, s közvetlenül a fasiszta koncentrációs táborból a népi felkelés irányító posztjára került. 1934 óta a párt Központi Bizottságának főtitkára, éveken át miniszterelnök, majd 1961 márciusától az Államtanács elnöke volt.

Gheorghiu-Dej elvtárs neve elválaszthatatlanul egybekapcsolódik a román nép történelmének legfényesebb időszakával, s tartós jelképe marad a szocializmus győzelméért és a világbéke megőrzéséért vívott harcnak. Halálával súlyos veszteség érte a román dolgozókat, élcsapatukat, a Román Munkáspártot, a nemzetközi munkásosztályt, az egész haladó emberiséget. Országunk is őszinte barátját vesztette el Gheorghiu-Dej elvtárssal, aki igen sokat tett azért, hogy népeink egymásra találjanak. Mély együttérzéssel osztozunk a román nép gyászában, s vele együtt őrizzük meg Gheorghiu-Dej elvtárs emlékét.

Digitized by Google

20 évvel ezelőtt történt

Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről

Debrecen, 1945. március 19.

A Szovjetunió élelmiszer segítséget nyújt Budapest és az ipari gócpontok éhező dolgozóinak és olajtermékeket biztosít a termelés megindításához[1]

Gyöngyösi (János külügyminiszter): bejelenti, hogy Puskin követ átadta a Szovjetunió kormányának levelét, mely szerint a Szovjetunió 15 000 tonna kenyérgabonát, 3000 tonna húst és 2000 tonna cukrot ad Budapest és az ipari gócpontok ellátásának megsegítésére kölcsönképpen. Bejelenti továbbá, hogy Vorosilov marsall közölte, hogy a Szovjetunió kormánya 200—250 millió magyar bankjegyet a kormány kérelmére kölcsön ad, többet azonban nem tud, mert a moszkvai pénzintézetekben több magyar bankjegy nincs. Bejelenti, hogy az E. B.[2] a bankjegy nyomdát és a pénzverdét a kormánynak annak azonnali üzembe helyezése céljából rendelkezésre bocsátja, továbbá közli, hogy 10 000 tonna petróleumot, 1000 tonna benzint és 500 tonna olajat elad a magyar kormánynak.[3]

Részlet a Minisztertanács 1945. március 19-i ülésének jegyzőkönyvéből — Mt. irattára.

•

Debrecen, 1945. április 8.

Debrecen és Hajdú vármegye főispánja intézkedik a Szovjetunióból kapott állatok elosztásáról.

HIRDETMÉNY

A Szövetséges Szocialista Szovjet Köztársaságok kormánya a magyar közellátásügyi minisztérium útján

Debrecen város és Hajdú vármegye részére 40 tonna színhús súlynak megfelelő szarvasmarhát, sertést és juhot bocsát rendelkezésre. Ezeket az állatokat részint igázásra, részint feljavításra, a vemhes állatokat pedig szaporulatra az arra érdemes gazdák között fogom kiosztani.

Igásállatra igényjogosultak azok, akik igásállat nélkül maradtak, vagy azzal nem rendelkeznek, de megművelendő földjük van. Fejős tehenet nagycsaládú gazdálkodók között osztok ki. Vemhes állatokat szaporulatuk megtartása ellenében juttatok.

Néplap, 1945. április 8. — Részlet az állatállomány feljavítására is segítséget nyújtott a szovjet kormány c. cikkből.

---

[1] A Szovjetunió kormánya és a Vörös Hadsereg számtalan esetben tanújelét adta sokoldalú segítőkészségének, pl. Budapest éhező dolgozói számára a magyar hatóságoknak a Vörös Hadsereg parancsnoksága 12 000 db szarvasmarhát adott át. (OL OF 1945—12 614)

[2] pontosan SZEB — Szövetséges Ellenőrző Bizottság.

[3] A fasiszták által kirabolt mezőgazdaság talpraállítását a vetőmaghiány mellett az igaerő nagyfokú csökkenése is akadályozta. Az igaerő 15—20 százaléka maradt meg. A traktorállomány 60—70 százaléka üzemképes állapotban volt s a kisebb javítások elvégzésével ezt 75 százalékra lehetett felemelni. A hiányzó üzemanyag beszerzése kellett a gépek megindításához. (Mt. irattára, 1945., az 1945. január 27-i minisztertanácsi ülés jkv.) A Szovjetunió üzemanyag segítsége tehát minden esetben rendkívül fontos szerepet játszott a mezőgazdasági munkák megindításában, illetve meggyorsításában, hiszen a hiányzó üzemanyagot a szovjet segítséggel nagy részben pótolni tudták.

Digitized by Google

Budapest, 1945. június 21.

A Szovjetunió nagyarányú élelmiszerkölcsönnel és 250 tehergépkocsival segíti a főváros lakosságát.[1]

Sztahurszkij szovjet altábornagy szerdán magához kérette Dálnoki Miklós Béla miniszterelnököt és nagyfontosságú közlést tett a magyar kormányelnök előtt. Kijelentette az altábornagy, hogy a szovjet kormány és a Vörös Hadsereg parancsnoksága látja Budapest nehéz ellátási viszonyait, tud arról, hogy munkások munkahelyeiken kidőlnek, tudja, hogy a magyar intelligencia, művészek, írók, tudósok, papok a szó valódi értelmében koplalnak. Ezért elhatározták, hogy élelmiszerkölcsönnel segítik meg a magyar főváros lakosságát. Azt óhajtják ezzel elérni, hogy a dolgozó lakosság fejadagját 400—450 grammra lehessen felemelni és a felemelt adagban főként a nehéz munkát végző munkásság, valamint a koplaló intellektuelek részesedjenek.

Ennek az elhatározásnak végrehajtása céljából a szovjet kormány és a Vörös Hadsereg rendelkezésükre bocsát 18 000 tonna kenyérmagvat, 1400 tonna húst, 900 tonna sót, 130 tonna árpát. A szállítás azokra a vasúti állomásokra történik, amelyeket a miniszterelnökség megjelöl.

Ezenfelül öt-hat nap múlva rendelkezésünkre bocsátanak 250 tehergépkocsit, amely két zászlóaljnak felel meg, személyzettel és üzemanyaggal együtt. Abból a célból kapjuk meg ezeket a tehergépkocsikat, hogy a nagy gyümölcs- és zöldségtermést fel lehessen hozni a fővárosi lakosság élelmezésére.

Az élelmiszerkölcsönt későbbi időpontban kell a magyar kormánynak visszafizetnie tetszés szerinti kompenzációs árukkal, nyersanyaggal. Az erre vonatkozó szerződéses megállapodást a Vörös Hadsereg itteni parancsnoksága köti meg a magyar kormánnyal.

Szovjet elgondolás szerint a miniszterelnökség Budapest székesfőváros polgármesterének megbízást ad, hogy Nagy-Budapest lakosságának megsegítésére tervet dolgozzon ki, s azt jóváhagyás céljából már a mai nap folyamán terjessze elő a miniszterelnöknek.

Végül tudomására hozta az altábornagy a magyar miniszterelnöknek, hogy a megrongált épületek megóvása céljából 100 000 négyzetméter ablaküveget is rendelkezésünkre bocsátanak.

Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök a kormány nevében köszönetet mondott a szovjet kormánynak és a Vörös Hadsereg parancsnokságának jóindulatú segítőakciójáért. Egyúttal utasította Budapest székesfőváros polgármesterét, hogy a fentiek értelmében részletes tervet dolgozzon ki és a rendelkezésükre bocsátandó cikkek átvételének technikai részét beszélje meg az orosz katonai hatósággal.

Szabad Nép, 1945. június 21. Részlet a Nagyarányú élelmiszerkölcsönnel és 250 tehergépkocsival segíti a Szovjetunió a főváros lakosságát c. cikkből.

*

1 A szovjet hadsereg többször nyújtott segítséget az élelmezési nehézségek enyhítésére: rendszeresen szállítóeszközöket bocsátott rendelkezésre az üzemi beszerzőknek, pl. a Dunaviában, a WM gyárban és az Ózdi Vasmüben, vagy élelmiszereket juttatott a gyár munkásainak. A Dunaviának január 28-án 10 zsák búzát juttatott, a kurityáni Szénbánya és Villamosközpont munkásainak 1945 januárjában 3152,25 kg kenyeret, 49,31 kg főzőlisztet, 93 kg cukrot, 492,25 kg árpagyönygöt, 116,15 kg sót, 287,75 kg marhahúst és többfajta fűszert adott. (OL RSV Rt. vig. lev. 1944 1945—235 d.) A Budapest-Salgótarjáni Gepgyár budapesti gyárában dolgozó munkások élelmezését a felszabadulástól június elejéig a szovjet hadsereg biztosította. Az üb. 1945. június 9-én jelenti, hogy a szovjet katonai parancsnokság megszünése után a munkások élelmezése nincs biztosítva. (OL Budapest-Salgótarjáni Gépgyár ir. szn.)

Digitized by Google

Debrecen, 1945. február 25.

A Néplap vezércikkében a földigénylő-bizottságok haladéktalan megalakítását sürgeti[1]

A kormány földreformrendelete[1] néhány nap múlva napvilágot lát. Ezzel a földreform megalkotásánk első, mindjárt hozzátehetjük, a könnyebb szakasza lezárul. A reakciós nagybirtokrendszer felszámolásáért, a parasztság földhözjuttatásáért folyó küzdelem azonban igazán csak ezután veszi kezdetét.

Most arról lesz szó, hogy a rendelet ne maradjon papíron, hanem menjen át a gyakorlatba. A nagybirtokok felosztása ne maradjon írott malaszt, hanem valóság legyen. Nem kétséges, ez a dolog nehezebb része.

A reakció minden reménysége abban van, hogy a földreformot az ország a mai feldúlt állapotában, közlekedési eszközök, szakemberek, hivatali apparátus hiányában nem tudjuk végrehajtani. Nem tudjuk megvalósítani, hogy a nagybirtok már az új gazdasági év kezdetén a mezőgazdasági dolgozók kezén legyen, ami pedig egyaránt érdeke az országnak és a parasztságnak. A reakció arra számít, hogy az igényjogosultak összeírása és kiválogatása, a felosztandó föld számbavétele, a földigénylők és a termelés szempontjának összeegyeztetése, a felosztási terv elkészítése és magának a felosztásnak a végrehajtása felülről, bürokratikusan megoldhatatlan feladat.

Lássuk tisztán: a reakciónak ez a reménysége nem hiábavaló. A földművelésügyi kormányzat magára utalva nem tud megbirkózni ezekkel a feladatokkal. Hogy úrrá legyünk az elénk tornyosuló nehézségeken, szükséges a nép teremtő kezdeményezése és cselekvő részvétele a reform végrehajtásánál. Elengedhetetlenül szükséges az érdekelt parasztság tevékeny közreműködése, ezért kell haladéktalanul mindenütt megalakítani a községi földigénylő bizottságokat.

Mi történt eddig ezen a téren?

Édeskevés, azt mondhatjuk, jóformán semmi. Az ország alig egy-két községében alakult földigénylő bizottság, s ahol megalakult, ott sem mindenütt szerencsésen. Vannak községek, ahol egyik vagy másik politikai párt alakított pártszínezettel ilyen bizottságot. Ez az út azonban járhatatlan, a pártok és a földigénylő bizottság szerepének teljes félreértésére mutat és rendkívül veszélyes a földreform ügyére.

Ez az út oda vezetne, hogy nagyobb községekben minden egyes párt külön-külön alakítana földigénylő bizottságot. Az ilyen bizottság természetesen teljesen alkalmatlan a földreform végrehajtására, nem a község népének demokratikus szerve, hanem csupán pártszerv lenne. Az ilyen bizottság vetélkedést és bizalmatlanságot idéz fel, megbontja a földigénylők érdekközösségét, szembeállítja az azonos érdekűeket és ezzel a reakció malmára hajtja a vizet.

Ahol tehát ilyen pártszínezetű bizottságok alakultak, azokat azonnal fel kell oszlatni.

---

1 1945. január 14-én jelent meg a Néplapban a Nemzeti Parasztpárt földreformtervezete, amelyhez január 21-én csatlakozott a Magyar Komunista Párt. Ennek nyomán országszerte, főleg a Tiszántúlon, földreform előkészítő bizottságok alakultak, melyek a megjelent tervezetet megvitatták, módosító javaslatokat dolgoztak ki és erről a kormányt tájékoztatták. Pl. a békéscsabai Földreform Előkészítő Bizottság 1945. február 9-én tartott ülése a Nemzeti Parasztpárt javaslatát magáévá tette. Az úri birtok felső határát azonban 100 kat. hold helyett 50 kat. holdra, a paraszti birtok felső határát pedig 200 kat. hold helyett 100 kat. holdra javasolta csökkenteni. Lényeges még az a javaslata, hogy a kártalanítást ne a tulajdonosok, hanem az állam kapja meg, és a befolyt összeget beruházási célokra fordítsák. (Mt irattára 1945—313.) A 600/1945. ME. sz. rendeletet a nagybirtok-rendszer felszámolásáról és a nincstelen parasztság földhözjuttatásáról a kormány 1945. március 18-án adta ki.

Digitized by Google

Mert a demokratikus pártoknak nem az a feladata, hogy a földigénylő bizottságok kisajátításával egymással szembeállítsa a falut, a dolgozó nép és az ország mérhetetlen kárára. A pártoknak az a kötelességük, hogy elősegítsék a földigénylők egészét képviselő olyan demokratikus szerv létrehozását, amelyben képviselve van a földigénylők minden rétege, a törpebirtokos és nagycsaládú kisgazda gyermeke épp úgy, mint a gazdasági cseléd és a mezőgazdasági munkás. Olyan bizottság megteremtését kell propagálnunk, amelyben az érdekeltek lehetőleg kerületenként, falurészenként és tanyakörzetenként legyenek képviselve. Ne legyen ez a bizottság túl nagy, 20—25 tagnál ne igen számláljon többet. De kifejezője legyen a nép alkotó erejének és bölcsességének, a maguk sorsát intéző dolgozók építő kedvének, a reakciós törekvésekkel és cselvetésekkel szemben a nép éberségének.

Az ilyen földigénylő bizottság támasza lesz a demokratikus népkormánynak és biztosítja a földreformnak még ez évben való sikeres végrehajtását.

Debreceni Néplap, 1945. február 25. — Alakuljanak meg a földigénylő-bizottságok.

* *

Nyírgelse, 1945. április 3.

A MKP nyírgelsei pártszervezete jegyzőjének feljegyzése a földosztás ünnepélyes megkezdéséről.

A földosztás megkezdése és folytatása a következőképpen folyt le: a sok elnyomott nép fölújult örömmel vett részt a föld fölosztásán. Megkezdődött az ünnepély. Nyírgelse községben a nép összetömörült a Kommunista Párt udvarán, és párt(ok szerint) három rész(re) oszlott föl: Kommunista, Nemzeti Parasztpárt és Kisgazdapárt. A Kommunista Párt főszervezője, D. Tóth György, piros zászlója alá tömörült népével együtt elénekelte az Internacionálé dalát. Majd megindult a nép a legnagyobb rendben a fölosztandó föld felé. D. Tóth György, járásbeli kommunista főszervező, a fölosztandó földhöz érve könnyel telt szemekkel, megrendült hangon köszöntötte magyar testvéreit és elvtársait. Ami a legszebb és legmagasztosabb volt: beszédje előtt arccal borult le a földre és azt megcsókolta. D. Tóth György kommunista főszervező — aki ízig-vérig a szegény nép mellett van, aki fölvette a harcot azért a sok embertársáért, akik éheztek, rongyoskodtak és kenyérből sem ettek eleget —, tartott programbeszédet a következőképpen:

Kedves elvtársak és magyar testvérek!

A föld(nek) — amely fölosztásra kerül, tudjuk mindannyian — volt gazdája, Szilágyi Menyhért, népellenes volt. Ezért hozta Nyírgelse község földigénylő bizottsága azt a határozatot, hogy földjét föl kell osztani. Figyelembe vette a földigénylő bizottság azt, hogy a faluban sohasem történt az, amit a jegyző vagy a bíró akart, sőt, minden úgy történt, ahogy ő rendelkezett. Többször Atyaistennek nevezte magát. (A földigénylő bizottság) szem előtt tartotta azt, hogy 1918 forradalma alatt több kommunista vezetőt elhurcoltatott, és több elvtársunk halállal fizetett. Ezért határozott a demokratikus kormány úgy, hogy földje fölosztandó. Amit a nép a legnagyobb megelégedéssel fogadott.

D. Tóth György, a kommunista járási főszervező, beszédében rámutatott arra, hogy az új, demokratikus kormányunknak köszönhetjük, hogy sok, régen szenvedett népeinket, testvéreinket megmentette a további rabigától, sürgős földreformot indított, és alig pár hónapi munkájuk meghozta eredményes gyümölcsét. Beszédét befejezve, a nép ujjongó örömmel éljenezte.

Utána Almási János, járási kiküldött tartott beszédet.

Digitized by Google

Kedves elvtársaim és kedves testvéreim!

Nagy történelmi idő ez, ami mostan lejátszódik Magyarországon. Az a béres, aki ma földhöz jutott, talán nem is tudja értékelni. De el fog az az idő jönni, mikor értékelni fogják. Nem hiszem, hogy csak egyetlen egy is volna köztünk, aki nem tudná a szívén viselni azt a sok szenvedést, amit ez ideig ránk mértek. Egy évszázadon keresztül harcoltunk a szabadságért! Szabadság helyett rabláncot kellett hordani. Ígérték nekünk mindég a szépet, a jót, a földet. De a földesurak és a nagyurak a föld helyett ostorcsapást mértek. Volt egyszer már 1918-ban kezdeményezés. De akkor eltiportak bennünket. A mi elvünket nem hagyták helyben. Az urak a németeknek akartak jót tenni, és el is intéztek mindent. Szétromboltak falvakat, városokat, földúlták az országot. Könnyező szemmel tekintünk vissza az elmúlt véresen küzdött, szenvedett elnyomottságunkra.

Kedves magyar testvérek és elvtársak!

Ma itt az idő, amikor fölszabadultunk, a mi drága új, demokratikus kormányunk lerázta rólunk a rabláncot. Az új demokratikus kormány nem ígért, ígéret helyett cselekedett. Nem azt tartja szem előtt, hogy (a földigénylők) milyen párt(hoz tartoznak). Az új demokratikus kormány egyenlőképpen harcol (mindenkiért), a pártonkívülieket is védi. Nem kéri azt, hogy mindenki kommunista legyen. Karöltve dolgozik mindenkivel, egyformán, hiszen úgyis tudja, hiszi és reméli azt, hogy mindenki úgyis megtalálja a helyes utat, amelyen haladni kell.

Utána a Magyar Nemzeti Parasztpárt elnöke, Földesi Ferenc, mondott rövid beszédet.

Kedves magyar testvéreim!

Íme, itt van ez a nemzeti színű zászló, a mi zászlónk! Ide tömörüljetek, itt a helyetek. De van még egy másik zászló is, a piros zászló, amely adja nektek a földet, azt is szeretnünk kell és tisztelnünk, mert az a mi megváltónk. Kedves Testvérek! Kiosztjuk a földet. Nem fog senki sem üldözni, szabadon dolgozhattok. Én, mint a Nemzeti Parasztpárt elnöke, ígérem nektek, igyekezni fogok azon, hogy minden földhöz jutott embertársamon segítsek a gazdálkodás betanításában.

Rámutat arra is a Nemzeti Parasztpárt elnöke, hogy senki ne csüggedjen el, hogy miképpen lesz megmunkálva a neki juttatott föld, mert igénybe veszünk minden járművet, amivel rendelkezünk. Habár nagyon megcsökkent annak száma, hogy miért, azt nem kell mondanom, úgy is tudjátok. De mi, mint pártvezetők, azon leszünk, hogy parlagon egy talpalatnyi föld sem maradjon.[1]

Tóth Julianna, a MKP jegyzője

Részletek a háromoldalas, kézzel, tintával írt eredeti tisztázatból. MSZMP Szabolcs megyei Bizottsága Archívuma. 31/1/9/10.

---

1 A Magyar Kommunista Párt a rendelet megjelenése után azonnal nagy energiával látott hozzá a mielőbbi megvalósításához. 1945. március 27-én többek között irányelveket jelentetett meg: „A Magyar Kommunista Párt irányelvei szervezetei számára a földreform végrehajtásáért folytatott harcban" címmel. Ebben felhívja a párt a parasztság figyelmét: „Súlyos hiba volna azt hinni, hogy most, miután a rendelet megjelent, minden további magától fog menni, hogy a rendelet végrehajtása kizárólag a kormány, a Földművelésügyi Minisztérium dolga. A rendelet végrehajtását meg kell szervezni, talpra kell állítani magukat az érdekelt paraszt tömegeket." Az irányelveknek jelentős szerepük volt a községi pártszervezetek és a földigénylő bizottságok kommunistáinak mozgósításában. (A dokumentumot közli: Felszabadulás 1944. szeptember 29—1945. április 4.... Dokumentumok. Szikra, Bp. 1955. 431—438. old.)

Digitized by Google

Ercsi, 1945. május 10.

Az Ercsi község Földigénylő Bizottsága dobszó útján is mozgósítja a lakosságot a földosztás sikeres végrehajtására

1945. III. 25-én. Magyarországi földmunkások és kisgazdák szövetsége helyi szervezet alakulásán földigénylő tagokat toboroz, jelentkezni lehet naponta 2—6-ig az élelmezési irodán.

III. 31. A földmunkások szabad szakszervezete alakuló gyűlést tart vasárnap délután 2 órakor, felkéri tagjait, valamint a földigénylőket, minél nagyobb számban jelenjenek meg a Rizler-féle házban.

IV. 4. A földigénylők pénteken de. 9 órakor gyűlést tartanak a községházán a földigénylő bizottság sürgős megválasztása tárgyában, minden földigénylő saját érdekében jelenjen meg.

IV. 7. Holnap, április 8-án de. 9 órakor az összes földigénylők földkiosztás végett jelenjenek meg, összejövetelt tartanak, a földigénylő bizottság kéri, mindenki ott legyen.

IV. 10. Akik földet igényeltek és azok, akik még akarnak igényelni, a községházán sürgősen jelenjenek meg és jelentkezzenek, mert a földosztás a hét folyamán befejeződik.

IV. 10. A földigénylők, akik még nem kaptak földet, 11-én reggel 7 órakor jelentkezzenek a községházán és onnan indulnak a föld kimérésére.

IV. 23. A földigénylők összeírási lajstroma, valamint az elkobzandó földek összeírása elkészült és a községi elöljáróságon 3 napi közszemlére ki van téve, mely idő alatt az észrevételeket, feloszlatásokat meg lehet tekinteni a földigénylő bizottság elnökéhez.

IV. 26. A földigénylő bizottság közhírré teszi, hogy a földművelésügyi miniszter kedvezményes palánta akciót szervezett, aki palántát igényelt, jelentkezzen a községházán legkésőbb hétfőig, igényelhető: saláta, káposzta, kelkáposzta, karfiol, paradicsom és paprika palánta.

V. 3. A földigénylő bizottság szigorú büntetés terhe mellett felhívja a mezőgazdasági ingatlanok tulajdonosait, ha azon még termény van, takarítsák le és a tengeriszárt május tízig semmisítsék meg.

V. 3. Aki palántát iratott, jelentkezzen értük a községházán.

V. 4. A földigénylő bizottság felhívja a földigénylőket, hogy a községi elöljáróságon 4 db 50 cm hosszú, egyik oldalán simára gyalult karóval jelentkezzenek.

Ercsi község hivatalosan igazolja, hogy a fent írt hirdetmények a jelzett napokon szabályosan ki lettek dobolva.

Dr. Losonczi, jegyző — Czeiner György, bíró

Egy oldalas géppel írt hitelesített kivonat az Ercsi község dobolási könyvéből. — OL OF 1945—791.

*

Gyula, 1945. április 17.

A Békés megyei Földbirtokrendező Tanács az Országos Földbirtokrendező Tanácsnak jelenti: „A földreformot a parasztság örömmel fogadta"

Országos Elnök Úr szóbeli utasítására jelentésünket alábbiakban tisztelettel beterjesztjük:

1. Vármegyénkben a jelenleg megállapítottan igényelhető földterület

Digitized by Google

130 850 kat. hold, az igénylők száma 25 854 fő, mai napig bezárólag az igénylők között ki lett osztva 57 360 hold.

2. Általánosságban a nagybirtok-rendszer megszüntetését, röviden a földreformot a parasztság örömmel fogadta, a kiosztás tényét megnyugvással vette tudomásul, eltekintve egyes személyi vélt sérelmektől. Kisebb-nagyobb hibák természetesen előfordulnak és a jövőben is elő fognak fordulni, ezek azonban az általános szempontokat lényegében nem érintik. A kiosztással kapcsolatban a munkakedv feltűnően megnövekedett és az eddigi bizonyos tespedtséget felváltotta a birtoklással vele járó megelégedés érzete. Az eddig megmozdíthatatlan munkaerő — melynek különböző okai voltak — a saját földön önként mozgásba jött és termelő tevékenységet folytatott. A földhöz nem jutottak nyugtalansága mai napig is fennáll, sajnos vármegyénkben a telepítés ezt nem tudja megszüntetni, mert az igényjogosult inkább lemond a föld birtoklásáról sem mint, hogy az ország más részébe településen át. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy jóformán csupán Gyoma községből jelentkezett 79 fő 1400 holdat kitevő igényléssel önkéntes településre, a többi községből csak szórványosan jelentkeznek, a legutolsó időben érkezett be Orosháza járás jelentése 279 fő önkéntes áttelepüléséről. A földosztás befejeztével valószínűleg ezen szám tetemesen növekedni fog.

Részlet a két oldalas, géppel írt eredeti tisztázatból. — OF. 1945—433.

A dokumentumokat közli:
Rácz Béla és Strassenreiter Erzsébet

*Beszélgetés a szabadság első napjairól**

B. Papp Mihály (Makó)

Én a felszabaduláskor, mint a Községi Földigénylő Bizottság tagja kapcsolódtam bele a munkába. Diós elvtárs volt a Földigénylő Bizottság elnöke. Makón 8—10 napig nem indult meg a földosztás, azaz nem jelentkeztek. Azonban a párt utasítása és a szovjet parancsnokság tanácsa alapján Maroslelére mentünk ki, a püspök birtokát elkezdtük szétosztani ott, megegyezve Makó részére, mert Makón nem volt nagybirtok. Makó határában, már előzőleg kivették a püspök kezéből a földet a hagymások. Volt olyan utasításunk is, hogy jelképesen foglaljuk el a majort, és ott egy olyan népünnepélyszerű dolgot rendezzünk, hogy a nép lássa, hogy most már ő lett a gazdája az országnak. Volt itt egy Győrffy-kollégista, aki hozta a rendeletet is és annak a vezetésével mentünk át Maroslelére is, elfoglaltuk a majort. Hétfőn én elég későn jöttem haza, bejöttem a Városházára. A Községi Földigénylő Bizottság termében nem fértünk el, fel kellett menni a nagy tanácsterembe, annyian jelentkeztek a földért, a maroslelei földosztás megindulása után. És akkor azután ment a földigénylés Makón is.

Dr. Szabó Ferenc (Somogy megye)

1944 március utolsó napjaiban, húsvét előtt a Nemzeti Bizottság beosztott a Földbirtokrendező Tanácshoz. A tanács tagjai — velem együtt — a Nemzeti Bizottság elnökénél letettük az esküt. Az egybegyűlt tanács akkor egyhangúlag engem választott meg elnöknek.

* Közli: dr. Karsai Elek

Digitized by Google

Kérdés: *Kitől és milyen instrukciót kaptak?*

Amikor a Földbirtokrendező Tanács megalakult, bemutatkozó látogatást tettünk az Ellenőrző Bizottságnál, Orobia ezredes volt az Ellenőrző Bizottság parancsnoka és a földrendezéssel kapcsolatban az Ellenőrző Bizottság részéről Naumov kapitány volt a referens. Vele tárgyaltunk, és ő sürgette, hogy minél gyorsabban folytassuk le a földbirtokrendezést.

Az én tapasztalatom az volt, hogy az Ellenőrző Bizottság a legnagyobb készséggel, előzékenységgel állott mindenben a Földbirtokrendező Tanács rendelkezésére. Abban az időben közlekedés, posta nem volt, a telefon is a szovjet ellenőrzés alatt állott, ők kezelték a postát is, nekünk akkor még semmiféle eszközünk nem volt, hogy a községekben működő földosztó bizottságokkal közvetlen összeköttetést kapjunk. Ebben a vonatkozásban is az Ellenőrző Bizottságban működő szovjet tisztek hathatós segítséget nyújtottak, mert a saját gépkocsijukkal minden héten majdnem naponta vittek ki engem a falvakba, járási székhelyekre, hogy a földrendezés lebonyolítására szükséges intézkedéseket megtehessük. A tanács tagjait ellátták olyan útlevélpótló nyílt paranccsal, hogy ha a tanács tagjai vidéken vannak és szükség van közlekedési eszközre, akkor bármelyik orosz járművet igénybe vehetik és kötelezővé tette az összes szovjet parancsnokságnak, hogy a Földbirtokrendező Tanácsot a legnagyobb előzékenységgel, segítséggel lássák el.

Kérdés: *Mikor kezdték meg a földosztást itt, a megyében?*

Amikor megalakultunk, márciusban, akkor nekünk még helyiségünk sem volt. A megyeházán kaptunk egy egész kis szobát rendelkezésre, másnap azután már jöttek a földosztó bizottságoktól felvilágosításokat, intézkedéseket kérni. Tehát még jóformán meg sem alakultunk, máris belecsöppentünk az intézkedésekbe. Ebben az időben nem tudtunk mást csinálni, idő hiányában is —, mint hogy felvilágosításokat adtunk, hogy miképpen bonyolítsák le.

Kérdés: *A 600-as rendelet megvolt?*

A 600-as rendeletet aznap kaptuk meg, amikor a Földbirtokrendező Tanács az esküt letette. A végrehajtási utasítása ennek a rendeletnek azonban jóval később érkezett meg.

Dr. Rázsonyi Sándor (Somogy megye)

1945 március utolsó napjaiban kerültem a Somogy Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz. A tanács akkor már megalakult, mikor odakerültem. Nyomban bekapcsolódtunk a tényleges földreformba. Az volt a cél, hogy a mezőgazdaságban az élet meginduljon és a mezőgazdasági termelés biztosítva legyen, éspedig gyorsan. Az volt az elhatározás, hogy 1945. május 1-ig a dolgozó parasztság kezében legyenek a földbirtoklevelek éspedig olyan alapon, hogy minden egyes juttatott részére a karók is a földben legyenek, mindenki tudja, hogy van földje és megkezdje a mezőgazdasági munkálatokat. Március végén, amikor a Földbirtokrendező Tanácshoz kerültem, még Nagybajomnál állott a front és mi már itt ezen a részen osztottuk a földeket. Természetes, hogy az első napok nem mentek zökkenők nélkül, nem is mehettek. Voltak érintett falvak, ahol beletelt egy időbe, amíg a lakosság visszakerült és fel lehetett világosítani a földbirtokrendszer felszámolásáról. De tény az, hogy a Földigénylő Bizottságok minden egyes községben megalakultak oly módon, hogy a földigénylők saját soraik-

Digitized by Google

ból maguk választották a földigénylő bizottságot, s a Földigénylő Bizottság volt a tényleges földosztó. Ők javaslatot tettek a Megyei Földbirtokrendező Tanácsnak a földosztás jóváhagyása végett és ott, ahol vitás kérdések voltak, a Megyei Földbirtokrendező Tanács döntött. 4—5 ilyen „tárgyalási" tanács alakult, megfelelő körzetük volt. s mindegyik a maga körzetében vitte végbe ténylegesen a földbirtokreformot. Március utolsó, április első napjaiban a földbirtokreform híre eljutott a községekhez — és mikor a front eltávolodott, akkor pár nap alatt az egész megye értesült róla és bele is kapcsolódott. Egyes helyeken vonakodtak a földtől, vagy pedig lassították a földosztás menetét, a Földbirtokrendező Tanács az ilyen helyekre kiment, felvilágosította az embereket, s a földigénylő bizottságok aztán a földosztást gyorsan végezték. Természetesen voltak itt-ott huzavonák a községek közt, pl. Kaposfüred és Juta község olyan helyzetben volt, hogy egyik községben több föld volt, mint amennyi kellett volna, a másikban kevés volt a föld és az irányelv a 600-as rendelet alapján az volt, hogy ne jusson egyiknek sok, másiknak kevés vagy semmi. Ahol pl. az egyik községben nem volt annyi föld és több volt az igénylő. s nem tudtunk volna adni, akkor elvettünk olyan község határából, ahol kevés volt az igénylő és sok volt a föld. Természetes, hogy ilyen esetben megértésre is kellett törekednünk, mert ellenszegülés volt, ragaszkodtak a földhöz. Azt mondták, hogy ami a mi határunkban van, az összes a miénk legyen. Ezt nem engedtük meg. Ilyenkor a földigénylőket összehívtuk az érintett községekből, nem mindet, hanem sokat közülük, s az általuk választott Földigénylő Bizottságokat és megbeszéltük azokat a kérdéseket, amelyek alapján arányosítani lehetett egyes községek között a földeket. Azonnal döntöttünk és a döntés szerint rögtön véghezvitték a földosztást. És így gyorsan, már május 1-re, amikor itt a kaposvári főtéren már hivatalosan is összehívták a népet, a földigénylőket és a lakosságot, a politikai vezetőség beszámolhatott az eredményekről, hogy Somogy megyében lényegében a földek ki vannak osztva és megindult az élet. Sőt május 1-re alig volt olyan föld, ami ne lett volna megművelve.

Papp Sándor (Somogy megye)

Emlékszem arra, hogy bizonyos községekben, amikor kint jártunk, az volt a baj, hogy 20—30 holdas parasztok rábeszélték az egyszerű proletárokat, hogy könnyebben éltetek eddig, nem kell nektek föld, úgy sincs fogatotok, szerszámotok semmi, sokkal jobb lesz ez úgy, ahogy eddig volt. Nálunk eldolgoztatok eddig is, megfizettünk, megéltetek és ehhez hasonló. Hát ez persze nem ment végtelenségig, mert oda újból kimentek a koalíciós pártok kiküldöttei és ott átreformálták a Földigénylő Bizottságokat és akkor határozottan, nyomatékosan ment és végre is lett hajtva. Amikor már én is bekerültem a Földbirtokrendező Tanácsba, akkor négy járásunk volt nekünk, elég sokat vidéken voltunk, hónapokon keresztül, úgyhogy önállóan, egyenként külön-külön jártunk tárgyalni, helyszínelni, panaszokat felvenni, jegyzeteltünk helyszíni megállapodásokat és egyebeket, tanúkat kihallgattunk, kijelöltünk. Voltak olyan esetek is, amikor egyik igénylő bizottság a másikkal még kést is fogott egymás ellen. Ezt le kellett vezetni hidegvérrel. Taksonyban is volt ilyen eset. Erre azt tudtam csinálni, hogy bizalmiakat választattam velük és azokkal tárgyaltunk. És ott is békés úton megoldottuk, mindenféle harc nélkül és nem is történt semmiféle verekedés. De ehhez hasonló esetek voltak. Azonban nem olyan egyszerű dolog volt abban az időben, ha kiment az ember vidékre, nem volt eleinte se vonat, se kocsiközlekedés, vagy olyan kocsik voltak, hogy az ember

Digitized by Google

kilógott belőle és a lovak is olyan elnyűtt állapotban voltak, hogy amikor mi mentünk Igalba, egy rozoga kocsira ültünk fel valamennyien, attól féltünk, hogy összerogy alattunk, két elnyüvödött ló húzta. Később, ha vonaton mentünk, annak meg nem volt ablaka, nem voltak ülései, a teteje átázott. Amikor megérkeztünk valahova, nem volt szállásunk, mert sajátmaguknak, a lakosságnak is alig volt ágya, takarója, ennivalója. Egy alkalommal az egyik községből, amely a frontvonalban volt, csak szovjet kocsival tudtunk hazajönni, mert vonat nem volt. Három napig ott rostokoltunk tétlenül — szegény tanítónak megettük mindenét, már attól féltem, hogy neki sem marad semmi, hiszen ők is nagy ínségben voltak. Őket a német hadsereg ugyanúgy kiélte, mint minket a menekültek, mert hogy éhen ne pusztuljanak, megosztottuk a menekültekkel az élelmet. Hát ilyen volt a helyzet. Nem volt nagyon rózsás — de egy biztos: hogy emelt fővel, odaadó munkával csináltuk a földreformot —, odahatottunk, hogy tőlünk telhetőleg gyorsan és igazságosan osszuk ki a földeket.

Dezső József, (Somogy megye)

A csendőrség lefegyverzése, illetve felszámolása, valamint a demokratikus rendőrség megszervezése után az volt a feladatunk, hogy a földosztó bizottságok működésének útjából minden néven nevezendő ilyen akadályt elhárítsunk, hogy a földosztó bizottságok és a földrendező bizottságok zavartalanul tudjanak működni. Még itt is volt egy pár súlyos kilengés. Ami közül meg kell hog yemlítsem a boldogasszonyfai esetet, ahol 1945 március második felében — a földosztás már akkor kezdődött meg — Jánszky Jánost, a volt volksbundisták agyoncsapták, mert ő vitte a földigénylő bizottságot, azaz ő volt az elnöke, őt választották meg. — Hát agyonütötték az egyik éjjel, mert sváb származású létére, a Horthy-rezsimben a Volksbundnak ellenzője volt. A felszabadulás után a Földigénylő Bizottságnak megalakításakor ő vállalta a Földigénylő Bizottság elnökségét. A volksbundisták hát összefogtak ellene és egy éjjel agyonütötték. Hát nyomozás volt, de a tettesek közben megszöktek, elhagyták az ország területét.

Digitized by Google

SZEMLE

Adalékok a társadalmunkban végbement átrétegződéshez

Az elmúlt két évtized gyökeres változást hozott a magyar társadalom szerkezetében. Ennek eredményeként — mint ezt Kádár elvtárs az MSZMP VIII. kongresszusán elmondott beszámolójában megállapította[1] — ma már közelkerültünk ahhoz, hogy társadalmunk a munkásosztálynak, a termelőszövetkezeti parasztságnak és az értelmiségnek, a dolgozó népnek egységes szocialista társadalmává váljék. E fejlődés során megváltozott az egyes társadalmi osztályok és rétegek nagysága, társadalmi súlya, jellege, lényegesen módosult összetételük. Ezen túlmenően, új osztály van kialakulóban, a szövetkezeti parasztság. Véglegesen eltűntek társadalmunkból a kizsákmányoló osztályok; ezt tekinthetjük a végbement változások legfontosabb eredményének.

A nagyarányú átalakulás mindenütt éreztette hatását. A maga munkaterületén, érintkezési körében mindenki nyomon követhette a változásokat, az egész folyamat áttekintésére azonban nem volt mindig lehetőség. A társadalmi fejlődést pontosan kifejező mutatók kiszámításához szükséges adatokat ugyanis az egész országra, a teljes magyar társadalomra vonatkozóan csak nagyobb időközökben lehet összegyűjteni. A felszabadulás óta a Központi Statisztikai Hivatal két teljeskörű népszámlálást hajtott végre (1949-ben és 1960-ban), ezeken kívül 1963-ban egy mikrocenzust, vagyis reprezentatív jellegű népesség-összeírást is készített. A három összeírás rendkívül gazdag ismeretforrása a népesség összetételének, az egymást követő összeírások adatait összehasonlítva pedig az átrétegeződést is lemérhetjük. Ismertetésünk célja az átrétegeződés jellemzése, elsősorban e három összeírás eredményei alapján, figyelembe véve (az 1941. évi népszámlálás adataiból kiindulva) a felszabadulás előtti helyzetet is.

A TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS MÓDOSULÁSA A FELSZABADULÁST KÖVETŐ ÉVEKBEN (1945—1949.)

Az 1949. évi népszámlálás a legnagyobb változásokat a mezőgazdasági népesség rétegeződésében regisztrálta: a földreform következtében döntő átalakuláson ment keresztül a parasztság összetétele. Az ország társadalmi képe szempontjából ennek különösen nagy jelentősége és súlya volt, mert ekkor még a kereső népességnek csaknem a fele a mezőgazdaságban dolgozott.

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963. 30. old.

Digitized by Google

A földreform előtt a mezőgazdasági keresőknek körülbelül a fele — az összes keresők egynegyede — 1—25 holdas parasztgazda volt, a legnagyobb részük (45 százalék) 1—5 holdas parasztgazda, s az 5—10 holdas gazdák száma is meghaladta a 10—25 holdasokét. 1941-ben a mezőgazdasági keresőknek kétötöde volt munkás, napszámos vagy 0—1 holdas gazda (akiket szintén a mezőgazdasági munkásokhoz számítunk).

A földreform 75 000 földbirtokot vett igénybe, s ezeknek 5,6 millió katasztrális holdnyi területéből 640 000 személyt 3,3 millió kat. h. földhöz juttatott. A juttatásban részesülők közül 360 000-en korábban földnélküliek, 250 000-en azelőtt is egyénileg gazdálkodó, földtulajdonnal bíró parasztok voltak; kapott földet továbbá 30 000 olyan személy, akinek addig más foglalkozása is, de gazdasága is volt, (kétlakiak).

Ilyen hatalmas terület szétosztása természetesen lényegesen megváltoztatta a parasztságnak a gazdaság nagysága szerinti, ezen osztály rétegeződését kifejező összetételét, s ezzel egész társadalomstruktúráját is. A korábban földnélküliek földhöz juttatása növelte a kisárutermelők, s ezen belül a parasztság számát és súlyát, s ugyanakkor csökkentette a mezőgazdasági munkásokét. A negyedmilliónyi addig is gazdálkodó paraszt földterületének növelésével pedig egyrészt emelkedett a kis- és középparasztok száma, másrészt csökkent a 0—1 katasztrális holdasoké.

Az 1949. évi népszámlálás adatai már az újonnan kialakult rétegeződést tükrözik vissza. Az adatok szerint az ország keresőinek 40 százalékát tették ki az önálló parasztok, szemben a korábbi 25 százalékkal, a mezőgazdasági keresőknek pedig 80 százaléka volt önálló paraszt. Igen erősen csökkent viszont a mezőgazdasági munkások aránya: ez — beleértve a 0—1 holdas gazdálkodókat is — a mezőgazdasági keresőknek csak 17 százalékát tette ki, a régebbi 40 százalékkal szemben. Az önálló parasztságon belül megkétszerezódött az 5—10 holdas keresők száma, s meghaladta az 1—5 holdas gazdákét.

A gazdaság nagysága	Önálló paraszt keresők				
	száma 1000 fő	százalékos aránya	száma 1000 fő	százalékos aránya	növekedés százalékban
	1941-ben		1949-ben		1941 = 100
1—5 kat. h.	502	45,1	667	38,0	32,8
5—10 kat. h.	328	29,4	678	38,7	106,7
10—25 kat. h.	284	25,5	409	23,3	43,8
Összes paraszt gazdálkodó	1114	100,0	1754	100,0	57,6

Digitized by Google

Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint nemcsak a mezőgazdasági, hanem az egyéb, nem mezőgazdasági munkásság száma is csökkent 1941-hez képest. 1941-ben a nem mezőgazdasági aktív munkás keresők száma az összes keresőkének 32 százaléka volt, 1949-ben pedig nem is egészen 28 százaléka. Ez elsősorban a háborús pusztítások következménye. A lerombolt üzemek helyreállítása nyomban megindult ugyan, de az ipari foglalkoztatásban még 1949-ben sem sikerült elérni a háború alatti szintet. 1943-ban a gyáripari munkások száma az 1941. évi 406 ezerről 453 ezerre emelkedett, majd a háborús pusztítások következtében minimálisra csökkent, és még 1946-ban is csak 299 ezer volt. 1949-ben már 387 ezerre nőtt, de még mindig kisebb volt, mint 1941-ben. Érdemes viszont megemlíteni, hogy a két népszámlálás időpontja között a munkásságon belül megnövekedett a szakmunkások és a betanított munkások aránya.

A nagyüzemi munkásság aránya a gyáripari munkásságon belül már a felszabadulást követő első években jelentősen megnőtt. 1938-ban a gyáripari munkásoknak még egynegyede 100 főnél kisebb, és 46 százalékuk 500 főnyi, vagy ennél nagyobb munkáslétszámú üzemben dolgozott, 1948-ban pedig már csak 16 százalékuk volt kisebb üzemben foglalkoztatva, s a nagyüzemi munkásság aránya 61 százalékra emelkedett.

A két népszámlálás között mintegy egyharmadával nőtt a szellemi dolgozók száma (ez a szám tartalmazza az értelmiségieket is). Ezzel megnövekedett a szellemi dolgozók rétegének súlya: 1941-ben az összes keresőknek 8 százaléka volt szellemi dolgozó, 1949-ben pedig már 11 százalék.

Származás szempontjából már 1949-ig is lényeges változások mentek végbe a szellemi dolgozók rétegének összetételében. Régebben a szellemi dolgozók — pontosabban: a nem fizikai munkát végzők — rétege túlnyomórészt saját gyermekeiből kapta utánpótlását, valamint a jobbmódú kisárutermelőkből, illetve a tőkés népességből, 1949-re azonban többségbe kerültek a munkás származású szellemi dolgozók, holott a felszabadulás előtt csak igen kevés szellemi foglalkozásúnak volt munkás az apja. Az 1949 évi szellemi dolgozó keresőknek 38 százaléka származott a munkásosztályból, 32 százalékuknak az apja önálló termelő volt, 29 százalékuké szintén szellemi dolgozó.

Az 1949 évi népszámlálás eredményei a volt kizsákmányolóknak a visszaszorulását is kimutatták. 1941-ben a földbirtokosok, tőkések stb. aránya még 6 százalék volt a kereső népességben, 1949-re 3 százalékra esett ez az arány. Szerepük és befolyásuk azonban — a földreform, a nagyüzemek, a bankok stb. társadalmi tulajdonba vétele következtében — számarányuknál is sokkal nagyobb mértékben csökkent.

Az 1949-ben még megmaradt mezőgazdasági tőkések már nem voltak nagybirtokosok, hanem 25—100 holdas gazdálkodók, s a nem mezőgazdasági tőkések sem gyárosok voltak, hanem néhány alkalmazottat tartó iparosok. A két népszámlálás között ezeknek a száma kb. a felére csökkent: 1941-ben 137 ezer 25 holdnál nagyobb gazdaság volt az országban, 1949-

Digitized by Google

ben már csak 67 ezer, az alkalmazottat tartó iparosok és kereskedők száma pedig 115 ezerről 58 ezerre fogyott. A volt nagybirtokosok és tőkések egy része már ekkor mint fizikai vagy szellemi dolgozó helyezkedett el, másik részük önálló kistermelő lett, egy kis csoportjuk pedig átmenetileg nem végzett kereső tevékenységet.

A TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS VÁLTOZÁSA 1949 ÉS 1960 KÖZÖTT

1949 és 1960 között a magyar társadalom fejlődésében az volt a legfontosabb esemény, hogy az egész gazdasági életben túlsúlyba került a szocialista szektor. 1960-ban az állami szektorban dolgozó munkások száma már elérte a 2 millió 71 ezret, 789 ezer fizikai dolgozó volt a termelőszövetkezetekben, csaknem 800 ezer volt a szellemi dolgozók száma a szocialista szektorban — és velük szemben már csak 1 milliót tett ki az önálló termelők és segítő családtagjaik létszáma. A társadalom összetételének változását befolyásolta emellett még nagymértékben a gyors iparosodás. Ez idő alatt rendkívül megnőtt az iparban alkalmazott fizikai és szellemi dolgozók száma, de a többi nem mezőgazdasági ágban is emelkedett a keresők száma. A mezőgazdasági keresők aránya viszont erősen csökkent; 1949-ben ezek még az összes keresőknek majd a felét tették ki, 1960-ban pedig már csak 35 százalékát.

A két népszámlálás között a mezőgazdasági keresőknek nemcsak a száma és aránya csökkent, hanem réteg összetételében is alapvető átalakulás ment végbe. Hogy időrendben haladjunk, először az új típusú mezőgazdasági munkásság kialakulásáról kell megemlékeznünk. Az állami gazdaságok, mezőgazdasági üzemek, gépállomások létrehozása megteremtette az állandóan foglalkoztatott mezőgazdasági munkásságot. 1960-ban a mezőgazdasági keresőknek 14 százaléka volt ilyen típusú munkás. Ugyanakkor lecsökkent, s mindössze 2,6 százalék lett az alkalmi munkások és napszámosok aránya a mezőgazdasági keresők között, s az 1 holdnál kisebb gazdasággal rendelkező önálló mezőgazdasági termelők aránya sem tett ki 2,7 százaléknál többet.

Az ötvenes években megkezdődött a parasztságban egy új réteg kialakulása: a termelőszövetkezeti parasztságé. 1959-ig változó eredményekkel folytak az átszervezésre irányuló kísérletek, 1959—1960 folyamán azután az egyéni gazdálkodók nagy része a szocialista mezőgazdaság útjára lépett. 1949-ben az összes keresőknek még 40 százaléka volt 1—25 holdon egyéni módon gazdálkodó paraszt, 1960 elején már nem is egészen 17 százalékuk, ezek tehát kisebbségbe kerültek a mezőgazdasági keresők között. Ebben az időszakban az egyéni gazdálkodást beszüntető keresők túlnyomó része a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe lépett; 1960-ban már 567 ezer volt e szövetkezetek fizikai dolgozóinak a száma.

Az 1949 és 1960 közötti időben a mezőgazdasági keresőknek jelentős része más gazdasági ágakban helyezkedett el. A mezőgazdaságból az egyéb gazdasági ágakba való átáramlás nemcsak a mezőgazdasági keresők számát csökkentette, hanem e réteg életkor szerinti összetételét is megvál-

Digitized by Google

toztatta. Az eltávozottak többsége fiatal, produktív korú ember volt; ezért, valamint a természetes öregedés folytán a mezőgazdasági keresők között erősen megnőtt a 60 évesek és idősebbek aránya.

Korcsoport	Az aktív keresők százalékos megoszlása			
	a mezőgazdaságban		egyéb népgazdasági ágban	
	1949	1960	1949	1960
14 éves	2,4	0,9	0,3	0,6
15—39 éves	51,6	41,2	60,1	62,3
40—59 éves	30,9	37,0	33,3	32,1
60 éves és idősebb	15,1	20,9	6,3	5,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

A nem mezőgazdasági aktív fizikai dolgozók száma 1949 és 1960 között — addig soha nem látott arányban — 64 százalékkal, csaknem 800 ezer fővel emelkedett. Az új munkásság egyrészt a parasztságból és a mezőgazdasági munkásságból toborzódott, másrészt pedig az addig nem kereső nők munkába állása növelte meg számukat. 1954-ben az ipari munkásságnak már kb. 20 százaléka olyanokból állt, akik 1949-ben még parasztok voltak, s később még tovább növekedett ez az arány.

A korábbi kisiparosok, kiskereskedők átrétegeződése is hozzájárult a munkásság számának növekedéséhez. 1949 előtt, ha csekély mértékben is, de növekedett az alkalmazott nélkül dolgozó önálló iparosok és kereskedők száma. 1949-től fogva viszont egyre csökkent. 1949 és 1960 között 56 százalékkal, 147 ezer fővel lett kisebb a kisiparosok száma. Az e rétegből kivált keresők legnagyobb része az új, szövetkezeti kisiparosság rétegének lett kialakítója. 1960-ban már 128 ezer szövetkezeti kisiparos volt. A többi volt kisiparos alkalmazást vállalt.

A szellemi dolgozók száma 1949 és 1960 között — mintegy 400 000-rel, azaz kb. 85 százalékkal — ugyancsak növekedett. Az új szellemi dolgozók között voltak korábbi kisárutermelők is, de a legfontosabb a munkásság hozzájárulása volt e réteg növekedéséhez. A szocialista államhatalom megszervezésekor ugyanis a munkásosztály legjavát állították a közigazgatás, a karhatalom, a gazdasági élet vezető és bizalmi helyeire, s így egyszerre kb. 50 000 munkás került a szellemi dolgozók közé.

VÁLTOZÁSOK 1960 ÉS 1963 KÖZÖTT. A MAGYAR TÁRSADALOM MAI RÉTEGEZETTSÉGE

Az 1963 évi mikrocenzus felvétele nem sokkal az után történt, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásának befejeződésével lezárult a szocializmus alapjainak lerakása. A mikrocenzus alkalmas tehát

Digitized by Google

arra, hogy összefoglaló képet adjon az egész fejlődés eredményeiről.

1963-ban a mezőgazdasági keresők az összes keresőknek már csupán 27 százalékát tették ki, s az önállóan gazdálkodók aránya közöttük már csak 6 százalék volt. A mezőgazdasági keresők többsége termelőszövetkezeti fizikai dolgozó lett; arányuk (segítő családtagjaikkal együtt) meghaladta a mezőgazdasági keresők kétharmadát. Az állami és szövetkezeti szektor alkalmazott fizikai dolgozóinak száma 1960 és 1963 között is emelkedett, s 1963-ban elérte a mezőgazdasági keresők 18 százalékát.

A nem mezőgazdasági aktív munkásság létszáma 1960 és 1963 között további 149 ezer fővel emelkedett; ebből több mint 110 ezer az ipar és az építőipar munkásainak számát növelte. Az új munkásoknak majdnem a fele nő volt; 1963-ban a nők több mint 30 százalékát tették ki az összes nem mezőgazdasági fizikai dolgozóknak. A tervszerű iparosítás következtében egyre növekedett a nagyüzemi munkásság létszáma: 1963-ban a gyáripari munkások 89 százaléka 500-nál nagyobb munkáslétszámú üzemben dolgozott.

A munkásság szakképzettség szerinti összetételének alakulásában erősen érezhetők a parasztság tömeges átáramlásának és a szakképzetlen nők nagyarányú munkavállalásának a következményei. 1949-től kezdve állandóan és tetemesen emelkedett ugyan a szakmunkások száma, de az aktív fizikai dolgozók összlétszámához mért arányuk mégis csökkent, mert ez az utóbbi olyan nagy mértékben megnövekedett, hogy a szakmunkásképzés nem tudott lépést tartani ezzel. 1949-ben az összes aktív szakmunkások száma 467 ezer volt, 1963-ban pedig 874 ezer. Szakképzettség szerint a következőképpen oszlottak meg százalékosan az összes munkások:

Szakképzettség	1949	1960	1963
	százalékban		
Szakmunkás	29,1	26,7	23,5
Betanított munkás	13,5	23,7	21,5
Segédmunkás	57,4	49,6	55,0

A nem mezőgazdasági foglalkozású munkásság mellett a szellemi dolgozók rétege is erősen megnőtt. A szellemi dolgozók — értelmiségiek, irodai dolgozók, műszaki, kulturális és egészségügyi szakalkalmazottak — száma 1960 és 1963 között további 126 ezerrel nőtt, s a mikrocenzus idején az összes keresők számának 18 százalékát tette ki. Az újonnan munkába állt nem fizikai dolgozók nagy többsége — több mint 70 százaléka — nő volt. A nők előretörése következtében 1963-ban az aktív szellemi dolgozóknak már csaknem a fele (48 százalék) nő.

A munkások és a szellemi dolgozók átrétegződését és a többi rétegközi eltolódást egy speciális, erre vonatkozó felvétel alapján kísérhetjük figyelemmel. A KSH népességtudományi kutatócsoportjá-

Digitized by Google

nak vizsgálata szerint 1963-ban a városi munkás keresők 22 százaléka eredetileg a mezőgazdaságban dolgozott. A városi szellemi dolgozók 40 százaléka eredetileg munkásként kezdett dolgozni, 56 százalékuknak pedig az első foglalkozása is a szellemi munka volt. A városokban lakó mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok 85 százalékának az első foglalkozása is mezőgazdasági volt.

A városi keresők 1963. évi foglalkozása	A keresők	Ezen belül az első foglalkozás				
		munkás		paraszt	szellemi dolgozó	egyéb
		mg.	egyéb			
		százalékban				
Munkás	100	16	72	6	4	2
Szellemi dolgozó	100	2	38	2	56	2
Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag	100	31	14	54	0	1

Ugyanez a felvétel az apák 1938 évi foglalkozásával is egybevetette a városi 1963 évi keresők foglalkozását. Ez más oldalról, a generációk közötti helyzetváltozást illetően nyújt támpontot az átrétegződés felméréséhez. A nem mezőgazdasági fizikai dolgozók 39 százalékának (Budapesten 31 százalék, a többi városban 43 százalék) az apja mezőgazdasági foglalkozású volt (ebből 22 százalék mezőgazdasági munkás, 17 százalék paraszt).

Ugyanakkor a szellemi dolgozók 17 százalékának volt az apja mezőgazdasági foglalkozású (Budapesten 11 százalék, a városokban 21 százalék). A mezőgazdaságból, mint foglalkozásból való eltávozás, az átrétegződés egyben elvándorlással, mégpedig elsősorban a környező városokba, ipari gócokba való áttelepüléssel járt együtt.

A városi keresők 1963. évi foglalkozása	A keresők	Az apa 1938. évi foglalkozása				
		munkás		paraszt	szellemi dolgozó	egyéb
		mezőg.	egyéb			
		százalékban				
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	100	22	40	17	5	16
Szellemi dolgozó	100	6	37	11	28	18

A fizikai dolgozóknak a szellemi dolgozók soraiba való átkerülését megkönnyítette és elősegítette az új iskolapolitika, amely nemcsak a fiatalok egyre növekvő tömegeit vonta be a közép- és felsőfokú oktatásba, hanem a felnőtt dolgozók számára is lehetővé tette

[1] A Budapesten és a városokban 1963/64-ben felvett mintegy 3000 személy adatai.

Digitized by Google

a továbbtanulást, a magasabb képesítés megszerzését. A kultúrpolitika eredményességét mutatja az, hogy 1949-ben az általános iskola nyolc osztályát elvégzetteknek az összes keresőkhöz való aránya csak 13,6 százalék volt, 1963-ban pedig már 26,4 százalék lett; az érettségizettek aránya 4,6 százalékról 8,1 százalékra emelkedett, az egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezőké pedig 2 százalékról 3,3 százalékra. Ez a fejlődés lehetővé tette, hogy a szellemi dolgozók új rétege megfeleljen a követelményeknek. 1963-ban az aktív szellemi dolgozóknak az iskolai végzettségük szerinti megoszlása csak az egyetemi oklevéllel rendelkezők aránya tekintetében maradt el a háború előtti megoszlástól, pedig akkor minimális volt a lehetősége annak, hogy fizikai dolgozó a szellemi dolgozók rétegébe bejusson.

Az elmúlt húsz év alatt jelentősen megváltozott az egyetemi oklevéllel rendelkező értelmiség szakmai összetétele. A háború előtt a legtöbben jog- és államtudományi oklevelet szereztek; az ő 31 000-es számukat a tanárok 20 000-es és a mérnökök 12 000-es száma követte. 1960-ra főleg a mérnökök, a tanárok és a közgazdászok száma nőtt meg mind abszolut, mind viszonylagos mértékben. A tanárok száma meghaladta az 50 000-t; a diplomások közül csaknem minden harmadik tanár s minden ötödik mérnök.

Hogy az 1963 évi kép teljes legyen, meg kell még emlékeznünk a kisiparosokról és a nyugdíjasokról, akik több szempontból különálló réteget alkotnak.

Az önálló kisiparos réteg 1963-ra 89 ezer főre csökkent, az összes keresőknek alig több mint 1½ százalékát tette ki. A volt önálló kisiparosok egy része szövetkezetben dolgozik, nagyobb részük pedig alkalmazást vállalt.

A mikrocenzus adatai szerint 1963-ban 763 ezer nyugdíjas kereső élt az országban. Ez a réteg az utóbbi évtizedekben nagyon megnőtt: a nyugdíjasok 1930-ban az összes keresőknek a 3,4 százalékát, 1949-ben az 5.5 százalékát, 1960-ban a 8,0 százalékát, 1963-ban pedig már a 13,7 százalékát tették ki. A nyugdíjasok arányának növekedése csak kisebb részben magyarázható a népesség öregedésével, nagyobbrészt a társadalombiztosítás kiterjesztésének a következménye. 1960 és 1963 között például az okozta a nyugdíjasok számának hirtelen emelkedését, hogy a termelőszövetkezeti tagok is nyugdíjjogosulttá váltak, s egyszerre több százezer termelőszövetkezeti tag élt ezzel a jogával.

Tőkés, kizsákmányoló osztály 1963-ban már egyáltalán nem volt Magyarországon.

Az átalakulásnak ez az itt vázolt, többirányú, s gyakran egymásba fonódó folyamata történeti távlatokban nézve viszonylag rövid idő alatt zajlott le. Velejárója volt ez az új társadalmi rend tervszerű gazdálkodásának, amely kiemelte az országot háború utáni elesettségéből és egyre több embernek adott munkát. A munkabérből élők száma mintegy 4 100 000-re nőtt, s így 1963-ban az összes keresők létszámának háromnegyed részét alkotta. Az emelkedés 1941-hez képest 1,3 millió volt, valójában azonban ennél is jóval nagyobb, mert a háború után a munkabérből élők össze-

Digitized by Google

tett száma sokkal kisebb volt, mint 1941-ben.

A társadalom szerkezetében új elemként tűnt fel 1949 után a szövetkezeti tagok rétege; 1963-ban már több mint 1 200 000 ember tartozott ide, az összes keresők 22 százaléka.

E két rétegnek, a munkabérből élőknek és a szövetkezeti tagoknak az együttes, közel $5^1/_2$ milliós száma és az összes keresők 96 százalékát kitevő aránya világosan, egyértelműen fejezi ki azt, hogy társadalmunk a szocializmus útjára lépett. A többi kategória a felszabadulás előtti társadalomban együttesen a keresőknek több mint $^1/_3$-át tette ki, 1963-ban azonban már $^1/_{30}$-át sem, hatalmuk és irányító szerepük pedig elenyészett. A kisárutermelő keresők száma, amely régen 1 367 000 főt tett ki, 177 000-re, tehát csaknem 90 százalékkal csökkent.

Társadalmi réteg	A keresők száma (ezer fő)				A keresők százalékos megoszlása			
	1941	1949	1960	1963	1941	1949	1960	1963
Munkabérből élők	2820	2218	3567	4126	62,6	50,3	67,1	74,2
Termelőszövetkezeti tagok	—	•	709	1236	—	•	13,4	22,2
Kisárutermelők	1367	2017	1005	177	30,4	45,7	18,9	3,2
Tőkések	272	136	5	0	6,0	3,1	0,1	0,0
Egyéb	44	38	27	25	1,0	0,9	0,5	0,4
	4503	4409	5313	5564	100,0	100,0	100,0	100,0

Az egyes társadalmi osztályokba, rétegekbe tartozók számának változásával együttjárt társadalmi összetételük minőségi megváltozása is. Az eredeti munkásrétegnek egy öntudatos része szellemi dolgozóvá vált, s közreműködött az új szellemi dolgozó rétegek és ezen belül az új értelmiség kialakításában. A munkásság ugyanakkor a mezőgazdasági népesség soraiból töltődött fel, s felhígult a volt kisárutermelők és tőkések egy részével. A szövetkezeti tagság paraszti része túlnyomórészt olyanokból áll, akik azelőtt is paraszti módon éltek, de akik most megváltoztatták a termelőeszközökhöz való viszonyukat. Az átrétegződés olyan hatékony volt, hogy a mai kisárutermelő réteg is már csak nevében, nem pedig tartalmában azonos a régivel.

A társadalmi rétegződés változásai nem zökkenő nélkül mentek végbe, de nem is mehettek végbe így, mert bonyolult, sokrétű, időnként visszakanyarodó folyamatoknak az eredményei. A népszámlálási adatok a fejlődésnek csak fő irányait jelzik; a társadalmi átrétegződés teljes felmérése még sok olyan probléma megvilágítását is megkívánná, amelyet itt legfeljebb csak érintettünk. Meg kellene pl. vizsgálni az átrétegződés hatását a népesedési folyamatokra, elemezni az egyes rétegek életszínvonalának alakulását, felmérni kulturális igényeik változását stb. Ez azonban meghaladja ismertetésünk kereteit. **Dr. Szabady Egon**

Digitized by Google

Társadalmi réteg	A keresők száma (ezer fő)			
	1941	1949	1960	1963
A) *Munkabérből élők*				
I. Munkások				
1. mezőgazdasági munkások				
a) állandó mezőgazdasági munkások	234	71	263	284
b) mezőgazdasági napszámosok	538	213	48	28
c) 1 kh alatti mezőgazdasági önállók	138	85	50	26
együtt	910	369	361	338
2. nem mezőgazdasági munkások				
a) szak-, betanított munkások	586	669	1264	1372
b) segédmunkások, napszámosok	253	434	565	587
c) egyéb fizikai dolgozók	607	130	187	206
együtt	1446	1233	2016	2165
3. nyugdíjas munkások	111	142	313	620
Munkások összesen	2467	1744	2690	3123
II. Alkalmazottak				
1. alkalmazásban álló szellemi dolgozók	284	372	768	860
2. nyugdíjas szellemi dolgozók	69	102	109	143
Alkalmazottak összesen	353	474	877	1003
Munkabérből élők összesen	2820	2218	3567	4126
B) *Termelőszövetkezeti tagok*				
I. Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok				
1. fizikai dolgozók			567	1072
2. szellemi dolgozók			14	23
együtt			581	1095
II. Kisipari termelőszövetkezeti tagok				
1. fizikai dolgozók			123	135
2. szellemi dolgozók			5	6
együtt			128	141
Termelőszövetkezeti tagok összesen			709	1236
C) *Kisárutermelők*				
I. Egyénileg gazdálkodó parasztok (mezőgazdasági önállók)	1114	1754	889	88
II. Egyéb önállók	253	263	116	89
Kisárutermelők összesen	1367	2017	1005	177
D) *Tőkések*	272	136	5	0
E) *Egyéb*	44	38	27	25
Összesen:	4503	4409	5813	5564

Digitized by Google

Társadalmi réteg	A keresők százalékos megoszlása			
	1941	1949	1960	1963
A) *Munkabérből élők*				
I. Munkások				
1. mezőgazdasági munkások				
a) állandó mezőgazdasági munkások	5,2	1,6	5,0	5,1
b) mezőgazdasági napszámosok	12,0	4,8	0,9	0,5
c) 1 kh alatti mezőgazdasági önállók	3,0	1,9	0,9	0,5
együtt	20,2	8,3	6,8	6,1
2. nem mezőgazdasági munkások				
a) szak-, betanított munkások	13,0	15,2	23,8	24,6
b) segédmunkások, napszámosok	5,6	9,8	10,6	10,6
c) egyéb fizikai dolgozók	13,5	3,0	3,5	3,7
együtt	32,1	28,0	37,9	38,9
3. nyugdíjas munkások	2,5	3,2	5,9	11,2
Munkások összesen	54,8	39,5	50,6	56,2
II. Alkalmazottak				
1. alkalmazásban álló szellemi dolgozók	6,3	8,5	14,4	15,5
2. nyugdíjas szellemi dolgozók	1,5	2,3	2,1	2,5
Alkalmazottak összesen	7,8	10,8	16,5	18,0
Munkabérből élők összesen	62,6	50,3	67,1	74,2
B) *Termelőszövetkezeti tagok*				
I. Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok				
1. fizikai dolgozók			10,7	19,3
2. szellemi dolgozók			0,3	0,4
együtt			11,0	19,7
II. Kisipari termelőszövetkezeti tagok				
1. fizikai dolgozók			2,3	2,4
2. szellemi dolgozók			0,1	0,1
együtt			2,4	2,5
Termelőszövetkezeti tagok összesen			13,4	22,2
C) *Kisárutermelők*				
I. Egyénileg gazdálkodó parasztok (mezőgazdasági önállók)	24,8	39,8	16,7	1,6
II. Egyéb önállók	5,6	5,9	2,2	1.6
Kisárutermelők összesen	30,4	45,7	18,9	3,2
D) *Tőkések*	6,0	3,1	0,1	0,0
E) *Egyéb*	1,0	0,9	0,5	0,4
Magyarország összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Digitized by Google

ESZMECSERE

A realizmus és az élő irodalmi folyamat

1.

A Társadalmi Szemle februári számában közzétett tanulmány, amelyet az MSZMP KB mellett működő *Kulturális Elméleti Munkaközösség* dolgozott ki, felhívja az irodalmárokat, az esztétákat, a művelődéspolitikusokat, a művészeket arra, hogy a polémiákat vigyék tovább és a nagy vonalakban kialakult elgondolásokat gazdag részletfelismerésekkel hitelesítsék. Az irodalom, mint az egyik legmozgékonyabb tudatforma, szuverén természetességgel követi tárgyának, a való világ ezernyi jelenségének alakulását; hogyan is lenne tehát elképzelhető, hogy az irodalom benső törvényszerűségeinek tudománya viszont messze elmaradna a gyakorlattól.

A realizmus és közvetlenebbül a szocialista realizmus körül az elmúlt években kirobbant viták hevességének éppen az a magyarázata, hogy a gondolkozás természetes mechanizmusa képtelen volt elviselni azt a feszültséget, amelyet a forradalmian változó valóság képviselt az egyik póluson, és az irodalom, a művészet természetére vonatkozó felfogás a másikon. Ez utóbbi egy meghatározott időszakban, lényegében a 30-as években öltött testet, magában hordta hát egy rendkívül ellentmondásos kor meghatározó elemeit, maga is azoknak volt a tükörképe.

Mind a *Lukács-Lifschitz*-féle „nagyrealizmus"-iskola, mind a személyi kultusz korának inkább a gyakorlatban jelentkező esztétikai felfogása mögött sajátos társadalompolitikai koncepció állt, s ezért magától értetődik, hogy e korszak ellentmondásainak fokozatos feloldódásával szorosan együtt járt a velük összekapcsolt eszmerendszerek, így többek között a realizmusról és a szocialista realizmusról szóló elképzelések átgondolása, újjáértékelése. A vitákban megnyilatkozott nyílt vagy rejtett indulatokat a szocialista társadalmi fejlődés jövendő alakulásáról vallott, egymástól többékevésbé különböző felfogások váltották ki. Az ellenséges indítékú nézeteket leszámítva, ebben a sokszínűségben önmagában még nincsen semmi veszedelem, hiszen ha — joggal! — megállapíthatjuk, hogy a szocialista realizmus fogalma ma tisztábban áll előttünk, mint korábban, akkor ezt a tényt éppen a vita marxistákhoz illő felelős szabadságának köszönhetjük.

A realizmus-vita mégis félúton van még csupán. Az eddigiek során inkább az elavult nézetek feltérképezésére került sor, aztán megtörtént a helyes alapelvek körvonalazása is elvben; hiányzik még azonban az elmúlt fél évszázad művészi eredményeire építő konkrét történeti, esztétikai rendszer kidolgozása. Történelmi és eszmetörténeti változások korában mindig akadt iskola, kiemelkedő teoretikus, aki elvégezte az ilyen természetű összegezést. Ma ez nálunk még hiányzik. Aktív esztétáink egy jelentős köre a Lukács-iskola neveltje, s noha koncepciójukban az utóbbi időben látható bizonyos elmozdulás, mégis lényegében korábbi felfogásuknál maradtak meg. Önálló koncepcióval rendelkező, hatalmas ismeretanyagra támaszkodó és az ez esetben szükséges perspektívát is látó, *és szavát is hallató* korszakos jelentőségű marxista teoretikusunk azonban, aki a *huszadik századi*

Digitized by Google

összegezést el tudná végezni, nemigen akad. *Ernst Fischer* és *Roger Garaudy* szemléletét, minden értékük elismerése mellett sem lehet a korszak művészetét teljesen és helyesen átfogó rendszernek tekinteni. Úgy látszik tehát, hogy a részletmunkálatok tömege vár még a művészetelmélet munkásainak seregére, hogy elébe dolgozzanak az eljövendő összegezésnek. Úgy gondolom, hogy ez a magyarázata a realizmus-vita továbbgyűrűzésének.

2.

Megítélésem szerint még magának a realizmus kategóriájának, mibenlétének precízebb értelmezésére is törekedni kell. Maga a *Munkaközösség* tanulmánya sincs határozott álláspontot e tekintetben. Egy helyütt elismeri a Lukács-féle esztétika idevonatkozó ismeretelméleti jellegű struktúrájának helyességét (lényegében ezen az alapon áll a *Társadalmi Szemlében* közzétett vitatcikkek szerzői közül elsősorban *Kiss Lajos*). De a Munkaközösség tanulmánya másutt olyan alkotómódszernek nevezi a realizmust, amelyen nagyjából (sic!) értendő az — úgymond —, amit *Lukács* tanít. A tanulmány második része pedig szocialista realizmusként lényegében a testet öltött művek belső esztétikai és eszmei tartalmait elemzi már. Ismét másutt úgy fogalmazzák meg a szerzők a kérdést, hogy még ezután kell kimunkálni e fontos terminust, „... nevezetesen azt, hogy mit értünk realizmuson, mint módszeren". A tanulmány, midőn arról az iskoláról szól, amely nem módszernek, hanem *stílusirányzatnak* tartja a realizmust, nem olyan hangsúllyal tárgyalja e felfogást, mintha meg lenne győződve annak helytelenségéről. Maga a szövegben idézett *Fagyejev* a szocialista realizmust hol alkotómunkának, hol forradalmi módszernek, hol irodalmi áramlatnak nevezi. Solohov pedig így nyilatkozott az OSZSZK márciusi Írószövetségi kongresszusán: „A szocialista realizmus az élet igazságának művészete, annak az igazságnak a művészete, amelyet az író a lenini pártosság álláspontjáról értett meg és értelmez."

Ez a bizonytalanság a nem részletező, hanem csupán deklaráló napi kritikában még nem okoz zavart. Határozatokban, elvi állásfoglalásokban a szocialista realista *módszerről* szólván, rendszerint elegendő volt annak érzékeltetése, hogy itt a *valóságot* ábrázoló, s a polgári irodalomszemlélettel világnézetben s főleg formai tekintetben ellenkező magatartásról van szó. A szocialista realizmushak *mint módszernek* az értelmezése abban a fázisban vált leszűkítővé, amikor a nagyrealizmus-iskola annak lényegét egy önmagában tulajdonképpen helyes, ismeretelméleti folyamatra *redukálta*. (S főleg, amikor ezt egy bizonyos formához kötötte.) Eszerint a valóság lényegét a maga intenzív totalitásában az *egyedi* és az *általános* sajátos dialektikáját képviselő *különös* fejezi ki, tükrözi vissza. Ez a végső egyszerűségre hozott képlet, mint Tyimofejev helyesen jegyzi meg, már az antikvitás művészetében is jelen van. A művészi tükrözésnek ez az alap-törvényszerűségét szerintem minden marxista irodalmárnak el lehet fogadnia.

Ez a processzus azonban a művészi alkotó eljárásnak csupán váza, annak teljes gazdagságát természetesen nem jelentheti. Tyimofejev szerint „... kénytelenek vagyunk lényegében a fogalom szükségszerű differenciálásának útjára lépni, mely elvezet bennünket a minden egyes nagy művész művében jelentkező egyéni realizmushoz." Arra a nyilvánvaló tényre utal ezzel Tyimofejev, hogy a legkülönbözőbb *művészi eszközök* egyidejű alkalmazása, sőt, a művész egyénisége, tehetségének, fantáziájának sajátosságai, érzelmi és intellektuális lénye, stílusa, stb., stb., mind részt vesznek a valóság visszatükrözésében. *Ezek együttese* képezi a maga sajátos elrendeződésében és színvonalával azt a *módszert*, ahogy a művész a mű tárgyát megragadja, és ez az együttes lesz képes arra, hogy a valóság szuggesztív művészlességgel visszatükrözött képét alkotó módon produkálja,

Digitized by Google

amely produktum, ha adekvát a kép, akkor teljes joggal nevezhető realizmusnak, a művészetek realizmusának.

A művészi eszközök alkalmazásának mikéntje, jellege egy-egy adott korban meghatározza a kor művészi stílusát, amelyen belül természetesen szintén ott munkál — vagy korlátozott módon munkál — a valóság művészi megismerésének fent jellemzett ismeretelméleti sémája is. Mindez arra utal, hogy helyesebb lenne egy-egy mű, vagy áramlat jellemzésénél a művészi *módszereket* illetően a korra jellemző művészi eszközök, formák és megismerési módok teljes és gazdag rendszere felhasználásának *mikéntje* után nyomozni. E kutatás természetesen nem lehet öncélú, hanem azzal az elsőrendű céllal folyhat, hogy a valóság megjelenítésének *eredménye*, vagyis a *művészi realizmus* milyen szuggesztivitással, a hű és teljes tükrözésnek milyen művészi *fokán* valósult meg. A nem leegyszerűsített értelemben felfogott hűség és a művészieség együtt adják a mű értékét, a művészi igazság és szépség harmóniáját. Az esztétikai mértéknek valóban kritériuma tehát a művészi realizmus foka, vagyis az adott kor valósága leglényegesebb vonásainak a humanitás érdekében való szuggesztív művészieséggel történő alkotó visszatükrözése.

Ha tehát az alkotó művészieségben kifejezésre jutott valóságtartalom humanista interpretációja felől közelítjük meg a realizmus fogalmát, akkor módunkban áll megvonni ezt az értékelő jelzőt mindattól, ami nem művészi, s mindattól, ami eszmeileg dekadens. Ez jelenti a realizmus „partjait", avagy határait. Mivel azonban a valóság művészi és igaz visszatükrözési lehetősége elvileg minden korban megvan az illető korra jellemző stílusrendszer közegében, így eleve nem lehetséges bizonyos stílusáramlatokat (és így korokat!) formai szempontból kiindulva antirealistának, azaz művészietlennek bélyegezni. Ezt a „leértékelést" a logikától és a pozitív embereszménytől eltávolodó, szélsőségekbe átcsapó irányzatocskák maguk végzik el önmagukon. Egy-egy stílusáramlaton belül a valóság helyes vagy helytelen átértésétől függően a realizmusnak különböző fokozatai létrejöhetnek. Ez magyarázza például az oly igen összetett huszadik századi irányzatok különbözőségét, és az egyes alkotók pályájának eltérését.

A művészeten belüli ismeretelméleti folyamat mechanizmusának kizárólagos módszerré emelése mindig is azzal a veszéllyel járt, hogy képviselői a tudományos megközelítés eredendő szuverenitásánál fogva hajlanak arra, hogy e folyamatot egy adekvát, ideális, egyetlen forma keretében lássák megvalósulni. A tudományos következtetés logikájánál fogva ez az eljárás érthető is. *Kiss* Lajos *A fogalmak értelme* című, nagy fontosságú tanulmányában (*Kortárs*, 1964. 3. sz.) például határozottan és egyértelműen levonja a következtetést, hogy „... a polgári realizmust kiteljesedett realizmusként kell felfognunk. Itt már a történelmi tudatfok a valóságfeltáró módszer intenzitását oly mértékben fokozza, hogy az visszahat magára a művészi formára és stílusra is... A módszer realizmusa átcsap a stílus és forma realizmusába is." Miként *Lukács* György tanításaiból, úgy e fenti meghatározásból is automatikusan következik, hogy eme, ezideig — úgymond — legfejlettebb realista forma bomlása (amely Lukács szerint a múlt század utolsó harmadától napjainkig tart) tünete a realista alkotómódszer bomlásának. Eszerint a kornak a művészetben testet öltő önmegismerése, ennek színvonala azóta csökken. Ez a következtetés azonban kiáltó ellentétben áll azzal a ténnyel, hogy a polgári realizmus néhány kései képviselőjén kívül is számtalan olyan nagy művészt találunk itthon és más népeknél is, akik a huszadik század komplikált valóságát új, a múlt századi polgári realizmustól lényegesen eltérő *módon*, más formák, más stíluseszközök segítségével fejezték ki, méghozzá szuggesztív művészieséggel fejez-

Digitized by Google

ték ki, és a legnagyobbak nem vádolhatók meg azzal, hogy eltorzított valóságszemlélettel verte volna meg őket a sors.

Az ellentmondás feloldása valószínűleg úgy lehetséges, ha belátjuk: a valóság megismerésére irányuló természetes művészi gondolkodási mechanizmus esetleg a *különös* közegén át, de esetleg az egyedi-általános korreláción belüli szabad eltolódások, variációk segítségével (ezt Kiss Lajos is megengedi a Társadalmi Szemle márciusi számában közölt vitacikke végkövetkeztetéseiben), s az új kor kitermelte legváltozatosabb művészi eszközök, stílusok módszereivel, segítségével olvasztja ki a történeti hűségből az emberi igazságból és a művészi tehetségből a műalkotást, a való világ lényeges tartalmait alkotó módon visszaadó produktumot, amely *maga* a művészi realizmus megtestesülése. A három elem közül bármelyik hiánya megbontja a műalkotás harmóniáját, befolyásolja annak értékét.

A *Munkaközösség* tanulmánya megállapítja: „Az ismeretelméleti esztétika alkalmazása nem vette következetesen figyelembe a művészet sajátosságait, nem fordított kellő gondot a tükrözési folyamat átmeneteinek vizsgálatára, az objektív valóság és az alkotói szubjektum dialektikus kapcsolatának elemzésére, a tükrözés aktív oldalának hangsúlyozására, stb. Nem volt képes tisztázni viszonyát az egyes stílusirányzatokhoz sem." Ismeretes, hogy ez a torzulás milyen következményekkel járt a nemzetközi szocialista irodalom fejlődésében. A realizmusnak mint a szocialista irodalomban a világnézet mellett a legfontosabb kategóriának követelményként való megfogalmazása nem kizárólag ennek az iskolának az érdeme, erős túlzás lenne ezt állítani. Ezt a fogalmat a szovjet és nemzetközi szocialista irodalom nagy áramlata termelte ki magából. De amidőn a nagyrealista iskola a *realizmus* jelszavával szállt szembe a sematizmust szuggeráló voluntarista gyakorlattal, akkor a formák bűvöletében sajnos nem a vajúdó új század művészetének szocialista sajátosságaira építve vette fel a küzdelmet, hanem egy régebbi állapot, a polgári korszak (látszólagos) harmóniájára, objektivitására támaszkodva vélte helyesen védeni a művészieséget. Ez nem szolgálta mindenben a szocialista művészet egészséges fejlődését.

3.

Mindebből az látszik következni, hogy a művészi realizmus, azaz korunkban és a mi viszonyaink között a szocialista realizmus lényegi tartalmainak kell tekintenünk a valóság konfliktusokban feltáruló hű és igaz tükrözését, a valóságnak fejlődésében való ábrázolását, a sokoldalú és gazdag megmutatás igényét, a pártos megjelenítést, a szocialista humanitás jelenlétét. De ugyanakkor nem látszik szükségesnek az, hogy az elmúlt korok gazdag művészi örökségének bármely részletét egyoldalúan a norma, az egyedül üdvözítő kifejezési *mód* rangjára emeljük, hogy *stílusokat, formákat, mint ábrázolási módokat* tegyünk kötelezővé. Azt a *módot*, ahogy korunk szocialista művésze megtalálja a kor lényeges mondanivalóját *formailag, a módot*, ahogy ezt megragadó művészi erővel kifejezi, nem lehet készen átadni az igazi művésznek. Marxista világnézete birtokában hatol be a valóságba a művész, de hogy ebből miképpen lesz *eredeti* alkotói módszer, forma, stílus, az eleve nem határozható meg. Ezt a kéretlen, tolakodó szolgálatkészséget az igazi művész nem igényli, csak az epigon. Az esztétika elemző-következtető, összefoglaló és értelmező munkásságából a művész persze ugyanúgy tanul, mint a múlt művészi örökségének példájából, vagyis felhasznál ugyan, de egyszersmind a kor parancsa és saját ízlése szerint szuverén módon átalakít és újat alakít.

Digitized by Google

Tapasztalhattuk, hogy az alkotási módra, mint formára vonatkozó sémák presszionálásának atmoszférájában nem jutott nagy eredményekre a szocialista művészet. A szocialista irodalom történetének kiemelkedő alkotásai valamilyen módon mind a fent jellemzett séma áttörésével jöttek létre. Hiszen, hogy kézenfekvő példát hozzunk, még a polgári regény hagyományait külsőleg leginkább követni látszó nagy *Solohov*-regény, a *Csendes Don* is mennyire más, mint a hivatkozott példák. Nem is szólva *Bertolt Brechtről* és *Louis Aragon*ról, hogy csupán egy-két nevet említsünk. Ez a tanulság a mára is érvényes. *Galambos Isten őszi csillaga* című regénye, *Darvas József Részeg eső*-je, *Fejes Rozsdatemető*-je, *Sánta* Ferenc *Húsz óra*-ja kétségtelenül az újabb magyar irodalom egyik legmagasabbra lendülő hullámának reprezentáns művei. Ezek valamennyien új utakat, módokat keresnek a mai magyar valóság megragadására, nem a régi sémákat követik, s realizmusuk mégis mennyire mély, művészetük mennyire megragadó. Szánalmas látvány, amikor némelyek e művek nyilvánvaló módszerbeli és formai újdonságát látva logikai bravúrokkal kísérleteznek, hogy a régi sémába illeszthessék ezeket. Helyesen jegyzi meg a *Munkaközösség* „Az elméleti vitának, illetve a szocialista realizmus elméletének elvontsága nagyrészt annak következménye, hogy nem kapcsolódik elég szorosan *a jelenkori művészi folyamathoz*, nem általánosítja elég bátran a kritika részeredményeit, alig-alig bocsátkozik elméleti igényű műelemzésekbe."

A szocialista realizmusról folyó vitát tehát ebben az irányban kell tovább folytatni. Ennek az igénynek semmi köze sincs a napi prakticitásra nézve elméletellenességhez, a múltban kialakult esztétikai konstrukciók lebecsüléséhez. Az elméleteket művésznek és irodalomtudósnak *tudnia* kell. Tanulságaikat azonban a mai művészi gyakorlatban állandóan ellenőrizni, s ahol szükséges, korrigálni kell. „Változik a valóság, meg kell változnia az ábrázolási módnak is" — mondja *Brecht*, s amíg az idő folyik, ez a változandóság örök törvény marad. *Tóth* Dezső a *Magyar Nemzet*ben megjelent cikkében (1965. febr. 28) a lényegre tapintott, amikor kimondta, hogy „...a különböző álláspontok megütközése például a Rozsdatemető értékelése körül termékenyebb volt, mint az elméleti vélemények még oly szellemes, de műtől, élettől elszakadt agytornája."

Az esztétika történeti és elméleti vizsgálódása különösen akkor értékes, ha nem marad foglya a múltnak, hanem el tud igazodni a jelenben is. S ha nem gyanakvással tekint az alkotó művészek saját tapasztalásból leszűrt normáira, a még eddig nem volt, sohasem látott, új alkotó módszerekre (természetesen csak a valódiakra), hanem azt vizsgálja: elősegítette-e ez vagy az a megformálási módszer a valóság igaz és hű tükrözését, a művészi realizmus létrejöttét, avagy sem? Ez az egyetlen kritérium a módszerek értékelésére. A művész a saját természetes ambícióinak kiteljesítésére (és természetesen saját veszélyére) alkalmazza ezeket, de ez elvitathatatlan joga és felelőssége egyszersmind. Szinte klasszikus tömörséggel így fejezte ki ezt *Aragon:* „Adjuk meg a lehetőséget, hogy az írók művészetük új formáin töprengjenek, hogy a regény nagy hagyományaira támaszkodjanak, de egyszersmind alkalmazkodhassanak is az élet által szüntelenül eléjük tárt új helyzetekhez. Mert feleletet kell adniuk mindezekre, ha oly merészek, mint jómagam is, s szocialistának nevezik realista művészetüket. Ehhez arra is szükség van természetesen, hogy felszedjük horgonyainkat és ne féljünk messzire elhajózni a kész formulák biztos partjaitól, egyszóval — az irodalmi dogmatizmustól."

Illés László

Digitized by Google

A MINDENNAPOS HŐSIESSÉG MOZGALMA

Minden korszak felmutatja a maga jellemző hős-típusát: a nehézségeken herkulesi erővel felülkerekedő, a jövőt koronként kevesebb vagy több tudatossággal formáló embert, a nép lázadó fiait. Tovatűnt évszázadok rendszerint fegyvert nyomtak a kezébe. Spartacus elkeseredett népe, a középkor egyházellenes vallási fanatikusai, Dózsa kiegyenesített kaszával küzdő parasztjai bukásukban is a történelem formálóivá, a korszak lelkiismeretévé vált küzdő emberek, hősök voltak.

Másfajta hősöket indít útjára a születő legforradalmibb osztály, a proletariátus. Angliai chartisták, francia szövőmunkások, Európa és távoli földrészek proletárjai megindítják a harcot, és Október fiai már a tudatos ember- és társadalom-változás gondolatát viszik győzelemre. Immár egy évszázada a munkások nem egyszerűen a régi ellen, de a tudatosan felismert újért szállnak harcba, szövetkeznek a valóság, a társadalmi szükségszerűség felismert törvényeinek eszméjével.

És először történt meg — a forradalmi harcokkal megszerzett hatalom birtokában —, hogy egy korszak szociális lényegét kifejező hősök nem fegyvert, hanem szerszámot vesznek a kezükbe, mert az elavult lerombolása után a merőben új felépítésére fognak össze. Ilyen mozgalom az, amely a Szovjetunióban a „kommunista" címért, egy sor felszabadult országban, köztük hazánkban a „szocialista" címért küzd.

Különös korban élünk. Húsz évvel ezelőtt, lerombolt országunkban sokan azt hitték, hogy az újjáépítés után az anyagi felvirágoztatáshoz egy egész történelmi korszak is kevés lesz. Még nehezebbnek, távolibbnak látszott, hogy egy kisebbség, az elállatiasodott ember elsöprése után mikor tűnik majd el végleg az önzés, a sötétség, a fondorlat is. A két évtized alatt egy évszázadnyi utat jártunk meg: hazánk — minden nehézség és kerékkötő akadály ellenére is — ipari országgá lett, hatalmasan meglendült termelőerőkkel. Sokkal nehezebben változik az ember. Lassan kopnak a múlt szellemi lerakódásai, könnyen hatnak mai mérgező divatok. Igaz, aki itt is ugyanolyan gyors eredményt várt, csak illúzióiban csalódhatott. Tudományos elméletünk hitelesíti e nehéz birkózást. Ha lassan változik az ember, ez nem csüggedésre ok, hanem erőgyűjtésre, amelyre a párt ösztönöz és lelkesít.

Digitized by Google

Ma már tudjuk, hogy a nyolc éve, munkások közt megszületett — s immár parasztok és értelmiségiek között is gyökeret eresztett — mozgalom szinte kimeríthetetlen forrása az emberért folyó küzdelmünknek. Olyan mozgalom, amely százezres csapatával nem egyszerűen az emberi kapcsolatokra épül, hanem a legfontosabbra: *a munkára*. Marx a társadalmi viszonyok összességét tartotta az ember lényegének. Íme, a mi korunk legforradalmibb osztálya, a munkásosztály, ebben a mozgalomban önmagára lelt. Jelszava is ezt tükrözi: *Szocialista módon dolgozni, tanulni és élni.* Még sokan nem látják, hogy csak a jelszó tagolt, az eszményként kitűzött cél az életben egységes folyamatként valósul meg. Jelszót lehet parcellázni, az életet nehezebb. Igaza volt a szocialista brigádvezetők első országos tanácskozásán az egyik felszólalónak. Azoknak, akik a szocialista életmódra vonatkozó „külön" vállalásokat firtatták, így válaszolt: „Mi azt tartjuk, hogy a közösség a munkában, a munka elvégzése folytán jött létre, és ez a közösség, amely a munka elvégzésén keresztül mutatkozik meg, formálja az ember életét, és ha ezt megtöltjük politikai tartalommal, akkor tudjuk megvalósítani az igazi közösségi nevelést is."

A szocialista brigádok konkrét „körüljárható" közösségek: mintegy emberközelbe hozzák azokat a reális, de mégis távoli viszonyokat, amelyek az emberekből szocialista nemzetet és majd az emberiség szocialista közösségét formálják. Minthogy meghatározott munkafázisra és folyamatra épülnek, tartósabbak és szilárdabbak a keretek sok másnál, és tartalmukat is az alkotó munka forrásztja egységbe. Ilyenformán mércéjüket is a közösség javára végzett cselekvés képezi: ehhez igazítható a többi „norma". A jobbakat a gazdasági kulcskérdések, a jó minőség, a gazdaságosság, a fegyelem iránti érzékenység és felelősség jellemzi. Ideális közösségi forma a szocialista brigád azért is, mert a tervszerű termelőmunka által determinált szervezet egyúttal demokratikusan irányított politikai közösség is. Hogy azzá lett, azért tisztelet illeti meg a közösségekből felelősségérzetben, hivatástudatban egy fejjel kimagasodó sok ezer brigádvezetőt.

Így válik érthetővé — a kedvező objektív feltételek ismeretében, amelyhez „nagy méretekben" társadalmunk egészséges fejlődése szolgált alapul —, hogy szervezettségükkel, tudatosságukkal a brigádok a spontán jószándék felkarolóivá, sokszínű, sokakaratú, különböző fejlettségű tagjaik emberformáló kohóivá váltak. Ne feledjük, hogy a munka és a tanulás egymást építő kölcsönhatása egyúttal önmagában is a legjelentősebb személyiségformáló erő, amely a brigádokban végül is a „szocialista módon élni" cél valóraváltásában hozza meg gyümölcsét. Az az ember, aki ma szocialista módon szervezett üzemben, a társadalom tulajdonában levő termelőeszközökkel dolgozik, aki a szocialista nevelési célt szolgáló általános vagy szakképzést nyújtó iskolába jár (gondoljunk a művelődési-anyag hatására is!) és

Digitized by Google

a szocialista személyiség fejlődésének leginkább megfelelő közösség tagja — az gyorsabban változik e hatások eredményeként.

Ilyen körülmények a feltételei ennek a nagyszerű mozgalomnak. Ezért mondhatta *Kádár* elvtárs a brigádvezetők 1962. évi tanácskozásán: „Ennek a mozgalomnak abban van az ereje, hogy a győzhetetlen és nagyszerű eszmét, a szocializmust úgy testesíti meg, hogy — amint a művészetben mondják — *a forma megfelel a tartalomnak.*"

A szocialista brigádok mozgalmától idegen a zártság, a kasztszellem. Gyakran fogadnak maguk közé olyanokat, akiknél a szép szó és a fegyelmezés egyaránt csődöt mondott. Még jelentősebb a nagy közösségekre gyakorolt vonzó hatásuk, hiszen a dolgozók többsége ma még nem tart ott, hogy vállalja azt a többletet, amelyet a brigádok is csak ellentmondásokkal küzdve tudnak elvégezni. A legsúlyosabb ellentmondás kétségtelenül az, hogy helyenként soraikban is fellép a fegyelmezetlenség, a rossz minőségű gyártmányt, a túl költséges munkát elnéző szellem. E gondok ellenére is jogos a kérdés: lehetett volna-e a mozgalom egészének egészséges ereje nélkül reális, most már a többséget mozgató forma a „szocialista munka műhelye", „üzeme", „vállalata" címért folyó verseny?

A mozgalom, amely csupán az elmúlt három év alatt megkétszerezte és több mint félmillióra növelte seregét, az új ember új vonásainak ezernyi példáját mutatta fel. Azok a kutatók, elmélkedők, alkotók, akikben olykor napi bajainknak, a kispolgáriság továbbélésének láttán szkepszis lesz úrrá, s akik már-már az ember megváltoztathatatlanságát emlegetik — forduljanak ehhez a mozgalomhoz. Ha az önzetlen segítséget, a másokért való cselekvést, a célratörő emberséget, a művelődés tiszta örömét, a munkaszeretet boldogságát keresik, ott megtalálják! Fellelik a gyárat a gazda szemével néző, a vezetést segítő és bíráló munkásokat és sehol sem találják köztük a szakmai féltékenységet, az egykor szerszámszekrényben őrzött titkot. Mégsem megmeredt erkölcsi példákat, szenteket és fanatikusokat találnak majd, hanem elsősorban önmagukkal küzdő embereket, mai hősöket, akik bár néha szürkének, aprónak tűnő, szinte láthatatlan, de mégis fontos eredményeket vallhatnak a magukénak. Olyanokat, akik ma még nem teljes valójukban, de törekvéseikben váltak különbbé, szocialistává.

Napjainkban másodszor ültek össze a szocialista brigádok vezetői: immár nyolc év mozgalmának mérlegét vonták meg. Beszámoltak arról, hogy valóra váltották, amit három évvel ezelőtt elhatároztak: egy kicsivel még jobban dolgoztak. És ez a kicsi nagyon sok az életünkben.

F. J.

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME

1965. 2. szám.

P. Laurent: A TÖRVÉNYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOK ÉS AZ EGYSÉG

H. Chauveau: A TÖRVÉNYHATÓSÁGOK EGYRE JELENTŐSEBB SZEREPE

M. Vincent: A NŐK MUNKAIDEJÉNEK CSÖKKENTÉSÉÉRT.

A. Souquiere: HOL TART A LESZERELÉSÉRT ÉS A BÉKÉÉRT VÍVOTT HARC?

W. Rochet: SZÉLES KÖRŰ FRANCIA—ALGÉRIAI EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRT.

R. Guyot: A KÉT NÉP SZOROS SZOLIDARITÁSA. (Az algériai és a francia nép együttműködése.)

G. Frischmann: GAZDASÁGI PROBLÉMÁK ÉS SZOCIALISTA TÁVLATOK. (Algériában.)

R. Calas: AZ ÜZEMI ÉS HELYI ÚJSÁGOK. (A francia helyi pártsajtó kérdései.)

EINHEIT

1965. március

H. Puder: A GAZDASÁG ÉS A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA.

G. Nitzschke—I. Küsel: A 800 ÉVES LIPCSEI VÁSÁR A VILÁGKERESKEDELEMÉRT ÉS A HALADÁSÉRT.

R. Zierold: BELTERJESÍTÉS ÉS PERSPEKTIVIKUS TERVEZÉS MEZŐGAZDASÁGUNKBAN.

R. Löther: MODERN EVOLÚCIÓS ELMÉLETEK ÉS TUDOMÁNYOS VILÁGKÉP. (Az evolúciós elméletek jelentősége a világnézet kialakítása szempontjából.)

W. Wolf: TEREMTSÜK MEG A SZOCIALISTA MUNKÁRA NEVELÉS RENDSZERÉT.

H. Hofman: ÓHAJ ÉS VALÓSÁG. (A nyugatnémet monopóliumok iskolapolitikájáról.)

W. Nesler: A MUNKÁSOSZTÁLY FOKOZOTT KIZSÁKMÁNYOLÁSÁNAK PORBLÉMÁIRÓL NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN

P Friedländer—H. Schilling: A GYARMATI IGA ALÓL FELSZABADÍTOTT ÁLLAMOK NEM KAPITALISTA FEJLŐDÉSI ÚTJÁNAK PROBLÉMÁI. (A cikk első része a februári számban jelent meg.)

G. Friedrich: AZ EMBEREK IRÁNYÍTÁSA ÉS A SZERVEZÉS — A TUDOMÁNYOS VEZETÉS FONTOS ELEME. (Vitahozzászólás.)

A. Lemnitz: A GAZDASÁGI ÉS A POLITIKAI HATALOM AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUSBAN. (Vitahozzászólás.)

A MUNKÁSOSZTÁLY ÉS AZ AUTOMATIZÁLÁS ÉSZAKAMERIKÁBAN. (A Political Affairs és a The Marxist Quarterly 1964. augusztusi számai alapján.)

KOMMUNYISZT

1965. 2. szám.

A SZOVJET EMBER TÁRSADALMI KÖTELESSÉGE. (A szovjet ember kötelességei a termelésben, a kommunista életelvek elsajátításában, s hogyan kell ezek terjesztésében segíteniök a párt- és társadalmi szervezeteknek.)

V. Vasziljev: A SZOVJETEK — NÉPI HATALOM. (A helyi szovjetek szerepének növekedése.)

Digitized by Google

A. Berg—I. Novik: A MEGISMERÉS FEJLŐDÉSE ÉS A KIBERNETIKA. (Az ember és a „gondolkodó" gépek viszonya.)

A. Bacsurin: AZ ÁRAK A TERVGAZDASÁGBAN. (Az ipari termékek nagykereskedelmi árainak 1966. január 1-ével történő módosításával kapcsolatban a cikk az árképzés tökéletesítéséről ír. Az árak szerepéről a termékek minőségének javításában, a nyereséges termelésben stb.)

M. Rutkevics—L. Kogan: EGY MUNKÁSTELEP KULTÚRÁJA. (Az uráli egyetem szociológiai vizsgálatainak eredményei.)

K. Kantor: A FORMATERVEZŐ MŰVÉSZ AZ IPARBAN. (Az ipari formatervezés növekvő fontosságáról, gazdasági hatékonyságáról.)

A. Bogomolov, A. Iljin, A. Korsunov, R. Koszolapov, M. Lukin, V. Molodeov: A SZOVJET FILOZÓFUSOK FOLYÓIRATA. (A Voproszi Filoszofii tevékenységének értékelése, és a még feldolgozandó filozófiai problémák.)

A TŐKÉS ORSZÁGOK MUNKÁSOSZTÁLYA HARCÁNAK JELENKORI SZAKASZA. (Konzultációs cikk.)

B. Gorbacsev—A. Kalinyin: KUBA: A HARC ÉS A MUNKA ÉVEI. (Kuba politikai, gazdasági, kulturális stb. sikerei a forradalom győzelme óta.)

I. Maszlennyikov: AZ ORSZÁG ÉLETÉNEK SOKOLDALÚ MEGVILÁGÍTÁSA. (A Nová Mysl, a CsKP elméleti folyóirata januári számának ismertetése.)

B. Marianetti: AZ ARGENTIN HELYZET ÉS A KOMMUNISTÁK POLITIKÁJA.

J. Oljszevics: AZ ANARCHIA TERVEZESE. (Azokról a burzsoá elméletekről, amelyek szerint a kapitalizmusban össze lehet hangolni a termelés „szabadságát" és a gazdasági életbe való állami beavatkozást.)

M. Ovszjannyikov: A POLGÁRI ESZTÉTIKA ÉS A VALÓSÁG. (Az amszterdami V. nemzetközi esztétikai kongresszus ismertetése.)

JAVÍTSUK MEG A FŐISKOLÁKON A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK OKTATÁSÁT. (Professzorok, akadémikusok, előadók, szakemberek levelei a szerkesztőséghez.)

LUPTA DE CLASA

1965. 2. szám

Al. Pintea: A BERUHÁZÁSOK HATÉKONYSÁGÁNAK NÖVELÉSE FONTOS GAZDASÁGI FELADAT. (A vezércikk a tervezés színvonalának emelését, a termelőkapacitások időben való átadását, a szervezőmunka javítását sürgeti.)

B. Schiopu: AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK FEJLESZTÉSÉNEK IDŐSZERŰ PROBLÉMÁI. (Négy év eredményei; a feladatok: szakosítás, gazdaságosság, a termelés állandó ellenőrzése és a termés-eredmények növelése.)

P. Blajovici: ÉLÉNK, AZ ÉLETTEL EGYBEFONÓDÓ PÁRTOKTATÁST. (Bánát tartomány pártoktatásának eredményei.)

A. Strihan—I. Tobosaru: EGY IDŐSZERŰ ESZTÉTIKAI TANULMÁNY MARGÓJÁRA. (A szocialista esztétikai elvek fokozottabb érvényesítéséről az irodalomban és művészetben.)

I. Marculescu: AZ EGZISZTENCIALISTA FILOZÓFIA. (A létről és tudatról vallott burzsoá filozófiai nézetek bírálata.)

I. Fintinaru: A NATO VÁLSÁGA ÉS AZ EURÓPAI TÁRSADALOM ÉRDEKEI.

M. Popescu: A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSÉNEK DIALEKTIKÁJA. (A szocialista építés romániai arányairól és üteméről.)

Digitized by Google

MARXISM TODAY

1965. február.

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK. (Kinek a jövedelempolitikája; Automatizálás — milyen célból?; Alan Bush: Az elkötelezett zeneszerző; Marxista könyvek 1965-ben; Az amerikai munkásmozgalom története; Szimpózium a harmincas évekről.)

J. Dunman: SZÖVETKEZETEK, MONOPÓLIUMOK ÉS A SZOCIALISTA CÉL. (Az angol szövetkezeti mozgalom jellege, fejlődése és jelentősége.)

B. Niven: ÚJ KUTATÁSOK AZ OROSZ FESTÉSZETBEN. (Könyvismertetés.)

G. Gray: A KIBERNETIKA FILOZÓFIÁJA. (Könyvismertetés.)

L. Thomas: AZ INFLÁCIÓ PROBLÉMÁI. (Vitacikk.)

M. Faulkner: AZ EGÉSZ NÉP ÁLLAMA. (Vitacikk.)

J. Cohen: VÁLASZ. (M. Faulknernek.)

J. Drinkwater: A BOLDOGSÁG KERESÉSE. (Filozófiai vitacikk.)

NOWE DROGI

1965. 3. szám.

A LEMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK ÜDVÖZLŐ LEVELE GOMULKA ELVTÁRS 60. SZÜLETÉSNAPJÁRA.

WLADYSLAW GOMULKA BESZÉDEI. (Könyvismertetés.)

N. Kolomejchkyk: A NYUGATI ÉS ÉSZAKI VIDÉKEK A LENGYEL MUNKÁSPÁRT PROGRAMJÁBAN ÉS TEVÉKENYSÉGÉBEN. (Történelmi visszatekintés.)

J. Izydorczyk: A NYUGATI ÉS ÉSZAKI VIDÉKEK. (Áttekintés húszéves fejlődésükről.)

Z. Rybiczki: A NÉPI TANÁCSOK RENDSZERE TOVÁBBI FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE LENGYELORSZÁGBAN. (A népi tanácsok bővített hatáskörű tevékenysége 1961—1965-ben és további feladataik.)

J. Czapczynski—W. Mitrus: A TANÁCSBIZOTTSÁGOK MUNKÁJÁRÓL. (Adatok a tagok számáról. A bizottságok tevékenységének módszerei.)

K. Secomski: A TERVEZÉS TERÜLETÉN VÉGREHAJTOTT VÁLTOZTATÁSOK PROBLÉMÁIRÓL. (A tervezés egyenletessége és folyamatossága, a tartalékok rendszere, a decentralizáció és a központi koordináció fő elemei, az iparági egyesülések szerepének növelése.)

A. Dikij—B. Szymot: A KISIPAR SZEREPE ÉS FEJLŐDÉSÉNEK TÁVLATAI.

A DEMOKRATA PÁRT VIII. KONGRESSZUSA. (A tanácskozás rövid ismertetése.)

J. Kowalewski: BONN ÚJABB NEHÉZSÉGEK ELŐTT ÁLL. (A nyugatnémet politika a jelenlegi világhelyzetben.)

K. Grzybowski: RAYMOND ARON, EGY ANAKRONISZTIKUS LIBERÁLIS.

S. Szczepanski: A MEZŐGAZDASÁGI TERMÉNYFELVÁSÁRLÁS IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI. (A felvásárlási rendszer hibáiról.)

S. Rog: A TERMELÉSI MUTATÓSZÁMOK VITÁJÁNAK MARGÓJÁRA. (A nettó termelési mutatószámok elemzése.)

A KÖZOKTATÁS HÚSZ ÉVI FEJLŐDÉSE LENGYELORSZÁG NYUGATI ÉS ÉSZAKI TERÜLETEIN.

FŐISKOLÁK A NYUGATI ÉS ÉSZAKI TERÜLETEKEN. (Összefoglaló adatok.)

AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK HELYZETE A LEMP KB XII. PLÉNUMA UTÁN.

NOVO VREME

1965. február.

A HAZA TOVÁBBI FELEMELKEDÉSÉÉRT. (A tartalékok maximális kiaknázása a terv teljesítése és túlteljesítése érdekében.)

Digitized by Google

M. Minkov: A LAKOSSÁG ÉS A MUNKAERŐ NÖVEKEDÉSÉNEK EGYES KÉRDÉSEIRŐL. (Bővített újratermelés, népszaporodás, halálozási arányszám, belső vándorlás Bulgáriában.)

H. Krincsev: A MUNKAERŐ ÚJRATERMELÉSÉT SZOLGÁLÓ ESZKÖZÖK ELOSZTÁSÁNAK KÉRDÉSEI. (Árrendszer, árualap, adókedvezmény, minimális bér stb.)

M. Szemov: A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA KÉRDÉSEI. (A szociálpszichológia tárgya, az individuális és a tömeglélektan kérdései, a szociálpszichológia és az ideológia viszonya.)

B. Nonev: ASZEN ZLATAROV — A TUDÓS, A KÖZÉLETI EMBER, AZ ÍRÓ. (Születésének 80. évfordulójára.)

G. Bratoev: AZ ELEMI RÉSZECSKÉKRŐL SZÓLÓ TANÍTÁS ÉS EGYES FILOZÓFIAI PROBLÉMÁK.

L. Georgiev: AZ IMPERIALISTA MONOPÓLIUMOK SZÉTZÚZÁSÁNAK KÉRDÉSEI A „HARMADIK VILÁGBAN".

H. Peeres: HALASZTHATATLAN GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS PROBLÉMÁK. (Latin-Amerika gazdasági helyzete, a FAO adatai alapján.)

Sz. Angelov: HARC A BÉKÉÉRT ÉS A SZOCIALISTA FORRADALOMÉRT. (Konzultációs cikk.)

I. Dobreva—Sz. Cvetev: AZ ÁRUTERMELÉS ÉS AZ ÉRTÉKTÖRVÉNY HATÁSA A SZOCIALIZMUSBAN. (Konzultációs cikk.)

WEG UND ZIEL

1965. március.

BÉKE ÉS SZOLIDARITÁS. (A vietnami válságról.)

E. Rabofsky: A NÁCI BŰNCSELEKMÉNYEK ELÉVÜLÉSÉRŐL.

F. Kain: A MUNKAERŐVÁNDORLÁS. (Elemzés osztrák viszonylatban, adatokkal.)

F. Marek: AZ OSZTRÁK NEMZET A TUDOMÁNYOS MEGISMERÉSBEN. (Alfred Kahnnak, a Weg und Zielben 1937-ben megjelent cikkei alapján.)

K. Laub: EGY OSZTRÁK SIKER. (A kőolajipari munkások eredményes harca az államosítás ellen irányuló támadások kivédésére.)

W. Truger: AZ OSZTRÁK KÜLPOLITIKÁRÓL.

W. Hollitscher: A TUDOMÁNY A SZOCIALIZMUSBAN. (A fejlődés kérdése, a relativitás-elmélet, a kvantumelmélet, a kibernetika, az örökléstan, történelmi problémák, gazdasági kérdések.)

Aragon: AZ IRODALOMRÓL. (A moszkvai egyetemen elmondott beszédéből.)

AZ INDIAI KOMMUNISTA PÁRTON BELÜLI SZAKADÁSRÓL. (Válasz több olvasónak.)

FRANCIA „MUNKÁSPAPOK" LEVELE A ZSINATHOZ. (Dokumentum.)

E SZÁM SZERZŐI

GARAI GÁBOR, költő, KOMÓCSIN ZOLTÁN, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Népszabadság főszerkesztője, DOBI ISTVÁN, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke, PÁRDI IMRE, az MSZMP KB. Államgazdasági osztályának vezetője, dr. SZALAI BÉLA, külkereskedelmi miniszterhelyettes, dr. SZABADY EGON, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, ILLÉS LÁSZLÓ, irodalomtörténész

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN; HÁY LÁSZLÓ; KOMJÁT IRÉN; LAKOS SÁNDOR; MOLNÁR ERIK; NEMES DEZSŐ; MÉMETH KÁROLY; ÓVÁRI MIKLÓS; SIK ENDRE; SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ ВСРП (Директивы ЦК) — — — — — — — — — — — 1

ДОКЛАД ТОВАРИЩА ИШТВАНА СИРМАИ на пленуме ЦК 11-го марта О НЕКОТОРЫХ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ЗАДАЧАХ ВСРП 45

ГАБОР ГАРАИ: стихотворение — — — — — — — — — — 64

•

ВКЛАДКА С ХУДОЖЕСТВЕННЫМИ РЕПРОДУКЦИЯМИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

БЕНИ ФЕРЕНЦИ, ДЬУЛА ФЕЛЕДИ, ЕНЕ КЕРЕНИ, ЛАЕША СЕНТИВАНИ, ФЕРЕНЦА МЕДЬЕШИ, ЭНДРЕ ДОМАНОВСКИ, ИШТВАНА СЕНИ, ЯНОША СУРЧИКА, ЛЕНКЕ Р. КИША, КАРОЯ РАСЛЕРА.

•

ЗОЛТАН КОМОЧИН: Народные массы — главное действующее лицо двух десятилетий — — — — — — — — — — — 65

ИШТВАН ДОБИ: Венгерское крестьянство — на пути социализма — 78

ИМРЕ ПАРДИ: Развитие производственных сил за двадцать лет — 93

Д-р БЕЛА САЛАИ: О венгеро-советской экономической взаимосвязи 113

ГЕОРГЕ ГЕОРГИУ-ДЕЖ — — — — — — — — 123

ДВАДЦАТЬ ЛЕТ ТОМУ НАЗАД

ДОКУМЕНТЫ И ВОСПОМИНАНИЯ О РОЖДЕНИИ НОВОЙ ВЕНГРИИ — — — — — — — — — — — — — — 124

ОБЗОР

Данные об изменении социальной структуры венгерского общества (Д-р ЭГОН САБАДИ) — — — — — — — — — — 134

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

Реализм и живой литературный процесс (ЛАСЛО ИЛЛЕШ) — — — 145

Движение будничного героизма (И. Ф.) — — — — — — — — 150

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Digitized by Google

INHALT

EINIGE AKTUELLE IDEOLOGISCHE AUFGABEN DER UNGARISCHEN SOZIALISTISCHEN ARBEITERPARTEI (Richtlinien des Zentralkomitees) — — — — — — — — — — — — — 1

REFERAT DES GENOSSEN ISTVÁN SZIRMAI im Zentralkomitee am 11. März 1965, ÜBER EINIGE AKTUELLE IDEOLOGISCHE AUFGABEN — — — — — — — — — — — — — 45

•

GÁBOR GARAI: Mit Glauben und Zorn — — — — — — — 64

KUNSTBEILAGE

Werke von BÉNI FERENCZY, GYULA FELEDY, JENŐ KERÉNYI, LAJOS SZENTIVÁNYI, FERENC MEDGYESSY, ENDRE DOMANOVSZKY, ISTVÁN SZŐNYI, JÁNOS SZURCSIK, LENKE R. KISS, KÁROLY RASZLER

•

ZOLTÁN KOMÓCSIN: Die Massen — als Hauptperson im geschehen von zwei Jahrzehnten — — — — — — — — — — — — 65

ISTVÁN DOBI: Die ungarische Bauernschaft auf dem Wege des Sozialismus — — — — — — — — — — — — — — — 78

IMRE PÁRDI: Entwicklung der Produktionskrafte in zwei Jahrzehnten — — — — — — — — — — — — — — — — 93

DR. BÉLA SZALAI: Über ungarisch—sowjetische Wirtschaftsbeziehungen — — — — — — — — — — — — — — — 113

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ — — — — — — — — 123

VOR ZWANZIG JAHREN

Dokumente und Erinnerungen an die Geburt des neuen Ungarns — 124

RUNDSCHAU

Angaben über die gesellschaftliche Umschichtung in Ungarn (DR. EGON SZABADY) — — — — — — — — — — — — 134

MEINUNGSAUSTAUSCH

Realismus und der lebendige literarische Prozess (LÁSZLÓ ILLÉS) 145

•

Die Bewegung des Alltagsheroismus (J. F.) — — — — — — 150

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Digitized by Google

SOMMAIRE

TÂCHES IDÉOLOGIQUES ACTUELLES DU PARTI SOCIALISTE OUVRIER HONGROIS (Directives du Comité Central) — — — 1

RAPPORT DU CAMARADE ISTVÁN SZIRMAI au Comité Central le 11 mars 1965 SUR LES TACHES IDÉOLOGIQUES ACTUELLES DU P. S. OU. H. — — — — — — — — — — — — 45

*

GABOR GARAI: Avec foi et colère — — — — — — — — — 64

HORS-TEXTE

Oeuvres de BÉNI FERENCZY, GYULA FELEDY, JENŐ KERÉNYI, LAJOS SZENTIVÁNYI, FERENC MEDGYESSY, ENDRE DOMANOVSZKY, ISTVÁN SZŐNYI, JÁNOS SZURCSIK, LENKE R. KISS et KÁROLY RASZLER

*

ZOLTÁN KOMÓCSIN: Les masses — protagonistes de deux décennies — — — — — — — — — — — — — — — 65

ISTVÁN DOBI: La paysannerie hongroise sur la voie du socialisme 78

IMRE PÁRDI: 20 ans de développement des forces productrices — 93

DR. BÉLA SZALAI: Les relations économiques hungaro—soviétiques 113

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ — — — — — — — — 123

IL Y A 20 ANS...

DOCUMENTS ET SOUVENIRS CONCERNANTS LA NAISSANCE DE LA HONGRIE NOUVELLE — — — — — — — — 124

REVUE

Données sur la transformation structurale de notre société (DR. EGON SZABADY) — — — — — — — — — — — — — 134

ÉCHANGE DE VUES

Le réalisme et le mouvement vivant des lettres (LÁSZLÓ ILLÉS) — 145

*

Un mouvement d'héroisme de tous les jours (J. F.) — — — — — 150

LU DANS LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Digitized by Google

CONTENTS

SOME CURRENT IDEOLOGICAL TASKS OF THE HUNGARIAN SOCIALIST WORKERS PARTY (Guiding principles of the Central Committee) — — — — — — — — — — — — 1

THE REPORT MADE BY COMRADE ISTVÁN SZIRMAI on March 11, 1965, at the Central Committee meeting, ABOUT SOME CURRENT IDEOLOGICAL TASKS — — — — — — — — — 45

•

GÁBOR GARAI: With faith and anger — — — — — — — — 64

PLATES

Art reproductions of works by BÉNI FERENCZY, GYULA FELEDY, LAJOS SZENTIVÁNYI, FERENC MEDGYESSY, ENDRE DOMANOVSZKY, ISTVÁN SZÖNYI, JÁNOS SZURCSIK, LENKE R. KISS, KÁROLY RASZLER

•

ZOLTÁN KOMÓCSIN: The masses as protagonists of the last two decades — — — — — — — — — — — — — — — — 65

ISTVÁN DOBI: Hungarian peasantry on the road to socialism — 78

IMRE PÁRDI: Two decades in the development of productive forces 93

DR. BÉLA SZALAI: On economic relations between Hungary and the Soviet Union — — — — — — — — — — — — — 113

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ — — — — — — — — 123

EVENTS OF TWENTY YEARS AGO

DOCUMENTS AND RECOLLECTIONS ABOUT THE BIRTH OF NEW HUNGARY — — — — — — — — — — — — 124

SURVEY

Facts about the realignment of our society (DR. EGON SZABADY) — 134

EXCHANGE OF IDEAS

Realism and the living process of literature (LÁSZLÓ ILLÉS) — — 145

•

The movement of everyday heroism (J. F.) — — — — — — — 150

FROM BROTHER PARTIES' PERIODICALS

Digitized by Google

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Kossuth Könyvkiadó és a Művelődésügyi Minisztérium pályázatot hirdet olyan népszerű politikai gazdaságtan tankönyv megírására, amely a marxista műveltség és világnézet politikai gazdaságtani megalapozását szolgálja. A tankönyv széles olvasóközönség önképzésére szolgál, de egyes felsőoktatási intézmények hallgatói tankönyvként is használják.

A PÁLYÁZAT FELTÉTELEI.

— A tankönyv a politikai gazdaságtan egész területét ölelje fel: szerkezeti felépítését a pályázókra bízzuk.

— A pályamunkák legnagyobb terjedelme 20 ív (400 gépelt oldal) lehet.

— A pályázat jeligés és titkos.

— Már megjelent munkával nem lehet pályázni.

— A kéziratokat négy példányban kell benyújtani a Kiadói Főigazgatóság által előírt szabvány szerint a Kossuth Könyvkiadóhoz (Budapest, V. Steindl u. 6.)

— A pályaművek benyújtási határideje 1966. január 1

— A benyújtott pályamunkákat bíráló bizottság bírálja el és 1966. március 1-ig hirdeti ki az eredményt.

PÁLYÁZATI DÍJAK:

I. díj 8000 Ft
II. díj 6000 Ft
III. díj 4000 Ft

Ezenkívül még három pályamű részére adható jutalom, 2000—2000 forint összegben. A tankönyv kiadásának joga a Kossuth Könyvkiadóé. A kiadott műért a pályadíj, illetőleg a jutalom összegén kívül szerzői jogdíj is jár.

Kossuth Könyvkiadó és
a Művelődésügyi Minisztérium

Megjelent: 40 000 példányban
Utolsó kézirat a nyomdába érkezett: 1965. március 22.
Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.0987/2. — Zrínyi Nyomda, Budapest. Fv.: Bolgár I.

Digitized by Google

Ára: 3.— Ft

MARXISTA LENINISTA IRODALOM MAGYARORSZÁGON

1945

1965

KIÁLLÍTÁS

A NEMZETI MÚZEUMBAN
1965 ÁPRILIS 10-30-IG.

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
JUN 1 [illegible] 65
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
[illegible]BLEY

5

XX. ÉVFOLYAM 1965 MÁJUS

Digitized by Google

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszamlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Megjelent 37 000 példányban

Az utolsó kézirat 1965. április 26-án érkezett a nyomdába

Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.1400/ — Zrínyi Nyomda, Budapest. Fv.: Bolgár I.

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

XX. ÉVF. 5. SZ. BUDAPEST 1965 MÁJUS HÓ

A győzelem évfordulóján

Húsz esztendővel ezelőtt befejeződött Európában a történelem legvéresebb háborúja. Véget ért a vérző és meggyötört Európa népeire nehezedő fasiszta éjszaka és felragyogott a béke sugara. A hitleri Németország feltétel nélkül megadta magát. A világ ünnepelt, s a hősi halottakra gondolt: az orosz és ukrán föld, a kazah sztyeppék, a londoni bérkaszárnyák, az amerikai farmok, a jugoszláv és francia falvak fiaira, akik életüket áldozták a hitlerizmus legyőzéséért.

1945. május 9-e azonban többet jelentett, mint a hitleri fasiszta állam szétzúzását, az európai háború befejezését. Ez a nap egyben új korszak kezdete, történelmi sorsforduló is volt egy sor európai ország — köztük hazánk — népei számára. A fasiszta agresszorok felett aratott győzelem nyomán olyan európai országokban, amelyeket a szovjet hadsereg szabadított fel, a nép a maga kezébe vehette sorsát, s szétzúzta a hitleristákkal cimboráló földesurak és tőkések rendjét. Létrejöttek a népi demokráciák.

A győzelem napja egyben kiindulópontja és határköve annak az új korszaknak, amelyet a szocializmus, a demokrácia és a béke erőinek szüntelen növekedése jellemez. Ennek az új helyzetnek az a legfőbb sajátossága, hogy a szocializmus kilépett egy ország keretei közül és világrendszerré vált. A társadalmi rendszerek közötti erőviszonyok, különösen az utóbbi évtizedekben, határozottan a szocializmus javára változtak meg. A szocializmus, a demokrácia és a béke erői ma döntő befolyással vannak a nemzetközi helyzet alakulására.

Az elmúlt években a béke és a háború erőinek szakadatlan kemény küzdelme, e küzdelem egyes mozzanatai, a békés irányzat előretörésének és megerősödésének tényei azt bizonyítják, hogy a fasizmuson aratott győzelem állandó hatóereje korunknak. 1945. május 9. arra tanít, hogy az agresszorok kudarca elkerülhetetlen, s ez a történelmi tanulság ma időszerűbb, mint valaha. Akik napjainkban olyan meggondolatlanul nyúlnak az erőszak és agresszió eszközéhez, akik a hitleristák módszereit és gyakorlatát alkalmazzák Vietnamban, Kongóban és másutt, gondoljanak arra, hogy Hitlerék totális politikájának totális vereség lett a vége.

Digitized by Google

A győzelem évfordulóján az egyszerű emberek millióinak legendás tetteire emlékezünk. Nem feledjük el, hogy a zsarnok fegyverletételéig vivő út legnagyobb és legcsodálatosabb szakasza a volokalamszki országúttól a Reichstagig vezető út volt. Tudjuk, hogy a legtöbb győzelmi babér azt a népet illeti meg, amely a legtöbbet harcolt és a legtöbbet szenvedett. S ez az ország, a Szovjetunió, az elmúlt húsz esztendőben is hatalmas erőfeszítéseket tett azért, hogy a béke fennmaradjon. Ezért tekintenek rá világszerte reménységgel és bizalommal az egyszerű emberek.

FRANCIAORSZÁG

A hitlerizmus feletti győzelem 20. évfordulóján a franciák milliói természetszerűen a szovjet népre gondolnak, amelynek hősiessége és áldozatai döntő mértékben játszottak közre a fasizmus leverésében — mondotta Jacques Duclos, az FKP Politikai Bizottságának tagja, a május 9-i ünnep alkalmából a Társadalmi Szemlének adott nyilatkozatában.

Franciaország munkásosztálya és dolgozó lakosságának jelentős része már hosszú évtizedek óta a hála és a tisztelet érzéseit táplálja ama nagy ország iránt, ahol az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme megbosszulta a párizsi kommünárokat, akik 1871-ben — a világ történetében először — munkáskormányt alakították.

A második világháborúban már a francia nép széles tömegei követték bizakodással és csodálattal a szovjet nép emberfeletti erőfeszítését, amellyel szembeszállt a hitleri invázióval, hogy utána visszaverje a betolakodókat. A megszállás éjszakáján úgy éreztük, hogy a szovjet katonák minden egyes ütközete a mi ütközetünk, minden egyes győzelmük a mi győzelmünk.

Minden francia tudja, hogy a Szovjetunió aránytalanul nagyobb áldozatot hozott, mint a többi szövetséges, és senki sem kételkedik benne, hogy a Szovjetunió nélkül a mi országunk felszabadulása is csak jóval később következett volna be.

Mindez csak öregbítette a német militarizmus miatti közös aggodalomtól is táplált hagyományos orosz—francia barátságot, s megmagyarázza a francia és a szovjet népet összefűző kapcsolatok szilárdságát.

Ez a barátság Franciaország számára a béke és biztonság záloga. Ezért az a kiáltás: „Éljen a francia—szovjet barátság!" — valóban szíve mélyéből fakad a francia népnek, amely nem felejti a múltat, és a jövőbe tekint — hangoztatta befejezésül Duclos elvtárs.

Digitized by Google

EGYESÜLT ARAB KÖZTÁRSASÁG

— „Még azt is a szovjet munkásoktól tanultuk meg, hogyan viseljük el a hőséget." Nasszer elnöknek ez a mondása szállóige lett Núbiában — jegyezte meg Abdel Kamel, a fiatal arab mérnök, akivel Asszuánban, a núbiai sivatag szélén, ezer kilométerre Kairótól, a Kultúra Palotájának teraszán beszélgettünk.

Minden egyes nap a leckeórák egész sora számunkra — mondja. — Tanulunk a szovjet professzoroktól, mérnököktől, munkásoktól. Mint annyi más arab számára, nekem is Asszuán az igazi egyetemem. Itt, a világ egyik legnagyobb építkezésén, nemcsak a Nagy Gátat tornyozzuk az ég felé, nemcsak mesterséges tavat varázsolunk a sivatagba, nemcsak erőművet építünk a Níluson, hanem szinte szemünk előtt bontakozik ki egy új világváros is: Asszuán, amelyben a gát építői laknak.

Lakóházakon kívül szállodaépületek, posta- és távíróhivatalok, kórházak is épültek itt. Az arabok nemcsak munkahelyükön, hanem szabad idejükben, a Kultúra Palotájában is sokat érintkeznek szovjet emberekkel. Tapsolnak a szovjet művészegyüttesek műsorának. Az arab és a szovjet gyerekek együtt játszanak a ligetekben. Az orosz szó keveredik az arabbal.

Asszuán valamikor karavánutak csomópontján fekvő rabszolgakereskedő falu volt. A Nagy Gát építésének kezdetén még nehezen jutott el ide újság, rádió sem szólt itt. Ma Asszuán televíziós államása naponta hat órán át sugároz műsort. A városnak nagy kikötője és két repülőtere van. Asszuán és Kairó között Diesel-mozdonyos szerelvények bonyolítják le a vasúti forgalmat. Párhuzamos azzal a segítséggel, amelyet a Szovjetunió a Nagy Gát építéséhez nyújt, s ettől elszakíthatatlanul, az Arab Kelet egyik legmodernebb városa épül föl. Ezért nagyszerű jelképe Asszuán a szovjet—arab barátságnak.

Gombos László

OLASZORSZÁG

A római parlament. a Montecitorio folyosójának egyik szögletében állunk. Egyik legfiatalabb olasz törvényhozó, a 39 éves *Renato Sandri*, a külügyi bizottság tagja emlékezik:

— Tizenkilenc éves voltam akkor. Tüzet csak ritkán gyújthattunk. És ne vedd patetikus fráziznak, elvtárs, de hónapok óta már csak a hírek mellett melegedtünk. A kószán érkező hírek mellett, amelyek rendszertelenül érkeztek hozzánk, két rajtaütés között — a »nagy frontról«... A Vörös Hadsereg tavaszi offenzívájának híreire gondolok...

— Mit tudtam addig az oroszokról? Amit nagybátyám mesélt a húszas évek elejének gyári munkástanácsairól, amelyeket az első szovjetek példájára Gramsci alko-

Digitized by Google

tott meg. De ahogy titeket Horthy, úgy bennünket Mussolini antibolsevista propagandája mérgezett.

— Csak a háború rázott fel bennünket. Nem véletlen, hogy az első nagy és politikai sztrájkok Genovában, Milanóban, Torinóban 1943 tavaszán robbantak ki — egy hónappal a sztálingrádi győzelem után. Mert ez a csata adta a lökést, a bizodalmat abban, hogy mi is nyerhetünk a nácik ellen.

— A háború fordulatot idézett elő a közvéleményben. A szovjet nép, a hadsereg, a partizánok ellenállása oxigén volt számunkra. Az »agyaglábú szovjet kolosszus« fasiszta meséje milliók számára vált nevetség tárgyává. A Szovjetunió volt különben az első ország, amely elismerte az 1943-as fegyverszünetet követően a Badoglio-kormányt, s ezzel ugyanerre kényszeritette a nyugati szövetségeseket is.

— De nemcsak a diplomácia szovjet sztratégiája segített. Partizánosztagunkban mellettem harcolt két szovjet katona is. Koncentrációs táborból szöktek meg. Ma is csak ezt a két szót tudom oroszul: »Nado pobegyity!« (Győzni kell!)

— És győztünk. A Szovjetunió iránti rokonszenv és — hadd tegyem hozzá — csodálat olyan erős volt, hogy a győzelem után, április 25. után, politikai ellenfeleinket is respektusra késztette. Emlékszem, mi még odafenn, Északon, a hegyekben voltunk, de Rómába már bevonultak a szövetségesek, és nem mással, mint De Gasperivel, a kereszténydemokrata párt vezérével mondatta — akarva-akaratlan — a Szovjetunió népszerűsége ezeket a szavakat: »Amikor látom azokat az óriási erőfeszítéseket, amelyeket a Szovjetunió tesz, hogy kenyeret és kultúrát adjon az óriási ország népeinek — engedjétek meg, hogy azt mondjam: ez a kereszténység lényege«.

— Igaz, De Gasperi és elvbarátai hamar elfelejtették ezeket a szavakat. A hidegháború semmissé tette az antifasiszta harcban kialakult szövetségeket. Lényegében a fasizmus szovjetellenes jelszavai keltek újra életre, nem utolsó sorban XII. Pius »kiátkozó« stílusa nyomán. És az ötvenes évek elején ez meg is tudott zavarni bizonyos rétegeket. Igaz, a rágalom, a hazugság féktelen kampánya mellett hozzájárultak ehhez a személyi kultusz éveinek súlyos hibái, torzulásai is. Nem voltak könnyű évek. Ha úgy vesszük, »érzelmileg« talán a partizánharc periódusánál is nehezebbek voltak. Megtanultuk, hogy mitoszok nélkül lássuk a szocializmus óriási nehézségek közepette felépült első országát. Különösen pedig a XX. kongresszus után a maga valóságában, reálisan tanultuk meg erőfeszítéseit megbecsülni. — És Sandri hozzátette: — Nemcsak magunkról, kommunistákról beszélek.

A magam részéről pedig három év római tapasztalatai alapján tehetem hozzá: nemcsak Gagarin és Tyereskova, nemcsak az űrhajósok, nemcsak a szovjet tudomány nagy teljesítményei idézték elő azt, hogy az utolsó évek során az olasz közvéleményben is nagyot nőtt a Szovjetunió tekintélye. Nem utolsó sorban a szovjet külpolitikának is része van ebben. Mert a békés együttélést nemcsak az olasz kommunisták azonosítják a szovjet külpolitikával. Ez mindennél jobban lemérhető

Digitized by Google

volt a legutóbbi, tavaly őszi választási kampány során, amikor a szociáldemokratáktól a kereszténydemokratákon keresztül a fasisztákig az ellenfelek mind a szovjet párt- és államvezetésben bekövetkezett változásokat akarták kihasználni a kommunisták ellen. S az a párt, amely ezúttal is a legjobban erősödött, mely nyolcmillió szavazót számlált; a Szovjetunió következetes barátainak, a kommunistáknak a pártja volt.

Renato Sandrit és társait húsz évvel ezelőtt, odafenn a hegyekben, a Szovjetunió katonai győzelmei lelkesítették. Az elmúlt napokban pedig Agnelli, a Fiat Művek elnöke azt mondta a római televízióban: „Egyre inkább szükségét érezzük, hogy fokozzuk a Szovjetunióval, a szocialista országokkal folytatott kereskedelmünket."

Nem valószínű, hogy a szovjet társadalom iránti lelkesedés mondatta ezt Agnellival. Sokkal inkább az a felismerés, amelyet Olaszországban is így fogalmaznak meg: a Szovjetunió a békés együttélés, a béke nagyhatalma!

Róbert László

INDIA

Az egyszerű indiai utcai árus, amint meglátta a szovjet gyártmányú Kijev fényképezőgépemet, nem sokat kérdezősködött. Orosznak nézett. Arcán széles mosollyal kezet nyújtott és így köszöntött:

— Hindi—ruszi bháj—bháj! Az indiaiak és az oroszok testvérek!

Soha eszébe nem jutott volna, hogy kezet nyújtson egy angol, amerikai, vagy nyugateurópai „szahibnak". A szovjet ember — más. A szovjet ember testvér.

Már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után északra, Moszkvára vetette szemét minden haladó indiai hazafi, minden forradalmár. Az imperializmus ellen leghatározottabban küzdő szovjet nép iránt érzett rokonszenv nemcsak a kommunisták, hanem a polgári demokratikus forradalmárok soraiban is egyöntetű és osztatlan volt.

Amikor 1953 után az SZKP, a szovjet kormány kiküszöbölte az indiai szabadságmozgalom és Gandhi szerepének értékeléséből a személyi kultusz időszakában kialakult szektás jellegű tévedéseket, akkor elhárult az utolsó akadály a két ország baráti közeledésének útjából. Nehru külpolitikájának egyik érdeme volt, hogy kihasználta a szovjet—indiai barátságban rejlő nagy lehetőségeket és — az el nem kötelezettség politikájának feladása nélkül — a legszívélyesebb baráti együttműködést építette ki a Szovjetunióval. Nem engedett a jobboldali reakciós pártok, az imperializmus ügynökségei követeléseinek, sohasem foglalt állást a Szovjetunió ellen, még akkor sem, amikor — 1956-ra gondolok — a reakció követelte tőle, hogy kormánya is csatlakozzék a Washingtonból vezényelt szovjetellenes kórushoz.

Ami az arab népeknek az aszszuáni nagygát, az Indiának a bhilai vasmű. „A barátság acélját" már régóta csapolják Bhilaiban, s

Digitized by Google

minden indiai újságíró-kollégám tárgyilagosan elismerte, hogy a bhilai gyár nemcsak műszakilag tökéletesebb a nyugatnémet építésű rourkelai acélműnél vagy a durgapuri angol gyárnál, hanem — és elsősorban — a szovjet és az indiai mérnökök, munkások, technikusok közötti viszony melegsége, őszinte baráti jellege is példamutató.

Most, amikor a Szovjetunió felajánlotta, hogy a második nagy alkotás, a bokarói vasmű felépítéséhez is segítséget és hitelt nyújt, csak fokozódott India-szerte a szovjet nép iránti tisztelet és megbecsülés. E hatás alól a nyugati megfigyelők nem vonhatják ki magukat. Mint a Frankfurter Allgemeine Zeitung cikkírója megállapítja. „a szovjetek ezzel a döntéssel érthető módon nagy rokonszenvet vívtak ki maguknak Indiában, s ennek következtében az egész nyugati világ jelentékeny politikai propaganda-vereséget szenvedett." A vereség annál nagyobb, minthogy az amerikaiak — az Egyesült Államok szenátusában megnyilvánuló hűvös ellenkezés miatt — nem akarták finanszírozni a bokarói acélművet, s az indiai kormány, látva, hogy várható a visszautasítás, maga vonta vissza az amerikai hitelre vonatkozó kérését.

S végül ide kívánkozik még egy személyes élményem. Másfél évvel ezelőtt Taskentben, a virágzó Szovjet-Üzbegisztán fővárosában, indiai küldöttséggel találkoztam. Elmondták, hogy „Türkesztán", azaz a mai Szovjet-Középázsia, negyven évvel ezelőtt még az indiai mezőgazdasági vidékeknél is elmaradottabb és nyomorúságosabb volt. Ma pedig a világ egyik virágzó, boldog szöglete ez.

— Jól kinyitjuk a szemünket — mondotta a delegáció egyik tagja. — Amit itt látunk, az nekünk is szól. Erről a vidékről senki sem mondhatja, hogy a nyugati civilizáció tette gazdaggá. Ázsiai nép lakja, de egy *bőségben* élő ázsiai nép! S India népe tudja, hogy az ázsiai kontinens belsejében eddig csak a szocializmus teremtett jólétet és bőséget.

Sugár András

NAGY-BRITANNIA

— *A brit munkásosztálynak sohasem volt alkalma megismerni a teljes igazságot a szovjet társadalomról, de osztályösztöne eléggé erős volt ahhoz, hogy még a hidegháború legrosszabb éveiben se lehessen őt a Szovjetunió ellen fordítani* — hangoztatta nyilatkozatában *Frank Stanley*, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának elnöke. — *Az uralkodó osztályra annak idején a parancsoló körülmények kényszerítették rá a „természetellenes" szövetséget a Szovjetunióval, de a dolgozó emberek nagyon is természetesnek találták, hogy egy táborban harcolnak a Szovjetunióval a fasizmus ellen.*

— *Közvetlenül a háború után a közös harc emléke, a szovjet háborús erőfeszítések osztatlan csodálata volt a Szovjetunió iránti általános rokonszenv forrása. Churchill 1946-os fultoni beszédét — ezt a nyílt hidegháborús hadüzenetet — követően a világ egyik legtökélete-*

Digitized by Google

sebb propoganda gépezetének, a brit burzsoá sajtónak is több évi munkájába került, amíg ezt a rokonszenvet a „big business" számára elviselhető szintre tudta csökkenteni.

— Az ötvenes évek közepéig a szigetországban vajmi keveset hallottak vagy olvastak a szovjet ipari, technikai, tudományos sikerekről, nem is szólva a szovjet kulturális életről. Az a tény azonban, hogy 1955-ben Anthony Eden, konzervatív miniszterelnök már az első kelet—nyugati csúcstalálkozó ígéretével állt a választók elé, hivatalos beismerése volt annak, hogy az angol nép legmélyebb vágya a megbékélés és a barátság a szovjet néppel.

— Az első szputnyik szántotta a legmélyebb barázdát azon a szürke, monoton képen, amelyet a polgári sajtó próbált festeni a szovjet életről. Én a legnagyobb angol és az egyik legnagyobb nemzetközi eletronikus ipari mammutvállalatnál, az EMI-nél (Electric and Musical Industries Ltd.) dolgozom mint technikus, s a gyár szakszervezeti titkára vagyok. Nálunk a szakembereknek természetesen nem kellett külön megmagyarázni, milyen komplex vegyipari, fémkohászati, elektronikus ipari stb. teljesítmények együttes eredményeként jutottak fel a „szovjet csillagok" Föld körüli pályájukra. Hogy a szovjet komputerek bizonyára jobbak, mint amiket mi tudtunk gyártani, azt rakétakudarcaink után nehéz volt kétségbe vonni. Mindenesetre tény: az elektronikus iparban dolgozó technikai tudományos munkatársak tömegesen vetették rá magukat az orosz nyelv tanulására, hogy gyorsabban és eredetiben olvashassák a szovjet műszaki folyóiratokat.

— Mi, kommunisták, számítottunk rá, hogy a szovjet gazdasági, társadalmi rend megmutatja majd igazi erejét azon a területen is, ahol nálunk most új, s minden korábbinál mélyebb válság érlelődik a technikai-tudományos forradalom kibontakozásával, az automatizálás térhódításával kapcsolatban. Nem állíthatom, hogy a brit munkásosztály a maga egészében — minden ösztönös rokonszenvével együtt — ma már megértené a szovjet társadalom működésének belső rugóit és törvényszerűségeit. Tény azonban, hogy ma már senki sem hisz a „szovjet veszélyben" és közhelyszámba megy, ha a Szovjetunióból hazatérő politikusok vagy egyszerű turisták a szovjet közoktatás, a tudományos, művészeti és kulturális élet kimagasló sikereiről beszélnek. A televízió gyakran közvetít napi szenzációkat Moszkvából, s a milliók előtt felvillanó utca- és életképek többet mondanak el a szovjet életformáról, az emelkedő jólétről, mint a fanyalgó polgári sajtó kényszeredett álmélkodásai.

— Amikor Wilson miniszterelnök ismételten hangoztatja az angol—szovjet közeledés szükségességét és rendkívüli fontosságot tulajdonít annak, hogy a szovjet kormányfő elfogadja meghívását, akkor nemcsak azt a történelmi tényt ismeri el, hogy a Szovjetunió egyike a két szuperviláhatalomnak, hanem egyszersmind diplomáciai nyelvre is fordítja az angol nép egyre tudatosabb külpolitikai alapkövetelményét: »Éljünk barátságban a Szovjetunióval!« — fejezte be nyilatkozatát Stanley elvtárs.

Digitized by Google

ÉSZAK-AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK

Megkértem egyik ismerősömet, mondja el véleményét arról, hogyan változott a kép az Egyesült Államokban a Szovjetunióról? Nem akárki volt az interjú-alany: neves televíziós kommentátor, az egyik legnagyobb amerikai televíziós társaság vezető diplomáciai tudósítója. Beszélgetésünk után írásban kaptam meg tőle a választ, s ekkor fedeztem fel, menynyire tovább élnek ebben az emberben is a rosszindulatú előítéletek, mennyire hat még az évtizedek tudatosan torzító és félremagyarázó politikája. Ismerősöm válasza változást emlegetett ugyan, de „a sztálini idők terrorjától a nagyobb türelem, a liberalizmus felé" mutató jelekről beszélt, s elavult jelszavakat ismételgetett.

Hasonló választ kaptam, amikor ismert „szovjetológus" egyetemi tanárokat kérdeztem meg. Az Egyesült Államokban az elmúlt évtizedekben szinte gomba módra szaporodtak el a különböző szovjet vonatkozású kutatóintézetek (ha más nem, ez maga is utal a szemléletváltozásra), s ma már nem is számít jónevűnek az az egyetem, amelynek nincs ilyen intézete, vagy legalább egy-két szakértője. Ezeknek az intézeteknek a munkatársai általában képzett, értelmes emberek, de az a hivatásuk, hogy bebizonyítsák a szovjet rendszer, a szocializmus életképtelenségét vagy veszélyességét, hogy elmagyarázzák az amerikai átlagpolgárnak, miért nem szabad még csak gondolnia sem a szocializmusra, a Szovjetunióra.

Feladatuk nem könnyű, hiszen az évek nem múltak el nyomtalanul. Hogyan lehet a szakértő magyarázatával összeegyeztetni azt a tényt, hogy a Szovjetunió ma döntő világpolitikai tényező? Hogyan lehet megmagyarázni, hogy a világ legerősebb államának mondott Egyesült Államok egyetlen politikai, gazdasági, vagy katonai döntést sem hozhat anélkül, hogy előzetesen ne mérlegelné a Szovjetunió álláspontját? Hogyan lehetséges, hogy a gazdag és hatalmas Amerika az élet minden területén azt figyeli, hol áll a Szovjetunió? Miért kell az amerikai kozmikus programot a Szovjetunió programjához méretezni, miért kell a szenátusnak arról tanácskoznia, hogy növelje a kereskedelmet a Szovjetunióval?

Az a bizonyos átlag amerikai, „az utca embere", nehezen tudja összeegyeztetni a kétféle álláspontot, a kétféle helyzetet. Kétségtelen, hogy a világról alkotott képén ma már kitörölhetetlen nyomokat hagyott ez a kettősség, s kevésbé hisz a nyíltan uszító szovjetellenes propagandának. De a kép még ma is torzított, egyoldalú és igaztalan. Az átlag amerikai ma többet tud a Szovjetunióról, mint azelőtt, de napról napra azt hallja, hogy a szocializmus „összeegyeztethetetlen az egyéni szabadsággal". Lehetetlen lemérni ennek a propagandának a mennyiségét, de a hatását mindenütt látni.

— Ma Amerikában még gyenge az igazság hangja — mondta egy másik interjú-alanyom, a munkásmozgalom egyik öreg harcosa. — A vezető burzsoá politikusok ismerik az igazságot és számolnak is vele, mégis — furcsa módon — eltitkolják azt a milliók elől. De bizonyos lehet abban, hogy nem lehet nagyon sokáig ezzel a módszerrel élni. Az igazság utat tör

Digitized by Google

magának, s azokhoz is eljut, akik még nem hallottak róla.

Nem könnyű az igazság, a Szovjetunióról szóló igazság útja Amerikában. De a kép, ha lassan is, változik: ma már nem ezrek, hanem tíz- és százerek ismerik az igazságot, s egyre többet tudnak róla a milliók is.

Kiss Csaba

GHANA

„Hogyan vélekednek az egyszerű afrikaiak a Szovjetunióról, mi a világ első szocialista államának a jelentősége Afrika számára?" Erre a kérdésre *Henri Ofori,* a Ghana Reconstrucs című accrai lap főszerkesztője a következőket mondotta:

— A Szovjetunió és általában a szocialista országok léte a lehető legbiztosabb védelem a feltörekvő országok, különösen pedig az afrikai államok számára. A második világháborúban kivívott szovjet győzelem nemcsak a fasiszta fenevad megsemmisítését jelentette: ezzel a győzelemmel kezdődött meg az afrikai milliók vágyának valóra váltása. Az afrikai népek elhatározták, hogy lerázzák magukról a gyarmatosító imperializmus láncait. S ennek az elhatározásnak a megvalósításában hatékony segítséget nyújtott Afrikának a hatalmas Szovjetunió és a többi szocialista ország.

— Ránk, afrikaiakra lelkesítően hatottak a szocialista országokban végbement történelmi változások, az a mód, ahogyan ezeknek az országoknak a proletariátusa elsöpörte a régi reakciós és korrupt rendszereket. Olyan példa volt ez, amely gazdag tanulságot ad Afrika számára. Világossá vált előttünk, hogy a gyarmati rendszer egyáltalán nem megdönthetetlen.

— Mégjobban növelték önbizalmunkat a Szovjetuniónak a háborút követő időszakban kivívott gazdasági, műszaki, kulturális és tudományos sikerei. Ilyen sikereket csak valóban szabad, kemény munkához és fegyelemhez szokott társadalomban lehet elérni. S ha a nemzeti függetlenségért vívott küzdelemben jelentős volt számunkra a Szovjetunió léte — még nagyobb jelentőségű ez most, amikor minden erőnkkel arra törekszünk, hogy felszámoljuk a gyarmati múlt átkos maradványait. Ebben az új életért folyó gigászi küzdelemben minden valóban szabad afrikai ország ugyanarra a következtetésre jutott: Afrika népeinek jövőjét a szocialista társadalmi rend jelenti. Ez a legfőbb biztosítéka annak, hogy teljesen és véglegesen fel tudjuk számolni az imperializmus és a neokolonializmus még melevő erőit Afrikában — fejezte be nyilatkozatát Henri Ofori.

Digitized by Google

JAPÁN

Japánnal — bármilyen furcsán is hangzik — először a Szovjetunióban találkoztam. Pontosabban: Habarovszkban és Nahodkában, ebben a Vlagyivosztok közelében épült új tengeri kikötővárosban. Habarovszkban akkor — tavaly nyáron — éppen a Japán Szocialista Párt küldöttei ismerkedtek a szovjet—japán kereskedelmi és kulturális kapcsolatok fejlesztésének a lehetőségével. A nahodkai kikötő és a Yokohamába tartó Ordzsonikidze tengerjáró fedélzete is tele volt japánokkal, többségükben üzletemberekkel.

Egy japán üzletember ezt mondta nekem: „Egy hajónak két kikötőre van szüksége, ha közvetíteni akar a népek között." Ő gépekre, olajra, fára és textilre gondolt, s nem vitás, hogy ez az árucsere jelentős szolgálatot tesz a szovjet és a japán nép között évtizedeken keresztül magasra emelt válaszfalak ledöntéséért. Napjainkban már a japánok milliói helyeslik a szovjet—japán partközi kereskedelmet, „a két part kézfogását". Ma már egyszerűen lehetetlen a szovjetellenesség nyílt hangoztatása Japánban.

Mikojan tavaly nyári tokiói látogatása széles körű politikai párbeszédet indított el; ebben a japán társadalomnak szinte minden rétege részt vett. S bár az amerikaiak által is pénzelt propagandagépezet mindent elkövet, hogy befeketítse a Szovjetuniót, a japán újságok jelentős része ma már igyekszik kielégíteni a közvélemény fokozódó érdeklődését a szovjet élet iránt. A képes magazinok oldalain mind gyakoribb a szovjet városok, iparvidékek és üdülőhelyek bemutatása, s a szovjet dolgozóknak a tanuláshoz, pihenéshez való jogát ismertető beszámoló.

A Szovjetunió iránti érdeklődés növekedése mindenekelőtt a japán dolgozóknak az atomfegyverek eltiltásáért, a leszerelésért, a békés egymás mellett élésért és a társadalmi haladásért vívott küzdelméből fakad. Ez segíti elő leginkább a „két part kézfogását". Ezért tanulják Japánban egyre többen az orosz nyelvet, ezért vált eseménynyé Yokohamában a Nahodkából — egyelőre tavasztól őszig — rendszeresen érkező szovjet tengerjárók befutása és búcsúztatása, ezért gyakorol a japán közvélemény egyre nagyobb nyomást a kormányra a szovjet—japán kapcsolatok fejlesztése érdekében.

Sebes Tibor

Digitized by Google

Gondolatok két évtized magyar irodalmáról

Írta: TÓTH DEZSŐ

Húsz év magyar irodalmának eredményeit mérlegelve aligha ünneprontás, ha elsőként azt a nagyfokú ellentmondásosságot, bonyolultságot hangsúlyozzuk, amely fejlődésére jellemző volt — s tegyük hozzá — mai helyzetére is még mindig jellemző. Ez alatt a húsz esztendő alatt a magyar társadalom világméretű történelmi átalakulás részesévé és tényezőjévé vált, az elsők közt kezdte meg és viszi végbe az osztálytársadalom felszámolását. Ennek az újnak a *születése járt* a legáldozatosabb küzdelmekkel a Szovjetunióban. Mi már a Nagy Októberi Forradalom gyermekei vagyunk. A bennünket ért megrázkódtatások már hasonlíthatatlanul kedvezőbb körülmények közt mentek végbe. Erejük, hatásuk azonban nagy, egymásutánjuk gyors, minőségük sok vonatkozásban nemzetileg sajátos volt. A felszabadulás, a proletárdiktatúra gyors, vértelen, de forradalmi megteremtése, majd a világ egész munkásmozgalmára kiható XX. kongresszus, az ellenforradalom és annak leverése: — mindmegannyi, egyenként is történelmi értékű próbatételt jelentett. Hosszú idő múltán e forrulók minden bizonnyal a magyar történelem átváltásának egyetlen periódusává fognak összeolvadni. Csakhogy — és ez már az irodalmat közvetlenül érinti — mi, az élő nemzedékek mindezt átéltük, s tévedés lenne azt vélni, hogy a ma élő emberek tudatát csak a mai, mondjuk az 1965-ös, lét határozza meg. Felszabadulás óta megtett utunk élményei, érzelmi és gondolati tanulságai, tudatos és féltudatos reflexei mindannyiunkban ott élnek, de sokaknál 1918—19, még többeknél a Horthy-fasizmus és a második világháború emlékeivel egészülnek ki. S annak, aki ma, a birtokba vett atomenergia, a Föld nehézségi erejének legyőzése idején él, azzal is számolnia kell, hogy a technikai fejlődés egy új szintjének — új lehetőségekkel gazdag, új felelősséggel terhes — korát is élnie adatott.

Nos: irodalmunknak ez az osztálytársadalomból jött, de már a szocialista társadalom alapjait lerakó s érzelmeiben és gondolataiban ezt az összesűrűsödött történelmet hordozó mai ember a tárgya. Méltó ábrázolásának és kifejezésének nyilván óriási világnézeti és erkölcsi követelményeket s nagy felelősséget szabott a történelem. Az egyes ember megteheti, hogy e történelmi élmények hatását nem, vagy csak félig-meddig elemzi; hogy napi munkáját végezve, és sokszor annak érdekében, elfelejti vagy háttérbe

Digitized by Google

szorítja azokat az intenzív társadalmi-történelmi hatásokat, amelyek azzá formálták, ami, s megelégedhet önmagának, mint ezek „végeredményének" közvetlen érvényrejuttatásával. — De valójában mégsem teheti, — mégsem teszi meg: ezért vesz kézbe verset és regényt, jár színházba és tárlatra, hallgat zenét. Igényli önmaga társadalmi megismerésének azt a formáját, amelyet csak az irodalom és művészet adhat meg számára; keresi a személyes élet érzelmi-lelki tükrében társadalmi helyzetét, elvárja személyes, intim cselekedeteinek kollektív ítéletét, tagadását vagy megerősítését; mint egyes ember keresi a művészet révén történelmi helyét és feladatát.

Az irodalom azonban ahhoz, hogy ki tudja elégíteni ezt az igényt, hogy be tudja tölteni hivatását, az olvasónál többre is kötelezett. Nemcsak ismernie és átélnie kellett ezt a hallatlanul összetett történelmi „anyagot", de meg is kellett birkóznia vele, hogy fölébe kerekedjék és eligazodhassék benne; látnia és tudnia kellett azt a lényegest, amely vonzásába keríti, társadalommá és történelemmé rendezi a milliónyi egyesek külön életét.

A felszabadulás révén tehát új feladatokkal, fokozott világnézeti és közönségigénnyel került szembe irodalmunk. Hivatottá tették erre forradalmi és progresszív öröksége, a népért, a nemzetért mindig is érzett felelősségének történelmi hagyományai, s a két világháború közti eredményei is, ezen belül különösen szocialista tendenciái. De lehetetlen nem látni, hogy irodalmunk, miközben egy negyedszázadon keresztül az ellenforradalmi rendszer nyomásával szemben küzdött, deformálódott is, hogy közvetlen adottságai korlátozottak voltak, hogy pillanatnyi felkészültsége sok tekintetben elégtelennek is mutatkozott. Nacionalista és harmadikutas illúzióktól, romantikus népszemlélettől terhelve, vagy a l'art pour l'art védekező elefántcsonttornyába zárkózottan; megosztva a népi és urbánus ellentétektől; emigrációs és itthoni ágakra szakadt, hatásában korlátozott szocialista törekvésekkel a halott *József Attilának* csupán hagyatékával, megfosztva *Radnóti Miklóstól, Bálint Györgytől* —: történelmünk mizériájának és az akut vérveszteségnek eszmei művészi fogyatkozásaival jutott irodalmunk a felszabadulás küszöbére. Ha messzemenően számon tartjuk is a két világháború közti eredményeit s a továbbiak során bekövetkezett fejlődését, nem felejthetjük el, hogy *egészét tekintve* olyan irodalom találkozott a szocializmussal, dogmatizmussal, revizionizmussal, XX. kongresszussal és ellenforradalommal, amely erőviszonyainál, összetételénél, hagyományainál, ízlésénél és nemzetközi orientálódásánál fogva felettébb ellentmondásos volt.

Így azután a buktatók, a vargabetűk polarizálták az irodalmat: fennakasztották, konzerválták, visszatérítették a régihez, szövetségeket bontottak fel, új formákat adtak régi ellentéteknek, és

Digitized by Google

régi ellenfelek közt új szövetségeket formáltak. S bármennyire a szocialista fejlődéstől ihletett irodalom került is ki győztesen ebből a küzdelemből, irodalmunk mai helyzetében és mozgásában, ha gyökeresen átformálódva is, jelen van ez az ellentmondásos összetettség. Húsz év irodalmának eredményeit számbavéve nem feledkezhetünk meg a fejlődésnek erről a bonyolultságáról, amelynek megítélése is azért nehéz, mert a folyamat korántsem fejeződött még be.

Egy azonban bizonyos: a szocialista társadalom valósága, az építésben való részvétel egységesítette, megszilárdította és kibontakoztatta irodalmunk szocialista tendenciáit, felerősítette, s egy-egy mű vagy életpálya erejéig szocialistává is formálta progresszív törekvéseit. Az eltelt húsz esztendő megváltoztatta irodalmunk eszmei arculatát, s legjobb hagyományait kiteljesítő új, szocialista realista korszakát nyitotta meg.

*

A fejlődés legalapvetőbb kérdéseit illetően van, ami eligazítson — s ez irodalmunknak a szocializmust építő magyar társadalmi valósághoz való viszonya, és az a szerep, amelyet a szocialista és kapitalista világrendszer közt folyó ideológiai harcban betölt. Az irodalom, mint mindig, nemzet és emberiség előtt felelős, mégpedig azért, hogy a történelmi fejlődés jegyében, az adott lehetőségeket kiaknázva szolgálta-e sajátos eszközeivel egymástól elválaszthatatlan ügyüket. A magyar irodalomnak nem lehet más mércéje, mint a szocializmushoz való (természetesen esztétikailag értelmezett), viszonya, különösen attól a pillanattól kezdve, hogy a XX. század közepén az ország felszabadulását egy szocialista társadalom hadserege hozta meg. S áll ez a felszabadulást követő első esztendőkre is.

1945 és 1948 közt hazánkban — viszonylag békés eszközökkel, de tömegmegmozdulásokra építő, éles gazdasági, politikai harcban — a népi demokratikus forradalom első szakasza ment végbe, amely munkások és parasztok demokratikus diktatúráját — egyben a proletárdiktatúra feltételeit — küzdötte ki. Akkori irodalmunk reális megítélésének is feltétele, hogy szem előtt tartsuk: a felszabadulás egyszerre jelentette valaminek a végét s valami újnak a kezdetét. A régivel, a befejezettel szemben — ha világnézetileg szélesen árnyaltan is — irodalmunk nagyjából egységes volt, egységes lehetett. A polgári irodalom a humanista eszmények viszonylag progresszív őrzésével, a népi irodalom a maga paraszti demokratizmusával, antifeudalizmusával — fasizmus-ellenes, sőt különböző színezettel és érvénnyel Horthy-rezsim-ellenes volt. 1945 tavasza irodalmunk minden haladó, viszonylagosan ellenzéki ereje számára tehát elsősorban a szó szoros értelmében vett felszabadulást: a közvetett

Digitized by Google

és közvetlen cenzúra megszűntét jelentette. A magyar írók többsége számára meghozta a lehetőséget, hogy érvényesítse korábban is vallott álláspontját a múlttal, mindenekelőtt a fasizmussal szemben. Napvilágot láthattak a fasiszta megszállás ellen tiltakozó verses és prózai naplók; elítélően vallott a fasiszta barbárságról líra és novellisztika, s irodalmunk egészében előtérbe került a Horthy-rendszer kritikai ábrázolása. Igaz, ez az irodalom világnézetileg széles skálán mozgott. Az a líra pl., amely az antifasizmus mellett a szabadság derűjét, bizakodását, a velejáró felelősségérzést is megszólaltatta, amely hangot adott az újjáépítés humanista pátoszának *(Illyés Gyula, Fodor József* és mások lírája) — sokban különbözött attól, amely megállt a személyes érdekű önvizsgálatnál, vagy a fasizmus iszonyatával való találkozás emlékeiből reménytelenül vergődve kereste a kiutat *(Pilinszky János,* az *Új Hold* lírája). Mégis, a múlttal szemben irodalmunk érzelmi, indulati irányultsága nagyjából egységes volt.

Ha azonban irodalmunk helyzetét azzal a forradalmi jellegű átalakulással vetjük össze, amely ezekben az esztendőkben végbement, akkor világossá válik, hogy korántsem elegendő a múlthoz való viszonyítás. Irodalmunk egész ekkori arculata jelentős fejlődést mutat ugyan a felszabadulás előtti esztendőkhöz képest, csakhogy ebben a változásban nagyobb szerepe volt a régi uralkodó osztályok érdekeit szolgáló cenzúra megszűntének, mint az új lehetőségek és követelmények vállalt szolgálatának. Az első évekre éppúgy jellemző a viszonylagos progresszivitás felszabadulása, mint e progresszivitás viszonylagosságának terhes öröksége. Hiányzott a tevékeny antifasiszta ellenállásnak az a termékeny alapot adó nemzeti élménye, ami ott állt a lengyel, a jugoszláv, a csehszlovák irodalom mögött. S főként: — a földosztás konkrét, a demokrácia elvont helyeslésén túl — sem a polgári, sem a népi ideológia vonzásában élő alkotóknak nem volt határozott, aktív programja, amely szervesen kapcsolódhatott volna a népi demokráciáért folyó harcba. Ellenkezőleg: az alkotóerők egy hányadát a szocialista perspektívával szembeni aggodalmas előítélet bénította meg, más részét a kezdeti nehézségek (a belső reakció ereje, a nemzetközi helyzet élesedése) bizonytalanította el.

S ugyanaz, a történelmi fejlődés lényegét érintő szempont amely antifasizmusának, részleges demokratizmusának elismerése mellett beláttatja irodalmunk egészének történelmi készületlenségét, egyúttal figyelmeztet annak az erőnek minden eddiginél nyíltabb jelentkezésére, amely irodalmunk továbbfejlődésének már ekkor is záloga s részben ösztönzője volt: a marxista—leninista világnézeten alapuló irodalomra és irodalomszemléletre. Egyoldalúan a nyugati irodalom felé orientált olvasóközönségünk megismerkedhetett végre a szovjet irodalomnak az új valóságról tudó-

Digitized by Google

sító alkotásaival, az emigráns magyar írók korábbi műveivel; régebbi és újabb alkotásaikkal szabadon jelentkezhettek a két világháború közt a munkásmozgalomhoz közelkerült magyar írók és költők, s az író közvélemény széles rétegeivel végre eleven érintkezést találva felléphetett a marxista irodalomértelmezés. A művek nemcsak szocialista irodalmunk folytonosságát bizonyították, hanem azt is, hogy a magyar társadalom és történelem nagy igényű, széles, összefüggő ábrázolása mennyire elválaszthatatlan a társadalmi tudatosságtól, az osztályharc felismerésétől, a forradalmi mozgalmak és forradalmár egyéniségek marxista értelmezésétől (*Illés Béla:* Kárpáti rapszódia, *Déry Tibor:* Befejezetlen mondat stb.). — Az elmélet propagatív fellépte pedig eloszlatta vagy legalábbis oldotta a marxista irodalomszemlélettel szembeni értelmiségi előítéleteket, meggyökereztette alapigazságait a művészetek társadalmi szerepéről és felelősségéről, a realizmus irányába orientált és fiatal marxista kritikusgárdát nevelt.

Mindez azt jelentette, hogy a felszabadulás után irodalmunk történetében magasabb szinten, nagyobb hatékonysággal folytatódhatott marxizmusnak és irodalomnak az a megtermékenyítő találkozása, amelyet először 1918—19 hozott meg, s amelyet az ellenforradalmi korszak csak részben és átmenetileg függeszthetett fel.

*

Az átalakulás összes lényeges kérdései a fordulat éve táján és az 1949-et közvetlenül követő esztendőkben sűrűsödtek össze. A hatalom, a termelőeszközök a parasztsággal szövetséges munkásosztály kezébe kerültek, megkezdődött a szocializmus építése. A magyar társadalomban I. István kora óta nem ment végbe ilyen mélyreható, strukturális, minőségi változás. A magyar ideológiai élet és ezen belül az irodalom, nem került még ilyen próbatétel elé, de nem is nyílt még számára nemzet és emberiség előtt ily nagy lehetőség.

Az útváltás azonban bonyolult történelmi körülmények között, ellentmondásosan ment végbe. S itt el kell hárítanunk egy gyakori tévedést. Ahogyan nem lehet a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételét, a proletárdiktatúra kivívását a szocializmus felépítésének folyamatával azonosítani —, ugyanúgy, vagy méginkább téves lenne az irodalomban végbement mélyreható átalakulást valamely elvontan felfogott szocialista realizmus megvalósulásának értelmezni. Valójában hosszan — s ma is tartó — folyamatról van szó. De ha ezt figyelembe vesszük is, nyilvánvaló, hogy az átalakulással járó új lehetőségek csak részben váltak valósággá. A szocialista realista kibontakozás során irodalmunknak már kezdetben is egy hallatlanul összetett, eszmei és ízlésbeli szövevényen kellett keresztültörnie magát. Felkészületlensége, a pol-

Digitized by Google

gári, kispolgári szemlélet ellenállása, a viszonylag gyors és hirtelen fordulat előnyei és hátrányai, a szocializmus gyakorlatának és ideológiájának dogmatikus korlátai, — elkerülhetetlen történelmi okok és nem szükségszerű, de gyakorlatilag hatásos szubjektív tényezők látható és lappangó, kiegyensúlyozatlan egymásrahatása, feloldatlan feszültsége jellemezte irodalmunk új korszakának születését.

Nincs alkalom itt részletezni: a szocializmussal szemben ellenséges, a nyilvánosságból kiszorult polgári-kispolgári szkepszis hogyan kereshette a maga mentségét a dogmatizmus hibáiban. Tanulmány feladata lenne annak vizsgálata: klasszikusainkat a tömegekkel megismertető kulturális forradalom helyes szempontjai hogyan keveredtek össze egy dogmatikus esztétikai koncepció konzervativizmusával, amely az élő művészet esztétikai ideáljaként *József Attila* helyett *Petőfit,* Derkovits helyett Munkácsyt propagálta, s amely nem vett tudomást a szocialista realizmusnak arról az ágáról, amelyet *Brecht* vagy *Aragon* műve fémjelzett. Hasonlóképpen elemzésre szorul az is, mekkora része volt a polgári dekadencia elleni szükséges harcnak, a forradalmi átmenet konkrét ideológiai követelményeinek s a dogmatikus politika bizalmatlanságának abban, hogy közönségünk és irodalmunk szinte teljesen elszigetelődött a XX. századi polgári irodalomnak nemcsak viszonylagos, de kritikai realista értékeitől is. S ma is inkább sejtelmünk, mintsem pontos képünk van arról, hogy a szovjet irodalom minden alkotásának kritikátlan fogadtatása mit vont le tényleges értékeinek nélkülözhetetlen hatásából.

A felelősség — sokban, legtöbbször túlnyomórészt — a dogmatizmust terheli. De a sematizmus kapcsán jól éreztethető, hogy mindezt nem lehet pusztán erre az egy tényezőre visszavezetni.

Mindenekelőtt: irodalmunk új helyzetének kialakítása, új lehetőségeinek valóra váltása a marxista—leninista világnézet elsajátításának függvénye volt. Nem akármilyen, hanem megkülönböztetett történelmi követelmény volt ez. A polgári forradalmak a már kialakult tőkés gazdasághoz általában „utólag" igazították a társadalmi viszonyokat, a munkásosztály viszont a hatalom megragadásával csupán elkezdi a szocialista gazdaság s ennek alapján az új társadalom szervezését. A spontán és utólagos társadalmi tudatot a szocialista forradalom esetében tudatos és előzetes társadalomszemlélet váltja fel, ami egyben az új viszonyokban való aktív eligazodásnak is feltétele. Ez a döntő világnézeti követelmény nálunk egy történelmi okokból viszonylagosan is felkészületlen irodalmi tudattal találkozott 1949-ben. S a distanciát az is növelte, hogy a forradalmi átalakulás kedvező körülmények közt, viszonylag kis megrázkódtatással ment végbe. A lelkesítő, gyors siker segítette az irodalom szocialista bázisának növekedését, de

Digitized by Google

azzal is együttjárt, hogy a szocializmussal való azonosulás sokaknál intenzív élmények híján, inkább csak a dialektikus és történelmi materializmus felszínes megértését és elfogadását jelentette. Ha ezt az első években a párt sikeres politikájának őszinte és lelkes helyeslése kísérte is — igazi, mély, valóban elsajátított meggyőződéssé még nem érlelődhetett. Néhány esztendő vagy éppen hónap alatt nem válhatott az alkotói személyiség olyan tulajdonává, amely biztosította volna önkifejezésnek és ábrázolásnak, eszmének és valóságnak, szándéknak és eredménynek — az esztétikai harmóniához pedig elengedhetetlen — egységét. A személyi kultusz és dogmatizmus szubjektív hibái ezt az eleve adott történelmi ellentmondást tartósították és elmélyítették. A voluntarista módon értelmezett új ábrázolásának, a napi politika közvetlen és általános szolgálatának igénye, a türelmetlen és művészetellenes témakultusz hovatovább a gazdasági-politikai vezetés hibáinak leplezését és illúziós helyesbítését várta el az irodalomtól. Mindez a világnézeti kiforratlansággal együtt, egyirányba és közös okként hatott. A két ok egymást támogatva hozta létre egyfelől az elméleti látás, az előrefogalmazott igény — másfelől a valóság, az élmény harmóniájának azt a megbomlását, a deduktív szemléletnek azt a művészi uralmát, amely az ötvenes évek első felének sematizmusát jellemezte.

E korszak tanulságai arra az igazságra is figyelmeztetnek, hogy irodalmunknak a szubjektív erőfeszítések mellett időre is szüksége volt ahhoz, hogy világnézetileg és valóságismeret dolgában otthonossá váljék a szocializmus világában. A felszabadulás, majd a proletárdiktatúra megteremtése után alig tíz esztendőn belül azonban, de a világ egész munkásmozgalmára kiható, történelmi érdekű változással, a személyi kultusz nyűgeiből való kibontakozás feladatával kellett ismét megküzdenie. E változás olyan állapotban találta irodalmunkat, amikor mind a felszabadulással, mind a szocialista átalakulással együttjárt ellentmondások nagyrészt feloldatlanul, emésztetlenül, visszaszorítottan terhelték egészében fejlődő szervezetét. A szocializmussal szembeni helyenkénti írói szkepszis, tartózkodás, egyes esetekben ellenségesség, amely 1948-ban még nyíltan és nyomatékkal jelentkezett, s amelyet a dogmatikus irodalompolitika csak adminisztratíve nyilváníthatott semmisnek, mert elvi vitában nem semmisítette meg — ugyanúgy benyújtotta ekkor a maga számláját, mint a szocializmushoz való viszony világnézeti megalapozatlansága. A személyes sérelmek ellenzéki indulatában pedig a dogmatikus türelmetlenség is visszaütött.

A szektás, dogmatikus hibákkal következetesen leszámolni nem képes pártvezetés és a revizionista árulás egymást kölcsönösen erősítő, egészségtelen politikai erőterében az irodalom

Digitized by Google

egyensúlya felbillent. Deklarált egysége felbomlott, párthoz hű erői mindinkább elszigetelődtek. A hibák feltárása nyomán érthető megrendülés sokakban kispolgári kétségbeeséssé torzult; világnézeti meggyőződés, politikai felelősség híján sokakban a személyi kultusz a párttal és szocializmussal, a szocialista realizmus a sematizmussal azonosult. Az „igazat írni" elve a hibák, a bajok egyoldalú feltárásának programjává lett. Kialakult eszmeiség és élmény korábbival ellenkező előjelű diszharmóniája, a tényekre való hagyatkozás az általánosítás, az írói állásfoglalás igénye nélkül. Jelentkezett az „ellensematizmus": prózánkat, főleg riportban, szociográfiában a „tényirodalom", a „jelzőirodalom" távlattalan naturalizmusa terhelte, a költészetben a csalódás, a pesszimizmus, a kétségbeesés uralkodott el. Az őszinteség és élmény mint a művészi hitel legfőbb kritériumai jelentek meg. Mind az írói egyéniség, mind az irodalom nemzeti jellegének hangoztatása elszakadt a tartalom kérdéseitől. Az osztálytartalmakat háttérbe szorító, sokszor nacionalista jellegű hagyományrevízió mindinkább kiegészült a szovjet irodalom eredményeinek sommás lebecsülésével és a nyugati formalista dekadens irányzatok felmagasztalásával. A cikkek, viták, kritikák, vallomások világa egyre jobban elszakadt az irodalmi folyamattól, és jelentőségében, mennyiségében abnormisan megnőtt, polgári-kispolgári, revizionista tartalmakkal telítődött. A dogmatikus elmélet, kritika és irodalompolitika bírálata a szocialista realizmus alapelveinek revíziójává, a pártirányítás jogosultságának kétségbevonásává torzult, majd mind nyíltabb politikai revizionizmussá vált. Egyesek szubjektív jóhiszeműsége ellenére végül is sokak írói felelősségének eljátszásához, az ellenforradalom ideológiai és szervezeti támogatásához vezetett.

•

Húsz esztendő irodalomtörténetének számolnia kell tehát a szocializmus-ellenes, a polgári-kispolgári, a dogmatikus és revizionista eszmeiségű, a sematikus, a naturalista, s ezen felül az egyszerűen szürke, jelentéktelen termés korántsem elhanyagolható mennyiségével. Ezeknek az eszmei-esztétikai terheknek dogmatikus vagy revizionista értelmezése azonban jellegzetes tévedéshez is vezet, mégpedig irodalmunk egyik vagy másik periódusának ilyen vagy olyan előjelű tagadásához, az irodalmi folytonosság — ezen belül a szocialista realizmus folytonosságának — kétségbevonásához. Ez végül is azt az ellenséges nézetet támogatja, amely szerint irodalmunk a felszabadulással, még inkább a fordulat évétől évtizedes hullámvölgybe került, s abból csak 1957 után kezdett kilábalni.

Digitized by Google

Az igazság ezzel szemben az, hogy a súlyos tehertételek ellenére, azokkal egyetemben, irodalmunk a történelmi fejlődés magasabb szintjére lépett, s a maradandó alkotások emelkedő vonulatával szervesen kapcsolja össze múltjával jelenét. A fordulat évétől a marxista—leninista világnézettől áthatott, értékes, maradandó művek olyan sora született, amely vitathatatlanná teszi az irodalmi folyamatban végbement változás minőségi jellegét. A korszak legjobb alkotásai bizonyítják, hogy az új történelmi helyzetben a magyar irodalom elsősorban a szocialista hagyományokat folytatta, a szocialista realizmus nemzetközi áramához kapcsolódott, és egységének mértékét már ekkor teljes joggal a szocialista realizmus igénye, gyakorlatának vállalása szabta meg. Irodalmunk azóta messze tovább jutott — de az akkor választott utat járja ma is. Története mindig számon fogja tartani az új esztétikum feltörését bizonyító műveket.

A megvalósult proletárdiktatúra kilátót jelentett és rendező elvet adott 1848 és 1919, valamint a Horthy-korszak magyar társadalmának művészi felméréséhez s a dolgozó osztályok életének, harcainak és hőseinek megformálásához. A leginkább nemzeti érvényű vállalkozásokat nem véletlenül a munkásmozgalommal azonosuló, vagy hozzá közelálló írói szemlélet hozta létre (*Illés Béla:* Honfoglalás, *Déry Tibor:* Felelet, *Sándor Kálmán:* A harag napja) de *Illyés Gyula* számára is az új eszmei-történelmi pozíció tette lehetővé, hogy máig is legjobb drámáiban a társadalmi és nemzeti szabadság egységéről valljon (Ozorai példa, Fáklyaláng). *Veres Péter* gazdag tapasztalati anyagát ez a korszak emelte a regény és elbeszélés esztétikai rendjébe, s lett *Szabó Pállal* együtt a felszabadult, új paraszti élet első történelmi perceinek is megörökítője. (Három nemzedék, Próbatétel, Pályamunkások — Isten malmai, Új föld.) A polgári, radikális vagy plebejus írói indulatot is a munkásosztály történelmi szerepének felismerése mélyítette el, s tette társadalomkritikáját határozottabbá, történelemszemléletét népközellé. (*Rideg Sándor:* Tűzpróba, Sámson, *Kolozsvári Grandpierre Emil:* Csillagszemű stb.) A lírában *Illyés* ekkor írta meg a felszabadulás igazi versét (A Statisztika-kertben). A kiküzdött világnézet sablonoktól óvakodó hitele ekkor emelte magasra a korábbi kételyektől megszabadult *Benjámin László* költészetét, s klasszikus hagyományaink népből jött nagy tehetségű folytatóit és újraalkotóit (*Simon István, Juhász Ferenc, Nagy László*) ez a kor indította útnak.

S irodalmunk további, 1953—56 közti alakulását vizsgálva is éppen a folytonosság szempontjából kell hangsúlyoznunk, hogy a művek, alkotások világa figyelemre méltó eszmei-művészi fejlődésen is keresztülment és sokkal kisebb mértékben szenvedett a

Digitized by Google

revizionizmustól, mint egyes írók közvetlen irodalom-közéleti és publicisztikai tevékenysége.

A hibák feltárását nem csupán írói revizionizmus, de a sematizmus okainak tudatos felismerése, írói önvizsgálat is követte. A „közelebb a valósághoz" jelszava nemcsak naturalizmust eredményezett, de a hétköznapok világában jótékonyan fel is frissítette az irodalmat. Az élmény, az őszinteség, az írói egyéniség szerepének hangoztatása nemcsak szubjektivizmushoz vezetett, de a dogmatizmus szürkítő tendenciáját is korrigálta — erősen oldódott a sematizmus görcse. Költészetünk gazdagodott is, bővült a lírai hang, hitelesebben szólalt meg a szerelem, a barátság, az öregség szava, újra elfoglalta ihlető szerepét a táj és természet. Prózában, drámában csökkent a múlt és jelen ábrázolása közti, eddig jellemző színvonalkülönbség. A társadalmi kérdés-feltevések elvesztették politikai ünnepélyességüket; a színtér, a hősök, a konfliktusok hétköznapibbá — látszólag szürkébbé — de sokban reálisabbá is váltak.

Irodalmunk a szocialista átalakulás kérdéseit a mindennapi magatartás, az erkölcs, az életforma, az ízlés oldaláról kezdte megközelíteni (*Déry Tibor:* Simon Menyhért születése, *Veres Péter:* Rossz asszony). Tematikusan új életterületek nyertek irodalmi ábrázolást. A felszabadulás mindeddig falusi színtere a fővárosba tevődött at, s részben a munkásmozgalom, főként az értelmiségnek a fasizmushoz, a felszabaduláshoz való viszonya került az írói érdeklődés középpontjába (*Karinthy Ferenc:* Budapesti tavasz, *Mesterházi Lajos:* Tanúság, *Thury Zsuzsa:* Virradat előtt stb.). Az új magyar drámák mennyisége ugrásszerűen megnőtt; a magántulajdonosi és kollektív paraszti szemlélet konfliktusát a szocialista humanizmus egyetemes igényei felől, újszerűen közelítette meg a műfaj (*Sarkadi Imre:* Szeptember). A dráma kilépve elmaradottságából, közvetlenül szólt bele társadalmi fejlődésünk kérdéseibe: a riporttal párhuzamosan a „fehér foltok" megdöbbentő felderítésével (*Karinthy:* Ezer év) éppúgy, mint a prózában is otthonossá vált szatíra eszközeivel (*Urbán Ernő:* Uborkafa, *Déry Tibor:* Talpsimogató — ill. *Veres Péter:* Almáskert). Jogaiba lépett az eddig ifjúsági irodalomba szorult történelmi regény, s a történelmi dráma — ha áttételesen s ha vitathatóan is — de aktuális társadalmi kérdéseket érintett (*Németh László:* Galilei, *Illyés Gyula:* Dózsa). S ebben az időben szólalt meg nem egy, főképp az irodalompolitika hibájából hallgató író (*Németh László, Tamási Áron, Jankovich Ferenc*). Erre az időre esett egy valójában 1957 után kibontakozó, de friss látásával már ekkor feltűnést keltett új prózaíró nemzedék fellépte is (*Csurka István, Galgóczy Erzsébet, Kamondy Tóth László, Sánta Ferenc, Szabó István*).

*

Digitized by Google

Ha irodalmunk 1957 után elért eredményeit, mai helyzetét vesszük szemügyre, kétségtelen a fejlődés sokoldalúsága és nagyarányúsága. Sokaknál éppen ez vezet ahhoz, hogy irodalmunk 1949 és 1956 közti szakaszát amolyan elhanyagolható közjátéknak, s az 1957 utáni kibontakozást a felszabadulást követő első esztendők közvetlen folytatásának tekintik. A szubjektíve sokszor jóhiszemű, a fiatalok nagyobb írói-közéleti illetékességét hangsúlyozó nemzedéki szemlélet épp ezen a ponton kerül a jobboldali nézetekkel közös nevezőre. A tévedés a felvázoltak alapján is nyilvánvaló: irodalmunk mai, valóban igen kedvező helyzete az előzmények eredményei nélkül elképzelhetetlen, és semmiképpen sem vezethető vissza kizárólag a tévedések árán szerzett tapasztalatokra. Az is bizonyos, hogy a gazdagodás feltűnő, s korántsem magyarázható egyszerűen az idő múlásával. Ennek legfőbb és végső magyarázata a XX. kongresszus ideológiai, politikai irányvonalának történelmi kibontakozásában, nálunk is következetes megvalósításában rejlik. Ennek a politikának meggyőző ereje teremtett kedvező lehetőségeket arra, hogy irodalmunk szocialista bázisát idősebbek és fiatalok erősítsék, hogy kisugárzó-vonzó erejét növeljék. Ez szigetelte el kezdetben az irodalom antimarxista, revizionista csoportosulásait, majd késztette önvizsgálatra s szólaltatta meg a büntetésből vagy önszántukból hallgatókat. Ez tette lehetővé, hogy irodalmunk ma ideológiailag a legszélesebben árnyalt, ugyanakkor a legerősebb szocialista bázissal bír, s teremtette meg a vitában való egység révén az eszmei egység legkedvezőbb feltételeit.

Mindez természetesen korántsem jelent valami „beérkezettséget". Irodalmunkban jelen van és hat még az imperialista társadalom ideológiai viszonyaira jellemző történelmi távlattalanság, céltalanság érzés, szorongástudat — a polgári dekadencia. Ha lappangva is, tovább élnek még a két világháború közt kialakult harmadikutas, utópista kispolgári nézetek, s az újabb keletű revizionizmus eszméi is éppúgy hatóerők, mint a dogmatikus szemlélet maradványai. Igen ritka azonban az, hogy ezek a tényezők a maguk „tiszta", „eredeti" mivoltában jelentkeznek irodalmunkban: általában egymással kölcsönhatásban, egymást feltételezve és áthatva erősödnek fel, s termelődnek részben újra a szocialista építés és mozgalom hazai vagy nemzetközi nehézségeinek idején. Sajátos ideológiai ötvözetben — amelyben nemegyszer helyes részmozzanatok is akadnak — sugallnak egészükben hamis, ellenséges válaszokat, egyes művekben az erkölcs és a hatalom általánosító szembehelyezéséhez vezetnek és ideológiai keretet adnak az illúzióvesztésnek, táplálják a „jobboldali" színezetű kritikai egyoldalúságot éppúgy, mint a mellékutakra tévedt „baloldali" elégedetlenség anarchikus indulatait.

Digitized by Google

Mindezek a problémák azonban egy egészséges folyamat keretén belül jelentkeznek, s nem változtatnak azon a tényen, hogy irodalmunk egésze a felszabadulás óta sohasem állt olyan közel élethez és közönséghez, mint napjainkban.

Az utóbbi években lényegesen megváltozott irodalmunk nemzetközi tájékozódása. A XX. kongresszus irányelveinek megvalósítása a szocialista táboron belül az irodalmi problémák szinkronizálódásához, a szocialista realizmus elméletének és művészi gyakorlatának fokozódó nemzetközi kölcsönhatásához vezetett. A szovjet irodalom példájából irodalmunk eddig is sokat tanult, de jelenségei, folyamatai, illetve egyes művei iránt soha nem nyilatkozott meg olyan érdeklődés, közönségvisszhang és művészi rezonálás mint napjainkban (*Solohov:* Emberi sors, *Szolzsenyicin:* Iván Gyenyiszovics egy napja c. regénye; a szovjet új hullám, *Jevtusenko, Voznyeszenszkij, Vinokurov* lírája, a fiatal prózaírók művei stb.).

Irodalmi életünk részét képezik a polgári kritikai-realista, vagy harmadikutas, egzisztencialista alkotások is. Az ezekben rejlő dekadens sugallatok, az elvont humanizmus, az el nem kötelezettség eszméje rendszerint a hazai nehézségek nyomán jelentkező elbizonytalanodással összefonódva hatottak és hatnak. A bennük rejlő kritikai és humanista motívumok azonban megbecsült értékek. Megismerésük oldotta azt az elszigeteltséget, amely a polgári ideológiával és művészettel való érdemleges, érvelő harcot is akadályozta. A békés egymás mellett élés művészi közlekedést is lehetővé tevő jelentősége épp abban van, hogy szocialista-realista irodalmunk társadalmi szerepe — egyben felelőssége — teljesebbé lett. Csak így válhatott evidenssé az, hogy a szocialista-realista irodalom részeként irodalmunk egyben a világméretekben folyó ideológiai harcnak is közvetlen részese, s a polgári művészet korlátozott vagy dekadens szemléletével szemben életünket ábrázolva az értelmesnek és alakíthatónak tudott emberi fejlődésért általában is küzd.

Emellett olyan stílusgazdagodás is bekövetkezett, amely a hagyományokhoz, ezen belül a szocialista irodalom múltjához fűződő kapcsolat megváltozásával, a polgári irodalom reálisabb szemléletével s irodalmunk színképének szélességével egyaránt összefügg. *József Attila* csak most s éppen azáltal lett igazán példakép, hogy kora legalapvetőbb, szubjektíve teljesen átélt ellentmondásait a marxista világnézet alapján volt képes művészileg összefogni és végső soron feloldani. Ez a csak 1957 után kimondott felismerés már magában rejtette a szocialista realizmus stílust asszimiláló-szintetizáló erejének közvetett elismerését; összefüggött *Brecht, Aragon, Eluard* stílustörekvéseinek népszerűsödésével.

Digitized by Google

Továbbá kiegészült a XX. századi polgári irodalom egyes ábrázolási eszközeinek felhasználásával, s összefonódottt azoknak a hazai stílushagyományoknak hatásával, amelyek szélesebb, elfogulatlanabb jelentkezését végső soron az eszmei egység kedvezőbb feltételei tették lehetővé. Stílusban, művészi megközelítésben irodalmunk sokszínűbb, gazdagabb lett. Az epikus színház eszközei, az idő- és montázstechnika, a belső monológ, lírában a közvetett, oldottabb asszociációkra építő stílus termékeny kapcsolatba került az új, szocialista tartalmakkal és ugyanakkor köztük, valamint a hagyományos ábrázolási eszközök között egészségesebb az egyensúly.

A kétfrontos politika és irodalompolitika helyreállította pártosság és objektivitás dogmatizmustól és revizionizmustól egyaránt megbontott egységét; a konfliktusok megkerülésének a szektás politikában rejlő alapjait éppúgy megszüntette, mint azt a revizionista atmoszférát, amely új és régi harcának ábrázolásáról más indítékokból, de ugyancsak lemondott. Akadnak ma is valóságtól elszakadt, szándék-illusztráló, sematikus, illetve esetlegességeket általánosító naturalista írások. Ezek azonban már nem összegeződnek jellemző és egyoldalú hibatendenciákká. Napjainkban szinte a természetes dolgok észrevehetetlenségével van jelen annak tudata, hogy a valóság szépítése, a hazug idillizmus, a problémák megkerülése éppúgy összeegyeztethetetlen az írói hivatással és lélekismerettel, mint az élet tényeinek a kor történelmi lényegétől elvonatkoztatott regisztrálása.

Mindennek alapján kedvezően alakult irodalmunknak a valósághoz való viszonya, jelentősen megnövekedett realizmusának érvénye, mert minden eddiginél elevenebb kapcsolatot tart a társadalmi fejlődés menetével. Gazdagon és erőteljesen, a konfliktusok kíméletlen feltárásával s egészében határozottan állást foglalva reagált az ellenforradalomra (*Tűztánc* c. antológia; *Darvas József:* Kormos ég; *Mesterházi Lajos:* Pesti emberek — *Dobozy Imre, Földeák János, Goda Gábor* és mások regényei). A falu világában végbement mélyreható átalakulás nemcsak a régi és az új szemlélet konfliktusának leghitelesebb drámáját hozta meg (*Darvas József:* Hajnali tűz), nemcsak egy nagyarányú szociográfiai és riport-irodalom kibontakozásának vált alapjává, de ábrázolása *Sántha Ferenc* és *Galambos Lajos* regényeiben társadalmi fejlődésünk egy-egy szakaszának általános jelentésű korképévé is szélesedett (Húsz óra, Isten őszi csillaga).

Irodalmunk felismerte a szocialista tudat- és erkölcsformálás előtérbe került feladatát is; regények, drámák egész sora bírálja a régi kispolgári életformát (*Fejes Endre:* Rozsdatemető. *Sarkadi*

Digitized by Google

Imre: Elveszett paradicsom, stb.); s ha kevesebb sikerrel is, de törekszik feltárni egyén és közösség egymást aktívan alakító erejét *(Mesterházi Lajos:* Négylábú kutya). Ugyanakkor felveti azokat a kérdéseket is, amelyek a szocialista tartalmú nemzeti egység kialakulásával kapcsolatosak. Arra kérdez, vajon a magyar társadalomra jellemző egyes típusok, csoportok milyen konzekvenciák felelősségével érkeztek a felszabadulás küszöbére *(Bóka László:* Alázatosan jelentem, *Cseres Tibor:* Hideg napok); a tegnapot és mát szembesítve vizsgálja az új társadalomba való beilleszkedésük lehetőségeit, konfliktusait *(Dobozy Imre:* Holnap folytatjuk, *Thury Zsuzsa:* A jó fiú, *Szabó Magda:* Freskó, Őz); s a nemzeti élet folytonosságára kérdező önvizsgálat jegyében szembesíti az utolsó negyedszázad magyar történelmének fordulatait *(Darvas Jozsef* Részeg eső c. regénye). S líránkra hasonlóképpen a társadalom kérdéseivel való lépéstartás jellemző. Az a közéleti költészet hozta meg a szocialista líra elismerését, s vált — joggal — népszerűvé, amely nemcsak az ellenforradalommal szembeni fellépés első pillanatában, hanem a politikailag kevésbé polarizált, bonyolultabb viszonyok között is meg tudja ragadni aktuális forradalmi feladatát (*Váci Mihály, Garai Gábor* lírája).

*

Ideológiai életünk lehetőségeit hosszú korszakokon keresztül a félgyarmati függés, a polgári átalakulás felemássága, a feudalizmus és kapitalizmus kompromisszuma, a „porosz út" következményei szabták meg. Irodalmunk mély társadalmi elkötelezettségére, a haladó eszmék iránti fogékonyságra vall, hogy a százados „magyar mizéria" viszonyai közt is — közvetve vagy közvetlenül — a nép oldalán állt. Nemzeti szerepét is mindig ez tette jelentőssé a múltban, s a nagyvilág egyetemes értékeit is mindig ennek révén gazdagíthatta. De ha nem rajta múlt is, alá volt vetve történelmünk kényszerhelyzetének: az emberiség haladó eszméihez majd mindig megkésetten csatlakozhatott. A szocialista társadalom megvalósulása ezzel szemben irodalmunkat a világ arculatát újjáformáló munkásmozgalomhoz kapcsolta, világnézetének, cselekvő humanizmusának, szocialista realista irodalmának részesévé tette. Megnyitotta számára az utat ahhoz, hogy a történelem élvonalában, közvetlenül vállalja az emberi haladás művészi szolgálatát. Megszabadította annak a történelmi ellentmondásnak terhe alól, amelynek objektíve *Petőfi* is alá volt rendelve, s amellyel *Vörösmartytól Adyig* minden nagy írónk viaskodott: attól, hogy minden megvalósítandó célunk — *Ady* szavával — „másutt megúnt ócskaság már". A szocialista társadalom építését

Digitized by Google

tükröző-segítő magyar irodalom legtágabb értelemben vett társadalmi szerepe változott meg gyökeresen ezzel: példakövető-tolmácsoló funkciója példaadó szereppel cserélődött fel. Ez az új társadalmi és történelmi pozíció ma kedvezőbb lehetőségeket nyújt arra, hogy a haza és haladás egységét, amelyet minden nagy írónk kiküzdött, tartósan megvalósítsa, s hogy a nemzeti és az egyetemes kapcsolatát, irodalmunk e jellemző örökségét, a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus új tartalmával teljesítse ki.

Ettől elválaszthatatlanul mélyrehatóan átalakult a nemzeti társadalomban betöltött szerepe, társadalmi feladatának és felelősségének minősége. Politikai életünknek százados szegényessége, a tömegek kulturális elmaradottsága, a reakciós hatalom tartós uralma irodalmunknak szinte nemzeti sajátjává tette, hogy népi mozgalmakkal csak olykor összefonódva, inkább az elnyomottak felé tájékozódva — s mindig a hatalommal szemben képviselje a haladás ügyét. A szocializmusban viszont a felszabadult, önnön tulajdonában, a maga boldogulásáért közvetlenül küzdő széles tömegekkel a kulturális forradalom révén intenzív, szoros kapcsolatba került. A tiltakozás, a leleplezés, a bírálat szerepét pedig a társadalom teremtésében való aktív részvétel bonyolultabb feladata, néppel, hatalommal közös felelőssége váltotta fel. Ez pedig egyszersmind a magyar valósághoz való viszonyának átalakulásával is együttjárt.

Irodalmunk nem pusztán progresszív eszmék és indulatok hordozója, nem pusztán láttatja, visszaveri ezek tükrében a magyar életet, de az egykorú valóság ábrázolásával, kifejezésével teremtő részese is annak. Valami soha nem létezettnek, most születőnek történelmileg privilegizált birtokba vevője, s lehetősége nyílik arra, hogy maga is szüntelenül és közvetlenül ebből a társadalmi gyakorlatból újuljon meg, vele közvetlen kölcsönhatásban bontakozzék. Irodalmunk, főként legjobb, szocialista ága sikerrel törekedett az új társadalmi viszonyoknak s az emberek tudatának, érzelmi, erkölcsi életének aktív kapcsolatát tudatosítani. Jelentős művek sorában formálta meg az új élet új konfliktusait és jellemző típusait, ragadta meg a népi élet központi kérdéseit, és ábrázolt az adott helyzet meghaladására ösztönözve. Megváltozott társadalmi szerepének teljesítése arányában mélyült el, vált sokoldalúbbá realizmusa, s egészült ki a tudatos társadalomszemlélet, az új iránti fogékonyság, a hatékonyabb emberformálás szocialista jellemzőivel.

Soká lehetne részletezni az új feladatok és lehetőségek rendszerét, amelynek irodalmunk a szocializmus építése folyamán részese lett. Minden felsorolás végül is abban összegeződnék, hogy a történelem a szocialista realizmus útját nyitotta meg előtte.

*

Digitized by Google

Irodalmunk fejlődését — s mai helyzetét is — azonban két, történelmileg különböző nagyságrendű (leegyszerűsítve: a nem marxista—leninista világnézet talaján álló — és a szocialista) irodalom egymásmellettisége, a hazai és nemzetközi erőviszonyok alakulásától függő kölcsönhatása jellemzi. Köztudott, hogy jelentős alkotóink közül — a szocializmus elvi elfogadása, a fő kérdésekben való politikai egyetértés mellett többen nem vállalják annak közvetlen művészi támogatását, új, pozitív mozzanatainak kifejezését és ábrázolását. Társadalmunkhoz való művészi viszonyuk a kritikai realizmus keretein belül marad, s a szocializmustól idegen szempontok határozzák meg magyar irodalomhoz, hagyományhoz, közönséghez és sok vonatkozásban a politikai hatalomhoz fűződő kapcsolataikat épp úgy, mint nemzetközi helyzettudatukat. A társadalmi fejlődés kerülői, visszaesései, problémái növelik irodalmunk e nem szocialista ágának relatív erejét, társadalmi jelentőségét, s illúziós ürügyet szolgáltatnak konzerválódásukhoz. A húsz esztendős fejlődés azonban a szocialista irodalom kibontakozása mellett — s ez a legfőbb eredményhez tartozik — e nem szocialista irodalom jelentékeny átformálódását is meghozta. A szocialista társadalom irodalmunk egészére tett egyik legdöntőbb hatása, hogy megszüntette népi és urbánus megosztottságának objektív alapjait. Másrészt e tendenciákat is mélyrehatóan átalakította. Ha ideológiai hatásaik nemegyszer tettenérhetők is, azok legtöbbször a szocialista valóságból származó kérdésfeltevések kapcsán, konstruktív szándékokkal elegyedve jelentkeznek. A szocialista társadalmi valóság általában s egyes írói életműveken belül is oldotta, képlékennyé tette irodalmunk e nem szocialista rétegét; hatása, inspiráló ereje éppúgy jelen van a forradalmak idézésében (*Illyés* negyvennyolcas drámái, *Tamási Áron:* Hazai tükör, *Kodolányi János:* Vízválasztó c. regényei), mint a régebbi illúziók nemzeti önismeret szempontjából termékeny revíziójában (*Németh László:* Égető Eszter). Vonzóereje pedig nemegyszer indít a mai élet problémáinak hasznos, bár vitatható megválaszolására (*Németh László:* Utazás, *Tamási Áron:* Szirom és boly, *Féja Géza:* Sarjadás stb.).

Óvakodnunk kell tehát attól, hogy e kétféle irodalmat személyekben, csoportokban, nemzedékekben gondoljuk el, sőt még attól is, hogy szándékokon, eltökéltségeken, ars poeticák vallomásain mérjük — bár ezek korántsem függetleníthetők a tényleges művészi eredményektől, s nélkülözhetetlenek a művek világában való eligazodáshoz. Ma is számon kell tartanunk az élő magyar írók világnézeti, politikai, esztétikai vélekedését, közéleti magatartását és az ezek szerint megoszló erőviszonyokat, amelyek mindig jellemző, fontos tényezői az irodalmi életnek. Irodalmunk állapotára, hely-

Digitized by Google

zetére vonatkozóan azonban a művekben megvalósuló irodalmi folyamat vizsgálata adja meg a végső és legfontosabb eligazítást.

Különösen áll ez ma, amikor mindenki közvetlenül belátható, hogy a történelmet nem lehet visszafordítani, s amikor két évtized múltán — irodalmunknak már kialakult közös medre van: az épülő szocializmus valósága. Ennek vonzását, ihletését, meghatározó erejét becsülnénk le, ha csak, vagy elsősorban a változatlannak vélt régi és a szocialistának tudott új írói elkötelezettségek műveken kívüli mérkőzéséből olvasnók ki irodalmunk erőviszonyait. Mert közös medrű irodalmunknak valóban van továbbélő régi, s mind jobban kibontakozó, erősödő új árama: ezek azonban művekből összegeződnek. Az igazán irányadó sodrás elsősorban olyanokból, amelyek mögött szilárd, szocialista írói meggyőződés áll, de olyanokból *is*, amelyek mögött nincs tartós világnézeti fedezet, s amelyek nem illeszkednek egy-egy szocialista életmű hátterébe. S él, hat a másik, a fogyatkozó, mind gyengébb régi is; de ezt sem csupán azok az írók táplálják, akiknek eszmei-politikai fenntartásaik vannak: az irodalmi folyamat áramlási törvényei olyan írók műveit is ide sodorják, akik eszmeileg, művészileg csak alkalmasint tévedtek. Hogy ma íróink közül nem egy szinte párhuzamosan dolgozik olyan művön, amelyet bátran nevezhetünk szocialista realistának, s olyanon, amelynek szelleme idegen ettől; hogy az irodalmi élet „besorolásai" egyre változékonyabbak, s a művek gyakran meglepetéseket tartogatnak, az nemcsak irodalmunk ideológiai gyengeségét tükrözi, hanem a világnézeti átalakulás egészséges mozgását is.

Két évtized meggyőző tanulsága, hogy a nemzet és az emberiség szempontjából leglényegesebb újat irodalmunknak ez a — művek szerint értelmezett — szocialista ága mondta ki. A történelmileg adott új lehetőségekkel leginkább ez tudott élni, az új kötelezettségeknek ez tett elsősorban eleget; ez az, amelynek fejlődőképessége eddig is bebizonyosodott s amelynek vonzóereje szemlátomást nő. Szocialista irodalmunk tényleges és növekvő jelenléte ezért objektív alapot ad arra, hogy egész irodalmunk központi és jellegét meghatározó vonulatának tartsuk, hogy irodalmunk egészének mozgását hozzá viszonyítsuk, hogy irodalmunk szocialista realista korszakáról beszéljünk.

Digitized by Google

A beruházások néhány időszerű kérdése

Írta KLÉZL RÓBERT és DR. TISZAI ISTVÁN

A második ötéves terv beruházásainak tapasztalatai

A második ötéves terv utolsó évében olyan következtetéseket vonhatunk le az eddigi tapasztalatokból, amelyek segítséget nyújthatnak a harmadik ötéves terv előkészítéséhez, a beruházási munka megjavításához.

A második ötéves népgazdasági beruházási terv előirányzata 185 milliárd forint volt; ezt teljesítjük, sőt a négy év adatai alapján már megállapítható, hogy kb. 18—20 milliárd forinttal többet fordítunk beruházásra. Ezzel olyan célok megvalósítása is lehetővé vált, amelyekkel a második ötéves terv készítése során még nem számoltunk. A vegyipart és az élelmiszeripart gyorsabban fejlesztettük a tervezettnél; a többi között a műtrágyagyártó kapacitásokat gyorsabban helyeztük üzembe, a hajdúszoboszlói földgázközpont elkészítésével elősegítjük energiaproblémáink enyhítését, az élelmiszeripari feldolgozó, tároló és hűtőkapacitás gyorsabb ütemű fejlesztésével az export növelését és a belföldi fogyasztói igények jobb kielégítését tesszük lehetővé stb. A túlteljesítésből kereken 10 milliárd forint a mezőgazdaság gyorsabb fejlesztését szolgálja; az öntözött területet a tervezett 360 000 kh helyett 700—740 000 kh-ra növeljük, szőlő- és gyümölcstelepítésekre a tervezettnél 2 milliárd forinttal többet költöttünk, a tervezettnél 5,5 milliárd forinttal nagyobb összegért szereztünk be mezőgazdasági gépeket.

Részesedett a beruházási terv túlteljesítéséből a közlekedés, a kereskedelem, az idegenforgalom, de túlteljesítettük a szociális és kulturális beruházások előirányzatait is.

A beruházási előirányzatok túlteljesítése egyrészt a terv végrehajtása során jelentkező új igények kielégítése végett (elsősorban a mezőgazdasági és vegyipari többletberuházások miatt) vált szükségessé, másrészt azonban a *túlteljesítés tervszerűtlenségeket is takar.* Számos olyan feladatot, amelyet a második ötéves terv kiemelt feladatként jelölt meg, késve teljesítettünk, egyes központi nagy beruházások teljesítésében elmaradtunk, ugyanakkor az ún. helyi forrásokból megvalósított decentralizált beruházások volumene sokkal nagyobb a tervezettnél.

A beruházási igények és a megvalósítási lehetőségek közötti feszültségek elsősorban az *anyagi-műszaki megalapozás* oldaláról

Digitized by Google

jelentkeznek. 1963-ban és 1964-ben például különösen élesen vetődött fel a szűk építőipari kapacitás kérdése.

A népgazdaság beruházási terve feszített igényt támasztott az építőiparral szemben. A feladat nem volt megvalósíthatatlan, de teljesítéséhez nagy szervezettségre, gyors műszaki fejlesztésre és jelentékeny termelékenységnövelésre lett volna szükség. Mindez azonban nem a kívánt mértékben valósult meg, s 1963-ban az időjárás, 1964-ben pedig a munkaerőhiány is visszatartotta az építőipari termelés növekedését. Megszaporodtak a kielégítetlen építési igények, elhúzódott számos beruházás. Több területen mutatkozik a beruházási költségelőirányzatok túllépése, az építési többletigények. Feszültségek vannak a beruházások és a gépipari termelés között is: egyes gépek és berendezések hiánya, korszerűtlen kivitele, az egyedi gépek túlságosan hosszú gyártási átfutási ideje is sok zavart okoz a beruházások megvalósításában.

A beruházások megvalósításában mutatkozó tervszerűtlenségek károsan befolyásolják a *beruházási eszközök* és az *építőipari termelőerők koncentrációját.*

A beruházások koncentrációjában lassú a javulás, főleg azért, mert csak szívósabb ellenállással lehetett volna megfékezni a beruházóknak és a beruházó hatóságoknak azt a törekvését, hogy egyszerre sok helyen kezdjenek el beruházásokat, ahelyett, hogy megfelelő rangsorolással és gyorsabb megvalósítási időtartamok biztosításával érjék el az állóalapok bővítését. E tekintetben a népgazdaság 1964. évi, de főként 1965. évi terveiben lényeges változás következett be; a népgazdasági tervben a folyamatban levő beruházások gyorsabb befejezését helyezték előtérbe, és kevesebb új beruházás megkezdését engedélyezték.

A tervekben előirányzott koncentrációs törekvések azonban nem valósulnak meg csorbítatlanul. A gazdasági irányító szerveknek még következetesebben kell csökkenteniük az egyidejűleg folyamatban levő beruházások számát.

Nagyrészt az építőipari termelőerők nagyfokú dekoncentráltsága, de részben a gépszállítások tervszerűtlensége és összehangolatlansága miatt kedvezőtlenül alakult a beruházások megvalósítási határideje.

Az 1963. július 1 és 1964. június 30 között befejezett 232 értékhatár feletti beruházásnak 18 százaléka határidő előtt valósult meg, 6 százalékot határidőre teljesítettek, 76 százaléknál azonban túllépték a tervezett határidőt.

A beruházási erőforrások koncentrált felhasználására irányuló törekvéseket tükrözik a folyamatban levő beruházások gyorsabb befejezését célzó intézkedések, valamint az új beruházások számá-

Digitized by Google

nak csökkentése és ezzel párhuzamosan a beruházások megvalósítási időtartamának kötelező előírása. Az időtartamelőírások 1965 elejétől kezdve fokozatosan lépnek életbe, gyakorlatilag tehát három-négy év alatt valamennyi beruházásra kiterjednek. Ezek elsősorban a helyes tervezés eszközei, és mint ilyenek, hozzájárulnak ugyan a koncentráció fokának javításához, de a cél elérése olyan intézkedéseket feltételez, amelyek a beruházások jobb anyagi-műszaki megalapozását, a kooperációs kapcsolatok nagyobb rugalmasságát és a végrehajtás bürokratikus akadályainak elhárítását biztosítják.

Igaz, hogy a beruházások megvalósításának tervszerűtlenségei és a koncentráció ki nem elégítő foka a szabályok merevségével és bonyolultságával, valamint a hiányos kooperációval is összefügg. A döntő ok azonban az, hogy igen gyakran a *beruházási-fejlesztési célokat az anyagi-műszaki erőforrások maximuma alapján határozzuk meg, s így maguk a beruházási tervek is feszültségeket tartalmaznak, s a végrehajtás tervszerűtlenségei* (költségtúllépés, áthúzódás stb.) *még fokozzák ezeket.* Mindez végső soron a népgazdasági erőforrások nem eléggé hatékony felhasználását okozza.

A beruházásokat a rendelkezésünkre álló erőforrásoknak olyan ésszerű, takarékos felhasználásával kívánatos megvalósítani, hogy ez a műszaki fejlesztés és termelésbővítés *maximális hatékonysága révén olyan nemzeti jövedelemtöbblet előállítását eredményezze, amely az addigi színvonalhoz képest aktív többlettel járul hozzá a népgazdaság egészének fejlesztéséhez.*

A második ötéves terv eddigi tapasztalatai felhívják a figyelmünket arra, hogy az *állóalapok növekedési üteme nagyobb volt, mint a nemzeti jövedelemé.* Az 1,— Ft termelő állóalap értékére eső nemzeti jövedelem összege 1960 óta bizonyos csökkenést mutat. Bár az állóalapok értéke és a nemzeti jövedelem alakulása közötti kapcsolat csak igen bonyolult tényezők figyelembevételével elemezhető, a számok alakulása arra utal, hogy az üzembe helyezett új állóalapok kihasználási foka nem megfelelő.

1963-ban az állami ipar teljes termelési értéke 24,5 százalékkal volt magasabb, mint 1960-ban, az állóeszközgyarapodás indexe viszont 27,3 százalékkal. 1960-ban 1000 Ft állóeszközre 1285 Ft, 1963-ban 1258 Ft termelési érték jutott. Ez arra figyelmeztet, hogy az ebben az időszakban üzembe helyezett beruházások nem eredményeztek fajlagosan nagyobb termelést, vagy ha igen, akkor annyira romlott a meglevő állóeszközök kihasználása, hogy az új beruházások ezt nem tudták ellensúlyozni. Ez még akkor is kedvezőtlen jelnség, ha figyelembe vesszük, hogy az üzembe helye-

Digitized by Google

zett beruházás csak hosszabb idő (1—3 év) múlva éri el kapacitáskihasználásának tervezett fokát.

1960 és 1963 között az állami ipar átlagában a *beruházásokkal elért kapacitásnövekedések sem a termelés növelését, sem az önköltség csökkenését nem eredményezték a kívánt mértékben.* Ebből következik az, hogy az *ipar csak a tervezettnél kisebb mértékben tudott hozzájárulni a központosított tiszta jövedelem növeléséhez.*

A második ötéves terv beruházásainak hatékonyságát sajátosan érintik a *mezőgazdasági beruházások.* A mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a nagyüzemi gazdálkodó egységek létrehozásával egyszerre merült fel olyan beruházási igény is, amely bizonyos nagyüzemi feltételek kiépítése miatt szükséges és amelyet nem lehet kapacitásnövelőnek tekinteni. A megépült nagyüzemi férőhelyek, a termelésbe állított erő- és munkagépek nagyrészt a felszámolt kisüzemi kapacitásokat pótolják.

A beruházások népgazdasági *hatékonyságát nagyban növelhetjük, ha a beruházási tevékenység központjába a technológia és a gyártmányok korszerűségének fokozását, a termelékenység növelését, s a népgazdaság ágazati kapcsolatainak összefüggéseiből adódó igényeket állítjuk.*

Az elmúlt években a munkaerőhelyzet lényegesen megváltozott. Minthogy csökken a rendelkezésünkre álló új munkaerő, a termelést csak a termelékenység nagyobb ütemű növelésével emelhetjük. *Beruházási tevékenységünknek tehát olyan irányt kell szabnunk, amely az eddiginél nagyobb súlyt helyez a meglevő üzemek műszaki színvonalának emelésére, technológiájuk fejlesztésére,* mert csak a munkatermelékenységnek a termelés ütemét meghaladó emelkedése esetén számíthatunk felszabaduló munkaerőre; csak így biztosítható a bővítő jellegű beruházások munkaerőellátása.

Az iparágak többségében a termelőberendezések korszerűsítésre szorulnak. Korszerű, új üzemek létesítésével egyidejűleg fokozottabban lehetővé kell tenni a gépek cseréjének meggyorsítását, és ezzel a technológiai folyamatok korszerűsítését, lehetőleg új épületigények nélkül. Ehhez az szükséges, hogy az iparágak és vállalatok megfelelő forrásokat kapjanak és a felső irányító szervek biztosítsák a pótlási igények anyagi-műszaki megalapozását.

Korunk jellemzője a technikai haladás ütemének gyorsulása és ezzel együtt az erkölcsi kopás gyorsulása is. A gyártmányok és a technológiai folyamatok korszerűsége és változása fokozott igényt támaszt a beruházások előkészítési és megvalósítási idejével szemben. *A beruházások előkészítésének, műszaki tervezésének*

Digitized by Google

és jóváhagyásának időtartama túlságosan hosszú. Egy-egy beruházási program jóváhagyásához a beruházás megkezdéséig rendkívül sok szerv és hatóság véleményezése, engedélye szükséges. Nyilvánvaló, hogy például a munkavédelmi, egészségügyi tűzrendészeti, közlekedésrendészeti stb. szabályokat, normákat és előírásokat be kell tartani, de nem szükséges az, hogy a tervdokumentáció hetekig és hónapokig vándoroljon a különböző hivatalokban. Megfelelő szabályzatokkal el lehet kerülni az ilyen hatósági véleményezési és engedélyezési eljárások jelentős részét.

A beruházások előkészítésének átfutási ideje — a célokmány keltétől a kivitelezés megkezdéséig — rendkívül hosszú. *Ezért a beruházások egy részénél fennáll az a veszély, hogy időközben megváltozik az eredeti beruházási cél, de részben elavul a megtervezett technológia is, ez pedig veszélyezteti a korszerű, magas műszaki színvonalú termelőegységek üzembe helyezését.*

A bonyolult adminisztratív eljárási teendők között gyakran háttérbe szorulnak a beruházási munkának azok a fő érdemi kritériumai — elsősorban a műszaki fejlesztés gyorsütemű megvalósítása —, amelyek nélkül nem érhetők el kielégítő eredmények.

A beruházások előkészítésének és megvalósításának folyamatában a *rugalmasság követelményét fokozottabban kell érvényesíteni.* Enélkül ugyanis a gyors erkölcsi kopás következtében csökkenhet a beruházások hatékonysága, másrészt nem tudunk a korszerű termékek előállításában lépést tartani sem a hazai, sem az exportpiacokon. Ezért szükséges, hogy a *beruházások jogi szabályozásában és a lebonyolítás szervezetében is olyan változtatásokat hajtsunk végre, amelyek lehetővé teszik a beruházások jellegének, differenciáltságának figyelembevételével a gyorsabb, rugalmasabb előkészítést és megvalósítást.* (Pl. a véleményező szervek számának és a tervdokumentáció tartalmi követelményeinek csökkentésével.)

A beruházások végrehajtásában jelentkező fogyatékosságoknak csak egy része indokolható azzal, hogy az igények és a megvalósítás lehetőségei feszítettek, vagy azzal, hogy a beruházási rendszerben sok a merev és bürokratikus szabály. *Ezeknek jelentős részét a beruházás megvalósításában részt vevőknek* (a beruházó, a tervező, a kivitelező, a gépszállító) helytelen szemlélete, a takarékosság követelményének mellőzése okozza. (Ennek a vállalati érdekeltség hiányosságával való összefüggésére itt nem térünk ki.) Jelenleg ugyanis sok beruházónak és tervezőnek az a nézete, hogy a beruházásokra biztosított összeg „ingyen pénz", ezért sokszor gazdaságilag megalapozatlan, túlzó igényeket akarnak megvalósítani. Különösen az építkezés területén vannak túlzások. Itt

Digitized by Google

a beruházói igények sokszor indokolatlanul túlméretezettek (túlméretezett csarnokok, hasznos és improduktív területek helytelen aránya stb.). A műszaki tervezők által választott építészeti megoldások gyakran túl költségesek és nincsenek arányban sem az épületek funkciójából adódó igénnyel, sem a népgazdaság lehetőségeivel (túlzó homlokzatkiképzések, „nemes" építőanyagok indokolatlan betervezése stb.). Helyenként a hatósági előírások is túlzott követelményeket tartalmaznak (a KÖJÁL és a tűzrendészet túlzott előírásai stb.).

A túlzó és költséges többletigények csökkentésére hatásos eszköz a típustervek és típusszerkezetek mind szélesebb körben való alkalmazása, a beruházási költségnormák rendszerének kiterjesztése, valamint a műszaki-tervezési irányelvek és hatósági előírások felülvizsgálata és korszerűsítése. A megvalósított beruházások utólagos elemzése is azt bizonyítja, hogy a kellően megalapozott költségnormák kényszerítően hatnak a költségelőirányzatok betartására, s tényleges költségszintcsökkentést eredményeznek. Többéves adatok alapján megállapítható például az, hogy a legrégebben kiadott lakásépítési költségnormák hatására a költségszint — a költségnorma értékeit 100-nak véve — 104-ről 94,2-re csökkent. A költségnormák jelentőségét felismerve, az irányító szervek a most folyamatban levő szabályozásokkal együtt 1965 év végére a magas és mélyépítmények 75%-ára kiterjesztik a költségnormák kötelező rendszerét.

A műszaki tervezési irányelvek felülvizsgálata 1964-ben 27 építménycsoportnál 5—20 százalék építési költségmegtakarítást tett lehetővé. A takarékosság azonban nem kizárólag az irányító szervek feladata. A beruházónak és a tervezőnek is arra kell törekednie, hogy a beruházással megvalósítandó célt a legkisebb ráfordítással érjék el; ezt a célt erőteljesebben kell szolgálniuk az új anyagi ösztönzési módszereknek is.

A beruházási rendszer feladatai és fejlesztésének fő iránya

A beruházások és a népgazdaság ágazati szerkezetének alakulása, az újonnan üzembehelyezett termelőkapacitások és az export alakulása, a termelés bővítése, és a külkereskedelmi mérleg alakulása között szoros az összefüggés.

Az állam gazdaságpolitikája meghatározza az egész gazdasági rendszer működésének elveit, alapvető módszereit és a fejlődés irányait. A fejlesztési célok adott *beruházási rendszerben valósulnak meg*, beleértve ebbe a beruházások népgazdasági tervezésének, számbavételének, egyedi előkészítésének és lebonyolítá-

Digitized by Google

sának, engedélyezésének, finanszírozásának és műszaki-pénzügyi ellenőrzésének rendjét, a jogi szabályozást, és az ezt lebonyolító államigazgatási, pénzügyi és vállalati apparátust. *A beruházási rendszernek kell tehát lehetővé tennie, hogy az állam gazdaságpolitikájában meghatározott fejlesztési célok, a szükséges állóalap-bővítések a kívánt időpontra, a rendelkezésre álló erőforrások leghatékonyabb felhasználásával valósuljanak meg.*

Helytelen volna a beruházási rendszer hibáiból, nehézkességéből, egyes bürokratikus szabályaiból keletkezett nehézségeket gazdaságpolitikai hibáknak tekinteni és ezért a gazdaságpolitikai célok módosítására törekedni. Helytelen volna azonban az is, ha a beruházások megvalósítása során ismétlődően jelentkező feszültségek és hibák okainak tisztázása során nem mutatnánk rá: az is előfordul, hogy a népgazdasági terv nem számol kellőképpen a reális feltételekkel, túlzott és egyszerre sok irányban megadott fejlesztési céljai nincsenek összhangban a megvalósítás lehetőségeivel. Ha pedig a célkitűzések túlzottak, ha a feszültségek magukból a fő feladatokból erednek, akkor a lebonyolítás módszereinek megváltoztatásával, anyagi ösztönzéssel stb. nem lehet alapvetően változtatni ezen, legfeljebb a végrehajtás során fellépő nehézségeken lehet enyhíteni. A népgazdasági tervekben jelentkező feszültségekre példa, hogy a beruházások olyan döntő tényezőjénél, mint az építőipari kapacitás, a teherbírás maximumát vettük alapul.

A gazdasági irányító és végrehajtó szerveknél egyre inkább sokasodnak a fejlesztési célok, mennyiségben is, költségigényben is növekednek. Ez maga nem rossz jel, hiszen a kezdeményezési kedvet tükrözi. Minden vállalat szeretné bővíteni termelésének kereteit, szeretné korszerűbb, tökéletesebb gépekkel helyettesíteni elavult berendezéseit. Mindegyik minisztérium szeretné a legtökéletesebb technológiát meghonosítani az irányítása alá tartozó iparágban, szeretné új üzemekben bővíteni a termelést. Jó lenne, ha minden gazdasági ágban a legkorszerűbb technológiával többet termelhetnénk. Ez azonban természetszerűleg képtelenség. Ilyen módon nem lehet továbbfejleszteni, javítani ipari és gazdasági szerkezetünket, csak akkor, ha a fejlesztésben nem a meglevő szerkezeti arányok kivetítéséből indulunk ki, hanem a gazdaságilag legtöbb reményre jogosító termékek vagy ágazatok gyorsított ütemű fejlesztésére törekszünk. Nőne a feszültség, ha minden igénynek engedve állapítanánk meg a fejlesztési feladatokat, ha nem számolnánk le időben és következetesen a túzott igényekkel, ha nem szorítanánk a reálisan felmért lehetőségek keretei közé a fejlesztési célokat, ha nem rostálnánk ki azokat a fejlesztési igényeket, amelyeknek megvalósítására belátható időn belül nincs

Digitized by Google

mód, ha meglevő erőforrásainkat nem a gazdaságilag leghatékonyabb, legmegalapozottabb fejlesztési elképzelések realizálására összpontosítanánk. *A beruházási rendszer feladata az, hogy felmérje a jelentkező igények beruházási hatásait* (beruházási pénzszükséglet, devizaszükséglet, anyagi-műszaki megalapozás, ezen belül főleg az építőipari és hazai gépgyártó kapacitás stb.), *szembeállítsa ezeket az e célra rendelkezésre álló erőforrásokkal, mérlegelje az egyes célokat és ezek megvalósításának lehetőségeit, s idejében jelezze az irányító szerveknek: melyek azok a lehetőségek, amelyek a beruházási rendszer keretében realizálhatók és melyek azok, amelyeket* — bármilyen szép és végső hatásukban nemes célok is — *ki kell hagynunk terveinkből.*

A beruházásokat irányító szervek az utóbbi években nem tudtak következetesen ellenállni az igények nyomásának. Megkísérelték, hogy betervezzék az egyre szaporodó igények tömegét és egyengessék megvalósulásuk útját, de ezzel nem bővítették a megvalósulás tárgyi kereteit, a realizálás lehetőségeit. A beruházási rendszer alapjában véve *teljesítette* ugyan *fő feladatát,* a fejlesztési célok megvalósításához szükséges állóalapok bővítését, de nem tudott eleget tenni annak a feladatának, hogy az anyagi-műszaki megalapozás lehetőségeit mérlegelve, *következetesen szelektálja az igényeket, és ezzel a beruházások leghatékonyabb megvalósítását biztosítsa.*

Az elmondottakból kitűnik, hogy — a hatékonyság fokozása érdekében — beruházási rendszerünk tökéletesítésre, javításra szorul. El kell érni, hogy a népgazdaság egésze számára döntő fejlesztési célok gyorsabban és hatékonyabban valósuljanak meg, hogy a beruházási rendszer szabályai és eljárásai rugalmasan kövessék a fejlődés követelményeit, nagyobb teret adjanak a helyi kezdeményezéseknek, s az anyagi érdekeltség elve következetesebben érvényesüljön.

A beruházási rendszer továbbfejlesztésének alapvető feltétele: a beruházási tevékenység jellegének megfelelő *távlati szemlélet* következetesebb érvényesítése. Ez megköveteli a szükségletek várható és tervezett alakulására támaszkodó távlati fejlesztési koncepciók kialakítását és gazdasági-műszaki-tudományos megalapozását népgazdasági, ágazati, iparági és vállalati szinten egyaránt.

A népgazdaság távlati fejlesztési tervében a beruházási igényeknek — fejlesztési tanulmányokkal és gazdaságossági számításokkal megalapozottan — úgy kell jelentkezniök, hogy a terv végrehajtása során az egyedi beruházási célok a fejesztési koncepciókba beillesztve, zavartalanul megvalósulhassanak. A távlati terv beruházási céljainak anyagi-műszaki megalapozását az éves

Digitized by Google

terveknek zökkenőmentesen, az optimális megvalósítási időtartamot szem előtt tartva kell biztosítaniok.

A távlati terv beruházásainak műszaki előkészítettsége (technológiai tervek stb.) nem lehet annyira előrehaladott, hogy a megvalósítás éveiben ne igényelne módosításokat. Az időközben bekövetkezett műszaki fejlődés is megköveteli a tervek korrekcióját. A terveknek rugalmasan lehetővé kell tenniük a szükséges változások végrehajtását. Ezt a célt szolgálják a kétéves népgazdasági beruházási tervek is.

Nagyfokú rugalmasságot követel a beruházási tervtől az is, hogy menet közben új, a távlati tervekben elő nem irányzott fejlesztési igények megvalósítása is szükségessé válhat. Ez a rugalmasság csak akkor biztosítható, ha a beruházási előirányzatokban vannak megfelelő mértékű és összetételű tartalékok.

Az iparági fejlesztési koncepciókat színvonalas iparági távlati fejlesztési tanulmányok kidolgozásával kell megalapozni. Az iparághoz tartozó valamennyi vállalat fejlesztési céljait összhangba kell hozni ezzel. Ez lehetővé teszi az egyes iparágak rendelkezésére álló beruházási források koncentrált és hatékony felhasználását.

A többéves előrelátás a vállalatok beruházási tevékenységében is kívánatos. Ennek érdekében a vállalatnak több évre előre ismernie kell beruházási forrásainak képződését és felhasználási lehetőségét.

A tervirányítás különböző szintjein meglevő beruházási források hatékony felhasználását csak az erőforrások koncentrálásával érhetjük el. Ez megköveteli a beruházási folyamatok és az anyagi-műszaki megalapozás folyamatos összekapcsolását. Ki kell alakítani a beruházási folyamatok programozásának olyan népgazdasági, iparági és nagyvállalati szintű módszereit, amelyek — a fejlett matematikai és adatfeldolgozási eljárások alkalmazásával — lehetővé teszik a folyamatos összehangolást.

A beruházások tervezése és megvalósítása során az egyoldalú, csak a termelés növelését célzó beruházási szemlélettel szemben fokozottan érvényesíteni kell a hatékonyság és a gazdaságosság követelményét oly módon, hogy a beruházási erőforrások felhasználásával megvalósuljon a nemzeti jövedelem növekedése, és népgazdasági szinten elérjük, hogy az ipari termelés növelése legalább 2/3 részben a termelékenység növekedéséből adódjon, s kedvező hatást gyakoroljon külkereskedelmünk alakulására.

Mindez megköveteli, hogy a beruházási tevékenységben jobban érvényesüljön a gazdaságossági szemlélet és a beruházási döntésekben (népgazdasági, iparági, és vállalati szinten egyaránt) nagyobb súlyt kapjanak a gazdaságossági számítások.

Digitized by Google

A beruházási erőforrások hatékony felhasználását szolgálják azok a takarékossági intézkedések, amelyek a túlzott igények csökkentésével azonos teljesítményű állóeszközök létesítését szolgálják, azok az anyagi ösztönzési módszerek, amelyek a költségek csökkentését és a határidők rövidítését mozdítják elő. A beruházási tevékenység megjavításával egyidejűleg a meglevő állóeszköz-állomány hatékonyabb kihasználását is el kell érnünk. A vállalati *állóeszközgazdálkodás* rendszerét és módszereit olyan irányban kívánatos továbbfejleszteni, hogy fokozódjék az állóeszközök kihasználása és a vállalatok anyagilag érdekeltek legyenek az állóeszközállomány korszerűsítésében. Az állóeszköz-állomány korszerűsítését az iparág feladataival és fejlesztési programjaival összhangban, távlati *korszerűsítési tanulmányok* alapján célszerű megvalósítani.

Perspektívikussá kell tenni a vállalat számára az állóeszközgazdálkodást mind a célok távlati kitűzése, mind a szükséges eszközök folyamatos biztosítása révén. Az állóeszközgazdálkodási döntéseknek olyan szinten kell megtörténniük, amelyen biztosítható az érdemi elbírálás. A központi szerveknek az állóeszközgazdálkodás új rendszerében az a feladatuk, hogy kitűzzék a korszerűsítés fő irányait és arányait, megvalósítsák az állóeszközgazdálkodás irányítását és ellenőrzését. Az állóeszköz-állomány fenntartásával, kiegészítésével és korszerűsítésével járó konkrét tennivalók kidolgozása és végrehajtása a megfelelő szabályozás mellett a vállalatok feladata.

Meg kell gyorsítani az állóeszköz-állomány cseréjét, különösen a technológiai folyamatban döntő szerepet játszó gépekét. A korszerűsítés során nagy figyelmet érdemel a munkaerőhelyzet javítása, azaz a termelékenység emelése. Csökkenteni kell továbbá a rendkívül munkaigényes felújítási tevékenység volumenét, egyrészt a karbantartás rendszeres elvégzésével, másrészt az elhasználódott és gazdaságilag elavult állóeszközök felújításának állóeszközcsere útján való kiküszöbölésével. Az állóeszköz-gazdálkodás szervezeti, hatásköri, tervezési, anyagi megalapozási és pénzügyi kérdései összefüggő rendezésre szorulnak olyképpen, hogy a változások eredménye az irányítás hatékonyságának és egyúttal a vállalatok önállóságának növekedése legyen.

A nemzeti jövedelem és ezzel az életszínvonal növelési lehetőségeinek megteremtésében döntő fontosságú a fejlesztési célok helyes meghatározása és hatékony végrehajtása. A beruházási tevékenység megjavítása tehát a népgazdaság irányító szerveinek és a beruházások megvalósításában érdekelteknek egyaránt elsőrendű feladatuk.

Digitized by Google

Széljegyzetek az ideológiai irányelvekhez

Írta: **KÁLMÁN ENDRE**

A Központi Bizottság legutóbbi ülésén elfogadott irányelvek társadalmunk egész életének ideológiai vonatkozásait átfogják, a gazdasági szférától kezdve a kulturálisig. Lesz munka elég, míg minden útmutatását részleteiben is kidolgozzuk, s főleg míg meg is valósítjuk. Ez az írás nem méltatni és nem magyarázni vagy kifejteni akarja az Irányelveket, még ennek egyes részeit sem. Néhány hozzájuk kapcsolódó gondolatomat vetem csak papírra, s ha ezek nem a legfontosabb kérdéseit érintik is ideológiai életünknek, arra — úgy gondolom — mindenesetre érdemesek, hogy beszéljünk, s ha kell, vitatkozzunk róluk.

Az örökség körül

„Az alapos marxista képzés szükségessé teszi a tudományos szocializmus klasszikus művelnek, Marx, Engels, Lenin írásainak elmélyült tanulmányozását."

Gyakran beszélünk gazdag örökségünkről: a marxizmus—leninizmus megalapozói és művelői által elért tudományos eredményekről. De valóban *teljesen* a birtokunkban van-e ez az eszmei kincs? Pontosan ismernek-e és fölényes biztonsággal fel tudnak-e használni ideológiai életünk munkásai mindent, amit a tudományos szocializmus több mint százhúsz év óta alkotott, s azt is, amit az előző korok haladó tudományából magába szívott? Azt hiszem, az az ideológus, aki „igen"-nel felel erre a kérdésre, az vagy túlságosan önhitt, vagy nem tudja felmérni örökségünk igazi nagyságát.

Már régen meg akarom mondani ezt, de féltem, hogy öreges zsémbeskedésnek veszi valaki. Most az bátorít fel, hogy a fiatalabb nemzedékhez tartozók is kezdenek pedzeni ilyesmit. Előbb Bródy Ferenc hívta fel a figyelmünket (a Népszabadság február 20-i számában, Marx *Értéktöbblet-elméletek* című műve harmadik részének megjelenése alkalmából) arra az éppenséggel nem új, de mégsem közkeletű igazságra, hogy a tudományos végeredmények ismerete nem sokat ér a hozzájuk vezető út ismerete nélkül. Azután Huszár Tibor vetette szemére társadalomtudományi könyvkiadásunknak (a Valóság idei 2. számában), hogy *Labriola, Gramsci, Lafargue, Plehanov, Bebel, Mehring, Kautsky* sok fontos művét nem tette hozzáférhetővé a magyar olvasóközönség számára, hogy egész nyelvterületeket figyelmen kívül hagy.

Digitized by Google

Ezt a szemrehányást teljesen jogosnak tartom, bár nem csak kiadóvállalatainknak címezném, s talán nem is elsősorban nekik. Azt hiszem, a tudomány művelőinek több a feladatuk ebben a tekintetben, mint a könyvkiadóknak. Teljesen érthető ugyanis az, hogy ezek az utóbbiak nem adnak ki olyan könyveket, amelyek történetileg rendkívül értékesek és a kutatók egy kis köre számára igen fontosak ugyan, de nagyobb közönség érdeklődésére nem számíthatnak. (Bár mindig ragaszkodnának ehhez az elvhez!) A tudomány művelőinek azonban fel kell dolgozniuk ezeket a könyveket, még ha nem jelentek is meg magyarul. (Hiába, aki kis nemzethez tartozik, annak több nyelvet kell tudnia.) S Huszár Tibor hiánylistáját még alaposan ki is bővíthetném. Hiszen még némelyik hazai és emigrációban élt magyar marxista szerző munkáit sem ismerjük eléggé. Példaként említhetem meg azt a rengeteg értékes anyagot is, amelyet a *Neue Zeit*-nek mintegy harminc, a *Pod znamenem markszizmá*-nak mintegy húsz évfolyama, a *Komintern*-kongresszusok és -plénumok jegyzőkönyveinek hosszú sora tartalmaz, s an ely ma úgy el van süllyedve a könyvtárakban marxistá—leninista tudományunk számára, mint a Nibelungok kincse a Rajna fenekén. Ismétlem: mindez fontos *anyag*, s úgy is mondhatnám: fontos *nyersanyag;* elsősorban nem publikálni kell (bár erre érdemes írások is akadnak benne). hanem értékelő módon feldolgozni, s így menteni ki a feledésből, tenni felhasználhatóvá mai társadalmunk számára.

A marxizmus—leninizmus kincsestára nem csak a klasszikusok műveiből áll, s ezt eddig nem eléggé vettük figyelembe. S ehhez még valamit hozzá kell fűznöm. A marxizmus, mint minden tudomány, elvi vitákban fejlődött, kristályosodott ki. Mit tud azonban ezekről a vitákról a marxizmus átlagos képzettségű mai művelője? Amit a klasszikusok írtak róluk — ha ugyan írtak. De vajon elég-e, ha Rosa Luxemburg nézeteiből csak annyit ismerünk, amennyit Lenin megbírált közülük? S mit tudunk a Trockijjal és Buharinnal folytatott elméleti vitákról? Megintcsak: annyit, amennyit Leninnél olvasunk róluk. És a Brandler—Thalheimer irányzatról, a modern revizionizmusnak erről az előfutáráról? Szinte semmit, s ugyanígy a nem európai pártokban lefolyt elméleti vitákról sem. Pedig véleményem szerint szükség volna ezeknek a vitáknak a tudományos feldolgozására és ismertetésére. Természetesen semmiképpen sem azért, hogy újraélesszük őket, vagy hogy helytelen nézeteket igazoljunk utólag és helyeseket elvessünk, hanem azért, hogy *felhasználjuk tanulságaikat.* A marxizmus—leninizmus eszmei harcban leküzdötte a hibás elméleteket, régi formájukban ezek már nem támadhatnak fel — de gyökerük, a kispolgári gondolkodás, ma is megvan, s erről a gyökérről ma

Digitized by Google

is újra meg újra felbukkrosodnak a rég megcáfolt nézetek korszerűsödött változatai. Az Irányelvek is rámutatnak arra, hogy némelyek „a marxizmus révén már korábban megoldott kérdésekben újítanak fel régi hibákat, polgári nézeteket". Akik ezt teszik, azok néha azt hiszik, hogy valami újat mondanak, mert nem ismerik elméletünk régebbi küzdelmeit.

Amit szükségesnek tartok, marxista—leninista örökségünk *teljes* birtokbavétele, az nem csak és nem is elsősorban azt jelenti, hogy konzerváljuk a múlt értékeit. Ha megelégednénk annyival, hogy újra kiadunk méltatlanul elfelejtett marxista műveket (ami persze fontos tennivalónk), akkor csak ezt tennők. De ennél sokkal nagyobb a feladat: egész színességében és mozgalmasságában mutatni meg a tudományos szocializmus fejlődését, a gazdasági, politikai, filozófiai és egyéb eszmék hosszú harcát, s azért mutatni meg, hogy mélyebben értsük mai és helyesebben alakíthassuk ki jövőbeli álláspontjainkat. Magától értetődik az is, hogy a múlt, amelyről beszéltem, egészen a mai napig tart, s értékei közé a legutóbbi évtizedek, évek és hónapok marxista alkotásai is odatartoznak.

A marxizmus—leninizmus nehezen fejlődhet tovább összes eddigi eredményeinek számbavétele nélkül. Ennek a fejlődésnek természetesen szervezeti feltételei is vannak. Mindenekelőtt: szükségünk volna olyan tudományos intézményre, amelynek az a fő feladata, hogy vizsgálja és előmozdítsa a marxizmus—leninizmus fejlődését. Ma *nincs* ilyen intézményünk, s az elszórtan folyó ideológiai kutatómunka az oktatás szükségleteit is csak szűkösen tudja fedezni. Emellett ezen a területen is meg kellene javítani a nemzetközi munkamegosztást és a kölcsönös segítségnyújtást. A legtöbb alapvető forrásanyag a Szovjetunióban és Németországban van; ezért sok tekintetben nekünk is az ezekben az országokban folyó kutatómunka eredményeire kell támaszkodnunk.

Kétféle sznobizmus

„A közönség egy része a sznobizmus hatása alá került."

Nem vagyok híve a definícióknak, de a dolgok jobb megértése kedvéért mégis megkísérlem, hogy valami definíció-félét adjak. Kit nevezünk sznobnak? A legtágabb értelemben: azt, aki másnak, többnek akar látszani, mint ami valójában. Valamivel pontosabban: azt, aki mértéktelenül rajong mindenért, amiről úgy tudja, hogy mások szemében „rangos" (vagyis: divatos, híres, modern, előkelő, művészi, tudományos stb.), s akinek ezért az a fő gondja, hogy majmolja ezeket a példákat (amelyek nagyon gyak-

Digitized by Google

ran külföldiek, de hazaiak is lehetnek) és hogy ezeknek a világában hozzáértőnek, benfentesnek mutatkozzék.

Szívből örülök, hogy az Irányelvek szembeszállnak ezzel a csúnya tulajdonsággal, bár tudom: a sznobizmus nem szűnik meg azzal, hogy megnevezzük. Harcolni kell ellene. De hogyan? Az elvonókúrával nagyon csínján kell bánnunk, mert régi tapasztalat, hogy a legnehezebben megszerezhető dolgok a legkelendőbbek, s éppen a sznobok körében azok. Az iskolai és iskolán kívüli nevelés sokat tehet ugyan a közízlés és a kulturális színvonal fejlesztéséért (mert *ez* a legfontosabb), főként akkor, ha nem hatol be ide is a sznobizmus (ami pedig szintén megesik) — eredményei azonban igen lassan érnek be. Nagyobb aktivitásra biztathatjuk szilárd ítélőképességű marxista kritikusainkat, biztatjuk is őket, s rájuk is fér. De azért képzeljük csak bele magunkat az ő helyzetükbe: kevesen vannak, sok a megbírálni való, s ráadásul még gyengébb ítéletű kollégáikkal is meg kell naponta küzdeniük. Úgy látszik hát, hogy az a leghatásosabb fegyver a sznobizmus ellen, ha alkotó művészeink *jobbat alkotnak*, olyan műveket, amelyekért lelkesedni nem sznobizmus. (Persze, ezekért is lehet pusztán sznobizmusból lelkesedni. Társadalmi szempontból azonban ez már nem elsőrendűen fontos probléma.) A sznobizmus leküzdésének kulcsa alkotó művészeinknél van, meg kiadóinknál, színigazgatóinknál, filmeseinknél, s általában kultúrpolitikusainknál. Hiszen a közönség, ha válogat is, csak abból válogathat, amit elébe tesznek.

A társadalomtudomány művelőinek körében sem ismeretlen a sznobizmus. Aki szorgalmasan olvassa folyóiratainkat, az tapasztalhatja: milyen szívesen vitatkoznak némelyek olyan külföldi elméletecskékkel, amelyek nálunk teljesen ismeretlenek és hatástalanok, s szülőhazájukban is jelentéktelenek — sokkal szívesebben, mint azokkal a nézetekkel, amelyekkel itthon is napról napra találkozunk, amelyek élnek és hatnak. Szinte hallja az ember, milyen élvezettel ropogtatják az idegen neveket, minél ismeretlenebbek ezek, annál jóízűbben. Világos dolog: könnyebb is ezeken az embereken tölteni ki a harci kedvet, mint olyanon, aki közöttünk él, akit esetleg személyesen ismer is a szerző, de akinek igazát vagy tévedését — s emellett presztizsének napi árfolyamát is — nehezebben tudja felmérni.

Ez a kockázat kerülésén kívül sznobizmus is, bár annak egy viszonylag kevéssé ártalmas válfaja: annyiban árt, amennyiben jelentéktelen ellenfelekre pazarolja a puskaport. Van azonban ennél kártékonyabb sznobizmus is. Olyan, amelynek politikai tartalma van, mégpedig hibás politikai tartalma: amely úgy fut a divat után, hogy hamis nyugati elméleteket tart divatosnak, mo-

Digitized by Google

dernnek, tudományosnak. Az Irányelvek is rámutatnak arra, hogy a szociológiai témájú írásokban az elvont okoskodás (erről később még beszélek) „gyakran a polgári szociológia kétes értékű vívmányainak kritikátlan átvételével és népszerűsítésével párosul". Más tudományágakban is előfordul ilyen rossz szemmértékű sznobizmus.

Némelyek úgy vitatkoznak polgári nézetekkel, hogy a vitában maguk is elfogadják és használják ezeknek a mi számunkra elfogadhatatlan kategóriáit és kérdésfeltevéseit (olyanokat, mint pl. „modern ipari társadalom", „human relations"). Szándékuk szerint azért teszik ezt, hogy leküzdjék ellenfelüket, s ígérik is, hogy marxista tartalmat és értelmezést adnak ezeknek a fogalmaknak, de legtöbbször csak köretként tudják tálalni hozzájuk a marxizmust. Így aztán egy darabon elébe mennek az ellenfélnek, s néha igazán nehéz eldönteni, hogy mi a lényegesebb: az az engedmény-e, amelyet a polgári felfogásnak tettek, vagy az a különbség, amely még elválasztja tőle őket.

A marxizmus mindig is feldolgozta és a jövőben is fel fogja dolgozni a tudományok új eredményeit, s gazdagodott ezzel, mint ahogyan gazdagodott a polgári eszmeáramlatok ellen folytatott harcával is. De ezt a gazdagodást úgy érte el és csak úgy érhette el, hogy megőrizte *egységét és önállóságát* minden nem marxista irányzattal szemben. A hibás szemmértékű sznobizmus azonban arra törekszik (bár nálunk senki sem fogalmazta meg ezt), hogy a marxizmus erős, nagy folyama minél jobban keveredjék el idegen forrásból fakadó áramlatok folyóival és patakjaival, minél többel. Így aztán valóban mérhetetlenül kiszélesednék. Csakhogy ennek az volna az ára, hogy a sok hordalék következtében elsekélyesedik, elveszti sodrását, s valósággal állóvízzé válik: *parttalan marxizmussá.*

Az elmélet demokratizmusa

„Az igazi, a kor követelményeit megértő, a haladást előmozdítani akaró írók és művészek minden korban hatni akartak a közönségre és ezért közérthetőségre törekedtek."

Semmi néven nevezendő okot nem látok arra, hogy a tudományos irodalom művelőit ne tekintsük íróknak, hogy tehát ne vonatkoztassuk rájuk is az Irányelvek itt idézett mondatát. Azért hangsúlyozom ezt, mert az a véleményem, hogy ideológiai irodalmunk nem eléggé közérthető, s nem is nagyon törekszik mindig arra, hogy minél több emberhez szóljon. Ez az egyik oka annak, hogy hatása kisebb, mint amilyen lehetne és amilyennek kellene lennie.

Digitized by Google

Az emberek szocialista országban sem születnek marxistának. Az állami oktatás kötelező tananyagai és az életben szerzett tapasztalataik sem teszik őket azzá: meg is kell győznünk őket. Úgy érzem azonban, hogy mi nem eleget törődünk ezzel. „Én egész népemet fogom nem középiskolás fokon tanítani" — írta egykor a költő. Nekünk ma sokféle színvonalon kell tanítanunk népünket: mind több embert egyetemi, sőt ennél is magasabb fokon, de középiskolás fokon is egyre többet, és alapfokon is.

Nagyon helyes az, hogy az Irányelvek sürgetik az elméleti kézikönyvek, a különféle egyetemi tankönyvek, a magyar párttörténet elkészítését. Ezekre valóban égető szükség van. De nagyon jó volna, ha ezek közül a munkák közül minél több lenne olyan, amelyet a szélesebb olvasóközönség is haszonnal, sőt — uram bocsá' — élvezettel forgathat. Lehetséges-e ez? Azt hiszem, igen. Más tudományágakban vannak ilyen művek (ilyen például Bárczi Géza könyve, *„A magyar nyelv életrajza"*). Vagy vegyük példának a párttörténetet. Ennek két típusát ismerjük, az egyik a Sztálin-féle *„Rövid tanfolyam"*, a másik Mehring műve, *„A német szociáldemokrácia története"*. (Ez az utóbbi is azok közé a marxista művek közé tartozik, amelyeket ideje volna már magyar nyelven kiadni.) Mi a különbség a két típus között (ha eltekintünk e munkák eltérő jellegű, súlyos hibáitól, amelyek eléggé ismertek)? Az, hogy Sztálin műve és a többi ilyen típusú tankönyv elsősorban szűkszavú precizitásra törekszik (most nem vizsgálom, mennyi eredménnyel), nem pedig az események szemléltető bemutatására, az olvasó meggyőzésére; ezért megállapításai kategórikusak, bizonyításuk kevés, s az egész könyv nehézkes és száraz. Mehring könyve viszont (amely persze terjedelmesebb is) széles perspektívába állítja be a párttörténetet, összefonva ideológia- és társadalomtörténettel, plasztikusan ábrázolja az eseményeket, sőt az egyes személyeket is, ezért izgalmas, lebilincselő olvasmány, s nemcsak a történész számára az. Bár nekünk nincs Mehringünk, nagyon jó volna, ha párttörténetünk közelebb állna a Mehring-féléhez, mint a sztálini típusúhoz. Nem hiszem ugyanis, hogy minden tankönyvnek vagy általában minden tudományos írásnak feltétlenül unalmasnak és nehezen érthetőnek kell lennie a nem szakmabeliek számára.

Még folyóiratainkban is szép számban találunk azonban olyan szociológiai, pszichológiai, esztétikai, filozófiai és egyéb ideológiai cikkeket, amelyekről lerí az, hogy szerzőjük írás közben csak kollégáinak, kritikusainak és feletteseinek a várható véleményével számolt, de azzal nem, hogy mennyit profitálnak majd a cikkből az olvasók, akik között ma már társadalmunk minden rétege képviselve van. Némely cikket a szakemberek közül is csak kevesen

Digitized by Google

értenek meg minden vonatkozásában: csak a „beavatottak", akik a félig kimondott gondolatokból, az utalásokból, a hangsúlyokból, de még a hallgatásból is tudnak olvasni. Pedig nem igaz az, hogy a téma követeli meg a nagyképű homályosságot, tekervényességet, tudományoskodást — ilyesmit semmiféle téma nem követel meg —: a sznobizmus megnyilvánulásai ezek is.

Valóban vannak olyan ideológiai témák, amelyekről nem nagyon lehet a nagyközönség számára is könnyen érthetően írni (bár a szerzőnek még itt is az a kötelessége, hogy erre törekedjék). Ilyenek azok a témák, amelyeknek megértéséhez magasabb színvonalú tudományos ismeretek kellenek. Ezekről most nem beszélek. De vannak olyan témák is, amelyek csak azért tűnnek föl olyan rettentően tudományosnak a laikus előtt, mert rettentően messze vannak a reális valóságtól. Pedig hát az igazi tudományt nem az jellemzi, hogy elrugaszkodik a realitástól.

Azokban a boldog időkben, amikor még csak a filozófusoknak volt sajátos gondolati tartalmú külön nyelvük, Marx ezt írta (a *Német ideológiá*-ban): „A filozófusoknak csak fel kellene oldaniok a maguk nyelvét a közönséges nyelvben, amelyből elvonatkoztatták, hogy felismerjék benne a valóságos világ kiforgatott nyelvét és belássák, hogy sem a gondolatok, sem a nyelv nem alkotnak önmagukban saját birodalmat; hogy csak a valóságos élet *nyilvánulásai.*" Azóta az ideológusoknak sikerült addig-addig párolniuk a valóságos élet összefüggéseit, amíg harmad-, negyed-, ötödfokú származék-doktrínákat nem kaptak, amelyek úgy állnak egymás hátán, mint egy kártyavár (vagy egy Parkinson-féle piramis) emeletei.

Mikor az Irányelvekben „elvont okoskodás"-ról olvastam, ezekre a lombikban gyártott elméletekre gondoltam. Műanyag elméleteknek is nevezhetném őket, mert a valóságos világ anyaga csak molekuláris állapotban van meg bennük; ezért közvetlenül nem is hasonlíthatók össze a reális élettel, nagyon nehéz tehát verifikálni őket, vagyis eldönteni, hogy mennyi a valóságtartalmuk, mennyiben helytállók. Ilyen öncélú elméletek fabrikálásához az írószeren és némi türelmen kívül nem sok kell, de hasznukat tekintve még ennyit sem érnek meg. Ezek nem segítik elő ideológiai harcunkat, hanem (hogy megmaradjak ebben a harcias terminológiában) legfeljebb arra jók, hogy nagyobb legyen a csatazaj, több a kardok köszörülése, vagy inkább csak a köszörűkövek tervszerű (?) megelőző karbantartása.

Nem erre van azonban szükségünk. Helyesen állapítják meg az Irányelvek: *„Az elméleti munka a gyakorlatból táplálkozik, annak tapasztalatait általánosítja és maga is a gyakorlat céljait szolgálja."*

Digitized by Google

SZEMLE

Az állami gazdaságok helyzete és feladatai

Napjainkban vita folyik az állami gazdaságok helyzetéről. Sokan arról beszélnek, hogy az állami gazdaságok az utóbbi időszakban megtorpantak fejlődésükben, nem töltik be élenjáró szerepüket a szocialista mezőgazdaságban, és az állam által hozott nagy anyagi és erkölcsi támogatás ellenére sem felelnek meg eléggé céljaiknak. Ezek a nézetek részben a néhány évvel ezelőtt bevezetett új üzemszervezési és üzemvezetési módszerek egyes túlzásain alapulnak. A túlzott előreszaladásokat megszüntető intézkedések pedig sok emberben bizonytalanságot, peszszimizmust keltettek. Ennek megszüntetéséhez, az újabb sikerek eléréséhez segítséget ad pártunk Politikai Bizottságának 1965 februári határozata, amely elemzi az állami gazdaságok helyzetét és kijelöli megoldandó feladataikat.

Az állami gazdaságok helyzete

Az állami gazdaságok feladatait társadalmi rendszerünk érdekei, szükségletei határozzák meg. 1949 áprilisában a párt Központi Vezetőségének határozata a következőkben szabta meg e feladatokat: „Az állami gazdaságok szocialista nagyüzemek, amelyek mint mintagazdaságok és mint a mezőgazdaság tudományos művelésének gócai, a jó gazdálkodás példájául szolgálnak, tenyészállattal, nemesített vetőmaggal segítik a dolgozó parasztokat s egyben hozzájárulnak a nem őstermelő lakosság ellátásához szükséges élelmiszerkészletek biztosításához". Ezt követően társadalmi fejlődésünknek minden fontosabb szakaszában újabb számvetés készült arról, hogy az állami gazdaságok hol tartanak céljaik megvalósításában, s a konkrét gazdasági és politikai körülmények mennyiben módosítják feladataikat.

A tömeges kollektivizálás befejezése egész népgazdaságunkban új helyzetet teremtett. A mezőgazdaság egészének szocialista alapokra való helyezése megkövetelte, hogy anyagi erőforrásaink nagy részét a megalakult termelőszövetkezeti gazdaságok megszilárdítására fordítsuk. Az állami gazdaságok új helyzetbe kerültek: csökkent a népgazdaság által nekik nyújtott anyagi segítség mértéke, s az új, erősödő versenytárs megjelenése velük szemben is új, jogos követelményeket állított. A termelőszövetkezeti gazdaságokba, megszilárdításuk érdekében, több mint három és fél ezer szakember, továbbá több ezer jól dolgozó szakmunkás került át; ez az átáramlás megbontotta a fegyelmezett, nagy szaktudású és tapasztalt törzsgárda sorait, fellazította szervezettségét. A csúcsmunkák időszakában számottevő hiány keletkezett fizikai munkaerőben.

Az állami gazdaságokat irányító szervek és számos gazda-

Digitized by Google

ság vezetői azonban nem számoltak kellőképpen ezzel az új helyzettel. A vezetés szervezésében követett új irányelvek — gazdaságok összevonása, a nagygazdaságok ágazati vezetése (amit elhamarkodva valósítottak meg), a kötelező tervmutatók körének kiszélesítése stb. — nem az objektív körülményekre voltak alapozva. Mind a felső irányításban, mind pedig az üzemekben fokozta a nehézségeket az anyagi érdekeltség háttérbe szorítása, az adminisztratív irányítási módszerek növekedése. Új feszültségek és ellentmondások kerültek felszínre, különösen a termelésszerkezet, a gépesítettség, és a munkaerő-ellátottság között, az állattenyésztés és a takarmánytermelés között, a termelés és a szállítás, illetve a tárolás között, az új technológiák és a szakmunkásigény között, a vezetés bonyolultabbá válása és színvonala között, a termelés színvonala és gazdaságossága, biztonsága között. A termelési színvonal növekedését a három éven át ismétlődő rossz időjárás is hátráltatta.

Jogos-e mégis a kétkedés abban, hogy fejlődtek állami gazdaságaink? Legközvetlenebbül az államnak átadott termékek számbavétele alapján ítélhetjük meg a fejlődést.

A felvásárlás alakulása az állami szektorban

Termék	Egység	Állami felvásárlás 1958—1960	Állami felvásárlás 1961—1963	A növekedés %-a
kenyérgabona	1000 vagon	79,9	82,4	103
burgonya	1000 vagon	9,—	15,6	173
alma	1000 vagon	9,8	22,9	234
zöldségfélék	1000 vagon	11,3	16,7	157
marhahús	1000 vagon	13,3	16,3	123
sertéshús	1000 vagon	16,8	30,—	180
baromfihús	1000 vagon	0,8	3,—	375
tej	millió lit.	566,1	685,7	121
tojás	millió db	39,1	143,9	369
gyapjú	vagon	870,—	1002,—	115

E számadatok azt bizonyítják, hogy az állami szektor 1961—1963-ban 30 százalékkal nagyobb értékű árut adott a népgazdaságnak, mint 1958—1960-ban. Az állami gazdaságok *a legutóbbi években is biztos árutermelő bázisai voltak népgazdaságunknak.*

Az utóbbi években az állami gazdaságok termelése belterjesebbé vált. 1960-hoz képest 1963-ra 33.4 százalékkal, 1106 forinttal nőtt az egy kat. hold termőterületen előállított halmozatlan termelési érték. Ez a növekedés változatlan mennyiségű munkaerő alkalmazásával, a munkatermelékenység növekedésének eredményeképpen ment végbe. Az állami gazdaságokban ma egy-egy dolgozó tíz ember részére termeli meg a legfontosabb élelmiszereket.

Vizsgáljuk most meg, hogy ha az állami gazdaságok termelését egybevetjük a termelőszövetkezetekével, bizonyítható-e az előbbiek élenjáró mivolta?

Digitized by Google

A halmozatlan termelési érték alakulása

Volumen			1 kh termőterületre vetítve			
	Állami gazdaság	Mg-i tsz-ek	Állami gazd.		Mg.-i tsz-ek	
	az 1960. évi %-ában		Ft	%	Ft	%
1960	100,—	100,—	3329	100	2432	100
1963	133,4	136,9	4435	133,2	2572	105,8

A termelőszövetkezetek termelési volumene azért növekedett nagyobb mértékben, mert 1960-ban még nem fejeződött be a tömeges kollektivizálás. A termelés belterjessége — az 1 kh termőterületre jutó termelési érték — viszont kétséget kizáróan bizonyítja az állami gazdaságok élenjáró voltát.

A Politikai Bizottság ezeknek a tényeknek az alapján megállapította: „Az állami gazdaságok termelése belterjes irányba fejlődött... Az elmúlt esztendőben az állami gazdaságok adták az összes mezőgazdasági árufelvásárlás több mint 20 százalékát. Jelentős segítséget nyújtottak a mezőgazdaság szocialista átszervezése során és azt követően a termelőszövetkezeteknek.

Az állami gazdaságok zöme mezőgazdaságunk korszerű színvonalra fejlesztésének fontos bázisává vált. Jelentős eredmények születtek a búza- és kukoricatermesztésben, a baromfitenyésztésben, a zöldtakarmányliszt és a kukorica vetőmag előállításában, a komlótermesztésben, egyes új fajták, agro- és zootechnikai eljárások, valamint a kémiai szerek alkalmazásában."

Mik azok a tényezők, amelyek megnehezítik az állami gazdaságok fejlődésének megítélését, s ezért megalapozatlan következtetéseknek is tápot adnak?

Az egyik tényező: *a termelőszövetkezetek le nem becsülhető hányadának gyorsabb fejlődése.* Sokan szem elől tévesztik azt, hogy a termelőszövetkezetek jó részének természeti, közgazdasági és üzemi körülményei a legjobban termelő állami gazdaságokéval is vetekszenek. Sőt sokan figyelmen kívül hagyják azt is, hogy ma az állami gazdaságok már mezőgazdaságunk szocialista szektorának csak kisebbik részét képezik. Az állami gazdaságoknak nincs „egyeduralkodó" szerepük: nemcsak ők az *egyedüli* biztos árutermelő bázisai a népgazdaságnak, sem egyedüli előállítói a minőségi vetőmagvaknak és jó minőségű tenyészállatoknak, és nem *egyedüli* élenjárói a mezőgazdaságnak. A termelőszövetkezetek is előállítanak vetőmagot, jó minőségű tenyészállatot, exportképes termékeket. Alkalmaznak, sőt maguk is alakítanak ki új termelési és üzemszervezési eljárásokat, anyagi érdekeltségi módszereket. A jobbak közülük bemutató gazdaságok, s ezek éppúgy gyakorlati tapasztalatátadó iskolák az egyetemet végzett fiatalok számára, mint az állami gazdaságok.

Bizonyos tekintetben mégis többet várunk az állami gazdaságoktól, mint a termelőszövetkezetektől: vannak olyan új fajták, mód-

Digitized by Google

szerek, kémiai anyagok, épülettípusok, amelyek bevezetésének kockázatát elsősorban az állami gazdaságoknak kell vállalniuk. Tőlük várjuk azt is, hogy az új dolgok gyors elterjesztői legyenek, s az egész országot átfogó hálózatukkal hassanak a környezetükben levő termelőszövetkezetek gazdálkodására, termelési színvonalának emelésére. A gyakorlati mezőgazdasági oktatásban is növekszik a szerepük. Az állami gazdaságok keretében 18 tangazdaság működik, 39 állami gazdaságban tankerületek szolgálják a gyakorlati oktatást, 61 állami gazdaság pedig bemutató és gyakorló gazdaság. A politechnikai és szakközépiskolai képzés keretében úgyszólván valamennyi állami gazdaságban folytatnak gyakorlatokat tanulók. A mezőgazdasági kutatás elősegítését szolgálja 12, közvetlenül kutatóintézetekhez tartozó gazdaság és 14 bázisgazdaság.

Az állami gazdaságok fejlődésének helyes megítélését megnehezítő másik tényező az, hogy az *állami gazdaságok jövedelmezősége alacsony színvonalú, jó néhány gazdaság pedig veszteségesen gazdálkodik.*

Ebben a tekintetben az az igazság, hogy az utóbbi években az állami gazdaságok nem teljesítették eredményterveiket, jóllehet 1961-ben 290, 1962-ben 207, 1963-ban és 1964-ben mintegy 400 millió forint vállalati nyereséget értek el. A gazdálkodás egészének alacsony jövedelmezősége a mezőgazdaságban alkalmazott értékviszonyokkal függ össze. Az eredménytervek teljesítésében mutatkozó elmaradás pedig jórészt a gazdálkodásban levő hiányosságok következménye.

A gazdálkodás jövedelmezőségét tekintve nagyok a különbségek az egyes állami gazdaságok között. 1963-ban például 123 állami gazdaság 240 millió forinttal több nyereséget ért el, mint amennyit tervében feladatul kapott. 87 gazdaságban viszont — főleg a termelési színvonal csökkenése miatt — romlott a gazdálkodási eredmény. Ez 14 gazdaságban három, 29-ben pedig két egymás utáni évben is romlott; ezeknek a gazdálkodási színvonala a fejlődés megtorpanásának bélyegét hordja magán. Ez pedig az állami gazdaságok egészének megítélésére is kihatott.

Az idei számadatok azt mutatják, hogy 1964-ben némileg javult az állami gazdaságok egészének népgazdasági szintű eredménye. Ez annak köszönhető, hogy növekedett termelési színvonaluk, s növényi termékekben 5,1, állatokban és állati termékekben pedig 6,8 százalékkal több árut adtak a népgazdaságnak, mint 1963-ban. Az 1964. évi eredmények alapján 120 gazdaság fizetett nyereségrészesedést dolgozóinak.

Mindezek alapján a Politikai Bizottság megállapította: „Az 1959—1961-es években elért gyorsabb előrehaladás után 1962 és 1963-ban — a kedvezőtlen időjárás, a munkaerőellátás nehézségei, továbbá az erőltetett ütemű termelésfejlesztés, valamint a gazdaságok átszervezésénél elkövetett hibák miatt — a fejlődésben lassulás következett be, lazult a gazdálkodási és munkafegyelem. Az 1964-es esztendőben újból fejlődés figyelhető meg a fegyelem és a termelés mennyisége tekintetében."

Digitized by Google

A következő időszak teendői

Az állami gazdaságok fejlődése hű kifejezője annak az erőfeszítésnek, amelyet pártunk a szocialista mezőgazdaság megteremtésére, a mezőgazdasági termelés színvonalának növelésére tesz. Az állami gazdaságoknak sokszor kellett olyan igényeket kielégíteniük, amelyeket nem lehetett belehelyezni az okszerű gazdálkodás rendszerébe. Ha hiány volt bizonyos terményekben, vetőmagvakban, tejben, húsban, akkor az állami gazdaságok voltak a népgazdaság legbiztosabb bázisai, amelyekben a követelményeket gyorsan lehetett teljesíteni. A gyakran változó igények jó néhány gazdaság üzemág-arányait megbontották. A feladatok politikai jelentőségének ismeretében utólag is azt kell mondanunk, hogy ezek az intézkedések — a gazdálkodás veszteségei ellenére is — szükségesek és helyesek voltak.

Ma már megvannak a feltételei annak, hogy az állami gazdaságokban a magasabb termelékenységet és jövedelmezőséget biztosító, a helyi lehetőséget figyelembe vevő, okszerű, a legfőbb összefüggéseiben tartós gazdálkodási rendszert valósítsunk meg. Ennek alapján tűzte ki célul a Politikai Bizottság, hogy a következő évek során — a termelés szerkezetének, az üzemnagyságnak, a vezetésnek és az irányításnak a stabilizálásával és kiegyensúlyozott fejlesztésével — mindenekelőtt *a gazdálkodás színvonalát* kell emelni. A termelés mennyiségi fejlesztése mellett a *minőség javítását és a hozamok gazdaságos növelését* kell előtérbe állítani. A belső „minőségi" feladatoknak ezt az előtérbe állítását az a továbbra is érvényes politikai cél követeli meg, hogy az állami gazdaságok a mezőgazdasági termelés élenjárói, példamutatói legyenek, s tevékenységükkel hassanak az egész mezőgazdaság termelési színvonalának emelésére.

Az állami gazdaságok gazdálkodásának elemzése azt mutatja, hogy két utat kell követnünk a termelés gazdaságossá tételében. Az első: *a hozamok további növelése* — a második: *az indokolatlan költségek felmerülésének megakadályozása.* Bár az állami gazdaságok termésátlagai és állattenyésztési hozamai — fajlagos mutatókban — 20—50 százalékkal meghaladják az országos átlagot, mégis nagy lehetőségek vannak még arra, hogy a hozamok növelésével csökkentsék az önköltséget. 1962-ről 1963-ra például 22 gazdaságban (tehát az állami gazdaságok kenyérgabona-vetésterületének 12,9 százalékán) 3—4 q-val, 43 gazdaságban pedig (a vetésterület további 21,4 százalékán) 4—6 q-val csökkent az átlagtermés. 1963-ban a kenyérgabona átlagtermése 57 gazdaságban (a vetésterületnek csaknem egyharmadán) 10 q alatt volt. E gazdaságok kat. holdanként 1155 Ft ráfizetéssel termeltek. A 14 q felett termelők viszont kat. holdanként 100—1200 forint nyereséget értek el. A kukoricatermesztésben 27 állami gazdaságban 12 q alatt volt az átlagtermés, ez kat. holdanként 2000 forintos veszteséget okozott. A 20 q felett termelők holdankénti jövedelme viszont 200—1800 forintig terjedt. A tehénállomány 42,5 százalékának az éves átlagos tejtermelése 3000 liter alatt, az egy tehénre jutó évi veszteség pedig 500—1600 Ft volt. A 3000 literes tejtermelési szintet meghaladó gazdaságok viszont tehenenként 200-tól 1000

Digitized by Google

forintig terjedő nyereséget értek el. Hasonló tapasztalatot szereztünk 1964-ben is.

A termelési színvonal és a jövedelmezőség differenciáltságából két következtetést kell levonni. Az egyik az, hogy *az alacsony termelési színvonalnak a termelési feltételekhez igazodó növelése a jövedelmezőség fokozásának döntő forrása.* A másik az, hogy *a körülményekkel arányban nem álló ráfordítások nem térülnek meg a hozamokban.* Ez azt követeli, hogy feladatainkat és eszközeinket oda csoportosítsuk át, ahol a természeti, közgazdasági és üzemi viszonyok megadják a termelés intenzitásának lehetőségét. Ahol azonban eleve kilátástalan a ráfordítások megtérülése, ott csökkentsük ezeket, a termelésszerkezetnek az adottságok szerinti módosításával,egyes helyeken — főleg hegyvidékeken — a .belterjesség csökkentése árán is.

A jelenlegi termelési színvonal és a gazdálkodás hiányosságainak ismerete alapján megállapíthatjuk, hogy az alapvető agro- és zootechnikai eljárások betartása, a technológiai fegyelem megszilárdítása *még mindig fontos hozamnövelő tényező* gazdaságainkban. A hazai és a külföldi tapasztalatok szerint azonban a termelés növelésének további lehetőségei is rejlenek az új fajták, az új kémiai anyagok és a technológiai eljárások bevezetésében, elterjesztésében. E tekintetben az utóbbi években megtorpanás volt tapasztalható, s ezt csak akkor tudjuk megszüntetni, ha kutatóintézeteink és az irányító szervek visszanyerik bátorságukat ezeknek kialakítására, beszerzésére és bevezetésére, s kezdeményezőbben tevékenykednek.

A gazdaságok termésátlagainak növelése nemcsak a jövedelmezőség területén jelentkező ellentmondást oldja fel, hanem az állatállomány takarmányigénye és a meglevő takarmánymennyiség közötti ellentmondást is. Elsősorban a *takarmánynövények hozamainak,* másodsorban a *takarmányhasznosításnak* a fokozásával biztosítható az, hogy az állami gazdaságok ellássák magukat abraktakarmánnyal. Fő takarmánynövényünknek, a kukoricának a vetésterületét azért sem lehet kiterjeszteni, mert ez tovább fokozná az őszi kézimunkaerőigényt. Sőt, a szántóföldi növények őszi betakarításánál még fel is kell szabadítani kézimunkaerőt. Erre azért van szükség, mert a közeli jövőben nagy szőlő- és gyümölcsültetvények fordulnak termőre, s termékeik betakarítása — a technikai feltételek hiánya miatt — egyre több munkaerőt igényel. Ezért úgy döntött a Politikai Bizottság, hogy a harmadik ötéves terv első időszakában be kell fejezni a nagy kézimunkacsúcsot jelentő kukorica-, cukorrépa- és burgonya-betakarítás gépesítését.

A problémák súlya megköveteli, hogy az állami gazdaságok *a munkaerőgazdálkodást tervszerűbben végezzék,* és az anyagi érdekeltségnek olyan rendszerét és formáit alkalmazzák, amelyek biztosítják a feladatok teljesítését. A munkaerőgazdálkodás területén arra van szükség, hogy sokféle módon segítsék elő a családtagok munkába állítását: időszakos napközi otthonok létesítésével, egyes helyeken a női dolgozók számának növelésével, a tanuló ifjúság fokozottabb munkába vonásával, a környező termelőszövetkezetekkel való munkakooperációval.

Digitized by Google

Emellett azonban lényeges követelmény, hogy a munkák technikai felszereltségének fokozásával a munkatermelékenység is fokozódjék. Ez pedig lehetetlen a dolgozók szaktudásának és a szakmunkások számának növelése nélkül.

Sokan úgy vélik, hogy az állami gazdaságokban általános érvénnyel alkalmazni lehet az ipari vállalatok anyagi érdekeltségi módszereit és ezek formáit. Vannak, akik azt hirdetik, hogy az állami gazdaságokban is a kötött bérgazdálkodási formát, az átlagbérek ellenőrzésének ipari módszerét kell alkalmazni. Az állami gazdaságokban azonban nem olyan a termelés folyamata és a termelőerők működésének jellege, mint az iparban, hanem a termelőszövetkezetekéhez hasonló. Ezért is határozott úgy a Politikai Bizottság, hogy az állami gazdaságokban — az éves béralap-keretek kötelező betartása mellett — ún. *önálló bérgazdálkodási rendszert* kell megvalósítani. Ez természetbeli juttatásokkal is kiegészítve — az egyes ágazatok technikai felszereltségétől és egyéb körülményektől függően — követheti a termelőszövetkezetekben alkalmazott anyagi ösztönzési formákat és módszereket.

A hároméves terv idején és a második ötéves terv első éveiben nagy mennyiségi fejlesztés történt az állatállományban, továbbá a szőlő- és gyümölcstelepítésekben. Pénzügyi lehetőségek hiányában azonban csak az alapberuházások valósultak meg, a kiegészítő beruházások elmaradtak. Ezért a következő években elsősorban a *kiegészítő és járulékos beruházásokra*, továbbá az elhasználódott épületek és berendezések *rekonstrukciójára* kell felhasználni ezeket a beruházási összegeket.

A Politikai Bizottság határozatának egyik legfontosabb követelménye: az állami gazdaságok irányítási rendszerét úgy kell továbbfejleszteni, hogy fokozódjék a *vállalati önállóság* és tovább növekedjék a helyi vezetők jogköre és felelőssége. A demokratikus centralizmus elvét fenntartva, a következő időszakban az állami gazdaságok irányításában csökkenniük kell a centralisztikus vonásoknak — amelyeket a kötelező tervszámok nagy mennyisége, a pénzügyi elszámolási rendszer sok mutatója stb. jelez — és fokozódnia kell a vállalati érdekeltségnek. A főbb termékek értékesítési feladatainak előírása mellett a termeltető vállalatok és a gazdaságok közötti szerződéses megállapodások alapján kell biztosítani a népgazdaság igényeinek kielégítését. A gazdálkodás irányítását az összes gazdaságok által főbb vonásaiban kidolgozott ötéves fejlesztési terv alapján kell végezni. Indokolt, hogy a jövedelmezőségi tervek meghatározásában is új módszereket alkalmazzanak. A határozat azt az utat jelöli ki, hogy a jövedelemelvonást több évre szólóan *állandó jelleggel* kell meghatározni, olyan szinten, amely a gazdaságok számára lehetővé teszi, hogy *saját felhalmozásukból* valósítsák meg a gazdaságos termelés fokozását célzó kisebb beruházásokat. A határozat arra is utal, hogy megteremtse az ehhez szükséges pénzügyi alapot. Már az 1965. év folyamán ezeknek az elveknek alapján kell kialakítani a gazdaságok irányításának módszereit és gyakorlatát.

A Politikai Bizottság határozata a gazdaságok vezetési és üzemszervezési kérdéseire is kitér. Azt az iránymutatást tartalmazza,

Digitized by Google

hogy az állami gazdaságok jelenlegi kereteit megtartva, a vezetésben és az üzemszervezésben érvényre kell juttatni *a gazdaságon belüli egységek* vezetőinek önállóságát, felelősségét és érdekeltségét. A gazdaságon belüli termelőegységeket az önálló elszámolás elve alapján kell kialakítani; ez alapot ad a tervteljesítéstől függő anyagi érdekeltség rendszerének alkalmazására. A közép- és felső irányító szerveknek feladatukká teszi a határozat, hogy emeljék a vezetés színvonalát s azt az igényt támasztja, hogy ne az irányító szervek végezzék a gazdálkodás operatív feladatait, hanem a gazdaságok.

A Politikai Bizottság megállapította, hogy az állami gazdaságokban működő párt- és tömegszervezetek az utóbbi időszakban kellőképpen segítették a gazdaságok termelésének, gazdálkodásának fejlődését. Továbbra is az a követelmény áll velük szemben, hogy a helyi önállóság, a kezdeményezőkészség, a tömegpolitikai tevékenység fokozásával biztosítsák az állami gazdaságok számára megszabott feladatok teljesítését s a termelési tanácskozások, a szocialista brigádok szervezésével is ezt segítsék elő.

*

Az állami gazdaságok feladatai ma sem kisebbek, mint a mennyiségi fejlesztés időszakában voltak. Az irányító és gazdaságszervező tevékenység minőségi követelményeinek az előtérbe állítása az eddiginél alaposabb és felelősségteljesebb munkát követel meg mind a fizikai, mind a szellemi dolgozóktól. A gazdaságok műszaki megalapozottsága, dolgozóik szakképzettsége és gazdaságuk további fejlesztéséért érzett felelőssége a biztosítéka e feladatok teljesítésének.

Királyi Ernő

A decemberi párthatározat végrehajtásának munkaügyi vonatkozású tapasztalataiból

Pártunk Központi Bizottsága 1964. december 9—10-i ülésén elemezte a népgazdaság helyzetét és megszabta a további teendőket. Fontos feladatként jelölte meg a munkaerőkölcs és a munkafegyelem megjavítását, a termelékenység nagyobb arányú növelését, a munkaerő losztás és a létszámgazdálkodás szervezettebbé tételét. Ez nagy feladatokat ró az irányító szervekre, a vállalatokra, a párt- és szakszervezeti szervekre.

Az 1964. évi termelést a tervezettnél magasabb létszámmal értük el. Ugyanakkor a termelés egyes területein számottevő munkaerőhiány keletkezett, s ez fékezte egyes iparágak fejlődését. De míg egyes iparágak a múlt évben munkaerőhiánnyal küzdöttek, jelentős volt azoknak a vállalatoknak a száma, amelyek túllépték létszámtervüket. A munkaerő elosztása nem igazodott tehát eléggé a termelési igényekhez; ennek hatása egyes iparágak (elsősorban az építőipar) termelésének lemaradásában mutatkozott meg.

Az 1964. decemberi határozat alapján olyan munkaügyi intézkedések történnek s részben már

Digitized by Google

történtek is, amelyek eredményeként 1965-ben a termelékenységnek jobban kell emelkednie, mint az előző időszakban, a létszámfelfutás arányának pedig csökkennie kell.

Szigorúbb létszám- és bérgazdálkodást kell folytatnunk.

A vegyiparban például, amely 1965-ben is igen gyorsan fejlődik, az év során belépő új kapacitások és a termelés előirányzott növekedése mintegy 4000 főnyi létszámbővítést igényel. Néhány vállalat helytelen, nem eléggé előrelátó létszámgazdálkodása azonban a létszámnak kb. 800—900 fővel való csökkentését teszi lehetségessé azokban a vállalatokban, amelyekben nem lépnek be új üzemek a termelésbe, illetve amelyekben a termelés növekedése nem nagy és amelyek a múlt év folyamán túllépték a létszámot. A leépítés természetesen szorosan összefügg a jobb munkaszervezéssel.

A létszámcsökkentés bizonyos értelemben új feladatokat ad a vállalatoknak. Bár a Munka Törvénykönyvének módosított rendelkezései lehetővé teszik az átcsoportosítást, sőt létszámfelesleg esetén az elbocsátást is, ez a tevékenység mégis vontatottan indult meg, bizonyára azért, mert a vállalatokban évek óta alig történt létszám-átcsoportosítás, s különösen elbocsátás; inkább a munkaerő biztosítása volt a probléma. Szociális és más szempontok is gátolják a létszámleépítést. Van olyan nézet is, hogy nem kell sietni a tervezett alacsonyabb létszám elérésével, hátha csak az év elején veszik ezt ilyen komolyan. Ez természetesen helytelen nézet. Éppen most, az első félévben kell megtenni azokat az intézkedéseket, amelyekkel az év végére elérhetjük a kívánt eredményt.

Bár a létszámcsökkentés számszerűen nem sok dolgozót érint, hiszen nem tömeges jelenség, mégis komoly gondot okoz és igen sokoldalú, gondos előkészítést igényel ott, ahol végre kell hajtani. Sokhelyütt valóban szervezetten, körültekintően gondoskodtak a felesleges létszám átcsoportosításáról. A Hungária Műanyag és Gumigyárban például a létszámfelesleg egy részét a közelben levő Gyufagyárba és Kartonlemezgyárba irányították. A Mátraaljai Szénbányászati Tröszt a megyei építőipari vállalathoz helyezett át munkásokat. A kőolajiparban a dunántúli vállalattól az alföldi vállalathoz irányítottak át jelentős számú dolgozót. Más példákat is említhetnénk a munkaerők szervezett átcsoportosítására. Egyes vállalatok úgy oldották meg a létszámcsökkentést, hogy a kilépők helyébe nem vesznek fel új dolgozókat stb.

A kedvező tapasztalatok mellett kedvezőtlen jelenségek is vannak. Nem mindenütt történt szervezetten a felesleges létszám átcsoportosítása. Egyes területeken, főleg vidéki vállalatokban nehezen is oldható meg ez. Sokszor nem azonos értékűek a felszabaduló és a betöltendő munkahelyek. Így van ez pl. akkor, ha könnyű fizikai munkát végzők, vagy adminisztrátorok válnak feleslegessé, akik nem akarnak, vagy nem tudnak nehezebb munkát vállalni az építőiparban vagy más hasonló területen. Ilyenkor nem is lehet szervezetten megoldani az áthelyezést. Nehézipari gócokban a nők elhelyezése okoz problémát.

Előfordult, hogy a gazdasági vezetők megfontolatlanul döntöttek

Digitized by Google

arról, hogy kit bocsássanak el, vagy helyezzenek át, s a párt- és szakszervezeti szerveknek kellett közbelépniük, néhol pedig felsőbb szerveknek is be kellett avatkozniuk, hogy kijavítsák az elkövetett hibákat.

Az 1965-ben végrehajtandó munkaerő-átcsoportosítás egyebek között arra int, hogy a munkaerőtervezés — és ennek alapján a munkások és alkalmazottak felvétele — nagyobb körültekintést és előrelátást igényel. A létszámtervek jobb módszerek alkalmazásával, pontosabban kell kidolgozni.

A jobb munka- és üzemszervezés, a műszaki fejlesztés, az adminisztráció gépesítése — mind fontos tartaléka a termelékenység emelésének. Nagyobb figyelmet kell fordítani a munkahelyek számának megállapítására, mind a munkás, mind az alkalmazotti munkakörökben. A normák folyamatos rendezése is fontos feladat, amely eléjét veszi a laza létszámgazdálkodásnak. Az eddiginél nagyobb gondot kell fordítanunk a nem közvetlen termelői létszám alakulására is.

Bár a létszámok helyes kialakítása fontos feladat és az eredmények itt általában nem kielégítőek, a vállalatok műszaki és gazdasági vezetői gyakran nem tekintik ezt a maguk dolgának, hanem megoldását a munkaügyi vagy tervosztályra bízzák. Vannak azonban ezen a területen is jó tapasztalatok. A Budapesti Vegyiművek pl. igen hatékony munka-, üzemszervezési és műszaki fejlesztési tevékenységet folytat, s ennek eredményeképpen az utóbbi öt évben változatlan létszámmal 78 százalékkal növelte termelését.

Különösen figyelemre méltó a beruházások során megvalósuló új létesítmények létszámtervezése. Ma nálunk többnyire már korszerű, modern üzemek épülnek, a létszámigényeket azonban sokszor indokolatlanul magasan állapítják meg. Pl. a Debreceni Központi Kikészítő Kiszerelő Üzem beruházási program vitáján a minisztérium az 1800 fős létszámigényt kifogásolta és ennek alapján azt felülbírálták. Az új létszámigény 1200 fő volt, amit ideiglenesen el is fogadtak, de jelenleg a létszám további csökkentésén munkálkodnak.

A létszámcsökkentést kívánja elősegíteni az anyagi ösztönzésnek az idén bevezetett módszere. Ennek az a lényege, hogy ahol a tervezett létszámhoz képest létszámcsökkentést érnek el, ott növelhető az átlagbér, ha tehát ugyanazt a munkát kevesebben végzik el, nagyobb bért kaphatnak érte. Ez a módszer a dolgozóknak is érdekévé teszi a létszámcsökkentést, s emellett az átlagbérnek a termelékenység emelkedésére gyakorolt kedvezőtlen hatását is kiküszöböli.

Az Inotai Alumíniumkohó például műszaki intézkedési tervet dolgozott ki, amelynek alapján 3 év alatt mintegy 18 százalékkal kívánja csökkenteni a munkáslétszámot. Ennek egynegyedét már az idén realizálja. A létszám megtakarítással elért bérnek a fele a vállalatnál marad, s ezt béremelésre fordítja.

A Magyar Villamos Művek az ezévre engedélyezett munkás- és alkalmazotti létszámot 250 fővel csökkenti. Az ily módon megtakarított bérnek a felét ugyancsak béremelésre használhatják fel.

Mind több vállalat ismeri fel ennek a rendelkezésnek a jelentősé-

Digitized by Google

gét, és dolgozza ki intézkedését a létszám csökkentésére. Bár a tapasztalat még nem elegendő, a kezdeti eredmények kedvezőek.

A gazdasági vezetőknek és a pártszervezeteknek meg kell tenniük a szükséges erőfeszítéseket azért, hogy 1965-ben a kívánt szinten alakuljon a termelékenység és a létszám.

Tapolczai János

Sarkad, Fekeleér

A múló időben letisztul az események salakja, a látszólagos véletlenek halmazából összeáll, világossá válik a szükségszerűség. Emlékek képében ez tör elő az emlékezők szavaiban; nem volt, nincs, nem lehet más út nekik ott, akkor, nem lehetett mást tenniük, mint amit tettek. Az intéző szeptember végén megcsáváztatott olyan kétszázötven holdra elegendő búza-vetőmagot, káromkodott, kiabált, hogy vetni kell, de nem vetett senki; a környéken állt a front. Október 5-én este azzal kürtölte tele a majort, hogy indul a német ellentámadás — 6-án a községbe, Sarkadra bevonultak a szovjet csapatok. De az intéző akkor már messze járt. Október 6-án pedig a béresek mondták, hogy vetni kell. „Nincs gazda. Egyedül maradtunk." „Legyünk mi a gazdák." „Vessünk együtt azért." „Vessünk." „Magunknak."

1944. október 14. Az első *közös* vetés. Itt kezdődik Sarkad-Feketeér felszabadulás utáni története.

Láthatjuk, tétovázás nem volt. Hatvan egynéhány család, a major ugrott talpra, egy mozdulattal lerázva magáról századok tespedtségét. Akikre annyiszor rásütötték, hogy nem látnak tovább az ökör szarvánál — hiszen cselédek, szóra, parancsra mozdulnak csak — most felszerelés, igavonó híján, biztatás nélkül is elvetettek. Boros Gergely szólt először, társuk a cselédsorban, és mellette állt Tobai Sándor, Sajdi Ferenc, Tóth Imre, Juhos János, Bondár Gábor, Bartha Péter, Vadi Ferenc, s körülöttük a major népe. Itt maradt Vigh Imre, az intéző kezdő segédtisztje is.

1945. április 23-án ők alapították Magyarországon a csoporttulajdon elve alapján álló első szocialista jellegű termelési társulást, a későbbi Lenin Termelőszövetkezetet. Sarkad neve — ezé a több, mint 600 éves községé, amely először egy 1333-ban kelt pápai tizedjegyzékben fordul elő — ezzel a cselekedetével bekerült nemzeti történelmünkbe.

Történészek és lelkes, helyi patrióták sokszor vallatták a letűnt évszázadokat e település korábbi történetéről. Kimutatták, hogy Anonymus elbeszélése szerint ez a föld honfoglaló Marót birtoka volt. Akkor még vadvizek borították, népe a halászatban találta meg fő foglalkozását. Később kifejlődött a malomipar. Zápolya korában mezővárosként említik, vára volt, a reformáció térhódítása idején harcos protestáns vezetőket adott ez a vidék. Feljegyezték, hogy 1849-ben,

Digitized by Google

Debrecenből Szegedre utazva itt szállt meg egyszer Kossuth, s egy ideig itt tanítóskodott Kiss József, a költő. Történni azonban nem történt itt semmi olyan, ami az egész nemzetnek utat mutatott volna. Egészen a feketeéri változásig. Mert az útmutatás volt. Ma pedig — történelem.

És most, 1965 januárjában azt mondja az egyik alapító, Bartha Péter, ez az öregségbe hajló, törékeny, nagyon tiszta beszédű, egykori cselédember:

— Ha ma azt mondom némelyiknek, hogy ezt vagy azt nem úgy kellene csinálni, visszavágnak; „Miért, mert maga alapító?" Ha az irodára behívnak bennünket, már itt a másik szobában is elhúzzák a szájukat: „Már megint az alapítók"...

Az elnöki irodában beszélgetünk. Előttünk öten az öregek közül. Ezek az emberek még dolgoznak. Csak a fejük ősz. Kivéve Sajdi Ferenc fekete haját. Szálfa ember most is. Ő lehetett itt hajdanán a feketeéri Kinizsi, két embert is fölemelt kinyújtott karral. Rábólint Bartha Péter szavaira. A többiek is. Ez bizony így van. Fogytán a megbecsülés. Olyan ez, mintha a múltunknak fordítanánk hátat.

Boros Gergely tegnap azt mesélte:

— 45 május elején, úgy negyedike, ötödike körül, megjelent a Szabad Népben a Fogaskerékgyár dolgozóinak a levele, hogy az első kollektívan termelő gazdaságnak adnának egy traktort. Vonattal mentünk a traktorért, vagyis a vonat tetején. Sokat kínlódtak vele a szakik, mire összeszerelték. Eredetileg Cormick traktor volt.

— Évekig dolgoztunk vele — mondja Sajdi Ferenc —, 1957-ben még itt volt. 59-ben vitték be az olvasztóba.

Kár érte. Múzeumba való lett volna.

Elkallódtak nagyrészt az alakulásról szóló eredeti okiratok. Ha akad is belőlük valahol, a tsz-nél egy sem. Könyvtáruk van ugyan, de a tsz-ről megjelent brosúrák közül nem találunk csak egyetlen példányt is a közösség birtokában.

Hallgassuk hát, amit az élő tanúk elmondanak. Addig figyeljünk rájuk, míg itt vannak, körünkben.

•

A majori akácfák alatt készítették elő az alakulást, nyolc-kilencen a szószólók, harmincnegyvenen, olykor többen is a hallgatóság. Voltak ott asszonyok, gyerekek; sok gyerek volt a majorban akkoriban, öt, nyolc családonkint, néhol több. Igaz, sokuk meghalt kiskorában, különféle akkor divatos betegségben. Bartha Péter három gyermekét temette el szaharinmérgezésben — néhányszáz méternyire a sarkadi cukorgyártól. A gyüléseken olyan igazságokat próbáltak megfogalmazni, amelyekkel örökre kiküszöbölhetik az életükből az ilyen kegyetlen ellentmondásokat. Az alapszabály elkészítésénél a kiindulópont a régi „Hangya" szabályzata volt. Elvetették azonban a részvények száma szerinti szavazati jogot; kimondták, írásba foglalták, hogy minden ember egyenlő, mindenki egyformán köteles részt venni a közösségben a földjével és a munkájával. A teljesítményt pontrendszerrel mérték, a nehezebb munkáért 5—10 pont járt. Az alaptőkét a tagok adták össze, be-

Digitized by Google

vitt holdanként 25 kg búza árát. „Őstermelők csoportjá"-nak nevezték közösségüket, a „gazda" címre nem pályáztak, de gazdának érezték magukat a közösben. Juttatott kisparcellájuk szűkre szabott méretei helyett, már a kezdet kezdetén megtanultak nagy területekben gondolkodni. Hozzászoktak a felelős döntésekhez, mindenkinek volt véleménye, mondanivalója.

— Akkor előbb gondolkodott mindenki, azután emelte a kezét szavazásra. Most mindjárt fölemeli — mondja Bartha Péter.

— Most nem állnak fel elmondani az igazságot. A vezetők magukra vannak hagyatva — mondja Tobai Sándor.

Az emberek munkájára a legritkább esetben volt panasz. „Ha Bondár Gábor meglátta az útról, hogy egy szál paréj ágaskodik a répában, bement és kiszakította. Ha pedig éjszaka vihar jött, szaladt a magrépa-táblához, hogy összekötözze a répa szárát" — így mondják, változó szereplőkkel, elmúlt hétköznapjaik egy-egy epizódját. Szavaikban múlt és jelen váltja egymást, minden tegnapi igazságot követ egy mai. A hangsúly persze egyelőre a múlton van, s ha a jelenről beszélnek is, mindig a múltba fogódznak, így akarják igazolni állításaik helyességét. Mert húsz év nagy idő, találni benne példát, jót is, rosszat is.

Egy idő múlva — egy, másfél év telhetett el az alakulás óta — azt látták, hogy a végzett munkának pontok szerinti értékelése tökéletesítésre szorul. Nem vették figyelembe eléggé a *minőséget* s ezt sürgősen pótolni igyekeztek. A vezetőségi tagok első kötelességeként írták elő, hogy idejük túlnyomó részét a határban töltsék, s menet közben is figyelmeztessék azt, akit kell. Az emberek meg bátran szóltak vissza a kapa mellől, s ha csak a legcsekélyebb okuk volt is rá, nem egyszer ők részesítették fejmosásban a vezetőket. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy az iroda nem volt annyira fétis a tagság szemében, mint manapság, a vezetőket pedig nem ejtette rabul az íróasztal, s mindaz, ami ezzel együtt jár.

Magukrahagyatottságuk, amely útjuk első lépéseit nehezebbé tette, azzal az előnnyel járt együtt, hogy a vezetők ténykedése a szó igaz értelmében szolgálat volt, a közvetlen vezetettek szolgálata.

Az első nagy nekibuzdulás után sokan igyekeztek elvenni a kedvüket. Közvetlenül az alakulás után az a törekvés vezette őket, hogy vezető szerepre tegyenek szert a sarkadi „Hangya" berkeiben. Igyekeztek megszerezni az ott épségben maradt termelőeszközöket. Aztán, hogy a különböző pártok talpraálltak, a Hangyából egyszerűen kiebrudalták őket, ma is nehezen érthető, hogyan. Önálló szervezetet alakítottak, létrehozták a földmunkásszövetséget. Ez a tömörülés azonban bármekkora erőt demonstrált is kevés volt ahhoz, hogy az osztozkodásban jól járjanak. Magukra voltak utalva, a maguk forradalmi demokráciájára, épségben megőrzött, józan és igazságos munkaerkölcsére, egységes közösségi szemléletére, amelyet még erősített az a tudat, hogy most már a magukéban, saját maguknak dolgoznak.

1949-ig nem kaptak számottevő segítséget. Így egyedül érték el, hogy a majorban megszűnt az

Digitized by Google

éhezés, a rongyoskodás, hogy a volt cselédek, gyermekeikkel együtt, végre emberi életet élhettek saját szorgalmuk révén. Később, a rengeteg kiküldöttet látva, egyik-másik alapító tag fel is sóhajtott: „addig volt jó, amíg nem segítettek annyian bennünket!" 1953 elején, miközben a faluból jövő, kenyeret hozó teherautóra várakoztak, sokan — mind többen — igazat adtak ennek a kétségtelenül túlzó, végső elkeseredésben született megállapításnak. Mégis tűrtek, s élt bennük a bizalom, ha megcsappanva is, s ez egyedül annak köszönhető, hogy emlékezetükbe mélyen belevésődött az 1949-től 1953-ig terjedő időszak néhány fontos helybeli eseménye.

•

1949 februárjában magas tisztségű pártvezetők keresték fel a szövetkezetet. A szemtanúk ma is úgy emlékeznek rá, mintha tegnap történt volna. Tobai Sándor így meséli el:

— Alighogy kiszálltak az autóból a kútnál, az iroda előtt, jöttek az emberek izgatottan, Sándor gyere, mert az az ember van itt, akinek a képe az asztalod fölött van, az irodában!" Én voltam az elnök, szaladtam, bár nem hittem egészen, amit mondtak. De ahogy közelről megláttam, szólni se tudtam a meglepetéstől: csakugyan ő volt. Először csak mi, vezetők, mentünk be az irodába, de aztán jöttek a majorbeliek is. Lócákkal, székekkel nyomultak be a házba, ki is törték az egyik ablakot. A kis irodahelyiségben nem fértünk, át kellett mennünk a nagyterembe. Ültünk, hallgattuk azt az embert. Ő végigjárta később az istállókat is, s az egyik állás rögtön szemet szúrt neki. Az, amelyikben elkülönítve a közös állománytól, a tagok háztáji teheneit tartottuk. Rákosi — mert ő volt a látogató — mindegyiknél megállt, sorra kérdezte, hogy kié a jószág, meg azt, hogy a fejés, az etetés miként történik. Mondtuk: mindegyiket a gazdája eteti, gondozza, feji. Csóválta a fejét és megjegyezte: elég volna két gondozó az összesnek, minek kel fel a többi is olyan korán! Ez nekünk soha nem jutott az eszünkbe, olyat még nem is hallottunk, hogy valaki ne keljen fel a saját teheneihez.

Boros Gergely, a látogatás másik szemtanúja szerint a háztáji tehenek megtekintése után Rákosi így jellemezte a Lenin Tsz-t: „Tiszta kapitalista vállalkozás." S e kijelentésnek azért volt nagy jelentősége, mert mindjárt híre támadt: ettől kezdve megyei, sőt országos szervek is olyanformán kezelték jó ideig a közösséget, mintha szégyellnék, hogy létezik. A megyei sajtóban segítség ürügyén ledorongoló bírálatok jelentek meg, majd pedig igen hosszú időn át teljesen hallgattak róluk.

Ez az igazság egyik oldala. A másik az, hogy 1949-től kezdve rendszeres állami támogatást kaptak, s ennek révén sok mindent hamarabb értek el, mint ha kizárólag önmagukra lettek volna utalva. A majorba bevezették a villanyt, a vezetékes rádiót. Bekötőutat kaptak. Majd pedig tenyészállatok érkeztek, később, a gépállomástól gépek. Lehetővé tették, hogy a majorbeliek beköltözzenek a faluba, a volt béresek több utcányi új házsorokat építettek, igen tekintélyes állami segítséggel. Fokozatosan mind többen mondtak búcsút a közöskonyhás, szűk béreslakásoknak, ame-

Digitized by Google

lyekben nemcsak a levegőtlenség fojtogatott, hanem az egykori cselédsors kísértő nyomorúsága is. Mindez elegendő volt ahhoz, hogy később jobban elviseljék a nehéz időket, de ehhez természetesen magasfokú politikai öntudatuk is hozzájárult.

•

Amilyen egyértelmű volt ennek a hatvanegynéhány családnak az állásfoglalása a közös gazdálkodás mellett, ugyanolyan félreérthetetlenül váltak híveivé a kommunista párt politikájának. Feketeéren nem volt többpártrendszer; 1945-ben nyolcvankét taggal alakult meg a Magyar Kommunista Párt.

Csak most ismerik fel igazán, milyen erősek voltak akkor, amikor csak egyetlen igazságot ismertek: leszámolni a múlttal, hogy többé ne támadjon fel, s eltörölni mindörökre a szolgaságot, a szolgalelkűséget. S hogy ez sikerrel járt, az emlékezés már megszépíti azokat az első éveket. A fáradalmakra, a bosszúságokra nem is gondolnak ma már. De mindennél jobban őrzik az első örömöket: azt, hogy sutba dobhatták a cselédek zsákruháját, amelyen az uraság bélyegzője feketéllett, hogy takaros házat építhettek maguknak, hogy a kisgyerekeknek többé nem kellett meghalniuk szaharinmérgezésben, s igen, azt is, hogy a vezetők és vezetettek többnyire tegező viszonyban voltak, s fel lehetett nézni a munkából akkor is, ha jött az ellenőrzés. Emlékeznek milyen jól esett felkelniük, hogy a saját tehenük dolgát ellássák, gyűléseken összepörölniük, s szavazásra emelniük a kezüket, tudni, hogy az ő helyeslésük, vagy tagadásuk szabja meg a dolgok menetét.

280 hold földdel, 66 taggal alakultak, s 1948-ban a földművesszövetkezeti vezetőképző iskolákon már tananyag volt szövetkezetük munkája. Amikor a II. típus szerint kezdtek gazdálkodni, létszámuk átmenetileg leolvadt negyvenötre, de később évről évre gyarapodtak létszámban és földterületben is. Az 1953-as nehéz esztendőre jobb idők jöttek, ennek köszönhető, hogy 1956-ban már több mint 1000 holdon gazdálkodtak, s taglétszámuk csaknem kétszázra növekedett. A vezető emberek elég sűrűn cserelődtek: az első elnököt: Boros Gergelyt hamar Pestre vitték. Őt követte Köteles Ferenc, Tobai Sándor, majd Boros Sándor (Gergely testvéröccse), utána Szekeres István. Köteles kivételével ma is élnek, jó egészségben, s éljenek is sokáig. Övezze őket — miképp a többi alapítót — az utánuk következők tisztelete, szeretete. Megérdemlik.

1956 után új fejezet kezdődött a Lenin Tsz életében is, előbb a fejlődés, majd a stabilizálódás időszaka, s ez mind a mai napig tart.

1956-ban, az ellenforradalom sarkadi tűzfészke mindent elkövetett, hogy szétverje a Lenin Tsz közösségét. Ez azonban nem sikerült, a megmaradt tagok minden erővel óvták a közös vagyont. 1957-ben 900 holdon gazdálkodtak. A fejlődés ettől kezdve egyenes vonalú. 1958—59-ben 1173, 1960-ban 3668 kat. hold volt a tsz földterülete. Különböző kiigazítások folytán 1963-ban 3516 kat. holdban állapították meg a föld mennyiségét — ez a középüzemek szokásos mérete. A

Digitized by Google

3516 hold az egykori Almássy-féle birtok területének mintegy 35 százaléka.

Új emberek jöttek, új vezetők. A községnek új, soha nem ismert gondokkal kellett és kell szembenéznie. Ezt az időszakot az jellemzi, hogy már nem elég csak általában politikusnak lenni, hanem egyetlen szövetkezet viszonylatában is megfelelő *gazdaságpolitikát* kell csinálni. Figyelembe kell venni olyan tényezőket, amelyekről sokáig nem nagyon vettünk tudomást, s ezeket őszintén, teljes mélységükben kell feltárni, különben nem oldunk meg semmit, legfeljebb elodázunk halaszthatatlan tennivalókat.

A külső szemlélő előtt a Lenin Tsz ma egy szövetkezet a sok közül. Előjoga semmi, legfeljebb többet várnak tőle, mint régi tsztől. S első ténykedésünk megnézni: valójában mennyire sikerült továbbfejlesztenie az itteni gazdálkodás húsz év előtti hagyományait, mit mutatnak a termelési eredmények? Akkor is meg kell ezt tennünk, ha tudjuk, hogy a régi Almássy birtokon, s még inkább a „Magyar Föld R. T." működése idején a gazdálkodás igen magas színvonalon folyt, s ez a föld valóságos aranybánya volt akkori urai számára. Előre kel bocsátanunk azonban, hogy ebből az összehasonlításból nemcsak ennek a közösségnek kell levonnia tanulságokat.

*

A szakemberek már a múlt század közepén igen fejlett gazdálkodásáról ismerték Sarkadot, amelynek határa elérte a 18 ezer holdat, e terület több mint hatvan százalékán a nagybirtok uralkodott. Fényes Elek a sarkadi törzsgulyát minőségét tekintve a körmösdi után a második helyre teszi az országos sorrendben. Az állomány minőségére jellemző volt, hogy 1846-ban I. Miklós orosz cár egy bikából és nyolc tehénből álló törzset vásároltatott belőle, 9000 váltóforintért. A sarkadi törzsgulya méltán volt híres az egész országban: 1885-ben, majd 1896-ban (a milleniumi kiállításon) díszoklevéllel tüntették ki a tenyésztő uradalmat. A századfordulón a birtoknak valamivel több mint 12 000 holdján 1053 szarvasmarhát, 7378 juhot, 3161 sertést, 38 lovat, 365 jármosökrőt tartottak. A fejlett állattenyésztés megalapozta a növénytermesztés eredményeit is az egyébként is igen jó földeken és a technikai ellátottság színvonala is rendkívül magas volt.

A munka viszonylag magas szervezettsége itt is a kizsákmányolás állandó fokozásával járt együtt. A birtokon bővített újratermelés folyt. A jövedelmezőség aránya — több éves átlagban — 7,4 százalék volt.

A húszas években az Almássy-birtok nagy részét átvette egy bank, amely „Magyar Föld Rt." néven a felszabadulásig működött, s tovább haladt a gazdálkodás kapitalista útján. Ebben az időszakban teljesen megváltozott a fő üzemágak szerkezete. Az állattenyésztésben nem kiváló minőségre törekedtek, hanem nagy mennyiségre, a tejtermelés, a hízómarha-nevelés került az első helyre, a növénytermelésben pedig az ipari növények, elsősorban a cukorrépa. A határozott profil kialakítása növelte a terméseredményeket; a cukorrépatermés pl. több éves átlagban megközelítette a 300 mázsát holdanként!

Digitized by Google

A rekordokat az emberek kíméletlen hajszolásával, minden csepp energiájuk kisajtolásával érte el az uradalom. A pecséttel ellátott egyenruha fegyencekhez tette hasonlóvá a cselédeket: rajtuk volt a bélyeg, ahogy ma is mondogatják, s ettől a bélyegtől csak egy másik uradalom, vagy a halál válthatta meg őket. Általános volt a gyermekmunka; az emberélet a pásztorbottól az ökörhajtó ostorig terjedt Feketeéren. Számítsuk ehhez hozzá a tavasztól őszig napi 12—16 órás munkaidőt, a munka robot jellegét, s megérthetjük, hogy 1945-ben miért lettek a hatvanegynéhány családból nyolcvanketten a kommunista párt tagjai.

A volt cselédek emberibb élete együtt kezdődött a felszabadulással: már az első esztendőben lényegesen javultak az életkörülményeik a cselédsorhoz képest. Később pedig, ahogyan múltak az évek, már teljesen el is feledkeztek az uraság idejéről, mint viszonyítási alapról. Csak néhány öregember emlékében él ma már az az időszak. Ma nem azt mondják, mennyit haladtak előre a múlthoz képest, hanem azt, hogy mennyire haladhatnának, ha jobban kihasználnák *lehetőségeiket.*

•

A Lenin Tsz fejlődését tanúsító részletes mutatószámok 1956-tól fogva vannak meg, de ebből az időszakból is hiányoznak egyes mutatók. Az adatok szerint az 1959 és 1963 közötti időszakot — a nagyarányú felfejlesztés éveit — az állóeszköz-állomány gyors felfejlesztése jellemzi, nagyobbrészt állami hitelek révén. 1963-ban a szövetkezet beruházott vagyona meghaladta a 20 millió forintot, az 1 kat. holdra jutó beruházott vagyon 5852 forint volt, amiből a hitel 3627 forintot tett ki. Évről évre jelentősen növekszik a fel nem osztható szövetkezeti alap (1963-ban 7 millió 822 ezer Ft) és a tiszta vagyon (1963-ban 10 millió 198 ezer Ft.). Évről évre növekszik azonban a hitelvisszafizetés esedékes összege is. Ez gátolja a bővített újratermelés megvalósítását, s hátrányosan befolyásolja a munkaegység értékét, ezért a tagok részesedése nem áll arányban az árutermelés növekedésével. A növekvő árutermelés ellenére a szövetkezet 1960-ban 2 millió 300 ezer forint mérleghiánnyal zárta az évet.

A munkaegység értéke 20 és 40 forint között, az egy tagra jutó közösből származó jövedelem 6—7 ezer forint körül ingadozott, de tavaly és tavalyelőtt már 9 ezer forint volt. A háztáji haszna, amelynek nagysága családonként változó, általánosságban a közösből származó jövedelem 50 százalékára tehető. A gazdálkodás adatai azt jelzik, hogy ez a húsz éves termelőszövetkezet ugyanolyan gondokkal küzd, mint sok jóval fiatalabb, esetleg nemrég alakult társa. Ez bizonyos értelemben természetellenes állapot.

Új gond, amelyet a fejlődés vet fel az egyes termények és termékek önköltsége. A Lenin Tsz 1960 óta végez részleges önköltség számítást. Eszerint 1963-ban a búza önköltsége mázsánként 126,58 forint, a kukoricáé 120,19, a cukorrépáé 32,07, a tej literje 3,72, a hízómarha kilója 27,65, a hízósertésé 15,20, a baromfié 19,63 forint volt.

A termelőszövetkezet eredményes erőfeszítéseket tesz, hogy le-

Digitized by Google

szorítsa az egyes termények és termékek önköltségét. Ebben az erőfeszítésben testet ölt a munkásosztály, az egész nép segítőkészsége is, amelynek révén az első Cormick-traktort még sok követte. Ma 21 traktoregységből áll a tsz erőgép-állománya, s a juttatott műtrágyamennyiség stb. is növekszik, bár nem a szükséges mértékben. A szarvasmarha-tenyésztés, a tejtermelés azonban még mindig nagy ráfizetéssel jár. Az önköltségszámítás egyben az árarányok bizonyos torzulására is rámutat, s ez felveti az ár és érték viszonyának kérdését, pontosabban azt, hogy mennyiben vesszük figyelembe az értéktörvényt a mezőgazdasági árképzésben.

Az ilyen és hasonló gondok, már azzal is, hogy egyáltalán felmerülnek — Feketeéren éppúgy, mint másutt —, a lehetőségek kihasználásának útját egyengetik. S a mostani évfordulón az alapítók és mindazok, akik úgy érzik, hogy közük van az élet alakulásához — húsz év tanulságaként mondják: „Átmentünk a hídon, amely a múlttól idáig vezetett. Az új élet már ismerős, most csak az kell, hogy a magunk képére formáljuk és hozzá alakuljunk mi is."

*

A mai vezetőknek — Gyöngyösi Imre elnöknek, Kürti Imre párttitkárnak, Juhász főkönyvelőnek, Demeter főagronómusnak — sok gondot okoz az, hogy a szövetkezetben mindenkit ráébresszenek a közösségi szemléletre: arra, hogy a tagoknak mindenhez közük van, a tsz jövőjét maguk az emberek tartják a kezükben, s nincs az a hivatal, amely nélkülük jó döntést tudna hozni. Kiküldöttek jönnek, mondanak is ezt-azt, de aztán elmennek, s közülük igen kevesen viszik magukkal Feketeér gondjait. A legtöbbjüknek ez a tsz csak egy a sok közül. Mit se vall nékik a föld, a major, nem üzen semmit az itteni múlt. Az emberi sorsokat csak felvillanásaikban, nem pedig folyamatukban látják; nem tudják, nem is tudhatják, miért háborog Sajdi Ferenc, mi fáj Bartha Péternek. Nekik, az öregeknek, a mindenük ez a föld: otthonuk, hazájuk, sorsuk; számukra minden határrésznek külön története van.

Gyermekeiknél már nem így van ez; közülük alig maradt itt valaki. Vadi Ferenc hat gyereket nevelt fel: fia repülőtiszt Szolnokon, öt lánya közül kettő városban él, a harmadik a városba jár dolgozni, a negyedik mozipénztáros, az ötödik is elkerült a pusztáról. Bondár Gábor két lánya közül egyik sem maradt itt. Bartha Péter öt lánya közül kettő tsz-tag, Sajdi Ferenc négy gyerekéből egy dolgozik a földművelésben. Folytathatnánk a sort, ki sem fogynánk belőle. A tsz KISZ-szervezetének 32 tagja közül csak 8—9 dolgozik a tszben. A tsz-nek 509 tagja közül 186 nyugdíjas vagy járulékos, s igen sokan vannak az 50 éven felüliek. A munkaerőhiány aggasztó méreteket kezd ölteni, kivált munkacsúcsok idején. Mondják, hogy az 1960. évi mérleghiány erősen hozzájárult ehhez; a korábban bevonult, akkor leszerelt fiatalok közül egy sem ment vissza.

Főként ősszel sokasodik a gond a munkaerőhiány miatt. Az elnök úgy vélekedik, hogy ma már

Digitized by Google

— a régebbi helyzettől eltérően — csak egy igazi munkacsúcsot ismer a tsz: az őszi munkák idejét. Bizakodnak, hogy a gépesítés fokozásával ezt is sikerül zökkenőmentesebbé tenni. Hogy a fiatalok elmentek a kitárult kapukon, azt nem látják természetellenesnek. Messzire futnak itt is a szálak; nemzedékek nyomorult cselédsorával kezdődött a földhöz való hűtlenség. Hogy pedig a távozásra lehetőség nyílott, az nem hibája az elmúlt húsz évnek, hanem éppen érdeme. Ezt mondják, így mondják, s hozzáteszik: most már a mezőgazdaság is azon az úton van, hogy helyben is nyugalmasabb jövendőt nyisson a felnövekvő generációnak. Emlegetnek néhány olyan fiatalt, aki fogatosként kezdte a szövetkezetben, és nemrég cserélte fel a szekérülést a traktornyereggel. Akad egy-két visszaszállingozó is, s számuk bizonnyal növekszik majd, ha az itteni kereset gyarapodik. A növekvő kereset biztosítékát két dologban látják. Az egyik az, hogy legyen több szava a szövetkezetnek a maga gazdálkodásának kialakításában és a megtermelt javak értékesítésében. A másik: hogy szűnjék meg az embereknek az a közönye, amely rányomja bélyegét a közösség egész életére, s legfőként a végzett munkára.

— Olyan társaság van ott együtt, hogy az ember nem tudja, mit kezdjen velük — panaszkodnak például a gépcsoport dolgozóira a vezetők. — A legnagyobb baj az, hogy nincs elég szaktudásuk, s nincs szakképzett vezetőjük. Erre a posztra nem találunk embert; vállalkozott ugyan rá valaki, de rövid idő múlva elmarták maguk közül. Utódja sincs, mert senki sem hagyja ott azokat a kedvezményeket, amelyeket az ipar nyújt neki, s amelyeket a tsz-ben nem kap meg. Így aztán rosszul javítják ki a gépeket, elzavarják a növénytermesztési brigádvezetőt, ha azt kéri tőlük, hogy ne tíz centi mélyre engedjék az ekét mélyszántásnál. Munka közben nem ápolják a gépet, ezért az lényegesen hamarabb tönkremegy, és sokszor előfordul, hogy nem kezdik meg idejében a munkát, vagy az is, hogy egyszerűen el sem végzik. És ilyen lazaságokkal szemben nincs meg az a közhangulat, ami régen megvolt. A vezetőség egyedül marad, újabban már az öregek sem szólnak, csak hallgatnak, mintha nem értenék, miről van szó. Pedig dehogy is nem, nagyon is értik.

*

Mi történt az emberekkel? Beköltöztek a faluba. Tavaly költözött be az utolsó család a majorból. Hová lett a múlt, miért hamvadtak el a régi tisztító tüzek? Bondár Gábor, Vadi Ferenc, Sajti, Bartha, Tobai — öregek, hol vagytok? Jó, jó, megbékültetek a világgal, falubeli, sajátházas ember lett belőletek, akiknek csűrben a nagyja termése. Házatokban villany ég, menyetek mosógéppel mos, tv-t néztek, s nincs gondotok kenyérre, szalonnára. Azt mondjátok, nektek nem is kell több. De hiszen háborogtok a közöny láttán!

Szeles télidőn jártuk végig most januárban a határ egy részét. Az utakon nem akart menni az üres szekér, s a fogatos letért a vetés szélére. De ott meg nem volt eléggé kifagyva a föld, s így a kerekek mély nyomot hagytak benne.

Digitized by Google

Azt mondta akkor Gyöngyösi, az elnök:

— Menjünk csak vissza az útra, mert ha az öreg Tobai meglátja, hallgathatunk miatta!

— Hogyan látná meg? Tán csak nem jár még ilyenkor is erre?

— Dehogy is nem! Még a leghidegebb télben is nyakába veszi a határt. Senki nem kéri rá, s ő titokban, de nem titkolva, mégis megy, figyeli a vetést...

Mentünk, rázódtunk a vontatóktól még az őszön felszaggatott utakon. Messzi előttünk fénylett a majorbeli hidroglóbusz, körülötte az új épületek nyerspiros cseréptetői. Hó permetezett a villanyhuzalokra, amelyek végetértek és újrakezdődtek az emeletes, tetőteraszos irodaháznál. A leszálló délutáni ködben csak sejtettük az 51-ben felavatott új bekötőút egyenes vonalát. Azt mondhatjuk, új még ez az út, és mégis mennyi a kátyú, a buktató rajta. Mentünk, s Tobai Sándorra gondoltunk, meg arra a beszámolóra, amellyel nemrégiben a megyei kéviselőcsoportot fogadták az itteniek. A Lenin Tsz történetéről szóló beszámoló így fejeződött be: „Voltak itt keserű és nehéz napok, s hellyel-közel jó napok is. Emberi sorsok alakultak itt, emberek csinálták azokat. Érthető, hogy sok hibát csináltunk, vagy itt-ott nézeteink elvadultak. Egy mentségünk legyen: a szövetkezet áll, sok vihart és megpróbáltatást kiállott, s már a felemelkedés útján van. Nem kell soha, senki előtt szégyenkeznünk..."

Mi pedig elmondhatjuk, hogy Feketeéren is, mint másutt, sok minden elkezdődött, de semmi sem fejeződött be.

Kovács Imre

Digitized by Google

ESZMECSERE

A REALIZMUS ÉRTELMEZÉSÉRŐL

A Társadalmi Szemle múlt évi utolsó száma vitaanyagként közölte dr. *Maróthy János* tanulmányát *„Realizmus általában és konkréten"* címmel. A tanulmány olyan gondolatokat tartalmazott, amelyekről véleményem szerint valóban lehet, sőt — még inkább — kell is vitatkozni.

Dr. Maróthy János igen komoly felkészültséggel és a tisztázás őszinte szándékával néz szembe a realizmus sokrétű problematikájával. Tanulmányában sok kitűnő és fontos elemzést találunk. Érdekesen, meggyőzően tárgyalja például a „polgári realizmus" egyes tulajdonságait, a társadalommal és a személyiség fejlődésével való összefüggését. Szellemesen mutat rá arra, hogy a vele való szembefordulás kétféle lehet: „polgári-ellenrealista", vagy „realista-ellenpolgári". Nagy érdeme, hogy szakítani mer a „modernizmus"-nak azzal a szokványos felfogásával, amely csak a magasztalásra vagy csak az elítélésre talál szavakat. „A modernség — írja — valójában különböző törekvések széles skáláját jelenti, amelyek a polgári dekadencia negatív pólusától a szocialista realizmus negatív pólusáig terjednek." A szocialista realizmussal kapcsolatban pedig meggyőzően utal a proletár művészet tendenciáira.

Mindez tehát — most fel sem sorolva a sok kitűnő részletet — érdekes és fontos. Helyes az a törekvés is, hogy Maróthy árnyaltabban akar foglalkozni a modern polgári művészet jelenségeivel, nem akar megállni szimpla elítélésüknél, elemezni akarja esetleges értékeiket is, s meg akarja találni azokat a pontokat, ahol a szocialista művészet számára is tanulságokat nyújtanak. Úgy érzem azonban, hogy ennek érdekében hajlamos a visszatükröződés helyes marxista fogalmát is áldozatul dobni. Ezen a téren nem tudott előrelépni. Látszólag a realizmus dogmatikus értelmezése ellen harcol ugyan, de mit ér a harc, ha a fogalmat továbbra is mereven alkalmazzuk, s ezt verjük szét és cáfoljuk meg? Ma már 1965-öt írunk, lassacskán nemcsak az 1950-es dogmatizmus válik időszerűtlenné, hanem az a magatartás is, amely még mindig *csak* vitatkozik vele, de nem ad helyébe magasabbrendűt.

A VISSZATÜKRÖZÉS MARXISTA FOGALMA

A kérdés gyökere véleményem szerint az, hogy a realizmust, a valóság visszatükrözését, közelebbről művészi visszatükrözését, a tudat aktivitása szemponjából is vizsgálnunk kell. Ekkor világossá válik, hogy a visszatükrözésben a valóság *ábrázolása és megváltozása* széjjeltéphetetlen egységet alkot.

Egyszer végre ünnepélyesen deklarálnunk kellene, hogy a „tükör" szót csak hasonlatképpen használjuk. (*Shakespeare* jól tudta ezt, amikor azt

Digitized by Google

mondta, hogy a színjáték „tükröt tart *mintegy* a természetnek".) Szó sem lehet olyan mechanikus folyamatról, mint a foncsorozott üveglapnál. Agyvelőnk, idegrendszerünk nem „fehér lap", nem „viasz", amelyre a „minket körülvevő objektív valóság" pontosan és akadálytalanul felvázolja magát. Tudatunk, egész lényünk szüntelen kölcsönhatásban áll a külvilággal, s ilyen értelemben, mint *Lenin* írja az Empiriokriticizmusban, a szervetlen anyag is tükrözi a külvilágot.

A marxizmussal szembenálló filozófiai irányzatok nem ismerték fel a dialektikus összefüggést, s azt metafizikusan eltorzították, kétféle módon is. Vagy az aktivitást abszolutizálták (mint a pragmatizmus és bizonyos mértékig a fenomenológia), vagy figyelmen kívül hagyták az aktivitást. A marxizmuson belül inkább ez utóbbinak a hatása jelentkezett, jelen esetben is erről van szó.

Ez a merev, statikus szemlélet elfelejti, hogy nem passzív, mozdulatlan tudat áll szemben egy hasonlóan mozdulatlan külső valósággal, hanem két szüntelenül átalakuló, mozgó rendszer. Az embernek, hogy fennmaradjon, nemcsak magának kell megváltoznia, de környezetét is állandóan át kell alakítania. A visszatükrözés: folyamat, a változások és változtatások tükre. A marxizmus már első jelentkezésében a valóság-átalakító tevékenység gondolatát állította a filozófiai szemlélet középpontjába. Szinte szimbólikus, hogy *Marx* egyik első, forradalmi világnézetét a maga kialakult formájában tükröző műve, a Feuerbachról szóló *Tézisek*, a tevékenység gondolatával kezdődik és így végződik: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmezték*, a feladat az, hogy *megváltoztassuk*." (*Marx—Engels* Művei, 3. kötet, 10. oldal.)

A művészet abba az egyetemes emberi tevékenységbe illeszkedik bele, amelynek lényege a valóság szüntelen átalakítása az ember megváltoztatása útján és az emberi társadalom formálása a lét anyagi feltételeinek megváltoztatása útján. A művészet maga is formálja az ember környezetét, mindennapi életét, s még inkább magát az embert. Így hatékony részese annak a tevékenységnek, melynek során az ember *elsajátítja* a természetet és úrrá lesz rajta; nemcsak megismeri, de mint *Marx* mondja, „meg is termeli" az emberek közötti társadalmi viszonyokat, mint „a szövetet és a vásznat". És mint *Lenin* írta a Filozófiai füzetekben: „Az emberi tudat nemcsak tükrözi az objektív valóságot, hanem teremti is."

A tudat szerepe tehát sohasem pusztán regisztratív, értelmező; a valóság tudomásulvételével, érzékelésével mindig társul a visszahatás, a valóság megváltoztatása, s annak a tudatban előzetesen megjelenő képe, terve. Szó sem lehetne a környezet, a természet, a társadalom semmiféle átalakításáról, ha idegrendszerünk csak tudomásul venné az „érzéki adatokat", s nem jelenne meg benne, tőlünk elvonatkoztatva, a szükséges cselekvés vágya, célja és módja. *Engels* A munka része a majom emberré válásában című tanulmányában részletesen foglalkozik ezzel. Megállapítja, hogy a tervszerű, előre megfontolt cselekvés csírájában mindenütt jelentkezik, ahol élő fehérje létezik, de az emberi *munkában* ölti fel legmagasabb formáját.

A közvetlen észlelettől való elvonatkoztatás képessége már a tudat működésének alacsonyabb fokain is megjelenik. *Matura*, *Lettvin*, *McCulloch* és *Pitts* legutóbb nagy jelentőségű kísérletsorban tárták fel a békák látásának fiziológiáját (The Journal of Physiology, July, 1960.). Kiderült, hogy a békaszem nem 1:1 arányban tükrözi a valóságot. Már a recehártya harmadik rétegében külön sejtcsoportok összegezik az egyes információkat. Vegyük azt az esetet, amikor egy légy jelenik meg közepes távolságban a béka látómezejében. Ha a szem megmaradna az 1:1 arányú tükrözésnél, megfeszített figyelemmel is alig vehetné észre, olyan kis helyet foglal el. Az elemző apparátus azonban kiszűri a fontosat: külön sejtcsoportok működnek, amelyek csak mozgó tárgyakra vagy a világos háttér előtt megjelenő sötét fol-

Digitized by Google

tokra, vagy pedig a körvonalak elmozdulásaira reagálnak. A légy megjelenésekor mind jeleznek. A béka ezzel saját célját vetítette a valóságra, elvonatkoztatott sok ténytől, hogy kiemelje a számára fontosat: a legyet. S ez egyben már a „valóság megváltoztatásának" folyamata is, a béka ugyanis megeszi a legyet.

Az emberi agyban persze ennél sokkal magasabb fokon jelentkezik az elvonatkoztatás képessége. Ezt képviseli a „második jelzőrendszer", a fogalom, a beszéd kialakulása. Minden fogalom általánosítás — mondotta *Lenin* —, s ezzel éppen nem áll ellentétben *József Attila* megfogalmazása: „a fogalom gyilkosság", hiszen más helyütt *Lenin* is rámutatott arra, hogy a fogalom mindig „elöli" a mozgás folyamatosságát, elevenségét. Az életben nincs olyan kutya, mely csak általában való kutya lenne, mindegyik egyedi, valóságos, élő, „konkrét" kutya. Amikor kialakítottuk a „kutya" fogalmát, a közvetítések egész sorát kellett összefoglalnunk, sok kutya képét, melyeket valaha láttunk, de már rég elpusztultak, sőt sokét, melyek még őseinket kísérték, ezer és millió éven keresztül.

Ahogy most asztalomnál ülök, oldalt rálátok egy tükörre. Mindig szobám képét veri vissza, a könyvespolcot, a szekrényt, a lámpát, a falat — elképzelhetetlen, hogy egyszerre Keresztelő Jánost pillantsam meg benne, amint prédikál a pusztában. De én azért még gondolhatok rá, bár sohasem élt. És gondolhatok régmúlt idők valóságos eseményeire, saját gyermekkoromra, egy távollevő barátomra, soha nem volt regényhősökre, tündérekre, a másodfokú egyenlet bontóképletére, vagy arra a megnevezhetetlen szomorúságra, amit tegnap egy ismeretlen járókelő arcán láttam. Ugyanaz a képesség jelentkezik itt, mint a fogalom és a beszéd kialakulásában: a közvetlen valóságtól való elvonatkoztatásé. Vele a valóság magasabb összefüggéseit tárjuk fel, és képességet nyerünk arra, hogy célt tűzzünk magunk elé, nélküle tehát nem létezhetne célszerű cselekvés és végső soron emberi társadalom. (Hadd hivatkozzam itt *Garai László* tanulmányaira, amelyben a marxista filozófia szempontjából sokoldalúan tárgyalja a célkitűzés filozófiai jelentőségét.) A cselekvés pedig maga nem más, mint elvonatkoztatás a valóságtól, sőt a konkrét, létező valóság dialektikus értelemben vett megtagadása! Igaz, ez a képesség azt a veszélyt is magában hordozza, hogy a helyes összefüggések megragadása helyett téves utakra kalandozzon gondolkodásunk, sőt végül elszakadjon a valóságtól. (Ami viszont ismét nem csak azt jelenti, hogy a gondolatok nem felelnek meg a tényeknek, hanem azt is, hogy megvalósíthatatlanok a cselekvésben.) Ilyenkor azonban a *valóság helyes és helytelen tükrözése* áll egymással szemben, nem a közvetlen és a közvetett.

Hogy miben áll a tudatnak ez az aktivitása, az az előbbiekből szervesen következik. Már a tudat fejlődésének alacsonyabb fokain is az általánosításban, a jelenségek osztályozásában, összefüggéseik feltárásában. A béka recehártyájának szerkezete is azt szolgálja, hogy az állatot érő, minden pillanatban végtelen mennyiségű ingerből kiválaszthassa a számára lényegeset. Az idegrendszer, az agy tökéletesedése magasabb fokon, az embernél is a generalizáció képességét növeli: az agykéreg egyre nagyobb területei szolgálnak „memóriatárul" és raktározzák el az addig feldolgozott adatokat. Minden új érzéki tapasztalat a memória általánosított tapasztalatával kerül szembe: az egyes és az általános dialektikája tehát nem a filozófusok spekulációja, hanem agyvelőnk fiziológiai működésének mindennapos ténye. Minden új tapasztalat erősíti vagy korrigálja a már létrejött általános fogalmat, a valóság képe így sohasem *csak* közvetlen vagy *csak* közvetett, hanem egyszerre mind a kettő. Az emberi megismerés a *jelenség*ből a *lényeg* felé tör, nem azért, mert elhatároztuk, hanem azért, mert ez a dialektika magában a valóságban található meg, s mert fiziológiai felépítésünk folytán sem tehetünk másképpen. A világ sohasem lehet szá-

Digitized by Google

munkra a jelenségek strukturálatlan halmaza, minden pillanatban strukturálnunk, minősítenünk kell, csak az élettől elszakadt spekuláció gondolhatja magáról (mint egyes polgári filozófiákban), hogy ettől elvonatkoztathat.

A jelenség és lényeg megismerését semmiképpen sem tekinthetjük egymástól szétválasztható folyamatnak, hogy — mondjuk — először tudomásul vesszük a jelenségek világát, majd később hozzáfogunk ahhoz, hogy kihámozzuk belőlük a lényeget. Szó sem lehet itt egymásutánról, csak egységről; a lényeg felé hatolás már a legegyszerűbb érzékelési folyamatnál megkezdődik. Az emberi megismerés, a tudomány és a művészet történetében ezért sohasem az a kérdés, hogy a tudat aktív-e, keresi-e a lényeget, hanem az, hogy *helyesen* ismeri-e fel a való világ végtelen jelenség-sora mögött a lényeges összefüggéseket. Az emberi gondolkodás története mutatja e folyamat végtelenségét, de mutatja nehézségeit, sőt zsákutcáit is. A lényeg megismeréséhez az emberiség kínja és szenvedése tapad, tévedések, küzdelmek, sikerek és tragédiák sorozata — mégpedig nemcsak az egyének, de az osztályok és társadalmak életében is.

A lényeg feltárása tehát *aktív mozzanata* a megismerésnek, s szerves része a társadalmi ember egyetemes aktivitásának. A jelenségek strukturálása, a fontos elválasztása a nem fontostól, mindenféle cselekvés feltétele — a *helyes* összefüggések felismerése pedig a helyes cselekvésé. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a lényeg feltárása és a jelenségek strukturálása nemcsak passzív ábrázolása a valóságnak, de olyan aktív minősítése is, amely vezető elvét adja a cselekvésnek.

De térjünk vissza a művészethez. Szögezzük le, hogy a valóság mindenfajta tükrözése, így a művészet is, elválaszthatatlanul magában foglalja a jelenségek „leképzése" mellett a lényeg feltárását, s azzal állandó kölcsönhatásban, a valóság megváltoztatásának vágyát, akaratát, tervét. Mindezek szétválaszthatatlan egységben jelentkeznek, csak a tudományos tárgyalásban, feltételesen lehet őket elkülöníteni, a valóságban soha és sehol. Minden művészeti stílus, minden műalkotás ezt az egységet valósítja meg, új és új ötvözetben, új és új formában. A művészeti stílusok nemcsak abban különböznek egymástól, hogy másképpen ábrázolják a valóság jelenségeit, hanem abban is, hogy lényegüket másképpen feltárva más módon vesznek részt megváltoztatásukban. Hogy a kettő milyen viszonyban áll egymással, mikor melyik mozzanat milyen szerepet játszik, hogyan érvényesül, az természetesen a konkrét elemzés tárgya. Annak kell feltárnia azt is, hogy a valóság realista tükrözése (tehát lényegkereső, a megváltoztatás akaratát is magában foglaló tükrözése) hogyan küzdött meg minden korban az antirealista tendenciákkal (bár erről mostanában nem szokás beszélni), s hogy ebben a küzdelemben hogyan fejlődött, hogyan alakult át a művészet módszere, stílusa, hogyan kerültek előtérbe más és más műfajok, művészeti ágak.

A valóság megváltoztatásának gondolata *Marx* és *Engels* filozófiájának egyik alapköve. Nélküle nem értheljük meg a művészet fejlődését, sajátságait, törvényeit, s különösképpen nem érthetjük meg valóságtükröző funkcióját, a realizmust és a *szocialista realizmust*. Nem véletlen, hogy a szocialista realizmusnak szinte minden úttörője ezt az elvet igyekezett megfogalmazni. Így *Gorkij*, aki a „valóság iránti forradalmi magatartásról" beszélt, amely a „gyakorlatban is megváltoztatja a világot". (Más kérdés most, hogy ezzel kapcsolatban a mítosz és a romanticizmus megítélésében ma már elfogadhatatlan következtetésekre jutott.) Így *Brecht*, aki azt mondta: „Ez a dramaturgia arra törekszik, hogy nézőit pontosan meghatározott gyakorlati magatartásra tanítsa, mely a világ megváltoztatására irányul... A mi nézőinknek nemcsak egyszerűen végig kell hallgatniuk, mint szabadítják meg a leláncolt Prometheuszt, hanem maguknak is kedvet kell kap-

Digitized by Google

niuk hozzá, hogy megszabadítsák." *József Attila* pedig így írt: „A költő... (az adott világ varázsainak mérnöke) tudatos jövőbe lát, s megszerkeszti magában, mint ti majd kint, a harmóniát."

Háromféle megfogalmazás — ne keressük most bennük az esztétikánk mai fejlődéséhez mért pontosságot. Csak azt értsük meg, hogy a lényeg keresése nélkül, a megváltoztatás akarata nélkül, a közvetlen valóság (dialektikus értelemben vett) tagadása nélkül nincsen igazi realizmus.

MARÓTHY REALIZMUS-KONCEPCIÓJA

Maróthy felfogásának véleményem szerint az a gyengesége, hogy figyelmen kívül hagyja a tudatnak ezt az aktivitását. A visszatükrözés funkcióját a holt tükörével azonosítja, s kihagyja belőle a lényeg feltárását és a valóság megváltoztatását.

Világosan megmutatkozik ez cikkének „A realizmus tágabb és szűkebb értelme" című elvi fejezetében. Itt először is elválasztja a művészet „valóban általános" valóságtükröző funkcióját és a „valóság föltárásának, ábrázolásának jóval kevésbé általános" funkcióját. Később a realizmust erre az utóbbi, szukebb terre korlatozza. „A realizmusnak ennél több köze van a valósághoz: nemcsak létrehozója, hanem *közvetlen tárgya* is a valóság."

Azt hiszem, a hiba már ott jelentkezik, amikor ezt a szétválasztást egyáltalán lehetségesnek tartja. Azok az osztályok, amelyeket felállít, puszta fikciók. A valóság tükrözését nem lehet így két részre osztani, nem lehet megkülönböztetni egy olyan osztályt, melynek a valóság csak közvetve tárgya, és egy másikat, amelynek viszont közvetlen és egyedüli tárgya. (Mert ha más tárgya is van, akkor az vagy nem a közvetlen valóság, vagy nem is valóság.) A feltárás funkciójával mindig társul a másik, a megváltoztatás, a megtagadás, ennek következtében a valóság mindig egyszerre közvetett és közvetlen tárgya tudatunknak.

Még jobban látjuk a koncepció merevségét, ha azt kérdezzük: mi a kritériuma annak, hogy közvetlen tárgya-e a művészetnek a valóság, vagy csak közvetett?

Maróthy szerint minden művészet a „valóság terméke" ugyan, de vannak olyan esetek (pl. a korai feudalizmus művészete), amikor a művészetből *„önmagában* (ezt ő húzza alá) soha senki sem állapíthatná meg az adott társadalmi rend gazdasági viszonyait, osztályszerkezetét stb." Ha ezek a viszonyok csak „közvetve" tükröződnek, nem is beszélhetünk realizmusról.

Azt a követelményt azonban, hogy a műalkotásból vissza lehessen olvasni a társadalom gazdasági és osztályviszonyait, még a legdogmatikusabb realizmus-felfogás sem támasztotta a művészettel szemben. Igaz, vannak műfajok és művek, melyekből erre vonatkozóan is sokat tanulhatunk. Az ismert példa: *Marx* lelkesedett *Balzac*ért. *Engels* pedig azt írta róla, hogy tőle „még a gazdasági részleteket illetően is többet tanultam, mint a kor valamennyi hivatásos történészétől, közgazdászától és statisztikusától együttvéve." De azért mégsem csak ez teszi Balzac regényeit művészetté. A társadalmi és gazdasági szerkezetről való tudnivalókat pedig mégsem Balzactól tanuljuk, hanem Marxtól és Engelstől. A művészetnek nem az a feladata, hogy visszaolvasható képet adjon az osztályharcról, hanem ennél sokkal több: hogy részt vegyen az osztályharcban. („Vers, eredj, légy osztályharcos...")

És most fordítsuk meg a kérdést: mi marad meg realizmusnak, ha elfogadjuk Maróthy okfejtését? Megmarad *Balzac* és *Tolsztoj*, de már *Leonardot* vagy *Beethovent* ki kell rekeszteni. Ugyan Leonardo melyik művéből fogunk „önmagában" képet nyerni a társadalom gazdasági rend-

Digitized by Google

jéről? És próbáljuk végighallgatni Beethoven összes műveit, mit tudunk meg belőlük „önmagukból" az osztrák császárság akkori gazdasági viszonyairól? Közvetlenül nem sokat. De a társadalom egészéről mégsem keveset, sokszor valóban többet, mint egy tucat statisztikából. Megtudjuk és megérezzük azt a magatartást, amellyel Beethoven fogadta kora társadalmának jelenségeit. E magatartás abból indult ki, hogy a régi rend megérett a pusztulásra, le kell győzni összes előítéleteivel együtt, szét kell vetni az egész roskatag épületet, az embernek nem szabad a változhatatlannak látszó dolgok igájába hajtania fejét, hanem szembe kell velük szegülnie. A világ nemcsak megváltoztatható, de egyenesen megváltoztatandó! Ez sugárzik ebből a muzsikából, ezért ítélték és ítélik „durvának" és „faragatlannak" Beethovent nemcsak a maga kora, de a mi korunk széplelkei is. Ez a magatartás a valóságot tükrözi, szűkebb, tágabb és mindenféle értelemben, tárgya közvetlenül és közvetve a valóság, de nem a statikus, változhatatlan, hanem a forrongó, átalakuló és átalakulásra megérett.

Úgy látszik, Maróthynál két teljesen különálló dolog a valóság „közvetlen" és „nem-közvetlen" tükrözése, a jelenség ábrázolása és a lényeg megkeresése. Ezért a realizmus megfogalmazásában nemhogy előre tenne lépést, hanem inkább visszafelé. *Olyan művészet, amely eleget tenne Maróthy realizmus-kritériumainak, soha nem volt és nem is lesz.* A jelenség és a lényeg dialektikusan függenek össze, együtt és egymásban léteznek, a valóság sohasem csak közvetlen tárgya a művészetnek, mindig közvetett is, mindig tükrözi azokat a vágyakat, akaratokat, érzelmeket, terveket, amelyeket az emberek a valóság megismert képéhez hozzáfűznek.

Ezért aztán Maróthy tanulmányán a továbbiakban bizonytalan „intonáció" vonul keresztül. Egyrészt a művészeti irányzatok, alkotások sorra „kilógnak" ebből a szűk keretből, kiderül róluk, hogy nem minősíthetők realizmusnak. Másrészt a végén mégis megkapják ezt a címet, a realizmus tehát, mintegy isteni kegyelem folytán, a cikk elvi alapjai ellenére, feltámad.

Így kerül a realizmus falain kívülre például *Händel*, aki „az igazság teljességét áldozta fel művészetének", szemben a Koldusopera szerzőivel, akik viszont „a művészet teljességét áldozták fel az igazságért." Eszerint az igazságot és így a realizmust csak a köznapi „közvetlen" valóság tükrözi, amelynek alapján az akkori angol társadalom a csavargók, gonoszttevők, képmutatók és haszonlesők gyülekezetének minősül. Az már nyilván csak illúzió, hogy ez a gyülekezet közben tengeren és szárazföldön, véres csatákban, megvetette a világbirodalom alapjait, kiterjesztette kereskedelmi kapcsolatait az egész világra, a kapitalizmus „mintaországává" tette a szigetet, megteremtette a parlamentáris polgári demokráciát, s olyan virágzást hozott létre (igaz: mérhetetlen szenvedés árán), amelyben megindulhatott az ipari forradalom. „A burzsoázia — mondja a Kommunista kiáltvány — alig százéves osztályuralma alatt tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamennyi letűnt nemzedék együttvéve." (*Marx—Engels* Művei. 4. kötet. 446. oldal.) Händel, ez a németből lett angol, orvosfiúból lett zenei hódító, igaz, nagy hősi oratóriumainak drámai feszültségű tablóiban ezeket az illúziókat is kifejezte. De ne tessék úgy elosztani közte és a Koldusopera közt az értékeket, hogy a Koldusoperáé az igazság, Händelé meg a művészet. Adjuk csak Händel kezébe nyugodtan az igazságnak legalább a felét!

A realizmus kegyelemből való megújulására viszont az jellemző, ahogy Maróthy *Venturelli* Búcsú-ját védelmezi. Elmondja, hogy a kopár chilei hegyek itt szakállt és kalapot viselnek, sőt könnyeznek, mindez azonban

Digitized by Google

— *Dali*-val szemben — itt a valóság mélyebb megragadása, a „teljesebb realizmus" érdekében történik. Ebben egyet is érthetünk, csak azt nem tudjuk, ki ellen védelmezi a művésznek azt a lehetőségét, hogy hegyei könnyezzenek. Eddig a legdogmatikusabb realisták is elismerték ezt a jogot és köteteket írtak arról, hogy a realizmus nem jelenti a fantasztikum tagadását, ha a teljesebb valóság feltárása érdekében történik ez. Ezért nem ingat meg bennünket a művészet valóságtükröző szerepéről való felfogásunkban sem *Venturelli*, sem *Picasso*, de még *Klee*, *Chagall* vagy *Kandinsky* sem. Ki ellen kell tehát Maróthynak megvédelmeznie a közvetlen valóságtól való elvonatkoztatás jogát? Saját maga ellen, mert Venturelli realizmusáról mondott szavai saját korábban kifejtett tételeivel állanak ellentétben.

A fordított eset következik be *Cole Porter*-rel és híres slágerével, a Nigth and Day-vel. E dal szövege a köznapi valóságról szól, s Maróthy helyesen utal arra, hogy jellemzően ad hangot egyfajta dekadens érzelemvilágnak. Az azonban mégiscsak túlzás, *ahogyan* ezt a táncdalt összeveti az egzisztencializmussal. Idézi a sláger két sorát: „Az üvöltő forgalom morajlásában — Magányos szobám csendjében...", s azt állítja rola, hogy „frappáns tömörséggel adja az idegen-értelmetlen-félelmes külvilágnak és a vele szemben egyetlen szilárd pontként adott privát belsőségnek ugyanazt a kettős egységét, mint a legkifinomultabb egzisztencialista filozófia."

Nem szeretném, ha félreértenének: nem védem sem a nevezett slágert, sem az egzisztencializmust. Elhiszem, hogy a sláger valóban kifejezi a magánélet és a közélet elkülönülését, ezt gondos elemzéssel bizonyara be is lehet bizonyítani. Tudom, hogy a marxizmusnak elég vitatkozni valója van az egzisztencializmussal. Mégsem mondhatjuk például *Sartre*-ról, hogy ez a végtelenül banális két sor az ő „legkifinomultabb filozófiáját" fejezi ki. Ne rángassuk le ezt a vitát arra a színvonalra, hogy egzisztencialista mindenki, aki szereti a magányt és fél a haláltól. Marcsak azért sem, mert sok ember van itt nálunk is, aki néha örül, ha a nagyváros forgatagából hazaérkezik magányos szobája csendjébe, de azért még nem szeretné, ha egzisztencialistának titulálnánk. Maróthy azonban nem differenciál és nem elemzi sem a slágert, sem az egzisztencializmust, csak megállapít. A XX. század marxizmuson kívüli filozófiája által felvetett kérdéseket nem lehet ilyen hanyag legyintéssel megoldani!

ÖSSZEGEZÉS:

Ezek után nem marad más számunkra mint néhány következtetés levonása. Jó dolog, hogy művészeti horizontunk kitágult, hogy *Picasso*ról, *Schönberg*ről, *Kafká*ról nem úgy beszélünk már, mint az antikrisztusról. Még jobb, ha nem esünk az ellenkező végletbe sem, nem magasztaljuk őket kritikátlanul, hanem megpróbáljuk művészetüket elemezni s a megillető helyre tenni.

Tudomásul kell vennünk, hogy ennek érdekében, de főleg a szocialista művészet fejlődéséért esztétikánk sok fogalmát kell finomabbá, pontosabbá tennünk. Olyan magaslatokat kell keresnünk, ahonnan az egész területet át lehet látni. Szembe kell szállnunk a marxista esztétikának azokkal a torzításaival, amelyeket — ne hárítsuk a felelősséget másra! — mi magunk raktunk rá.

Nem jó azonban, ha azért hogy a „modern" művészet egyik vagy másik eredményét befogadhassuk, nem ezeket a téves megfogalmazásokat töröljük le hanem — „kicsiben" megtartva a régi beszűkült szemléletet — „nagyban" áldozatul dobjuk a marxista esztétika alapvető kategóriáit.

Vitányi Iván

Digitized by Google

Az objektív és szubjektív tényezők viszonya a társadalom életében*

A szocializmust építő társadalmak, köztük hazánk társadalmi valósága, világosan prezentálja korunkban a társadalmi fejlődés irányát — a fejlődés szükségszerűen a kommunizmushoz vezet —, egyszersmind felveti azt a problémát, hogy ezen objektív, szükségszerű folyamat mennyiben igényli az emberek tudatos tevékenységét, a szocialista tudatosságot. A szocialista társadalom ugyanis olyan objektív szükségszerűség, amely egyben feltételezi, hogy e folyamatot áthassa a szocialista tudatosság. Így az objektív és a szubjektív tényezők közötti viszony sokkal bonyolultabban jelentkezik korunk társadalmában, mint korábban.

Ezért nem véletlen, hogy a filozófiai fronton egyre többen foglalkoznak e kérdéssel; ezt mutatja a Társadalmi Szemle utóbbi számaiban Szabó András Györgynek és Gedő Andrásnak a társadalmi törvény és az ember viszonyáról folytatott vitája is. Az e területen folyó viták a probléma komplexebb vizsgálatával segítséget adhatnak mind a tudománynak, mind a gyakorlati-politikai tevékenységnek.

Az objektív és szubjektív tényezők közötti viszony kétoldalú problémát vet fel. A kérdés egyik oldala az, hogy a társadalomban hogyan jelentkeznek és érvényesülnek a fejlődés alapját képező objektív törvények, törvényszerűségek. A másik oldal pedig az, hogy a szubjektív tényezőknek, a szocialista tudatosságnak milyen szerepe van a társadalom életében, illetve hogy a szocialista tudatosság megnövekedett szerepe hogyan egyeztethető össze a társadalom fejlődésének objektív szükségszerűségével.

A kérdés mindkét oldala további kettős problémát tartalmaz. Az első oldal problematikája egyrészt az, hogy a társadalom fejlődése is objektív törvényeknek, törvényszerűségeknek van alárendelve — a társadalom fejlődése mintegy természettörténeti folyamat. (Ezt elemzi Gedő András.) Másrészt, minthogy a társadalom egy specifikus része a természetnek, az itt ható törvények is specifikusan érvényesülnek (amit Szabó András György elemez). A szubjektív tényező oldaláról ismét kettős kérdés vár megoldásra; egyrészt a szocialista tudatosság megnövekedett szerepe és a társadalom fejlődésének objektív szükségszerűsége közötti viszony, másrészt az ösztönösség és a tudatosság viszonyának újszerű megnyilvánulása a szocialista társadalomban. Végül pedig mindezen kérdések összefüggésének, bonyolult kölcsönhatásának, tehát a kérdés komplexitásának vizsgálata válik szükségessé.

Az eddig lezajlott eszmecsere tanulsága is aláhúzza e követelményt. Elsősorban azzal, hogy a vitapartnerek a kérdés egy-egy oldalát elemezve, az adott oldal túlzott kiemelésével a másikat háttérbe szorítják, illetve mintegy azzal szemben védik álláspontjukat. Gedő Andrásnak — már említett cikkében, valamint „A modern revizionizmus filozófiai proble-

* Hozzászólás Szabó András Györgynek a Társadalmi Szemle 1964., 12. számában megjelent „Hogyan torzította el a dogmatizmus a társadalmi törvények marxista felfogását?" című, Gedő Andrásnak az 1965., 1. számban megjelent „A társadalmi törvények marxista felfogásáról" című és dr. Balogh Józsefnek az 1965., 2. számban megjelent „A társadalmi tevékenység objektív törvényeiről" című cikkéhez.

Digitized by Google

mái"[1] című könyvében — az volt a célja, hogy bebizonyítsa, kifejtse a társadalom törvényeinek objektív jellegét, de ezt úgy oldja meg, hogy nem veszi kellően figyelembe a specifikumot. Bár utal rá, könyvének egészében a másik oldal, a specifikum, mégis háttérbe szorul, s ez elméleti hibákhoz vezeti el. A könyv ezen negatív vonására jogosan reagált Balogh elvtárs, amikor felveti cikkében, hogy „nem elég a társadalmi törvényt a természettörvény analógiájára tárgyalni... itt megállni féligazság volna". Bírálatának célja: felhívni a figyelmet a társadalom törvényei objektív jellegének specifikumára, arra, hogy a társadalom törvényei a tudattal, az akarattal rendelkező emberi tevékenységtől csakis függetlenül nem létezhetnek.

Balogh József kiindulópontja és törekvése feltétlenül helyes, de szerintem beleesik abba a hibába, amely miatt Gedő Andrást is bírálja, hogy ti. „...itt megállni féligazság". Gyakorlatilag Balogh József is megáll a féligazságnál. Mert ahogy nem elegendő a természet és a társadalom törvényei között csak a megegyezést megállapítani, hanem látni kell a köztük levő különbséget is, ugyanúgy nem szabad a különbséget sem abszolutizálni; ez ugyanis az utóbbiak objektív jellegének elmosását jelentheti. Nem Balogh elvtárs cikkében található ez a probléma, hanem abban, hogy nem száll vitába Szabó András Györgynek ezen megállapításával: „Vagyis szemben a természeti törvényekkel, amelyek objektív jellege (azokon a területeken, ahol az ember természetre való visszahatása figyelmen kívül hagyható) az emberek akaratától, tudatától független, rajtunk kívül létező anyagi viszonyokat fejez ki, a társadalom törvényei *nem függetlenek az emberek akaratától és tudatától* — bár nem is függvényei az emberek akaratának és tudatának —, és különösen nem rajtunk kívül, hanem éppen aktív társadalmi tevékenységünkben léteznek."

Szabó elvtárs a társadalmi törvények specifikumát kívánja megoldani, Gedő Andrással szemben, kiemelve azt, hogy e törvények csakis az akaratlagos, tudatos, aktív társadalmi tevékenységben léteznek. Ilyen irányú törekvése feltétlenül támogatást érdemelne, de csak annyiban, amennyiben ezt az oldalt, a specifikumot valóban specifikumként kezeli, s nem túlozza ezt el a szubjektivizmus irányába.

Igaz, Szabó elvtárs könyvének egésze nem ad ilyen szubjektivista választ, de előbbi megállapítása mellett mégsem mehetünk el szó nélkül, annál is kevésbé, mert e megállapítását a szerző külön ki is emeli. Sőt Szabó elvtárs könyvéről írt recenziójában[2] Sós Vilmos ugyancsak felhívja az olvasó figyelmét a kérdésre; ő, elfogadva Szabó elvtárs felfogását, megállapítja, hogy „bár a társadalmi törvények éppen *tudatosságuk* révén nem függetlenek az *emberek akaratától és tudatától* (kiemelések tőlem. — G. K.) nem is függvényei annak, nem rajtunk kívül, hanem aktív társadalmi tevékenységükben rejlenek".

A törvény objektív jellegével — s általában az objektív jelleggel — kapcsolatban három relációt kell megkülönböztetnünk:

1. Rajtunk kívül létezés; ennek jellemzője, hogy csakis a természeti folyamatok, a természeti törvények viszonyaira vonatkozik. A társadalmi élet törvényei nincsenek rajtunk kívül.

2. Tevékenységünktől független létezés; jellemzője: ha figyelmen kívül hagyjuk az ember visszahatását a természetre, akkor ez a viszonylat is a természeti folyamatokra, törvényekre vonatkozik. A társadalmi törvé-

[1] Kossuth, 1961.
[2] Valóság, 1964. 4. sz.

Digitized by Google

nyek ugyanis nem függetlenek az emberi tevékenységtől, pincsenek az előtt, vagy afölött. Ha a társadalmat a társadalmi jelenségek oldaláról vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a társadalmi jelenségek minden mozgása, fejlődése a tudattal rendelkező ember tevékenységében jut kifejezésre, illetve valósul meg. Ha a társadalmat az ember oldaláról nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az emberi tevékenység mindenkor társadalmi tevékenység. Mint Marx mondja: „Az ember lényege a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége." Nincsenek tehát külön társadalmi jelenségek és külön az emberek a maguk tevékenységével. A társadalmi jelenségek az emberek társadalmi tevékenységének megnyilvánulásai, illetve eredményei. A társadalmi élet centrális tényezője az ember, a maga társadalmi tevékenységével, s a törvények e tevékenység folyamatában érvényesülnek, léteznek.

3. Akaratunktól és tudatunktól független létezés. Ez a viszony már nemcsak a természeti, de a társadalmi törvényekre, azok létezésére, hatására is vonatkozik. Nemcsak a természeti, de a társadalmi törvények is *függetlenek* ugyanis az ember *akaratától* és *tudatától*, hisz éppen ezért objektívak. S ez az a probléma, amely elkerüli Szabó elvtárs figyelmét, sőt hibás, szubjektivista felfogásnak ad teret.

Szabó elvtárs megfogalmazásában az jut kifejezésre, hogy a törvényeknek az emberi tevékenységgel való összefüggését azonosítja az akarattal és tudattal való összefüggéssel. Abból az összefüggésből ugyanis, hogy a társadalom törvényei nem függetlenek a tudatos emberi tevékenységtől, azt a következtetést vonja le, hogy e törvények ezért nem lehetnek függetlenek az akarattól és tudattól sem.

A második és a harmadik reláció közötti kapcsolat helyes értelmezésére — az összefüggés mellett nem utolsósorban a kettő megkülönböztetésére — van szükség ahhoz, hogy a társadalomfejlődés objektív és szubjektív mozzanatai közötti összefüggést materialista módon oldjuk meg. Igaz, a tevékenység nem választható el az akarattól és tudattól, hisz az emberi tevékenység legfőbb jellemzője, hogy céltudatos jellegű; a tevékenység emberi vonatkozását annak tudatos jellege jelenti. De vajon azt is jelenti-e egyben ez az elválaszthatatlan kapcsolat, hogy a társadalomfejlődés lényegét kifejező belső, fő összefüggések, törvények nem lehetnek függetlenek az akarattól és tudattól? Csak a metafizikus szemlélet nem érti meg azt, hogy bár az emberi tevékenység egyik fő jellemvonása a céltudatosság, a tevékenységet végső soron mégsem szubjektív akarat, szándék, tudat irányítja és határozza meg, hogy a tevékenység céltudatos jellege nem mond ellent a társadalom objektív determináltságának. Ennek az a magyarázata, hogy a társadalmi tevékenység esetében nem valami szimpla jelenséggel állunk szemben, hanem olyannal, amely bonyolult, több tényező kölcsönhatásának a megjelenése.

A társadalmi tevékenység összetevői közül három emelhető ki, mint fő alkotórész:

1. Az ember társadalmi helyzete mint kiindulópont, mint a tevékenység alapja, mely független a szubjektum akaratától, tudatától, elképzeléseitől, azok a társadalmi, gazdasági viszonyok, amelyekbe az adott generáció beleszületik, amelyeket készen kap, s amelyek ezzel meghatározzák tevékenységének irányát és célját.

2. Az ember társadalmi helyzetének tükröződése a tudati szférában, az emberek társadalmi tudata, amely az elsőnek a származéka, amely tehát az első által lényegét tekintve meg van határozva, amennyiben a társadalmi tudat a társadalmi lét visszatükröződése.

3. Az ember tevékenysége, mint társadalmi tudatának megnyilvánulása.

Digitized by Google

A tudatos emberi tevékenység tehát összetett, bonyolult jelenség, s magában foglalja mind az objektív, mind a szubjektív mozzanatokat. E két mozzanat viszonyára a kölcsönhatás jellemző, éspedig úgy, hogy a tevékenység folyamatában átmennek egymásba. Az emberi tevékenység tartalma lényegében nem más, mint az objektív szubjektívvá, a szubjektív objektívvá válásának folyamata. E folyamat alapja, kiindulópontja az ember társadalmi helyzete, amely objektív tényezőként szerepel az adott generáció számára (a társadalmi helyzet is emberi tevékenység eredménye, de a megelőző generációé, mely azonban adott körülményeket, viszonyokat jelent az új generációnak).

Az ember tevékenysége során társadalmi helyzete tudatosodik; a tudatosodás arányában képes aktív részese lenni a társadalom fejlődésének. A tevékenységre jellemző céltudat kialakulásának tehát objektív anyagi alapja van. Ez kimutatható egyrészt az emberré válás folyamatában — ez csak a már kifejlett ember tevékenységére jellemző —, másrészt azzal, hogy az embernek csak azok az elképzelései, óhajai válnak tudatos céljává, amelyeknek már kialakultak és létrejöttek a megvalósuláshoz szükséges feltételeik, s gyakorlati tevékenységét ennek elérésére irányíthatja. Marx mondja: „...az emberiség mindig csak olyan feladatokat tűz maga elé, amelyeket meg is tud oldani, mert ha alaposabban megvizsgáljuk, mindig azt látjuk, hogy a feladat maga is csak ott merül fel, ahol megoldásának anyagi feltételei már megvannak, vagy legalábbis keletkezőben vannak."

A történelmi materializmus alapgondolata az, hogy „nem az emberek tudata az, ami létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, ami tudatukat meghatározza".

A tevékenység céltudatosságára vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy az emberek és az osztályok törekvéseit, céljait, a társadalmi körülmények, az adott kor társadalmi viszonyai határozzák meg. Az ember tehát akaró, tudatos lény, s mint ilyen fejti ki tevékenységét, de akarata, célja, törekvése az objektív társadalmi valóságban gyökerezik. A tőkést nem szubjektív szándékai teszik tőkéssé, hanem társadalmi helyzete teszi azzá, s szubjektív szándékait is ez határozza meg. Ugyanezt a gondolatot fejti ki Marx, amikor azt mondja: „álláspontom... kevésbé teheti felelőssé az egyest olyan viszonyokért, amelyeknek ő társadalmilag terméke, bármennyire föléjük emelkedhetik is szubjektíve." Itt azonban szükséges megjegyezni, hogy az ember tudatos tevékenységének a társadalmi helyzet, a társadalmi körülmények által való meghatározottsága egyrészt a társadalmi szükségszerűség alapvető megnyilvánulása, másrészt azonban e társadalmi szükségszerűség természetesen nem direkt, nem egyenes és közvetlen formában, hanem nagyon is közvetett módon valósul meg. Másrészt meg kell jegyeznünk azt is, hogy a már létrejött szubjektumnak, a tudatnak az a sajátos jellemvonása, hogy az őt létrehozó objektív anyagi, társadalmi viszonyoknak nem csupán passzív tükrözését adja, hanem nagyon is aktívan képes arra visszahatni.

Az eddig elmondottakból két fontos következtetést kell levonnunk: egyrészt a társadalomfejlődés alapját képező törvények, törvényszerűségek objektívak, s mint ilyenek, nem függvényei az emberek akaratának és tudatának, mert maga ez az akarat és tudat az objektív társadalmi viszonyok által van determinálva. Ha a társadalom törvényei nem lennének függetlenek az emberek akaratától és tudatától, akkor e törvények megszűnnének objektív jellegűek lenni, akkor a társadalom menetét a szubjektív akarat és szándék határoznná meg. Másrészt viszont a társadalom törvényeinek objektív jellege nem jelenti azt, hogy az ember tevékeny-

Digitized by Google

ségétől is függetlenek. Más dolog az ember akaratától való függetlenség, amely a társadalom törvényeire is vonatkozik, és megint más dolog az embertől, annak tevékenységétől való függetlenség, amely viszont nem jellemző a társadalom törvényeire, mert a társadalom törvényei és az emberi tevékenység kölcsönösen feltételezik egymást.

•

A vita alapját képező kérdéskomplexum másik oldala a szubjektív tényező szerepe, illetve az objektív és a szubjektív tényező közötti viszonynak a szubjektum oldaláról való megközelítése. Az eddigi eszmecsere főleg a törvény problémájával foglalkozik, vagyis a viszonyt a törvény oldaláról, a törvény objektív jellege, valamint az emberi tevékenységhez való viszonya oldaláról elemezte. A kérdés másik oldala egyelőre elkerülte a vitázók érdeklődését. Márpedig a szocialista tudatosság szerepe, az ösztönösség és tudatosság viszonya problémájának Gedő András által történt megoldásával szintén nem lehet teljesen egyetérteni, s így ez alapot ad további vitára. E problémára azonban itt csak utalni kívánok, annál is inkább, mert annak kifejtése e cikk kereteit meghaladná.

Garai Károlyné

Digitized by Google

MEGJEGYZÉSEK

Ésszerű takarékosságot!

Takarékosság: gyakran olvashatjuk mostanában, hogy 1965 a takarékosság esztendeje. Így is van — az idei terv a szokásosnál nagyobb mértékben számol az üzemek és intézmények takarékosságával. Az évből eddig eltelt négy hónap tapasztalatai máris sok üzemben tanúskodnak arról, hogy ott helyesen értelmezték a feladatokat és a korábbinál takarékosabban dolgoznak. Lássunk ezekből néhányat. A gépipari üzemekben az idén több mint félmilliárd értékű anyag megtakarítására számítanak. Az Ikarusz gyár munkabrigádjai például a műszaki fejlesztési intézkedéseken felül 3 millió 742 ezer forint értékű anyag megtakarítását vállalták. És az Ikarusz-gyáriak nem állnak meg az anyagtakarékosságnál. A Minisztertanács és a SZOT vörös vándorzászlajával kitüntetett vállalat az idei tervfeladatok végrehajtása közben 890 ezer normaórának, vagyis körülbelül 420 közvetlen termelő munkájának megtakarítását tervezi. Saját erejéből — önköltségcsökkentési hitelből és műszaki fejlesztési alapból — megvalósítja a korszerű, folyamatos, ritmikus gyártást. Az Autóbusz I. főosztály rekonstrukciója már be is fejeződött, s a 26 napos gyártási átfutási idő a felére csökkent.

A takarékosság — szinte valamennyi példa bizonyítja — sokoldalú, komplex feladat; lényegében azt jelenti, hogy megjavítjuk építőmunkánk hatékonyságát. Újra és újra szükséges ezt hangsúlyoznunk, mert sokan csak valami átmeneti kampányt, formáli. feladatot látnak benne. Holott olyan intézkedésekre és szemléletbeli változásokra van szükség, amelyeknek jótékony hatása nem csak az idén érződik majd meg, hanem a harmadik ötéves terv egész időszakában.

Találkoztunk, s nem is nagyon ritkán, a takarékosságnak kicsinyes, bosszantó, sőt káros következményekkel járó módszereivel is; olyasmivel, hogy takarékoskodnak a gyufával, s ezért egész nap égetik a drága gázlángot. Egy tervező intézetben például csak három személy egyidejű kiszállásánál engedélyezik a vállalati gépkocsi használatát; így hát egy ember dolgozik, a másik kettő pedig vikendezik, fizetésért és napidíjért. Egyes vállalati vezetők a fától nem látják az erdőt; kizárólag az indigó, az írógépszalag, az irószer fogyasztásán mérik le a takarékosságot, mechanikusan korlátozzák a városi és interurbán telefonbeszélgetéseket. Ezzel persze aligha jutnak sokra.

Digitized by Google

Korántsem szabad lebecsülni a takarékosság széles rétegeket érintő aprómunkáját; sok kicsi a közmondás szerint is sokra megy. Vitatható-e, mily nagy lehetőségek rejlenek a takarékosságban, ha tömegmozgalommá válik? Hiszen az iparban ma minden százalék anyagmegtakarítás több mint egy milliárd forint tiszta hasznot hoz az országnak. De a takarékossági tömegmozgalomban rejlő lehetőségeket ki is kell aknázni, s ezt csak úgy lehet, ha a dolgozók látják, hogy tíz- és százforintos megtakarításaik eredményeit nem semmisíti meg ezer- és tízezer forintos értékek pusztulása, hogy milliós lehetőségek sem maradnak kihasználatlanul.

A takarékosság és az ésszerű gazdálkodás egymással rokon fogalmak. Nem tűrik meg az idejétmúlta mennyiséghajhászó szemlélet formális, látszateredményekkel is megelégedő módszereit.

K. J.

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

Genetikai vita a szovjet sajtóban

Több mint félszáz cikk jelent meg az utóbbi tíz-tizenkét hónap alatt a szovjet sajtóban annak a vitának a keretében, amelynek főszereplője a biológia egyik legérdekesebb ága, az öröklástan volt. A genetika már önmagában egy egész sor tudományágat érint, az orvostudománytól a növénynemesítésig. Kutatási módszerei a kémia, a fizika, a matematika, a kibernetika számos vívmányát felhasználják. A szovjet sajtóban lezajlott vita azonban sokkal általánosabb problémákat is felvetett, ideológiai, filozófiai, ismeretelméleti kérdésektől tudományelméleti, kutatásmódszertani kérdéseken keresztül egészen a tudós lelki alkatáig, morális arculatáig, s felvetette a tudományos igazság tisztázásának szubjektív feltételeit.

Oparin akadémikus rámutatott arra, hogy a biológia az a tudomány, amely az alapja a mezőgazdaságnak és az orvostudománynak. „Fő feladata, hogy minden embert egészségessé és jóllakottá tegyen" (Szovjetszkaja Rosszija, 1964. január 4.). A biológia az emberi ismeretek izgató területévé válik: forradalmasító felfedezéseket várnak tőle, segítséget sok természettudományos probléma megoldásához.

A biológián belül vitathatatlan az öröklástan jelentősége. *D. Beljajev*, a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja, az Akadémia szibériai tagozata Sejttani és Öröklástani Intézetének vezetője, a Pravda 1964. november 22-i számában részletesen kifejtette, mit köszönhet az öröklástannak az antibiotikumok előállításában, a rákkutatásban, az öregedés problémáinak vizsgálatában az orvostudomány, mit köszönhet neki a mezőgazdasági tudomány és gyakorlat. „A genetika viharos ütemben fejlődő biológiai diszciplina — írja —. Új feladataink megkövetelik a genetika aktív fejlesztését országunkban, az öröklástani elmélet meghonosítását a mezőgazdasági gyakorlatban és az orvostudományban, a gyakorlat által igazolt öröklástani vizsgálati módszerek kiterjedt alkalmazását."

A vitának szembeötlő mozzanata volt annak a ténynek a kimutatása, hogy a szovjet biológia már évtizedekkel ezelőtt a nemzetközi élvonalba küzdötte fel magát, s tekintélyes eredményekkel büszkélkedhetett.

Mark Popovszkij (Szovjetszkaja Rosszija, 1965. február 4.). visszaemlékezik 1920 júniusára, amikor Szaratovban, az országos növénynemesítési értekezleten, *Nyikolaj Vavilov* professzor beszámolt a homológ sorok akkortájt felfedezett törvényéről, melynek segítségével lehetővé vált, hogy ne találomra, hanem céltudatosan válasszák ki a növényvilágból az embernek szükséges formákat.

Kurszanov akadémikus a Pravda tavalyi december 19-i számában felhívta a figyelmet arra, hogy a poliploidiának és a sugárzás genetikai felhasználásának

Digitized by Google

gondolata jelentős mértékben Oroszországban, illetve a Szovjetunióban született meg (*I. I. Geraszimov* — 1898, *G. A. Nadszon* és *G. A. Filippov* — 1926). *M. I. Hadzsinov*, akivel az 1963. évi Lenin-díjasok között találkoztunk, Leningrádban már 1928-ban felfedezte a kukoricánál az úgynevezett citoplazma típusú himsterilitást. Ugyanebben az évben *N. P. Dubinyinnak*, aki a röntgensugaraknak a mutációra gyakorolt hatását vizsgálta, sikerült megadnia a génnek, ennek az akkor még hipotétikus elemi örökléstani egységnek a belső vonalas szerkezeti sémáját.

Ezeknek az eredményeknek a világánál még szomorúbb képet mutat az a pangás, amely a szovjet biológiát és sok tekintetben a szovjet mezőgazdaságtudományt is hosszú éveken keresztül jellemezte.

Popovszkij említett cikkében utal egy harminc éve lezajlott vitára, amelyben a szovjet biológusoknak két csoportja: a beltenyésztéses módszer hívei és ellenfelei állottak szemben egymással. Egyesek tiltakoztak az öntermékenyítésnek a növénytermesztésben való alkalmazása ellen, azt hangoztatva, hogy a beltenyésztett törzsek csak a növények leromlásához vezetnek. Mások ragaszkodtak a módszer alkalmazásához.

A vita abban az évben kezdődött, amelyben az Egyesült Államokban biológusok és gyakorlati mezőgazdasági szakemberek az első néhányszáz hektárt vetették be beltenyésztéses hibridkukoricával. A szovjet biológusok ismeretei akkor nemcsak hogy nem maradtak el az amerikaiak ismeretei mögött ezen a területen, hanem sok vonatkozásban alaposabbak is voltak azoknál. A „vita" következtében azonban a Szovjetunióban félretették a kukoricahibridizálást. Húsz esztendő múlva az Egyesült Államokban már a kukorica-vetésterület 85 százalékán hibrid vetőmagot alkalmaztak.

Sokan azt hitték, hogy a példa hatására a beltenyésztéses módszer ellenfelei leteszik a fegyvert. Nem ez történt. Félrevetve az ország és a mezőgazdaság érdekeit, egyetlen célt tűztek most már maguk elé: megőrizni monopóliumukat a tudományban. Az „Agrobiológija" című szovjet folyóirat akkor azt a következtetést vonta le — az ő tollukból eredő cikkben —, hogy „a beltenyésztéses módszer hívei a formák rendkívüli gazdagságát hozták létre, ezek közül azonban egyetlen olyant sem lehet kiválasztani, amely akár a szabványszintet is megütné."

Nyolc évvel később, 1948-ban, a Lenin Mezőgazdaságtudományi Akadémia ülésszakán ugyancsak az ő szónokuk hirdette: „A morganisták ilyen kukoricavetőmagok előállítására csupán hamis technikai fogásokat ajánlottak (előzetes önbeporzás és az önbeporzott sorok kiválasztása), amelyek nagyon megnehezítik tömeges alkalmazásukat. Ez szemmelláthatóan a kapitalista vetőmagtermesztő cégek érdekeinek biztosítását szolgálja."

Popovszkij megjegyzi cikkében, hogy ezeket a szavakat tilalmak, adminisztratív utasítások egész sora követte, a más véleményt vallók ellen „ügyeket" fabrikáltak. *Borisz Szokolov* akadémikusról, az ismert növénynemesítőről, aki a Kukoricatermesztési Intézetben mégiscsak megkísérelte tanulmányozni a beltenyész-

Digitized by Google

tett törzseket, egy ülés jegyzőkönyve ezt mondta ki: „Az Intézet tudományos tanácsa követeli, hogy Szokolov elvtárs hagyja abba a kukoricahibridek előállítására irányuló munkát." Hasonló módon zárták el *Mihail Hadzsinov*, a tehetséges krasznodári növénynemesítő útját. A beltenyésztéses módszer ellenfelei diadalmaskodtak: a hibridkukorica még húsz évig nem került a kolhozföldekre.

D. Beljajev a Pravdában (1964. november 22.) rámutatott: „Nem titok, hogy hazánkban az örökléstan elmaradása jelentős mértékben összefügg a sztálini személyi kultusz káros befolyásával, a tudományban meghonosodott önkénnyel és adminisztratív módszerekkel. A genetikával szemben alkalmazott önkény különösen szembeötlő volt 1948-ban. A Mezőgazdaságtudományi Akadémia ismeretes 1948 augusztusi ülésszaka után az örökléstant burzsoá áltudománynak, idealizmusnak, metafizikának minősítették. Semmi sem lehet hibásabb ennél. Az a tudomány, amely anyagi struktúrákat, jelenségeket és folyamatokat tanulmányoz, amely feltárja az ezeket irányító törvényeket, s amely felhasználja ezeket a törvényeket a gyakorlat számára, nem lehet sem idealista, sem metafizikus."

Az 1948-as ülésszak másik fonákságára hívta fel a figyelmet a Lityeraturnaja Gazeta biológiai kerekasztal-értekezletének egyik résztvevője, *A. A. Paramonov*, a biológiai tudományok doktora (Lityeraturnaja Gazeta, 1964. november 24.), aki elmondotta, hogy ezen az ülésszakon *Darwint* sekélyes evolucionistának, merő szemlélődőnek minősítették. Azzal az emberrel tették ezt, aki hangoztatta, hogy kevés megállapítani az evolúció tényét, tudni kell annak okait is; aki elméletét a szerves evolúció oksági elemzésére építette; aki megalkotta a kultúrnövények és a háziállatok evolúciója irányításának elméleti alapjait.

Paramonov doktor felhívta a figyelmet arra, hogy a Szovjetunióban 1948-tól mind a mai napig nem jelent meg összefoglaló munka az evolúció problematikájáról. „Ennek legsúlyosabb következménye az, hogy a biológia területén gyengültek a marxista—leninista fejlődéselmélet pozíciói."

Ugyanezen a kerekasztal-értekezleten *B. M. Kedrov*, a tudományos akadémia levelező tagja, szintén megállapította, hogy a biológiában a tudományos vélemények harcát hosszú éveken keresztül olyan módszerek váltották fel, amelyek nem férnek meg a tudományos élettel, a tudományos alkotással, a tudományos vitákkal. „Néhány dogmatikus beállítottságú ember nézeteit olyan igazságnak vették, amely nem szorul vitára, kritikára, sőt ellenőrzésre sem." Kedrov utalt arra, hogy egyesek felesleges agresszivitással hirdették a környezet és a szervezet kölcsönhatásának tételét, úgy mintha bárki is szembehelyezkedett volna ezzel a tétellel.

Ugyanez a szerző a Novij Mir című szovjet folyóirat 1965. januári számában nagy cikket írt „A valóság megismerésének útjai" címmel. Bevezetőben megjegyzi, hogy 1948 augusztusa után a biológiai kérdések teljesen politikai kérdésekké váltak, s a „nyeregben levők" — elsősorban *Liszenko* akadémikus és követői

Digitized by Google

— a más véleményt vallók ellen ugyanolyan kíméletlenséggel harcoltak, mint ahogy ez a politika területén megfigyelhető volt. „A biológia területén dúló harcban pontosan tükröződött az, ami akkor az országban zajlott, s amit később úgy határoztak meg, hogy Sztálin személyi kultusza."

A *Voproszi Filoszofii* 1964 decemberi számának szerkesztőségi cikke („Alaposabban dolgozzák ki a biológia módszertani problémáit") megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy a Mezőgazdaságtudományi Akadémia 1948 augusztusi ülésszaka után miért alakult oly áldatlanul a helyzet a szovjet biológiában.

Szükséges és hasznos volt az olyan hibás nézetek bírálata a biológiában, mint az átöröklés tisztán morfológiai szemlélete, a sejtmag szerepének abszolutizálása az öröklésben, a szervezetnek, mint teljes rendszernek a lebecsülése, annak a kérdésnek az elhanyagolása, hogy melyek a változékonyság okai, és mekkora hatással van a környezet a szervezetre. Idővel azonban — folytatja a Voproszi Filoszofii cikke — igen nehéz, olykor pedig teljesen lehetetlen lett a személyi kultusz légkörében az egészséges, alkotó szellemű tudományos vita a biológia olyan fundamentális kérdéseiről, mint az öröklékenység természete, az evolúció okai és törvényszerűségei.

T. Gy. Liszenko és néhány híve, mind kevésbé törődve a tényekkel és a tudomány tényleges előrehaladásával, arra kezdtek törekedni, hogy az öröklés tanulmányozásában csak egy irányzat lehessen létjogosult. Azt akarták, hogy az ő nézeteiket kizárólagosan helyesnek, sőt megtámadhatatlannak fogadják el, a többi kutatási utat pedig — egyebek között a citogenetikát, amely bizonyos sejtstrukturák szerepét igyekszik kideríteni az öröklés folyamatában —, minősítsék áltudománynak. Liszenkoék azon voltak, hogy az ő nézeteiket fogadtassák el marxista—leninistának. A növények irányított fejlődésében elért egyes sikereiket úgy tüntették fel, mintha sikerült volna megoldaniuk a növények és az állatok irányítható öröklékenységének problémáját.

Liszenkoék meghirdették és széles körben elterjesztették azt a teljesen hibás tételt, hogy két biológia van: burzsoá és szovjet biológia. Sajnos, sok filozófus is beállt e tétel hirdetőinek táborába, ahelyett, hogy leleplezte volna ennek értelmetlenségét.

A Voproszi Filoszofii szerkesztőségi cikke leszögezi, hogy mindmáig nem oldódott meg a szervezetek fejlődése és öröklékenysége irányításának problémája, s az itt elért eredmények csak igen szerények. Ha pedig ez így van, akkor a kutatást intenzíven kell folytatni minden irányban, minden módszerrel, és mind az eddigi, mind a most születő eredményeket igen körültekintően kell kezelni.

„Nem szabad végletekbe esni és a vélemények harcát a biológiában ideológiák harcára redukálni, bármely elméleti biológiai általánosítást úgy magyarázni, mint az ideológiai, vagy a filozófiai harc tükröződését." „Nem szabad tudományos elemzés nélkül elutasítani egyik vagy másik tudományos tételt, csak azért, mert némelyik burzsoá ideológus helytelen, időnként pedig számunkra egyenesen ellenséges filozófiai vagy politikai következtetéseket von le belőle."

Digitized by Google

A szovjet sajtóban a dogmatikus biológiai irányzat bírálata természetesen elsősorban magának *Liszenkónak* az elméletei és magatartása ellen irányul. Igen tanulságosak ezek a megnyilatkozások.

A Lityeraturnaja Gazeta szerkesztőségében tartott biológiai kerekasztal-értekezlet két részvevője is kitért Liszenko személyére és „felfedezéseire". *V. P. Efroimszon* emlékeztetett arra, hogy amikor a Szovjetunióban a harmincas években égető szükség volt a terméseredmények rohamos növelésére, 1935. február 15-én napvilágot látott a központi sajtóban Liszenkónak „A jarovizáció a termésátlagok növelésének hatalmas eszköze" című előadása. Liszenko ebben közölte, hogy jarovizációval kitűnő eredményeket ért el, de az osztályellenség, a „kulák tudósok" a legkülönbözőbb akadályokat gördítik útjába. Ezzel az érveléssel akkor nehéz volt vitába szállni, annyival is inkább, mert *Sztálin* egy értekezleten Liszenko beszámolójának elhangzása után felkiáltott: „Brávó, Liszenko elvtárs, brávó!" A jarovizáció bevonult a szovjet mezőgazdaságba és megjelentek a szükségessé vált hamis statisztikai adatok is. „Húsz éve nem hallunk a jarovizációról — jegyezte meg Efroimszon doktor —, és tudjuk, hogy a XIX. század közepe óta komoly mértékben sehol senki nem alkalmazta, sem nálunk, sem külföldön."

Egy másik, teljesen megalapozatlan elmélete — szintén a harmincas évek közepén — összeütközésbe hozta Liszenkót a mezőgazdaság egyik legnagyobb felfedezésével, a hibridkukoricával. Ez a felfedezés 1924-ben nagyjából egyszerre született meg az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban. 1940 óta az Egyesült Államok évente körülbelül egymilliárd pud terméstöbblethez jutott, amit kizárólag a genetikusoknak köszönhetett. Az új kukoricafajta semmiféle többletmunkát nem követelt a földművelőktől. Efroimszon rámutatott felszólalásában arra, hogy 1945—55-ben viszonylag nem volt nagy a hibridkukorica mellőzéséből származó kár, 1955 után azonban, amikor óriási területeket vetettek be kukoricával, hatalmas veszteség érte a szovjet mezőgazdaságot.

Mark Popovszkij egy korábbi cikkében (Szovjetszkaja Rosszija, 1964. november 27.) rámutatott arra, hogy a tudományban a legtragikusabb hibák akkor következnek be, amikor a kutató az igazság kizárólagos hordozójának tartja magát, és cselekedeteit is eszerint minősítteti.

Az említett kerekasztal-értekezleten azonban *A. N. Sztugyitszkij*, a Szovjet Tudományos Akadémia Állatmorfológiai Intézetének munkatársa rámutatott: „Ha egy tudós azt a gondolatot védelmezi, hogy a külső világ változó feltételei változásokat idéznek elő az élő szervezetben, akkor ennek az álláspontnak létjogosultsága van, és értelmetlenség volna tudománytalannak minősíteni ezt csak azért, mert emellé állt Liszenko akadémikus, bár ő nem kevés kellemetlenséget okozott már a biológiának és a biológiával foglalkozó tudósoknak." (Lityeraturnaja Gazeta, 1964. november 24.).

A Szovjet Tudományos Akadémia idei rendes közgyűlésén

Digitized by Google

M. V. Keldis, az Akadémia elnöke mondott megnyitó beszédet (Pravda, 1965, február 4.). A biológia helyzetével foglalkozva rámutatott arra, hogy itt monopolhelyzete volt annak a tudóscsoportnak, amelynek élén T. Gy. Liszenko állt. Ez a csoport tagadta a biológia több igen fontos irányzatát, és keresztülvitte a maga álláspontját, holott ez gyakran nem felelt meg a tudomány meglevő szintjének és a kísérleti tényeknek. Ez az álláspont a legvilágosabban a Mezőgazdaságtudományi Akadémia 1948 augusztusi ülésszakán jutott kifejezésre. A következő években adminisztratív módszereket használtak fel e helytelen nézetek meghonosítására. Több tudóst nem engedtek szakterületén dolgozni, az iskolák és főiskolák tanterveiből kirekesztették a tudomány igen fontos eredményeit. „Az előállott helyzet — hangsúlyozta Keldis akadémikus — hátráltatta a hibridkukorica magas terméseredményeket biztosító formáinak előállítását és gyakorlati felhasználását, a poliploidiának és a növénynemesítés más új eszközeinek alkalmazását. Az öröklástan eredményeinek tagadása az orvostudomány fejlődésére is kihatott."

Emellett a Szovjet Tudományos Akadémia elnöke hangsúlyozta, hogy Liszenko akadémikus monopolhelyzetének elítélése és helytelen nézeteinek elutasítása nem jelenti mindannak a megtagadását, amit csinált. Tekintélyes tudósok véleménye szerint tudományos értéke van a növények szakaszos fejlődéséről szóló elméletének, és a növénynemesítők egy része fel is használta az általa javasolt eljárásokat.

Azok a tudósok, akik ebben a nagyszabású sajtóvitában részt vettek, nemcsak abban látták feladatukat, hogy a „vitatkozzanak a tudósok" elvét propagálják, hanem abban is, hogy érdemben hozzászóljanak a biológia filozófiai, módszertani és fizikai-kémiai problémáihoz.

A legélesebb reakciót Liszenkónak a fizikai és a kémiai módszerek genetikai alkalmazásával szemben elfoglalt álláspontja keltette. A Mezőgazdaságtudományi Akadémia 1962. december 3-i ülésén hangzott el Liszenko nagy beszámolója, amelyet az Izvesztyija 1963. január 29-i száma két teljes oldalon közölt. Három idézetet ebből a beszámolóból:

„Most azt állítják, hogy az öröklődés anyaga a dezoxiribonukleinsav (DNS). Ebből az állításból az következik, hogy a szómának nevezett élő testben nincsen meg az öröklékenység tulajdonsága. Az ő véleményük szerint az öröklékenységgel egy különös, különálló, az élő testben (szómában) található anyag rendelkezik. Ennek az öröklődési anyagnak a felkutatására irányulnak az úgynevezett kémiai és fizikai genetika híveinek erőfeszítései."

Majd másutt:

„Nem lehet életképtelen anyagnak, például a dezoxiribonukleinsavnak tulajdonítani egy élő tulajdonságát, vagyis az öröklékenység tulajdonságát."

„Ha az élő növényi és állati testekre sugárzással vagy erős kémiai szerekkel hatunk, nem az öröklékenység megváltozása, nem az élő test felépülése, hanem szerkezetének szétrombolása következik be."

Digitized by Google

Mint látható, Liszenkónak egyik alapvető hibája, hogy szembeszegült a tudományok kölcsönhatásával, összeszövődésével, s ily módon a tudományos haladás akadályozója lett. Amikor a Voproszi Filoszofii ezt megállapítja, arra is utal, hogy a dialektikus materializmus elutasítja a modern vitalizmusnak azt a tételét, amely szerint nem lehet biológiai és fizikai-kémiai oldalról is megközelíteni az élet alapját alkotó folyamatok tanulmányozását. A dialektikus materializmus ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a biológiai törvényszerűségeknek specifikus sajátosságaik vannak. Mindebből az következik, hogy az élet lényegének feltárásához feltétlenül tanulmányozni kell az élő fizikáját és kémiáját. „Helytelen és skolasztikus néhány szerzőnek az a kísérlete, hogy a dolgot úgy állítsa be, mintha a fizikai és kémiai módszereknek az élet tanulmányozásában való meghonosítása jóformán a biológiának, mint tudománynak a felszámolását jelentené." (Voproszi Filoszofii, 1964. 12. sz., 26. old.)

A vitázók kitértek a fizikai és kémiai módszerek genetikai alkalmazásának jogosultságára is. *I. Rapoport*, a biológiai tudományok doktora, a Szelszkaja Zsizny 1964. október 24-i számában elsősorban a kémiai mutagenézis eredményes alkalmazásairól ad áttekintést. Megállapítja, hogy a kémiai mutagének sokkal hatásosabbak, mint a fizikaiak, kevésbé rombolják az anyagot, kevésbé teszik tönkre a kromoszómák szerkezetét, és száz százalékban mutációt hoznak létre; a fizikai agensek képtelenek erre. Rapoport síkraszáll a mutációs ráhatás konstruktív szerepe mellett, és határozottan cáfolja Liszenkót: „Az aktív mesterséges mutációs ráhatás képes arra, hogy újból és újból mozgósítsa a szervezet szintetizáló lehetőségeit, következésképpen minden következő mutáció nem rombol, hanem teremt. Magas termelékenységű formák természetesen sokkal ritkábban jelentkeznek a mutációs ráhatás minden szakaszában, mint alacsony termelékenységűek."

D. Beljajev szintén hangsúlyozza (Pravda, 1964. november 22.), hogy a kísérleti (sugárzási és kémiai) mutagenézisnek az öröklástan által kidolgozott módszerei új lehetőségeket nyitnak meg a növénynemesítés előtt. „E módszerek jelentősége abban áll, hogy az ionizáló sugárzással, vagy bizonyos vegyi anyagokkal kezelt vetőmagok utódai között sok különböző, örökletesen megváltozott forma jelentkezik, közöttük olyanok is, amelyek értékes új tulajdonságokat adnak a kiinduló fajtának." A növénynemesítő a kísérleti mutagenézis módszereit használva, nem kegyeket vár a természettől, hanem külső ráhatások segítségével aktívan befolyásolja a szervezetek örökléképességét.

A biológiai és örökléstani tárgyú vitacikkek többsége kitér a kromoszómák, a gének, valamint a ribonukleinsav (RNS) és a dezoxiribonukleinsav jellemzésére. Megállapított ténynek tartják, hogy az örökletes tulajdonságok és ismérvek fejlődésére vonatkozó elsődleges információ a kromoszómákban, ezekben a minden szervezet sejtmagjaiban megtalálható különleges struktúrákban foglaltatik. Az utolsó tíz-tizenöt

Digitized by Google

év vizsgálatai bebizonyították, hogy a kromoszómák öröklődési anyagának sajátos összetevője a DNS, amely az RNS-en keresztül ellenőrzi a sejtben végbemenő fehérje-szintézis primér folyamatát. A gének az anyag olyan biológiai szervezeti formái, amelyek alkalmasak az öröklődési információ raktározására és átadására.

A. Oparin akadémikus szerint (Szovjetszkaja Rosszija, 1965. január 4.) a vírusok szaporodásának programja nukleinsavukban van „leírva". Ha szétromboljáik ezt az információ-raktárt, akkor a vírus nem szaporodik. Ez orvostudományi szempontból nagyjelentőségű.

Több cikkíró *(I. L. Knunjanc* a Szovjetszkaja Rosszija 1964. július 25-i., *H. Zsukov—Verezsnyikov, I. Majszkij, M. Gubernyikov* professzorok, *G. Tribulev* docens a Megyicinszkaja Gazeta, 1964. november 17-i számában, stb.) megállapítja, hogy a DNS a primér genetikai információ hordozója. Knunjanc akadémikus azt is tudni véli, hogy a DNS-en kívül a sejt semmiféle más eleme nem képes átadni öröklődést. Szerinte az öröklődés éppen a sejtmag kromoszómájának DNS-molekuláiban van „leírva" és ezeknek segítségével megy tovább nemzedékről nemzedékre.

Nem egy szerző foglal állást ezeknek leírásával kapcsolatban olyasféleképpen, mint a Megyicinszkaja Gazeta: „Fel kell használnunk mindazokat az értékes tényeket, amelyeket a tudomány világszerte kapott, helyes, materialista értelmezést kell adnunk nekik. Megbocsáthatatlan dogmatizmus lenne, ha nem használnók fel az új tényeket, még akkor is, ha azokra olyan tudósok derítettek fényt, akiknek az ideológiai álláspontja helytelen" („Az orvosi genetika nagy problémái", 1964. november 17.).

Cikkek egész sora hoz példákat arra, hogy milyen gyakorlati eredményeket köszönhet a mutációnak az orvostudomány, a mezőgazdaság és az ipar. Genetikusok arra kényszerítettek mikroorganizmusokat, hogy tízszeresére, százszorosára emeljék termelékenységüket. Új búza-, kukorica-, paradicsom- és gyapotfajtákat köszönhet az örökléstani felfedezéseknek a mezőgazdaság. Az ipari szeszgyártásban, az állati takarmányozáshoz használt lizin előállításában nagy szerepük van az új mutánsoknak.

•

A múltbeli hibák és a jelen eredmények mellett a jövőbeli fejlődés kilátásaira is kitért a biológiai vita.

„Az 1965. esztendőben megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a múltba tűnt az az időszak, amikor adminisztratív módszerek voltak honosak a tudományban. Eltűntek olyan hibák, mint a kibernetika oktalan félretevése; sikeresen fejlődik a bionika. Felszámolják néhány biológus dogmatikus nézeteinek következményeit, amelyek fékezték a biológia fejlődését" — írta *V. V. Parin*, a Szovjet Orvostudományi Akadémia rendes tagja.

Parin akadémikus egyébként a Pravda 1965. január 2-i számában az 1955-ben Kijevben tartott VIII. országos fiziológiai kongresszust tartja fordulópontnak. Már ez felhívta a figyelmet jónéhány aggasztó jelenségre: egyesek monopolhelyzetére, a bírálattól való idegenkedésükre, ugyanakkor másokkal szembeni per-

Digitized by Google

manens bírálatra, a vélemények harcában részvevők jogi egyenlőtlenségére, a fiziológia és a biológia néhány területének kidolgozatlanságára.

D. Beljajev megállapítja többször idézett cikkében, hogy a XX. pártkongresszus után, amikor az állami és társadalmi életben helyreállították a lenini normákat, a biológia fejlődésében is lényegesen javult a helyzet. „Most pedig, amikor a párt a Központi Bizottság októberi plénumának határozatain keresztül újult erővel szögezte le a XX., a XXI. és a XXII. pártkongresszus lenini irányvonalának megmásíthatatlanságát, az egész szovjet tudomány előtt új, még szélesebb távlatok nyílnak meg." *B. Kedrov* (a Novij Mir januári számából szintén már idézett cikkében) úgy látja, hogy a biológiában némi ingadozásokkal egészen 1964 október közepéig tartott az abnormális helyzet. Ekkor tört be a szovjet sajtóba azoknak az anyagoknak a zöme, amelyek felelebbentették a fátylat és megmutatták a biológiában uralkodó áldatlan helyzetet.

A megjelent cikkek a javaslatok egész sorát tartalmazzák, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a genetika fejlesztése konkrét szervezeti intézkedéseket is igényel.

D. Beljajev (a Pravda 1964. november 22-i számában) első helyen említi a szakemberképzést, megállapítva, hogy a modern örökléstan ismerete nélkül senki sem lehet biológus, orvos, agronómus, zootechnikus. Az örökléstant meg kell honosítani a megfelelő főiskolákon, s fokozni kell e tudományágban az aspiránsképzést. Korszerű genetikai tankönyvekre és tanulmányi segédeszközökre van szükség. A középiskolai biológiai oktatásban az őt megillető helyet kell biztosítani a genetikának. A Szovjetunióban — állapítja meg a szerző — nincs genetikai folyóirat, holott az új eredményekről feltétlenül tájékoztatni kellene a szakembereket.

Sz. I. Alihanjan, a Kurcsatov Atomfizikai Intézet munkatársa, a Lityeraturnaja Gazeta biológiai kerekasztal-értekezletén szóvátette, hogy a Szovjetunióban mindmáig nincs egyetemes genetikai intézet, minthogy a génelméletet „idealista és reakciós koholmánynak minősítették." Alihanjan feltette azt a kérdést: milyen feltételek között dolgoznak a talán leglelkesebb szovjet biológusok, „vannak-e olyan kutatási feltételeik, mint a Mezőgazdaságtudományi Akadémia munkatársainak?" Mind Beljajev, mind Alihanjan szervezeti intézkedéseket sürgetett a laboratóriumi eredmények széleskörű gyakorlati meghonosítására.

Örvendetes dolog volt azt hallani Keldis akadémikustól, a Szovjet Tudományos Akadémia idei közgyűlésén, hogy bizottságokat alakítottak a biológiai tantervek és tankönyvek átdolgozására, határozat van az Általános Örökléstani Intézet felállítására, genetikai laboratóriumok megnyitására, genetikai tudományos tanács megalapítására. Az Akadémia elnöke bejelentette, hogy hamarosan örökléstani folyóirat indul meg a Szovjetunióban, s megalakul a Genetikusok és Növénynemesítők Társasága.

Ami pedig a tudományos élet erkölcsi színvonalának emelését

Digitized by Google

illeti, a vita részvevőinek eltökéltsége bizakodásra jogosít. „Az alkotó vitákra olyan szüksége van a tudománynak, mint a levegőre — jelentette ki *B. Kedrov a* Lityeraturnaja Gazeta szerkesztőségében rendezett találkozón. — Vitatkozzunk becsületesen, együtt kutassuk fel azt a módszert, amelyet majd az egységes biológiai elképzelések szintézisének lehet nevezni."

A. Agranovszkij helyesen jegyzi meg (Lityeraturnaja Gazeta, 1965. január 23.), hogy mielőtt vitára szólítják fel a tudósokat, tisztázni kell a vita tárgyát. *Mark Poporszkij* szerint (Szovjetszkaja Rosszija 1965. február 4.) még a vita előtt fontos, hogyan viszonyul a kutató a saját hibájához. „Ez a kérdés a legközvetlenebbül érinti mind a tudomány fejlődését, mind az erkölcsiséget."

Parin akadémikus a kockázatvállalás szerepét fejtegeti (Pravda, 1965. január 2.) „... Néha tudatosan kell vállalni a kockázatot. És nem szabad megtagadni a tudósnak a kockázatvállaláshoz való jogát. A kockázat elemei nélkül nincs igazi tudomány, hanem csak minden bürokratikus követelményt kielégítő, akkurátus, szeplőtlen tudományos munkaterv, amelyben minden jóelőre ismeretes, a várható eredmény és a gazdasági kihatás egyaránt."

És ismét *Agronovszkij*: „A szovjet közvélemény most komolyan harcol a tudományos légkör megtisztításáért. Bízom benne, hogy az utasítások, a parancsolgatás egyszersmindenkorra eltűnnek intézeteink és laboratóriumaink falai közül. Nem, ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy megszűnik a harc a tudományban. Vitatkozzanak a tudósok! — hirdette élete utolsó cikkében *Oleg Piszarzsevszkij*, a tehetséges publicista és író. Az igazság a szabad vitából születik. De ez elvi vita legyen, egymás iránt őszinte nagyrabecsülést érző emberek vitája, olyanoké, akiknek drága a tudós becsülete, a tudomány becsülete, a haza érdeke."

Pirityi Sándor

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

*A szabadság hajnalán**

Roppant becses dokumentumgyűjtemény ez. Egy év történetének néhány mozaikját mutatja be. De ez az esztendő valóban pirosbetűs éve történelmünknek; jelentősége túlnő az 1514-es, 1703-as, az 1848-as, sőt még az 1919-es évén is. Hiszen ekkor kezdődött meg az első olyan forradalmi átalakulás, amelyet nem követett utóbb vereség, megtorlás, sötét reakció. Részvevőiről minden bizonnyal sokat beszél majd az eljövendő századok történetírása is, hogy úttörő tevékenységüket példaképpen állítsa az elkövetkező generációk elé. E gyűjtemény fontos szerepet tölt be történetírásunkban. Olyan szerepet, amelyet műfajánál fogva nem pótolhat a legkiválóbb tudományos monográfia sem. Emberek, akik nemcsak tanúi, hanem alakítói is voltak a történelmi eseményeknek, önmagukról, élményeikről szólva, egyszerre festenek érzékletes és történetileg hiteles képet egy nagy jelentőségű, hősi korszakról. E kötet bizonyító erejű: igazolja, hogy nem lehet kirekeszteni a kortársak vallomásait, élményeit, emlékeit a fontos kordokumentumok köréből.

A gyűjteménynek egyik érdeme az is, hogy bátran beszél olyan kommunista, szociáldemokrata, kisgazda vagy parasztpárti személyiségekről is, akiket ezelőtt — valóságos, vagy nekik tulajdonított hibáik miatt — nemigen emlegettek történészeink pozitív kicsengéssel. A történelemírónak nincs joga ahhoz, hogy történelmietlenül ábrázolja az embereket. Ez nemcsak elferdíti az események megítélését, de az olvasóban óhatatlanul bizalmatlanságot is kelt. Jó volna, ha e gyűjteményhez hasonlóan más történeti munkák is ilyen szemlélettel készülnének.

A kötet valójában két részre tagozódik, jóllehet, az egyes visszaemlékezések nem húznak határozott vonalat a fasizmus elleni fegyveres harc és a demokratikus Magyarország megteremtéséért folyó küzdelem közé. A két feladat látszólag ellentétes egymással. Az első szakaszban a rombolás, a termelés hátráltatása, a rendőrség és a hadsereg bomlasztása volt az igaz hazafiak feladata. A második szakaszban éppen a fordítottja tette ki munkájuk javát: a romok eltakarítása, a termelés megindítása, az új államhatalom létrehozása, azonban az egyiket a másiktól néhol csak napok választották el. Valójában a két szakasz, a kettőnek a feladatai elválaszthatatlanul összefüggtek egymással. Bakos Gyula borsodnádasdi emlékeiben is így kerül ugyanarra az oldalra a hidak felrobbantása és ezek helyreállítása; Non György drámai börtönemlékezésének végén így jut szorosan egymás mellé utolsó (sikertelen) illegális találkozója és következő napi látogatása a Kommunista Párt székházában, a Tisza Kálmán téren. Ilyen sűrített történelemről vagy nagyon patétikusan, elvontan beszél valaki, vagy úgy, ahogy e személyes emlékezők teszik: egyszerűen, természetesen, ahogyan

* A felszabadulás 20. évfordulójára megjelent visszaemlékezés-kötetről. (Kossuth Könyvkiadó, összeállította és szerkesztette *Lányi Ernőné, Nagy Éta, Petrák Katalin.)*

Digitized by Google

maga a nagy esemény annak idején lejátszódott.

Ezek a visszaemlékezések mentesek a „kommunista gög"-től, amely minden harcot, sikert, eredményt, demokratikus erőfeszítést kizárólag a kommunistáknak tulajdonít. Kétségtelen, hogy ez az időszak a föld alá kényszerített kommunista párt legális megjelenésének, robbanásszerű erősödésének kora, amelyben a párt harcosai példamutató munkájukkal magukkal ragadták a magyar nép legjobbjait. De a kötet összeállítói és írói helyesen mutatnak rá a nem-kommunisták érdemeire is. Az ellenállás hősei között méltó helyen szerepel pl. Bajcsy-Zsilinszky Endre; gyakran bukkannak fel szociáldemokrata, kisgazdapárti nevek, jellegzetesen polgári politikusok és művészek, akik a fejlődés egy-egy szakaszában a maguk módján segítették az újjáépítést, a talpraállást, és társai voltak ebben a Magyar Kommunista Pártnak. Nem is lehetett ez másképpen, hiszen a párt egymagában nem volt elég erős valamennyi feladat ellátásához, s ma sincs ez másképpen.

Húsz év nagy idő. Lépten-nyomon felbukkannak a könyvben olvanok, akik régen meghaltak már és olyanok is, akiket a történelem állított félre az útból. Nem volt ez sima út; nagy összeütközések, visszalépések, megrázkódtatások kísérték. Mégsincs egy percre sem rossz érzése annak, aki ez emlékezések segítségével visszatér az 1945-ös elindulás terveihez. Nemcsak azt valósította meg azóta a párt, a dolgozó nép, amit akkor elgondolt, hanem annál hasonlíthatatlanul többet. Nem kell hát szégyenkezve állnunk azok előtt, akik kivívták a felszabadulást, és azok előtt sem, akik rongyosan, fázva, éhezve megkezdték az új, szabad Magyarország felépítését. Minden zökkenő és ellentmondás, sőt az ellenforradalom súlyos kitérője ellenére is nagyszerű folyamat zajlik le azóta, s valóban azt az országot építjük, amelyre az igaz hazafiak — köztük mindenekelőtt a kommunisták — annak idején elkötelezték magukat.

Természetesen a visszaemlékezés műfajának megvannak a maga korlátai. Így pl. az időbeli messzeség rendszerint szépít. A szubjektív szemlélet időnként óhatatlanul felülkerekedik a visszaemlékező emberben; még a börtön, az illegalitás, az éhezés élményeiből is utólag gyakran csak a hősire, a regényesre tekint vissza. Előfordul ez „A szabadság hajnalán"-kötetben is, de ez nem változtat azon, hogy a könyv sok értékes adatot, gondolatot tartalmaz; előreviszi e korszak és ezen túlmenően népi demokratikus fejlődésünk helyes értékelését, s az olvasónak e korral, e kor hőseivel való érzelmi azonosulását.

Máté György

*Munkamegosztás a szocialista világgazdaságban**

A szocialista országoknak elsőrendű érdekük, hogy fokozzák gazdasági kapcsolataik és a szocialista nemzetközi munkamegosztás tudományos vizsgálatát. Káplár József munkája jelentősen hozzájárul a szocialista nemzetközi munkamegosztás magyar szakirodalmának gazdagításához. Helyes a szerzőnek az az eljárása, hogy a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok bonyolult problémái közül elsősorban azokat vizsgálja, amelyek a magyar népgazdaság szempontjából a legfontosabbak.

A hat fejezetből álló munka első három fejezete a témakör

* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964.

Digitized by Google

általános, elméleti jellegű problémáival foglalkozik. Az első fejezet rövid áttekintést ad a munkamegosztás fogalmáról, típusairól és fejlődésének főbb tényezőiről. Vázolja a termelőerők fejlődésének, a társadalmi-gazdasági viszonyoknak a szerepét a munkamegosztás fejlődésében. Részletesen foglalkozik a nemzetközi munkamegosztás kialakulásának, fejlődésének folyamatával, a tőkés nemzetközi munkamegosztás jellegzetességeivel és következményeivel. A nemzetközi munkamegosztásról megállapítja, hogy az „a termelés nemzetközi méretekben történő társadalmasításának, a nemzetgazdaságok specializálódásának és egységes világgazdasággá való összefonódásának folyamata". (22. old.) Érdekesek azok a fejtegetések, amelyekben a gazdasági fejlődés és a nemzetközi munkamegosztás szélesedésének összefüggéseit vizsgálja, valamint azt, hogy milyen gazdasági törvényszerűségek hatására alakult ki a tőkés világgazdaságban az a szakadék, amely a gazdaságilag elmaradott országok és a fejlett tőkés országok között tátong. Helyesen állapítja meg, hogy ez nem a fejlett tőkés országok tőkés osztályainak szubjektív óhajára, hanem elsősorban azért jött létre, mert a fejlettebb tőkés országokban — a „munka árának" viszonylag alacsony volta miatt — általában kedvezőbbek a tőkefelhalmozás feltételei.

A szocialista világrendszer kialakulásáról, fejlődésének szakaszairól, a szocialista országok közötti kapcsolatok elveiről és az azokat meghatározó törvényekről ad tömör áttekintést a második fejezet. A szerző ehelyütt sok bonyolult kérdés tisztázását kísérli meg, s úgy tűnik, hogy ez a kifejtés mélységének rovására ment. Nem egészen negyven oldalon foglalkozik a szocialista országok eddigi fejlődésével, tömörülésük szükségszerűségével, a szocialista világrendszer főbb jellegzetességeivel és azzal, hogy a szocialista világgazdaságban hogyan érvényesül a gazdasági alaptörvény, a tervszerű arányos fejlődés törvénye, az értéktörvény. Itt tárgyalja az egyes szocialista országok fejlettsége közötti különbségek kiegyenlítődésének kérdéseit, a függetlenség, az állami szuverenitás, a proletárinternacionalizmus tartalmának értelmezését a gazdasági együttműködés vonatkozásában.

Megállapítja, hogy a szocialista országok közötti kapcsolatok jellege *„a kiegyenlítődésnek nemcsak a lehetőségét, hanem történelmi szükségszerűségét* is tartalmazza". (54. o.) Hazánk és a fejlett szocialista országok közötti fejlettségbeli különbség eddig nem csökkent ugyan, de a szocialista világrendszer egészét tekintve mégis kétségtelenül kimutatható a nivellálódás tendenciája, a korábban kevésbé fejlett országok közeledése a fejlettebbekhez. A legtöbb szocialista országban az ipar súlya meghaladja a mezőgazdaságét, és ha viszonylag kis mértékben is, közeledtek egymáshoz ezek az országok az egy főre jutó nemzeti jövedelmet és a munka termelékenységét illetően is. A szerző szerint a kiegyenlítődés folyamata olyan új szakaszába lépett, amelyben — legalábbis a KGST méretében — tervszerűen szervezetté válik ez a folyamat, és döntő tényezővé lett a munkatermelékenység tekintetében fennálló különbségek csökkentése. A szerző cáfolja azo-

Digitized by Google

kat a nézeteket, amelyek szerint az együttműködés olyan formái, mint a tervek koordinálása vagy a termelés nemzetek közötti szakosítása, összeegyeztethetetlen az egyes országok szuverenitásával, függetlenségével. „A valóságban — állapítja meg — a függetlenség és a szuverenitás kérdése nem a nemzetközi kapcsolatok formájától, hanem a kapcsolatokra vonatkozó megállapodások módjától és tartalmától függ." (59. o.)

A harmadik, viszonylag rövid fejezet a tervszerű és hatékony nemzetközi munkamegosztás feltételeit, tényezőit, ellentmondásait és ezek okait vizsgálja. Ebben tárgyalja a népgazdasági komplexum fogalmát, az erre vonatkozó különféle nézeteket, s végül a nemzetközi munkamegosztásról, az ágazati struktúráról szóló egyes burzsoá nézeteket is. Ez a fejezet mintegy átmenet az általános, elméleti jellegű fejezetektől azokhoz a gyakorlat szempontjából közvetlenül is fontos témakörökhöz, amelyek a népgazdasági arányok és a nemzetközi munkamegosztás közötti összefüggéseket, a fő ágazatok (fűtőanyag- és energiaipar, vaskohászat, vegyipar, gépipar, mezőgazdaság) szakosítására ható tényezőket és az együttműködés eddig megvalósult és kívánatos formáit, módszereit tárgyalják.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás ellentmondásai közül a szerző a tőkés örökségből és a nemzeti tulajdonból eredőeket vizsgálja, főleg abból a szempontból, hogy mennyiben gátolják jelenleg ezek az ellentmondások, illetve a megoldásukhoz szükséges eszközök és módszerek fejletlensége az együttműködés hatékonyabbá tételét; ezeket a problémákat azonban vázlatosan érinti. Egyet kell értenünk azzal a megállapításával, hogy a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlődését „lassítják az olyan nézetek, amelyek a szocialista világgazdaságban ma jelentkező ellentmondásokat csupán tudatbeli tényezőkre vezetik vissza, és tagadják az objektív ellentmondások létezését". (79. o.) Újszerűen fejtegeti a népgazdasági komplexum fogalmát. Meghatározása szerint az „a termelésnek olyan ésszerű (tervszerű) megoszlása egy ország területén belül, valamint az egyes gazdasági ágazatok között, amely a termelés fejlesztése s a termelés elemeinek fenntartása, illetőleg fejlődése szempontjából a legmegfelelőbb." (81. o.) E meghatározás azonban nem eléggé pontos, mert a népgazdasági komplexum nem a termelés ésszerű megosztását jelenti, hanem az egy-egy ország tulajdonában levő és határain belül összefüggően elhelyezkedő *gazdasági ágazatoknak* olyan *rendszerét*, amely az ország adottságaihoz mérten a leghatékonyabb termelést biztosítja. A továbbiakban a szerző maga is megállapítja, hogy a népgazdasági komplexum „a termelési eszközök tulajdonával kapcsolatos kategória", „a célszerűen kiválasztott és körülhatárolt termelési ágazatok rendszere." (82. és 84. o.)

Hogy valamely szocialista ország népgazdasága az adottságainak leginkább megfelelő, korszerű komplexummá váljék, az elsősorban a rendelkezésére álló munkaerő, beruházási alapok és természeti adottságok összhangjának kialakításával érhető el. A következőkben a szerző a népgazdasági arányok és a munkaerő

Digitized by Google

hatékony kihasználása közötti összefüggéseket, az egyes ágazatok beruházás-igényességének kérdéseit és a termelés elemeinek nemzetközi mozgására ható tényezőket vizsgálja igen érdekesen, gazdag tényanyag alapján. Az olvasó reális képet kap a foglalkoztatottság problémáiról a szocialista országokban, az egyes ágazatok fejlődésének a szükséges munkaerő mennyiségére és minőségére gyakorolt hatásáról, az egy munkahely létesítéséhez szükséges állóalapok nagyságáról. A különböző ágazatok beruházás és alap-igényességének vizsgálatában a szerző fontos új következtetésekre jut. Egyik fő konklúziója ez: „A szocialista világgazdaság fejlődésének jelenlegi szakaszában jelentős mozgatóerők hatnak az objektíven szükséges arányok kialakítása ellen. Ezeknek az erőknek a hatása jelentkezik pl. a gépiparban kialakuló felesleges párhuzamosságokban, valamint a mezőgazdaság és a nyersanyagtermelés nem kielégítő fejlődési ütemében." Ezért a népgazdasági tervek összehangolása igen bonyolult közgazdasági elemző munkát követel, s megkívánja azoknak az intézményeknek és eszközöknek a tökéletesítését, amelyeknek feladatuk a hatékony népgazdasági és nemzetközi arányok kialakítása, a felmerülő aránytalanságok leküzdése.

Ehelyütt nincs módunk a kifejtett gondolatok és következtetések részletes ismertetésére. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a fejezetből nem csupán az e témával hivatásszerűen foglalkozók meríthetnek sokat, hanem mindazok, akik a nemzetközi munkamegosztás problémái iránt érdeklődnek. A szerző aktuális és eddig kevéssé ismert tényanyag alapján vázolja az elért fejlődést, az együttműködés reális lehetőségeit, szükségességét és ismerteti az eddig kialakult együttműködési szervezeteket, módszereket, vázolva a várható fejlődés főbb irányait is. Különösen a fűtőanyag- és energiaipar, a vaskohászat és a gépipar szakosításának kérdéseivel foglalkozik behatóan.

Nagyon érdekes a szocialista országok mezőgazdaságának eddig elért színvonaláról, az együttműködés kialakult formáiról, perspektíváiról szóló fejtegetés. Sokatmondó adatokkal tájékoztatnak a főbb mezőgazdasági termények hozamának alakulásáról, a traktor- és műtrágya-ellátottság színvonaláról, az egy lakosra jutó mezőgazdasági terület nagyságáról, az egy főre jutó bruttó mezőgazdasági termelés színvonaláról a KGST-hez tartozó országokban. Említésreméltó, hogy az egy főre jutó mezőgazdasági összes termelés tekintetében hazánk a KGST-országok között az első helyen áll.

A könyv utolsó fejezetében a szerző a szocialista országok külkereskedelmének jellegzetességeivel, a termelés és a külkereskedelem, illetve a külkereskedelem és a munkamegosztás fejlődése közötti összefüggésekkel foglalkozik. A magyar külkereskedelem tényeinek elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy az elmúlt évtizedben „a fejlett szocialista országok ... nemcsak nagyobb tömegű gépet vásároltak, hanem általában egyenletesebben is vásároltak, mint a kevésbé fejlett országok. Ez a jelenség is bizonyítja azt, hogy az országok

Digitized by Google

gazdasági színvonalának kiegyenlítődése egyik legfontosabb kelléke az országok közötti áruforgalom emelkedésének." (232. o.) A fejezet rövid áttekintést ad a szocialista és a nem szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlődésének tényezőiről is.

Befejezésül Káplár József rövid, de nagyon jólsikerült vázlatot ad Magyarország nemzetközi gazdasági kapcsolatairól. Képet ad a főbb termékcsoportok külkereskedelmi forgalmának várható alakulásáról, és arra a következtetésre jut, hogy gazdaságunk fejlődésével párhuzamosan növekszik gazdasági kapcsolataink jelentősége. Várhatóan továbbra is érvényesül az a tendencia, hogy kivitelünkhöz hasonló mértékben fejlődik behozatalunk is. Hangsúlyozza, hogy a tervezésnek és a kereskedelemnek mindinkább nemzetközi méretekben kell gondolkodnia ahhoz, hogy a lehető legnagyobb mértékben hasznosíthassuk a szocialista nemzetközi munkamegosztás előnyeit.

A könyvben pontatlanságok, vitatható megállapítások is akadnak. Ilyen az a megállapítás, hogy „a munkamegosztás különböző fejlődési fokai ugyanannyi különböző tulajdonformát is jelentenek..." Ez szembenáll azzal a ténnyel, hogy az üzemen belüli szűk munkamegosztás, amely a gépi nagyüzemi termeléssel együtt a kapitalizmusban alakult ki, a szocializmusba is elkíséri az emberiséget, s ennek teljes felszámolására az automatizálás általános elterjedése ad majd lehetőséget. (13—14. o.) Nem helyeselhető az az állítás sem, hogy a kapitalizmus megteremtette „a termelés világméretekben történő szervezésének intézményeit és formáit." (35. o.) Erre a kapitalizmus sohasem lesz képes és — amint ez az idézett műből is kitűnik — a szocialista országok is csak az első lépéseket tették még meg ezen az úton. Túlzott az a megállapítás is, hogy a szocialista termelési viszonyok „elhárítják" az egyes országok színvonalkülönbségének növekedése irányában ható tényezőket; a valóságban ennek csak a *lehetőségét* adják meg.

Az ismertetett művet egészében azonban nem ezek a hiányosságok jellemzik. Ellenkezőleg: Káplár József a bonyolult problémák egész sorát veti fel, igen színvonalasan, nagy hozzáértéssel, sok forrásanyag feldolgozása alapján. Munkája mind az elméleti, mind a gyakorlati kérdésekkel foglalkozó szakembereknek igen hasznos és jelentős segítséget nyújt, s nyereség a szocialista nemzetközi munkamegosztás egyetemi oktatása számára is. Mindezeken kívül a könyv hasznos útmutatás, tájékoztatás mindazoknak, akik reális képet akarnak kapni a szocialista országok közötti együttműködés helyzetéről, problémáiról és távlatairól.

Dr. Nyilas József

Digitized by Google

Charles Bettelheim: A független India*

Ha van ország, amelynek múltbeli történelmét és jelenkori fejlődését vizsgálva, különösen mellőzni kell az Európában használt mércéket és mutatókat — az India. Amikor Charles Bettelheim az indiai ötéves tervek kidolgozásakor meghívott szakértőként Új-Delhibe indult, eszmei poggyászából hiányoztak az indiai múltat illető előítéletek és a független India jövőjére vonatkozó kész formulák. Párizsba, a Sorbonnera visszatérve, magával vitte — mint minden Indiában járt haladó ember — a nagy nép ősi kultúrája, harcos múltja iránti csodálatát, és a minden képzeletet felülmúló tömegnyomor valódi okainak feltárására irányuló szándékát.

Ch. Bettelheim — mint könyve előszavában írja — két fő célt tűzött maga elé, amikor feldolgozta az Indiában szerzett hivatalos adatokat és közvetlen tapasztalatokat: az érdeklődőknek akart segítséget nyújtani India bonyolult problémáinak megértéséhez, s a gyarmati örökség felszámolásáért küzdő fiatal, független államok számára kívánta összegezni az általánosnak mondható tanulságokat.

Mind az előbbi, mind az utóbbi cél megvalósításához döntő jelentőségű az indiai ipar és ezen belül az állami szektor fejlődésének vizsgálata. Ennek alapján lehet — többek között — következtetni arra, hogy milyen mértékben sikerült másfél évtized alatt önálló gazdasággal is megszilárdítani a politikai függetlenséget; más szóval: hogy milyen ütemben halad a gyarmati örökségek felszámolása. Az indiai ipar imponáló sikere és az állami szektor fejlődése azt mutatja, hogy ez a politika — az államhatalom burzsoá-földesúri jellege ellenére — jellegét tekintve progresszív, s eredményeit nézve bizonyos határig hatékony lehet.

A lehetőség azonban — a kezdeti kedvező eredmények ellenére — még a reálisan feltételezett határokon belül sem vált valósággá Indiában. A független Indiában ugyanis az új helyzet elsőrendű haszonélvezője az *indiai monopoltőke* (Tata, Birla stb.) lett, amely az államhatalomban megőrzött (sőt növekvő) befolyása révén az állami szektort fokozatosan a magánszektor egyszerű függvényévé igyekszik változtatni. A magánszektor gazdaságilag mind jobban összefonódik a *nyugati monopoltőkével*. A gazdasági élet kulcspozíciói, a bankoktól az olajiparig, mindmáig 46—97 százalékban a külföldi tőke ellenőrzése alatt maradtak.

Nem kevésbé jelentős az India által igénybe vett nyugati, főleg *amerikai állami kölcsönök és hitelek növekedése*. Ch. Bettelheim természetesen tisztában van azzal, hogy a független India egyszerűen nem nélkülözhette a külföldi pénzügyi és műszaki támogatást, amikor az új iparágak létrehozásához kezdett. A szerző részletesen foglalkozik a Szovjetunió és a többi szocialista ország által nyújtott, jellegében teljesen újszerű, sokirányú segítségnek a hatásával (többek között azzal, hogy a Nyugatot is ösztönzi). Ugyanakkor kimutatja: az indiai kormány által a nyugati tőkének nyújtott példátlan kedvezmények (adómentesség, a profit-kiszivattyúzás, a tőke működési területeinek szabad megválasztása, az államosítás elleni garanciák stb.) konzerválják India gazdasági függőségét, s elkerülhetetlenné teszik az ország további eladósodását.

A gazdasági és pénzügyi függőség fennmaradását (és erősödését) elősegíti India másik súlyos problémájának, az *agrárkérdésnek* a megoldatlansága. A szerző széles áttekintését adja az indiai falu társadalmi szerkezetének, birtokviszonyainak, mind a függetlenség előtt, mind azt követően. Az adatok és tények elemzése azt mutatja, hogy

* Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1965.

Digitized by Google

a mezőgazdaság fejlődése még az iparénál is lassúbb. A Nehru-féle agrárreform — amely a feudális viszonyokat csak annyiban gyengítette, amennyiben a mezőgazdaság párhuzamos tőkés fejlődése megkívánta azt — nem oldhatta meg a parasztoknak földhöz (és a több tízmillió falusi munkanélkülinek munkához) juttatását, a termelés hatékony növekedését, az évi 10—12 millió fővel gyarapodó, a világon legrosszabbul táplált lakosság élelmezésének javítását, az állandóan fenyegető tömeges éhínség elhárítását. Emiatt ma már nagyon jelentős és állandóan növekszik a mezőgazdasági import. Vonatkozik ez elsősorban a „Public Law — 480" nevet viselő amerikai élelmiszersegély juttatásaira. Amikor 1962 első felében a szerző művének „Összefoglaló"-ját írta, következtetéseiben már sejtette: *„Máris kialakulóban vannak azoknak a feltételeknek a körvonalai, amelyek egy szép napon lehetővé teszik a tőkésországok — India legfőbb hitelezői — számára, hogy az ő érdekeiknek megfelelő gazdaságpolitikát kényszerítsék rá adósukra."*

Ch. Bettelheim munkájának legnagyobb érdeme, hogy a francia kiadás után három évvel is jelentős segítséget nyújt az Indiát megismerni óhajtó olvasónak mind a tárgyalt időszak, mind a magyar kiadás hosszú átfutási ideje alatt történtek megértéséhez. Mert a független Indiában ez alatt az időszak alatt jelentős események zajlottak le. Véget ért az az időszak, amelyet a független India nagy harcosáról, nem alaptalanul, „Nehru-korszaknak" szoktak nevezni. Ch. Bettelheim műve azonban segít eloszlatni a tévhitet, amely Nehru nyilvánvaló történelmi érdemeit eltúlozza. Ez a tévhit a nagy államférfi halálát és a külpolitikai momentumokat tekinti az indiai gazdasági válság elmélyülése, az erőteljes belpolitikai jobbratolódás és az imperialistáknak tett engedmények kezdetének és alapvető okának. A mű bebizonyítja, hogy e jelenségek okai az *1962 előtti* India súlyos belső ellentmondásaiban keresendők. A múlt helyes elemzése egyben azt is lehetővé tette a szerzőnek, hogy *előrevetítse* az indiai társadalom ellentmondásainak 1962 utáni szükségszerű elmélyülését.

Hol a kiút? A tényeket és adatokat vizsgáló Bettelheimnek nincsenek illúziói: India — válaszolja — *a gazdasági és társadalmi struktúra mélyreható átalakítása nélkül a jobbik esetben is feltétlenül lassú és függő jellegű fejlődésre van ítélve, a rosszabbik esetben pedig a következő tíz évben különböző formákban jelentkező gazdasági és társadalmi válságokkal és éles politikai problémákkal kell majd szembenéznie.*

India perspektíváját illetően mégsem pesszimista a szerző végső következtetése. Nem becsüli ugyan le az indiai tömegek forradalmi öntudatának kialakulását lassító tényezők (a nyomort végzetszerű adottságnak tekintő passzív szemlélet és belenyugvás, a nyelvi, vallási, kasztstb. ellentétek) szerepét, de az 1857-es szipoj felkeléstől a második világháború utáni nagy antiimperialista függetlenségi harcokig terjedő időszak történelmi tapasztalatai alapján állítja: a nagy osztályösszecsapások idején, a kizsákmányolók elleni közös harcban mindig háttérbe szorulnak mindezek. „A nyomor elfogadásából egyáltalán nem következik az, hogy nem vezet társadalmi robbanásra, amikor túllépi az eddig eltűrt színvonalat." De hogy a robbanás idején mi lesz majd a kibontakozás iránya, az természetszerűleg a politikai erők felkészültségétől, a forradalom szubjektív tényezőinek szerepétől függ.

A független India által választott út jellegét illetően Ch. Bettelheim helyesen hangsúlyozza az államkapitalista szektor jelentőségét. Tagadja azonban, hogy ez a szocializmushoz vezető indiai út alapkritériuma. A mű elutasítja a politikai függetlenség jelentőségét lebecsülő

Digitized by Google

régi, szektás, dogmatikus értékelést. De ugyanakkor bírálja azt az ellenkező végletbe csapó felfogást is, amely szerint az indiai burzsoázia és pártja, a Nemzeti Kongresszus Párt, az államkapitalista szektor fokozatos fejlesztésével már valóban a szocializmust választotta.

Az Indiához hasonló, gyarmati sorból felszabadult országok természetesen nem is a teoretikus vita, hanem a gyakorlati eredmények alapján mondanak véleményt az indiai útról. Ezt figyelembe véve Ch. Bettelheim, a kevéssé fejlett országok nemzetközi tekintélyű szakértője megállapítja: sajátos történelmi múltja következtében India a legtöbb volt gyarmati országnál *kedvezőbb* feltételekkel indult el a függetlenség útján. Mégis, a mélyreható társadalmi és gazdasági átalakulások hiánya következtében, lelassult a kedvező gazdasági fejlődés, elmélyültek az ellentmondások és az aránytalanságok, a gazdagok és a szegények közötti szakadékok, kiéleződtek az osztályellentétek, fokozódott a Nyugattól való függés. A szerző következtetése nyilvánvaló:

1. Azok a volt gyarmati országok, amelyek nem rendelkeznek azokkal a kedvező tényezőkkel, amelyekkel India, hasonló politikával még Indiánál is sokkal lassabban haladnak előre, s gazdaságukban még előbb keletkeznek súlyos ellentmondások.

2. Gyors fejlődés — mint India negatív tapasztalatai mutatják — csak akkor érhető el, ha mélyreható gazdasági átalakulásokat hajtanak végre: *„A rendelkezésre álló erőforrások hasznosítását nem szabad korlátok közé szorítania a magántulajdonnak és a profithajszának. Tehát a szükséges átalakulásoknak a szó legszorosabb értelmében a szocializmus irányában kell haladnia."*

Ch. Bettelheim műve a vitatható szerkezeti megoldás, a kronológiai tárgyalásból következő tematikus ismétlés miatt nem éppen könnyű olvasmány, de feltétlenül hasznos és tanulságos a gyarmati uralom alól felszabadult országok *általános* problematikájával foglalkozók számára is.

Dr. Salgó László

*Sklovszkij: Így éltünk...**

„Ha valaki jobban akarja látni a folyó sodrát, fűcsomókat tép le és dob a vízbe, s a lassabban vagy gyorsabban, egyenesen vagy ferdén úszó fűszálakból következtet az áramlás irányára" — írja Sklovszkij memoárjának első részében. Fél évszázad távolából pillant vissza a századforduló Oroszországára és arra, ami utána következett. A történelem sodrását, törvényeit akarja megjeleníteni, „hársfák", azaz szépítés nélkül. És hogy ezt sikerült elérnie, az az egyik legnagyobb érdeme a műnek. Érdeme azért is, mert visszaemlékezésről lévén szó, a műfajból adódóan könnyen tévedhet el az író a történelem szubjektív, a valóságnak nem megfelelő látásmódjához. Egyúttal sikerült ezt a történelmet élővé, elevenné tennie. Ez egyrészt szemléletéből, másrészt stílusának szuggesztivitásából következik. Az oldott szerkesztési mód, a közvetlen, néha lírai jellemzés, képeinek egyszerűsége lehetővé teszi, hogy szinte maradéktalanul benne éljünk, azonosulni tudjunk a korral.

Sklovszkij magáról és a korról emlékezik, melyben élt. Saját életútját csak jelzésekkel mutatja, önmagát és a kort is a tájban, az emberekben, a különböző áramlatokban jeleníti meg. Plasztikusan, szinte kézzel foghatóan érezteti környezetét: a házak és az utcák megszólalnak és beszélnek hozzánk.

* Európa Könyvkiadó, 1964.

Digitized by Google

A táj fiziognómiájának ez a nyomatékos művészi kihasználása a filmmel való szoros kapcsolatára is utal. Különösen erős ez a sajátosság a gyermekkoráról írt részben. A felvillantott portrék (*Majakovszkij, Blok, Eizenstein* stb.) és szellemi áramlatok hordozzák magukban a történelmet és a szerző útját, szemléletét is. Keveset ír önmagáról, s mégis látjuk őt, mint a különböző társadalmi mozgások egyik eredőjét. A történelem és az emberek, a szerző és a szellemi áramlatok: mindegyik egyszerre ok és következmény.

„Megdőltek a régi kényszer, a konkurrencia, a karrierizmus törvényei. Nem értettem meg a kort, amelyben élek, és azt hittem, hogy nem értek vele egyet. De a felszabadulás hatalmas erői felszabadítottak engem is, a nem egyetértőt" — írja *Szépprózá*a című művében Sklovszkij. Ez az, amit ábrázolni akar a szerző: az együtt átalakulást. Ez az átalakulás azonban sok áldozatba került, és nagyon sokan nem tudták nyomban (némely esetben később sem) megtalálni azt az utat, amely a legkevesebb kitérővel vezet a jövőbe. Egy azonban közös a felrajzolt művészek, tudósok portréiban: a századforduló Oroszországában egy új életprogramot hirdettek, a forradalmat várták, és többségük cselekedett is érte. És voltak olyanok, akiket a forradalom tett forradalmárokká. A megújuló szellemi áramlatok a rohamos átalakulást tükrözték. Lázasan kerestek a tudomány és a művészet területén az elavulttal, a régivel szemben a megoldást. Sokan nem találták meg, de egyben közösek voltak. Erről így ír Sklovszkij: „A nagy fordulatig úgy látszott, hogy mindenkinek egy az útja. A legfontosabb a múlt tagadása volt." Ebben közös platformon áll *Blok* és *Majakovszkij, Hlebnyikov* és *Gorkij*. A jövőt Majakovszkij és Gorkij mutatta, de ugyanott éltek és hatottak, egyszerre közös és eltérő vonásaikban, Hlebnyikov és a többiek is, mindazok, akik egy új életprogramot hirdettek. A forradalom kibontakozásának időszakában így mindenképpen erősítették egymást. A futurizmus, amely Olaszországban Marinetti vezetésével jobboldali, fasiszta ideológiába torkollott, Oroszországban Majakovszkij személyében eljutott a szocialista realizmusig; de Hlebnyikov is, aki talán a legtávolabb szakadt el a valóságtól, megjövendöli a forradalmat. A különböző nézetek progresszív vagy regresszív volta csak a forradalom alatt és után juthatott egyértelműen kifejezésre.

Eizenstein filmjei (*Patyomkin, Sztrájk, Október*) a tömegekben, a munkásosztályban jelenítették meg a forradalmat. Sklovszkij más úton járt: *Eizensteinben, Dovzsenkóban* és filmjeikben, *Leninben* és az orosz avantgardban, szüleiben és a földben, mely körülvette őket, énekelte meg a forradalmat. A „virradat előtti szürkület" és a „virradat" elevenedett meg e lapokon pátoszával és a benne részt vevők tévedéseivel együtt.

Sklovszkij műve három részből áll: az elsőben gyermekkoráról ír; a másodikban a háborúról, a forradalomról, az orosz avantgard születéséről, a különböző szellemi áramlatokról; a harmadik részben a szemtanú vallomásának elevenségével a huszas évek irodalmi csoportosulásainak életéről tudósít, a szovjet film kezdeteiről és „hőskorszakáról". Arról a korszakról és annak számunkra eddig ismeretlen részleteiről kapunk felvilágosítást, amelyben egyben nagy fordulata a költészetnek, tartalmi és formai (technikai, műfaji) igazodás az új kor kollektív jellegéhez. Napjainkban a szocialista realizmus elméleti és gyakorlati újjászületésének idején, felmérhetetlen a jelentősége, a gondolatébresztő és pezsdítő érvénye mindezeknek. Nem egy összefüggő élettörténetet tár elénk; az említett három rész kronológiai következetessége csak hoz-

Digitized by Google

závetőleges: visszatérések és előrevetítések oldják, tarkítják.

A „memoár" (visszaemlékezés) műfaji meghatározás Sklovszkij könyvével kapcsolatban nem pontos, nem meríti ki e mű egész műfaji gazdagságát; történelem, tanulmány, esszé, költői megjelenítés ez szépprózában. Egy-egy fejezetben hol a tudományosabb igényű esztétizálás, hol a szépprózai stílusjegyei — a képszerű fogalmazás stb. — az uralkodóak, de általában ezek nem választhatók külön. Így tulajdonképpen az esszének és a szépprózának jól kiművelt ötvözete a mű. Ezt az együttélést „A szépprózá"-ban c. művében is megtaláljuk, amelyben azonban elsősorban a tanulmány-jelleg kap hangsúlyt.

Sklovszkij 1893-ban született. Pétervárott végezte el az egyetemet, ugyanitt lett egyik megteremtője és vezéralakja az OPOJAZ elnevezésű művészeti csoportosulásnak, amely főleg az orosz avantgard képviselőit tömörítette magába. Részt vett a háborúban és a forradalomban. 1917 után egyre szorosabb lett a kapcsolata a szovjet filmművészettel. Sklovszkij költő, irodalomtudós, szépíró és filmteoretikus. Ez a sokoldalúság nyomja rá bélyegét Így éltünk... című munkájára is.

Bíró Gyula

E SZÁM SZERZŐI:

GOMBOS LÁSZLÓ, KISS CSABA, RÓBERT LÁSZLÓ, SEBES TIBOR, SUGÁR ANDRÁS — újságírók, TÓTH DEZSŐ — kandidátus, az MSZMP KB kulturális osztályának munkatársa, KLÉZL RÓBERT — az MSZMP KB államgazdasági osztályának munkatársa, dr. TISZAI ISTVÁN — az Országos Tervhivatal főosztályvezető-helyettese, KÁLMÁN ENDRE — a Társadalmi Szemle munkatársa, KIRÁLYI ERNŐ — kandidátus, a földművelésügyi miniszter helyettese, TAPOLCZAI JÁNOS — a Nehézipari Minisztérium főosztályvezető-helyettese, KOVÁCS IMRE — újságíró, VITÁNYI IVÁN — újságíró, GARAI KÁROLYNÉ — a Mosónmagyaróvári Agrártudományi Főiskola adjunktusa, PIRITYI SÁNDOR — újságíró, MÁTÉ GYÖRGY — újságíró, dr. NYILAS JÓZSEF — kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető docense, dr. SALGÓ LÁSZLÓ — kandidátus, újságíró, BIRÓ GYULA — egyetemi hallgató

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

JEGYZETEK KÖNYVEKRŐL

(Irodalom — művészet — művelődés)

Gorkij:

AZ ÁRULÓ

Magyar Helikon, 1965.

Az 1905-ös és 1917-es történelmi időket átélt *Gorkij*ban rendkívüli élességgel vetődött fel a nagy kérdés: miért váltak sokszor árulókká elvtársak is, s ezen túlmenően „miért oly ingatagok, miért oly állhatatlanok az emberek, miért lesznek oly könnyen hűtlenek ügyükhöz és hitükhöz". A kérdés megoldását az egyén felől közelítette meg — *Dosztojevszkij*hez hasonló mélységgel —, rendkívül tömören, koncentráltan Az áruló című elbeszélésében. Főhőse, az illegális mozgalomban kitűnően dolgozó munkás, társai árulójává válik, mert elmulasztotta az önmagával való szembenézés nagy feladatát. Nem ismerte fel a benne rejlő személyiség-lehetőségek legjobbikát, az értelem és érzelem egyensúlya megbomlott benne, s így nem válhatott azzá, amivé egyébként lehetett volna. Természetesen a társadalmi viszonyoknak annyiban van személyiségformáló szerepük, amennyiben az embert „szemtől szembe állítják önmagával", s az ilyen ember — mert az életet nem éli egész egyéniségével, hanem csupán játssza — először önmaga, majd az általa kiválasztott szerep árulójává lesz.

Gorkij elbeszélése izgalmas, filozófiai, pszichológiai gondolatokban rendkívül gazdag remekmű — az olvasót szinte elemi erővel kényszeríti gondolkodásra és állásfoglalásra.

Az ízléses kötésben megjelent könyvet *Szász Endre* illusztrálta — tökéletesen megragadva a mű „lelkét", hangulatát és a kép nyelvén fejezte ki az író mondanivalóját.

Nagy Magda

Illés Béla:

ANEKDOTÁK, TÖRTÉNETEK, TALÁLKOZÁSOK

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

Az elmúlt év végén jelentette meg a Szépirodalmi Könyvkiadó — 1959 óta már 5., bővített kiadásban — Illés Béla anekdotagyűjteményét.

Öt kiadás, 62 500 példány (két kiadás a román—magyar, illetőleg a csehszlovák—magyar közös könyvkiadási egyezmény keretében történt) — ez a számokkal jelezhető siker.

Illés élete legbensőségesebb perceit, négy évtized ünnepszámba menő hétköznapjait eleveníti fel ebben a könyvében, kedvesen derűs, vagy keserű szájízzel elmondott anekdotákban.

Lenin, Krupszkaja, Zalka Máté, Julius Fučik, Romain Rolland, M. A. Nexö és még sok más nagy egyéniség a szereplője ezeknek a történeteknek. A történelemkönyvek a nagy embereket hőssé merevítik, s az utókor olykor csak nehezen tudja lehámozni róluk a közvetlenséget elfedő burkot. Illés Béla célja az volt — s ezt el is érte —, hogy villanásnyi képekkel mutassa meg a történelmi nagyságban az emberi nagyságot.

A válogatás a korábbi kiadásokhoz képest kibővült új találkozások, új portrék megrajzolásával (A brandenburgi kapunál, A búsképű lovag, Játék), és az utóbbi években aktualitást kapott régi találkozások felelevenítésével (Találkozások Károlyi Mihállyal stb.). De ez a bővítés nem volt mindenben a legszerencsésebb. A 67. és 88. oldalon a *Barbusse*-ről, a 68. és a 124. oldalon a *R. Rolland*-ról szóló történet elbeszélésével az író ismétlésbe

Digitized by Google

bocsátkozik. Figyelmesebb válogatással el lehetett volna kerülni ezt.

Az írói vállalkozás sikerét a több mint félszázezer elkelt példány jelzi. „Értékesebb magasba röpíteni színes kavicsokat, mint reménytelenül kísérletezni sziklagörgetéssel" — írja egy helyütt Illés Béla. Talán ez a mondat is segít abban, hogy a kötetet elhelyezzük a szerző életművében, és ez mit sem von le abból, hogy e művét is maradandó alkotásnak minősítsük.

Szijjártó István

Julius Fucik:

RIPORT AZ AKASZTÓFA TÖVÉBŐL

Magvető Kiadó, 1965.

Julius Fučiknak, a Rudé Pravo és a Tvorba szerkesztőjének, a csehszlovák ellenállási mozgalom kiemelkedő harcosának naplóját tartalmazza ez a könyv. A pankráci börtönben töltött, a halálát közvetlenül megelőző 411 nap történetét írja le benne. A naplót egy *Kolinsky* nevű börtönőr csempészte ki laponként a börtönből, s az író felesége rendezte sajtó alá. „Csak adatok, csak tanúvallomás, amit még elmondhatok. Csak torzó, annyi, amennyit az élet egy szegletéből és távlat nélkül megfigyelhettem. De élő alakokról mintáztam, nagyokról és kicsikről, emberekről és bábokról." Így hangzik Fučik értékelése utolsó művéről. Nagyon szerény ez a kijelentés, mert nemcsak adatok és nemcsak tanúvallomás az, amit elmond, hanem több annál: maradandó irodalmi alkotás. Nem torzó, hanem kerek egész, s az író úgy válogatott élményei között, elhagyva az esetlegest, mint aki az élet fő vonalában élt, nem pedig annak egy szegletében, s oly sietve hullott ki emlékezetéből minden, ami lényegtelen, mintha nagy távlatból mérlegelhette volna az eseményeket. Ennek oka nemcsak a halál előtti, négy fal közé zárt, intenzív intellektuális élet, hanem elsősorban a kommunista tudatosság és az igazi írói tehetség.

Az ellenállási mozgalom harcosai — az „emberek" — vonulnak fel a műben. Fő tulajdonságuk azonos: nem hiába élik az életüket, *cselekvő emberek*, s velük szemben állnak a bábok, a vak engedelmesség, a félelem, a gyávaság, a tudatlanság rabjai. S a kettő között a „még nem emberek"-nek nevezett típusok sora, akik a legjobb úton vannak ahhoz, hogy emberré váljanak (pl. *Flink*, a börtönőr). A két fő típus alakjai nem sematikusak, s a két csoport között állandó a mozgás. A szemünk előtt lesz *Mirek*ből, a spanyol ellenállási mozgalom rettenthetetlen harcosából báb, mert a körülmények árulásra viszik, s Kolinskyból, a börtönőrből igaz ember. A könyv hősei azért adták életüket, „hogy hidat verjenek a bebörtönzött tegnap és a szabad ma között", s példájuk ma is aktuális: nem lehet az életet bábként leélni, hanem csak cselekvő emberként.

Sebők Magda

Molnár Géza:

HOLTAK FOGSÁGÁBAN

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

Élőkről szól ez a regény, egy trilógia második kötete, élőkről, akik a „holtak" — a fasizmus — fogságában vívták meg egyéni vagy közös harcaikat az életben maradásért vagy az új életért, 1940 és 44 között. A valóságos élményekből formált regényhősökben az író az akkori Magyarország elnyomott osztályának és középrétegeinek szinte minden típusát bemutatja. A történelem sodrában, az események, az egyéni élmények, vagy a következetesen végigvitt gondolatok kényszerítő hatására fogalmazódik meg bennük a kor kérdése: vállalják-e a történelmi feladatot, és ha nem, mi a kiút a halálra ítélt világból? Válaszaik: menekülés a há-

Digitized by Google

borúba vagy az illúziókba, felemás lázadás-alkalmazkodás, gyáva magamegadás, „bölcs kivárás", gondolati lázadás, vagy tettek. És többek sorsával húzza alá az író az igazi választ: „Nincs más igazság, mint a forradalomé."

A viszonylag kevés valóságos élményhez képest óriási dokumentumanyag sűrítődik az író kezében regénnyé, nem mindig érezzük azonban azt, hogy művészi erővel, belülről élve tudta megjeleníteni hőseit és a kort. A gondos, mindenre tekintő megszerkesztettségből gyakran hiányzik a valóság önmozgása. Ám hibái mellett is olvasói élményt tud nyújtani témájával, jó ritmusú cselekményével, a múlt sokak által csak dokumentumokból ismert részleteinek (az alagi vallatások, a toloncház, a keleti front) életre keltésével, a jól megformált, emlékezetes arcokkal. A regény egyik legjobb, művészileg mélyen átélt fejezete a 2. magyar hadsereg doni megsemmisülése, amelyben *Onody-Kenyeres* egyéni drámája kitágul az illúziókban élt, kiszolgáltatott és halálba taszított tömegek tragédiájává. Jó lenne, ha ezen a magas művészi fokon folytatódna majd a harmadik kötetben — 1944-től — az élők története.

Erdős Erzsébet

Sipkay Barna:

HATÁRTALAN ÉLET

Magvető Kiadó, 1965.

Tiszteletreméltó az az igény, mellyel Sipkay Barna a témához közeledik. A megvalósítás, sajnos, nem minden esetben nő fel ehhez. Az írónak az a szándéka, hogy két ember sorsán keresztül az országos eseményeknek a kisemberek életére tett hatását mutassa be a harmincas évektől napjainkig. *Kezi* vasúti tisztviselőnek, a fasizmus által erkölcsileg megnyomorított kispolgárnak, és *Ispán Jánosnak*, az ösztönösen, anarchisztikusan lázadó proletárnak a véletlenek sorozatában egymásba kapcsolódó sorsa, viszálya adja a cselekmény gerincét. Kézi a mindenáron való érvényesülésért, Ispán — családja létbiztonságának feláldozásával is — hol valóságos, hol vélt igazáért küzd. Sipkaynak érdeme, hogy megláttatja e két embertípusnak, e kétfajta kispolgáriságnak a szocialista társadalomban való továbbélését is. Egyúttal azonban helytelen általánosításhoz is vezeti az olvasót, hiszen akaratlanul is hamis képet ad életünkről azzal, hogy csak ezt láttatja meg a világunkból. A regényből úgy látszik, mintha Sipkay Barna helytelenül értékelné a társadalmi változásokat, s mintha 1945 nem hozott volna döntő fordulatot az emberi sorsokban. A szocialista állam 1956-ig csak negatív hatásaival jelentkezik a szereplők életében. Az ellenforradalom leverése után látja előtűnni a szocialista társadalom pozitívumait, melyek döntő változásokat hoznak szereplői életében is.

A történet realitását és meggyőző erejét aláássa az emberi viszonylatok véletlenszerűsége, amely a regény első részét tablószerűvé teszi. A második, az 1945 után játszódó rész — szemléleti hibái ellenére — élményszerűbb, sikerültebb. A régi és az új életformának, az apák és fiúk kirobbanó összeütközésének izgalmas, drámai pergésében az író magára talál — nyilván, mert itt már saját élményanyagból merít —, kevés vonással is plasztikusan festi az eseményeket és jellemeit. Elhitető erővel ábrázolja, hogy társadalmunk fejlődése elsimítja a görcsét merevült személyi ellentéteket, és a „határtalan élet" túllép az örökölt gyűlölködéseken.

Sebő Ildikó

Digitized by Google

Benedek Marcell:

KIS KÖNYV A REGÉNYRŐL

Gondolat Könyvkiadó, 1965.

„... Azt csinálom, aminek az emberek hasznát vehetik." Ilyen egyszerűen és szerényen summázza Benedek Marcell — visszatekintve pályájára — felbecsülhetetlen értékű irodalom-népszerűsítő tevékenységét. A Gondolattár ismeretterjesztő sorozatában megjelent három „kis könyve" (a versről, a drámáról és a regényről) bizonyára lényegesen bővíti azoknak a táborát, akik használt vették és veszik munkásságának.

A regényt tárgyaló kötet fő törekvése, hogy áttekinthető rendszerbe sorolja a regényirodalomnak szinte valamennyi jelentős alkotását, s jól tömörített ismertetésekkel, finom értékelő megjegyzésekkel útmutatást, módszert adjon az „olvasás művészetéhez". A műfajjal kapcsolatos elméleti megjegyzések is (a külső és belső ábrázolásról, a felépítésről, távlatról stb.) ehhez nyújtanak segítséget. Különös vonzóerőt ad a könyvnek élénkítő, szubjektív hangvétele: megsejtjük, hogy a sorok írója milyen regényeket olvasott és ad át a legnagyobb gyönyörűséggel. Nem titkolja aggodalmát sem, amikor a „rémület regényeiről", az antihumánus, nihilista törekvésekről ejt szót. S szüntelenül érezzük a tanárt is, akinek gondja van arra, hogy „olvasó-tanítványai" ne csak ismeretekkel gazdagodjanak, hanem ízlésük is nemesedjék.

A hatalmas példaanyag rendszerezéséhez célravezető módszernek bizonyult az időrendi sorrendet kiküszöbölő „keresztmetszet"-megoldás. Az alkalmazott kategóriák zöme kifejező, a bennük csoportosítható regények lényeges sajátosságait tükrözi. Problematikusnak látszik azonban — többek között — a mű és a világnézet összefüggésére utaló „elkötelezett regény" kategória, amelyben együtt tárgyalható *Fáy András*, *Mauriac*, *Aragon* stb. életműve. S vajon indokolt-e, hogy a „magasabb rendű elkötelezettség" kifejezés kizárólag a szovjet irodalomra vonatkozzék?

A „Kis könyv a regényről" voltaképpen magas szintű esszé-sorozat sűrített kivonata, s mint ilyen, magában foglalja Benedek Marcell egész életművének jellemző vonásait: a széles körű anyagismeretre épülő elemzést, az elfogulatlan műtiszteletet, a könnyed, élvezetes stílust. Nem a marxizmus szellemében fogant munka ez, de képviseli azt a magasra emelt mércét, amelynél alább a marxista irodalmár sem adhatja.

Sáray Erzsébet

Szabolcsi Bence:

A MŰVÉSZ ÉS KÖZÖNSÉGE

Zeneműkiadó, Budapest, 1964.

Második, bővített kiadásban jelent meg Szabolcsi Bence tanulmánykötete, amely a szakemberek és a zeneszerető nagyközönség körében is élénk érdeklődésre tarthat számot.

A művész és közönség kapcsolata a történelem folyamán szüntelenül változott, a társadalmi viszonyoktól függően. Ennek a kapcsolatnak az alakulását kiséri figyelemmel a szerző a XVII. századtól a XX. századig, mind társadalmi, mind zenei vonatkozásaiban, zenetörténeti és életrajzi dokumentumokkal alátámasztva. Természetesen a több mint három évszázadot átfogó tanulmány nem léphet fel a teljesség igényével, mégis választ ad a leglényegesebb kérdésekre. Megvizsgálja a zenei köznyelv születésének meghatározó tényezőit és alakulását, és azt a folyamatot, ahogyan a művész kitör az elnyomó főúri, egyházi vagy városi feudális kötöttségekből, amiként szövetséget talál a feltörekvő polgárságban és a népben. Foglalkozik

Digitized by Google

Szabolcsi Bence a kérdés másik oldalával is; azzal, hogyan fogadja a nép a zeneművészet közeledését. Figyelemmel kísérhetjük a részben népi eredetű zenei köznyelv XVIII. századi kiteljesedését, majd a XIX. században a polgári zeneművészet fokozatos elszakadását ettől az erőforrástól. A kérdések ilyen történeti áttekintése során jut el a szerző a XX. század problémáihoz, amelyek közül kettőre kíván feleletet adni: a művész és közönség egymástól való elszakadásának okaira, és a könnyűzene sokat vitatott kérdésére.

A kötet második része két, az előbbihez tartalmilag kapcsolódó munkát foglal magában. „A színigazgató, a színpad és a közönség" című írás *Mozart* ars poeticájával foglalkozik, a másik a *Wagner* tanulmány, „Közönség — térben és időben" címmel általánosabb jellegű, gondolatgazdag elmélkedéseket tartalmaz. A kötetet bőséges kép- és kottamelléklet teszi színesebbé.

Győri Anna

Szilágyi János:

MUNKÁSOSZTÁLYUNK ÁLTALÁNOS MŰVELTSÉGI HELYZETE 1919—1945 KÖZÖTT

Akadémiai Kiadó, 1964.

Történetírásunk a Horthy-korszak gazdasági és politikai történetének feltárásában jelentős eredményeket ért el, azonban viszonylag elmaradt e kor művelődéstörténetének feldolgozásában. Szilágyi János ebben vállal úttörő szerepet, amikor a munkásság kulturális helyzetét vizsgálja, s megpróbál átfogó képet nyújtani arról. Megmutatja az anyagi nyomorúság szülte nehézségeket, a tanulásért, a tudásért folytatott küzdelmet. Felvázolja az uralkodó osztályok különböző rétegeinek művelődéspolitikai törekvéseit: hogyan akarták a műveltség alamizsnáival eltántorítani a munkásságot a marxizmustól, a szocializmustól, hogy nacionalista, fasiszta eszméiknek teret nyissanak. A könyv a munkásosztály kulturális helyzetét általános helyzetével egységben ábrázolja. A munkássággal kapcsolatos művelődéspolitikát az egész kultúrpolitika, az osztályharc egységében igyekszik megmutatni.

A korlátozott terjedelem helyenként túlzottan is vázlatossá teszi az összképet; a művelődéstörténet más területeiről szóló hasonló művek hiánya nem teszi lehetővé a problémák sokoldalú elemzését és lezárását. A szakmabelieknek — történészeknek, irodalmároknak — sok új problémát, érdekes adatot és eredményt nyújt a könyv, de mint olvasmányosan megírt munka, szélesebb olvasóközönség előtt is érdeklődésre tarthat számot.

Benda Gyula

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME

1965. március

L. Figueres: VILÁGOS ÉS LOJÁLIS POLITIKA. (A népi erők egységének politikájáról.)

R. Piquet: GONDOLATOK A PÁRT NAPI SAJTÓJÁRÓL.

J. Flavien: A MEZŐGAZDASÁGI SZÖVETKEZÉS JÖVŐJE FRANCIAORSZÁGBAN.

M. Guintard: FALUSI VÁLTOZÁSOK ÉS A FALUSI IFJÚSÁG.

M. Weyl: A NŐK PROBLÉMÁI ÉS A NEMZETBEN ELFOGLALT HELYÜK. (A nők szerepéről tartott „Marxista gondolat heté"-nek mérlege.)

A. D. Oursoul: AZ EMBER JÖVŐJE ÉS A VILÁGŰR MEGHÓDÍTÁSA.

CRITICA MARXISTA

1965. január—február

A PROGRAMOZÁS MITOSZAI ÉS VALÓSÁGA. (A kormány által elfogadott ötéves gazdasági tervjavaslatról.)

A. Minucci: A MUNKÁSOSZTÁLY TÁRSADALMI HELYZETE. (A munkásosztály összetételének és a munkaerő jellegének változása a mai fejlett tőkés „fogyasztási" társadalomban; a munkásosztály központi szerepe.)

J. Woddis: AZ AFRIKAI TÁRSADALMI OSZTÁLYOK TANULMÁNYOZÁSÁÉRT. (Különböző afrikai országok társadalmi osztályainak kialakulása, szerepe és harca, különös tekintettel az afrikai munkásosztály kialakulására.)

E. Ragionieri: A MARXIZMUS ÉS AZ I. INTERNACIONÁLÉ.

A. Jacoviello: A „NEM GYŐZELEM" POLITIKÁJA DÉL-VIETNAMBAN. (Az amerikai beavatkozás jellege és perspektívái.)

EINHEIT

1965. április

J. Vorholzer: LENINI SZELLEMBEN VEZETNI!

P. Florin: A BÉKE ÉS A SZOCIALIZMUS SZOLGÁLATÁBAN. (Walter Ulbricht egyiptomi látogatása a világesemények tükrében.)

H. Wiesner: A VARSÓI SZERZŐDÉS — A BÉKE ÉS A BIZTONSÁG ESZKÖZE EURÓPÁBAN.

G. Kaderschafka—K. Rum: A MARXISTA-LENINISTA FILOZÓFIA ÉS A TECHNIKAI FORRADALOM. (Az NDK-ban tartandó filozófiai kongreszus elé.)

K. Tessmann: A TECHNIKAI FORRADALOM ÉS A SZOCIALIZMUS. (A februári számban közölt cikk befejező része.)

G. Redlow—J. Schmollack: VÁLSÁGBAN A POLGÁRI FILOZÓFIA.

W. Berger: A SZOCIALISTA ORSZÁGOK TECHNIKAI FORRADALMA ÉS GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSE. (Megjelent „A béke és szocializmus kérdései"-ben is.)

G. Langendorf: TECHNIKAI FORRADALOM ÉS A BERUHÁZÁSOK TÁRSADALMI HASZNOSSÁGI FOKA.

F. John—D. Graichen: A FŐ- ÉS SZAKISKOLAI KÁDEREK GAZDASÁGI KÉPZÉSÉNEK ÉS NEVELÉSÉNEK PROBLÉMÁI.

F. Staufenbiel: A KULTÚRA TERVEZÉSE ÉS SZABADSÁGA.

H. Kessler: KULTÚRKONSZERN ÉS VÉLEMÉNYMONOPÓLIUM. (A nyugat-németországi kulturális fejlődésről.)

J. Hoffmann: A NYUGATNÉMET SZAKSZERVEZETEK — A LEGFONTOSABB ERŐ A DEMOKRATIKUS TÖMEGHARCBAN.

Digitized by Google

G. Friedrich: A TUDOMÁNYOS VEZETŐI TEVÉKENYSÉG MAGAS KÖVETELMÉNYEKET TÁMASZT A VEZETŐ MUNKASTÍLUSÁVAL SZEMBEN.

P. Hess: AZ ÁLLAMMONOPOLISTA KAPITALIZMUS ÉS A NYUGATNÉMET MEZŐGAZDASÁG. (Új fejlődési irányzatok a nyugatnémet mezőgazdaságban.)

KOMMUNYISZT

1965. 3. szám

A KÜLPOLITIKA ÉS A MAI VILÁG. (A Szovjetunió külpolitikájáról.)

N. Jegoricsev: AZ IFJÚSÁG NEVELÉSE — A PÁRT FELADATA.

G. Gyeborin—A. Manuszevics: AZ ELSŐ OROSZ FORRADALOM TÖRTÉNELMI TAPASZTALATAI.

V. Afanaszjev—D. Kiknadze: A KOMMUNIZMUS ÉPÍTÉSE ÉS A SZÜKSÉGLETEK NÖVEKEDÉSE.

V. Subkin: A SZOCIÁLIS FOLYAMATOK KONKRÉT VIZSGÁLATÁRÓL.

V. Gdomov: AZ ÉLET SZÜLTE (Az ágazati termelési egyesülésekről.)

N. Bajkov—I. Kuznyecov: A TERMELÉSI EGYESÜLÉSEK GAZDASÁGTANA. (Szervezésük alapelvei.)

I. Lahman—R. Nazarov: A SZOVJET KERESKEDELEM SIKEREI, NEHÉZSÉGEI, PROBLÉMÁI.

V. Szinyicin: A FALUSI ÉLET ÁTSZERVEZÉSE.

A. Dobrovin—L. Parfjonov: A MOZIVÁSZON ÉS AZ IDŐ. (Néhány szovjet filmalkotás elemzése.)

O. Ivanov: A SZOVJET ÉS A KÍNAI NÉP BARÁTSÁGI SZERZŐDÉSE.

F. Bonte: HATMILLIÓ BŰNCSELEKMÉNY. (Részletek a náci gaztettekről szóló könyvből.)

J. Viktorov: A SOKMELLÉKNEVES FÉRFI. (Strauss nyugatnémet politikusról.)

A. Siskov: A LEGIGAZABB ÉS LEGNEMESEBB ERKÖLCS. (A „Lenin a kommunista erkölcsről" c. könyv ismertetése.)

P. Volobujev—D. Selesztov: A NAGY PROLETÁRFORRADALOM OKMANYAI. („A Nagy Októberi Szocialista Foradalom" c. tízkötetes műről.)

A. Pozner: A DIALEKTIKA ÉS A MODERN TUDOMÁNYOS MEGISMERÉS. (M. Rozental három művéről.)

1965. 4. szám

A PÁRT ESZMEI FEGYVERE (Az ideológiai munkáról.)

P. Rotmisztrov: A SZOVJET HADSEREG ÉS FLOTTA EREJÉNEK FORRÁSA A PÁRT IRÁNYÍTÁSA.

I. Kuzminov: A SZOCIALISTA TERMELÉSI KOLLEKTÍVA. (A szocialista termelési viszonyok tökéletesedéséről.)

V. Rzsesevszkij: A MUNKÁSOK ANYAGI ÉRDEKELTSÉGE A MUNKATERMELÉKENYSÉG NÖVELÉSÉBEN.

A. Prohorov: EGY SZEMÜNK LÁTTÁRA SZÜLETŐ TUDOMÁNY — A BIONIKA.

V. Ginzburg: ASZTROFIZIKA: EREDMÉNYEK ÉS TÁVLATOK.

H. Momdzsjan: A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS FILOZÓFIÁJA.

B. Mirosnyicsenko: A TESTVÉRI ORSZÁGOK GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSE. (A KGST-ről.)

K. Dmitrov: A BOLGÁR NÉP ÚJ ÉLETET ÉPÍT.

A SZOCIALIZMUSRA VALÓ ÁTTÉRÉS ÚTJAIRÓL ÉS A PROLETÁRIÁTUS DIKTATÚRÁJÁRÓL. (A Finn KP elméleti és politikai folyóiratában megjelent cikk.)

A NŐ ÉS A KAPITALIZMUS. (Áttekintés a Párizsban megtartott „A marxista gondolat hete" anyagairól.)

E. Bagramov: A NÉPEK KÖZÖTTI ELLENSÉGESKEDÉS ÉS GYŰLÖLET HIRDETŐI. (Az imperializmus ideológusainak embergyűlölő koncepcióiról.)

V. Kulbakin: A NÉMET MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA. (Könyvismertetés.)

Digitized by Google

LUPTA DE CLASA

1965. 3. szám

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ ELVTÁRS EMLÉKE ÖRÖKKÉ EL A PÁRT, A MUNKÁSOSZTALY, A NÉP SZÍVÉBEN. (Az RMP KB. gyászjelentése.)

AZ RMP KB, AZ ÁLLAMTANÁCS ÉS A MINISZTERTANÁCS HATÁROZATA. (A párt új első titkárának megválasztásáról.)

A GYÁSZGYŰLÉS: CH. STOICA, GH. APOSTOL, I. GH. MAURER, M. CEAUSESCU BESZÉDE.

I. Constantin: KORSZERŰ TECHNIKA ÉS KÁDERKÉPZÉS. (A szakemberképzésnek lépést kell tartani a műszaki haladással.)

A. Militaru: A MEGKÜLÖNBÖZTETETT POLITIKAI-SZERVEZŐ TEVÉKENYSÉG — A PÁRTMUNKA HATÉKONYSÁGÁNAK FELTÉTELE. (A Brassó tartományban folyó pártmunka tapasztalatai.)

C. Antip—H. Dona: A SZOCIALISTA ÉS MUNKÁSSAJTÓ ÉRTÉKES ANTOLÓGIÁJA. (Az 1865—1900-as függetlenségi harcot támogató cikkek gyűjteményének ismertetése.)

V. Rogoz: AZ IRODALMI KÖRÖK MUNKÁJÁNAK TAPASZTALATAIRÓL. (Ismert írók segítsége az irodalmi köröknek.)

V. Sahini: A ROMÁN VEGYÉSZET IDŐSZERŰ ELMÉLETI PROBLÉMÁI.

V. Petrisor: ROMÁNIA GAZDASÁGI HOZZÁJÁRULÁSA A HITLER-ELLENES HÁBORÚHOZ.

MARXISM TODAY

1965. március

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK.

J. R. Campbell: A JÖVEDELEMPOLITIKA ALAKULÁSA ANGLIÁBAN. (A Munkáspárt politikájának bírálata.)

T. Baker: SPORT ÉS KULTÚRA. (A Kommunista Párt birminghami kulturális bizottságának jelentéséből. A sport jelentősége és az angliai sportlehetőségek.)

H. MacDiarmid: HEGYVIDÉKI GAZDÁLKODÁS SKÓCIÁBAN.

M. Dobb: AZ INFLÁCIÓ PROBLÉMÁI. (Vitacikk.)

A. Muir: SZÜKSÉGSZERŰSÉG ÉS VÉLETLEN. (Andrew Taylor „A fizika filozófiai szemmel" c. tanulmányának értékelése.)

J. Lewis: MARXIZMUS ÉS ERKÖLCS. (Vitacikk.)

F. Loeser: MARXIZMUS ÉS ERKÖLCS. (Vitacikk.)

B. Williamson: A TROCKIZMUS A MAI ANGLIÁBAN. (Vitacikk.)

NOVA MYSL

1965. 3. szám

J. Navrátil—J. Grospic: A NEMZETI ÉS DEMOKRATIKUS FORRADALOM PROGRAMJA. (A felszabadulás 20. évfordulója alkalmából.)

J. Kabrhel: FALVAINK SZOCIALISTA ÁTALAKULÁSA. (A 20. évforduló alkalmából.)

F. Boreš: AZ ÖSSZJÖVEDELEM ÉS AZ ÚJ RENDSZER LOGIKÁJA. (A tervszerű irányítás problémáiról.)

R. Rohliček: A PÉNZÜGY, HITEL ÉS KAMAT AZ ÚJ RENDSZERBEN.

J. Moravec: A SZAKSZERVEZETEK A SZOCIALIZMUS KIBONTAKOZOTT ÉPÍTÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN. (A szakszervezeti bizottságok jogainak csökkentéséről.)

J. Klofáč: MARXISTA SZOCIOLÓGIA.

M. Starý: A NATO ATOMINTEGRÁCIÓJÁNAK TERVEI.

L. Kubik: A TUDOMÁNYOS-MŰSZAKI HALADÁS TÖRVÉNYSZERŰSÉGEINEK VIZSGÁLATA.

NOVO VREME

1965. március

A KÖZSÉGI PÁRTBIZOTTSÁG — A POLITIKAI IRÁNYÍTÁS SZERVE

I. Valov: A KOMMUNISTA PÁRT LEGERŐSEBB ESZMEI FEGYVERE (A sajtó, a rádió és a televízió szerepéről)

V. Hadzsinikolov: AZ ELSŐ OROSZ

Digitized by Google

FORRADALOM ÉS KORUNK (A tömegek gazdag forradalmi tapasztalatáról)

K. Kolev: MUNKA, NEVELÉS, OKTATÁS (A kommunista nevelés és oktatás egyes kérdéseiről)

A. Berg, I. Novik: A MEGISMERÉS FEJLŐDÉSE ÉS A KIBERNETIKA

E. Szibinov: AZ ÉPÍTKEZÉSI HATÁRIDŐK CSÖKKENTÉSE — A BERUHÁZÁSOK HATÉKONY NÖVELÉSÉNEK TARTALÉKA (Adatok és tapasztalatok)

Sz. Gajurov: A FALUSI SZAKEMBERKÉPZÉS ÉS ALKALMAZÁS KÉRDÉSÉHEZ

B. Petkov: A BÉKE LEGKOMOLYABB FENYEGETÉSE (NATO, NSZK)

E. Nikolov: AZ ABSZTRAKCIONIZMUS ÉS A „POP-ART" VÁLSÁGA

A. Bonov: A CSILLAGÁSZAT VÍVMÁNYAI ÉS AZOK VILÁGNÉZETI JELENTŐSÉGE (Konzultáció)

NOWE DROGI

1965. 4. szám

A LEMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK 3. PLÉNUMA. (W. Gomulka bevezető beszámolója. A Politikai Bizottság beszámolója a szejm és a népi tanács választásokról és a pártszervezetek feladatairól. Z. Kliszko beszámolója a moszkvai tanácskozásról. W. Gomulka záróbeszéde. A plénum határozatai.)

MEGEMLÉKEZÉS GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ-RŐL.

BARÁTSÁG A KÖZÖS ÜGY JEGYÉBEN. (A lengyel—szovjet szerződés megkötésének 20. évfordulójára.)

J. Albrecht: A PÉNZÜGYI RENDSZER MEGJAVÍTÁSÁNAK IRÁNYAI.

L. Kosiński: A NYUGAT-LENGYELORSZÁGI VIDÉKEK DEMOGRÁFIAI PROBLÉMÁI.

A TANÁCSTAG HELYZETE ÉS TÁRSADALMI SZEREPE. (A szerkesztőség és a Wroclaw vajdasági pártbizottság által rendezett vita jegyzőkönyve.)

P. Wojas: A TERÜLETI PÁRTCSOPORTOK MUNKÁJÁRÓL. (Opole vajdaságban.)

S. Kuhl: AZ ÁLLAMI GAZDASÁGOK ÚJ BÉRRENDSZERE MENETKÖZBEN.

B. Wiśniewska: NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL A MINŐSÉGRŐL. (Az érvényben levő szabványokról és rendelkezésekről.)

W. Stankiewicz: A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG HÚSZ ÉV MÚLTÁN.

J. Adamski: GONDOLATOK A MŰVELŐDÉSI POLITIKA ELVEIRŐL. (A tömegkultúra problémái.)

A KÖZSÉGI TANÁCSOK SZEREPE A MEZŐGAZDASÁGBAN.

AZ IPAR SZAKKÁDER-SZÜKSÉGLETE ÉS AZ ÁLLAM POLITIKÁJA.

WEG UND ZIEL

1965. április

HÚSZ ÉV MÚLTÁN. (Ausztria felszabadulásának évfordulójára.)

W. Truger: AZ ÚT A SEMLEGESSÉGHEZ. (A felszabadulástól az osztrák államszerződésig megtett út.)

HÚSZ ESZTENDŐVEL EZELŐTT. (Összeállítás 1945. évi felhívásokból.)

L. Flicker: FEJLŐDÉSI TENDENCIÁK AZ OSZTRÁK MEZŐGAZDASÁGBAN.

P. Zottl: HARC A RAX-MŰVEKÉRT. (A ma állami kézben levő gyár munkásainak harcairól.)

I. Kristan: A JUGOSZLÁVIAI MUNKÁSÖNKORMÁNYZAT.

F. Marek: MAX ADLER. (Max Adler háromkötetes filozófiai tankönyvének új kiadásához.)

HOZZÁSZÓLÁSOK „A TUDOMÁNY A SZOCIALIZMUSBAN" ÉS „AZ OSZTRÁK NEMZET FEJLŐDÉSÉRŐL" CÍMŰ TÉMÁKHOZ.

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

A győzelem évfordulóján (JACQUES DUCLOS, HENRI OFORI, RENATO SANDRI, FRANK STANLEY nyilatkozata, GOMBOS LÁSZLÓ, KISS CSABA, RÓBERT LÁSZLÓ, SEBES TIBOR, SUGÁR ANDRÁS írása) — — — — — — — — — — — — 1

TÓTH DEZSŐ: Gondolatok két évtized magyar irodalmáról — — 11

KLÉZL RÓBERT—Dr. TISZAI ISTVÁN: A beruházások néhány időszerű kérdése — — — — — — — — — — — — — — 28

KÁLMÁN ENDRE: Széljegyzetek az ideológiai irányelvekhez — — 38

SZEMLE

Az állami gazdaságok helyzete és feladatai (KIRÁLYI ERNŐ) — — 45

A decemberi párthatározat végrehajtásának munkaügyi vonatkozású tapasztalataiból (TAPOLCZAI JÁNOS) — — — — — — 52

Sarkad, Feketeér (KOVÁCS IMRE) — — — — — — — — — 55

ESZMECSERE

A realizmus értelmezéséről (VITÁNYI IVÁN) — — — — — — 65

Az objektív és szubjektív tényezők viszonya a társadalom életében (GARAI KÁROLYNÉ) — — — — — — — — — — — — 72

MEGJEGYZÉSEK

Ésszerű takarékosságot (K. J.) — — — — — — — — — — 78

TÁJÉKOZÓDÁS

Genetikai vita a szovjet sajtóban (PIRITYI SÁNDOR) — — — — 80

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A szabadság hajnalán (MÁTÉ GYÖRGY) — — — — — — — — 89

Káplár József: Munkamegosztás a szocialista világgazdaságban (Dr. NYILAS JÓZSEF) — — — — — — — — — — — — — 90

Ch. Bettelheim: A független India (Dr. SALGÓ LÁSZLÓ) — — — 95

Sklovszkij: Így éltünk... (BIRÓ GYULA) — — — — — — — — 97

Jegyzetek könyvekről — — — — — — — — — — — — — — 100

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

В годовщину победы (высказывания ЖАКА ДЮКЛО, ГЕНРИ ОФОРИ, РЕНАТО САНДРИ, ФРАНКА СТЕНЛИ, статьи ЛАСЛО ГОМБОША, ЧАБА КИШША, ЛАСЛО РОБЕРТА, ТИБОРА ШЕБЕША, АНДРАША ШУГАРА) — — — — — — — — 1

ДЕЖЕ ТОТ: Мысли о венгерской литературе двух десятилетий — — 11

РОБЕРТ КЛЕЗИ—Д-р ИШТВАН ТИСАН: Несколько актуальных вопросов капиталовложений — — — — — — — — — — 28

ЭНДРЕ КАЛЬМАН: Заметки к идеологическим директивам — — 38

ОБЗОР

Положение государственных хозяйств и их задачи (ЭНДРЕ КИРАЛИ) 45

Опыт выполнения декабрьских постановлений партии в отношении труда и зарплаты (ЯНОШ ТАПОЛЦАИ) — — — — — — — 52

Шаркад, Фекетеер (ИМРЕ КОВАЧ) — — — — — — — — 55

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

О толковании реализма (ИВАН ВИТАНИ) — — — — — — 65

Отношение объективных факторов в жизни общества (КАРОЛИНЕ ГАРАИ) — — — — — — — — — — — — — — 72

ПРИМЕЧАНИЕ

За разумную бережливость! (ЙОЖЕФ КОВАЧ) — — — — — 78

ИНФОРМАЦИЯ

Дискуссия о генетике в советской печати (ШАНДОР ПИРИТИ) — 80

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

На заре свободы (ДЬЕРДЬ МАТЭ) — — — — — — — — 89

Йожеф Каплар: Разделение труда в социалистическом мировом хозяйстве (Д-р ЙОЖЕФ НЬИЛАШ) — — — — — — — — 90

Ш. Бетэлгейм: Независимая Индия (Д-р ЛАСЛО ШАЛГО) — — 95

Шкловский: Так мы жили... (ДЮЛА БИРО) — — — — — — 97

Заметки о книгах — — — — — — — — — — — — — 100

О чем пишут журналы братских партий — — — — — — — — 105

Digitized by Google

CONTENTS

On the anniversary of victory (Words by JACQUES DUCLOS, HENRI OFORI, RENATO SANDRI, FRANK STANLEY; writings by LÁSZLÓ GOMBOS, CSABA KISS, LÁSZLÓ RÓBERT, TIBOR SEBES, ANDRÁS SUGÁR) — — — — — — — — — — 1

DEZSŐ TÓTH: Thoughts about two decades of Hungarian literature 11

RÓBERT KLÉŽL—Dr. ISTVÁN TISZAI: Some topical questions concerning investment — — — — — — — — — — — 28

ENDRE KÁLMÁN: Marginal notes to the ideological directives — — 38

SURVEY

The situation and tasks of the State farms (ERNŐ KIRÁLYI) — — 45

Experience in connection with the implementation of the December Party resolution, as seen from the side of labour (JÁNOS TAPOLCZAI) — — — — — — — — — — — — — 52

Sarkad, Feketeér (IMRE KOVÁCS) — — — — — — — — — 55

EXCHANGE OF IDEAS

About interpretation of realism (IVÁN VITÁNYI) — — — — 65

The relationship of objective and subjective factors in social life (Mrs. KÁROLY GARAI) — — — — — — — — — — 72

REMARKS

Thrift, but with reason! (JÓZSEF KOVÁCS) — — — — — — 78

ORIENTATION

Debate on genetics in the Soviet press (SÁNDOR PIRITYI) — — — 80

CRITICISM AND BOOK REVIEW

At the dawn of freedom (GYÖRGY MÁTÉ) — — — — — — 89

József Káplár: Labour division in the socialist world economy (Dr. JÓZSEF NYILAS) — — — — — — — — — — — — — 90

Ch. Bettelheim: Independent India (Dr. LÁSZLÓ SALGÓ) — — — 95

Sklovsky: How we have lived... (GYULA BIRÓ) — — — — — 97

Notes about Books — — — — — — — — — — — — — 100

FROM SISTER PARTIES' PERIODICALS

Digitized by Google

INHALT

Der Jahrestag des Sieges (Ausserungen von JACQUES DUCLOS, HENRI OFORI, RENATO SANDRI, FRANK STANLEY; Schriften von LÁSZLÓ GOMBOS, CSABA KISS, LÁSZLÓ RÓBERT, TIBOR SERES, ANDRÁS SUGÁR) — — — — — — — — 1

DEZSŐ TÓTH: Gedanken über zwei Jahrzehnte ungarische Literatur 11

RÓBERT KLÉZL — DR. ISTVÁN TISZAI: Einige aktuelle Investitionsfragen — — — — — — — — — — — — — — — 28

ENDRE KÁLMÁN: Randbemerkungen zu den ideologischen Richtlinien — — — — — — — — — — — — — — — 38

RUNDSCHAU

Lage und Aufgaben der Staatsgüter (ERNŐ KIRÁLYI) — — — — 45

Fragen der Arbeitskraft. Erfahrungen in der Anwendung des der Dezember — Beschlüsse der Partei. (JÁNOS TAPOLCZAI) — 52

Sarkad, Feketeér (IMRE KOVÁCS) — — — — — — — — — 55

GEDANKENAUSTAUSCH

Über die Auslegung des Realismus (IVÁN VITÁNYI) — — — — 65

Rolle des objektiven und subjektiven Faktors im gesellschaftlichen Leben (FRAU KÁROLY GARAI) — — — — — — — — 72

BEMERKUNGEN

Sparsam sein, doch mit Vernunft! (JÓZSEF KOVÁCS) — — — — 78

ORIENTATION

Debatte über Genetik in der Sowjetpresse (SÁNDOR PIRITYI) — — 80

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Anbruch der Freiheit (GYÖRGY MÁTÉ) — — — — — — — — 89

József Káplár: Arbeitsteilung in der sozialistischen Weltwirtschaft (DR. JÓZSEF NYILAS) — — — — — — — — — — — 90

Ch. Bettelheim: Unabhängiges Indien (DR. LÁSZLÓ SALGÓ) — — 95

Sklovsky: So war unser Leben... (GYULA BÍRÓ) — — — — — 97

Notizen über Bücher — — — — — — — — — — — — — — 100

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Digitized by Google

SOMMAIRE

ANNIVERSAIRE DE LA VICTOIRE (Déclarations de JACQUES DUCLOS, HENRI OFORI, RENATO SANDRI, FRANK STANLEY et articles de LÁSZLÓ GOMBOS, CSABA KISS, LÁSZLÓ RÓBERT, TIBOR SEBES, ANDRÁS SUGÁR) — — — — 1

DEZSŐ TÓTH: Réflexions sur la littérature hongroise des vingt dernières années — — — — — — — — — — — — — — 11

RÓBERT KLÉZL — DR. ISTVÁN TISZAI: Questions actuelles des investissements — — — — — — — — — — — — — 28

ENDRE KÁLMÁN: Remarques sur les directives du CC du PSOuH pour le travail idéologique — — — — — — — — — — 38

TOUR D' HORIZON

Situation et taches des fermes d'État (ERNŐ KIRÁLYI) — — — 45

Problémes de la main-d'oeuvre, Espériences faites dans l'application des résolutions de décembre du CC du PSOuH (JÁNOS TAPOLCZAI) — — — — — — — — — — — — — — — 52

Sarkad, Feketeér (IMRE KOVÁCS) — — — — — — — — — 55

POINT DE VUE

L'interprétation du réalisme (IVÁN VITÁNYI) — — — — — 65

Role des facteurs objectifs et subjectifs dans la vie sociale (Mme KÁROLY GARAI) — — — — — — — — — — — — 72

NOTES

Être économe raisonnablement. (K. J.) — — — — — — — — 78

ORIENTATION

Débats sur la génétique dans la presse soviétique (SÁNDOR PIRITYI) — — — — — — — — — — — — — — — — 80

CRITIQUE ET REVUE DES LIVRES

L'aube de la liberté (GYÖRGY MÁTÉ) — — — — — — — — 89

József Káplár: Division de travail dans l'économie du monde socialiste (DR. JÓZSEF NYILAS) — — — — — — — — — — 90

Ch. Bettelheim: L'Inde libre (DR. LÁSZLÓ SALGÓ) — — — — 95

Sklovszkij: Nous vivions ainsi... (GYULA BÍRÓ) — — — — — 97

Les Livres — — — — — — — — — — — — — — — — 100

LU DANS LES REVUES DES PARTIS-FRÈRES

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

A Kossuth Könyvkiadónak az Ünnepi Könyvhétre megjelenő könyvei

Varga Jenő

Tanulmányok
a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról

292 old. Ára: 46,— Ft

Kállai Gyula

A magyar függetlenségi mozgalom
1936—1945

332 old. + 20 old. melléklet Ára: 35,— Ft

Tájak, gondok, emberek
(Írók a magyar valóságról)

280 old. Ára: 32,— Ft

John Steinbeck

Rosszkedvünk tele

372 old. Ára: 31,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

L[illegible]RARY
JUL 10 [illegible]55
UNIVE[illegible] OF CALIFORNIA
BERKELEY

6

XX. ÉVFOLYAM 1965 JÚNIUS

Digitized by Google

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660.*
Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 0191 5003, a Posta Központi Hírlapirodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Megjelent 37 000 példányban
Az utolsó kézirat 1965. május 28-án érkezett a nyomdába
Felelős kiadó: a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

65.1706 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XX. ÉVF. 6. SZ. BUDAPEST 1965 JÚNIUS HÓ

Tudományos életünk néhány időszerű kérdése

Írta: CSETERKI LAJOS

Pártunk VIII. kongresszusa, amikor kidolgozta a szocialista építés betetőzésének politikai, gazdasági és kulturális programját, nagy figyelmet fordított tudományos életünk fejlődésére is. A tudomány feladatainak megjelölésekor pártunk abból az alapgondolatból indult ki, hogy *a szocializmus és a tudomány szövetsége a szocialista forradalom lényeges eleme.* Jól tudjuk, hogy a munkásosztály akkor vált a társadalmi haladás vezető erejévé, és akkor lépett a történelemformálás útjára, amikor magáévá tette a tudományos szocializmust, amely iránytűje volt és maradt a szocialista forradalom győzelméért vívott harcban. A tudományt és a szocializmust két olyan fogalomnak tekintjük, amelyek elválaszthatatlanul összetartoznak és össze kell tartozniuk

A szocialista társadalom elmélete és gyakorlata tudományos alapokon nyugszik, nem valósítható meg a tudomány folyamatos és tevőleges támogatása nélkül. Ugyanakkor a tudomány is csak a szocialista társadalom viszonyai között kaphat szabad utat fejlődéséhez, a szocializmus viszonyai között teremtődnek meg a feltételek ahhoz, hogy minden tudományos munkára hivatott tehetség szabadon kibontakoztassa képességeit. A tudomány a szocialista társadalomban mindinkább közvetlen termelőerővé válik, és nagy szerepet kap a társadalmi tudat formálásában, a műveltségi színvonal emelésében. A mi társadalmunkban valósul meg a történelem során első ízben a dolgozó osztályok és a tudományos értelmiség szövetsége, igaz barátsága a közös célok és közös érdekek alapján. Mindez indokolttá teszi, hogy megkülönböztetett figyelmet fordítsunk a természet és a társadalom objektív törvényszerűségeit vizsgáló kutatómunkára, mélyrehatóan elemezzük a tudománynak a mi társadalmunkban elfoglalt helyét és szerepét, s további lépéseket tegyünk a VIII. kongresszus határozatainak végrehajtása érdekében.

Digitized by Google

I.

A szocializmust építő Magyarországon minden évben tovább javul a tudományos kutatások feltétele, és ezzel együtt növekszik a tudósok hozzájárulása a szocializmus gazdasági és műszaki fejlődéséhez, népünk szellemi kincseinek gyarapításához. A felszabadulás óta eltelt két évtizedben alapvetően megváltozott a tudomány társadalmi megbecsülése, és a tudományos alkotómunka jelentős anyagi, szellemi bázisát hoztuk létre.

A tudományos kutatás fejlődése, amely az utóbbi években egyre jelentősebb, lemérhető az e célra fordított anyagi eszközöknek és a tudományos dolgozók létszámának növekedésén is. A tudományos kutatásra és műszaki fejlesztésre 1963-ban a nemzeti jövedelem 2,25 százalékát: 3,650 millió forintot fordítottunk. Ebből 2,365 millió forintot tettek ki a kutatási ráfordítások (költségek és beruházások). Megítélésünk szerint, a népgazdaság erőforrásaihoz mérten, megfelelően biztosítjuk és fejlesztjük a tudományos munka anyagi feltételeit.

Az elmúlt években — ha nem is minden vonatkozásban — megszüntettük tudományos életünk elmaradottságát, s ma már a tudományos kutatás haladásának ütemében is kifejeződik, hogy hazánk gyorsan fejlődő ipari országgá lett. Közgazdászok és tudományszervezők a nemzetközi összehasonlításokból azt a tendenciát állapították meg, hogy a fejlett ipari országokban a tudományos célokra fordított összegek és a tudományban foglalkoztatott dolgozók létszáma általában tízévenként megkétszereződik. A magyar tudományos kutatás fejlődése ma már ezzel a mércével mérhető, s ez szocialista építésünknek egyik szép eredménye. A kutatási célokra fordított anyagi eszközök növekedésére jellemző, hogy ha az 1960 évi adatokat 100-nak vesszük, 1963-ban a kutatóintézeti kiadások 151-re, a beruházások 196-ra, az egyetemi tanszékek tudományos kutatásra fordított összegei pedig 169-re emelkedtek. Az elmúlt tíz év alatt a tudományos munkahelyeken foglalkoztatottak létszáma megháromszorozódott, és 1963 végére meghaladta a 38 000 főt.

A tudományos kutatás jelenlegi helyzetét a tudományágak fejlődése, új tudományágak kialakulása jellemzi. A kutatómunka műhelyeiben egyre több értékes kutatási eredmény születik. A korábbi évekhez képest mind jobban, igényesebb módon folyik a tudományos szakemberképzés. A fejlődés fontos állomása az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv elkészülése, amely az első lépés a kutatómunka tervszerű folytatásához.

Az elmúlt húsz esztendő minőségi átalakulást is hozott tudományos életünkben. A kutatómunka tartalma gazdagodott. mód-

Digitized by Google

szere és jellege pedig gyökeresen megváltozott. Korábban a tudományos eredmények többsége rendszerint egyénileg dolgozó, nagy tekintélyű tudósok tevékenységéhez fűződött. Ma már az a jellemző — főleg a műszaki és természettudományokban —, hogy szervezett kollektívák rendszeres és tervszerű munkája biztosítja a kutatások eredményeit. Ez a változás általában és nálunk is a tudományok — különösen a természet- és a műszaki tudományok — gyors fejlődésével függ össze. Egy-egy kutató már nem képes átfogni az egy tudomány területén felhalmozott ismereteket. A tudományágak korszerű művelése, a termelés szükséglete olyan feladatokat támaszt, amelyeket csak a különböző tudományok együttműködése, a kutatóintézetekben szervezett kollektívák tervszerű munkája alapján lehet megoldani. A mintegy 900 tudományos munkahely, ezen belül a 131 főhivatású kutatóintézet kialakulása egészséges irányú változásról tanúskodik. Kutatóintézeteink többségében a régi, hagyományos módszereket egyre inkább újak váltják fel. A tudományos kutatómunka jellegének teljes átalakulásában azonban még sok a tennivalónk. Ma a kutatás még meglehetősen elaprózott, a tudományos kutatómunkának még nincsenek meg a súlypontjai, s ez fékezi a gyorsabb fejlődést. A fejlődés követelménye és iránya azonban az, hogy a kutatómunka jellege évről évre közelebb kerül az ipari termelés szervezettségéhez, és fölveszi az ipari termelés több jellemző vonását.

A magyar tudományos életet és eredményeit mind a testvéri szocialista országokban, mind a nyugati tudományos körökben elismerik és nagyra becsülik. Néhány tudományág fejlődése és a magyar tudósok eredményei az utóbbi években tovább növelték a hazánkban folyó tudományos munka tekintélyét. Emlékeztetni kell azonban arra is, hogy a tudomány tervszerű fejlesztésében, eredményeink felhasználásában még csak a kezdeti lépéseket tettük meg. Ha feltesszük azt a kérdést, hogy kielégíti-e a tudományos kutatás azokat a szükségleteket, amelyeket a népgazdaság gyorsabb műszaki fejlesztése, vagy iparunk követel, akkor azt kell válaszolnunk rá, hogy a tudományos kutatás csak részben kész erre. Néhány területen a kutatási eredmények is hiányoznak, de sokszor a már elért eredmények gyakorlati felhasználása is nehézkesen megy.

II.

A szocializmus teljes felépítéséből fakadó társadalmi igény és a kutatómunkának egyik alapvető feladata *a tudomány és a termelés kapcsolatának állandó erősítése.* A tudományok fejlődését fő vonalaiban és nagyobb időszakot tekintve mindig a termelés, a társadalom szükségletei határozták meg. A tudomány és a termelés

Digitized by Google

kapcsolatának azonban vannak új sajátosságai is, amelyek az elmúlt évtizedekben fejlődtek ki és erősödtek meg. A korábbi évszázadokban a tudomány és a termelés fejlődése jórészt párhuzamos pályán haladt, és a tudománynak nem volt jelentős közvetlen befolyása az anyagi javak termelésének folyamatára. Néhány évtized óta ezen a téren is gyökeresen megváltozott a helyzet. Ma már a tudományoknak és köztük elsősorban a műszaki és természettudományoknak a szerepe a termelésben és a gazdasági haladásban minőségileg új tartalmat nyert. Jól felismerhető és érvényesül a zseniális marxi előrelátás, amelyet az SZKP XXII. kongresszusa a párt programjába is bevett: a tudomány mindinkább közvetlen termelőerővé válik, s az anyagi termelés fejlődése egyre inkább és mind nagyobb mértékben a tudományos ismeretek felhalmozásától, elterjedésétől és a termelésben való alkalmazásától függ.

A szocializmus építése kedvező társadalmi feltételeket teremt a tudomány és a termelés új típusú kapcsolata számára, de ez a folyamat a szocializmusban sem automatikusan valósul meg. Szükséges, hogy a fejlődés törvényszerűségeinek ismeretében a társadalom céltudatosan szervezze a tudomány és a termelés kapcsolatát, biztosítsa a kutatómunka tervszerű és arányos fejlődését.

Tudományos életünk helyzetét figyelembe véve, fejlődésünknek ebben a szakaszában nagyon lényeges a kutatómunka fő céljainak helyes meghatározása. Tulajdonképpen arról van szó, hogy egyrészt a szocialista építőmunka mai és távolabbi igényei alapján megjelöljük azokat a tennivalókat, amelyek tudományos megalapozást kívánnak, másrészt számbavegyük a kutatómunka olyan várható eredményeit, amelyek hozzájárulhatnak az anyagi javak gyarapításához, a nemzeti jövedelem növeléséhez, dolgozó népünk latát, biztosítsa a kutatómunka tervszerű és arányos fejlődését.

A tudomány és a gyakorlat kapcsolatának erősítésére, a népgazdasági célok és a tudományos kutatások összhangjának biztosítására az első lépéseket az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv összeállításával tettük meg. A tudományos kutatás tervei arra vannak hivatva, hogy a legfontosabb tudományos-műszaki problémák megoldására összpontosítsák a figyelmet, és emellett biztosítsák a szükséges elméleti, alapkutatások fejlesztését. Pártunk VIII. kongresszusa, alapul véve a tudományos munka fő irányait, rámutatott: „*A legközelebbi feladat most azoknak a legfontosabb kutatási céloknak a kijelölése, amelyeknek elérésére — a hazai feltételeket és szükségleteket, valamint a nemzetközi kooperáció és munkamegosztás lehetőségeit figyelembe véve — tudományos erőinket elsősorban összpontosítsuk.*" E célt az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv még nem tudta megfelelően biztó-

Digitized by Google

sítani, mert a tudományos kutatás súlyponti feladatainak egyértelmű kijelölése még hiányzik. Az elmúlt években a kutatási profilok és témák száma lényegében nem csökkent. 1959 óta kutatási terveink mintegy 8—10 000 kutatási témát tartalmaznak. A témák nagy száma és belső arányaik alakulása a kutatási kapacitás szétforgácsolódására mutat.

A társadalmi, népgazdasági célok és a tudományos kutatások összhangja az erre irányuló jelentős erőfeszítések ellenére ma még nem megfelelő. A távlati népgazdasági fejlesztési tervek ma még nem adnak elég konkrét feladatot a tudományos intézmények számára. Nehezítik a kellő összhang megteremtését a tudományos élet szervezetének és irányításának fogyatékosságai is.

Úgy látjuk, hogy a kutatómunka céljainak pontosabb meghatározása érdekében fejleszteni és tökéletesíteni kell a tudományos kutatás tervezését is. A tudomány tervezhetősége, tervszerű irányítása nálunk elfogadott elv, s nemigen akad olyan tudós, aki ezt tagadná, vagy szembehelyezkedne vele. Az elkészült tervek és a végrehajtás eddigi tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy az Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv nem tükrözi megfelelően a legfontosabb feladatokat, hanem gyakran csak az érdekelt kutatók egyéni törekvéseit rögzíti. Pedig a tudományos kutatások tervezése, bár számol az érdekelt kutatók egyéni törekvéseivel is, nem korlátozódhat ezeknek összegezésére, hanem az élet követelményeiből kiindulva a rendező szerepét is be kell hogy töltse. A rendelkezésünkre álló tudományos erőket és anyagi eszközöket célszerűen kell elosztani. A kutatások tervszerű végzése megkövetelheti egyes tudósoktól kutatási témájuk megváltoztatását is, s olyan új kutatási probléma megoldásának elkezdését, amely esetleg nem esik egybe már kialakult szűkebb érdeklődési körével, de amelyet a gazdasági, műszaki feladatok megoldása, a kultúra fejlődése fontossá tesz. Csak ilyen módon, a kutatók tevékeny közreműködésével valósíthatjuk meg a tudományos munka igazi koncentrációját.

Napjaink és a legközelebbi évek egyik legidőszerűbb kérdése: hogyan lehet a tudományt, annak eredményeit az eddiginél gyorsabban, hatékonyabban a szocialista építés, a műszaki haladás, a korszerű ipari és mezőgazdasági termelés, a kulturális nevelés szolgálatába állítani. Úgy véljük, építőmunkánk mai szakaszában az eddig elért kutatási eredmények gyakorlati felhasználására, széles körű elterjesztésére, társadalmi hasznosítására fokozott figyelmet kell fordítanunk. A korábbi években elsősorban a kutatómunka programjának kidolgozására, a kutatási feltételek megteremtésére összpontosítottuk erőinket, az eredmények tervszerű és

Digitized by Google

szervezett hasznosítását azonban nagyrészt ezután kell megoldanunk.

Mi az oka annak, hogy a kutatási eredményeket csak lassan alkalmazzák a gyakorlatban? Az egyik ok feltétlenül annak a folyamatnak a rossz megszervezése, amely az elméleti eredmények elérésétől gyakorlati alkalmazásukig vezet. A kutatóintézetek és a felhasználó üzemek közötti kapcsolatok elégtelenek. Jelenleg alig van hatékony szervezeti biztosítéka annak, hogy az akadémiai intézetek alapkutatásainak eredményeit az ipari kutatóintézetekben felhasználják. Hasonlóképpen meglehetősen nehezen találják meg alkalmazott kutatással foglalkozó intézeteink a nekik megfelelő vállalati partnert, azt a vállalatot, amelynek az alkalmazott kutatások eredményeinek a termelésbe való bevezetésével kellene foglalkoznia.

Erkölcsileg és anyagilag is jobban kell ösztönöznünk a kutatások eredményeinek minél gyorsabb hasznosítását a termelésben. A kutatóintézetek és kutatók, valamint a lezárt kutatások eredményeinek felhasználására hivatott vállalatok ma még nincsenek anyagilag eléggé érdekelve a kutatási eredmények minél előbbi alkalmazásában. A gazdasági előírások jelenlegi rendszere összhatásában nem segíti elő az új, korszerű gyártmányok, technológiák bevezetését. A vállalatok éves tervmutatóik teljesítésében vannak érdekelve, az új technikával kapcsolatos problémák azonban — mind idő-, mind költségkihatásaikban — útjában állnak az éves terv teljesítésének. A vállalatok egy része ezért inkább hajlandó arra, hogy műszaki fejlesztési alapjának terhére a kutatóintézetekben rendelje meg az új gyártmány prototípusát, mintsem hogy megzavarja a maga folyamatos termelőmunkáját. Ennek természetesen legtöbbször az a velejárója, hogy ha a kutatóintézeti dokumentációkat a gyárban alkalmazni kívánják, akkor ezeket a gyári adottságoknak megfelelően ismét át kell dolgozni. Ezért a jövő feladataira való fölkészülés szempontjából fontos, hogy a termelő üzemek kiépítsék és megerősítsék saját kutató, fejlesztő részlegeiket, amelyekben a termelőmunkát nem zavarva, de a termelés mellett, az üzem adottságaival számolva folyik a jövő gyártmányainak és technológiájának kikísérletezése, bevezetésének előkészítése.

A kutatómunka jobb szervezése, a tudományok eredményeinek gyakorlati felhasználása előtérbe helyezi a tudomány irányításának problémáját. Nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia, a TFT és az OMFB hatékonyabb munkájára és jobb együttműködésére gondolunk, hanem elsősorban arra, hogy a tudomány irányítása az egész népgazdaság tervszerű irányításának rendszerében, ezzel szoros egységben valósuljon meg. A tudomány irányí-

Digitized by Google

tásának továbbfejlesztésénél arra kell törekednünk, hogy ahol az egész népgazdaságot, a termelést irányítják, ott minden döntés meghozatalánál vegyék számba a tudomány eddigi eredményeit, jelöljék meg a kutatásra váró feladatokat. Az élet állhatatosan követeli, hogy olyan körülményeket teremtsünk, amelyek között a tudományosan és gazdaságilag megalapozott javaslatok a legrövidebb időn belül következetesen megvalósulnak. Ebből az a következtetés is adódik, hogy a tudomány irányító szervei akkor tudják eredményesen betölteni szerepüket, ha biztosítják a termelés és a tudomány összetartozását. Ezért keresnünk kell a legjobb megoldási módot arra, hogy az a szerv, amely a termelés irányítója és a termelés pénzügyei felett rendelkezik, egyidejűleg irányítsa a tudomány fejlesztését is, a kutatás eredményeinek gyakorlati alkalmazását.

A tudományos kutatómunka irányításának jelenlegi gyakorlatában mindenekelőtt arra kell törekednünk, hogy minden működő szerv és bizottság javítsa meg munkáját, a hatáskörébe utalt feladatokat felelős módon, legjobb tudása szerint végezze el. Ehhez hozzátehetjük, hogy már jelenleg, de főképp a jövőre nézve nagyon lényegesnek látszik a tudományos kutatás állami irányításának tökéletesítése, olyan kereteinek és formáinak létrehozása, amelyek megfelelnek a szocialista társadalom időszakára érvényes követelményeknek

A jelenleg legfontosabb tudományos kerdések megoldása sokoldalú erőfeszítést követel meg, s a rendelkezésünkre álló anyagi és szellemi erők összpontosítását igényli. Ez rendszerint komplex kutatási problémaként jelentkezik. Nálunk is egyre inkább olyan kutatási feladatok kerülnek előtérbe, amelyeket a tudomány gyors fejlődésének belső törvényei, a népgazdaság fejlődésének jelenlegi céljai és perspektívái határoznak meg. Népgazdaságunk ügyét szívükön viselő tudósaink többször szóvá teszik pl. azt, hogy az elektrotechnika, a műszeripar, vagy a gépipar fejlődése jelentős mértékben a különleges fizikai sajátosságokkal bíró szerkezeti anyagok kidolgozásától függ. Ismeretes az automatika, a kibernetika szerepe a termelés fejlődésében, vagy a fehérjék mesterséges előállításának jelentősége a mezőgazdaságban. Ezek a példák, a tudomány dolgozóinak javaslatai arra figyelmeztetnek, hogy előrehaladásunk egyik döntő feltétele néhány létfontosságú kutatási probléma kiemelése. Ez ma már nemcsak indokolt, hanem lehetséges is, mert megvan a felismerésük és kitűzésük reális alapja

Sok szó esik arról, hogy ki jelölje ki ezeket a feladatokat. A tudomány kulcsfontosságú témáinak meghatározása — a tudományos szervek ajánlásaira támaszkodva — az állami irányítás feladatai közé tartozik. A Magyar Tudományos Akadémia előző

Digitized by Google

évi közgyűlése nyolc téma kiemelését kezdeményezte, hasonló kísérletet tett a Tudományos és Felsőoktatási Tanács, továbbá ilyen jellegű tanulmányt dolgozott ki az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság is. Ezeket az első lépéseket örömmel kell üdvözölnünk, de szükségesnek látszik, hogy a legfőbb társadalmi és népgazdasági célokkal szoros kapcsolatban álló öt-hat legfontosabb komplex kutatási témát a Minisztertanács határozza meg. Úgy véljük, ilyen módon lehet legjobban biztosítani azt, hogy ésszerűbben gazdálkodjunk a tudományos kutatásra szánt anyagi és szellemi erőkkel, ezeknek jelentős részét a tudományos kutatás céljaira összpontosítsuk, s biztosítsuk a tudományok gyorsabb fejlődését.

A tudomány és a termelés kapcsolatának mindenoldalú erősítése gazdaságpolitikánk egyik kulcskérdése. A szocializmus építésének gazdasági és műszaki feladatait egyre inkább a tudomány eredményeivel és módszereivel lehet megoldani, és mindent meg kell tennünk, hogy a tudomány pontenciális termelőerőből reális és közvetlen termelőerővé váljék.

III.

Szeretnék rámutatni a *tudomány és az ideológiai harc néhány összefüggésére* is. Gyakran lehet tapasztalni, hogy a tudomány és a termelés jobb kapcsolatát, a tudományos eredmények fokozottabb felhasználását nem a kutatási kapacitás hiánya, hanem elmaradott nézetek, az újtól való félelem, a tudomány szerepének helytelen felfogása akadályozzák: túlhaladott politikai és ideológiai elképzelések, az ösztönösség maradványai, a népgazdasági érdekkel nem számoló szubjektív törekvések, a társadalmi és közgazdasági összefüggések helyes felismerésének hiánya. A tudomány és a termelés új kapcsolatának erősítése, az ennek legjobban megfelelő termelési, irányítási és szervezeti formák kialakítása attól is függ, milyen mértékben küzdjük le a gondolkodásban meglevő régi, túlhaladott nézeteket. A tudomány és a termelés dolgozói előtt egyaránt tudatossá kell tennünk a tudomány egyre növekvő szerepét, a termelés tudományos alapokra helyezésének égető szükségességét.

A tudomány megnövekedett társadalmi szerepének értékeléséhez, a tudományos kutatások társadalmi és közgazdasági összefüggéseinek felismeréséhez, a tudomány és a szocializmus szövetségének gyakorlati megvalósításához szilárd elméleti alapot nyújt a marxizmus—leninizmus Már csak ezért is szükséges, hogy a tudósok — szakmájuktól függetlenül — ismerjék és elsajátítsák a marxizmust. A marxizmus—leninizmus tudománya nemcsak a tudomány társadalmi összefüggéseinek megértésében ad segítséget, hanem világnézeti iránytű is a világ még nem ismert titkainak

Digitized by Google

feltárásához. A tudományos és műszaki haladás és különösen a természettudományok fejlődése sok olyan új, világnézeti, ismeretelméleti problémát vet fel, amelyet csak a marxista filozófia segítségével lehet megoldani. Örvendetes, hogy tudományos életünkben ezen a téren is egészséges tisztulási folyamat megy végbe, s a mai viták lényegében a marxista filozófia és a természettudományok szövetségének megerősítése érdekében folynak. Szükséges, hogy támogassuk és ösztönözzük a folyó vitákat, tovább mélyítsük a marxista filozófia és a természettudományok szövetségét.

A tudomány az anyagi javak termelésében betöltött szerepén túl közvetlen hatással van az emberek tudatának formálására. A társadalomtudományok közvetlenül is részt vesznek abban a harcban, amely népünk szocialista tudatának és erkölcsének kialakításáért folyik. A társadalomtudományok az ideológiai harc első vonalában foglalnak helyet. Szükséges ezt hangsúlyozni, mert némelyek, csak a gazdasági építőmunka feladatait látva, lebecsülik eszmei, ideológiai teendőinket, ellenfeleink pedig minden lehetőséget tudatosan is felhasználnak arra, hogy a marxizmus—leninizmus térhódítását akadályozzák. A társadalomtudományi kutatómunka szerepe növekszik a szocialista építés tudományos megalapozásában is. Egyre újabb olyan gazdasági, politikai és kulturális feladatok kerülnek előtérbe, amelyeknek megoldása társadalomtudományi megalapozást és kimunkálást igényel.

A társadalomtudományi kutatómunka általában egészségesen fejlődik, túlnyomórészt őszinte marxista igénnyel folyik. A szakemberek száma és felkészültsége évről évre gyarapodik, és a megjelent művek színvonala is — különösen az elmúlt években — örvendetes javulást mutat. Társadalomtudományunk lényegében kijutott mind a revizionizmus, mind a dogmatizmus útvesztőjéből, s több sikeres vállalkozása azt mutatja, hogy tevékeny és hasznos szerepet képes vállalni eszmei, ideológiai feladataink megoldásában, a társadalmi haladás tudományos megalapozásában.

Ha azonban végiggondoljuk társadalmi fejlődésünknek az ellenforradalom óta megtett útját, és figyelembe vesszük az előttünk álló feladatokat, akkor megerősíthetjük azt a véleményt, hogy társadalomtudományi kutatómunkánk — az eddigi biztató eredmények ellenére — még jócskán adós mai életünk számos kérdésének marxista megválaszolásával. Pártunk ideológiai, elméleti bátorsága, a mai élet nagy kérdéseinek felismerése és alkotó megválaszolása még nem vált a tudományos gondolkodás és kutatómunka alapjává. Életünk gyorsabban megy előre, társadalmi fejlődésünk messzebb tart, mint az egyes társadalomtudományi ágak fejlődése. *„Az emberek szocialista tudatának, gondolkodásának fejlesztésében, a szocialista társadalom, a gazdasági és állami*

Digitized by Google

élet kérdéseinek tudományos elméleti kidolgozásában mind nagyobb feladat hárul a társadalmi tudományokra" — mutatott rá pártunk VIII. kongresszusa.

Felszabadulásunk óta a szocializmus építésében gazdag hazai és nemzetközi tapasztalatok halmozódtak fel. A mezőgazdaság szocialista átszervezésében, a népgazdaság tervszerű irányításában, és más kérdésekben szerzett tapasztalataink általánosítása, ennek alapján például a szocializmus politikai gazdaságtana új kérdéseinek kidolgozása a marxizmus—leninizmus kincsestárát gazdagítaná.

Korunk kérdéseire csak a marxizmus segítségével adhatunk tudományos választ. Ezért állandó feladat a marxizmus—leninizmus tisztaságának védelme, az antimarxista nézetek bírálata. Nyílt és tudatos antimarxista állásfoglalással ma már csak elvétve találkozunk a társadalomtudományok területén, de a marxizmustól idegen nézetek még felütik fejüket, a burzsoá ideológia mai megnyilvánulásait is napról napra tapasztaljuk. Ezért tudományos életünkben, s különösen a társadalomtudományokban szükségesnek tartjuk a marxista—leninista eszmeiség erősítését, a dogmatikus szemlélet és gondolkodás maradványai elleni harcot, mindenféle revizionista társadalmi és politikai nézet elutasítását, valamint a burzsoá ideológia leleplezését.

A Központi Bizottság legutóbbi ülése rámutatott arra, hogy a társadalomtudományoknak nagyobb szerepet kell vállalniuk közéletünk és népünk szocialista tudatának fejlesztésében. Ideológiai munkánk csak akkor lesz hatékonyabb, ha a tudomány állandóan alkotó gondolatokkal gazdagítja, és országunk legjobb tudományos erői közvetlenül is részt vállalnak benne. Nemcsak a tudományos eredmények széles körű elterjesztésére, az új eredmények népszerű ismertetésére gondolunk, hanem ennél is fontosabb, hogy a tudomány a társadalom és a gazdasági élet tapasztalatainak elméleti általánosításával, tudományos következtetésekkel segítse, gazdagítsa ideológiai munkánkat. Ennek érdekében az szükséges, hogy megszűnjön a társadalmi tudományok egyes területeinek különállása, és kialakuljon a különböző ágak közötti egészséges kapcsolat, szoros együttműködés.

Nálunk az alkotómunka számára kedvező a légkör, és a szocialista építés előrehaladásával még jobb feltételeket teremtünk a tudományos munka végzéséhez. Minden tudományos dolgozónak megvan a lehetősége arra, hogy erejét, tudását a tudományos alkotás ügyének szentelje, és népünk gazdasági, kulturális felemelkedését, az emberiség haladását, a szocializmust szolgálja.

Digitized by Google

Marx, Engels, Lenin műveinek tanulmányozása és alkotó felhasználása

Írta WIRTH ÁDÁM

A marxizmus térhódításának megnyilvánulása a tudományos szocializmus klasszikusainak magyar nyelvű megjelenése. Legutóbb a politikai könyvkiadás húsz évét bemutató kiállítás szemléltette azt a nagy fejlődést, amely ezen a téren a felszabadulás óta végbement. A kiállításon Marx és Engels első magyar nyelvű publikációi, Szabó Ervin úttörő jelentőségű Marx—Engels válogatása, a felszabadulás előtt illegálisan terjesztett Lenin-művek társaságában ott láthattuk a felszabadulás utáni Marx-, Engels-, Lenin-kiadás termékeit, az első nagy példányszámokban kiadott füzetektől Marx—Engels Műveinek és Lenin Összes Műveinek eddig megjelent köteteiig.

Sokkal nehezebb lemérni Marx, Engels, Lenin műveinek hatását. Bonyolult és hosszadalmas feladat volna már az is, ha megpróbálnánk végigjárni azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a klasszikus művek hatnak. Marx, Engels, Lenin műveinek tanulmányozása, eredményeiknek, módszerüknek alkotó felhasználása a tudományos munka szerves része, de haszonnal forgatják ezeket a munkákat azok is, akik elemibb fokon ismerkednek a marxizmussal, népszerű formában tanulmányozzák azt. Egyetemi és főiskolai hallgatók tízezrei számára a klasszikusok sok műve tankönyv, s ott találjuk ezeket a műveket pártmunkások, propagandisták könyvespolcain.

Részletes vizsgálatok nélkül is bátran megállapíthatjuk, hogy mértékében és intenzitásában páratlan volt az a hatás, melyet a felszabadulás után rövid idő alatt a klasszikusok művei a magyar szellemi életre gyakoroltak. A magyar olvasók nagy részére a felfedezés újdonságával hatott Marx, Engels, Lenin műveinek tudományos tartalma. A Magyar Tanácsköztársaság bukása után ekkor nyílt az első alkalom arra, hogy a tudományos szocializmus az ország teljes nyilvánossága előtt, nyilvános polémiák sorozatában megütközzön a polgári ideológiával. Ebből a szellemi ütközetből a marxizmus került ki győztesen. A régi antimarxizmusnak Marx, Engels, Lenin elhallgatására, megrágalmazására és meghamisítására épülő taktikája összeomlott, de alulmaradtak Marx liberális értelmezői és kritikusai is. A polémiákban a marxisták megedződ-

Digitized by Google

tek, a marxizmus követőinek tábora pedig a felszabadulás utáni években gyorsan kiszélesedett. A tömeghatást megalapozó legfontosabb tényező azonban az volt, hogy a marxista tanítások hitelét a forradalmi gyakorlat támasztotta alá, a marxizmus alkalmasnak bizonyult a magyar társadalom forradalmi átalakítására.

Igaz, ez az utóbbi tényező időnként ellentmondásosan érvényesült; a marxizmus elterjedésére negatív irányban visszahatottak a szocializmus építésében elkövetett gyakorlati hibák, sokak szemében ezek kompromittálták a marxizmust is. Nem hallgathatjuk el azokat a negatív ideológiai jelenségeket és tendenciákat sem, amelyek gátolták és gyengítették a marxizmus klasszikus műveinek hatását. Ilyen negatív jelenség volt az 50-es évek elején elterjedt dogmatizmus és betűrágás. A dogmatizmus formailag a klasszikus tanításokhoz való merev ragaszkodást, az elmélet ortodox értelmezését, a klasszikus szövegek betűrágó magyarázatát jelenti. Azt lehetne gondolni, hogy ez kedvezett a klasszikus művek elterjesztésének és ismertetésének. A valóságban éppen ennek az ellenkezője történt. A betűrágó módon magyarázott klasszikus szövegek rendszerint kiragadott részletek voltak. A személyi kultusz légkörében Sztálin klasszikusnak kinevezett írásai mögött háttérbe szorultak Marx, Engels, Lenin művei. A marxizmus kialakulását és fejlődését általában leegyszerűsítve mutatták be, Marx, Engels, Lenin életművének egyes részleteit elhallgatták, másokat pedig statikusan, történelmi összefüggéseikből kiszakítva ábrázolták. Az eredeti klasszikus művek tanulmányozását a legtöbb esetben lapos kommentárok helyettesítették, s nem folyt komolyabb Marx-, Engels-, Lenin-kutatás sem.

A marxizmus polgári ellenfelei és a revizionisták 1956-ban a személyi kultusz és a dogmatizmus kritikáját a marxizmus elleni általános támadásra használták fel és ez a támadás nem kímélte a marxizmus klasszikusait sem. Természetesen a marxizmus klasszikus alkotásaival szemben már nem lehetett egyszerűen felújítani a régi harci módszereket, nem lehetett elhallgatni vagy nyiltan megrágalmazni, meghamisítani azokat. Burkoltan vagy nyiltan revízió alá vették a marxizmus alapvető tanításait, felújították a marxizmus módszerének és elméleti tartalmának a szembeállítását, ami lényegében a marxizmus elméleti tartalmának elvetését szolgálta. A marxizmus klasszikus munkáiról olyan benyomást igyekeztek kelteni, hogy ezeknek kizárólag történelmi értékük van, amelyet azóta meghaladott az idő. A revizionizmus által keltett légkörben némelyek szemében a klasszikusok műveinek tanulmányozása, Marx, Engels, Lenin tudományos eredményeinek a felhasználása is dogmatizmusnak tűnt fel.

Az elmúlt hat-hét esztendőben kétségtelenül visszaszorultak

Digitized by Google

azok a negatív tendenciák, amelyek korábban korlátozták a klasszikus művek szellemi hatását és akadályozták hatékonyabb felhasználásukat az ideológiai munkában. Az egészséges változás fő tényezője a párt általános politikai és ideológiai irányvonala, amely a dogmatizmus és a revizionizmus elleni kétfrontos harcban alakult ki és ma is alapelvnek tekinti a kétfrontos harc folytatását. Nagyot javult a helyzet a könyvkiadás terén is. Az MSZMP Központi Bizottságának határozatára elkezdődött és gyors ütemben halad Marx és Engels Műveinek, valamint Lenin Összes Műveinek a kiadása*. Sok fontos klasszikus munka az elmúlt években jelent meg először magyarul és vált hozzáférhetővé a magyar olvasóközönség számára: a Gazdasági-filozófiai kéziratok, az Értéktöbblet-elméletek, Lenin sok korábban ismeretlen vagy elhallgatott írása.

*

Felmerül a kérdés: eléggé jól gazdálkodunk-e már a klasszikus művekben rejlő hatalmas szellemi erővel, megtanultuk-e Marx, Engels, Lenin műveit helyesen használni és hasznosítani? Marx, Engels, Lenin műveinek elmélyült tanulmányozására hívták fel a figyelmet a Központi Bizottságnak az ideológiai munka néhány kérdéséről szóló irányelvei is. Marx, Engels, Lenin tudományos életműve szervesen illeszkedik bele abba a korba, amelyben éltek, munkásságukkal frissen reagáltak koruk időszerű problémáira, elméleti fejtegetéseikben ezer szállal kapcsolódtak elsősorban az élő munkásmozgalomhoz, de koruk más jelentős társadalmi, politikai és kulturális eseményeihez is. Minden esetben felhasználták a tudomány legújabb eredményeit, és csaknem minden írásukat átszőtte az a polémia, amelyet tudományos igazságuk védelmében folytattak. Ezért azt a gazdag tartalmat és maradandó értéket, amely írásaikban megvan, csak akkor tudjuk maradéktalanul kibányászni, és ma felhasználni, ha történelmileg közeledünk hozzájuk, ha figyelmünket arra irányítjuk, hogy a különböző helyzetekben miként valósult meg a marxizmus élő lelke: a konkrét helyzet konkrét elemzése. Ehhez Marx, Engels, Lenin életének és tudományos munkásságának alaposabb elmélettörténeti kutatására is nélkülözhetetlenül szükség van. A klasszikusok életével foglalkozó általános életrajzokban is hiány van. Máig is Mehring Marx életrajzát kell tekinteni a legjobb ilyen természetű munkának, ismert hibái és fogyatékosságai ellenére is. Kifejezetten elmélettörténeti feldolgozást Marx, Engels, Lenin mun-

* Marx—Engels Műveinek több mint harminc kötetre tervezett sorozatából eddig 11 kötet, Lenin Műveinek első magyar kiadásából a tervezett 35 helyett 39 kötet, Lenin Összes Műveinek 55 kötetre tervezett sorozatából pedig 7 kötet jelent meg.

Digitized by Google

kásságáról csak az átfogóbb filozófiatörténeti munkákban lehet találni. Ezek a munkák azonban minden erényük ellenére sem helyettesíthetik a monografikus feldolgozást. Sajnos, ma még csak kevés olyan könyv áll a közönség rendelkezésére, mint T. I. Ojzermann monográfiája: A marxista filozófia kialakulása. A magyar olvasó számára nem hozzáférhetők A. Cornu nagyszabású vállalkozásának, Marx Károly és Engels Frigyes életéről és munkásságáról szóló monográfiájának eddig megjelent kötetei sem.

A történelmi szemlélet követelménye az is, hogy Marx, Engels, Lenin életművét fejlődésében és belső egységében vizsgáljuk. A marxizmus merev szétdarabolása különálló szakaszokra, egymástól elszigetelt részekre, valamely szakasznak vagy résznek az abszolutizálása éppúgy megengedhetetlen, mint kirekesztése a marxizmusból. Kétségtelenül megcsonkította a marxizmust, megnehezítette kialakulásának és fejlődésének megértését az, hogy egy időben mostohán bántak Marx korai munkáival, lényegében átengedték a polgári Marx-kommentátoroknak, akik ezt a marxizmus meghamisítására használták fel. Vissza kellett helyezni ezeket a műveket a maguk jogaiba, mint a kialakuló marxizmus fontos dokumentumait, amelyekben először fogalmazódott meg sok alapvető marxi gondolat. Marx sok későbbi fejtegetésének teljes megértéséhez is vissza kell nyúlni ezek eredetéhez a korai művekben. Itt azonban még inkább áll az, hogy történelmi összefüggéseiben kell olvasni és értelmezni Marxot. Marx és Engels utólag maguk is történelmileg és kritikailag értékelték korai írásaikat, nem hallgatva el ezek korlátait sem. Ha erről nem vennénk tudomást, alábecsülnénk azt a hatalmas tudományos munkát, amelyet Marx és Engels életük nagyobbik felében végeztek el, megfosztanánk magunkat ennek a munkának az eredményeitől. Nagyon fontos tehát, hogy a klasszikusok műveit összefüggésükben, belső fejlődésükben értelmezzük, szem előtt tartva, hogy a marxizmus gazdagodott, tökéletesedett Marx, Engels, Lenin életében is.

A marxizmus történelmietlen kezelése, egyes elemeinek önkényes kiragadása, mások ugyanolyan önkényes elvetése a polgári „marxizálók" és a revizionisták kedvelt fogása, annak érdekében, hogy látszólag elismerjék a marxizmus érdemeit, a valóságban azonban tőle idegen elemekkel vegyítsék a marxizmust. Ilyen kísérlet például, hogy Marx korai műveinek kiragadásával és hamis interpretálásával az egzisztencializmusnak marxista színezetet, a marxizmusnak pedig egzisztencialista értelmezést adjanak. Némelyek a neopozitivizmus és a marxista filozófia összeegyeztetésével is kísérleteznek, ehhez azonban az szükséges, hogy

Digitized by Google

a marxista filozófiából elvessenek olyan klasszikus műveket, mint Engels: A természet dialektikája, vagy Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus, amelyek egyértelműen fejtették ki a marxista filozófia álláspontját a dialektika objektív tartalmának és a dialektikus materialista visszatükrözési elméletnek a kérdésében. Az ilyen kísérletekkel szemben hangsúlyozni kell azt, hogy a marxizmus filozófiai, gazdasági és politikai tanítások *összefüggő* rendszere, a marxizmus egészére is vonatkozik az, amit Lenin a marxista filozófiáról írt: *„A marxizmus filozófiájából, ebből az egy acéldarabból öntött filozófiából egyetlen alaptételt, egyetlen lényeges részt sem lehet kitörölni anélkül, hogy el ne távolodnánk az objektív igazságtól, hogy ne szegődnénk a reakciós burzsoá hazugság szolgálatába."* (Lenin Művei 14. kötet, 338. old.)

•

A mai marxisták történelmileg tanulmányozzák Marx, Engels, Lenin műveit, összefüggésben azzal a korral, amelyben a klasszikusok éltek és alkottak, a forradalmi munkásmozgalom és a tudomány akkori színvonalával. A klasszikusok műveiben azonban mai problémáink alkotó megoldásához is elméleti fegyvert látunk. Azért fordulunk a marxizmus klasszikus örökségéhez, hogy megtanuljuk marxista módon elemezni az élet új jelenségeit, nem utolsósorban a szocialista társadalom születését és fejlődését.

Mit adhat ebből a szempontból Marx, Engels, Lenin műveinek tanulmányozása? Marx és Engels a XIX. században, a kapitalizmus viszonyai között dolgozták ki tanításaikat. Lenin a XX. század elején, az imperializmus viszonyai között fejlesztette tovább a marxizmust, ebben a korban győzött a szocialista forradalom Oroszországban. Lenin azonban a békés szocialista építőmunkára való áttérésnek csak a kezdetét élte meg. Ennek alapján a marxizmus polgári kritikusai a XIX. század divatjamúlt termékének tüntetik fel, amelyből ma már csak néhány nagyon általános gondolat használható.

Mire alapozzuk a marxizmus ilyen hamis beállításával szemben azt a meggyőződésünket, hogy a marxizmus tudományos jelentősége ma sem csökkent, hogy Marx, Engels, Lenin tanításai szilárd elméleti és módszertani bázist adnak az új problémák vizsgálatához, beleértve a szocialista társadalom fejlődését is? Mindenekelőtt a marxizmus tudományos tartalmára. „A marxizmus mindenható, mert igaz" — jellemezte Lenin a marxizmus szigorúan tudományos jellegét. A marxizmus a munkásosztály *tudományos* ideológiája, amely — éppen a munkásosztály természetéből és osztálycéljaiból fakadóan — az objektív igazság tudományos megismerésére törekszik, s amelynek lényegéhez tartozik a

Digitized by Google

természet, a társadalom, a gondolkodás általános törvényeinek feltárása. A marxizmus ennek érdekében a tudományok évezredes fejlődésének eredményeit dolgozta fel kritikailag és olvasztotta magába általánosított formában. Ezért a marxizmus nem kizárólag csak egy adott társadalmi helyzethez kapcsolódó politikai, gazdasági és szociológiai eszmék összessége, hanem — Lenin szavaival szólva — „teljes és következetes tanítás ez, amely az embereknek egységes világnézetet ad",

Marx, Engels, Lenin azzal, hogy tudományosan megalapozott teljes és következetes világnézetet dolgoztak ki, új alapokra helyezték mind a természet, mind a társadalom konkrét folyamatainak tudományos megismerését. Olyan munkák, mint a „Természet dialektikája", a „Materializmus és empiriokriticizmus" mutatják, hogy a tudományos szocializmus klasszikusai nemcsak koruk társadalmi, közgazdasági és politikai problémáiban mélyedtek el, de koruk természettudományának eredményeit is figyelemmel kísérték. Filozófiailag általánosították a természet és a társadalom alapvető fejlődéstörvényeit, s általánosított formában kidolgozták a megismerés folyamatának alapvető törvényszerűségeit is. A tudományosan megalapozott általános világnézet ismerete természetesen nem helyettesítheti a szüntelenül fejlődő tudományokat, amelyek a már ismert jelenségek még pontosabb megismerésére és az új jelenségek kutatására irányulnak. A Marx, Engels, Lenin műveiben megtestesült tudományos világnézet azonban maradandó jelentőségű elméleti fegyver a tudományok további fejlődésében, az új jelenségek tudományos kutatásában.

Ami szűkebben a marxizmus társadalomelméletét illeti, Marx, Engels, Lenin itt sem csak az általuk konkrétan is vizsgált viszonyokra érvényes elméletet dolgoztak ki, hanem egyúttal a társadalmi fejlődés általános törvényeit is feltárták. Lenin a narodnyik Mihajlovszkijjal szemben, aki hiányolta Marx materialista történelemfelfogásának kifejtését, rámutatott arra, hogy a Tőke nemcsak a kapitalizmus gazdasági elmélete, hanem Marx materialista társadalomszemléletének konkrét kifejtése és gyakorlati próbája is, Marx a kapitalizmus példáján fejtette ki általános társadalomelméletét, konkrétan alkalmazva rá a társadalom megismerésének tudományos módszerét. Lenin kimutatta azt is, hogy a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeire is fényt derítő tudományos társadalomelmélet kidolgozásához csak ez az egy út vezetett: egy meghatározott társadalmi-gazdasági formáció, a tőkés társadalmi rend tudományos elemzése. A kapitalizmusban összegződtek az egész megelőző fejlődés eredményei és antagonizmusai, s így a kapitalizmus elemzése egyben kulcs volt az egész megelőző fejlődés megértéséhez. Másfelől a kapitalizmus lényegénél fogva ma-

Digitized by Google

gában hordja pusztulásának és egy új társadalom születésének szükségességét, továbbá létrehozza azt az osztályt is, amely a kapitalizmus sírásója és a jövő társadalmának hordozója. A kapitalizmus elemzése elméleti alapot teremtett a társadalmi fejlődés tudományos előrelátásához, kitekintést adott a jövőbe is. Ezért a marxizmus társadalomelmélete jóval szélesebb érvényű, mint a tudományos általánosítás közvetlen anyagául szolgáló társadalmi valóság. Marx, Engels, Lenin tanításai elméleti és módszertani eligazításul szolgálnak olyan helyzetben is, amelyeket ők pontosan nem láthattak előre, elméleti és módszertani alapot adnak a mai kapitalizmus jelenségeinek vagy a szocialista társadalom fejlődésének vizsgálatához is. Marx, Engels, Lenin munkássága azonban egyben arra is figyelmeztet, hogy sohasem érték be a társadalmi fejlődés törvényeinek, akár az egyes társadalmi formák törvényeinek általános vizsgálatával, hanem tudományos társadalomelméletükre támaszkodva konkrétan elemezték a különböző országok és periódusok sajátosságait és minden esetben ebből vonták le következtetéseiket a munkásmozgalom stratégiájára és taktikájára.

Marx, Engels, Lenin semmitől sem viszolyogtak jobban, mint attól, hogy kész recepteket adjanak a szocialista forradalom és a későbbi szocialista fejlődés problémáira, s mindig óvakodtak attól, hogy jóslásokba bocsátkozzanak. A társadalmi fejlődés tudományos elmélete azonban lehetővé tette, hogy az általuk vizsgált társadalmi valóságban felismerjék a jövő tendenciáit is. *„Marx egész elmélete a fejlődéselméletnek — ez elmélet legkövetkezetesebb, legteljesebb, legátgondoltabb és tartalmában leggazdagabb formájának — alkalmazása a modern kapitalizmusra. Természetes, hogy Marx előtt felmerült a kérdés, hogy ezt az elméletet a kapitalizmus bekövetkezendő csődjére és a jövendő kommunizmus jövendő fejlődésére is alkalmazza."* (Lenin Művei 25. kötet, 491. old.) Ennek alapján tudományosan előrelátták a szocialista forradalom fő vonásait, és fontos utalásokat tettek a szocialista társadalom fejlődésének alapvető törvényszerűségeire is. Ezek az utalások ma is értékes kiindulópontul szolgálnak a szocialista társadalom vizsgálatához.

Ebből a szempontból különösen fontosak Leninnek élete utolsó éveiben született írásai. Lenin életének ebben a periódusában, ha lehet még a korábbinál is erőteljesebben érvényesült az a törekvés, hogy az elmélet a gyakorlatot szolgálja, az elméletet szakadatlanul elenőrizze a gyakorlaton és a gyakorlat új tapasztalataival gazdagítsa. Amikor az Októberi Forradalom „megzavarta" Lenint az Állam és forradalom befejezésében, Lenin megelégedéssel állapította meg: „kellemesebb és hasznosabb dolog, a forradalom

Digitized by Google

tapasztalatait végigcsinálni, mint írni róluk." Ebben az időben gyakran idézte Goethe szavait: Szürke minden elmélet, barátom, de zöld az élet aranyfája. Ostorozta azokat, akik értelmetlenül szajkózták a bemagolt formulákat, ahelyett, hogy az új, éló valóság sajátosságait tanulmányozták volna. „*Most azt a vitathatatlan igazságot kell magunkévá tennünk* — hangsúlyozta —, *hogy a marxistának a való élettel, a valóság pontos tényeivel kell számolnia, nem pedig továbbra is a tegnap elméletébe kapaszkodnia, amely mint minden elmélet, a legjobb esetben is csak megjelöli az alapvetőt, az általánosat, csak megközelítően foglalja magában az élet bonyolultságát.*" (Lenin Művei, 24. köt. 27—28. old.) A gyakorlat előtérbe állítása azonban Leninnél sohasem jelentett szűk prakticizmust. Kötelességének tartotta, hogy a forradalmi gyakorlat minden lépését elméletileg is elemezze és az elmélet segítségével kutassa a fejlődés várható irányát és fordulatait. Lenin nemcsak gyakorlatilag szervezte és vezette a párt és a szovjet állam munkáját a szocialista forradalomban, állandó figyelmet fordított a gyakorlat elméleti általánosítására is. Ekkor már közvetlen tapasztalatokra támaszkodva elemezhette az új társadalom születésének és fejlődésének törvényszerűségeit. Ha már nem is volt ideje arra, hogy ennek alapján olyan átfogóan általánosító műveket írjon, mint „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban", „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka", az „Állam és forradalom", sok olyan cikke, előadása, jegyzete maradt hátra, melyekben nagy elméleti elmélyüléssel elemzi a szocializmus építésében felmerülő új problémákat. Nagyfokú tudományos előrelátását mutatja, hogy már a polgárháború éveiben, amikor a szovjethatalom puszta létéért folyt az elkeseredett küzdelem, felismerte és előrelátta a szocialista építőmunka sok problémáját, az ezzel kapcsolatos elméleti elemzései máig is megőrizték aktualitásukat. Úgy tűnik, hogy a klasszikusok örökségének ezt a rendkívül gazdag és igen értékes részét még mindig nem használjuk fel eléggé. Leninnek ezek a munkái nemcsak a propagandamunkához, hanem a szocialista társadalom mai tudományos kutatásához, valamint a szocialista gazdasági építő és kulturális nevelőmunka gyakorlatához is felbecsülhetetlen segítséget adnak, ha abban a szellemben kezeljük, ahogyan Lenin megírta őket, vagyis: az elméletet alkotóan alkalmazzuk, a gyakorlaton ellenőrizzük és a gyakorlat új tapasztalataival gazdagítjuk.

*

Marx, Engels, Lenin bár sohasem törekedtek arra, hogy abszolút érvényű definiciókba szorítsák be mondanivalójukat, fontosabb tanításaikat, álláspontjuk egyértelmű leszögezése érdekében vagy a közérthetőség kedvéért, rövid formulákban is megfogalmazták.

Digitized by Google

Az ilyen esetekben mindig igen nagy körültekintéssel jártak el, rámutattak a meghatározás korlátaira, viszonylagosságára, ahol lehetett, többféle módon körülírták és kibontották a meghatározás értelmét. *„A túlságosan rövid meghatározások azonban* — mondotta Lenin —, *bár kényelmesek, mert összegezik a legfontosabbat, mégis elégtelenek mihelyt külön le kell vezetni belőlük a meghatározandó jelenség igen lényeges vonásait."* (Lenin Művei. 22. kötet, 276. old.)

Különösen akkor van szükség körültekintésre a definiciók értelmezésénél és alkalmazásánál, amikor olyan jelenségekről van szó, amelyek azóta is fejlődtek, lényeges vonásaikban megváltoztak. Ilyen esetekben fontos a definició helyes értelmezése, hogy ne a meghatározás betűjéhez ragaszkodjunk szolgaian, hanem felismerjük az abban megtestesült módszert, elméleti megközelítést és alkotóan alkalmazzuk az új viszonyokra. Vegyük például az osztály lenini definicióját. Azoknak a sokoldalú kutatásoknak az alapján, melyeket a marxizmus a társadalom osztálytagozódása terén addig végzett, Lenin rövid formulában foglalta össze a társadalmi osztály marxi fogalmát. Ennek a meghatározásnak az alapja elsősorban a kapitalizmus és általában a kizsákmányoló társadalmak viszonyainak a vizsgálata volt. *„Osztályoknak az emberek olyan nagy csoportjait nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt helyük, a termelési eszközökhöz való (nagyrészt törvényekben szabályozott és rögzített) viszonyuk; a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük, következésképpen a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól. Az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik eltulajdoníthatja a másik munkáját, annak következtében, hogy a társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük."* (Lenin Művei. 29. köt. 428. old.)

Mi a helyzet azonban a szocializmusban? Alkalmazható-e a lenini definició a szocialista társadalom struktúrájának a vizsgálatához is? Nyilvánvaló, hogy a lenini meghatározás utolsó — a kizsákmányolásra utaló — eleme már nem vonatkozik a szocialista társadalom osztályaira. A szocializmusban még megtalálható osztálykülönbségek minőségileg más természetűek, nem antagonisztikus osztályok különbségei, nem a kizsákmányolás és az elnyomás viszonyai, hanem olyan baráti osztályok különbségei, melyeknek kapcsolatát az együttműködés és a kölcsönös segítség jellemzi. Azt jelenti ez, hogy most már teljesen el kell vetni a lenini definiciót és valami más módon kell leírni a szocialista társadalom szociális szerkezetét? A polgári szociológia stratifikációs eljárásait kell talán átvenni, amelyek már eleve lemondanak a „tár-

Digitized by Google

sadalmi osztály" tudományos fogalmáról és az osztálykülönbségeket a gazdasági, szociális, politikai, kulturális különbségek végtelen sokaságában oldják fel? Ez ugyanolyan helytelen volna, mint betű szerint alkalmazni a lenini definiciót. A szocialista társadalom osztályai az osztálykülönbségek megszüntetésének folyamatában egy sajátos fejlődési szakaszt képviselnek, amikor a régi osztálykülönbségek egy része már végérvényesen eltűnt, másik részük azonban átmenetileg még megmaradt. Ennek a sajátos fejlődési szakasznak a megértéséhez ma sincs más elméleti kulcsunk, mint az „osztály" marxi—lenini fogalma. Csak ennek a fogalomnak a segítségével tudjuk leméri, mi az, ami a régi osztálykülönbségekből már végérvényesen eltűnt, és mi az, ami átmenetileg megmaradt. Az osztály lenini definiciója ma is megőrizte módszertani jelentőségét abban az értelemben, hogy a társadalom osztályszerkezetének vizsgálatában ma is azokat a módszertani alapelveket kell alkalmazni, amelyekre Lenin az osztály definicióját építette. A szocialista társadalom osztályszerkezetében végbement változásokat és a jelenleg még létező osztálykülönbségeket is csak akkor értelmezhetjük helyesen, ha — a lenini definició lényegének megfelelően — az anyagi gazdasági viszonyokat, és ezen belül is elsősorban a tulajdonviszonyokat vesszük alapul. A tulajdonviszonyok forradalmi átalakulása (a földreform, az államosítás, a szövetkezeti mozgalom) változtatta meg az osztályviszonyokat, s a még meglevő osztálykülönbségek gyökereit is a jelenlegi szocialista tulajdonviszonyok sajátosságaiban kell keresni. Az osztály lenini meghatározását akkor értelmezzük helyesen és akkor járunk el annak szellemében, ha belőle az elméletileg és módszertanilag maradandót felhasználjuk a jelenlegi osztályviszonyok elemzéséhez, de megmutatjuk azt is, ami ezekben az osztályviszonyokban sajátos, figyelembe vesszük, hogy a szocialista társadalom osztályai jellegükben mások, mint a kizsákmányoló társadalmi rendek osztályai. A marxisták ma sem térhetnek le „az osztályviszonyok elemzésének szilárd talajáról", az osztályviszonyok sajátosságai azonban lehetővé és szükségessé teszik, hogy sok kérdést — többek között az osztálykülönbségek konkrét tartalmát, a szocialista állam és a párt osztályjellegét, a munkásosztály vezető szerepét — ma új módon kezeljünk.

*

Marx, Engels, Lenin életművének megismerése, gondolkodásuk megértése szempontjából — hogy ne csak a formális definiciókat lássuk, hanem az utat is, amely a definicióhoz vezet és a dialektikus megközelítési módot, amely a definiciókban megtestesül — igen fontosak azok az írások, amelyek bepillantást enged-

Digitized by Google

nek a klasszikusok alkotó „laboratóriumába": azok a nyersfogalmazványok, vázlatok, jegyzetek, levelek, amelyekben először vetnek fel és a maguk számára tisztáznak új kérdéseket. Ma már csak ezekből szerezhetünk tudomást némelyik befejezetlen kutatásukról, meg nem valósított tervükről. De felbecsülhetetlen értékűek ezek a „műhelymunkák" olyan esetekben is, amikor a későbbiek folyamán befejezett művekben is testet öltöttek. Ilyenkor az előmunkálatok ismerete lehetővé teszi, hogy végigkövessük Marx, Engels, Lenin gondolatmenetét, s mélyebben megértsük azt. Igen tanulságos ebből a szempontból Lenin példája, aki hátramaradt jegyzeteinek tanúsága szerint nagy figyelemmel tanulmányozta Marx és Engels levelezését: gondosan kijegyzetelte, széljegyzetekkel látta el. Tervezett cikkének azonban csak az első része készült el és jelent meg. Ebben írja Lenin Marx és Engels levelezéséről: *„Rendkívül szemléletesen kibontakozik a marxizmus igen gazdag elméleti tartalma, mert Marx és Engels leveleikben ismételten visszatérnek tanításaik legkülönbözőbb részeire, hangsúlyozzák és megvilágítják — néha együttesen megvitatva és egymást meggyőzve — mindazt, ami (az előbbi nézetekhez képest) a legújabb, a legfontosabb, a legnehezebb volt."* (Lenin Művei, 19. kötet, 561. old.)

Az előkészítő anyagok gazdag és tanulságos adalékul szolgálnak arról, hogy a klasszikusok milyen sokoldalú kutatásokat folytattak egy-egy elméleti kérdés megoldásához, a tények micsoda Mont-Blanc-ját gyűjtötték össze és vetették alá alapos kritikai elemzésnek. Elég megemlíteni Lenin „Füzetek az imperializmusról" címmel ellátott előkészítő anyagait, amelyek nemrég jelentek meg Lenin Műveinek 39. köteteként. Ezek az anyagok arról tanúskodnak, hogy Lenin milyen hatalmas tényanyagot dolgozott fel az „Imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című munkájának a megírásához; minden elérhető forrást felkutatott, 148 könyvből és 232 folyóiratcikkből készült jegyzet maradt ránk; gondosan tanulmányozta a polgári és reformista irodalmat is, a hamis koncepcióktól megkülönböztette a használható tényeket, de kimutatta azt is, hogy a kapitalizmus védelmezői sokszor nem riadnak vissza a tények meghamisításától sem, gyakran pedig azok önkényes csoportosításával változtatják meg értelmüket; a gazdasági, statisztikai adatok mellett felhasználta a történelmi, politikai, diplomáciai és katonai munkákat is, nem kerülték el a figyelmét az egyes országok sajátosságai sem. A „Füzetek az imperializmusról" ma is nélkülözhetetlen forrásmunka az imperializmus új jelenségeinek tanulmányozásához, de ennél szélesebb értelemben is mintaképül szolgál a mai marxista társadalomtudományi munka számára.

Digitized by Google

A klasszikusok feljegyzéseinek, leveleinek, nyersfogalmazványainak és töredékeinek a tanulmányozása természetesen nagyobb elmélyülést és több fáradságot igényel, mint az eleve publikálásra szánt írások olvasása. A tudományos kutatás számára ez a többletmunka egyenesen elengedhetetlen, de megéri a fáradságot akkor is, amikor nem tudományos kutatás a cél, hanem a marxizmus tanulása, marxista ismereteink mélyítése. Marx, Engels, Lenin műveinek magyar nyelvű kiadása ebből a szempontból is nagy szolgálatot tett. Ma már a Gazdasági-filozófiai kéziratok, a Német ideológia, a Természet dialektikája, a Filozófiai füzetek és sok más előkészítő anyag, töredék, nyersfogalmazvány hozzáférhető a széles olvasóközönség számára. A kiadóknak azonban vannak még adósságaik is. Sok érdekes anyagnak még nincs magyar fordítása. Hogy csak néhányat említsek meg: nem jelent még meg a Tőke nyersfogalmazványa, Lenin jegyzetei Marx és Engels levelezéséről, az „Állam és forradalom" előmunkálatai. Nagy jelentőségű ebből a szempontból Lenin Összes Műveinek magyar nyelvű kiadása, amely tartalmazni fogja Lenin teljes irodalmi örökségét. Remélhetőleg Marx és Engels örökségéből — a Gazdasági-filozófiai kéziratok és az Értéktöbblet-elméletek megjelentetéséhez hasonlóan — hamarosan kiadásra kerülnek azok a fontosabb anyagok is, amelyek a Művekből kimaradtak.

•

Marx, Engels, Lenin művei éles fegyvert adnak kezünkbe jelenlegi ideológiai feladataink megoldásához. Egy rövid írás keretében lehetetlen akár csak felsorolni is mindazokat a kérdéseket, amelyekben közvetlenül meríthetünk a marxizmus klasszikus örökségéből, vagy ezt az örökséget felhasználva léphetünk tovább. Ilyen felsorolás helyett inkább a klasszikus örökség felhasználásának a *jellegére,* az örökséghez való *viszony* természetére szeretnék utalni. Ezzel kapcsolatban két szélsőséges felfogást kell határozottan elutasítani: azt a tévhitet, hogy a marxizmus teljesen befejezett és lezárt tudomány, amelyben minden kérdésre kész választ találunk, és azt a szemléletet, amely a marxizmus alapjait is kétségessé teszi, lebecsüli és gyakorlatilag elveti a mai problémák vizsgálatában a marxizmus maradandó tudományos értékeit.

A marxizmus klasszikus örökségéhez való viszony természetét, alkotó felhasználásának jellegét illetően példaképül szolgál számunkra Lenin viszonya Marx és Engels tanításaihoz. „*Marx és Engels tanításait eddig a forradalmi elmélet szilárd alapjának tekintették, most azonban mindenfelől olyan hangok hallatszanak, hogy ezek a tanítások elégtelenek és elavultak*" — írta Lenin a

Digitized by Google

századfordulón, s egyben világosan leszögezte a maga véleményét is: „*Mi teljesen Marx elméletének talaján állunk: ez az elmélet változtatta először a szocializmust utópiából tudománnyá, ez vetette meg ennek a tudománynak a szilárd alapját és jelölte ki az utat, amelyen haladnunk kell, továbbfejlesztve és minden részletében kidolgozva ezt a tudományt.*" Határozottan elutasította azt a „kritikát", mellyel a Bernstein köré csoportosuló nagyhangú „újítók" felléptek. „*Tudjuk, hogy ezekért a szavakért a vádak özönét zúdítják majd ránk: azt fogják kiabálni, hogy a szocialista pártot „ortodox" renddé akarjuk változtatni, amely üldözi az „eretnekeket" a „dogmától" való eltérésért, minden önálló véleményért stb. Ismerjük ezeket a divatos csipkelődő frázisokat. Csakhogy szemernyi igazság, szemernyi értelem sincs bennük. Nem lehetséges erős szocialista párt, ha nincsen forradalmi elmélet, amely egyesít minden szocialistát, amelyből a szocialisták meggyőződésüket merítik, amelyet alkalmaznak harci módszereikben és munkamódszereikben; ha alaptalan támadásokkal és rontási kísérletekkel szemben megvédjük azt az elméletet, amelyet legjobb belátásunk szerint igaznak tartunk — ez még egyáltalán nem azt jelenti, hogy ellenségei vagyunk m i n d e n kritikának. Marx elméletét egyáltalán nem tekintjük befejezett és érinthetetlen valaminek; ellenkezőleg, meggyőződésünk, hogy ez az elmélet csak az alapköveit rakta le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak minden irányban tovább k e l l fejleszteniük, ha nem akarnak elmaradni az élettől*". (Lenin Művei. 4. köt. 215—216. old.)

Lenin szavai ma is aktuálisan csengenek és kifejezik a marxizmus klasszikus örökségéhez való viszonyunkat. Ma is hallatszanak olyan hangok, hogy a klasszikusok tanításai „elégtelenek és elavultak". Az ilyen „alaptalan támadásokkal és rontási kísérletekkel" szemben megvédjük a marxizmust; azt az utat járjuk, amelyet a tudományos szocializmus klasszikusai jelöltek ki. De a marxizmus elméletét mi sem tekintjük „befejezett és érinthetetlen valaminek". Azok, akik a marxizmust így értelmezik és az élet új jelenségeinek marxista elemzése helyett csak a marxizmus általános formuláit ismételgetik, a marxizmus szellemével állnak szemben. A klasszikus örökség szelleméből következik, hogy az elméletben is lépést akarunk tartani az élettel, minden irányban tovább akarjuk fejleszteni azt a tudományt, amelynek alapköveit Marx, Engels, Lenin rakta le. Ehhez van szükségünk Marx, Engels, Lenin műveinek alapos ismeretére, örökségünk gondos tanulmányozására.

Digitized by Google

Húsz év magyar költészete

Írta **SZABOLCSI MIKLÓS**

„Egy emberöltőt éltem — de a sorsom
történelem és ezerévnyi!"

Mintha az utolsó húsz év szinte minden magyar költőjéről szólna *Váci Mihály* két sora; a *Tavasz Magyarországon* című, a felszabadulás huszadik évfordulójára kiadott versgyűjteményt végigolvasva, kitűnik, hogy líránk nemcsak húszéves, hanem évszázadokra kiható változásokról hoz hírt. Az antológia mindig egy kissé önkényes vállalkozás is; mégis képet nyújt egy korról, egy kor irodalmáról, és alkalmas arra, hogy az értékelés kiindulópontja legyen.*

Húsz ev: már egész irodalomtörténeti korszak; ilyen távolságból már sok ellentmondás egybesimul, a fő vonulatok világosabban látszanak, a kiemelkedő művek még nagyobbra nőnek. Tanulmányunkban a magyar líra elmúlt húsz évével kapcsolatban egyetlen kérdés-csoportra térünk ki: *mi az új* ebben a költészetben?

Hagyomány és újdonság

A legújabb magyar líra gazdag múltbeli hagyományra és élően izgalmas közelmúltra támaszkodhatik; a folytonosságot már magában az is biztosította, hogy jelentős költők, érett, kialakult mondanivalóval és hanggal, jelentős életművekkel élték meg 1945-öt. Az új magyar líra így már személyekben is folytatója a két világháború közti időszak jelentős kezdeményeinek: a népélethez közelhajoló, a mindennapok valóságából kinövő úgynevezett lírai realista iránynak (amelyet leginkább *Illyés Gyula* nevével jelezhetni) és az elszigetelt költői Ént boncoló, önmagával és másokkal szemben kegyetlenül szigorú, analitikus-lélektani költészetnek (amelyet *Szabó Lőrinc* vitt a legmagasabb fokra). Emellett tovább él, habár kisebb mértékben és egyre halványabban, mind a *Babits Mihály*, mind a *Kosztolányi Dezső* hagyomány s erősebb hatással *Juhász Gyula* fojtott forradalmi szenvedélyű, népközel, az impresszionizmus vívmányait hazaivá hasonító lírája.

* A Tavasz Magyarországon Illés Lajos válogatásában, a Szépirodalmi Kiadónál jelent meg. A válogatás gondos, alapos munka eredménye: kellő mértegelés, az esztmei és müveszi szempontok gondos figyelembevétele jellemzi. Általában tehát igen jónak mondható, két megjegyzést mégis kell tennünk. Az egyik: az angtológiában 65 költő szerepel, némelyek egy-két verssel csupán. Egy egész korszak áttekintésénél talán szigorúbban kellett volna válogatni — kevesebb több lett volna. A másik: az antológia bőkezűbb az idősebb és középnemzedékek tagjai, mint a fiatalabbak iránt.

Digitized by Google

Ma már látható az is, hogy a felszabadulás után sokkal kevésbé vált általánossá a Nyugatot megelőző korszak lírájának hangja, a népnemzeti iskoláé, vagy akár *Petőfié*. Az 50-es évek elhibázott iránymutatása ellenére ez az út nem bizonyult követhetőnek, és nem bizonyult alkalmasnak a költői modor és kifejezéskincs sem a jelen tartalmainak kifejezésére, mint ahogy nem tudott igazán a ma problémáinak hordozójává válni a szavalókórusokból, az expresszionizmus maradványaiból, a szocialista költészet proletkultos korszakából átszármazott lírai stílus, s a mégoly jóindulatú és lelkes, de történelmileg és irodalmilag elavult, harmincas évekbeli munkásköltészet sem.

Bár Illyés Gyula vagy Szabó Lőrinc hangja, versépítkezése, szerkesztésmódja, dikciója, hasonlatai minduntalan vissza-visszatérnek mai költészetünkben, és hatásuk átalakított, módosított, továbbfejlesztett változatai is élnek tovább, leginkább s legerősebben mégis *József Attila* költészete nyomta rá bélyegét *egész* újabb líránkra. 1952—53 közt kezdett igazán termékenyítően, továbbfejlesztően hatni a magyar költészetre, a legutóbbi években pedig már szinte beleivódott egész lírája a ma költészetébe, alap és kiindulópont lett. Nemcsak szavai, mondatai, jelzői, versmondattani szerkezetei, strófaépítkezése bukkannak fel költőinknél, és nemegyszer még olyan kortársainál is, akik az ő életében más utat jártak. A józsefattilai emberi és költői magatartás kezd mind általánosabbá válni; az a törekvés, hogy a bonyolult, diszharmonikusnak látszó felszín mögött a törvényt, a lényeget igyekezzen a költő meglátni, hogy harmóniát csak a mélyen megélt valóságra építve teremtsen, hogy egyszerre maradjon hű azokhoz, akiktől jött, az utca és a föld népéhez, és ugyanakkor igyekezzen hazáját és a világot nagy gondolati összefüggésekben szemlélni — hogy az emberi szépség, szabadság és teljesség megvalósítását várja s követelje a magyar munkásságtól. A mai európai polgári költészetben a magány, a szorongás, az elhagyatottság uralkodik el, és a mi költészetünk, József Attila példájára, nem tagadja a magány és szomorúság pillanatait, de úrrá lesz rajtuk: megszenvedi a szenvedést, de fölébe is kerekedik. A mélyen humánus költészet, az ember lehetőségeiben és jövőjében bízó művészet, a József Attiláé nagy és méltó alapja korunk magyar lírájának.

Beszélhetnénk még *Radnóti Miklós* észrevehető és egyre növekvő, helyenként (mint *Vas Istvánnál*) tudatosan továbbvitt folytatásáról, a magyar antifasiszta líra folytonosságáról is. S nem lehet elfelejtkezni arról sem, hogy mennyi indítást kapott egész költészetünk *Füst Milántól*, hogy *Kassák Lajos* művészete — közvetve vagy közvetlenül — tovább él még a legfiatalabbaknál is.

Digitized by Google

Másutt („A legújabb magyar irodalom világirodalmi kapcsolatai", lásd az „Elvek és utak" c. tanulmánygyűjteményben) már volt alkalmam kifejteni, hogyan hatott a kortárs világirodalom a magyarra; itt csak jelezhetem, hogy az elmúlt húsz évben költészetünk magába olvasztotta a közelmúlt és a jelen nagy költőinek megannyi indítását, hogy a vizsgálat észreveheti *Majakovszkij* vagy *Brecht*, *Nezval* vagy *Aragon*, *Eluard* vagy a legfiatalabb szovjet költők egészséges hatását. Költészetünk hát nemcsak a magyar, hanem a külföldi líra hagyományait is folytatja; régi és új költők útját, francia és orosz költőkét, *Garcia Lorcáét* vagy a bolgár népballadákét.

Szépítenénk a képet, ha azt állítanók, hogy az egész magyar költészet józsefattilai ihletésű; vannak olyan költőink, akik a magány, a menekülés, az irracionalizmus lírájára visszhangoznak, a darabokra tört vagy értelmetlenné torzult világ látványát idéző költészet felé térnek.

Az új magyar líra azonban nemcsak hagyományőrző, hanem újrakezdő is; nemcsak a múlt folytatója és külföldi hatások átvevője, hanem új hagyományok megindítója is, és ott van benne a minőségileg új, a csak rá jellemző, az új korszakot jelentő gondolatokban, érzésekben és formában egyaránt.

Ez az új, ez a minden eddigitől különböző nem azonnal jelentkezett; az 1949-ben kezdődő folyamat 1951—52-re kezd eredményeket hozni, s azóta egyre világosabb éppen ennek az újnak a jelentkezése; legerősebben pedig az utolsó öt-hat évben nyert kifejezést.

Időrendben tekintve át új költészetünket, világosan észrevehetni az egymást követő hullámokat, alkotók, törekvések jelentkezését. 1945 körül idős költők megszólalásának és újramegszólalásának lehetünk tanúi *Balázs Béla*, *Gábor Andor* néhány verse szép emléke az emigráció hazaérkezésének. Ekkor tetőződik *Szabó Lőrinc* életműve, *Illyés Gyula* költészete ez idő tájt köszönti az új korszakot, és akkori lírája mindmáig egyike azoknak, amelyek a korszakot leginkább összefogják. Az átmenet nehéz-kínzó kérdéseit legjellegzetesebben *Vas István* lírájából olvashatni ki. A munkásköltők sajátos hangú lírájának maradandó változata *Kis Ferenc* ekkor megérő költészete. Az 1948 körüli évekről *Benjámin László* kommunista lírája mondja el a kor legmélyebb mondanivalóját. Az 1950-es években indul, 1953 után teljesedik ki *Simon István*, *Juhász Ferenc*, *Nagy László*, *Csanádi Imre* költészete. És 1957 után válik korszakot reprezentálóvá, összefogóvá *Garai Gábor* és *Váci Mihály* lírája.

Így következnek egymás után nemzedékek és különböző időpontokban indult költők, hogy együttesen rajzolják ki a kor arcát;

Digitized by Google

az irodalomtörténész számára ma már Illyés Gyula, Vas István, Benjámin László, Simon István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csanádi Imre, Garai Gábor, Váci Mihály költészete — és sok más kortársuké — együttesen vall az új korról, lírájukból együttesen olvasható ki, milyen volt koruk, milyennek látták és milyennek szerették volna látni.

A kor eseményeinek képe

Az elmúlt húsz évet, izgalmas, forró történelmét és változásait, ünnepeit és mindennapjait a költészet többféle módon is tükrözheti.

A líra — mint a pillanatokat leginkább visszaadó, mint a látványra leggyorsabban reagáló, mint a valóság ezer apró jelenségét is egybefogni és ábrázolni képes ága az irodalomnak — ábrázolja elmúlt húsz évünk legfontosabb eseményeit, nagy fordulóit és a megváltozott valóság képét, *közvetlenül, áttételek nélkül* is. A felszabadulás pillanatát például már maradandóvá vált versek sora adja vissza; *Zelk Zoltán* Egy vöröskatona sírjánál vagy *Fodor József* Piros fejfák-ja, *Csanádi Imre* Csillag a homlokukon-ja és *Szüdi György* költészetének legszebb sorai a rabságtól és a szégyentől való szabadulást, a Szovjet Hadsereg szorongva várt érkezésének nagy percét éneklik.

Költészetünk nem egy szép darabja maradandó érvénnyel adja vissza az 1945—49 közti évek lendületét, a földosztás történelmi élményét, a nép szerepének megnövekedését, amaz évek „mindennap győzelem" érzetét és az utána következő évek, 1949—53 hangulatát. Egyes költők zavara, kétségbeesése, kiúttalansága másoknak aggályai a szocialista úttól szintén tükrözik a maguk módján a kort, de van líránknak egy rendkívül erős, igenlő vonala: *Kassák Lajos* Óda 1948-ban-ja lassú zengésétől *Kis Ferenc* optimista munkáslírájáig, *Illyés Gyula* nagyszabású Az építőkhözjétől *Zelk Zoltán* egynéhány versén át a fiatal *Simon István, Nagy László,* és *Juhász Ferenc* világhódító, pártos frisseségéig ível a skála. *Benjámin László* tolmácsolja az 1948—49-es fordulatnak és ez évek közérzésének hangulatát legérzékenyebben: a Tavasz Magyarországon, az Örökké élni hangja maradandó megszólalása egy közérzetnek, amely a fordulat éve körül és még jó ideig utána is uralkodott, annak az őszinte hitnek és pátosznak, amely mindnyájunkat elfogott akkor. És ez időszak nemzetközi eseményeiből és követeléseiből nő ki az a békét sóvárgó és kívánó poézis (leginkább *Somlyó Györgynél*), amely azóta ugyancsak költészetünk egyik fő hangadójává vált.

Az 1953—56 közti évek légkörét és izgatottságát, váratlan fordulatait is kiolvashatni költészetünkből; az események közvetlen

Digitized by Google

ábrázolásának formájában ugyanúgy (*Simon István* Az a nehéz-ét említhetjük példának), mint annak a megrendülésnek és tétovaságnak érzékeltetésében, amely a költőket elfogta, legmagasabb művészi színvonalon *Juhász Ferenc* és *Nagy László* lírájában; az egész folyamat pedig, az 1945—57 közti évek eseményeinek lelkesedése és csalódásai, a mindennek ellenére megőrzött hit nagy vallomása is *Benjámin László* Vérző zászlók alatt-ja.

Igaz, van néhány olyan versünk is, amely (egy-egy költő útvesztése, tévutakra kerülése, zavara tanúságaképpen is) az ellenforradalom hangulata előtti behódolásnak, vagy egyenesen annak szítójaként tekinthető. Ám a történetileg fontos mégis az, hogy az 1956-os ellenforradalom — annak leverése —, és a konszolidáció folyamata is izgalmas, villódzó költői ábrázolást nyert, elsősorban a *Tűztánc*-csoport akkori fiataljainak lírájában. A néphatalom melletti kiállás pátosza, a történelem igazi erői melletti vallomás, olykor a pillanatnyi tömeghangulat ellen is dacolva lett maradandó értékű költészetté *Garai Gábor, Győre Imre, Mezei András, Hárs György, Váci Mihály, Ladányi Mihály* és mások verseiben.

A jelen valósága, eseményei, mindennapi élete is gazdag változatosságban lel ábrázolást líránkban. *Illyés Gyula* Mozgó világ-ja lehetne összefoglalója és példaképe a ma valóságát megragadó lírai törekvéseknek abban, ahogyan a változást és irányát igyekszik megragadni és helyeselni, s abban, ahogyan személyességet és objektivitást, gúnyt és elérzékenyülést, tárgyi anyagot és reflexiót elegyítve, valósággal új műformát teremt. *Csanádi Imre, Váci Mihály* az új falut felidéző képeivel, *Juhász Ferenc* vagy *Ladányi Mihály* a ma nagyvárosa hangulatát érzékeltetve adnak példát a közvetlen valóságábrázolásra is. Mindamellett az utolsó években kevésbé általános líránkban a valóság megragadása, az aktuális események leírásának gyakorisága, a ma felszínének megidézése, jeléül egyfajta visszahúzódásnak, de jeléül a költészet másfajta törekvései megerősödésének is.

Új tudatformák a költészet tükrében

Mert bármennyire érdekes is líránk tükrében nyomon követni az elmúlt húsz év változó eseményeit és hangulatait, a költészetnek van másfajta *közvetett* tükröző funkciója is. A líra alkalmas arra is, hogy a mélyebb folyamatokról, a tudatban lezajlott rejtettebb átalakulásokról is valljon, hogy emberi, filozófiai, egyéni problémák, magatartásformák tükrében mutassa meg a gazdasági-politikai átformálódást. Vagy a pillanatot, az egyszeri eseményt adja vissza tökéletesen, vagy a pillanaton messze túlmutató, bonyolultabb jelenségsorokat, tendenciákat tud érzékeltetni. Nemcsak eddig nem volt, történelmileg új eseményeket

Digitized by Google

ad vissza a költészet, hanem a maga egészében tanúskodik arról is: *kialakultak-e új tudatformák, új magatartások, új erkölcsi, új filozófiai tartalmak, új világnézet.*

Mindenekelőtt: költészetünkben rendkívül erős a korszakváltás, a történelmi sorsforduló tudata. *Petőfi* óta talán nem érzékeltette ilyen erővel a líra, hogy világtörténetileg új korszak kezdődött. Ennek a korszakváltásnak, az ideológiák összeütközésének, a régi, olykor megejtő színbe burkolt és az új, olykor még nyersebb megjelenésének élményét adja vissza például *Vas István* költészete, amely abban is hű tükre a kor humanista értelmiségi tudatának, hogy olykor mintha gyönyörködne is e mindent felforgató változás okozta bizonytalanság- és relativitás-élményben.

A kavargó változás érzésén túl: költőinkben már kezd kirajzolódni egy új haza- és egy új nép-fogalom. A folyamat a régi haza-fogalommal való szakítással kezdődik. *Illyés* mondja el, még 1945-ben:

> Mert sem erő, sem bölcseség
> nem lehet elég, hogy megójja
> a házat, amelyben lakója
> nem lelheti meg a helyét.
> *(Nem volt elég)*

A következő években — a kerülőutak ellenére is — kezd kiformálódni a tudatban a hazának az a fogalma, amely azonos egy, a többi népekkel együtt, élő hazára talált nép meleg otthonával; a népnek az a fogalma, amely egyszerre jelent minden dolgozó osztályt és a haladásért, szocializmusért küzdő minden erőt. És bár egy régi típusú, bezárkózó magyar hazafiság, magyarság-mítosz is felbukkan olykor líránkban, a fejlődés a szocialista haza-fogalom felé visz. Nemzeti eszme és haladó gondolat, magyarság és nem-magyarság, hazai és külföldi évszázados ellentéte feloldódik a szocialista hazafiságtudat és a következetes internacionalizmus jegyében; példa rá *Váci Mihály*, a Kelet felől és a Miránk hasonlíts, kommunizmus! költője. A múlt és a közelmúlt magyar költőjének kínzó élménye volt, hogy a tömeg, a nép sokszor saját érdekei ellen is fellép; a költőt ezért ellentét választotta el attól a néptől, amely küldte; még *József Attila* lírájának is egyik legfontosabb eleme ez a kétely és meghasonlás. A ma költőjénél — bár az elmúlt húsz évben volt rá alkalom, hogy a probléma ismételten felvetődjék —, a nép közvetlen és távolabbi érdekei közti ellentét is kezd megoldódni. A nép, a tömeg mint megtartó erő, mint olyan egyének összessége, akiktől nem félni és visszariadni, de akikben bízni lehet — egyik

Digitized by Google

mind erősebb mondandója líránknak. *Benjámin László* Tűzzel késsel-jének „névtelen tömeg"-je, a *Simon István* megénekelte „szélső házak" népe — megtartó, óvó, segítő, a költészetet, a szellemet is segítő közösség:

Szükségem van az ifjúságra,
mint útlevélre az utazónak;
szükségem van a kezetekre,
hogy minden magányt leromboljak;
a szátokra, hogy a megromlott
igazságokat porba köpjem —
elvész a föld, ha nem élhetek
boldogítóan és vakmerően.

(Csoóri Sándor: Menekülés a magányból)

Érzékenyen figyel fel rá líránk: mint szükséglet és mint megvalósulás is kialakulóban van az új munkaerkölcs, a munka új fogalma, és alakulóban van, habár lassan és visszaeséssel is, az új közösségi erkölcs. Néhány költemény *(Rónay György:* Barbirolli a MOM-ban, *Fodor András* „kulturális" versei) nép és magas művelődés egymásratalálásának, egy új általános műveltség kialakulásának folyamatát is felidézi. Líránk — *Illyés Gyula* szavaival élve — az „új létezésmód feltételeit" kutatja mindezzel, számot vetve avval is, hogy a tudat milyen gyakran elmarad a lét mögött. Sőt: mai költészetünknek éppen egyik legfőbb mondanivalója és követelése — *Garai Gábor* szavaival — a „tiszta szigorúság" a kapitalizmusból ittmaradt, vagy újonnan keletkezett kispolgári, individualista közösségellenes tudati elemek ellen.

Példájuk pestis, fekete ragály,
mint az eltakarított óriás dög,
a magántulajdon még ittmaradt
párája-bűze terjeszt, napra-nap
új áldozatokat szedve az épek
seregéből!
Nagy fertőtlenítés kell,
tiszta szigorúság légárama!
Fogjatok össze, tisztességesek,
nélkületek tehetetlen a törvény:
bár bércen áll, seregtelen vezér csak;
írjátok homlokotokra igéit,
s hátráljon előletek holnapi
kertünk fél-érett gyümölcseinek
minden falánk, förtelmes tolvaja

(Tiszta szigorúság)

Digitized by Google

A mi költőink is nem egyszer birkóznak avval a kérdéssel, amely a polgári világ költőit annyira felzaklatja és nyugtalanítja: a felszín, a mindennapi élet látszólagos komorságával és bonyolultságával. De líránk alapjában nem válik rabjává a felszín látványának — mögötte is értelmes rendet keres — és ebben kétségtelenül a jelenségeket rendező világnézet ereje mutatkozik meg.

Kék, sárga, zöld, piros eső zuhog.
Kiforognak mélyből a fény-állatok
S a villany-meduza-Magyarország,
a tenger agya libeg fölöttem,
s úszik a világűr-medúza: a földgolyó
a tejút-öbölben.

Én elhiszem
hogy puha álcádat leveted,
megépül hited,
s arany-mozaik szárnyaid kibontod,
kigöngyölöd a nyálas, puha ragacsból,
kitinszerkezete megszikkad, megszilárdul,
hártyája megszárad, kifeszül,
hogy kilüktetsz a kékeres lucsokból,
s az idő méhe csöndesen bezárul.
Mert tudom, hogy a sorsom a te sorsod.

Itt állok egyedül.
Ázott fejemet lehajtom,
. . . . . .
S elindulok hazafelé, ázottan, életre szántan
a kék, zöld, piros esőben, a szocializmus korszakában.

(Juhász Ferenc: Babonák napja, csütörtök . . .)

„Az új létezésmód feltételei" még a legsajátabb magánszférát is meghatározzák, még ott is megmutatkoznak líránk tükrében új vonások. Az egyéni halál, a betegség, az öregség, a testi szenvedés — mint minden embert — lírikusainkat is mélyen érinti. Sőt e témák súlya még nőtt is: éppen egy történetileg rohamosan változó korban vetődik fel még erősebben az egyéni lét értelmének kérdése, s talán innen is érthető, hogy az értelmes emberi élet problémája oly nagy helyet kap költészetünkben. Úgy is mondhatnánk, hogy a halál témájának felbukkanása és uralma egy-egy költőnél olykor csak (szocialista hevületű vagy humanista indítékú) harc az értelmes életért, az értelmetlen, az erőszakos halál ellen: *Pilinszky János* első pillanatra kilátásta-

Digitized by Google

lannak, végletesen pesszimistának látszó költészete egy ilyen összefüggésbe állítva éppen ellenkezőleg: halálellenessé, életigenlővé válik, célszerű életért, értelmes halálért szól. De az élethez való ragaszkodás, az élet értelmének felismerése, a célszerű cselekvés, mint a halálon túli fennmaradás egyedüli biztosítéka más helyütt is felbukkan líránkban:

Ha megyünk, előttünk a cél,
az is halad, nem érjük el.
Mint parazsat lánggá a szél,
a vágy bennünket úgy tüzel.
Az ész mindig többet kívánt:
a teljes nagy harmóniát,

rendet a létbe, igazi
megnyugvást, magyarázatot.
Hogy ne legyen — ha ajkai
kékek már — rémes a halott,
s vesszen a kín, könny, rejtelem,
e bolygón csak a fény legyen.

Ezért rejti el a szuvas
csontok millióit a föld,
ezért állott máglyára az
s bitó alá, ki többre tört.

(Simon István: Nem elég)

„Marad valami utánad..." — dalolja *Juhász Ferenc* a Rezi bordal-ban; és ez a tudat, amely *Illyésnél, Vasnál, Juhásznál, Simonnál* megszólalt, nem pusztán a költő-egyén, hanem egy egész újjászületett közösség, egy új nemzet fennmaradás-tudata is.

Értelmes életet csak a jövő jegyében lehet élni. A jövő új képe líránkban vissza-visszatérő téma és egyike azoknak, amelyek a legtöbb problémát vetik fel. A Horthy-fasizmus sötétségében a forradalmárok és a plebejus demokraták számára ott volt a cél: a felszabadulás, a nép uralomra jutása. 1953-ig még átlátszóbbnak tűnt a jövő, a gyors sikerek, a ragyogó, a közeli, probléma nélküli boldogság világa hamar elérhetőnek látszott. Az utána következő években ellenhatásként, a jövő képe csaknem eltűnt költészetünkből, illetőleg pusztán a sóvárgott harmónia, idill iránti vágy váltotta fel, vagy egy teljesen elvont, testetlen szépség-tisztaság eszmény jelent meg. A költőink által ma keresett jövő képe jóval bonyolultabb, mint az 1950-es években: olyan jövő, amelyben nagy szerepük lesz a gépeknek, amely a

Digitized by Google

művelhető égitestek ideje, de amelyben mégis az értelem, a humánus új rend fog uralkodni majd. A jövőnek, ezt az összetettségét, a jövő feladatait, a tudat átalakulásának szükségét eddig legérvényesebben *Illyés Gyula* rajzolta fel Az orsók ürügyén-ben. Költészetünk általában a jövőben is a humánumot, a technika évszázadainak emberi tartalmait fürkészi:

Ti, akik kitörtetek a nehézkedés örökösnek-hitt börtönéből
és felszínre bukkantatok a levegő-óceán sötét fenekéről
mondjátok egy elsöprő adj-király-katonát-szakítással kitörünk-e
a kényszerek és tévhitek gyermeki gyűrűjéből amely sorsunkat
önnön bilincsébe kötötte
s lesz-e az ember végre önmaga porondján egészen önmaga

(Somlyó György: Az asztronautákhoz)

A távoli jövő felé van tágulóban költészetünk. Új vonásainak egyike éppen ez a kitágulás. A látható valóság mellett líránk érdeklődési körébe került a mikrokozmosz *(Juhász Ferenc* verseire gondolok), a makrokozmosz *(Illyés* és *Benjámin* nem egy költeményét idézhetnők). De itt a jelen földön is: líránk érdeklődési körébe kerültek távoli tájak és népek, és — összességében — jellemzi a proletárnemzetköziség, amely ma már egy érzésben fogja össze nemcsak a szocialista országokat, hanem minden felszabadult, útját most kezdő népet, minden elnyomottat és éhezőt, a világ minden táján:

Es teljes borzalmában látom őt,
a borda-kerítést, az állatit,
a számtalan névtelen Valakit,
a legszörnyűbb halálba szédülőt,
ember-fajom nagyobb felét,
ki viseli a világ szégyenét
s nem érti mért;
ki tűrhetetlen napokat terelget
és kit az ínség sárkánya sanyargat,
ki bajból bűnbe lép,
s ha szétcsapja kezét
aligha tudja, hogy
várja és élteti a holnapot:
a bárhogy-is-lesz egyetlen kegyelmet,
a jóllakató világforradalmat.

(Garai Gábor: Ehség)

Digitized by Google

A szocializmus ellentmondásai

Új vonások jelentek meg hát a magyar költészetben; olyan új vonások, amelyek közvetett tükrözői az elmúlt húsz év leginkább előrelendítő, pozitív vonásának, történelmi vívmányainak. De költészetünk a maga egészében tükrözi az elmúlt húsz év *belső ellentmondásait, konfliktusait, problémáit is,* még akkor is, ha ezeket az ellentmondásokat, problémákat olykor csak megérzi és kimondja, de fel nem oldja, vagy helytelen irányban látja megoldhatónak.

Már 1945-től datálódnak olyan élmények és ellentmondások, amelyekre költészetünk állandóan vissza-visszatér. A fasizmus és az embertelenség, a borzalom és iszonyat élménye, az a kérdés, miért és hogyan aljasodhatott el az ember ennyire — napjainkig kínoz. Az azóta elkövetett hibák, erőszakoskodások felerősítik ezt az apokalipszis-érzést. Ide kapcsolódik az egyik legnehezebb konfliktus: az erőszak kérdése. A humanista költő számára bántó, — a szocialista meg tudja érteni —, ha a többség érdekében a kisebbség felett erőszakuralmat kell gyakorolni. Még pontosabban: ha a többség érdekeiért, jövőjéért olykor kényszerítő eszközökhöz is kell nyúlni, — ha a gyakorlati politika nehéz periódusokban nem azonosítható egy eleve megkonstruált, illúzionisztikus „tiszta erkölccsel". (A szocialista fejlődéssel nem teljesen egyetértő számára hatalom és erkölcs elvont szembeállítása keletkezik így, vagy az a gondolat, hogy a nép, a társadalom a beavatkozásnak, a politikai rendnek ellenére fejlődik és él egészségesen.) Ám feloldhatatlan konfliktussá, nehéz kérdéssé válik mindez a szocialista költő és az egész nép számára, ha az erőszak, a kényszerítés nem helyes célok érdekében, bár helyesnek tetsző jelszavakkal folyik: a személyi kultusz éveiben.

A személyi kultusz éveinek problematikája, mint egyéni és történelmi tanulság, mélyen ott van líránkban, a csalódás és kiábrándultság végleteiben és a történelmi fejlődésbe, a nép, a szocializmus erejébe vetett bizalom formájában; olykor a két érzés, indulat együtt jelentkezik. *Hidas Antal* költészetének legszebb darabjai közé tartoznak azok, amelyekben a személyi kultusz ideje alatt elszenvedett bántásokról ír, felkavarva és méltatlankodva, lelke mélyéig megrendülve, és mégis a kommunizmus ügyébe vetett bizalommal. Hozzá hasonló pokoljáráson magyar lírikus nem ment át, de a legjobbakra éppen az egyszer elvesztett hit és bizonyosság fölötti megrendülés, a hit és hitetlenség küzdelme a jellemző. A kor jelentős verseiben azonban a legnagyobb csalódásból is kihallatszik az emberben való bizalom:

Digitized by Google

Engem a szépség, a vígság
csodásan éltet.
Érte égek, hogy megmaradjak,
bár úgy kelljen szívnom, mint rabnak
kócból a mézet.

Köröttem kúsza az élet,
kúsza a sorsom.
Vértezz hittel, hűséggel állig,
akkor én a halálosságig
belédfogódzom.

(Nagy László: Jártam én koromban, hóban)

O, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét!
Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan, ne tűrd a szenvedést.
Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést,
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!

(Juhász Ferenc: A tékozló ország)

Ma már — távlatból — úgy látjuk, hogy líránk legjobbjainak indulata és vágya a szocialista humanizmus megvalósítása felé, a nemzetközi munkásmozgalomnak a XX. kongresszus által meghirdetett új fejlődése felé irányult. Jól példázza ezt *Benjámin László* költészete, a szocialista humanizmus tartalmáért folytatott harcával.

Új, kínzó, olykor tragikus konfliktus vetődik fel az 1956. évi ellenforradalom idején és leverése után; az elkábított néptömegek látványa és a kommunista párthoz való hűség, a beszennyezett zászló és a megtisztításra váró eszme mindmegannyi nehezen feloldható ellentétnek tűnt. A kommunista hűség verseit mondja *Gereblyés László*, vagy a fiatalok közül *Győre Imre*, *Garai Gábor*, és a mindenen keresztül megőrzött hit világirodalmi rangú vallomása *Benjámin László* Vérző zászlók alatt-ja:

Az ember, a mindig-megcsalatott, a zilált,
— sebesült hiteit, kínját se tagadva —
fölméri megint az utat, nekivág,
gyeplőt vet az indulatokra, szavakra,
hogy el ne riassza fiát.

Követi fiával a vérző
zászlókat a sírokon át, a gyűlöleten,
amíg az a harc, az a végső
fölolvad a mostani s új szíveken,
s az áldozatok test-halma fölé nő
virágaival az örök szerelem.

Digitized by Google

A virág, a jövő... zavaros a képlet,
eltéved az elme, a szem sok kusza jegyén,
de él még szívem régi kamasz hite — végleg
nem csalhat meg a remény!
S akár koszorúzva kell érnie véget,
akár a pokol fenekén:
lenni akar, amíg él, ez az élet —
elkezdem újra, el én!

Líránk tehát korunk munkásmozgalmának és ezzel egész történelmi időszakunknak mély kérdéseire érzett rá, még ha tévedésekkel és önmagával vitázva is. A munkásmozgalom új korszaka, a XX. kongresszus érvényesítése, a harc a személyi kultusz ellen, az új felismerések olyan történelmi és egyben minden egyén életét meghatározó kérdések, amelyekkel szembe kellett nézni.

De mint ahogy a kor és a történelem, úgy líránk sem áll meg csak ennél. A XX. kongresszus utáni rohamos fejlődés és a mai helyzet új és új kérdéseket, új ellentmondásokat vet fel. Líránk és elsősorban kommunista lirikusaink érdeme, hogy már évekkel ezelőtt felhívták a figyelmet a keletkező új ellentmondásokra: a fejlődés követelte új politikai és gazdasági formákra, a tudat elmaradottságára, a kispolgáriasodás veszélyére, a munkaerkölcs lazulására. Van versünk, amely mélyen megragadja például a régi falusi életforma-váltást, *(Takács Imre:* A férfi tánca), fiatal költők egész sorának verseiben a mélyből jött és vezető értelmiségivé váló ezrek útjának szépségei és buktatói tűnnek fel. *Váci Mihály* és *Garai Gábor* azért is egy egész időszakasz jellegzetes reprezentánsai, mert ezekre a vadonatúj kérdésekre, új ellentétre éreztek fel:

Szabadság! Tégy gazdaggá minket!
Gazdagság! Tárd ki szárnyainkat!
Bogárka nép voltunk — csak kaparásztuk
létünk dobozának fedelét.
Az emberiség tavasza virágzik.
— Sürögve, zsongva beporozni
virágait:
miránk is vár a sor,
hogy kaptárunkba gyűljön
az egyenlő sejtekbe osztott,
illatozó nemzeti jólét.

(Váci Mihály: Szabadság! Tégy gazdaggá minket!)

Digitized by Google

És a fiatal költőink egy csoportjának (így *Mezei Andrásnak, Ladányi Mihálynak* vagy *Baranyi Ferencnek, Sós Zoltánnak*) legújabb verseiből érezhető bírálat, elégedetlenség is társadalmunk felbukkanó új ellentmondásainak szocialista szellemű feloldását sürgeti. A Tűztánc-csoport fiataljainak költészetéből mára szinte új áramlat fejlődött, amelynek kritikai értékelésével még adósok vagyunk. Bizonyos, hogy vannak e versekben olykor vadhajtások, a javítani akarás olykor anarchisztikus lázadozássá, máskor meg ultrabalos, szektás jellegű értetlenséggé válik — de legtöbbnyire mégis megőrzött forradalmi lendület és szenvedély, új, szocialista erkölcsöt, magatartást kialakítani akaró közéletiség fűti őket.

Mindeddig *Garai Gábor* versei fogalmazták meg legátfogóbban az új közösségi erkölcs normáit, napjaink legsürgősebb követelményét:

O, ha így tudnánk összefogni,
egymásra bízott szeretők,
mintha folyton fönn-szállva, mintha
folytonos zuhanás előtt!

O, ha közös dolgok tevői,
így tartanák egymást, ilyen
végzetes bizalommal egymás
fogában s idegeiben!

Ezrekbe fogódzók, ha hittel
mondanánk, mint ők odafönn
élik, hogy: a másik ügyéhez
egész létemmel van közöm!...

(Artisták)

A költői magatartás új formái

Kialakulóban vannak líránkban a költői *magatartás* új formái is. Igaz: még korántsem mondható harmónikusnak a viszony költő és nép, költő és társadalom közt. A pártosság értelmezésében és gyakorlatában is sok még a vita. Mégis: lassan, de kezd oldódni az az évszázados ellentét, amely szükségképpen kialakította a magányos művész, a néptől elszakadt, vagy a népvezér költő típusát: kezdenek kialakulni az újtípusú művész ismérvei az új társadalomban

Az új költő a közelmúlt magyar költői hagyományának legszebb vonulatát folytatja, amikor egynek érzi magát a néppel, egynek a tömegekkel. A tízes évek végén alakult ki a költő-egyén és a kollektívum viszonyának ez a megfogalmazása, amelyet *Kassák Lajos* ma is vall:

Digitized by Google

Egy szem vagyok a testvéri szeretet füzérében
szenvedve mindenkiért
és harcban mindenkiért
de sosem mutogatva magam a fórumon.

(Mindenkihez)

Egyén és tömeg, költő és nép viszonya később — *József Attilánál* — árnyaltabb, új megfogalmazást nyer, s ma is sokféle formában, változatban él tovább, legújabban *Váci Mihálynál:*

En nem tudom, már sokszor félek,
vétkezem:
hát nincs Anyám, szerelmem és barátom
énnekem?
hogy én akárkit, bárhol is bolondul
szeretek,
s e földön én itt idegent
sosem lelek.

(Mindenütt otthon)

A költő így éreztette, hogy végre egy lehet a néppel. Ez az új felismerés hatott szinte megfiatalítóan 1945 után azokra a költőkre, akik szűnni érezték az évtizedes problémát; ettől érez szellemi és szinte fizikai megfiatalodást *Heltai Jenő, Gellért Oszkár, Fodor József,* vagy a hosszú út után hazatért *Hidas Antal.*

De a korszak ellentmondásai közül való, hogy a tömeg sem egynemű, és főleg, hogy akadt olyan periódus, amikor az, aki egy volt a néppel, a fejlődés buktatóit volt kénytelen észlelni. Többféle magatartás, többféle költői reagálás képzelhető erre a helyzetre. Az egyik válasz *Illyés Gyuláé;* ez a „doleo ergo sum" hangja, a Bartókról szóló vers mondanivalója: a költő feladata, hogy fájó idegként érezzen fel minden bajra, minden problémára, a nép keservét közvetítse, jelezze:

S jogunk van
— hisz halandók s életadók vagyunk —
mindazzal szembenézni,
mit elkerülni úgysem tudhatunk.
Mert növeli, ki elfödi a bajt.
Lehetett, de már nem lehet,
hogy befogott füllel és eltakart
szemmel tartsanak, ha pusztít a förgeteg
s majd szídjanak: nem segítettetek!

Digitized by Google

Ebben a magatartásban a népet képviselő költő bonyolult, összetett felelősségérzésének csak egy eleme kapott hangsúlyt; a fejlődés, a történelem Illyés esetében is megmutatta a többfajta felelősség szükségét.

Egy másik magatartás: a költő hűsége az egyszer helyesnek felfogott eszme iránt, a nép érdekeit kifejező párthoz. Súlyos konfliktus itt akkor keletkezett, amikor a párt nem tudott úrrá lenni a nehézségeken, amikor párt és nép ügye látszólag szétvált. Ma a hűség a párthoz és a néphez azonos lehet: ez adja mai fiatal költőink szép pátoszát, *Garai Gábor* és *Váci Mihály* lírájának igaz ihletét; a Te bolond oly sodró lendületét, a „népszerűsített lázadó" keserűségének lehetséges feloldását, a néppel és párttal egyenként összeforrott „történelmi alkalmazott" költő legyőzhetetlen hivatástudatát.

Az elmúlt húsz évben gondjaival és visszaeséseivel együtt is, költő és társadalom harmonikusabb viszonya kezdett kialakulni nálunk. Ám itt is új kérdések sora vetődik fel. Az elméletileg és hatásában is izgató probléma: mi a költészet szerepe a társadalom életében — még csak fel van vetve, de sem lírában, sem elméletben végleges választ nem kapott. Különféle elméletek bukkannak fel, köztük a „költő, mint az adott világ varázsainak mérnöke" mágikus átfogalmazása: a költő mint varázsló is. *Illyés Gyula* szép versében a költői egyéniség, jellem, a jövő emberének előképe. A kérdés vitatása a líra és elmélet közös, közeli feladata.

Minden egyes korszakban a versek összességéből valami költői-emberi ideálképet is ki lehet rajzolni, a költeményekből kiolvasható bizonyos fajta emberi magatartás és jellem. Ez a költői-emberi magatartás új líránkban különösen az utolsó tizenkét-tizennégy évben kezd alakot ölteni. Egyenes, lázadóan dacos, az élet nehézségeivel szembeszálló, ám azokat mélyen megszenvedő, vidám ember arcképe rajzolódik ki — sokban hasonlatos a *fiatal* József Attilához: rokonszenves, megnyerő embereszmény. Félreérthetetlenek rajta annak a jelei, hogy a szocializmus időszakában rajzolták meg, hogy ekkor válhatott általánossá; a felszabadult és egyre szabadabbá váló emberi személyiség korában.

Stílustörekvések

És evvel már elérkeztünk a ma lírája vizsgálatának egy újabb kérdéséhez: vajon *költői nyelvben, stílusban, megformálásban hozott-e újat a húsz év?* Az szinte közhely már, hogy az utolsó évtizedben, pusztán formai, művészi szempontból sokat emelkedett líránk átlagszínvonala. Ez azonban még az epigonizmus jele is lehet, ha nem társul hozzá állandóan az eszközök

Digitized by Google

megújítása, az új tartalommal, új mondanivalóval adekvát forma, kifejezés keresése.

Az elmúlt húsz év lírája folytatja és magasabb színvonalra viszi a közelmúlt két nagy kezdeményét: a népi életet leíró, realista jellegű, epikus hajlamú lírát és az analitikus-intellektuális költészetet, *József Attila, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc* művét. De mindkét irányt tovább gazdagítja; a népi élet leírásának, az epikus költészetnek megjelennek a belülről lazítottabb, szenvedélyesebb, felforrósított változatai — az intellektuális líra helyenként még töményebb, még keményebb lesz.

A közelmúlt kezdeményeihez képest valóban új költői hangot, stílust alakítottak ki mindazok, akik népit és városit, modernet és ősit — nem függetlenül *József Attila, Garcia Lorca, Bartók* példájától — új tartalom kimondására használták fel, elsősorban, más-más módon, *Csanádi Imre* és *Nagy László*. Félreérthetetlenül párhuzamos ez a törekvés a pártosság és népiség egységének, párt és nép egybeforrottsága tükrözésének igényével is. Ez a fajta hang azóta számtalan változatban felcsendült másoknál, és líránk egyik, de nem egyetlen fő vonalává vált, amely azonban csak akkor biztat tartós eredménnyel, ha nem marad puszta dekoráció, puszta stilizálás, ha nem téved mese- és látomás-romantikába. Egyes versek és költők figyelmeztetnek e stilizált népiesség szemléleti veszélyeire is: a stilizált parasztság túlértékelésére. Egy másik, tisztán kivehető stílustörekvés: egyfajta diszkurzív, szabad-verses, művelődési asszociációkkal és anyaggal gazdagított vers-stílus, például *Somlyó György* újabb verseiben. Szinte külön utakon jár *Csoóri Sándor*, aki a szürrealizmus által is befolyásolt képtechnikából fejlesztett egyéni hangú, izgalmas stílust; az ő kezdeményének is sok a folytatója már.

E megformálási és stíluskísérletek mögött két, még mélyebb törekvést figyelhetünk meg: a megnőtt élet- és ismeretanyag beolvasztását a lírába, és másfelől a lírai formák további gazdagításának igényét.

A modern tudásanyag, a társadalom- és természettudományok eredményeinek beáramlása a magyar költészetbe már megkezdődött korábban: József Attila vagy Szabó Lőrinc nagy teljesítményei továbbra is termékenyítően hatnak és az is kétségtelen, hogy *Weöres Sándor* költészete, amely egy szélsőségesen idealista, irracionalista filozófia, életérzés szolgálatában áll, a művelődésnek, főleg az őstörténetnek, a történelemnek, a keleti világának és filozófiáinak sok elemét emelte be lírájába. 1954 körül kezdődött meg és tart ma is líránkban az a folyamat, amely a fizika, kémia, biológia újabb eredményeit, és másfelől az emberi művelődés mind tágabb körének kincseit a költészet tárgyául és anyagául tekinti; tehát úgy is, hogy az e körbe vágó kérdések

Digitized by Google

a költemény tárgyai, s úgy is, hogy a képek anyagai a szókincs részei, és hovatovább alakítóan hatnak a költemény egészére is. *Juhász Ferenc* a biológiai, csillagászati, *Maróti* Lajos a fizikai, *Somlyó György* a művelődési elemek felhasználása terén végzett úttörő munkát, és ezek az elemek értelmes rendbe, egységes, egyes verseikben marxista, általában humanista ihletésű világképbe illeszkednek. A magyar líra kitágítása ebbe az irányba állandó folyamattá vált. Születtek féleredmények, rosszul sikerült darabok is, de ez a törekvés alapjában helyes és gazdagító, s összhangban áll a kor követelményeivel. A legmaradandóbbnak tűnő szintézist, főleg a művelődési, filozófiai, politikai elemeknek egy következetes világnézet alapján véghezvitt, fegyelmezett költészetté olvasztásában, *Garai Gábor* lírája hozta létre.

Egy másik törekvés: új műformák kialakulása. *Diószegi András* nevezete el *lírai szimfóniának* azt a most alakuló új műformát, amelyben a költő hagyományosan lírai elemeket és epikát, drámaiságot és prózai betéteket egyesít, többfajta hangot vált, sőt bizonyos zenei és képzőművészeti elemeket is asszimilál. (*Juhász Ferenc:* Az éjszaka képei.) Kétségtelen: sokszínűbb, többhangú, összetettebb, többet mondó formák, műfajok alakítása felé tart költészetünk. Líránk sokfajta eszközt, technikát, versformát használ fel, sokat tanul az idegenből fordított művekből, az idegen nyelvekből is: a szabadvers új változatai, a prózaiság felé hajló dikció, a ritmikus próza, a magyaros és hangsúlyos verselés egymásba játszása, zene ihlette új formák jelennek meg. *Weöres Sándor, Csanádi Imre,* vagy *Rákos Sándor* formadúsító leleménye, kísérletei állandóan gazdagítják költészetünket. Vannak persze új líránknak szinte egészét jellemző egynémely gátló, avult vonásai is: a retorikára való hajlam, a túlzott szónokiasság, a bőbeszédűség, a széttört-szervetlen versszerkezet, a tömörség, fegyelem hiánya; mindez még egy ilyen erősen válogatott gyűjteményben, mint a *Tavasz Magyarországon* is feltűnik.

*

Sokat mond hát az új világról, korunkról költészetünk, sokat tükröz belőle közvetlenül is, közvetve-áttetten is — sokféleképpen mondja. Összeségét tekintve felvetődik a kérdés: *szocialista realista-e az új magyar líra?* A fenti áttekintés, a — korántsem teljes — szemle új líránk eredményeiről azt bizonyítja, hogy költészetünk a maga egészében közéleti ihletésű, demokratikus, humanista — legerősebb, legfejlődőképesebb ága pedig szocialista-realista. Húsz év lírájának legdinamikusabban, rendkívül sokféle stílusváltozatban érvényesülő tendenciája a szocialista realista, pártos, a valóság törvényszerűségeit, mozgását, változását tükröztető és egyúttal a valóságra visszaható költészet.

Digitized by Google

Nem áll mindez egész költészetünkre, minden egyes műre. Vannak költők, sőt költőcsoportok, akik elhúzódnak a valóságtól, önnön köreikbe zárkóznak, vannak olyanok, akik a kor által feltett kérdésekre helytelen válaszokat adnak, vannak költők és vannak versek, amelyek távol állnak a pártosságtól — és mégis: 1945 óta mindmáig, nem egyes költőkben, de egyes költeményekben, kirajzolódik egy olyan fővonulat, amelyre bízvást azt lehetne mondani, hogy szocialista realista. Irodalmunknak, költészetünknek ebbe a szocialista realista fővonalába beletartoznak *Gábor Andor* és *Balázs Béla* versei éppúgy, mint *Illyés Gyula* és *Fodor József* egyes költeményei, *Benjámin László* műve éppúgy, mint *Hidas Antalé*, *Garai Gábor* és *Váci Mihály* lírája éppúgy, mint *Juhász Ferenc*, *Nagy László* igen sok verse; *Simon István* és *Csanádi Imre* költészetének java éppúgy része, mint *Somlyó György* és *Vas István* lírájának nem egy darabja. Az eszmei sodrás, a világtörténeti áramlás egyetlen fővonalat rajzol ki: a szocializmus útját, irodalomban a szocialista realizmusét, és a magyar líra a maga *összességében* is része a XX. század új, nagy áramlatának, a megújhodott szocialista realizmusnak.

Irodalmunkról azt szoktuk állítani, hogy átmeneti állapotban van; líránkra is áll ez. A ma magyar költőjéről is elmondhatni, amit tanakodó parasztokról *Simon István* oly érvényesen énekelt meg:

> Azt érzed: most a sok-sok egy itt
> mind magában harcol, verekszik,
> s hogy mért teszi, mindegyik tudja,
> hogy mit jelent, mindegyik tudja:
>
> lenni egy világ talpkövének,
> melyre raknak pár ezerévet,
> és az utódok, ahogy nőnek,
> ne átkozzák a temetőket.
>
> *(Az a nehéz)*

Merre visz tovább a fejlődés útja: nehéz kiszámítani. A legfiatalabb költők művei — azok, amelyeket a *Tavasz Magyarországon* már nem tartalmaz —, mintha ismét más képet mutatnának; ők új problémákkal küzdenek: a hatalomba beleszületett fiatalok új típusú érzéseit, gyökeresen más konfliktusait kezdik megfogalmazni. Új kezdeményezésekre figyelhetünk fel líránk színskálájának és eszközeinek kitágítása terén is. Biztos, hogy költészetünk egyáltalán nem érkezett el még valamifajta klasszikus nyugvópontra, nem teremtett még időtálló szintézist, de annak elemeit már megteremtette.

Digitized by Google

ESZMECSERE

Filmművészet és szocialista realizmus

A Társadalmi Szemle hasábjain — előbb *Maróthy János*, majd az *Elméleti Munkaközösség* vitairatáról — kibontakozó vitában eddig kevés szó esett a különböző művészeti ágak specifikumairól. A vitázók elsősorban az esztétika általános kérdéseit, illetve a szocialista realizmus irodalmi vetületét érintették. A többi művészetben, közöttük a filmművészetben is, ma még sok a felderítetlen sajátosság. A vita formális jegyei nélkül — ezekhez fűzöm gondolataimat. Filmről szólván, mindig a játékfilmről beszélek.

A FOGALOM KIALAKULÁSA

A filmművészet történetében könnyebb és egyszerűbb kitapintani a szocialista realizmus fogalmának kialakulását, mint például az irodalomban, ahol ezzel kapcsolatban máig sok az ellentmondás és a tisztázatlanság.

A forradalom után, a huszas évek legelején a szovjet filmművészetben az a nézet érvényesült, hogy a polgári művészettel együtt annak stílusjegyeit is el kell vetni. Mivel a realizmus a polgárság stílusa, ezért a realizmussal is szakítani kell. Új tartalmat, új formát kell találni. *Majakovszkij*nak és körének ezek a nézetei általánosan ismertek; itt most ehhez csak azt kell hozzáfűzni, hogy a filmművészetben könnyebben terjedtek el, lévén új és különösebb hagyományokkal nem rendelkező művészeti ág. Közismert *Eisenstein* művészeti tevékenysége is. Eisenstein azt vallotta, hogy a művészetnek meghökkentő érzelmi állapotot, sajátságos gondolattársítási folyamatokat kell előidéznie a közönségben; azt kell elérni, hogy a tömeget egy adott eszme, egy adott politikai elgondolás hívévé avassuk. Eisenstein, a festőművészjelölt építészhallgató, a Proletkult Színház díszlettervezője, majd rendezője, még klasszikus színműveket is, így például Osztrovszkij egyik darabját ilyen sajátságos elgondolások alapján rendezte meg. Eljárását attrakciós montázsnak nevezte. Filmrészletek, cirkuszi mutatványok, artista produkciók váltakoztak a darab klasszikus dialógusaival. (Ennek a rendezési stílusnak nyomait ma is megfigyelhetjük a Berliner Ensemble Brecht-előadásain, amikor például a legdrámaibb pillanatokban a főhős bukfencezni kezd vagy egyéb artista produkciókat művel.) Ez a módszer, legalábbis ennek szélsőséges megnyilatkozási formája nem vált be. Színpadon nem lehetett az attrakciók montázsát következetesen alkalmazni. Volt azonban egy új lehetőség, amely ennek a „montázsnak" az alkalmazását egyenesen megkívánta. S ez a film.

Digitized by Google

Eisenstein elgondolásait tehát filmen valósította meg. Következetesen alkalmazta elveit, amelyeknek az a lényege, hogy a proletár műalkotás figyelme nem terjedhet ki az egyéni hősre, nem lehet drámai cselekménye. A tömeg életét és mozgását kell ábrázolni, mégpedig valamilyen közismert történelmi esemény hangsúlyozottan politikai feldolgozása útján. A szó szoros értelmében közvetlen agitációs filmeket készített. Sem a *Sztrájk*, sem a *Patyomkin csatahajó*, sem az *Október*, sem a *Régi és új* című filmeknek nincs egyéni hősük, nincs drámai cselekményük, nines kitalált meséjük; mindegyikük egy adott történelmi esemény agitatív szándékú feldolgozása. E négy film közül kettő jubileumra, megrendelésre készült. (Patyomkin, Október.)

Eisenstein és a kor más szovjet filmművészei e szélsőséges elveiken később változtattak, a realizmus igényéről mégsem mondtak le. Ami ugyanis színpadon nem-realista képtelenség, az filmen még lehet realizmus, vagyis objektíven tükrözheti a valóságot, hiszen az egymással ellentétes vagy látszólag egymástól teljesen független reális események összekapcsolása olyan új hangulati egységet alkothat, amely — ellentétben a színpaddal — nem esik kívül a realizmus kritériumán. Ezért Eisensteinék az általuk megvetett polgári realizmustól eltérően, mintegy megkülönböztetésként *szocialista* realizmusnak nevezték a maguk művészi törekvéseit.

Ilyenformán a következő helyzet alakult ki a szovjet filmművészetben: olyan műveket alkottak, amelyek a valóság elemeit a montázs segítségével — tehát elsősorban gondolattársításokra építve — csoportosítják új összefüggésekké. Szocialistának pedig azért nevezték, hogy ezzel politikai állásfoglalásukat rögzítsék. A filmtörténetben tehát a realizmus elé tett szocialista jelző egyszerűen és világosan elsősorban politikai állásfoglalást tükrözött.

Ezt a helyzetet a harmincas évek második felében (figyelmünket mindig csak a filmművészetre korlátozva!) az zavarta meg, hogy a természetes belső fejlődés ütemét adminisztratív eszközökkel meggyorsítva, erőteljesen bírálták a tömeg mozgását ábrázoló filmek hősnélküliségét. Eisenstein maga is elvetette elméletének azokat a vonásait, amelyek csak erőltetett formalizmussá válhattak volna. Már 1930-ban több, egyéni hősön keresztül megfigyelt drámát — méghozzá irodalmi alkotásból átdolgozott drámát — készült rendezni, például az Amerikai tragédiát. Mégis, a bürokratikus elgondolás, amelyet adminisztratív eszközökkel hajszoltak és amely az irodalom eredményeit minden változtatás nélkül akarta a filmre átültetni, összezavarta a szocialista realista filmművészet elvi alapjait. Előtérbe kerültek a színpadon vagy a regény formájában bevált, tehát jóváhagyott és „kiértékelt" — a megfelelő polcra rakott — irodalmi művek. A filmnek egyszerűen csak az maradt a feladata, hogy ezeket minél nagyobb tömegek számára sokszorosítsa. Természetesen ezzel a módszerrel is készültek kiváló filmek *(Csapájev, Gorkij-trilógia)*, mégis, a korábbi, a húszas évek során kialakult elvekkel való szélsőséges szembeállítás arra vezetett, hogy a negyvenes évek végére, a húszas évek filmművészetének minden eredményét már csupán puszta formalizmusnak tekintették.

A legújabb szovjet filmművészet sikereinek éppen az az egyik titka, hogy a húszas évek nagy eisenteini hagyományait építi tovább és léptennyomon azokhoz nyúl vissza. A szocialista realizmus ismét és végre olyan realista filmművészet lett, mely a szocialista művész meggyőződését sugárazza. A filmek azonban nem készülnek egy kaptafára: olyan egészségesen eltérő ízlések érvényesülnek, mint például *Tarkovszkij: Iván gyermekkora; Romm: Egy év kilenc napja* vagy *Csuhraj: A negyvenegyedik* című filmjének stílusa.

Digitized by Google

Erre a nagyon vázlatos történeti áttekintésre azért volt feltétlen szükség, hogy megláthassuk a mai magyar filmművészetben jelentkező problémák gyökerét. Nálunk ugyanis realizmuson, illetve szocialista realizmuson még gyakran a mai, szocializmust építő társadalom problémáit *kritikai realista eszközökkel* ábrázoló — bizonyos nyugodt, elbeszélő modorban tartott világos konfliktusokat feltáró, úgynevezett „közérthető" filmet értik. De ez már újabb problémákhoz vezet.

LÉT ÉS VALÓSÁG

A legtöbb gondot a realizmus fogalmán belül annak a tisztázatlansága okozza, hogy a realitást, a valóságot legtöbbször a puszta léttel tévesztik össze. Igen gyakran előfordul, hogy egy filmtől kritika és közönség a lét ábrázolását kéri számon. Holott a *valóság*, amint azt *Lenin* mondotta, a *lét* felett áll (Lenin Művei 38. kötet. 1961. 139. old.) Más művészetekben ez rég ismert és tisztázott dolog. (Irodalomban főleg az *igaz és a valódi* megkülönböztetéseként szokták emlegetni.) A film azonban egy látszólag mechanikusan lefényképezett valóságot ad vissza, a néző pedig igen gyakran saját közvetlen létét véli felismerni, és ezért azt is kéri számon. A lefényképezett életnek olyan erős a szuggesztivitása, hogy gyakori — még igényes nézőknél is — az efféle észrevétel: miért nem láttuk, hogy a katona másodszor is megtöltötte a fegyverét, amikor a tankra tüzelt? Talán nem töltött? — és így tovább.

Így leírva mosolyognivalóan naivak ezek a kérdések, mégsem lehet hallgatni róluk, mert egyrészt más, régebben kialakult művészetekhez képest meglepően gyakoriak, másrészt bonyolultabban és összetettebb formában unos-untalan visszatérnek. Ez a mi valóságunk? — kérdezi gyakran néző és kritikus, feledve, hogy talán éppen a lét közvetlen ábrázolását kéri számon. De lássunk példákat. Az *Oldás és kötés* című film napjaink fiatal értelmiségének problémáit veti fel. Egy általunk nevelt népi káder válságba kerül és a film azt ábrázolja, ahogyan a társadalom kollektív közegében ezt a válságot leküzdi. A film sok kritikát kapott, s ezek nemcsak gyengéit, művészi megoldásainak fogyatékosságait, hanem a film lényegét is kifogásolták, illetve nem értették meg.

A nézőt és a kritikust néha zavarták bizonyos gondolattársítások, sőt az a puszta tény is, hogy a rendező ilyen gondolattársításokra igyekezett kényszeríteni a nézőt. Míg az irodalomban ilyesmi természetszerűleg a realizmus fogalmához tartozik, a film esetében gyakran megtagadják ezt. Rendkívül érdekes és figyelemre méltó például, hogy azok a képsorok, melyek *Fellini: Nyolc és fél* vagy *Romm: Egy év kilenc napja* című filmjében láthatók, agyat-erőltetően elvontaknak, tehát nem-realistáknak tűnnek, jóllehet az ilyen metafórák alkalmazása irodalmi megfogalmazásban magától értetődő. Sőt: ilyen metafórák és gondolattársítások, képi asszociációk nélkül valamirevaló költészet el sem képzelhető. Filmen viszont ugyanez sokak számára bántó és egyértelműen formalizmusnak tűnik. Holott az első nagy szovjet filmek: *a Patyomkin, a Sztrájk, A föld, Az anya, a Szentpétervár végnapjai* sokkal merészebb és sokkal bonyolultabb gondolati átkötéseket és képi kapcsolásokat tartalmaznak, mint akár a *Nyolc és fél*. Mi több, ezek a filmek is, tehát a Nyolc és fél, hogy megint ennél a példánál maradjunk, a húszas évek nagy szovjet filmjeiből tanultak. A magyar szocialista realista filmművészet nem bontakozhat ki addig igazán, míg a kritika az ilyen képi alkotásmódot nyugatról importált formalizmusnak bélyegzi, mint például az Oldás és kötés esetében. Vajon nem azt jelentheti-e ez más szóval, hogy ezek szerint a „parttalan realizmus" mellett törünk lándzsát? Semmi esetre

Digitized by Google

sem. Csupán annyit, hogy filmművészetünkben először a *realizmus fogalmát* kell alapvetően tisztázni, mert enélkül nem tudunk igazán továbblépni.

Az irodalmi realizmus alapvetően tisztázottnak tekinthető. A filmelméletben ez úgyszólván felderítetlen fogalom. Hiányzik ma még az alapvetően realista filmek mélyreható marxista elemzése, még kevésbé választották külön a realista filmeket a nem-realistáktól. Pedig ilyen elemzések eredményei rendkívül érdekesek lehetnek.* Kiderülne például hogy egy nemrealista (mondjuk szürrealista) film megjelenési formája sokkal egyszerűbb képi- és montázsmegoldásokban jelentkezik, mint egy realista filmé. Ennek eldöntése és elemzése lenne az igazi feladat! Erre volna szüksége a magyar filmművészetnek! Mert vegyük például a *Szállnak a darvak* képi szimbólumokkal zsúfolt stílusát és mondjuk *Ingmar Bergman: A hetedik pecsét* című misztikus filmjét. Az utóbbi képi megvalósítási módja sokkal tisztább, kigyensúlyozottabb, „érthetőbb", mint a Szállnak a darvaké. És mégis: Bergmané a tudatosan nem-realista film. Vagy vegyük mondjuk a *Mici néni két élete* című film stílusát és a *Párbeszédét*. A Párbeszéd inkább nevezhető szocialista realista filmnek, mint a Mici néni két élete. Ennek ellenére utóbbi jobban tükrözi a *létet* — bár távolabb van a *valóságtól* — „közérthető", világos képi előadásmódjával. És ezt folytathatnánk a végtelenségig. Ha majd a film-realizmus fogalmát alaposan tisztáztuk, — és ettől még nagyon távol vagyunk, — akkor a szocialista realizmus kérdése sokkal egyszerűbben oldható majd meg.

A FILM ÉS KÖZÖNSÉGE

A szocialista realizmus kérdését nemigen szokás a közönséggel közvetlenül kapcsolatba hozni. Világos a magyarázat: a könyvet egy-egy ember olvassa, könnyen megszerezheti, abbahagyhatja, és a megjelölt helyen napok múlva továbbfolytathatja. Az olvasás többnyire magányos élvezet. Egy film, mint műalkotás megtekintéséhez azonban gyakorlatilag ugyan hétköznapi, elméletileg viszont érdekes művelet elvégzése szükséges: sok embernek kell egyszerre elhatároznia, hogy a műalkotást meg akarja tekinteni. Ha nem akad nagyon sok ember, akinek ugyanez a szándéka, a film meg se nézhető. Sokkal nagyobb és összetettebb tömegről van szó, mint a színháznál. Ez azt jelenti, hogy a filmnek mint műalkotásnak az élvezetéhez elengedhetetlenül szükséges a *tömeg*. Szándékosan használtuk ezt a szót, mert több embert és szervezetlenebb csoportosulást tételez fel, mint a *közönség* szó. A színháznak mindig van közönsége. Egy átlagmoziban vetített filmnek csak nagyon ritkán. A közönség ugyanis többé-kevésbé homogén kollektíva, mely előre tudja, vagy tudni véli, hogy milyen műélvezetben lesz része. Egy mozielőadás nézőinél erről nincs szó. Ez a közönség heterogén. De éppen ennek a heterogén közönségnek a jelenléte szükséges — elengedhetetlenül — ahhoz,

* Ki kellene adni egy gyűjteményt, amely szocialista realista filmek elemzését tartalmazza. Milyen érdekes, hogy ezt a fogalmat még a legjobb szovjet filmekről írva sem alkalmazzák. De különben sem kizárólag jó szovjet filmek lehetnek szocialista realista alkotások. És még csak nem is csupán a népi demokratikus országokban kellene körülnézni. (Bár ezekben az országokban is születtek olyan jó filmek, mint *Vajda: Hamu és gyémántja*, *Beyer: Farkasok közt védtelen* című filmje, vagy mondjuk a mi *Körhinénk*, *Fábri Zoltán* alkotása, hogy egymástól annyira elütő módszerű filmeket említsünk.) A nyugati tőkés országokban is készülnek szocialista realista filmek. Ilyen szempontból például rendkívül figyelemreméltó az olasz kommunista rendezők lassan husz éves működése. És most nem is csak szimpatizánsokra gondolok, tehát nem azokra, akik jó és haladó filmeket készítenek „csupán", hanem nagyon határozott marxista esztetikával felvértezett művészekre, mint *Giuseppe de Santis (Róma 11 óra, Az olaszok jó emberek* stb.) *Nanni Loy (Nápoly négy napja)* vagy *Luchino Visconti (Vihar előtt, Rocco és fivérei)*. Az ilyen alkotásoknak puszta sorravétele és feltérképezése nagyot segítene a szocialista realizmus fogalmának tisztázásán.

Digitized by Google

hogy egy filmet vetíteni lehessen. Ha bizonyos — és tegyük hozzá: igen nagy — tömeg nem hajlandó jegyet vásárolni a produkcióhoz, a filmet leveszik a műsorról, és a legtöbb esetben soha többé nem tekinthető meg.

Ez a körülmény viszont igen nagy mértékben megkívánja, hogy a film nevelési funkciókat is ellásson. Ez a nevelési funkció kettős. Egyfelől nevelés, ahogy arról beszélni szoktunk, bizonyos társadalmi, erkölcsi, politikai mondandót közvetít, másfelől úgy is nevelni kellene, hogy a közönség ízlését fejlessze. Az utóbbi években erről egyre kevesebb szó esik. A közönséget általában szinte változtathatatlan tényezőként emlegetik, amelyhez kell és illik alkalmazkodni. De ez a felfogás arra vezet, hogy ez a „változtathatatlan" tényező alig fog túlmozdulni azon az igényen, hogy a megtekintett film a maga értelmi és érzelmi színvonalán érzékelt *létet* ábrázolja. A valóság bonyolultabb összefüggéseit és ezzel együtt a realizmus fogalmát (hangsúlyoznunk kell, hogy filmről szólunk) nem fogja megérteni, ilyen esztétikai fogalom nem lesz számára világos.

Mindez pedig nemcsak a kritika feladata. Közvetlenebb és elevenebb kapcsolatot kellene teremteni a közönséggel, a szónak persze abban az értelmében is, hogy az eisenteini felfogás szerinti realista filmeket is tudomásul vegye és elfogadja. Vagyis, egy stílus kialakítása sokkal kevésbé esztéták, művészek és tudósok belső ügye — mint történetesen az irodalomban —, nagyobb mértékben a művész és a közönség közös erőfeszítésének kell azt eredményeznie. Mint ahogy, ne feledjük, a múlt század polgári kritikai realizmusát éppen úgy alakította ki *Balzac* és *Dickens* olvasóközönsége, mint maguk az írók. Ide kellene nekünk is eljutnunk.

Nemeskürty István

Digitized by Google

SZEMLE

A tudományos szocializmus oktatóinak tanácskozásáról

Több mint tíz esztendeje annak, hogy történetkutatásunk — a hagyományos történetírói feladatok mellett — programjába vette a népi demokrácia időszakának elemzését is. Tíz esztendő alatt még korábbi időszakok értékelésében is igen nehéz letisztult, megbízható eredményre jutni. S itt még e tíz esztendőből is értékes évek mentek el különböző meddő vitákban; például arról, hogy valóban lehet-e, kell-e, történész feladat-e — történelmi távlat híján — kortörténetet írni. Természetesen nem hatottak kedvezően a kutatásra a szektás, dogmatikus évek politikai buktatói sem, amelyek erősen gátolták a történészeket annak megítélésében, hogy a politikából, amely a jelen formálása, mi az, amit az idő és történelem rangjára emel.

Az 1956 utáni, korántsem nehézségek nélkül való, de igazságot kereső életünk széles lehetőségeket nyitott népi demokráciánk történetének ábrázolására. Ma már tisztábban látunk a történelmi távlat kérdésében is. A történelmi távlatnak valóban jelentős szerepe van a történetírásban. Egy bizonyos távlatból a történelem ugyanis részben megmagyarázza önmagát. Aki kortörténetet ír, annak a történelem e magát magyarázó segítségéről le kell mondania. Történelmi távlat híján az egyik legnehezebb feladat a főkérdést ragadni meg az egyszerre jelentkező — s jelentkezésükkor még egyformán fontosnak tűnő — problémák közül. A történésznek ezt a szelektálást úgy kell elvégeznie, hogy mint kortárs benne él a kor zajló, kavargó világában.

A kezdeti buktatók ellenére azonban születtek már olyan művek történelmünk ez utolsó húsz esztendejéről, — különösen annak első éveiről —, amelyek, ha még sok is közöttük a szerényigényű, már igazolni tudják, hogy a marxizmus—leninizmus alapján lehetséges a kortörténetírás.

Elért eredményeinket, méginkább tennivalóink sokaságát jelzi az az utóbbi években egyre szélesebb körben kibontakozó vitaszellem, mely népi demokráciánk egyes elvi kérdéseinek tisztázását, a korszak feltárásának módszerét kíséri. Különösen élénk és termékeny volt a vitatkozási kedv a hazánk felszabadulásának évfordulójára rendezett vitaüléseken, tudományos ülésszakokon. E megbeszélések érdeme, hogy a legelvontabbnak tűnő problémákban is keresték és megtalálták azt, hogy mit mond a mának, hogy egy-egy helyes, vagy helytelen értékelés hogyan segíti, vagy gátolja napjaink politikai fejlődését.

Világos felismerése volt e vitaüléseknek, hogy a legsajátosabban magyarnak tűnő kérdéseknek is nemzetközi hátterük van, ezért feltárásuk csak nemzetközi összefüggésben lehetséges, viszont helyes megválaszolásuk az egész nemzetközi munkásmozgalomnak szolgálhat okulásul. Külön felelősséget ró a magyar történészekre az a tény, hogy 1956 után országunk a figyelem középpontjába került, s tekintélyt vívott ki azzal, ahogyan az ellenforradalom okozta nehéz helyzetből kiemelkedett.

Fontos helyet foglalt el a vitaülések sorában az egyetemek és főiskolák marxizmus—leninizmus oktatói számára rendezett vitaülés.

A marxizmus—leninizmus oktatóinak széles körben és magas szinten kell terjeszteniük a marxista ideológiát, s tanítaniuk kell népi demokrá-

Digitized by Google

ciánk történetét is, mint az ideológia gyakorlatát, próbáját. Nem közömbös tehát az, hogy milyen nézeteket tesznek magukévá. Az oktatáson túl fontos szerepük van a kutatómunkában is. A három napos ülésszak meggyőzően fogalmazta meg azt a követelményt, hogy e húsz év történetének feltárása mind több és több kutatót igényel s biztatóan jelezte, hogy e munkából a marxizmus—leninizmus oktatói is kezdik kivenni részüket.

A tanácskozás történelmünk e legifjabb korszakának néhány igen fontos és leginkább vitatott kérdésében kereste a megnyugtató megfogalmazást. A kérdések eleve adottak voltak; kapcsolódtak a folyóiratokban korábban megindult vitákhoz, illetve a korszak ismert szakértőinek, valamint a marxizmus—leninizmus oktatóinak a vitaülés számára előre elkészített előadásaihoz, korreferátumaihoz. Az eddigi kutatómunkából — amely döntően népi demokráciánk első három évének történetére koncentrált — természetesen következett, hogy az ülésszak is az 1945—48 közötti időszak értékelésének egyes megállapításai fölött vitatkozott. Nyilvánvaló, hogy népi demokráciánk történetének feltárásában sokkal több a nyitott kérdés, mint amennyi a vitán szóbakerült, de a vitatottak kétségtelenül alapkérdések. Mind a kutatás, mind az oktatás szinte naponta szembetalálkozik velük, bármelyik részletproblémájával foglalkozzék is az elmúlt húsz esztendőnek.

A vitán elhangzottakat három problémakörbe foglalhatjuk össze:

1. Hogyan érkezett el Magyarország — politikai, társadalmi viszonyait illetően — 1944—45 nagy történelmi fordulójához.

2. A népi demokratikus forradalom sajátosságai.

3. Az 1945—48 között elért fejlődésünk, az MKP ez időben folytatott politikájának értékelése.

Az első vitakérdés a legkorábbi keletű. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a vita ehhez tudott a legkevesebbet hozzátenni, továbbá azzal, hogy a Korom Mihály és Sipos János tollából megjelent korreferátumok sem igen mentek túl korábbi nézeteik ismétlésénél, sőt szinte teljesen az olvasóra bízták annak kihámozását is, hogy a hosszú előzetes vita során hogyan vált elemzésük árnyaltabbá.

E problémakörben a következő kérdések a vitatottak: a belső erőviszonyokat vizsgálva mondhatjuk-e azt, hogy Magyarországon már a szovjet csapatok megjelenése előtt forradalmi helyzet volt, vagy sem? A szovjet hadsereg felszabadító szerepe mellett, mekkora volt a jelentősége az ország felszabadításában a hazai ellenállási mozgalomnak, a tömegnek?

Korom Mihály álláspontját a vita előtt írásban megjelent korreferátuma alapján a következőképpen összegezhetjük: Magyarországon 1944 októberére — írja — a tömegek „tisztességes békére" vágytak. Erre mutatnak a katonaság soraiban elburjánzott szökések és tömegessé váló átállások a szovjet csapatok oldalára, a nagyobb tömegeket átfogó háború- és rendszerellenes megmozdulások; a szervezett antifasiszta erők tevékenységének fokozódása; a Kommunista Párt 1944 szeptemberi újjászerveződése, stb. Ezek a „belső" erők — írja Korom Mihály — belülről *is* kétségessé, sőt kilátástalanná tették a „felül levők" uralmának változatlan formában való további fenntartását. Ezekből a tényekből arra a következtetésre jut, hogy a magyar fasizmus válsága 1944 októberére „olyan szakaszába érkezett, amely az objektív forradalmi válság érlelődésének a kezdetét jelzi".

Ugyanakkor azonban megállapítja, hogy „a magyar nép antifasiszta, forradalmi erői még nem voltak elég szervezettek és egységesek ahhoz, hogy az objektíve kedvező 1944 októberi helyzetet a háborúból való kilépésre, a magyar fasizmus megdöntésére és a német megszállók kiűzésére ki tudták volna használni. ...Mindezek következtében a magyar nép forradalmi erői nem tudtak egyedül leszámolni a magyar fa-

Digitized by Google

sizmus maradék erőivel, ezért a fasizmus katonai szétverését, a megszállók kiűzését szinte teljes egészében a szovjet hadsereg hajtotta végre. A felszabadított területeken viszont a szabaddá vált forradalmi erők gyorsan megszerveződtek. Ezt a folyamatot gyorsította, teljesebbé tette a legálissá vált Kommunista Párt, a forradalmi népi szervek, más demokratikus pártok és a Nemzeti Függetlenségi Front létrejötte. Így a kedvező „külső" és belső körülmények közepette az ország keleti részén már 1944 végén megindult a népi demokratikus forradalom.

Ugyanerről a problémáról Sipos János véleménye röviden így összegezhető: A Magyarországon is napirendre került antifasiszta, antiimperialista forradalom sajátosan késett, egyrészt más országokhoz képest, ahol már a megszállás évei alatt forradalmi helyzet alakult ki, és át is nőtt forradalomba; tehát a nemzetközi forradalmi hullám egészéhez képest, amelynek maga is része volt. Késett másrészt a felszabadulás időpontjához viszonyítva. A háború második felében elindult folyamat nálunk a felszabadulás idejére még mindig csak a növekedés fázisában volt. Ennek következtében Magyarországon a fordulatot, a reakció uralmának összeomlását a „felsők" végső válságát döntően nemzetközi tényezők és nem belső antifasiszta és forradalmi erők okozták... A fordulat korlátai azt eredményezték —, írja tovább Sipos János —, hogy azok a tényezők, amelyek fékezték a forradalmi helyzet kialakulását a felszabadulásig, nagyobb mértékben konzerválódtak a fejlődés további feltételeiben. Az a körülmény, hogy a más országokból ismert antifasiszta tömegmozgalom, a mi fejlődésünkből elmaradt, azzal járt, hogy a reakció politikai ereje, kádere, politikai-ideológiai befolyása nálunk ténylegesen nagyobb mértékben maradt fenn, mentődött át a népi demokratikus forradalom időszakába, mint néhány más országban.

A vitán a „forradalmi helyzet", a „forradalmi válság", illetve a „forradalom késése" kérdéséhez, Mód Aladár szólt hozzá részletesen. Véleménye szerint Sipos János lebecsüli a tömegek szerepét, mikor az adott történelmi viszonyok között, reménytelennek látja azok igyekezetét. Sipos tévedésének lényege — mondotta — nem a forradalom késésének hangsúlyozásában, hanem okainak leegyszerűsítésében, a követelmények abszolútizálásában van. A magyarországi fasizmus okait sem helyes csupán a kispolgári tömegek tudatának lemaradásában, s egyáltalán csupán belső okokkal magyarázni — hangoztatta — Mód Aladár. Annál kevésbé, mert a magyar fasizmus belső bázisa korlátozott volt, hiszen a magyarországi fejlődésre a proletárizálódás volt a jellemzőbb és nem a kispolgárosodás. A magyarországi fasizmus a külső reakcióra támaszkodva tudott fennmaradni, így világos, hogy megszüntetéséhez is nagyobb külső segítségre volt szükség. Nem helyes tehát a külső segítség nagyobb szerepében egyszerűen csak a belső erők nagyobb gyengeségét keresni. A helyes értékeléshez a nemzetközi viszonyok árnyaltabb elemzésével és a hazai alapvető osztályok érdekeinek, reális helyzetének elemzésével jutunk el. Más hozzászólások is szóvá tették, hogy Sipos János koncepciójában a szovjet hadsereg jelentőségének, a kívülről jött felszabadítás értékének reális megrajzolása mellett, a belső erők szinte teljes lebecsülése nem felel meg a valóságnak. Korom Mihálynál viszont nem látták történetileg kellően megalapozottnak a forradalmi helyzetről vallott felfogását. Megszívlelendő az a több felszólaló által, e vitakérdés során, hangoztatott igény, hogy teremtsünk rendet a terminológia használatában, mert a problémakör helyes kibontása feltétlenül igényli a fogalmak világos, azonos értelmezését, sőt új meghatározások kidolgozását.

Vitazáró válaszában Mód Aladár és Sipos János nem is igen érintette ezt a vitakérdést. Korom Mihály tartotta szükségesnek leszögezni még-

Digitized by Google

egyszer, hogy szerinte: 1944 nyarára Horthy fasiszta rendszere politikai és katonai válságba került és ez elősegítette, hogy 1944 őszére, az ország felszabadított és fel nem szabadított részein — ha nem is egyforma mélységgel és nem is minden területen — megteremtődjenek az objektív forradalmi helyzet feltételei.

Az elhangzott vélemények alapján úgy tűnik, hogy bár a vitázó felek nézetei között ma is lényeges különbségek vannak, ezek a vita korábbi szakaszában elfoglalt álláspontokhoz képest csökkentek, és a vita hangvétele normalizálódott. Kétségtelenné vált a további kutatómunka és egy terminológiai rendezés szükségessége. — Ezt az ülésszak a filozófusoktól kérte számon.

A konferencián is, csakúgy, mint már a folyóiratokban, az egyik legtöbbet vitatott kérdés a népi demokratikus forradalom jellegének meghatározása volt. Ez természetesen következett abból, hogy a korszak feldolgozásának egyik kulcskérdése ez; mind ideológiai, mind módszertani szempontból. A probléma alapvető jelentőségéből következik, hogy fontos megkeresni, elemezni benne ami általános, valamennyi népi-demokráciára érvényes és azt, ami egyedi, ami nemzeti sajátosságból ered. Az általánosnak és a sajátosnak a viszonya, az általános törvényszerűségek érvényesülése a sajátos viszonyok között mindenkor aktuális politikai probléma. Nem véletlen, hogy Magyarországon az ellenforradalom előtt és alatt a revizionisták a sajátosságokat túlozták el, míg a dogmatikusok mereven csak az általánosra tették a hangsúlyt.

A népi demokratikus forradalom jellege kérdésében kibontakozott vita lényegét, legfőbb elvi tisztáznivalóját — itt most természetesen nagyon röviden — a következőkben foglalhatjuk össze. Mi a tartalma a népi demokratikus forradalomnak; van-e két egymástól elhatárolható — külön polgári demokratikus és szocialista — szakasza, mikorra tehető ez az elhatárolás, vagy egyáltalán nem helyesebb-e a népi demokratikus forradalmat úgy felfogni, mint a szocialista forradalomnak egy sajátos történelmi helyzetben, sajátos fázisokon keresztüli megvalósulását?

Berend T. Iván, Mód Aladár, Szakács Sándor vitaindító előadásai hazánkban a felszabadulással nyomban megindult fejlődés egységes jellegét hangsúlyozták.

Mód Aladár a marxista forradalomelmélet és 1917, valamint a második világháború után kialakult új történelmi viszonyok elemzésével jut el referátumában arra a következtetésre, hogy: a népi demokrácia a demokratikus és szocialista forradalmat egyesítő új típusú permanens forradalom. A népi demokrácia lényege a munkásosztály vezetőszerepe, hegemóniája. Ez teszi lehetővé, hogy a munkásosztály forradalmi pártja, helyes politika mellett a szélesebb szövetségi rendszer alapján viszonylag kevesebb megrázkódtatással vezesse el a dolgozó nép többségét a szocialista demokráciához.

Berend T. Iván és Szakács Sándor referátumaikban gazdag tényanyaggal támasztották alá a népi demokratikus forradalom egységes — kezdettől fogva szocialista elemeket is tartalmazó — jellegéről vallott korábbi állításaikat.

Azt a következtetést vonhatjuk le a népi demokrácia gazdasági fejlődéséből, — írja Berend T. Iván —, hogy az történetileg sajátos, addig egyedülálló utat jelentett. Ez az út már nélkülözi a korábban — mind Oroszországban, mind 1918—19-ben Magyarországon — jellemző több, egymástól határozottan elkülönülő, ha szervesen össze is kapcsolódó szakaszt. A népi demokratikus átalakulás gazdasági tartalmára hivatkozva Berend T. Iván kétségbe vonta annak a létjogosultságát, hogy 1945 és 1948 között bárhol is határvonalat húzzunk. Szerinte az ipar, a bankügy és a mezőgazdaság területén végbement átalakulás egyaránt és egyértemüen mutatja, hogy a felszabadulástól a fordulat évé[illegible] eltelt időszak minőségileg egységes. A demokratikus és szocialista elemek sa-

Digitized by Google

játos keveredése alapján nem két külön forradalom követte egymást, hanem viszonylag békés átmenetként, újtípusú forradalmi átalakulásként a demokratikus és szocialista elemek együttes jelentkezését figyelhetjük meg. Már az első napokban számos, követlenül a szocializmus irányába mutató lépést sorolhatunk fel — mondja — s részint még a fordulat évében is sor került tisztán demokratikus vívmányok megvalósítására. A népi demokratikus átalakulás sajátos forradalmi tartalma 1945 és 1948 között nem tudta azonnal áttörni a tőkés termelési viszonyok kereteit, de nem is maradt meg egyszerűen közöttük, hanem fokozatosan rombolta őket.

Szakács Sándor a földreform végrehajtásával, a birtokmegosztásban végbement óriási strukturális átalakulással bizonyította, hogy a földreform fogalma —, amely eredeti hivatását tekintve az agrárátalakulás polgári demokratikus formáját jelenti — semmiképpen sem fejezi ki azt, ami nálunk 1945-ben az agrárkérdés megoldása terén történt. A földreform — írja — nemcsak a feudális maradványokat mindvégig megőrző nagybirtokot zúzta szét, hanem a tőkés fejlődésben jelentősen előrehaladt, sőt a tőkés fejlődésben már lendületét vesztő nagybirtokot, s ezzel együtt az ipari és banktőke mezőgazdasági pozícióit is. A nagybirtokos osztály (úgy is mint az agrártőke egyik legjellemzőbb képviselője) a földosztás következményeként mint osztály megszűnt létezni, vagyis a földreform ilyen módon alapjaiban rázta meg a felszabadulás előtti osztálystruktúrát. A földreform nem egy esetben megperzselte a kisebb tőkés birtokokat is.

Az 1945-ös agrárátalakulás minőségileg csak a második világháború után a népi demokratikus országokban végrehajtott reformokkal hozható rokonságba.

A fenti nézetekkel bizonyos fokig szembenálló, azokat vitató koncepciót fogalmazott meg Szabó Bálint referátuma.

Szabó Bálint is abból indult ki, hogy a népi demokratikus forradalom új forradalmi utat jelent. Véleménye szerint ez azonban nem zárja ki szakaszok létezését a fejlődésben. A népi demokratikus forradalom fő sajátossága nem abban áll — hangsúlyozta —, hogy nem bontható szakaszokra, hanem az osztályok egymáshoz való viszonyának alakulásában rejlik. Ez a nagy forradalmi periódus — írja — az erőviszonyok változása, a hatalom jellegének alakulása alapján két minőségileg különböző szakaszra bontható. Fejlődésünk — mondja — antifasiszta harccal kezdődött, amelyet nem helyes már mint a szocialista forradalom részét értékelni. Magyarországon a társadalmi, a politikai feltételek alapján antifasiszta forradalom volt napirenden és zajlott le 1944 őszén, ez tartott 1945 májusáig. E harc során új népi hatalom jött létre, amelynek megteremtésében döntő szerepe volt a Szovjetunió felszabadító harcának. A dolgozó tömegek harcát — viszi tovább fejtegetését Szabó Bálint —, amelynek az élén a K. P. állott, és amelynek célja kezdettől fogva több volt, mint demokratikus, 1945 nyarától keresztezte a Kisgazda Párt jobbszárnyának a törekvése a tőkés restaurációra. A küzdelem kiéleződésével megindul a harc a szocialista forradalomért. A forradalom két szakasza az ő megfogalmazásában — mondja Szabó Bálint — csak azt fejezi ki, hogy 1945 májusáig a főkérdés a demokratikus feladatok megoldása, ettől kezdve viszont szaporodnak a szocialista követelmények. Az új szakasz megjelölésével semmiképpen nem akar választóvonalat húzni, inkább a két szakasz egységét hangsúlyozza. A korai tőkeellenes intézkedések szerinte nem jelentenek cáfolatot a két szakasz meglétére, mert ő az első periódust nem polgári demokratikus, hanem antifasiszta népi demokratikus jellegűnek nevezi. Már pedig ezek a korai tőkeellenes intézkedések is mindenekelőtt a fasiz-

Digitized by Google

musban érdekelt tőkés vállalatokat érték.

A vita során elhangzott hozzászólások megoszlottak a két koncepció között. Megítélésem szerint kezdetben inkább Szabó Bálint álláspontját, annak két szakaszról vallott elméletét támogatták. Az ő nagyon is létjogosult kérdésfeltevését és okfejtését félreértve elhangzottak szélsőséges álláspontok is. Tagadták, hogy a népi demokratikus forradalom újat jelent a forradalom történetében, annak tartalma — mondták — megfelel a permanens forradalom elméletének. Volt, aki olyan megokolással tagadta a népi demokratikus-forradalom egységes forradalmi folyamat jellegét, hogy az nem felel meg a marxista forradalomelmélet azon tanításának, miszerint a mennyiségi növekedés ugrásokon keresztül hoz új minőséget.

A népi demokratikus forradalom szakaszosságát valló felszólalók sem értettek egyet a szakaszhatárok kijelölésében. Szabó Bálint szerint 1945 májusáig — nyaráig tartott az első szakasz. Mások szerint 1945 januárjában, illetve őszén kezdődik az új szakasz, egyesek 1946 tavaszára tették ezt, míg voltak, akik csak 1947—48-ban látták az első fordulatot, az első szakasz lezáródását bekövetkezni a forradalom menetében.

Az előadók válasza és Molnár János vitazárója, alapján a következőkben lehetne összegezni e vitakérdés jelenlegi állását.

Az álláspontok — ez a vitaülés egyik legfontosabb érdeme — közeledtek egymáshoz. Elfogadottá vált az a nézet, hogy a felszabadulás után egységes forradalmi folyamat ment végbe Magyarországon, amely a proletárhatalom megteremtéséhez vezetett el. Az egységes folyamaton belül természetesen vannak szakaszok, azaz a fejlődésnek nagyobb állomásai. Ez azonban természetesen egészen más, mint a két szakasz olyan értelmű hangsúlyozása, amely óhatatlanul két forradalom lezajlását feltételezi. Csak az egységes forradalmi folyamatról vallott szemlélet alkalmas arra, hogy kifejezze a végbement társadalmi, politikai változást. A vitaülés bizonyította, hogy a korszak gazdasági, politikai, társadalmi arculatának további árnyaltabb elemzésével lehet és kell hitelesebbé tenni ez időszak forradalmi jellegéről kialakulóban levő elvi általánosítást.

A vita sikereként lehet elkönyvelni, hogy eredményesen nyeste meg a népi demokratikus forradalom jellegének megítélésében burjánzó vadhajtásokat. A vita menete — néhány helytelen, disszonáns hangtól eltekintve —, arról győzhette meg a résztvevőket, hogy túljutottunk azon az időszakon, amikor értetlenség, belemagyarázás, mondvacsinált „politikai meggondolások" gátolták a kutatókat, az oktatókat nézeteik bátor végiggondolásában és nyílt kifejezésében.

A harmadik vitakérdést Mód Aladár referátumának fejlődésünk 1945—48 közötti időszakáról adott értékelése indította el.

Mód Aladárnak az a szándéka, hogy az 1945—48 közötti időszak ellentmondásait elemezze, hasznos törekvés. 1956 után pártunk is — hogy helyesen jelölje ki a maga számára a követendő utat — önkritikusan próbálta számbavenni a kommunisták korábbi politikájának pozitív és negatív vonásait. Egy forradalmi párt az ilyenfajta értékelést nem nélkülözheti. A vitaülés azonban lényeges kérdésekben teljesen egységesen szembefordult Mód Aladár koncepciójával. Nem fogadta el azt a nézetét, amely szerint 1948 előtt a hatalom kérdését a párt elsősorban „nagy politikai" síkon, a pártvezetés síkján döntötte el, hogy a népi demokratikus utat leszűkítette, hogy elsősorban adminisztratív megoldást keresett, s következésképpen az átmenetet rosszul hajtotta végre.

Ezeket a nézeteket nem ezért utasították vissza a vita résztvevői, mintha nem tartanák szükségesnek az 1948 előtti valóságos ellentmondások és hibák vizsgálatát, hanem azért — és főként ebből adódnak Mód Aladár helytelen következ-

Digitized by Google

tetései —, mert sematikusan, leegyszerűsítő módszerekkel közeledett a problémákhoz.

Szabó Bálint így visszautasította Mód Aladárnak a pártvezetés kettős vonaláról vallott — csak a nézetkülönbségek felnagyításával láttatható — nézetét. Helytelen Rákosi politikai vezetését — mondotta — egyszerűen szubjektív eredetűnek értékelni. Hibás szerinte a forradalom meggyorsításának értékelésében eltekinteni attól, hogy az egyik főok a nemzetközi erőviszonyokban bekövetkezett változás volt, amely sürgette a párttól a burzsoázia elleni harc fokozását. Helytelen nem számításba venni, hogy a nemzetközi erőviszonyok átrendezése miatt a hazai burzsoázia magatartása is támadóbb lett, igyekezett a még kezében levő komoly lehetőségeket felhasználni a népi demokratikus fejlődéssel szemben. Ennek következtében — állapítja meg Szabó Bálint — természetesen nehezebbé vált a népi demokratikus út széles társadalmi összefogásra adott lehetőségét realizálni. Ha a párt e kiélezett harcban követett is el hibákat, történetietlen ezeket elvonatkoztatni a reális nemzetközi és hazai viszonyoktól.

Berend T. Iván, Mód Aladár koncepcióját bírálva rámutatott, hogy — véleménye szerint — Mód Aladár hibáinak gyökere abban van, hogy a vitatott időszakot nem történeti módszerekkel közelíti meg, hanem logikai és morális okfejtéssel. Ez — mint minden szubjektív alapállás — feltétlenül helytelen következtetésre vezet. Csak így juthatott el Mód Aladár — mondja — ahhoz az értékítélethez, hogy az 1949-es törés nem következik be, ha már nincs előbb is hiba a párt politikai vonalvezetésében. Az újjáépítés, a reakció elleni harc, a gazdaságpolitika számos sikere, mind ellentmondanak e sommásan negatív megítélésnek. De nem lehet egyetérteni azzal sem — állapítja meg Berend T. Iván — ahogyan Mód Aladár a pártnak a tömegek körében végzett politikáját, a tömegeknek a hatalom gyakorlásába való bevonását értékeli. Kétségtelen — mondja —, hogy a párt nem helyesen járt el az üzemi bizottságokkal, a nemzeti bizottságokkal szemben, de a későbbi hibák mégsem itt kezdődtek, a párt a népi bizottságok nélkül is kiépíthette volna a maga tömegkapcsolatait. Mód Aladár idealizálja a tömegek szerepét, helyzetét, politikai érettségét amikor döntően, sőt szinte kizárólag a tömegekkel követett politikára vezeti vissza a későbbi eredménytelenséget. A párt valóban követett el hibákat, már 1945 és 48 között — politikaiakat és gazdaságiakat egyaránt — de ezek nem mondanak ellent az időszak alapvetően pozitív jellegének, nem határozták meg végzetszerűen a hibák későbbi eluralkodását.

Berend T. Iván és Szabó Bálint alapos, a lényeges kérdéseket elemző felszólalása után a zárszó még tett néhány figyelemreméltó észrevételt. Így helyesen állapította meg, hogy Mód Aladár nem tudja a maga bonyolultságában elemezni a népi demokratikus, a szocialista fejlődéssel szembenálló burzsoá erők tényleges befolyását, helyzetét, politikáját és koncepciójában eltűnik a burzsoá erők elleni harc reális valósága, sőt gyakran az a tény is, hogy ilyen politikai erők voltak. Leegyszerűsítve tárgyalja a tömegek helyzetét és ebben a vonatkozásban nem tudta érdemlegesen bírálni, kijavítani Rákosi Mátyásnak a Népi demokráciánk útja című hasonló jellegű hibákat tartalmazó előadását. Helytelen, hogy szemléletében a tömegek állapotának szinte egyetlen mércéje a választási eredmények és nem fordít figyelmet arra tényre, hogy a forradalmi fejlődés idején a tömegek politikai arculata sok tényező következtében gyorsan változik. Ezért, bár teljes joggal bírálja a pártvezetést, mert az a kérdéses időszakban a szövetségi politikát olykor leszűkítette a pártok közötti szövetségre, sokszor maga sem tud túllépni ezen a szemléleten.

Mód Aladár a vitázóknak adott válaszában, ha nem is fogadta el az ő felfogásával nem egyező nézeteket,

Digitized by Google

— de nem is tagadta a kérdések további elemzésének szükségességét.

Ennyiben lehetne — ilyen rövid terjedelemben inkább csak jelezve, semmint komolyabban elemezve — összegezni a marxizmus—leninizmus oktatóinak háromnapos tanácskozásán felmerült elméleti, történeti vitakérdéseket. Gondolatébresztő és bátorító tanácskozás volt. Eredményessége, ha talán nem is könnyen kimutathatóan, de bizonyára ott lesz egyetemeink, főiskoláink marxista szemináriumainak emelkedő színvonalában, történetkutatóink még bátrabb, még igényesebb munkáiban.

M. Somlyai Magda

Jelentős hozzájárulás mezőgazdaságunk szakosításához

Mezőgazdaságunk belterjesítésének egyik legfontosabb eszköze a zöldség- és gyümölcstermesztés fejlesztése. Egy-egy termelési ág fejlesztése azonban a megtermelt termékek értékesítési viszonyaitól is függ. Az értékesítés feltételei pedig korunkban, a nemzetközi munkamegosztás gyors szélesedése idején, egyre inkább a külkereskedelmi áruforgalomhoz kapcsolódnak. Hazánkban az átlagosnál is szorosabb ez az összefüggés, mert a kivitel aránya a nemzeti jövedelemből több mint 30 százalék, és ez az arány gyorsan növekszik.

Ilyen körülmények között az adottságainknak legjobban megfelelő mezőgazdasági fejlesztési program megvalósulása nagyrészt attól függ: mennyire sikerül zöldség- és gyümölcstermésünk egy részét külföldi piacokon elhelyeznünk. Ezeknek a problémáknak a megoldását, és így mezőgazdaságunk további belterjes fejlesztését szolgálja a *Szovjetunióval kötött, az 1966—1970 évekre szóló gyümölcs-, zöldség- és gyümölcskonzerv-szállítási egyezmény.*

A zöldség- és gyümölcstermesztés és mezőgazdaságunk belterjesítése

A mezőgazdasági termelés belterjességének fokozását közgazdasági és természeti adottságaink indokolják. Nálunk nincsenek olyan megműveletlen területek, amelyeknek a termelésbe való bevonása a mezőgazdasági termelés lényeges emelkedését eredményezné. Hazánk népsűrűsége igen nagy, 1 km²-re 1960-ban 107 lakos jutott. A lakosságnak mintegy 1/3-át a mezőgazdaság foglalkoztatja. Mindez azt indokolja, hogy a rendelkezésünkre álló területen minél magasabb szintű és értékű mezőgazdasági termelést folytassunk.

Országunk abba a területi zónába tartozik, ahol a nap sugárzásának intenzitása, a tenyészidő hosszúsága, a levegő havi és évi középhőmérséklete a zöldség- és gyümölcstermesztés szempontjából sokkal kedvezőbb, mint a tőlünk északra fekvő országokban. Nálunk átlagos évben 1900—2100 a napsütéses órák száma. Elsősorban ennek a bőséges napsütésnek köszönthető, hogy zöldség- és gyümölcsféléinknek nagy a vitamintartalmuk, kiváló a zamatuk. A jó természeti körülmények adják meg gyümölcseinknek a nemzetközi piacon elismert jó tulajdonságaikat. Zöldség- és gyümölcstermesztésünk fejlődését az is elősegíti, hogy ezen a területen nagy hagyományaink vannak.

A népgazdaság érdekével teljesen egybeesik a munkaerővel jól ellátott nagyüzemi gazdaságainknak az a törekvése, hogy jövedelmüket a termelés belterjesítése útján fokozzák. A szántóföldi zöldségtermesztésben ugyanis az egy kat. holdon felhasznált élőmunka mennyisége átlagban 3—5-ször annyi, mint a növénytermesztésben, és ez a zöldségtermesztés jövedelmezőségén is megmutatkozik. A nagyüzemi zöldség-

Digitized by Google

kertészet egy kat. holdjára 15—20 ezer forint hozam számítható, s ez 3—7-szerese annak a bruttó termelési értéknek, amelyet a szántóföldi növénytermesztés átlagosan nyújt. Hasonló a helyzet a gyümölcstermesztésben is.

Éghajlati tényezőink és termelési tapasztalataink jó feltételeket nyújtanak ahhoz, hogy a zöldség- és gyümölcstermesztést a belső igényeket meghaladó mértékben fejlesszük, és a nemzetközi munkamegosztás keretében részt vegyünk azon országok igényeinek kielégítésében, amelyekben a természeti viszonyok nem olyan jók, mint nálunk.

Gyümölcstermesztésünk fejlődése a háború után meggyorsult. A háború előtti utolsó években átlag mintegy 310 000 tonna gyümölcsöt termeltünk évenként. Az 1960—1963-as évek átlagos gyümölcstermesztése mintegy háromszorosa a háború előttinek. Gyümölcsfa-állományunk a háború előtti időszakhoz képest a 2,5-szeresére nőtt. Ez egyben azt is jelzi, hogy a termés növekedésének túlnyomó része nem a hozamok emelkedésének, hanem a telepítések fokozásának az eredménye.

Nagy jelentőségűek a jövő szempontjából a nagyüzemi gyümölcstelepítések. A felszabadulás előtt gyümölcsfa-állományunk túlnyomórészt kisüzemi gyümölcsösökben, házi kertekben és szórványgyümölcsösökben volt. 1959-ben nagyüzemi árugyümölcsöseink területe már elérte a 81 508 holdat, 1963-ra pedig mintegy 160 000 kat. holdra emelkedett, vagyis négy év alatt csaknem megduplázódott. A nagyüzemi gyümölcstelepítések gyors üteme és nagyobb termésátlagokat biztosító művelési módszerük biztosítja gyümölcstermesztésünk további fejlődését.

Zöldségtermesztésünk is gyorsan fejlődött a háború után. 1938-ban 128 000 holdon, az 1960—1963. években 193 000 kat. holdon termeltünk zöldségféléket. A vetésterület tehát mintegy 1,5-szörösére növekedett. Ha e növekedés ütemét összehasonlítjuk a termés mennyiségével a következő eredményt kapjuk: 1938-ban 739 ezer, 1960—1963 átlagában 1322 ezer tonna volt a zöldségtermés; a növekedés tehát mintegy 1,8-szeres. A zöldségfélék termelésnövekedése — a gyümölcséhez hasonlóan — nagyrészt a vetésterület kiterjesztésének és csak kisebb mértékben a termelésátlagok növekedésének az eredménye. Ez egyben jelzi is zöldség- és gyümölcstermelésünk további fejlesztésének fő feladatát.

A zöldség- és gyümölcstermesztés fejlesztése azonban nemcsak termelési kérdés, hanem szorosan kapcsolódik a belső és külső fogyasztó piac helyzetéhez. Vizsgáljuk meg ezért a piaci helyzet alakulását.

A piaci helyzet az egyezmény előtt

Zöldség- és gyümölcstermesztésünknek mintegy 70—80 százalékát a hazai fogyasztópiacon értékesítjük. *A hazai fogyasztópiac helyzete* a felszabadulás óta számottevően megváltozott. Az egy lakosra jutó évi zöldség-, főzelék-, gyümölcs-fogyasztás az 1934—1938. évek 95,0 kg-os átlagáról az 1960—1963. évek átlagában 146,3 kg-ra emelkedett.[1] Ez a mintegy 55 százalékos növekedés a lakosság életszínvonalának emelkedéséből eredt. A felszabadulás után fokozatosan megszűnt az az állapot, amikor az alacsony életszínvonal korlátozta a zöldség- és gyümölcstermesztés fejlődését. Ma már az a jellemző, hogy a termelés fejlesztésének lehetőségei szabnak határt a fogyasztásnak.

A zöldség- és gyümölcsfogyasztás növekedése is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy lakosságunk táplálkozása ma sokkal jobban felel meg a követelményeknek, mint 20—30 évvel ezelőtt. 1963-ban az egy lakosra jutó évi zöldség- és főzelékfogyasztás 88,8 kg-os, a gyümölcsfogyasztás 70,1 kg-os rekord színvonalat ért el. De még ez is távol van attól a felső határtól, amely e termékek fogyasztásának biológiai maximuma. A fogyasztásnak 1963-

[1] Statisztikai Évkönyv, 1963.

Digitized by Google

ban elért színvonala nemzetközi viszonylatban is jelentős eredmény, jó néhány fejlett ország egy főre eső zöldség- és gyümölcsfogyasztása azonban meghaladja ezt.

A zöldség- és gyümölcsexport fejlődése a háború után meggyorsult. A nagy kereslet, az „elhalasztott szükségletek" kielégítésére való törekvés kedvező piaci helyzetet teremtett zöldség- és gyümölcsexportunk fokozása számára, s ezt tovább bővítette a szocialista világpiac kialakulása.

Friss gyümölcsexportunk 1960—1963 átlagában a háború előttinek csaknem hatszorosára növekedett. Különösen feltűnő az almaexport 27-szeres és az őszibarack-export 13,5-szeres növekedése. Gyümölcskivitelünkben az alma évről évre növekvő mennyiséggel, kb. 50 százalékos aránnyal szerepel. Ezért semmivel sem indokolható az, hogy a gyümölcsfa-állományon belül alacsony, mintegy 16 százalékos az almafák aránya. A sárgabarack-export a terméstől függően erősen ingadozik, de még tovább is növelhető, mert éghajlati viszonyaink következtében mi akkor tudunk sárgabarackot szállítani, amikor vetélytársaink (Olaszország, Spanyolország stb.) már nem.

Friss zöldség kivitelünk az 1960—1963. évek átlagában a háború előtti színvonal háromszorosát érte el. Különösen szembetűnő a zöldpaprikaexport csaknem 12-szeres, a paradicsom-export mintegy 7,5-szeres növekedése Kisebb-nagyobb mértékben valamennyi zöldségféle kivitelét sikerült fokoznunk, kivéve a fokhagymáét. Sajnálatosan csekély a növekedés vöröshagyma-exportunkban; ezt a termelés fejlődésének lassúsága magyarázza. Szélesedett az exportált főzelékfélék köre. A háború előtt alig volt zöldborsókivitelünk, ma ebből is tetemes mennyiséget szállítunk külföldre. Jelentős tételeket adunk el az úgynevezett finom főzelékekből is (karfiol, spárga stb.). Különösen kedvező a korai és kései zöldségfélék piaci helyzete; kár, hogy termelésük viszonylagos elmaradottsága akadályozza e lehetőségek kihasználását.

A háború előtt *konzerviparunk* gyengén fejlett volt, a paradicsompürét kivéve csak elenyésző mennyiségű tartósított zöldség- és gyümölcsfélét exportált. A háború után konzerviparunk gyors fejlődésnek indult. Ez éreztette hatását a belföldi áruellátás javulásában, de ezzel párhuzamosan exportálható készleteink is egyre jobban növekedtek.

Főzelékkonzervből a háború előtti mennyiség 11-szeresét exportáltuk 1963-ban. Ugyanezen időszakban gyümölcskonzerv-exportunk mintegy 100-szorosára, savanyúság-exportunk pedig mintegy 400-szorosára emelkedett. Konzerviparunk fejlődési dinamikája a jelenlegi magas termelési színvonalhoz viszonyítva is nagy. 1963-ban gyümölcskonzervből 46, főzelékféléből 188, mélyhűtött áruból 44 százalékkal termeltünk többet, mint 1960-ban. A termelés gyors növekedése a kivitel növekedésének ütemében is tükröződik. 1963-ban főzelékkonzerv-kivitelünk az 1960. évinek csaknem háromszorosa volt. A gyorsfagyasztás elterjedése óta a mélyhűtött gyümölcs- és zöldségfélék is kedvelt exportcikkekké váltak. Ezt mutatja az, hogy 1960-tól 1963-ig majdnem megduplázódott az úgynevezett Mirelite-áruk exportja.

Ha a friss és tartósított zöldség- és gyümölcsfélék piaci helyzetét nem összmennyiségben, hanem tőkés és szocialista országok bontásában vizsgáljuk, a következő képet kapjuk:

Nyugat-Európába irányuló zöldség- és gyümölcsexportunk gyorsan fejlődött. A friss gyümölcs exportja 1955-től 1962-ig mintegy háromszorosára, a friss zöldségfélék exportja 1,5-szörösére növekedett. Hasonló ütemben fejlődött konzervipari exportunk is. Különösen gyors a fejlődés néhány konzerv- és mélyhűtött áruban. 1955-höz viszonyítva savanyúság-exportunk 28-szorosára, mélyhűtött áru-exportunk pedig 39-szeresére növekedett.

A gyors fejlődés ellenére tőkés viszonylatban a nyugat-európai or-

Digitized by Google

ságok időjárási viszonyait visszatükröző ingadozás és az ebből származó bizonytalanság jellemzi zöldség- és gyümölcskivitelünket. Zöldség és gyümölcs tekintetében a Közös Piac országainak önellátási foka megközelíti a 100 százalékot. Ezért ha kedvezők a nyugat-európai időjárási viszonyok, akkor a zöldség- és gyümölcstermékeink iránti kereslet csökkenésével, ha pedig kedvezőtlenek ott a terméseredmények, akkor az eladási lehetőségek jelentős növekedésével számolhatunk.

A *szocialista országokba* irányuló friss és feldolgozott gyümölcs- és zöldségkivitelünk alakulása ugyancsak gyors fejlődésről tanúskodik. A fejlődés üteme azonban lényegében nem haladja meg a tőkés országokba irányuló exportét. A szocialista országok közül a Szovjetunió, az NDK és Csehszlovákia vásárol tőlünk friss és tartósított zöldséget és gyümölcsöt. Vizsgáljuk meg először az NDK és Csehszlovákia friss és tartósított zöldség- és gyümölcsbevitelének helyzetét.

Az NDK friss és tartósított zöldség- és gyümölcsbevitele[2]

	1960.		1961.		1962.		1963.	
	Mennyiség (t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (t)	Magyarország részaránya (%)
Friss zöldség	115 573	25	102 883	16	94 620	26	130 493	38
Friss gyümölcs	77 261	16	112 286	31	110 879	23	153 158	42
Főzelék-konzerv	28 629	33	27 925	36	24 647	40	33 207	33
Gyümölcs-konzerv	23 992	43	25 516	30	19 562	31	18 509	58

Az NDK gyümölcs- és zöldségbevitelének több mint 1/4 részét, tartósított zöldség- és gyümölcsbevitelének 30—50 százalékát hazánk szállítja. Az NDK friss és tartósított zöldség- és gyümölcsbevitelének volumene az 1960—1963. évek színvonalán stabilizálódott; jelentősebb növekedést az import-volumenben csak az időjárási viszonyok okozta terméskiesések okoznak. Hasonló a helyzet Csehszlovákia viszonylatában is.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság friss zöldség- és gyümölcs bevitele[3]

	1960.		1961.		1962.		1963.	
	Mennyiség (1000 t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (1000 t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (1000 t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (1000 t)	Magyarország részaránya (%)
Zöldség	113	41	106	28	137	28	119	34
Gyümölcs	111	19	144	28	158	17	159	29

[2] A Statisztikai Évkönyvek és a Statistisches Jahrbuch der DDR, 1964 alapján.
[3] Statisztikai Évkönyvek, Statisticka ročenka ČSSR, 1964.

Digitized by Google

Csehszlovákia körülbelül ugyanannyi friss zöldséget és gyümölcsöt importál, mint az NDK. Ide valamivel több friss zöldséget és gyümölcsöt szállítunk, mint az NDK-ba. Fordított a helyzet a tartósított zöldségeket és gyümölcstermékeket illetően: itt a CSSZK bevitele mintegy 1/3-a az NDK-énak. Így Csehszlovákia zöldség- és gyümölcskonzerv-vásárlásai viszonylag alacsony összegűek és a jövőben sem számolhatunk a mennyiség nagyobb bővülésével. Az 1958—1960. évek átlagában Csehszlovákiába irányuló gyümölcskonzerv-kivitelünk 1529 tonna, zöldségkonzerv-kivitelünk pedig 2067 tonna volt. 1963-ban gyümölcskonzervből 1613 tonnát, főzelékkonzervből 1768 tonnát szállítottunk Csehszlovákiába, a kivitel szintje tehát lényegében nem változott.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Szovjetunión kívül két olyan szocialista ország van, amelyben zöldség- és gyümölcstermékeink nagyobb mennyiségben helyezhetők el: az NDK és a CSSZK. A zöldség- és gyümölcskonzervek bevitele ezen országokba (különösen Csehszlovákiába) viszonylag kis mennyiségű, és nem ad lehetőséget arra, hogy a zöldség- és gyümölcstermesztés kedvező feltételeivel rendelkező szocialista országok (pl. Bulgária, Magyarország, Románia) elhelyezzék itt egyre növekvő konzervtermelésüket. Hasonlóképpen, bár sokkal kevésbé élesen merül fel a piacprobléma a friss zöldség- és gyümölcstermékeknél is.

A rohamosan növekvő zöldség- és gyümölcstermésünk elhelyezése érdekében tett erőfeszítéseknek a legjelentősebb eredménye a Magyar Népköztársaságból a Szovjetunióba való gyümölcs-, zöldség- és gyümölcskonzerv-szállításról szóló, 1964-ben megkötött egyezmény. Ez az egyezmény egyúttal mezőgazdasági termelésünk nemzetközi szakosításában is nagy előrelépés.

Az egyezmény jelentősége

A Szovjetunió friss és tartósított zöldség- és gyümölcsimportja töretlenül és gyorsan fejlődik.

A Szovjetunió friss és tartósított zöldség- és gyümölcsbevitele[1]

	1960.		1961.		1962.		1963.	
	Mennyiség (1000 t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (1000 t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (1000 t)	Magyarország részaránya (%)	Mennyiség (1000 t)	Magyarország részaránya (%)
Friss és tartósított zöldségfélék összesen	215	11	282	15	293	27	348	22
Zöldség-konzerv	—	—	—	—	90	—	108	—
Friss gyümölcs*	335	1	317	3	346	3	407	4
Tartósított gyümölcs	99	3	118	5	110	7	154	5

— Nincs adat.
* Déligyümölccsel együtt.

[1] Statisztikai évkönyvek, Vnyesnyaja torgovlja SZSZRSZ za 1960, 1961, 1962, 1963 alapján.

Digitized by Google

Ez a gyors növekedés elsősorban abból ered, hogy a Szovjetunió területének nagy részén — részben az éghajlat, részben a ritkább mezőgazdasági népsűrűség következtében — nem olyan előnyösek a feltételek a zöldség- és gyümölcstermesztésre, mint hazánkban és néhány más szocialista országban. Ez megteremti a feltételét a Szovjetunióval való munkamegosztás további elmélyítésének. A Szovjetunió zöldség- és gyümölcsbehozatala a lakosság életszínvonalának gyors növekedésével párhuzamosan hosszabb távon is jelentősen növekszik.

Ez megalapozottá teszi azt a törekvést, hogy a Szovjetunióval való munkamegosztás elmélyítésével, mezőgazdasági termelésünk nemzetközi szakosításának továbbfejlesztésével érjük el zöldség- és gyümölcstermesztésünk jelentős kiszélesítését. Mezőgazdasági termelésünk nemzetközi szakosítása terén nagy előrelépést jelentett a Szovjetunióval kötött egyezmény.

Az egyezmény az 1966—1970. évekre, tehát harmadik ötéves tervünk időszakára szól. Az egyezmény értelmében növekvő mennyiségben szállítunk a Szovjetunióba friss, valamint konzerválással és mélyhűtéssel tartósított zöldség- és gyümölcsféléket. A Szovjetunióba irányuló friss és feldolgozott zöldség- és gyümölcskivitelünk fejlődése:

	Friss gyümölcs	Zöldségkonzerv	Gyümölcskonzerv
	1000 tonnában		
1960	4	11	3
1961	9	31	6
1962	9	51	7
1963	16	71	7
1960—1963 átlaga	10	41	6
Az egyezmény szerint 1970-ben szállítandó	155	120*	45*
Az 1970-ben szállítandó mennyiség indexe (1960—1963. évek átlaga = 100)	1550	293	750

Az egyezmény értelmében 1970-ig friss gyümölcsből több mint a 15-szörösére, zöldségkonzervekből a 3-szorosára, gyümölcskonzervekből a 7,5-szeresére növekszik az 1960—1963. évek átlagához viszonyítva a Szovjetunióba szállított mennyiség.

Még jobban érzékelhetjük az egyezmény jelentőségét akkor, ha az 1970-ben a Szovjetunióba szállítandó friss és tartósított zöldség- és gyümölcsfélék mennyiségét összehasonlítjuk összkivitelünk 1963. évi mennyiségeivel.

* Az Egyezmény mennyiségei nettó súlyra vonatkoznak. A bruttó súly a zöldségkonzerveknél mintegy 40, a gyümölcskonzerveknél 25—30 százalékkal több.

Digitized by Google

	1963. évi össz-export	1970-ben a Szovjetunióba szállítandó
	1000 tonnában	
Friss gyümölcs	207	155
Zöldségkonzerv, savanyúság	116	120
Gyümölcskonzerv	35	45

Az egyezmény értelmében szállítandó friss gyümölcsfélék mennyisége megközelíti, a tartósított zöldség- és gyümölcsféléké pedig meghaladja a tőkés és a demokratikus országokba irányuló jelenlegi összexportunkat. A Szovjetunióba irányuló zöldség- és gyümölcskivitelünk növelésével egyidejűleg azonban mind demokratikus, mind tőkés viszonylatban tovább kívánjuk fejleszteni exportunkat.

Az egyezményben szereplő áruk forgalmának lebonyolítása világpiaci árakon, a szocialista országok között kialakult árelvvel összhangban történik. A szocialista országok között kialakult árelv szerint az áraknak meg kell felelniük a kölcsönös előnyök elvének. Így elő kell segíteniük a tervszerű nemzetközi munkamegosztás fejlesztését, az egyes országok tervszerű fejlődésének megfelelően; a munka termelékenységének emelkedését, a technika fejlesztését; a szocialista országok közötti áruforgalom növekedését.

Friss és tartósított zöldség- és gyümölcsexportunk ilyen példátlan arányú fejlesztése a termelés, a tárolás, a feldolgozás és a csomagolás összehangolt megszervezését és működését igényli.

A friss és tartósított zöldség- és gyümölcsféléknek az egyezményben előirányzott szállítása serkentőleg fog hatni mezőgazdasági termelésünk belterjes irányú fejlesztésére. Elősegíti mezőgazdasági termelésünk nemzetközi szakosításának továbbfejlesztését. Összhangban áll mezőgazdasági üzemeinknek azzal a törekvésével, hogy a zöldség- és gyümölcstermesztés optimális növelésével emeljék az egy területegységre, illetve egy tagra jutó jövedelmet, a termelés gazdaságosságát. Összhangban áll az egyezmény a zöldség- és gyümölcstermesztés, valamint a konzervipar fejlesztésére vonatkozó távlati terveinkkel is, sőt éppen az egyezmény megkötése tette ezeket reálissá, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk szempontjából megalapozottá. Ugyanakkor számottevő előnyöket nyújt a Szovjetunió számára is, mert elősegíti, hogy az év minden szakában jobb legyen az ország lakosságának zöldség- és gyümölcsellátása.

Az egyezmény megkötésével hosszú időre megszűnt az értékesítési bizonytalanság, mivel lehetőségünk nyílt arra, hogy zöldség- és gyümölcstermelésünk, valamint konzerviparunk gyorsütemű fejlődése a Szovjetunió nagy és biztonságos felvevőpiacára támaszkodjon.

Csáki Norbert

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Az amerikai politika veszélyes irányzata

Amikor Kennedy elnök meggyilkolása után, Lyndon B. Johnson elfoglalta az Egyesült Államok elnöki székét, több alkalommal is nyilvánosan ígéretet tett, hogy nagynevű elődjének politikai irányvonalát kívánja követni. Azok a megfigyelők azonban, akik figyelemmel kísérték az Egyesült Államok politikai életének alakulását, óvatosságra intettek. Hangsúlyozták, hogy az új amerikai elnök igazi arculatát, valódi politikáját csak azután lehet felmérni, megállapítani, ha megvívta a maga választási csatáját és a választási eredményekre támaszkodva megkezdi saját elnöki időszakát. És valóban: Johnson hivatalba lépésétől egészen a múlt év őszén megtartott választásokig tartózkodott minden olyan megnyilvánulástól, amely felfedte volna szándékait, igazi céljait. Belpolitikai tekintetben arra szorítkozott, hogy felhasználva azt az általános megdöbbenést, amelyet a fiatal elnök meggyilkolása világszerte és az Egyesült Államokban is keltett, keresztülvigye elődjének azokat a belpolitikai jellegű törvényjavaslatait, amelyeket az amerikai törvényhozás két háza kezdeményezőjük életében vonakodott megszavazni. Külpolitikai tekintetben pedig csupán általános kijelentéseket tett az Egyesült Államok „békés szándékairól", az együttműködésről stb.

Most már több mint fél esztendő telt el az 1964 novemberi amerikai elnökválasztás óta és egyre határozottabban kezdenek kibontakozni Johnson külpolitikájának körvonalai. Ez a külpolitika különösen az Egyesült Államok vietnami és dominikai agressziójának a fényében mind több jelét mutatja annak, hogy *az Egyesült Államok jelenlegi elnöke sok tekintetben szakított elődjének külpolitikai irányvonalával, s veszélyes fordulatot tett a feszültség kiélezése, a hidegháború felújítása irányában.* Kennedy, ha nem is következetesen, de figyelembe vette a nemzetközi erőviszonyok alakulását és kiindulási alapként elfogadta azt a tényt, hogy ezek az erőviszonyok nem teszik lehetővé a hírhedt dulles erőpolitika folytatását s az Egyesült Államok vezető köreinek, akár tetszik, akár nem, el kell fogadniok azt a békés együttélésre vontakozó, ismételt ajánlatot, amelyet a kommunista és munkáspártok 1960. évi moszkva. értekezlete a szocialista országok külpolitikájának alapjává tett meg.

Bár a Kennedy-politikával való szakítás tényét a vietnami és a dominikai agresszió tette nyilvánvalóvá, ennek a szakításnak bizonyos jelei már Johnson elnökségének legelső időszakában is megmutatkoztak. Már néhány héttel Kennedy meggyilkolása után sokan meglepetéssel figyeltek fel arra, hogy Johnson Thomas C. Mannt, az Egyesült Államok addigi mexikói nagykövetét nevezte ki latin-amerikai ügyekkel foglalkozó külügyminiszterhelyettessé és ugyanőt tette meg az elnök különtanácsadójává latin-amerikai kérdésekben. Thomas C. Mann, aki a latin-amerikai ügyekkel foglalkozó külügyminiszterhelyettesi tisztséget már korábban is betöltötte, arról volt nevezetes, hogy élesen ellenezte Kennedy elnök latin-amerikai politikáját, s ezért volt kénytelen néhány évvel korábban beosztásából távozni. Néhány hónappal később Goulart brazil elnöknek a külső és belső re-

Digitized by Google

akció összefogásával való eltávolítása világosan megmutatta, hogy véget ért az az időszak, amikor az amerikai vezetőkörök bátortalan kísérletet tettek arra, hogy latin-amerikai befolyásukat rugalmasabb módszerekkel tartsák fenn. Ezek a körök a kubai válságból azt a következtetést vonták le, hogy nincs mód katonai eszközökkel elreteszelni a forradalmi mozgalom fejlődésének útját Latin-Amerikában, sokkal helyesebb módszer a kubai példa követését oly módon megakadályozni, hogy felülről irányított, mérsékelt reformokkal, a gazdasági és szociális haladás bizonyos segítésével csökkentik a tömegek elégedetlenségét s így kifogják a szelet a forradalmi mozgalmak vitorlájából.

Bár Johnson a Kennedy által megalakított kormányban a múlt év őszi választásokig lényeges változtatást nem hajtott végre, az elődje politikájával való szakítás megmutatkozott abban is, hogy a Fehér Házból egymásután bocsátották el azokat a tanácsadókat, akiket a meggyilkolt elnök gyűjtött maga köré. Kennedy közvetlen környezetében ugyanis jelentős szerepet töltöttek be a liberális burzsoázia és burzsoá értelmiség képviselői. Ezek az emberek látták az Egyesült Államok jelenlegi társadalmi rendjének növekvő gazdasági és politikai ingatagságát s igyekeztek megreformálni, megjavítani, stabilizálni a tőkés rendszert. Johnson környezetében Kennedy tanácsadói közül csak azok maradhattak meg, akik hajlandóknak bizonyultak elfogadni az új elnök agresszívabb politikai irányvonalát. Ezek közé tartozik mindenekelőtt McGeorge Bundy, az elnök tanácsadója nemzetvédelmi kérdésekben, McNamara hadügyminiszter, a Pentagon más magasrangú személyiségei, valamint a külügyminisztérium vezetőinek egy része.

Johnson politikájának megértéséhez világosan kell látni, hogy a jelenlegi amerikai elnök nem a monopóltőkés burzsoáziából származik. Apja nem túlságosan jómódú texasi farmer volt, később ügyesen gazdálkodó feleségе növelte meg négy-öt millió dollárnyira a Johnson-család vagyonát. Tehát Johnson szerényebb vagyonnal rendelkezik, mint elődje, de szorosabb kapcsolatok fűzik a vezető üzleti körökhöz, szűkebb környezetében az utóbbi évtizedekben változatlanul a texasi finánctőkés csoport közvetlen képviselői voltak túlsúlyban. Legjobb barátai közé tartozik John Connaly, jelenlegi texasi kormányzó, George McGhee volt külügyminiszterhelyettes, az Egyesült Államok jelenlegi bonni nagykövete, texasi olajmágnás, R. Anderson volt pénzügyminiszter, aki hosszú ideig az egyik leggazdagabb texasi család, a wagonerek gazdasági képviselője volt és mások. Johnson nemcsak texasi származásánál fogva került kapcsolatba a déli monopoltőkével, az amerikai monopoltőke legagresszívabb ágával, hanem szenátori működése folytán is. Több évtizedes törvényhozói működése során számos olyan tisztséget töltött be, amelyek révén befolyásolhatta a hadiipari és űrkutatási megrendeléseket. A szenátusban a harckészenléti, valamint az űrhajózási és űrkutatási bizottság elnöke volt. Mint alelnök, ő vezette a szövetségi űrhajózási és űrkutatási hivatalt. *Johnson e tisztségei folytán széles körű kapcsolatokat tartott a Pentagon lefelső és középszintű képviselőivel.* Ennek fényében teljesen érthetők azok a hírek, amelyek szerint Johnson elnök jelenlegi politikájának kialakításában a Pentagon vezető köreinek jelentős szerepük van.

Johnson hivatalba lépése után tervszerűen igyekezett erősíteni kapcsolatait a legfelső üzleti körökkel. A Fehér Ház első meghívottai között ott volt második Henry Ford, G. Funston, a New York-i értéktőzsde elnöke, F. Kappel, az American Telephon and Telegraph vezérigazgatója és F. Donner, a General Motors igazgatótanácsának elnöke. Az elnök kétízben is ebéden látta vendégül a Fehér Házban az Üzleti Tanács tagjait. Érdemes megemlíteni, hogy a 70 tagú Üzleti

Digitized by Google

Tanács Kennedy elnök idején megszakította a hivatalos kapcsolatokat a szövetségi hatóságokkal, amikor az elnök erélyes intézkedéseivel letörte a nagy acélmonopóliumok áremelési kísérletét. *Johnson* viszont az előbb említett módon *gyorsan megjavította a Fehér Ház és a vezető körök viszonyát. Johnsonnak ez a taktikája meg is hozta gyümölcsét és az Egyesült Államok uralkodó monopolista körei nem is maradtak adósak az elismeréssel.* A New York Journal American című lap ezt írta: „A vállalkozói körök láthatóan megnyugodtak, hogy a Fehér Házba nem vette be magát holmi útonálló, aki csak az alkalmat lesi, hogy elharapja a torkukat. Vagyis a Chase Manhattan Banknak barátja van a Pennsylvania Avenue-n, vagy legalább úgy véli, hogy aki ott van, barátja".

A múlt év nyarán megindult elnökválasztási harcot Johnson külpolitikai tekintetében teljesen előd-je politikájának a jegyében vívta meg. Választási beszédeiben megismételte Kennedy elnöknek 1963. június 10-én, a Washington Egyetemen elmondott ismert megállapításait, amelyek a békés együttélés politikájának az amerikai vezető körök által való elfogadását jelentették. Johnson a választási harc egész időszakában a békés együttélési politika élharcosának mutatta magát. Ezt nagyban megkönnyitette, hogy ellenfelélül a köztársasági párt Barry Goldwater szenátort, a szélsőséges jobboldali reakció egyik képviselőjét, az erőviszonyokkal nem számoló, kalandor, háborús uszító politika egyik reprezentánsát választotta meg. Ma már világos, hogy *Goldwater jelölése az elnökválasztási harcban Johnsont a valóságosnál kedvezőbb színben tüntette fel, a világ és az Egyesült Államok közvéleménye előtt.* A szószátyár és kalandorpolitikát hirdető Goldwater olyan kulisszát jelentett az elnökválasztásokon, amely előtt Johnson a béke bajnokának látszott. Az elnökválasztási harc közepette azonban Johnson már időt szakított arra, hogy előkészítse a megválasztása utáni időszak politikai lépéseit.

Johnson egész eddigi pályafutása azt bizonyítja, hogy az Egyesült Államok jelenlegi elnöke igen nagy becsvággyal rendelkező politikus. Több évtizedes politikai pályafutása alatt mindig arra készült, hogy egyszer az Egyesült Államok elnöke legyen. Most, amikor ezt elérte, eltökélte, hogy beírja nevét az Egyesült Államok legnagyobb elnökeinek sorába. Az átvett örökség azonban rendkívül terhes.

Johnson a hidegháborús politika örökségeként rámaradt problémák közül a legnyomasztóbbnak a vietnami háborút érezte. Dulles hírhedt vákuumelméletéből kiindulva, az Egyesült Államok vezető körei 1954-ben a Dien Bien Phunál katasztrófális vereséget szenvedett franciák helyébe léptek és hozzáláttak Dél-Vietnemban, Ngo Dihn Diem kormányzása alatt szilárdan amerikabarát rendszer kiépítéséhez. Ez az erőfeszítésük azonban a szabadságért hősiesen harcoló vietnami nép ellenállásába ütközött. Diem diktatúrájának nyomában tömegesen tértek vissza Svájcból azok a földbirtokosok, akik a franciák elleni háború időszakát jobbnak látták az európai fürdőhelyeken tölteni és hazájukba visszatérve, az amerikaiak és Diem diktátor oltalma alatt kezdték földjüket a parasztoktól visszaszedni. (A felszabadítási háború idején a Vietminh csapatai mindenütt szétosztották a nagybirtokokat.) A földbirtokosok nem elégedtek meg a föld puszta visszavételével, hanem még az elmaradt nyolcévi bérleti díjat is visszakövetelték. A kifosztott, kisemmizett parasztok elkeseredettsége óráról órára nőtt és amikor Diem parancsára az elemi jogaikat követelő parasztok mozgalmát véres terorral nyomták el, az elégedetlenség nyílt fegyveres felkelésekben tört ki. (Olyan országról volt szó, ahol előzőleg évtizedeken át háború dúlt, s így mindenütt akadt fegyver.)

Digitized by Google

1960-ban a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front megalakulásával a parasztság addigi spontán harca szervezett formát öltött. Az amerikaiak minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult az egyre inkább terjedő partizánmozgalom elfojtására. Egymást váltogatták a jobbnál jobbnak hirdetett politikai és katonai megoldások tervei, az eredmény azonban mindig csak az lett, hogy a partizánmozgalom tovább fejlődött, az amerikabarát kormány nehézségei nőttek. Az amerikaiak kipróbálták a partizánmozgalom elleni harc válogatott módszereit, s kísérletet tettek a gyűlölt báb-rendszer megkozmetikázására. Ennek érdekében habozás nélkül feláldozták kedvencüket, Ngo Dinh Diemet, célt azonban ezzel sem értek el. A helyzet a gyűlölt diktátor eltávolítása után tovább romlott. Az amerikai célok változatlanok maradtak, de nem volt megfelelő ember e célok valóra váltásához. Saigonban egymást érték a katonai puccsok, s Diem meggyilkolása óta voltaképpen nincs kormánya az országnak. Katonai téren szintén tovább romlott a helyzet. Hiába növelték időközben az amerikai tanácsadók számát a kezdeti 600-ról 25 000-re, a partizánmozgalom egyre terebélyesedett, egyre nagyobb sikereket ért el.

1964 nyarán az amerikai sajtó megkongatta a vészharangot és ecsetelte azokat a veszélyeket, amelyek az amerikai befolyást a világ minden részén fenyegetik, ha nem sikerül Vietnamban a partizánháború győzelmet megakadályozni. Meghirdették a dominó-elméletet, amely szerint Dél-Vietnam elvesztése országok egész sorában a szocialista forradalom győzelméhez vezet és olyan következményekkel jár, hogy az Egyesült Államoknak le kell mondania egész ázsiai és csendes-óceáni befolyási övezetéről. A Pentagonban lázasan dolgoztak titkos terveken, amelyek az elvesztett vietnami háború sorsának megfordítását célozták. Ezeket a terveket még jóval az elnökválasztás előtt az amerikai katonai vezetők 1964. június 2-án megtartott honolului értekezletén dolgozták ki.

E tervek alapján került sor tavaly, augusztus 5-én a hírhedt tonkini incidensre, arra a provokációra, amelyet ürügynek használt fel az Egyesült Államok a Vietnami Demokratikus Köztársaság területe elleni első légitámadásokra. Az incidensre Johnsonnak egyrészt azért volt szüksége, hogy a provokáció által okozott válságlégkörben széles körű felhatalmazást szavaztasson meg magának a kongresszussal. A tonkini öbölben kirobbantott incidens után egy nappal elfogadott határozat felhatalmazta az elnököt, hogy „tegyen meg minden szükséges intézkedést, amely az Egyesült Államok erői elleni bármiféle fegyveres támadás visszaveréséhez és a további agresszió megakadályozásához szükséges." Ez a felhatalmazás, amelyet a kongresszus abban a mesterségesen szított válsághangulatban megszavazott, gyakorlatilag a kongresszus által egy nukleáris háború kirobbantására is érvényes biankó-csekk aláírását jelentette. A tonkini incidenssel és az azt követő légitámadásokkal Johnson másik célja az volt, hogy kipuhatolja a szocialista országok, mindenekelőtt a Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió reagálását a Vietnami Demokratikus Köztársaságot ért agresszió esetére. Miután a nemzetközi munkásmozgalomban kialakult nézeteltérések miatt a két szocialista nagyhatalom nem reagált megfelelő egységben és ereillyel az amerikai provokációra, Washingtonban elhatározták, az eredeti tervnek megfelelően, a háborúnak a Vietnami Demokratikus Köztársaságra való kiterjesztését. A választási harc azonban csúcspontjához közeledett és az amerikaiak vietnami agressziójának igen heves nemzetközi visszhangja arra kényszerítette Johnsont és a Pentagont, hogy a végrehajtást az elnökválasztás utánra halasszák. Ekkor azonban újabb akadály jött közbe. Saigonban egymást követték a puccsok. Ilymódon az akció elindítását tovább kellett halasztani. Ez

Digitized by Google

év január végén — február elején, a Quat-kormány megalakítása után, azután elérkezettnek látták az időt az akció elindítására. Johnson Saigonba küldte különleges tanácsadóját, McGeorge Bundyt, hogy Taylor tábornok nagykövettel együtt a tervezett akción az utolsó simításokat elvégezze.

Február első napjaiban minden készen volt, csak a megfelelő ürügyet várták a támadás elindítására. Február 7-én a partizánok nagysikerű pleikui rajtaütése nyomán Johnson elnök elrendelte az úgynevezett megtorló támadások megkezdését a Vietnami Demokratikus Köztársaság ellen. Ekkor azonban már a Vietnami Demokratikus Köztársaság fővárosában tartózkodott a Koszigin elvtárs vezette szovjet párt- és kormányküldöttség. Az SZKP 1964 októberi plénumán megválasztott szovjet vezetők az Egyesült Államok indokínai terveiről érkező vészjósló hírek hatására elsőrendű feladatuknak tekintették a Vietnami Demokratikus Köztársaság védelmének megoldását. *A Hanoiba érkezett szovjet párt- és kormányküldöttség a Vietnami Dolgozók Pártja és a Vietnami Demokratikus Köztársaság vezetőivel megtárgyalta azokat az intézkedéseket, amelyek szükségesek voltak a Vietnami Demokratikus Köztársaság védelmének megerősítésére és olyan közös megállapodásra jutottak, hogy a Szovjetunió minden erre szükséges intézkedést megtesz.*

A szovjet kormány azonnal hozzákezdett a Hanoiban kiadott közös nyilatkozatban foglalt intézkedések megvalósításához. Rendkívül sajnálatos, hogy ezeknek végrehajtásában a kínai kormány a szállítási nehézségekkel késedelmet okozott.

Az egyre sűrűbb és mind nagyobb mértékű kalóztámadások azonban nem hozták meg az amerikaiaknak a kívánt eredményt. Nem sikerült a Vietnami Demokratikus Köztársaság népét megfélemlíteni és ennek révén a VDK kormányát az amerikai követelések előtti meghátrálásra bírni. *Az amerikai agressziót a világ közvéleménye mindenütt rendkívül kedvezőtlenül fogadta. Meghiúsult az amerikaiaknak az az erőfeszítése is, hogy a nyugati szövetségi rendszereket vietnami politikájuk szolgálatába állítsák.* A NATO tagállamai közül Franciaország nyíltan ellenezte az amerikaiak vietnami akcióját, Nagy-Britannia, Olaszország és a Német Szövetségi Köztársaság támogatásáról biztosította ugyan Johnson elnököt, de mint arról Mansfield szenátor a szenátus külügyi bizottságában panaszkodott, ez a támogatás nem terjed túl a szavakon, nem jut el odáig, hogy katonákat és fegyvereket is küldjenek Vietnamba. A NATO kisebb tagállamai pedig egyre inkább rossz szemmel nézték az amerikaiak délkeletázsiai akcióit, attól tartottak ugyanis, hogy a minden jogi alap nélküli légitámadások olyan kalandokba sodorják őket a szövetségi rendszer révén, amelyhez semmiféle érdekük nem fűződik. Meghiúsult Johnsonnak az az erőfeszítése is, hogy a SEATO-t az amerikai akció támogatására bírja. Franciaország csak megfigyelővel képviseltette magát a SEATO értekezletén, az ott megjelent Bhutto pakisztáni külügyminiszter szintén nyíltan megtagadta az amerikaiak vietnami politikájának támogatását. Az U. S News and World Report március elsejei számában munkatársainak jelentései alapján azt állapította meg, hogy „mindenütt bizalmatlanok a Johnson-kormány világpolitikai irányvonalával szemben". „Az Egyesült Államok vietnami tevékenységére világszerte reagáltak. Dühödt tüntété-

Digitized by Google

sek zajlottak le az Egyesült Államok ellen... a vasfüggöny mindkét oldalán, valamint Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában. Az Egyesült Államok vezetése alatt álló régi szövetségek ugyanakkor felbomlottak, vagy pedig meggyengültek."

Az Egyesült Államokban is az értelmiség mind szélesebb rétegei ismerték fel a vietnami akció veszedelmességét és különösen az egyetemi értelmiség köréből mind erőteljesebb tiltakozás hallható. Ez a tiltakozás azonban még nem jutott el a nagy néptömegekig, amelyek meglehetősen hajlamosnak látszanak arra, hogy mindent az elnökre bízzanak.

James Reston, a neves amerikai publicista a New York Times március 8-i számában, az Egyesült Államokban tett kétezer mérföldes körútjáról visszatérve megdöbbenten állapította meg, hogy sehol sem hallott komoly vitát a vietnami problémáról. „A' legnagyobb városokon kívül megjelenő újságok még Észak-Vietnam bombázását is helyi jellegű híreik után közlik — írta. — A szerkesztőségi kommentárok többnyire hézagosak, vagy egyáltalán nem is kommentálják ezt a problémát. Johnson elnök a belenyugvásnak ezt a hangulatát politikája jóváhagyásának tekinti és valószínűleg igaza is van. De az emberben az a benyomás alakul ki, hogy a hangulat körülbelül ugyanilyen lenne, ha fokozná vagy beszüntetné a bombázásokat, vagy bármiféle más poltikát követne, kivéve, ha az amerikai hadsereget szárazföldi harcokba bonyolítanák."

Az amerikaiak egyre inkább belebonyolódtak a vietnami agresszióba, s eközben érkezett Washingtonba az a hír hogy a Dominikai Köztársaságban, a Kuba mellett fekvő Hispaniola sziget keleti felében felkelés tört ki, amely megdöntéssel fenyegeti a CIA tevékeny közreműködésével uralomra juttatott katonai juntát. Johnson elnök Bennett nagykövettel folytatott telefonbeszélgetése után gyors cselekvésre határozta el magát. Sajtójelentések szerint még a nemzetbiztonsági tanács ülése előtt parancsot adott ki, hogy amerikai tengerészgyalogosok szálljanak partra a szigeten. A jogcímet a gyarmatosítók évszázados ürügye adta meg: az amerikai állampolgárok és javak védelme. Az első 400 partraszállított tengerészgyalogost azonban csakhamar tízezrek követték és a feladat is megváltozott. Most már nem a nevetséges ürügyet, az amerikai alattvalók és vagyonuk védelmét hangoztatták, hanem a katonai junta ellen kitört felkelés elnyomása lett a feladat. Johnson elnök a dominikai beavatkozáshoz még eddigi engedelmes eszközének, az Amerikai Államok Szervezetének formális előzetes hozzájárulását sem szerezte meg. Ez a tény is mutatja, hogy az amerikai vezető köröket milyen páni félelem tölti el attól, hogy Kuba példáját valamelyik más ország is követheti a latin-amerikai kontinensen.

A Vietnami és dominikai kettős agresszió fényében világosan kirajzolódik a Johnson-féle külpolitika néhány jellemző vonása. Ezeket a vonásokat, amelyeket a világsajtó az utóbbi hetekben „Johnson-doktrína" néven foglal össze, három pontban lehet jellemezni:

1. Szükség esetén erőszak alkalmazásával is meg kell akadályozni a nyugati féltekén minden olyan fejlemény kialakulását, amely a kubai forradalom példájának követéséhez vezet.

2. Nem szabad megengedni, hogy nemzeti felszabadító háborúk felborítsák azt a ideológiai, hatalmi egyensúlyt, vagy status quot, amely a kapitalista és a szocialista világ között kialakult.

3. A két említett elv védelmében Amerika szükség esetén erőszak alkalmazásával és ha kell, mások támogatása nélkül intézkedik.

Az amerikai külpolitika agresszív vonásainak erősödése aggodalommal tölti el az Egyesült Államok szövetségeseit. Április közepén az AP amerikai hírügynökség közvélemény-

Digitized by Google

kutatást tartott a Washingtonban működő nyugat-európai diplomaták körében a vietnami kérdésről. Ebből kiderült, hogy az Egyesült Államok európai szövetségesei fokozódó aggodalommal követik a vietnami helyzet alakulását, félnek attól, hogy az Egyesült Államok összecsap a Szovjetunióval és ebbe magával rántja Európát is. Úgy látják ezek a diplomaták, hogy az USA helyesen járt el akkor, amikor elment a háború küszöbéig Kuba esetében, de Dél-Vietnamban más a helyzet, itt az amerikaiak az ideológiai polgárháborúba avatkoztak be — írta az AP.

Az amerikaiak dominikai beavatkozása tovább fokozta ezt az ellenkezést. Az Observer május 10-i vezércikke szerint „az igazi probléma az, hogy az Egyesült Államok a mai világhelyzet realitásának meg nem értéséről tett bizonyságot, amikor kinyilvánítja, hogy szuperhatalomként joga van beavatkozni a szomszédos kis államok belügyeibe. Johnson egyszerűen félresöpri a békés együttélés írott, vagy iratlan szabályait. A Dominikai Köztársaság esetében félresöpörte az Amerikai Államok Szervezetének szabályait is, amely szervezetnek az Egyesült Államok volt az életrehívója. Hogyan is lehetne valamiféle világrendet kiépíteni, ha bármely hatalom semmibe veheti az együttélési szabályokat...?

A Sunday Citizen című munkáspárti angol lap leszögezte: „Semmivel sem igazolható az az igény, hogy a washingtoni nagy fehér főnöknek joga legyen előírni más népeknek, miként rendezzék be életüket... A Johnson doktrína, ha általános gyakorlatba megy át, el fogja szigetelni az Egyesült Államokat szövetségeseitől."

Az agresszív módszerekhez, a nagy furkósbot politikájához való visszatérést Latin-Amerikában, (amelyet az amerikaiak a maguk befolyási övezetének tekintenek) *ugyanilyen agresszív módszerek alkalmazását a két világrendszer határterületein* (aminek legjellemzőbb példája az amerikaiak vietnami agressziója,) *Johnson összekapcsolja a „hídépítés" politikájának folytatásával, azaz a fellazítási taktika további alkalmazásával a Szovjetunió és az európai szocialista országok felé.* Miközben javában folyt az Egyesült Államok vietnami agressziója, Johnson elnök alkalmasnak vélte az időt, hogy megismételje korábbi ajánlatát arra vonatkozóan, hogy még ebben az esztendőben csúcsértekezleten találkozzon a Szovjetunió vezetőivel. Ez a nézet mutatkozik meg abban is, hogy az amerikai kormány a budapesti Nemzetközi Vásár fennállása óta először vesz részt önálló pavilonnal a kiállításon — annak ellenére, hogy a magyar társadalom több alkalommal fejezte ki tiltakozását az amerikai imperialisták különböző agressziói ellen, a nemrég tüntetés zajlott le az Egyesült Államok budapesti követsége előtt, a magyar sajtó napról napra szenvedélyesen leleplezi az amerikai imperialisták reakciós törekvéseit és a *magyar kormány is követelte a Vietnam elleni agresszió azonnali megszüntetését közölve, hogy messzemenő segítséget nyújt a vietnami népnek.* Nyilvánvaló, ha bombák hullanak a Vietnami Demokratikus Köztársaságra, akkor sem amerikai pavillon létesítése a Nemzetközi Vásáron, vagy akármilyen más gesztus nem javíthatja meg a magyar—amerikai kapcsolatokat. Mint ahogy az is nehezen képzelhető el, hogy ilyen körülmények között sor kerülhessen a Johnson által javasolt legfelsőbb szintű találkozóra.

A TASZSZ május 20-i nyilatkozata Johnson elnöknek a második világháború befejezése 20. évfordulóján elhangzott beszédéről határozottan visszautasítja a „hídépítésnek" ezt a „texasi" politikáját. A szovjet kormány — hangoztatja a nyilatkozat — mindig kész volt komoly tárgyalásokat folytatni, olyan egyezményeket kötni, amelyeknek célja a háború elhárítása, a nemzetközi feszültség enyhítése, a béke megszi-

Digitized by Google

lárdítása és minden nép biztonságának szavatolása. Ám *senki se számítson arra, hogy szabad beavatkozni független államok belügyeibe, hol itt, hol ott fegyveres összetűzéseket provokálni, agresszió cselekményeket elkövetni szocialista országok ellen és ugyanakkor a Szovjetunióval megegyezés elérésére törekedni valamiféle egyezmények felől, a „feszültség enyhítése" felől. Az elnök beszéde azt mutatja, hogy Washingtonban jelek szerint egyre inkább felülkerekedik a nemzetközi feszültség kiélezésének irányzata. Szovjet hivatalos körökben úgy vélik, hogy az amerikai vezetőknek, amikor erre az útra lépnek, vállalniok kell a teljes felelősséget politikájuk esetleges következményeiért."*

A texasi módszerek bevezetése az amerikai külpolitika gyakorlatába, furcsa helyzetet teremtett az Egyesült Államok politikai életében is. *A kongresszusi viták élesen megmutatták, milyen óriási ellentmondás van aközött a propaganda között, amelyet Johnson megválasztása előtt kifejtett és aközött a gyakorlat között, amelyet megválasztása után megvalósított.* Jellemző volt, hogy a kongresszusban a Vietnami Demokratikus Köztársaság bombázására vontakozó döntést legélénkebben a köztársaságpártiak támogatták, a demokratapárti szenátorok között akadtak olyanok, mint Church és McGovern, akik a vietnami probléma politikai rendezése mellett foglaltak állást. *Döbbenetes tény, hogy azok, akik novemberben legyőzték Goldwatert és a republikánusokat, három hónappal később maguk valósítják meg Vietnamban a republikánus elnökjelölt által hirdetett veszélyes tervet.*

Bármennyire előtérbe is kerültek bizonyos kalandor vonások a Johnson-adminisztráció külpolitikájában, *a jelenlegi amerikai vezetés sem vonhatja ki magát a nemzetközi erőviszonyok realitásának tényei alól.* Ezek a tények pedig arra intik az amerikai vezetőket, hogy az Egyesült Államok nincs abban a helyzetben, hogy saját területe elpusztításának veszélye nélkül megkockáztathassa egy nukleáris világháború kirobbantását. Az utóbbi hónapokban ugyan az amerikai sajtóban sok olyan cikk jelent meg, amely adatok felsorolásával azt próbálta bizonygatni, hogy az Egyesült Államok az utóbbi években a fegyverkezési versenyben előretört és ennek révén a birtokában levő rakéták számát, illetve nukleáris robbanóanyag mennyiségét tekintve, fölénybe jutott a Szovjetunióval szemben. McNamara amerikai hadügyminiszter a U. S. News and World Reportnak adott interjújában azt az állítást is megkockáztatta, hogy a Szovjetunió nem rendelkezik szilárd hajtóanyaggal működő interkontinentális rakétákkal és ez komoly hátrányt jelent számára az Egyesült Államokkal szemben, s tagadta annak a lehetőségét, hogy a Szovjetunióban megoldották volna az interkontinentális rakéták elhárító rakétájának problámáját. Az amerikai sajtóban megjelent hetvenkedések az Egyesült Államok erejének növekedéséről nyilvánvalóan azt a célt szolgálták, hogy az amerikai közvéleményben olyan érzéseket keltsenek, mintha az Egyesült Államoknak ma már módjában lenne a Szovjetunió ellen és a szocialista világ ellen nukleáris háborút kirobbantani annak veszélye nélkül, hogy olyan visszacsapással kelljen számolnia, amely maga után vonná az Egyesült Államok egész területének elpusztítását.

Ha voltak az Egyesült Államokban olyan katonai körök, amelyek erről komolyan ábrándoztak, azokat feltétlenül kijózanították a fasizmus felett aratott győzelem 20. évfordulóján, május 9-én Moszkvában tartott katonai díszszemle tanulságai. Az ott felvonultatott interkontinentális, globális és űrrakéták, a tengeralattjárókról indítható és szilárd üzemanyaggal működtetett rakéták, valamint az elhárító rakéták megmutatták, hogy teljesen alaptalanok a washintoni sajtóban az amerikai katonai fölényről alkotott vágyálmok. S akinek még a dísz-

Digitized by Google

szemle sem volt elég, azok meggyőződhettek a Szovjetunió rakétanukleáris erejéről, ha megnézték a moszkvai televízió május 9-i esti műsorát, amely bemutatta a szovjet rakétaerők működését az interkontinentális és más földrészközi rakéták indítását, pontos célbatalálását és nemcsak a szovjet repülőgépelhárító rakéták pontos működését, hanem azt is, hogyan semmisít meg a McNamara szerint nem létező szovjet rakétaelhárító rakéta a levegőben egy interkontinentális rakétát.

Az imperialista országok politikusai közül a háború befejezése óta sokan fűzték reményüket a hidegháború politikájához. Az utóbbi évek azonban megmutatták, menynyire hiábavaló számítás az, hogy korunkban elháríthatatlan akadályokat lehet gördíteni a társadalmi és nemzeti haladás útjába. Ami a múltban sem sikerült az imperialistáknak az sokkal inkább kudarcra van ítélve most, amikor a nemzetközi küzdőtéren az erőviszonyokban gyökeres változások mentek végbe. Joggal állapította meg a már idézett TASZSZ nyilatkozat, hogy „az Egyesült Államok elnöke nem ura a népek sorsának. Minden olyan kísérlet, hogy Európában, vagy a világ más részein kibontsák a szocializmus elleni „keresztes hadjárat" lobogóját, dicstelen kudarccal végződne mindazok számára, akik az ilyen hadjáratot kitervelték."

Lehel Miklós

A francia politika fő irányai

Fordulat vagy logikus következmény? Új utakon halad a francia politika vagy eljutott egy bizonyos szakaszhoz, amikor már világosabban láthatók körvonalai és céljai?

A gaullizmus kutatói sok forrásanyagra támaszkodhatnak, de az utóbbi időkig a két legjelentősebb megnyilatkozásnak a francia köztársasági elnök idei február 4-i sajtóértekezletét és április 27-i televízióbeszédét tartják. E két nyilvános állásfoglalásban tükröződik ugyanis a legképletesebben a mai párizsi külpolitika három fő iránya:

1. függetlenedés az Egyesült Államoktól, a gazdasági, katonai és politikai kapcsolatok meglazítása a nyugati szövetségi rendszerekkel, mindenekelőtt a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetével (SEATO) és az Észak-atlanti Szerződés Szervezetével (NATO);

2. nyugat-európai vezető szerepre törekvés és ebben a minőségben kialakítani egy olyan szélesebb értelemben vett „európai Európát", amely egyfelől hangsúlyozza különös szembenállását Amerikával, másfelől a biztonsági igények kielégítésére tömöríti Európát „az Atlanti-óceántól az Uralig", vagyis a francia tengerpartoktól a Szovjetunió hegyvonulatáig;

3. szoros kapcsolat az úgynevezett harmadik világgal, meghatározó szerep biztosítása Franciaországnak Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában, mindaddig, amíg az el nem kötelezett országok egyik vezető és oltalmazó erejüknek nem tekintik Párizst.

Ez a hármas komplexum is mutatja, milyen bonyolult folyamattal és ellentétes előjelű törekvésekkel állunk szemben. A mai francia külpolitikát feketén-fehéren, a dolgok leegyszerűsítésével sehogyan sem érthetjük meg. Labirintusokat kell végigbarangolni, vargabetűk útvesztőiben eligazodni, ha közelebb akarunk kerülni a lényeghez. Mindenesetre sok jel arra utal, hogy a nemzetközi kérdések nagy részében a francia törekvések mögött viszonylag józan és realista álláspontot fedezhetünk fel, abban az időszakban, amikor az amerikai imperializmus megmutatja agreszív arcát és válságból válságokba haladva azzal fenyegeti a világot, hogy visszazuhan a hidegháború fagyos korszakába.

Digitized by Google

AZ ÉVIANI ALAPOK

De Gaulle hatalomrajutásakor, 1958. közepén, Franciaország ingatag lábakon álló európai „óriás" volt. A legsúlyosabb és legösszetettebb válság sújtotta. Néhány éve, nagy tekintélyveszteséggel imbolygott ki az ázsiai gyarmati háborúból, a szennyes vietnami kalandból és máris belebukott a másik, nem kevésbé szennyes gyarmati vállalkozásba, az algériai expedíciós háborúba. Egyszerre, kölcsönhatásában alakult ki Franciaország gazdasági, katonai, társadalmi és politikai válsága, amely súlyosan veszélyeztette a burzsoá államhatalmat. A nagytőkés osztály úgynevezett modern rétege, amely a legfejlettebb, legdinamikusabb iparágakhoz kötődött, tizenkét óra előtt öt perccel döbbent rá a veszélyekre és sürgősen kereste azt a politikust, aki erőteljesen végrehajtja mentőakcióját. Így találták meg Colombey-les-deux-Églises-i remetemagányában Charles de Gaulle-t, aki tizenkét éven át tartogatta magát, hogy alkalmas pillanatban „Franciaország hívó szavára, Franciaország rendelkezésére álljon".

Ez a nagytőkés réteg, amely de Gaulle-t hívta és választotta, igyekezett felhasználni a lehetőséget a maga politikai és gazdasági hatalmának megerősítésére és ennek érdekében a tőke koncentráció és centralizáció kíméletlen meggyorsítására. Mindenekelőtt feláldozta a túlhaladott gazdasági és társadalmi viszonyokhoz kötődött gyarmati mezőgazdasági nagytőkét, hogy cserébe megkapja a világ energiapiacán kivételes helyzetet biztosító gazda algériai nyersolajkincset. Hozzálátott a termelési módszereiben és technikájában elavult közép- és kisipar megfojtásához, hogy a tőkekoncentráció lehetővé tegye a korszerű atomipar, az elektronika és a vegyipar fejlődését, néhány kiváltságos ipari- és pénzügyi csoport irányítása alatt. Csatlakozott ehhez a nagytőkéhez a modern mezőgazdasági nagytőke is, amely viszont a közép- és kisbirtokosok tízezreinek rovására kívánta az agrárkoncentráció révén Franciaországot kiváltságos szerephez juttatni Nyugat-Európában.

De Gaulle megjelenése 1958-ban a francia politikai élet porondján az ellentmondások viharát szabadította el. De Gaulle a „veni, vidi, vici" jelszóval mutatkozott be, megigérte Franciaországnak a „nagyságot". Hét év elteltével Franciaország nem lett ugyan „nagyobb" hatalom, mint amilyen szerep gazdasági, népességi, katonai és politikai viszonyainál fogva megilleti őt a nemzetközi életben, de följutott arra a csúcsára, amelyet Koszigin elvtárs tavaly decemberben, a Legfelső Tanács ülésén a tények valós elemzésével meghatározott: a Szovjetunió után Európa második legnagyobb hatalma. Ezt nemcsak területének földrajzi nagyságrendjével vívta ki, hanem politikájával is.

Ennek a mai politikának az alapjait de Gaulle már lényegében 1958-ban rakta le. Amikor 1958. június elején előbb a miniszterelnöki posztra iktatták be őt, majd a legmagasabb állami méltóságba, a köztársasági elnökségre, sokan mondták, hogy de Gaulle az „egyetlen" francia politikus, aki viszonylag nagy megrázkódtatások nélkül rendezni tudja az algériai válságot.

Az algériai gyarmati háború viszonylag fájdalommentes fölszámolása az éviani egyezménnyel kettős előnnyel járt Franciaországra. Ha az ellenségeskedés tovább tart, minden bizonnyal olyan helyzetbe taszítja az országot, hogy szükségszerű függése az Egyesült Államoktól tovább súlyosbodik. Egyedül nem tudta volna viselni a gyarmati kalanddal járó gazdasági és katonai terheket — már így is a kifulladás állapotában volt — és az amerikaiak számítottak is ezzel a fordulattal. Évian tehát abban a vonatkozásban is határkőnek tekinthető, hogy de Gaulle-nak esztendők óta először sikerült távoltartania Amerikát a francia ügyektől, amint elődeinek ez nem sikerült Vietnamban. A másik előny abból származott, hogy az algériai békét sikerült méltányos alapokon megte-

Digitized by Google

remteni, mindkét fél érdekeit tiszteletben tartó kompromisszummal. És így növelte Franciaország tekintélyét az eszmélő ázsiai és afrikai országokban.

Mindebben persze a francia állami politikát meghatározó szűk nagytőkés csoport nem önzetlenül cselekedett, hanem saját jól fölfogott érdekeit követte. Hosszú időre biztosította magának a Szahara olajkincsét. Ha bizonyos veszteségek érték is, azok búsásan megtérülnek annak a révén, hogy Franciaország algériai politikájával jó hírt vívott ki magának más afrikai, ázsiai és egyes latin-amerikai országokban, szívesen működnek együtt vele, biztosítják számára a kedvező befektetési és profitszerzési lehetőségeket. Évian meghozta a francia kormánypolitika átértékelését a volt gyarmati világban és ez alapokat teremtett a másirányú politikai lépések számára.

A DE GAULLE—ADENAUER SZÖVETSÉG

Afrikai terheitől megszabadulva, a francia politika teljes energiájával Európa felé fordulhatott. A nyugat-európai integrációs politika, a hatok (Franciaország, NSZK, Olaszország, Belgium, Hollandia, Luxemburg) „Kis Európájának" eszméje Franciaországból indult ki. A francia integrációs tábor igen erős, különösen a konzervatív nagyipar körében és csábítónak tűnő, de annál hamisabb és veszélyesebb elméletet dolgozott ki törekvéseinek alátámasztására. Azt vallotta, hogy Nyugat-Németország magára hagyva igen fenyegető lehet, mert akkor egyedül tör nemzetközi gazdasági expanzióra, egyedül fegyverkezik, készül a revansra és félelmetes erővé válhat. Ha viszont összefognak vele amerikai patronálással, s több nyugat-európai ország egyesül egyetlen szervezetben, úgy „ellenőrizhetik" a nyugatnémet ipari és katonai potenciált, „szabályozhatják", kihúzhatják méregfogát. Ez a fölfogás kiegészítésképpen természetesen azt is vallotta, hogy „Franciaország Amerika nélkül semmi, az Egyesült Államokkal viszont minden".

Az eredmény az lett, hogy washingtoni segítséggel egy-kettőre Nyugat-Németország nőtt a „Kis Európa" legerősebb ipari és kereskedelmi hatalmává, egyúttal veszélyes méretűvé fejlesztette fegyverkezését, sőt az atlanti „sokoldalú atomhaderő" tervének keretében a nukleáris tömegpusztító eszközök birtoklásának jogát követeli magának.

De Gaulle hatalomrajutásának első esztendeiben még nem fordulhatott el ettől a nyugat-európai integrációs politikától, egyfelől, mert erős belső, jobboldali ellenzéke ezt nem tűrte volna el, másfelől a nemzetközi körülmények sem tették ezt lehetővé. Nyugat-Németország annyira erős ipari hatalom, hogy 1958-ban Franciaország semmiképpen sem vehette volna fel vele a versenyt. Franciaország ezért pontosan betartotta az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó római szerződés rendelkezéseit, Párizs egyik alappillére maradt az integrációs gondolatnak.

Annál is inkább így volt ez, mert de Gaulle éppen ezeknek az integrációs szervezeteknek a kereteit jelölte ki az elkövetkező összecsapások színhelyéül. Kiindulópontja az volt, hogy belátható időn belül az ipari hegemóniát megváltoztatni nem lehet a Közös Piac kebelében, az uralkodó tényező a Ruhr- és Rajnavidék, a nyugatnémet nehézipar két központja marad. Viszont Franciaország, mint a fejlettebb mezőgazdaságú állam, napirendre tűzve a Közös Piac agrárvonatkozásait, olyan harci terepet választhat magának, amelyen az esélyek számára kedvezőbbek.

Ennek a taktikának a kidolgozásakor de Gaulle már számolt azzal, hogy Nyugat-Németországban az Adenauer-korszak végéhez közeledik, az agg kancellárnak rövidesen át kell adnia helyét a kormány élén. Így amikor Konrad Adenauer, távozása előtt fölajánlotta Párizsnak a francia—nyugatnémet paktum megkötését, a tábornok-elnök gondolko-

Digitized by Google

dás nélkül ráállt. A távozó félben levő bonni kancellárral kötött egyezményben önmagát, illetve Franciaországot a lehető legkevésbé igyekezett elkötelezni, viszont eleve meg akarta kötni Adenauer utódának, Ludwig Erhardnak kezét.

A taktika bizonyos mértékig bevált. Erhard lavírozni kényszerült a francia—nyugatnémet szerződés és az ezzel nem mindenben kvadráló atlanti kötelezettségek között, miközben erős ellenzéki front helyezkedett szemben vele a bonni „gaulleistákból". Arra nem volt elég erős, sem következetes ez az ellenzék, — amely egyébként nem is de Gaulle politikai céljait, hanem saját elgondolásait igyekezett érvényesíteni —, hogy megfordítsa a nyugatnémet politika amerikai vonalát. De elég zavart keltett ahhoz, hogy a Schröder külügyminiszter személye körül kirobbant vitákban az NSZK-t diplomáciai kudarcokba hajszolja bele (az arab országokkal való viszony, a nyugati háromhatalmi nyilatkozat kiadása a német kérdésről stb.).

Ezzel párhuzamosan a francia politika a Közös Piac szorosan vett gazdasági frontján is támadásba lendült. Állandóan tűz alatt tartotta — és tartja ma is — az integrációs intézményeket mezőgazdasági követeléseivel, módszeresen törekszik arra, hogy a nyugatnémet ipari hegemóniával szemben magának biztosítsa a mezőgazdasági hegemóniát. Egymásután csikar ki magának engedményeket, hogy aztán újabb követelésekkel álljon elő. Ezek az ellentmondások azért is élesek, mert a bonni kormány nem tudja teljesíteni de Gaulle minden követelését, mivel az idei ősz a választási összecsapás évszaka lesz. Erhardnak választási kortesfogásul diplomáciai eredményt kell fölmutatnia pártja szavazóinak: a gazdasági integráció betetőzéseként, a nyugat-európai politikai egység megteremtését. De Gaulle pedig mezőgazdasági követeléseivel mind följebb srófolja ennek az árát.

E sakkhúzások révén ma ott tartunk, hogy az 1963 elején kötött de Gaulle—Adenauer paktumnak ma csupán a váza van meg, tartalmától szinte teljesen megfosztottan. A két főváros ahelyett, hogy együttesen lépne föl a nemzetközi porondon, gyakran egymással szemben áll.

Mindenesetre az Adenauerrel kötött gaulleista „fegyverszünet" időközben manőverezési szabadságot biztosított Párizsnak, hogy más síkon is tevékenységbe kezdjen.

KÍSÉRLET AZ ELVESZTETT GYARMATI BEFOLYÁS VISSZASZERZÉSÉRE

Ennek az aktivitásnak a fő célja az elveszett francia gyarmati befolyás új alapokon való visszaszerzése.

A francia diplomácia első célja a „harmadik világban" Afrika volt. Az éviani egyezmény — mint már említettük — példájával kedvező hatást gyakorolt a francia—afrikai kapcsolatokra. De Gaulle kezdetben ezt úgy aknázta ki, hogy politikai függetlenségük elismerésével teljesen gazdasági befolyási övezetében tartotta meg volt nyugat-afrikai és egyenlítőafrikai gyarmatait — Elefántcsontpart, Dahomey, Felső-Volta, Csád, Niger, stb. — és „francia tömböt" kovácsolt belőlük. Ez szemben állt a radikális, a népi forradalom irányába mutató Afrikával — Algéria, Egyesült Arab Köztársaság, Ghana, Guinea, Mali — és a neokolonialista politika támogatására hajló, jobboldali vezetői egységbontó szándékokkal léptek föl. Ez a front, amelyet de Gaulle ellensúlynak szánt Afrika szocialista törekvéseivel szemben, a reakciós törekvések támogatójává vált.

A fordulatot ebben a magatartásban az amerikaiak második kongói intervenciója teremtette meg, amikor a jenki-imperializmus nem elégedett meg azzal, hogy Csombe révén megvetette lábát Afrikában, hanem Délkelet-Ázsia mintájára itt is a franciák rovására igyekezett kiterjeszteni befolyását. Segítségére volt ebben, hogy olyan politikusokra támaszkodhatott, mint az elefántcsont-

Digitized by Google

párti elnök. Félix Houphouet-Boigny, az afrikai ellenforradalmi hullám vezéralakja. De Gaulle elhatárolta magát az amerikai imperializmus kongói intervenciójától, a szocialista országokhoz hasonlóan nem ismeri el a gyarmati kaland „ENSZ-jellegét", következésképpen nem hajlandó megfizetni a költségeket sem, s ezért Franciaország az ENSZ úgynevezett pénzügyi válságában is szembekerült Washingtonnal.

Ennek a lépésnek azonban megvannak a logikus következményei. Utána könyörtelen befolyási küzdelem indult meg a franciák és a jenkik között. Ennek a harcnak most vagyunk a közepén. További következménye pedig, hogy a gaulleista politika Afrikában mindinkább a radikális államok szövetségét keresi. Ezt a szakaszt Edgar Faure kairói utazása vezette be, ami Szuez óta első ízben újra egymáshoz közelítette Párizst és az EAK fővárosát. Ezzel járt együtt, hogy „relance", „földobás" kezdődött meg a francia—algériai viszonyban is, napirendre került Ahmed Ben Bella párizsi útja, találkozója de Gaulle-lal. A nem Afrikához tartozó, de földrajzilag közel fekvő Ciprus esetében pedig, de Gaulle álláspontja a normális megoldást támogatja az angolszász támaszpont-taktikával szemben. Jellegzetesen amerikaellenes lépés volt a Kínai Népköztársaság váratlan elismerése és a diplomáciai kapcsolatok nagykövetei szinten való felvétele. Ezt követte az idén az „ázsiai megnyitás": Pompidou miniszterelnök indiai és pakisztáni útja ezen a kontinensen is aktivizálta a francia diplomáciát. Hogy milyen eredménnyel, arra elég bizonyíték — noha elsődlegesen más hatások játszottak szerepet — a SEATO májusi londoni miniszteri értekezletén vallott pakisztáni nézet: Bhutto külügyminiszter a vietnami háború tárgyalásos rendezése mellett és a VDK agresszív terrorbombázásaival szemben foglalt állást, gyöngítve az amerikai befolyást ebben a hideghaborús szervezetben.

De Gaulle tavalyi látványos latin-amerikai körútja is ebbe a sorba tartozik. A francia elnök szinte tüntetően arra az Európán kívüli kontinensre utazott, amelyet az Egyesült Államok valósággal hitbizományaként kezel, és ahol idegen befolyást a magáén kívül egyáltalán nem ismer el. De Gaulle latin-amerikai útja több volt ceremóniális látványosságnál. A francia elnök tudta, hogy gazdasági befolyás tekintetében egyáltalán nem kelhet versenyre sem itt, sem a világ más részén az amerikai masztodonnal. Ő ennél többre tartotta a gaulleizmus „szellemi exportját", azt a gondolatot, hogy az Egyesült Államoknál lényegesen kisebb ország is elfordíthatja szekerének rúdját Washingtonétól.

Ott, ahol az amerikai ellenőrzés olyan szoros, szinte bénító, hogy minden latin-amerikai moccanást az Egyesült Államok bunkója torol meg. (Ebben a vonatkozásban ékesszóló példa az amerikai „bőrtarkójúak" legutóbbi dominikai agressziója.) A jenkiket Latin-Amerikában kihívni merész tett, — és nehéz feladat is.

A gaulleista politika azonban elég bonyolult ahhoz, hogy ezt a célját is kettős síkon igyekezzen elérni. A tábornok egyfelől a tömegekben igyekezett rokonszenvet kivívni a maga eszmei iránt, ahol ezt lehetővé tették számára, (mert legtöbbször igyekeztek elszigetelni őt a tömegektől), másfelől olyan kormányokat keresett, amelyeket fogékonnyá lehetett tenni az elképzeléseiben rejlő távlatok iránt. Ezt Eduardo Frey-ben, Chile új, kereszténydemokrata elnökében vélte megtalálni. Frey a latin-amerikai államokat igyekszik közös piacba tömöríteni, s ettől a gazdasági tömörüléstől távol akarja tartani az Egyesült Államokat. A gondolat megvalósítása még messze van, hiszen a Fehér Ház is latbaveti minden befolyását és főként erejét ellene, de a Frey-terv felbukkanása bizonyos gaulleista hatást mutat Latin-Amerikában. Ezek után már nem meglepő, hogy Párizs a maga határozott elítélő magatartásával bátorította azokat a Nyugaton „mérsékeltnek" nevezett

Digitized by Google

dél-amerikai kormányokat, amelyek felháborodással ítélték el a Egyesült Államok dominikai agresszióját.

HADÜZENET A DOLLÁRNAK ÉS A FONTNAK

Az idei télutó bebizonyította, hogy a francia elnök további meglepetéseket tartogat tarsolyában, méghozzá nem is másodrendű fontosságúakat. Ezt a meglepetést az Elysée-palotában tartott február 4-i sajtóértekezlet hozta meg. De Gaulle fő témájául a világkereskedelem egészséges fejlődését bénító nyugati pénzügyi rendszert választotta.

De Gaulle elsősorban a dollár monopolhelyzetét vonta kétségbe, miután a fontot — joggal — olyan gyöngének tartotta, hogy külön foglalkozni sem érdemes vele. A dollárt viszont az Egyesült Államok világuralmi törekvéseinek eszközéül használja fel. Ennek keretében mellőzi a szigorú gazdasági realitásokat és különösen a második világháború után olyan expanzív politikába kezdett, amely még a jenkik hatalmas lehetőségeit is messze túlhaladja. Egyfelől Amerikában van egy világosan kimutatható belső inflációs tendencia, ami a második világháború óta körülbelül a felére zsugorította a dollár vásárlóerejét. Ennél is súlyosabb, hogy Washington hatalmas gazdasági és katonai terheket vállal magára a világ több részén és noha kereskedelmi mérlege — az export és az import aránya — erősen aktív, a politikai és katonai okokból kifizetett „segélyek" semmissé teszik ezt a fölösleget. Az Egyesült Államok fizetési mérlege — a bevételek és a kifizetések aránya — esztendők óta három-négy milliárd között mozgó deficittel küzd és ha időnként ezt sikerült is valamivel csökkenteni, felszámolására a közeljövőben sincs kilátás.

Ebből következően a dollár már régen „elöregedett", nem alkalmas már arra, hogy a nemzetközi értékmérő szerepét tölthesse be. Ha a dollártartalékkal rendelkező országok egyszerre benyújtanák követeléseiket Washingtonban, a Fort Knox, az amerikai aranyrudakat őrző erődítmény, egy-kettőre kiürülne. Ennek bebizonyítására, a franciák nyomban akcióba is léptek: fokozatosan igénylették dollárkészleteik aranyrúdra váltását.

De Gaulle azonban nem állt meg ennél. Kimutatta, hogy az első világháború óta érvényben levő nemzetközti fizetési rendszer, a Gold Exchange Standard, az aranycsere-alap túlhaladott, mert a föntebb vázolt okok miatt a dollár mögött nem áll megfelelő aranyfedezet. Következésképpen ezt a rendszert fel kell számolni és helyébe visszatérni a klasszikus aranyalapra, amelynek keretében az országok nemzetközi tartozásaikat már nem közvetítő eszközzel — a dollárral — egyenlítik ki, hanem közvetlenül aranyrudakkal. Franciország rögtön rá is tért erre a rendszerre és példájának követésére szólított más országokat is.

Magától értetődően Franciaország nincs abban a helyzetben, hogy megrendítse a dollár helyzetét, lehetőségei ehhez korlátozottak, sőt ez a frank helyzetét is veszélyeztetné. Erős ellenállással is kell számolnia, nemcsak Washington és London részéről, de az Egyesült Államok más szövetségeseinek — Európában különösen a nyugatnémeteknek — a részéről is.

Ebből az egész komplexumból, amelyből hét év alatt egy határozott körvonalú gaulleista külpolitikai irányzat bontakozott ki, törvényszerűen fakad az a francia állásfoglalás, hogy szembehelyezkedik az Egyesült Államok délkelet-ázsiai agressziójával. Ennek az állásfoglalásnak pedig ugyancsak törvényszerű következménye, hogy Franciaország félig-meddig már a teljes passzivítás állapotában van a SEATO-ban és noha az atlanti rendszer változatlan hívének vallja magát, a NATO katonai kötelékein legalábbis lazítani igyekszik.

Ez azonban csupán valaminek a tagadását jelenti. Ahhoz, hogy tevékeny állásponttá változzék, azt is tudni kell, mit helyez a tagadott dol-

Digitized by Google

gok helyébe. Ennek ma még csupán halvány kontúrjait látjuk, homályos ígéreteit, de konkrét tartalmát már kevésbé. De Gaulle április 27-i rádió- és televízió beszédében is csak bizonytalan megfogalmazásban beszélt. „Arról van szó, hogy ... európaiak módjára viselkedjünk és hogy ebben a minőségben hozzálássunk kontinensünk egyik végétől a másikig egy olyan egyensúly helyreállításához, amely a velünk együtt itt élő összes népek egyetértésén és együttműködésén alapul". Vagyis arról az „európai Európáról", amelyben a Kelet és a Nyugat népei meglelhetik jogos biztonsági igényeiket.

Igaz, ennek a megfogalmazásnak megvoltak az előzményei. Az európai szocialista országok külügyminiszterei egymást követően keresték fel Párizst — ott járt a bolgár, a csehszlovák, a magyar és a jugoszláv külügyminiszter — és azzal a benyomással tértek vissza, hogy lehetőségek vannak a kétoldalú és sokoldalú kapcsolatok fejlesztésére.

GROMIKO PÁRIZSBAN

A szovjet külügyminiszter párizsi látogatásának idején, amikor a világ leginkább a délkelet-ázsiai válság bonyodalmaival volt elfoglalva, Párizsban az európai biztonságot állították a középpontba. Noha a világbéke sorsára igen nagy hatással van, miként alakul a délkelet-ázsiai helyzet, Európában ugyancsak vannak nagyon nyugtalanító, háborús veszéllyel fenyegető tényezők. A nyugatnémet militarizmus és revanszizmus, újjáéledéséről van szó. Ha a német kérdés rendezetlensége eddig is mérgezte az európai politikai viszonyokat, most annyiban történt minőségi változás, hogy a sokoldalú atlanti atomerő megteremtésének tervei belátható közelségbe hozták a Bundeswehr nukleáris felfegyverzését. Amennyiben ez ténylegesen bekövetkeznék, az európai feszültség minden másnál fenyegetőbbé válhat. A Szovjetunió tehát a maga, a többi európai szocialista ország, de a más társadalmi rendszerű európai országok javára is igyekszik olyan biztonsági rendszert megteremteni, amely ezt a lehetőséget már eleve kizárja. Olyan elvek érvényesítésének igyekszik szabad utat biztosítani, amelyek fokozatosan megteremthetik a német kérdés megnyugtató rendezésének alapjait.

Ebben a vonatkozásban Gromiko tárgyalásai pozitív eredményt hoztak. Nagyon értékes az a három alapvető elv, amelyet a tárgyalások eredményeként hangsúlyoztak:

1. a Szovjetunió és Franciaország egyetért abban, hogy a második világháború után kialakult német határok változatlanok;

2. egyöntetűen vallják, hogy Nyugat-Németországnak nem szabad hozzájutnia nukleáris fegyverekhez;

3. elismerik, hogy Németország jelenleg megosztott és a német kérdés mindennemű rendezésének ebből a tényből kell kiindulnia. (Ebben a vonatkozásban a szovjet és a francia értelmezés nem teljesen fedi egymást: míg a Szovjetunió azt vallja, hogy el kell ismerni a két ellentétes társadalmi rendszerű Németország létezését, addig Franciaország csupán a megosztottság tényének elismeréséig megy el, ami nem jelenti egyszersmind az NDK elismerését is.)

Az eltérések ellenére ez a három alapelv elégendő annak kifejezésre juttatására, hogy a német kérdés rendezése valóban összeurópai keretekben történjék, tehát Kelet- és Nyugat-Európa jogos biztonsági igényeinek teljes kielégítésével. Ez lehet az alapja és kiindulópontja az úgynevezett európai Európa megteremtésének, amely „kontinensünk egyik végétől a másikig" lehetővé teszi az ittélő népek egyetértését és együttműködését. Ez egyúttal kibontakoztathatja azt a francia törekvést is, amely a gaulleista diplomácia tevékenységének legfontosabb célja: vezető európai nagyhatalmat teremteni Franciaországból.

A BELSŐ HÁTORSZÁG

Az összkép, amely ebből a „tour d'horizont"-ból alakult ki, azt mutat-

Digitized by Google

ja, hogy hét esztendő után az ellentmondásokból, vargabetűkből előrelendülésekből és megtorpanásokból nemzetközileg sok vonatkozásban pozitív hatású gaulleista külpolitika alakult ki. De csorbítaná e kép teljességét, ha mellőznénk azokat az indítékokat, amelyek e diplomácia mögött a francia belpolitika vonatkozásában meghúzódnak. Az évlani alapok lerakásánál említettük, hogy de Gaulle megjelenése, az állam legmagasabb posztjának elfoglalása a francia nagytőke expanzív szárnyának azt a törekvését fejezi ki, hogy önmagát tegye meg nagyhatalommá és hatásosabban szerezhessen érvényt ezeknek a szándékoknak. E célját úgy akarja elérni, hogy közben sok nemzetközi jelenséget reálisan ítél meg, megoldásához is reálisan közeledik és ez teszi lehetővé a békés egymás mellett élés keretében a gyümölcsöző együttműködést vele.

De éppen azért, mert a francia nagytőke meghatározott szárnyának expanziv törekvéseiről van szó, ezt a reális külpolitikát nem mindenben fedi a belpolitika, sőt sokban ellentmond neki. Ahhoz, hogy a francia nagytőke a világpolitikában megfelelő súllyal álljon ki szándékaival, szilárd belső hátországra van szüksége. Nemcsak abban a vonatkozásban, hogy az országban meglegyen a folyamatos politikai biztonság, ami a IV. Köztársaság egymást futószalagon váltó kormányai idején egyáltalán nem volt meg. Olyan szilárd belső hátországra van szüksége, amelyben a gazdasági élet stabil, a termelés tervszerűen és rendszeresen felfut, megfelelő versenyképességet biztosít a nemzetközi piacokon.

Belpolitikájában ez a gaulleizmus legfőbb célja. Csakhogy ez a politika gazdasági megszorításokkal, a demokratikus jogok korlátozásával jár. A mai Franciaországban ezt az áldozatot a „nagyság" oltárán elsősorban a munkásosztállyal és a többi dolgozó réteggel kívánják megfizettetni. A személyi hatalom bevezetése elsősorban a dolgozó tömegek politikai jogait csorbította, s különösen a Francia Kommunista Párt számára tette egyenlőtlenné a választási esélyeket. A kormány az inflációs tendenciákra hivatkozva, stabilizációs programot hajt végre immár több mint egy éve, amelynek lényege a bérstop. A magániparban foglalkoztatottak helyzete viszonylag könnyebb, mert a még mindig meglevő relatív munkaerőhiány felviszi bizonyos szintre a béreket. De a széles kiterjedésű állami ipari hálózat fizikai és szellemi dolgozói a létminimum alsó határán küszködnek és minden jobb körülményeket követelő kísérletüket az ebben az esetben személytelenített „stabilizációs program" visszaverte. Mindezt súlyosbítja még, hogy ugyanakkor a nagytőke példátlan haszonhoz jut.

Ez a helyzet permanens szociális feszültséget teremt, a bérfront a körülményektől függően hol súlyos összetűzéseket produkál, hol lanyhulóban van a követelő mozgalom. Annyi biztos, hogy a bányászok 1962-es emlékezetes márciusi sztrájkja óta csak rövid közbeiktatott fegyverszünetek szakították meg ezt az állandó osztályharcot.

A vázlatos kép egyúttal arra is magyarázatot ad, hogy Párizs pozitív külpolitikai kezdeményezései ellenére, miért bontakozik ki olyan széles fronton a gaulleisták ellenzéke. A legutóbbi nagy összecsapásra a tavaszi községi választások adtak alkalmat, s itt bebizonyosodott, hogy erős és egységes baloldali mozgalom a siker teljes reményében vehetné fel a versenyt a gaulleizmussal. Csakhogy éppen ez az egység hiányzik, jórészt a szocialista vezetők magatartása miatt. A baloldali frontnak legkövetkezetesebb és legszervezettebb ereje a Francia Kommunista Párt, amely éppen világnézete következtében a legvilágosabban is látja a helyzetet és ismeri a tennivalókat. Nem vaktában bírálja a gaullelizmust, hiszen kialakult külpolitikájának egyértelműen pozitív elemeit támogatja és bátorítja. A mögötte levő osztályviszonyokat méri fel, az ellen mozgósítja a munkásosztályt és a többi

Digitized by Google

dolgozó réteget. A kommunista politika abból indul ki, hogy Franciország mai világpolitikai helyzete nagy belső fejlődési lehetőségeket biztosítana, ha a kormányt valóban demokratikus program vezetné és nem az egyszemélyi uralom lenne a kiindulópontja mindennek.

Az ősz végén esedékes köztársasági elnökválasztásokra a Francia Kommunista Párt nem azt tartja a legfontosabbnak, hogy ki legyen az újonnan megválasztandó államfő személye, hanem azt, hogy az országnak a demokratikus megújhodást biztosító programja legyen. A szocialisták elnökjelöltje Gaston Defferre Marseille-i polgármester ezt utasítja vissza és inkább a kommunistaellenes konzervatív jobboldallal, a IV. Köztársaság idejüket múlt pártjaival szövetkezik, mintsem kész lenne igazi baloldali ellenzék élén demokratikus programot adni. Kommunista szavazát nélkül ma magát baloldalinak nevező jelölt nem győzhet Franciaországban. Ha de Gaulle újra jelölteti magát — ami még nem biztos — különben sem lehetne esélyes ellenjelöltje e pillanatban. De akkor sem hiábavaló ez az éles elnökválasztási csata, mert a baloldali program vitája körül olyan későbbi egységes ellenzék alapjait rakhatják le, amely hosszabb távra előkészítheti Franciaország demokratikus megújhodását, a kül- és belpolitika összehangolását.

Várkonyi Tibor

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

A Kritika című folyóiratról

Az esztétikai kérdések a szocialista művészet fejlődése, a szocialista realizmus kialakulása során nem egyszer állottak sürgetően az érdeklődés középpontjában. Az elméleti problémák tisztázásának szükségességét azonban mindig az élő, alakuló szocialista művészet, az egyes alkotók műveinek konkrét vizsgálata hozta felszínre.

A tisztázás, a dogmatizmus maradványaitól és a revizionista hatásoktól való megszabadulás igénye és szándéka jut kifejezésre a különböző szocialista országokban, vagy nyugati marxista körökben folyó elméleti vitákon és konferenciákon. S noha a marxista irodalomtudósok a művészettel, mint tudatformával kapcsolatos legáltalánosabb kérdésekben többé-kevésbé egyetértenek, a speciálisan művészi, esztétikai kérdésekben gyakran egymásnak homlokegyenest ellentétes véleményt képviselnek. A megoldatlan problémák természetesen nem tisztázódnak egyik napról a másikra, de a következő vitáknak mégis ez kell, hogy legyen végső eredményük.

E viták kellős közepén, mintegy annak sürgetésére, indult meg nálunk is 1963 szeptemberében a MTA Irodalomtörténeti Intézete, az Irodalomtörténeti Társaság és az Írószövetség közös gondozásában az első maxista igényű irodalomelméleti, kritikai folyóirat, a *Kritika*.

A program és a valóság

A magyar irodalomtudománynak sohasem volt erős oldala az elmélet. Voltak és vannak kitűnő művészi érzékkel megáldott kritikusaink, irodalomtörténészeink, de legtöbbjük megragad az empirikus vizsgálatoknál, s az elméleti általánosítást meg sem kísérli. Akik viszont — elsősorban Lukács György nyomán — filozófiai, elméleti oldaláról közelítik meg a műalkotást, gyakran éppen az esztétikai specifikum mellett mennek el érzéketlenül. Így megállapításaik, logikailag végigvitt következtetéseik annyira elvontak, általánosak, hogy a finomabb árnyalatok, egyéni sajátosságok elsikkadnak bennük.

Kevés a magából az alkotásból kiinduló, elméletileg is megalapozott kritika, amely valóban művészi értékítélet is egy-egy műalkotásról.

A *Kritika* jelentőségét az adja meg, hogy céljául tűzte ki: áthidalja az elméleti és gyakorlati irodalomtudományi, kritikai munkának azt az egészségtelen kettészakadását. *„Munkánk alapjának a maxista esztétika és irodalomelmélet problémáinak kidolgozását tekintjük* — olvastuk programadó cikkében. — *Ez az élő hazai és világirodalom eszmei és esztétikai tényeinek vizsgálatát, szembesítését és elméleti általánosítását, szilárd és valósághű marxista teória kidolgozását jelenti.”* Vizsgálódásunk tárgya tehát eleve adva van: mit valósított meg a *Kritika* ebből az impozáns programból fennállásának több mint másfél évében?

Igazságtalanok volnánk azonban, ha szigorúan betű szerint értelmeznénk e feladatot. A megadott program ugyanis — amint erre Héra Zoltán már az első szám megjelenésekor rámutatott (Népszabadság, 1963. szept. 22.) — erősen túlméretezett, meghaladja (legalábbis egyelőre) a reális lehetőségeket. Hangsúlyoznunk kell ezt, mert a *Kritika*, ha az adott körülményeket

Digitized by Google

józanul mérlegeljük, fontos feladatot vállalt és végzett el már eddig is, és hisszük, végez el a jövőben is a marxista esztétika, irodalomelmélet elvi kérdéseinek tisztázásában, akkor is, ha nem kérjük tőle számon a „marxista esztétika és irodalomelmélet problémáinak kidolgozását", sem a „szilárd és valósághű marxista teória kidolgozását". Sokkal nagyobb feladat ez, sem hogy egy folyóirat egyedül el tudná végezni! A *Kritika* legfőbb érdeme, s ezt szeretnénk külön aláhúzni, hogy először teremtett Magyarországon olyan önálló marxista fórumot, amely fő feladatának az irodalom elvi kérdéseivel való szisztematikus foglalkozást tekinti. Ez a lehetőség valósággal lázba hozta irodalmárainkat, az egyes kérdések körül — például a realizmus körül — csakhamar parázs viták kerekedtek, amelyek — olykor zavaró indulatok ellenére is — előrelendítően hatottak irodalmi és művészeti közéletünkre.

A realizmus-vita

A realizmus-vita a lap eddigi történetében, különösen az első időszakban, központi helyet foglal el. (Jellemző, hogy az indulástól számított féléven belül tíz körül van azoknak a tanulmányoknak, vitacikkeknek a száma, amelyek e kérdéssel foglalkoznak.) A vitát a folyóirat első számában a *Realizmus — álrealizmus* című rövid glossza nyitja meg egy Zdenek Nejedlytől vett idézettel, melyben a neves cseh esztéta azt fejtegeti, hogy a művészetben: „Az első kritérium nem a realizmus, hanem a művészet". Ezt egyébként aligha vonta bárki valaha is kétségbe, mint ahogyan azt sem, hogy a realisztikus álművészetnél értékesebb a nem realista igazi művészet. Az idézet célja nyilván nem is e közhely bizonyítása volt, hanem a szerkesztőség ezzel akarta elhatárolni magát a *realizmus-antirealizmus* koncepciótól. Ez, a realizmus fogalmának szűkebb, vagy tágabb értelmezése, áll tulajdonképpen az olykor elég szenvedélyes hangú vita középpontjában.

Illés László a realizmussal foglalkozó első tanulmányában *(Régi viták az avantgarderól* 1963. 2.) a harmincas években Brecht művészete körül folyt vitákat ismertetve, azt az elutasító álláspontot bírálja, amelyet Lukács György és köre az avantgarde-művészettel szemben elfoglalt (ideértve Majakovszkijt, s bizonyos fokig József Attilát is), s amely véleménye szerint alapul szolgált a dogmatizmus Brechttel és az avantgarde-dal szemben elfoglalt magatartásának. *Hermann István,* Illés Lászlónak válaszolva *(Tények és összefüggések.* 1964. 2.), vitatja, hogy Lukács, A. Kurella és mások Brecht érett művei *(Courage mama, Galilei* s'b) ellen léptek fel; véleménye szerint csak Brecht korai, gyengébb műveit (pl. *A rendszabály),* ezek művészi fogyatékosságait bírálták, s a konkrét vitában, amikor Thomas Mannt állították velük szembe, igazuk volt. József Attiláról és Majakovszkijról megállapítja, hogy a nagyrealizmus hívei voltak az elsők, akik elismerték művészetüket. Illés László második, válaszadó cikkében *(Újabb viták az avantgarde-ról.* 1964. 4.) újabb adatok felsorakoztatásával cáfolja Hermann megállapításait. Bebizonyítja, hogy Lukács nemcsak a kiforratlan, de az „érett brechti művészet" értékeit sem ismerte el. Majd a nagyrealizmus esztétikai elmélete létrejöttének körülményeit (a népfront-korszak kibontakozását) elemzi, és utal annak a dogmatizmussal való kapcsolatára.

Illés a konkrét kérdésekben vitatkozik úgy, hogy fenntartja a marxista esztétika alapelvét, amely szerint a művészet a valóság sajátos visszatükröződése. Igaz, az általa értelmezett realizmusfogalom is vitatható, nem eléggé körülhatárolt. „S ha valaki fájlalná — írja —, hogy a formára és stílusra ki nem terjesztett, hanem „csak" *az ábrázolt életanyagra vonatkozó realizmus* túl tág határt jelentene, az

Digitized by Google

gondolja meg, hogy ezen tág határon csak a gyenge és rossz irodalom esne kívül, csak az antihumanista és reakciós irodalom kerülne kívülre, minden igaz és őszinte tehetséggel írt mű pedig belül maradna a kultúra körén." Illés László *Kiss Lajossal (A fogalmak értelme.* Kortárs 1964. 3.) vitázva mondja ezt, s igaza van, amikor Kiss Lajos egyoldalú álláspontját bírálja, mely szerint a művészet *megismerő* szerepe olyan erős hangsúlyt kap, hogy a realista művészet története végülis feloldódik az emberi megismerés történetében. Az ő realizmus-értelmezése viszont annyira általános, hogy a művészet fogalmában oldódik fel.

A realizmus-antirealizmus koncepció, valamint a realizmus dogmatikus értelmezése ellen lép fel *Nyírő Lajos* is *(Realizmus általában — vagy szocialista realizmus.* 1963. 2.). Az ő felfogásában a realizmus történeti kategória: egy stílusirányzat a sok közül. A realizmusnak ez az értelmezése a szocializmust megelőző társadalmak művészetét vizsgálva a konkrét elemzésekben nem jelent különösebb nehézséget. Megnehezíti azonban a tudományos általánosítást, az általános esztétikai törvényszerűségek levonását. Maga Nyírő is, amikor helyesen vitatja *Heller Ágnes* azon megállapítását (Kortárs 1963. 4.), hogy Brecht, O'Neill, Majakovszkij késői művészete azért realista, mert közelebb került a hagyományokhoz, kénytelen megállapítani: „Kísérleti éveik ‚futurista' és ‚expresszionista' vívmányait pályájuk későbbi szakaszán biztosabban, egyénibb módon alkalmazzák *a valóságnak hivebb visszatükrözésére"* (Kiemelés: K. A.). A *realizmus* szó helyett tehát Nyírő a *valóság hű visszatükrözését* használja, ami végeredményben ugyanazt jelenti.

Az a kísérlet azonban, ahogyan Nyírő a realizmust mint *mércét* elintézi, egyáltalán nem meggyőző. „Mércéjük a realizmus — írja nem éppen minden szarkazmus nélkül. — S nem izgatja őket az a kérdés, mi volt a mérce e mérce létrejötte *előtt*, mondjuk Homérosz, Dante, Shakespeare, Racine, Balassi, Csokonai számára? S az a furcsa és elgondolkoztató tény sem okoz nekik fejtörést, mi lehet a magyarázata annak, hogy e mérce fölfedezése *után* pedig Eluard szürrealista, Majakovszkij futurista, Brecht expresszionista, s a többségük nemcsak ezek ellenére, hanem ezekkel együtt: szocalista realista." Nyírő értelmezése szerint tehát van *szürrealista szocialista realista, futurista szocialista realista, expresszionista szocialista realista* stb. De nem ezzel kívánunk most foglalkozni, hanem azzal, hogy Nyírő saját szűkebb, tehát stílusirányzatként felfogott *realizmus*-értelmezéséből indul ki, holott azok, akikkel vitázik (pl. Heller Ágnes, Király István) nem egy korhoz kötött stílusirányzatot értenek realizmuson.

Nyirő azonban realizmus-értelmezésével ellentmondásba kerül önmagával, amikor a *szocialista realizmust* próbálja meghatározni *„Azt a kis „szocialista" szócskát nem tetszés szerint használható, illetve elhagyható terminusnak tekintjük"* — írja. S ebben a legmesszebbmenően egyet is értünk vele. Arról azonban elfelejt beszélni, hogy hogyan értelmezi *azt a kis „realizmus" szócskát?* Ha ugyanis fejtegetéseit logikusan végigondoljuk, szükségszerűen az következik belőlük, hogy ilyen összefüggésben a *realizmus* szó nem jelent semmit. Később Garaudy (magyarul *Parttalan realizmus?* címmel megjelent) könyvének francia kiadásáról írt alapos, elemző ismertetésében *(Garaudy — Picassoról, Kafkáról és a raelizmusról.* 1963. 4.) sürgeti a „realizmus fogalmának helyes meghatározását": „Itt már a tét nem a puszta fogalom — írja —, hanem a szocialista realista művészet jövője." De, hogy mit ért a szocialista realizmuson belül a *realizmus* szón, az ebből sem derül ki.

A realizmus-antirealizmus koncepcióval vitázik *Szili József* is

Digitized by Google

(*Távlatok és feltételek.* 1963. 4.), de ő ismét más meggondolásból. Tanulmányában a realizmuson kívül egyéb problémákat is fejteget. *A realizmus-antirealizmus koncepció csődje* című fejezetben helyesen látja, hogy a művészi alkotást nem elég egyetlen aspektusból — tehát csak ismeretelméleti vonatkozása, a megismerés felől — közelíteni meg, hanem figyelembe kell venni azt is, hogy társadalmi tevékenység eredménye, vagyis emberi alkotás. „*Alkotás és visszatükrözés, produkció és reprodukció — ez a két oldala annak az ellentmondásnak, mely a művészet lényege, s mely a művészetet meghatározza.*" E helyes megállapításból azonban helytelen következtetésre jut. Elveti ugyanis az „egyoldalú" mércét, s az esztétikai értékítéletet „a korszerű műízlés, a kifinomult műérzék" szubjektív véletlenjére bízza.

Miklós Pál tanulmányában (*Válság vagy változás.* 1964. 1.) esztétikánk és művészetszemléletünk irodalmi központúságát kifogásolja, s az irodalom szerepének változását vizsgálva a közművelődésben tér ki a realizmus kérdésére is. A realizmus-központú esztétikát és elsősorban a *típus* fogalmának értelmezését bírálja, mely véleménye szerint szintén az irodalomból van elvonatkoztatva, pozitív javaslatot azonban nem tesz. *B. Nagy László* (*A realizmus — filozófiai fogalom.* 1964. 2.), számbavéve a vita eddigi eredményeit, arra a megállapításra jut, hogy „a realizmust nem lehet a materializmus szó szerinti művészi-esztétikai megfelelőjének tekinteni", de egyszerű stíluskategóriának sem. Értelmezésében a realizmus „mindkét aspektust magában föloldó, folytonos *funkcionális* értelmet nyer".

A kezdeti nagy lendület után a vita egyre jobban ellaposodik, újabb szempontok már fel sem merülnek, s világossá válik, hogy ezen a módon tovább folytatni nem gyümölcsöző. A vita (melybe a Kortárs, az Új Írás, a Tiszatáj, a Népszabadság is belekapcsolódott) egy félév utáni mérlege — egyetértünk a szerkesztőség megjegyzésével (*Merre tart a realizmus vita?* 1964. 3.) — abban összegezhető, hogy a „különböző álláspontok megfogalmazása történt meg". A vita további célját a *helyes nézetek elmélyítésében, s a helytelen, maradi felfogások kiküszöbölésében* jelöli meg a szerkesztőség, s felhívja a figyelmet a nemzetközi realizmus-vita anyagára (Világirodalomi Figyelő 1963. 4.), valamint a szocialista irodalmunk eleven problémáival való foglalkozás szükségességére. Ez feltétlenül helyénvaló, csakhogy a kérdés, amely tisztázásra vár, éppen az, hogy melyek a *helyes* és melyek a *helytelen* nézetek. Ebben azonban nem sikerült tovább jutni, a vitán az egyre ritkuló tanulmányok már nem módosítanak lényegesen. *Mesterházi Lajos* kitűnő írása (*Játék és igézet.* 1964. 9.), melyben Garaudy *parttalan realizmus*-elméletét elemzi, a finom észrevételek, fejtegetések után végülis nyitva hagyja a kérdést.

Diószegi András (*A realizmus vita — az ideológiai konferencia tükrében* 1964. 11.), az 1964 szeptemberében megtartott ideológiai konferencia tanulságai alapján kísérli meg levonni a realizmus-vita tanulságait. Összekapcsolja ezt a konferencia egyik sokat vitatott kérdésével az *elidegenedéssel*. Megállapításai elgondolkoztatóak, megszívlelendőek, de a kérdés tisztázásához alig visznek közelebb.

Külön ki kell még térnünk — mint a vita jelenlegi állásának egyik lényeges mozzanatára — Nyírő Lajosnak *Héra Zoltánnal* folyó (Népszabadság, 1965. jan. 10.) polémiájára (*Miről és miért vitatkozunk* 1965. 2.). Héra — nem elég világosan — megpróbálta körvonalazni cikkében a kérdés körül kialakult álláspontokat, mindenesetre azzal az igénnyel, hogy a realizmus fogalma körül rendet kell teremteni, „hogy többé ne lehessen összekeverni a ‚realista stílust' magával a realizmussal". Nyírő továbbra is elválasztja a szocialista

Digitized by Google

realizmust minden korábbi művészettől. Változatlanul szembenáll az „elmitizált realizmus-fogalommal", „mert ebben sűrűsödtek össze a vulgáris művészetelmélet legfőbb ellentmondásai". Kritikája, mely a személyi kultusz idején a realizmushoz hozzátapadt torzításokat illeti, kétségkívül helyénvaló. Egyetértünk e fogalom felülvizsgálásának és pontos körülhatárolásának a szükségességével. Igaza van abban is, hogy nem ez az egyetlen tisztázatlan kérdés a marxista esztétika és irodalomelmélet területén, de hangsúlyoznunk kell, hogy feltétlenül egyike a legfontosabbaknak. Az esztétika most jutott el oda — s ebben Lukács Györgynek, ha megállapításaival nem is mindenben értünk egyet, elévülhetetlen érdeme van —, hogy a saját lábára álljon, saját törvényekkel rendelkező önálló szaktudománnyá fejlődjék: erről tanúskodnak a világszerte folyó esztétikai viták is. Nem véletlen, hogy a viták középpontjában a realizmus áll! Nem csak azért, mert a személyi kultusz idején eltorzult ez a fogalom, hanem mert az esztétika egyik központi kérdése *a műalkotásnak a valósághoz való viszonya*, akár használjuk jelölésére a *realizmus* szót, akár nem!

Végezetül a vitához csak annyit: minden hibája mellett is hasznos, feltétlenül folytatni kell, de kevesebb ingerültséggel és nagyobb felkészültséggel, elmélyültséggel, szorosabban összekapcsolva napjaink szocialista művészetének és irodalmának problémáival.

A polgári elméletek és hatások bírálata

A *Kritika* megindulása óta egyik alapvető feladatának tekinti a polgári, kispolgári ideológiák: a dekadens, irracionalista világnézet, élmény és ízlésformák elleni offenzív küzdelmet. Számos cikk, tanulmány tanúsítja a folyóirat ezirányú hasznos tevékenységét (közülük csak néhány fontosabbal tudunk foglalkozni), bár úgy érezzük, a legfontosabb teendők e téren még hátra vannak. *Szabolcsi Miklós* cikke (*Szocialista irodalom — ma.* 1963. 3.), amely az Írószövetség egyik ülésén referátumként hangzott el, két formáját jelöli meg az ideológiai offenzívának: a filozófiai, közgazdasági, politikai, esztétikai stb. nézetek szintjén folyó *direkt*, és a művekkel, alkotásokkal folytatott *közvetett* harcot. A hangsúlyt (Írószövetségről lévén szó) e másodikra helyezi, s kiemel néhány fontos, a mai irodalmunk előtt álló feladatot. Ilyenek: az irodalom és a változó valóság viszonya, az erkölcsi és társadalmi konfliktusok kérdése, az új emb'rtípus kialakításáért folytatott küzdelem, a pozitív hős, a szocialista pátosz, „arisztokratizmus és közérthetőség" a művészetben stb. A referátumot vita követte, amelyben román és csehszlovák írók is részt vettek: kár, hogy a folyóirat a vitáról nem közölt ismertetést.

A cikkek többsége konkrét jelenségekhez, művekhez, életpályákhoz kapcsolódik, s elemző bírálatát adja a polgári ideológia művészi megnyilvánulásainak. *Klaniczai Tibor* (*Nézeteltérések a „nemzeti jelleg" körül.* 1963. 1.) a nacionalizmus kérdésével foglalkozó korábbi tanulmánya (Kortárs, 1962. 266—79.) körül támadt vitákra válaszolva kísérli meg, hogy álláspontját többoldalúan megvilágítsa.

Osváth Béla több tanulmányában (*A Molnár legenda.* 1963. 1.; *A „két kultúra" kérdése — ma.* 1964. 3.; *A Zilahy legenda.* 1964. 7.) a múltnak mai kulturális életünkben továbbélő maradványait teszi elemzés tárgyává, de sajnos, nemegyszer bizonyos summázó, egyszerűsítő eljárással; fejtegetései nem elég konkrétak, nem elég árnyaltak. Ez az oka annak, hogy bár megállapításai lényegében igazak, érvelése — amint ezt *Imre Katalin* szóvá is tette (*Mi értelme a Molnár vitának?* 1964. 4.) — nem elég meggyőző, s olykor ellentmondásra késztet.

Tóth Dezső a *hatalom* és az *erkölcs* konfliktusának problémáját

Digitized by Google

vizsgálja mai irodalmunkban (*Hatalom; erkölcs; osztályharc.* 1964. 4.) Tanulmánya műfajban és színvonalban eltérő alkotásokkal foglalkozik (Illyés Gyula: Kegyenc, Különc; Németh László: Gandhi halála, Nagy család; Mészöly Miklós: Ablakmosó; Sánta Ferenc: Müller család, Ötödik pecsét; Déry Tibor: G. A. úr X-ben), amelyekben azonban ez a probléma közös. E műveket bírálva megállapítja, hogy a konkrét tartalomtól megfosztott, absztrahált hatalom, és az irracionálisban, a misztikusban feloldott erkölcs szembeállítása a dezilluzionizmusra, a szkepszisre vezethető vissza. Elismeri, hogy létrejöttében szerepe volt a személyi kultusznak is, de végső fokon mégis: „A polgári ideológiára jellemző a teljes program- és eszményhiány."

Konkrét életművekhez kapcsolódik, de elméleti, esztétikai általánosításokra törekszik *Forgács László (Gorkij és Kafka.* 1964. 4.; *Dürrentmatt.* 1964. 7.). Tanulmányában egy aspektusból, az ideológia, a filozófia felől, mélyre hatoló, elemzést ad, általánosításait minden esetben — s legtöbbször nem is sikertelenül — igyekszik általános törvényszerűségekre visszavezetni. Elemzéseit olvasva mégis az az érzésünk, nem teljesen indokolatlan az a kritika, amely az ún. „realizmus-centrikus" esztétikát bizonyos egyoldalúsággal vádolja. Esztétikai értékítéleteiben ugyanis csak a műnek a valósághoz való viszonyát vizsgálja meg; az alkotás esztétikai hőfoka, a művészi szép problémája — amely feltételezi ugyan az előbbit, de semmiképpen sem azonosítható vele — kívül reked vizsgálódásain.

Harmann István (Freud s a művészet. 1964. 12.) azt a hatást vizsgálja, amelyet a pszichoanalízis gyakorolt a XX. század művészetére. Megállapítja, hogy maga Freud nem volt híve az avantgarde-irányzatoknak, művészi ízlése inkább konzervatívnak tekinthető, tehát személyes szerepe nem lehetett ezen irányzatok létrejöttében. Kifejti, hogy az „avantgardizmus klasszikusainál" (Kafka, Proust, Joyce) még nem lehet Freud hatásáról beszélni, közös csak annyi bennük, hogy „mindannyian a polgárság XX. századi válságának kifejezői, de egészen különböző oldalakról, kiindulópontokról és szempontokból." Azok a művészi irányzatok (szürrealizmus, részben az expresszionizmus) és egyes alkotók (D. H. Lawrence, Stefan Zweig stb.) viszont, akik valóban a mélylélektan hatása alatt állottak, felreértették és szubjektív módon értelmezték Freud elméletét.

Kevés, mindössze néhány cikk foglalkozik a polgári esztétika és irodalomtudomány mai, vagy közelmúltbeli helyzetének ismertetésével, marxista bírálatával. Ezek közé tartozik *Szili József* írása, amelyben az amerikai „új kriticizmus" (New Criticism) elnevezésű irodalomtörténeti irányzat, az „organikus és szimbolista formalizmus" körül folyó nyugati vitákat ismerteti *(Megújul az „újkriticizmus"?* 1963. 1.). *Sziklai László* a két világháború közötti cseh strukturalista irodalomelméleti iskola történelmi gyökereit és a mai szocialista cseh irodalomra (főként a poetista költőkön keresztül) gyakorolt hatását vizsgálja *(A cseh strukturalizmus.* 1963. 3.). Szili egy későbbi cikkében *(A korszerűség korszerűtlen apológiája.* 1964. 5.) Stephan Spender neves angol költőnek az avantgardizmusról írt tanulmánykötetét *(The Struggle of the Modern.* London, 1963.) bírálja. A Helikon ilyen irányú tevékenysége mellett kívánatos volna, hogy a jövőben a *Kritika* is nagyobb súlyt helyezzen a polgári, elsősorban a kortárs nyugati esztétikai, irodalmi irányzatok, irodalomtörténeti iskolák ismertetésére, elemzésére, bírálatára, nem feledkezve meg az esetleges gyümölcsöztethető, elsősorban nyelvi, stiláris, formai eredmények hasznosításáról sem.

Digitized by Google

Kitekintés a szocialista országok irodalmára

Megnyugtatóbb — ha nem is teljesen kielégítő — a helyzet a szocialista országokban, elsősorban a Szovjetunióban folyó irodalomelméleti viták, konferenciák, eredmények ismertetése és hasznosítása körül. E viták tanulsága részben már a realizmus-vita egyes hozzászólásaiban érezhető, de külön cikkek is foglalkoznak a folyóiratban ismertetésükkel (*Szovjet viták az esztétikáról.* 1964. 3.; *A Voproszi Lityeraturi irodalomelméleti vitái.* 1964. 7.) *E. Fehér Pál* a keleteurópai szocialista országok irodalmának összehasonlítási lehetőségeit vizsgálja (*Szocialista irodalmak kölcsönössége.* 1964. 8.). Megkísérli röviden felvázolni, hogyan kapcsolódott össze már a két világháború között a dunavölgyi népeknél a kölcsönösség, az egymásrautaltság gondolata a szocialista eszmékkel, s hogy a közös sorsú népek egymásratalálása valójában csak a felszabadulás után valósulhatott meg. Ezután a párhuzamos jelenségekre mutat rá, amelyeket e népek irodalmában és kultúrájában a közös problémákat felvető szocialista fejlődés hozott. Közli a folyóirat *Simó Jenőnek* az Írószövetségben rendezett nemzetközi műfordítói konferencián elhangzott referátumát (*Húsz év a szocialista országok irodalmának kiadásában.* 1965. 1.). Simó a szomszédos szocialista országok irodalmának kölcsönös megismerésében, megismertetésében eddig elért eredményeket elemzi, s felvázolja az előttünk álló legfontosabb feladatokat főként a kiadáspolitikában és a műfordításban.

A szocialista országok kultúrájának megismerését szolgálja *Eugéniusz Sawrymovicz* tanulmánya is *A lengyel prózairodalom fő irányai.* (1964. 2.), amely felvázolja a mai lengyel próza fejlődését, rámutat azokra a főbb vonásokra, amelyek meghatározzák a szocialista realizmus útjára lépő lengyel irodalom kibontakozását. Részletesen elemzi a fontosabb műveket, és megállapítja, hogy a lengyel regényirodalom „fő irányzata minden elméleti fenntartás és gyakorlati kísérletezgetés ellenére továbbra is a hagyományos regény... ma még korai volna — írja — a hagyományos regény felszámolásáról vagy alkonyáról beszélnünk". *Tomics Ljubomir (író és ember.* 1964. 1.) Ivo Andrič válogatott műveinek noviszádi kiadása alkalmából ismerteti a Nobel-díjas jugoszláv író munkásságát. Kívánatos, hogy ez a helyes kezdeményezés (hogy a szomszédos népek irodalmával külön tanulmányok foglalkozzanak), a jövőben nagyobb teret kapjon a folyóiratban.

Műelemzések, kritikák, pályaképek

A *Kritika* legfőbb erénye az új művészi és irodalmi jelenségek iránti érzékenység, a kor adekvát kifejezési formáit kereső művészi egyéniségek kibontakozásának segítése, a szocialista realizmus korszerű értelmezésének kimunkálására való törekvés. Határozott szembefordulást jelent ez a személyi kultusz minden maradványával, a dogmatizmus minden megnyilvánulási formájával, s ha a lap egészének irányvonalát tekintjük, nem pedig egy-egy vitacikk indulatos, vagdalkozó, személyeskedő hangját, ez feltétlenül helyeselhető. Nem az elvont, általános kérdésekkel foglalkozó elméleti, esztétikai cikkek adják a lap erősségét — ezek gyakran nem elég átgondoltak, kiérletlenek, eklektikusan —, hanem a konkrét műveket, problémákat, s nem utolsó sorban éppen a mai irodalmat, a gyakorlatban megvalósuló szocialista realizmus konkrét jelenségeit elemző cikkek, kritikák, tanulmányok.

Diószegi András két tanulmányát kell ebből a szempontból először említenünk. Az elsőben (*A mai regény világképe.* 1963. 1.) abból indul ki, hogy a modern regény egyik jellemzője — mind a polgári, mind a szocialista művészetben — a filozó-

Digitized by Google

fiai elmélyülés, „a valósághoz való korszerűbb, összetettebb, sokrétűbb írói viszony". A gondolatiság szerinte a lírai hangvételben fejeződik ki, „mintegy *ez a formája, módszere annak a filozofálásnak, amely e regények objektív tartalmát alkotja.*" Két egymással harcban álló fő filozófiai irányt jelöl meg: az *egzisztencializmust* és a *marxizmust.* Az egzisztencialista regények ismeretelméleti irracionalizmusában a kispolgári etika ellentmondásossága, kiúttalansága fejeződik ki, a „marxizmus filozófiájával átitatott szocialista regény" pedig éppen ezt az ellentmondást teszi nyilvánvalóvá, s egyben a pozitív hősnek bonyolultabb, sokoldalúbb, árnyaltabb alakját teremti meg. E szemlélet világnézeti különbségek következménye — a külső egyezések vagy hasonlóságok (montázs-technika, időfelbontás, szabad asszociációk stb.) ellenére — a „két egymástól eltérő regénystruktúra, építkezési elv". Egyfelől az egzisztencialista polgári regényírók *„átélő-szemlélő struktúrája"*, másfelől a szocialista realista írók hagyományos epikai formákat átalakító *„drámaian komponált"* regényépítkezése, „dialektikusabb jellemanalízise" figyelhető meg.

A másik tanulmány (*A magyar líra 1963-ban.* 1964. 2.) líránk mai képét kísérli meg felrajzolni. Először az 1957-ben elindult konszolidációs idők négy, világnézeti alapon megkülönböztetett irányzatát jellemzi: „a szocialista forradalmár költő két típusát — a *Tűztánc* nyugtalan, tettrekész fiataljait (Garai, Váci, Györe, Ladányi stb.) és „az előző korszak terhét belülről viselő, vívódó", a hibák okaival, a felelősséggel küzködő lírikusokat (Benjámin, Zelk, Juhász Ferenc, Nagy László, Csanádi Imre stb.), — s a humanista költő két típusát: „a szocializmus humanizmusát az örök emberi dolgokban érzékelő-feloldó" költőket (pl. Illyés Gyula, Vas István, Simon István), és a humánumban csalódott, a polgári világnézettől közvetlenül érintett lírikusokat (pl. Kassák, Weöres, Pilinszky). A konszolidáció lezárulása azonban arra kényszerítette a költőket, hogy újra megfogalmazzák a kialakult új helyzethez való viszonyukat, s ez új polarizálódást idézett elő. Egyrészt „egy erőteljes szocialista szellemű közéleti líra van kialakulóban", mely gazdagabb, bonyolultabb, művészibb, mint az előző éveké volt, másrészt egyes költőknél a válságjelenségek is jobban éreztetik hatásukat. A szocialista líra fölénye azonban egyre nyilvánvalóbbá válik, s gyakorlatilag old meg (más műfajokkal együtt) olyan kérdéseket, melyeket a meddő elméleti viták nem tudtak megoldani.

A folyóirat legkiemelkedőbb darabjai az írókról készült portrék, pályaképek. Nagyrészük sokoldalú, elmélyült kutatómunka eredményeként jött létre, nem egy, éppen az azóta elkészült hatkötetes irodalomtörténeti kézikönyv munkálatai közben. Különösen figyelemre méltóak a mai írókról készült tanulmányok (*József Farkas—Szabó György: Kassák Lajos.* 1964. 1.; *Diószegi András: Illés Béla.* 1964. 5.; *Imre Katalin: Sándor Kálmán.* 1964. 6.; *Forgács László: Dürrenmatt.* 1964. 7.; *Béládi Miklós: Illyés Gyula.* 1964. 9.; *Illés László: Nagy Lajos.* 1964. 10.; *Ungvári Tamás: Déry Tibor.* 1964. 12.; *B. Nagy László: Veres Péter* 1965. 2.). Ezek gyakran olyan kérdésekkel foglalkoznak, amelyek a szocialista realizmus körül folyó vitákhoz is jeletős adalékokkal szolgálnak. De a mai problémák tisztázását segítik a múlt egy-egy jelentős alkotójának munkásságát elemző művek is (*Köpeczi Béla: Balzac és az Emberi színjáték.* 1964. 5.; *Sőtér István: Madách és a koreszmék.* 1964. 11.).

Az új iránti érzékenység jellemzi az egy-egy alkotó körül folyó, széles hullámokat verő, szélsőséges nézeteket is felszínre hozó vitákban elfoglalt álláspontokat is. A Fe.es

Digitized by Google

Endre *Rozsdatemetője* körüli viták az utóhullámzásuknál tartottak már, mikor a *Kritika* bekapcsolódott először egy rövid gloszával (*Miért a vita a Rozsdatemetőről?* 1963. 1.), majd két elemző tanulmánnyal (*Gyurkó László: Fejes Endre;* és *Térfy Tamás: A rozsdatemető filozófiája.* 1964. 4.) A *Kritika* egyértelműen a Rozsdatemető mellett foglalt állást, szembeszállva a félreértésekkel, belemagyarázásokkal. Más esetekben is hasonlóan a merész hangvétel, a társadalmi igazság leplezetlen kifejezése mellett tör lándzsát a folyóirat, még ha olykor szokatlan, bizarr formában jelentkezik is az. (*D. A.: Juhász Ferenc és a szocialista szépségideál.* 1963. 2.; *Párbeszéd Csóri Sándorról.* 1964. 6.; *Sánta Ferenc regényeiről* 1964. 7.)

Egyre inkább központi helyet kap a folyóiratban az élő irodalommal foglalkozó kritikai tevékenység. Külön ki kell emelnünk azokat a tanulmány-jellegű kritikákat, amelyek egy-egy műről vagy alkotóról körültekintő, irodalomtörténetileg is megalapozott finom elemzéseket adnak. A *Kritika* feladata magaslatán áll, amikor konkrét segítséget, marxista analízist tud adni nemcsak az olvasónak, hanem gyakran az elemzett művek alkotóinak is. Ilyenek: — vitatható megállapításai ellenére — *Béládi Miklósnak* Illyés Gyula drámáiról írt bírálata (*Az új Kegyenc.* 1963. 3.), *Pándi Pálnak* Németh László II. Józsefjéhez fűzött „jegyzetei" (*Dráma és történelem.* 1964. 4.), *Nyirő Lajosnak* Füst Milán esztétikáját körültekintően elemző tanulmánya (*A művészet sajátossági és a valóság.* 1964. 6.), *Almási Miklósnak* Benjámin László kötetéről készült — bár nem ellentmondásmentes — elemzése (*Emberség és eszmeiség.* 1964. 8.) és *Koczkás Sándornak* Váci Mihály költészetét boncoló írása (*Váci Mihály — a plebejus szenvedélyesség költője.* 1964. 9.)

Kritikánk élvonalába tartoznak a *Szemle* rovat legjobb írásai, de itt már találkozunk gyengébb recenziókkal is. Nem elég színes ez a rovat, némelyik bírálóból hiányzik a kritikai szenvedély. A recenziók olykor szürkék, szárazak, s akad közöttük iskolás tudálékossággal megírt is. Kívánatos volna bővíteni a folyóirat kritikusi gárdáját, márcsak azért is, mert aránylag kevés a kritika, olykor kevesebb, mint szépirodalmi folyóiratainkban. Helyes kezdeményezés volt a szerkesztőség részéről, hogy apróbb recenziók számára *„Jegyzetlapok"* címmel külön rovatot iktatott be. Ezt feltétlen folytatni kellene.

A lap kritikai tevékenysége, az egyes kiemelkedő írások ellenére általában egyenetlen, hiányzik belőle a következetesen végigvitt szerkesztői elv. A bírálatra szánt könyvek kiválasztása részben protokolláris, máskor véletlenszerű, esetleges. Pedig a válogatásban is tükröződnie kell a folyóirat esztétikai céljainak, hiszen az elméleti cikkekben kifejtett elvek itt nyernek és nyerhetnek konkrét gyakorlati alkalmazást. Másfelől a műelemzés megfelelő tárgyi anyagot adhat az elmélet továbbfejlesztéséhez, a kutatáshoz, az általánosításhoz.

Kritikai életünk tükre

Több cikk foglalkozik a folyóiratban kritikai életünk általános helyzetével. Itt kell megemlítenünk az 1963 május 17—18-án tartott szegedi kritikusi konferenciát, melynek anyagából a folyóirat a vitában részvevők egy-egy központi gondolatát közli. Azért érdekesek ezek a szemelvények, mert — amellett, hogy rávilágítanak kritikai életünk helyzetére, a költői és írói művek körül dúló vitákra — itt rajzolódnak ki először világosan, itt fogalmazódnak meg nyílt fórumon a marxista kritikán belüli „irányzatok" körvonalai, amelyek a később kibontakozó vitákra, a realizmus vitáira is, rányomják bélyegüket. A folyóirat szerkesztőségi cikkben foglalkozik e kérdéssel. (*Irányzatok a marxista kritikában?* 1963. 2.). Megállapítja, hogy nem irányzatokról van szó, hanem arról, hogy a kri-

Digitized by Google

tikusok más-más hagyományra (népies, nagyrealista, avantgardista) támaszkodnak, s ez helyénvaló is. A hiba csak ott van, hogy magukkal hoztak bizonyos tehertételeket is, amelyektől nehezen tudnak megszabadulni. A vitákban túl nagy hangsúly esik arra, ami megkülönböztet — írja a cikk. — Pedig fordítva kellene, hogy legyen." „A marxisták akárhonnan jönnek is, egy közös és egységes világnézetben és módszerben találkoznak."

Wéber Antal a szegedi kritikusi konferenciából kiindulva von le néhány általános következtetést *(Reflexiók egy vitához.* 1963. 3.). Megállapítja, hogy „kritikánkra... egyfajta defenzív beállítottság" jellemző, amely végsőfokon „eszmei bizonytalanságot" takar. A gyakorlatban kétfajta, „úgynevezett elvi és impresszionista kritikát" különböztet meg, s károsnak véli, hogy mindkettő a maga módszerét tartja kizárólagosnak. A kibontakozás lehetőségét az ideológiai és esztétikai alapkérdésekben kialakult nézetkülönbségek tisztázásában, a kritikai műfajokkal kapcsolatos módszertani kérdések tisztázásában, valamint abban látja, hogy a kritika kimozduljon defenzív állásából, s offenzívába lendüljön át. *Sőtér István (Jegyzetek a kritikáról.* 1963. 4.) a kritika és az irodalomtörténet egységének szükségességére hívja fel a figyelmet; kiemelve, hogy a szélesebb körű irodalomtörténeti tájékozottság a kritikának gazdagabb lehetőségeket ad a nagyobb összefüggések megragadására. *Szabolcsi Miklós* a kritikusoknak 1962. júniusában Párizsban tartott első nemzetközi tanácskozásáról számol be és levonja belőle a tanulságokat kritikánk számára *(A kritika — nemzetközi nézőpontból.* 1964. 5.)

Megjelent *Wéber Antal* tollából egy átfogóbb igényű, egész kritikai életünk 1956 utáni helyzetét mérlegelni kívánó tanulmány is a folyóiratban *(Irodalomkritikánk 1956 után.* 1964. 10.). Wéber nem elsősorban a kritikával, és egyáltalán nem egy-egy kritikus, vagy akár csoportok tevékenységével foglalkozik, hanem azokat az irodalompolitikai állásfoglalásokat, vitákat, irányzatokat, nézeteket elemzi, amelyek alakítólag hatottak kritikai életünkre. Megkísérli értékelni a népi írókról, Lukács György munkásságáról, a modernizmusról és a korszerűségről, a realizmusról folytatott vitákat, foglalkozik az „örökség és esztétikai eszmény" kérdésével, majd kritikánk és a születő új irodalom viszonyával. Végül megállapítja, hogy marxista kritikánk — bár „minden akadály és hiba ellenére... a legnehezebb időszakban is teljesítette alapvető, lényeges feladatát" — „elmaradt irodalmunk fejlődésének ütemétől és színvonalától, s csak az utóbbi néhány esztendőben zárkózik fel határozattabban és gyorsabban."

A látókör szélesítése

Irodalomtudományunk egyik gyakran emlegetett gyöngéje, hogy nem támaszkodik eléggé a rokontudományok eredményeire, elszakad nemcsak a filozófiától, történettudománytól, szociológiától, nyelvészettől, hanem a művészet egyéb területeivel foglalkozó tudományoktól is. Ezért igen fontos, előrelendítő a *Kritikának az a kezdeményezése*, hogy olyan cikkeket, tanulmányokat is közöl, amelyeket más rokontudományok szakemberei írtak. Az irodalmi folyóiratokban korábban széles hullámokat vert, az életszínvonal, az erkölcs, a népszaporodás, a kultúra stb. tézisei körül zajló vitákhoz szól hozzá pl. *Erdei Ferenc (Szocializmus és életszínvonal.* 1963. 1.) és a szociológus, a szaktudós szemével elemzi a felmerült problémákat. *Varga Károly* az irodalmi szociográfia és a szociológia viszonyát, hasonlóságát és különbségét, módszerbeli eltéréseit és a körülöttük folyó vitát elemzi *(„Discours de la méthodé".* 1964. 3.). Más alkalommal a szépirodalom és a szociológia viszonyát teszi vizsgálat tárgyává *(Irodalom és társadalomtudomány.* 1964. 11.), a művészet és tudomány sajátos külön törvé-

Digitized by Google

nyelt fejtegeti. Tanulmányaihoz *Miklós Pál* szól hozzá az irodalmárok részéről (*Megjegyzések Varga Károly tanulmányához.* 1964. 12.).

Molnár Erik egy korábbi vita folytatásaként a hazafiság és a nacionalizmus kérdéseiről értekezik (*A hazafias-nemzeti ideológiáról.* 1963. 4.). *Sándor Pál* (*A filozófia is közügy!* 1964. 2.) a filozófiai irodalom elmaradottságának okait elemzi, majd rátér az irodalom és a filozófia kapcsolatára. *Martinkó András* a költői nyelvet vizsgálja (*A költői nyelv és költőiség.* 1964. 2.); foglalkozik alapvetően meghatározó jegyeivel (zeneiség, forma, többszólamúság, képiség, exkluzivitás stb.) s ezzel jelentős segítséget ad az irodalmi elemzésekhez.

Tanulságosak az irodalom számára a más művészi ágakkal foglalkozó szakemberek munkái. Az irodalom legújabb fejlődése világosan mutatja, hogy a képzőművészet, a zene, de különösen a filmművészet mennyire forradalmasítóan hatott egész irodalmi szemléletünkre, látásunkra, kompozíciós és strukturális elveinkre. *Nemeskürty István* két filmművészeti tanulmánya (*Fellini és a filmművészet nagykorúsága.* 1964. 8.; *Vázlat és töprengés a magyar filmművészet húsz esztendejéről.* 1965. 2.), pl. olyan jelenségekkel foglalkozik, amelyek mutatis mutandis irodalmunk fejlődésében is megfigyelhetők. *Maróthy János* a zeneesztétika kérdéseit mai helyzetét vizsgálva tesz olyan észrevételeket, amelyek az irodalmárok számára is gondolatébresztőek lehetnek (*Zeneesztétikánk a kritika tükrében.* 1963. 3.). *Németh Lajos* 'Csontvári K. Tivadar. 1963. 4.) a Csontvári művészete körüli vitákat, félreértéseket elemzi. *Perneczky Géza* Derkovitsnak *A szőlőevő* című képéről írt tanulmányt, amelyben a kubizmus által megteremtett új művészi látásmódot, perspektívát is ismerteti (1964. 10.). *Major Máté* pedig a szocialista építőművészet gondjairól, problémáiról, lehetőségeiről ír (1963. 2.).

•

Ismertetésünk a *Kritika* másfél éves munkásságáról szükségszerűen csak vázlatos, hézagos lehet. Az anyag gazdagsága nem tette lehetővé még azt sem, hogy a fontosabb tanulmányok gondolatmenetét ismertessük, kénytelenek voltunk sokszor egy-egy utalással, hivatkozással megelégedni. A lehetőséghez mérten igyekeztünk problémakörök szerint csoportosítani az írásokat, hogy legalább érzékeltessük azt a sokoldalú munkásságot, amelyet a folyóirat kulturális és irodalmi életünkben kifejtett. Vitára csak elméleti kérdésekkel kapcsolatban volt módunk, ott is inkább csak jelezve, mintsem részletesebben kifejtve és indokolva véleményünket, s abban reménykedve, hogy ezt később külön tanulmányban elvégezhetjük.

Végül szeretnénk hangsúlyozni, hogy a *Kritika* eddigi tevékenységét *úttörő jellegűnek* tartjuk. A folyóirat kezdeményezőleg járult hozzá irodalmi életünk vitaszellemének fellendüléséhez, az alapvető elméleti és gyakorlati kérdések felvetéséhez. Ezzel előkészítette a talajt nálunk is a marxista esztétika és irodalomtudomány, a szocialista realista művészet és irodalom egyre inkább nemzetközi méreteket öltő vitáinak elvi alapon történő, magasabb szintű folytatásához, amelynek végülis a marxista esztétika alapkérdéseinek tisztázásához kell vezetnie.

Kispéter András

Digitized by Google

Sènghor és Fanon az „eredeti szocializmus" két afrikai ideológusa

Két évtized leforgása alatt új hegyvonulatok keletkeztek napjaink történetében a volt gyarmati országok függetlenné válásával. A nemzeti felszabadító mozgalom kibontakozása, majd a függetlenné vált országok fejlődése sok új társadalmi, gazdasági, politikai és ideológiai problémát vet fel.

Marxisták már eddig is behatóan vizsgálták a nemzeti felszabadító mozgalom fejlődésének gazdasági és politikai sajátosságait. Az utolsó időkig azonban a marxista kutatás csak szórványosan foglalkozott azokkal az ideológiai áramlatokkal, amelynek többé-kevésbé hűen visszatükrözik a függetlenné vált országokban végbemenő folyamatokat. Pedig ezeknek tanulmányozása több szempontból is jelentős.

A nemzeti felszabadító mozgalom ideológiai problémáinak marxista megközelítése elősegíti a fejlődés nem kapitalista útját kereső nacionalistákkal való gyümölcsöző párbeszéd folytatását, lehetővé teszi a velük való érintkezés kiszélesítését a gazdasági és politikai szférán túlmenően is. Az ideológiai áramlatok elemzése megkönnyíti a felszabadult országok sajátosságainak jobb megértését, a forradalmi gyakorlat hűbb visszatükrözését, és előmozdítja a forradalmi erők egyesítését a forradalmi elmélet zászlaja alatt.

Jelentős az ideológiai áramlatok elemzése abból a célból is, hogy leleplezzük a szocialista köntösben fellépő misztifikálási kísérleteket, annál is inkább, mert számos nacionalista valamiféle eredeti szocializmust hirdet és azt hangoztatja, hogy a „harmadik világ" partjai megközelíthetetlenek a marxizmus számára: ez a trópusi nap alatt elpárolog, a sivatag homokjában elvész, és földjében elvetve meddő mag marad.

A polgári ideológia számos képviselője tagadja az egyetemes történelmi valóság létezését. Arra hivatkoznak, hogy a „harmadik világ" történelmi sodrását a fejlett országokétól teljesen eltérő társadalmi áramlatok határozzák meg, és így új érvekkel próbálják megcáfolni a marxista történelemfelfogás egyetemes érvényességét.

E rövid tanulmányban nem tűzhetjük ki célul, hogy átfogó képet adjunk mindazokról a sokszínű, változatos eszmei áramlatokról, amelyek átszelték és átszelik Afrika, Latin-Amerika és Ázsia országait. Választásunk két olyan ideológusra, *Leopold Sedar Senghorra* és *Franz Fanonra* esett, akik megkísérelték filozófiailag is kidolgozni a kompromisszumos illetve a radikális szakítás útján elérendő felszabadítás kérdését, valamint a továbbfejlődés útjainak problematikáját. Talán ők fejtették ki a legsokoldalúbban viszonyukat a marxista elmélethez, történelemszemlélethez és gyakorlathoz.

A Senghor-féle „afrikai szocializmus"

Az Afrikai Föderáció Pártjának 1959-ben, Dakarban tartott alakuló kongresszusán, a jelenlegi Mali Köztársaságot és Szenegált egyesítő Mali Államszövetség függetlensége kikiáltásának előestéjén fogal-

Digitized by Google

mazta meg Senghor* a maga „afrikai szocializmusát", amely a negritude**, a marxizmus és a teilhardizmus*** szintézisének igényével lépett fel. Hogy feltárjuk ideológiájának jellemző vonásait és megmutassuk az „afrikai szocializmus" elméletének társadalmi funkcióját, át kell tekintenünk Senghor koncepcióinak alakulását a fekete-afrikai függetlenségi mozgalom különböző szakaszaiban.

A fekete-afrikai nacionalista mozgalom *első szakaszában* (a húszas és harmincas években) a függetlenségi törekvések még nem igen léptek túl a kultúra szféráján. A fiatal afrikai étrelmiség által elindított kulturális mozgalom haladó jellegű volt, s szembehelyezkedett a kulturális asszimilációval. Ezt a gyarmatosítók azzal az ürüggyel akarták az afrikai népekre rákényszeríteni, mintha a prekolonialista korszakban Afrika történelem nélküli, sötét kontinens lett volna, amelyet nem világított meg egyetlen nagy történelmi tett vagy szellemi alkotás fénysugara sem. Az afrikaiaknak azért kellett volna befogadniuk a fehérektől jövő fényt, hogy előzzék a sötétlő árnyakat.

A nemzeti öntudatot ébresztő és az afrikai civilizáció rehabilitációját céljául kitűző negritude-mozgalmon belül különböző irányzatok érvényesültek.

Fiatal martiniquei egyetemisták 1932-ben megjelentetik *„Jogos védelem"* című folyóiratukat, amelyben meghirdetik csatlakozásukat a szürrealizmushoz és a kommunizmushoz. A szürrealizmus szerintük fegyvert ad a nyugati civilizáció csődjének leleplezéséhez és ugyanakkor az afrikai kultúra értékeinek bizonyításához, a kommunizmus pedig az elnyomottak politikai és társadalmi felszabadításához.

Aimé *Césaire* 1941-ben megalapítje a *„Tropiques"* (Trópusok) c. folyóiratot, együttműködve a leghaladóbb martiniquei elemekkel. A szürrealizmus segítségével akarnak „nem"-et mondani a sötétség hatalmainak: a kolonializmusnak, a fasizmusnak, és rátalálni a négerek kollektív tudatalattijára, amelyben a fekete lélek eredeti értékei, őstípusai rejtőzködnek. Ez szerintük lehetővé teszi, hogy a néger, újra felfedezve énjét, „meglássa saját múltját, amely egyszersmind jövője is".

Senghor 1934-ben megjelenteti a *„L'étudiant noir"* (A fekete diák) című folyóiratot, amelyben először fogalmazta meg a negritude-öt, mint az afrikai civilizáció kulturális értékeinek összességét. Az ő számára azonban az afrikai civilizáció rehabilitálása magában foglalja a nyugati civilizácó egészének visszautasítását, mindenekelőtt az európai szocializmusét. *„Monnerot és hívei* (a Jogos Védelem szerkesztői) — írja Senghor — *a hagyományos nyugati értékeket a nyugat mo-*

---

* *Leopold Sedar Senghor* 1906-ban született Szenegálban. Apja gazdag kereskedő volt. Katolikus iskolában kezdte el tanulmányait, majd Párizsban, az École Normale Supérieure növendéke lett és ott szerzett tanári diplomát. A második világháborúig francia vidéki városokban tanított, tagja lett a szocialista pártnak (SFIO). A hadifogságból kiszabadulva bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. A háború után az afrikai politikai és kulturális élet egyik vezető egyéniségévé vált. Pártot alapított. A francia Nemzetgyűlés képviselőjévé választják. 1955-ben államtitkárnak nevezték ki. *A Présence Africaine* c. folyóirat és a *Société de la Culture Africaine* egyik alapító tagja. Számos verseskötetet, politikai és filozófiai tanulmányt írt. A szenegáli függetlenség elérése óta a köztársasági elnök tisztségét tölti be.

** *Negritude* (négerség): a néger-afrikai kulturális értékek összessége. Hívei szerint kifejezi a fekete lélek sajátos artikulatát.

*** *A teilhardizmus* a katolicizmuson belüli ezmei áramlat. *Teilhard de Chardin* 1881-ben született, teológiai tanulmányai mellett paleontológiával is foglalkozott. Tagja volt annak az expedíciónak, amely Peking mellett a sinantropus-ősember csontjait felfedezte. A Vatikán nem engedélyezte, hogy Franciaországban tanítson, és megtiltotta írásainak megjelentetését. 1955-ben halt meg. A vallási dogmákat az evolucionista elmélettel igyekezett összhangba hozni. Katolikus jellegű panteista világnézetet hirdetett.

Digitized by Google

dern, új eszméinek nevében, a kommunizmus és a szürrealizmus nevében utasították vissza... mi első mozdulatunkkal elhatároltuk magunkat az összes nyugati értékektől."

A *második szakasz* a második világháború végétől a ghanai és guineai függetlenség kivívásáig (kb. 1958-ig) terjed. Ebben a szakaszban a függetlenségi mozgalom erőinek tevékenysége már nem annyira a kulturáliis szférában mozog, mint inkább a politikai szférában. 1946-ban alakul meg az Afrikai Demokratikus Tömörülés (RDA), amely tömöríti az afrikai hazafias erőket a kolonializmus elleni harcban, és szoros szövetségre lép a Francia Kommunista Párttal. Senghor távoltartja magát az RDA-tól és annak felbomlasztására törekszik. Követeli a szakítást az anyaország *minden* politikai csoportosulásával, arra hivatkozva, hogy meg kell óvni az afrikai mozgalmat minden idegen befolyástól. Ennek az állásfoglalásnak ideológiai igazolásául meghirdeti *a kultúra elsődlegességét a politikával szemben.*

Hogy a politikai harc elsődleges és egyetemes jellegét tagadhassa egy olyan korszakban, amikor kialakul és megszilárdul a szocializmus világrendszere és végbemegy a gyarmati rendszer politikai felbomlása, azt a követelést állítja előtérbe, hogy a negritude-nek, tehát egy kulturális jellegű különösségnek a rehabilitációjára kell összpontosítani minden erőt.

A gyarmatosító Európa és a gyarmatosított Afrika politikai antagonizmusa Senghornál a nyugati civilizáció és a néger-afrikai civilizáció antagonizmusává alakul át. Átveszi *Spengler* történelemszemléletét, amely szerint az emberiség története zárt kulturális körökből tevődik össze, s ezeket társadalmi organizmusokhoz hasonlítja. Minden kultúrkör egy pszichikai mag köré szerveződik, amely meghatározza sajátos, a többitől eltérő arculatát.

Senghor számára a néger-afrikai civilizáció lelke a negritude, amelyet a néger-afrikai pszicho-fiziológiájából vezet le. Létbe vetettségénél fogva — mondja Senghor — a néger másképpen reagál a tárgyakról érkező ingerekre, mint a fehérek. Érzékelésének és érzékenységének más a struktúrája, s ezért megismerési módja is más, mint az európaiaké. *„Az ész egy abban az értelemben, hogy a Mást ragadja meg, de megismerési módja, a gondolkodás formái különbözőek és minden faj pszicho-fiziológiájához kötődnek... A néger szellemisége érzékiségében gyökerezik: fiziológiájában.*" (Psychologie du négro-africain — Diogène mars, 1962. 7. old.)

A fekete és fehér ember értelmének eltérő vonásait elemezve Senghor *Levy-Bruhl*-höz és *Bergson*hoz folyamodik. A bergsoni megkülönböztetést használja fel: egyik oldalon a cselekvés, a gyakorlati célok felé forduló, a valóságot megmerevítő, önkényesen feldaraboló értelem, a másik oldalon a folyamat felé forduló ösztön, amely megragadja a dolgok igazi mivoltát, az „élan vital"-t (életlendületet). Levy-Bruhl „A misztikus megismerésről és a primitivek szimbólumairól" című könyvében ezt írja: *„A mi értelmünk megragad és létrehoz egy összefüggést; a primitivek részesedést élnek át... A szimbólumoknak nem az a funkciójuk, hogy a tárgyakat jelenítsék meg, hanem, hogy lehetővé tegyék a velük való azonosulást.*" Senghor sem mond mást, amikor abban látja a fehérek és feketék megismerési módjának különbözőségét, hogy *„a fehérek értelme a hasznosság következtében analitikus, a feketéké a részesedés (participation) következtében intuitiv.*" (Senghor: Les lois de la culture négro-africaine. Présence africaine, No spécial, 52. old.) A néger számára, aki *„a természet embere, érzéki lény, aki nem ismer közvetítést maga és a tárgyi világ között", a megismerés*

Digitized by Google

„homályban végbemenő gyöngéd azonosulás a tárgyakkal, egymásbafonódó testek intimitása, a szerelem aktusa, amely a megismerés gyümölcsét nemzi". (Diogène, 7. old.) A megismerés nem a hideg ész tevékenysége, hanem érzelmi áradat, és a néger-afrikait éppen az az érzelmi képesség, adomány jellemzi, amely *„a megismerés magasabbrendű foka... mert teljes megismerés, megbonthatatlan szintézise a megrendült szubjektumnak és a megrendítő objektumnak".* (Diogène, 16. old.)

A senghori paradoxon abban áll, hogy azonosítja a néger-afrikai gondolkodás struktúráját a Levy—Bruhl által jellemzett primitív, prelogikus gondolkodási struktúrával, hogy a faji pszichologizmus segítségével utasítja el a fajelméletet, és olyan koncepciók alapján kívánja az afrikai civilizációt rehabilitálni, amelyek annak alacsonyabbrendűségét hirdetik. A negritude-öt ezért úgy jellemzi *Sartre*, mint fajellenes fajelméletet.

Hogy Senghor az érzelmi megismerést a valóság megismerése magasabbrendű fokának tekinthesse, ahhoz a világegyetem struktúráját is összhangba kellett hoznia a néger-afrikai pszicho-fiziológiával. Ezért megalkotja a negritude ismeretelméletének megfelelő lételméletet. „A néger-afrikai kultúra törvényei" című írásában így vázolja a világ képét: *„A világegyetem középpontjában a létező, az élet rejlik, akárcsak a mi világunk középpontjában az éltető Nap... A néger azonosítja a létezést az élettel, pontosabban az életerővel... Hozzá hasonlatos életerő hat át minden átélhetőt, istentől a sivatagi homokszemcsékig. A néger az életerők szigorú hierarhiáját hozza létre."* Senghor szerint a társadalom is hierarhikus körökből tevődik össze: család, nemzetség, törzs, törzsszövetség, állam. *„A család célja az életerő fenntartása és továbbvitele"* — mondja.

A negritude — amely a nemzeti öntudat hajnalán ébresztődal, hívó kiáltás a kolonializmussal szembeni kulturális lázadásra — Senghornál a politikai harc előhangjából misztifikáló, altató, kábító ideológiává alakul át. A kulturális függetlenség követelése, ahogyan ezt Senghor értelmezi, arra irányul, hogy a nemzeti mozgalmat eltérítse a jelen sorsdöntő küzdelmeitől és visszafordítsa a történelem által már meghaladott múlt irányába. Ahelyett, hogy az afrikai négereknek a jelenben folyó küzdelmeihez kapcsolódna, a mitikus múlthoz fordul. A kultúra elsődlegességét hirdetve, Senghor a nemzeti öntudatot faji öntudatra redukálja, s szembehelyezi ezt az osztályöntudattal; ezzel elszakítja a nemzeti felszabadító mozgalmat a nemzetközi imperialistaellenes erőktől.

A harmadik szakasz a függetlenség kivívása utáni évekre esik. Senghor most már nem elégedhet meg azzal, hogy a negritude csupán határvonal a fehérek és a feketék világa között, hogy csak a kulturális, pszichológiai szférában keresse a negritude elkülönítő jellegét. Pozitív programra van szükség, politikai és társadalmi tartalmat kell adni a negritude-nek, hogy megjelölje Fekete-Afrika fejlődésének perspektíváit. A második szakaszban Senghor a kultúra és a politika szembeállításával határolta el a negritude-öt a forradalmi mozgalomtól — a harmadik szakaszban úgy kerül el a történelmi haladás útját, hogy az „afrikai szocializmus" különös jellegét szembeállítja az egyetemes érvényű tudományos szocializmussal. Egyrészt azt próbálja kimutatni, hogy a marxizmus nem felel meg a sajátos afrikai viszonyoknak, az afrikaiak lelkületének, hagyományainak, másrészt azt, hogy korunkban a marxizmusnak már nincs is meg az egyetemes érvényessége. Helyette a teilhardizmust kell egyetemes világnézetként elfogadni.

A marxista ismeretelméletet a fenomenológia és az egzisztencializmus érveivel veti el, a marxizmus

Digitized by Google

politikai, gazdaságtani tanításait pedig a katolikus marxizálók és a szociáldemokrata revizionizmus érveivel. Azzal vádolja a marxizmust, hogy ez időben és térben a XIX. századbeli nyugat-európai viszonyokat általánosítja. A XX. század valósága — írja — megcáfolja Marx jóslatait azzal, hogy a kapitalizmus és a szocializmus mind közelebb kerül egymáshoz, azonosul. Végül szerinte a marxizmus nem tud kielégítő választ adni a szabadság és az erkölcs nagy kérdéseire.

Az eredetileg a múlt felé forduló negritude a jelen, a XX. század valóságához kénytelen kapcsolódni. De minthogy a negritude realizálása a jelenben illuzórikus törekvés, létjogosultságát Senghor egy hasonlóképpen hamis, egyetemesnek vélt világnézettel, a teilhardizmussal próbálja igazolni. Ez a hamis ideológiai alap a negritude és a szocializmus összebékítésére szolgál nála. Így próbálja filozófiailag igazolni az eredeti afrikai szocializmus lehetőségét és szükségszerűségét. S a teilhardizmus kétértelműsége lehetővé teszi ezt a manipulációt. Teilhard igyekszik új módon hozni összhangba a vallást és a tudományt, az istenbe vetett hitet és a társadalmi haladást. Világképe szerint a világmindenség fejlődése az anyag elemi részecskéitől az emberiségen keresztül az istenség felé halad, és e folyamatban valósul meg Krisztus szelleme. Az emberiség az egyetemes civilizáció felé konvergál, amelyben a technikai fejlődés következtében egybeolvadnak a népek és a társadalmi osztályok, és kialakul az egységes társadalom.

Senghor afrikai szocializmusának két társadalmi modellje van, *az őskommunizmus* — ez arra ösztönzi őt, hogy azonosítsa a szocializmust a közösségi termelés formáival és a nemzetiségi demokratizmussal —, valamint az *ipari társadalom*, amely szerinte megszünteti a szocializmus és a kapitalizmus közti különbséget. A Gazdasági és Társadalmi Tanács előtt mondott beszédében (1964-ben) azt fejtette ki, hogy *„gyorsított ütemű történelmi folyamatban élünk, amelynek fő vonása, hogy a földgolyó egységessé válik és szocializálódik... Lassanként a XIX. századi és a XX. század első felére jellemző osztályharcot felváltja a párbeszéd... A szocializmus lényege: a termelőerők fejlesztésének szükségszerűsége... és a társadalmi igazságosság érvényesítése."*

Senghor „afrikai szocializmusának" ellentmondásossága *szorosan összefügg a kapitalista fejlődés útjának ellentmondásaival* egy olyan országban, ahol még — beágyazva a kapitalista világgazdasági rendszerbe — uralkodnak a prekapitalista viszonyok, és lassan bontakoznak ki a kapitalizmus tendenciái, inkább a forgalomban, mint a termelésben, inkább a felépítményben, mint a gazdasági alapban. A felépítmény az erőteljes nemzetközi tőkéhez és a gyenge hazai kapitalizmushoz kapcsolódik.

A senghori „afrikai szocializmus" azért is vezet misztifikálási kísérlethez, mert a fejlődés kapitalista útját olyan korban választja, amelynek fő jellegzetessége a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet.

Ezekbe a valóságos ellentmondásokba kapaszkodnak a senghori negritude halódó karjai. A negritude arra tart igényt, hogy rehabilitálja Afrika kultúráját. A valóságban pedig a negritude, a senghori „afrikai szocializmus", nem Afrika földjéből sarjad, nem az afrikaiak reményének erőteljes hangja, hanem *az európai irracionalizmus visszhangja* az afrikai kontinensen. A halódó kapitalizmus talaján találkozik itt az afrikai és az európai irracionalizmus.

A nemzeti felszabadító mozgalom balratolódása, a neokolonializmus elleni mind határozottabb fellépés Afrika számos országában jelentős mértékben csökkentette Senghor politikai befolyását. De még olyan po-

Digitized by Google

litikusoknál és ideológusoknál is, akik a fejlődés nem kapitalista úton való előrehaladását hirdetik, találkozunk olyan nézetekkel, amelyek közel állnak Senghor eszméihez, így azzal a hiedelemmel, hogy az elmaradott országokban a fejletlen osztályviszonyok miatt a marxizmusnak csak korlátozott érvényessége van. Ezek az emberek hajlamosak arra, hogy elszakítsák a belső fejlődést a nemzetközi osztályharctól, és egy kulturális vagy vallási specifikumban jelölik meg szocializmusuk eredetiségét, a marxista filozófiától való különállásukat.

Nem lebecsülendő az a veszély sem, hogy a teilhardizmus terjesztésével Senghor a katolikus egyház befolyását kívánja kiszélesíteni az afrikai értelmiségi körökben. Nagy erőfeszítést tesz, hogy az afrikai kulturális mozgalmon belül a negritude uralkodó szerepet játsszon, és ezért is szervezi meg Dakarban 1966-ban a negritude világkiállítását és konferenciáját.

Franz Fanon elmélete: a „harmadik világ" különös szocializmusának ideológiája

*Franz Fanon**, aki orvosi tudását, forradalmi szenvedélyességét az algériai nép harcának szolgálatába állította, néhány hónappal halála előtt (1961 november) adta ki „Les Damnés de la terre" (A föld rabjai) című könyvét. A terjedelmesebb előszót *Jean Paul Sartre* írta.

Fanon a gyarmatosítás és a gyarmati rendszer felbomlása történetének elemzését tűzi ki céljául, hogy a politikai és társadalmi forradalomba átnövő nemzeti forradalom ideológiai és politikai alapjait lefektesse. Alapkoncepciója szerint a „harmadik világ" történetének fő hajtóereje az erőszak dialektikája; ebből vezeti le múltjának, jelenének és jövőjének sajátszerűségét. Így a „harmadik világ" történelmi útja eltérne az ipari kapitalizmustól és az ennek ellentmondásaiból létrejött szocializmustól is.

Az erőszak első időszaka a gyarmati uralom kiépítését és megszilárdulását foglalja magában. Fanon szerint a gyarmati rendszer lényege az erőszak viszonyainak megtestesülése: *„A gyarmati uralom sajátos vonása a tiszta erőszak; a gyarmati világ kiépítése az erőszakon alapul."* Azt állítja, hogy a társadalmi csoportok közötti elválasztó vonal az „anyaország"-ban nem ugyanaz, mint a gyarmati világban. Ott a vagyon, a magántulajdon alapján határolódnak el a társadalmi rétegek, itt a társadalmi ré-

* *Franz Fanon* 1925-ben született Martinique szigetén. Nagyapja még rabszolga volt. A második világháború idején a francia hadseregbe jelentkezett, mert bőrének színe ellenére franciának tekintette magát. A háború után a lyoni egyetem orvosi fakultásán folytatta tanulmányait. Itt ébredt annak tudatára, hogy színesnek, más embernek, idegennek tekintik. A fehér ember faji gőgjével a néger ember faji büszkeségét állította szembe, s csatlakozott a Senghor és Césaire vezette negritude-mozgalomhoz. Majd Sartre hatására szakított e mozgalommal. „Fekete bőr és fehér maszkok" című 1952-ben kiadott könyvében felismeri, hogy a fehér felsőbbrendűségének és a néger alacsonyabbrendűségének tudata nem ok, hanem okozat. Az okot a gazdasági-társadalmi körülményekben jelöli meg. A cél pedig az emberi ember elérése; ez a történelem síkján forradalmi harcban valósul meg.

Fanont a történelem sodrása Algériában érte el, amikor mint a blidai idegkórház főorvosa, csatlakozott az algériai Nemzeti Felszabadító Fronthoz. 1956 után az FLN sajtóorgánumának, az *„El Moudjahid"* egyik szervezője és az FLN kiemelkedő ideológusa. Részt vett a néger írók és művészek első (1956) és második (1959) kongresszusán. 1959-ben kiadta „Az algériai forradalom ötödik esztendeje" c. művét, s ebben leírja: hogyan megy végbe a forradalmi gyakorlat során az embernek az őt gúzsba kötő, megcsontosodott hagyományoktól való felszabadulása, hogyan születik meg az az új ember, aki felszámolja „bennszülött" mivoltát és készen áll arra, hogy maga formálja jelenét és jövőjét. 1960-ban az algériai ideiglenes kormány nagykövetként Accrába küldte Fanont, hogy ott Afrika forradalmi egységének kialakítását előmozdítsa. Ekkor már súlyos beteg, fehérvérűségben szenved. 1961 végéig az Egyesült Államokban kezeltette magát. Végakarata szerint Algéria földjén temették el, ott, ahol sok harcostársa is nyugszik.

Digitized by Google

tegeződést mindenekelőtt faji tényezők határozzák meg. *„Ezt a skatulyázott, kettéosztott világot különböző fajúak népesítik be... A gyarmatokon a gazdasági alap egyben felépítmény. Az ok okozat: ha az ember fehér, akkor gazdag is, és aki gazdag, az fehér."* (32. old.) *„Nem elsősorban az üzemek, a javak, a bankbetétek jellemzik az uralkodó osztályt. Az uralkodó faj az, amely máshonnan jött, amely nem hasonlít a bennszülöttre, a többiekre."* (33. old.)

Fanon-nak érdeme, hogy elemezte a gyarmatosítók politikai, katonai, kulturális erőszakjának és a gyarmati elidegenedésnek a sajátos vonásait. A gyarmatosított kétszeresen idegennek érzi helyzetét. Idegen tőke zsákmányolja ki, amely egyúttal megfosztja őt nemzeti jellegétől. Nyelve, vallása, hagyományai, bőrének színe, arcának vonásai idegenné válnak számára, mert idegenek a gyarmatosítónak, aki mindennek a mércéje. Az elidegenedésnek ez a sokasága megfosztja realitásától nemzeti valóságát, s fájó és vérző valóságot ad a kívülről rákényszerített viszonyoknak.

Fanon azonban abszolutizálja az erőszak viszonylagos autonómiáját, elszakítja a gyarmati rendszer politikai szféráját a gazdasági szférától, a monopoltőke gazdasági hatalmát politikai terjeszkedésétől. A dolgok felszínén úgy látszik, hogy a gyarmati uralom állandósult erőszak. A mélyebb elemzés azonban megmutatja, hogy a politika, az erőszak — a gazdaság szolgálatában áll. A politikai függetlenség elnyerése után mutatkozik meg világosan, hogy a gyarmati uralom alapja, fő vonása: a monopóliumok gazdasági uralma. Ezért került ma már előtérbe a gazdasági önállóságért folytatott harc.

Fanon szerint *az erőszak második szakaszában* a bennszülött tehetetlennek érzi magát a gyarmatosítók elnyomó eszközeivel szemben, magába fojtja az erőszakot, amely agresszivitássá változik, és olyan irracionális formákban nyilvánul meg, mint a kriminalitás, a törzsek torzsalkodása, a személyiség felbomlása, a vallási fanatizmus fokozódása.

A harmadik stádiumban megy végbe a szerző szerint az erőszak dialektikus átcsapása, a gyarmati rendszer felszámolása. A gyarmatosító erőszakjával szemben kitör a gyarmatosított erőszakja a gyarmatosítók ellen: *„a gyarmatosított számára az élet csak a gyarmatosítók hullájából fakadhat"*. Fanon az erőszakot szubjektív tényezőnek tekinti: *„a tömegeknek az az intuíciójuk, hogy felszabadításuk csak az erő révén valósulhat meg és kell hogy megvalósuljon"*. Így szerinte a történelmi feltételek, a gazdasági és politikai körülmények, az osztályok közötti, nemzeti és nemzetközi erőviszonyok csak másodlagos esetleges külső okokként szerepelnek a nemzeti forradalom kibontakozásában.

Fanon felismeri, hogy összefüggés van a nemzeti függetlenségi mozgalom kibontakozása és a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások között. De minthogy elutasítja a gazdaság és a politika viszonyáról szóló marxista felfogást, és az erőszakot tartja a történelem fő mozgató erejének, nem is tudja feltárni azokat a mélyebben ható törvényszerűségeket, amelyek a nemzeti és nemzetközi feltételek kölcsönhatásában érvényesülnek. Úgyszólván egyszintre helyezi az imperialista és a szocialista tábort, a szocialista tábor segítségét és az imperialista hatalmak egymás közötti ellentmondásait. Nem tesz különbséget az ideiglenesen és a tartósan ható kedvező külső feltételek között. Nem látja, hogy a szocialista világrendszer nemcsak kedvező külső feltételként jön számításba, hiszen a nemzeti felszabadító mozgalom szerves része az imperialistaellenes nemzetközi forradalmi áradatnak és egyik oldala a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet folyamatának.

Digitized by Google

Az erőszak átirányulásának nemzeti feltételeit vizsgálva, Fanon megállapítja, hogy két irányzat küzd egymással: a reformista és a forradalmi irányzat. Fanon a reformista irányzat társadalmi bázisának a nemzeti burzsoáziát, a honi proletariátust és értelmiséget tekinti, mert élet- és munkafeltételeik a gyarmati világhoz kötődnek, ők a gyarmatosítás haszonélvezői. *„A gyarmati területeken a proletariátus a gyarmati rendszer által leginkább elkényeztetett réteg... a gyarmatosított népnek azt a részét képviseli, amely nélkülözhetetlen a gyarmati rendszer jó működéséhez... ezek alkotják a gyarmatosított nép burzsoá rétegét."* (84. old.) Fanon szerint a gyarmati rendszer erőszakos megsemmisítése sértené mind a gyarmatosítók, mind a reformista irányzathoz tartozó társadalmi rétegek érdekeit, veszélyeztetné kivételezett helyzetüket. Ezért — mondja — összeütközéseik nem antagonisztikus ellentmondásokból fakadnak, hanem csak olyanokból, amelyek kompromisszumok útján, békés viták segítségével megoldódnak.

Minthogy Fanon szerint a gyarmati rendszer lényege a tiszta erőszak, válaszolnia kell arra a kérdésre, hogy mely osztályok között a legélesebbek az erőszak viszonyaiból fakadó ellentmondások. Fanon szerint: a gyarmatosítók és a gyarmatosított parasztság között. *„A gyarmatosított parasztok hagyományos környezetben élnek, amelynek struktúrája változatlan marad... A gyarmati országokban kizárólag a parasztság forradalmi osztály, semmi veszteni valója nincs, de mindent nyerhet... Számára nem az a kérdés, hogy felvegye-e a versenyt a gyarmatosítóval. A helyét akarja... Számára semmiféle kompromisszumnak, semmiféle megegyezésnek nincsen helye."* (46. old.)

Az erőszak-elmélet súlyos hibája sodorja Fanont, amikor lebecsüli a proletariátus forradalmi erejét, reformistának bélyegzi és egy platformra helyezi a nemzeti burzsoáziával és elszakítja a parasztságtól. Fanon csak azt látja, hogy a nemzeti burzsoázia és a proletariátus egyaránt a gyarmatosítás következtében megjelenő tőkés termelési viszonyok terméke, de nem látja, hogy mások ennek a következményei a nemzeti burzsoázia, és mások a honi proletariátus számára. Nem veszi észre, hogy a nemzeti burzsoázia forradalmisága és reformizmusa egyaránt létének gazdasági alapjaiból fakad. A nemzeti burzsoáziát nem a tőkés termelési viszonyok térhódítása állítja szembe az imperializmussal, hanem az, hogy tőkés tevékenységét a gyarmati rendszer visszaszorítja, hátráltatja. Reformizmusa pedig nem abból következik, hogy a gyarmati rendszer része és részese — amint ezt Fanon állítja —, hanem abból hogy a gyarmatosítás elleni harcot a kapitalizmus számára elfogadható fegyverekkel, a kapitalizmus hadállásaiból akarja folytatni. Ezzel ellentétben a proletariátustól társadalmi helyzete és osztályérdeke megköveteli, hogy nemzeti, imperialistaellenes politikáját kösse össze a fejlődés nem-kapitalista útjáért való harccal, amely biztosítja a maga és egész nemzete gazdasági, politikai és társadalmi felszabadulását.

Az erőszak negyedik szakasza a függetlenség kivívása utáni periódusra esik. Itt vázolja Fanon a „harmadik világ" fejlődésének perspektíváit, itt fejti ki a „harmadik világ" szocializmusáról szóló koncepcióját. A kapitalista rendszer ellen azért foglal állást, mert az *„mint életmód, képtelennek bizonyult arra, hogy nemzeti és egyetemes feladatainkmegvalósítását szolgálja."* Fanon hitet tesz a szocializmus mellett, az olyan rendszer mellett, *„amely az egész nép érdekeit tartja szem előtt, amely azon az elven alapszik, hogy az ember a legfőbb érték, s amely lehetővé teszi a gyorsabb és harmonikusabb előrehaladást."*

A „harmadik világ" sajátosságainak megfelelő szocialista társadalom felépítéséhez Fanon szerint el kell zárni a nemzeti burzsoázia előtt a

Digitized by Google

hatalomhoz vezető utat. E célból azonban — a munkásság és parasztság szövetsége helyett — a parasztság és a forradalmi értelmiség összefogását hirdeti.

Fanon nézetei azoknak a falusi és városi rétegeknek a politikai fejlődését tükrözik vissza, amelyek saját tapasztalataik alapján megértették, hogy céljaik megvalósítása végett politikai és ideológiai téren egyaránt ki kell szabadulniuk a nemzeti burzsoázia befolyása alól. Megsejti, hogy egyes gyarmati országokban —, különösen azokban, amelyekben kifejlődött a kapitalizmus és a függetlenségi harcok folyamán radikalizálódtak a néptömegek —, a kispolgárságnak nagyobb forradalmi lehetőségei vannak, mint a fejlett kapitalista országokban. Ennek az az oka — és ezt Fanon már nem érti meg —, hogy a nemzetközi erőviszonyok a szocializmus javára tolódtak el, s hogy a gyarmati országokban viszonylag fejletlen a munkásosztály de hatalmas kispolgári tömegek vannak, melyeket forradalmasít a kapitalizmus lassú és kínos fejlődése. Ebből fakad az, hogy a kispolgárság bizonyos rétegei és elemei a jelenkori nemzeti- és demokratikus forradalom bizonyos szakaszaiban rendkívül jelentős, sőt vezető szerepet tölthetnek be, s elindíthatják a társadalmat a fejlődés nem kapitalista útján.

Fanon azonban túlértékeli a városi és falusi kispolgárság történelmi lehetőségeit. Bármilyen nagy szerepet játszanak is e tömegek, forradalmi tevékenységüknek határt szab az, hogy létük nem a fejlett termelőerőkkel, hanem a kézműipari termeléssel függ össze. A kispolgárság a falvakban szétszórtan él és a városokban a gazdasági élet perifériáira szorul. Vallási vagy nacionalista előítéleteinél fogva hajlamos rá, hogy eltúlozza és eltorzítsa a „harmadik világ" fejlődésének sajátosságait.

Fanon a kispolgárságról vallott harmadik-utas felfogásának megfelelően jelöli meg a harmadik világ helyét korunkban, és alkotja meg a harmadik világ történelmi sodrásáról szóló felfogását. Úgy képzeli, hogy a nemzeti felszabadító forradalom győzelme megszakítja a történelmi folyamatosságot. Ha a gyarmati uralom objektivizált erőszak, akkor, a fegyveres felkelés győzelme véget vet az erőszak uralmának, és elszakítja a „harmadik világ"-ot az erőszakot kitermelő Európától. Fanon a „harmadik világ" sajátosságairól szóló felfogás alapján igen torz következtetéseket von le a nemzeti forradalom perspektívájára vonatkozóan. Ezek szerint, amiként a gyarmati világ, úgy a modern világ is kettéosztott világ. Határvonala azonban nem a kapitalizmus és a szocializmus között, hanem a „harmadik világ" és a rajta kívül álló országok között húzódik. E felfogás szerint a gazdag iparosodó országok olyan egységet alkotnak, amelynek két pólusa a kapitalista és a szocialista világrendszer. A harmadik világ-hoz képest ez a két pólus nem zárja ki egymást, de a „harmadik világ" mindkettőjüket kizárja.

„Azt lehetett volna gondolni, hogy a világ és különösképpen a harmadik világ számára elérkezett az az idő, hogy válasszon a kapitalista és a szocialista rendszer között. A fejletlen országoknak, amelyek kihasználták a két rendszer közötti vad versenyt, nemzeti függetlenségi harcuk győzelmes kivívása érdekében el kell utasítaniuk azt a követelést, hogy a verseny részeseivé váljanak. A harmadik világ nem elégedhet meg csupán avval, hogy elhatárolja magát a létét megelőző értékrendszerektől. Ellenkezőleg, a fejletlen országoknak arra kell erőfeszítést tenniök, hogy olyan értékeket, módszereket hozzanak napfényre, melyek sajátjuk —, olyan stílust alakítsanak ki, mely különálló. Nem az előtt a konkrét feladat előtt állunk, hogy mindenáron választanunk kelljen a szocializmus és a kapitalizmus között, ahogyan ezeket a társadalmi rendszereket más időszakokban, más földrészeken meghatározták." (74. old.)

Fanon végső elgondolása az, hogy

Digitized by Google

miközben a „harmadik világ" felszabadítja magát a gyarmatosítók erőszakától, egyben minden történelmi szükségszerűségtől is megszabadul, és ezért úgy gondolja, hogy a „harmadik világ" *„újrakezdheti a történelmet"* (240. old.), elszakíthatja azokat a kötelékelet, amelyek Európához, a gépi civilizációhoz fűzik, és a történelem tengerén szabadon hajózva, felkutathatja a társadalomról és az emberről szóló új felfogást, megtalálhatja azt a rejtelmes szigetet, ahol teljesülhetnek felszabadult testvéreinek vágyai és reményei. Ily módon Fanon művében kifejeződnek ugyan a nemzeti felszabadító mozgalom demokratikus, imperialistaellenes vonásai, a mozgalom plebejus törekvései, de felfogásában *a fejlődés nem-kapitalista útjának sajátosságai, a szocializmusba* való átmenet sajátos formái az újonnan függetlenné vált országokban *egy különleges társadalom sajátos tartalmává válnak.* Ez a tartalom, amely minőségileg eltérne a szocialista országokban megvalósuló szocializmustól, a proletármozgalommal, a szocialista világrendszerrel való sajátos szembefordulás platformjává válhat. A szubjektivista történelemfelfogás az objektív valóságtól egy misztifikált világ felé sodorja Fanont, s azt a veszélyt rejti magában, hogy közel vigye őt ahhoz a nacionalista reformista ideológiához, amely ellen maga is hadakozik.

Fanon erőszak-dialektikája a történelem síkján és a forradalmi gyakorlat talaján bontakozik ki. Így lehetővé válik számára, hogy szenvedélyes vádbeszédet mondjon az imperializmus és a kolonializmus ellen, hogy megvilágítsa a gyarmati elidegenedés bizonyos sajátosságait, hogy felvegye a harcot a nemzeti felszabadító mozgalomban jelentkező reformista irányzatok ellen, hogy e harcban a legelnyomottabb tömegekre támaszkodjon és ne tántorodjon vissza a fegyveres harctól sem, s a nem kapitalista fejlődés irányában kutasson.

Ugyanakkor azonban az erőszaknak ez a dialektikája oda is vezethet, hogy hívei szakadékot lássanak a gyarmati rendszer gazdasági és politikai szférája között, korunk alapvető ellentmondása és a nemzeti felszabadító mozgalom között, a proletariátus és a parasztság között, a harc békés és fegyveres formái között, a fejlődés nem-kapitalista útja és a szocialista világrendszer között, a fejlett országok és a „harmadik világ" fejlődését meghatározó törvényszerűségek között.

„A föld rabjai" megjelenése óta gyarmati és volt gyarmati országban, nyugat-európai értelmiségi körökben szenvedélyes viták bontakoztak ki Fanon értékeléséről. A „Partisans" című folyóirat a harmadik világ Chartjának tartja „A föld rabjait". A „Présence Africaine" több számában méltatások jelentek meg Fanon szellemi örökségéről, s a nemzeti felszabadító mozgalmak tükrének és világítótornyának tekintik őt. A francia, algériai, marokkói, tunéziai és martinique-i kommunista pártok kiadványaiban is találunk tanulmányokat Fanon munkáiról. A francia „Pensée" 107. száma elemzi Fanon eszméinek ellentmondásait. A marokkói kommunisták lapja azt írja: *„Fanon kritikája hasznos volt, mert arra törekedett, hogy a fegyverek kritikája mellett a kritika fegyverét alkalmazza... de most magának Fanon életművének bírálatához kell hozzájogni."* Az algériai kommunista párt egyik vezetője 1963 januárjában, Párizsban, a Marxista Hét keretében tartott előadásában, részletesen tárgyalta Fanon koncepciójának előrevivő és hátráltató elemeit.

Fanon gondolatainak aktualitása azért őrződött meg, mert kérdésfeltevései — nem pedig megoldásai javaslatai — a forradalmi átalakulás valóságos folyamatából erednek. Változatlanul égető kérdés a városi foglalkoztatott munkásoknak és kispolgári rétegeknek viszonylagosan, a munkanélküliekhez képest kiváltságos a helyzete, az államkapitalizmus és bürokratikus burzsoázia összefonódásának veszélye, az átmenet sajátosságai a fejlődésben levő

Digitized by Google

országokban, a modern és a hagyományos szektorok egymás mellett létezésének gazdasági és politikai problémája, továbbá a harmadik világ viszonya a két táborhoz.

Fanon elméletének próbaköve: a függetlenné vált Algéria fejlődése. Az algériai forradalom kibontakozása részben igazolta, részben korrigálta Fanon elméletét. Az FLN legforradalmibb elmei eltorlaszolták a hatalom felé vezető utat a nemzeti burzsoázia előtt, és következetesen a népre támaszkodva, megnyitották az utat a szocializmus irányában. Ezeknek az átalakulásoknak a során azonban kiütköztek a gyenge pontjai Fanon nézeteinek, elsősorban a munkásosztály forradalmi lehetőségéről és a harmadik világ különállásáról szóló nézeteknek. Az FLN I. kongresszusa (1956) elfogadott program (Fanon nézeteinek megfelelően) még egyértelműen a szegényparasztságot tekintette a legforradalmibb osztálynak és a munkásosztályról csupán annyit mondott, hogy *„hozzájárulhat és hozzá kell járulnia a forradalom ügyéhez"*. A tripoli program (1962 tavaszán) már azt hangsúlyozta, hogy a forradalom társadalmi bázisa elsősorban a parasztság és a dolgozók általában. Ez a megfogalmazás tehát, ha homályos formában is, de helyesebben értékelte a városi dolgozók és ezen belül a munkásosztály szerepét. Két évvel a függetlenség kivívása után pedig, a forradalom előrehaladása során szerzett tapasztalatok alapján, az Algíri Charta (1964. április) már azt állapítja meg, hogy *„az önigazgatási szektorban dolgozó mezőgazdasági munkások mellett a városi dolgozók szerepe mindinkább meghatározóvá válik"*, kimondja továbbá, hogy az FLN-t élcsapattá kell átalakítani, olyan forradalmi párttá, amely *„a parasztokból és a munkásokból meríti erejét."* Fanon felfogásával szemben, és a forradalom tapasztalatai alapján tehát itt már a kollektív gazdaságokban dolgozó parasztság és a munkásosztály szövetségének szükségességére esik a hangsúly.

Az Algíri Charta szakít Fanonnak a téves eszmével, amely a harmadik világot szembeállítja mind a kapitalista, mind a szocialista táborral, s világosan leszögezi, hogy *„Algériában a szocializmus előrehaladása szorosan kapcsolódik a világ többi népének harcaihoz... és a szocialista tábor gazdasági növekedéséhez"*.

•

A forradalmi demokraták, a radikalizálódó nacionalista néptömegek egyre erőteljesebb közeledése a tudományos szocializmushoz nem csupán ideológiai fogyatékosságaik bírálatát követeli meg tőlünk, hanem azt is, hogy elemző és kutató munkával pozitív értelemben is járuljunk hozzá a felszabadult országok fejlődése során felvetődő új és reális problémák megoldásához. Ezért a marxizmus térhódításának egyik alapvető feltétele, hogy behatóan tanulmányozzuk azokat a nemzetközi és nemzeti tényezőket, amelyek a volt gyarmati országok helyzetének és fejlődésének sajátosságait meghatározzák. Meg kell vizsgálni, hogy a politikai függetlenség elérése után milyen belső és külső feltételek között erősödnek a kapitalista, illetve a szocialista tendenciák. Mint új mozzanatokat tartalmazó problémakörök merülnek fel a nemzetté válás új tényezői napjainkban, a vezető személyiségek és a közbülső rétegek (az értelmiség, az egyetemisták, a hadsereg, a városi és falusi kispolgárság) sajátos szerepe, a munkásosztály vezető szerepe érvényesülésének módozatai, az egységes forradalmi élcsapat kialakításának formái a nem-kapitalista úton való fejlődés különböző szakaszaiban. Fel kell tárni a gazdasági alap, a nemzeti kultúrális és vallási hagyományok valamint a civilizáció kölcsönhatásának törvényszerűségeit egy olyan korban, amikor még érvényesülnek a nemzeti sajátosságok, de amikor már megkezdődik a nemzeti különbségek fokozatos elmosódása.

Marton Imre

Digitized by Google

MEGJEGYZÉSEK

Tanácsok kezdő közíróknak

Folyóiratainkat böngészve sok hasznos tanulsággal gazdagodunk. Néhányat itt közreadunk belőlük, azoknak épülésére, akik most lépnek a publicisztika szép, ámde rögös pályájára.

Mindenekelőtt: döntsük el, hogy szakszerűnek akarunk-e látszani, vagy jótollúnak. Az első a könnyebb; csak arra kell ügyelnünk, hogy minél nehezebben legyen érthető az írásunk. Annál szakszerűbb a cikk, minél kevesebb benne az olyan szó, amely a mindennapi közbeszédben is használatos. (Ha szakszerűen írnék, akkor most differenciál-egyenlettel is kifejezném ezt.) Közgazdasági cikkben például sohase írjuk azt, hogy „drága"; ehelyett mindig „nagy mennyiségű"-t vagy „nagy számú"-t írjunk (de a „nagy" helyett itt is jobb a „jelentős"; ez ugyanis jelenthet sokat is, keveset is, és akármit a kettő között).

A jótollú közírónak se az legyen a fontos, hogy világosan írjon, inkább az, hogy elkápráztassa az olvasót. A problémák felszíne fölött hanyag eleganciával suhanjon el, nem feledve azt, hogy a hanyagság már maga is fél elegancia — a másik fele akár el is maradhat. Csak olyan ponton álljon meg, ahol biztosan nincsen semmiféle igazi probléma. Ezt a semmit aztán tárja fel és boncolgassa óvatos műgonddal; így az olvasók csak az ő gondolatainak mélységét érzik, nem pedig a tátongó űrét. Eközben forduljon úgy az olvasók felé, hogy sokoldalú hozzá nem értéséből csak a sokoldalúságot lehessen látni. Szociológiai cikkben például jól fest egy-egy kvantummechanikai vagy ikonográfiai idézet, csak úgy félvállról odavetve.

Általában nagyon frappáns dolog, ha egymástól minél távolabb eső dolgokat keverünk össze. Jól bevált gyakorlat például az, hogy esztétikai írásokban a bűnvádi eljárás szakkifejezéseit használjuk, például: szembesít, vall, vádol, tetten ér, megidéz. Ezt az utóbbit azonban csak fenntartással ajánljuk; helyette legtöbbször azt írjuk, hogy „idéz". Ez ugyanis félreérthetőbb; lehet be- (meg-)idéz, föl- (elő-)idéz, citál is. Egyébként is fontos eszköze a kifinomult stílusnak az, hogy az igekötőt minél több helyen elhagyjuk. Hadd törje az az olvasó a fejét, azért van neki! Fontos szabály: annál jobb tollú vagy, minél többféleképpen lehet magyarázni, amit írsz. Ezért a legjobb, ha kényes kérdésben úgy foglalsz állást, hogy lenéző hangnemben írsz azokról, akik vitatkoznak a magadéval ellentétes álláspont cáfolatát tagadó nézet bírálóival.

Ami a legfontosabb: ne legyenek skrupulusaid. Valószínű, hogy csak kevesen mondják meg nyíltan a véleményüket az ilyen cikkről. A legtöbben azt fogják mondani: „gondolatébresztő írás!" És ebben — ilyen vagy olyan értelemben — igazuk is lesz. **k.**

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Megjegyzések a „Magyarország története"-ről*

Marxista történetírásunk az elmúlt évben elérkezett a színvonalas magyar történeti szintézis megalkotásáig. Az impozáns vállalkozást sok éves erőfeszítés juttatta el idáig. Az elmúlt két évtizedben feltárt sok forrásanyag nélkül, számos fontos probléma kifejtése és tudományos marxista értékelése nélkül, új történeti kérdések felvetése és megoldása nélkül a Magyar Tudományos Akadémia *Történettudományi Intézetének* gondozásában mejelent *„Magyarország története"* két vaskos kötete nem készülhetett volna el.

A magyar történeti szintézis megalkotása kétségkívül sürgető feladat volt. Az 1945 előtt megjelent hasonló jellegű kiadványok a tudományos szocializmustól idegen eszmekörben fogantak. A felszabadulás után megjelent történeti összefoglalás-kísérletre, *„A magyar nép története"*-re (megjelent: 1951-ben) a személyi kultusz nyomta rá a bélyegét, meggátolva az addig elért jelentős kutatási eredmények kellő értékelését.

A „Magyarország története" szerkesztői és szerzői gárdája nagy és jó munkát végzett. Mindenekelőtt sikeresen határozta meg a mű tartalmi profilját. Csak helyeselni lehet, hogy a munka nemcsak a magyar nép, hanem az egykori Magyarország területén élt nem magyar népek történetét is felvázolja. Úgy véljük, a tudományos követelmény mellett az internacionalista nevelés szempontja is szükségessé teszi ezt a tárgyalási módszert. Csak így van ugyanis lehetőség arra, hogy a szerzők a Magyarország területén élő népek történetét a maguk összefüggésében, kölcsönhatásában vizsgálják. Hasonló meggondolásból fakadt az a törekvés is, amely számos helyen (sajnos, nem mindenütt) pontos és megfelelő terjedelmű egyetemestörténeti utalásokban jutott kifejezésre. Az olvasó előtt világos, hogy Magyarország története kezdettől fogva szerves része az egyetemes történetnek, nélküle meg sem érthető. Az okfejtés mentes a „hungarocentrizmus"-tól, a szűk látókörű provincializmustól. A szerzők, mindenfajta vulgarizálással szakítva, konkrét történelmi tényanyag alapján mutatják be azt a vitathatatlan és a történelmi fejlődés által sokszorosan igazolt marxi tételt, hogy amióta osztálytársadalmak léteznek, az emberiség története osztályharcok története. A legfontosabb szempont, az alapvető mérce: az egyetemes társadalmi haladás ügye. Ezzel a szemlélettel természetesen összeférhetetlen a nacionalizmus bárminő megnyilvánulása, csakúgy, mint a nemzeti kérdés történeti szerepének, feszítő erejének tagadása.

A szerzők érdeme az is, hogy a mű minden korábbi hasonló jellegű munkánál terjedelmesebben és színvonalasabban foglalkozik a gazdasági-társadalmi fejlődéssel és — főleg az 1918 előtti időszak vonatkozásában — a kultúra történetével. Így az olvasó valóban a szó nemes értelmében vett *történelemkönyvet* kap a kezébe, amely — a lehetőségek szabta korlátok között — a történelmi múlt egészét vizs-

* Szerkesztették: Molnár Erik főszerkesztő, Pamlényi Ervin és Székely György. Gondolat Könyvkiadó. 1964.

Digitized by Google

gálja és a fejlődés vonalát sokoldalúan világítja meg.

Sikerült a történelmi személyiségek és történelmi folyamatok viszonyának, egymással való kapcsolatának ábrázolása is. A szerzők Marx szavainak értelmében jártak el: *„Az emberek maguk csinálják a történelmünket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják."* (Marx—Engels: Válogatott Művek I. Kossuth, 257.. old.)

Természetesen felvetődik a kérdés: az olvasók milyen rétege számára, kiknek a számára készült a „Magyarország Története"? A borítólapon lévő „fül" szövege szerint a mű célja, hogy „minél szélesebb rétegekhez juttassa el népszerű tudományos formában népünk igaz történetét, minél szélesebb rétegek számára tegye hozzáférhetővé történettudományunknak a legutóbbi másfél évtizedben elért eredményeit". A bevezető is „népszerű tudományos összefoglalás"-t említ. Úgy véljük, ennél többről van szó. A szerzőknek számolniuk kellett azzal, hogy sok kérdésben nem történt meg a kellő monografikus feltárás (pl. a XIX. és XX. századi Magyarország társadalomtörténetének vonatkozásában), s így számos esetben egyúttal a monográfus munkáját is el kellett végezniük.

Az olvasónak tisztában kell lennie azzal, hogy ez a kétkötetes mű híven tükrözi marxista történetírásunk eddig elért eredményeit, ezeknek a tudományos összefoglalása. Nem tart azonban igényt arra, hogy a magyar történelem „bibliája" legyen, hogy a benne foglaltak megmásíthatatlan érvényükkel a felvetett problémák végleges megoldását nyújtsák. Ellenkezőleg: nem csekély érdeme a szerzői gárdának a polemikus hangvétel, a nehéz, kényes kérdések megbolygatása, új érvek, új szempontok felsorakoztatásával. Egy kis túlzással — de nem pejoratív értelemben — azt lehetne mondani, hogy a mű nem más, mint igen gondosan kimunkált, kultúrált, magas színvonalú *útmutató* a magyar történelem tanulmányozásához. Útmutató, de nem lexikális értelemben, hanem úgy, hogy az olvasónak megkönnyíti az eligazodást Magyarország történetében; megadja ehhez a nélkülözhetetlen tényanyagokat, és az ezekből adódó elvi állásfoglalást. Egyben alkalmas kiindulópont egy későbbi, nagyobb szintézis számára is.

A mű élvezetes, olvasmányos stílusban megírt munka (bár szerzőktől függően vannak benne bizonyos stiláris egyenetlenségek), amely tartalmi vonatkozásban is úttörő jellegűnek tekinthető. Ami viszont a „minél szélesebb rétegek"-et illeti, óvakodnunk kell a közvélemény történeti felkészültségének túlbecsülésétől. Úgy látjuk, hogy a könyvet jobbára csak középiskolai, vagy inkább főiskolai végzettségű, illetőleg a történeti kérdésekben meglehetősen jártas olvasó értheti meg jól. (Ez egyébként az említett jellegből is következik.) Ilyen körülmények között indokolt egy — a „Magyarország története"-n alapuló —, de rövidebb, magyarázóbb magyar történet kiadása is. (E munka egyébként már közel van a befejezéshez.)

A következőkben az 1848-tól szinte napjainkig terjedő időszakot tárgyaló fejezetekhez fűzünk néhány megjegyzést. Az előzőekről csak annyit, hogy a Mohács előtti időszakot tárgyaló két fejezet — *Székely György* munkája — elvileg jól és újszerűen megoldott, áttekinthető, de — a rendkívül szűkreszabott terjedelem következtében — túlságosan tömör, úgy, hogy többször nagyfontosságú történelmi események sem tükröződnek benne kellően. Az 1526 és 1711 közötti időszakot *R. Várkonyi Ágnes* ábrázolja. Színes, a korszak mozgalmasságát jól érzeltető munkájában — az előző fejezetektől eltérően — inkább a leíró elemek dominálnak. Kiemelkedő a Bocskai felkelés és a Rákóczi szabadságharc kiegyensúlyozott, — az idealizálást

Digitized by Google

és a történelmietlenül túlhajtott kritikát egyaránt elkerülő — megítélése. 1848-hoz biztos átmenetet ad a IV. fejezet első része — *Vörös Antal* munkája —, amely a XVIII. század vonatkozásában kitűnően ismerteti a termelőerők fejlődését.

Az 1848 utáni fejlődéssel foglalkozó fejezetek a műnek több mint a felét foglalják magukba. Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc történetét *Varga János* írta meg. A fejezet átfogó képet ad az európai forradalmi hullám kibontakozásáról, a párizsi és a bécsi forradalmak magyarországi hatásáról. A szerző részletesen és sokoldalúan foglalkozik az agrárkérdéssel, kiemeli a jobbágyfelszabadítás jelentőségét, s ugyanakkor bemutatja a Batthyány-kormány következetlenségét, az úrbéri viszonyok megszüntetésének fogyatékosságait is. Szembenéz az illúziókkal, mind a parasztkérdés, mind a nemzetiségi kérdés vonatkozásában. Példát mutat arra, hogyan lehet 48-ról a szó jó értelmében tárgyilagosan beszélni; bemutatni Kossuth-n .k és a forradalom más vezetőinek nagyságát, de ugyanakkor markánsan megjelölni azokat a határokat is, amelyeken nem mentek, vagy nem mehettek túl. A hibák mérlegelésénél a szerző mindig figyelembe veszi az adott helyzetből fakadó körülményeket, és sikeresen elkerüli a történelmietlen kinyilatkoztatásokat. Plasztikusan mutatja be 1848—49 eredményeit is. *„A függetlenség odaveszett* — olvassuk a befejező sorokban —, *március vívmányainak nagy részétől időlegesen megfosztotta az ország népét a reakció. De, hogy évtizedek múltán azok egy része visszanyerhető legyen, ahhoz kellett e másfél éves erőfeszítés, mely alatt Magyarország tartotta legtovább magasra az egyetemes haladás zászlaját."*

Jóllehet, szívesen olvastunk volna többet a városi polgárság és a plebejus elemek 1848—49-es helyzetéről, magatartásáról, és örömmel vettük volna a hadműveletek kissé áttekinthetőbb leírását, mindez nem változtat azon, hogy a magyar történelem e nagy fordulópontjainak egyikét a könyv jól, hitelesen mutatja be.

A kapitalista fejlődés magyarországi útjának nyomor. követése nem könnyű feladat. Az általános tendenciák hazai megnyilvánulási formái, a magyar történelmi fejlődés sajátosságai bonyolult, összetett jelenségek. Lényegében hasonló a helyzet a politikai történet vonatkozásában is. A könyv V. fejezete és VI. fejezetének első része (*Szabad György* munkája) minden eddigi szintézisnél áttekinthetőbb és hitelesebb képet ad az 1849-et követő évtizedekről. A témához méltó pátosszal ír az abszolutizmus-kori társadalmi és politikai életről, a korszak függetlenségi megmozdulásairól „a passzivitás és aktivitás útjairól". Kiemeli, hogy *„sem a politikai passzivitásra korlátozódás, sem az összeesküvők kalandos tervei nem mutattak kivezető utat, sőt elfedték azt, hogy csak politikailag felkészülve, a népi, nemzetiségi tömegek támogatását biztosítva lehet számítani az abszolutizmus-ellenes törekvések érvényesítésének kedvező alkalmára".* Az 1867-es kiegyezés értékelése viszont — úgy véljük — már kevésbé sikerült. Hiányzik annak kellő bemutatása, hogy mi az, ami — az uralkodó körök minden elvfeladása és megalkuvása ellenére — 1867-ben relatíve pozitív, előremutató volt. Az 1848—49-cel foglalkozó fejezet idézett befejező sorai utalnak arra, hogy a forradalmi erőfeszítésre szükség volt ahhoz, hogy a márciusi vívmányok „egy része visszanyerhető legyen". Ezeknek a vívmányoknak összefüggő, nemcsak utalásszerű kifejtése megkönnyítette volna, hogy az olvasó a korszak egész problematikáját megértse

Az 1867-es kiegyezést követő évek bemutatása során jut el a könyv a szocialista munkásmozgalom kezdeteinek tárgyalásáig. Szabad György — akárcsak a többi szerző — a szocialista mozgalom történe-

Digitized by Google

tét a magyar társadalmi-politikai történettel szerves összefüggésben ábrázolja, helyesen fejti ki a problémákat és értékeli a szocialista munkásmozgalom úttörőinek küzdelmét. Talán csak Táncsics munkásmozgalmi kapcsolatainak és a magyarországi lassalleanizmusnak a problémái igényeltek volna részletesebb kifejtést.

Az 1890 és 1918 közötti valamivel több, mint negyedszázados időszakot „A Monarchia alkonya" címmel tárgyalja a kötet. (*Hanák Péter* munkája). Az osztályviszonyok alakulásának gondolatokban gazdag ábrázolása, a politikai élet zajlásának kitűnő rajza, egyes politikusportrék szellemes felvillantása, az újszerű társadalomtörténeti áttekintés, a kultúra történetének a társadalmi fejlődéssel szerves összefüggésben való, de a jelentősebb esztetikai tényezőkre is utaló ábrázolása, és nem utolsósorban Hanák Péternek a történeti értekező próza rossz hagyományaival radikálisan szakító irodalmi stílusa a kötet egyik legjobb fejezetévé teszi munkáját. Úgyszólván csak az agrárkérdés és a parasztmozgalmak részletesebb kifejtését hiányolhatjuk. Sikerült az immár nagyhatású politikai erővé vált szocialista munkásmozgalom fejlődésének bemutatása is. Az értékelés realitásának még jobb megalapozásához szükséges lett volna azonban a nemzetközi összefüggések részletesebb kimunkálása. Feltűnő az első világháború időszakával foglalkozó résznek kifejezetten vázlatos jellege is.

A tárgyalt kérdések sokaságából ezúttal csak a Monarchia összeomlásának rendkívül fontos problémáját emeljük ki. Hanák behatóan kifejti azt a tényt, hogy *„a kapitalizmus további fejlődése szükségszerűvé tette a Monarchia adott társadalom-politikai rendszerének felszámolását"*. Hangsúlyozza, hogy ezen túlmenően különböző társadalmi-politikai tényezők a birodalom felbomlását is elkerülhetetlenné tették. *„A Monarchia összeomlása és felbomlása tehát az adott viszonyok között történelmi szükségszerűség volt. Más kérdés azonban, hogy milyen formában zajlik le, és milyen eredménnyel zárul ez a felbomlás. Ahogyan 1918 októberében megvalósult, a nacionalista burzsoázia vezette nemzeti államok megalakulása formájában, kétségtelenül haladó fejlemény volt — a Monarhiához képest. De nem ez volt a népek érdekeinek és baráti együttélésének leghalaadóbb útja. A történelem kínált egy jobb lehetőséget is: a szabad népek forradalmi erőinek szövetkezését."* Ez a helyes okfejtés megegyezik Lenin korabeli (és Hanák által idézett) felfogásával, amely az uralkodó osztályok uralmának forradalmi megdöntését és ezt követően az egykori Monarchia helyett a „szabad népek testvéri szövetségé"-nek megteremtését tartotta kívánatosnak. Részletesebb kifejtést igényeltek volna viszont azok a körülmények, amelyek nem tették lehetővé a lenini elképzelések megvalósulását.

A VII. fejezet, „Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak" — *Siklós András* munkája — meggyőzően, nem statikusan, hanem dinamikusan tárja fel az 1918-as magyar októberi forradalom bonyolult osztály- és pártharcait, a Tanácsköztársaság létrejöttéhez vezető okokat. Különösen jól sikerült a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulását, programját és kezdeti tevékenységét tárgyaló rész. Nem kendőzi el a problémákat: *„A fiatal kommunista párt, amelyben a munkásmozgalom különböző ellenzéki áramlatai egyesültek, természetesen nem volt mentes hibáktól, téves nézetektől... Amit a fiatal kommunista párt a leninizmusból már megértett (a polgári demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet, a hatalom megragadása, ennek módja és formái) az a legfontosabb volt a magyar forradalom problémái közül, amit még nem értett meg (a demokratikus és szocialista feladatok összefüggése, a munkás-paraszt szövetség*

Digitized by Google

fontossága, a párt jelentősége és vezető szerepe), annak árnyoldalai később inkább csak a hatalom meghódítása után mutatkoztak meg." Sajánlatos viszont, hogy a szerző elmulasztotta Károlyi Mihály portréjának részletesebb kimunkálását, pedig ez más kérdések megvilágítása céljából sem lett volna haszontalan. Az árnyalt, pozitív és negatív oldalról is megvilágított Károlyi-kép nagy segítséget nyújthat az „őszirózsás forradalom" hatóerőinek tudományos elemzéséhez.

A Tanácsköztársaság történetének tárgyalása lendületesebb, színesebb az előző résznél. Nem egyszerűen stiláris tekintetben — ebben is! —, hanem e 133 nap történetének megelevenítésében. (Érdemes itt megemlíteni a különösen jól sikerült illusztrációs anyagot, a fényképeket és a térképet.) A szerző felhasználja mindazt, ami témájáról eddig napvilágot látott, de a nemzetközi helyzet, az erőviszonyok gondos taglalása, a belső ellentétek preciz vizsgálata minden eddiginél valóságosabb kép kialakításához segíti, különösen, ami a Clémenceau-távirat problémáját, továbbá a Tanácsköztársaság bukásának a körülményeit illeti. (Talán csak a Munkástanács augusztus 1-i ülésének leírása lehetett volna részletesebb.)

Sajnos, meglehetősen mostohán bánt a szerző 1918—1919 kulturális történetével: az 1919. március 21-ig terjedő időszak irodalmi, művészeti kérdéseiről semmit, a Tanácsköztársaság idejéről mindössze egy oldalt talál az olvasó.

Az 1919-et követő korszak történeti összefoglalása az előző korszakokhoz képest jóval nehezebb feladat elé állította a szerzőket. Az erről a korról eddig kiadott forráspublikációk, monográfiák korántsem nyújtanak elegendő, megfelelő támasztékot arra, hogy a korszak egészének történetét fel lehessen dolgozni. Hogy csak néhány kirívó „fehér foltot" említsünk: hiányzik a Bethlen-kormány 1927—1931-es belpolitikájának rajza, nincs elegendő forrásanyag feltárva az 1936—1945 évek belpolitikájára, meglehetősen keveset tudunk a Bárdossy-, a Kállay-, a Sztójay- és a Lakatos-kormány tevékenységéről (nem tekintve néhány fontosabb csomópontot, mint 1944. március 19. és október 15.). Nem történt meg eddig az 1944. október 16-át követő időszak behatóbb vizsgálata sem.

A VIII. fejezet, „Az ellenforradalom kora Magyarországon", *Berend T. Iván és Ránki György* munkája. Sommásan arra a megállapításra juthatunk: ahol a szerzők támaszkodhattak a maguk vagy mások által írt monográfiákra, a forráskiadványokra, ott élvezetes, sikerült és elmélyült a korszak történetének tárgyalása, s értékét nagyban emeli az új gondolatok, új nézőpontok bátor alkalmazása. A korszak „fehér foltjainál" viszont a szerzők már kevésbé sikeresen birkóztak meg feladatukkal. Különösen vázlatosnak érezzük az Imrédy-kormány belpolitikájának rajzát. Nagyon hézagos az 1942—45-ös időszak belpolitikai története, valamint az egész ellenforradalmi korszak kulturális története. A szerzők általában — helyesen — arra törekedtek, hogy egyetlen lényeges problémát se hagyjanak megválaszolatlanul. De már csak a terjedelem szabta korlátok miatt is elkerülhetetlen volt, hogy bizonyos problémák előzményeit, s nem egy esetben tényanyagát is csak annyira vázlatosan érintsék, hogy csak a kérdésben járatos szakember tud eligazodni bennük. Némely helyen nem eléggé pontosak a megállapítások a munkásosztály helyzetéről, a többi társadalmi réteg és osztály életszínvonalának alakulásáról. A Szociáldemokrata Párt szerepének, tömegbefolyásának kérdéséről is szívesebben olvasna többet az olvasó. A kommunista párt elméleti fejlődése és ideológiai munkája behatóbb, sokoldalúbb tárgyalást igényelt volna.

Mindezek mellett külön kiemelendőnek tartjuk, hogy a szerzők újszerű problémafelvetéssel közelítik meg az ellenforradalmi rendszer jellegének meghatározását, s nagyon tanul-

Digitized by Google

ságos a korszak gazdaság- és társadalomtörténetének összefüggő tárgyalása.

Legnehezebb dolga az 1945—1962-es korszak története szerzőjének, *Lackó Miklós*nak volt. Hiszen — hogy mást ne említsünk — éppen a legutóbbi időszakban bontakozott ki a tudományos vita népi demokratikus forradalmunk jellegéről, szakaszairól, a népi demokratikus fejlődés főbb vonásairól.

A szerző elismerésre méltó munkával igyekezett feltárni az események menetét és amennyire lehetséges rugóit és hátterét is. Ábrázolásában azonban a népi demokrácia története túlságosan párttörténetté szűkül. A fejlődés motorja, hajtóereje a kommunista párt volt, szükséges lenne azonban a párt politikájával kapcsolatos történelmi körülmények részletezése és behatóbb elemzése is. Ugy véljük, hogy az 1956-os ellenforradalom — már csak a belőle adódó tanulságok miatt is — kiterjedtebb ábrázolást igényelt volna.

Az említettek lehetővé, sőt szükségessé tennék a magyar fejlődés alaposabb beágyazását az egyetemes történet menetébe. Igy Magyarország problémáit, előrehaladásának sikereit, megtorpanásait, messzebbről lehetne tekinteni, sokoldalúbban megmutatni. Több teret kapna a szomszéd államokhoz fűződő viszonyunk, államközi kapcsolatunk Csehszlovákiával, Romániával, Jugoszláviával és Ausztriával. Bizonyos, hogy ez a módszer más jellegű problémákat és nehézségeket rejt magában, megköveteli a feltárandó források körének szélesítését, más országok, elsősorban a népi demokráciák fejlődésének elmélyült tanulmányozását.

•

Külön figyelmet és dicséretet érdemel a munka apparátusa: a jól összeállított, a sablontól eltérő, hármas tagozódású — Magyarország története, Egyetemes történet, Művelődéstörténet — időrendi áttekintés (összeállította *Gunst Péter*); a szakembereknek is, a történettudomány iránt érdeklődő közönségnek is nagy segítséget nyújtó bibliográfia (készítette a Történettudományi Intézet Bibliográfiai Csoportja), valamint a nagy gondossággal készített név- és helynévmutató (*Boros Miklósné* munkája).

Utoljára hagytuk a képes és rajzos illusztrációk megemlítését, bár ezek a munka számottevő értékét jelentik. Mind ezek, mint a fekete-fehér és többszínű térképek nagy szolgálatot tesznek egész történetírásunknak, s nem egy közülük úttörő jellegű.

Erényi Tibor—Karsai Elek

*A nagyüzemi gazdálkodás kérdései**

„A nagyüzemi gazdálkodás kérdései" c. sorozat minden kötetének megjelenése újabb bizonyítéka annak, hogy az Akadémiai Kiadó jó ügyet szolgál vele. A sorozat kötetei témájuk, megírási módjuk, felhasználási körük tekintetében lényegesen különböznek egymástól, de az azonos bennük, hogy tudományos igényességgel oldják meg a választott feladatokat, és hozzájárulnak mezőgazdaságunk fejlődéséhez. *Gönczi Iván*, „A mezőgazdasági üzem vonóerejének összetétele" című könyvében, jelenünk realitásaiból kiindulva jut el következtetéseiig, s ad útmutatást a termelő üzemben működő és az irányító apparátus különböző posztjain dolgozó szakembereknek. *Kölber László* „A munkatermelékenység az állami gazdaságok néhány növénytermelési ágazatában" c. munkájában egy elmé-

* Az Akadémiai Kiadó sorozatának előző köteteit lapunk 1962. májusi, és 1964. januári számában ismertettük.

Digitized by Google

leti vonatkozásaiban is fontos problémát elemez. *Bíró Ferenc* „A pénzbeni munkadíjazás rendszere és alkalmazása a termelőszövetkezetekben" címmel a termelőszövetkezeti tagság százezreit foglalkoztató kérdésre keres feleletet. Időszerűsége és a téma iránt érdeklődők nagy száma miatt Bíró Ferenc könyvével részletesebben foglalkozom.

A könyv négy fejezete logikus egységet alkot. Sikeres a szerzőnek az a törekvése, hogy megismertesse az olvasóval a pénzbeli munkadíjazás rendszerének lényegét, gyakorlati alkalmazásának feltételeit és az ezen díjazást alkalmazó termelőszövetkezetek kiemelkedő eredményeit. A könyv sok tényanyaga, a fő mondanivalót jól szemléltető táblázatai, gondosan kiválasztott példái meggyőző erővel bizonyítják be, hogy a pénzbeli munkadíjazás rendszere fejlettebb, életrevalóbb és előnyösebb a munkaegységrendszernél. A munkadíjazásnak ez az új, most meghonosodó és fokozatosan fejlődő rendszere jobban valósítja meg az egyéni és társadalmi érdekek harmóniáját, az anyagi és erkölcsi érdekek fejlesztését. Alkalmasabb ösztönzője a mezőgazdasági termelés, a munkatermelékenység növelésének, a gazdaságosabb termelésnek, mint a hagyományos munkaegységrendszer.

A pénzbeli munkadíjazás előnyeinek bizonyításával egyidőben a szerző óva inti a termelőszövetkezeteket attól, hogy elhamarkodottan döntsenek ennek bevezetéséről. „*A munkaegység — ott, ahol már megszűntek alkalmazásának indokai — gátolja ugyan a termelőszövetkezeti tagok anyagi érdekeltségének továbbfejlesztését, de ahol még nem értek meg kikapcsolásának feltételei, továbbra is alkalmazni kell, mert túl korai megszüntetése csak a közös gazdaság továbbfejlődésének, megszilárdításának és a tagok anyagi érdekeltségének rovására történhet.*" (28. old.) Ezt a gondolatot érdemes nyomatékosan ismételni, mert igaz ugyan az, hogy a pénzbeli munkadíjazás rendszere fejlettebb és jobb a munkaegységrendszernél, de csak ott, ahol megvannak alkalmazásának gazdasági, politikai, szervezeti feltételei.

Ezzel el is érkeztünk egy olyan ponthoz, amelynél érdemes egy kissé elidőzni. A probléma lényege: melyek a pénzbeli munkadíjazás alkalmazásának feltételei, van-e tulajdonképpen minőségbeli vagy elvi különbség a pénzbeli munkadíjazás és a munkaegységrendszer között, s ha igen, akkor mi ennek a lényege?

A szerző részletesen és alapjában helyesen ismerteti a pénzbeli munkadíjazás alkalmazásának feltételeit. Könyvének ez a része azonban még jobb és pontosabb lett volna akkor, ha a munkadíjazás és a gazdaságpolitika kapcsolatát is elemezte volna. Ez a két munkadíjazási rendszer közötti különbség jobb érzékeltetésében is segítette volna. A szerző — bár utalásokat tesz rá — nem fogalmazza meg a két díjazási rendszer közötti minőségi különbség tartalmát, és nem tesz elvi különbséget a munkaegységrendszer és a pénzbeli díjazás között. Szerinte a pénzbeli díjazási rendszer bevezetése csupán az előlegrész nagyságának kérdése. Valójában azonban a munkaegység keretén belül alkalmazott előlegezés — bár rendkívül nagy jelentősége van — magán viseli a munkaegységrendszer fogyatékosságait.

A munkaegységrendszer, mint ismeretes, a végzett munkának és az érte járó részesedésnek a mértékegysége. Fő sajátossága, hogy a szövetkezeti tagok részesedése a termés végső eredményétől függ. A munkaegységrendszerben tehát a szövetkezeti tagok részesedése nem fix mennyiségű, nem garantált és nem rendszeresen folyósított. E tulajdonságai miatt az utóbbi években sokan bírálták a munkaegység-rendszert. A legélesebb és egyben a legalkotóbb bírálatot azonban az élet gyakorolta. Létrehozott egy új, fejlettebb munkadíjazási rendszert, a

Digitized by Google

pénzbeli munkadíjazás rendszerét. Másrészt a munkaegység-rendszeren belül kifejlődtek azok a különböző kiegészítő díjazási formák és módszerek, amelyeknek közös jellemző vonásuk és törekvésük, hogy a részesedés évről évre több, garantált és rendszeresen folyósított legyen. A munkaegységrendszer keretében azonban csak részben lehet valóra váltani ezt a törekvést.

A pénzbeli munkadíjazás rendszere jobban teljesítette az élet követelményeit. Fő jellemvonása, lényege az, hogy a ledolgozott normáktól teszi függővé a szövetkezeti tagok jövedelmét, amely meghatározott nagyságban előre garantálva van és rendszeresen kifizetésre kerül. Minthogy a termelőszövetkezet önálló gazdasági egység, amely az önálló gazdasági elszámolás alapján áll, természetes, hogy a ledolgozott normák szerint kifizetett munkadíjat meghatározza a termelőszövetkezet fejlettségének színvonala. Ez azonban csak a díjtételek nagyságának (az a, b, c kategóriáknak) a megszabásában játszik szerepet, nem pedig a garantálásban és a folyósítás rendszerességében. A két munkadíjazási rendszer közötti elvi különbség lényege abban foglalható össze, hogy a pénzbeli munkadíjazás rendszere fejlettebb, jobb és perspektívikusabb, mint a munkaegységrendszer, mert ösztönzőbb hatású, jövedelmi biztonságot teremt és szakít sok olyan hagyománnyal, amely visszatartja a falu gyorsabb előrehaladását.

A pénzbeli munkadíjazás alkalmazásához ezért, a szövetkezet gazdasági megalapozottságán és szervezeti szilárdságán kívül, a tagság politikai érettségére is szükség van. A politikai érettség fő kritériuma ebben a vonatkozásban az, hogy a szövetkezeti tagok a magukénak, jövedelmük fő forrásának tekintsék a közös gazdaságot, és önként tegyenek egy lépést előre a szocialista termelési viszonyok megszilárdítása, továbbfejlesztése irányába.

A pénzbeli munkadíjazás további terjedése a szövetkezetek gazdasági, politikai, szervezeti megerősödésével párhuzamosan halad. Elterjedésének üteme a termelőerők növekedésével, a gazdasági mechanizmus tökéletesítésével, a belső tartalékok feltárásával együtt fog fokozódni. A pénzbeli munkadíjazást alkalmazó szövetkezetek eredményei, a tapasztalatok alapján való tökéletesítés, a premizálás széles körű alkalmazása tovább fokozza e díjazási rendszer népszerűségét és bevezetését.

Bíró Ferenc könyve elősegíti a pénzbeli munkadíjazás lényegének megértését, hozzájárul e pozitív folyamat meggyorsításához, s ezzel eredményeink gyarapodásához. A nem nagy terjedelmű, de tömör és értékes munka megérdemli, hogy széles körben felhasználják.

Tar Imre

*Gaál Gábor: Válogatott írások**

Fiatal irodalmárok között oly sok szó esett Gaál Gáborról, és oly kevesen olvasták nehezen hozzáférhető írásait, hogy emléke már-már legendává misztifikálódott. Most, hogy végre a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó jóvoltából megjelent válogatott írásainak első kötete, a könnyebb hozzáférhetőség bizonyára szétfoszlat minden legendát. Szétfoszlatja a sorsnak azt a torz tréfáját, amely minden misztikum esküdt ellenségét misztifikálni akarta, és megmarad ez a 700 oldalas kötet telis-tele megszívlelendő tanulságokkal.

A folyóirat, amelyben e kötet írásainak zöme megjelent, amelynek tizenöt évfolyamos életbentartása Gaál Gábor legjelentősebb sikere volt, s amely bizonyos időben az egyetlen következetes, magyar mar-

* Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1964.

Digitized by Google

xista szemle volt — a *Korunk* — irodalomtörténeti fogalommá vált. Jelentőségének méltatására felsorolhatnánk ezernyi munkatársát (*Balogh Edgár* szerint a Korunk-kutatás 1100 névjegyet és aláírást tart nyilván!) írókat, tudósokat, politikusokat, akiknek jónéhány cikke annakidején csak a *Korunk* hasábjain jelenhetett meg; de talán a legmeggyőzőbb az lesz, ha a folyóirat egykori ellenfelének véleményét idézzük: *„pesti kávéházak szorongva lesték, hogy a kolozsvári Korunk kit enged be az uj társadalomba és kit rekeszt ki belőle"* — olvassuk *Németh László* könyvében (Magyarság és Európa, Franklin, 1935.). És amit Németh László némi iróniával említ: egy új társadalom szellemi előkészítése, és a megvalósításért vívott forradalmi harc támogatása — az valóban a *Korunk* legfőbb célja volt.

Dienes László, a *Korunk* első főszerkesztője fogalmazta meg ezt a gondolatot, a németországi emigrációból Kolozsvárra került Gaál Gábor azonban nemcsak átvette a főszerkesztői gondokkal együtt, de a kor követelményeinek megfelelően tovább is fejlesztette. Gaál Gábor rendkívül művelt, lelkiismeretes és igényes szerkesztő volt. Legfőbb szerkesztési elvét így fogalmazta meg: *„A rendező gondolkodás mindig csak azokat a kérdéscsoportokat állítja előtérbe, amelyek az adott időpontban feltétlenül és szembeszökően jellemzőek arra a megállított időre, amelyben a világot nézzük."* S valóban, Gaál Gábor folyóirata mindig rendkívüli érzékenységgel igyekezett kiszűrni a világ szellemi életéből a legidőszerűbb kérdéseket, és megkeresni rájuk a haladás érdekeit leginkább szolgáló válaszokat. *„Szellemi vitafórum a Korunk"* — írja Balogh Edgár ezekre az időkre emlékezvén —, *„de Gaál Gábor nem tűr személyi torzsalkodást, nem megy bele semmi frakciózásba, nem fogadja el a dogmatikus nagyátkokat és kiközösítéseket, s a nézetek összecsapása, a termékeny variáns cserék közepette mindég a legfőbb feladatra törekszik: haladó magyar közvélemény kialakítására a marxi—lenini irányitú szerint".*

Magától értetődően ezek a szerkesztési elvek a lap legszorgalmasabb munkatársát, magát Gaál Gábort is kötelezték. *Fábry Zoltán*, aki sokat dolgozott vele együtt, így ír róla (Kortárs, 1964/2.): *„Gaál Gábor igazi kritikus volt. Tudó, látó és láttató, értő és érttető; valaki, aki a kritikai funkció mindkét komponensét eggyé tudta olvasztani: írókat, műveket bírált, de úgy, hogy ezzel is olvasókat neveljen."* Soha nem írt lapos, érdektelen, állásfoglalást megkerülő „könyvismertetéseket"; mindent, amiről nyilatkozott, megmért, és a legapróbb részletekig megvizsgált. Azt vallotta, hogy *„a kritikus nem az élvező egyén, hanem a közösség tiszta céljaiért küzdő ember szellemi képviselője... Az irodalmi kritikának gazdag és sokféle útjai vannak; legértékesebb ezek közül bizonyára az az út, mely a mű belsejébe, az alkotás mögé, annak titkaiba vezet".* Kutatásait világnézete irányította, és elemzéseit a tudományos szocializmuson iskolázott gondolkodása rendszerezte. A marxista ideológia nála világszemlélet, nem pedig holmi fiókos szekrény, melynek rekeszeibe a jelenségek némi erőszakkal mindig bepréselhetők.

Marxista volt, elsődleges kérdése mindig a mű és a valóság viszonyára vonatkozott. *„Az irodalom minden szavában a valóság lobog, mindaddig, amig az irodalom őszinte lehet"* — vallotta. Egyike volt azoknak, akik magyar nyelven először foglalkoztak a szocialista realizmus fogalmával. Kétféle realizmus van, írja 1934-ben a szovjet írók kongresszusáról szóló ismertetésében: *„különbséget kell tenni a régi, polgári és az új, szocialista realizmus között. Hisz nyilvánvaló, hogy más valami egy Proust, vagy egy James Joyce, s ismét más egy Gorkij, vagy egy Panfjorov realizmusa, bár mindenik realizmus, vagyis fotográfia az életről".* A szocialista realizmus — ellentétben a polgárival — az összes kérdésekre lényegében he-

Digitized by Google

lyes választ ad Gaál Gábor szerint; sőt módszertani tekintetben is különbözik tőle, mert a szocialista realizmust a világnézet, a dialektikus materializmus határozza meg. *„A régi realizmus fotografált részleteiben és egészében kora legátalánosabb, legegyetemesebb értelmét próbálta kifejezni: az »Embert«... A szocialista realizmus feladata ezzel szemben a szigorú konkretizálás, mely semmiféle absztrahálást és valóság fölé emelést nem ismer. A konkrét világból sohasem vezet ki, de a konkrét világon a valóság irányában — túlmutat."* Nem lennénk hűek Gaál Gábor szelleméhez, ha nem hívnánk fel a figyelmet arra, hogy ez a megfogalmazás — ma, a realizmusról folyó viták fényében — némileg elnagyoltnak látszik. A maga korában természetesen rendkívül fontos volt, de Gaál Gábor kritikusi gyakorlatában is ennél lényegesen finomabban érvényesült a realizmus mércéje.

Az avantgard-törekvések haladó vonásait már Berlinben, az expresszionizmus akkori fellegvárában felismerte, műalkotásaikat azonban fenntartásokkal szemlélte. Teljesen tisztában volt *Kassák* jelentőségével, de soha nem lelkesedett érte olyan „tiszta szívvel", mint *József Attiláért*, vagy *Illyés Gyuláért*. Már 1926-ban elragadtatottan szólott József Attila *Tisztaszívvel* című versről; arról a versről, *„amely egy ember és egy kor s ugyanakkor öthat év egy történelemből; egy az idő antennáiból vett egyetemes hallomás és híradás; egy egész élet és világ; egy nagy vers, és ritka találat vers gizgazok végtelen magyar cserjéseiből"*. S három év múlva hasonlóan lelkesen írt Illyés Gyula *Nehéz Föld* című kötetéről is: *„Vers is! költő is! e vers és költő nélküli napokban"* — így örvendezett.

Már a harmincas évek elején felfigyelt a hilerizmus veszélyeire —, megbökkentő milyen világosan látta a németországi szellemi viszonyokat! —, és mindvégig harcolt a nácizmus nyílt, vagy kevésbé nyílt terjesztése ellen. Műalkotásokról azonban sohasem ítélt csak politikai indokok alapján. Örömmel üdvözölte például *Nagy István: Külváros* című regényét, mert politikailag hasznosnak tartotta, de nem mulasztotta el azt sem, hogy a regény elsietettségére, vázlatosságára rámutasson.

Kritikusi érdeklődése felsorolhatatlanul széles, beletartozik a színház és a film is. Nem volt csalhatatlan, *Gerhart Hauptmannt* minden bizonnyal túlértékelte. Talán egy kissé *Szilágyi András: Új pásztor* című regényéért is értékén felül lelkesedett, noha bíráló megjegyzéseit itt sem hallgatta el. De ő volt az egyik legelső marxista kritikus, aki *Brecht* nagyságát felismerte. A kötet legérdekesebb fejezetei közé tartoznak azok, amelyek *Németh Lászlóval* foglalkoznak. Gaál Gábor igen nagyra értékelte Németh László tehetségét, szívesen olvasta és kritizálta írásait. Rokonszenvezett vele, mert — amint mondta — *„homlokán a nyugtalanság csillaga ég"*. Ettől a „nyugtalanságtól" remélte, hogy Németh László végül is megteszi a „hiányzó lépést", amely elválasztja őket egymástól. Németh László jellemzése pedig — *„írói ösztönei énebbek, mint elméletei"* írja róla 1938-ban! — kritikusi telitalálat.

Gaál Gábor a Román Királyság területén élt és dolgozott egy olyan korban, amelyben a nemzeti uszítás soha nem látott méreteket öltött, ő azonban Kolozsvárról a népek barátságát hirdette. Világosan látta, hogy a nemzeti problémákat mindkét oldalról azok szítják, akik ezzel akarják megerősíteni saját népellenes uralmukat; vallotta, hogy a román és magyar kizsákmányoltak érdekei alapvetően közösek; a nemzetiségi kérdéseket csakis a lenini nemzetiségi elv igazságai alapján, a népek egyenlőségének jegyében lehet megoldani. Bizonyára nagy elégtétel volt számára, hogy a felszabadulás után a kolozsvári Bolyai Egyetemen taníthatott.

Gaál Gábor 1921—1940 között megjelent írásainak válogatott gyűjteménye jó ízelítőt ad kivételes élet-

Digitized by Google

művéből. A szerkesztő, *Kovács Erzsébet*, elismerésre méltó munkát végzett, még akkor is, ha az olvasó sajnálja, hogy Gaál Gábor rendkívül gazdag hagyatékából kimaradt néhány fontos darab, például az erdélyi színházról szóló kitűnő tanulmány (Erdélyi Helikon, 1928.).

Gaál Gábor válogatott írásainak megjelenése fontos eseménye irodalmi életünknek. Nem csupán azért, mert a két világháború közti magyar irodalom egyik kevéssé ismert ágának, a marxista kritikának kiemelkedő eredményeit foglalja magában, de annak a tanulságnak az okáért is, amelyet Gaál Gábor írásainak magas színvonala a mai kritikusoknak felkínál. Manapság még szerkesztőségekben is elharapózott az a nézet, hogy ha verset, elbeszélést, regényt, drámát nem is, de kritikát minden műveltebb ember meg tud írni, ha van némi íráskészsége. Gaál Gábor kötete nyilvánvalóan megcáfolja ezt. Ilyen magas színvonalú bírálatokhoz nem elég még az átlagon jóval felüli irodalmi tájékozottság sem, ehhez az szükséges, amit csak *kritikus-tehetségnek* nevezhetünk. Gaál Gábor példája azt bizonyítja, hogy az eszmeileg igényes marxista kritikát magas művészi szinvonalon kell művelni.

T. E.

A megnőtt élet*

(Húsz év magyar elbeszéléseiből.)

Lírikustól, mégpedig szimbolista lírikustól kölcsönözte *Illés Endre* ennek az antológiának a címét. S ez a címadás nemcsak találó és szerencsés, hanem bizonyos fokig szimbolikus is. Nemcsak azt jelzi ugyanis, hogy a mai magyar próza a korábbinál teljesebb, gazdagabb életet tükrözhet, s tükröz is megnőtt, tehát felnőtten tudatos módon, hanem azt is, hogy maga a magyar próza is változáson ment át; most zárkózik fel nagy léptekkel az eddig uralkodó líra mellé, s válik lassan reprezentatív magyar műfajjá. A nagy lírikus szimbóluma valósággá vált: a „megnőttség", a tudatosság, a perspektívában való látás kiléphetett a költői én keretei közül, s a teljes, a maga társadalmi folyamatában felfogott valóságábrázolás minősítőjévé válhatott. Ezt mutatja e jól válogatott kötet egésze. Szerkesztője szerényen csak annyit jelez: „Az írók munkásságának terméséből jelentős és jellemző írások kiválasztására törekedtünk." De ezek az egyszerű szavak egyúttal nagyon magasra emelt mércét is jelentenek. Nem kell másra gondolnunk, mint arra, hogy tulajdonképpen e kötetben húsz év magyar prózájának a színe-javát kell keresnünk.

Illés Endre szerencsésen küzdött meg az előtte álló anyag-rengeteggel. Ennek — azt hisszük — hozzáértésén kívül az lehetett az alapoka és feltétele, hogy nem törekedett szigorúan a műfaji keretek betartására. Így a kötetet nemcsak tematikai sokoldalúság jellemezheti, hanem ott látjuk benne mindazt a sokféle írói megoldást is, mindazt a számos tényezőt, amelyeknek alakulásából-kavargásából, s nem egy esetben egymással való harcából mai prózánk sokszínű és egyre egészségesebb képe kialakul.

Az irodalom nem a történelemtudomány illusztrációja, de — s ebben sajátos történelmi okok miatt a közép-európai irodalmak vezetnek — tükre a történelmi változásokat megélő emberi léleknek. Azt mondhatjuk hát erről a kötetről, hogy híven kíséri azt a változás-sort, melyet az elmúlt húsz esztendő alatt megéltünk. A felszabadulás, a születés nem egyszer véres és nehéz, de min-

* Szépirodalmi Kiadó, 1953.

Digitized by Google

dig új életet jelző pillanatairól *Tersánszky Józsi Jenő, Szabó Pál, Illés Béla, Gergely Sándor, Thury Zsuzsa, Mesterházi Lajos* írása ad hírt. Már a felszabadulás után keletkezett, de a múlttal számol le nehány idősebb nemzedékbeli író, mint pl. *Balázs Béla, Füst Milán, Reményik Zsigmond, Nagy Lajos, Tatay Sándor, Ottlik Géza.* Az internálótáborok soha el nem felejtendő rémségeibe világít *Sándor Kálmán* és *Erdős László.* S a magára találó, fejét felemelő nép üde derűjét idézi *Darvas József, Palotai Boris, Sziráky Judit.* Az ellenforradalom ihlette *Thurzó Gábort és Cseres Tibort.* S rajtuk kívül ott van még egy nagy sereg napjaink problémái közé világító írás, melyeket éppen sokféleségük miatt nem is tudunk ilyen mechanikusan csoportosítani. (A tematikus csoportosítás ugyanis mindig magában hordja a mechanikusság veszélyét.)

A sokféleség és sokoldalúság még feltűnőbben jelentkezik az írások megformálásában, az írók szemléletében. Prózánk szerencsére kiszabadulóban van a már-már nyomasztóan ható móriczi hagyományok alól, s még nagyobb szerencse, hogy ezt Móricz izzóan eleven közéleti érdeklődésének, szenvedélyes állásfoglalásának elvesztése nélkül teszi. Illés Endre itt járt el nagyon szerencsésen; nem kötötte magát az elbeszélés hagyományos formájához, bátran válogatott, s nem rettent vissza attól sem, hogy novella híján egy-egy önmagában is megálló regényrészletet emeljen ki. Így tett például a méltatlanul háttérbe szorított *Balázs Béla* szép regényével (Álmodó ifjúság), tovább *Ottlik Géza* Iskola a határon című művével. Nem óvakodott a riporttól, és a szociográfiai írásoktól. Nem akarjuk az erre vonatkozó vitákat feleleveníteni, de ez a kötet is világosan mutatja, hogy — a huszadik századi, s így a mai magyar próza sem képzelhető el ezek nélkül az írások nélkül. Elsősorban *Illyés Gyula* Ebéd a kastélyban című művét emelnénk ki, mely úgy kisregény (vagy nagy novella?), hogy rajta van a szociográfiai fogantatás nyoma, annak a valóságot kiteljesítő, gazdagító erejével, de nem visszahúzó perspektívátlanságával. (Amint ez a Puszták népé-n sem volt rajta.) De találunk itt közvetlen visszaemlékezést is (pl. *Hidas Antal* Szeretlek titeket! c. írását, Fagyejevről), „természetrajzi" leírást A gazdag ember-ről, *Nagy Lajostól,* s értekezést az iskolákról—tanításról, *Németh Lászlótól.*

A sokféleségben azonban van egység, mégpedig a korábban említett Móricz-i közéleti érdeklődés és szenvedély által teremtett egység. Kényelmelten helyzetbe jutnánk, ha csoportosításainkat tovább folytatva, megkísérelnénk a kötetben található írásokat közéleti és magánéleti témákra osztani. Hiszen *Illés Bélának* a felszabadulás pillanatát idéző novellája anyja és fiú találkozására épül, s van-e a múlt képmutató erkölcseinek kegyetlenebb bírálata, mint a kötetben *Füst Milán* írása, A lomnici csúcs? S *Balázs Béla* szép líraiságú regényrészlete nem az íróértelmiséginek a néphez való eljutásáról szóló megrendítő vallomás-e? De csinálhatunk fordított jellegű felsorolást is: a *Déry Tibor* novellájából sugárzó emberség, s a másik emberért való feladatvállalás (Simon Menyhért születése) nem vág-e egybe a mi eszményeinkkel? *Szabó Magda* Nenő-je nem kegyetlen bírálat-e a másik emberre nem figyelő, annak munkáját, önmagát odaadó áldozatát természetesként elfogadó felfogásnak? S *Kassák Lajos* Mélyáram-a nem a magára hagyott öregség elembertelenítő hatásának riasztó képe-e? E felsorolást is bőségesen folytathatnánk, épp úgy, mint az előzőeket. De példa minderre az egész kötet. Példa arra, hogy megszűnőben vannak irodalmunk egyoldalúságai. Közélet és magánélet nem egymástól elhatárolt, egymással ellentétes fogalmakként jelennek meg prózairodalmunkban, hanem úgy, ahogyan a valóságban is vannak: a sokszínű, sokarcú, egymással össze-

Digitized by Google

függő, egymást feltételező valóságelemek szerves egységeként, egy kimozdíthatatlan és útjából eltéríthetetlen történelmi folyamat perspektívájában.

Egy valami azonban, ha nem is hiányzik, de számban és színvonalban egyaránt nagyon gyengén van képviselve: a humor és a szatíra. S ezen érdemes lenne már egyszer elgondolkozni. Nem kétséges, a múltnak sok terhes örökségétől megszabadult már irodalmunk, attól azonban még nem, hogy a humor, a derű s a maró szatíra is magkapja benne méltó helyét. A századeleji magyar irodalom sajátos elmaradottsága okán az ún. „könnyű műfaj"-ba, magyarán: a szórakoztató iparba szorultak ezek, majd ez által teljesen ki is sajátíttattak. S napjaink erről folyó — és kétségbejtő — vitái egyelőre inkább csak a probléma megoldatlanságát, semmint a nagyon is sürgető tisztázás lehetőségét mutatják.

Jó válogatásnak mondottuk ezt a kötetet. S az is igaz, hogy nem született még olyan antológia, melyben ne lehetett volna kifogásolni: egyes írások helyett miért nem inkább mások kerültek bele? Az akadékoskodás minden szándéka nélkül néhány ilyen kifogást itt is meg kell említeni. *Moldova György* írása (Az igazi asszony) ha jó is, nem sokat mutat ennek az érdekes szerzőnek sajátos világából. *Sarkadi Imre* Tanyasi dúvad-ja pedig, ha jellemzi is szerzőjének bizonyos korszakát, sokkal inkább hibáival és gyengeségeivel, semmint antológiába való erényeivel teszi azt. Még kevésbé kívánunk a kákán is csomót keresni azzal, hogy — minden antológia, mindenkor megemlíthető gyengéjeként — szóvátesszük, hogy a kötetből, hatalmas terjedelme (több mint 80 ív!) ellenére is kimaradt néhány olyan író, akiknek a hiányát fájlaljuk: *Bertha Bulcsú*, *Fábián Zoltán*, *Mándy Iván*, *Várkonyi Mihály*.

Kifogásainkkal nem Illés Endre szakavatottságát vonjuk kétségbe, igényeinket a kötet színvonala emelte és „ingerelte" kritikára. Ez a gyűjtemény a legjobbak közül való, mely elmúlt húsz évünk irodalmi-művészeti számvetését próbálta meg elvégezni.

Bessenyei György

Digitized by Google

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI?

CAHIERS DU COMMUNISME

4—5. sz.

W. Rochet: MAURICE THOREZ SZÜLETÉSÉNEK 65. ÉVFORDULÓJA

Ho Si Minh: A MUNKÁSOSZTÁLY ÉS A FRANCIA NÉP DICSŐ FIA (Maurice Thorezről.)

Luigi Longo: ÉRTÉKES ÖRÖKSÉG (Maurice Thorezről.)

M. Szuszlov: A FRANCIA DOLGOZÓ NÉP KIVÁLÓ FIA (Maurice Thorezről.)

Maurice Thorez: A „SÉRELMI NAPLÓ" 150. ÉVFORDULÓJÁN CHOISYBAN MONDOTT BESZÉD.

Maurice Thorez: VITAMÓDSZEREK ÉS MEGVITATANDÓ PROBLÉMÁK (A Központi Bizottság 1963. október 5-i ülésén elhangzott felszólalás).

J. Duclos: HARCOS ÉVEK MAURICE THOREZZEL.

G. Marchais: MAURICE THOREZ ÉS A PÁRT.

É. Fajon: MAURICE THOREZ ÉS AZ HUMANITÉ.

R. Guyot: A NEMZETKÖZI KOMMUNISTA MOZGALOM EGYSÉGE ÉS MAURICE THOREZ TEVÉKENYSÉGE.

A. Ramette: MAURICE THOREZ, A LÁNGOLÓ HAZAFI ÉS A BÉKE VÉDELMEZŐJE.

V. Joannes: MAURICE THOREZ ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY NEMZETI SZEREPE.

J. Suret—Canale: A NÉPEK NEMZETI FELSZABADÍTÓ HARCA ÉS MAURICE THOREZ.

C. Échard: MAURICE THOREZ ÉS AZ IFJÚSÁG PROBLÉMÁI.

G. Cogniot: MAURICE THOREZ MÓDSZERÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSA.

Aragon: AMI EBBEN AZ EMBERBEN ARANYAT ÉR.

J. Fréville: MAURICE THOREZ, A NEMESSZÍVŰ, TESTVÉRI BARÁT.

Jean-Paul le Chanois: EMLÉKKÉPEK (Maurice Thorezről.)

F. Grenier: MAURICE THOREZ, MŰVEI — FELBECSÜLHETETLEN KINCSESTÁR.

MAURICE THOREZ — SZÖVEGEK (1956—1964) *L. Figuères* bevezetőjével.

G. Willard: A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGE EURÓPÁBAN (Az évforduló alkalmából).

Gárdos Miklós: ÁPRILISBAN 20 ÉVVEL EZELŐTT (Budapesti levél).

EINHEIT

Május

A FELSZABADULÁS NEMZETI JELENTŐSÉGE.

F. Ebert: A GYŐZELMES SZOVJETUNIÓ!

M. Matern: A NÉMET ANTIFASISZTÁK MEGMENTETTÉK A NEMZET BECSÜLETÉT.

Digitized by Google

H. Homann: 1945. MÁJUS 8. ÉS A NEMZETI ÖNTUDAT FEJLŐDÉSE NÉMETORSZÁGBAN.

L. Berthold: EGY ÚJ NÉMETORSZÁGÉRT.

H. Hoffmann: MEG KELL AKADÁLYOZNI BONN HÁBORÚS TERVEIT!.

B. Leuschner: AZ NDK NÉPGAZDASÁGA A SZOCIALISTA VILÁGGAZDASÁG RENDSZERÉBEN.

E. Apel: NÉPGAZDASÁGUNK — A SZOCIALIZMUS ÁTFOGÓ FELÉPÍTÉSÉNEK SZILÁRD ALAPJA.

G. Mittag: TERVSZERŰEN FOLYIK A NÉPGAZDASÁG TERVEZÉSE ÉS IRÁNYÍTÁSA ÚJ RENDSZERÉNEK MEGVALÓSÍTÁSA.

K. Sorgenicht: ÁLLAMI FEJLŐDÉSÜNK EREDMÉNYEI ÉS FELADATAI.

H. Kröger: A HALLSTEIN-DOKTRINA CSŐDJE — BONN EGÉSZ IMPERIALISTA POLITIKÁJÁNAK VÁLSÁGA.

K. Turba: BIZALOM ÉS FELELŐSSÉG AZ IFJÚSÁG IRÁNT.

W. Lamberz—S. Schwabe: AZ EAK — BARÁTUNK ÉS PARTNERÜNK.

W. Herden: A HUMANISTA GONDOLKODÁSTÓL A HUMANISTA TETTIG (Heinrich Mann antifasiszta tevékenységéről.)

D. Herold—K. Steinitz: NEMZETKÖZI ÉRDEKLŐDÉS AZ ÚJ GAZDASÁGI RENDSZER IRÁNT.

G. Lozek—W. Schmidt—W. Schumann: AZ NDK TÖRTÉNÉSZEI ÉS 1945. MÁJUS 8.

KOMMUNYISZT

5. szám

LÉTFONTOSSÁGÚ ÜGY (Az SZKP KB márciusi plénumának eredményeiről.)

Obicskin G.—Poszpelov: A LENINIZMUS HALHATATLAN ESZMÉINEK KINCSESHÁZA (Lenin művei teljes gyűjteményének megjelentetéséhez.)

G. Szkurigyin: AZ EMBER KILÉP A KOZMOSZBA.

G. Szizov: A MEZŐGAZDASÁG FELLENDÍTÉSE IGEN FONTOS FELADAT.

M. Karpov—J. Melkov: A PÁRTALAPSZERVEZET ÉS A KOMMUNISTÁK AKTIVITÁSA.

N. Bikkenyin—SZ. Odujev — A. Pozner—G. Szmirnov: A FILOZÓFIA ÉS JELENKORI PROBLÉMÁI.

I. Martinov: A ZENE KÖZELEBB VISZI EGYMÁSHOZ A NÉPEKET.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A KOMMUNISTA PÁRTOK EGYSÉGÉRŐL. (Tematikai anyag-összeállítás propagandistáknak.)

Nemes Dezső: HÚSZÉVES A NÉPI MAGYARORSZÁG.

J. Arbatov: LOPOTT JELSZAVAK (A jelenkori imperializmus politikai céljainak és lényegének álcázásáról.)

B. Sabad: A „VESZETTEK" ÉS A „LIBERÁLISOK" IDEOLÓGIÁJA (az USA-ban).

6. szám

AZ EMBERISÉG ÉLENJÁRÓ ERŐINEK ZÁSZLAJA (Lenin születésének 95. évfordulójára.)

Digitized by Google

A. Markin: AZ ORSZÁG VILLAMOSÍTÁSÁNAK LENINI ESZMÉI.

L. Volodarszkij—Sz. Szemin: A SZOVJET NÉP HŐSTETTE A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚBAN.

V. Pannyikov: NAGY FELADATOK ELŐTT A MEZŐGAZDASÁG.

B. Szvetlicsnij: MINDEN KÉNYELEMMEL ELLÁTOTT LAKÁSOKAT A SZOVJET EMBEREKNEK.

G. Zimanasz: AMI A NÉPEK ÉLETÉBEN INTERNACIONALISTA ÉS AMI NEMZETI. (A különböző nemzetiségű szovjet emberek közös tulajdonságainak megnyilvánulása a nemzeti vonásokon keresztül.)

M. Gabdulin—M. Morozov: A MINDENNAPI ÉLET ÚJ KULTÚRÁJÁNAK KIALAKÍTÁSA (A szolgáltatások szférájának fejlesztéséről, a szocialista szokások kialakításáról.)

V. Zajcsikov: A FALUSI DOLGOZÓK TUDOMÁNYOS ISMERETEKET SAJÁTÍTANAK EL.

M. Nesskowski: BARÁTSÁG, TESTVÉRISÉG, EGYÜTTMŰKÖDÉS (A lengyel—szovjet szerződés megújítása alkalmából.)

AZ ANGOL KOMMUNISTÁK AKCIÓPROGRAMJA (Rövidített fordítás)

V. Keselava: MARX KORAI MŰVEI ÉS MAI MEGHAMISÍTÓIK (A burzsoá ideológusok manővereiről.)

Z. Gerskovics: MI REJLIK A „TÖMEGKULTÚRA" BURZSOÁ FOGALMA MÖGÖTT?

D. Uszatov: MEGTÖRLŐ AZ ELNÖKI SZÉKBEN (Pak Cson Ji dél-koreai diktátor portréja.)

A NAGY JAPÁN FORRADALMÁR. (Sz. Katajama visszaemlékezéseiről.)

LUPTA DE CLASĂ

4. szám

Gh. Stoica: V. I. LENIN SZÜLETÉSÉNEK 95. ÉVFORDULÓJA.

Gh. Zaharia: KÉT ÉVTIZED A FASISZTA NÉMETORSZÁGON ARATOTT GYŐZELEM UTÁN.

Gh. Hossu A DUNA ÁRTERÜLETÉNEK KOMPLEX ÉRTÉKESÍTÉSE (A Duna árterületének lecsapolásáról és termővé tételéről.)

L. Ciulei: AZ ELMÉLETI VITÁK SZEREPE A ROMÁN SZÍNHÁZI ÉLETBEN.

Al. Ionescu: MEGJEGYZÉSEK EGYES TARTOMÁNYI LAPOK MARGÓJÁRA (A tartományi lapok szerepe a termékek jobb minőségéért vívott harcban.)

Al. Florian—G. Tulea: EMPIRIZMUS ÉS AZ „INTEGRÁCIÓ" ELMÉLETE A MAI BURZSOÁ SZOCIOLÓGIÁBAN.

V. Bumbacea—Gh. Sladescu: AZ ÉPÍTKEZÉS MINŐSÉGE.

C—Tin Rachitan: A VÁLLALATOK, KUTATÓ- ÉS TERVEZŐINTÉZETEK PÁRTMUNKÁJÁNAK TAPASZTALATAIBÓL (Ploiesti tartományban).

MARXISM TODAY

Április

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK

B. Simon: A FELSŐOKTATÁS JÖVŐJE (Az angol főiskolai oktatás eredményei és hiányosságai, a kommunista párt célkitűzései.)

Digitized by Google

G. McLennan—B. McLlhone: AZ IPAR ÁTIRÁNYÍTÁSA SKÓCIÁBA.

A. Sohn—Rethel: A TÖRTÉNELMI MATERIALISTA ISMERETELMÉLET.

N. Kelsey: MUNKÁSMOZGALOM, HOGYAN TOVÁBB? (Vitacikk a kommunista párt és a munkáspárt kapcsolatáról.)

J. Harvey—W. McCallum: AZ INFLÁCIÓ PROBLÉMÁI (Vitacikk).

Május

SZERKESZTŐSÉGI JEGYZETEK

ANGLIA VÁLSÁGA ÉS A KIVEZETŐ ÚT. (A párt gazdasági albizottságának jelentése a gazdasági helyzetről és javaslatai a gazdasági problémák megoldására.)

J. Woddis: MARX ÉS A GYARMATI RENDSZER.

B. Kirman: MODERN IRÁNYZATOK A PSZICHOLÓGIÁBAN.

NOVÁ MYSL

Április

A MARXISTA—LENINISTA EGYSÉGÉRT (A kommunista és munkáspártok képviselőinek konzultatív tanácskozásáról.)

P. Levit: A NEMZETI BIZOTTSÁGOK — A NÉP SZERVEI (Összefoglaló tevékenységükről).

F. Šorm: SZOCIALISTA TUDOMÁNYUNK HÚSZ ÉVE.

V. Pithart: A CSEHSZLOVÁK KÜLPOLITIKA (Összefoglaló húsz év külpolitikájáról).

P. Orban: TERV, VAGY ÁRU- ÉS PÉNZVISZONYOK.

M. Mičánek: MÉG EGYSZER A BERUHÁZÁSI ÉPÍTKEZÉSRŐL.

J. Janovic—E. Palásthy: GAZDASÁGI KUTATÁS A MEZŐGAZDASÁGBAN.

R. Rohan: A MARXIZMUS POLITIKAI ELMÉLETE (Elméleti cikk a kommunista társadalomról.)

J. Kliment: FILMGYÁRTÁSUNK JELENLEGI HELYZETE.

V. Brož—M. Rys: AZ IMPERIALISTÁK TRÓJAI FALOVA (Az ideológiai behatolás formáiról.)

HOGYAN TOVÁBB FILOZÓFIÁNKBAN?

J. Krýlová: MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁNAK 20. ÉVFORDULÓJA.

SZEMINÁRIUM A KOMMUNISTA PÁRTOSSÁGRÓL (Melléklet. A CSKP pártfőiskoláján tartott szeminárium referátumának tézisei és a vita.)

NOWE DROGI

5. szám.

A. Starewicz: VÁLASZTÁSOK 1965-BEN (A nemzeti egységfront választási programjának ismertetése.)

J. Kowalewski: A HITLERISTA NÉMETORSZÁG FELETT ARATOTT GYŐZELEM 20. ÉVFORDULÓJA:

A. Gwizdz: A SZEJM A HARMADIK MUNKAIDŐSZAK UTÁN.

K. Szlezak: A NÉPI TANÁCSOK GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGÉNEK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA (Szerepük a helyes munkaerő-elosztás megszervezésében, a helyi ipar, a kisipar és a szolgáltató ipar szervezésében.)

J. Burakiewicz: A TENGERGAZDASÁG HÚSZ ESZTENDEJE (A lengyel tengerhajózás, hajóépítés, kikötő tevékenység és tengeri halászat eredményei.)

Digitized by Google

Z. Szeliga: ALAPVETŐ BERUHÁZÁSOK A NYUGATI ÉS ÉSZAKI VIDÉKEKEN.

W. Kasperski: A LAKÁSÉPÍTŐ SZÖVETKEZETEK FEJLŐDÉSÉNEK ÚJ SZAKASZA. (E szövetkezetek tevékenységének szervezete, számadatai és feladatai.)

St. Maciej Slotwinski: CSEHSZLOVÁKIA A MÁSODIK HÚSZ ÉV KÜSZÖBÉN. (A gazdasági helyzet ismertetése.)

M. Kwiatkowski: A NYUGATI ORSZÁGOK PÉNZÜGYI ÉS VALUTAPROBLÉMÁI.

L. Szulczynski: A LENGYELELLENES TERÜLETI KÖVETELÉSEK JELENLEGI IRÁNYZATAI AZ NSZK-BAN.

S. Zolkiewski: A TUDOMÁNYOS MUNKA KORSZERŰ MEGSZERVEZÉSE ÉS A FŐISKOLÁK. (Vitacikk.)

W. Rydyger: ÉSZREVÉTELEK A KÜLKERESKEDELMI TERVEZÉSRŐL. (Vitacikk.)

J. Kardys: A KERTÉSZETI TERMELÉS FEJLESZTÉSÉNEK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA. (Vitacikk.)

WEG UND ZIEL

Május.

ELMÉLKEDÉS ÉS HOZZÁÁLLÁS. (Gondolatok az OKP XIX. kongresszusa előtt.)

E. Fridrich: KONSTRUKTÍV TERVEK (A kommunista párt által 1945. óta javasolt gazdasági tervek.)

W. Truger: A HALLSTEIN-DOKTRINA ÉS AZ ALTERNATÍVÁK.

P. Villon: A FRANCIAORSZÁGI KÖZSÉGI VÁLASZTÁSOK.

E. Fiala: A KONJUNKTÚRA HELYZETE TAVALY ÉS 1965. KORA-TAVASZÁN (Nemzetközi vonatkozású cikk.)

M. Robersi: IZRAEL (A Mapai februári kongresszusának várható belés külpolitikai kihatásai.)

W. Bayer: BURMA FEJLŐDÉSÉNEK ÚTJA.

E. Fischer: MARXIZMUS ÉS IDEOLÓGIA.

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

CSETERKI LAJOS: Tudományos életünk néhány időszerű kérdése — 1
WIRTH ADÁM: Marx, Engels, Lenin műveinek tanulmányozása és alkotó felhasználása — — — — — — — — — — — — 11
SZABOLCSI MIKLÓS: Húsz év magyar költészete — — — — — 24

ESZMECSERE

Filmművészet és szocialista realizmus (NEMESKÜRTY ISTVÁN) — 43

SZEMLE

A tudományos szocializmus oktatóinak tanácskozásáról (M. SOMLYAI MAGDA) — — — — — — — — — — — — — — — 48
Jelentős hozzájárulás mezőgazdaságunk szakosításához (CSÁKI NORBERT) — — — — — — — — — — — — — — — — 55

NEMZETKÖZI SZEMLE

Az amerikai politika veszélyes irányzata (LEHEL MIKLÓS) — — 62
A francia politika fő irányai (VÁRKONYI TIBOR) — — — — — 70

TÁJÉKOZÓDÁS

A KRITIKA című folyóiratról (KISPÉTER ANDRÁS) — — — — 79
Senghor és Fanon — az „eredeti szocializmus" két afrikai ideológusa (MARTON IMRE) — — — — — — — — — — — — 90

MEGJEGYZÉS

Tanácsok kezdő közíróknak (— k —) — — — — — — — — — 101

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Megjegyzések a „Magyarország története"-ről (ERÉNYI TIBOR—KARSAI ELEK) — — — — — — — — — — — — — 102
A nagyüzemi gazdálkodás kérdései (TÁR IMRE) — — — — — 107
Gaál Gábor válogatott írásai (T. E.) — — — — — — — — — 110
A megnőtt élet (BESSENYEI GYÖRGY) — — — — — — — — — 112

MIRŐL ÍRNAK A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAI

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Лайош ЧЕТЕРКИ: Некоторые актуальные вопросы нашей научной жизни — — — — — — — — — — — — — — — 1
Адам ВИРТ: Изучение и творческое применение трудов Маркса, Энгельса и Ленина — — — — — — — — — — — — — 11
Миклош САБОЛЬЧИ: Венгерская поэзия двадцати лет — — — — 24

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

Киноискусство и социалистический реализм (Иштван НЕМЕШКЮРТИ) 43

ХРОНИКА

О совещании преподавателей научного социализма (Магда М. ШОМЯИ) 48
Значительный вклад в дело специализации нашего сельского хозяйства (Норберт ЧАКИ) — — — — — — — — — — — — 55

МЕЖДУНАРОДНОЕ ОБОЗРЕНИЕ

Опасный курс американской политики (Миклош ЛЕХЕЛ) — — — 62
Главные направления французской политики (Тибор ВАРКОНИ) — 70

ОРИЕНТАЦИЯ

О журнале «Критика» (Андраш КИШПЕТЕР) — — — — — — 79
Сенгор и Фанон, два африканских идеолога «самобытного социализма» (Имре МАРТОН) — — — — — — — — — — — — 90

ПРИМЕЧАНИЯ

Советы начинающим публицистам (—к—) — — — — — — — 101

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Примечания к «Истории Венгрии» (Тибор ЭРЕНИ—Элек КАРШАИ) 102
Вопросы крупного хозяйства (Имре ТАР) — — — — — — — 107
Избранные сочинения Габора ГААЛА (Т. Е.) — — — — — — 110
Возросшая жизнь (Дьердь БЕШШЕНЕИ) — — — — — — — 112

О ЧЕМ ПИШУТ ЖУРНАЛЫ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Digitized by Google

CONTENTS

LAJOS CSETERKI: A few topical issues of scientific life — — — 1
ADAM WIRTH: The study of Marx', Engels' and Lenin's works and their creative application — — — — — — — — — — 11
MIKLÓS SZABOLCSI: Twenty years of Hungarian poetry — — — 24

EXCHANGE OF IDEAS

Film art and socialist realism (ISTVÁN NEMESKÜRTY) — — — 43

REVIEW

Excerpts of the debate conducted by instructors of scientific socialism (MAGDA M. SOMLYAI) — — — — — — — — — — 48
A significant contribution to the specialization of our agriculture (NORBERT CSÁKI) — — — — — — — — — — 55

INTERNATIONAL REVIEW

A dangerous trend in American policy (MIKLÓS LEHEL) — — — 62
The main trends in French policy (TIBOR VARKONYI) — — — 70

ORIENTATION

A survey of the magazine KRITIKA (ANDRÁS KISPÉTER) — — 79
Senghor and Fanon, the two African ideologists of „genuine Socialism" (IMRE MÁRTON) — — — — — — — — — 90

NOTES

Advices for newcomers in publicity (—k—) — — — — — — — 101

CRITICISM AND BOOK REVIEW

Remarks on the book „History of Hungary" (TIBOR ERÉNYI—ELEK KARSAI) — — — — — — — — — — — — — — 102
Questions of large-scale production (IMRE TÁR) — — — — — 107
Selected works of Gábor Gaál (T. E.) — — — — — — — — 110
Expanded life (GYÖRGY BESSENYEI) — — — — — — — 112

FROM THE PRESS OF THE BROTHERPARTIES

Digitized by Google

INHALT

LAJOS CSETERKI: Einige aktuelle Fragen unseres wissenschaftlichen Lebens — — — — — — — — — — — — — — 1

ADAM WIRTH: Studium und schöpferische Anwendung der Werke Marx', Engels' und Lenins — — — — — — — — — — — 11

MIKLÓS SZABOLCSI: Zwanzig Jahre ungarische Poesie — — — 24

GEDANKENAUSTAUSCH

Filmkunst und sozialistischer Realismus (ISTVÁN NEMESKÜRTY) 43

RUNDSCHAU

Tagung der Propagandisten des wissenschaftlichen Sozialismus (MAGDA M. SOMLYAI) — — — — — — — — — — — 48

Wesentlicher Beitrag zur Spezialisierung unserer Landwirtschaft (NORBERT CSAKI) — — — — — — — — — — — — 55

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Gefährliche Tendenz der amerikanischen Politik (MIKLÓS LEHEL) 62

Haupttendenzen der französischen Politik (TIBOR VÁRKONYI) — 70

ORIENTATION

Über die Zeitschrift KRITIKA (ANDRÁS KISPÉTER) — — — — 79

Senghor und Fanon, zwei afrikanische Ideologen des „ursprünglichen Sozialismus" (IMRE MARTON) — — — — — — — — 90

NOTIZEN

Ratschläge für Anfängens der Publizistik (—k—) — — — — — 101

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Bemerkungen zum Buch „Die Geschichte Ungarns" (TIBOR ERÉNYI—ELEK KARSAI) — — — — — — — — — — — — 102

Wirtschaftsfragen der grossbetriebe (IMRE TAR) — — — — — 107

Gábor Gaál: Ausgewählte Schriften (T. E.) — — — — — — — 110

Das gewachsene Leben (GYORGY BESSENYEI) — — — — — 112

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

123

Digitized by Google

SOMMAIRE

LAJOS CSETERKI: Quelques problèmes actuels de notre vie scientifique — — — — — — — — — — — — — 1
ÁDÁM WIRTH: L'étude et l'application créatrice des oeuvres de Marx, Engels et Lénine — — — — — — — — — — 11
MIKLÓS SZABOLCSI: La poésie hongroise de ces 20 dernières années 21

ECHANGE DE VUES

Art cinématographique et réalisme socialiste (ISTVÁN NEMESKURTY) — — — — — — — — — — — — — — 43

REVUE

La conférence des enseignants du socialisme scientifique (MAGDA M. SOMLYAI) — — — — — — — — — — — — — 48
Une importante contribution à la spécialisation de notre agriculture (NORBERT CSAKI) — — — — — — — — — — 55

REVUE INTERNATIONALE

Tendance dangereuse de la politique américaine (MIKLÓS LEHEL) 62
Principales tendances de la politique française (TIBOR VÁRKONYI) 70

ORIENTATION

La revue KRITIKA (ANDRÁS KISPÉTER) — — — — — — 79
Senghor et Fanon, deux idéologues afriquains d'un „socialisme original" (IMRE MARTON) — — — — — — — — — — 90

REFLEXIONS

Conseils aux publicistes débutants (—k—) — — — — — — — 101

CRITITQUE ET COMPTES RENDUS

Notices sur l'„Histoire de la Hongrie" (TIBOR ERÉNYI—ELEK KARSAI) — — — — — — — — — — — — — — 102
Questions économiques de grandes entreprises (IMRE TAR) — — — 107
Oeuvres choisies de Gábor Gaál (T. E.) — — — — — — — 110
La vie agrandie (GYÖRGY BESSENYEI) — — — — — — — 112

DE LA PRESSE DES PARTIS FRERES

Digitized by Google

Pályázati felhívás

aspirantúrára,
a Szovjetunió Kommunista Pártja mellett működő Társadalomtudományi Akadémián

Az MSZMP Központi Bizottságának Agit.-Prop. Bizottsága pályázatot hirdet a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémián aspirantúra elvégzésére filozófia, politikai gazdaságtan és nemzetközi munkásmozgalom története szakon. A tanulmányi idő három év, amit az aspiránsok ösztöndíjjal a Szovjetunióban töltenek. Ezen idő alatt családjuk anyagi támogatásban részesül.

A pályázaton részt vehet minden olyan 40 évnél nem idősebb párttag, aki

— mozgalmi tapasztalattal és tudományos munka végzésére megfelelő készséggel rendelkezik,
— tudományos és ideológiai szempontból aktuális témán kíván dolgozni,
— az orosz nyelvet lehetőleg középfokon ismeri. (Az aspiráns a tanulmányokat megelőzően orosz nyelvtanfolyamon vesz részt.)

A jelentkezéshez mellékelni kell:

— életrajzot,
— egyetemi vagy főiskolai diplomát,
— minősítést az eddigi munkáról,
— választott téma vázlatát (25—30 sorban) és
— publikációinak (amennyiben ilyen van) rövid ismertetését.

A pályázatokat 1965. szemptember 30-ig lehet benyújtani a budapesti pártbizottsághoz, illetőleg a megyei pártbizottságokhoz. A pályázatokat a Központi Bizottság illetékes szerve bírálja el és a döntésről a pályázókat december 1-ig értesíti.

Digitized by Google

E SZÁM SZERZŐI

CSETERKI LAJOS, az MSZMP Központi Bizottságának titkára; — WIRTH ÁDÁM, a Társadalmi Szemle munkatársa; — SZABOLCSI MIKLÓS, a MTA levelező tagja, az Irodalomtörténeti Intézet osztályvezetője; — NEMESKÜRTY ISTVÁN, kandidátus, a MAFILM IV. Stúdiójának vezetője; — M. SOMLYAI MAGDA kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője; — CSÁKI NORBERT dr., a Minisztertanács titkárságának munkatársa; — LEHEL MIKLÓS, újságíró; — VÁRKONYI TIBOR, újságíró; — KISPÉTER ANDRÁS, kandidátus, tudományos kutató; — MARTON IMRE, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa; — ERÉNYI TIBOR, kandidátus, a Pártörténeti Intézet tudományos osztályának vezetője; — Dr. KARSAI ELEK, az Országos Levéltár tudományos munkatársa; — TAR IMRE, kandidátus, az MSZMP K. B. mezőgazdasági osztályának munkatársa; — BESSENYEI GYÖRGY, kandidátus, egyetemi adjunktus

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

KÖZGAZDÁSZOK
FIGYELMÉBE!

VARGA JENŐ

Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról

Az ünnepi könyvhétre jelent meg a kiváló magyar származású szovjet közgazdász, életének utolsó műve. A könyv előszavában többek között a következőket írja: „Ez a könyv a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáival komolyabban foglalkozni kívánó olvasók számára készült. Feltételezi, hogy az olvasó már ismeri a marxizmus—leninizmus általános alapjait. A könyvben foglalt tanulmányok, amelyeken hosszú éveken át dolgoztam, többségükben a marxizmus vitás problémáival foglalkoznak. Reméljük, ezeket sikerült bizonyos fokig tisztáznunk, vagy legalábbis gondolkodásra, bírálatra és vitára késztetnünk az olvasót..

292. old. **Ára: 45,— Ft**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

KÍSÉRJE FIGYELEMMEL

A

Marxizmus—Leninizmus klasszikusainak kiskönyvtára köteteit

A LEGÚJABBAK:

Engels

A SZOCIALIZMUS FEJLŐDÉSE AZ UTÓPIÁTÓL A TUDOMÁNYIG

154 old. Ára: 7,— Ft

Lenin

MAGYARORSZÁGRÓL

II. átdolgozott kiadás

200 old. Ára: 7,— Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Digitized by Google

Digitized by Google

Ars: 3,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RETURN TO → CIRCULATION DEPARTMENT
202 Main Library

LOAN PERIOD 1 HOME USE	2	3
4	5	6

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS
RENEWALS AND RECHARGES MAY BE MADE 4 DAYS PRIOR TO DUE DATE.
LOAN PERIODS ARE 1-MONTH, 3-MONTHS, AND 1-YEAR.
RENEWALS: CALL (415) 642-3405

DUE AS STAMPED BELOW

SEP 26 1990
AUTO DISC JUL 06 1990

UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY
FORM NO. DD6, 60m, 1/83 BERKELEY, CA 94720

Digitized by Google

YD 28316

U.C. BERKELEY LIBRARIES

C022823482

Digitized by Google

Digitized by Google